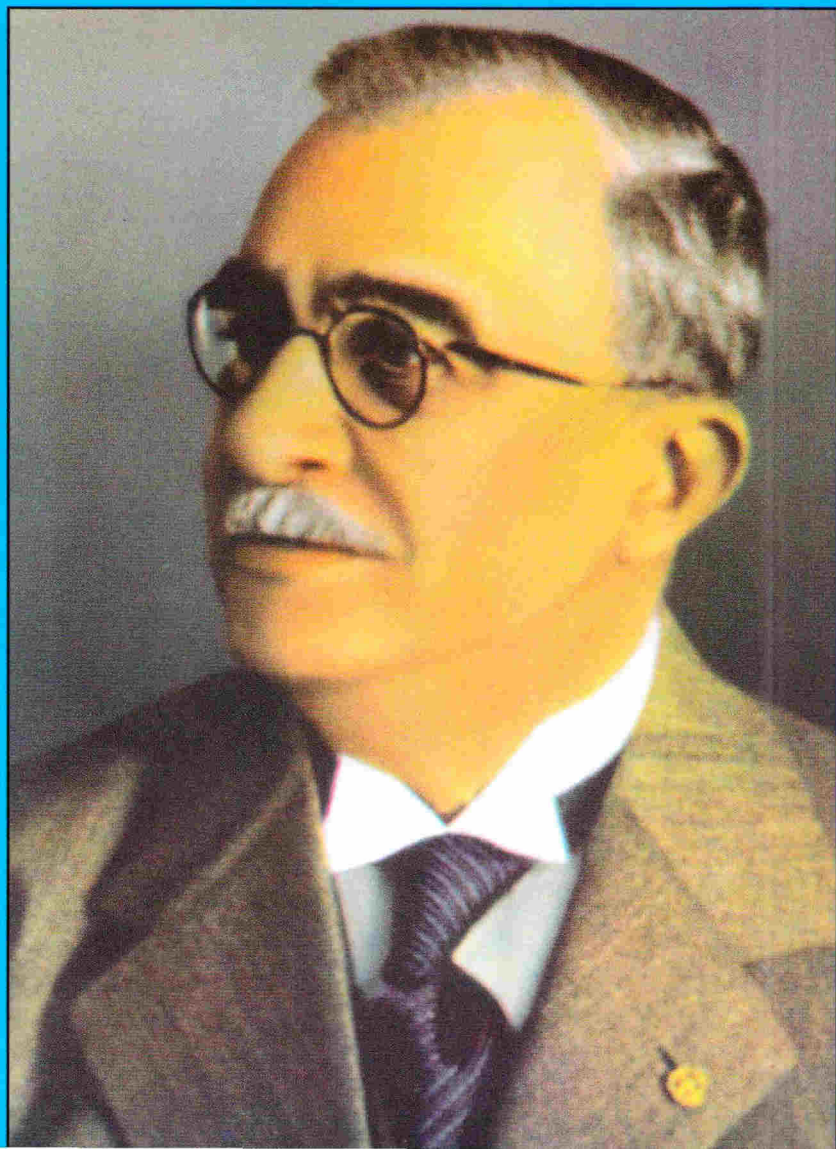
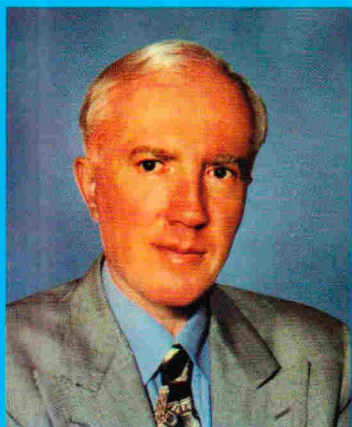

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΛΕΥΡΗΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΕΤΑΞΑΣ **βιογραφία**

Ο Κωνσταντίνος Α. Πλεύρης έτελείωσε την Γαλλικήν Σχολήν του Λεοντείου Λυκείου και έλαβε πτυχίον Νομικής (Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης), Πολιτικών Έπιστημών (Πάντειον Πανεπιστήμιον) και Κοινωνιολογίας (ΝΟΕ Παρισίων). Είναι δικηγόρος παρ' Αρείω Πάγω και ασχολείται με την πολιτικήν.

Διετέλεσε καθηγητής Πολιτικής Κοινωνιολογίας στις Σχολές των Σωμάτων Ασφαλείας και στην Σχολήν Γενικής Μορφώσεως Αξιωματικών του Αρχηγείου Στρατού.

Έχει κυκλοφορήσει μίαν σειράν βιβλίων ιστορικού, πολιτικού, φιλοσοφικού και κοινωνιολογικού περιεχομένου, που έπραγατοποίησαν εκδόσεις στα Άγγλικά, Ιταλικά,

Αραβικά.

Ἐπὶ δεκαετίαν ἐπεμελεῖτο καὶ ἐπαρουσίαζε στὸ «ΤΗΛΕ-ΑΣΤΥ» τὴν ἐκπομπὴν «ἱστορικὲς Μνήμες» καὶ στὸ «ΕΞ-ΤΡΑ» τὴν ἐκπομπὴν «Ἐδῶ Ἑλλάς».

Τὸ συγγραφικόν του ἔργον, ποῦ εἶναι αὐστηρῶς ἐπιστημονικόν, ἀναγνωρίσθηκε στὸ ἐξωτερικὸ π.χ. ἀναγόμεναι εἰς ἐπίτιμον καθηγητὴν Πανεπιστημίου Γκουανταλαχάρα, βιβλιογράφησις ἐργασιῶν του, ἀνακοινώσεις εἰς ἐπιστημονικὰ περιοδικά, συνέδρια κ.τ.λ. Ἔχει κάνει πολλὰ διαλέξεις καὶ ἐδημοσίευσε ἄρθρα σὲ ἐφημερίδες καὶ περιοδικά.

Γιὰ τὶς πολιτικὲς του ιδέες φυλακίσθηκε ἐπὶ ἑπταετίας, δικάσθηκε καὶ καταδιώχθηκε μαζί μὲ τοὺς συνεργάτες του ἐπὶ Δημοκρατίας.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΕΤΑΞΑΣ
Βιογραφία

Κωνσταντίνος Α. Πλεύρης

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΕΤΑΞΑΣ

Βιογραφία

1η έκδοσις: Από τὸν ἐκδοτικὸ οἶκο
«ΚΟΚΚΙΝΗ ΜΗΛΙΑ», Ἀθῆναι 1975.

2η έκδοσις: Από τὸν ἐκδοτικὸ οἶκο
«ΝΕΑ ΘΕΣΙΣ», Ἀθῆναι 1996.

3η έκδοσις: Από τοὺς ἐκδοτικοὺς οἴκους
«ΝΕΑ ΘΕΣΙΣ» καὶ «ΗΛΕΚΤΡΟΝ» (συνέκδοσις),
Ἀθῆναι 2007

ISBN: 978-960-7076-71-7

Τὴν ἐπιμέλεια εἶχε ὁ ἐκδότης
Ἰωάννης Σχοινᾶς

Ἐπιμέλεια ἐξωφύλλου: Σωτήριος Σχοινᾶς

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Α. ΠΛΕΥΡΗΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΕΤΑΞΑΣ

Βιογραφία

ΑΘΗΝΑΙ 2007

ΝΕΑ
ΘΕΣΙΣ

ΗΛΕΚΤΡΟΝ

Konstantinos A. Pleuris

«Εἷς ἐμοὶ μύριοι ἐὰν ἄριστος ᾦ»
ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'	15
Ἡ βυζαντινὴ καταγωγὴ καὶ ἡ Ἐθνικὴ δρᾶσις τῆς οἰκογενείας Μεταξᾶ - Ὁ Μεταξᾶς μαθητὴς, εὐέλπις, ἀξιωματικὸς - Τὰ Κρητικά καὶ ὁ πόλεμος τοῦ 1897 - Ἡ γνωριμία του μετὸν Κωνσταντῖνον - Κατ' ἐντολὴν Μασόνος - Ἀπὸ ἀνθυπολοχαγὸς ἔκανε πολιτικὰς σκέψεις - Οἰκογενειακαὶ στενοχώρια - Πολεμικὴ Ἀκαδημία Βερολίνου: «Οὐδὲν πρόβλημα ἄλντον δι' Ἰωάννην Μεταξᾶν»! - Ἡ ζωὴ εἰς τὴν Γερμανίαν - Πρῶτος ὑπασπιστὴς τοῦ Βενιζέλου - Ἡ ἀναδιοργάνωσις τοῦ στρατοῦ ἔργον τοῦ Μεταξᾶ - Σύγκρουσις μετὰ τὴν γαλλικὴν ἀποστολὴν	
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'	61
Ἀποστολὴ εἰς τὴν Σόφιαν - Ὁ πρῶτος βαλκανικὸς πόλεμος - Ἀποστολὴ εἰς τὸ Λονδῖνον - Ὁ δεῦτερος βαλκανικὸς πόλεμος - Ἡ συμβολὴ τοῦ Μεταξᾶ εἰς τὰ σχέδια ἐπιχειρήσεων - Αἱ πολεμικαὶ πρωτοσπῆται τοῦ Μεταξᾶ - Ἀρνησις ὑπουργικοῦ ἀξιώματος - Ὁ Μεταξᾶς καὶ τὸ Ἑλληνικὸν ναυτικόν - Σύγκρουσις μετὰ τὴν ἀγγλικὴν ἀποστολὴν - Ἐνα σχέδιον ἀστραπιαίου πολέμου πάντοτε ἐπίκαιρον! - Ὁ ἀπαίσιος Διχασμὸς - Ἡ ἀλήθεια διὰ τὰς θέσεις τοῦ Μεταξᾶ - Τὰ δραματικὰ γεγονότα καὶ ἡ ἐξορία τοῦ Κωνσταντίνου	
ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'	95
Ἐξορία τοῦ Μεταξᾶ καὶ καταδίκη εἰς θάνατον - Ἡ ζωὴ εἰς τὴν ξενητείαν - Διάφοροι προφητικαὶ σκέψεις - Ἡ Μικρασιατικὴ ἐκστρατεία - Παρ' ὀλίγον πρωθυπουργὸς - Ἡ ἐκθρόνισις τοῦ Κωνσταντίνου - Νέα ἐξορία καὶ νέα καταδίκη εἰς θάνατον - Ἡ ἀβασίλευτος	

δημοκρατία καί τὰ καμώματά της - Τό κόμμα τῶν Ἐλευθεροφρόνων - Ὁ Μεταξᾶς ὑπουργός - Ἐγκατάλειψις τῆς πολιτικῆς καί ἐπιστροφή εἰς αὐτήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ' 149

Σύγκρουσις Μεταξᾶ - Βενιζέλου - Αἱ ἀπόψεις τοῦ Μεταξᾶ διὰ τὴν δημοκρατίαν - Παλινόρθωσις βασιλείας - Ὁ Μεταξᾶς ὑπουργός, πρωθυπουργός - Ὁ κομμουνισμός ἀνίσταται - Τὰ γεγονότα προτοῦ πέση ἡ δημοκρατία - Τὰ κόμματα ἀνίκαναν νά κυβερνήσουν παραδίδονται, εἰς τὸν Μεταξᾶν - Ἡ κήρυξις τῆς 4ης Αὐγούστου - Ἡ ἀντίδρασις τῶν ἀνακτόρων, τῶν δημοκρατικῶν πολιτικῶν, τοῦ κομμουνισμοῦ καί τῶν ξένων - Ὁ τύπος καί ἡ Ἐκκλησία

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε' 219

Τό ἰδεολογικόν περιεχόμενον τῆς 4ης Αὐγούστου - Φασισμός, Ναζισμός, 4η Αὐγούστου - Ἡ πολιτικὴ φιλοσοφία τοῦ καθεστώτος - Ἡ ΕΟΝ καί ὁ προορισμός της - Ἀξιόλογα χαρακτηριστικά ἀποσπάσματα ἀπὸ κείμενα τοῦ Μεταξᾶ - Τό καθεστὼς ἀπέβλεπε εἰς τὴν μονιμότητα - Ὁ τρίτος Ἑλληνικὸς πολιτισμός - Αἱ σχέσεις κομμουνισμοῦ-δημοκρατίας - Αἱ ἔννοιαι τῆς ἰσότητος, ἐλευθερίας, πειθαρχίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ' 279

Αἱ παραμοναὶ τοῦ πολέμου - Ἡ πολιτικὴ οὐδετερότης τῆς Ἑλλάδος - Αἱ προκλήσεις τοῦ Μουσολίνι - Ὁ τορπιλλισμός τῆς «Ἑλλης» - Ὁ Χίτλερ ἔναντι τῶν Ἑλλήνων - Τὰ διπλωματικά παρασκήνια - «Ἐρχεται ὁ Γκράτσι» - Ἡ δόξα τοῦ '40 - Ἡ ἀλήθεια διὰ τὴν στάσιν τῶν Ἀγγλῶν καὶ Γερμανῶν - Αἱ διαφωνίαι τοῦ Μεταξᾶ μετὰ τὴν Ἀγγλίαν - Ὁ Ἐθνικὸς Κυβερνήτης «πεθαίνει»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄	349
Σχόλια διά τόν «θάνατον» τοῦ Μεταξά - Τό καθεστώς τῆς 4ης Αὐγούστου καταρρέει μετά τῆς Ἑλλάδος - Ἀλέξανδρος Κορυζῆς, ὁ τραγικός διάδοχος τοῦ Με- ταξά - Αἱ διάφοροι ἐπικρίσεις τῶν συκοφαντῶν - Προτερήματα, μειονεκτήματα καί λάθη τοῦ Μεταξά.	
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ	387
Ὑμνοι	389
Τό γλωσσικόν θέμα	392
Ὁ παλαιός ἐχθρός	396
Χαιρετισμός πρὸς τὰς Ἐνόπλους Δυνάμεις	403
Οἱ καλλιτέχναι διά τόν Μεταξά	404
Σκέψεις τοῦ Μεταξά μετά τήν πτώσιν τῆς Γαλλίας	407
Ὁ ὕστατος χαιρετισμός	409
Ἐνα ποίημα	414
Τό ἐμπνευσμένον ἐβδομηκοστόν ἄρθρον	418
Ἐνότης καί Θράκη	429
Χαιρετισμός εἰς τόν νεκρόν Βενιζέλον	432
Ἡ φύσις τοῦ κομμουνιστικοῦ κινδύνου	434
Λόγος πρὸς τοὺς ἰδιοκτῆτας καὶ ἀρχισυντάκτας τοῦ Ἀθηναϊκοῦ τύπου εἰς τό Γενικόν Στρατηγεῖον	438
Πρόκλησις Μουσσολίνι καὶ ἀπάντησις Μεταξά	448
Λόγος πρὸς τοὺς καθηγητάς τῶν Ἀνωτάτων Σχολῶν διά τήν πνευματικὴν ἐπιστράτευσιν	454
Πρακτικά τοῦ Ἰταλικοῦ Πολεμικοῦ Συμβουλίου	462
Μικρά Ἀσία καὶ Μεταξάς	476
Στοιχεῖα ἀπὸ τήν δρᾶσιν τῶν Ἑλληνικῶν Μυστικῶν Ὑπηρεσιῶν	521
α) Συνομιλία Μαυρουδῆ - Γκράτσι	521
β) Προγραμματισμένο δεῖπνο γιὰ τόν Γκράτσι	524
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ	527

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Ὁ Πολύβιος, ἀπὸ τὴν Ἀρκαδίαν, εἶναι ὁ ἱστορικός πού τὰς γνώμας του μελετοῦν μέ τὴν μεγαλυτέραν προσοχὴν ὅλοι. Ὅλοι, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας!

Ὁ Θουκυδίδης, ὁ Πλούταρχος, ὁ Ἡρόδοτος, ἀκόμη καὶ ὁ Ξενοφῶν δέν θεωροῦνται κατώτεροι ἀπὸ τὸν Πολύβιον. Ἐκεῖνος, ὅμως, ὁ Μεγαλοπολίτης, εἶχεν ἔντονον τό χάρισμα νά ἀναλύη μέ ὀξυδέρκειαν τὰ ἱστορικά γεγονότα καὶ νά ἐξάγῃ νόμους, ὡς πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην συμπεριφορὰν.

Ὑποθέτω, πῶς αἱ ἀπόψεις του ἀντέχουν εἰς τὸν χρόνον, διότι ἔγραψε τὴν ὀγκώδη ἱστορικὴ του ἐργασία, χωρὶς προκατάληψιν. Ὁ ἴδιος ἰσχυρίζεται, ὅτι ἡ γνώσις τῶν προσηγηθέντων γεγονότων «τῆς τῶν προγεννημένων πράξεων ἐπιστήμης», ἀποτελεῖ τὴν καλυτέραν διδασκαλίαν, διὰ τὴν καθοδήγησιν καὶ τὴν κατεύθυνσιν τῆς ζωῆς. Διὰ νά ἔχωμεν πάντως ὠφέλειαν ἀπὸ τὴν ἱστορίαν, πρέπει αὕτη νά εἶναι ἀληθής. Διότι ἂν ἀφαιρέσωμεν τὴν ἀλήθειαν ἀπὸ τὴν ἱστορίαν δέν θά ἀπομείνῃ παρὰ ἓνας ἀνωφελὲς μῦθος: «ἀνωφελές γίγνεται διήγημα».

Ὁ «ἀγαθὸς ἀνὴρ», συνεχίζει ὁ Πολύβιος, πρέπει νά ἀγαπᾷ τοὺς φίλους του καὶ τὴν πατρίδα του. Νά μισῇ δέ τοὺς ἐχθρούς ἀμφοτέρων. Ὅταν ἀναλαμβάνῃ νά γράψῃ ἱστορίαν, εἶναι ὑποχρεωμένος νά παραμερίσῃ τὰ αἰσθήματά του καί, πολλὰκις, νά ἐγκωμιάσῃ τὸν ἐχθρόν, ἐφ' ὅσον ἡ διαγωγή του δικαιολογῇ κάτι παρόμοιον, ὅπως καὶ νά μὴ διστάσῃ νά κατηγορήσῃ τὸν προσφιλέστερον ἀπὸ τοὺς φίλους του, ὅταν αἱ πράξεις του

υπήρξαν κατακριτέαι. Ἐπὶ πλέον ἐνδέχεται νά χρειασθῇ νά ἐπαινέσωμεν καὶ νά κατηγορήσωμεν τὰ ἴδια πρόσωπα, ἀναλόγως πρὸς τὰς περιστάσεις, διότι δέν εἶναι δίκαιο νά φρονούμεν, πῶς ὅσοι ἀναλαμβάνουν σοβαράς ὑποθέσεις ἀκολουθοῦν πάντοτε τόν σωστό δρόμον ἢ ἀδιακόπως κάνουν λάθη «οὐτ' εὐστοχεῖν αἰεὶ δυνατόν, οὐχ ἁμαρτάνειν συνεχῶς εἰκός».

Συνεμορφώθην κατὰ γράμμα μέ τήν ἀνωτέρω συμβουλήν τοῦ Πολυβίου.

Ἡ ἱστορική κρίσις, διὰ νά εἶναι ἀντικειμενική, ἀπαιτεῖται νά γίνηται ἀπό ἀνθρώπους πού δέν ἔλαβαν μέρος εἰς τὰ γεγονότα καὶ πού ἔχουν κερδίσει κάποιαν ἀπόστασιν ἀπὸ αὐτά. Βεβαίως, δέν ἀποκλείομεν τό δικαίωμα νά γράφουν ἱστορίαν ὅσοι ἐξησαν στόν καιρόν των. Ἐπιβάλλεται, ὥστόσο, νά τηροῦμε ἐπιφυλάξεις, διὰ τό ἀνεπηρέαστο τῶν κρίσεών των. Οἱ συναισθηματισμοὶ καὶ τὰ συμφέροντα τρέφουν τόν ὑποκειμενισμό, πού ἀποτελεῖ τό σοβαρότερο μειονέκτημα διὰ τήν συγγραφὴν ἱστορικῶν ἔργων καὶ ἐμπόδιο διὰ τήν διακρίβωσιν τῆς ἀληθείας.

Ἡ βιογραφία πού δίδω εἰς τήν δημοσιότητα δέν κινδυνεύει ἀπό ὑποκειμενισμούς, διότι οὔτε τόν Μεταξά ἐγνώρισα, οὔτε τήν ἐποχή του ἐξησα. Ἐπὶ πλέον ἔχουν περάσει καὶ 34 χρόνια ἀπὸ τότε πού ἀπέθανεν. Ἄρα, ἔχω κάθε λόγο νά ἰσχυρισθῶ, ὅτι εἶμαι ἀντικειμενικός, ἀκριβῶς ἐπειδὴ οὐδέποτε εὗρέθην ὑπὸ τήν ψυχολογικήν ἢ ἄλλην ἐπίδρασιν τῶν προσώπων ἢ τῶν περιστατικῶν, πού περιγράφω καὶ κρίνω.

Ἐχρησιμοποίησα δύο πηγὰς συλλογῆς ὑλικοῦ καὶ ἱστορικῆς γνώσεως: Τήν προφορικήν καὶ τήν γραπτὴν. Μίαν δεκαετία περίπου ἀπησχολήθην συνομιλῶν ἢ μελετῶν τόν Μεταξά καὶ τό ἔργο του. Εἰς τήν κριτικήν ἐπεξεργασίαν τῶν πληροφοριῶν πού ἐλάμβανα ὑπελόγιζα πάντα τήν ἰδεολογικὴν τοποθέτησιν τῆς πηγῆς. Αἱ φιλικαὶ ἐπήνουν τόν Μεταξά. Αἱ ἐχθρικαὶ τόν

κατηγορούν. Παρεμέρισα τὰς προκαταλήψεις καὶ ἐκράτησα τὰ στοιχεῖα πού ἀπεκόμιζα ἀπὸ τὰς συζητήσεις. Μὲ αὐτὰ ἔγραψα τὴν βιογραφίαν. Τὰ σχόλια τῶν ἐχθρῶν ἢ τῶν φίλων τοῦ Μεταξᾶ δέν μὲ ἐπηρέασαν, διότι τακτική μου ἦτο νὰ περιορίζωμαι εἰς τὰ στοιχεῖα, μὲ τὰ ὁποῖα ἀνεξήτησα τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν, κατὰ συνείδησιν.

Ἡ γραπτὴ πηγὴ ἔχει τὸ πλεονέκτημα νὰ προσφέρῃ πληροφορίας ἀπὸ «πρῶτο χέρι», ἂν θεωρήσωμεν ὡς τέτοιο τὸ «προσωπικὸν ἡμερολόγιον», τὸ «τετράδιο τῶν σκέψεων» καὶ τὰ διάφορα ἄρθρα τοῦ Μεταξᾶ. Ἐπρομηθεύθην ἐπίσης καὶ πολλὰ βιβλία, σχεδὸν ὅσα ὑπάρχουν, πού ἀναφέρονται εἰς τὸν Διχασμό, τὰ κινήματα, τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφὴν, τὴν 4ην Αὐγούστου καὶ τὸν πόλεμον τοῦ 1940. Μοῦ ἔκανε ἐντύπωσιν τὸ πάθος τῶν συγγραφέων, πού κατέληγε εἰς τύφλωσιν. Τό ἀπέδωσα εἰς τὸ ὅτι ἔζησαν τὰ γεγονότα καὶ ἔγραφαν κάτω ἀπὸ τὴν συναισθηματικὴν τῶν ἐπιρροήν, ἐπειδὴ δέν ἠθέλησα νὰ τοὺς προσβάλω, λέγων πῶς κατηγοροῦν ἢ ἐπαινοῦν, ἀπὸ κοινὸ συμφέρον.

Ὅσο διὰ τὸν ἀναγνώστην, πού μὲ τιμᾷ διαβάζων τὸ παρὸν βιβλίον αἰσθάνομαι τὴν ὑποχρέωσιν νὰ τὸν βεβαιώσω ὅτι ἐμελέτησα, ἐξήτασα καὶ ἔγραψα μὲ ὑπευθυνότητα τὴν ἀλήθειαν, ὅπως μοῦ τὴν ὑπηγόρευσαν τὰ στοιχεῖα πού συνεκέντρωσα. Ἄν εἰς τὸ μέλλον εὑρεθοῦν διαφοροετικά στοιχεῖα, πού ἀνατρέπουν τοὺς ἰσχυρισμούς καὶ τὰ συμπεράσματά μου, προθύμως θὰ ἀνακαλέσω.

Αἱ νέαι γενεαὶ θέλουν καὶ δικαιοῦνται νὰ διαφωτισθοῦν. Ἐπιμένω εἰς τὴν γνώμην, ὅτι ἡ διαφώτισις δέν γίνεται μὲ ὕβρεις ἢ ἐγκώμια, ἀλλὰ μὲ ἐπιχειρήματα. Ἡ Ἑλληνικὴ Νεολαία διαθέτει ἀρκετὸν νοῦ, διὰ νὰ ἐκτιμῇ τὰ ἐπιχειρήματα. Μεταξὺ τῶν φίλων καὶ μεταξὺ τῶν ἐχθρῶν εὐρίσκονται σπουδαῖοι ἢ εὐτελεῖς ἄνθρωποι. Τό νὰ ἀναγνωρίζῃς τὴν ἀξίαν ἐνὸς ἐχθροῦ δέν σὲ ὑποτιμᾷ. Ἀπεναντίας δεικνύεις ἱπποτισμόν,

καθ' ὅσον ὁ πόλεμος τῆς λάσπης ταιριάζει μόνον εἰς τοὺς ἀπρεπεῖς.

Ἡ βιογραφία, οὐσιαστικῶς, δίδει τὴν ἀνθρωπίνην πλευρὰν τοῦ Μεταξᾶ, μέσα εἰς τό περίγραμμα ἑνὸς τμήματος τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας, πλουσίον εἰς μεγαλεῖα καὶ ἀθλιότητας. Τὰ γραπτά κείμενα, ὅσα ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς πηγαί (ἀποσπάσματα βιβλίων, ἐφημερίδων κ.λ.π.) μετεφέρθησαν αὐτούσια, εἰς τὴν μορφή πού εὑρέθησαν, μέ τὴν ἰδικήν των συντακτικὴν καὶ γραμματικὴν ἀπόδοσιν.

Κ. Πλεύρης, Ἀθῆναι, 1975

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Ἡ βυζαντινὴ καταγωγὴ καὶ ἡ Ἑθνικὴ δρᾶσις τῆς οἰκογενείας Μεταξᾶ - Ὁ Μεταξᾶς μαθητὴς, εὐελπις, ἀξιωματικός - Τὰ Κρητικά καὶ ὁ πόλεμος τοῦ 1897 - Ἡ γνωριμία του μέ τόν Κωνσταντῖνον - Κατ' ἐντολήν Μασόνο - Ἀπό ἀνθυπολοχαγός ἔκανε πολιτικές σκέψεις - Οἰκογενειακαὶ στενοχώριαι - Πολεμικὴ Ἀκαδημία Βερολίνου: «Οὐδέν πρόβλημα ἄλντον δι' Ἰωάννην Μεταξᾶν»! - Ἡ ζωὴ εἰς τὴν Γερμανίαν - Πρῶτος ὑπασπιστὴς τοῦ Βενιζέλου - Ἡ ἀναδιοργάνωσις τοῦ στρατοῦ ἔργον τοῦ Μεταξᾶ - Σύγκρουσις μέ τὴν γαλλικὴν ἀποστολήν.

Ἀξίζει πολὺ νὰ ἀναφέρῃ κανεὶς τὴν ποιότητα τοῦ οἰκογενειακοῦ παρελθόντος τοῦ Μεταξᾶ, ὅχι τόσο διὰ νὰ θαυμάσωμεν τὴν ἐθνικὴν αἰγλήν πού τό περιβάλλει, ὅσο διὰ νὰ ὑπενθυμίσωμεν, ὅτι ὁ «Μπάρις Γιάννης» ἐστάθη ἀντάξιός τῆς ἱστορίας τῶν προγόνων του, πού ἦτο ἱστορία ἀγώνων καὶ θυσιῶν, διὰ τὴν ἱερὰν ιδέαν τῆς Πατρίδος.

Ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς προέρχεται κατ' εὐθείαν ἀπὸ τόν Κεφαλωνίτικο κλάδο μᾶς ἐπιφανοῦς Βυζαντινῆς οἰκογενείας, πού ἐμφανίζεται περὶ τὸ 1081. Ὡς γενάρχης τοῦ ἰδικοῦ μας Μεταξᾶ, ἀναγνωρίζεται ὁ εὐγενὴς Μάρκος Ἀντώνιος, σύμβουλος καὶ πολεμιστὴς τοῦ Αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Παλαιολόγου.

Ὁ γενναῖος ἐκεῖνος εὐπατρίδης, μακρινὸς πρόγονος τοῦ

Μεταξᾶ, ἔζησε τὴν τραγωδίαν τῆς Ἀλώσεως πολεμῶν τοὺς Τούρκους, κοντὰ εἰς τὸν Μαρμαρωμένο Βασιλιᾶ. Κατῶρθωσε νὰ διασωθῇ καί, μετὰ ἀπὸ πολλὰς περιπετείας, εἰς τὴν Χίον καί εἰς τὴν Κρήτη, νὰ φθάσῃ εἰς τὴν φιλόξενον Κεφαλληνίαν, ὅπου ἐγκατεστάθη εἰς τὰ Φραντζᾶτα τῆς Κραναιάς, πού μετωνομάσθησαν εἰς Μεταξᾶτα.

Ἐκτοτε βλέπομεν ἀληθῶς μεγάλους ἄνδρας νὰ δίδουν τό δυναμικὸ παρόν εἰς τοὺς σκληροὺς ἀγῶνας τῆς φυλῆς. Εἰς Μεταξᾶς, ὁ Νικόδημος (1585-1646), ὡς Ὁρθόδοξος Ἀρχιεπίσκοπος φυλακίζεται ἀπὸ τοὺς Τούρκους καί καταδιώκεται ἀπὸ τοὺς Καθολικοὺς μέ τὴν ὑποκίνησι τῶν Ἰησουιτῶν, διὰ τὰ πατριωτικά του ἔργα. Μερικὰ χρόνια ἀργότερα, дуὶ ἄλλοι Μεταξᾶδες, οἱ ἀδελφοὶ Ἀναστάσιος καὶ Ἀγγελος, ἐπὶ κεφαλῆς Κεφαλλήνων πολιορκοῦν τὴν Λευκάδα, ἀπελευθερώνουν τό Αἰτωλικό, χτυποῦν τοὺς Τούρκους εἰς τό Ξηρόμερον καί τοὺς ἀπωθοῦν εἰς τὴν Ἄρταν.

Ἡ Ἑνετικὴ Δημοκρατία, πού εἶχε συμφέρον ἀπὸ τοὺς ἀγῶνας τῶν Μεταξάδων κατὰ τῶν Τούρκων ἀπονέμει στοὺς ἀδελφοὺς Ἀναστάσιον καὶ Ἀγγελον, τὸν τίτλον τοῦ κόμητος. Παραλλήλως, αὐτοὶ οἱ ἀδελφοὶ ἰδρύουν δύο σπουδαίους κλάδους τῆς οἰκογένειας Μεταξᾶ: τὸν κλάδο τῶν Ἀναστασιάτων καί τὸν κλάδο τῶν Ἀγγελάτων (γνωστῶν καί ὡς Ἀντζουλάτων ἢ Ἀντζουλακάτων). Εἰς τὸν τελευταῖον κλάδον ἀνήκει ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἀπὸ τό 1558 μέχρι τό 1795 δώδεκα Μεταξάδες ἔδρασαν ἐθνικῶς ὡς κυβερνήται καί σπόλαρχοι τῆς Ἰθάκης, ἐνῷ ταυτοχρόνως ἄλλοι Μεταξάδες διακρίνονται ὡς πατριῶται ἐπαναστάται, ὅπως ὁ Ἀνδρέας, πού μέ 600 Κεφαλλήνας μάχεται μέ πείσμα ἐναντίον τῶν Ὀθωμανῶν εἰς τό Δραγάμεστο (1716). Ὁ Νικόλαος (1740-1799) πού, παρὰ τὴν αὐστηράν ἀπαγόρευσιν τῶν Ἑνετῶν, στρατολογεῖ μέ ἰδικά του χρήματα Κεφαλλήνας, ἀποβιβάζεται εἰς τὴν Πάτρα,

νικᾷ τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς πολιορκεῖ ἐπὶ δύο μῆνας εἰς τὸ Φρούριο, χωρὶς ἀποτέλεσμα, διότι δέν τόν ἐβοήθησεν ὁ ρωσικὸς στόλος, ὅπως ἤλπιζεν.

Ὁ Πέτρος λαμβάνει μέρος εἰς τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1769 καὶ βασανίζεται ἀπὸ τοὺς Ἑνετοὺς. Ἐπίσης, κατόπιν, ὁ υἱὸς του Ἀνδρέας συντρίβει τοὺς αἰμοβόρους Λαλαῖους Τούρκους καὶ λαμβάνει ἐνεργὸν μέρος εἰς ὅλα τὰ πολιτικοστρατιωτικά συμβάντα τῆς ἐποχῆς του. Ἐγινε μάλιστα, τὸ 1843 πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος. Ἐπαναστάτης ἦτο καὶ ἄλλος Ἀναστάσιος Μεταξᾶς, γερουσιαστής εἰς τὸ Ἰόνιον κοινοβούλιον, πού καταδιώκεται ἀπὸ τοὺς Ἀγγλους, ἐξ αἰτίας τῶν προσπαθειῶν του διὰ τὴν Ἐνωσιν τῶν Ἑπτανήσων μέ τὴν μητέρα Ἑλλάδα. Ἀκόμη, διὰ τὸν ἴδιον λόγον καὶ διὰ τοὺς δεσμούς του μέ τοὺς Σουλιώτας, οἱ Ἀγγλοι καθήρεσαν ἀπὸ γερουσιαστή τὸν διαπρεπῆ νομομαθῆ Μαρίνο Μεταξᾶ, πού ἦτο στενὸς φίλος τοῦ Καποδιστρίου, ἀπὸ τότε πού ἐσπούδαζαν μαζί εἰς τὴν Ἰταλίαν.

Ὑπουργὸς τοῦ Δικαίου (1822-1824) διετέλεσε ὁ Φιλικὸς Κωνσταντῖνος Μεταξᾶς, ὁ ὁποῖος, εἰς τὴν περίοδον τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ἱμπραήμ σπὴν Πελοπόννησο διωρίσθη Ἀρχηγὸς τοῦ τότε ἐπιτελείου, ἐνῶ ὁ Σταῦρος Μεταξᾶς τὸ 1848 ἐγκαταλείπει τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἀπὸ φοιτητῆς ἱατρικῆς γίνεται Ἀρχηγὸς ἐπαναστάσεως εἰς τὸ Ληξούρι, κατὰ τῶν Ἀγγλων. Μετὰ τὴν καταστολὴν τοῦ κινήματος ἀπὸ πολυάριθμον ἀγγλικὸν στρατὸν καταφεύγει εἰς τὴν Γαλλίαν, ὅπου διαπρέπει ὡς ὀφθαλμίατρος, ἐκλέγεται μάλιστα δημοτικὸς σύμβουλος Μασσαλίας καὶ συνδέεται μέ ἀδελφικὴ φιλία μέ τὸν Γαμβέττα, τὸν ὁποῖον προδιαθέτει φιλελληνικῶς.

Εἶναι πράγματι ἀτέλειωτος ἡ σειρὰ τῶν Μεταξάδων, πού δέν περνοῦν ἀπαρατήρητοι. Εἴτε ὡς ἐπιστήμονες, ὅπως ὁ Δημήτριος καθηγητῆς Νομικῆς εἰς τὸ ἴδιο πανεπιστήμιον, εἴτε ὡς καλλιτέχναι, ὅπως ὁ Νικόλαος, πού συνέθεσε τὴν μουσικὴν τοῦ μελοδράματος «Μάρκος Μπότσαρης», εἴτε ὡς ἤρωες,

ὅπως ὁ Καῖσαρ, πού ἐτυφεκίσθη ἀπό τοὺς Ἑνετοὺς εἰς τὴν γέφυρα τοῦ Δραπάνου ἢ ὁ Μαρίνος, πού τὸν ἐστραγγάλισαν εἰς τὰς φυλακὰς τῆς Βενετίας καὶ τὸν ἐκρέμασαν εἰς τὴν «Φόρκαν» ὅλοι τοὺς ἦσαν ἄνθρωποι δραστήριοι, ριψοκίνδυνοι καί, τό σπουδαιότερον ὅλων: Ἀκραιφνεῖς Ἕλληνες!

Ἄν ἀφήσωμεν τό ἀπώτερο οἰκογενειακὸ παρελθόν τοῦ Μεταξᾶ καὶ ἔλθωμεν εἰς τό στενὸν οἰκογενειακὸν περιβάλλον θὰ ἴδωμεν πὺς ὁ πάππος του, Ἰωάννης Μεταξᾶς, ἐνυμφεύθη μίαν Μακεδόνισσαν ἀπὸ τὰ Γρεβενά, πού ὠνομάζετο Καλή Γρεβενώ καὶ πού εὐρέθη εἰς τὴν Κεφαλληνίαν προσφυγοπούλα, μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821. Σχετικῶς διεσώθη καὶ τό ἀνάλογον χειρόγραφον πιστοποιητικὸν γάμου, μέ τό ὁποῖον ὁ Ἐφημέριος Παναγῆς Βλάχος βεβαιώνει, πὺς τὴν 25ην Φεβρουαρίου 1834 «ἀρραβωνοστεφάνωσα μέ ἄδειαν τοῦ Ἀρχιερέως ὁποῦ μοῦ ἔδωσε τὰς 23 τοῦ τρέχοντος τὸν Εὐγενῆ Κύριον Ἰωάννην Μεταξᾶ Ἀντζουλακάτον ποτέ Νικολάου μετὰ τῆς Κυρίας Καλῆς Γρεβενῶ ποτέ Παναγῆ εἰς γάμον πρῶτον ἀμφότεροι...». Ὁ πάππος Μεταξᾶς ἔκανε πέντε παιδιά. Τρεῖς υἱοὺς: Παναγῆς (ὁ πατέρας τοῦ Ἐθνικοῦ Ἠγέτου), Νικολῆς καὶ Ἀριστοτέλης – τὸν ὁποῖο ἐπρόλαβε νὰ γνωρίσῃ ὁ Μεταξᾶς – καὶ δύο κόρας: Ἑλένη καὶ Μαργετίνα.

Ὁ πατὴρ τοῦ ἰδικοῦ μας Μεταξᾶ, ὁ Παναγῆς, δέν ὁμοιάζει μέ τοὺς προγόνους του, τουλάχιστον εἰς τὴν περιπετειώδη ζωὴ. Εἶναι ὅπωςδὴποτε ἐντιμος, ἀξιοπρεπής, ἀληθινὸς κύριος, δεμένος μέ τὴν γῆ πού ἐκληρονόμησεν καὶ ἀπὸ τὴν ὁποίαν ζῇ. Βεβαίως, ἡ ἀκίνητος περιουσία του δέν ἦτο τόσης ἀξίας, πού τὰ εἰσοδήματά της νὰ τοῦ ἐξασφαλίζουν πλουσίαν ζωὴν. Ἔτσι ἀποφασίζει νὰ ἐργασθῇ εἰς τό Δημόσιον, ὅπου μᾶλλον τὸν διορίζει ὁ φίλος του Ἀλέξανδρος Κουμουνδούρος.

Ὡς δημόσιος ὑπάλληλος καὶ μέ τὴν ιδιότητα διευθυντοῦ Νομαρχίας ἢ Ταμίου ἢ Ἐπάρχου, περιῆλθε διάφορα μέρη. Μετέβη εἰς τό Ἀργοστόλιον, εἰς τὴν Ἰθάκην, εἰς τό Μεσολόγγι, εἰς τὴν

Ζάκυνθον, εἰς τό Ἀγρίνιον. Ἐδῶ, κατὰ τό 1870, ἐρωτεύεται καί νυμφεύεται τήν Ἑλένη Τριγώνη, κόρην ἑνός Ρουμελιώτου κτηματίου, γυναικα ἐξυπνον καί πολύ ὡραία, μέ τήν ὁποίαν ἀπέκτησε δυό ἀγόρια, τόν Ἰωάννην καί τόν Κωνσταντῖνον, καί μίαν κόρην, τήν Μαριάνθη.

Ὁ Ἰωάννης ἐγεννήθη τήν 12ην Ἀπριλίου τοῦ 1871, τόν καιρό πού ὁ πατήρ του ἦτο Ἐπαρχος Ἰθάκης. Ἐπομένως, ἐδηλώθη εἰς τό «βιβλίον γεννητηρίων πράξεων» τῆς ἐπαρχίας Ἰθάκης, μέ αὐξοντα ἀριθμόν ληξιαρχικῆς πράξεως 1.177 καί μέ τήν ἀκόλουθον πομπώδη γραφειοκρατικὴν ἐπισημότητα:

«Ἐν Ἰθάκῃ τοῦ Δήμου Ἰθακησίων.

Σήμερον τήν 15ην τοῦ μηνός Αὐγούστου τοῦ ἔτους χιλιοστοῦ ὀκτακοσιοστοῦ ἑβδομηκοστοῦ πρώτου 1871 ἐνεφανίσθη ἐνώπιον ἡμῶν τοῦ ἐφημερίου τῆς Ἐκκλησίας Ὑπεραγίας Θεοτόκου Εἰσοδίων, ὁ Κύριος Παναγῆς Μεταξάς, Ἐπαρχος Ἰθάκης, ὅστις παρουσίασεν ἡμῖν ἐν βρέφος ἀρσενικόν, δηλώσας ὅτι ἐγεννήθη ἐξ αὐτοῦ καί ἐκ τῆς νομίμου συμβίας του Κυρίας Ἑλένης Κ. Τριγώνη, καί ὅτι τό ρηθέν βρέφος ὠνομάσθη ἐν τῷ Ἁγίῳ Βαπτίσματι Ἰωάννης καί Μιχαήλ, ἐκ τῆς ἀναδόχου Κυρίας Μαγδαληνῆς συμβίας τοῦ Κου Ἀνδρέου Μ. Βελλανίτη ἐκ Παξῶν. Ἡ παρούσα πράξις συνετάχθη ἐνώπιον τῶν μαρτύρων Χαράλάμπους Π. Καραβία καί Ἀναστασίου Μαγουλιάνου, κατοίκων τοῦ Δήμου τούτου καί ἡς ὑπογράφεται παρ' ἐμοῦ τοῦ ἐφημερίου, τῶν γονέων τοῦ βρέφους καί τῶν μαρτύρων δέ τοῦ Χ. Π. Καραβία, τοῦ ἐτέρου ὁμολογούντος ἀγνοίαν γραμμάτων.

Ὁ Ἐφημέριος Δ. Ι. ΓΑΛΑΤΗΣ

Οἱ Γονεῖς

ΠΑΝΑΓΗΣ Κ. ΜΕΤΑΞΑΣ, ΕΛΕΝΗ Π. ΜΕΤΑΞΑ

Οἱ μάρτυρες Χ. Π. ΚΑΡΑΒΙΑΣ

Ἐν Ἰθάκῃ τῇ 19ῃ Αὐγούστου 1871

Ἐλήφθη ὁ ληξίαρχος Θ. Π. ΜΑΡΑΤΟΣ».

Ὡστόσο, εἰς τὸ ἀρχεῖον Μεταξᾶ ὑπάρχει ἓν ἰδιόγραφον σημεῖωμα τοῦ πατρὸς του, ὅπου ὁ καλὸς ἐκεῖνος ἄνθρωπος περιγράφει μὲ τὴν συναισθηματικὴν φρασεολογίαν τῆς ἐποχῆς τοῦ τὴν γέννησιν τοῦ πρωτοτόκου υἱοῦ του.

«Ὁ Γιάννος μου» εἶναι ὁ τίτλος καὶ μετὰ: «Ἐν Ἰθάκῃ τὴν σήμερον 12 Ἀπριλίου τοῦ ἔτους 1871, τὴν 2αν τῆς πρωΐας ὥραν, μετὰ τριήμερον κοιλοπόνῃσιν τῆς Ἑλένης μου, ἐγεννήθη ὁ πρὶν τῆς γεννήσεως ὀνοματισθεὶς υἱός μου Γιάννος». Στὴν συνέχεια μνημονεύει τὰ Ἑλληνικώτατα ὀνόματα τῶν γυναικῶν πού ἐνέδυσαν τὸ νεογέννητο: «Ἄμα ἐγεννήθη ἡ Εὐδοκία, Πραξιθέα καὶ Ἑλπινίκη τὸ ἐνδυσαν» καὶ μετὰ τῶν ἄλλων παρακαλεῖ τὸν Θεό «νά τόν πολυχρονίση καὶ ἀποκαταστήσῃ καλὸν Χριστιανόν καὶ τίμιον πολίτην».

Ἔτσι ὁ «Γιάννος», ὡς υἱὸς Ἐπαρχοῦ ἐγεννήθη μέσα σὸ ἀρχοντικὸ διοικητήριον τοῦ νησιοῦ τῆς Ἰθάκης, τοῦ νησιοῦ τοῦ πολυμηχάνου Ὀδυσσεῶς. Τὸ 1873, ὁ Παναγῆς Μεταξᾶς παύεται ἀπὸ Ἐπαρχος καὶ διορίζεται δημόσιος ταμίας, εἰς τὴν Ἰθάκην πάλι, μέχρι τὸ 1879, ὅποτε ἀπολύεται ξανά καὶ ἐπιστρέφει εἰς τὴν Κεφαλληνίαν, εἰς τὸ Ἀργοστόλι συγκεκριμένως, κοντὰ εἰς τοὺς φίλους καὶ συγγενεῖς του.

Τότε ἀντιμετωπίζει σοβαρὰ οἰκονομικὰ προβλήματα καὶ μὲ πόνον ἀναγκάζεται νά πωλήσῃ τὰ ὀλίγα κτήματα, πού ὀλιγότερον διετῆρει ὡς πηγὴ εἰσοδημάτων καὶ περισσότερον διὰ τὸ γόητρο τοῦ τίτλου τῆς εὐγενείας, πού ἔφερε ἡ οἰκογένειά του ἀπὸ τὸ 1691, κατ' ἀπονομήν τῆς Ἑνετικῆς κυβερνήσεως καὶ τὸν ὅποιον τίτλον τοῦ Κόμητος ἀνεγνώρισε ἡ «Βουλὴ τοῦ Ἡνωμένου Κράτους τῶν Ἰονίων Νήσων», μὲ εἰδικὸν θέσπισμα, τὴν 10ην Φεβρουαρίου 1841. Εἰδικώτερον, ἡ ἀνωτέρω ἀπόφασις ἀναφέρει διὰ τοὺς Μεταξάδες, ὅτι «ἔχουν τὴν ἐξουσίαν νά ἐξακολουθοῦν νά ἀπολαύουν τοῦ τίτλου τοῦ «κόμητος». Δύνανται ἐπίσης νά ἀπολαμβάνουν τοιοῦτον δικαίωμα οἱ νόμιμοι κατιόντες τῶν εἰρημένων Κομητῶν Μεταξάδων, διὰ πα-

ντός κατὰ τό θέσπισμα τό ὁποῖον τό ἀπονέμει αὐτοῖς...».

Ἐσχετῶς πρὸς αὐτὰ τὰ πιστοποιητικά εἶναι βέβαιον, ὅτι ἡ εὐγενής καταγωγή τῶν Μεταξάδων δέν ἀρχίζει ἀπὸ τότε πού οἱ Ἑνετοὶ τοὺς ὠνόμασαν «κόμητες», ἀλλὰ ξεκινᾷ ἀπὸ τό Βυζάντιον, καθ' ὅσον οἱ μακρινοὶ πρόγονοι τοῦ Μεταξᾶ, διὰ νά κατέχουν τὰ κρατικά ἀξιώματα πού κατεῖχαν μέσα εἰς τὴν Αὐτοκρατορίαν, δέν ἦτο δυνατόν παρὰ νά ἦσαν εὐγενεῖς, καί μάλιστα εὐγενεῖς ἀνώτεροι καί σημαντικώτεροι ἀπὸ τοὺς σαχλοευγενεῖς πού ἐδημιούργει ἡ Ἑνετικὴ Δημοκρατία.

Τό οἰκόσημο τῆς οἰκογένειας Μεταξᾶ εἶναι «κυανοὺς θυρεὸς μέ ἐπ' αὐτοῦ ἀργυρεῖν περιστεράν ἐπὶ ὕδρογειοῦ σφαιρας, φέρουσιν εἰς τό ράμφος κλάδον ἐλαίας».

Πάντως, ἐκεῖνο πού ἔχει σπουδαιότητα εἶναι τό γεγονός ὅτι οἱ τίτλοι ἀπεκτήθησαν εἰς ἀγῶνας διὰ τό Ἔθνος. Πρὸς τοῦτο ἄλλωστε ἀκριβῶς, ὅταν ὁ Μεταξᾶς ὁμιλῇ διὰ τὴν καταγωγὴν του, τὴν ἀναφέρει ὄχι ἀπὸ κενόδοξον κοινωνικὴν προβολήν, ἀλλὰ δι' ὑπογράμμισιν τῆς εὐθύνης του ἔναντι τῶν οἰκογενειακῶν του παραδόσεων:

«Συνησθάνθην τί ὀφείλω ὡς στρατιώτης καί, πρὸ πάντων ὡς εὐγενής καί ὡς Μεταξᾶς. Ἀνήκω εἰς τὴν ἀριστοκρατίαν ἐκείνων οἵτινες ἐπολέμησαν ἤδη ὑπὲρ τοῦ Βασιλέως τῶν καί ὑπὲρ τοῦ Κράτους πολὺ πρὶν γεννηθῇ ἡ νέα Ἑλλάς. Ἐκ τῶν ἀγῶνων καί τῶν θυσιῶν τῆς ἐγεννήθη ἡ Ἑλλάς αὕτη. Ἐπομένως, δι' ἐμέ πατρίς δέν εἶναι ἡ ἀπὸ τοῦ '21 γεννηθεῖσα Ἑλλάς, διότι ὡς Μεταξᾶς ἀνήκω εἰς γένος, ὅπερ ὑπῆρξε προγενέστερον τῆς πατρίδος ταύτης καί τό ὁποῖον ἀνήκεν εἰς ἄλλην πολὺ μεγαλυτέραν πατρίδα, τὴν ὁποῖαν τώρα μόνο ὁ Βασιλεὺς δύναται νά ἐκπροσωπήσῃ. Διότι ἐκ τῆς ἱστορίας αὐτῆς τῆς πατρίδος προῆλθε ἡ Βασιλεία τὴν ὁποῖαν ἔχομεν τώρα. Διότι ἡ Βασιλεία δέν ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἑλλάδα κατόπιν συνθήκης, ἀλλ' ὑπῆρξε μύχιος πόθος

τοῦ Ἔθνους, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν δουλείαν του ἀνέμενε πάντοτε τὴν σιγμὴν καθ' ἣν θά συνεχίζετο ἡ κατὰ τὸ 1453 διακοπεῖσα ζωὴ τῆς Βασιλείας...» (Ἡμ. 18.3.1900).

Ὁ Μεταξᾶς ἐπικαλεῖται τὴν εὐγενῆ καταγωγὴν του, πού τοῦ δημιουργεῖ τὴν ἠθικὴ ὑποχρέωσι «νά ἀφοσιώσῃ τὸν ἑαυτό του εἰς τὸν Βασιλέα», τὸν ὁποῖον θεωρεῖ «ἐκπρὸςώπησιν τῆς Πατρίδος, τοῦ παρελθόντος, τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος τοῦ Ἔθνους».

Αἱ προαναφερθεῖσαι σημειώσεις τοῦ Μεταξᾶ, δείχνουν τὸν τρόπο πού ἐσκέπτετο ἡ Ἑλληνικὴ ἀριστοκρατία, πού ἀνεδειχθῇ μέ πατριωτικὰς θυσίας καὶ πού μοχθηρῶς ἐσυκοφαντήθη ἀπὸ τοὺς ἀνθέλληνας κόλακας τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Ἐπιπροσθέτως, αἱ παρόμοιοι σκέψεις χαρίζουν ἐθνικὸ νόημα εἰς τὴν Βασιλεία, πού τὴν καθιστοῦν συνέχειαν φυλετικοῦ θρύλου καὶ τὴν σπονδυλώνουν μέ ἱστορικὴν παράδοσιν. Εἶναι σκέψεις πού ποτέ δέν θά ἔκαναν αὐλοκόλακες, ἀλλὰ μόνον δραματισταὶ Παλαιολόγων.

Τελικῶς, ἡ εὐγένεια εἰς τὴν ὁποῖαν ἀναφέρεται ὁ Μεταξᾶς, εἶναι ἀριστοκρατία πού προήλθε, ὅπως εἶπομεν, ἀπὸ τοὺς ἀγῶνας καὶ δέν ἔχει σχέσιν μέ τὸ χρήμα. Ἐπ' αὐτοῦ κάνει καὶ ἐκεῖνος τὴν ἴδια διαστολὴν καὶ ὑποστηρίζει πὼς μετὰ τὸ 1789 ἐσχηματίσθη μία νέα εὐγένεια, ἡ εὐγένεια τῶν κεφαλαιούχων, ἐναντίον τῶν ὁποίων πιστεύει ὅτι χρειάζεται νέα ἐπανάστασις (Ἡμ. 25.9.96).

Πτωχὸς πλέον εἰς χρήματα, ὁ Παναγῆς Μεταξᾶς, εἶναι πλούσιος εἰς ὑπερηφάνεια διὰ τὰ παιδιὰ του καί, φυσικά, διὰ τὸν «Γιάννο» του. Εἰς τὸ σχολεῖον, ὁ μελλοντικὸς σωτὴρ τῆς πατρίδος ἐρχεται πάντα πρῶτος εἰς τὰ μαθήματα καὶ εἰς τὸν πετροπόλεμο. Ἀρχεῖα ἀπὸ τὸ Δημοτικὸ Ἰθάκης καὶ τὸ Γυμνάσιο Ἀργοστολίου δέν σώζονται, διότι φαίνεται πὼς δέν ἐτη-

ροῦντο. Γνωρίζομεν ὅμως διὰ τὴν ἐπίδοσιν τοῦ Μεταξᾶ, ἀπὸ πληροφορίας, πού ἔδωσαν παλαιοὶ συμμαθηταὶ του, ὅταν ἔζων, ὅπως ὁ δήμαρχος Ἀργοστολίου Κωνσταντῖνος Γεράκης, πού τῷ 1938 βεβαιώνει τὸν τότε βιογράφο τοῦ Μεταξᾶ, ὅτι αὐτὸς ἦτο «ἓνα παιδί ἡσυχό, πού δέν ἐνδιαφέρεται παρὰ μόνο γιὰ τὰ μαθήματά του. Δέν τό σκάει ἀπὸ τό σχολεῖο, δέν ἀνακατεύεται ποτέ στὰ μαθητικά σκάνδαλα, δέν καπνίζει, δέν γλεντάει καὶ δέν θορυβεῖ κατὰ τὴν ὥρα τῆς παραδόσεως. Δέν βγαίνει ποτέ παρὰ μόνο μέ τὴν συνοδεία τοῦ πατέρα του, ὁ ὁποῖος πολλές φορές, πηγαίνει στό Γυμνάσιο καὶ παρακολουθεῖ τό μάθημα ὡς ἀκροατής». (Δ. Καλλονά: «Ιωάννης Μεταξᾶς», Ἀθ. 1938).

Ἐμεῖς πολὺ ἀμφιβάλλομεν διὰ τὰ τόσα «δέν» μέ τὰ ὁποῖα ὁ μακαρίτης Γεράκης ἡγίασε τὸν μαθητὴ Μεταξᾶ. Ἀπεναντίας, ἡ συνεχὴς παρουσία τοῦ πατρὸς Μεταξᾶ ἀκόμη καὶ μέσα στὴν τάξι, δείχνει τὴν ζωηρότητα τοῦ χαρακτήρος τοῦ μικροῦ μαθητοῦ, πού «κάποτε κατορθώνει νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῶν γονέων του καὶ λαβαίνει μέρος στὸν πετροπόλεμο...». Κάποια ἄλλη φορὰ «δέρνει ἀλύπητα μαζί μέ τὸν συμμαθητὴ του Φιαμπόλη ἓναν ἄλλον συμμαθητὴ του, τὸν Φερεντῖνο...» (ἐνθ. ἀνωτ.).

Τό «ἡσυχό παιδί», ἐπιστρέφον ἀπὸ ἐξορία κατὰ τό 1920 συναντᾶται στὴν Ἰθάκῃ μέ ἓναν παλαιὸ τοῦ συμμαθητὴ, τὸν Σταῦρο Καββαδία, καὶ θυμᾶται ὅτι τοῦ εἶχε σημαδέψει μέ πετριά τό πρόσωπο. Βλέπων τὴν ἴδια ἐποχὴ τοὺς ἀποκρήμινους βράχους τῆς Λάσης, ὅπου σκαρφάλωνε παιδί, θυμᾶται τὰ παιδικὰ του χρόνια, πού τὰ πέρασε εἰς τὰς μαγευτικὰς παραλίας καὶ εἰς τὰς ἀνθοστολίστους γειτονίας τῶν γραφικῶν χωρίων.

Ὅλαι αἱ πληροφορίες πού ἔχομεν εἰς τὴν διάθεσίν μας, φέρουν τὸν Μεταξᾶ, ὡς τὸν καλύτερο μαθητὴ. Ἀριστεύει παντοῦ, ἐκτός ἀπὸ τὴν καλλιγραφία. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ, εἰς τό τέλος, τὰ καταφέρει. Εἰς τὰ Μαθηματικά καὶ εἰς τὰ Ἑλληνι-

κά είναι αφθαστος. Ὁ καθηγητής Μαζαράκης τόν σηκώνει σὸν πίνακα γιὰ νά διδάξῃ τοὺς συμμαθητάς του. Ἕνας ἄλλος δάσκαλός του, ὀνόματι Ραφτόπουλος, τὸν ἐθαύμαζε μίαν ζωὴ ὁλόκληρον, ἀπὸ μαθητὴ μέχρι καὶ πρωθυπουργό. Ἀλλὰ ὁ ἀπαιτητικός ἱστορικός δέν θά εὔρη ἀναμφισβήτητο γραπτό ὑλικό. Ὅπως εἶπομεν, ὅσα ξέρομεν ἐγιναν γνωστά ἀπὸ ἀφηγήσεις. Βεβαιότης βασισμένη εἰς κείμενα, ὑπάρχει μόνον ἀπὸ τότε πού ὁ Μεταξᾶς εἰσηλθεν εἰς τὴν Σχολὴν Εὐελπίδων. Ἦτο τότε παιδί ἀκόμη, δεκατεσσάρων ἐτῶν.

Ἐνα ἔγγραφο τῆς Σχολῆς Εὐελπίδων, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 16 Αὐγούστου 1890 καὶ ὑπογραφόμενον ἀπὸ τὸν «Διοικητὴν τοῦ Σχολείου» Ὑποστράτηγον Μάνον πιστοποιεῖ, ὅτι ὁ Μεταξᾶς Ἰωάννης τοῦ Παναγιώτου εἰσηλθε εἰς τὴν Σχολὴν τὴν 12ην Σεπτεμβρίου 1885. Εἰς τὸ ἴδιον ἔγγραφον περιγράφεται ἡ σταδιοδρομία τοῦ Εὐέλπιδος Ἰωάννου Μεταξᾶ, ὡς ἀκολούθως:

«18 Ἰουλίου 1886. Προυβιβάσθη εἰς τὴν Β' τάξιν λαβὼν τὸν πρῶτον ἀριθμόν... 15 Ἰουλίου 1887. Προυβιβάσθη εἰς τὴν Γ' τάξιν λαβὼν τὸν πρῶτον ἀριθμόν... 23 Ἰουλίου 1888. Προυβιβάσθη εἰς τὴν Δ' τάξιν λαβὼν τὸν πρῶτον ἀριθμόν... 19 Ἰουλίου 1889. Προυβιβάσθη εἰς τὴν Ε' τάξιν λαβὼν τὸν πρῶτον ἀριθμόν...».

Τελικῶς, ἐξῆλθε τὴν 10ην Αὐγούστου 1890, ὡς ἀνθυπολοχαγὸς τοῦ Μηχανικοῦ, πάντα μέ τὸν «πρῶτον ἀριθμόν». Διὰ τὴν ἀκρίβεια, μέ ἀριστα τό 20, ἡ μέση βαθμολογία τοῦ Μεταξᾶ ἦταν ἄνω τοῦ 19 καί, ὅπως ἐβεβαίωσεν ὁ στρατηγὸς Παπαβασιλείου ὁ Μεταξᾶς ἀπεφοίτησε μέ 19,90. Ἐννοεῖται πὺς ἡ στρατιωτικὴ του μεγαλοφυΐα ἔκανε ἐντύπωσιν εἰς τοὺς καθηγητάς του, οἱ ὅποιοι δέν ἐμποδίσθησαν ἀπ' αὐτό, διὰ νά τὸν γράψουν κάθε τόσο εἰς τὴν περίφημον ποινολόγιον τῆς Σχολῆς.

Εἰς ἡλικίαν 19 ἐτῶν, ὁ ἀνθυπολοχαγὸς Μεταξᾶς ἀναλαμβάνει καθήκοντα. Ὑπηρετεῖ ἐν διάστημα εἰς τὴν Σχολὴν Μηχα-

νικου (1892), όπου μᾶλλον εκπαιδεύεται, κατόπιν μεταβαίνει εἰς τὴν Κέρκυραν, όπου θά ἐπέρασε πολὺ ὁμορφα, διότι τὴν θυμᾶται εἰς τὸ «*Ἡμερολόγιό*» του νοσταλγικῶς (7.7.1912). Περί τὸ 1894 τοποθετεῖται εἰς τὸ Ναύπλιον, όπου κατὰ σύμπτωσιν ὁ πατὴρ του εἶναι διευθυντὴς τῆς Νομαρχίας. Ἐκεῖ ἀναλαμβάνει τὴν κατασκευὴν ἐνὸς δρομίσκου, εἰς τὸν ἀπρόσπτο βράχο τοῦ Ἴτς Καλέ. Μὲ ἐκβραχισμούς καὶ μίαν σήραγγα κατορθώνει νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τοὺς Ναυπλιώτας «*ένα τῶν σπανίων καὶ μαγευτικωτέρων περιπάτων*», ὅπως ἔγραψε ἡ ἐφημερίς «*Ἀνεξαρτησία*» τοῦ Ναυπλίου (φυλ. 548) ἡ ὁποία τὸν ἐπαινεῖ καὶ τὸν χαρακτηρίζει «*ἐξαίρετον νεαρόν ἀξιωματικόν*».

Προφανῶς, τὸ τεχνικὸν ἐκεῖνο ἔργον ἦτο ἰδιαίτερος ἐπιθυμητόν εἰς τοὺς ἐντοπίους, διότι τὸ ἐχρηματοδότησεν ὁ Ἐπίσκοπος Ἀργολίδος καὶ ὅταν ἐτέλειωσε, τὸ Δημοτικὸν Συμβούλιον τῆς πόλεως ἐξέδωσεν ψήφισμα εὐχαριστῶν τὸν «*ἐξαίρετο νέο ἀξιωματικόν*», τοῦ ὁποίου αἱ φιλοδοξίαι ἐζήτουν τὴν κατάκτησιν κάποιας ἄλλης ἀπροσίτου κορυφῆς, πού ἐχρειάσθησαν ἀγῶνες μᾶς ζωῆς, διὰ νὰ τὴν κατακτήσῃ.

Ὁ Μεταξᾶς, ἀπὸ πολὺ νέος, ἔχει ἤδη ἀρχίσει νὰ προβληματίζεται. Πρὸ πάντων τὸν ἀπασχολοῦν τὰ πολιτικὰ προβλήματα τῆς χώρας, ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ. Δέν ἀνέχεται τὴν κοιμιστικὴν συναλλαγὴν, τὰ «*ρουσφέτια*» καὶ τὴν ὑποκρισίαν τῆς κοινωνίας. Αἱ παρατηρήσεις του σημειωμέναι εἰς τὰ γραπτὰ, πού ἐκράτησε τότε εἶναι προοδευτικαὶ καὶ δίδουν ἀπατήσεις εἰς βασιανιστικά ἠθικά ἐρωτήματα.

Συγκινητικὸν εἶναι τὸ ἐνδιαφέρον πού δεικνύει διὰ τὰ δυὸ του ἀδελφία. Τὸν Κωστάκη, πού σπουδάζει ἱατρὸς καὶ πού δυστυχῶς θά ἔχῃ τραγικὸν τέλος καὶ τὴν Μαριάνθη, πού μέ στερήσεις φροντίζει διὰ τὴν προίκα της ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν διαπαιδαγώγησίν της. Τῆς κάνει ὁλόκληρα μαθήματα λέγων, ὅτι «*ένα κορίτσι πρέπει νὰ ὑπανδρεύεται ἐκεῖνον πού τῆς ἀρέσει χωρὶς νὰ ἐξετάξῃ ἂν εἶναι πλούσιος ἢ φτωχός*», τῆς

περιγράφει μέ μελανά χρώματα εκείνας, αἱ ὁποῖαι ὑπανδρεύονται κάποιον πού ἀποστρέφονται, ἐπειδὴ ἔχει χρήματα. Αὐτάς τās ἀποκαλεῖ «*ἄτιμες*» καί «*πόρνες*».

Ἡ οἰκογένεια διὰ τόν Μεταξά δέν ἔγινε γιά τήν διασκέδαση, ἔγινε γιά νά εὐρίσκουν τά παιδιά «*μέσον κατάλληλον διὰ τήν ἀνάπτυξίν των*». Τελικῶς, αἰσθάνεται εὐτυχής πού ἡ ἀδελφή του καί ἡ μητέρα του ἀσπάζονται τās ιδέας του, πού συμφωνοῦν πρός τόν ἠθικόν νόμον.

Ὡς καλός υἱός ἀναγνωρίζει τί ὀφείλει εἰς τόν πατέρα του καί ἀνησυχεῖ ἀδιακόπως δι' ἐκεῖνον. Δέν θέλει νά κουράζεται καί νά ἰδρώνη, φροντίζει διὰ τήν διαίτά του καί τόν βοηθεῖ οἰκονομικῶς μέ διακριτικὴν λεπτότητα. Δι' ἐκεῖνον παρακαλεῖ τόν Θεό νά τούς βοηθῇ. Ὡς ἄτομον, προσωπικῶς, εἶναι ἰδεαλιστής, ἀπόλυτος εἰς τās ιδέας του, πού ὁμως δέν ἐπιθυμεῖ νά τās ἐφαρμόσῃ ἀκόμη, διότι «*θά πάρῃ στὸν λαιμό του τὸν γέροντα πατέρα καί τὸν μικρό ἀδελφό*». Ὡς ὁλοκληρώσῃ τό καθήκον του πρός αὐτούς, τότε θά ἔλθῃ ἡ στιγμή νά δράσῃ «*κι ἂς πῶσῃ ὑπὲρ τῆς ιδέας*».

Ἐπίσης πιστεύει στὸν Θεό, ἐνῶ ταυτοχρόνως δέν παραλείπει καί τήν τέχνη. Μαζί μέ κάποιον φίλο του παίρνει μαθήματα μουσικῆς καί παίζουν στό πιάνο «*Λόεγκριν*».

Ζῇ εἰς μίαν ἐποχήν, πού τό μεγαλύτερο μέρος τῆς Ἑλλάδος στενάζει ὑπὸ βαρβαρικούς ζυγούς. Τά σύνορα τῆς χώρας κατέβησαν στήν Θεσσαλία, πράγμα πού πληγώνει τήν ἐθνικὴν ὑπερηφάνειαν τῶν Ἑλλήνων. Ἕνας ἐθνικιστικὸς συναγερμὸς πνευμάτων πραγματοποιεῖται ἀπὸ τήν «*Ἐθνικὴ Ἐταιρεία*», εἰς τήν ὁποῖαν ὁ Μεταξᾶς γράφεται μέλος. Λόγοι, ἄρθρα, συγκεντρώσεις, μῆσεις μελῶν, τελεταὶ καί ὕμνοι ἐκδηλώσεις φανατίζουν τόν νοῦ καί ἐξάπτουν τήν φαντασία.

Ὁ κόσμος ὄνειρεῦεται τήν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Ἀλτιντόπου Ἑλληνισμοῦ, νομίζει διὰ μίαν ἐνθουσιώδη δρᾶσιν θά διαλυθοῦν οἱ Τούρκοι, θά ὑποχωρήσουν αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις, θά

ἀναστηθῇ ἡ πεσμένη Αὐτοκρατορία μας, θά ξαναζήσουν αἱ δόξαι τοῦ παρελθόντος καί θά προστεθοῦν νέα κατορθώματα.

Ὁ Μεταξᾶς δέν αὐταπατάται. Ἀκραδάντως, ἀλλά, χωρίς νά ἀποκαλύπτῃ τήν γνώμη του, πιστεύει ὅτι μέ ὅλα αὐτά τά πυροτεχνήματα καί τοὺς συναισθηματισμούς δέν κερδίζονται οἱ πόλεμοι. Χρειάζεται ὑπόδομή, προεργασία, ὀργάνωσις, ἐκπαίδευσις καί ὅλα τά λοιπά ἀπαραίτητα στοιχεῖα διὰ τήν ἐπίτευξιν ἑνός πολιτικοστρατιωτικοῦ σκοποῦ.

Ἀφοῦ ὅμως δέν συμμερίζεται τήν ὑπεραιοδοξία τῆς «Ἐθνικῆς Ἑταιρείας» διατί συμμετέχει εἰς αὐτήν; Συμμετέχει διότι μπορεῖ μέν «οἱ νεανικοὶ ἐνθουσιασμοί», νά μὴν ἐλευθερώσουν τήν Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ «θά φέρουν ὅμως τήν ἀντίδρασι σὸν φατριασμό, πού βασιλεύει, θά ξυπνήσουν τοὺς ὑποδούλους καί θά δώσουν νέα ζωή». Νά διατί λαμβάνει μέρος. Διὰ νά ξυπνήσῃ ὁ λαός, οἱ ὑπόδουλοι, διὰ νά τεθῇ πάλιν δημοσίως καί διεθνῶς τὸ ζήτημα τοῦ Ἀλυτρώτου Ἑλληνισμοῦ.

Ὡστόσο, παρατηρεῖ μέ ἀγωνίαν τήν ἐσωτερικὴν πολιτικὴν κατάστασιν, ὅπου μετὰ τήν παραίτησιν τοῦ Χαρίλαου Τρικούπη, τήν πτώχευσιν καί τὸν κομματισμὸ τοῦ Δεληγιάννη, ἐπικρατεῖ δημοκρατικὴ ἀναρχία: «Πράγματι, ἡ Διοίκησις ἐξέφυγε τῶν χειρῶν τῶν κομμάτων, ὁ Βασιλεὺς ἄλλως ποτέ δέν τὴν εἶχε εἰς χεῖρας του καί τὸ Γένος προετοιμάζεται εἰς τὸν ἐσχάτον ἀγῶνα –εἴθε νά εἶναι ὁ ἐσχάτος– ἀνευ κυβερνήσεως» (Ἡμ. 3.1.97).

Τὸν ἀγῶνα αὐτὸν τὸν εἶχε προβλέψει, ὥς ἀναπόφευκτον, ἀπὸ τοῦ 1896 καί εἶχε σχετικῶς σημειώσει: «ὁ πόλεμος εἶναι ἀφευκτος τὴν ἀνοιξί» (Ἡμ. 10.12.96). Μὲ τὸ καταπληκτικὸ τοῦ αἰσθητήριου, βλέπει τὸν πόλεμον νά ἐρχεται, γνωρίζει τὴν ἀπελπιστικὴ ἀποδιοργάνωσιν τοῦ κράτους καί τοῦ στρατοῦ, τὴν ἀνευθυνότητα τῆς κυβερνήσεως, πού ἐξ αἰτίας τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ εἶχεν ἐγκαταλείψει τὴν κρατικὴν καί στρατιω-

τικήν ὀργάνωσιν τοῦ Ἑθνους.

Ἡ «Ἑθνική Ἐταιρεία» πού τροφοδοτεῖ τήν ἑξαρσιν τοῦ πλήθους ἦτο χειρότερον ὀργανωμένη καί ἀπό τήν Πολιτείαν. Ἐν τούτοις ἡ προσπάθεια πρέπει νά συνεχισθῇ διὰ νά «ξυπνήσουν τά αἵματα», νά ἐξαφανισθῇ ὁ ἐθνικός λήθαργος, καί ἂν θά ἔλθῃ –ὅπως ἦλθε– συμφορά, ἀπό αὐτήν θά συγκινηθῇ ἡ Ἑλληνική συνείδησις, θά ἀνοίξουν οἱ Ἕλληνες τά μάτια των, θά ἰδοῦν τά ἐλαττώματά των καί θά συνέλθουν διὰ νά ἐκδικηθοῦν, ὅπως καί ἐγινε.

Ἔτσι, περίπου, σκέπτεται ὁ νεαρός Μεταξᾶς: «Θά τό βροντήξουμε τήν ἀνοιξι καί ἴσως στά γερά. Πρόωρα, ἀλλά τί νά γίνη; Δέν ἔχουμε πολύν καιρό. Ἔχω τήν ιδέα δι τήν θά πάθουμε πολλές συμφορές γιά νά ἐξιλεώσουμε τίς ἰδικές μας ἀμαρτίες, ἀλλά, στό κάτω τῆς γραφῆς, θά τελειώσουμε μιὰ γιά πάντα» (Ἡμ. 13.10.96).

Ἡ πατριωτική ἀφύπνισις ἤρχισεν ἀπό τήν Κρήτην. Εἰς τάς ἀρχάς τοῦ 1896 τό Κρητικόν Ζήτημα ἦλθε πάλιν εἰς τό προσκήνιον. Αἱ σφαγαί Ἑλλήνων ἀπό Τούρκους εἰς τά Χανιά, προεκάλεσαν ἐθνικήν ἐκρηξιν. Τό Πανελλήνιον ἐδονήθη ἀπό ἀγανάκτησιν καί ἡ «Ἑθνική Ἐταιρεία» ἐπρωτοστάτησε εἰς τάς ἐθνικάς ἐκδηλώσεις, ἐξεγείρουσα τά πλήθη μέ τά φλογερά κηρύγματα τῶν ρητόρων της.

Τό ἐπίσημο κράτος ἔμενε, ἀπό δειλία, ἀπαθές. Δέν ἠδύνατο νά ἀντιληφθῇ, πῶς ὤφειλε νά ἀνέβῃ Γολγοθὰ διὰ ν' ἀναστηθῇ ἡ φυλή. Τό αἶτημα τῆς Ἐνώσεως τῆς Κρήτης μέ τήν μητέρα Ἑλλάδα κυριαρχεῖ πανεθνικῶς. Ἡ Ἐνωσις, ἰσχυρίζεται ὁ Μεταξᾶς, δέν μπορεῖ νά γίνη διαφορετικῶς παρὰ μόνον «δι' ἀπελπισμένου ἀγώνος ἐκ μέρους ἡμῶν καί τῶν Κρητῶν. Ἀλλ' ὁ ἀγών αὐτός ἀπαιτεῖ Κυβέρνησιν ἀποφασιστικήν καί μεγαλόφρονα καί Βασιλέα, ἀνδρεῖον καί φιλοπάτριδα. Καί οὐδέν ἐκ τῶν δύο συμβαίνει. Ὁ Βασιλεὺς εἶναι ψοφοδεής... ἡ κυβέρνησις εἶναι ἀνους, δειλή καί διεφθαρμένη» (Ἡμ. 29.1.97).

Πῶς λοιπόν θά ἀναληφθῇ μέ αὐτούς ἡ προσπάθεια; Ὁ Μεταξᾶς σκέπτεται Ἐπανάστασιν. Βολιδοσκοπεῖ τόν Φρούραρχο Ναυπλίου καί σκέπτονται νά προκαλέσουν ψήφισμα ἀπό μέρους τοῦ λαοῦ καί τῆς φρουράς, ζητοῦντες «δραστικήν ἐνέργειαν».

Ἡ Ἐνωσις, εἵμεθα ὑποχρεωμένοι νά σημειώσωμε, θά ἀνέτρεπε τήν Εὐρωπαϊκὴν ἰσορροπίαν πού εἶχαν ἐπιβάλει αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις καί μοιραίως θά προσεκάλει ἀνακατατάξεις μέ ἀπροβλέπτους συνεπειάς. Ὁ Μεταξᾶς, ὡς ἐνθερμος πατριώτης, δέν ἐνδιαφέρεται καθόλου διὰ τὰ ἐπακόλουθα. Ὅμιλεῖ ἡ Ἑλληνικὴ Καρδιά: «Ἐάν πρόκειται νά χάσωμεν τὴν Κρήτην, τότε ἅς χαθοῦμε καί ἡμεῖς καί ἅς παρασύρωμεν τὴν Εὐρώπην εἰς πόλεμον. Ἄς χαθοῦν μυριάδες μυριάδων ἀνδρῶν, ἅς καταστραφoῦν χιλιάδες πόλεων, ἅς σφαγοῦν ὁλόκληρα Ἔθνη. Ἄς μὴ μείνῃ λίθος ἐπὶ λίθου εἰς τόν ἀνήθικον τόπον, ὁ ὁποῖος ὀνομάζεται Εὐρώπη...» (Ἡμ. 29.1.97).

Καί ἔτσι ἔπρεπε νά σκέπτονται οἱ Ἕλληνες ἐάν θέλουν νά ζοῦν ἐλεύθεροι. Ἐσκέπτετο μέ τέτοιον τρόπον ὁ Μεταξᾶς ὄχι ἀπὸ ἐθνικιστικὴν στενοκεφαλίαν, ἀλλὰ ἀπὸ καθαρὰν πολιτικὴν εὐφυΐαν. Διότι ἐγνώριζεν καλῶς –καί ἐδικαιώθη πολλὰ– καὶ εἰς τό μέλλον– ὅτι «δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία (αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις) θά ζητήσουν νά θυσιάσουν τὴν Κρήτην καί τὴν Ἑλλάδα χάριν τῶν ἀτίμων συμφερόντων των» (Ἡμ. 5.2.97).

Μελετῶν τὴν ἱστορίαν καί ἀναλύνων τὴν διεθνῇ ζωὴν, ἐξήγαγε τό ἱστορικῶς ἐπιβεβαιωμένο συμπέρασμα, ὅτι αἱ κυβερνήσεις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων διαθέτουν τοὺς λαοὺς ὡς κτήνη. «Σὺ πάρε αὐτό, γιὰ νά πάρω ἐγώ τὸ ἄλλο. Καί ἂν αὐτό ἢ τό ἄλλο θέλουν νά ζήσουν τῇ ζωῇ τῇ δικῇ τους, ἐλεύθερα καί νά ἀναπνυχθοῦν μόνον τοὺς; Τίποτα! Ἐτσι τό θέλω ἐγώ ἢ Ἀγγλία, ἢ ἐγώ ἢ Γαλλία, ἢ ἡ Ρωσία...» (Ἡμ. 25.9.96).

Οἱ Ἕλληνες δέν πρέπει νά ἀνεχθοῦν αὐτὴν τὴν μοῖρα, πού ἐπιφυλάσσει ἡ διπλωματία τῶν μεγάλων κρατῶν, εἰς τοὺς

λαούς. Ἐμεῖς εἴμεθα δημιουργοὶ πολιτισμοῦ, πῶς θὰ προδώσωμεν τοὺς Μαραθῶνας καὶ τὰς Θερμοπύλας; Καλλίτερον νὰ πέσωμεν, παρά νὰ ἀτιμασθῶμεν.

Ἡ ὥρα τῶν γεγονότων ἐσήμανε εἰς τὸ ὥρολόγιον τῆς ἱστορίας. Οἱ χορτασμένοι Μεγάλοι θέλουν βεβαίως τὴν εἰρήνην. Δηλαδή νὰ μὴ διαταραχθῇ ἡ κατάστασις, πού τοὺς ἐξασφαλίζει νὰ χωνεύσουν ὅσα ἥρπασαν καὶ νὰ προετοιμασθοῦν διὰ νέας ἐπεκτάσεις. Οἱ τυραννισμένοι λαοὶ καὶ τὰ σφαζόμενα ἔθνη οὐδεμίαν ἐλπίδα ἔχουν δι' ἐθνικὴν ἀναγέννησιν. Ἀλλὰ οἱ Ἕλληνες «θὰ βάλουν φωτιά στό μπαρούτι». Θὰ δεῖξουν ξανά τόν δρόμο στοὺς ὑποδούλους· τόν δρόμο τῆς ἐλευθερίας, πού κατακτᾶται μέ αἱματηρόν ἀγῶνα.

Τὸ σάλπισμα τῆς ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως ἀντηχεῖ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ὁμοεθνῶν. Ἡ «Ἐθνικὴ Ἑταιρεία» σημαίνει προσκλητήριο, ἀλλὰ εἶναι ἀνίκανος νὰ ὀργανώσῃ τοὺς προσερχομένους. Ὁ Μεταξᾶς βλέπει πολὺ μακρὰ. Φοβεῖται τοὺς Βουλγάρους πού θέλουν «νὰ μᾶς πνίξουν». Φοβεῖται τοὺς Ρώσους πού θέλουν νὰ ἀρπάξουν τὴν Κωνσταντινούπολιν, διὰ νὰ ἀλλάξῃ ὁ ἀφέντης πού «ἀπὸ Σουλτάνος θὰ λέγεται Τσάρος» καὶ ὑποστηρίζει τόν Σουρῆ – «ἔκαμε πολὺ καλὰ»– πού δικάζεται δι' εἰρωνικὸν ποίημά του κατὰ τῆς Βασιλείσης, ἡ ὁποία ἐπεριποιήθη ἐπιδεικτικῶς τοὺς Ρώσους. Φοβεῖται τοὺς Σλάβους, πού θέλουν τὴν Μακεδονίαν μας, πού εἶναι «ζήτημα ζωῆς ἢ θανάτου διὰ τὸν Ἑλληνισμόν».

Ἐν τῷ μεταξύ, ἡ ἐξέλιξις εἶναι ταχεῖα καὶ προλαμβάνει κάθε σχέδιον τοῦ Μεταξᾶ. Ὁ Δ. Ράλλης κατηγορεῖ εἰς τὴν Βουλὴν τὴν κυβέρνησιν δι' ἀνανδρίαν καὶ ἀπειλεῖ πῶς ἡ ἀντιπολίτευσις θὰ κηρύξῃ ἐπανάστασιν, ἂν ἡ κυβέρνησις δέν ἐπέμβῃ δυναμικῶς εἰς τὴν Κρήτην. Ὁ Πρωθυπουργὸς Δεληγιάννης, μετὰ ἀπὸ τοιαύτην πίεσιν, διατάζει τὸν Πρίγκιπα Γεώργιον, διοικητὴν τῶν τορπιλλοβόλων, νὰ ἀποπλεύσῃ πρὸς τὴν Μεγαλόνησον.

Τὴν 1ην Φεβρουαρίου 1897 ἀναχωρεῖ ἐπίσης καὶ ἐν ἀποβατικό ὄψμα ὑπὸ τὸν Συνταγματάρχην Βάσσον. Ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος ὁ Α΄ τάσσεται καὶ αὐτὸς μετὰ τὴν συγκλονιζόμενην Ἑλλάδα καί, παρὰ τοὺς δισταγμούς του, συναινεῖ εἰς τὰς δυναμικὰς ἐνεργείας, πρᾶγμα πού εὐχαριστεῖ ἰδιαιτέρως τὸν Μεταξᾶ καὶ φυσικὰ δλον τὸν Ἑλληνικὸν λαόν, πού μέσα του ἔχει θεριέψει τὸ πατριωτικὸν αἶσθημα.

Εἰς τὴν Κρήτην τὰ πράγματα δυσκολεύονται. Αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις ἀπεβίβασαν ἀγήματα εἰς τὰ Χανιά καὶ τὰ πυροβόλα τῶν πολεμικῶν τους βομβαρδίζουν τοὺς ἐπαναστάτας εἰς τὴν Χαλέπα. Ἦτο «ἡ σιγμὴ, ἡ ὁποία ἠτίμασεν ὅλον τὸν ΙΘ' αἰῶνα»! (Ἡμ. 10.2.97). Ἐπὶ πλεόν, μερικὰς ἡμέρας ἀργότερον οἱ Τοῦρκοι ἐπιτίθενται μετὰ ἀγριότητα εἰς τὸ Ἀκρωτήρι.

Ὑπὸ αὐτὰς τὰς συνθήκας κηρύσσεται εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπιστράτευσις δέκα ἡλικιῶν. Ἔτσι, μαζεύονται 65.000 περίπου ἄνδρες, πού φεύγουν οἱ 45.000 διὰ τὰ σύνορα τῆς Θεσσαλίας καὶ οἱ ἄλλοι διὰ τὴν Ἠπειρον. Ἡ ἀπόπειρα τῶν Μεγάλων Δυνάμεων νὰ τελειώσῃ ἡ ρῆξις μετὰ αὐτονομίαν τῆς Κρήτης, ἀποτυγχάνει, παρ' ὅτι τὴν ἐδέχθη ὁ Σουλτάνος, διότι οἱ Ἕλληνες ἠξίωσαν Ἐνωσιν, καὶ εὐτυχῶς, διότι ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει ἀκόμη θὰ ἦτο αὐτόνομος ἡ Κρήτη. Παρὰ τὴν ἀρνησιν τῆς Ἑλλάδος οἱ ξένοι ἀνακηρύσσουν τὴν αὐτονομίαν τῆς Κρήτης. Πρὸ αὐτοῦ τοῦ περιστατικοῦ ἡ βουλὴ ἀναβάλλει τὰς ἐργασίας της καὶ ὁ Διάδοχος Κωνσταντῖνος διορίζεται ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ καὶ ἀναχωρεῖ διὰ τὴν Λάρισαν.

Ἡ Ἑλλάς ἐπὶ ποδὸς πολέμου καὶ ὁ Μεταξᾶς, πού ἐξήτει «πόλεμο μετὰ ἐσχάτων» εὐρίσκεται εἰς τὸ Ναύπλιον. Οἱ ἄλλοι ἀξιοματικοὶ φεύγουν διὰ τὴν πρώτην γραμμὴν ἐνῷ αὐτὸς ἦτο ὑποχρεωτικῶς καθηλωμένος εἰς τὴν Ὑπηρεσίαν Μηχανικοῦ. Ἦθελε νὰ ζητήσῃ μετάθεσιν, ἀλλὰ ἐσκέπτετο τοὺς «πτωχοὺς γονεῖς πού βοηθοῦσε μετὰ τὸν μικρὸ μισθόν». Μιά πάλι διεξήγετο μέσα του. Τὸ καθήκον πρὸς τὴν πατρίδα

καί ἡ ὀφειλή σπὴν οἰκογένεια ἀντεμάχοντο. «Τὸν τρομερό ἀγῶνα» του ἐννόησε ἡ μήτηρ του, πού ὡς γνησία Ἑλληνίς ἔστειλε τὸν ἄνδρα τῆς εἰς τὰς Ἀθήνας, εἰς τὸν συγγενὴ τους Νικόλαο Μεταξᾶ, πού προσφάτως εἶχεν ὀρκισθῇ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν. Ἀρχὰς Μαρτίου 1897 ὁ Μεταξᾶς μετατίθεται εἰς τὰς Ἀθήνας, εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ ὑπουργοῦ, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐζήτησε ἀμέσως ἄλλην μετάθεσιν, διὰ τὰ σύνορα. Τοῦ τό ὑπεσχέθη, ἀλλὰ θὰ τὸν μετέθετε εἰς μερικὰς ἡμέρας. Εἰς τὸ διάστημα αὐτό, ὁ Μεταξᾶς ἐμελέτησεν ἀπὸ εὐρυτέραν σκοπιάν τὴν στρατιωτικὴν κατάστασιν τῆς χώρας. Τὴν εὖρε ἐλεεινότεραν, ἀπὸ ὅσον τὴν ἐφαντάζετο:

«Ἡ θέσις μου μέ κατέστησε γνωστὴν ὅλην τὴν ἐσωτερικὴν κατάστασιν τοῦ στρατοῦ μας, καὶ ἐντελῶς εἶμαι ἀπογοητευμένος. Ἡ ἔλλειψις τῶν ἵππων, πυροβόλων, ὑλικοῦ ἐν γένει μοὶ ἦτο πάντοτε γνωστὴ καὶ δέν μέ ἐξέπληξε. Ἔμαθον ὁμῶς καὶ μερικά ἄλλα. Ὅτι τὸ προσωπικόν τῶν ἀξιωματικῶν μας εἶναι ἐν οἰκτρᾷ καταστάσει. Καὶ ἀναφέρω μερικά παραδείγματα:

»Ὁ Δόξης, διοικῶν σύνταγμα πυροβολικοῦ, διετάχθη νὰ ἀποβιβάσῃ τὸ σύνταγμά του εἰς Κόρπαιναν καὶ τὸ ἀπεβίβασεν εἰς Καρβασαράν, ἄγνωστον διατί. Οἱ διοικηταὶ τοῦ ἐν Θεσσαλίᾳ πυροβολικοῦ Σμολένσκης καὶ Ζορμπᾶς εἶναι τσακωμένοι μεταξύ των, ἔνεκα ἵππων ὁ δέ Ζορμπᾶς ἀρνεῖται νὰ παραδώσῃ ἵππους εἰς τὸν ἄλλον καὶ ἐχρειάσθησαν ἐπανειλημμέναι διαταγαὶ πρὸς τοῦτο. Ὁ συνταγματάρχης τοῦ πεζικοῦ Γιαννικώστας (8ου) ἐδήλωσεν ἰδιαιτέρως εἰς τὸν ἀρχηγόν Μακρὴν ὅτι αὐτὸς καὶ οἱ ἀξιωματικοὶ του ἀρνοῦνται νὰ ὑπαχθῶσιν ὑπὸ τὰς διαταγὰς ταξίαρχου ἄλλου ὄπλου...

»Ἐν γένει δέ τὸ φρόνημα τῶν ἀξιωματικῶν δέν εἶναι ὅ,τι ἔπρεπε νὰ εἶναι. Τί νὰ σοῦ κάμουν καὶ αὐτοί; Ἡ ἀργία, ἡ μὴ ἐξάσκησις, ἡ πολιτικὴ, αἱ εὐνοιαὶ, αἱ ὑπο-

θαλπτόμεναι ἀντιζηλῖαι τοὺς διέφθειραν.

»Ὁ ἐνθουσιασμός τῶν ἐφέδρων ἐν ἀρχῇ ἦτο μέγας ἀλλὰ ἔμειναν ἐπὶ ἐβδομάδας γυμνοί, ἀσύντακτοι καὶ προχθές ἡ ἀναχώρησις τοῦ 1ου συντάγματος, μέ πυροβολισμούς καὶ μέ τόσας ἀταξίας, ἐφανερώωνεν ἀγρίαν ἀπελπισίαν καὶ πόσον πλήθος ἀκόμη δέν ἐνεδύθη.

»Οἱ δέ ἐθελονταί, οἱ ἐκ πάσης γωνίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ προσελθόντες καὶ αὐτοὶ βαθμηδόν ψυχραίνονται. Ἐπὶ 20 ἡμέρας ἤδη περιμένουν νά καταταχθοῦν. Ἐψηφίσθη ὁ νόμος, ἔπειτα χρειάζονται διατάγματα, καὶ χίλιοι-δύο τύποι, καὶ τοὺς ἀφήνουν, ἐνῶ ἔπρεπε ἀμέσως καὶ ὅπωςδήποτε νά καταταχθοῦν...» (Ἡμ. 9.3.97).

Τελικῶς, ὁ ὑπουργός στέλλει τόν Μεταξᾶ μέ ἀποστολήν εἰς τήν Λάρισαν, ὅπου μέ διαφόρους προφάσεις κατώρθωσε νά μείνῃ εἰς τό Ἀρχηγεῖον καὶ νά μήν ἐπιστρέψῃ εἰς Ἀθήνας. Ἐκεῖ γνωρίζεται μέ τόν λοχαγό Δούσμανην καὶ συνεργάζεται μαζί του εἰς διάφορα θέματα, πρό παντός εἰς ὀχυρώσεις, πού τάς εὔρεν ἀνισχύρους ἂν μή ἀνυπάρχουσ. Χρόνος δέν ὑπάρχει καὶ ὅ,τιδήποτε γίνεται εἶναι πρόχειρον καὶ ἀπρογραμματιστον.

Ὅμοιαι ἀθλιότητες ἐπικρατοῦν παντοῦ: Οὔτε ὀργάνωσις, οὔτε ἄλογα, οὔτε ἐφόδια, οὔτε σχέδια, ἕνας συρφετός ἐνθουσιασμένων ἡμιενόπλων. Μολαταῦτα, τήν 28ην Μαρτίου, πολλαὶ ἑκατοντάδες ἀνταρτῶν τῆς «Ἐθνικῆς Ἐταιρείας» ἐξορμοῦν εἰς τὰ Ἑλληνικά ἐδάφη πού κατεῖχαν οἱ Τούρκοι. Ἀπειθαρχοί, ὑπερενθουσιῶδεις, ὑποτιμῶντες τοὺς ἐχθρούς, δέν κατώρθωσαν τό παραμικρόν!

Τήν 5ην Ἀπριλίου 1897 ἡ Τουρκία κηρύσσει τόν πόλεμον, τόν πόλεμον πού μᾶς ἐγέμισε ταπεινώσεις, προσβολάς, πού ἦτο ἕνα «σκέτο ρεζιλίκι», ἀλλὰ καὶ πού μᾶς ἐξύπνησε, μᾶς ἐδείξε τήν σκληράν πραγματικότητα, τήν ἀνελέητον ἀλήθειαν. Μετά τοὺς ἐξεντελισμούς, ἐμάθαμε ὅτι διὰ νά νικῶμεν χρειάζεται

ἐκπαίδευσις, ὀργάνωσις, πειθαρχία, τάξις, μέθοδος, διότι τὰ «μπουλούκια», ἔστω καὶ μέ ἰδανικά, δέν γράφουν ἱστορία.

Τό βράδυ τῆς Μεγάλης Δευτέρας (7.4.1897), ὁ Μεταξᾶς συνηντήθη μέ τόν Διάδοχον Κωνσταντῖνον. Τοῦ ἔκαμε ἐντύπωσιν ἡ εὐθύτης τοῦ χαρακτήρος, ἡ ἐπιμονή, ἡ ψυχραιμία, ἡ παρατηρητικότης καί αἱ ἄλλαι ἀρεταί τοῦ Διαδόχου, ἀλλά τοῦ κατελόγισε μειονεκτήματα, πού τὰ ἀπέδωσε εἰς τήν κακήν ἀνατροφήν, πού τοῦ ἔδωσεν ὁ Βασιλεὺς. Ὡς ἐλαττώματα εἶδε κυρίως «τὴν ἔλλειψι πρωτοβουλίας», ἀλλά, πάντως, ἀπεκόμισε τὴν πεποίθησιν ὅτι «θὰ γίνῃ ἄριστος ἡγεμὼν». Ἐκτοτε οἱ δύο αὐτοὶ ἄνδρες ἐβάδισαν μαζί, μέ δεσμούς πεπρωμένους.

Ὁ Μεταξᾶς, πού ὅπως ἀνεφέραμε, ὑπηρετεῖ εἰς τὸ Ἀρχηγεῖον τοῦ Διαδόχου, εἰς τὴν Λάρισαν, δέν κατέχει καμμίαν σπουδαίαν θέσιν. Ἄλλωστε τί εἶναι; Ἐν τούτοις, αὐτός ὁ ἀνθυπολοχαγός ἔχει ἀνώτερα στρατιωτικά προσόντα ἀπὸ τοὺς προΐσταμένους του, πού ὅλοι των, πλὴν τοῦ Δούσμανη, ὄχι μόνον εἶναι ἀμαθεῖς, ἀλλὰ καὶ στενοκέφαλοι.

Τὰ στίφη τῆς «Ἐθνικῆς Ἐταιρείας» μετὰ τὴν πρώτη σύγκρουσιν μέ τοὺς Τούρκους διαλύονται. Τὴν 6ην Ἀπριλίου οἱ Ἕλληνες διώκονται ἀπὸ τὴν Μελούνα καὶ τὸ Γκριτζόβαλι καὶ ἡ Λάρισα, ὅπου εὐρίσκεται ἀκόμη ὁ Διάδοχος, εὐρίσκεται ἀνυπεράσπιστος. Πολλοὶ περιοχαὶ ἐγκαταλείπονται ἀμαχητί καὶ πολλοὶ διοικηταὶ ἀντικαθίστανται, ἀλλὰ οὐδεμία δύναμις ἤμπορεῖ νὰ ἀναστείλῃ τὴν διάλυσιν ἢ μᾶλλον τὴν ἐπιβεβαίωσιν τῆς διαλύσεως τοῦ στρατοῦ.

Οἱ στραῶται πού ὑπεχώρουν εἰσέρχονται εἰς τὴν Λάρισαν. Συγκροτοῦν συμμορίας καὶ προβαίνουν εἰς διαρπαγὰς. Τό Μέγα Σάββατον ἀποφασίζεται ἡ ἐγκατάλειψις τῆς Λαρίσης. Ὁ πληθυσμὸς ἐκλαιγε καὶ ἐφώναζε, διαμαρτυρόμενος διὰ τὴν παράδοσίν του εἰς τοὺς Τούρκους. Τὴν 13ην Ἀπριλίου, ἀνήμερα τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα, οἱ Τούρκοι εἰσῆλθον εἰς τὴν Λάρισαν καὶ ἐξακολουθοῦν τὴν προέλασιν των.

Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Διάδοχος, ἀπὸ τὰ Φάρσαλα, προσπαθεῖ νά διορθώσῃ τὴν κατάστασιν. Τὸν βοηθεῖ, ὅσον ἡμπορεῖ, ὁ Μεταξᾶς, εἰς πείσμα τῶν προϊσταμένων του, πού ἔκτοτε δέν τὸν ἔβλεπαν εὐχαρίστως. Ταυτοχρόνως διψᾷ διὰ τὴν ζωντανήν ἀντίληψιν τῶν γεγονότων. Ἡ ἐπιτελική ἐργασία δέν τὸν συγκινεῖ πλέον. Ἐξέρχεται λοιπόν καὶ διαπιστώνει τὸ μέγεθος τῆς πανωλεθρίας.

Ὁ στρατός στερεῖται καὶ ἄρτου, πού ἡ ἐπιμελητεία, λόγω κακῆς ὁργανώσεώς της ἀδυνατεῖ νά τοῦ προμηθεύσῃ. Εὐτυχῶς, ἓνας κατεργάρης ἐργολάβος συμβάλλεται μέ τὸ κράτος καὶ ἄρτοδοτεῖ κανονικῶς τοὺς πειναλέους στρατιώτας. Ὑγειονομική ὑπηρεσία δέν ὑπάρχει. Πολεμοφόδια δέν ἐρχονται, ἐνῷ ἀδιακόπως συσσωρεύονται εἰς τὴν πόλιν φυγάδες στρατιῶται, πού λεηλατοῦν χωριά, κλέπτουν ζῶα καὶ φθά- νουν εἰς τὰ Φάρσαλα ὡς «*ληστανταρτικὲς ὁμάδες*»!

Χαρακτηριστικῶς μάλιστα, ὁ ἴδιος ὁ Μεταξᾶς ἀφηγεῖται, πῶς μέ τὸ σπαθί στό χέρι ἠμπόδισε στρατιώτας νά κλέψουν ἓνα κατάστημα. Καί ὅλο αὐτό τὸ χάος συμπληροῦται μέ τὰς ἀπείρους λιποταξίας καὶ τὰς στάσεις τῶν στρατιωτῶν, πού καταστέλλονται βιαίως...

Τὰ ἴδια καὶ χειρότερα συμβαίνουν εἰς τὸν Βόλον, ὅπου ὁ ἔφορος ὑλικοῦ πολέμου φονεύεται προσπαθὼν νά σταματήσῃ τὴν ληστεία τῶν ἀποθηκῶν. Παντοῦ συμβαίνει τὰ πανικόβλη- τα στίφη τῆς «*Ἐθνικῆς Ἐταιρείας*» καὶ οἱ στρατιῶται νά ἄρπάζουν καὶ νά βιαιοπραγοῦν.

Γενικῶς, ὁ στρατός μαστίζεται ἀπὸ τὴν ἀναρχίαν, πού τὴν ὑποδαυλίζει μέ ἔντονον τρόπον ὁ τύπος, πού ποτέ του δέν χάνει τὴν εὐκαιρία νά ζημιώῃ τὸ Ἔθνος. Αἱ ἐφημερίδες γράφουν ψέματα σχετικῶς μέ τὸν πόλεμον. Δέν δημοσιεύουν ἀληθεῖς εἰδήσεις καί, κατὰ δημοσιογραφικὴν παράδοσιν, ἐξαπατοῦν τὴν κοινὴν γνώμην. Κανεὶς δέν ἔλεγε τὸ σωστό καὶ ὅλοι συνηγωνίζοντο μεταξύ των εἰς φαντασιώσεις.

Ὁ Διάδοχος καταβάλλει ὑπερανθρώπους προσπάθειάς διὰ τὴν ἀνασυγκρότησιν τοῦ στρατοῦ. Ἀλλὰ αἱ ἀνοργάνωτοι μάζαι εἶχαν πάρει ὀριστικῶς τὸν κατήφορον. Εἰς τὰ μέσα Ἀπριλίου γίνεται ἀλλαγὴ εἰς τὸ Ἐπιτελεῖον καὶ εἰς τὴν θέσιν τοῦ Κ. Σαπουντζάκη (Ἐπιτελάρχης) τοποθετεῖται ὁ Ταγματάρχης Ἀ. Πάλλης. Τὴν 18ην τοῦ ἰδίου μηνὸς ἀπομακρύνεται ὁ πρωθυπουργὸς Δεληγιάννης καὶ σχηματίζεται κυβέρνησις ἀπὸ τοῦς Δ. Ράλλην καὶ Γ. Θεοτόκην. Ὅλοι αὐταὶ αἱ μεταβολαὶ πού ἐπραγματοποιήθησαν εἰς ἀτμόσφαιραν παρασκηνιακῆς ἀνευθυνότητος ἐπιτείνουν τὴν σύγχυσιν.

Ὁ πόλεμος, ἀδίστακτος, συνεχίζει τὸ καταστρεπτικὸν του ἔργον. Στὴ μάχῃ τῶν Φαρσάλων ὁ Μεταξᾶς μεταφέρει μηνύματα τοῦ Διαδόχου εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν, μέ κίνδυνον τῆς ζωῆς του καὶ κατόπιν ἀκολουθεῖ τὸ στρατηγεῖον εἰς τὴν νέαν ὑποχώρησιν. Εἰς τὰ Φάρσαλα νέα ἦττα. Τὸ αὐτὸ καὶ εἰς τὸ Βελεστίνον. Οἱ Τούρκοι κυριεύουν τὸν Βόλο. Νέαι ἀπόπειραι τοῦ Διαδόχου Κωνσταντίνου νὰ ἀποκατασταθῇ ἡ τάξις εἰς τὸν στρατὸν ἀποτυγχάνουν.

Ἐκεῖνος ὁ ἐνθουσιώδης λαός, πού ὠρκίζετο μέ πάθος νὰ ἀπελευθερώσῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἢ νὰ ἀποθάνῃ, τώρα ὑποχωρεῖ, ὡς ἐλεεινὸς ὄχλος. Καὶ ὅχι τὴν Κωνσταντινούπολιν δὲν πρόκειται νὰ ἀπελευθερώσῃ, ἀλλ' οὔτε νὰ κρατήσῃ τοὺς Τούρκους εἰς τὸν Δομοκό! Ἐκεῖ θὰ ἦττηθῇ τὴν 5ην Μαΐου, ὅπως θὰ ἦττηθῇ κατόπιν εἰς τὴν μάχην τῆς Φούρκας, μετὰ εἰς τὴν μάχην τῆς Καμηλόβρυσης καὶ ἀτάκτως πλέον ὑποχωρεῖ πρὸς τὴν Λαμίαν.

Οἱ βουλευταὶ ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ἔδρασαν ἀποτελεσματικῶς, ὅχι βεβαίως εἰς τὸν πόλεμον, ἀλλὰ εἰς τὰς ἀπαλλαγὰς τῶν προστατευομένων των. Ὁ Οἰκονομόπουλος, πού τότε ἔγραψε τὴν ἱστορίαν τοῦ πολέμου, μᾶς δίδει μίαν πικρὰν ὅσο καὶ γραφικὴν εἰκόνα τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως «μέ τὰς παραλυνούσας τὸ ἠθικὸν τοῦ στρατεύματος ἐξαιρέσεις καὶ

εὐνοίας», αἱ ὁποῖαι «συνηθέσται ἐν καιρῷ εἰρήνης, ἐξηκολούθουν ἐφαρμοζόμεναι ἀσυνειδήτως καὶ τώρα, καθ' ἣν περίοδον ἐκινδύνευεν αὐτὴ ἡ ὑπαρξίς τοῦ κράτους». Εἰς τὸ μέτωπον ὁ στρατός ὑπεχώρει, καὶ εἰς Ἀθήνας:

«... πεντακόσιοι καὶ πλέον ἔφεδροι, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ περισσότεροι μέ τὴν στολὴν τοῦ στρατιώτου, κατῆλθον ἐκ τῶν παραπηγμάτων καὶ σταματήσαντες κάτωθεν τοῦ ὑπουργείου τῶν Στρατιωτικῶν ἤρχισαν νὰ φωνάζουν:

- Νὰ κληθῶν οἱ ἀπαλλαγέντες!

- Νὰ μὴ κάθωνται ἐδῶ καὶ μῆς νὰ πηγαίνουμε νὰ σκοτωθοῦμε!

- Δέν πᾶμε πουθενά, δέν φεύγομε!

Ὁ ὑπουργὸς δέν εἶχε μεταβῆ ἀκόμη εἰς τὸ ὑπουργεῖον, ὁ δὲ τμηματάρχης τοῦ προσωπικοῦ Ψύχας, ἀφοῦ τοῖς συνεβούλευσεν νὰ ἡσυχάσουν, εἶπεν αὐτοῖς νὰ μεταβῶσιν εἰς τοῦ προέδρου εἰς τὸν ὅποιον νὰ ὑποβάλουν τὰ παράπονά των. Ἐκκινοῦνδλοι καὶ διὰ τῆς ὁδοῦ Πανεπιστημίου καταλήγουν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πρωθυπουργοῦ Ράλλη φωνάζοντες ἐν δεινῷ θορύβῳ:

- Νὰ κληθῶν οἱ ἀπαλλαγέντες ἄλλως δέν φεύγομεν!

Ὁ πρωθυπουργὸς προειδοποιηθεὶς ὑπὸ τοῦ Ψύχα ἐξέρχεται εἰς τὸν ἐξώστην καὶ ἐρωτᾷ τοὺς κάτωθεν συνηγμένους ποῖα εἶναι τὰ παράπονά των.

- Οἱ ἀπαλλαγέντες!

- Νὰ τοὺς καλέσης!

- Νὰ μὴν κάθωνται στὰ καφενεῖα!

- Ἐμεῖς πᾶμε νὰ σκοτωθοῦμε!

Ὁ Ράλλης ἐκ τοῦ θορύβου μόλις δύναται νὰ τοῖς εἴπῃ δύο λέξεις.

- Δέν εἶναι καλὸν αὐτὸ πού κάμνετε. Φανήτε ἀληθεῖς στρατιῶται καὶ μεταβῆτε εἰς τοὺς στρατώνας σας. Ἡ κυβέρνησις γνωρίζει τί θὰ κάμῃ.

- Νὰ κληθῶν οἱ ἀπαλλαγέντες, φωνάζουν οἱ ἔφεδροι.

- Θά κληθοῦν, ἀπαντᾷ ὁ Ράλλης.
- Πότε, πότε, ὅλο ἔτσι λέτε!
- Θά κληθοῦν, σᾶς λέγω, σάν ἐνδυθῆτε σεῖς, ἐπαναλαμβάνει ὁ Ράλλης.
- Δέν θέλομεν ἐμεῖς στολήν, ἄς τήν φορέσουν αὐτοί... Μᾶς ἀρκεῖ τό σπαθί καί τό τουφέκι...
- Φωνάζουν ὅλοι, χειρονομοῦν, καί ἀδύνατον καθίσταται εἰς τόν Ράλλον νά τελειώσῃ.
- Ἐκείνην τήν στιγμήν καταφθάνει ἔφιππος ὁ μοίραρχος Χονδροδήμος καί τινες χωροφύλακες καί σταματῶσιν κάτωθεν τῆς οἰκίας τοῦ πρωθυπουργοῦ. Ὁ Ράλλης ὁμως μόλις εἶδεν αὐτόν διευθύνεται πρός τό ἄλλον ἄκρον τοῦ ἐξώστου καί διά τῆς χειρός του τῷ νεύει ν' ἀπέλθῃ ἐκείθεν φοβούμενος χειρότερα. Ὁ Χονδροδήμος ἀπέρχεται παραλαμβάνων καί τοὺς χωροφύλακας ἐνῶ οἱ ἑφεδροὶ ἐξακολουθοῦν νά φωνάζουν:
- Οἱ ἀπαλλαγέντες! Οἱ Ἀθηναῖοι νά πάνε κι αὐτοί νά πολεμήσουν, εἰδέ μή δέν πάει κανεῖς!...».

Μαζί μέ τόν κατατροπωμένον στρατόν φεύγουν καί οἱ πολῖται, ἐπάνω εἰς ἄμαξας, φορτωμένας μέ τά ὑπάρχοντα καί τά παιδιὰ των. «Ἦτο σπαρακτικό θέαμα», θά σημειώσῃ ὁ Μεταξᾶς. Ὅλος αὐτός ὁ συρφετός ἐοχεδίαζε νά ὑποχωρήσῃ χωρίς ἐντροπήν εἰς τὰς Θερμοπύλας, ὅπου οἱ Τριακόσιοι τοῦ Λεωνίδου θά ἐβλεπαν τά αἵσχη τῶν ἀπογόνων των, πού τοὺς κατεδίωκαν ἐξευτελιστικῶς οἱ Τοῦρκοι. Εὐτυχῶς, τήν 7ην Μαΐου, μετά ἀπό διπλωματικᾶς ἐνεργείας καί τήν μεσολάβησιν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ἐσταμάτησαν αἱ μάχαι καί συνεφωνήθη προσωρινή ἀνακωχή, πού ὠριστικοποιήθη μέ τὰς συνθήκας εἰρήνης, τήν 22αν Νοεμβρίου 1897.

Ὁ πόλεμος ἐτελείωσε. Ἐστοίχισε, εἰς τό μέτωπον τῆς Θεσσαλίας, περίπου 400 νεκρούς καί τετραπλασίους τραυματίας. Ἀλλά δέν εἶναι τό αἱματηρόν τίμημα πού συνεκλόνησε. «Ἐ-

νας κεραυνός καταπλήξεως κύπησε τόν Ἑλληνισμόν». Οἱ Τούρκοι εἰς τὰ πρόθυρα τῆς Λαμίας καί ὁ δικός μας στρατός περὶ τρομος πίσω ἀπὸ τόν ποταμό Σπερχειό, πού τὰ νερά του δέν ἔφθαναν νά πλύνουν τήν προσβολήν τῆς πλέον ἀδόξου ἡττης.

Ὁ Μεταξᾶς, ἀνήκων εἰς τό Ἐπιτελεῖον τοῦ Διαδόχου εὐρίσκεται εἰς τήν Ἀγία Μαρίνα καί ἀπό ἐκεῖ κάνει μερικές ἀναγνωριστικάς περιουδεῖας. Πηγαίνει εἰς τό Καρπενήσι, ὅπου ὑποπτεύεται ὅτι χωροφύλακες τοῦ ἔκλεψαν τό πορτοφόλι, διασχίζει τήν κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ καί τοῦ Κηφισοῦ καί κάνει καί μίαν ἐκδρομήν εἰς τήν Χαλκίδα, ὅπου χάρις εἰς τό ξίφος του διέφυγε ἀπὸ τήν ἐπίθεσιν «δύο μανιωδῶν σκύλων ποιμνίου».

Ἐπρεπε μετὰ τήν συμφορά νά ἐντοπισθοῦν οἱ ὑπεύθυνοί της. Οἱ δημοκράται πολιτικοί κατηγορήσαν τόν Διάδοχον, ὅτι τάχα δέν ἔδωκε σωστάς διαταγάς, ὅτι δέν ἔκανε καλά σχέδια κ.λ.π. Εἰς αὐτούς προσετέθησαν καί αἱ ἐφημερίδες, πού ἀπὸ πολύ πρὶν διέδιδαν ἀπιθάνους συκοφαντίας, π.χ. «ὁ Διάδοχος καί οἱ ἐπιτελεῖς του καθ' ὅλον τό διάστημα τῶν συμπλοκῶν ὠργιάζον ἐν Λαρίσῃ μέ τὰς ἀγγλίδας νοσοκόμους»! Καί ὅλα αὐτά τὰ ἀσύστολα ψεύδη ἐγράφοντο διὰ λόγους κυκλοφοριακούς καί ἀπὸ ἀντιβασιλικήν πολιτικήν.

Φυσικά, ὅπως καί ὅλοι οἱ ἱστορικοὶ ἀνεγνώρισαν, αἱ αἰτίαι καί οἱ ὑπαίτιοι τῆς τραγωδίας τοῦ '97, πρέπει νά ἀναζητηθοῦν ἄλλου: εἰς τήν δημοκρατίαν! Αὕτῃ δέν ἔδινε κονδύλια διὰ τόν ἐφοδιασμόν τοῦ στρατοῦ, αὕτῃ δέν ὠργάνωνε καί δέν ἐμόρφωνε τὰ στελέχη τοῦ στρατοῦ, αὕτῃ ἠμπόδιζε τήν ἐκπαίδευσιν τοῦ στρατεύματος, αὕτῃ ἐκομμάτιζε τοὺς ἀξιωματικούς, αὕτῃ εὐθύνεται διὰ τήν ἀναρχίαν, τήν ἔλλειψιν πολεμικῆς παρασκευῆς καί τήν μειονεκτικὴν διπλωματικὴν θέσιν τῆς χώρας. Ὅλα αὐτά μαζί καί τό καθένα ἰδιαιτέρως, ἐβάρυναν τήν πλάστιγγα τῆς ἀναμετρήσεως ὑπὲρ τῶν Τούρ-

κων. Ἀλλά οἱ ὑπεύθυνοι τοῦ ὀλέθρου δέν ἤθελαν νά ἀντιληφθοῦν τήν ἀλήθειαν, διότι δέν τοὺς συνέφερε. Ἔτσι ἐφόρτωσαν ὅλα τὰ κακά εἰς ἓν ἐξιλαστήριον θῦμα: εἰς τόν Διάδοχον Κωνσταντῖνον.

Τότε, μέ ἐντολήν τοῦ Διαδόχου, ὁ Λοχαγός Δούσμανης συνεκρότησε μίαν ὁμάδα (Ἰ. Μεταξᾶς, Ἰ. Παπαβασιλείου, Ξ. Στρατηγός) εἰς τήν ὁποίαν ἀνέθεσε τήν ἀπάντησιν εἰς τὰς κατηγορίας ἐναντίον τοῦ Διαδόχου. Ἡ ὁμάς αὕτη, πού ψυχῇ της ἦτο ὁ μαθηματικός ἐγκέφαλος τοῦ Μεταξᾶ ἠτοίμασε μίαν μνημειώδη στρατιωτικήν ἐργασίαν-ἀπολογία, πού συνάμα ἦτο ἀναμφισβήτητος ἀπόδειξις τῆς συνέσεως καί τῆς ὀρθότητος, μέ τὰς ὁποίας ἐνήργησεν ὁ Διάδοχος. Ἡ ἐργασία τοῦ Μεταξᾶ ἐδόθη εἰς τόν Κωνσταντῖνον, τοῦ ὁποίου ἀνεπερῶθη τό ἠθικόν. Ἡ ἀνακοινώσις της ἠφνιδίασε τόν κόσμον καί ἐδικαίωσε τόν Διάδοχον, ὥστε καί αὐτοί οἱ πλέον ἐξαλλοὶ ἐχθροὶ του ἔπαυσαν νά τόν δυσφημοῦν.

Εἰς τὰ τέλη Σεπτεμβρίου 1897 ὁ Μεταξᾶς ἐρχεται εἰς Ἀθήνας, ὅπου συναντᾶται μέ τόν ἀδελφό του Κωστάκη, πού τόν πληροφορεῖ ὅτι ἡ ἀδελφή τους Μαριάνθη ἔχει πάθει μίαν νευρικήν κρίσιν. Μερικὰς ἡμέρας ἀργότερα, ἓνα γράμμα τῆς μητέρας του, πού ὑπογράφει «*ἡ δύστυχη μαννοῦλα σου*», συγκλονίζει τόν εὐαίσθητο Μεταξᾶ. Τώρα πίπτουν ὅλα ἐπάνω του. Ὁ μόχθος τοῦ πολέμου, ἡ ἀσθένεια τῆς ἀδελφῆς, ἡ πρόσφατος ἐλονοσία πού τόν ἐταλαιπώρησε, ἡ κοπιώδης ἐργασία διὰ τήν ἐκθεσιν καί μία συκοφαντία εἰς βάρος τοῦ πατρός του τόν βασανίζουν ψυχικῶς.

Θά δώσῃ ἀγῶνα ἀντοχῆς πρὸς ὅλα καί θά νικήσῃ. Οἱ συκοφάνται τοῦ πατέρα του θά ἀποκαλυφθοῦν. Ἡ ἀδελφή του θά γίνῃ καλά, χάρις εἰς τὰς ἀόκνους φροντίδας του. Αἱ περιγραφαί πού κάμνει ὁ Μεταξᾶς διὰ τόν πατέρα του καί τήν ἀδελφήν του, δείχνουν πρωτοφανῆ λεπτότητα αἰσθημάτων. «*Τόν ἀγκάλιασα καί τόν κατεφίλησα*» γράφει ὅταν συνηντή-

θησαν εἰς τό Ναύπλιον καί ἐπιστρέφει εἰς Ἀθήνας καταχαρούμενος πού ὁ πατήρ του εἶχε δίκαιο. Μέ τήν ἀδελφή του θά ὑποφέρει βαθύτατα. Διενυκτέρευε πλησίον της, διά νά τήν παρακολουθῇ. Τήν συνώδευε εἰς μακρινούς περιπάτους. Τῆς ὠμίλει ὁλοκλήρους ὥρας διά νά τῆς ἀποσπᾷ τήν προσοχή. Τῆς τραγουδοῦσε. Τήν παρηγόρει. Τόν ἔπιανε κάποτε «ἀγρία ἀπελπισία». Πόσον ἐδυστύχησε μέχρι νά γίνη καλά ἡ ἀδελφή του!

Εἰς τό διάστημα αὐτῶν τῶν ψυχικῶν κακουχιῶν ὑπῆρξε καί ἕν χαρμόσυνον ἄγγελμα. Ὁ Διάδοχος τόν ἐκάλεσε καί ἀφοῦ τόν ἡχαρίστησε διά τήν ἐργασία του εἰς τό Ἐπιτελεῖον καί διά τήν σύνταξιν τῆς ἐκθέσεως, τόν ἠρώτησε ἂν δέχεται νά μεταβῇ εἰς τήν Γερμανίαν διά νά σπουδάσῃ εἰς τήν Πολεμικήν Ἀκαδημίαν τοῦ Βερολίνου. Ὁ Μεταξᾶς ἐδέχθη ἀμέσως τήν πρότασιν τοῦ Διαδόχου καί αὐτός τοῦ συνέστησε νά μάθῃ γερμανικά. Μαζί του θά ἀπεστέλλετο ὁ Πασπαβασιλείου καί ὁ Στρατηγός.

Προετοιμαζόμενος διά τήν Γερμανίαν ὁ νεαρός μας ἀξιωματικός, ἐμερίμνα ταυτοχρόνως καί διά τόν ἀδελφό του Κωστάκη, πού ἐδίδεν ἐξετάσεις διά τό δίπλωμα τοῦ ἱατροῦ. Μολονότι ὁ ἀδελφός του ἦτο καλῶς προπαρασκευασμένος, ὁ Μεταξᾶς ἀνησύχει διότι, φαίνεται, ἀπό τότε, «δυστυχῶς, οἱ καθηγηταί τοῦ Ἑλληνικοῦ Πανεπιστημίου δέν ἐκτιμῶσι τήν ικανότητα, ἀλλά τά μέσα». Τελικῶς, ὁ Κωστάκης πῆρε «ἀριστα» καί τό ἐώρτασαν μέ πλούσιο φαγοπότι εἰς τό «Ἄστυ».

Τήν ἰδίαν ἐποχὴν ὁ ἀνθυπολοχαγός Μεταξᾶς ἔλαβε πρῶτο βραβεῖον διά τήν μελέτην του «Ὑπηρεσία τοῦ Μηχανικοῦ ἐν Ἐκστρατείᾳ», πού τήν ἐδημοσίευσεν τό Ὑπουργεῖο Στρατιωτικῶν, ἀλλά εἰς τὰς προαγωγὰς τόν ἡδίκησαν. Ὑπερίσχυσαν τά μέσα καί ἐπροβιάσθησαν ὅλοι οἱ ἄλλοι, πλην τοῦ Μεταξᾶ. Ὁ παραμερισμός τόν ἐπίκρανε, ἀλλά ἦτο μοιραία ἀπόδειξις τῆς ἀξίας του, διότι ὁ δρόμος τῶν μεγάλων ἀνδρῶν εἶναι

έστρωμένος μέ τέτοιας άδικίας, πού διαπράττουν οί κατώτεροι είς προσόντα.

Μέ ειρωνείαν έβλεπε έπίσης τούς κοινοβουλευτικούς πού συνωμότουν «*υπούλως καί δολίως διά νά επιτύχωσι ράκητινά έκ τής έξουσίας*» καί μέ άηδία παρηκολούθει τά συμβαίνοντα κατά τήν διάρκεια τών βουλευτικών εκλογών. «*Περιφερόμην άσκόπως έως τήν νύκτα, άηδιάζων έκ του θεάματος του μεθυσμένου οχλου, οστις εκρινεν εκείνην τήν στιγμήν τό μέλλον καί τήν τιμήν τής πατρίδος*» (Ήμ. 7.2.99).

Ήδη αρχίζουν νά εκδηλούνται αί αντιδημοκρατικά πολιτικά πεποιθήσεις του. Ό κοινοβουλευτισμός, αυτό τό γελοϊον άντεθνικόν σύστημα, του προκαλεί άγανάκτησιν. «*Καί ούτω επανήλθομεν είς τό κοινοβουλευτικόν καθεστώς. Είναι περιττό νά γράψω ποία αποθάρρυνσις μέ κατέλαβε*» (Ήμ. 11.4.99). Ός έλπίδα αντιδράσεως έμπιστεύεται τόν Βασιλέα Γεώργιον Α', άλλ' αυτός δέν τολμά. «*Ω, εάν ό βασιλεύς ήτο τολμηρότερος!... Δυστυχώς ή άτολμία του μάς επανέφερε τήν αισχρήν βουλευτοκρατίαν*» (ένθ. άνωτ.). Περισσότερον βασίζεται είς τόν Διάδοχον, ό όποιος γίνεται «*κέντρον όλων των στοιχείων των σταθερών, τιμίων, αποφασιστικών, των έχόντων χαρακτήρα, τά όποία ήδη, διεσπαρμένα τήδε κακείσε, πνίγονται είς τό πέλαγος τής Έλληνικής Κοινοβουλευτικής σαπρίας*» (Ήμ. 4.12.99). Όπωσδήποτε όμως, μέ βεβαιότητα βασίζεται είς τόν έαυτόν του. Πιστεύει ότι «*θά μου παρουσιασθούν περιστάσεις*» καί τότε «*Έ! κάτι θά κάμω καί έγώ διά νά πλώ όλίγον αίμα κοινοβουλευτικόν...*» (ένθ. άνωτ.).

Μέχρι νά αναχωρήσουν διά τό Βερολίνον ή ζωή είς τό στρατόπεδον εξακολουθεϊ. Εύρισκόμεθα είς τόν Μάϊον του 1899 καί διεξάγονται γυμνάσια εκεί γύρω είς τήν Μαλακάσα καί είς τό Σχηματάρι. Ή εξέλιξις τών ασκήσεων συντελείται μέ γελοϊον τρόπο, διότι τό πάθημα του 97 άργεί νά γίνη μάθημα. Είς τό «*Ημερολόγιό*» του ό Μεταξάς, μετά από κάθε

φάσιν τῶν γυμνασίων σημειώνει «ὥστε τὰ πράγματα ἐγίναν σαλάτα» ἢ «ἐγίναν ἐπομένως ὅλα θάλασσα» κ.λ.π.

Παρατηρῶν ἐπίσης τὰ λάθη τῶν συναδέλφων του, ἐκτιμᾷ τὰς ἰδικὰς του ἱκανότητας καὶ γνώσεις γύρω ἀπὸ τὴν στρατιωτική τέχνη: «Ἐφ' ὅσον ἀνακατεύομαι εἰς τὸν στρατόν, ἐπὶ τοσοῦτον, ἐννοῶ τὴν ὑπεροχὴν μου ἐπὶ τῶν συναδέλφων μου» (Ἦμ. 9.5.99).

Παραλλήλως πρὸς αὐτὰ ἀρχίζει τὸ δράμα τοῦ Κωστάκη, πού θά καταλήξῃ εἰς τὸ Δρομοκαῖτειον, ὅπου καὶ θά σβήσῃ. Νέαι ἀγωνίαι τοῦ «Γιαννάκη». Πολλάκις, μέ χιλίους κόπους, ὠδῇγει τὸν μαρτυρικὸν ἀδελφὸ του εἰς τοὺς ἰατροὺς. Παρηκολούθει τὴν θεραπείαν του, παρέμενε ἀδιακόπως κοντά του, τὸν ἐπρόσεχεν ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ, τὸν ἐνεθάρρυνε. Ὁ ἴδιος ὅμως, ὁ σκληροτράχηλος Μεταξᾶς, ἀπεγοητεύθη.

Ἀπελπισμένος ὤρμησε εἰς τὸ περιστροφὸν του διὰ νὰ αὐτοκτονήσῃ, ἀλλὰ τὸν ἐπρόλαβε ὁ δύστυχος Κωστάκης καὶ ἡ σφαῖρα ἐνεσφηνώθη εἰς τὸν τοῖχο... Μολαταῦτα ἐπανεῦρε τὸν ὑπομονετικὸν ἑαυτὸν του. Ἐνοικίασε μοναχικὴν οἰκίαν διὰ τὸν ἀδελφόν του, ἐπλήρωσε εἰδικὴ νοσοκόμον καὶ μέ αἱματηρὰς οἰκονομίας κατῴρθωσε νὰ ἀντεπεξέρχεται εἰς τὰ ἔξοδα τῆς θεραπείας τοῦ «γλυκοῦ Κωστάκη».

Ὁ καιρὸς παρήρχετο καὶ ἐφθασεν ἡ ποθητὴ ἡμέρα. Ὁ Διάδοχος ἐκάλεσε τοὺς νεαροὺς ἀνθυπολοχαγούς εἰς τὸ ἀνάκτορό του, εἰς τὸ Τατόι. Τοὺς ὠμίλησε ἀρκετὰς ὥρας. Οὐδεὶς ἔμαθε ποτέ τί τοὺς εἶπε. Οὐδεὶς ὠμίλησε δι' ἐκείνην τὴν συνάντησιν καὶ ὁ Μεταξᾶς ἔγραψε ἐλάχιστα ὅπως: «ὁ μέλλων Βασιλεὺς μᾶς ἀπεκαλύφθη καὶ ἐξεμυστηρεύθη σχεδόν τ' ἀπόκρυφα τῆς καρδιάς του».

Αὐτὰ πού τοὺς εἶπε ἔκαμαν τὸν Μεταξᾶ νὰ ἐξέλθῃ «βαθύτατα συγκεκινημένος». Προσέθεσε ἀκόμη ὅτι «ἠνοίχθη ἐνώπιόν μας νέος ἐντελὴς ἄνθρωπος καὶ ἡσθάνθημεν πραγματικῶς τὸ βασιλικὸν μεγαλεῖον». Ὁ Διάδοχος κατεφέρθη ἐνα-

ντίον τῆς «Γαλλίας διά τὰς ιδέας τῆς ισότητος» καί «ἤρχισε φιλιππικόν κατὰ τοῦ κρατοῦντος συστήματος τοῦ κοινοβουλευτικοῦ καθεστώτος» καί κατέληξε «ἡ πρέπει κανεῖς νά εἶναι βασιλεύς ἢ νά μὴν εἶναι. Τί, νά εἶναι κανεῖς βασιλεύς διά νά τσεπώνη χρήματα;»!

Ὁ σπενώτερος φίλος τοῦ Μεταξᾶ, ὁ Κωνσταντῖνος Μανιαδάκης, μοῦ ἐδιηγήθη δι' ἐκείνην τὴν συζήτησιν μέ τόν Διάδοχον, ὅτι ὁ Μεταξᾶς ὅταν ἀνῆλθεν εἰς τὴν ἐξουσίαν, ἐφώναξε τόν Μανιαδάκην, τόν Μάϊον τοῦ 1937 καί τοῦ εἶπε:

«Κώστα, προτοῦ φύγω γιὰ τὴν Γερμανία ὁ Διάδοχος μέ κάλεσε σ' ἀνάκτορα καί μέ περιποιήθηκε μαζί μέ τόν Φώντα καί τόν Ἱπποκράτη. Εἴχαμε μαζί του ιδιαίτερη συνομιλία κατὰ τὴν ὁποία μᾶς ἐμπιστεύθηκε τὰ μύχια σχέδιά του. Γιὰ νά μὴ στὰ πολυλογῶ, ἤθελε τὴν ἀναγέννησι τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας κι αὐτός νά μπῇ στὴν ἱστορία σάν Διαδόχος τοῦ Παλαιολόγου. Ἡ Αὐτοκρατορία θά ἀναγεννᾶτο μέ τὴν δύναμι τοῦ στρατοῦ. Ἀλλὰ ἡ δημοκρατία ἦταν ἐμπόδιο στὴν δημιουργία ἰσχυροῦ ἐθνικοῦ στρατοῦ. Ἡ δημοκρατία ἐπίσης μέ τίς «ισότητες» καί τίς «ἐλευθερίες» ἐξουδετέρωνε τίς ἀξίες, πάνω στίς ὁποῖες θά μπορούσε νά στηριχθῇ ἡ ἀναγέννησι τῆς Αὐτοκρατορίας. Αὐτές οἱ ἀξίες εἶναι ἡ πειθαρχία, ἡ ἱεραρχία, ἡ ὀργάνωσι, ἡ τάξι καί ἡ δύναμι. Ἡ δημοκρατία διεκήρυττε τὴν «ἐλευθερία, ισότητα καί ἀδελφότητα». Αὕτῃ εἶναι ἡ μασονικὴ τριλογία τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1789.

»Οἱ μασόνοι εἶναι πίσω ἀπὸ τὴν δημοκρατία καὶ ἐξυπηρετοῦν τὰ σκοτεινὰ σχέδια παγκοσμίου ἐπικρατήσεως τοῦ σιωνισμοῦ. Ὁ διεθνὴς ἐβραϊσμός δέν θέλει τὴν συγκρότησι ἰσχυροῦ Ἑλληνικοῦ κράτους. Οἱ μασόνοι εἶναι ἐθνικοὶ ἐχθροὶ τῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ διέταξε ἐμένα νά γραφῶ στὴ μασονία, διά νά παρακολουθῶ τὴν δράσι τους. Ἰδίως στό Μακεδονικὸ ζήτημα. Ἐτσι γρά-

φηκα Μασόνος. Καί ἔπαιξα τόν ρόλο μου. Ἀργότερα τοὺς παράτησα, ἀφοῦ ἐξάντλησα τὴν ἱεραρχία τους, ὠφέλησα πολὺ τόν τόπο, μέ τρόπο πού δέν θά γνωσθῇ ποτέ. Τώρα θέλω νά ἐφαρμόσω σχέδιο παρακολουθήσεως τῶν μασόνων. Κτύπα τους. Βάρα. Ἔμμεσα. Πλάγια. Χωρίς νά φαίνεται ὡς ἐπίσημος πολιτική. Ἐπίσης προετοίμασε τὴν διάλυσι τῆς ΧΕΝ καί τῶν Προσκοπῶν. Θά πραγματοποιηθῇ ὅταν σοῦ πῶ καί γιά λόγους πού ἐγώ γνωρίζω...».

Ἡ μετέπειτα ζωὴ τοῦ Κωνσταντίνου, ἡ ὁργάνωσις τοῦ στρατοῦ καί αἱ νίκαι τοῦ «Γιοῦ τοῦ Ἀητοῦ», ἐπαληθεύουν τὴν ἀφήγησιν τοῦ Μανιαδάκη. Τό ἴδιο ἐπαληθεύονται καί τὰ περὶ Μασόνων. Ὁ Μεταξᾶς ἐνεγράφη εἰς τὴν στοάν καί ὅπως βλέπομεν εἰς τό «Ἡμερολόγιό» του ἦρθε μαζί της εἰς ἀντίθεσιν, μόλις ἠθέλησαν οἱ Μασόνοι νά πειθαρχήσῃ εἰς αὐτοὺς. «Βράδν ρῆξις μέ «Μεγάλην Ἀνατολήν». Ἔλαβα σοβαρωτάτην ὑπόνοιαν ὅτι θέλουν νά μέ κηδεμονεύσουν» (Ἡμ. 26.10.21). Οἱ Μασόνοι, φυσικά, ἐπιμένουν νά τοῦ ἐπιβληθοῦν, ματαιῶς: «Βράδν στοά: ἀντίδρασις. Αἰσθάνομαι ὅτι ἀρχίζει κόρος» (Ἡμ. 14.12.21)..

Τοὺς ἔχει πιά βαρεθῇ καί μένει διότι ἔχει νά φέρῃ εἰς πέρας ἀποστολήν. Δι' αὐτό πηγαίνει εἰς τὰς συνεδριάσεις τὰ βράδια κάθε Τρίτης, εἰς τὰ κρίσιμα χρόνια 1921-22, πού εἶναι τὰ ἔτη τῆς Μικρασιατικῆς Ἐκστρατείας. Ἐκεῖ μαθαίνει, πληροφορεῖται, τὰ λέγει εἰς τόν Θεοτόκην, εἰς τόν Γούναρην, εἰς τόν Πρωτοπαπαδάκην, ἀλλὰ ἐκεῖνοι δέν τόν ἐννοοῦν. Φαίνεται ὅμως ὅτι οἱ Μασόνοι τόν ἔχουν ἀναληφθῇ. Αἰσθάνεται μέσα στή στοά: «μίσση ὁλόγυρά μου» (Ἡμ. 8.2.22).

Εἰς τό τέλος θά τοὺς παρατήσῃ, ἀπὸ τό 1922. Καί ὅταν μετὰ 14 χρόνια ἔλθῃ εἰς τὴν ἐξουσία θά διαλύσῃ τὰ παρακλάδια καί τοὺς ὁργανικούς προθαλάμους τῆς Μασονίας καί θά περισφίξῃ τὴν στοά ἀπὸ μέσα καί ἀπ' ἔξω, μέ πρᾶκτορας τοῦ

Μανιαδάκη. Ὁ Γεώργιος Β' τὸν ἔχει παρακαλέσει νά μὴν κλείσῃ τελείως τὴν στοά, πρὸς χάριν τοῦ Βασιλέως τῆς Ἀγγλίας. Ὁ Μεταξᾶς τοῦ ἔκανε τὴν χάριν.

Πάντως, ὅπως ὁ Καποδίστριας, ἐξέδωσε διαταγή, μέ τὴν ὁποῖαν ἀπηγόρευε εἰς τοὺς ἀξιωματικούς νά γράφωνται μέλη τῆς Μασονίας.

Ἀλλὰ ἄς ἔλθωμεν εἰς τὸ θέμα μας. Εἰς τὴν Ζάκυνθον, ὁ ἀνθυπολοχαγὸς μας ἀποχαιρετᾷ τοὺς δικούς του. Τοὺς φιλεῖ. Εἶναι ἡ «καλὴ του οἰκογένεια» καὶ τοὺς ἀποχωρίζεται ὅλους μέ δάκρυα εἰς τὰ μάτια, τὸν πατέρα, τὴν μητέρα καὶ τὰ δύο πολυαγαπημένα ἀδελφία.

Ἐφυγε τὴν 24ην Αὐγούστου 1899 μέ τὸ πλοῖο τῆς γραμμῆς διὰ τὴν Κέρκυραν, ὅπου εἰς τὸ «Καφενεῖον τῆς Εὐρώπης» συνήντησε τὸν Παπαβασιλείου καὶ τὸν Στρατηγό, μέ τοὺς ὁποίους ἐπεβιάσθη εἰς τὸ ἀτμόπλοιο «Ἀμφιτρίτη». Ἀπὸ τὸ κατάστρωμα τοῦ παλαιοῦ πλοίου ἔβλεπε βουρκωμένος τὴν Κέρκυρα νά μικραίνει, νά χάνεται καὶ σιγοψιθύρισε: «Χαῖρε Ἑλλάς, Χαῖρε πατρίς μου».

Διερχόμενοι ἀπὸ τὴν Τεργέστην ἐφθασαν εἰς τὴν Βιέννην. Ἐπεσκέφθησαν μουσεῖα, εἶδαν ἀξιοθέατα, παρηκολούθησαν ὅπερα καὶ ἐξεκίνησαν διὰ τὴν Γερμανίαν. Εἰς τὰ σύνορα οἱ Γερμανοὶ τελωνειακοὶ ὑπάλληλοι, μόλις ἀνοιξαν τὰς ἀποσκευὰς τους δι' ἔλεγχον καὶ εἶδαν στρατιωτικὰς στολὰς, ἀμέσως τὰς ἔκλεισαν. Εἰς τὴν Γερμανίαν τοῦ Κάιζερ οἱ ἀξιωματικοὶ ἦσαν ὑπεράνω ὑποψίας. Αὐτὸ ἔκανε ἀρίστην ἐντύπωσιν εἰς τοὺς ἀνθυπολοχαγοὺς μας. Ἐπὶ τέλους, κάπου τοὺς ἀντεμετώπιζαν ὡς ἀληθεῖς κυρίους.

Δευτέρα ἐντύπωσις ἦτο ἡ «αὐστηρά τάξις» πού ἐπεκράτησε εἰς τὴν ἀμαξοστοιχίαν, ὅταν τὴν παρέλαβον οἱ Γερμανοὶ. Τρίτη ἐντύπωσις ἦτο ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις δέν εἶχε κἀν εἰδοποιήσει τὴν πρεσβείαν διὰ τὴν εἰσοδὸν τῶν ἀξιωματικῶν μας εἰς τὴν Πολεμικὴν Ἀκαδημίαν. Ἐν τούτοις ὁ πρεσβευτὴς

Ραγκαβῆς εἶχε φροντίσει καί εἶχε τακτοποιήσει, ὅ,τι ἐχρειάζετο, διά τὰς ἐγγραφάς των.

Μετά ἀπό διασκεδαστικά τρεχάματα εὗρον οἰκίαν νά μισθώσουν καί ἀμέσως ἐστρώθησαν εἰς τήν δουλειά. Μελέτη Γερμανικῶν, ράψιμο καινουργῶν στολῶν, διάφοροι ὑπηρεσιακαί ἐπαφαί καί ἐπίσκεψις εἰς τόν ζωολογικόν κήπον, ὅπου διά πρώτην φοράν εἰς τήν ζωήντων εἶδον λέοντας καί τίγρεις. Τά βράδυα ἐπήγαιναν εἰς τά θέατρα καί εἰς τήν ὄπεραν, μέχρις ὅτου ἤρχισαν τά μαθήματα εἰς τήν Ἀκαδημίαν. Ἐκεῖ, ὑπέφεραν ὅλοι των ἐντόνως. Ἡ Πολεμική Ἀκαδημία τοῦ Βερολίνου, ἀνεγνωρισμένως, ἦτο ἡ πλέον δύσκολος καί φυσικά ἡ πλέον φημισμένη τοῦ κόσμου. Ἐκεῖ μέσα ἐφοίτησαν οἱ μετέπειτα ἐπιφανεῖς ἀξιωματικοί τοῦ Κάιζερ, καθὼς καί οἱ περισσότεροι ἀξιωματικοί τοῦ Χίτλερ, πολλοὺς ἀπ' τοὺς ὁποίους συνήντησε ὁ Μεταξᾶς, τοὺς διηγωνίσθη καί τοὺς ἐξεπέρασε εἰς τήν στρατιωτικὴν τέχνην καί ἐπιστήμην.

Ὁ Διοικητὴς τῆς Ἀκαδημίας στρατηγός Βιλάουμ τούς «ἐφέρθη πατρικῶς» καί τοὺς «ἔδωσε πολλὰς συμβουλὰς». Λιγόλογος καί ἀγέλαστος ἦτο ὁ ξερακιανὸς Ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου, ὁ περίφημος κόμης φόν Σλῆφεν, ὁ ὁποῖος ἠπόρησε διά τὰς στολὰς των, ἐπειδὴ ἐνόμιζε ὅτι ὅλοι οἱ Ἕλληνες στρατιωτικοὶ ἔφερον φουστανέλαν! Ὑστερα ἀπὸ μερικὰς ἄλλας ἐθιμοτυπικὰς ἐπισκέψεις καί ἀναφοράς, πού εἶχαν ἀποστηθίσει εἰς τὰ γερμανικά καί ἀπήγγειλαν μέ συστολήν ἐπαρουσιάσθησαν εἰς τήν «Κομαντατούρ» καί ἐνετάχθησαν εἰς τὸ σύνταγμα τοῦ κόμητος φόν Σβίριμπαχ.

Ἐν τῷ μεταξύ τὰ μαθήματα εἰς τήν Ἀκαδημίαν ἤρχισαν. Ἀπὸ τόν ἐναρκτήριον λόγον, ὁ Μεταξᾶς οὐδὲν ἀντελήφθη! Σιγά-σιγά, ἡννῶει τήν γλῶσσαν καί ἀντελαμβάνετο τὰς διαλέξεις ἐπὶ τῆς ὀχυρωτικῆς, τακτικῆς, τοπογραφίας, πολιορκητικοῦ πολέμου κ.λ.π.

Μολονότι κυριολεκτικῶς ξενυχτᾷ εἰς τὸ διάβασμα, δέν πα-

ραλείπει καί τήν πνευματική του καλλιέργειαν. Ὁ Γκαίτε τόν συναρπάζει, ὁ «Φάουστ» εἶναι τό ἀγαπημένο του ἔργον. Ὁ Βάγκνερ τόν συγνενεῖ εἰς τήν μουσικήν, περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλον. Ἀσχολεῖται μέ τήν φιλοσοφία, τήν ζωγραφική, τήν γλυπτική, μελετᾷ σχετικά συγγράμματα, παρακολουθεῖ καλλιτεχνικάς ἐκθέσεις, λαμβάνει μέρος εἰς ἀναλόγους διαλέξεις δεικνύων οὕτως ὅτι δέν εἶναι μόνον ὁ ἄνθρωπος τοῦ στρατῶνος. Αἱ παρατηρήσεις του σχετικῶς πρός τά ἔργα τοῦ Γκύ ντέ Μωπασάν ἢ τοῦ Γκόρκυ εἶναι ἀξιωματικαί. Συχνά περνᾷ ὁλοκλήρους νύκτας ἀφημένος εἰς τοὺς κόσμους τῶν μελωδιῶν τῶν «Τανχώζερ», «Δαχτυλιδίου τῶν Νίμπελουγγεν» ἢ τῆς «πασιονμουζικ» τοῦ Μπάχ.

Παρά τόν φόρτον τῆς ἐργασίας του δέν χάνει τήν εὐκαιρία, ὡς νέος πού εἶναι, νά δημιουργήσῃ ἀρκετοὺς ἐρωτικούς δεσμούς, πού ἤκουαν εἰς τά ὀνόματα: Ἰλζε, Ἐλβα, Ἀννι, Χέντβιγκ, Γκρέτε, Τζούλι κ.τ.λ., ἐνῶ παραλλήλως ἀνέπτυξε καί κοινωνικάς σχέσεις μέ γνωστάς οἰκογενείας τῆς Γερμανίας, ὅπως οἱ: Φόν Ζήμενς, Φόν Λέερ, ὁ ζωγράφος Μέγιερχαϊμ, εἰς τήν οἰκίαν τοῦ ὁποίου ἐσύχναζε κ.ἄ. Ἐκανε ἐπίσης συντροφιά μέ Ἑλληνικάς παρέας, πού πολλάς φορές τόν ἐξενεούριζαν, εἴτε μέ τήν δουλοπρέπειάν των πρός τοὺς ξένους, εἴτε μέ τὰς ἀνοήτους ἐκδηλώσεις των, πού προσέβαλον εἰς τὰ μάτια του τήν Ἑλλάδα. Βεβαίως τόν κύκλον του τόν ἀπετέλουν περισσότερον ἀξιωματικοί, πού τότε ἔχαιραν μεγάλης ὑπολήψεως, διότι ἦσαν ἰδεολόγοι καί μέ ἔντονον τό αἶσθημα τῆς τιμῆς καί τοῦ καθήκοντος.

Ἐφρόντιζε νά ὑπερέχῃ τῶν ἄλλων. Ἐφρόνει ὅτι ἦτο ἀνεπίσημος πρεσβευτής τῆς Ἑλλάδος εἰς τήν Γερμανίαν. Δι' ὁ,τιδήποτε ἔκανε, ἄσχημον ἢ καλόν, δέν θά ἐκρίνετο ὡς ἄτομον, ἀλλά ὡς Ἕλλην. Κατά συνέπειαν, ἡ συμπεριφορά του θά εἶχε ἄμεσον ἐπίπτωσιν εἰς τήν ἀντίληψιν τῶν τρίτων, σχετικῶς πρός τήν Πατρίδα μας. Ἐτοί ὁ Μεταξᾶς ἐφέρετο μέ προσο-

χὴν καὶ κατῴρθωνε νά διακρίνεται. Ἀκόμη καὶ οἱ Τούρκοι τὸν ἀνεγνώρισαν, ὅταν συνηγωνίσθη κάποιον ἀξιωματικόν Τούρκον Μπέη εἰς τὴν οἰνοποσίαν καὶ τὸν ἐμέθυσε.

Τὸν ἐξετίμησαν ὁμῶς ἰδιαιτέρως οἱ Ἰάπωνες ἀξιωματικοί, πού τοῦ ἐζήτησαν νά γίνουν «ἀδελφοποιητοί» μαζί του.

Ἐκεῖ, πάντως, πού ἐθριάμβευσεν, ἦτο εἰς τὴν ἐπίδοσίν του εἰς τὴν Πολεμικὴν Ἀκαδημίαν. Τὰ μαθήματα ἐνγλλάσσοντο μεταξὺ πράξεως καὶ θεωρίας. Ἦσαν πολὺ δύσκολα καὶ μᾶλλον ἀντιπαθῆ ἐξ αἰτίας τῆς λεπτολόγου μεθοδολογίας τῶν Γερμανῶν. Εἰς τὸν θεωρητικόν τομέα ὁ ἥρωας μας, πού ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε προαχθῇ εἰς ὑπολοχαγόν, δέν ὑστέρει καθόλου. Τό πεντακάθαρο μυαλό του εὗρισκε λύσεις διαφορετικὰς ἀπὸ ἐκείνας πού ἐδέχοντο οἱ καθηγηταὶ του, οἱ ὅποιοι, τελικῶς, συνεφώνουν ὅτι καὶ αὐτὰ πού τοὺς ἔλεγε ἦσαν σωστά, σωστότερα ἀπὸ τὰ δικά τους.

Ὅταν ἐγείρετο εἰς τὴν αἴθουσα διὰ νά ρωτήσῃ κάποιαν ἀπορίαν, οἱ καθηγηταὶ δυσανασχέτουν. Μὲ τὰ ἀργὰ γερμανικά του ἐσπαζοκεφάλιζε τὸν καθηγητὴ τῆς τακτικῆς Στάϊν καὶ ἔκανε τὸν περίφημο στρατηγὸ Φόν ντέρ Γκόλτς, τὸν ὀργανωτὴ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ ἐπιθεωρητὴ τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ, νά ἀλλάζῃ θέμα. Ὅταν ὠμίλει ὁ Μεταξᾶς, ὠμίλει, ὥς αὐτὸ τὸ πολυσύνθετο γεγονός τοῦ πολέμου, πού εἶναι κρᾶμα ἐπιστήμης καὶ τέχνης, νά μὴν εἶχε μυστικά ἢ ἀγνωστα σημεῖα δι' ἐκεῖνον. Τό ἀποτέλεσμα ἦτο νά μὴν ἐξετάζεται! Οὐδεὶς ἐτόλμα νά ἐξακριβώσῃ τὰς γνώσεις του.

Εἰς τὸν πρακτικόν τομέα τῆς ἐφαρμογῆς, ὁ Μεταξᾶς ἐδεδινοπάθησε. Ὡς ἄνθρωπος ἦτο φιλάσθενος καὶ αἰάσκησις τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ ἦσαν σκληρόταται καὶ πάντα ἐστοίχιζαν εἰς νεκρούς εἰς τὰς διαφόρους μονάδας πού ἐλάμβανον μέρος. Ἐπίπονος ἵππασία, πεζοπορία, ξενύχτια κάτω ἀπὸ βροχὰς, ἀδιάκοποι φάσεις γυμνασίων. «Ἀπὸ ἓνα τάγμα ἔπασαν 100 ἄνδρες ἐξ ἡλιάσεως» (Ἡμ. 30.7.1900).

Κάθε τόσο θέματα προς λύσιν, τὰ ὅποια ὁ Μεταξᾶς ἔλυνε καθ' ὁδόν, ἐπάνω εἰς τὸν χάρτην. Ὁργάνωσις ἀμύνης ἢ ἐπιθέσεως, ἐλιγμοί, περιπολῖαι, διοικήσεις μεγάλων μονάδων κ.τ.λ., κ.τ.λ., περιλαμβάνοντο εἰς τὰς ἀσκήσεις, πού ὑπεβάλετο ὁ Μεταξᾶς ἐπιτυχῶς, μολονότι ἐστέκετο εἰς τοὺς πόδας του μέ κινίνα, καθάρσια καὶ ἄλλα γιατροσόφια.

Ἐκεῖνα τὰ ἐπανελημμένα κοπιῶδη γυμνάσια, πού ἐκάλυπταν τεραστίας περιοχάς τῆς Σιλεσίας, τοῦ Ἀννόβερου ἢ τῆς Βεσφαλίας τὸν ἔφεραν εἰς ἐπαφήν μέ Γερμανούς ἀξιωματικούς, πού ἀργότερον ἐξεχώρισαν μέ τὰς περιφανεῖς νίκας των, ὅπως ὁ Ροῦντσεντ, καὶ πού ὅλοι των ἀνεγνώρισαν τὴν στρατιωτικὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Μεταξᾶ. Ἀκόμη καὶ ὁ ἀμείλικτος ἐκπαιδευτὴς ἱππασίας Βόλφ τοῦ ἔβαλε ἄριστα, παρὰ τὴν ἀρχικὴ του ἀντιπάθειαν.

Μέ τοιαύτας προϋποθέσεις καὶ ὑπὸ τὰς πλέον δυσαρέστους συνθήκας λόγῳ ἀσθενείας, ἔφθασεν ὁ ὑπολοχαγός μας στὰς τελικὰς ἐξετάσεις. «Γκενεραλσταμπεράϊζε» λέγεται εἰς τὰ γερμανικά καὶ περιλαμβάνει ὅ,τι μπορεῖ νὰ φαντασθῇ κάποιος. Ὅταν ἐξεδόθησαν τὰ ἀποτελέσματα, ὁ Μεταξᾶς κατὰ τὴν συνήθειάν του καὶ παρὰ τοὺς φόβους του, «εἶχε ἔλθει πρῶτος εἰς ὅλα τὰ μαθήματα»! Ἡ ἀρχὴ του «κάμε ὅ,τι πρέπει κι ἄς γίνῃ ὁ,τιδήποτε» εἶχε θριαμβεύσει.

Εἰς τὰ στρατόπεδα Μύνστερ, Φυρστενβάλντε, Ἀλτενγκράμποβ θὰ τὸν ἐνθυμοῦνται. Ὅπως καὶ εἰς τὴν Πολεμικὴν Ἀκαδημίαν, ὅπου ἡ γερμανικὴ ἐκτίμησις πρὸς τὴν ἀνωτερότητα θὰ τὸν τιμήσῃ μέ τὴν ἐπιγραφὴν: «Οὐδέν πρόβλημα ἄλυτον δι' Ἰωάννην Μεταξᾶ»!

Ἡ καταπληκτικὴ πρόδοός του ἐπραγματοποιήθη κάτω ἀπὸ ἀβάστακτον στενοχώριαν. Ὁ πατήρ του εἶχε ἀπολυθῇ ὀριστικῶς ἀπὸ τό δημόσιο μέ περιουσίαν «εἰς τό ἡμῖς ἡλαττωμένην, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς διαφόρους ἀετονύχηδες». Ἀναγκαστικῶς λοιπόν ἐξῆλ μέ λιτότητα, διὰ νὰ στέλλῃ βοήθειαν εἰς

τούς ιδικούς του. Τό χειρότερον, ὅμως, ἦτο ἡ κατάστασις τοῦ ἀδελφοῦ του Κωστάκη, πού εἰσῆλθε εἰς τό Δρομοκαῖτειον καί ἐξῆλθε, ἀλλά ὄχι θεραπευμένος. Ὁ ἄρρωστος ἀδελφός τοῦ ἐμάραινε τήν καρδιά.

Εἰς τήν Γερμανίαν, ὁ μετέπειτα Ἐθνικός Ἡγέτης τῶν Ἑλλήνων ὠφελήθη πολύ. Ἀπέκτησε «γνώσεις, παιδείαν καί πείραν τοῦ κόσμου». Μέ μιά λέξιν, ὠρίμασε τελείως. Ὁ ἴδιος θά παραδεχθῇ ὅτι ἐγίνε «ἄλλος ἄνθρωπος». Καί πράγματι, ἐκεῖ τοῦ ἐδόθη ἡ δυνατότης ἐξελίξεως, πού δέν θά τοῦ παρείχετο εἰς τόν περιωρισμένον χώρον τῆς κοινωνίας μας, ὅπου αἱ μετριότητες, ἀπό ζηλοφθονίαν, κατεπίεζαν κάθε ἀνώτερον ἄτομον. Φεύγων ἀπό τήν Γερμανίαν ἀνεφώνησε γεμάτος συγκίνησιν: «Χαῖρε, Βερολῖνον!». Θά τό ξανάβλεπε μετά δεκαοκτώ χρόνια, τόν Ἰανουάριον τοῦ 1921, ὅταν τό ἐπεσκέφθη ἀπόστρατος, ἰδιωτικῶς. Ἡ «Κρίγκς Ἀκαντεμί» καί ἡ «πανσιόν Πράντσε» θά τοῦ ἔφεραν ζωντανάς ἀναμνήσεις.

Ἐπιστρέφων εἰς τήν Ἑλλάδα ἐπέρασε ἀπό τήν Δανίαν, ὅπου τόν ἐδέχθη ὁ Βασιλεὺς Χριστιανός Θ' καί ὅπου εἶχε μακράς συζητήσεις μέ τήν Βασίλισσα τῆς Ἀγγλίας καί τήν Αὐτοκράτειρα τῆς Ρωσίας. Κατά τήν διάρκειαν γεύματος διεπληκτίσθη μέ τήν Βασίλισσα τῆς Ἀγγλίας διά τό θέμα τῆς Μακεδονίας, προκαλῶν ἀμηχανίαν εἰς τοὺς συνδαιτημόνας. Ἡ Ἀγγλίσ Βασίλισσα, ὑπόδειγμα ὑποκρισίας... ἔδειξε ἐνδιαφέρον διά τοὺς «*δυστυχεῖς Μακεδόνες πού ὑποφέρουν πάρα πολλά βάσανα!*» καί τά ἔλεγε αὐτά τό 1903, πού οἱ συμπατριῶται τῆς ἡσκουν τήν ἐλεεινότεραν ἀποικιοκρατίαν εἰς βάρος πλήθους λαῶν. Ὁ Μεταξᾶς, ἀδιαφορῶν διά τάς συνεπείας, διεφώνησε σθεναρῶς, τῆς εἶπε ὅτι παρασύρεται ἀπό τήν βουλγαρική προπαγάνδα καί τήν ἠνάγκασε νά ἀλλάξῃ συζητήσιν.

Μετά τήν Δανία ἀνεχώρησε διά τό Παρίσι. Περιῆλθε τά ἀξιοθέατα καί σταμάτησε εἰς τόν τάφον τοῦ Ναπολέοντος,

δχι διά νά ἀποτίσῃ φόρο τιμῆς, ἀλλά ἀπό περιέργεια. Δέν ἐξετίμα πλέον τόν Ναπολέοντα.

Μολαταῦτα ἀνεγνώριζε τήν στρατιωτική μεγαλοφυΐα τοῦ Ναπολέοντος καί τά «μεγάλα πολεμικά του κατορθώματα» πού, ὡς στρατιωτικός, τά εἶχε μελετήσει λεπτομερῶς. Εἰς τό τέλος μάλιστα τοῦ 1900, εἶχε μεταβῇ εἰς τās Βρυξέλλας καί ἐν ἀπόγευμα μέ κατακλυσμό βροχῆς, διέτρεξε ἐφιππος τό πεδῖον τῆς μάχης τοῦ Βατερλώ. Ἐκεῖνη ἡ ἐνδοξος ἦτα καί ὅλαι αἱ ἐνδοξοὶ νίκαι τοῦ Βοναπάρτου ἡμαυρώθησαν ἀπό τό ἄδοξο τέλος του. Εἰς τήν συνείδησιν τοῦ Μεταξά τό ἐνδοξον τέλος, τό γερμανικόν «γκλοράϊχεν οὐντεργκανγκ», ἦτο ζήτημα ἠθικῆς τιμῆς.

«Τόν βασιλέα, ὅστις, ἀγωνιζόμενος ἐν μέσῳ καταστροφῶν καί γενικοῦ κατ' αὐτοῦ πολέμου, ἐξήτει ἓνα ἐνδοξον τέλος, ἡδυνάμην νά θαυμάσω καί νά σεβασθῶ, δχι ὁμῶς τόν Αὐτοκράτορα, ὅστις δέν ἤξευρε νά ἀποθάνη εἰς Βατερλώ ἢ τουλάχιστον κάπου κοντά εἰς τό Παρίσι, ἀλλ' ἐπροτίμησε μέ μεγάλας φράσεις νά ὑποστή τόν ἐξευτελισμόν τοῦ νά ζητήσῃ ἡρεμον βίον παρά τῶν Ἀγγλων...» (Ἡμ. Ἀπρίλιος καί Μάϊος 1903).

Ὁ Μεταξάς, ἀπό χαρακτῆρος ἐθαύμαζε τοὺς ἡγέτας πού διαλέγουν ἐνδοξο τέλος. Τόν Δεκέμβριον μάλιστα τοῦ 1940, εἶχε ἀνακοινώσει εἰς τόν Βασιλέα Γεώργιο Β' καί εἶχε ἐμπιστευθῇ εἰς τόν Μανιαδάκη, ἀπό ὅπου ἐχῶτήν πληροφορίαν, τήν ἀπόφασίν του: *«Εἰς περίπτωσιν ἡττης τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ θά μετέβαινε εἰς τό μέτωπον, ὅπου θά ἐπιπτε μαχόμενος»!* Ἡ μοῖρα, ὁμῶς, τά ἠθέλησεν ἄλλῶς.

Ἀπό τήν Γαλλίαν ἀνεχώρησε διά τήν Ἰταλίαν. Ἐκάθησε δι' ὀλίγον, εἰς τήν Ρώμην κυρίως, θαυμάζων τά μνημεῖα τῆς ἀρχαίας πόλεως. Καί μετά, ἐπὶ τέλους, εἰς τήν Πατρίδα.

Μόλις ἐπέστρεψε ἐτοποθετήθη εἰς τήν Γενικήν Διοίκησιν

Στρατού, όπου επί κεφαλῆς της ἦτο ὁ Διάδοχος. Τό 1904 ιδρύθη, μετά ἀπό σχετικήν εἰσήγησιν τοῦ Μεταξᾶ, τό Σῶμα Γενικῶν Ἐπιτελῶν τό ὁποῖον, κατά κοινήν ὁμολογίαν, ἐχηρσίμειυσε εἰς τήν ἐπαγγελματικήν πρόοδον τῶν ἀξιωματικῶν. Ταυτοχρόνως ἐξεπονήθησαν καί ὀργανισμοί διά τό στρατευμα, οἱ ὁποῖοι ἔβαλαν τάξιν. Τάξις πού συνεπληρώθη μέ διάφορα νομοθετικά καί διοικητικά μέτρα, πού ἐπεξεργάσθη προσωπικῶς ὁ ἴδιος ὁ Μεταξᾶς.

Ἡ ἀναδιοργάνωσις τοῦ στρατοῦ ἐπροχώρει ἐντατικῶς, δταν αἰφνης, τήν 15ην Αὐγούστου 1909, ἐκηρύχθη ἐπανάστασις ἀπό ἀξιωματικούς τῆς Φρουρᾶς Ἀθηνῶν, πού ἀνήκαν εἰς τήν ὀργάνωσιν τοῦ λεγομένου «Στρατιωτικοῦ Συνδέσμου». Ἀρχηγός των ἦτο ὁ Συνταγματάρχης τοῦ Πυροβολικοῦ Νικόλαος Ζορμπᾶς, ὁ ὁποῖος, πρὶν ἀπό τήν καταστροφὴν τοῦ 1897, εἶχε μεταβῆ διά σπουδᾶς εἰς τήν Γαλλίαν.

Μόλις ἐπεκράτησε ἡ ἐπανάστασις, ὁ πρωθυπουργός Δ. Ράλλης παρητήθη καί ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος Α' ἀνέθεσε εἰς τόν Κ. Μαυρομυχάλην τόν σχηματισμόν κυβερνήσεως. Ὁ νέος πρωθυπουργός ἐπεκοινῶνησε μέ τοὺς ἐπαναστάτας, οἱ ὁποῖοι ἐζήτησαν συνταγματικήν μεταρρύθμισιν, διορισμόν εἰς τὰ πολεμικά ὑπουργεῖα προσώπων τῆς ἐμπιστοσύνης των, νά ἀπομακρυνθῶν οἱ πρίγκιπες ἀπό στρατιωτικά ἀξιώματα, νά ἐνισχυθῇ ἡ ἐθνικὴ ἀμυνα, πού τήν ἰσχυροποιήσιν της ἀπὸ τό ἔργον τοῦ Μεταξᾶ, ἐπὶ κυβερνήσεως Γ. Θεοτόκη παρέβλεπαν, ἐφ' ὅσον ἦτο ἀδύνατον νά τήν ἡγνόουν.

Ὁ ἱστορικός πού ἀντικειμενικῶς καί μέ ὀξύτητα πνεύματος διακρίνει τὰ ἀληθῆ γεγονότα ἀπὸ τὰ ὑποβολμαῖα, γνωρίζει τὰς οὐσιαστικὰς αἰτίας τοῦ κινήματος εἰς τό Γουδί καί τοὺς σκοποὺς του, τοὺς ὁποῖους ἀργότερον ἐξυπηρέτησε ὁ Βενιζέλος, πού ἦλθεν ἀπὸ τήν Κρήτην καί χάρις εἰς τόν «Σύνδεσμον» ἐγινε πρωθυπουργός, μετὰ τόν Σ. Δραγούμην.

Οἱ ἀξιωματικοί τοῦ «Συνδέσμου» ἐστράφησαν ἀμέσως κα-

τά του Κωνσταντίνου. Κατήργησαν την θέσιν του Γενικού Διοικητού, πού κατείχε, και κατεδίωξαν όλους τους φίλους του και προπάντων τον Μεταξά, πού ήδη, από τό 1906, είχε προαχθῇ εἰς λοχαγόν. Κατήργησαν τό Σῶμα Γενικῶν Ἐπιτελῶν, ἐπανέφεραν τόν Μεταξά εἰς τό Μηχανικόν και τόν μετέθεσαν εἰς τήν Λάρισαν.

Οἱ ἡγέται πού δέν ἔχουν ἐμπιστοσύνην εἰς τό ἄστρο των, προτιμοῦν νά διαλέγουν ὡς συνεργάτας πρόσωπα ἄνευ ἀξίας. Θέλουν νά περιστοιχίζονται ἀπό κατωτέρους, ὥστε νά ξεχωρίζουν. Ἄλλοι πάλι ἐπιλέγουν και ἀπατεῶνας ἀκόμη, διά νά τοὺς ἔχουν ὑποχείρια και νά τοὺς διώχνουν ὅποτε θέλουν, χωρίς ἐκεῖνοι νά ἡμποροῦν νά ἀντιδράσουν, διότι ὑπάρχει ἡ ἀπειλή τῆς δημοσιότητος τῶν ἐπιλήψιμων πράξεων των. Εὐτυχῶς, ὁ Βενιζέλος δέν ἀνῆκε εἰς τοιαύτην κατηγορίαν «ἡγετῶν». Ἐστάθμισεν ὀρθῶς τά προσόντα τοῦ Μεταξά και διεπίστωσε πῶς μόνον αὐτός ὁ Λοχαγός θά κατῴρθωνε τήν ἀνόρθωσιν τοῦ στρατοῦ. Ἄνευ δισταγμοῦ τόν ἐκάλεσε και τήν 6ην Ὀκτωβρίου 1910 οἱ δύο ἄνδρες συνητηθήσαν εἰς τό δωμάτιον τοῦ ξενοδοχείου τοῦ πρωθυπουργοῦ.

Ἐμειναν μόνοι. Ὁ Βενιζέλος εἰσήλθεν ἀμέσως εἰς τό θέμα: «Γνωρίζετε εἰς ποίαν ἀξιοθρήνητον κατάστασιν περιήλθομεν, ὥστε νά ὑπομένωμεν τὰς ταπεινωπικάς προκλήσεις τῶν Τούρκων, χωρίς νά δυνάμεθα νά ἀμυνθῶμεν τῆς τιμῆς μας. Ἐχω ἀπόφασιν νά ἐργασθῶ ἀνεκδοτάως εἰς τήν δημιουργίαν στρατοῦ ἀρτίου και εἰς τήν ἐμπέδωσιν αὐστηρᾶς πειθαρχίας. Ζητῶ τήν συνδρομήν σας εἰς τό ἔργον μου τοῦτο. Διά τοῦτο σᾶς προσφέρω τήν θέσιν τοῦ πρώτου μου ὑπασπιστοῦ» (Ἡμ. 6.10.10).

Ὁ Μεταξᾶς ἐδέχθη, σὺν τοῖς ἄλλοις, «δέν εἶχα τό δικαίωμα νά ἀρνηθῶ τήν αἴτησιν συνδρομῆς μου εἰς τόν πρωθυπουργόν πρὸς σωτηρίαν τοῦ Στρατοῦ». Ὁ Βενιζέλος, πού ἐφοβεῖτο ὅτι θά ἔπαιρνε ἀρνητικὴν ἀπάντησιν, ἀνεκουφίσθη. Εἶχε κερδί-

σει ἓνα πολύτιμον συνεργάτην, πού, ἀπό τήν ἐπομένην πρωΐαν ἡσχολήθη δραστηρίως, εἰς τό Ὑπουργεῖον Στρατιωτικῶν. Φαίνεται πῶς ὁ Βενιζέλος ἤθελε πλησίον του καί τόν Δούσμανην, ἀλλά δέν ἐπέτυχε νά τόν πάρῃ, διότι ἀντέδρασε ὁ «Στρατιωτικός Σύνδεσμος». Πάντως ἀνέφερε εἰς τόν Διάδοχον ὅτι: «Ἐπῆρα τόν Μεταξᾶ», πράγμα πού ἐχαροποίησε τόν Κωνσταντῖνον, διότι ἔβλεπε νά ἀναγνωρίζωνται οἱ προστατευόμενοί του.

Ὁ Μεταξᾶς εἶχε πολλές ἀμφιβολίας διὰ τήν εἰλικρίνειαν τοῦ Βενιζέλου. Διέθετε μερικά στοιχεῖα ἐναντίον του, ἀλλά ἐπρόσεχε καί μόνο εἰς συζητήσεις μέ τόν πρίγκιπα Ἀνδρέα ἢ τόν Διάδοχον ἢ καί τόν Βασιλέα, ἄφηνε ἀμυδρῶς νά ἐννοηθῇ ἡ δυσπιστία του πρὸς τόν πρωθυπουργόν. Ἐν τούτοις παρέμενε, διότι προσέφερε μέ τήν ἐργασίαν του μεγάλας ὑπηρεσίας εἰς τόν στρατόν, μολονότι αἱ δικαιοδοσίαι του δέν ἦσαν ἐκεῖναι πού τοῦ ὑπεσχέθη ὁ πρωθυπουργός. Τοῦ περιέκοψε πλῆθος ἀρμοδιοτήτων, ὅχι διότι τό ἤθελεν ὁ ἴδιος, ἀλλά διότι τοῦ τό ἐπέβαλαν οἱ στρατιωτικοί τοῦ «Συνδέσμου», πού ἐξήλευν τόν Μεταξᾶ.

Αἱ βάσεις τῆς ὀργανώσεως τοῦ στρατοῦ, τά σχέδια ἐπιστρατεύσεως, θέματα ὀχυρώσεων, ἐκκαθαρίσεις στελεχῶν, μελέται ἐκστρατειῶν, ἀσκήσεων κ.λπ., ἐξεπονήθησαν ἀπό τόν Λοχαγόν Μεταξᾶ ἐνῶ, παραλλήλως, ἡ στρατιωτική εὐθυκρισία του ἀπετέλει μόνιμον σύμβουλον τοῦ πρωθυπουργοῦ, πού ἦτο καί ὑπουργός Στρατιωτικῶν. Σχεδόν εἰς ὅλα συνεφώνουν καί ὁ Βενιζέλος ἐπαρουσιάζετο εἰς τούς Στρατηγούς ἐνημερωμένος καί μέ πρωτοτύπους ιδέας, πού ὅλοι βεβαίως ἐγνώριζαν τίνος ἦσαν.

Μολονότι ὁ Μεταξᾶς ἦτο ικανός νά ὀλοκληρώσῃ τήν ὀργάνωσιν τοῦ στρατοῦ, ἀναλόγως πρὸς τὰς ἐθνικάς μας φιλοδοξίας καί ἀνάγκας, ὁ Βενιζέλος προσεκάλεσε γαλλικὴν ἀποστολήν δι' αὐτόν τόν σκοπόν. Ὁ Μεταξᾶς ἀμέσως διεφώνησε.

Ἐθεώρει τὴν ἐνέργειαν αὐτὴν προσβολὴν τῆς ἐθνικῆς μας φιλοτιμίας. Ἐγίνε μιά ἐντονος στιχομυθία μεταξύ των. Ὁ Βενιζέλος ἐπείσθη ὅτι ὁ Μεταξᾶς εἶχε δίκαιον, ἀλλὰ δὲν ἤλλαξε γνώμην. Πίεσεις τοῦ «Συνδέσμου», φιλοανταντακὴ πολιτικὴ, ἐπιθυμία ἀποτροπῆς ἐπιδράσεως Διαδόχου εἰς τὸν στρατὸν κ.λ.π., ἦσαν οἱ ἀληθεῖς λόγοι, πού ἐξώθουν τὸν Βενιζέλον νὰ ἐπιμένῃ εἰς τὴν πρόσκλησιν Γάλλων ὀργανωτῶν, οἱ ὁποῖοι, ὅπως θὰ ἴδωμεν παρακάτω, ὀλίγον ἔλλειψε νὰ διαλύσουν τὸν στρατὸν καὶ νὰ ἀχρηστεύσουν τὸ ἔργον τοῦ Μεταξᾶ.

Ὁ Διάδοχος, ἐπίσης, ἦτο καταδυσαρεστημένος. Εἰς τὰς συνομιλίας των ἐπανελάμβανε τὰς ζημίας πού θὰ προεκάλουν οἱ ξένοι. Ὁ χρόνος τοὺς ἐδικαίωσεν περισσότερον ἂν ὅσον ἐφαντάζοντο. Οἱ Γάλλοι δὲν ἐγνώριζαν τὸν τόπον, τοὺς ἀνθρώπους, τὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος. Μοιραίως, ἐδημιούργησαν ἀντιπαθείας, μέ τὴν ἀλλαζονικὴν συμπεριφορὰν των καὶ τὰς ἐκνευριστικὰς εὐνοίας των.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ γαλλικὴ ἀποστολὴ ἦλθε καὶ τὴν ὑπεδέχθησαν θριαμβευτικῶς, μέ τὴν γνωστὴν δουλοπρέπειάν των, οἱ ξενομανεῖς. Ὁ ἐπὶ κεφαλῆς της, στρατηγὸς Ἐϊντοῦ, ἦτο καλὰ πληροφορημένος διὰ τὸν Μεταξᾶ. Τὸν ἐπεσκέφθη εἰς τὸ γραφεῖον του καὶ τὸν ἐγνώρισε. Προηγουμένως, εἶχεν ἰδεῖ τὸν Δούσμανη καὶ εἶχεν ἐκπλαγῇ ἀπὸ τὴν ὀργανωτικὴν ἐργασία, πού ἐπραγματοποίησαν μέχρι τότε οἱ Ἕλληνες μόνοι των, χωρὶς τὴν βοήθειαν τῶν ξένων. Αὐτονόητον ἦτο πῶς ἡ γαλλικὴ ἀποστολὴ ἐπεδίωκε νὰ ἐπιβάλῃ τὴν γαλλικὴν ἐπιρροὴν εἰς τὸν Ἑλληνικὸν Στρατὸν ἀφ' ἑνός, καὶ τὴν γαλλικὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν εἰς τὴν χώραν μας ἀφ' ἑτέρου. Ἐμίσουν τὸν Διάδοχον ἐξ αἰτίας τῆς φιλογερμανικῆς του τοποθετήσεως, καθὼς καὶ ὅλους τοὺς στρατιωτικούς πού ἐσπούδασαν εἰς τὴν Γερμανίαν.

Μέ εἰδικὸν νομοσχέδιον ἀνετέθησαν εἰς τὴν γαλλικὴν ἀποστολὴν τὰ πάντα πού ἀνεφέροντο εἰς τὸν Ἐθνικὸν Στρατὸν

μας: οικονομικά, έφοδιασμοί, προμήθειαι, προβιβασμοί, μεταθέσεις καί «*ὅ,τι ἄλλο ὑπῆρχεν*»! ὡς νά εἴμεθα «προτεκτοράτον» τῆς Κεντρικῆς Ἀφρικῆς. Τέτοιον ξεπεσμόν δέν τόν ἠνείχετο ὁ Μεταξάς. Ἀπεφάσισε νά παραιτηθῇ, νά φύγῃ ἀπό τόν στρατόν. Ἐπρεπε ὁμως πρῶτον νά εὗρῃ ἐργασίαν «διά νά ζήσῃ». Συγκεκριμένως, διεπραγματεύθη μίαν «καλήν θέσιν» εἰς κάποιαν βελγικὴν ἐταιρείαν. Εὐτυχῶς δέν τόν προσέλαβαν. Ἐμεινε λοιπόν, καταπίνων τὴν ξενολατρεία τῶν συναδέλφων του καί τὴν προσκλητικότητα τῶν Γάλλων.

Μέλλον δέν ἔχει πλέον εἰς τόν στρατόν ὁ Λοχαγός μας. «Ἐλπίδα προαγωγῆς καμμίαν» διότι οἱ Γάλλοι, ἐξυπηρετοῦντες τὰ γαλλικὰ συμφέροντα καταδιώκουν τοὺς «ἐκ Γερμανίας ἐλθόντας» ἀκόμη καί τόν ἴδιον τόν Διάδοχον, πού τόν παρεμποδίζουν ἐντέχνως νά ἐπανέλθῃ εἰς τό στράτευμα. Ὁ Μεταξάς, πού ἔχει συναισθησιν τῆς ἀξίας του, δέν χάνει εὐκαιρίαν μέ ὑπομνήματα, μέ παρατηρήσεις, μέ ἀναφοράς νά ἀποδεικνύῃ τὴν ὑπεροχὴν του καί νά ἐπισημαίνῃ τὰ σφάλματα τῆς γαλλικῆς ἀποστολῆς. Ὁ ἀπόφοιτος τῆς Πολεμικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου κατέχει τὰ πρᾶγματα τῆς πολεμικῆς τέχνης, συντριπτικῶς ἀρτιώτερον ἀπὸ τοὺς Γάλλους τῶν σαλονιῶν.

Ἐπομένως ἀρχίζει μία θανάσιμος διαμάχη μεταξύ τῆς γαλλικῆς ἀποστολῆς καί τοῦ Μεταξά. Μεταξὺ τῶν ἄλλων, ἔχει διαβλέψῃ ὅτι οἱ Γάλλοι, ἐπίτηδες θέλουν νά ἐπαναφέρουν τόν Διάδοχον εἰς τόν στρατόν, ὡς Γενικόν Ἐπιθεωρητὴν, διὰ νά τοῦ φορτώσουν τὰ λάθη των. Εἰς μίαν διεξοδικὴν συζήτησιν, μέ τόν Κωνσταντῖνον, τόν πείθει νά μὴν ἀποσυρθῇ ἐντελῶς ἀπὸ τόν στρατόν, ὅπως ἤθελε, ἀλλὰ νά προβαίνῃ εἰς ἐπιθεωρήσεις χωρὶς νά ἀνταγωνίζεται ἢ νά κατηγορῇ τοὺς Γάλλους. Εἰς τό γραφεῖο του, μάλιστα, τόν συμβουλεύει νά μὴ πάρῃ κάποιον ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς φίλους του, ἀλλὰ μετριοπαθεῖς ἀπὸ τόν «Σύνδεσμον», ὥστε νά μὴ δίδῃ λαβὴ εἰς τοὺς

προθύμους συκοφάντας του. Ἀκολουθῶν τὰς προτάσεις τοῦ Μεταξᾶ ὁ Διάδοχος ἔγινε δημοφιλέστατος μεταξύ τῶν ἀξιωματικῶν, οἱ ὅποιοι σιγά-σιγά συνειδητοποιοῦν τὰ κακά ἀποτελέσματα τῆς ξενικῆς κυριάρχου παρουσίας εἰς τόν στρατόν.

Διά νά εἴμεθα δίκαιοι, πρέπει νά ὁμολογήσωμεν πῶς ὁ πανέξυπνος Κρητικός δέν ἔπαιρνε ἐπὶ τῶν στρατιωτικῶν ζητημάτων ἀποφάσεις ἂν δέν ἠρώτα τόν θετικόν Κεφαλωνίτη. Πάντοτε σχεδόν συνεμορφοῦτο πρὸς ὅσα ὑπεστήριζεν ὁ Μεταξᾶς. Ἐφρόντιζε μόνον νά χρυσῶνῃ τό χάπι, ὅταν ὑλοποιεῖ τὰ ἀντίθετα ἀπὸ ἐκεῖνα πού εἶχεν εἰσηγηθῇ ὁ Ἐῖντου.

Ἐφθασεν ἓνα κρίσιμο σημεῖο. Ἦτο ἡ ὑποβολή τοῦ ὀργανισμοῦ, πού ἐσχεδίασεν ἡ γαλλικὴ ἀποστολὴ καὶ τόν ὅποιον ὁ Μεταξᾶς, εἰς κριτικὴν πρὸς τόν Βενιζέλο, κατερράκωσεν κυριολεκτικῶς. Ὁ πρωθυπουργὸς ἀντελήφθη κατόπιν βαθείας ἀναλύσεως, πού τοῦ ἀνέπτυξεν ὁ ἐπιτελικὸς νοῦς τοῦ ὑπασπιστοῦ του, ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ ὀργανισμοῦ θά προεκάλει ἀναρχίαν εἰς τό στράτευμα.

Τόν Δεκέμβριον τοῦ 1911 ὁ Βενιζέλος ἐκάλεσε τόν Ἐῖντου καὶ τοῦ ἐξεδήλωσε μέ διπλωματικότητα τὰς ἐπιφυλάξεις του. Ὁ Γάλλος στρατηγὸς ἔφυγε πῦρ καὶ μανία καὶ ἐδήλωσεν, ὅτι ἂν δέν ψηφισθῇ ὁ ὀργανισμὸς, ἡ γαλλικὴ ἀποστολὴ θά ἀνεχώρῃ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Τὰ πράγματα ἐνεπλάκησαν, διότι ὁ Βενιζέλος ἦτο συνδεδεμένος μέ τὴν γαλλικὴν ἀποστολήν, τῆς ὁποίας δέν ἠδύνατο ν' ἀναγνώριση δημοσίως τὴν ἀποτυχίαν, ἐκ παραλλήλου δέν ἠδύνατο νά ἐφαρμόσῃ τόν ὀργανισμό. Τελικῶς προέκρινε τὴν λύσιν τῆς ὑποβολῆς πρὸς ψήφισιν ἑνὸς ἀπανθίσματος, ὥστε καὶ οἱ Γάλλοι νά μείνουν εὐχαριστημένοι καὶ τό συμφέρον τοῦ στρατεύματος νά μὴ ζημιώνεται πολὺ.

Ἄς ἀνοίξωμεν τώρα μίαν μικρὰν παρένθεσιν γύρω ἀπὸ τὴν ἰδιωτικὴν ζωὴν τοῦ Μεταξᾶ. Τὴν 31ην Ἰουλίου 1909, ὀλίγον πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τό Γουδί, ἐνυμφεύθη μετὰ ἀπὸ

φλογερόν εἰδύλλιον, πού διετηρήθη ἔντονον μέχρι τοῦ «θανάτου» του, τὴν Λέλαν Χατζηϊωάννου. Τό «Ἡμερολόγιό» του, τὰ γράμματά του πρὸς αὐτὴν καὶ κάθε πράξις του, ἀποδείκνυνται ὅτι ὁ μέγας ἔρωσ τοῦ Μεταξᾶ ἦτο ἡ σύζυγός του. Ὅταν τό καλοκαίρι τοῦ 1965 ἐκυκλοφόρησα τὴν ἐπιθεώρησιν «4η Αὐγούστου», ἐπεσκέφθην τὴν κυρία Μεταξᾶ εἰς τὴν οἰκίαν τῆς ὁδοῦ Πατησίων καὶ συνωμιλήσαμε. Μοῦ ἔδωσε τὴν ἐντύπωσιν εὐφυοῦς γυναικὸς καί, τό σπανιότερον, πραγματικῆς κυρίας. Τώρα, εἰς βαθύ γῆρας, ζῇ βυθισμένη εἰς τὰς ἀναμνήσεις τοῦ πολυταράχου βίου πού ἐγνώρισε κοντὰ εἰς τὸν ἐπιφανέστερον ἄνδρα τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας.

Εἰς τὰ τέλη τοῦ 1911 ἐτακτοποιήσε ἐπίσης τὴν προῖκα τῆς ἀδελφῆς του Μαριάνθης. Ὁ γαμβρός του Θεόφραστος τὸν ἐπείξε. Διὰ νὰ ἐξασφαλισθοῦν τὰ μετρητά, ἐνεγράφησαν ὑποθήκαι, ἔγιναν δάνεια καὶ ἄλλοι παρόμοιοι οἰκονομικοὶ συνδυασμοί, πού ἐφανέρωναν ὅτι ὁ Μεταξᾶς ἦτο ὁ παραδοσιακὸς Ἕλλην ἀδελφός. Ἐνα ἀκόμη χαρούμενο γεγονός προσετέθη εἰς τὴν οἰκογενειακὴν εὐτυχίαν. Ἡ σύζυγός του ἐγέννησε τὸ πρῶτο τους παιδί. Ἦτο κοριτσάκι καὶ ἀνάδοχος ἐδέχθη νὰ γίνῃ ὁ ἴδιος ὁ Διάδοχος. Τό ὠνόμασαν Λουκία-Ἄννα, χαϊδευτικά ὅμως τὴν ἀπεκάλουν Λουλοῦ. Εἰς τὴν βάπτισιν παρευρέθη μόνον ἡ οἰκογένεια τοῦ Μεταξᾶ καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου, ὁ πρίγκιψ Γεώργιος, πού ὁ Μεταξᾶς τὸν ἐγνώριζε ἀπὸ τότε πού ἐσπούδαζε εἰς τὴν Γερμανίαν, ὅταν τὸν εἶχε συναντήσει εἰς τὴν λουτρόπολιν Λάνγκενσβάλμπαχ, ὅπου παραθέρριζε.

Ὁ Βενιζέλος, ἀξιοποιῶν τὸν Μεταξᾶ, ὠλοκλήρωσε τὸ ἔργο τῆς ἀνασυγκροτήσεως τοῦ στρατοῦ. Συνάμα διέλυσε καὶ τὸν «Στρατιωτικὸν Σύνδεσμον» καὶ ἐγκατέλειψε τελείως τοὺς ἀφελεῖς ἀξιωματικούς, πού τὸν ἔφεραν εἰς τὴν ἐξουσίαν. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν γαλλικὴν ἀποστολήν, τό κῦρος τῆς κατέρρευσε, διεπιστώθη ἡ ἀποτυχία τῆς, μέχρι τοῦ σημείου

μάλιστα νά τήν εἰρωνεύωνται καί εἰς τὰς ἐφημερίδας. Μολα-
ταῦτα, ὁ Βενιζέλος τήν ἐκράτει εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἀλλά τήν
ἀνασυγκρότησιν τοῦ στρατοῦ τήν εἶχε ἐμπιστευθῇ εἰς τόν
Μεταξᾶ. Ἐξείμα τόν ὑπασπιστήν καί μυστικοσύμβουλόν του
ἀπεριορίστως. Τοῦ εἶχε τυφλήν ἐμπιστοσύνην καί δι' αὐτό τοῦ
ἀνέθεσε τὰς διαπραγματεύσεις, πρὸς σύναψιν τῆς κρυφῆς
Ἑλληνοβουλγαρικῆς συμμαχίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Ἀποστολή εἰς τὴν Σόφιαν - Ὁ πρῶτος βαλκανικὸς πόλεμος - Ἀποστολή εἰς τὸ Λονδίνον - Ὁ δεῦτερος βαλκανικὸς πόλεμος - Ἡ συμβολὴ τοῦ Μεταξᾶ εἰς τὰ σχέδια ἐπιχειρήσεων - Αἱ πολεμικαὶ πρωτοτυπίαὶ τοῦ Μεταξᾶ - Ἑλληνισμοὶ ὑπουργικοῦ ἀξιώματος - Ὁ Μεταξᾶς καὶ τὸ Ἑλληνικὸν ναυτικόν - Σύγκρουσις μετὰ τὴν ἀγγλικὴν ἀποστολὴν - Ἕνα σχέδιον ἀστραπιαίου πολέμου πάντοτε ἐπίκαιρον! - Ὁ ἀπαίσιος διχασμὸς - Ἡ ἀλήθεια διὰ τὰς θέσεις τοῦ Μεταξᾶ - Τὰ δραματικὰ γεγονότα καὶ ἡ ἐξορία τοῦ Κωνσταντίνου

Ἄν καί, λόγῳ θέσεως, ὁ Μεταξᾶς δέν μετεῖχε ἐνεργῶς εἰς τὴν πολιτικὴν ἐφρόντιζε νὰ ἐνημερώνεται ἐπὶ τῶν πολιτικῶν ζητημάτων ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, πού τὰ παρηκολούθει ἀγρύπνως. Ἐβλεπε τὰ στραβά καὶ τὰ ἀσχηματῆς κυβερνήσεως καὶ προπαντὸς τῶν συνεργατῶν τοῦ Βενιζέλου καὶ τὰ ἀπέδιδε εἰς αὐτούς, διότι ἐπίστευε πῶς ὁ πρωθυπουργὸς τὰ ἡγνόει. Εἶχε δίκαιον. Ἐνίοτε δέν ἄντεχε καὶ ἐσημείωνε μερικoὺς ἐξωφρενισμοὺς τῶν ὑπουργῶν, ὅπως διὰ τὸν Τσιριμῶκον, πού «ἔστειλε τὰ παιδιὰ καὶ τὴν νταντὰ μαζί, μέ ἀντιποπυλλικὸ εἰς Αἰδηψόν, ὁ ἀθεόφοβος!».

Γενικῶς προήσπιζε τὰ συμφέροντα τοῦ Βενιζέλου, τὸν ὁποῖον προειδοποιεῖ διὰ τὰς ἐπιβλαβεῖς συνεπειὰς διαφόρων

ένεργειών. Εἰς τό «Ἡμερολόγιον» καί ἄλλου συναντῶμεν τοιαύτας περιπτώσεις καί βλέπομεν εἰς πόσας ἡ ἐπέμβασις τοῦ Μεταξᾶ ἀπεδείχθη σωτηρία. Ἡ συμπεριφορὰ του ὠφείλετο ἀφ' ἑνός εἰς τήν φιλία του πρὸς τόν Βενιζέλον καί ἀφ' ἑτέρου εἰς τήν εὐγνωμοσύνην του δι' αὐτόν, πού τόν «ἔκαμε κατ' οὐσίαν ὑφυπουργόν καί ἀρχηγόν τοῦ ἐπιτελείου». Ἀπό τόν Ὀκτώβριον τοῦ 1910 μέχρι καί τόν Αὐγουστον τοῦ 1912, ὁ Μεταξᾶς κατεῖχε τήν θέσιν-κλειδί τοῦ πρώτου ὑπασπιστοῦ τοῦ Βενιζέλου. Ἡ διετής συνεργασία των ἐπὶ σοβαρῶν ἐθνικῶν θεμάτων ἔφερε τόν ἕνα πολύ πλησίον τοῦ ἄλλου. Εἰς τό μέλλον ἐμνήθησαν ὡς πολιτικοὶ ἀντίπαλοι, ποτέ ὡς ἄνδρες.

Ἡ μυστική στρατιωτική συνθήκη μέ τήν Βουλγαρίαν εἶναι ζωτικῆς σημασίας διὰ τήν χώραν μας. Δίχως ἐνδοιασμόν ὁ Βενιζέλος, καθὼς προανέφερα, τήν ἐνεπιστεύθη εἰς τόν Μεταξᾶ. Τόν διατάζει νά ἀναχωρήσῃ διὰ τήν Σόφειαν. Προτοῦ φύγῃ ἐκθέτει τὰς ἀπόψεις του εἰς τόν Διάδοχον, ὁ ὁποῖος συμφωνεῖ μέ τὰ σχέδιά του. Ἀπό τοὺς ιδιώτας μόνον ἡ σύζυγός του γνωρίζει πού μεταβαίνει. Οἱ ἄλλοι ὅλοι πιστεύουν ὅτι πηγαίνει εἰς τήν Βιέννην.

Ξεκινᾷ τήν 8ην Σεπτεμβρίου μέ τό ἀτμόπλοιον «Ἰσμήνη». Τό πλοῖον ἀγκυροβολεῖ εἰς τόν Βόσπορον, ὅταν ἡ νύχτα σκεπάζει τήν Κωνσταντινούπολιν. Ποῖος ξέρεῖ τί αἰσθήματα ἐγέννησε εἰς τήν ψυχὴν του ἡ θεὰ τῆς «Πόλης» μας, πού ἦτο ὁ στόχος τῆς ἀποστολῆς του. Ἐπὶ τέλους, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐφθασε εἰς τήν Σόφειαν, μέσῳ Πύργου. Ἐκεῖ, μαζί μέ τόν πρεσβευτήν Πανᾶ ἤρχισε τὰς διαπραγματεύσεις, μέ τόν ἴδιον Βούλγαρο πρωθυπουργό Ἰβάν Γκέσωφ, πού ἦτο Ἕλλην ἐκ μητρὸς καί εἶχε μάλιστα τελειώσει τήν Μεγάλην Σχολήν τοῦ Γένους εἰς τήν Κωνσταντινούπολιν! Τὰ στρατιωτικά ζητήματα τὰ συνεζήτησε μέ τόν στρατηγόν Ἰβάν Φίτσεφ, Ἀρχηγόν τοῦ Ἐπιτελείου τοῦ βουλγαρικοῦ στρατοῦ. Ὑπέγραψαν τήν

συνθήκην καὶ ὁ Μεταξᾶς ἐπέστρεψε, ὄχι πλέον ὁμῶς εἰς τό γραφεῖον, ἀλλὰ εἰς τὴν Λάρισαν, εἰς τό μέτωπον, διότι ἐκεῖ τῶρα τὸν ἐχρειάζετο ἡ Πατρίς.

Ἡ γενικὴ ἐπιστράτευσις τῶν βαλκανικῶν συμμάχων εἶχεν ὀλοκληρωθῇ, ὅταν ἡ Σερβία καὶ ἡ Βουλγαρία ἐστειλαν τελεσίγραφον εἰς τὸν Σουλτάνον.

Ἡ Ὑψηλὴ Πύλη, ὅπως ἀνέμενον, ἀπέρριψε τὸ Σερβοβουλγαρικόν τελεσίγραφον. Ὁ πόλεμος ἐκηρύχθη. Τὸ βασιλεῖον τοῦ Μαυροβουνίου τὴν 23ην Σεπτεμβρίου ἐπιτίθεται πρῶτον κατὰ τῶν Τούρκων. Τὴν 4ην Ὀκτωβρίου τὸ ἀκολουθοῦν οἱ Ἕλληνες, οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Βούλγαροι.

Ὁ στρατὸς μας περνᾷ τὰ σύνορα τὴν 5ην Ὀκτωβρίου, ἡμέραν Παρασκευὴν καὶ ὥραν 9ην τὴν πρωΐ. Τὰ Ἑλληνόπουλα θὰ ξεπλύνουν μὲ τὸ αἷμα τῶν τῶν ταπεινώσιν τοῦ 1897. Πρώτη μάχη εἰς τὴν Ἐλασσόνα. Νίκη καὶ θριαμβευτικὴ ἀπελευθέρωσις τῆς πόλεως. Τὴν 9ην Ὀκτωβρίου ἄλλη τρομερὰ μάχη, πού κατέληξε εἰς τὴν ὀλοκληρωτικὴν συντριβὴν τῶν Τούρκων, οἱ ὅποιοι ἐτράπησαν εἰς ἀτακτον φυγὴν. «Μέχρι τὰ Σέρβια», γράφει ὁ Μεταξᾶς, «ὁ δρόμος ἦτο γεμάτος ἀπὸ πτώματα τουρκικά».

Εἰς τὰ μέσα Ὀκτωβρίου ὁ Βασιλεὺς φθάνει εἰς τὴν Κοζάνην, ὅπου συγχαίρει προσωπικῶς τὸν Μεταξᾶ. Κατόπιν ὁ ἥρως μας εὐρίσκεται εἰς τὴν Βέροian ἀπ' ὅπου καταδιώκονται οἱ Τούρκοι. Μετά, χωρὶς ἀνάπαυσιν, εἰς τὴν Νάουσσαν καὶ κατόπιν ἔρχεται ἡ ἐκμηδενιστικὴ σύγκρουσις τῶν Γιαννιτῶν. Τὸ σχέδιον τῆς μάχης ἦτο ἀποκλειστικόν ἔργον τοῦ Μεταξᾶ. Ὁ δοξασμένος στρατὸς μας προελαύνει νικηφόρος εἰς τὴν καρδίαν τῆς Ἑλλάδος, εἰς τὴν Μακεδονίαν!

Εἰς τὸ τέλος τοῦ Ὀκτωβρίου ὁ Μεταξᾶς μὲ τὸν Δούσημαν διαπραγματεύονται τὴν παράδοσιν τῆς Θεσσαλονίκης, ἐνῶ ἤδη ὁ Μεταξᾶς ἔχει ἐτοιμάσει τὰς διαταγὰς ἐπιθέσεως διὰ τὴν κατάληψίν της, ἀνδέν παρεδίδοντο οἱ Τούρκοι. Εἰς ἐλιγ-

μός των Βουλγάρων νά εισέλθουν καί αὐτοί εἰς τήν Θεσσαλονίκην δέν ηὔδοκίμησεν. Ὁ Μεταξᾶς πού ἐστάλη νά τοὺς σταματήσει, παρ' ὀλίγον νά φονευθῇ ἀπό τὰς σφαῖρας των, διότι ἐκεῖνοι ἔκαναν πῶς, δῆθεν, δέν ἀνεγνώρισαν τοὺς Ἑλληνας.

Ἀποτέλεσμα τῆς γενναίας ἐξορμήσεως τοῦ 1912 ἦτο ἡ ἀπελευθέρωσις τόσων Ἑλληνικῶν ἐδαφῶν καί ἡ καταστροφὴ ὁλοκλήρου τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Ὅσος ἀπέμεινε θά ἡττηθῇ εἰς τήν Φλώριαν. Μὲ βάσιν τήν πόλιν αὐτὴν πραγματοποιεῖται μέ ἐπιτυχίαν ριψοκίνδυνος ἐκστρατεία μέσῳ Βοδενῶν καί Ὀστρόβου ἐναντίον τοῦ Μοναστηρίου, ὥστε νά διευκολυνθοῦν οἱ Σέρβοι νά τό κυριεύσουν. Ὅπερ καί ἐγένετο.

Ὁ πόλεμος ἀπέδειξε ἐμπρόσπως τήν στρατιωτικὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Μεταξᾶ. Ὅλαι αἱ ἐπιχειρήσεις ἐξετελέσθησαν μέ βάσιν σχέδια πού εἶχε συλλάβει καί συντάξει ὁ ἴδιος, προσωπικῶς. Μὲ δικαιολογημένην ὑπερηφάνειαν ἔγραψε εἰς τὴν σύζυγόν του διὰ τὴν ἀξίαν του. «Εἶμαι ὁ κύριος μοχλός» τῆς ἔλεγε καί τὴν καθυσύχαζε μέ τὴν διαβεβαίωσιν, ὅτι τὸν «φυλάττουν ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ». Ὅλοι τὸν ἐπεριποιοῦντο ἰδιαιτέρως, διότι τὸν ἔχουν ἀνάγκην καί ἀναγνωρίζουν τὴν ὑπεροχὴν καί τὴν στρατιωτικὴν του μόρφωσιν.

Τό καθήκον προέχει. Καί ὁ Μεταξᾶς ἦτο πάντοτε, μέχρι τό τέλος, ὁ ἄνθρωπος τοῦ καθήκοντος.

Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1912 μεταβαίνει εἰς τό Λονδῖνον διὰ τὴν συνθήκην εἰρήνης, ὡς ὑπεύθυνος τοῦ στρατιωτικοῦ τῆς μέρους. Ἐκεῖ τοῦ τηλεγραφοῦν, ὅτι ἀπέκτισε καί δευτέραν κόρην, τὴν Νανά.

Εἰς τὴν Ἀγγλίαν τοῦ κάνει ἐντύπωσιν ὁ χαρακτήρ τῶν Ἀγγλῶν: «γαλήνιος, ἀξιοπρεπής, ὀλιγόλογος, εὐγενής». Ὁ χαρακτήρ αὐτός κατὰ τὸν Μεταξᾶ εἶχεν «ἐπήρειαν εἰς τὸν βίον». Ἐθαύμασε τὸν ἀγγλικὸν χαρακτήρα, διότι ἐπλησίαζε πρὸς τό Ἑλληνικὸν πρότυπον χαρακτήρος: τὸν ἀρχαῖον Ἑλ-

ληνικόν, πού κατά τόν Μεταξᾶ πάλιν ἦτο «θαυμάσιος, γαλήνιος, μετρημένος, διαχυτικός, μέ χάριν καί εὐγένειαν». Διακαής πόθος του ὑπῆρξεν ἡ ἀνατροφή τῶν τέκνων του, πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ κλασσικοῦ Ἑλληνικοῦ χαρακτήρος.

Οἱ Τοῦρκοι παρατείνουν σκοπίμως τὰς συζητήσεις καί οὕτω ὁ Μεταξᾶς ἔχει καιρόν νά ἀκούσῃ Βάγκνερ, «τόν ὁποῖον ὁμως δέν ἐκτελοῦν οἱ Ἕλληλοι μέ τό αἶσθημα τῶν Γερμανῶν». Νά ἴδῃ τὰ ἀξιοθέατα τοῦ περιφήμου «σίτυ», νά παρακαθήσῃ εἰς ἐπίσημα γεύματα καί εἰς ἄλλας δεξιώσεις τοῦ πρωτοκόλλου, ἀνευ διαθέσεως: «δέν φαντάζεσαι τί πληκτικάί πού εἶναι αἱ ἀγγλικαί συναναστροφαί», γράφει εἰς τὴν σύζυγόν του καί μᾶλλον ἐπερνοῦσε τὴν ὥραν του σκεπτόμενος νοσταλγικῶς τὴν οἰκογένειάν του.

Τὴν 3ην Ἰανουαρίου λαμβάνει τηλεγράφημα ἀπὸ τόν Δούσμανην: «*Ἀναχωροῦμεν Ἡπειρον, ἐπομένως ἀναχωρήσατε ἐκ Λονδίνου ἀμέσως πρὸς συνάντησιν ἡμῶν, λαμβάνοντες μέτρα ὅπως ἀναγκαιοῦσαι ἀποσκευαί ἐκστρατείας, ἀποστελλόμεναι ἐξ Ἀθηνῶν, σᾶς συναντήσωσι καθ' ὁδόν*».

Ὁ Στρατιώτης ξυπνᾷ. Ἡ πολεμικὴ σάλπιγξ τόν καλεῖ εἰς τὸ μέτωπον. Ἀμέσως ἀπευθύνει ὁδηγίας εἰς τὴν σύζυγόν του: «*Ἐτοίμασε τὰ πράγματά μου. Ἐάν ἐπέστρεψες τό κρεβάτι μου ἐκστρατείας, ἀγόρασε ἄλλο... Ἐτοίμασε ἐπίσης τὴν σέλλαν μου τὴν παλαιάν, βάλε νά μοῦ τὴν καθαρίσουν...*». Τῖ ὠραῖοι λόγοι, πού ἀνταποκρίνονται εἰς ὠραιότερα αἰσθήματα. Προετοιμασία διὰ πόλεμον, δι' ἀγῶνα ὑπὲρ τῶν Ἀλυτρώτων Ἑλλήνων, διὰ δόξαν, διὰ κίνδυνον, διὰ γνησίαν ἀνδρικήν ζωὴν. Διὰ μεγάλα ἰδανικά.

Τὴν 13ην τοῦ ἰδίου μηνός ἔχει φθάσει εἰς τὴν Φιλιππιάδα, ὅπου ὁ στρατὸς τόν ὑποδέχεται ὡς «Μεσσίαν»! Ἄμεσος στόχος: τὰ Ἰωάννινα. «*Θά τὰ πάρωμεν ὅπως δὴποτε*» ἰσχυρίζεται ὁ Μεταξᾶς, «*ἀλλὰ θέλουμε καιρό καί ὀργάνωσι*». Ὑποστηρίζει ἀκόμη καί τό ἐξῆς καινοφανές διὰ τοὺς στενοκεφά-

λους: «Τό σπουδαῖον δέν εἶναι τό σχέδιον, ἀλλ' ἡ ἐπιμέλεια καί ἡ μεθοδικότης τῆς ἐκτελέσεως. Καί τό χειρότερον σχέδιον δύναται νά ἐπιτύχη λαμπρά, ἀρκεῖ νά ἐκτελεσθῇ μέ ἐπιμονήν καί ἐπιμέλειαν εἰς ὅλας του τάς λεπτομερείας». Εἰς τήν Πολεμικήν Ἀκαδημίαν τοῦ Βερολίνου ὁ Λοχαγός μας ἐβαθμολογήθη μέ ἀριστα εἰς τόν πολιορκητικόν πόλεμον. Τώρα θά ἐφήρμοζε τάς γνώσεις του μέ γερμανικήν λεπτολογία.

Κατά πρότον ἀκυρῶνει ὅλας τάς ὑπαρχούσας διαταγάς, καταργεῖ καί ὅλα τά σχέδια πού ὑπῆρχαν. Εἰς αὐστηρόν τόνον θά ἀγανακτήσῃ, διότι ὑπάρχουν πολλά σχέδια, ἀλλά δέν ὑπάρχει καμμία φροντίς διά πυρομαχικά, καμμία φροντίς δι' ἐργαλεῖα μηχανικοῦ, οὔτε διά τροφήν, οὔτε διά νομήν τῶν ζώων, οὔτε διά κατασκηνώσεις.

Ὅλα αὐτά τά ἀρχίζει μεθοδικῶς καί μέ προσωπικήν ἐπίβλεψιν. Ταυτοχρόνως, μετέβη «σχεδόν παντοῦ γιά νά ἰδῶ ὅ,τι ἐπρεπε μέ τά μάτια μου». Μακράν τοῦ χάρτου καί ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, μέ προσωπικήν ἀντίληψιν, «ἐσπούδασα καλά ὅλην τήν κατάστασιν» καί κατέστρωσε ἓνα καί μοναδικόν σχέδιον μάχης, στηριζόμενον εἰς τήν «ιδέα τοῦ συνόλου», πού ἀπεκόμισε ἐπὶ τοῦ χώρου.

Διατάζει τήν νύκτα καί εἰς ἀκανονίστους ὥρας «τρομερό κανονίδι» καί μετά σιωπῇ. Ἦτο ἓν εἶδος ψυχολογικοῦ πολέμου, εἰς τόν ὁποῖον ἀπέδιδε ἰδιαιτέραν σημασίαν. Βεβαίως, τό βάρος τό ἔρριπεν εἰς τήν προετοιμασίαν τῆς ἐφόδου, πού ἀπετελεῖ τό πρωτεύον στοιχεῖον τῆς ἐπιτελικῆς του ἐργασίας. Εἰς τήν ἀλληλογραφίαν Μεταξά ὑπάρχουν ἐπιστολαί πού περιγράφουν τόν τρόπον σκέψεως καί δράσεώς του, διά τήν κατάληψιν τοῦ Μπιζανίου. «Ἐνα φρούριο», λέγει, «δέν παίρνεται μ' ἓνα πῆδημα... Οὔτε ὑπάρχει φρούριο ἀπόρθητο. Τά Ἰωάννινα θά ἀλωθοῦν μέ τέχνην πολιορκητικήν». Πιστεῖει πώς σ' ἓνα μῆνα, θά κατορθώσῃ ἐκεῖνο πού δέν ἐπέτυχαν οἱ ἄλλοι, λόγῳ βιασίνης καί προχειροτήτων. Καί πράγματι

ἐδικαιώθη. Ἡ προπαρασκευή ὠλοκληρώθη καί τήν 20ήν Φεβρουαρίου τό πρωῒ ἤρχισεν μία ἐπική γενική ἐπίθεσις, ἡ ὁποία, μετά ἀπό ὑπόδειξιν τοῦ Μεταξᾶ, ἠκολούθησεν ἀπρόβλεπτον κατεύθυνσιν ὡς πρός τήν συγκέντρωσιν τῆς κύριας προσπαθείας. Εἶχε πάρει αὐστηρά μέτρα μυστικότητος σχετικῶς πρός τάς μετακινήσεις τῶν στρατευμάτων. Ἀπηγόρευσε τάς συγκοινωνίας, διέκοψε τά ταχυδρομεῖα, ἐκλείσε τά τηλεγραφεῖα καί ἐξησφάλισεν συνάθροισιν 20.000 ἀνδρῶν «χωρίς νά πάρη κανεῖς εἶδησιν».

Τήν ἐπομένην τό πρωῒ дуό ἀπεσταλμένοι τοῦ Ἑσσάτ Πασᾶ ἀναγγέλουν ὅτι οἱ Τούρκοι παραδίδονται ἄνευ ὀρων. Ὁ Ἑσσάτ, ἄνθρωπος ἱκανός καί μέ εὐρωπαϊκὴν μόρφωσιν, συνηντήθη μέ τόν Μεταξᾶ καί συνεζήτησαν μαζί ἐπ' ἀρκετόν. Τό πρωτόκολλον παραδόσεως φέρει καί τήν ὑπογραφήν τοῦ Μεταξᾶ, τοῦ ἀληθοῦς δημιουργοῦ τῆς νίκης.

Μετά τόν θρίαμβον ὁ Μεταξᾶς ἀποσύρεται εἰς τό ἐπιτελεῖον, στό Ἑμίν Ἀγᾶ, ὅπου διαβάζει τά γράμματα τῆς συζύγου του, εἰς τήν ὁποίαν ἐξιστόρει μέ πᾶσαν λεπτομέρειαν τάς ἐξελίξεις τῶν ἐπιχειρήσεων. Τότε πολλοὶ Ἀθηναῖοι τῆς λεγομένης καλῆς κοινωνίας, ἔχουν συναθροισθῇ εἰς τό πεδῖον τῆς μάχης περισσότερον ἀπὸ «ἐκκεντρικότητα», παρὰ ἀπὸ ἐνδιαφέρον διά τόν πόλεμον. Ἡ συμπεριφορὰ των ἐκνευρίζει τόν Μεταξᾶ καί ὅταν ὁ συνοδός μιᾶς περιγυρίσεως κλέπτῃ κάποιο τζαμί, διατάζει τήν σύλληψιν καί αὐτοῦ καί ἄλλων, πού ἐπιστρέφουν ἀμέσως ὅλα ὅσα εἶχαν ἀρπάσει.

Μόνος περιφέρεται εἰς τό Μπιζάνι, ὅπου «ἦτο ὁλόγυρα καταστροφή καί ἐρήμωσις. Παντοῦ ὁ ὀλεθρος καί ὁ θάνατος». Θά εὖρη ὁμως ἄνθη λευκά καί γαλάζια, τά Ἑλληνικά χρώματα, διά νά στείλῃ εἰς τήν σύζυγόν του. Εἰς τόν ἱερὸν χώρον, πού ἐπάνω του ἐπερσούγιζεν ἀκόμη ὁ θάνατος θά θρηνήσῃ τοὺς νεκροὺς φίλους του, ἀλλὰ καί θά αἰσθανθῇ εὐτυχίης διά τήν ἀπολύτρωσιν τῆς Ἡπείρου, πού ἡ ἀπελευθέ-

ρωσίς της συμπληρούται μέ τήν κατάληψιν τῆς Πρεμετῆς καί τήν νικηφόρον ἐκστρατείαν πρός τό Ἀργυρόκαστρον. Ἡ πόλις πού ἐκτίσθη ἀπό τήν Βυζαντινήν ἀρχόντισσαν Ἀργύρῳ, ἐπάνω εἰς ὑψηλοῦς βράχους στολίζεται ἀπό πλῆθος ἐκκλησιῶν καί βυζαντινῶν μνημείων. Εἰς τόν ὑψηλότερον βράχον κεῖται τό φρούριον, πού κατὰ τήν δημοτικὴν μας ποίησιν εἶναι «κάστρο ξακουστό». Ἐκεῖ, τήν 3ην Μαρτίου 1913, ἐκυμάτιζε ἡ ἔνδοξος σημαία μας. Ὁ Μεταξᾶς τήν ἐβλεπε νά ἀναδιπλοῦται καί ἤκουγε τόν ἀντίλαλο τῶν 21 κανονιοβολισμῶν, πού ἐρρίπτοντο πρός τιμὴν της.

Εἰς τό τέλος τοῦ χρόνου, δυστυχῶς, ὁλόκληρος ἡ Βόρειος Ἡπειρος, μέ τό πρωτόκολλον τῆς Φλωρεντίας, παρεχωρήθη ἀπό τὰς Μεγάλας Δυνάμεις εἰς τήν Ἀλβανία, χωρὶς δημοψήφισμα, ἀπλῶς καί μόνο διότι τό ἤθελαν ἡ Ἀγγλία καί ἡ Ἰταλία! Παρά τούς αἱματηροὺς ἀγῶνας, οἱ Ἡπειρώται θά ἀπελευθερωθοῦν πάλιν ἀπό τόν Μεταξᾶ. Ὁ Ἑλληνικὸς Στρατός, προελαύνων, θά εἰσέλθῃ καί πάλιν εἰς τό Ἀργυρόκαστρον τήν 8ην Δεκεμβρίου τοῦ 1940. Ὁ Μεταξᾶς δέν θά εὐρίσκεται ἐκεῖ, διὰ νά ἴδῃ τήν ἐπαρσιν τῆς κυανολεύκου, οὔτε θά ἀκούσῃ τόν ἀντίλαλον τοῦ κανονιοῦ. Κλεισμένος εἰς τὰ ὑπόγεια τοῦ ξενοδοχείου τῆς Μεγάλης Βρετανίας, εἰς τό στρατηγεῖον, ἀκούραστος πολέμαρχος καί σμιλευτὴς τῆς δόξης τοῦ '40 θά γράφῃ ἱστορίαν, ἐμπροσθεν τῶν χαρτῶν, τῶν εὐθυνῶν καί τῆς μοίρας του.

Ὡστόσο, ἔρχεται ἓν συνταρακτικόν γεγονός. Τήν 5ην Μαρτίου ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος Α΄ ἐπιστρέφων ἀπὸ περίπατον μέ τόν ὑπασπιστὴν του, συναντᾶται μέ κάποιον ἡμιπαράφρονα, τόν Ἀ. Σχοινᾶ, ὁ ὁποῖος ξαφνικά βγάξῃ ἓνα πιστόλι καί σκοτώνει τόν Βασιλέα, πού ἐβασίλευε εἰς τήν Ἑλλάδα ἐπὶ μισόν ἀκριβῶς αἰῶνα.

Ἡ βασιλεία τοῦ τραγικοῦ Κωνσταντίνου ἀρτίζει...

Ἀπὸ καιρὸν ὁ Μεταξᾶς ὑπωπιάζετο τήν ἐπεντατικὴν διά-

θεσιντῶν Βουλγάρων. Τό ἴδιον καί οἱ Σέρβοι. Ἀποφασίζεται λοιπόν σύναψις Ἑλληνοσερβικῆς στρατιωτικῆς συμμαχίας, κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ. Ἡ μελέτη καί ἡ ὑπογραφή τῆς ἀνατίθεται ἀπὸ Ἑλληνικῆς πλευρᾶς εἰς τὸν Μεταξᾶ καί ἀπὸ σερβικῆς εἰς δύο Σέρβους Συνταγματάρχας. Ὁ Λοχαγὸς μας ἐλισσόμενος μέ δεξιοτεχνίαν, ἐπιτυχάνει νά ὑπογράψουν οἱ Σέρβοι μίαν συνθήκην μέ ὅρους, πού ἐξυπηρετοῦν τὰ Ἑλληνικά συμφέροντα, εἰς περίπτωσιν αὐτοροσερβικῆς συγκρούσεως.

Τελικῶς ἡ Σερβία ἀρνεῖται νά ἐπικυρώσῃ τὴν συνθήκην, διότι ἀκριβῶς δέν ἐξησφαλίζετο εἰς τὸ ἐνδεχόμενον ἑνὸς πολέμου μέ τὴν Αὐστρίαν. Αἱ νέαι συζητήσεις διεξάγονται εἰς τὸ Βελιγράδι. Ὁ Μεταξᾶς δέν πηγαίνει, ἐπειδὴ δέν συμφωνεῖ μέ τοὺς ὅρους πού θέτουν οἱ Σέρβοι. Εἰς τὴν θέσιν του στέλλεται ὁ Στρατηγός. Ἡ συνθήκη ὑπογράφεται ὀριστικῶς εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, τὸν Μάϊο τοῦ 1913.

Ὁ Μεταξᾶς ἀπὸ τὰς Ἀθήνας φθάνει εἰς τὴν Θεσσαλονίκην μέ τὸ ἀντιτορπιλικόν «Πάνθηρ». Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ταξιδίου ὁ Κωνσταντῖνος τὸν ἐρωτᾷ «δι' ὅλα τὰ ἐνδιαφέροντα ζητήματα». Οὐδεὶς βεβαίως γνωρίζει τί ἐλέγχῃ κατὰ τὴν θαλασσινὴν διαδρομὴν. Πάντως μόλις ἐφθασαν εἰς τὸ στρατηγεῖον ἔδωσαν διαταγὴν νά ἀλλάξῃ ἡ παράταξις ὁλόκληρου τοῦ στρατεύματος. Τὴν ἰδίαν περίοδον γίνονται καί οἱ προβιβασμοί. Ὁ Μεταξᾶς προάγεται... κατ' ἄρχαιότητα, εἰς τὸν βαθμὸν τοῦ Ταγματάρχου. Μέ τὴν ἀρμοδιότητα τοῦ διευθυντοῦ τῶν ἐπιχειρήσεων προετοιμάζει τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῶν Βουλγάρων. Δέν τὸν ἀνησυχοῦν τόσον οἱ ἐχθροί, ὅσον αἱ ἀνοησίαι τῶν φίλων. Εἰς αὐτάς προστίθενται «ζέστη, μῦγες καὶ σκνίπες. Ἀκαθαρσία καὶ κακὴ ἐγκατάστασις» καὶ εἰς τὸ τέλος ἐκδηλοῦται ἐπιδημία χολέρας, πού θερίζει ὅσους δέν ἐπρόλαβαν νά ἐμβολιασθοῦν.

Τὴν 18ην Ἰουνίου ὁ στρατιώτης μας θά γράψῃ μέ ἀπλᾶ

λόγια: «*Αὐριον ἀρχίζομεν τόν πόλεμον καί ἴσως ἔχομεν μεγάλην μάχην*» καί θά συνεχίση: «*Χθές καί σήμερον ἐξεμπερδεύσαμεν τοὺς ἐν Θεσσαλονίκῃ Βουλγάρους. Ὁ Θεός βοηθός!*». Τήν ἐπομένην ἤρχισεν ἡ φοβερά μάχη τοῦ Κιλκίς, τό ὁποῖον οἱ Βούλγαροι εἶχαν ὀχυρώσει εἰς βάθος 6 χιλιομέτρων καί εἶχαν ὀργανώσει δύο καί τρεῖς γραμμές ἀμύνης, εἰς ἀνάπτυγμα 10 χιλιομέτρων. Αἱ λυσσώδεις ἐπιθέσεις τῶν Ἑλλήνων ἀπεκρούοντο, χάρις εἰς τήν ἀνενόχλητον δρᾶσιν τοῦ βουλγαρικοῦ πυροβολικοῦ. Ἔγιναν ἡρωϊκαί ἐξορμήσεις καί εἰς τόν ἀνοικτόν χώρον τῆς ἐφόδου ἐπιπτον χιλιάδες Ἑλληνόπουλα νεκρά, μέ ἐπὶ κεφαλῆς τοὺς ἡρωϊκοὺς Συνταγματάρχας Καραγιαννόπουλον, Καμάραν, Καμπάνην. Ὁ Κωνσταντῖνος, πού ἔξη στήν πρώτη γραμμὴ τὴν ἀγωνία τῶν ἀνδρείων στρατιωτῶν διέταξε νά καταληφθῇ τό Κιλκίς ὅπωςδήποτε τὴν 21ην Ἰουνίου. Περί τὰς 3.30 τὴν νύκτα τῆς 21ης Ἰουνίου οἱ πολεμισταὶ μας ἐξώρμησαν ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ. Ἦγωνίσθησαν σκληρῶς ἐπὶ ἔξη ὥρας καί ἐτσάκισαν τοὺς Βουλγάρους. Τό ἀντίτιμον τῆς νίκης μας ἦσαν ἀπώλειαι 6.000 Ἑλλήνων ὀπλιτῶν καί ἀξιωματικῶν.

Ἐξ ἴσου σπονδαῖαι καί ἡρωϊκαί ἦσαν καί αἱ μάχαι πού ἠκολούθησαν. Δοϊράνη, Στρωμνίτσα, Δεμίρ-Ἰσσάρ. Παντοῦ νίκαί καί εἰς ὅλας αὐτάς τὰ σχέδια ἦσαν ἀποκλειστικά ἔργα τοῦ Μεταξᾶ. Μέσα εἰς τὴν δόξαν ἐλησμονήθη ἡ χολέρα, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀπέθανεν ὁ Καλλέργης καί ἄλλοι ἀξιωματικοὶ τοῦ Στρατηγεῖου. Ὁ σιδηροδρομικὸς σταθμὸς τῆς Δοϊράνης, τό Χατζῆ Μπεηλίκ καί τό Λιβόνοβο ἀπετέλεσαν δραματικά σημεῖα τῆς πορείας πρὸς τὴν Νίκην, τὴν ὁποίαν λακωνικῶς θά ἀναγγεῖλῃ ὁ Μεταξᾶς: «*Ἐξήλθομεν νικηταί!*»

Οἱ Σέρβοι δέν μᾶς ἐβοήθησαν καθόλου, ἀλλὰ μέσα εἰς τοὺς πανηγυρισμοὺς τῶν θριάμβων ποῖος τοὺς ἐσκέπτετο; Ἐλησμονήθη φυσικὰ καί ἡ γαλλικὴ ἀποστολή. Οὔτε ἐχρειάσθη, οὔτε προσέφερε κάτι, οὔτε κάποιος τῆς ἔδωσε σημασίαν. Εἰς

τά πεδία τῶν μαχῶν καί εἰς τὰ μέτωπα, οἱ Ἕλληνες ἀπέδειξαν, πῶς διὰ τὴν δόξαν, τὴν τιμὴν καί διὰ τὸ μεγαλεῖον τῆς Πατρίδος δέν χρειάζονται οὔτε συμβουλαί, οὔτε προτροπαί. Ἀρκεῖ τὸ πεπρωμένο νά τοὺς ἐνώνη καί νά τοὺς ξυπνᾷ τὴν συνείδησιν τῆς φυλῆς.

Ἐδῶ, εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον, εἵμεθα ὑποχρεωμένοι νά παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ Μεταξᾶς, ὄχι μόνον ἔφερεν ὅλον τὸ βάρος τῆς ἐπιτελικῆς ἐργασίας τοῦ πολέμου, ἀλλὰ ἡ ἀπόδοσίς του ὑπῆρξε ἐπίσης ἀξιόλογος καί εἰς ποιότητα. Τὴν πρωτοτυπίαν τῶν ιδεῶν του, ἃς τὴν κρίνουν οἱ στρατιωτικοί. Ἐμεῖς θ' ἀρκεσθῶμεν νά ὑπενθυμίσωμεν μερικὰς ἀπὸ τὰς ἀρχὰς πού ἐφήρμοσε καί πού καθιερώθησαν, μετὰ σαράντα χρόνια, ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς ἀξιωματικούς τοῦ Χίτλερ καί θεωροῦνται ἀκόμη ὡς ἡ τελευταία λέξις τῆς τακτικῆς καί τῆς στρατηγικῆς.

Μεταξὺ ἐκείνων τῶν ἀρχῶν σπουδαιότερα ἦτο ἡ ἀντίληψις τοῦ Μεταξᾶ, ὅτι ὁ ἡγήτωρ ὀφείλει νά εὐρίσκεται εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν, νά ἔχη προσωπικὴν γνώμην διὰ τὸ ἐξελισσόμενον μέτωπον καί νά ἀποφασίζῃ εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης συμφώνως πρὸς αὐτὰ πού βλέπει καί ὄχι ἀπὸ κάποιο στρατηγεῖο τῶν μετώπισθεν, ὅπου φθάνουν ἀναφοραὶ διὰ καταστάσεις, πού, ἤδη, ἔχουν ἀλλάξει. Ἀξιόλογος ἀκόμη ἀρχὴ ἦτο καί ἐκείνη, πού ἀπήτη ψυχολογικόν πόλεμον, πρὸ τῆς καθαρῶς στρατιωτικῆς ἐνεργείας. Ὅπως καί ἡ ἄλλη τῆς μυστικότητος διὰ τὰς προετοιμασίας καί πολὺ περισσότερον ἀσφαλῶς, διὰ τὰ σχέδια.

Εἰς τὴν προπαρασκευὴν ὁ Μεταξᾶς κατέβαλε τὴν μέγιστην προσπάθειαν καί δέν ἄφηνε ἀπολύτως τίποτε εἰς τὴν τύχην. Παρὰ τὴν εὐκολωτέραν ἐπιχείρησιν ἐφρόντιζε νά ἔχη πάντα μέ τὸ μέρος του τὸν παράγοντα τοῦ αἰφνιδιασμοῦ. Διευθέτει τὰ πράγματα οὕτως ὥστε εἰς κάθε σύγκρουσιν νά διαθέτῃ ὑπεροχὴν μέσων. Ἐκεῖ, τέλος, ὅπου ἀνεδείχθη δεξιότης ἦτο ὁ ἐλιγμός καί, χωρὶς ἄλλο, διὰ τὴν ἐποχὴν του

ὑπῆρξε πρόδρομος τῆς βαθείας διεισδύσεως εἰς τόν ἐχθρικόν χώρον ὡς σφήνα. Πρόδρομος ὑπῆρξε ἐπίσης καί εἰς τόν κεραυνοβόλον πόλεμον τοῦ ὁποίου -κακῶς- θεωρεῖται ἐμπνευστής ὁ Χίτλερ. Τό καλύτερο ὑπόδειγμα «Μπλίτς Κρίγκ» συναντᾶται εἰς τό σχέδιον πού ἐξεπόνησε ὁ Μεταξᾶς διὰ τήν αἰφνιδιαστικήν ἐκστρατεῖαν ἐναντίον τῶν Δαρδανελλίων καί πού θά τό περιγράψωμεν συνοπτικῶς κατωτέρω.

Πέραν αὐτῶν τῶν ὀλίγων καί συντόμων κρίνομεν σκόπιμον πῶς δέν πρέπει νά ὑποτιμήσωμεν τόν διπλωμάτη Μεταξᾶ, ἐναντι τοῦ στρατιωτικοῦ Μεταξᾶ. Εἰς τήν Σόφίαν ἐχειρίσθη μέ ὀξυδέρκειαν τήν μυστικήν συνθήκην. Μέ τήν ἰδίαν ἱκανότητα συμπαρεστάθη εἰς τό Λονδίνον εἰς τόν Βενιζέλον, ὁ ὁποῖος μέ δυσαρέσκειαν τόν ἄφησε νά φύγῃ διὰ τά Ἰωάννινα. Τέλος καί μέ τούς Σέρβους ἐπέτυχε ὡς διπλωμάτης εἰς τήν κατάρτισιν τῆς Ἑλληνοσερβικῆς συμμαχίας, πού ἀργότερον καί ὕστερα ἀπό ἐπιμονή τῶν Σέρβων ἀνεθεωρήθη εἰς ὠρισμένα σημεία.

Ὁ Βενιζέλος, πού διέθετε μυαλό, ἀντελήφθη τήν ἀξίαν τοῦ Μεταξᾶ καί πέραν τοῦ στρατοῦ. Δι' αὐτό τοῦ προτείνει τήν Γενικήν Διοίκησιν τῆς Μακεδονίας. Τοῦ ἐξηγεῖ διατί πρέπει νά τήν ἀναλάβῃ. Τόν παρακαλεῖ. Τόν πιέζει. Ὁ Μεταξᾶς ἀρνεῖται, δέν δέχεται νά γίνῃ ὑπουργός, διότι δέν θέλει νά ἐγκαταλείψῃ τόν στρατόν. Προετίμησε τά διακριτικά τοῦ ἀξιωματικοῦ, παρά τās τιμάς καί τās ἀμοιβάς τοῦ ὑπουργοῦ. Ἐπέλεξε συμφώνως πρὸς τήν πεποιθήσιν καί ὀχι συμφώνως πρὸς τό οικονομικόν του συμφέρον, ὅπως συνήθως γίνεται.

Τό ἀπόγευμα τῆς Δευτέρας 5 Αὐγούστου 1913, ἦτο διὰ τούς Ἀθηναίους κάτι σάν ὄνειρο. Ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, ὁ Στρατηλάτης, εἰσήρχετο θριαμβευτικῶς εἰς τήν πρωτεύουσα τῆς διπλασιασμένης Ἑλλάδος. Δοξολογίαί, παρελάσεις, ἐνθουσιασμοί. Ἡ ἐθνικὴ ὑπερηφάνεια εἰς τό ἀποκορύφωμα τῆς ἀκμῆς τῆς. Ἀπὸ ἓνα παράθυρο γνέφουν εἰς τόν Μεταξᾶ. Ἦτο

ἡ σύζυγός του πού τόν καμαρώνει, καθώς παρελαύνει ἔφιππος. Ὁλος ὁ κόσμος θέλει νά τόν γνωρίσῃ, διότι ἡ φήμη του εἶχε φθάσει παντοῦ. Ἀλλά ὁ ἥρωας μας δέν εἶναι ὁ ἄνθρωπος τῆς διαφημίσεως. Τό ἴδιο καί ἡ σύζυγός του. Ἀρκοῦνται εἰς τήν ιδιωτικήν των ζωήν καί ζοῦν τήν οἰκογενειακήν των εὐτυχίαν. Μετά τούς πανηγυρισμούς ὁ Κωνσταντῖνος φεύγει διά τήν Εὐρώπην. Ὁ Κάιζερ τόν ὑποδέχεται εἰς τό Βερολῖνον καί τοῦ ἐπιδίδει, εἰς περίλαμπρον τελετήν, τήν γερμανικήν στραταρχικήν ράβδον. Ὁ Στρατηλάτης Βασιλεὺς θά δηλώσῃ ὅτι αἱ νίκαι τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ ὠφείλοντο εἰς τήν γερμανικήν στρατιωτικήν ἐκπαίδευσιν αὐτοῦ τοῦ ἴδιου καί τῶν ἀξιωματικῶν του.

Οἱ Γάλλοι θά δυσανασχετήσουν μέ ἐκείνην τήν δήλωσιν ἀλλά θά ὑποδεχθοῦν μέ εὐγένειαν τόν Ἑλληνα Βασιλέα, ὁ ὁποῖος μέ τήν ἐπίσκεψίν του εἰς τό Παρίσι ἐπεδίωξε νά κερδίσῃ φίλους ὑπέρ τῆς Ἑλλάδος. Ἡ περιοδεία του μέλλει νά διακοπῇ, διότι ὁ στρατός πού ἦτο ἐπιστρατευμένος εἰς τήν Μακεδονίαν ἀπαιτεῖ νά ἀποστρατευθῇ, μολονότι δέν εἶχαν ἀκόμη τακτοποιηθῇ οἱ λογαριασμοί μας μέ τούς Τούρκους. Ὁ Βενιζέλος τηλεγραφεῖ εἰς τόν Βασιλέα νά ἐπιστρέψῃ τό ταχύτερον, διά νά διατηρηθῇ ἡ τάξις εἰς τό στράτευμα. Ἐπιστρέφει λοιπόν ὁ Κωνσταντῖνος καί μέ τόν Μεταξᾶ, πού μόλις εἶχε προαχθῇ εἰς ἀντισυνταγματάρχην, ξεκινᾷ διά τήν Μακεδονίαν, ὅπου εἶχαν ἐκραγῇ διάφορα «ἀντιπειθαρχικά κινήματα», διότι «*ἡ ἀνυπομονησία τῶν στρατιωτῶν πρὸς ἀπόλυσιν καί ἐπιστροφὴν εἰς τὰς ἐστίας των, ἦτο μεγάλη*». Μέ ἄλλα λόγια, δηλαδή, οἱ στρατιῶται ἐπείγοντο νά ἐπιστρέψουν εἰς τὰ χωρία τους, εἰς τὰ χωράφια τους καί εἰς τὰ ζῶα των. Καί ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ ἐθνικά ὄνειρά μας, αὐτὰ ἐφλόγιζαν μόνον ὀλίγους ἄνδρας, εἰς τούς ὁποίους χρεωστεῖ ἡ φυλή τήν δόξαν της. Πάντοτε εἰς ὀλίγους.

Ἐν τῷ μεταξῷ, οἱ Τούρκοι πού ἐρεθίζοντο ἀπὸ τούς Νεό-

τουρκους, δέν ανεγνώριζαν τήν ἀπελευθέρωσιν τών νήσων Χίου, Σάμου καί Μυτιλήνης. Δέν τήν παρεδέχοντο διπλωματικῶς, ἐνῶ παράλληλως ἐπεδίωκαν νά ἀποκτήσουν ναυτικήν ὑπεροπλίαν, ὥστε νά κυριαρχήσουν εἰς τήν θάλασσαν τοῦ Αἰγαίου καί νά ἐπιβάλουν τήν θέλησίν των. Ἡ ναυτική πολιτική τών Νεοτούρκων ἐπέτυχε καί ἀνησύχησε τοὺς Ἑλληνας. Ἀπό τήν Ἀγγλία ἠγόρασαν, τόν Αὐγουστο τοῦ 1913, ἕνα νεότευκτο «Ντρέντωντ», πού τό ὠνόμασαν «Ρεσαντιέ» καί πού μέ ἐκτόπισμα 23.000 τόννων καί σύγχρονον ἐξοπλισμόν ἦτο συντριπτικῶς ἰσχυρότερον ἀπό τόν θρυλικόν «Ἀβέρωφ». Τόν ἴδιον χρόνον, ἐπίσης, ἠγόρασαν καί ἕνα θωρηκτόν, τόν «Σουλτάνον Ὀσμάν» καί, συμφώνως πρὸς πληροφορίας, διεπραγματεύοντο ἄλλα πολεμικά πλοῖα.

Μετά ἀπ' ὅλα αὐτά ἦτο φυσικόν ἡ κοινὴ γνώμη εἰς τήν Ἑλλάδα νά ἐξεγερθῇ ἀπὸ ἀγωνίαν, διὰ τήν ἐκβασιν μιᾶς μελλοντικῆς Ἑλληνοτουρκικῆς συγκρούσεως. Ὁ Βενιζέλος μόλις καί μετὰ βίας κατώρθωσε νά ἀγοράσῃ δυό παλαιὰ Ἀμερικανικά θωρηκτά πού ὠνομάσθησαν «Λῆμνος» καί «Κιλκίς». Ἀσφαλῶς μέ τὰ γερασμένα αὐτά πλοῖα δέν θά ἀνταπεξερχόμεθα πρὸς τοὺς Τούρκους. Ἔτσι ἀνέκυψε τό πρόβλημα τοῦ ναυτικοῦ μας, εἰς τό ὅποιο ὁ Μεταξᾶς ἐπαιξε σημαντικόν ρόλον καί θά ἴδωμεν ἀμέσως πῶς.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ ναυτικὴ πολιτικὴ τοῦ Βενιζέλου ἦτο, ὥς εἴπωμεν, περιορισμένη. Παρασυρμένος ἀπὸ τόν Ἀγγλο ναύαρχο Κάρ παρημέλησε τήν δημιουργίαν στόλου ἀπὸ θωρηκτά, διότι ὁ ναύαρχος Κάρ, ὡς ἀρχηγός τῆς Ἀγγλικῆς ἀποστολῆς πού διηύθυνε τό ναυτικόν μας (ἄλλο αἶσχος αὐτό!) ἰσχυρίζετο ὅτι ἡ Ἑλλάς ἔπρεπε νά περιορισθῇ εἰς τὰ ὑποβρύχια. Ἀλλά, οὔτε ὑποβρύχια παρηγγέλλοντο, οὔτε θωρηκτά ἠγοράζοντο. Ὁ Βενιζέλος, παραδόξως, ἐπίστευε ὅτι «ἡμεῖς δέν θά κάμωμεν ναυτικόν πόλεμον μόνοι μας, ἀλλά ὡς σύμμαχοι τών Μεγάλων Δυνάμεων. Λοιπὸν πρέπει νά εἴμεθα

ναυτικῶς κατηρτισμένοι κατὰ τόν τρόπον πού θέλουν αὐτοί. Οἱ Ἕλληνες δὲν ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ Ἑλληνικά ντεντῶν». Τουναντίον, ὁ Μεταξᾶς εἶχε ἀπολύτως ἀντιθέτους ἀπόψεις.

Ταξιδεύων μέ τόν Βασιλέα εἰς τήν Μακεδονίαν εὗρε τήν εὐκαιρίαν μέσα εἰς τόν σιδηρόδρομον νά συζητήσῃ μέ τόν Κωνσταντῖνον σχετικῶς μέ τό ναυτικόν μας. Ἐκπληκτος διεπίστωσε ὅτι ὁ Βασιλεὺς συνεφώνει μέ τὰ ἐπιχειρήματα τῶν Ἑλλήνων. Ὅποτε, ὁ Μεταξᾶς, ἀναλύει τὰς ἰδικὰς του γνώμας. Τό ναυτικόν, εἴτε εἰς τόν Βασιλέα, χρειάζεται πάνω ἀπ' ὅλα διὰ τήν ἐξασφάλισιν τῶν θαλασσίων συγκοινωνιῶν μας. Μεταξύ Θεσσαλίας καί Μακεδονίας δὲν ὑπάρχει σιδηροδρομική γραμμή. Ἐπομένως ἡ μεταφορὰ στρατευμάτων γίνεται ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τήν θάλασσαν. Ἄν, κατὰ συνέπειαν, δὲν διαθέτωμεν ἰσχυρόν στόλον δὲν θά ἐπιτύχωμεν ποτέ μεταφορὰς καί συγκεντρώσεις στρατοῦ. Τὰ ὑποβρύχια δὲν θά ἐπετύγχαναν νά φέρουν εἰς πέρας τήν ἀποστολήν τῆς προστασίας τῶν θαλασσίων ὁδῶν. Ἐχομεν ἀνάγκην θωρηκτῶν, διότι μόνο μέ τέτοια πολεμικά θά ἀποκτήσωμεν ναυτικήν ὑπεροχήν. Ἄλλωστε τὰ ὑποβρύχια εἶναι ἀνίκανα νά καλύψουν ἀποβάσεις εἰς τὰ μικρασιατικά παράλια –πού πάντα ἦσαν ἑλκυστικά εἰς τὰς πολεμικάς ἐμπνεύσεις τοῦ Μεταξᾶ– ἢ νά προστατεύσουν τὰς νήσους μας.

Ἡ ἀνωτέρω τοποθέτησις τοῦ προορισμοῦ τοῦ ναυτικοῦ μας, ἐνέβαλε τόν Κωνσταντῖνον εἰς σκέψεις. Ἐκλείσε μίαν συνάντησιν τοῦ Μεταξᾶ μέ τόν Κάρ. Συνηντήθησαν εἰς τό γραφεῖον ἐνός πλοιάρχου καί ὁ Μεταξᾶς ἔθεσε ἀμέσως τό ἐρώτημα, ἂν μέ τὰ ὑποβρύχια μόνον ἐξασφαλίζεται ἡ ἐπιστράτευσις, μεταφορὰ καί συγκέντρωσις τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ εἰς τόν ζωπικόν χώρον τῆς Μακεδονίας. Ὁ Κάρ ἀπήντησε: «Τοῦτο εἶναι ἄλλο ζήτημα, περί αὐτοῦ δὲν ἐσκέφθην!» Ἀμφιβάλλομεν πολύ. Ὁ Ἕλληνας ναύαρχος τὰ εἶχε σκεφθῇ ὅλα, ἀλλά ἡ Ἀγγλική πολιτική ἐπεθύμει νά μὴν ἀναπτυχθῇ τό Ἑλληνι-

κόν ναυτικών.

Ὁ Μεταξᾶς, ἐν τούτοις, προσεποιήθη πῶς δέν ἀντελαμβάνετο τὰς ἐπιδιώξεις τῶν Ἀγγλων. Ἐπεσκέφθη ἐπίσης τόν πλοίαρχο Ἑντερσον, ἀρχιεπιστολέα τῆς Ἀγγλικῆς ναυτικῆς ἀποστολῆς. Τοῦ ἐξήγησε τὰς ἀνάγκας μεταφορῶν καί τόν ἠρώτησε ἂν τὰ ὑποβρύχια (πού δέν εἶχαμε, ἀλλά θά εἶχαμε κάποτε) ἐπαρκοῦν διά τήν προστασίαν των. Μετά ἀπό διαφόρους γενικότητος περί ναυτικοῦ πολέμου εἰς τό Αἰγαῖον, ὁ Ἑντερσον ἀνεγνώρισε, ὅτι «αὐτό εἶναι ζήτημα ναυτικῆς πολιτικῆς. Δέν εἶναι ὑπόθεσις ἰδική μου».

Ὁ πρωθυπουργός ἐδέχθη τόν Μεταξᾶ. Ἦκουσε μίαν πλήρη ἐκθεσιν τοῦ θέματος περί τοῦ ναυτικοῦ. Ἡ κατάληξις καί τό συμπέρασμα τοῦ εἰπώθησαν ὡμῶς: «Ὅταν ἡ Τουρκία ἀποκτήσῃ τήν ναυτικήν ὑπεροχήν μέ τὰ καράβια πού περιμένει, ἡ Ἑλλάς μὴ δυναμένη νά παρατάξῃ τόν στρατόν της ἐν Μακεδονίᾳ θά καταστῇ ἄμαχος»! Ὁ Βενιζέλος ἐθορυβήθη. Ἀντεῖπε ἐκνευρισμένως, ὅτι οἱ ἀξιωματικοί τοῦ ναυτικοῦ δέν θέλουν ὑποβρύχια, ἀλλά μεγάλα θωρηκτά διότι εἰς αὐτά «εἶναι ἀσφαλέστεροι, καί ἡ ζωὴ εἶναι ἀναπauτικωτέρα».

Ὁ Μεταξᾶς διεφώνησε: «ἔχετε ἄδικο νά μέμφεσθε τοὺς ἀξιωματικούς τοῦ ναυτικοῦ», εἶπε καί συνέχισε τήν ἀμείλικτον κριτικήν του, κατὰ τῆς μέχρι τοῦδε ναυτικῆς πολιτικῆς τῆς κυβερνήσεως. Εἰς ἓν σημείωμα, πού ἔγραψε ὅταν ἦτο ἐξόριστος εἰς τήν Κορσικὴν καί τό ὁποῖον εὗρέθη εἰς τό ἀρχεῖο του, περιγράφει τήν παραπάνω συζήτησιν καί ἀναφέρει πῶς ὁ Βενιζέλος τόν ἤκουεν «καταστενοχωρημένος» καί «μέ ὕφος ἀπογοητευμένον». Εἰς τό τέλος παρεδέχθη ὅτι ὁ Μεταξᾶς ἔχει δίκαιον. Ἐπρεπε, μέ κάθε θυσίαν, νά ἀγοράσωμεν θωρηκτά καί νά προετοιμασθῶμεν διά ναυτικόν πόλεμον, ὥστε νά εἴμεθα μόνοι μας ἱκανοί νά νικήσωμεν.

Χάρις λοιπόν εἰς τόν Μεταξᾶ ἀνεθεωρήθη ἡ ναυτικὴ πολιτικὴ καί σπασμωδικῶς ἤρχισεν ἡ προοπάθεια νά προμηθευ-

θῶμεν πολεμικά πλοῖα. Ἄλλὰ ἀπό πού; Ἡ Χίος, ἡ Σάμος καί ἡ Μυτιλήνη, μόλις ἔφθαναν τὰ πλοῖα πού ἠγόρασαν οἱ Τούρκοι θά ἦσαν εἰς τό ἔλεος τῶν πυροβόλων τους. Ἐν τούτοις ὁ Μεταξᾶς δέν ἐμοιρολάτρησε. Ἀπεφάσισε τήν ὀργάνωσιν τῆς ἀμύνης τῶν νήσων. Τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1913 ἐφήρμοσε σχεδὸν ἀμύνης ἀκριβῶς ὁμοιο μέ ἐκεῖνο πού ἐφήρμοσαν τό 1940 οἱ Ἕλληνοι, διὰ νά ὑπερασπίσουν τό νησί των. Κατεσκεύασεν ἐπιτηρητικούς σταθμούς μέ τηλεφωνικὴν σύνδεσιν, ἐκάλεσε τόν πληθυσμό τῶν νήσων διὰ σύντομον ἀσκήσιν, ἀπέστειλε ἱκανά στελέχη, κατεσκεύασε πυροβολεῖα, ἔστειλε ἀφθονα πυρομαχικά καί ἔδωσε λεπτομερεῖς ὁδηγίας, διὰ τήν διεξαγωγὴν ἀμύνης εἰς τό ἐσωτερικόν τῶν νήσων.

Τότε, περίπου, ὁ Βενιζέλος περιεφέρετο εἰς τὰς πρωτευούσας τῆς Εὐρώπης πρὸς ἄγραν συμμάχων. Τελικῶς ἐπέστρεψεν ἄπρακτος καί πικραμένος ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας, πού τοῦ ἐφάρθησαν μέ ἐπιφυλακτικότητα καί παρέμειναν ἀπαθεῖς, διὰ τοὺς διωγμούς τῶν Ἑλλήνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Ὁ πρωθυπουργὸς εἶχε περιέλθει εἰς ἀδιέξοδον. Ὁ πόλεμος ἦτο ἀναπόφευκτος καί θά ἐπεταχύνετο ἐξ αἰτίας τῶν μαρτυρίων τῶν ὑποδοῦλων Ἑλλήνων. Τό μόνο πού ἠμπόρεσε νά κάνῃ ἦτο νά ἐκφωνήσῃ ἓνα δυναμικόν λόγον εἰς τὴν βουλὴν, προειδοποιῶν καί ἀπειλῶν τοὺς Τούρκους, προστοῦ παραλάβουν τὰ πολεμικά των. Αὐτὰ βεβαίως ἦσαν λόγια, ἀλλὰ μέ κάτι τέτοια καί μέ διαφόρους μεσολαβήσεις συνεφωνήθη νά συναντηθῇ εἰς τὰς Βρυξέλλας μέ τόν Μεγάλον Βεζύρη Χαλήμ. Ὁ Βενιζέλος ἀνεχώρησε διὰ τό Βέλγιον, ἀλλὰ τελικῶς δέν ἐγένε κάποια συμφωνία μέ τοὺς Τούρκους, διότι ἐκηρύχθη ὁ Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Ἐπειδὴ οἱ Τούρκοι ἐπῆγαν μέ τοὺς Γερμανούς, οἱ Ἕλληνοι κατέσχεσαν τὰ δύο θωρηκτά των, πού δέν εἶχαν ἀκόμη ἀποπλεύσει ἀπὸ τὴν Ἀγγλίαν. Ἔτσι ἐγλύτωσεν ἡ χώρα ἀπὸ τὰς περιπετείας καί τοὺς κινδύνους, πού θά διέτρεχε ἀπὸ τὴν ἐχθρικήν ναυτικήν ὑπεροπλίαν. Ἀπὸ

ἐδῶ καί ἐμπρός, ὁ Βενιζέλος, οὔτε λέξιν ν' ἀκούσῃ ἤθελε δι' Ἀγγλικήν ναυτικήν ἀποστολήν.

Ὁ ἐνδεχόμενος Ἑλληνοτουρκικός πόλεμος ἀπασχόλησε, ὅπως ἦτο φυσικό, πρὸ παντός τὸν Μεταξᾶ. Μετὰ ἀπὸ πολλὰς σκέψεις, πού διήρκεσαν, ὅπως λέγει ὁ ἴδιος, «ἐπὶ μῆνας», ἀπεφάσισε νὰ εἰσηγηθῇ εἰς τὸν Βενιζέλον τὰ σχέδια μιᾶς καταπληκτικῆς ἐπιχειρήσεως, πού ἀργότερον ἐφηρμόσθη ἀλλοῦ μέ ἐπιτυχίαν ἀπὸ τὸν Χίτλερ καὶ ἐγινε γνωστή μέ τὸ ὄνομα: «Μπλίτς Κρίγκ». Ὅπως θὰ ἴδωμεν ὁμῶς παρακάτω, ὁ «ἀστραπιαῖος πόλεμος» τόσο εἰς τὴν γενικὴν ιδέαν, ὅσο καὶ εἰς τὰς λεπτομερεῖας τῆς ἐφαρμογῆς ἦτο ἐμπνευσις τοῦ Μεταξᾶ ἀπὸ τὸ 1914!

Ὁ Μεταξᾶς, συγκεκριμένως προέτεινε εἰς τὸν πρωθυπουργόν νὰ καταλάβουν οἱ Ἕλληνες μέ ἓνα σῶμα στρατοῦ καὶ μέ αἰφνιδιαστικὴν ἐπίθεσιν τὴν Χερσόνησο τῆς Καλλιπόλεως καὶ τὴν ἀπέναντι Ἀσιατικὴν ἀκτὴν. Καὶ τοῦτο διότι, διὰ νὰ ἐξασφαλισθῶμεν ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἐπρεπε νὰ καταληφθοῦν τὰ Δαρδανέλλια καὶ νὰ ἀγκυροβολήσῃ ὁ στόλος μας εἰς τὴν Προποντίδα.

Τὸ σχέδιο ἦταν πράγματι μεγαλοφυές. Εἰς καιρὸν εἰρήνης καὶ δίχως νὰ ἔχουν ἐνταθῇ αἱ Ἑλληνοτουρκικαὶ σχέσεις θὰ συνεκεντρώναμε μυστικῶς ἓν σῶμα στρατοῦ καὶ θὰ ἐπραγματοποιεῖτο ἀπόβασις εἰς τὴν ἀνεπιστράτευστον καὶ ἀνύποπτον Τουρκίαν. Τὸ Σῶμα θὰ συνεκεντροῦτο εἰς τὴν θάλασσαν(!) μέ τὸν ἐξῆς πρωτότυπο τρόπο: Ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶτες ἀπὸ 10 μονάδας τῶν Α', Β' καὶ Γ' Σωμάτων Στρατοῦ θὰ διευθύνοντο πρὸς ὠρισμένους λιμένας ἢ ὁρμους, χωρὶς νὰ γνωρίζουν τὴν ἀποστολήν των. Ἀπὸ ἐκεῖ θὰ τοὺς ἐπαιρναν μεταγωγικὰ πλοῖα, πού θὰ ἠνοίγοντο εἰς τὸ πέλαγος. Εἰς ἄλλα πλοῖα θὰ ἐφορτώνοντο κτήνη, ὀχήματα καὶ πολεμοφόδια. Ἐπιστράτευσις ἀπολύτως καμμία. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Βασιλέα, τὸν πρωθυπουργό καὶ ἐλάχιστα πρόσωπα τοῦ Ἐπιτελείου

Στρατού και Στόλου, οὐδείς ἄλλος δέν θά ἐγνώριζε τήν ἀποστολήν. Τά μεταγωγικά, πού θά ἐφθαναν 70 τόν ἀριθμόν, θά ἦσαν φορηγά, ἐπιβατικά καί γενικῶς ἐμπορικά Ἑλληνικά πλοῖα, πού θά ἐναυλοῦντο ἢ θά ἐπετάσσοντο ἀπροεידοποιήτως μεταξύ τῶν πλοίων πού ἦσαν ἐλλιμενισμένα ἢ καί πού θά ἐταξίδευαν ἀκόμη.

Τό σχέδιο προέβλεπε δρακόντεια μέτρα, διά τās κινήσεις τοῦ στρατοῦ, πού ὄσαι θά ἐφαίνοντο θά ἐδικαιολογοῦντο ὡς ἀσκήσεις. Τά πολεμικά θά ἀπέπλεαν δῆθεν διά γυμνάσια. Ταυτοχρόνως ἰδιαιτέρα μέριμνα θά κατεβάλλετο διά τόν ψυχολογικόν ἀφοπλισμόν τῶν Τούρκων. Ἡ ἐπιτυχία τοῦ αἰφνιδιασμοῦ προϋπέθετε τήν ἐξομάλυνσιν τῶν σχέσεων τῶν δύο κρατῶν. Ἐντός μηνός περίπου τά πλοῖα, κατάφορτα μέ ἄριστο ὑλικόν καί ἐκλεκτούς ἀνδρας, θά συνηθροίζοντο εἰς τήν Λῆμνον καί ἀπό ἐκεῖ θά ἀπέπλεαν διά τό σημεῖον ἀποβάσεως, ὅπου θά ἐφθαναν τά μεσάνυχτα. Ἄν ὑπῆρχε φεγγάρι θά ἀπεβιβάζοντο ἀμέσως, ἄλλοιῶς τήν χαραυγή. Παραλλήλως, τά πολεμικά μας θά εἶχαν καταδιώξει ἢ βυθίσει ὅποιον ἐχθρικό πλοῖο ἐνεφανίζετο. Ἀξίζει ἐπίσης νά σημειωθῇ ὅτι οἱ Ἕλληνες πού θά ἀπεβιβάζοντο εἶχαν σαφεῖς καί ἐκτενεῖς πληροφορίας διά τόν ἐχθρόν, τήν σύνθεσιν, τόν ὅπλισμόν καί τās ἀκριβεῖς θέσεις του. Μαζί μέ τήν ἀπόβασιν θά ἐκηρύσσετο ἐπισήμως ὁ πόλεμος καί ἡ ἐπιστράτευσις. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τό ὅλον ὑπόμνημα παρατίθεται εἰς τά ἔγγραφα τοῦ «Ἡμερολογίου» καί ὅποιος ἐνδιαφέρεται μπορεῖ νά τό διαβάσῃ.

Ὁ Βενιζέλος ἤκουσε μέ φοβερό ἐνδιαφέρον τήν πρότασιν τοῦ Μεταξά. Τόν συνεκίνηε τό τόλμημα καί κυρίως τό ἀποτέλεσμα. Ἐπρόσεξε τήν ἐπιμέλειαν τοῦ σχεδίου. Δέν ἔμενε τίποτε εἰς τήν τύχη. Ὅλα εἶχαν προβλεφθῇ. Ἡ νίκη ἦτο βεβαία, ὑπό τόν ἀπαράβατον ὅρον, ὅτι οἱ Τούρκοι δέν θά ὑπωπιάζοντο κάτι διότι, μία προπαρασκευασμένη Τουρκία,

θά άνέτρεπε τό σχέδιον. Τήν 29ην Μαΐου 1914, ό Βενιζέλος έλαβε τήν άπόφασιν νά πολεμήσωμεν τούς Τούρκους: «Λοιπόν», είπε, «έμπρός καί ό Θεός βοηθός»! Ό Μεταξάς τοῦ ύπενθυμίξει τήν ήμερομηνία πού λαμβάνεται ή άπόφασις καί «ό Βενιζέλος κατελήφθη υπό ένθουσιασμοῦ». Άλλά, τελικώς, δέν έπολεμήσαμε. Μέ μελαγχολίαν ό Μεταξάς θά γράψη «ταχέως ή Έλληνική Κυβέρνησις μετήλλαξε στάσιν. Έγένετο υποχωρητική καί συμβιβαστική». Αδόξως λοιπόν δέν έπραγματοποιήθη τό σχέδιον τοῦ Μεταξά, πού ήτο μία ύπέροχος έλπίς διά τόν Έλληνισμόν καί τήν χαμένην Αὐτοκρατορία του.

Ή δολοφονία τοῦ διαδόχου τοῦ Αὐστροουγγρικοῦ θρόνου, εἰς τό Σεράγεβο, άπετέλεσε τήν άφορμήν τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου, μέ τόν όποϊον άρχίζει σχεδόν ταυτοχρόνως ή έσωτερική τραγωδία τῆς χώρας, πού συνεχίζεται μέχρι τών ήμερών μας καί έχει τήν άπαισίαν όνομασίαν τοῦ διχασμοῦ.

Ή σύρραξις έπεξετάθη ραγδαίως. Ή Αὐστρία κηρύσσει τόν πόλεμον κατά τῆς Σερβίας τήν 28ην Ίουλίου 1914. Μετά τρεῖς ήμέρας ή Γερμανία τήν άκολουθεῖ έναντίον τῆς Ρωσίας, έπειτα κατά τῆς Γαλλίας καί έπιτίθεται εἰς τό Βέλγιον. Ή Άγγλία δέν μένει ούδετέρα, μάχεται μέ τήν Γαλλίαν κατά τῆς Γερμανίας. Ή Ίταλία έγκαταλείπει τούς Γερμανούς καί τάσσεται μέ τούς Άγγλογάλλους. Ή Τουρκία καί ή Βουλγαρία τάσσονται ύπέρ τών Γερμανών. Ή Ρουμανία έναντίον των. Πολύ αίμα. Μεγάλαι καταστροφαι. Ίστορικαι μάχαι. Εἰς τό Βερντέν, μετά τέσσαρας μῆνας άγρίων άναμετρήσεων, οἱ Γάλλοι νικοῦν τούς Γερμανούς. Εἰς τά πεδία τοῦ Σόμ οἱ Γερμανοί θά συντρίψουν τήν έπίθεσι τών Άγγλογάλλων, πού έκράτησε καί αὐτή τόν ίδιο χρόνο. Οἱ Τούρκοι θά ήττηθοῦν άπό τούς Ρώσους. Οἱ Ρουμάνοι άπό τούς Γερμανούς. Εἰς τά Δαρδανέλια θά πάθουν πανωλεθρίαν οἱ Άγγλογάλλοι. Ό στρατάρχης φόν Μάκενζεν διαλύει τούς Σέρβους. Οἱ Γερμα-

νοί υποχωροῦν εἰς τὴν μάχην τοῦ Μάρνη. Ὁ φόν Χίντεμπουργκ θά τσακίσῃ τοὺς Ρώσους. Ὁ Τσάρος ἀνατρέπεται. Οἱ Ἀμερικανοὶ εἰσέρχονται εἰς τὸν πόλεμον. Εἰς τὸ Καπορέττο κατασφάζονται οἱ Ἰταλοί. Ὁ Λούντεντορφ ἀποτυγχάνει εἰς τὸ Δυτικὸν μέτωπον. Τέλος, οἱ Ἀγγλογάλλοι, μέ Ἀρχιστράτηγον τὸν Φός, ἀναλαμβάνουν γενικὴν ἐπίθεσιν καὶ καταδιώκουν τοὺς Γερμανοὺς εἰς ὅλα τὰ μέτωπα. Ὁ Κάιζερ παραιτεῖται καὶ ἡ Αὐτοκρατορικὴ Γερμανία ὑποτάσσεται.

Πόσα γεγονότα! Τί ἄνθρωποι! Δάφναι καὶ συμφοραὶ ἐβάδισαν χέρι-χέρι εἰς τὸν φρικτὸν καὶ ἥρωϊκὸν δρόμον τοῦ πολέμου. Τὰ χαρακώματα, τὰ δηλητηριώδη ἀέρια, τὰ τεωρακισμένα, τὰ ἀεροπλάνα, τὰ ὑποβρύχια καὶ χίλιαὶ δύο ἄλλαι ἐφευρέσεις τῆς ἐποχῆς ἐτέθησαν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Χάρωνος, πού ἐθέρισε χωρὶς κορεσμόν ἑκατομμύρια ἀνθρώπων, τὸ ἄνθος τῶν ἀνδρῶν τῆς Εὐρώπης. Εἰς παρόμοιον Βαγκνερικὸν καὶ Δαντικὸν σκηνικὸν ἐπαίχθη καὶ ἡ ἰδική μας τραγωδία. Μικρὰ διὰ τοὺς ἄλλους, μεγάλη δι' ἡμᾶς.

Ἀπὸ ποῦ προήλθεν καὶ πῶς; Οὐσιαστικῶς καὶ συνοπτικῶς, ἀπὸ τὴν ἀντίθεσιν τοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου, μέ τὸν πρωθυπουργόν Βενιζέλον. Ὁ πρῶτος ἐπίστευε εἰς τὴν οὐδετερότητα τῆς Ἑλλάδος. Ἰσχυρίζετο, ὅτι ἔπρεπε νά μὴν τοποθετούμεθα οὔτε ἀπὸ ἐδῶ, οὔτε ἀπὸ ἐκεῖ. Νά ἀνεμέναμε καὶ μόνον ὅταν μᾶς συνέφερε νά εἰσερχώμεθα εἰς τὸν πόλεμον, μέ ὄρους ὅμως καὶ προϋποθέσεις. Ἦθελε δηλαδὴ ἐγγυήσεις, δι' ἀνταλλάγματα πού θά μᾶς παρεχωροῦντο μετὰ τὴν νίκην. Ἀντιθέτως ὁ δεύτερος ἐσκέπτετο τολμηρότερον. Νά ἐξέλθωμεν, ἔλεγε, εἰς τὸν πόλεμον χωρὶς διαπραγματεύσεις. Νά πολεμήσωμεν μαζί μέ τὴν «Ἀντάντ» κατὰ τῶν κεντρικῶν αὐτοκρατοριῶν καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ ἀνταλλάγματα, διὰ τὴν συμβολή μας εἰς τὴν νίκην θά τὰ ἀπεκομίζαμεν κατόπιν.

Αἱ ἱστορίαι πού ἐγράφησαν διὰ τὸν διχασμὸν ἔχουν μίαν προκατάληψιν, ἀναλόγως μέ τὸ ἂν ὁ συγγραφεὺς των εἶναι

Βασιλικός ή Βενιζελικός. Ἀντικειμενικότητα δέν συνήνητσα πουθενά εἰς ὅσα ἐδιάβασα. Ὑπάρχει ὑπερβολική ἐμπάθεια. Δι' αὐτόν τό λόγον, ὡς πλέον ἐγκύρους μαρτυρίας ἐπὶ τοῦ διχασμοῦ καί τοῦ προσδιορισμοῦ τῶν ὑπευθύνων θεωρῶ τά κείμενα πού ἔγραψαν εἰς τά 1934 ὁ Βενιζέλος κι ὁ Μεταξᾶς, ἀρθρογραφοῦντες ὁ εἰς ἐναντίον τοῦ ἄλλου.

Προσωπικῶς πιστεύω ὅτι καί ὁ Βενιζέλος καί ὁ Βασιλεὺς ἤθελαν νά ὠφελήσουν τήν Ἑλλάδα. Ἀλλά...

Ὁ Μεταξᾶς κατηγορήθη ὡς γερμανόφιλος. Δέν ὑπάρχει ζήτημα, ὅπωςδῆποτε συνεπάθει τοὺς Γερμανούς, ἔζησε κοινάτων, ἐσπούδασε ἐκεῖ, συνεδέθη μαζί των. Τό λέγει σαφῶς καί ὁ ἴδιος, ὅτι ἀγαπᾷ τοὺς Γερμανούς, ἐπειδή εἶναι «βαθεῖς καί σοβαροί». Αὐτά εἶναι αἰσθήματα πού δέν ἐπηρέασαν ποτέ τήν πολιτική του τοποθέτησιν. Τήν 4ην Αὐγούστου 1914, εἰς μίαν ἐπιστολήν πού ἔγραψε εἰς τήν σύζυγόν του καί πού ἀνεδημοσιεύθη εἰς τά ἔγγραφα πού συνοδεύουν τό «Ἡμερολόγιον» σημειώνει μέ διαυγῇ εἰλικρίνειαν: «Βεβαίως δέν μᾶς συμφέρει νά νικήσῃ ἡ Γερμανία. Μολοντούτο, θά νικήσῃ κατά ξηράν καί εἰς τό τέλος ἡ Ἀγγλία θά ἐπιβάλῃ τοὺς ὅρους της. Ἀλλά ποῖοι θά εἶναι οἱ ὅροι οὗτοι; Δυνάμεθα ἡμεῖς νά ἐλπίζωμεν τίποτε; Ἴδού τά ἄγνωστα πράγματα. Τό μόνον θετικόν εἶναι ὅτι ἡμεῖς δέν πρέπει νά εὐρεθῶμεν ἀντιμέτωποι τῆς Ἀγγλίας. Εὐτυχῶς αὐτό τό κατενόησαν ὅλοι».

Καί ὁ πλέον κακόπιστος, ὅσον τυφλωμένος καί ἂν εἶναι, βλέπει καθαρῶς ὅτι ὁ Μεταξᾶς, ὀλίγας ἡμέρας μετά τήν κήρυξιν τοῦ πολέμου, πιστεύει ἀδιστάκτως ὅτι «δέν μᾶς συμφέρει νά νικήσῃ ἡ Γερμανία», προφανῶς λόγω τῶν συμμάχων της Βουλγάρων καί Τούρκων, πού ἂν ἀναδειχθοῦν νικηταί, ποῖος φαντάζεται ἄρα γε τὰς ἀπαιτήσεις των εἰς βάρος μας. Πιστεύει ἐξ ἴσου ἀνεπιφυλάκτως ὅτι «ἡμεῖς δέν πρέπει νά εὐρεθῶμεν ἀντιμέτωποι τῆς Ἀγγλίας», διότι ὁ Μεταξᾶς ἐλάμβανε ὑπ' ὄψιν του τό γεγονός, ὅτι εἴμεθα παραθαλάσσιος

χώρα. Ἐπὶ πλέον τρεῖς ἡμέρας πρὸ τῆς ἀνωτέρω ἐπιστολῆς του ἀνέλυε εἰς ἄλλην μέ σαφήνειαν τοὺς λόγους, διὰ τοὺς ὁποίους οἱ Ἕλληνες, ὡς θαλασσοκράτορες θὰ ἐπέβαλαν τοὺς ὅρους των.

Εἰς τὸ ἀρχεῖον Μεταξᾶ διαβάζομεν τὰς σημειώσεις, ἐπὶ τῆς πρώτης συνομιλίας του μέ τόν Βενιζέλον «περί τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολέμου», πού ἐγινε εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ πρωθυπουργοῦ. Ἐκεῖ, τὴν 22αν Σεπτεμβρίου τὸν ἐκάλεσεν ὁ Βενιζέλος, διὰ νὰ τὸν ἐρωτήσῃ σχετικῶς μέ τὸν πόλεμον. Ὁ Μεταξᾶς ὑπεστήριξε τὴν ἄποψιν: «Δέν νομίζω πιθανόν, διὰ τὴν Γερμανία θὰ δυνηθῇ εἰς τὴν πρώτην ἐπίθεσιν της κατὰ τῆς Γαλλίας νὰ καταστρέψῃ ταύτην στρατιωτικῶς τελείως... Θεωρῶ μάλιστα ἀπίθανον νὰ καταλάβωσιν οἱ Γερμανοὶ τοὺς Παρισίους ἀναγκαιῶς θὰ σταματήσωσι καθ' ὁδόν...».

Μία ἀκόμη ἐπιστολὴ τοῦ Μεταξᾶ, πρὸς τὴν σύζυγόν του καὶ αὐτὴ, εἶναι ἐξόχως προφητικὴ διὰ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πολέμου. Ἐγγραφε λοιπόν τὴν 1ην Αὐγούστου 1914: «Γενικῶς ὑποθέτω διὰ τὸν Γερμανοὶ θὰ νικήσουν τοὺς Γάλλους, δέν θὰ μπορέσουν ὅμως νὰ ἀποτελειώσουν τὴν ἀντίστασιν τῶν Γάλλων, διότι θὰ ἀναγκασθοῦν νὰ στρέψουν τὰς δυνάμεις των πρὸς τοὺς Ρώσους, τοὺς ὁποίους ἐπίσης θὰ νικήσουν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἀλλὰ οὔτε αὐτοὺς θὰ δυνηθοῦν νὰ ἀποτελειώσουν ἐνεκα τοῦ ἁγανοῦς τῆς χώρας των. Οὕτω θὰ εἶναι νικηταὶ κατὰ ξηράν, ἀλλὰ καὶ τελείως ἐξητλημένοι, οἱ δὲ ἀντίπαλοί των ὅχι ἐντελῶς κατεστραμμένοι. Ἀλλὰ οἱ Ἕλληνες θὰ κυριαρχοῦν πάντοτε τῆς θαλάσσης καὶ, ἂν ναυμαχήσουν οἱ Γερμανοὶ θὰ ἡττηθοῦν ἂν δέν ναυμαχήσουν ὁ ἀποκλεισμός θὰ τοὺς ἀναγκάσῃ νὰ συνθηκολογήσουν. Καὶ οἱ Ἕλληνες οὕτω, θὰ ἐπιβάλλουν τοὺς ὅρους των...».

Πράγματι, ἔτσι ἐξελίχθη ὁ Πρῶτος Παγκόσμιος Πόλεμος καθὼς καὶ ὁ Δεύτερος οὗτος, χάρις εἰς τὴν Ἀμερικὴν, ἢ Ἀγγλίαν διετήρησε τὴν θαλασσίαν ὑπεροχὴν της. Εἰς τὸ βάθος

τῆς καρδίας τοῦ Μεταξᾶ ὑπῆρχε τό ἐνδεχόμενο νίκης τῶν Γερμανῶν. Εἶχε ἐμπιστοσύνην εἰς τὰς ἰκανότητάς των, πού δέν μετρῶνται μέ ἀριθμούς καί πού ζυγίζουν εἰς τήν ἱστορικὴν πλάστιγγα βαρύτερον ἀπὸ τὰς μάζας. Αἱ σκέψεις αὐταὶ τὸν ὠδήγησαν εἰς τὴν ἀπόφασιν νά παραμείνῃ ἡ Ἑλλάς οὐδετέρη. Ἄν ἦτο γερμανόφιλος μέ τὴν ἔννοιαν πού τὸν κατηγοροῦσαν, θά ἐξῆτει νά συμμαχήσωμεν μέ τοὺς Γερμανοὺς. Ἀντιθέτως, ὁ Μεταξᾶς εἰς πολλὰ κείμενα καί συζητήσεις ἐξήγησε, διατί δέν πρέπει νά συγκρουσθῶμεν μέ τοὺς Ἀγγλους. Ἐφοβεῖτο, βεβαίως, καί τοὺς Γερμανοὺς καί δι' αὐτό συνεφώνησε μέ τὸν Βασιλέα. Νά μείνωμεν δηλαδή οὐδέτεροι, δι' ἓν διάστημα, μέχρι πού, τέλος πάντων, νά ξεκαθαρίσουν τὰ πράγματα.

Εἰς τὴν ἀπὸ 4ης Αὐγούστου 1914 ἐπιστολὴν του, πού ἀνεφέραμεν, ἀνησύχει πολὺ διὰ τὴν πολιτικὴν στάσιν τοῦ Βενιζέλου: «ὁ δρόμος τῆς πολιτικῆς του», ἔγραφε, «εἶναι σφαλερός, καί δέν ἠξέυρω μήπως βλάβῃ τὴν Ἑλλάδα. Τώρα τελευταίως ἔχει παρασυρθῇ ἀπὸ ἔμφυτον ἔχθραν τὴν ὁποίαν αἰσθάνεται πρὸς τὴν Γερμανίαν, παρεσύρθη πέραν τοῦ δέοντος».

Ἀφοῦ εἶδαμε τὴν διαφορὰν Βασιλέως καί Βενιζέλου, ἡ ὁποία ἐξέθρεψε τὸν ἔθνοκτόνον διχασμὸν καί περιεγράψαμεν τὰς ἀπόψεις τοῦ Μεταξᾶ, πού ἀδίκως καί συκοφαντικῶς ἐχαρακτηρίσθη γερμανόφιλος, μέ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἐνήργει συμφώνως πρὸς τὰ δῆθεν γερμανόφιλα αἰσθήματά του, ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὰ γεγονότα πού ἔφεραν τὸν διχασμὸν ἀπὸ τὸν χώρὸ τῆς θεωρίας εἰς τὴν πράξιν καί εἰς τὸν Λαόν.

Ὁ Βενιζέλος ἀνέλαβε προσωπικῶς τό Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν, τοῦ ὁποίου ὁ ὑπουργὸς Γ. Στρέϊτ παρητήθη, διότι διεφώνησε μέ τὴν ἄνευ ὄρων συμμετοχὴ εἰς τὸν πόλεμον, πού ἤθελε ὁ πρωθυπουργός, ὁ ὁποῖος μάλιστα προέτεινε ἐπισήμως εἰς τοὺς πρεσβευτὰς τῆς Γαλλίας καί τῆς Ἀγγλίας στρατιωτικὴν συμμαχίαν. Οἱ Ἀγγλογάλλοι ἀπέφυγαν νά δώ-

σουν απάντησιν, ἐπειδὴ, φαίνεται, εἴτε δὲν τοὺς συνέφερε ἀκόμη μιά τοιαύτη συμμαχία, εἴτε δὲν τὴν ἀπεδέχοντο οἱ Ρῶσοι. Κατόπιν καὶ συγκεκριμένως εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 1915 ἐπανῆλθαν εἰς τὴν πρότασιν τοῦ Βενιζέλου καὶ τοῦ ἀνήγγειλαν πὺς συμφωνοῦν διὰ πολεμικὴν σύμπραξιν. Εὐτυχῶς εἶχε προηγηθῇ μία συνεργασία Μεταξᾶ-Βενιζέλου. Εἰς αὐτὴν, ὁ ἀντισυνταγματάρχης μας, ὡς Ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου(!) ἐπεσήμανε στὸν πρωθυπουργό τοὺς κινδύνους πού θά διέτρεχε ἡ χώρα ἐὰν ἐβοήθει τοὺς Σέρβους, συμμάχους τῶν Ἀγγλογάλλων, χωρὶς νὰ ἔχη ἐξασφαλισθῇ ἀπὸ τὴν Βουλγαρία. Τοῦ ἔδωσε καὶ ἓνα ὑπόμνημα πού διεσώθη εἰς τὸ ἀρχεῖον του καὶ πού ἐστάθη ἱκανὸ νὰ περιορίσῃ τοὺς ἐνθουσιασμοὺς τοῦ Βενιζέλου. Αὐτοὶ ὅμως ἐγεννήθησαν καὶ πάλιν ἐντονώτεροι, ὅταν τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1915 ἀπεφασίσθη ἀπὸ τὴν «Συνεννόησιν» ἡ ἐκστρατεία εἰς τὰ Δαρδανέλια. Πρῶτον συνεζήτησεν μέ τὸν Βασιλέα νὰ λάβωμεν καὶ ἐμεῖς μέρος εἰς τὴν ἀπόβασιν. Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἐδέχθη καὶ ἀπέτρεψε τὸν πρωθυπουργόν του νὰ διαπραγματευθῇ μέ τοὺς Ἀγγλογάλλους. Ἐὰν μᾶς ἐγγυῶντο ἀνταλλάγματα καὶ ἂν ὑπῆρχαν αἱ προϋποθέσεις ἐπιτυχημένης ἀποβάσεως, θά ἐπανήρχετο εἰς τὸ θέμα καὶ θά ἀνεθεώρει τὴν ἀρχικὴν του ἀπόφασιν.

Ὁ Μεταξᾶς, ἀπεναντίας, ἦτο ἀδιάλλακτος. Μόλις ὁ Βενιζέλος τοῦ ἀνεκοίνωσε ὅτι ἐπιθυμία τῆς κυβερνήσεως εἶναι ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν ἐκστρατείαν τῶν Δαρδανελλίων μέ ἓνα σῶμα στρατοῦ ὁ Μεταξᾶς διεφώνησε κατηγορηματικῶς καὶ ἐδήλωσεν ὅτι παραιτεῖται. Ὁ Βενιζέλος δὲν ἐδέχθη τὴν παραιτήσιν καὶ τὸν διέταξε νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὸν Βασιλέα, νὰ τοῦ ἀναφέρῃ τὴν παραιτήσιν του ἀπὸ Ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου καὶ ἃς ἀποφασίσῃ ὁ Βασιλεὺς. Ὁ Μεταξᾶς εἶδε τὸν Κωνσταντῖνον, ὁ ὁποῖος δὲν ἀπεδέχθη τὴν παραιτήσιν. Τὸν ἔστειλε πάλιν εἰς τὸν Βενιζέλον, λέγων νὰ ἀποφασίσῃ ἐκεῖνος.

Ἐδῶ ἀκριβῶς ἐφάνη τό ἀληθές φρόνημά του. Φίλος τοῦ Βενιζέλου καί πιστός εἰς τόν Βασιλέα, ὁ Μεταξᾶς ἀντελήφθη, ὅτι καί οἱ δύο περιήλθον εἰς ἀδιέξοδον, διότι οὔδεις των ἀνελάμβανε νά ἀποδεχθῇ τήν παραίτησίν του. Οὕτω, διά νά εὔρεθῇ λύσις, ὁ ἥρως μας ὑποβάλλει αἴτησιν ἀποστρατείας. Τήν αἴτησιν αὐτήν τήν ἔδωσεν ἰδιοχείρως εἰς τόν Βενιζέλον, διά νά μή ἀνακοινωθῇ καί δημιουργηθῇ σάλος. Ὁ Βενιζέλος τόν παρεκάλεσε νά τήν ἀνακαλέσῃ, ἀλλά ὁ Μεταξᾶς παρέμεινε ἀνένδοτος. Ἐπανελάβε εἰς τόν πρωθυπουργόν ὅτι ἡ ἐκστρατεία θά ἀποτύχῃ. Ὅσοι ἀποβιβασθοῦν θά τσακισθοῦν, ἐπειδή τώρα οἱ Τούρκοι εἶναι ἐτοιμοπόλεμοι καί ὀργανωμένοι ἀπό τούς Γερμανούς. Δέν εἶναι δηλαδή, ὅπως τό 1914, ἀνύποπτοι καί ἀνεπιστράτευτοι, οὔτε ἄλλωστε οἱ Σύμμαχοι θά ἐφήρμοζαν τό «Σχέδιο Μεταξᾶ», οὔτε ὑπῆρχεν περίπτωσις αἰφνιδιασμοῦ.

Ἄν ἡ Ἑλλάς λάβῃ μέρος θά ἐπακολουθήσῃ «στρατιωτική καταστροφή πρό παντός ἐν Μακεδονία», ἡ ὁποία «κατά πᾶσαν πιθανότητα θά καταστρέψῃ διά παντός τήν ἀκεραιότητα τοῦ κράτους». Τό ζήτημα, λοιπόν, ἦτο ζήτημα ἀποκλειστικῶς στρατιωτικόν καί φυσικά ὁ Ἀρχηγός τοῦ Ἐπιτελείου δέν ἠδύνατο νά συνεργήσῃ εἰς μίαν στρατιωτικήν ἐπιχείρησιν, πού ἐκ τῶν προτέρων ὑπελόγιζε πῶς θά ἐξελίσσετο εἰς συμφοράν.

Ὁ Βενιζέλος ἐπανεφέρε εἰς τήν Ἀρχηγίαν τοῦ Ἐπιτελείου τόν Δούσημανην. Προσεπάθησαν νά ἀποσιωπήσουν τήν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Μεταξᾶ ἀλλά δέντό κατώρθωσαν. Ὁ στρατός ἡσθάνετο ἀποκεφαλισμένος καί τό γεγονός ὅτι ὁ Μεταξᾶς ἐθυσίασε τήν σταδιοδρομίαν του χάριν τῶν πεποιθήσεών του συνεκίνει κάθε τίμιον Ἕλληνα.

Εἰς μερικούς μῆνας ὁ ἀντισυνταγματάρχης μας θά δικαιωθῇ. Ματαίως προσεπάθησεν ὁ Ἀγγλογαλλικός στόλος νά περάσῃ τά Στενά. Ὅταν εἰς τά μέσα τοῦ Ἀπριλίου ἐγινε ἡ

ἀπόβαις εἰς τὸ ἀκρωτήριο τῆς Ἑλλης καὶ εἰς δύο ἄλλα σημεῖα, ὅλοι θὰ θυμηθοῦν τὸν Μεταξᾶ. Αἱ ἀπώλειαι τῶν Ἀγγλογάλλων ἀνῆλθον εἰς 220.000 ἄνδρας! Ἐπρόκειτο διὰ τρομεράν πανωλεθρίαν ἢ ὁποία δέν ἐπληξε τὴν Ἑλλάδα, διότι ὁ Κωνσταντῖνος ἡρνήθη τὴν συμμετοχὴν μας.

Παρ' ὅτι εὐρίσκετο ἐκτός Ἐπιτελείου ὁ Μεταξᾶς παρηκολούθει προσεκτικῶς τὸν πόλεμον. Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1915 θὰ δώσῃ εἰς τὸν τότε πρωθυπουργὸ Ζαῖμην ἓνα ὑπόμνημα μέ ἀνασκόπησιν τῶν πολεμικῶν συμβάντων καὶ ἐκτίμησιν τῆς καταστάσεως εἰς τὰ Βαλκάνια. Καί τότε ἀκόμη τάσσεται ὑπὲρ τῆς οὐδετερότητος. Περίπτωσιν ἐμπλοκῆς δέν ἀπεδέχετο. Ἀλλὰ, «στιγμὴ καταλλήλου ἀποβάσεως διὰ τὴν Ἑλλάδα θὰ ἦτο ἴσως ὅταν, κατόπιν ὑπερτερήσεως τῆς Συνεννοήσεως ἐν τοῖς εὐρωπαϊκοῖς θεάτροις, ἀποσταλοῦν εἰς Μακεδονίαν ἐπαρκεῖς διὰ τὴν τότε ἐν τῇ Βαλκανικῇ κατάστασιν δυνάμεις συμμαχικαί. Ἡ, ἢ κατόπιν ἡττης τῆς Γερμανίας ἐν Εὐρώπῃ ἀπομάκρυνσις τοῦ ἐν τῇ Βαλκανικῇ στρατοῦ αὐτῆς, ἐάν ἐν τῷ μεταξύ ἐπῆλθε τοιαύτη κατατριβὴ τοῦ βουλγαρικῡ στρατοῦ, ὥστε νὰ μειονεκτῇ οὗτος τοῦ Ἑλληνικοῦ, καὶ ἂν ἢ ἐν τῷ τουρκικῷ θεάτρῳ πολέμου κατάστασις δέν ἐπιτρέπει τὴν εἰς Μακεδονίαν προσέλευσιν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ».

Κατὰ τὰ ἔτη 1915, 1916 καὶ 1917 συμβαίνουν εἰς τὸν τόπον μας ἐξευτελιστικά περιστατικά. Πράκτορες τῶν συμμάχων ὀργαζοῦν εἰς βάρος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐθνικῆς ἀξιοπρέπειας. Ὁ τύπος πρωποστατεῖ. Ὁ μισὸς πληρῶνεται ἀπὸ τοὺς μὲν, ὁ ἄλλος μισὸς ἀπὸ τοὺς δέ. Ἡ μία κυβέρνησις διαδέχεται τὴν ἄλλην. Γούναρης, Βενιζέλος, Ζαῖμης, Καλογερόπουλος, Λάμπρου, Σκουλούδης γίνονται πρωθυπουργοί, παραιτοῦνται, ξαναγίνονται. Τὰ κόμματα, μέ ἐξάλλους ὁπαδοὺς, μισοῦνται μεταξύ των, ὑβρίζονται, συμπλέκονται ἐξηγρωμένα. Αὐτὰ πού συνέβησαν κατ' ἐκείνην τὴν βρωμεράν πολιτικὴν περίοδον τῶν παθῶν ὑπερβαίνουν κάθε φαντασίαν. Σκεφθῆτε ὅτι

ή αστυνομία έστραγγάλισε ένα παπαγάλον διότι έτραγουδούσε τόν «*γυιό του άετού*»! Είμαι περιττό νά περιγράψωμεν τούς διωγμούς τών δημοσίων υπαλλήλων, τών ιερωμένων, τών αντιφρονούντων καί τά τόσα άλλα αίσχη πού άδιστάκτως διέπρατταν Έλληνες έναντίον Έλλήνων καί όλοι μαζί κατά της Ελλάδος. Είς τά καφενεΐα καί είς τά παντοπωλεία ό λαοιτζίκος έσυνταγματολόγει άν ό Βασιλεύς είχε τό δικαίωμα νά διαλύη τήν βουλή δυό φορές διά τό ίδιο θέμα. Αί οικοκυραί διεπληκτίζοντο είς τά παράθυρα άν είχαμε ύποχρέωσιν από τήν συνθήκην του 1913 νά βοηθήσωμεν τούς Σέρβους, όπως έλεγε ό Βενιζέλος, ή όχι, όπως έλεγε ό Βασιλεύς.

Κι' ένφ οι Έλληνες ασχολούνται καί τρώγονται μέ τήν διχόνοιάν των, χωρισμένοι είς Άγγλοφίλους καί Γερμανοφίλους, οι Άγγλοι καί οι Γερμανοί φροντίζουν τά συμφέροντά των. Προτάσεις οι Άγγλοι διά νά πολεμήσωμεν τούς Γερμανούς. Άντιπροτάσεις οι Γερμανοί διά νά πολεμήσωμεν τούς Άγγλους. Λές καί ήτο άπαραίτητον νά σκοτωθώμεν από ξένους, διά τούς ξένους. Είς τήν αναγγελίαν κάποιας νίκης τών Άγγλων, πανηγυρίζουν οι μισοί Έλληνες. Έκέρδιζαν κάπου οι Γερμανοί, ήτο ή σειρά τών άλλων μισών νά έορτάσουν.

Μέσα είς αυτόν τόν όλέθριον κυκεώνα τών παθών ό Μεταξάς αγωνίζεται νά περισώσει ό,τι ήμπορεί. Έπανειλημμένως συναντάται μέ τόν στρατιωτικόν ακόλουθον της Γερμανίας καί προσφέρει, μέ τās έπαφάς του αυτές, μεγάλας ύπηρεσίας είς τήν Πατρίδα. Αναμφιβόλως παρακολουθεί μέ ένδιαφέρον τόν πόλεμον, τās μάχας καί τās πολιτικές εξελίξεις είς τό έσωτερικόν. Είς τόν Πώπ εκθέτει τās απόψεις του καί ό Πώπ τās δημοσιεύει είς τήν έφημερίδα «Άθήναι» μέ τήν ύπογραφή Α-Ω. Τά άρθρα αυτά, πού όλοι γνωρίζουν τόν έμπνευστή των, διαβάζονται μέ πολύ ένδιαφέρον. Ήδη ό Μεταξάς έχει

πικραθῇ βαθύτατα μέ τήν συμπεριφοράν τῶν Ἀγγλογάλλων ἀπέναντί του. Ὁ Βενιζέλος, πού τόσο συνεδέετο μαζί του, ἀρχίζει νά τόν ἀποφεύγῃ. Ἐνα χάσμα ἀνοίγεται μεταξύ των. Ἡ σύγκρουσις εἰς τό ὑπόμνημα τοῦ Βενιζέλου πρός τόν βασιλέα διά παραχώρησιν τῆς Καβάλας εἰς τοὺς Βουλγάρους, χάριν ἐδαφικῶν ἀνταλλαγμάτων εἰς τήν Μ. Ἀσίαν, ἡ σύγκρουσις διά τήν ἐκστρατείαν εἰς τὰ Δαρδανέλλια, πού περιεγράψαμε καί αἱ ἀντιθέσεις ἐπὶ τῶν φιλοανταντικῶν χειρισμῶν ἐπὶ στρατιωτικῶν θεμάτων ἐχώρισαν ὀριστικῶς καί διά πάντα τοὺς δρόμους τῶν δύο ἀνδρῶν.

Ἐν τῷ μεταξύ ἡ Ἰταλία εἰργάζεται συστηματικῶς ἐναντίον τῶν ἐθνικῶν μας διεκδικήσεων. Εἶχε μάλιστα διαθέσει χρηματικά ποσά καί πράκτορας διά νά προάγῃ τόν διχασμόν, ὥστε νά ἐξασθενῶμεν ἐθνικῶς. Ἡ Ἑλλάς κατήντησε «ξέφραγο ἀμπέλι». Χωρισμένοι εἰς Βασιλικούς καί Βενιζελικούς καί μέσα εἰς τήν παραζάλην τοῦ ἐμφυλίου σπαραγμοῦ, οἱ βάρβαροι ξένοι μᾶς ὑπεδούλωναν καί ἐδαφικῶς, ἀφοῦ πρῶτον μᾶς εἶχαν ἐξουθενώσει ψυχικῶς. Ὁ κατατροπωμένος στρατηγός Χάμιλτον μετεφέρθη μέ τόν ἡττημένο στρατόν του εἰς τήν Μακεδονίαν καί ἐγκατεστάθη εἰς τήν Θεσσαλονίκην, ὡς νά εἴμεθα Ἀγγλική ἀποικία. Οἱ Γάλλοι, ἐτσιθελικῶς, κατέλαβον τήν Κέρκυρα καί ἐμάζευσαν ἐκεῖ τοὺς καταδιωγμένους Γιουγκοσλάβους διά νά τοὺς ἀνασυγκροτήσουν. Οἱ Βούλγαροι καταλαμβάνουν τό ὄχυρόν μας Ροῦπελ. Οἱ Ἀγγλογάλλοι ἀποβιβάζονται εἰς τήν Θάσον καί δημιουργοῦν πολεμικήν βάσιν. Ὁ Γάλλος ναύαρχος Φουρνέ ἀποβιβάζεται στόν Πειραιᾶ καί διώχνει τοὺς ἐκπροσώπους τῶν Κεντρικῶν Αὐτοκρατοριῶν. Ἄλλος Γάλλος στρατηγός, ὁ Σαράϊγ, κηρύσσει εἰς τήν Μακεδονίαν τόν στρατιωτικόν νόμον καί κυριεύει Ἑλληνικά φρούρια. Οἱ Βούλγαροι εἰσέρχονται εἰς τήν Φλώρινα! Τό Τέταρτο Σῶμα Στρατοῦ, δυνάμεως 4.000 ἀνδρῶν, ὑπό τόν στρατηγὸ Χατζόπουλο παραδίδεται εἰς τοὺς Γερμανοὺς καί

μεταφέρεται στο Γκαϊρλιτς, όπου θά μείνη μέχρι τό τέλος του πολέμου.

Οί Ἀγγλογάλλοι παρουσιάζουν τό ἀληθές πρόσωπόν των. Στέλλουν εἰς τήν Ἑλληνικήν κυβέρνησιν τοῦ Σκουλούδη διακοινώσεις, όπου τιλοφοροῦνται... «Προστάτιδες Δυνάμεις τῆς Συνθήκης τοῦ 1830»(!) καί ζητοῦν πλήρη ἀποστράτευσιν, παραίτησιν κυβερνήσεως, ἐκλογάς (ἄχ! Αὐταί αἱ ἐκλογαί πού πάντα τόσο θέλουν οἱ ξένοι) ἀπόλυσιν τῶν δημοσίων ὀργάνων πού δέν συντάσσονται μέ τήν Ἀντάντ. Μέ δύο λόγια, ζητοῦν διάλυσιν τοῦ κράτους μας, τῆς Ἑλλάδος. Καί ἡ Ἑλλάς διαλύεται κυρίως ἀπό τοὺς Ἑλληνας, οἱ ὁποῖοι διηρέθησαν τώρα ἐπίσημως εἰς δύο κράτη. Εἰς τό ἓνα, μέ πρωτεύουσα τήν Θεσσαλονίκη, ἐσχηματίσθη ἡ Κυβέρνησις τῆς Ἐθνικῆς Ἀμύνης μέ τόν Βενιζέλον, τόν ναύαρχον Κουντουριώτην καί τόν στρατηγόν Δαγκλήν καί εἰς τό ἄλλο μέ πρωτεύουσα τάς Ἀθήνας κυριαρχεῖ ὁ Βασιλεὺς μέ διωρισμένον πρωθυπουργόν τόν Σ. Λάμπρου. Τό ἓνα κράτος ἐκήρυξε τόν πόλεμον κατὰ τῆς Γερμανίας, τό ἄλλο μένει οὐδέτερον. Καί τά δύο προετοιμάζονται νά ἀρχίσουν μεταξύ των ἐχθροπραξίας, πρᾶγμα πού, τελικῶς, ἔγινε.

Τότε μία αὐθόρμητος ἐθνική ἐκδήλωσις τῶν Ἑλλήνων ἔλαβε ἀπό τόν Μεταξᾶ ὀργανωτικήν μορφήν. Ἦτο ὁ «Σύνδεσμος τῶν Ἐπιστράτων». Τοὺς κατηγόρησαν καί τοὺς ἐσυκοφάντησαν. Τοὺς εἶπαν παραστρατιωτικούς, παρακρατικούς, παρανόμους καί ἄλλα παρόμοια. Τήν ἀλήθεια θά μᾶς τήν ἐκφράσῃ ὁ Μεταξᾶς εἰς τό 48ο ἀρθρον του («Καθημερινή», 11.12.1934).

«Τί ἦσαν οὗτοι οἱ ΕΠΙΣΤΡΑΤΟΙ; Ἦσαν ἡ νεολαία τῆς Ἑλλάδος, αἱ εἴκοσι νεώτεραι κλάσεις, ὅχι τῶν Ἑλλήνων ψηφοφόρων, ἀλλά τῶν Ἑλλήνων παλαιῶν πολεμιστῶν. Ἦσαν οἱ πολεμισταί τοῦ 1912 καί 1913 οἱ περιφέροντες τήν ἑλληνικήν σημαίαν ἀνά τά πεδία τῶν μαχῶν τῆς Μακεδονίας, τῆς Ἠπείρου καί τῶν νήσων

τοῦ Αἰγαίου... Δι' αὐτούς ὁ Βασιλεὺς ἦτο τό σύμβολον τῶν παραδόσεων τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς. Μὲ τὴν διάλυσιν τῆς ἐπιστρατεύσεως, μεταφερόμενοι ἀπὸ Μακεδονίας εἰς τό ἐσωτερικόν τῆς Ἑλλάδος, μέσα εἰς τὰ τραῖνα, μέσα εἰς τὰ πλοῖα, ἐσχημάτιζαν μόνοι των συνδέσμους τῶν ἐπιστράτων. Αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἐπῆραν μόνοι των αὐτό τό ὄνομα. Ἦτο μία κίνησις πρωτόγονος, ἀκάθεκτος, στοιχειακή. Ἦτο διαμαρτυρία τῆς Ἑλληνικῆς ψυχῆς κατὰ τῆς καταλύσεως τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς πατρίδος. Δέν ἐστρέφετο κατὰ τοῦ κ. Βενιζέλου. Ὁ κ. Βενιζέλος μέ κατηγοροῦσε καί μέ κατηγορεῖ σήμερον, ὅτι ὑπῆρξα ὁ ὀργανωτὴς τῆς κινήσεως ταύτης. Ἄλλ' αὐτό θεωρῶ ἐγὼ τιμὴν μου»!

Οἱ ἀποστρατευμένοι κατ' ἀπαιτήσιν τῶν Συμμάχων Ἕλληνες στρατιῶται, ἀντέδρασαν ἐνεργητικῶς εἰς τὴν κατάρρευσιν τῆς πατρίδος. Οἱ Ἐπίστρατοι ἐπετέλεσαν σπουδαίαν ἐθνικὴν ἀποστολὴν καὶ εἶναι ἐντροπὴ καὶ ἀμάθεια νὰ κατηγοροῦνται, διότι οἱ Ἐπίστρατοι, ἐπαναλαμβάνομεν, προσέφεραν εἰς τὸν λαόν καὶ εἰς τὴν πατρίδα φιλοτίμους ὑπηρεσίας καὶ ἔδωσαν σκληρὸ μάθημα εἰς τοὺς ξενόδουλους καὶ εἰς τοὺς ξένους εἰσβολεῖς.

Ὅταν ὁ Γάλλος ναύαρχος Φουρνέ ἀπεβιβάσθη εἰς τὸν Πειραιᾶ μέ τοὺς συμπατριώτας του καὶ ἄλλους καὶ ἐβάδισεν ἐναντίον τῶν Ἀθηνῶν, χιλιάδες νέοι, φοιτηταί, ἐργάται καὶ κάθε λογῆς Ἐπίστρατοι τοῦ ἐκοψαν τὸν δρόμον. Ἐγίνε μάχη. Ἐφονεύθησαν δεκάδες καὶ ἐτραυματίσθησαν πολλοί. Ἀλλὰ οἱ ξένοι δέν ἐνίκησαν. Ἐκλείσθησαν ἡττημένοι εἰς τό Ζάππειον. Οἱ Γάλλοι ἔλαβαν τό μάθημά των.

Εἴμεθα εἰς τὰ μέσα τοῦ Νοεμβρίου 1916, τὴν ἐποχὴν πού ὁ διχασμὸς κορυφώνεται. Τὰ περίφημα «Νοεμβριανὰ», τὰ ἐπεισόδια δηλαδή τῶν Βασιλικῶν ἐναντίον τῶν Βενιζελικῶν εἰς τὰς Ἀθήνας θὰ ὀλοκληρώσουν τὸν διχασμὸν μέ τὴν τελευ-

ταίαν επίσημον επικύρωσίν του. Ἡ Κυβέρνησις τῆς Θεσσαλονίκης, μέ διάγγελμα θά καταργήσῃ τὴν Βασιλείαν. Αἱ δάφναι τοῦ 12 καὶ τοῦ 13 νωπαὶ ἀκόμη δέν θά ἐμποδίσουν νά διακηρυχθῇ: «ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος εἶναι ἐκπτωτος τοῦ θρόνου του». Ἀμέσως ἀρχίζει ἕνας μαρτυρικός Δεκέμβριος διὰ τοὺς Ἀθηναίους. Οἱ Ἀγγλογάλλοι θά μᾶς ἀποκλείσουν ἐπὶ ἑπτὰ μῆνας περίπου. Θά ὑποφέρωμεν, ἀλλὰ δέν θά ὑποκύψωμεν εἰς τὰς ἀξιώσεις των. Ὁ πατριωτικὸς ἐνθουσιασμός ἐξουδετερώνει τὰς ταλαιπωρίας.

Ὁ Μεταξᾶς τυπικῶς, ὑπηρετεῖ ὡς διοικητὴς εἰς τὴν Σχολὴν Λοχαγῶν. Τό θέρος τοῦ 1916 εἶχε προαχθῇ εἰς συνταγματάρχην. Οὐσιαστικῶς εὐρίσκεται παρὰ τὸ πλευρόν τοῦ Κωνσταντίνου. Μέ ἀγανάκτησιν, ὅπως καὶ ὅλος ὁ Ἑλληνισμός, πληροφορεῖται τὴν εἰδησιν τῆς καταλήψεως τῶν Ἰωαννίνων ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς! Αὐτοὶ λοιπὸν εἶναι οἱ Σύμμαχοι πού θά μᾶς ἐδίδον ἀνταλλάγματα; Αὐτοὶ πού μᾶς ἐπαιρναν καὶ ὅσα εἶχαμε; Τὸν καιρὸν ἐκείνον ἔρχεται εἰς τὰς Ἀθήνας ὁ Γάλλος γεροϋσιαστὴς Ζοννάρ. Σκοπὸς του εἶναι ἡ ἐκθρόνισις τοῦ Κωνσταντίνου. Θέλουν νά τὸν ἐξορίσουν. Ὁ Ζοννάρ, μέ τὸν πομπῶδη τίτλο τοῦ «Ὑπάτου Ἀρμοστοῦ»(!) συναντᾷ τὸν πρωθυπουργὸν Ζαῖμην καὶ ἀπαιτεῖ νά φύγῃ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ὁ Κωνσταντῖνος ἐντὸς 24 ὥρῶν. Ταυτοχρόνως οἱ Σύμμαχοι κυριεύουν τὴν Ἐλασσόνα, τὸν Ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου καὶ φέρουν στρατόν μέ πλοῖα εἰς τὸν Πειραιᾶ, διὰ νά ἐπιβάλουν δημοκρατικώτατα τὴν ἀξίωσίν των. Διατί ἤθελαν νά φύγῃ ὁ Βασιλεὺς; Διότι, εἶπαν εἰς τὸ τελεσίγραφόν των: «προφανῶς παρεβίασε, ἰδίᾳ πρωτοβουλία τὸ Σύνταγμα τοῦ ὁποίου ἡ Γαλλία, ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Ρωσία ἦσαν ἐγγυήτριαι»! Φυσικά, δέν θά σχολιάσω τὴν κοροϊδίαν...

Ὁ Μεταξᾶς πηγαίνει εἰς τὰ Ἀνάκτορα καὶ εἰσηγεῖται εἰς τὸν Κωνσταντῖνον νά μὴν παραιτηθῇ, ἀλλὰ νά μεταβοῦν εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ὁ λαὸς τὸν θέλει, τὸν ἀγαπᾷ. Δέν ἔχει τό

δικαίωμα νά τόν προδώσῃ. Ὁ Βασιλεύς δέν ἀπήντησε. Ἄπε-
σύρθη εἰς ἓνα γραφεῖον μέ τόν Ζαῖμην, πού εἶχεν ἐπιστρέψει
ἀπό τό πλοῖο «Βρουῖμ» ὅπου ἔμενε ὁ Ζοννάρ, διότι δέν
ἐτόλμα νά βγῇ ἀπό ἐκεῖ. Οὐδεῖς φυσικά γνωρίζει τί εἰπώθη.
Μᾶλλον θά τοῦ μετέφερεν ὁ Ζαῖμης τήν ἀπόφασιν τῶν Ἀγ-
γλογάλλων νά αἵματοκυλήσουν τήν πρωτεύουσαν προκειμέ-
νου νά τόν ἀπομακρύνουν. Ὅταν ἐτέλειωσεν ἡ συνομιλία
ἐξηλθεν ὁ Κωνσταντῖνος, ἐχαιρέτησε τόν Μεταξᾶ καί ἔφυγε
χωρίς νά εἶπῃ κάτι. «Ἠννόησα», ἔγραψε ὁ Μεταξᾶς, «ὅτι ἡ
πρότασίς μου δέν ἐγένετο δεκτή».

Τήν ἐπομένην, 29ην Μαΐου 1917, τό ἀπόγευμα, ὁ κόσμος
ἐπληροφορήθη τά νέα. Ὁ ἀντιβασιλικός Ρεκουλύ εἰς τό βι-
βλίον του «Ὁ Ζοννάρ ἐν Ἑλλάδι», περιγράφει τάς λαϊκάς
ἐκδηλώσεις ὡς ἑξῆς: «Τό ἑσπέρας, τήν νύκτα, πλείσται λαϊκαί
ἐπιτροπαί παρουσιάζονται εἰς τόν Βασιλέα. Οἱ ἀξιωματικοί
συγκεντρῶνται εἰς τήν στρατιωτικήν λέσχην καί παραμένουν
συσκεπτόμενοι... Πλήθος καταστημάτων κλείουσι ἀμέσως.
Λαϊκαί συγκεντρώσεις συγκροτοῦνται παντοῦ. Μεγάλη πλη-
θύς Λαοῦ συγκεντροῦται πρό τῶν Ἀνακτόρων... Ὁ ἔρεθισμός
τῶν πνευμάτων εἶναι ἐκεῖ πολύ μέγας... Μέ τήν ιδέαν ὅτι
αἱ ἁμαξαὶ αἵτινες θά μετέφερον τόν Βασιλέα θά διήρχοντο
ἐκεῖθεν, ἀποφασίζουσι νά τάς σταματήσωσι...».

Ὁ Κωνσταντῖνος εἶχεν ἀποφασίσει ἀμετακλήτως. Θά ἔφευ-
γε, ἀλλά δέν ἐπρόκειτο νά παραιτηθῇ. Εἰς τήν θέσιν του δέν
θά ἔμενε ὁ Διάδοχος Γεώργιος, ἀλλά ὁ πρίγκιψ Ἀλέξανδρος.
Ὁ Μητροπολίτης πού ἤρχετο νά τόν ὀρκίσῃ, γίνεται ἀντιληπτός
ἀπό τό πλήθος. Θραύουν τάς θύρας τῆς ἀμάξης του καί τόν
ἐκδιώκουν, ἀλλά μυστικῶς τόν εἰσάγουν ἀργότερα ἀπό κά-
ποιαν θύραν ὑπηρεσίας. Ἀπό πίσω πάλι βγάζουν κρυφίως τόν
Κωνσταντῖνον καί μεταφέρουν αὐτόν τόν τραγικό Βασιλέα,
εἰς τόν Ὠρωπόν, ὅπου τόν ἐπερίμενε ἡ «Σφακτηρία» καί
ὅπου παρ' ὀλίγον νά μὴν ἐπιβιβασθῇ, λόγῳ τῆς ἀντιστάσεως

χιλιάδων χωρικῶν πού εἶχαν συγκεντρωθῇ ἐκεῖ, κλαίγοντες καί ἐκστομίζοντες κατάρας.

Μέ τό λιτό περιβάλλον του ὁ στρατιώτης Βασιλεὺς ἐπῆρε τό δρόμο τῆς ἐξορίας. Ἀπό τήν Ἰταλίαν κατέφυγε εἰς τήν Ἑλβετίαν ἐγκαταλείπων εἰς τήν Πατρίδα του ἕναν ὁλόκληρον κόσμον πού τόν ἐλάτρευε.

Τό τί ἐπηκολούθησε μέ τήν ἀφίξιν τοῦ Βενιζέλου καλλιτέρον νά μήν τό γράψωμεν, ὅπως καί δέν θά γράψωμεν τό τί ἐπηκολούθησεν ὅταν ἐπέστρεψε ὁ Κωνσταντῖνος. Ἐμεῖς, ὡς εὐφυῆς λαός πού εἴμεθα πρέπει νά ἀντιληφθῶμεν ὅτι ἐπιβάλλεται νά σταματήσωμε τό νεροκουβάλημα εἰς τόν μύλο τοῦ διχασμοῦ, πού ἡ ἔθνοκτόνος πέτρα του συνθλίβει τό μέλλον τῆς Ἑλλάδος. Οἱ διάφοροι συγγραφεῖς ὀφείλουν νά κλείνουν τās πληγὰς καί ὄχι νά τās ξύνουν, ὅπως μέχρι καί τώρα κάνουν οἱ ψευτοῖστορικοί, προπαντός ἀπό τās ἐφημερίδας.

Προσωπικῶς, πιστεύω εἰς τήν ὀρθότητα τῆς πολιτικῆς τοῦ Βασιλέως καί ὄχι τοῦ Βενιζέλου. Ἡ πεποίθησίς μου δέν στηρίζεται εἰς τόν θαυμασμόν μου πρὸς τόν Μεταξά, ἀλλά εἰς τήν σιγνότητα καί εἰς τόν μισελληνισμό τῶν ξένων. Αἱ ὥραϊαι φιλοδοξίαι τοῦ Βενιζέλου καί τὰ ἐθνικά μας ὄνειρα συνεκρούοντο μέ τὰ ρωσικά συμφέροντα εἰς τήν Μικράν Ἀσίαν καί μέ τὰ Ἰταλικά εἰς τήν Β. Ἠπειρόν καί εἰς τās νήσους μας. Παράλληλως οἱ Ἀγγλοι δέν ἤθελαν ἰσχυράν Ἑλλάδα, ἰδίως κατά θάλασσαν. Τό πολὺ μάς προώριζαν δι' ὑπομόχλιον τῆς πολιτικῆς των ἔναντι τῶν Κεντρικῶν Αὐτοκρατοριῶν. Εἰς αὐτὴν τήν ἀνθελληνικήν πολιτικήν ἔπαιξαν καί οἱ Ἑβραῖοι τόν συνηθισμένον βρώμικον ρόλο των.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ἐξορία τοῦ Μεταξᾶ καὶ καταδίκη εἰς θάνατον - Ἡ ζωὴ εἰς τὴν ξενιτειάν - Διάφοροι προφητικαὶ σκέψεις - Ἡ Μικρασιατικὴ ἐκστρατεία - Παρ' ὀλίγον πρωθυπουργός - Ἡ ἐκθρόνισις τοῦ Κωνσταντίνου - Νέα ἐξορία καὶ νέα καταδίκη εἰς θάνατον - Ἡ ἀβασίλευτος δημοκρατία καὶ τὰ καμώματά της - Τὸ κόμμα τῶν Ἐλευθεροφρόνων - Ὁ Μεταξᾶς ὑπουργός - Ἐγκατάλειψις τῆς πολιτικῆς καὶ ἐπιστροφή εἰς αὐτήν.

Μετά τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Βασιλέως ἐξησφαλίσθη ἡ ἐπικράτης τοῦ Βενιζέλου. Ὅσοι σοβαροὶ ἀντίπαλοι ἔμεναν ἔπρεπε νὰ ἐξουδετερωθοῦν. Μεταξύ των πρωτίστως εὐρίσκειται ὁ Μεταξᾶς. Ἐν ὑπηρεσιακόν σημείωμα τῆς Ἀστυνομικῆς Διευθύνσεως Ἀθηνῶν τοῦ γνωρίζει δι: «Ἐντολῇ τοῦ κ. Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως καὶ κατόπιν αἰτήσεως τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν συμμαχικῶν στρατευμάτων Στρατηγοῦ κ. Ρεϋνώ, καλεῖσθε, ὅπως παρευρεσθῆτε εἰς τὸ ἐν Πειραιεὶ Στρατηγεῖον τοῦ Συμμαχικοῦ Στρατοῦ μέχρι τὸ ἑσπέρας τῆς προσεχοῦς Τρίτης 6 Ἰουνίου ἐ.ἐ. διὰ νὰ ἀπομακρυνθῆτε τῆς Ἑπαιρωτικῆς Ἑλλάδος προσωρινῶς ἢ μέχρι πέρατος τοῦ πολέμου». Οὕτω εἰς τὰς 7 Ἰουνίου 1917 τὸν συλλαμβάνει ἡ ἀστυνομία καὶ μαζί μέ τοὺς Δημήτριον Γούναρην, Βύτωνα Δούσημανην, Ἰῶνα Δραγοῦμην καὶ πολλοὺς ἄλλους ἐπιφανεῖς

«Κωνσταντινικούς» εξορίζεται εις τήν Κορσικήν.

Τό Ἑλληνικόν ὑπερωκεάνειον πού τόν μετέφερε εις τήν ἐξορίαν ἐλέγετο, ὡς ἀπό εἰρωνείαν, «Βασιλεύς Κωνσταντίνος». Τόν Μεταξά καί μερικούς ἐξορίστους ἠκολούθησαν ἐθελοντικῶς αἱ οἰκογένειαι των. Μέ τήν σύζυγόν του καί τάς δύο κόρας του ἐγκατεστάθη εις τό ξενοδοχεῖον «Γκράντ Ὀτέλ», εις τό Αἰάκειον, τήν πρωτεύουσαν τῆς Κορσικῆς καί γενέτειραν τοῦ Μ. Ναπολέοντος.

Τούς μῆνας πού ἐπέρασεν ἐκεῖ ἐφρόντισε νά τοῦς ἐκμεταλλευθῇ τελειοποιῶν τά γαλλικά του καί μελετῶν. Κατά τήν δραματικήν ἐκείνην περίοδον τοῦ Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ὁ Μεταξάς ἤρχισεν νά συντάσῃ τό «τετράδιο οκέψεων» πού εὐτυχῶς διεσώθη καί ὅπου κατεχώρισε τάς ἀναλήψεις του ἐπὶ τῶν πολιτικῶν ἐξελίξεων τοῦ μέλλοντος. Ἐκτοτε διέρρηυσεν πέραν τοῦ ἡμίσεως αἰῶνος καί βλέπομεν τάς προφητικές του σκέψεις νά ἐπαληθεύονται μέ καταπληκτικήν ἀκρίβειαν.

Πρῶτα ἀπό ὅλα θαυμάσατε μέ πόσῃ διαύγειαν καί ἀνευ ἀμφιβολιῶν προέβλεψε τήν ἀπώλειαν τῶν Γαλλικῶν καί Ἀγγλικῶν ἀποικιῶν, τήν ἀνοδὸν τῆς Ἰαπωνίας καί τοῦ Ἀμερικανικοῦ ἐπεκτατισμοῦ:

«... θά εἶναι ὁθεν ἀδύνατον εἰς τά μεγάλα εὐρωπαϊκά κράτη τῆς σημερινῆς Ἀντάντ, νά προσηλώσωσι τήν προσοχήν των εἰς τήν ἀποικιακὴν πολιτικήν, εἰς πολιτικὴν ἐμπορικὴν παγκόσμιον. Οὔτε θά ἔχωσι δυνάμεις νά τήν ὑπερασπίσωσι κινδυνεύουσας, διότι μικραὶ δυνάμεις δέν θά ἐπαρκῶσι πλέον ἀπέναντι τῶν μεγάλων κρατῶν τῆς Ἀμερικῆς καί τῆς Ἀσίας, τῶν ὁποίων ἡ στρατιωτικὴ ἰσχὺς ἀκονίζεται διὰ τῆς συμμετοχῆς των εἰς τόν σημερινόν μέγαν πόλεμον. Ἀκόμη καί αἱ ἀφρικανικαὶ φυλαί, ἐκ τῶν ὁποίων πολλοὶ πολεμισταί, ἀγωνιζόμενοι σήμερον ὡς ὑποτελεῖς τῆς Γαλλίας καί Ἀγγλίας, θά ἐπιστρέψωσι εἰς τόν τόπον των μετὰ τό

πέρας του πολέμου, θά είναι επικίνδυνοι εις τούς σημερινούς κυριάρχους των. Εάν εις ταῦτα προστεθῇ καί ἡ ἐπυρροή καί ἡ ἰσχύς τῆς Ἰαπωνίας καί τῆς Βορείου Ἀμερικῆς, ἡ κατάστασις διὰ τὴν παγκόσμιον θέσιν τῶν Μεγάλων Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων καθίσταται λίαν κρίσιμος...».

Αὐτὰ ἔγραφε τὴν 23ην Ἰουλίου 1917. Ἀργότερον, ιδίως σήμερον, διαπιστοῦται ἡ πραγματοποιήσις τῶν προβλέψεων του. Ἡ πῶσις τῆς Εὐρώπης ὀφείλεται εἰς τὴν ἥτταν τῆς Γερμανίας. Ἄν δέν εἶχεν ἡττηθῇ ἡ Γερμανία, θά ἐδραιούτο ἡ Εὐρωπαϊκὴ ἐνότης καί ἡ ἀνεξαρτησία τῶν Εὐρωπαϊκῶν κρατῶν, διότι, κατὰ τὸν Μεταξά πάλιν, ἀφ' ἐνός μὲν ἡ Γερμανία «θά ἐλάμβανε μερίδα ἐπὶ τοῦ ἀποικιακοῦ καὶ οἰκονομικοῦ πεδίου», ἀφ' ἑτέρου δέ, θά καθίστατο «συμβιβαστικὴ καὶ εἰρηνικὴ», διότι θά εἶχε ἀνάγκην τῆς φιλίας τῶν Εὐρωπαϊκῶν κρατῶν πρὸς χάριν τῆς «συννοχῆς τῆς μετὰ τῶν ἀποικίων καὶ τῶν μεγάλων ἀγορῶν τῶν λοιπῶν ἡπείρων». Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἦτο ἐφικτὴ ἡ Εὐρωπαϊκὴ ἐνότης, ἡ ὁποία «εἶναι ἀναγκαία διὰ τὴν ὑπαρξιν τῶν Εὐρωπαϊκῶν κρατῶν, τὰ ὁποῖα ὅλα ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει, θά ἐγένοντο ὑποτελῆ τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν...»!! Τὴν 23ην Ὀκτωβρίου 1918 διαβλέπει: «καὶ αὐτῶν τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν ὁ δρόμος, τὰς φέρει εἰς τὴν δημιουργίαν ἰσχύος βασιζομένης εἰς τὴν ὑπὸ μίαν οἰανδήποτε μορφήν κατάκτησιν τῆς Ἀμερικῆς καὶ ἰσως τοῦ κόσμου».

Μέχρι τώρα ἐπιμένουν νά ἰσχυρίζονται, ὅτι ὁ Μεταξάς ἔπεσεν ἔξω εἰς τὴν πρόβλεψίν του, ὅτι ἡ Γερμανία θά ἐνίκη, καὶ δέν σκέπτονται, πῶς συνέβη νά μὴν ἐξετίμησεν ὀρθῶς τὸ ἀνωτέρω, καὶ εἰς ὅλα τὰ ἄλλα αἱ προβλέψεις του νά εἶναι ἀληθεῖς; Πῶς, δηλαδή, προέβλεψε ὀρθῶς μακρὰς πολιτικοκοινωνικὰς διαφοροποιήσεις καὶ δέν ἀντελήφθη τὴν ἐκβασιν τοῦ πολέμου, παρ' ὅλο πού ἦτο διαπρεπὴς στρατιωτικός;

Ἀλλά, ὅπως εἶδαμε εἰς τό προηγούμενον κεφάλαιον ὁ Μεταξᾶς ἐπίστευεν ὅτι χάρις εἰς τὴν κατὰ θάλασσαν ὑπεροχὴν τῆς, ἢ Ἀγγλίας θὰ ἐπέβαλε τοὺς ὅρους τῆς εἰς τὴν Γερμανίαν. Ὅταν, λοιπόν, τὸν Νοέμβριον τοῦ 18, ἐσυνθηκολόγησεν ἡ Γερμανία, ὁ Μεταξᾶς οὔτε ἐκπληξιν ἠσθάνθη, οὔτε ἐθεώρησεν ὅτι εἶχαν διαψευσθῇ αἱ πεποιθήσεις του, ὅπως θέλουν νὰ ὑποστηρίζουν φίλοι ἢ ἐχθροὶ του. Ἀσφαλῶς ἐπικράθη διότι, καὶ ὄχι ἀδίκως, δέν εἶχε ἐμπιστοσύνην εἰς τοὺς Ἀγγλους. Ἐφοβεῖτο ἐκεῖνο πού ἀμετρήτους φορὰς ἀπεδείχθη ἀληθές: Οἱ Ἀγγλοὶ, ὡς «φίλοι», μᾶς ἔκαναν περισσότερο κακόν, ἀπὸ ὅσον οἱ Γερμανοὶ ὡς ἐχθροὶ.

Πέραν τοῦ στρατιωτικοῦ τομέως ὑπάρχουν ὅλοι οἱ ἄλλοι τομεῖς τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος, ὅπου ὁ Μεταξᾶς ἐφρόνει ὅτι «ἡ νίκη τῆς Γερμανίας εἶναι μοιραία καὶ ἀναγκαία», ὄχι διότι ἔτσι τοῦ ἤρρεσεν, ἀλλὰ διότι «ἡ γερμανικὴ κοινωνία κατάρθωσε νὰ ἀποδώσῃ τὴν ὁμάδα τελειότερον πάσης ἄλλης κοινωνίας». Οἱ δύο παγκόσμιοι πόλεμοι ἐπηλήθευσαν τὴν πίστιν τοῦ Μεταξᾶ. Ἡ Γερμανία ἠττάτο στρατιωτικῶς, ἀλλὰ ἐνῖκα εἰς τὸν συνολικόν ἐθνικόν συναγωνισμόν, μέχρι σημείου, μετὰ ἀπὸ δύο νικηφόρους πολέμους, ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία νὰ χάσουν τὰς αὐτοκρατορίας τους, ἀντὶ νὰ τὰς πολλαπλασιάσουν, καὶ ἐμεῖς, οἱ νικηταί, νὰ ἐργαζώμεθα ὡς ἐργάται εἰς τὰ ἐργοστάσια τῶν ἠττημένων Γερμανῶν.

Ἡ ἀναγγελία τῆς παραδόσεως τῆς Γερμανίας ἐπέσπευσε τὴν ἀπόφασιν τοῦ Μεταξᾶ νὰ δραπετεύσῃ ἀπὸ τὴν Κορσικὴν. Δύο ἄλλοι ἐξόριστοι συνεμερίσθησαν τοὺς φόβους του διὰ τὴν συμπεριφορὰν τῶν Γάλλων ἀπέναντί των. Ὁ Γούναρης καὶ ὁ Πεσμαζόγλου θὰ ἐδραπέτευαν μαζί του. Κατέστρωσαν τὸ σχέδιον ἀποδράσεως καὶ τὴν νύκτα τῆς 23ης Νοεμβρίου τὸ ἐφήρμοσαν. Εἰς ὁλόκληρον τὴν Κορσικὴν ἀπηγορεύετο ἡ κυκλοφορία αὐτοκινήτων, ἐκτός ἀπὸ τὸ αὐτοκίνητον τοῦ Νομάρχου πού, ἄγνωστο μέ ποῖον τρόπον, κατορθώνουν νὰ τὸ

χρησιμοποιήσουν. Ὅδικῶς φθάνουν ἀπὸ τὸ Αἰάκειον εἰς τὸ Μπονιφάτσιο καὶ ἀπὸ ἐκεῖ, μέ ἐνοι; μισμένον καίκι, πλέουν εἰς τὰ λιμενικά πρὸς τὴν Σαρδηνίαν, ὅπου ἀποβιβάζονται κοντὰ εἰς τὸ ψαροχώρι Σάντα Τερέζα. Ἡ δραπέτευσις ἐπέτυχεν. Ὁ μόνος πού τὴν ἐπλήρωσεν ἦτο ὁ Νομάρχης, τὸν ὁποῖον ἀπέλυσαν.

Ἡ πρώτη ἐπίσκεψις πού ἐδέχθησαν εἰς τὴν Σάντα Τερέζα, ἦτο τῆς χωροφυλακῆς. Ξανὰ αἰχμάλωτοι. Μετεφέρθησαν εἰς διαφόρους μικράς πόλεις καὶ τελικῶς ἐγκατεστάθησαν εἰς τὸ Κάλιαρι, πρωτεύουσαν τῆς Σαρδηνίας. Ἐκεῖ θὰ μείνη ἐπτά περίπου δυσκόλους μῆνας, μακρὰν τῆς οἰκογενείας του, πού οἱ Γάλλοι δέν τὴν ἀφηναν νὰ ἀναχωρήσῃ. Ἐξῆ μὲ χρήματα πού τοῦ ἔστελλαν. Ἐπώλησε καὶ ἓν ἀκίνητο τῆς συζύγου του. Ὁ ἄνθρωπος πού προσέφερε τὰ πάντα στὴν Ἑλλάδα, διαμένει τώρα εἰς κάποιον πτωχικὸν ξενοδοχεῖον «μόνος, ριγῶν, τεθλιμμένος, ἔστερημένος τῆς γυναικὸς καὶ τῶν τέκνων του, ἔστερημένος πατρίδος». Μέσα εἰς τὴν μελαγχολίαν του θὰ σημειώσῃ εἰς τὸ «Ἡμερολόγιον» μέ καρτερία: «Τὸ παντελόνι μου ἐτρύπησε, τὸ διορθῶνω», θὰ δεῖξῃ ὁμως ἀντοχήν. Κάνει μαθήματα ἰταλικῶν, ἀλληλογραφεῖ μέ τὴν σύζυγόν του καὶ ἀγωνίζεται νὰ τὴν ἀφήσουν οἱ Γάλλοι. Γράφει εἰς τὸν Ὁρλάνδο. Γράφει εἰς τὸν Κλεμανσώ. Κάθε τόσο τοῦ ἐρεινοῦν μυστικῶς τὰ συρτάκια τοῦ δωματίου του, τὰ ρούχα του. Εἰς ἀστυνομικὸς τὸν παρακολουθεῖ συνεχῶς. Κάποτε ὁ Μεταξᾶς σταματᾷ καὶ τὸν παρακαλεῖ: «κάντε τὸ καθήκον σας, χωρὶς νὰ μέ ἐνοχλήτε». Μόνος, ἐν-εῖ, θ' ἀρρωστήσῃ. Ὁ Γούναρης τοῦ συμπαρίσταται συχνά, τὸν παρηγορεῖ καὶ τὸν ἐνθαρρύνει.

Διασκεδάζει πηγαίνοντας εἰς τὸν κινηματογράφον, περυστατεῖ καὶ διαβάζει. Ὁ νοῦς του τρέχει ἄλλοῦ. Παρακολουθεῖ τὰ εὐρωπαϊκὰ γεγονότα, τὰ ἀναλύει, κρατεῖ σημειώσεις. Ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ἔρχονται ἐπιστολαὶ μέ θλιβεράς εἰδήσεις. «Ἡ μητερούλα» τοῦ στέλλει νέα της, νέα καὶ ἀπὸ τὸν Κωστάκη.

Ἡ νοσταλγία τῆς πατρίδος τόν κυριεύει. Προσπαθεῖ νά ὑπομένῃ. Ἐνίστε βυθίζεται εἰς ἀπελπισίαν. Διάνά κοιμάται παίρνει φάρμακα, ἐνῶ κακά προαισθήματα πλημμυρίζουν τήν ψυχὴν του. Τί θά γίνῃ ἡ οἰκογένεια, ἡ πατρίς; Πῶς θά ζήσῃ τὰ παιδιὰ του;

Οἱ Ἴταλοί τοῦ φέρονται πολύ ἄσχημα, τόσο ἄσχημα, ὥστε θά τόν ἀναγκάσουν, ἐμπρός εἰς τήν «*ἰταλική παλιανθρωπιά*», νά ὀρκισθῇ ὅτι «*θά ἐκδικηθῇ μίαν ἡμέραν*». Πάμπολλα ἐπεισόδια συνέβησαν εἰς τήν Σαρδηνίαν. Ὁ Μεταξᾶς θά διατηρήσῃ τήν πικράν ἀνάμνησιν των ἐπὶ ἔτη. Εἰς τήν ἐξορίαν θά γίνῃ πενήντα ἐτῶν.

Ὡρμος πλέον πραγματοποιεῖ σιωπηλῶς ἀπολογισμόν τοῦ δημοσίου βίου του. Μέσα εἰς τήν ἐρημίαν του θά ὑπερηφανευθῇ: «*ἔχω τήν συνείδησίν μου ἥσυχον ὅτι ὑπηρετήσα τά ιδεώδη μου*». Μετά τήν συντριβὴν τῆς Γερμανίας, πού ἐξεπροσώπει «*μέγα πολιτισμόν*» θά ἐκυριάρχει ἄλλος τρόπος ζωῆς, ἄλλο εἶδος κόσμου. Διὰ τόν Μεταξᾶ ἦτο «*ἠθικῶς ἀδύνατον νά συνταχθῇ μέ τούς ἐπικρατήσαντες*». Μολαταῦτα ἐπίστευεν ἀκραδάντως πῶς οἱ Ἀγγλογάλλοι δέν θά ἐπικρατήσουν σταθερῶς. Μετά εἴκοσι ἔτη θά δικαιωθῇ ἱστορικῶς. Πόσοι ἄραγε μποροῦν νά καυχηθοῦν, ὅτι ὑπηρετήσαν ἰδεώδη καί δέν συνετάχθησαν μέ τούς ἐπικρατήσαντες;

Εἰς τό Κάλιαρι θά μάθῃ ἀπό τὰς ἐφημερίδας τήν συναρπασικὴν εἶδησιν: «*Οἱ Ἕλληνες κατέλαβον τήν Σμύρνην*». Ἄρα ὁ Βενιζέλος ἐδικαιώθη. Ἡ πολιτικὴ τοῦ Μεταξᾶ ἀπεδείχθη λανθασμένη. Ἔτσι ἐπίστευσε καί ἐκεῖνος καί θά γράψῃ τήν 5ην Μαΐου 1919: «*Ἐτελείωσε. Ἡμεῖς ἠττήθημεν ὀριστικῶς πολιτικῶς, ἀλλὰ ἄς μεγαλυνθῇ ἡ Ἑλλάς καί ἄς εὐδαιμονήσῃ... Ἐτελείωσε πλέον. Ὁ πολιτικός μου βίος παύει διὰ παντός*». Ἐγραψε αὐτά τά πράγματα, διότι ἐνόμισεν πῶς ἐπῆραμε τήν Σμύρνην, πῶς ἡ πολιτικὴ τοῦ Βενιζέλου ἦτο ἡ σωστή, πῶς ἡ δική του γραμμὴ ἦτο λανθασμένη. Ὡς ὑπεύθυνος πολιτικός,

λοιπόν, απεφάσισεν νά εγκαταλείψη τόν στίβον, διότι δέν εἶδε σωστά. Ὑπ' αὐτό τό πνεῦμα, ἐδήλωσεν εἰς τόν ἑαυτὸν του ὅτι εγκαταλείπει τήν πολιτικήν.

Εἶθε νά εἶχε δίκαιο. Εἶθε νά κατελαμβάναμε τήν Σμύρνην καί νά ἐπραγματοποιουῖντο τά ἐθνικά ὄνειρα. Τήν εὐχὴν αὐτήν, ὅπως εἶδαμε, πρῶτος καί καλλίτερος ἔκανε ὁ Μεταξάς. Ἀλλά ἡ μοῖρα τὰ ἤθελε ἄλλοιῶς. Ἀμέσως τήν ἐπόμενην ἡμέραν θά γράψῃ εἰς τό «Ἡμερολόγιόν» του, ὅτι «Τοῦρκοι συνεπλάκησαν μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Ἄρα πῶς θά ἐπιβληθῇ ἡ Ἑλλάς, διὰ τῆς βίας;».

Εἰς τὰς 22 Ἰουλίου 1919, ὁ Μεταξάς δέν θά ἔχῃ ἀμφιβολίαν διὰ τήν ὀρθότητα τῆς ἰδικῆς του πολιτικῆς. Τότε θά σημειώσῃ: «Πόσο εἶχα δίκαιον». Ἡ ἐντύπωσις τῆς σαγῆς παρήλθεν. Ἡ πολιτική Μεταξά εἰς τό θέμα τοῦ πολέμου ἦτο ἡ σωστή, ἡ ἐθνωφελής. Ὁ Βενιζέλος εἶχε ἐξαπατηθῇ ἀπό τοὺς συμμάχους. Δέν θά μᾶς ἔδιναν τίποτε. Ἡ συμμετοχὴ εἰς τόν πόλεμον, πού δι' αὐτήν εἶχεν ἀγωνισθῇ τόσον πολύ, δέν θά μᾶς ὠφέλει ἐθνικῶς. Ἀπεναντίας μᾶς ἔφερεν ἓνα φοβερόν διχασμόν καί μᾶς ἔβαλε εἰς τό κατώφλιον μᾶς ἐθνικῆς περικτείας, διὰ τήν ὁποία θά ὀμιλήσωμεν περαιτέρω.

Οἱ Γάλλοι, ἐπὶ τέλους, ἔδωσαν εἰς τήν γυναῖκα τοῦ Μεταξά ἀδειαν διὰ νά ταξιδεύσῃ. Ὅχι ὁμως διὰ τήν Ἰταλίαν, ὅπως ἤθελε, ἀλλά διὰ τήν Ἰσπανίαν. Νέαι προσπάθειαι τοῦ Μεταξά διὰ νά λάβῃ ἡ οἰκογένειά του θεώρησιν διαβατηρίου ἀπὸ τήν Ἰταλίαν καί διὰ νά δυνηθῇ νά μετακομίσῃ ἀπὸ τήν Σαρδηνίαν εἰς τήν ἡπειρωτικὴν χώραν. Μὲ τήν βοήθειαν ὠρισμένων φιλελλήνων, ἡ κυβέρνησις Νίττι ἀφῆσε εἰς τήν ἐκλογὴν τοῦ Μεταξά τρεῖς πόλεις. Περούτζια, Σιένα καί Λούκα. Ὁ Μεταξάς προετίμησε τήν Σιένα τῆς Τοσκάνης, ὅπου μετὰ ἀπὸ ἓνα βασιανιστικόν πολύμηνον χωρισμόν συναντᾶται ἡ οἰκογένεια.

«Τὰ παιδιά», γράφει, «μέ κρατοῦν διαρκῶς ἀγκαλιασμέ-

νον, σάν διά νά μήν φύγω». Εὐτυχισμένος, ἀρχίζει μία νέα οικογενειακή ζωὴ εἰς τὴν Σιένα, ὅπου θά μείνουν περίπου ἐπὶ ἔτος. Τώρα, ἐδῶ, ἔχει τὴν ἡσυχίαν του. Ἐπανεῦρε τὴν γαλήνην καὶ ἐπιδίδεται συστηματικῶς εἰς μελέτας φιλοσοφίας, ἱστορίας καὶ λογοτεχνίας. Ἡ πόλις εἶναι μεσαιωνικὴ καὶ διατηρεῖ τὴν φυσιογνωμίαν της. Τὰ μνημεῖα, τὰ οἰκοδομήματα, οἱ δρόμοι καὶ αἱ πλατεῖαι φέρουν μηνύματα ἀπὸ τὸ παρελθόν. Δέν θά ἀργήσῃ νά βαρεθῇ τὸ μεσαιωνικόν κλίμα. Διὰ ν' ἀποσπασθῇ ἡ προσοχή του διδάσκει ὁ ἴδιος τὰς θυγατέρας του γράμματα, κατασκευάζει καλλιγραφικόν ἀναγνωστικόν καὶ παραλλήλως εἶναι αὐστηρὸς ἀπέναντί των.

Φυσικά τὸν νοῦν του τὸν ἔχει εἰς τὴν πολιτικὴν. Διεπίστωσε, ἀπὸ τὸ 1919, ὅτι θά συντριβῇ «τὸ ἄτιμον καθεστὼς τῶν Βερσαλλιών» καὶ πύχθη νά γίνῃ, ὅπως καὶ συνέβη. Μὲ λύπη βλέπει τὴν ἐπικράτησιν τῶν σοσιαλιστῶν εἰς τὴν Ἰταλίαν. Τὴν βλέπει ὡς ἦταν τῆς ἀστικῆς τάξεως. Ἀλλὰ δέν θεωρεῖ τοὺς Ἰταλοὺς ἀριστεροὺς ἀξίους νά κάνουν κοινωνικὴν ἐπανάστασιν. «Θά χάσουν τὴν μάχην», παρατηρεῖ, ὅπως καὶ τὴν ἔχασαν, ἀπὸ τοὺς φασιστας τοῦ Μουσσολίνι. Ὁ Μεταξᾶς γνωρίζει καλῶς τὸν ἀριστεροσοσιαλισμόν. Τὸν ἀνταλαμβάνεται ὡς ὑποπροϊόν τοῦ μαρξισμοῦ, δι' αὐτὸ ἄλλωστε «μεταξὺ μπολσεβίκων καὶ σοσιαλιστῶν θά ἐδίσταζα ποιούς νά προτιμήσω». Τό ὥραϊον εἶναι ὅτι ἐνεπλάκη κάποτε εἰς μίαν διαδήλωσιν σοσιαλιστῶν. Τὸν ἐσταμάτησαν καὶ τοῦ ἐζήτησαν νά βγάλῃ τὸν πῖλον του καὶ νά φωνάξῃ «Ζήτω ἡ Ἰταλία». Ὁ Μεταξᾶς τοὺς εἶπε ὅτι εἶναι ξένος καὶ δέν καταλαβαίνει τί τοῦ λέγουν, ὁπότε «Ἀπειλαί, γρόνθοι, μπαστούνια εἰς τὸ κεφάλι μου, εἰς ἀξιοματικὸς μέ ἀπειλεῖ μέ πιστόλι». Ἔτσι λοιπόν, δημοκρατικώτατα, πείθεται νά ζητωκραυγᾷ ὑπὲρ τῆς Ἰταλίας.

Τώρα τὰ νέα ἀπὸ τὴν πατρίδα ἐρχονται εὐκόλως. Εἴτε μὲ ἐπιστολάς πού δέν λογοκρίνονται, ὅπως πρὶν, εἴτε ἀπὸ περαστικούς Ἑλληνας πληροφορεῖται τὰς ἐξελίξεις. Τὴν 24ην

Ὁκτωβρίου 1917 θά ἀρχίσῃ ἡ δίκη τοῦ «τέως Γενικοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐπιτελείου». Κατηγορούμενοι εἶναι οἱ Μεταξάς, Δούσμανης, Στρατηγός καί Ἐξαδάκτυλος. Ἐγώ ἐμπρός μου ἔνα βιβλίον 120 σελίδων πού ἐξετυπώθη κατὰ τό 1919 εἰς τό Ἐθνικόν τυπογραφεῖον(!) καί πού εἶναι ὅλη ἡ πρότασις τοῦ εἰσηγητοῦ τοῦ στρατοδικείου, κάποιου Κολοκυθά, ἐναντίον τοῦ Μεταξά, κατηγορουμένου... «ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ»! Εἰδικώτερον, αἱ πράξεις πού ἐστοιχειοθετοῦν τήν ἐσχάτην προδοσίαν ἦσαν αἱ ἐξῆς: «Συνωμοσία δι' ἐγκαθίδρυσιν ἀπολύτου Μοναρχίας, πρόκλησις ἐμφυλίου πολέμου καί παράδοσις πολεμικῶν ἀπορρητῶν εἰς τοὺς Γερμανούς». Ὅταν ἀναγνώσῃ κάποιος τό κείμενον θά ἀπορήσῃ πῶς ὁ Βενιζέλος ἐπέτρεψε νά διαπραχθῇ τοιαύτη ἀτιμία, εἰς βάρος τοῦ πρώην ἐπιτελάρχου του. Ἡ δίκη διήρκεσεν ἐπὶ τρεῖς μῆνας. Ὁ Στρατηγός καί ὁ Ἐξαδάκτυλος ἠθωώθησαν. Ὁ Δούσμανης κατεδικάσθη εἰς ισόβια καί ὁ Μεταξάς εἰς θάνατον. «Σήμερα (1.2.1920) ἦλθεν ἡ εἰδησις ὅτι κατεδικάσθη εἰς θάνατον. Εἶμαι ὑπερήφανος καί μελαγχολικός. Ναί, ἐγώ εἶμαι ὁ ἐχθρός των. Ἀλλά δέν ἔσκηψα. Εἶχα λοιπόν ἄδικον πού ἔφυγα ἐκ Κορσικῆς;...». Καί πράγματι, ἂν δέν ἐδραπέτευνεν ἀπό τό Αἰάκειον, οἱ Γάλλοι θά τόν παρέδιδαν διά νά ἐκτελεσθῇ.

Τήν 30ήν Μαΐου 1920 ὁ Μεταξάς θά ταξιδεύσῃ εἰς τό Μιλάνον. Εἰς τό ξενοδοχεῖον «Κοντινεντάλ» ἔχει συνάντησιν μέ τόν Βασιλέα Κωνσταντῖνον. «Τόν ἐπιναβλέπω ἀκριβῶς μετά 3 ἔτη. Συγκίνησις».

Ἀλήθεια. Παρήλθον τρία συναπτά ἔτη εἰς τήν ἐξορίαν, χωρίς νά φαίνεται ἀκόμη ἐλπίς ἐπιστροφῆς. Ἡ οἰκονομική του κατάστασις τοῦ δυσκολεύει τήν ζωήν. Ἐνα βιβλίον τοῦ Λούντεντορφ δέν θά τό ἠγόραζε, ἂν δέν τοῦ τό ἐδώριζαν. Προσανατολίζεται εἰς τήν ιδέαν νά ἐγκατασταθῇ εἰς τήν Γερμανίαν, εἰς τό Μόναχον ἢ εἰς τό Βερολῖνον, ὅπου θά εἴρῃ ἐργασίαν. Γράφει εἰς φίλους του ζητῶν πληροφορίας διά

τιμάς καί διευθύνσεις ξενοδοχείων. Μέσα εἰς αὐτάς τὰς φροντίδας μετακομίζει ἀπὸ τὴν Σιένα εἰς τὴν Φλωρεντίαν, ἀφοῦ προηγουμένως παραμείνῃ δυόμισυ μῆνας εἰς τὴν Κουερτσιανέλλαν. Ἐκεῖ, τὸν Αὐγουστο τοῦ 1920, θά μάθῃ τὴν θλιβεράν εἶδησιν: οἱ Βενιζελικοὶ ἐδολοφόνησαν τὸν Ἰῶνα Δραγούμην. Ὁ μέγας συγγραφεὺς ἐφονεύθη ἀπὸ τοὺς στρατιώτας, πού δῆθεν θά τὸν ὠδήγουν εἰς τὴν φυλακὴν. Εἰς τὸ σημεῖον τῆς ὁδοῦ (Βασιλίσσης Σοφίας 75), ὅπου ἔπεσε αἰμόφυρτος, ἀνηγέρθη μία ἀναθηματικὴ στήλη, πού ὑπάρχει μέχρι σήμερον. Κατὰ τὰ «Δεκεμβριανά», ὅμως, οἱ κομμουνισταὶ κατέστρεψαν τὰ λόγια πού ἦσαν χαραγμένα καὶ ἀπὸ τότε δὲν ἐπανεγράψαν.

Εἰς τὴν Φλωρεντίαν, ὁ Μεταξᾶς θά ὑποστῇ ἐκ νέου τὰς γνωστὰς ταλαιπωρίας μὲ τὴν ἀστυνομίαν καὶ τὴν γραφειοκρατίαν. Θά εἶναι πάντως πολὺ καλλίτερον, ἀπὸ τὴν ἀποιμν συμπεριφορᾶς κόσμου καὶ κατοικίας. Ἡ πόλις μὲ τὸ καλλιτεχνικὸν τῆς παρελθόν καὶ τὴν πνευματικὴν τῆς ζωὴν, ἔχει ἀρκετὰ ἐνδιαφέροντα, διὰ νὰ τὸν ἀπασχολήσουν. Αἱ ἡμέραι περνοῦν μὲ καθημερινὴν ἀπλότητα. Ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1920 θά συμβοῦν μοιραῖα πολιτικά γεγονότα, πού θά στρέψουν τὸν ροῦν τῆς ἱστορίας εἰς νέας πολιτικὰς κατευθύνσεις. Εἰς τὰς Ἀθήνας ὁ Βασιλεὺς Ἀλέξανδρος, πού τὸν εἶχε δαγκώσῃ ἓνας πίθηκος ἔπαθε μόλυνσιν καὶ ἀπέθανε. «Τί γενήσεται;» θά διερωτηθῇ ὁ Μεταξᾶς, ὥς νὰ ἐμάντευε τὰς ἐπερχομένας θεύλλας.

Ἄς περιγράψωμεν τὰ περιστατικά πού μέσα στὸ πλαίσιον τοὺς ἐκινήθῃ ὁ Μεταξᾶς, ὅσον γίνεται συνοπτικῶς. Οἱ σύμμαχοι εἶχαν μετὰ τῶν σοβαρὰς ἀντιθέσεις. Ἐν τούτοις, συναφῶνουν ἑκατὸ τοῖς ἑκατὸ καὶ ἐπλειοδότουν, εἰς τὴν ἀποφασίν τους νὰ μὴν ἀφήσουν νὰ δημοσυρηγηθῇ Μεγάλῃ Ἑλλάς. Μᾶς ἤθελαν ἐδαφικῶς μικροὺς, διότι προώριζαν τὴν χώρα μας δι' ὑπομόχλιον τῆς πολιτικῆς των. Οὔτε λίγο, οὔτε πολὺ,

ἀπό μισελληνισμόν, πού ὑπούλως σιγοέτρεφεν ὁ σωνασιμός, ἐπεζήτησαν τήν σύστασιν εἰς τὰ Βαλκάνια μιάς Ἑλλάδος ὄχι γεωγραφικῶς ἀποκατεστημένης, ἀλλά ἑνός θνησιγενοῦς κρατιδίου εἰς τήν ὑπηρεσίαν τῶν συμφερόντων των.

Ὁ Βενιζέλος ἡγωνίσθη διά νά δικαιωθῇ ἡ πολιτική του. Κατά τό θέρος τοῦ 1920 θάπρωθήσῃ τόν Ἑλληνικόν στρατόν εἰς περιοχάς θρύλων, πού ἀνάσταναν τήν Αὐτοκρατορίαν. Ἡ Προῦσα, ἡ Πάνορμος, ἡ Ἀδριανούπολις θά σημαιοστολισθοῦν μέ τήν γαλανόλευκον. Ὁ «Ἀβέρωφ» ἡγκυροβόλησεν εἰς τήν Προποντίδα, κάτω ἀπό τοὺς Τρούλους τῆς Ἀγίας Σοφίας, ἐνῶ ἡ Σμύρνη, ἡ γενέτειρα τοῦ Ὁμήρου, ἀπηλευθερωμένη, ἐπλημύριζεν Ἑλληνισμόν. Τήν 28ην Ἰουλίου 1920 ὑπεγράφη ἡ Συνθήκη τῶν Σεβρῶν, μέ τήν ὁποία παρεχωροῦντο εἰς τήν Ἑλλάδα τὰ ἀπηλευθερωμένα ἐδάφη της. Ἡ Μεγάλη Ἑλλάς, τό ὄνειρο γενεῶν καί γενεῶν, ἐγένετο πραγματικότης. Τήν πραγματοποιήσῃ αὐτοῦ τοῦ ὀνείρου, οὔτε ἤθελαν καί φυσικά οὔτε ἐγγύνοντο οἱ Σύμμαχοι. Ἐξηπάτησαν τόν Βενιζέλον. Ἡ ὑποστήριξις πού τοὺς ἔδωσε, εἰς αἷμα, εἰς χῶρον, εἰς διπλωματίαν καί ὅλαι αἱ θυσίαι τοῦ ἔθνους ἐπῆγαιναν χαμέναι. Ἀντάλλαγμα κανένα. Καί τό χειρότερον ἀκόμη, οἱ Ρῶσοι, οἱ Ἀγγλοὶ, οἱ Γάλλοι καί οἱ Ἰταλοί, ὁ καθεὶς μέ τόν τρόπον του ἐβοήθουν τόν Κεμάλ, τόν ἀμεύλικτον διώκτην τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ στρατηγός Μουσταφά Κεμάλ Πασᾶς, φανατικός ἐθνικιστής, εἶχε κηρύξει ἐκπαιπτόν Σουλτάνον καί διεξεδίκει μέ ἀνταρτικά σώματα τὰς Ἑλληνικάς ἐπαρχίας. Τά συμμαχικά χρήματα καί ὅπλα ἔρρεαν ἀφθονα εἰς τὰς τουρκικάς ὁρδὰς διά νά χρησιμοποιηθοῦν ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι εἶχαν πολεμήσει παρὰ τό πλευρόν τῶν συμμάχων.

Ὁ μεγαλοφυής Κρητικός δέν ἔπεφτε εὐκόλως θῦμα τῶν κοιτοφράγων. Τώρα εἶχεν εἰς χεῖρας του ἓν ἐπίσημον κείμενον, μίαν συμφωνίαν πού ὑπέγραψαν ὅλοι: τήν συνθήκην

τῶν Σεβρῶν, πού μέ αὐτήν κατῶχυρώνετο, νομικῶς καί διπλωματικῶς, ἡ Ἑλλάς τῶν δύο ἡττῶν καί τῶν πέντε θαλασσῶν. Εἶχεν ἀκόμη καί κάτω σπουδαιότερον: τόν Ἑλληνικόν στρατόν, πού κατεῖχε τās Ἑλληνικάς περιοχάς, τās ὁποίας μᾶς παρεχῶρει ἡ συνθήκη. Αὐτά τὰ δύο θά ἐπεδίωκε εἰς τό ἐξῆς νά ἀξιοποιήσῃ, εἰς πείσμα τῶν Συμμάχων. Διά τόν λόγον αὐτόν ἀπεφασίσθη ἡ δολοφονία του. Εἰς τόν σιδηροδρομικόν σταθμόν τῆς Λυῶνος, τόν ἐπερίμεναν δυό ξενοκίνητοι βασιλόφρονες, πού ἀπεπειράθησαν νά τόν δολοφονήσουν. Ἀπέτυχαν. Τό νέον ἐγνωστοποιήθη εἰς τās Ἀθήνας, ὅπου ἐξέσπασαν ἀγριότητες εἰς βάρος τῶν βασιλικῶν, γνωσταί ὡς «Ἰουλιανά». Οἱ ξένοι ἐπιχαίρουν. Ἡ διχόνοια τῶν Ἑλλήνων θά ἐμποδίσῃ τήν ἐνότητα, διά τήν ἀναγέννησιν τῆς αὐτοκρατορίας. Ἀκριβῶς αὐτό συνέβη. Τραγικώτερον μάλιστα ἀπό ὅσον θά ἐφαντάζετο κάποιος. Ὁ Βενιζέλος, μόλις ἐγύρισε, ἀντί νά ἐπιβάλῃ μέ τήν βία τήν Ἐθνικήν Ἐνότητα καί νά δημιουργήσῃ τήν Μεγάλην Ἑλλάδα... προεκήρυξε ἐκλογάς διά τήν 1ην Νοεμβρίου 1920.

Πολλά ἐγράφησαν δι' ἐκείνας τās καταραμένας ἐκλογάς. Ἡ ἱστορική ἀλήθεια εἶναι μία: ὅταν τό ἔθνος σύσσωμο προετοιμάζεται νά ρίξῃ τόν κύβο τῶν πεπρωμένων του, τότε αἱ ἐκλογαί εἶναι ἐπικίνδυνος πολυτέλεια. Εἶναι ἀσυγχώρητο πολιτικόν σφάλμα. Ὁ Βενιζέλος τās διενήργησε καί τās ἔχασε. Δύο ἡμέρας μετά τήν ἥττα τοῦ Βενιζέλου, ὁ Μεταξᾶς θά προβλέψῃ «δέν νομίζω ὅτι ὁ Γούναρης ἤμπορεῖ νά ἐξακολουθήσῃ τήν ἐξωτερικήν πολιτικήν τῆς σήμερον, ὥστε νά σώσῃ ἐσωτερικῶς τό κράτος... Πῶς θά ἀνταπεξέλθῃ ὁ Γούναρης ἢ οἱ ἄλλοι κατά τῆς ἐπερχομένης καταιγίδος;». Καί πράγματι, δυστυχῶς, αἱ ἐξελίξεις θά δικαιώσουν τόν Μεταξᾶ, διότι ἡ Ἑλλάς, ἐξ αἰτίας τῆς ἀνικανότητος τῶν ἀντιβενιζελικῶν θά καταστραφῇ, ἀλλά καί ἐκεῖνοι θά πληρώσουν μέ τήν ζωή των τά λάθη των.

Οἱ διάφοροι συγγραφεῖς δίδουν τὰς πλέον ἀντιφατικές ἐξηγήσεις διὰ τὴν αἰτίαν ἢ τὰς αἰτίας, πού ὠδήγησαν τὸν Βενιζέλον εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ προκηρύξῃ ἐκλογάς. Ἐκ προοιμίου ἀπορρίπτω τὰ ταπεινά κίνητρα, πού θέλουν νὰ τοῦ καταλογίσουν οἱ ἐχθροὶ του. Πιστεύω εἰς τὴν ἐξήγησιν πού δίδει ὁ βαθύς γνώστης τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων Ἰ. Μπαλάσκας, εἰς τὸ ἔργον του «Γιὰ τὴν ἄμυνα καὶ τὴν ἀναγέννηση τοῦ Ἑλληνισμοῦ».

«Ἐάν ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου συνιστᾷ τὴν κορωνίδα τοῦ πολιτικοῦ του ἀριστουργήματος τῶν βαλκανικῶν πολέμων, δέν συμβαίνει τὸ ἴδιο καὶ μέ τὴν ἐκστρατεία του στὴ Μικρασία, πού παρουσιάζει πολλές σκιές. Γιατί, ἐκτός τῶν ἄλλων, ἐφ' ὅσον ἡ ἐπιχείρηση ἀρχίζε ὑπὸ ἀντίξοες περιστάσεις καὶ θὰ ἐκρίνετο ἀπὸ ἀστάθμητους παράγοντες, πού καλοῦνται νὰ τοὺς ἀντιμετωπίσουν ἄνδρες μέ αἰσθήματα καὶ ὀξυδέρκεια, ἐκεῖνος, ἀφοῦ ρίχτηκε στὸν ἀγῶνα καὶ «ἀνοιξε τὴν ἱστορία» σάν πολέμαρχος κι ἐπαναστάτης, πού εἶχε μέ τὴν πειθῶ μά καὶ μέ τὴ βία ἐπιβληθῇ καὶ σ' ὅσους δέν τὸν ἀκολουθοῦσαν, θέλησε, ἐνῶ εἶχε «διέλθει τὸν Ρουβίκωνα», νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴ σπάθη μέ τὴν κοινοβουλευτικὴν τοῦ εὐαισθησία καὶ νὰ μεταθέσῃ τὸ βάρος τῆς εὐθύνης ἀπὸ τὸν Ἕνα σὺν πλῆθος τῶν «ἀνευθύνων». Ἐπεφτε πιά ὁ λόγος ἀπὸ τὸν ἐμπνευστὴν σὺν ἐμπνεόμενον Λαό, πού τὰ συντηρητικὰ του ψυχόρμητα καὶ ἡ πιθανὴ μαζοποίησί του μπορούσαν νὰ τὸν παρασύρουν ἀπὸ τίς σειρήνες τῆς εἰρήνης. Ἡτῶμενος ὁ Βενιζέλος στὶς ἐκλογάς ἐγνώριζε διὰ τὴν παρῆλθε τὴν ἀποστολὴν τοῦ σὲ ἄνδρες πού οὔτε ψυχικὸ σθένος διαθέτανε οὔτε καὶ πίστιν εἶχαν στὴ μικρασιατικὴν ἰδεολογίαν».

Τὴν 7ην Νοεμβρίου 1920 ὁ Μεταξᾶς λαμβάνει ἓνα τηλεγρά-

φημα από τον Γούναρη. Τού ζητούν να επιστρέψη άμέσως εις τήν Ἑλλάδα. Εἰς τό μέτωπον ἡ κατάστασις εἶναι σοβαρά. Ἐνθυμούνται τόν Μεταξά. Αὐτός θά τήν διορθώσῃ. Ταχύτατα ἔρχεται ὁ Μεταξᾶς εἰς τάς Ἀθήνας. Ἐπὶ τέλους, ἐπέστρεψε εἰς τήν Πατρίδα. Βλέπει τόν Γούναρη, ὁ ὁποῖος, ἐπειδή ἡ κατάστασις εἰς τό μέτωπον δέν ἦτο, ὅπως ἐνόμισεν ἀρχικῶς, ἀπελπιστική, τοῦ δηλώνει, ὅτι τώρα δέν τόν χρειάζεται...

Ὁ παραγκωνισμός πού τοῦ ἔγινε ἀπό τούς φίλους δέν τόν ἐνοχλεῖ. Εἶναι εὐτυχῆς πού ξαναεῖδε τό «σπιτάκι του». Τό γυρίζει ὀλο, παίρνει τό περιστροφό του. Εἶναι γεμάτος συγκίνησιν πού ἐπέστρεψε εἰς τά ἀγαπημένα του μέρη. Θά κάνῃ καί δύο ἐπισκέψεις. Μέ σφιγμένη καρδιά θά ἐπισκεφθῇ τόν ἀδελφό του, τόν Κωστάκη. Θά πάῃ ἐπίσης καί εἰς τόν τάφο τοῦ πατρός του, διὰ νά τόν σκεπάσῃ μέ ἄνθη.

Ὅταν ἐπέστρεψε ὁ Μεταξᾶς ἀπό τήν ἐξορίαν, ἡ Διασυμμαχική Ἐπιτροπή Ἀποζημιώσεων τοῦ ἀνεγνώρισε ὡς ἀποζημιώσιν 236.500 δρχ. τῆς ἐποχῆς. Μολονότι εἶχε ἀνάγκη χρημάτων διὰ τάς ζημίας πού ἔπαθε ἡρνήθη νά τά εἰσπράξῃ. Εἰς τήν δήλωσίν του πρὸς τήν Ἐπιτροπὴν ἔγραφε:

«Διὰ τῆς παρουσίας μου δηλώ ὅτι παραιτοῦμαι πλήρως καὶ ἀπολύτως ὀλοκλήρου τοῦ ἐπιδικασθέντος μοι ποσοῦ, ὡς καὶ πάσης ἄλλης σχετικῆς ἀπαιτήσεως, ἀρκούμενος εἰς τήν ἠθικὴν ἱκανοποίησιν τὴν ἀπορρέουσιν ἐκ τῆς ἀναγνώρισεως τῶν προσγενομένων μοι ζημιῶν, ἠθικὴν ἱκανοποίησιν, ἣτις ὑπῆρξε καὶ τό μοναδικόν κίνητρον ὑποβολῆς τῆς ὡς εἰρηται, αἰτήσεώς μου.

Παρακαλῶ ὁθεν, ὅπως λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς δηλώσεώς μου ταύτης νά διαγραφῶ τοῦ πίνακος τῶν δικαιούχων».

Ἡ Ἐπιτροπὴ τοῦ ἀπήντησε ὅτι ἡ δήλωσίς του κατεχωρίσθη εἰς τό πρωτόκολλον καὶ παύει νά εἶναι δικαιούχος. Τό περι-

στατικό αυτό δέν θά ἤρχετο ἴσως ποτέ στήν δημοσιότητα καί δέν θά ἐμαθαίνετο ὁ ἀγωνιστικός συναισθηματισμός τοῦ Μεταξᾶ, ἂν ἡ ἐφημερίς «Ἐλεύθερος Τύπος» δέν... ἀπεκάλυπτε ὅτι ὁ Μεταξᾶς ἔλαβεν ἀποζημίωσιν. Διά ν' ἀποστομώσει τοὺς ἐνσυνειδήτους ψεύτας, ἡ «Νέα Ἡμέρα» (15 Ὀκτωβρίου 1922) ἐδημοσίευσε τήν δήλωσιν τοῦ Μεταξᾶ περί παραιτήσεώς του «ἐκ πάσης ἀπαιτήσεως» καθὼς καί τήν ἀπάντησιν τῆς Ἐπιτροπῆς. Ἡ παραποίησις τῆς ἀληθείας ἀπό τόν τύπο, ὅπως φαίνεται, ἔχει «βαθείας ρίζας» εἰς τήν Ἑλλάδα...

Ἐν τῷ μεταξῷ, προκηρύσσεται δημοψήφισμα διὰ τήν ἐπάνοδον τοῦ Κωνσταντίνου. Ὁ Μεταξᾶς μεταβαίνει εἰς Κεφαλληνίαν, ὅπου τόν περιμένει μεγάλη ὑποδοχή. Θά ὁμιλήσῃ εἰς συγκεντρώσεις καί θά ἀγωνισθῇ διὰ τήν ἐπιστροφὴν τοῦ Βασιλέως. Τό δημοψήφισμα ἠκολούθησε τήν παράδοσιν ὀλων τῶν δημοψηφισμάτων πού διεξάγονται εἰς τήν Ἑλλάδα: Ὁριαμβευτὴς εἶναι ὁ ὀργανωτὴς του. Ἔτσι ἐπανερχεται ὁ Κωνσταντῖνος, πού γίνεται δεκτὸς μὲ πρωτοφανὴ ἐνθουσιασμόν. Ὁ Μεταξᾶς δέν θά παρευρεθῇ εἰς τήν ὑποδοχήν. Δέν θά ἴδῃ οὔτε ἐπισήμους, οὔτε κάποιον ἄλλον. Μόνον μὲ τήν Βασίλισσα Σοφίαν θά συναντηθῇ ἰδιαίτερώς καί θά ὁμιλήσουν ἐπὶ μακρόν.

Τὰ Χριστούγεννα τοῦ 1920, ὁ Μεταξᾶς θά προσχθῇ εἰς ὑποστράτηγον καί ταυτοχρόνως θά ἀποστρατευθῇ. Τήν τελευταίαν ἡμέραν τοῦ χρόνου θά ἀναχωρήσῃ διὰ τήν Ἰταλία. Πηγαίνει νὰ μεταφέρῃ τήν οἰκογένειάν του εἰς Ἀθήνας, ὅπου θά ἐγκατασταθοῦν εἰς μισθωμένην οἰκίαν, εἰς τὸ Νέον Φάληρον.

Ἡ ἀπόφασις τοῦ Μεταξᾶ νὰ μὴν ἀναμιχθῇ πλέον εἰς τήν δημόσιαν ζωὴν, φαίνεται ὀριστική. Σκοπεύει νὰ ἀσχοληθῇ μὲ ἐμπορικὰς ἀντιπροσωπείας καί ἀποφασίζει νὰ ταξιδεύσῃ εἰς τήν Γερμανίαν. Τέλη Ἰανουαρίου 1921 μεταβαίνει εἰς τὸ Βερολῖνον καί ἀπὸ ἐκεῖ εἰς τὸ Ἀμβούργον, μὲ καλὰς συστά-

σεις και προοπτικές. Αποτέλεσμα: μηδέν. Έπιστρέφει άπρακτος και λόγω άναγκών θα πωλήση την μονοκατοικία που είχε πάρει προίκα ή σύζυγός του, εις την όδό Πατησίων 152. Θα λυπηθή και θα μελαγχολήση διά την πώλησιν, διότι έπαυσε να του άνήκη τό σπίτι «*δπου ήγάπησα την Λέλαν και έπέρασα μαζί της τόσας ώρας εύτυχίας... δπου ένυμφεύθην, δπου υπέφερα και έχάρην, δπου έγεννήθησαν τά παιδιά μου*».

Έπιμελώς παρακολουθεί την μικρασιατική εκστρατεία. Είναι βέβαιος για όσα θα συμβούν. «*Καλώς υπελόγιζα από του 1914 τον χειμώνα*», σημειώνει την 15ην Φεβρουαρίου 1921. Έχει καθαράς άπόψεις, πού τās υπεστήριζε πάντα μέ συνέπειαν. Πιστεύει ότι δέν μπορούμε να καταστρέψουμε τό τουρκικό κράτος. Προχωρούντες έντός της Τουρκίας κινδυνεύομεν από τούς Βουλγάρους. Η πολιτική μας πρέπει να είναι ή έξασφάλις της Θράκης, των νήσων και της Σμύρνης. Να συμπυχθώμεν, να οργανωθώμεν ισχυρώς εις τās θέσεις της συνθήκης των Σεβρών και να αφήσωμε τούς Τούρκους ήσυχους. Να καταστώμεν όμως δυνατοί και μπορούμε να γίνωμεν τόσον δυνατοί, ώστε να μή μπορούν οί Τούρκοι να μās εκδιώξουν από τās Έλληνικάς επαρχίας. Αυτό θα ήτο τό πρώτον βήμα. Και τό δεύτερο θα τό έπραγματοποιούσαμε άργότερον. Αφού έδραιωνόμεθα εις τās άπελευθερωμένας επαρχίας, θα έφροντίσαμε διά την συντήρησιν και ανάπτυξιν των προεκτάσεων των Έλληνικών πληθυσμών έντός της Μικράς Ασίας. Κατόπιν και κυρίως μέ την πνευματικήν και οικονομικήν μας υπεροχήν θα έπιβαλώμεθα εις τούς βαρβάρους Τούρκους.

Ούτω, μέ πολεμικούς και ειρηνικούς συνδυασμούς, θα έπεται γχάναμεν την ιστορικήν πορεία της φυλής προς την Αυτόκρατορίαν. Μιά γενική εκστρατεία υποδουλώσεως των Τούρκων συνολικώς και διά μιάς ήτο άκατόρθωτος, διότι θα έξήγειρε τον τουρκικό έθνικισμόν, ένψ παραλλήλως τό Έλλη-

νικόν κράτος δέν διέθετε πλήθη στρατευμάτων διά τήν κατάκτησιν τῆς ἄχανούς χώρας καί διά τήν φρούρησιν τῶν βορείων συνόρων.

Ἡ νικηφόρος ἐκστρατεία ἐκμηδενίσεως τῶν Τούρκων, ἀορίστως εἶναι δυνατή. Ἀλλά ἐκείνην τήν ἐποχήν, κάτω ἀπό ἐκείνας τάς συγκεκριμένας περιστάσεις, ἦτο ἀδύνατος. Καί ὁ Μεταξάς, ὡς ἄνθρωπος τοῦ πραγματικοῦ καί ὄχι τοῦ ἐπιθυμητοῦ ἔλαβε ἀπό τό 1914 ἤδη, τήν προαναφερομένην τοποθέτησίν του.

Τήν 25ην Μαρτίου 1921 ὁ Μεταξάς συναντᾶται, εἰς τήν οἰκίαν τοῦ Πρωτοπαπαδάκη, μέ τόν Γούναρη. Εἶναι παρόντες ὁ Θεοτόκης καί ὁ Ἑξαδάκτυλος. Μεταξύ των διεξάγεται δραματική συζήτησις. Προσπαθοῦν νά πείσουν τόν Μεταξά νά ἀναλάβῃ τό ἐπιτελεῖον, νά γίνῃ ἀρχιστράτηγος. Τόν παρακαλοῦν, τόν ἀπειλοῦν. Ἡ συζήτησις διήρκεσεν ἀπό τάς 10 τό βράδυ μέχρι τάς 3.30 τό πρωῒ. Ὁ Μεταξάς εἶναι ἀνένδοτος: «Δέν θά ἀναλάβω ποτέ ὑπηρεσίαν, ἐάν δέν εἶμαι σύμφωνος μέ τό ἔργον πού θά διεξαχθῇ». Ἄν τόν ἀνακαλέσουν εἰς τόν στρατόν, θά λάβῃ βεβαίως μέρος εἰς τόν πόλεμον ὡς διοικητής ὁποιασδήποτε μαχίμου μονάδος, ποτέ ὁμως ὡς Ἀρχηγός τοῦ Ἐπιτελείου. Ἡ συνομιλία ἐξελίχθη κατὰ γνήσιον Ἑλληνικόν τρόπον: Μέ φωνασκίας καί γρόνθους ἐπὶ τῆς τραπέζης. Ἡ γέρθησαν τελικῶς καί ἐχώρισαν θυμωμένοι. Αἱ σοφαί συμβουλαί τοῦ Μεταξά δέν εἰσηκούσθησαν. Ἄν τοῦ ἐδίδον τήν στρατιωτικὴν ἐξουσίαν διά νά λύσῃ τό μικρασιατικόν πρόβλημα, ἄλλη θά ἦτο ἡ ὁψις τῆς Εὐρώπης, ἴσως καί τοῦ κόσμου.

Ἐπὶ τόσα ἔτη ἐπιστρατευμένοι οἱ Ἕλληνες, ἀποδεδυνάουν πόσο ἀξίζουσιν. Διχασμένοι καί μέ τάς πλέον δυσμενεῖς προϋποθέσεις, θά ξεκινήσουν διά τήν «Κόκκινη Μηλιά». Μόνοι ἐναντίον ὅλων. Μέ κυβερνήσεις πού ἡλλαζαν, μέ ἐσωτερικὴν ἀναρχίαν, ἀνευ ἐφεδρειῶν, ἀνευ σχεδίων, μέ διχόνοιαν, ἐπῆραν τόν ἀνήφορον τῆς δόξης καί τῆς συμφορᾶς.

Ὁ τραγικός Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, ἀσθενής, ἀναχωρεῖ τὴν 29ην Μαΐου διὰ τὸ Μέτωπον. Ἡ παρουσία του ἐμπνέει, ἐνθουσιάζει. Καί οὕτω, μέ πατριωτικά θούρια, τὴν τελευταίαν ἐβδομάδα τοῦ Ἰουνίου, ἡ Στρατιά θά καταλάβῃ ἡρωϊκῶς τὴν γραμμὴν Ἑσκή Σεχίρ–Κιουτάχεια–Ἀφιόν Καραχισάρ. Ἀπὸ τὴν Κιουτάχεια ἀποφασίζουν νά προελάσουν πρὸς τὴν Ἄγκυρα. Εἰς τὸν Κωνσταντῖνον, λείψανον τοῦ ἑαυτοῦ του, θά φορτώσουν τὸν Σταυρὸν τῆς εὐθύνης. Ὅλον τὸν Αὐγουστον σχεδόν, ἡ Στρατιά προχωρεῖ μαχομένη, ἀποκρούουσα λυσσαλέας ἐπιθέσεις καὶ νικῶσα. Εἰς τὸν Σαγγάριον ἤστραψε ἡ πολεμικὴ ἀρετὴ τῶν Ἑλλήνων. Οἱ γενναῖοι στρατιῶται θά διασχίσουν σὲ ἑννέα ἡμέρας τὴν φοβεράν Ἀλμυράν Ἐρημον. Εἰς τὴν ἐπικὴν των πορείαν συντρίβουν ὠχυρωμένας θέσεις καὶ προχωροῦν, μέχρις οὗτο ἡ ἀναξία ἡγεσία τους δειλιάσῃ καὶ διατάξῃ ὑποχώρησιν. Τριάντα χιλιάδες Ἑλληνόπουλα θά πεθάνουν εἰς ἀφιλόξενον γῆν, ἐνῶ ὁ Κωνσταντῖνος θά ἐπιστρέψῃ εἰς τὰς Ἀθήνας μέ τὸ πλοῖον «Κωνσταντινούπολις».

Οἱ Ἀγγλογάλλοι, οἱ Ἰταλοὶ καὶ οἱ Ρῶσοι μπολσεβίκοι συνεχίζουν νά ἐνισχύουν τὸν Κεμάλ. Ὁ στρατός μας, πού εἶχεν ὑποχωρήσῃ καὶ ὤφειλε νά καλύπτῃ μέτωπον 800 περίπου χιλιομέτρων, εὐρίσκεται εἰς ἀθλίαν κατάστασιν. Οἱ βουλευταὶ μεταθέτουν τοὺς γνωστούς τους, οἱ ἀπατεῶνες ἐμπορεῦνται τὰ στρατιωτικά εἶδη, φυγὸς στρατοὶ καὶ λιποτάκται περιφέρονται παντοῦ, ἐνῶ ὁ πρωθυπουργὸς τῆς χώρας ματαίως, ἐπὶ μῆνας, τρέχει εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς πρωτευούσας διὰ ταπεινωτικὴν εἰρήνην. Ἀλλάζουν τὸν ἀρχιστάτηγο Παπούλαν, ὑπεύθυνον τοῦ χάους, καὶ εἰς τὴν θέσιν του τοποθετοῦν ἓνα τίμιον ἄνδρα, τὸν στρατηγὸν Χατζηανέστην, πού ματαίως προσπαθεῖ νά περισώσῃ τὸν στρατόν. Ἀλλάζουν καὶ στελέχη –νοστροπία μόνον δέν ἀλλάζουν– καὶ ἔτσι ὁ Κεμάλ μέ μίαν ἐπίθεσιν εἰς τὸ Ἀφιόν Καραχισάρ διαλύει τὰ πάντα, εἰσέρχεται εἰς τὴν Σμύρνην καὶ τὴν πυρπολεῖ, ἐνῶ οἱ Σύμμαχοι

βλέπουν από τὰ ἀραγμένα εἰς τόν λιμένα πολεμικά των, τό κάψιμο ἑνός πολιτισμοῦ πού τοὺς ἐφώτισεν, ἀλλὰ δέν ἠμπόρεσε νά τοὺς κἀνῇ Ἀνθρώπους, διότι δέν τόν ἀντελαμβάνετο ἡ βάρβαρος ψυχὴ των. Αἱ φωταὶ πού ἔκαιαν τήν Ἰωνίαν, ὅπου ἐγεννήθη ἡ φιλοσοφία, ἔκαιαν τήν καρδίαν τῆς Ἑλλάδος.

Ἔτσι, δι' ἐκείνην τήν περίοδον, ἐχάθη τό ὄνειρο τοῦ «Μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ». Ἐχάθη, προδομένο ἀπό τήν κακομοιριά τοῦ πολιτικοῦ κόσμου.

Ὁ Μεταξᾶς παρηκολούθει τὰ γεγονότα μέ ἀγωνίαν. Ἐβλεπε παντοῦ τήν ἔλλειψιν ἠθικοῦ: «Τμήμα στρατοῦ κατήρχετο ὁδοῦ Σταδίου διὰ Μ. Ἀσίαν χωρίς τουφέκια. Ἄνδρες σιωπηλοὶ μέ ὕφος κουρασμένον. Ὀλίγοι φωνακλάδες. Τό πλῆθος εἰς τόν δρόμον ἐχειροκρότει καί ἐζητωκραύγαζεν. Ὅψις θυμάτων ἀγομένων εἰς σφαγὴν ἐν μέσῳ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῶν μενόντων εἰς τό σπῆτι των. Σιδηρόδρομον, εὐζωνας: ἄμωροὶ κερατάδες, νά φωνάζετε ζήτω ξέρετε, νά ἔλθετε ἔξω νά πολεμήσετε δέν ξέρετε». Μετέβαινε καί εἰς τήν μασονικὴν στοάν «Ἡσίοδος», ὅπου ὑπέμενε «τυπικὰς φανατικότητας» διὰ νά λαμβάνῃ πληροφορίας σχετικὰς μέ τήν στάσιν τοῦ ἐβραϊσμοῦ εἰς τήν Μικρασιατικὴν ἐκστρατείαν, διὰ τήν ἀποτυχίαν τῆς ὁποίας ὁ διεθνὴς σιωνισμός ἔκανε περισσότερα ἀπ' ὅσα ἡδύνατο καί ἔδειξε τό τυφλό μῖσος του εἰς τόν βασανιστικόν θάνατον τοῦ ἐθνομάρτυρος Μητροπολίτου Σμύρνης Χρισοστόμου.

Βῆμα πρὸς βῆμα. Μάχην πρὸς μάχην, ὡς θεατῆς, θά ζήσῃ ὁ Μεταξᾶς τό ἔπος τῆς ἐκστρατείας. Θά ζήσῃ ἐπίσης τὰ αἴσχη τοῦ κομμουνισμοῦ, ὁ ὁποῖος, πρὸς χάριν τῶν κομματικῶν ὑπολογισμῶν, ἐθυσίαζε ὕψιστα ἐθνικά συμφέροντα. Ἡ «καλὴ κοινωνία» τῶν Ἀθηνῶν διεσκέδαζε, ὅταν τὰ Ἑλληνόπουλα ἐσφάζοντο ἀπὸ τὰ μανιασμένα σίφη τῶν Μωαμεθανῶν. Οἱ ὑπουργοὶ χορεύουν εἰς τό «Ἀκταῖον» μέ τὰς ἐρωμένας των,

τήν στιγμήν πού ὁ Μεταξᾶς συνεκλονίζετο ἀπό δέος: «Ἡτῶ-
μεθα εἰς Ἀσίαν. Θεέ μου». Καί λίγο μετά θά θρηνήσῃ λακω-
νικῶς: «Φοβερά καταστροφή. Τό τραγικόν τέλος τῆς στρατιω-
τικῆς μας ἀκμῆς. Ἦρχισεν ἀπό τά 1908. Ἀνῆλθεν εἰς τό ξενίθ
εἰς τά 1912-1913 καί ἐτάφη σήμερον. Ὅλη ἡ ἱστορία μου».

Παρ' ὅλα αὐτά, ὅμως, πρέπει κάποιος νά σώσῃ κάτι, ὅτιδή-
ποτε εἶναι δυνατόν καί προπαντός τήν Θράκην. Ἀλλά ποῖος;
Ὅλοι ἐσκέπτοντο τόν Μεταξᾶ. Αὐτός τᾶ εἶχε προείπει ἐγκαί-
ρως καί δέν τόν ἤκουσαν, τώρα τόν ἔχουν ἀνάγκην. Ἡ Πατρίς
χρειάζεται μίαν σιδηρᾶν χεῖρα, διά νά τήν κυβερνήσῃ εἰς
αὐτήν τήν σκληρᾶν ὥραν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἀναθέτει εἰς τόν
πρίγκιπα Ἀνδρέα νά ἐρωτήσῃ τόν Μεταξᾶ, ἂν δέχεται νά
ἀναλάβῃ πρωθυπουργός καί νά σχηματίσῃ κυβέρνησιν. «Ὁ
Ἀνδρέας μέ ἐρωτᾷ τί νά τοῦ εἰπῇ, ἂν δέχομαι, ἀπαντῶ ὅτι
δέχομαι».

Ὁ Μεταξᾶς ἦτο ἐκ πεποιθήσεως βασιλόφρων. Ἡ ἀκριβέ-
στερον ἐπίστευεν εἰς τόν Βασιλέα, διότι εἶχε τήν βεβαιότητα
πῶς ἡ βασιλεία ὠφελεῖ τό ἔθνος. Δέν ἀνῆκε, συνεπῶς, στήν
χορεία τῶν συμφεροντολόγων βασιλικῶν καί ἄλλων αὐλικῶν,
πού τόσο κακόν προεξένησαν καί εἰς τόν θεσμόν καί εἰς τόν
ἴδιον τόν Κωνσταντῖνον. Αὐτό τό περιβάλλον τῶν αὐλοκολά-
κων, μόλις ἀντελήφθη τήν πρόθεσιν τοῦ Κωνσταντῖνου νά
διορίσῃ τόν Μεταξᾶ πρωθυπουργόν, ἀντέδρασεν ἀμέσως. Τό
ἐβοήθησεν ὁ τύπος μέ ἐπί κεφαλῆς τόν Γ. Βλάχο τῆς «Καθη-
μερινῆς» καί διάφοροι πολιτικοί, ὅπως οἱ Γούναρης, Στράτος,
Θεοτόκης κ.ἄ. Ἀκόμη καί ὁ Δούσμανης ἐπηρέασε τόν Κων-
σταντῖνον δυσμενῶς διά τόν Μεταξᾶ. Μολαταῦτα, τό πρό-
γραμμα τοῦ Μεταξᾶ, πού ἀπέβλεπε εἰς τήν «Ἀνατροπή τῆς
ἀναρχίας. Ἐξασφάλισιν Θράκης. Οἰκονομικήν ἀνόρθωσιν.
Παραπομπήν τῶν ἐνόχων τῆς καταστάσεως εἰς δίκην» ἤρεσεν
εἰς τόν Κωνσταντῖνον. Προτοῦ ὅμως ἀναθέσῃ τήν κυβέρνησιν
εἰς τόν πλέον ἐμπιστον ἀνθρώπον του ἐπεμβαίνουν οἱ αὐλι-

κοί, οί πολιτικοί καί οί παράγοντες τοῦ τύπου καί φοβερίζον τόν Βασιλέα, πώς, δῆθεν, ἔχουν τήν πληροφορίαν, ὅτι οἱ Ἀγγλογάλλοι δέν θά ἀναγνωρίσουν μίαν κυβέρνησιν Μεταξᾶ. Ὁ Βασιλεὺς πείθεται καί δίδει τήν ἐντολήν σχηματισμοῦ κυβερνήσεως εἰς τόν Ν. Καλογερόπουλον, ὁ ὁποῖος μετ' ὀλίγον τήν καταθέτει, διότι ἀδυνατεῖ νά συγκροτήσῃ κυβέρνησιν. «Ἐν θυμῷ», ὁ Κωνσταντῖνος δηλώνει πώς θά στραφή πάλι πρὸς τόν Μεταξᾶ, διότι κατ' αὐτάς τὰς κρίσεις σιγῆς δέν δύναται νά μένῃ ἀκυβέρνητον τό ἔθνος. Ἐπανέρχεται, ὁμως, ἐναντίον του ὅλο τό σάπιο περιβάλλον καί οἱ φαῦλοι πολιτικοί, πού ἐπαναλαμβάνουν τό ψέμμα, ὅτι οἱ πρεσβευταί τῶν Ἀγγλογάλλων θά διακόψουν σχέσεις μέ τήν κυβέρνησιν τοῦ Μεταξᾶ.

Ὁ Μεταξᾶς, παραλλήλως, δέν μένει ἀργός. Ἔρχεται εἰς ἐπαφήν μέ τόν πρέσβυ τῆς Γαλλίας Μαριγύ, ὁ ὁποῖος διαψεύδει κατηγορηματικῶς πώς θά ἡρνήτο ἐπαφήν μαζί του. Τά ἴδια ἰσχυρίσθη καί ὁ Μπέντιγκ, ὁ ἐπιτετραμμένος τῆς Ἀγγλίας, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἔδωσε εἰς τόν Μεταξᾶ τό δικαίωμα νά κάνῃ χρῆσιν τῆς δηλώσεώς του. Πολύ ἀργά. Τό ψέμμα εἶχεν ἀποδώσει. Ὁ Κωνσταντῖνος ἀνέθεσε τήν κυβέρνησιν εἰς τόν Ν. Τριανταφυλλᾶκον, ὁ ὁποῖος διετέλεσε Ὑπάτος Ἀρμοστής εἰς τήν Κωνσταντινούπολιν. Ἡ ἐξουσία ἐπέρασε δίπλα ἀπὸ τόν Μεταξᾶ. Ἀξιωματικοί καί ἀξιόλογοι δημόσιοι παράγοντες τοῦ συνιστοῦν νά καταλάβῃ ἐπαναστατικῶς τήν ἀρχήν. Αὐτός ἀρνεῖται. Διατί; Ἵσως νά μήν ταιριάζῃ εἰς τόν χαρακτήρα του ἀνταρσία κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου. Ἀρνεῖται ἐπίσης νά γίνῃ ὑπουργός. Τό μόνο πού κάνει συστηματικῶς, εἶναι γόνιμοι ἐπαφαί. Βλέπει τόν Διάδοχον, τόν πρίγκιπα Γεώργιον, εἰς τόν ὁποῖον ἐξηγεῖ τὰς παρασκηνακᾶς ἐνεργείας τοῦ κομματισμοῦ. Συνεργάζεται μέ τὰς ἐφημερίδας «Χρονικά» καί «Νέα Ἡμέρα» πού τόν ὑποστηρίζουν. Τόν πλησιάζει ὁ Βενιζέλος μέσῳ τοῦ Λαμπράκη, Μαργῆ κ.ἄ.

Ένας χαώδης κυκεών γύρω του.

Η πολιτική άνεμοζάλη δέν τόν παρασύρει. Τό αισθητήριό του, ως πυξίς ακριβείας, τοῦ φανερώνει πρὸς τὰ ποῦ ὀδεύουν τό παιγνίδι αἱ ξέναι δυνάμεις, μέ τούς ἐγχωρίους πράκτοράς των. Μόλις προλαμβάνει νά ἀντιδράσῃ. Ζητεῖ κατεπειγόντως συνάντησιν μέ τόν Βασιλέα. Τόν βλέπει εἰς τὰς 12 Σεπτεμβρίου εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ Τατοῖου. Κάθεται μαζί του ὅσον χρειάζεται, διὰ νά τοῦ ἀναλύσῃ τήν κατάστασιν. Εἶναι ἀπαραίτητον νά φύγῃ τό γρηγορώτερον διὰ τήν Θράκην, νά ἀνασυντάξῃ ὁ ἴδιος ὁ Βασιλεὺς ἐκεῖ τόν στρατόν, νά πάρῃ μαζί του τούς βενιζελικούς ἀξιωματικούς, ὡς χειρονομίαν συναδελφώσεως, νά μή συγκληθῇ Βουλὴ προτοῦ ἐπιστρέψῃ, μόλις δέ ἐπιστρέψῃ νά τοῦ ἀναθέσῃ τήν Κυβέρνησιν, διὰ τήν ὁποίαν ἐγγυᾶται πὼς θά λάβῃ ψήφον ἐμπιστοσύνης. Ὁ Κωνσταντῖνος συμφωνεῖ ἀπολύτως. Αὐριο, μάλιστα, θά ἀναχωρήσῃ, ἀλλὰ αὐριο θά εἶναι ἀργά. Εἰς τὰς 13 Σεπτεμβρίου 1922, τό πρωῒ, ἐπαναστατεῖ ὁ στρατός καί ὁ στόλος πού εἶχεν μεταφερθῇ εἰς τήν Χίον καί εἰς τήν Μυτιλήνην. Ἀρχηγόν τους ὀρίζουν τόν Συνταγματάρχην Σ. Γονατάν, ὁ ὁποῖος ὑπογράφει τό τελεσίγραφον πού στέλλει ἡ ἐπανάστασις εἰς τούς κατέχοντας τήν ἐξουσίαν καί τό ὁποῖον, ταυτοχρόνως, εἶναι καί προκήρυξις πρὸς τόν Ἑλληνικόν λαόν. Τά αἰτήματα ἦσαν: νά παραιτηθῇ ὁ Βασιλεὺς ὑπὲρ τοῦ Διαδόχου, νά ἐνισχυθῇ τό μέτωπον τῆς Θράκης, νά διαλυθῇ ἡ Ἐθνοσυνέλευσις καί νά πραγματοποιηθῇ «*σχηματισμός κυβερνήσεως ἀχρόου καί ἐμπνεούσης ἐμπιστοσύνην εἰς τήν Ἀντάντ, πούμαζί μέ τὰ ἄλλα θά ἔχῃ τήν ὑποχρέωσιν νά διενεργήσῃ ἐκλογάς*».

Ἀρρωστος ἀπὸ οὐραιμίαν καί ψυχικῶς ἐξουθενωμένος ὁ Κωνσταντῖνος, καλεῖ τό βράδυ τόν Μεταξάν, πού τοῦ συνιστᾷ «*ταχεῖαν παραίτησιν*» διὰ νά περιοσθῇ τοῦλάχιστον ὁ θεσμός. Κατόπιν συνομιλοῦν διὰ τό παρελθόν. Ὁ Κωνσταντῖνος δέν ἀντέχει πλέον τό παρόν μέ τὰ ψέμματα καί τὰς προδο-

σίας. Τήν επομένην, νύκτα ὁκότη, ξυπνοῦν τόν Μεταξάν. Τόν ζητοῦν ἐπειγόντως. Φθάνει εἰς τὰ ἀνάκτορα, ὅπου τόν περιμένει ὁ Βασιλεὺς «μόνος ἄνευ ὑπουργῶν, ἄνευ ὑπαλλήλων, ἄνευ περισσαινόντων φίλων». Τοῦ ἀνακοινῶναι ὅτι παραιτεῖται καί τόν παρακαλεῖ νά συντάξῃ τήν ἐπιστολήν παραιτήσεως καί ἕνα σχετικόν διάγγελμα πρὸς τόν λαόν. Εἰς δωρικόν ὕψος θά γράψῃ ὁ Μεταξάς δύο κείμενα, ὅπου προέχει ἡ ἀποψις ὅτι ἡ ἐγκατάλειψις τῆς Βασιλικῆς Ἀρχῆς γίνεται, ἐπειδὴ ἄλλοι νομίζουν ὅτι ἔτσι, ἀφ' ἐνός μὲν θά ἐνωθῶν οἱ Ἕλληνες, ἀφ' ἐτέρου δέ θά μᾶς συνδράμωσιν οἱ ἰσχυροὶ μας «φίλοι». Φυσικά, τίποτα ἀπὸ τὰ δύο δέν ἔγινε. Ἀπεναντίας, μάλιστα, ὅπως ἔδειξεν ἡ μεταγενεστέρα ἱστορία, ἐπραγματοποιήθη βαθύτερος διχασμὸς καί δέν μᾶς ἐδόθη καμμία ἐνίσχυσις, ἀπὸ τούς κατ' εὐφημισμὸν φίλους μας.

Τέλος πάντων, τὰ γεγονότα εἶναι γεγονότα. Ὁ Κωνσταντῖνος διαβάζει τὰ γραπτά, πού ὁ Μεταξάς τοῦ ἔβαλε μπροστά του. Κουρασμένος τὰ ὑπογράφει καί χάνεται εἰς τόν διάδρομον τοῦ γραφείου του. Τό ἀπόγευμα εἰς τὰς 3 ὁρκίζεται ὁ Γεώργιος Β' Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων. Κάπου εἰς τὴν ἄκρην, ὁ Μεταξάς θά κλαίῃ.

Μετά τρεῖς ἡμέρας θά συναντηθῇ μὲ τόν Βασιλέα καί τὴν Βασίλισσα εἰς τό Τατόϊ. Τόν ἐκάλεσαν διὰ νά τόν ἀποχαιρετήσουν. Τό φθινοπωρινόν ἐκεῖνο ἀπόγευμα θά ξαναθυμηθῶν τὰ παλαιά. Μὲ τὴν φαντασίαν θά περιτρέξουν εἰς τὰς ἀναμνήσεις 25 χρόνων. Ὁ Μεταξάς προσπαθεῖ νά παραστήσῃ τόν αἰσιόδοξον λέγων εἰς τόν Κωνσταντῖνον πῶς τοῦλάχιστον «θά ζήσῃ εὐτυχῆς ὡς πολίτης». Ἐκεῖνος, συλλογισμένος, ἔχει νά ζητήσῃ μίαν χάριν, ἀπὸ τόν ἀφωσιωμένον στρατιώτην του:

- «Ἐσύ», τοῦ εἶπε, «θά ζήσης καί θά σταδιοδρομήσης στόν τόπο μας. Κάποια μέρα θά ῥθῃς στά πράγματα. Εἶμαι βέβαιος γι' αὐτό καί γιὰ τοῦτο σέ παρακαλῶ ὅμα ἀνεβῇς στήν

έξουσία νά μέ φέρης πίσω. Εἶναι τό μόνο πράγμα πού σου ζητῶ. Θέλω νά ῥθω νά ἡσυχάσω στό Τατόϊ καί νά πεθάνω στήν Ἑλλάδα...».

Ὁ Μεταξῆς, πράγματι, ἐκυβέρνησε τόν τόπον, ἀλλά δέν ἐπρόλαβε νά ἐπαναφέρει τόν Κωνσταντῖνον. Ἐφερεν ὁμως τά ὁσπᾶ του καί τοῦ ἔστησε ἀνδριάντα εἰς τό Πεδίον τοῦ Ἄρεως.

Ὁ ἀποχαιρετισμός –συνάμα καί ἀποχωρισμός– ἦτο συγκινητικός. «Καί οὕτω ἔληξεν ἡ βασιλεία τοῦ Κωνσταντίνου», ἐσημείωσεν ἐπιγραμματικῶς ὁ ἦρωας μας.

Μετ' ὀλίγους μῆνας, εἰς τό Παλέρμον τῆς Σικελίας, εἰς κάποιον πτωχικόν, ἀτόμερον ξενοδοχεῖον, μόνος καί ἔρημος, θά ἀποθάνῃ ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, ἀπό συμφόρησιν, 55 μόλις ἐτῶν, δίπλα εἰς τήν Ἑλληνικήν Σημαίαν, χωρίς νά ἔχῃ νά πληρώσῃ οὔτε τούς ἰατρούς.

Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 22 ἐκηρύχθη κατὰ τό κοινόν τροπάριον ὄλων τῶν ἐπαναστάσεων, διὰ τήν «σωτηρίαν τῆς πατρίδος». Εἰς εἰδικόν διάγγελμα πρὸς τόν Ἑλληνικόν λαόν, διεβεβαίωσεν ὅτι εἶναι «ὑπεράνω κομμάτων» πλὴν ὁμως ἐδήλωσεν καθαρά, ὅτι «θεωρεῖ ἐχθρούς τῆς πατρίδος ὅλους ἀνεξαιρέτως τούς πρωτοστατήσαντας παράγοντας τοῦ Κωνσταντινισμοῦ, εἰς τούς ὁποίους ὀφείλεται ἡ διάρρηξις τῶν συμμαχιῶν, ἡ μεγάλη τραγωδία τοῦ Γένους». Ὁ Μεταξῆς εἶναι «Κωνσταντινικός», ἀλλά ὅλοι γνωρίζουν τήν ἀντίθεσίν του πρὸς τήν Μικρασιατικὴν ἐκστρατείαν. Μὲ ὑπομνήματα, ἀνακοινώσεις, δηλώσεις καί δημοσιεύματα, εἶχε διαχωρίσει τήν θέσιν του ἀπέναντι τῆς πολιτικῆς, πού ὠδήγησε τήν χώραν εἰς τήν συμφοράν.

Ἔτσι, αὐτόν, φυσικά, δέν τολμοῦν νά τόν συλλάβουν. Ὁ Γούναρης, ὁ Πρωτοπαπαδάκης, ὁ Μπαλτατζῆς, ὁ Στράτος, ὁ Θεοτόκης, ὁ στρατηγὸς Χατζηανέστης καί ἄλλοι «Κωνσταντινικοί», θά ἐγκλεισθῶν εἰς τὰς φυλακάς. Τούς σπουδαιότε-

ρους περιμένει μία παρωδία δίκης και τό εκτελεστικόν απόσπασμα. Ὁ Μεταξάς, πρό τῆς ἐπαναστάσεως, εἶχεν ζητήσει τήν παραπομπήν εἰς δίκην τῶν ὑπευθύνων τῆς ἐθνικῆς καταστροφῆς. Ἐδῶ, ὅμως, δέν πρόκειται διά δίκην, ἀλλά διά σκηνοθεσίαν προαποφασισμένων ἐκτελέσεων. Χωρίς φόβον στέλλει μίαν ἐπιστολήν εἰς τόν πρωθυπουργόν Σ. Κροκιδάν, ὅπου τοῦ ὑπογραμμίζει τήν ἀνάγκην τῆς παραπομπῆς εἰς δίκην τῶν ὑπαιτίων τῆς ἐθνικῆς συμφορᾶς «τοῦτο ὅμως δέν δύναται νά γίνη δι' ἐσπευσμένης διαδικασίας ἐν μέσῳ τῆς ὀξείας διαμάχης τῶν πολιτικῶν παθῶν, ἥτις διαμάχη ἄλλωστε εἶναι ἡ πρώτη καί κυρία αἰτία τῶν συμφορῶν μας». Ἡ κυβέρνησις Κροκιδᾶ παρητήθη τήν παραμονήν τῆς ἐκτελέσεως τῶν «Κωνσταντινικῶν», διά νά μή ἀναλάβῃ τήν εὐθύνην τῆς περιβοήτου «δίκης τῶν Ἑξ» καί τῶν ἀποφάσεών της. Μία ἄλλη προσπάθεια τοῦ Μεταξᾶ νά ἔχουν οἱ Ἑξ τό δικαίωμα ἐφέσεως εἰς τήν ἐπομένην Ἐθνοσυνέλευσιν ἀπέτυχε.

Ἡ πολιτική του δραστηριότης ἐνοχλεῖ τόν Γονατᾶν καί τοὺς ἀδιαλλάκτους τῆς ἐπαναστάσεως, πού τῶν περισσοτέρων τά κίνητρα κάθε ἄλλο παρά ἰδεολογικά ἦσαν. Ἰδρύει τό «Κόμμα τῶν Ἐλευθεροφρόνων» καί δημοσιεύει ἕνα ἑξοχον κοινωνικόν πρόγραμμα. Ταυτοχρόνως ἀναπτύσσει τήν κίνησίν του διά τήν ἀξιοποίησιν τῶν στελεχῶν, τά ὅποια εἶχε δημιουργήσει σιγά-σιγά μέ τήν «ὀμάδα τῶν μεταρρυθμιστῶν». Ἀπειλεῖται πῶς θά δολοφονηθῇ. Ἀδιαφορεῖ. Καί ὄχι μόνον αὐτό, ἀλλά καί προκαλεῖ, διότι εἶναι ὁ μόνος πού ἀπαντᾷ δημοσίᾳ εἰς τό διάγγελμα τῆς ἐπαναστάσεως, διακηρύσσων ὅτι θά πολεμήσῃ ἐναντίον τοῦ βενιζελικοῦ κόμματος.

Τήν ἀπάντησιν τοῦ Μεταξᾶ ἐριψοκινδύνευσεν νά δημοσιεύσῃ ἡ «Νέα Ἡμέρα», ἡ ὁποία δέχεται ἀπειλὰς πού προκαλοῦν τήν ἐντονον διαμαρτυρίαν τοῦ Μεταξᾶ πρὸς τόν Γονατᾶ. Τό κλίμα διά τόν Ἀρχηγόν τῶν Ἐλευθεροφρόνων εἶναι καταπιεστικόν. Δέν ἔχει καί οἰκονομικήν ἄνεσιν. «Πικρία ἐνεκα

NEA HMEPA

APYTAI EN TERCEITH
ANAYT. & AAEZ. BYZANTIOZ
ETOX IAPYEEOK 1888

ΕΡΑΝΗ ΚΑΙ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ
ΕΡΕΤΕ ΣΤΑΔΙΟΥ ΑΡΙΘ. 4
ΑΡΙΘ. ΤΗΛΕΦΩΝΟΥ 1-74

APIC 2483

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

TO YAGONA. 30

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑΙ ΔΗΛΩΣΕΙΣ
ΤΟΥ Κ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΜΕΤΑΞΑ
ΕΠΙ ΤΟΥ ΠΡΟΕΚΚΛΟΓΙΚΟΥ ΑΓΩΝΟΣ
ΟΠΟΙΑ Η ΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ
ΕΝΑΝΤΙ ΤΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΑΛΑΙΟΚΟΜΜΑΤΙΣΜΟΥ

[illegible]

καθιερώνωμεν ἀπαξ διὰ παντός τὴν θέσιν τοῦ πολιτικοῦ ἡμῶν κόμματος ἀπέναντι τῶν δύο πολιτικῶν συστημάτων, τὰ ὅποια ἐκυριάρχουν σὺν μέχρι τοῦδε ἐν Ἑλλάδι: τοῦ Βενιζελιστοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνοκομματισμοῦ.

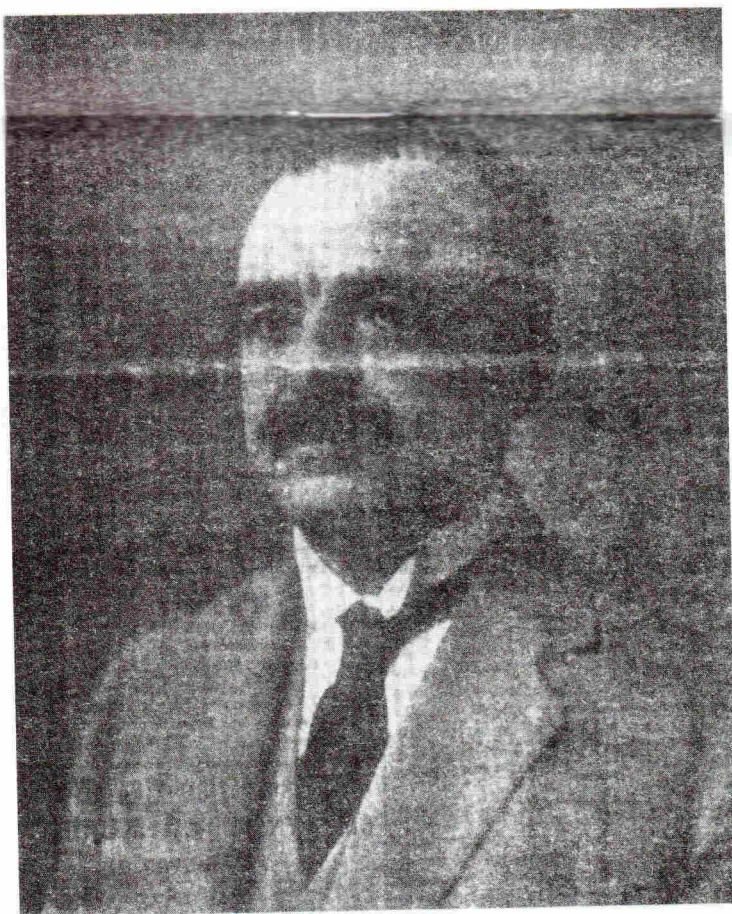
Εἰς θεὸν ἀπεριφρόντως καὶ ἐν πόσει εὐλίσκη-

τοὺς λαοὺς, ἐπεζηήτησε τῆς ἀπερρίπτου τοῦ θεοῦ
θύου κυρίου γένεσιν. Ἀπ' ἐκείνῃ βί' ἐπέσπλην
εἰς ἀληγορικοὺς κινήσεων τοῦ ἐνοστήματος καὶ
παρηγοήσεως πᾶσις τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἑλ-
ληνικοῦ λαοῦ, τῆς ἀπομνήτης, τῆς πολιτικῆς,
τῆς ἐλευθερίας τῆς γνώμης, εὐπαραπομπῆς
ἐκ τοῦ ἑλληνιστικοῦ Νόμου, τῆς καπο-
τάσεως πολιτοποίησε, τῶν ἑλληνιστικῶν,
τῆς ἀληγορικοῦ καὶ θεοῦ τῶν ὁρατοῦ τῶν
ἀνελευθερίων καὶ πεπονημένων μέτρων τῆς ἀποπ-
ἐκφυγῆσεως ἐκ τοῦ ἀποπῆτος μελιτοποίησε
τοῦ ἐπόμενου τῆς ἀληγορικοῦ τῶν τοῦ. Ἐπὶ

καὶ τὸν βασιλεὺς τῆς γῆρας, ἡ πατριάρχης ἐπὶ
τοῦ βασιλεὺς τοῦ Νόμου, τὸ πᾶν τῆς γῆρας
λαίας ἐν τῇ ἐσωτερικῇ πολιτικῇ ζωῇ, καὶ ἐν
πῶν ὑπερεξῆλθον ἡ ὑπόνοια, ἡ πατριάρ-
χης, ὁ φῶτος, τὰ μέλη καὶ ὁ φῶτος τοῦ
μεγ. ἡ ἐκ ἐξῆλθον κληρικῶν τὸ ἐκκλησιαστικόν
οὐκοῦν ὄραται.

[illegible]

Ἐὰν ὡς καὶ νῦν ἔρχονται πάντα καὶ τότε, προσε-
τίθει ἤδη καὶ τὸ σῶντονος καὶ σὺδὲρ καὶ προσετί-
θει καὶ πρὸς ἀνακαθίστην τῆς ἀμμοκαταπίε-
Τούτων ἐν τῇ ἐκείνῃ χρηστέων τῶν ἀνακέρων
ἐκτεθεισῶν μεθίστων καταπίετον καὶ ἀποκαθί-
σας ἐκκαίρει τῆς ἀνακαθίτης νοδῶν τῶν
ἀποκείνῃ τῇ αὐτῇ ἐκκαίρει τῆς ἀνακαθίτης

ἀχρηματίας... πῶς θά ἀγωνισθῶ; Κατά τῶν κεφαλαιοκρατῶν καί τοῦ παλαιοκομματισμοῦ, κατά τοῦ Βενιζελισμοῦ, κατά τῆς τυραννίας... πῶς θά τά βγάλω πέρα;». Ἰδεολογία ὑπῆρχε, ὀργάνωσις ὑπῆρχε, φίλοι ὑπῆρχαν, χρήματα ὁμῶς δέν ὑπῆρχαν οὔτε εὑρισκαν διά τόν προεκλογικόν ἀγῶνα. Ἐπὶ πλέον, ἐβάραινε ἐπάνω των καί ἡ δικτατορία, πού διέφερε ἀπό τὰς ἄλλας δικτατορίας εἰς τό ὅτι εἶχε μόνο τὰ μειονεκτήματά των.

Ἐν τούτοις διετῆρει ἀδιάκοπον ἐπικοινωνίαν μέ τόν Βασιλέα Γεώργιον. Καί προσωπικῶς καί μέσῳ συνδέσμου ἀντήλλαξαν σκέψεις καί ὁ Μεταξᾶς ἔδιδε συχνά χρήσιμους ὁδηγίας. Ὁ Γεώργιος, πρέπει νά ὑπογραμμίσωμεν, δέν ὁμοίαζε εἰς τόν χαρακτήρα μέ τόν Κωνσταντῖνον, τόν πατέρα του. Ἦτο εὐέλκτος καί πονηρός. Ἡ Βασίλισσα Σοφία, ἡ μήτηρ του, προτοῦ φύγῃ τόν εἶχε συμβουλευσεὶ «ὅταν ἀντιμετωπίζῃς δυσκολίες νά θυμάσαι τόν Μεταξᾶ!».¹ Ἦταν μιά συμβουλή πού ὁ Γεώργιος δέν θά ἐλησμόνει ποτέ...

Ὁ Μεταξᾶς ὑπεδέχθη τό νέον ἔτος 1923, μόνος μέ τήν οἰκογένειάν του. Τό βράδυ τῆς ἐορταστικῆς ἡμέρας ἤκουαν εἰς τό γραμμόφωνον τό πολυτραγουδιόμένο ἐμβατήριον «Τ' ἀητοῦ ὁ γυιός». Ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε πεθάνει προχθές...

Ἡ ἐπανάστασις ἀνέθεσε εἰς τόν Βενιζέλον νά διαπραγματευθῇ τήν ἐξωτερική μας κατάστασιν. Εἰς τήν διάσκεψιν τῆς Λωζάννης, αἱ συζητήσεις μεταξύ συμμάχων, Ἑλλήνων καί Τούρκων θά παρατείνωνται, μέχρις ὅτου ὁ Βενιζέλος καί ὁ Ἰσμέτ συμφωνήσουν αἰφνιδιαστικῶς νά πραγματοποιήσουν τήν ἀνταλλαγὴν τῶν πληθυσμῶν. Τό Ἑλληνικὸ κράτος θά ἀναγνωρίσῃ ἐπισημῶς τήν προδοσίαν τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑθνους. Ἡ Ἰωνία ἐγκατελείφθη.

Ἡ Ἑλλάς ἦτο βεβαίως ἡττημένη εἰς μίαν φάσιν τοῦ πολέμου. Εἶχαμε ἀποτύχει εἰς τήν ἐκστρατείαν. Ἀλλά εἴμεθα εἰς θέσιν νά συνεχίσωμεν τόν πόλεμον, διότι ἡ στρατιὰ τοῦ Ἑβρου ὠργανωμένη καί ὀριστα ἐξοπλισμένη ἠδύνατο νά συ-

ντρίψη τούς Τούρκους, ἀντί νά ἀποτελῇ ἐν ὄπλο διαπραγματεύσεως, ὅπως τήν ἐχρησιμοποιοῦν ὁ Βενιζέλος καί οἱ Σύμμαχοι, οἱ ὅποιοι μέ τον ἰδικό μας στρατόν, κατώρθωναν πάλι νά κάνουν δική των πολιτικήν. Μία ἡρωϊκὴ μορφή προβάλλει: ὁ Πάγκαλος, ὀξυδερκῆς στρατηγός, πατριώτης καί παλληκαρᾶς, διοικεῖ τήν στρατιά καί ἐτοιμάζεται νά βαδίσῃ διὰ τήν ἀπελευθέρωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Βενιζέλος ἀντιδρᾷ, προμηνύεται σύγκρουσις, ἀλλὰ τελικῶς ὁ Πλαστήρας καί ὁ Γονατᾶς ἀπομακρύνουν τόν Πάγκαλον ἀπό τήν θέσιν του. Ἀργότερον οἱ ἄχρηστοι καλαμαράδες, μέσα ἀπὸ τὰ γραφεῖα των θά κατηγορήσουν τόν Πάγκαλον καί θά τόν κοροϊδέψουν ὥς «Βοναπάρτην» καί «Μεγαλέξανδρον». Τόσο καταλαβαίνουν, τόσο γράφουν.

Μέ τήν ἀπόλυσιν τοῦ Παγκάλου ἐχάθη, δι' ἐκείνην τήν ἐποχὴν, ἡ ἐλπίς ἀναβιώσεως τῆς Αὐτοκρατορίας.

Τέλη Ὀκτωβρίου 1923 πρόκειται νά διεξαχθοῦν αἱ ἐκλογαί. Ὁ «Στρατιωτικὸς Σύνδεσμος», πού ἀνευσυστάθη, ἔχει ἐπιβάλλει εἰς τήν ἡγεσίαν τῆς ἐπαναστάσεως τήν ἀπόφασίν του νά ἐκθρονισθῇ ὁ Γεώργιος καί νά κηρυχθῇ «ἀβασίλευτος δημοκρατία». Οἱ βασιλόφρονες εἶναι κομματιασμένοι εἰς διαφόρους παρατάξεις, πού ὀλοι ὁμοῦ, ἀπὸ ἀντιζηλίαν, πολεμοῦν τόν Μεταξᾶ. Τρέφουν ἐναντίον του ἓνα παράλογο μῖσος. Οἱ βενιζελικοί, ἐπίσης, τόν ἐχθρεύονται. Καί ἡ ἐπανάστασις, ὅπου κυριαρχεῖ ὁ ἀφηνιασμένος δημοκρατισμός, θά ἀποπειραθῇ μέ κάθε τρόπον νά τόν φимώσῃ. Παρακολουθήσεις, κλοπαὶ ἐγγράφων καί ἐπιστολῶν, ἀπειλαὶ καί ἄλλα παρεμφερῆ διανθίζουν τήν προεκλογικὴν ἐξόρμησιν τῶν Ἐλευθεροφρόνων. Αἱ ἐκλογαὶ γίνονται δι' ἀνάδειξιν συντακτικῆς Βουλῆς, πού ὀφθαλμοφανὲς προορισμός της εἶναι ἡ μέσῳ ἐκπροσώπων τοῦ λαοῦ κατάργησις τῆς βασιλείας. Ὁ ἀγὼν εἶναι ἄνισος. Τὰ κόμματα τῶν βασιλοφρόνων θά ἀπόσχουν.

Ὁ Μεταξᾶς, ὅμως, θά πάρῃ μέρος. Δέν εἶναι φυγόμαχος.

Ἄντα λαμβανόμενος ὅτι τό λαϊκόν ρεῦμα εἶναι ὑπέρ αὐτοῦ, δηλοῖ ἀπεριφράστως: «Θά παλαίσω καί θά νικήσω». Τά στελέχη τῶν βασιλικῶν κομμάτων ζητοῦν συνεργασίαν μέ τοὺς Ἐλευθερόφρονas. Ὁ Μεταξᾶς τήν δέχεται, ὑπό τόν ὄρον, ὅτι θά προσχωροῦν εἰς τό κόμμα τῶν Ἐλευθεροφρόνων «ὅλοι ὡς ἅτομα». Σύμπραξις μέ σφετεριστάς τοῦ βασιλισμοῦ καί τοὺς παλαιοκομματικούς δέν δέχεται. Δέν ἀρνεῖται, ὁμως, «συνένωσιν τῶν μέ ἐμέ». Οἱ δημοσιογράφοι τῶν ἀντιβενιζελικῶν ἔφημερίδων θά τοῦ ἐπιτεθοῦν δριμύτερον ἀπό τόν βενιζελικόν τύπον. Ὁ Βλάχος, κυρίως, θά τόν συκοφαντῇ ἐπὶ τῶν ἐκλογῶν, μέχρις ὅτου, μιά μαχητική ἀρθρογραφική ἐπίθεσις κατευθυνόμενη ἀπό τόν Μεταξᾶ θά τόν κἀνῃ νά σιωπήσῃ.

Οὔτε ἡ λογοκρισία, οὔτε αἱ ἐπιθέσεις λάσπης καταπτοοῦν τόν Μεταξᾶ, ἀπεναντίας τόν ἐνισχύουν. Ἐκεῖνο ὁμως πού τόν ἀνησυχεῖ εἶναι ἡ ἔλλειψις χρημάτων. Κατέληξε μάλιστα σό συμπέρασμα ὅτι «ζήτημα χρήματος ὁ ἀγών», ἀλλά «δέν ἔχομεν πλέον τίποτε»! Τό ἀποτέλεσμα, πάντως, εἶναι νά διεξάγεται ὁ προεκλογικός ἀγών μεταξύ τοῦ Μεταξᾶ καί τῆς ἐπαναστάσεως, ἡ ὁποία δέν εἶχε καμμίαν διάθεσιν νά χάσῃ τās ἐκλογάς, δι' αὐτό ἥλλαξε τόν ἐκλογικόν νόμον, πού ἐπὶ ἔτη ἴσχυε καί ἐπαρουσίασε ὡς νέον νόμον τό ἐπινόημα πού ἐσοφίσθη ἡ περί τὰ τοιαῦτα αὐθεντία τοῦ Γ. Παπανδρέου.

Ἡ προεκλογική αὐτή προσπάθεια τοῦ Μεταξᾶ, εἶναι ἡ πρώτη ἐμπειρία του εἰς τό κοινοβουλευτικόν παιγνίδι. Στέλλει τὰ παιδιὰ του εἰς τήν Τήνον διά νά εἶναι ἀπερίσπαστος, καί μέ τό στοχαστικό μυαλό του παρατηρεῖ καί ἐμβαθύνει, ἐπάνω εἰς τήν πρᾶξιν τῶρα, εἰς τήν δημοκρατίαν, εἰς τās ἐκλογάς, εἰς τήν ψυχολογίαν τοῦ ὄχλου. Ἡ πρᾶξις τόν διδάσκει. Νοιώθει τήν ἐγκατάλειψιν τῶν φίλων, πού περιμένουν νά τὰ εὗρουν ὅλα ἔτοιμα ἀπό ἐκεῖνον. «Οὔτε κοιμοῦμαι πλέον, οὔτε τρώγω», θά γράψῃ πρό τῶν ἐκλογῶν, πού δι' αὐτάς, ὅπως εἶδαμε, προετοιμάζετο πυρετωδῶς.

Τότε ακριβῶς, θά συμβῇ καί τό ἀκόλουθον ἐπεισόδιον. Ἄγνωστοι, ἴσως καί πράκτορες τῶν Ἰταλῶν πού τόσο συνηθίζουν τάς δολιότητας, ἐφόνευσαν μέλη Ἰταλικῆς ἀποστολῆς εἰς τά Ἑλληνοαλβανικά σύνορα. Μεταξύ αὐτῶν καί εἰς στρατηγός. Ὁ Μουσσολίνι ἔλαβε ἀφορμήν νά κατηγορήσῃ διά τούς φόνους τήν Ἑλληνικήν κυβέρνησιν καί προέβαλε ἐξωφρενικάς ἀπαιτήσεις δι' ἀποζημίωσιν. Μέχρι καί ταπεινῶσιν τῆς σημαίας μας ἐξήτησεν, κατά τό προηγούμενον τῶν Ἀγγλων. Ἐβομβάρδισε ἀκόμη καί κατέλαβε τήν Κέρκυρα. Τελικῶς τά πράγματα συνεβιβάσθησαν, ἀλλά τό ἐθνικόν μας φιλότιμο καί γόητρον τῆς Ἑλλάδος κατερρακώθησαν. Ὁ Μεταξᾶς δέν ἐξεμεταλλεύθη πολιτικῶς τό ἐπεισόδιον. Ἐκάλεσεν τούς φιλικούς δημοσιογράφους καί τούς συνέστησε «νά τηρήσουν ἐθνικήν στάσιν». Ὁ πολιτικός προηγῆθη τοῦ κομματάρχου.

Προσωπικῶς ὁ Μεταξᾶς εἶχε τήν βεβαιότητα πῶς θά ἐξέλθῃ νικητής ἀπό τήν ἐκλογικήν ἀναμέτρῃσιν, ὅχι μέ τήν ἐννοίαν ὅτι θά συγκεντρώσῃ τήν πλειοψηφίαν, ἀλλά ἔν σηματικόν ποσοστόν ψήφων, πού ἀργά ἢ γρήγορα θά τόν ἐπιβάλλῃ. Παράλλῃλως μέ τήν ἐκλογικήν προσπάθειαν, ἐπεκτείνει τήν πολιτικήν του καί εἰς τόν στρατόν. Ἐκεῖ δέν εἶναι τυχαῖος. Ἡ ἐπαφή του μέ ἀξιωματικούς τόν πληροφορεῖ σχετικά μέ τάς κινήσεις. Μία ἀντεπανάστασις προετοιμάζεται. Ὁ Μεταξᾶς τήν ξέρει καί τήν περιμένει. Τίποτε περισσότερον. Αἱ ἀναβολαί της θά σημειώνωνται εἰς τό «Ἡμερολόγιον». Ὑπάρχουν μάλιστα χαρακτηριστικά ἐγγραφαί, ὅπου κατηγορεῖ διά δισταγμούς καί ἀμφιβολίας αὐτοῦς πού θά κηρύξουν τήν ἀντεπανάστασιν.

Ἀναμφισβητήτως, ὁ Μεταξᾶς δέν μετεῖχε εἰς τήν ὀργάνωσιν τοῦ κινήματος. Ἀρχηγός, φαινομενικῶς τοῦλάχιστον, ἦτο ὁ στρατηγός Γ. Λεοναρδόπουλος. Τά στελέχη ἦσαν βασιλικοὶ ἀξιωματικοί –εἰς τό μεγαλύτερον ποσοστόν– καί ἀντιβενιζε-

λικοί. Μεταξύ των εύρίσκετο και ό Κ. Μανιαδάκης. Ούτε σχέδια κατέστρωσεν ό Μεταξάς, ούτε έμερίμνησεν διά τας ανακοινώσεις, ούτε διά κάτι. Έπηρε μέρος άφου ήρχισεν τό κίνημα και τότε έβοήθησεν, διότι ως βασιλόφρων, δέν ήρμοζε νά μείνη συδέτερος θεατής.

Είς τας 20 Όκτωβρίου θά έκραγή τό κίνημα, πού άν τό είχε διεθύνει ό Μεταξάς, ίσως είχεν άλλην εξέλιξιν. Τήν νύκτα φεύγει διά τήν Κόρινθον μέ όλίγους πιστούς φίλους. Κατόπιν θά μεταβή εις τήν Τρίπολιν, όπου θά έκφωνήση λόγον εις λαϊκήν συγκέντρωσιν. Τά ίδια και εις τό Άργος. Είς τήν επιστροφήν του, ό στρατηγός Λεοναρδόπουλος του άπαγορεύει νά εισέλθη εις τήν Κόρινθον και του ζητεϊ νά σταματήσει τας έκδηλώσεις. Ματαιίως ό Μεταξάς προσπαθει νά εξηγήση εις τούς μονοκόμματος στρατιωτικούς ότι «τό κίνημα δέν πρέπει νά είναι στρατιωτικόν, αλλά νά φέρη λαϊκόν χαρακτήρα».

Μετά από πολλά και ύστερα από δύο ήμέρας εισήλθεν εις τήν πόλιν, όπου διαβλέπει τήν παταγώδη άποτυχίαν της έξεγέρσεως. Οί άλλοι δέν άντιλαμβάνονται άκόμη τήν αλήθειαν. Δέν άντιλαμβάνονται ότι τύποι όπως ό Κονδύλης, ό Πάγκαλος, ό Πλαστήρας, δέν αϊφνιδιάζονται. Μερικά γραφικά έπεισόδια, όλίγον αίμα διά τήν τιμήν των όπλων και τέλος. Η άντεπανάστασις κατέρρευσε, διότι «ό έντός των Άθηνών Άρχηγός έδειλίασεν. Ποίος νά ήτο;» θά διερωτηθῇ ό Μεταξάς, διότι και αυτό άκόμη ήγνόει! Μολαταύτα, ό σχολιαστής του «Ήμερολογίου», παραδόξως, ύποστηρίζει ότι ό Μεταξάς υπήρξεν «ό πραγματικός ήγέτης» του κινήματος. Πρόκειται διά καθαράν ιστορικήν άνακρίβειαν.

Είς τας 27 Όκτωβρίου, όταν όλα είχαν χαθῇ, ό Μεταξάς αποφασίζει νά δραπετεύσῃ. Πάντα ήσθάνετο υπεύθυνος διά τας πράξεις του, ποτέ όμως διά τας βλακειάς των άλλων. Μέ αυτοκίνητον και συντροφεύόμενος από τήν ύπομονετικήν

σύζυγόν του, φθάνει εις τήν Πάτραν καί επιβιβάζεται εις τό νορβηγικόν φορτηγόν «Μπελιζέ». Φθάνει εις τήν Μεσσίναν τῆς Ἰταλίας ἐθελοντικῶς ἐξόριστος. Οἱ Ἰταλοί δέντόν θέλουν κατά κανένα τρόπον. Ἡ ἐξοδός του ἀπό τό πλοῖον ἀπαγορεύεται, ἀλλ' ἐκεῖνος συνεννοεῖται μέ τόν πλοίαρχον καί «δραπετεύει» ἀπό τό πλοῖον μέ μίαν λέμβον. Σωρεῖα γραφειοκρατικῶν διατυπώσεων πίπτει ἐπάνω του. Λιμεναρχεῖον, τελωνοφύλακες, ὑγειονομεῖον, ἀστυνομία, ἀτέλειαι τοις ἱστορίαι.

Ἐξόριστος λοιπόν, ξανά. Εἰς τήν Ἑλλάδα τό κόμμα του καταδιώκεται καί διαλύεται τελείως. Μερικοί φίλοι, ἐλάχιστοι θά ἔλεγα, μένουν πιστοί. Εἰς τήν Ἰταλίαν τόν καταλαμβάνουν ζοφεραί σκέψεις πού φέρει ἡ ὀδυνηρά ἀνάμνησις τῆς προηγούμενης ἐξορίας. Κλαίει. Συντόμως ὁμως συνέρχεται, ἀγοράζει ἐνδύματα καί ἀναχωρεῖ διά τήν Ρώμην, ὅπου βλέπει τόν ὑπουργόν Τζιανίνι καί τόν παρακαλεῖ νά μεσολαβήσῃ διά νά συναντήσῃ τόν Μουσσολίνι. Αὐτός δέν θά τόν δεχθῇ. Ἡ συνάντησίς των θά πραγματοποιηθῇ ἄλλοτε, ἄλλου, ἀλλέως!

Εἰς τάς Ἀθήνας ἡ ἐπανάστασις ἀπαιτεῖ τήν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Βασιλέως Γεωργίου, ὁ ὅποιος πράγματι, ἀναχωρεῖ εις τό ἐξωτερικόν. Ἐνα σύνηθες δημοψήφισμα προκηρύσσεται διά τήν τυπικήν ἀναγνώρισιν τῆς ἀβασιλεύτου Δημοκρατίας. Ὁ Μεταξάς θά ἀντιδράσῃ ἀπεγνωσμένως. Μεταβαίνει εις τήν Γαλλίαν, ὅπου ἐπιχειρηματολογεῖ εις ἐπισήμους ὑπέρ τοῦ Βασιλέως, δίδει συνεντεύξεις εις ἐφημερίδας καί περιοδικά, ἀλλά δέν γίνεται πιστευτός. Ἡ γερμανοφιλία τόν ἀκολουθεῖ ὡς σκιά. Ὡστόσο, μεταξύ τοῦ γαλλικοῦ τύπου ἀνακύπτουν διαφωνίαι. Ἡ «Ἐφημερίς τῶν Συζητήσεων» τόν ὑβρίζει. Ἡ «Ματέν» τόν ὑποστηρίζει. Μέ τήν ἐπέμβασιν τοῦ καρδινάλιου Λαντου, σταματοῦν αἱ προσωπικαί ἐπιθέσεις κατά τοῦ Μεταξά. Εἰς τό Παρίσι, ὅπως δῆποτε, ἡ παρουσία του δέν θά περάσῃ ἀπαρατήρητος. Πρεσβεύται τῶν Βαλκανικῶν χωρῶν,

διαπρεπείς ιστορικοί όπως ο Ντριώ, ο πρίγκιπ Άνδρέας και άλλοι, τον πλησιάζουν και συζητούν μαζί του. Κάποτε, τυχαίως, συνηντήθη με τον Βενιζέλον. Δεν ωμίλησε δεῖς εἰς τόν άλλον.

Ἡ ἐπανάστασις —ὅπως κάθε ἐπανάστασις χωρίς ιδεολογικήν ἐνότητα— διέρχεται κρίσιν ἐξ αἰτίας τῶν φιλοδοξιῶν καὶ τῶν ἀντιθέσεων τῶν δημιουργῶν της, πού ἕκαστος ἐξ αὐτῶν θεωρεῖ τόν ἑαυτόν του ἄξιον διὰ τήν πολιτικήν. Ὁ Πλαστήρας, ἐντιμος καθ' ὅλα, διαβλέπει τήν ἐπερχομένην ἀναρχίαν. Μολονότι ἀντίπαλος τοῦ Μεταξᾶ, ἔχει τό ἠθικόν σθένος νά παραδεχθῇ ὅτι ἐκεῖνος μπορεῖ νά κρατήσῃ τήν κατάστασιν. Ὁ διευθυντής τοῦ πολιτικοῦ του γραφείου, κάποιος Φίλκαρης, ἔρχεται εἰς ἐπαφήν μέ τόν γραμματέα τοῦ Μεταξᾶ, τόν Κουράτον, καί τοῦ μεταφέρει προτάσεις τοῦ Πλαστήρα διὰ μελλοντικήν συνεργασίαν. Ὁ Πλαστήρας θέλει νά σώσῃ τήν βασιλεία, νά δώσῃ γενικήν ἀμνηστίαν, νά ἐπανεκδοθοῦν αἱ ἐφημερίδες, νά διεξαχθοῦν αἱ ἐκλογαί καί ἄλλα πολλά.

Εἰς τό χωρίον Μοντάν τῆς Σαβοΐας, ὁ Μεταξᾶς μανθάνει τάς προτάσεις τοῦ Πλαστήρα, ἀπό τόν Κουράτον, πού μετέβη ἐκεῖ δι' αὐτόν τόν σκοπόν. Ἐπικεντρον καί οὐσία τῶν προτάσεων τοῦ «Μαύρου Καβαλλόρη» ἦτο «νά ἔλθῃ σιά πράγματα ὁ Μεταξᾶς», διότι ἐπικεῖται γενική ἀναρχία, ἐξ αἰτίας τῆς ἀποτυχίας ὧν. Ὁ Κουράτος, ἐπιστρέφει μέ τήν ἀπάντησιν «δέχομαι», καί μέ διαφόρους ἄλλας ἀντιπροτάσεις. Μετά ἀπό μερικής ἡμέρας ἀναγγέλλεται τηλεγραφικῶς εἰς τόν Μεταξᾶ ἡ ἐπιβεβαίωσις τῆς συμφωνίας ἀπό τόν Πλαστήρα.

Μολαταῦτα τά σχέδια ἐνανάγησαν, διότι παρὰ τάς καλὰς του προθέσεις, ὁ πατριώτης Πλαστήρας δέν κατώρθωσε νά συγκρατήσῃ τοὺς ἐξάλλους ὑπερδημοκράτας πού, ὅπως θά περιγράψωμεν κατόπιν, ἐστράφησαν ἐναντίον καί αὐτοῦ καί τοῦ ἰδίου τοῦ Βενιζέλου καί τόν κατεπόντισαν.

Ὁ Πλαστήρας προέβλεψε σωστά τάς ἐξελίξεις. Τό 1924, ὡς

έτος δημοκρατίας, εἶναι πλήρες ἀπὸ τὰ γελοιωδέστερα πολιτικά γεγονότα. Ἐντὸς ἑνὸς ἔτους ἡλλαξαν πέντε κυβερνήσεις. Τὸν Ἰανουάριον οἱ δημοκρατικοὶ ἔφεραν τὸν Βενιζέλον, ἀλλὰ τὸν ἔρριξαν εἰς εἴκοσι ἡμέρας. Ἠκολούθησεν ὁ Καφαντάρης, ἔμεινε περὶ τὸν μῆνα καὶ ἔπεσε. Ὁ Παπαναστασίου, πού τὸν διεδέχθη, διετηρήθη πρωθυπουργὸς ὁλόκληρον τὴν ἀνοιξιν, ἀλλὰ τὸ καλοκαίρι πῆρε τὴν θέσιν τοῦ ὁ Σοφούλης, ὁ ὁποῖος δέν κατώρθωσε νὰ παραμείνῃ καθ' ὅλον τὸν χειμῶνα. Νέος πρωθυπουργὸς ἐγένεν ὁ Μιχαλακόπουλος, πού μέ αὐτόν ἔκλεισε τὸ 1924.

Κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτοῦ τοῦ ἔτους ἡ ἀκυβερνησία συνεπληρώθη μέ τὰ ἀπαραίτητα στρατιωτικά κινήματα. Ἐξῆ τὸν ἀριθμόν! Ἀξίζει ἀπὸ αὐτὰ νὰ ἀνθολογήσωμεν τὸ κίνημα τοῦ ναυάρχου Κολιαλέξη, πού ἀπέπλευσε μέ τὸν στόλον εἰς τὸ Αἰγαῖον. Διὰ νὰ καταστείλῃ τὴν ἀνταρσίαν ὁ πρωθυπουργὸς Σοφούλης ἀπέλυσε ὅλας τὰς κλάσεις τῶν ναυτῶν καὶ μέ ἀεροπλάνον ἔρριξε τὸ διάταγμα τῆς ἀπολύσεως ἐπάνω εἰς τὰ πλοῖα! Οἱ ναῦται ἐδιάβασαν εἰς τὸ διάταγμα—προκήρυξιν ὅτι ἀπολύονται, ἀπειθαρχοῦν εἰς τοὺς ἀξιωματικούς των, ἐπαναφέρουν τὰ πολεμικά εἰς τοὺς λιμένας, τὰ ἐγκαταλείπουν καὶ φεύγουν διὰ τὰς οἰκίας των!

Ἡ διάλυσις τοῦ κράτους δέν ἀπασχολεῖ τοὺς δημοκρατικούς. Πρὸ πάντων τὰ πάθη! Μιά νέα καταδίκη τοῦ Μεταξᾶ εἰς θάνατον, πού θά ἐκδοθῇ τὸν ἀφήνει ἀδιάφορον. Ὅλο ἐκεῖνο τὸ κοινοβουλευτικὸ χάος θά πληγώσῃ θανασίμως τὸν Βενιζέλον. Ἐγκαταλείπει τὴν πολιτικὴν καὶ φεύγει, λέγων εἰς τὸν Καφαντάρην: *«Εἶναι χαλασμένα μυαλά ὅλοι οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ ἐντὸς καὶ οἱ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος»* (Δηλώσεις Καφαντάρη εἰς τὰς ἐφημερίδας, 22.9.1924). Περισσότερον φλεγματώδης ὁ Μεταξᾶς, θά γράψῃ διὰ τοὺς Ἑλληναςτὰ ἴδια πού εἶπεν ὁ ἠφαιστειώδης Βενιζέλος, ἀλλὰ μέ ἄλλας λέξεις: *«Εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ λαὸς τὰ ἀνέχεται ὅλα, ὅλα, ὅλα»!*

Ὁ Παπαναστασίου προσεπάθησε τὸν Μάρτιον τοῦ 1924 νά συνεννοηθῇ μέ τὸν ἐξόριστον Μεταξάν. Ὁ καθηγητής Τριανταφυλλόπουλος καί ὁ Χαλκοκονδύλης μεταβαίνουν εἰς τὴν Ἰταλίαν, εἰς τὸ Μπρίντζι. Ἐκεῖ προτείνουν εἰς τὸν Μεταξάν ἀμνησίαν, μέ τὴν προϋπόθεσιν νά πείσῃ τὸν Βασιλέα Γεώργιον νά παραιτηθῇ. «Ἀηδία» τοῦ προεκάλεσαν. Τοὺς ἐξεδίωξε, παρὰ τὴν φλογεράν ἐπιθυμίαν του νά ἐπανίδῃ τὰ τέκνα του. Διὰ μίαν ἀκόμη φοράν, τὰ αἰσθήματα ἱεραρχήθησαν κάτω ἀπὸ τὰς ιδέας. Οἱ ἀπεσταλμένοι τῆς συναλλαγῆς ἐπέστρεψαν ἄπρακτοι. Κάποια ἄλλη μέθοδος θά ἐφηρμόζετο ἔκτοτε, ὅπως ἐπανελήφθη πολὺ ἀργότερον. Ἐψηφίσθη τὴν 25ην Μαρτίου 1924 πρῶτον ἡ ἐκπτώσις τοῦ Βασιλέως, ἀνεκηρύχθη ἀβασίλευτος δημοκρατία καί καθωρίσθη δημοψήφισμα διὰ τὴν 13ην Ἀπριλίου. Εἰς τὸ δημοψήφισμα ὁ λαός, ὁ κυρίαρχος, θά ἀπεφάσιζε ἐλευθέρως τί πολίτευμα θέλει. Τὰ ψηφοδέλτια ἦσαν δύο. Λευκὸ ὑπὲρ τῆς δημοκρατίας καί κίτρινο ὑπὲρ τῆς βασιλείας. Διὰ νά εἶναι ὅμως ἀμερόληπτον τὸ ἀποτέλεσμα, τὸ δημοψήφισμα θά διεξήγετο μέ στρατιωτικὸν νόμον, μέ λογοκρισίαν καί συμφώνως πρὸς τὴν ὑπ' ἀριθμ. 14212/12.4.1924 διαταγὴν, ἡ ὁποία προέβλεπε σύλληψιν τῶν δικαστικῶν, πού θά ἔδιδαν καί κίτρινα ψηφοδέλτια, ἐνῶ ἡ «ἀτομικὴ θέλησις τῶν ψηφοφόρων» ἦτο νά πάρουν μόνον λευκὸ!

Πρὸς χάριν τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας καί δικαιοσύνης, ὀφείλω νά ἀναγνωρίσω εἰς τοὺς διοργανωτὰς ἐκείνου τοῦ δημοψηφίσματος εἰλικρίνειαν. Συγκεκριμένως, ὁ Πάγκαλος, ὡς ὑπουργὸς τοῦ ὑπουργείου «Ἐννόμου Τάξεως» ἐδήλωσε τιμίως καί εὐθαρσῶς: «Εἰς τὸ κάτω-κάτω τῆς γραφῆς ἐμεῖς δὲν εἴμεθα δημοκρατικοί. Εἴμεθα ἀντιδυναστικοί. Ἄν ὑπάρχουν εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἰδεολόγοι δημοκρατικοί, ἅς φύγουν» («Χρονικά», 14.4.1924).

Τὴν ἐπομένην τῆς ἐκπτώσεως τῆς δυναστείας ἐχορηγήθη

γενική άμνηστία, πού άποτελεί καί αύτή μαζί μέ τάς άκυβε-
νησίας καί τά κινήματα, στοιχείον τής νεοελληνικής πολιτικής
ζωής. 'Ο Μεταξάς άναχωρεί διά τήν πατρίδα, μέσω Ιταλίας.
Καθ' όδόν δίδει συνεντεύξεις εις ξένους δημοσιογράφους καί
εις Έλληνας άνταποκριτάς. Τά είδησεογραφικά πρακτορεία
μεταφέρουν τάς γνώμας του. Είναι μιá καθιερωμένη προσω-
πικότης, αλλά κάπου εις τήν ψυχήν του ύπάρχει τό παράπονον
τής θυσίας του ιδιωτικού βίου, μέ τάς άπλås άνθρωπίνους
στιγμάς. Τόν παρηγορεί, όμως, τό γεγονός ότι «ήγωνίσθην διά
τήν δικαιοσύνην!»...

Εις τήν Κέρκυραν, πού φθάνει τήν 4ην 'Απριλίου, τόν άνα-
μένει ένθουσιώδης ύποδοχή. Έκφωνεί λόγον. Τά ίδια καί εις
τόν Πειραιά, όπου χιλιάδες φανατικοί βασιλόφρονες τόν
ζητωκραυγάζουν. 'Επιτέλους, άγκαλιάζει καί τά τέκνα του.
Δι' όλίγον. Συναντάται άμέσως μέ τήν «γέριχη άλεπού», τόν
Τσαλδάρην. Μυστικώς συνομιλεί μέ τόν πρωθυπουργόν Πα-
παναστασίου. Δέν συμφωνούν, διότι ό Παπαναστασίου δέν
είναι εις θέσιν νά έλέγξη τούς στρατιωτικούς. Αύτοί τόν
άνέβασαν, αύτοί θά τόν κατέβαζαν. Αί μικραί περιοδεΐαι καί
αί όμιλίας του Μεταξά, δέν θά έπηρεάσουν τό άποτέλεσμα
του δημοψηφίσματος. 'Ο λαός έπεκύρωσε τήν άβασίλευτον
δημοκρατίαν μέ πλειοψηφίαν ύποτιμητικήν τής νοημοσύνης
του. 'Ο Μεταξάς, έν τούτοις, θά δηλώση ότι θά πολιτευθῇ
έντός τών πλαισίων του δημοκρατικού πολιτεύματος, διότι
προείχε ή έθνική ένότης, ή όποία θά κατεστρέφετο μέ καθε-
στωπακόν άγώνα.

Άλλωστε, όπως άνεκοίνωσεν από τås στήλας τής φιλικής
του έφημερίδος «Νέα Ημέρα» (7.5.24) «άγών βίας κατά του
καθεστώτος δέν δύναται νά διεξαχθῇ καί επί πλέον διεξαγό-
μενος θά έφερε τόν όλεθρον τής Ελλάδος». Αί δηλώσεις του
Μεταξά προεκάλεσαν τήν μῆνιν τών αδιάλλακτων αντιβενι-
ζελικών. Αύτοί δέν ήσαν βασιλόφρονες, απλώς έμίσουν τόν

Βενιζέλον καί τίποτε πέραν αὐτοῦ. Ἐφημερίδες πού τόν ὑπεστήριζαν μέχρις ἐχθές, τώρα τόν ὑβρίζουν, ὅπως ὁ «Χρόνος» τοῦ Ἰ. Διάκου ἢ τό «Σκρίπ» τοῦ Εὐστρατιάδη.

Ἀδιαφορῶν διά τάς ἀδίκους ἐπιθέσεις πού ὑφίσταται, ἀναχωρεῖ διά περιοδεῖαν. Κεφαλληνία, Ἰθάκη, Ζάκυνθος, Πάτραι, Πύργος, Κόρινθος. Παντοῦ τόν ὑποδέχονται αὐθορμήτως καί μέ ἀνιδιοτελεῖ ἐνθουσιασμόν. Ἄν καί μακράν θά ἀντιμετωπίσῃ ἐπιτυχῶς τάς ἀποπείρας τῶν ραδιούργων ἀντιβενιζελικῶν καί αὐλικῶν κύκλων νά τοῦ ἀφαιρέσουν τήν ἀρχηγίαν τοῦ κόμματος. Ὅταν ἐπιστρέψῃ, ὅλα θά ἔχουν τακτοποιηθῇ. Θά τακτοποιήσῃ διάφορα κομματικά ζητήματα καί θά ἐκτιμήσῃ τήν πολιτικήν κατάστασιν. Τό μέλλον τόν φοβίζει, διότι βλέπει, ὅτι μέ τήν δημοκρατίαν ὁδηγούμεθα εἰς τόν κομμουνισμόν ἢ εἰς κάποιαν ἐθνοκαταστροφικήν μορφήν ἀναρχίας. Ἀλλά καί εἰς τήν προσωπικήν του δημοσίαν ζωήν θά ἐκδηλώσῃ τήν πικρίαν του, διότι εἰς τάς δυσκόλους στιγμάς, ἀπό τοὺς φίλους καί τοὺς ὁπαδοὺς «πολύ ὀλίγοι ἐφάνησαν πιστοί». Ἡ δημοκρατική ἀκυβερνησία προεκάλεσε εἰς τήν Ἑλλάδα καί ἐθνικὰς συμφοράς. Οἱ Ἰταλοὶ προσήρτησαν τὰ Δωδεκάνησα, δεκατέσσαρα χωρία τῆς Φλωρίνης ἐδόθησαν ἀπό τοὺς Μεγάλους εἰς τήν Ἀλβανίαν καί ἡ ἐβραϊόπληκτος Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν ἀνελάμβανε τήν προστασίαν τῆς «Βουλγαρικῆς μειονότητος» εἰς τήν Ἑλλάδα!

Παραλλήλως, τὰ ἐσωτερικά κοινωνικά προβλήματα, ὅπως τό προσφυγικόν, ἀπεργίαι κ.ἄ., ἐδημιουργοῦν βαθείας λαϊκὰς ἀναστατώσεις. «Ἡ κοινωνική ἀναταραχὴ δέν ἀντιμετωπίζεται μέ τήν βίαν», γράφει ὁ Μεταξᾶς εἰς συνέντευξιν εἰς τήν «Νέαν Ἡμέραν» (12.6.24). Ἀλλά ποῖοι πολιτικοὶ νά τόν κατανοήσουν; Καί ποῖα κυβέρνησις νά πραγματοποιήσῃ ριζικάς μεταρρυθμίσεις, ὥστε νά ἐξουδετερώσῃ τοὺς ἐθνικοὺς κινδύνους ἐξ αἰτίας τῆς δυναμικῆς διεκδικήσεως κοινωνικῶν αἰτημάτων; Ἡ γεῦσις πού ᾄφησε εἰς τόν Μεταξᾶν ἡ κοινοβουλευ-

τική πολιτική ἦτο τό ἀποκρουστικόν αἶσθημα τῆς ἀηδίας.

Ἀνίκανον τό κράτος παρηκολούθει τοὺς ληστάς, νά λυμαίνωνται τήν ἐπαρχίαν καί νά ρυθμίζουν τάς ἐκλογάς, ἀνταλλάσσοντες τήν βοήθειάν των εἰς τήν συγκέντρωσιν ψήφων, μέ τήν κατόπιν προστασίαν των, ἀπό τοὺς βουλευτάς πού ἐβοήθησαν. Ἡ βουλευτο-ληστρική συνεργασία ἀπεθανατίσθη ἐπίσης μέ τήν προκήρυξιν τήν ὁποίαν ἐκυκλοφόρησεν ἡ συμμορία τῶν λαθρεμπόρων Γιαγιάδων. Ἐξήτουν νά... διαλυθῇ ἡ Ἔθνοσυνέλευσις καί τό ἐπέτυχαν! Δι' ὅλα αὐτά τά ἐπαίσχυντα καί διά τόσα ἄλλα πού ἐδῶ παραλείπονται καί δέν ἀναφέρονται πταίουν βεβαίως οἱ πολιτικοί καί τό σύστημά των, ἀλλά πταίει καί ὁ λαός, πού πονηρῶς τόν κολακεύουν καί ἡλιθίως αὐτοκολακεύεται ὡς κυρίαρχος. «Θεέ μου. Τί κόσμος! Καί θέλω νά πολιτεύωμαι» ἀναφωνεῖ ὁ Μεταξᾶς, ἀλλά δέν πολιτεύεται διά τόν λαόν. Πολιτεύεται διά τήν Ἑλλάδα, πού τήν εἶχε τοποθετήσῃ «ὑπέρ πᾶν ἄλλο». Πολιτευόμενος διά τήν Ἑλλάδα καί ὄχι διά τόν λαόν ἔμελλε νά μή φέρεται ὡς κομματάρχης, μέ συνέπειαν αἱ μᾶζαι νά παρασύρωνται πρός τοὺς παλαιοκομματικούς καί ὁ ἥρωας μας νά αἰσθάνεται κενόν ὁλόγυρά του. Ἡ στρατιωτική του συνείδησις τόν ἐχαλύβδωνε, διότι τοῦ ὑπενθύμιζε εἰς καιροὺς περισυλλογῆς, ὅτι εἶχε πράξει τό καθήκον του, ἔστω καί ἂν ὅλοι τόν παρεμέρισαν.

Κατά τό νέον του ταξίδι εἰς Κεφαλληνίαν καί Ἰθάκην, θά τόν ὑποδεχθοῦν ὀλιγώτεροι ἀπό ὅσους ἐπερίμενε. Τά ἴδια ἀπογοητευτικά καί εἰς τήν Πελοπόννησον. Ὁ ἐκπρόσωπός του εἰς τό Λιοντάρι τόν «προσφωνεῖ ἐκ μέρους λαοῦ τελείως ἀπόντος». Ὁ Μεταξᾶς θά ἐκραγῇ εἰς γέλωτας καί θά ἀναζητήσῃ τήν εὐτυχίαν, τήν μόνην εὐτυχίαν, εἰς τήν οἰκίαν του.

Μελαγχολία. Ἀσχολεῖται μέ τήν πολιτικήν μέ «μισή καρδιά». Ἐν μέσῳ πολιτικῶν συζητήσεων σκέπτεται τά τέκνα του πού ἐπῆγαν εἰς τόν Καραγκιόζην καί μονολογεῖ «πῶς

ήθελα νά ἦμουν μαζί τους»! Εἰς τὰ βιβλία θά ἀναζητήση νόημα ζωῆς. Ματαιῶς. Ἀπελπίζεται. «Τελειώνει ὁ βίος μου καί δέν ἔκανα τίποτε!», παρατηρεῖ τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1924, χωρίς νά φαντάζεται ἕνα ἄλλον Ὀκτώβριον πού ἐκύλιε ἀργῶς εἰς τό ὥρολόγιον τῆς ἱστορίας.

Τό καλοκαίρι τοῦ 1925, διαπιστώνει ὅτι μέ τὰ δημοκρατικά ἡμίμετρα ἡ πολιτική κρίσις τακτοποιεῖται μόνον ἐπιφανειακῶς. Κατά βάθος βλέπει μίαν στρατιωτικὴν κίνησιν νά ἐπεκτείνεται. Εἰς γενναῖος ἀξιωματικός ἐχρειάζετο διὰ νά ξεκαθαρίσῃ τὰ πράγματα. Τὴν 25ην Ἰουνίου 1925, ὁ στρατηγός Θ. Πάγκαλος, μέ εἰκοσιοκτῶ στρατιώτας κηρύσσει ἐπανάστασιν καί παρουσιάζεται εἰς τὴν Βουλὴν, ἡ ὁποία μέ 185 ψήφους ὑπὲρ καί 14 κατὰ, τοῦ ἀναθέτει τὴν κυβέρνησιν! Οἱ δημοκράται πολιτικοί, βενιζελικοί ἢ βασιλικοί, θά ὑποστοῦν ἀπὸ τόν Πάγκαλον τόν ἐξευτελισμὸν πού τοὺς ἀρμόζει.

Τὴν 28ην Δεκεμβρίου 1925, ὁ Μεταξᾶς θά συναντηθῇ, νύκτωρ, μέ τόν Πάγκαλον. Ὁ Πάγκαλος ἐξετίμα τόν Μεταξᾶ, ἀλλὰ δέν τόν ἠγάπα. Ὁ Μεταξᾶς συνεπάθει τόν Πάγκαλο, ἀλλὰ δέν τόν ἐξετίμα. Συνωμίλησαν διὰ τόν κομμουνισμόν, τὴν δημοκρατίαν καί τὰς ἐκλογάς. Ἀμέσως ἀντελήφθη διὰ πρόθεσις τοῦ Παγκάλου δέν ἦτο νά διενεργήσῃ ἐκλογάς καί νά τὰς χάσῃ. Ἦθελε νά τσακίσῃ τοὺς κομμουνιστάς, νά συντρίψῃ τοὺς βενιζελικούς καί τοὺς ἀντιβενιζελικούς, πού, ἀμφότεροι, μέ τυφλὰ μίση ἐδίχαζαν τό Ἔθνος. Καί ἀπὸ ἐκεῖ καί πέρα, ὅ,τι ἤθελε προκύψει.

Ὁ Πάγκαλος δέν ἐγελοιοποίησε τὴν δικτατορίαν! Ἐκνήγησεν εἰς τὰ κεραμίδια τόν Πλαστήραν, ἔκλεισε ἐφημερίδας καί ἔκανε δημοτικὰς ἐκλογάς. Εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν ἀνεδείχθη κομμουνιστὴς δήμαρχος. Ἡ ἀποτυχία τοῦ κόμματος τῶν Ἐλευθεροφρόνων ὑπῆρξεν ὀλοκληρωτικὴ. Ὁ Μεταξᾶς ἐδέχθη τό ἀποτέλεσμα μέ δυσφορίαν: «Δέν μέ θέλει ἡ Ἑλλάς! Δέν τῆς κάμνω. Θέλει δημοκόπους». Ἡ ἐκλογὴ κομμουνιστοῦ

δημάρχου ἐξηγρίωσε τόν Πάγκαλον. Βουλευτικάί ἐκλογαί καί προεδρικάί ἐκλογαί, τέλος. Φροντίζει, πάντως, νά μήν τό ἀνακοινώσῃ. Ἀφήνει τούς πολιτικούς νά προετοιμάζωνται καί ξαφνικά τὰς ἀναβάλλει ἐπ' ἄοριστον. Ἐν τῷ μεταξύ, προχωρεῖ δυναμικῶς. Ἀπαγχονίζει τούς καταχραστάς πού εἶχε συλλάβει, ἰδρύει τήν Ἀκαδημίαν, τό Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης καί κατασκευάζει δρόμους, πού χάρις εἰς τόν φόβον πού διακατεῖχε τούς ἐργολάβους σώζονται ἀκόμη.

Ἀξιοσημεῖωτον εἶναι καί τό μάθημα πού θά λάβουν οἱ Βούλγαροι. Ὅταν ἐδολοφόνησαν Ἕλληνας στρατιωτικούς εἰς τά σύνορα, ὁ παλληκαρᾶς στρατηγός, ἀντί νά ἀναλίσκεται εἰς συζητήσεις, διέταξε εἰσβολήν εἰς τήν Βουλγαρίαν, πού παρ' ὀλίγον νά διελύετο ἐάν δέν ἐπενέβαιναν αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις. Τότε μᾶς κατεδίκασαν εἰς βαρὺ πρόστιμον, ἀλλὰ καί ἐμεῖς πού ἐπυρπολήσαμε τό Πετρίτσι καί ἐτρομοκρατήσαμε τούς Βούλγαρους ἀννιψώσαμε τό ἐθνικό μας γόητρον. Τήν ἐποχὴν ἐκείνην ἐπανεστάτησαν οἱ Κοῦρδοι, ἐναντίον τοῦ Κεμάλ. Ὁ Πάγκαλος ἤρπασε τήν εὐκαιρίαν πού ὤνειρευέτο. Ἀγοράζει ὄπλισμόν ἀπὸ τόν Μουσσολίνι, διαπραγματεύεται μαζί του μυστικὴν συνθήκην δι' ἐπίθεσιν κατὰ τῆς Τουρκίας καί προετοιμάζεται νά βαδίσῃ εἰς τήν Πόλιν. Ἀλλά, ὁ ἔμπιστός του Κονδύλης τήν 21ην Αὐγούστου τόν ἀνατρέπει, τόν καταδιώκει εἰς τήν θάλασσαν καί, τέλος, ρίπτει εἰς τήν φυλακὴν τόν ὀραματιστὴν στρατηγόν. Καί ὅλα αὐτά, διὰ νά προκηρύξῃ ἐκλογάς.

Ἡ Ἑλληνικὴ ἱστορία ἐμνημόνευσε πολλά ὀνόματα κινηματιῶν ἀξιωματικῶν. Οὐδεὶς των εἶχε τό βλέμμα ἐστραμμένο εἰς τήν Πόλιν. Ἀλλά, ἄς ἀφήσωμεν τούς λυρισμούς καί ἄς ἐλθωμεν εἰς τήν πεζότητα τῶν ἀφορητῶν γεγονότων.

Μετά τήν πῶσιν τοῦ Παγκάλου ἡλευθερώθη καί ὁ Μεταξᾶς, ὁ ὁποῖος εἶχε συλληφθῇ, διότι ὁ Πάγκαλος δέν τοῦ συνεχώρησε πού ἤρνήθη νά παραλάβῃ τό Ὑπουργεῖον Ἑσω-

τερικῶν.

Αἱ ἐκλογαὶ προεκηρύχθησαν διὰ τὰς 7 Νοεμβρίου 1926, καὶ ἀπὸ ὅλους τοὺς ψηφοθήρας ἤρχισαν δραστηρίως αἱ προετοιμασίαι.

Συναισθηματικῶς καὶ ιδεολογικῶς, ὁ Μεταξᾶς ἦτο ἀντίθετος πρὸς τὸν κοινοβουλευτισμόν, πού συνδέεται στενῶς καὶ ἀναποτρέπτως μέ τὴν κολακείαν τοῦ πλήθους. Θά κάνη ὁμως πολιτικὴν εἰς τὰ πλαίσια τῆς δημοκρατίας, χωρὶς νά ἀπαρνηθῇ τὰς ἀρχάς του ἢ νά ἀνεχθῇ τὴν δουλείαν κάτω ἀπὸ τὴν μᾶζα. Ἐπολιτεύθη καὶ ἐγνώρισεν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τὴν δημοκρατίαν, μέ ἀποτέλεσμα νά αἰσθανθῇ ἐντὸς του «*ἀηδία διὰ τὸν πολιτικόν βίον*». Δολοπλοκίαι, συναλλαγáι, ἐξαγοραὶ καὶ προπάντων ὁ ἄθλιος κομματισμός, τὸν ἔκαναν νά ἀναγνώριση ὅτι μόνον ἡ οἰκογένειά του ἔχει ἀξία καὶ ὅτι «*ὄλα τὰ ἄλλα μούντζωμα*»! Ἐβλεπε τοὺς πολιτευόμενους καὶ τοὺς διάφορους παράγοντας νά εἰσβάλουν εἰς τὸ κράτος ὡς ληστοσυμμορίται. «*Ὅλοι ἀγοράζονται μέ χρήματα, συμβάσεις, ἐταιρεῖες, ὅλοι κάμνουν ἑκατομμύρια*».

Πράγματα, δηλαδή, πού ἐξήσαμε καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, καὶ μέ τὰ ὅποια ἄνδρες μέ νοστοροπίαν τοῦ Μεταξᾶ δέν μποροῦν νά ἔχουν οὔτε σχέσιν, οὔτε νά τὰ ἀνεχθοῦν. Ἡ ἐντιμότης ἐνοχλεῖ τοὺς ἀνεντίμους. Ἡ ἀτιμία ἀμυνομένη, κτυπᾷ εἰς τὸ γαλήνιον πρόσωπον τοῦ Μεταξᾶ τὸ ἦθος πού μονίμως ἀπουσιάζει ἀπὸ τὴν δημοσίαν ζωὴν τῆς χώρας. «*Διακρίνω τὴν ἐχθρότητα, τὸ μῖσος ὅλου τοῦ πολιτευόμενου κόσμου ἐναντίον μου*». Τὸ παράπονο ξεχειλίζει εἰς τὴν ψυχὴν του. Τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1926 θά περάσῃ ἓνα φθινόπωρο ψυχικῆς μελαγχολίας. Ἡ καρδιακὴ του ἀρρυθμία, νευρικῆς φύσεως, καὶ ἡ νεύρωσις τοῦ στομάχου του, πού ἀπὸ τὸ ἄγχος θά ἐξελιχθῇ εἰς ἔλκος τὸν πλημμυρίζουν μέ πικρίαν. Ὁ κόσμος τοῦ φαίνεται ἀπόμακρος.

Αὐτοελέγχεται πάλι, ὅτι δέν κατῴρθωσε τίποτε εἰς τὴν ζωὴν

του καὶ ὅτι τὸ ὀλίγον πού ἐπέτυχε τὸ οἰκαιοποιήθησαν ἄλλοι, διὰ νὰ παρουσιασθῇ ὡς ἰδικόν των.

Εἰς τὸ «Ἡμερολόγιον» διαβάζομεν ἐπανελημμένως: «Εἰσέρχομαι εἰς τὴν Σκιάν τοῦ Θανάτου» καὶ τὸν παρακολουθοῦμε νὰ ἀσχολῇται μέ τὴν φροντίδα διὰ τὸ μέλλον τῶν τέκνων του. Μεταβαίνει εἰς τὴν Κεφαλληνίαν, ὅπου τὸν περιμένει ἀβάστακτος συγκίνησις. Ἡ μήτηρ του. «Πῶς εἶναι!! Χωμένη μέσα σέ μιὰ πολυθρόνα πού τῆς ἔκαμαν ἐπίτηδες. Γριά, ξαρωμένη, σκιά τοῦ ἑαυτοῦ της. Τελειώνει καὶ αὐτή... Μένω πολὺ μέ τὴν μητέρα. Τὸ γλυκό της πρόσωπο. Τὸ καημένο, τὸ πτωχό, τὸ ξαρωμένο κορμί της. Ὅλον μου τὸ παρελθόν. Τελευταῖον δεῖπνον στό σπίτι».

Ἐπιστρέφει εἰς Ἀθήνας, ὅπου πληροφορεῖται ὅτι ἀρκετοὶ φίλοι τὸν ἐγκατέλειψαν. Τὰ ἀπογοητευτικά νέα συμπληρῶνουν τὴν ἀπαισιοδοξίαν του. Θὰ ζητήσῃ παρηγορίαν εἰς ἀγαπημένα βιβλία, ἰδίως εἰς τὸν Γκαῖτε καὶ εἰς τὸν Βιλφρέντο Παρέτο. Ἡ ἀπαισιοδοξία του ἐπιβάλλεται νὰ διευκρινισθῇ δὲν θὰ μειώσῃ τὴν μαχητικότητά του. Ἐπρόκειτο διὰ ψυχικόν γεγονός, ἄνευ ἐμφανῶν, τοῦλάχιστον, ἐπιπτώσεων εἰς τὴν δρᾶσιν. Ἦτο μιὰ ἐσωτερικὴ πάλη, ἓνας μαραθῶνιος ἐπιμονῆς, πού τὸν ἀντεῖχε χάρις εἰς τὴν ἀπέραντον πίστιν του πρὸς τὴν Ἑλλάδα.

Ὁ ἀπολογισμὸς τοῦ Μεταξᾶ ὡς ἀρχηγοῦ δημοκρατικοῦ κόμματος εἶναι ἀποκαρδιωτικός. Τὸν Αὐγούστον τοῦ 1926 συνεκλήθη ἡ συνέλευσις τῶν Ἐλευθεροφρόνων. Παρέστησαν ὀλιγώτερα ἀπὸ πενήντα άτομα. Οἱ ὁπαδοὶ εἶχαν ἀξιώσεις ἀπὸ τὴν ἡγεσίαν, χωρὶς ὅμως ἐκεῖνοι οἱ ἴδιοι νὰ διακινδυνεύουν ἢ νὰ ὑποβάλλωνται εἰς θυσίας. Ἀνυπέρβλητοι δυσκολίαι ἀναφύονται εἰς τὴν κατάρτισιν τῶν ἐκλογικῶν συνδυασμῶν. Οἱ πολιτευόμενοι, εἰς τοὺς συναγωνισμοὺς προσωπικῶν φιλοδοξιῶν ἔρχονται μονίμως πρωταθληταί. Αἱ μικροαντιζηλῖαι τῶν φίλων στενοχωροῦν τὸν Μεταξᾶ. Μολα-

ταῦτα αὐτὴ ἡ ὄψις τῆς δημοσίας ζωῆς τὸν διδάσκει. Τὴν παρατηρεῖ μὲ διαπεραστικὸν βλέμμα, τὴν μελετᾷ εἰς τὸ σάπιο βάθος τῆς καὶ διαπιστώνει τὴν ἀναξιοπρέπειαν τοῦ πλήθους. Ὅταν ἔρριξαν τὸν Πάγκαλο ἐκπλήσσεται μὲ τὰς ἐφημερίδας πού μόλις πρὸ ὀλίγου τὸν ἐπὶ ἤνουν. Προτοῦ στεγνώσῃ τὸ μελάνι τοῦ διθυράμβου ἤρχισαν νὰ τὸν ὑβρίζουν. «Ὁλος ὁ κόσμος ὑβρίζει καὶ πρὸ πάντων ἐκείνοι πού ἔσκυψαν εἰς τὸν Πάγκαλον περισσότερον. Γελοῖος κόσμος! Καὶ θέλει νὰ εἶναι κυρίαρχος!».

Τό συμπέρασμα τοῦτο, ὅπως καὶ ἀπειρα ἄλλα, ὁ Μεταξᾶς δὲν τὰ ἐλησμόνησε, οὔτε ὅταν ἀνῆλθεν εἰς τὴν ἐξουσίαν. Ἀπετέλουν μέρος τῆς πολιτικῆς του γνώσεως. Δέκα ἔτη μετὰ τὴν προαναφερομένην ἐγγραφήν, πρωθυπουργὸς πλέον, ὠμίλει εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Ἐτελείωσε μέσα εἰς ἓνα ὄρυμα-γδὸν χειροκροτημάτων καὶ ζητωκραυγῶν. Ἐμεινεν ἀπαθὴς εἰς τὰς ἐκδηλώσεις ἐνθουσιασμοῦ. Ἐβγαλε τὰ γυαλιά του, τὰ ἐσκούπισε καὶ ἐψιθύρισε εἰς τὸν Μανιαδάκη: «Κώστα, ἂν πέσουμε, αὐτοὶ πού φωνάζουν περισσότερο θὰ μᾶς κρεμάσουν»!

Μὲ ὄχι ἄξια στελέχη καὶ μεταξύ τῶν συμπληγᾶδων τῶν Βενιζελικῶν καὶ Βασιλικῶν κομμάτων, τῶν Φιλελευθέρων καὶ τῶν Λαϊκῶν, οἱ Ἐλευθερόφρονες τοῦ Μεταξᾶ κατῆλθον εἰς τὰς ἐκλογάς τῆς 7ης Νοεμβρίου, μὲ ἔμβλημα ἓνα σάχυ. Θὰ ἐκλεγοῦν 54 βουλευταὶ εἰς τοὺς 250. Ἐπρόκειτο δι' ἀρίστην ἐπιτυχίαν. Ἀρχὰς Δεκεμβρίου θὰ σχηματισθῇ Οἰκουμενικὴ κυβέρνησις, μὲ πρόεδρον τὸν Ἀλέξανδρον Ζαΐμην. Ὁ Μεταξᾶς θὰ πάρῃ μερίδιον ἐκ τῆς ἐξουσίας ὡς ὑπουργὸς Συγκοινωνιῶν. Εἶναι 56 ἐτῶν. Ὑπουργοὶ θὰ γίνουν καὶ μερικοὶ ἄλλοι ἐλευθερόφρονες βουλευταὶ, ἐνῶ οἱ περισσότεροι, σχεδὸν ὅλοι, θὰ θυμώσουν πού δὲν μετέσχον τῆς κυβερνήσεως.

Τό κράτος διοικεῖται οὐσιαστικῶς ἀπὸ μίαν κυβέρνησιν

συνασπισμοῦ πέντε ἀρχηγῶν. Μεταξᾶς, Τσαλδάρης, Καφαντάρης, Μιχαλακόπουλος, Παπαναστασίου. Εἰς τὰς 17 Αὐγούστου 1927 οἱ πέντε ἀρχηγοί, μέ τήν ἀποχώρησιν τοῦ Τσαλδάρη θά γίνουν τέσσαρες. Εἰς τὰς 8 Φεβρουαρίου 1928 οἱ τέσσαρες ἀρχηγοί θά μειωθοῦν μέ τήν παραίτησιν τοῦ Παπαναστασίου εἰς τρεῖς καί εἰς τό τέλος, διαρκούντος τοῦ θέρους, οὐδεῖς ἀρχηγός θά παραμείνῃ. Τό πείραμα τῆς συνεργασίας τῶν κομμάτων ἀπέδειξε, πῶς αἱ φιλοδοξίαι καί τά συμφέροντα ποδοπατοῦν τήν Ἑλλάδα. Τά κόμματα εἶναι πρόθυμα νά συνεργασθοῦν ὅσον ὠφελοῦνται. Μόλις ὁμως ἀλλάξῃ ἡ κατεύθυνσις τοῦ κομματικοῦ συμφέροντος, αὐτομάτως προσανατολίζονται πρὸς τά ἐκεῖ, διαλύουν συμφωνίας, διχάζουν τόν λαόν καί ὠθοῦν ὁλόκληρον τό Ἔθνος εἰς τήν καταστροφικὴν ἄβυσσον τοῦ ἐμφυλίου σπαραγμοῦ.

Τήν 4ην Δεκεμβρίου 1926, τήν πρωίαν, ἐκπρόσωπος τῶν ὑπαλλήλων τοῦ Ὑπουργείου Συγκοινωνιῶν προσφωνεῖ τόν Μεταξᾶν. Ἀπό τήν ἐγκατάστασιν του φροντίζει νά μάθῃ τήν ἐργασίαν του. Σπουδάζει, ὅπως εἶπε, τὰς λεπτομερείας. Ἀλλά δέν τόν ἀφήνουν ἡσυχον. Ἐπεισόδια καί φιλονικίαι εἰς τήν βουλὴν. Ἐνοχλητικαί ἐπισκέψεις βουλευτῶν, φίλων καί ψηφοφόρων εἰς τό Ὑπουργεῖον τόν ἀπασχολοῦν εἰς βάρος τῆς ἐργασίας, εἰς βάρος κάθε ἀποδόσεως. «Προσπάθησα νά βάλω ὀλίγην τάξιν. Ἀλλά πῶς; Εἰσορμοῦν εἰς τό γραφεῖον μου ἀνά κάθε ὥραν καί στιγμὴν ἀτέλειωτοι, ἀμείλικτοι, ἀδιάφοροι, ὁ καθεὶς μέ τήν ἀπαίτησίν του». Οἱ βουλευταὶ ζητοῦν θέσεις διὰ συγγενεῖς καί φίλους. Οἱ κομματάρχαι ἀνεβοκατεβαίνουν ὅλον τό εἰκοσιτετράωρον μέ τούς ψηφοφόρους τῶν ἐπαρχιῶν, μέ ὑπομνήματα, αἰτήματα καί κάθε λογῆς ἐκδουλεύσεις.

Ὁ Μεταξᾶς δέν τούς ἀντέχει. Περιγράφει τήν ἀξιοθρήνητον κατάστασιν εἰς τήν βουλὴν καί ζητεῖ νά κλείσουν τά ὑπουργεῖα τρεῖς φορές τήν ἐβδομάδα. Ἀναστάτωσις μεταξύ

τῶν βουλευτῶν, διακόπτεται ἡ συνεδρίασις, ἀλλὰ ὑποχωροῦν, χωρὶς ὁμῶς νά τηρήσουν τόν περιορισμόν. Ἔτσι ὁ Μεταξᾶς ἀναγκάζεται νά κρύβεται. Ἐργάζεται εἰς τό γραφεῖον ἐνὸς διευθυντοῦ τοῦ ὑπουργείου καί ἀπό ἐκεῖ μέσα θά ἐκπονήσῃ καταπληκτικούς διὰ τήν ἐποχὴν του νόμους, ὅπως τόν «περί κατασκευῆς καὶ συντηρήσεως δημοσίων ὁδῶν». Συνωμολόγησε ἐπίσης διεθνεῖς συμβάσεις, πού κατόπιν ἐξετέλεσεν ὁ Βενιζέλος. Τά ἀντιπλημμυρικά ἔργα τοῦ Στρυμόνος καὶ τῶν Φιλίππων ὑπῆρξαν δημιουργήματα τοῦ Μεταξᾶ. Αὐτός ὁ ἴδιος πάλιν, προσωπικῶς, ἐμελέτησεν καὶ ἐπαρουσίασεν ἐντός ἐνὸς ἔτους ἀξιόλογα σχέδια ἔργων συγκοινωνίας, ὑδρεύσεως καὶ ἐξηλεκτρισμοῦ. Τά συμφέροντα πού ἐξημώθησαν μέ τὰς μελέτας τοῦ Μεταξᾶ ἦσαν παντοδύναμα. Ἡδύναντο νά λυγίσουν οἰονδήποτε. Ὁ Μεταξᾶς, ὁμῶς, δέν ἦταν ὁ οἰοσδήποτε. Προσεπάθησαν νά τόν δυσφημήσουν μέ συκοφαντίας διὰ μεροληψίας καὶ ἄλλα παρόμοια. Τόν ὕβριζαν, μέ ἐπὶ κεφαλῆς πάντα τόν Βλάχον τῆς «Καθημερινῆς». Ἔως οὗτου, ἓνας ἄνδρας, ἀπεστόμωσεν τοὺς συκοφάντας. Ὁ Ἐλ. Βενιζέλος, πού τόν Μάρτιον τοῦ 1931 ἀγορεύων εἰς τὴν βουλὴν ἀνῆρσεν κάθε ὑπόνοιαν ἐναντίον τοῦ Μεταξᾶ.

Ἡ σημαντικὴ προσφορά τοῦ ἥρωός μας πρὸς τὴν πατρίδα δέν ἦτο βεβαίως οἱ δρόμοι, ἀλλὰ ἡ προσπάθειά του δι' ἐνότητα τοῦ πολιτικοῦ κόσμου καί, κατ' ἐπέκτασιν, τοῦ Ἑθνους, καθὼς καὶ ἡ ἐπαναφορά τῶν ἀποτάκτων ἀξιωματικῶν, πού ἐξ αἰτίας τῶν πολιτικῶν παθῶν εἶχαν εὗρεθῇ ἐκτός τοῦ στρατεύματος. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην χρονολογεῖται καὶ ὁ περίφημος «ὁδρος Μεταξᾶ» πού, συμφώνως πρὸς αὐτόν, θά ὑπεστηρίζε κάθε κυβέρνησιν πού θά ἐγγυᾶτο τὴν μὴ ἀνάμειξιν τοῦ στρατοῦ εἰς τὴν πολιτικὴν. Τό στράτευμα ἐπρεπε νά εἶναι ἡ τελευταία ἐφεδρεία τῆς Ἑλλάδος καὶ ὄχι νά μετατρέπεται πότε ἀπὸ τοὺς μέν, πότε ἀπὸ τοὺς δέ, εἰς παράγοντα πολιτικῆς ἐπεμβάσεως ὑπὲρ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης κομματικῆς παρατά-

ξεως. Ἠγωνίσθη πράγματι ὁ Μεταξᾶς μέ τήν καλήν θέλησιν ὅλου τοῦ κόσμου ἐντός τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ καί διεπίστωσεν ὅτι εἶναι «ἀδύνατον νά προοδεύσωμεν μέ κοινοβουλευτικόν πολίτευμα».

Τήν πεποιθήσιν του αὐτήν τήν ἐσχημάτισεν ὄχι ἐκτός τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ ἢ διότι δέν ἔγινε βουλευτής, ὥστε νά καταστή, ἀπό προσωπικήν ἐμπάθειαν ἀντικοινοβουλευτικός. Τοῦναντίον τήν 18ην Φεβρουαρίου τοῦ 1927, πού ἔγραψε τά παραπάνω λόγια ἦτο β ο υ λ ε υ τ ῆ ς, ἁ ρ χ η γ ὁ ς ἰσχυροῦ κόμματος καί Ὑ π ο υ ρ γ ὂ ς κοινοβουλευτικῆς κυβερνήσεως. Ἡ θητεία του εἰς τό ὑπουργεῖον καί εἰς τήν βουλὴν ἐξήντησαν τήν ὑπομονήν του. Ἀπό ἐδῶ καί ἐμπρός ἡ συνειδητή ἀντίληψίς του διά τήν χρεωκοπίαν τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ εἰς τήν Ἑλλάδα, θά μετεβάλετο εἰς πρακτικήν πολιτικήν ἐπιδίωξιν. Εἰς τήν ἐκτίμησιν τοῦ Μεταξᾶ ἡ κοινοβουλευτική δημοκρατία δέν εἶχεν οὔτε ἓνα ἑκατοστόμετρον ἀνοχῆς.

Τόν καιρόν πού ἠγωνίζετο εἰς τήν βουλὴν, εἰς τό ὑπουργεῖον καί εἰς τό παρασκήνιον θά συμβοῦν οἱ θάνατοι τριῶν πολύ προσφιλῶν του προσώπων. Χρονικῶς πρῶτος ἀπέθανε τόν Μάρτιον τοῦ 1927 ὁ Ξενοφών Στρατηγός, ὁ παλαιός πιστός συμμαθητής καί συμπολεμιστής. Μετά εἰς τὰς ἀρχάς τοῦ Ἰουλίου ἐξεψύχησεν ἡ μητέρα του. Θά μεταβῇ εἰς τήν Κεφαλληνίαν, θά γονατίσῃ κοντά της καί θά κλάψῃ εἰς τήν θύμῃσιν τῶν παιδικῶν του χρόνων, πού ἀδιακόπως τοῦ φέρουν νοσταλγίαν. Δι' ἀνάμνησιν θά κρατήσῃ τό ὥρολόγιον καί τό μπαστοῦνι της. Τό τρίτο πλῆγμα ἔρχεται ἀπό τήν ἀδελφήν του Μαριάνθην. Θά ἀποθάνῃ τόν Μάϊον τοῦ 1928 καί τό πένθος θά γεμίσῃ τήν ψυχὴν τοῦ Μεταξᾶ, ὁ ὁποῖος θά πάρῃ τά τέκνα της εἰς τήν οἰκίαν τῶν Ἀθηνῶν.

Ἡ κυβέρνησις τῶν τριῶν ἀρχηγῶν ἢ τοῦ στενοῦ συνασπισμοῦ, ὅπως ἐπίσης τήν ἔλεγαν παρητήθη εἰς τότέλος Ἰουνίου 1927. Ὁ Μεταξᾶς ἔχει τήν συνείδησιν ἡσυχον. Ἀπέναντι τῆς

Ἑλλάδος ἐπραξεν τό καθήκον του. Ἐφρόντισεν ὅσον ἡδύνατο νά ἐπιτύχη τήν ἐνότητα τοῦ λαοῦ, μέ τήν συνεργασίαν τῶν κομμάτων καί ἡγωνίσθη διά τήν τάξιν καί ὀργάνωσιν τοῦ στρατοῦ, ἐπιλύων τό καιντό θέμα τῶν ἀποτάκτων. Τώρα τό ἔργον ὁμονοίας, πού εἶχεν πραγματοποιηθῇ διελύετο. Ἐπῆρχετο ἀλλαγὴ, κατ' ἀπαίτησιν τοῦ Βενιζέλου εἰς τό ἐκλογικόν σύστημα καί ἔφεραν τό πλειοψηφικόν, πού κατά τόν Μεταξά καί διά λόγους πού ἀνέλυσε μέ ὁμιλίαν του εἰς τήν βουλὴν θά κατέληγεν εἰς ὀξείαν διαιρέσιν τοῦ λαοῦ.

Ὁ Βενιζέλος ἐπροφίτευσεν ὅτι ὁ Μεταξάς θά κυριαρχήσῃ. Τά πάθη θά ἀναμοχλευθοῦν καί ἡ γαλήνη, πού προσωρινῶς ἐπεκράτησεν θά παραχωρήσῃ τήν θέσιν της εἰς τήν ταραχήν. Τήν 25ην Δεκεμβρίου 1927, ὁ Μεταξάς γράφει εἰς τό «Ἡμερολόγιον» τοὺς συλλογισμούς, πού καταλήγουν εἰς τό συμπέρασμα, ὅτι οἱ ἀντίπαλοί του, ἀνατρέποντες τήν ἡσυχίαν τοῦ τόπου «θά μοῦ δώσουν δύναμιν καί ἀσφαλῶς, μετὰ τήν ταραχήν, τήν ἀπόλυτον ἐξουσίαν χωρὶς νά τό θέλουν»! Καί πράγματι, ἔτσι ἀκριβῶς συνέβη, μόνο πού τό διάστημα τῆς ταραχῆς διήρκεσεν ἐπὶ ἑννέα ἔτη.

Πλὴν τῆς ἀνωτέρω ἐπηληθευμένης προβλέψεως ὑπάρχει καί μιὰ ἄλλη, ἐξ ἴσου ἐπιβεβαιωμένη ἀπὸ τήν πραγματικότητα. Τήν παραμονὴν τῆς παραιτήσεως τῆς κυβερνήσεως διετύπωσε τήν γνώμην ὅτι «θά καταψηφισθῶ ἀπὸ τόν λαόν καί θά ἐξαφανισθῶ ὡς πολιτικός». Ἐν τούτοις θά ριφθῇ εἰς τήν πολιτικὴν μάχην μέ τήν καθιερωμένην του ἀγωνιστικότητα. Δέν ἔχει ἐμπιστοσύνην εἰς τήν μᾶζα. Εἶναι ἀπηλπισμένος ἀπὸ τόν λαόν πού κατήντησε «ἐρμαιον τῶν τυχοδιωκτῶν καί τῶν δημοκόπων». Εἶναι ἐπίσης ἀπηλπισμένος καί ἀπὸ τοὺς πολιτικούς πού εἶναι «θεατρῖνοι». Αὐτοὺς τοὺς ἡθοποιούς τοὺς θέλει τό πλῆθος, διότι «ἡ θεατρικὴ παράστασις ἀνταποκρίνεται εἰς αἰσθηματικὴν ἀνάγκην τοῦ λαοῦ».

Ὁ Μεταξάς δέν ἤμπορεῖ νά γίνῃ θεατρῖνος διὰ νά συγκε-

ντρώση κάποιων ποσοτήτων ψήφων. Αυτό είναι ασυμβίβαστον προς τόν χαρακτήρα, τās ιδέας καί τήν ιστορίαν του. Τελευταία ἐλπίς του είναι ἡ Νεολαία. Εἰς τούς Ἕλληνας νέους ἔτρεφε συνεχῶς βαθεῖαν ἀγάπην καί ἐκτίμησιν. Ἀποφασίζει νά ὀργανώσῃ συνδέσμους νεολαίας ἐλευθεροφρόνων. Ἀτυχῶς δέν προλαμβάνει. Κατά τās ἐκλογάς τῆς 19ης Αὐγούστου 1928 δέν θά ἐκλεγῇ οὔτε βουλευτής. Οἱ Κεφαλληνες τόν κατεψήφισαν. Οἱ χωρικοί καί οἱ ἀλιεῖς τῆς νήσου ἀπεφάσισαν, ὅτι ἓνας Μεταξᾶς δέν ἤξιζε νά τούς ἐκπροσωπῇ. «Ἐπεί-σα», θά σημειώσῃ καί θά συντάξῃ τήν ἀνακοίνωσιν τῆς παραιτήσεώς του ἀπό τήν πολιτικήν πού ἐδημοσιεύθῃ εἰς τήν «Πολιτείαν». Μέ εὐπρέπειαν, σοβαρότητα καί χωρίς παρά-πονα, δηλώνει:

*«Κατόπιν τῆς ἐκλογικῆς μου ἀποτυχίας εἰς τήν ἰδιαι-
τέραν μου πατρίδα Κεφαλληνίαν θεωρῶ ἐμαντόν ὑπό-
χρεων ν' ἀποσυρθῶ ὀριστικῶς τῆς πολιτικῆς. Ἐπανερ-
χομαι εἰς τόν ἰδιωτικόν βίον μέ τό συναίσθημα ὅτι καί
ὥς στρατιωτικός καί ὥς πολιτικός ἔκαμα πᾶν ὅ,τι αἱ
δυνάμεις μου ἐπέτρεπον, ὅπως ὠφελήσω τήν Ἑλλάδα.
Εὐχαριστῶ τοὺς φίλους μου διὰ τήν πολίτιμον συνδρο-
μήν των εἰς τόν κοινόν καί εὐγενή ἀγῶνα μας καί διὰ
τήν πίστιν αὐτῶν. Εἶμαι ὁμως βέβαιος ὅτι θά διατηρή-
σωσιν ἀγαθὴν περὶ ἐμοῦ ἀνάμνησιν. Εὐχαριστῶ ἰδιαι-
τέρως τήν «Πολιτείαν» μέ τήν ὁποίαν τόσοι μακροί καί
εὐγενεῖς ἀγῶνες μέ συνέδεσαν. Εὐχομαι ὁλοψύχως
ὅπως ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς ὀδηγηθῇ εἰς πρόοδον καί ἀκ-
μήν καί εὐδαιμονίαν».*

Μετά τήν ἥτταν ἀρχίζει ἡ φοβερὰ δοκιμασία τοῦ Μεταξᾶ. Ὅπαδοί τῶν ἐκλεγμένων ἀντιπάλων συναθροίζονται ἐξωθεν τῆς οἰκίας του καί ὕβριζουν. Ὅταν κυκλοφορῇ εἰς τοὺς δρό-
μους συναντᾷ κόσμον πρόθυμον νά τόν εἰρωνευθῇ καί οἱ

φωτεινοί γαλανοί ὀφθαλμοί του διασταυροῦνται μέ πολλούς ὀφθαλμούς σαρκαστικούς καί χαιρεκάκους. Ἀπό τό Ἀργοσόλιον κάμνει περιπάτους μέ αὐτοκίνητον εἰς τήν ἑξοχήν, ὅπου οἱ χωρικοί πού τόν συναντοῦν προσποιούνται πῶς δέν τόν ἀναγνωρίζουν. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἐντρέπονται νά τόν κυττάξουν, ἐπειδή γνωρίζουν καί γνωρίζει ὅτι τόν ἐμαύρισαν διότι δέν ἐπλήρωσεν τάς ψήφους, ὅπως ἔκαναν οἱ πολιτικοί του ἀντίπαλοι. Διά τās ἐκλογάς εἶχεν χρεωθῇ προσωπικῶς καί τώρα πληρώνει, εἰς βάρος τῆς οἰκονομικῆς του ἀνέσεως. Οὐδεῖς τόν βοηθεῖ. Τοῦναντίον γεύεται τήν ἀχαριστίαν: «*Αὐθάδης ἐπιστολή Π. Ἀθανασούλη. Ἐβοήθησε πρό 4 1/2 ἐτῶν τό κόμμα καί τώρα ζητᾷ ἀπό ἐμέ τά χρήματα πίσω. Ἀλλά ἐξοφλῶ*».

Ἡ ἐφημερίς «Ἡμερήσιος Τύπος», εἰς μίαν ἐκστρατεῖαν λάσπης θά γράψῃ χυδαίως διά τήν ἀδελφήν τοῦ Μεταξᾶ, ὅτι δῆθεν ἀπέθανε εἰς ἄσυλον ἀνιάτων, θά γράψῃ ἀκόμη διά τόν Κωστάκην πού εἶναι ἐγκλειστος εἰς τό τρελλοκομεῖον καί θά ὑβρίσῃ προστύχως τόν Μεταξᾶ. Καί τά παιδιά του, ἀκόμη, θά τοῦ δηλώσουν εὐθέως ὅτι ἡσθάνθησαν ἀποξένωσιν ἀπό τήν οἰκίαν ἐξ αἰτίας του(!), διότι λόγω τῆς πολιτικῆς ἔμενε πολύ ὀλίγον εἰς τήν οἰκίαν, δέν ἔτρωγε μαζί των κ.λ.π. «Ἔχουν δίκαιο» θά ὁμολογήσῃ ὁ Μεταξᾶς, ἀλλά καί θά στενοχωρηθῇ πού δέν ἀντελαμβάνοντο ὅτι ἔκαμνεν ἔργον μέγα καί δυνατόν. «*Οὔτε ἡ οἰκογένειά μου οὔτε ὁ κόσμος ἠθέλησαν νά ἰδοῦν τί εἶχα κάμει. Αὐτός εἶναι ὁ γολγοθᾶς καί ὁ σταυρός μου*».

Διά νά ξεπεράσῃ τό ψυχικόν ἀγχος πού προεκάλει ἡ συμπεριφορά φίλων καί ἐχθρῶν, ὁ ἥρως μας ἀναζητεῖ τήν ἀπολύτρωσιν εἰς τήν μελέτην, εἰς βαρεῖς συγγραφεῖς, ὅπως εἰς τόν Ντοστογιέφσκυ, εἰς τήν μουσικήν, μέ προτίμησιν τόν Μπετόβεν. Διά τούς τυραννισμένους ἀνθρώπους μία ζεστή ἀγκάλη ὑπάρχει: ἡ φιλοσοφία. Ξενυκτᾷ μέ σκέψεις ἐπὶ τῶν προβλη-

μάτων μεταφυσικής, πού τον οδηγούν εις τό παρήγορον μήνυμα, ότι ή ζωή έχει αιώνιον προορισμόν. Καί ως νά μήν έφθαναν αί θλίψεις προστίθενται καί ασθένειαι.

‘Από τόν ‘Απρίλιον 1930 μέχρι τόν ‘Ιούλιον θά μείνη εις τήν κλινικήν του Γερουλάνου, όπου ένεχειρίσθη από τόν ίδιο τόν φίλο του Γερουλάνον καί έσώθη από βέβαιον θάνατον εις τόν όποιον τον είχε καταδικάσει ή κακή διάγνωσις άλλων ιατρών. Μόλις έξήλθεν τής κλινικής καί ένω δέν είχε ακόμη συνέλθει από τήν επικίνδυνον περιπέτειαν πού έπέρασε άνεχώρησεν διά τήν ‘Ελβετίαν. ‘Ο σκοπός του ταξιδίου ήτο πολύ λυπηρός. ‘Η κόρη του Νανά ήτο άρρωστη καί τήν μετέφερε διά θεραπείαν εις ένα νοσοκομείον πλησίον του Λουγκάνο, άπ’ όπου έφυγε ύγιής, άφου έταλαιπώρησεν ψυχικώς καί υλικώς τόν πατέρα της δι’ άρκετούς μήνας.

‘Ο Μεταξάς θά παραμείνη εις τήν ‘Ελβετίαν έννέα πλήρεις μήνας καί θά κατοική εις ένα πτωχότατο δωμάτιον πού, εις τό «‘Ημερολόγιον», τό άναφέρει χαρακτηριστικώς ως «κελλί». ‘Από τήν ‘Ελβετίαν θά άναχωρήση ένωρίτερον, πριν δηλαδή θεραπευθί ή κόρη του, πού τήν έφερε τελικώς τόν Νοέμβριον του 1931, πίσω εις τάς ‘Αθήνας καί ήσύχασε καί αυτός από τό χειρότερον έτος τής ζωής του. ‘Εν πάση περιπτώσει, αξιοσημείωτοι είναι αί παρατηρήσεις πού κατεχώρισε εις τό «τετράδιο σκέψεων». ‘Αναφέρονται εις βιώματα δημιουργικής θρησκευτικότητας.

Εις τήν δύσκολον περίοδον τής ζωής του Μεταξά ή σύζυγός του έφάνη άληθής σύντροφος. Κατά τάς κρίσιμους σιγμάς τόν έστήριξεν: «*άπόγευμα είχα νευρική κρίσι. Έκλαψα. Δριμείαι έπιτιμήσεις Λέλας*». ‘Επώλησε κοσμήματα διά τά οικονομικά τους, πού ήσαν άθλια μέχρι σημείου νά μήν πηγαίνη εις δεξιώσεις διότι δέν είχε φορέματα. Τά οικονομικά! Τί έτράβηξεν μέ αυτά ό Μεταξάς, μόνον ό Θεός τό γνωρίζει. ‘Εξήτει εργασία καί τόν έταπείνωναν. Τέσσαρα χρόνια πριν

ἀναδειχθῇ ἐθνικός κυβερνήτης ἐπεσκέφθη τόν Δροσόπουλον: «τοῦ ζητῶ δουλειά» καί ὁ Δροσόπουλος, πού ἔκανε δεκατρεῖς ἡμέρας νά τόν δεχθῇ, «ὑπόσχεται νά τό ἔχη ὑπ' ὄψιν του καί νά μέ συνδράμῃ». Μετά πέντε ἡμέρας συναντᾷ τόν Κορυζῆν: «τοῦ παρέστησα τήν πενίαν μου, τόν κίνδυνο τῶν παιδιῶν μου. Καί τόν παρεκάλεσα νά σπεύσῃ». Συμφώνως πρὸς πληροφορίαις μου ὁ Κορυζῆς ἐβοήθησε τόν Μεταξά, τοῦ ὁποίου ὑπῆρξε τραγικός διάδοχος εἰς τήν πρωθυπουργίαν.

Ἡ δῆλωσίς του ὅτι ἐγκαταλείπει τήν πολιτικήν ἐτηρήθη μέ συνέπειαν καί συμφώνως πρὸς τήν ἀπόφασίν του νά μήν πολιτευθῇ ἐξ ιδίας πρωτοβουλίας. Ἐάν οἱ Ἕλληνες τόν καλέσουν ἢ ἂν ὑπάρξῃ Ἑθνική ἀπειλή ὁ Μεταξᾶς δέν θά ἀπουσιάσῃ. Τό ξεκαθαρίζει αὐτό μέ τήν παρακάτω ἐγγραφήν: «Θά κάμω τό καθήκον μου εἰς τήν Ἑλλάδα, ὅχι ὅμως αὐτόκλητος. Διότι ἐπρόσφερα τόν ἑαυτόν μου καί μέ ἀπεδίωξαν οἱ Ἕλληνες μετά ὀνειδισμῶν καί συκοφαντιῶν... Ἐάν μεταβάλουν ἰδέα περί ἐμοῦ οἱ Ἕλληνες καί ζητήσουν θά τοὺς ὑπηρετήσω. Ἀλλά ἰδική τους αὐτοβουλία, ἐγὼ δέν θά κάνω καμμίαν προσπάθειαν πρὸς τόν σκοπὸν αὐτόν. Θά τοὺς ὑπηρετήσω ὅπως ἐγὼ νομίζω σωστό, χωρὶς καμμίαν ὑποχώρησιν συνειδήσεως, οὔτε συμβιβασμόν. Δέν θά ἀρνηθῶ καί δέν θά τό προκαλέσω. Ἐκτός κινδύνου τῆς Χώρας. Τότε θά προσφερθῶ μόνος μου καί ἐάν δέν μέ θέλουν θά τραβηχθῶ πάλιν».

Ὅταν, ἐν τούτοις, ἐνεθυμείτο τήν πολιτικήν τήν ἀπεδίωκεν ἀπὸ τόν νοῦν του ἀναλογιζόμενος πῶς εἶναι ἡ δημοκρατικὴ πολιτικὴ καί πόσον ἀσυμβίβαστος εἶναι μέ τήν ἀξιοπρέπειαν τοῦ ἐντίμου ἀνθρώπου:

«Ἡ ἰδέα μονάχα πῶς θά ἔτρεχα ἀπὸ μπακάλικο σὲ μπακάλικο, ἀπὸ χωριό σὲ χωριό νά παρακαλῶ νά μέ ψηφίσουν, νά δικαιολογιέμαι γιὰ τὰ παράτονα πού θά

είχαν, νά ταπεινώνωμαι, ἡ ἰδέα πὼς θά ἔλεγα ψευτιές, πὼς θά ἐκολάκευα ἀνθρώπους πού δέν ἐκτιμοῦσα, πὼς θά ἔκανα ἐπαίνους σέ παλιανθρώπους, ἡ ἰδέα πὼς θά ἔκανα συμβιβασμούς μέ τήν συνείδησι μου, καί θά ἀδικοῦσα ἱκανούς γιά νά εὐνοήσω ἀνικάνους, ὑποκύπτοντας εἰς τήν θέλησι τοῦ α ἢ β φίλου τοῦ κόμματος, ἡ ἰδέα πὼς θά ἐξευτελιζόμουνα στόν ἕνα καί στόν ἄλλο γιά νά μαζεύω χρήματα γιά τόν κομματικό ἀγῶνα, ἡ ἰδέα πὼς θά ἐξημίωνα οἰκονομικῶς τό σπίτι, καί θά ἐπασχε ἡ οἰκογένεια - ὅλα αὐτά μέ ἔκαναν νά ἀνατριχιάζω καί νά βλέπω τό βάραθρο πού ὀδηγεῖ ἡ φιλοδοξία τούς τίμους πολιτικούς» (ἐνθ. ἀνωτ.).

Ἐκτός αὐτοῦ – καί κυρίως πρὸς ἐπιβεβαίωσιν αὐτοῦ – τόν βλέπομεν τήν 11ην Δεκεμβρίου 1929 νά ἀπαντᾷ εἰς πρόσκλησιν τοῦ Βενιζέλου περὶ συμμετοχῆς εἰς σύσκεψιν ἀρχηγῶν κομμάτων, διὰ τήν ἐκλογὴν Προέδρου Δημοκρατίας δι: «εἶμαι ἀπλοῦς ἰδιώτης καί δέν ἀναμειγνύομαι εἰς τίποτε». Καί ὅταν ἀργότερον, τήν 24ην Μαρτίου 1932, ὁ Πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας τοῦ στέλλει ἐπιστολήν μέ τήν σύστασιν «κ. Ἀρχηγόν Κόμματος Ἐλευθεροφρόνων» ὁ Μεταξᾶς, χωρὶς νά τήν ἀνοίξη τήν ἐπιστρέφει, μέ τήν ἔνδειξιν δι: δέν τοῦ ἀνήκει! Ἐξαίρεσιν ἀπό τήν πολιτικήν ἀποχὴν θά κάνη μόνο διὰ τό Ἐθνικό θέμα τῆς Κύπρου. Τήν 5ην Νοεμβρίου 1931 θά παραστή εἰς τήν συνεδρίασιν τῆς μεγάλης ἐπιτροπῆς διὰ τήν Κύπρον μας. Καί τοῦτο ἦτο ἀπολύτως σύμφωνον πρὸς τήν πεποιθήσιν του, διότι ἡ ἀπώλεια τῆς Κύπρου ἰσοδυναμεῖ μέ κίνδυνον ὁλοκλήρου τῆς χώρας.

Ἀλλά τά γεγονότα ἐπιφυλάσσουν ἐκπλήξεις. Ὁ θριαμβευτῆς Βενιζέλος καταρρέει διὰ χιλίους λόγους καί πρό παντός ἐξ αἰτίας τῶν κακῶν συνεργατῶν του. Τόν Μάϊον τοῦ 1932 ἀναγκάζεται νά παραιτηθῇ καί πρωθυπουργός ὀρκίζεται ὁ Παπαναστασίου, ὁ ὁποῖος μένει ἐπὶ ἐπτὰ ἡμέρας. Τόν διαδέ-

χεται ο Βενιζέλος, πού επαναφέρει την αναλογικήν (δικαιώνων τόν Μεταξά) καί προκηρύσσει εκλογάς διά τήν 25ην Σεπτεμβρίου 1932. Κατά τάς εκλογάς εκείνας ο Μεταξάς χωρίς νά μεταβῇ εἰς τήν Κεφαλληνίαν διά νά ἀγωνισθῇ ἐκλέγεται βουλευτής.

Ἔτσι ἐπανερχεται εἰς τήν πολιτικήν, ἀκριβῶς ἐπειδή τόν ἐκάλεσαν. Νομίζω μάλιστα διότι εἶναι ἡ μοναδική περίπτωση πολιτικοῦ εἰς τήν Ἑλλάδα, πού ἀνεκηρύχθη βουλευτής, δίχως νά ἀσχοληθῇ καθόλου μέ τήν ὑποψηφιότητά του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄

**Σύγκρουσις Μεταξᾶ - Βενιζέλου - Αἱ ἀπόψεις τοῦ Μεταξᾶ
διὰ τὴν δημοκρατίαν - Παλινόρθωσις βασιλείας - Ὁ Με-
ταξᾶς ὑπουργός, πρωθυπουργός - Ὁ κομμουνισμός ἀνί-
σταται - Τὰ γεγονότα προτοῦ πέση ἡ δημοκρατία - Τὰ
κόμματα ἀνίκανα νά κυβερνήσουν παραδίδονται, εἰς τὸν
Μεταξᾶν - Ἡ κήρυξις τῆς 4ης Αὐγούστου - Ἡ ἀντίδρασις
τῶν ἀνακτόρων, τῶν δημοκρατικῶν πολιτικῶν, τοῦ κομ-
μουνισμοῦ καὶ τῶν ξένων - Ὁ τύπος καὶ ἡ Ἐκκλησία**

Αἱ ἐκλογαὶ ἀνέτρεψαν τὸν Βενιζέλου. Δέν ἔφερε οὔτε 100 βουλευτάς εἰς τοὺς 250. Τὸν ἐψήφισαν περίπου τό 33% τοῦ λαοῦ. Ἀλλά δέν παρέδωσε ἀμέσως τὴν ἐξουσίαν. Ἔθετε διαφόρους προϋποθέσεις διὰ νά ἐγκαταλείψῃ τὴν ἀρχήν. Τελικῶς ἀπεχώρησε καὶ εἰς τὰς 4 Νοεμβρίου 1932 ὠρκίσθη πρωθυπουργός ὁ Τσαλδάρης, μέ ὑπουργόν Ἑσωτερικῶν τὸν Μεταξᾶ, πού τό κόμμα του εἶχεν ἐκλέξει δύο βουλευτάς.

Τό Λαϊκόν κόμμα δέν εἶχε πάρει οὔτε αὐτό πλειοψηφίαν διὰ νά κυβερνήσῃ αὐτοδυνάμως. Ἔστηρίζετο εἰς τὴν ἀνοχήν τῶν ἀντιπάλων, ἡ ὁποία διετερήθη μόλις δύο μῆνας. Τὴν 13ην Ἰανουαρίου 1933 ἡ βουλὴ καταψηφίζει τὸν Τσαλδάρην καὶ μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀναλαμβάνει, διὰ τελευταίαν φοράν, πρωθυπουργός ὁ Βενιζέλος. Χωρίς νά ἐμφανισθῇ εἰς τὴν βουλήν, μέ τὴν σύμπραξιν τῆς Γερουσίας καὶ μέ πολλοὺς συνταγματι-

κούς δικολαβισμούς διαλύει την Βουλήν, αλλάζει και πάλιν τό έκλογικόν σύστημα καί προκηρύσσει έκλογάς διά τήν 5ην Μαρτίου.

Ἀργά τήν νύκτα ὁ Βενιζέλος μαθαίνει ἕνα πρός ἕνα τά ἀποτελέσματα. Φαίνεται ὅτι χάνει τās έκλογάς. Τά χαράμματα ὑπάρχει πλέον ἢ βεβαιότης ὅτι τά ἀντιβενιζελικά κόμματα θά συγκεντρώσουν περισσοτέρας ψήφους. Κοντά του εὐρίσκεται ὁ Πλαστήρας. Εἰς τό δωμάτιον τοῦ Βενιζέλου ἀρχίζει ἔντονος συζήτησις πού γίνεται ἔντονωτέρα ὑπό τήν ἐπήρειαν τῶν γεγονότων. Ὁ Πλαστήρας ἐξυμνεῖ τόν Μουσσολίνι καί προτείνει εἰς τόν Βενιζέλον νά τόν μιμηθῇ. «Βεβαίως», ἀπαντᾷ ὁ Βενιζέλος, «μοῦ ἐπικαλεῖσθε συχνά τό παράδειγμα μιᾶς χώρας, ἡ ὁποία καθ' ὅλας τās πληροφορίας, ἀφ' ἧς ἐγκαθιδρύθη εἰς αὐτήν ἡ δικτατορία, φαίνεται ὅτι πηγαίνει καλά. Ἀλλά διά νά ὑπάρξῃ μιά τοιαύτη δικτατορία πρέπει νά ὑπάρξῃ δικτάτωρ καί τέτοιον δικτάτορα ἐγώ δέν τόν βλέπω».

Ὁ Πλαστήρας ἐπιμένει καί ἰσχυρίζεται ὅτι μπορεῖ νά κυβερνήσῃ δικτατορικῶς. Ὁ Βενιζέλος πιστεύει τό ἀντίθετο καί τό λέγει εὐθέως: «Ὁχι μόνον ἐσύ δέν ἔχεις τήν ἱκανότητα νά κάμῃς τόν δικτάτορα ὡς ὁ Μουσσολίνι, ἀλλά δέν ἔχεις οὔτε τήν πλειάδα, ἑκατοντάδα ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι εὐρίσκονται ἐπὶ κεφαλῇς εἰς ὅλας τās ἐκδηλώσεις τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος καί τοὺς ὁποίους ἔχει περὶ αὐτόν ὁ Μουσσολίνι». Ἐπομένως ὁ Βενιζέλος ἀρνεῖται τήν ἀνοιχτὴ δικτατορίαν, διότι λείπει ἡ προσωπικότης τοῦ δικτάτορος καί ὄχι ἀπὸ λόγους πεποιθήσεως. Γιά νά μὴν ὑπάρξῃ, ὡστόσο, ἡ ἐλαχίστη ἀμβιβολία δι' αὐτό, ὑπογραμμίζει ἐμφαντικῶς ὅτι «ἕνας τρόπος ὑπάρχει» διά νά ταχθῇ ὑπὲρ τῆς δικτατορίας καί αὐτὸς εἶναι: «νά μεταβῇτε εἰς τήν Ἰταλίαν καί νά πείσητε τόν Μουσσολίνι νά ἀφήσῃ τήν Ἰταλίαν, νά ἔλθῃ ἐδῶ, νά γίνῃ δικτάτωρ». Τόν διάλογον πού προανεφέραμε τόν ἐμνημόνευσεν ἐπακριβῶς ὁ ἴδιος ὁ Βενιζέλος εἰς ἀγόρευσιν ἐντὸς τῆς βουλῆς καί ἐμπρός

εἰς τοὺς ἐπαγγελματίας τῆς δημοκρατίας, πού καλοῦνται βουλευταὶ καὶ πού παρηκολούθουν μέ ἀπάθειαν τὸν μεγαλύτερο Ἕλληνα δημοκράτην νά ὑμνῇ τὸν φασίστα Μουσσολίνι (Πρακτικά Βουλῆς, 15.5.1933, συνεδρία Θ', σελ. 89).

Ὁ Βενιζέλος δέν θέλει νά κυβερνήσῃ δικτατορικῶς, ἀλλὰ καὶ δέν θέλει νά παραδώσῃ τὴν ἐξουσίαν εἰς τοὺς Λαϊκοὺς. Πλησιάζει τὰ 70. Γερασμένος, κουρασμένος καὶ χωρὶς πολιτικό μέλλον δέν δύναται νά συνηθίσῃ εἰς τὴν σκέψιν πῶς θά ἀποσυρθῇ ἡττημένος. Ἡ λύσις εἶναι: συγκεκαλυμμένη κοινοβουλευτική δικτατορία. Ἄν ἐπικρατήσῃ ὁ Πλαστήρας θά διευθύνῃ αὐτός, θά τροποποιήσῃ τὸ σύνταγμα καὶ μέ δημοκρατικόν μανδύα θά ἐξακολουθήσῃ νά ἐξουσιάζῃ. Εὐχεται ἐπιτυχίαν εἰς τὸν Πλαστήραν καὶ ἀναμένει μέ ἀγωνίαν τὴν ἔκβασιν τοῦ κινήματος.

Τὴν 6ην Μαρτίου ἀεροπλάνα ρίπτουν προκηρύξεις μέ διάγγελμα τοῦ Πλαστήρα, ὁ ὁποῖος εἰλικρινῶς ἀνακοινοῖ ὅτι «θὰ κυβερνήσῃ δικτατορικῶς τὴν χώραν». Ἀναστέλλεται τὸ σύνταγμα, κηρύσσεται στρατιωτικός νόμος καὶ οἱ στρατηγοὶ καλοῦνται εἰς συγκέντρωσιν ὅπου ἀπεριφράστως πληροφοροῦνται ἀπὸ τὸν Πλαστήρα ὅτι «ἰδρύει δικτατορίαν». Παρ' ὅτι οἱ στρατηγοὶ ἔμαθαν ὅτι ὁ Βενιζέλος ἦτο σύμφωνος μέ τὸ κίνημα ἐτήρησαν ἐπιφυλακτικὴν στάσιν. Ἡ ἀπόπειρα νά συγκροτηθῇ κυβέρνησις ἀντιστρατήγων ναυαγεῖ. Τὸ βράδυ τῆς 6ης Μαρτίου ἡ ἐπανάστασις εἶχε κατασταλῇ, διότι δέν εὗρε ἀνταπόκρισιν. Ἐν τούτοις ἐχύθη ἀρκετὸ αἷμα, διότι τότε ὑπῆρχαν ἀκόμη γενηαῖοι, ὥστε νά μὴ γίνωνται ἐπαναστάσεις ἀναίμακτοι. Ὁ Πλαστήρας κατῴρθωσε νά δραπετεύσῃ εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἐνῶ ὁ Βενιζέλος συνελήφθη εἰς τὴν λαβίδα τῆς ἀμειλίχτου πολιτικῆς τοῦ Μεταξᾶ.

Αἱ ἐκλογαὶ τῆς 5ης Μαρτίου ἔδωσαν τὴν νίκην εἰς τοὺς ἀναβενιζελικούς, πού ἐκέρδισαν 136 ἔδρας ἐναντι 110 τῶν βενιζελικῶν. Ὁ Μεταξᾶς πού ἐξέλεξε 6 βουλευτάς, δέν ἐπῆ-

ρε μέρος εις τήν κυβέρνησιν Τσαλδάρη, διότι ἤθελε νά στραφῇ ἀπερίσπαστος κατὰ τοῦ Βενιζέλου. «Ἀρχίζω τόν ἀγῶνα προσωπικῶς κατὰ τοῦ Βενιζέλου... Θά μπορέσω ἐγὼ νά καταβάλω αὐτόν τόν γίγαντα; Εἶναι καθήκον μου! Εἶναι καθήκον μου;» Μέσα του ἀναφαίνεται κάποιος δισταγμός διὰ τήν ἐπίθεσιν πού προετοιμάζει. Τόν ξεπερνᾷ, διότι ὀφείλει νά κτυπήσῃ τόν «γίγαντα».

Τό πανελλήνιον παρακολουθεῖ τήν σύγκρουσιν Μεταξά - Βενιζέλου, πού ἀρχίζει ἀπό τό βῆμα τῆς βουλῆς μέ μιὰ πρωτοφανῆ ἱπποτικότητα διὰ τὰ κοινοβουλευτικά ἥθη:

«Ὁ κ. Ἀρχηγός τῶν Ἐλευθεροφρόνων», λέγει ὁ Βενιζέλος, «θά μοῦ ἐπιτρέψῃ νά τοῦ εἰπω ὅτι ἔχω τήν ἰδέαν—ἢ μπορεῖ καί νά πλανῶμαι— ὅτι θά βλασφημῇ τήν ὥραν καί τήν στιγμήν ὅπου ὑπεκίνησεν ἐκεῖνος εἰδικῶς τό αἶτημα τοῦτο ἀπό τοῦ βήματος αὐτοῦ».

Τό αἶτημα ἦτο ἡ ποινική δίωξις τοῦ Βενιζέλου ὡς ἠθικοῦ αὐτουργοῦ τοῦ κινήματος. Ὁ Μεταξᾶς ἤκουσε προσεκτικῶς τόν πρῶην πρωθυπουργόν καί ἐσημείωσε εἰς τόν νοῦν του τό «ἐκεῖνος εἰδικῶς». Εἰς τήν σκέψιν του, ἐπέρασαν, ξεθωριασμένοι ἀπό τὰ πάθη καί τὰ μίση ἀναμνήσεις παλαιῶν ἡρωϊκῶν χρόνων, τότε πού οἱ δύο των ἡγωνίσθησαν μαζί διὰ τήν Ἑλλάδα. Ἠγέρθη καί εἶπεν:

«Ὁ κ. Ἀρχηγός τῶν Φιλελευθέρων ἔχει δίκιο. Πιστεύσατε, κύριοι βουλευταί, ὅτι ὁ,τι ἐπραξα τήν προηγουμένην Δευτέραν καί συνεχίζω σήμερον καί θά συνεχίσω τήν Δευτέραν τοῦ Θωμά... τό ἐπραξα μέ πόνον ψυχῆς».

Εἰς περιβάλλον νεκρικῆς σιγῆς περιγράφει ὅτι «ἐβασανίστην ἐπὶ ἡμέρας καί νύκτας, ἐβασανίστην πολύ» διὰ νά διατυπώσῃ τήν κατηγορίαν ἐναντίον τοῦ «ἀξιοτίμου Ἀρχηγοῦ τῶν Φιλελευθέρων». Ἀλλά τό ἔκαμε διότι ἤκουσε μέσα εἰς τήν συνειδησίην του «τήν φωνήν τήν ὁποίαν οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι ἀκούομεν εἰς τάς κρίσιμους περιστάσεις τῆς

ζωῆς: «ὀφείλεις», τότε ἐβλασφήμησα τὴν ὥρα ἐκείνην, διότι «ὠφείλα». Ἄλλ' εἶπον, κύριοι βουλευταὶ «ὀφείλω» καὶ δὲν ἐδίστασα νὰ πράξω, ὅ,τι ὀφείλω».

Τὴν 11ην Μαΐου 1933 καταθέτει εἰς τὴν Βουλὴν τὸ κατηγορητήριόν του, πού τιλοφορεῖται «πρότασις διώξεως τοῦ Ἐλ Βενιζέλου». Τό κείμενον εἶναι ἀπλὸν καὶ σαφές. Ἀφοῦ μνημονεύει τὰ γεγονότα πού συνθέτουν τὸ ἀδίκημα τῆς ἐσχάτης προδοσίας –εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε περιπέσει ὁ Πλαστήρας μέ τόν ἐμφύλιον πόλεμον πού διηγείρε κάμων τὸ κίνημα– κατηγορεῖ τὸν Βενιζέλον ὅτι παρεκίνησε τὸν Πλαστήρα καὶ ἐξεμεταλλεύθη τὴν τότε πρωθυπουργικὴν του ιδιότητα, μέ τὴν ὁποίαν ὑπεστήριξε τὸ ἀποτυχημένον πραξικόπημα.

Τὴν 15ην Μαΐου ἐκφωνεῖ φιλιππικόν εἰς τὴν βουλὴν. Ἐκθέτει τὰ συμβάντα, ἀποδεικνύει τὰς κατηγορίας, ἀποστομώνει καὶ καταλήγει ὑποστηρίζων ὅτι εἰς κάθε κοινωνίαν ἀνθρώπων ὑπάρχουν δύο τρόποι διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς γαλήνης καὶ τῆς ὁμαλότητος. Πρῶτος: «Ὅταν ἐγείρεται χεὶρ καὶ ραπίζη, ὁ ἄλλος νὰ στρέψῃ κατὰ κανόνα καὶ τὴν ἐτέραν παρεϊάν», ὁπότε δὲν ἐκδηλώνεται σύγκρουσις καὶ ἔχομεν γαλήνην καὶ ὁμαλότητα. Καὶ δεύτερος: «Ὅταν ἐγείρεται χεὶρ ἢ ὁποία πρόκειται νὰ ραπίσῃ τὸν ἄλλον, νὰ γνωρίζῃ ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἐγείρει τὴν χεῖρα ὅτι θά εὔρῃ καὶ τὴν χεῖρα τοῦ ἄλλου ἐγειρομένην καὶ τὴν χεῖρα τοῦ νόμου καταφερομένην κατ' αὐτοῦ». Ὁ Μεταξᾶς τάσσεται ἀναφανδόν ὑπὲρ τοῦ δεύτερου τρόπου διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς γαλήνης καὶ ὁμαλότητος καὶ ζητεῖ ἀπὸ τοὺς βουλευτάς νὰ ψηφίσουν τὴν πρότασιν παραπομπῆς τοῦ Βενιζέλου, διότι εἶναι ἀπαράδεκτον νὰ εὐρίσκωνται εἰς τὰς φυλακὰς ἀξιωματικοὶ καὶ πολῖται, ἐνῶ ὁ ἐμπνευστὴς τοῦ κινήματος νὰ εἶναι ἐλεύθερος καὶ ὑπεράνω τοῦ νόμου.

Εἰς τὸ βῆμα ἀνέρχεται ὁ Βενιζέλος. Εἰς Βενιζέλος ξένος πρὸς τὸν ἑαυτὸν του. Εἰς Βενιζέλος πού, ὅταν ὑπενθύμισε τὰς

μεγάλας υπηρεσίας του Πλαστήρα, εύρε την εύκαιρίαν, από τας φωνάς διαμαρτυρίας πού προεκάλεσεν ἡ υπόμνησίς του, νά κατέλθῃ τοῦ βήματος καί νά ἀφήσῃ ἀδόξως τή Βουλήν, διά πάντα.

Τήν 8ην Ἰουνίου 1933, εἰς τήν ὁδόν Κηφισίας, γίνεται δευτέρα ἀνεπιτυχής ἀπόπειρα δολοφονίας τοῦ Βενιζέλου. Σώζεται ὡς ἀπό θαῦμα. Οἱ φανατικοί βενιζελικοί προσπαθοῦν νά στρέψουν ὑπονοίας ἐναντίον τοῦ Μεταξᾶ καί ὁ ἴδιος ὁ Βενιζέλος τήν 8ην Ἰουνίου ὑπαινίσσεται ἐνώπιον τοῦ ἀνακριτοῦ: «Δέν ἤμπορῶ νά εἶμαι ἐξ ἴσου βέβαιος διὰ εἶναι ἀμέτοχος ποινικῆς εὐθύνης διὰ τό ἐγκλημα καί ὁ Μεταξᾶς». Ὁ Μεταξᾶς ἀντιδρᾷ ἀμέσως. Ὑποβάλλει δῆλωσιν παραιτήσεως ἀπό τήν βουλευτικὴν ἀσυλίαν καί καταθέτει μήνυσιν ἐναντίον τοῦ Βενιζέλου, ὁ ὁποῖος σπεύδει καί μέ συμπληρωματικὴν κατάθεσιν ἀναιρεῖ τήν πρώτη του κατάθεσιν: «Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τόν κ. Μεταξᾶν, πρέπει νά εἶπω διὰ ἐκ τῆς γενομένης μέχρι σήμερον ἀνακρίσεως, καθὼς μανθάνω, δέν προκύπτουν κατ' αὐτοῦ ὑπόνοιαι συμμετοχῆς του εἰς τό ἐγκλημα, οὔτε γνωρίζω ἐγὼ ἄλλα στοιχεῖα ἐνοχοποιητικά κατ' αὐτοῦ».

Προηγουμένως εἶχεν, ἐπίσης, συστήσει εἰς τοὺς φίλους του νά ψηφίσουν κατὰ τῆς ἄρσεως τῆς βουλευτικῆς ἀσυλίας τοῦ Μεταξᾶ, πράγμα πού ἔδωκε εἰς τόν ἀρχηγὸ τῶν Ἐλευθεροφρόνων τό δικαίωμα νά ρωτᾷ τοὺς βενιζελικούς ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς, «πῶς δέν ἔδωκε (ὁ Βενιζέλος) ἐντολήν εἰς τοὺς φίλους του νά ἄρουν τήν βουλευτικὴν ἀσυλίαν διὰ νά ἀποδειχθῇ ὅτι ἡ ἡμεῖς εἴμεθα ἐνοχοὶ ἢ ὅτι αὐτὸς εἶναι συκοφάντης;».

Ἐν τῷ μεταξύ ὁ πρωθυπουργὸς Τσαλδάρης, ποῖος γνωρίζει ἀπὸ ποίους πιεζόμενος, προσανατολίζεται εἰς τήν χορήγησιν ἀμνηστίας. Ματαίως ὁ Μεταξᾶς προσπαθεῖ νά τὸν μεταπεισῇ. Τήν 20ήν Νοεμβρίου 1933 δημοσιεύεται τό διάταγμα ἀμνηστίας. Ὁργισμένος ὁ Μεταξᾶς ἀποσύρει ἀπὸ τήν

κυβέρνησιν ἓνα φίλον του ὑπουργόν καί παύει εἰς τό ἐξῆς νά τήν ὑποστηρίξῃ κοινοβουλευτικῶς. Αὐθημερόν ὁ Βενιζέλος κάμνει δηλώσεις μέ τάς ὁποίας καταφέρεται ἐναντίον τῆς ἀμνηστίας. Ἀμέσως τήν ἐπομένην ὁ Μεταξᾶς τοῦ ἀπαντᾶ μέ ἀνελέητα λόγια: «Εἶναι ἀληθῶς ἀξιοθρήνητον τό θέαμα τοῦ ἀμνηστευθέντος πολιτικοῦ, ὁ ὁποῖος ἀφοῦ δέκα πέντε ἡμέρας ἐτήρησε σιγήν ἰχθύος σχετικῶς πρός τό ζήτημα τῆς ἀμνηστίας, ἀναμένων ἀγωνιωδῶς τήν ἐκδοσιν τοῦ διατάγματος, ἔσπευσε νά ἀποκηρύξῃ τήν ἀμνησίαν, ἀπειλῶν θεοῦς καί δαίμονας, μόλις χθές τήν ἐσπέραν, ὅταν δηλαδή ἐξετυπώθη, ἐδημοσιεύθη καί ἐκυκλοφόρησε τό φύλλον τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως τό περιέχον τό διάταγμα, καί μάλιστα ἀφήσας νά παρέλθουν καί μερικαί ὥραι πρός μείζονα ἀσφάλειαν...».

Τήν 22αν Νοεμβρίου ὁ Μεταξᾶς θά ἀγορεύσῃ καί πάλιν κατά τοῦ Βενιζέλου. Θά τόν συγκρίνῃ μέ τόν ἑαυτό του, πού ὅταν κατηγορήθῃ ὑπέβαλε ἀμέσως αἰτησιν ἄρσεως τῆς βουλευτικῆς ἀσυλίας, θά ὑπενθυμίσῃ σαρκαστικῶς πῶς ὅταν εἶχε καταστῇ πρόδηλον ὅτι ἡ κυβέρνησις «εἶχε ἀποφασίσῃ πλέον τήν χορήγησιν τῆς ἀμνηστίας, δηλαδή πρό 15 ἡμερῶν, ὁ ἀμνηστευθεὶς πολιτικός δέν ἤνοιξε τό στόμα του νά ἐκφέρῃ λέξιν διαμαρτυρίας» οὔτε ὁ βενιζελικός τύπος διεμαρτύρετο, ἀλλά ἀνέμεναν ὅλοι τήν ἐκδοσιν τοῦ διατάγματος, πού μετά τήν δημοσίευσίν του διεμαρτυρήθησαν, βέβαιοι πλέον διά τήν ἀμνησίαν. Τέλος θά διαβεβαιώσῃ ὅσους πιστεύουν, ὅτι μέ τήν ἀμνησίαν ἡδραιώοντο ἡ γαλήνη εἰς τόν τόπον, ὅτι σφάλουν. «Εἶμαι βέβαιος περί τοῦ ἀντιθέτου» θά τοὺς δηλώσῃ. Καί πράγματι, τήν 3ην Ἰουλίου 1933, εἰς τήν οἰκίαν τοῦ Ἀλ. Ζάνα, εἰς τήν Θεσσαλονίκην, ὅπου παρευρίσκετο καί ὁ Βενιζέλος ἀπεφασίσθη ἡ ἰδρυσις μυστικῆς στρατιωτικῆς ὁργανώσεως μέ σκοπόν τήν προετοιμασίαν καί ἐκτέλεσιν κινήματος διά τήν κατάληψιν τῆς ἐξουσίας.

Ἡ σύγκρουσις Μεταξᾶ-Βενιζέλου πού εἶχε διεξαχθῇ μέσα

εις τήν βουλήν ἔληξεν. Μία δευτέρα οὐσιαστικωτέρα καί συναρπαστικωτέρα θά ἤρχιζεν τό ἐπόμενον ἔτος. Ὁ στίβος τῆς μάχης δέν ἦτο τώρα τό βῆμα τῆς βουλῆς, ἀλλά αἱ σπῆλαι δύο ἐφημερίδων. Εἰς τό «Ἐλεύθερον Βῆμα» ἔγραφε ὁ Βενιζέλος καί εἰς τήν «Καθημερινήν» ὁ Μεταξᾶς. Πρῶτος ἤρχισεν τήν 11ην Ὀκτωβρίου 1934 ὁ δαμόνιος Κρητικός, μέ θέμα τόν «Ἐθνικόν Διχασμόν», μέ σκοπόν νά διαφωτισθοῦν οἱ Ἕλληνες γύρω ἀπό τά γεγονότα καί τοὺς ὑπευθύνους τῶν μεγάλων συμφορῶν τοῦ ἔθνους. Καλῶς κατηρτισμένος καί προσητομασμένος ἐπίστευεν ὅτι μέ τήν ἐξιστορήσιν πού θά ἔκανε θά ἐκέρδιζε τό χαμένο ἔδαφος εἰς πολιτικὴν φήμην καί δύναμιν. Τρεῖς ἡμέρας ὁμως μετὰ τό πρῶτον τοῦ ἀρθρον τόν ἀνέμενεν ἡ ἐκκληξίς.

Τήν 13ην Ὀκτωβρίου τοῦ ἀπαντᾷ ὁ Μεταξᾶς. Ἡ ἀρθρομαχία των εἶναι πάρα πολύ μεγάλης ἱστορικῆς σημασίας. Ὁ Μεταξᾶς ἠσθένησεν ἀπό τήν κόπωσιν καί τά ξενύκτια. Πρόσωπα, βιβλία, ἀρχεῖα, μαρτυρίαι, τά πάντα ἐπεστρατεύθησαν καί ἀπό τὰς δύο παρατάξεις. Τήν 9ην Δεκεμβρίου 1934, ὁ Βενιζέλος πού ἔχει γράψει 39 ἀρθρα, ἐγκαταλείπει ἐξουθενωμένος τόν ἀγῶνα. Ὁ Μεταξᾶς θά σταματήσει τήν 23ην Ἰανουαρίου 1935, ὅταν θά ἔχη γράψει 69 ἀρθρα καί ἕναν μνημειώδη ἐπίλογον, ὅπου εἰς λέξεις ἀποστάζονται φιλοσοφικά νοήματα ἀξιῶν καί ἰδεωδῶν πού οὐδεὶς πολιτικός μέχρι σήμερον ἐστάθη ἱκανός νά πλησιάσῃ. Εἰς τὰς γραμμάς τοῦ «ἐπιλόγου» ἐκτίθεται ἡ πολιτικὴ κοσμοθεωρία τοῦ Ἑλληνισμοῦ μέ ρωμαλεότητα ἀρχαιοελληνικοῦ κεμένου.

Ἡ δραστηριότης τοῦ Μεταξᾶ δέν ἀπερροφήθη ὁλοκληρωτικῶς εἰς τήν σύγκρουσίν του μέ τόν Βενιζέλον. Πέραν τῶν ἀτόμων, εἶδε τὰς καταστάσεις πού ἐδημιουργεῖ ὁ κοινοβουλευτισμός. Μέ τήν παλαιάν συνταγὴν τῶν δικαιωμάτων καί ἐλευθεριῶν κατεστρέφετο ἡ χώρα. Εἰς τό «Ἡμερολόγιόν» του καταχωρίζει χαρακτηριστικὰς ἐγγγραφάς, ὅπως: «ἐκπτώ-

σις κοινοβουλευτισμού». «Δέν πηγαίνω Βουλήν, παρά άργά μόνον διά ψηφοφορίαν. Τούς έβαρύνθην. Άνθρωποι λόγων». Δέν άρκεΐται φυσικά εις εκμυστηρεύσεις, ψάυει τό δημοκρατικόν είδωλον μέ καυστικές δηλώσεις, όπου διακηρύσσει ότι «τό κοινοβούλιον άπώλεσε τό κύρος του». Τήν 12ην Ίανουαρίου 1934 ό Τσαλδάρης τόν έπισκέπτεται κατ' οίκον μέ σχέδια διά κοινοβουλευτικά μαγειρεύματα. Ό Μεταξάς τόν διακόπτει: «τού είπα καθαρά ότι θεωρώ τόν κοινοβουλευτισμόν έκπρεσόντα, και ότι θά οργανωθώ πρός έξοδον έξ αύτου».

Τήν 28ην Μαρτίου συγκαλείται σύσκεψις άρχηγών κομμάτων. Καί εκεί ό Μεταξάς: «Δηλώ πεποιθήσιν μου ότι κοινοβουλευτισμός δέν κρατεί». Τήν 17ην Άπριλίου, εις νέαν σύσκεψιν σχετικώς πρός τήν έσωτερικήν κατάστασιν τής χώρας, επαναλαμβάνει μέ τρόπον πού δέν επιδέχεται παρερμηνείας ότι «είμαι άντικοινοβουλευτικός, θά έργασθώ πρός άνατροπήν του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος». Τήν 20ήν Άπριλίου προβαίνει εις δηλώσεις πού δημοσιεύει ή «Καθημερινή» καί πού δι' αύτών έπισημαίνει ότι «ή πολιτική κατάστασης τής Ελλάδος νοσεί τόσον βαρέως, ώστε δέν θεραπεύεται πλέον διά κοινοβουλευτικών μεθόδων και συνεπώς ή μόνη λύσις ήτις επιβάλλεται εκ των πραγμάτων είναι ή έξοδος εκ των κοινοβουλευτικών περιορισμών».

Επιδιώκει τήν κατάργησιν τής δημοκρατίας, διότι πιστεύει άκραδάντως πως ή θανατηφόρος πληγή του έθνικού διχασμού «είναι άθεράπευτος διά κοινοβουλευτικών μεθόδων» («Καθημερινή», 21.10.34). Τήν 28ην Άπριλίου συσκέπτεται και πάλιν μέ τόν Τσαλδάρην και άλλους. Του προτείνει «νά έξέλθουν τής κοινοβουλευτικής νομιμότητος». Θά του κάνη τήν ιδίαν πρότασιν και τήν 7ην Σεπτεμβρίου: «τού λέγω ότι μόνην λύσιν βλέπω τήν δικτατορικήν. Δέν θέλει. Διστάζει γιά τήν κατόπιν έξέλιξιν». Τήν 8ην Όκτωβρίου συναντάται μέ τόν

Πρόεδρον τῆς Δημοκρατίας Ζαῖμην: «δηλῶ εἰς αὐτόν... ὅτι ἀντιτίθεται εἰς τὰς ἐκλογάς, διότι θεωρῶ τὰς κοινοβουλευτικὰς μεθόδους ὡς τελείως ἀλυσιτελεῖς. Ὅτι τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα ἐφθάρη ἀνεπανορθώτως καὶ δεόν νά καταργηθῇ». Μὲ ἀνακοινώσεις εἰς τὸν τύπον καὶ ἰδιαίτερος μὲ συνέντευξίν του εἰς τὸν «Ἐλεύθερον Ἀνθρωπον» τῆς 4ης Ἰανουαρίου 1934, ὅπου βλέπει τὴν σωτηρίαν τῆς πατρίδος «διὰ τῆς ἐξόδου ἐκ τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ», μὲ τὴν συνέντευξίν του εἰς τὴν «Καθημερινήν» τῆς 6ης Ἰανουαρίου 1934, ὅπου ἀπήγγειλε τὸν ἐπιτάφιον τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ, προφητεύων: «δι' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας τὸ πρόβλημα δέν εἶναι πῶς θά μείνωμεν εἰς τὸν κοινοβουλευτισμόν, ἀλλὰ διὰ ποίας θύρας θά ἐξέλθωμεν ἐξ αὐτοῦ. Διὰ τῆς θύρας τοῦ Κομμουνισμοῦ ἢ διὰ τῆς θύρας τοῦ Ἐθνικοῦ κράτους. Ἄς ἐκλέξωμεν...», μὲ δηλώσεις εἰς τὴν Βουλὴν, ὅπως ἐκείνην τῆς 3ης Ὀκτωβρίου 1934 κατὰ τὴν ὁποίαν, ἐντὸς τοῦ ἀντροῦ τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ, ἐζήτησεν χωρὶς κάποιος νά τοῦ ἀντιμλήσῃ νά καταργηθῇ ἡ δημοκρατία, διότι μὲ αὐτὴν εἶναι ἀδύνατος ἡ λύσις «τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ προβλήματος» καί, τέλος, εἰς ἐπισήμους συζητήσεις μὲ πολιτικούς, βουλευτάς, ἀρχηγούς κομμάτων, κρατικούς παράγοντας καὶ παντοῦ ἄλλου, προέτρεπε εἰς τὴν κατάργησιν τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ. Αἱ ιδέαι τοῦ Μεταξᾶ διὰ τὴν δημοκρατίαν εἶναι γνωσταὶ εἰς πάντας.

Ἡ δρᾶσις του ἐναντίον τῆς δημοκρατίας ἀρχίζει. Τὸ τέλος τοῦ ἀντεθνικοῦ πολιτεύματος δέν θά εἶναι μακράν. Ψυχορραγούν, ὅμως, θά βυθίσῃ τοὺς Ἕλληνας εἰς ἓνα ἀκόμη ἐμφύλιον πόλεμον, εἰς προεκλογικὰ παρεπόμενα καὶ εἰς διεθνή, ὅπως θά ἴδωμεν διασυρμόν τῆς Ἑλλάδος. Διὰ νά πέσῃ ἡ δημοκρατία χρειάζεται ἐπανάστασις. Σκέπτεται νά συνεργασθῇ μὲ τὸν Κονδύλην, ἀλλὰ αὐτὸς ὅλο τὸ ἀναβάλλει. Τὸν πλησιάζουν πολλοὶ ἀξιωματικοί, ἀλλὰ δέν προχωρεῖ μαζί

των, διὰ λόγους πού εκείνος γνωρίζει. Ὁ ἴδιος ὁ πρωθυπουργός, ὁ Τσαλδάρης, τὴν 9ην Ὀκτωβρίου 1934, εἰς νέαν παρότρυνσιν τοῦ Μεταξᾶ νά «δικτατορεύσῃ» ἀρνεῖται καὶ δῆθεν ἀφελῶς ἐρωτᾷ διατί δέν τόν «ρίπτει τώρα διὰ στάσεως».

– «Διότι δέν ἔχω ἀκόμη τὴν δύναμιν καὶ δέν μέ συμφέρει, ἀλλὰ ἅμα ἢ μπορέσω θά τό κάμω!» τοῦ ἀπεκρίθη ὁ Μεταξᾶς.

Τὴν ἐπανάστασιν τὴν σχεδιάζει μέ ὀλίγους πιστοὺς φίλους. Τὴν ὀργανώνει μέ τὴν γνώριμον μεθοδικότητά του καὶ διὰ νά εἶναι ἀδέσμευτος δέν ἀναλαμβάνει κάποιον ὑπουργεῖον. Εἰς τὰς προτάσεις διὰ πολιτικὴν συνεργασίαν προβάλλει μονίμως τὴν ἀξίωσιν: τό ὑπουργεῖον στρατιωτικῶν. Εἰς τό τέλος Ἰανουαρίου 1934 ἤσχολεῖτο προσεκτικῶς μέ τό Βαλκανικόν σύμφωνον. Εἰς τὴν διάρκειαν τῶν συζητήσεων δέν ἐχαιρετίσθησαν μέ τόν Βενιζέλον, ὁ ὁποῖος εἶχε τὴν ἀνωτερότητα νά δεχθῇ ὡς μόναν λύσιν ὠρισμένας ἀντιλήψεις τοῦ Μεταξᾶ. Ἀξίζει νά ἀναφέρωμεν καὶ τό ἀκόλουθον περιστατικόν. Ὁ Μεταξᾶς εἰσηγήθη νά διορθωθῇ τό κείμενον τοῦ συμφώνου καὶ νά τεθῇ ὁ ὅρος ὅτι «ἡ Ἑλλάς δεχομένη τό σύμφωνον δέν θά μετάσχη εἰς ἐνεργείας κατὰ ναυτικῶν μεσογειακῶν δυνάμεων, συνεπῶς δέν θά μετάσχη εἰς ἐνέργειαν κατὰ τῆς Ἰταλίας».

Ὁ Μεταξᾶς προέβλεπε ἀπὸ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1934 τὰς προθέσεις τῆς Ἰταλίας καὶ ἐλάμβανε προφυλάξεις διὰ νά μὴν τὴν προκαλῶμεν ἄνευ λόγου. Ἀντιθέτως ὁ Βενιζέλος προέβλεπε, ἀστόχως, ὅτι «ἡ Ἑλλάς δέν ἀπειλεῖται ἀπὸ ἐπίθεσιν καμμιάς Μεγάλης Δυνάμεως οὔτε ἄλλου οἰουδήποτε ἐξωβαλκανικοῦ κράτους» («Ἐλεύθ. Βῆμα», 14.4.34) καὶ εἰς τὴν ἰδίαν ἐφημερίδα συνεχίζει τὴν 17ην τοῦ αὐτοῦ μηνός μέ ἄλλας προβλέψεις, πού διεψεύσθησαν οἰκτρῶς, διότι ὑπεστήριξε πῶς εἰς περίπτωσιν γενικώτερον εὐρωπαϊκοῦ πολέμου «οἱ δύο ἀντιμαχόμενοι συνδυασμοὶ θά ἔχουν συμφέρον νά ἐξασφαλίσουν τὴν οὐδετερότητά μας» καὶ ὅτι δέν «εἶναι ἀληθές

«*ὅτι θὰ μᾶς ἐξηνάγκαζαν οἱ ἐμπόλεμοι νὰ ταχθῶμεν μέ τοῦ ἐνός ἢ τοῦ ἄλλου τό μέρος*». Ἐγραψε ἀκόμη στό πρῶτο του ἀρθρο ὅτι «*εἴμεθα ἀπολύτως ἀνίκανοι*» νὰ διεξαγάγωμεν πόλεμο ἐναντίον τῆς Ἰταλίας. Καί εἰς αὐτό ὁ Μεταξᾶς θὰ τόν διαψεύσῃ.

Κατά τό 1934 ἡ ἰδιωτική ζωή τοῦ Μεταξᾶ, ἐπιτέλους, ἐγνώρισεν ἡσυχίαν καί εὐτυχίαν. Ἐνυμφεύθη ἡ μία του κόρη. Ἡ οἰκογένειά του κατώρθωσεν νὰ ἀναπνεύσῃ οἰκονομικῶς. Ἀλλά ἓνα θλιβερό πρόσωπον ζῇ δυστυχές εἰς τό τρελλοκομεῖον. Εἶναι τό βουβόν δράμα τοῦ Μεταξᾶ, ὁ ὁποῖος τρέφει ἀπέραντον ἀγάπην διά τόν ἀδελφόν του. Τόν Σεπτέμβριον τοῦ 1935 ἡ τραγωδία θὰ λήξῃ. Ὁ Κωστάκης θνήσκει ἀπό καρκίνον τοῦ πνεύμονος.

Ἐφυγαν λοιπόν ὅλοι. Ὁ πατήρ, ἡ μήτηρ, ἡ ἀδελφή καί τώρα ὁ ἀδελφός του. Ἡ παλαιά οἰκογένεια δέν ὑπάρχει πλέον. Θά θρηνήσῃ τόν ἀδελφό, πού ἐμαρτύρησε σαράντα σχεδόν χρόνια καί θά ἐνθυμηθῇ τά βάσανά του.

Ἄς ἐπανέλθωμεν εἰς τά πολιτικά συμβάντα. Μετά τήν σύγκρουσιν εἰς τήν βουλήν καί εἰς τόν τύπον ἔρχεται ἡ περίπτωσις τῆς δυναμικῆς ἀναμετρήσεως Μεταξᾶ-Βενιζέλου. Ἡ ἐπιδίωξις τῆς βιαίας κατακτήσεως τῆς ἐξουσίας δέν εἶναι ἀποκλειστική σκέψις τοῦ Μεταξᾶ. Τήν ἐπρογραμματίσεν καί ὁ Βενιζέλος. Ὁ εἰς μάλιστα ὑποπεύεται τόν ἄλλον. Πιθανόν ὁ Μεταξᾶς νὰ ἔχῃ καλυτέρας πληροφορίας, δι' αὐτό τόν βλέπομε μέ πόσῃν βεβαιότητα ὑποστηρίζει εἰς τήν βουλήν, τήν 22αν Νοεμβρίου 1933, ὅτι ἂν δέν τιμωρηθῇ ὁ Βενιζέλος θά ἐπαναλάβῃ κίνημα καί, καθαρῶτατα πλέον, τήν 26ην Φεβρουαρίου 1934, ἀπορρίπτει αἴτησιν διά συμμετοχήν του εἰς τήν κυβέρνησιν «*διότι ἐπακειμένης τῆς μετὰ τῶν βενιζελικῶν συρράξεως, ἐννοῶ νὰ ἔχω τὰς χεῖρας μου ἐλευθέρως*».

Τήν 1ην Μαρτίου 1935, εἰς τὰς 6.30 τό ἀπόγευμα, ὁ Βενιζέλος κηρύσσει ἐπανάστασιν, ἡ ὁποία αἰφνιδιάζει ὅλους ἐκτός

ἀπὸ τὸν Μεταξᾶ, ὁ ὁποῖος ἐγκαίρως προειδοποιεῖ, ἀλλὰ δὲν τὸν ἤκουον. Ἡ χωροφυλακὴ τοῦ ἀναγγέλλει κατὰ τὰς 8 ὅτι ἔχει ἐκραγὴ κίνημα εἰς τὸν ναῦσταθμον. Ἡ κυβέρνησις τὰ ἔχει χαμένα. Ὁ πρωθυπουργὸς Τσαλδάρης οἰκουρεῖ καὶ δὲν δίδει σημεῖα ζωῆς. Ὁ ὑπουργὸς ναυτικῶν ναύαρχος Χατζηκυριάκος παρητήθη, ἀφοῦ διεπίστωσεν ὅτι ὁλος ὁ στόλος, μέ ἐπὶ κεφαλῇς τὸ «Ἀβέρωφ» προσεχώρησεν εἰς τὸ κίνημα καὶ ἐπλευσεν εἰς τὸ Αἰγαῖον. Ὁ ὑπουργὸς στρατιωτικῶν Κονδύλης πού ἀμφιταλαντεύεται, ἀρρωσταίνει. Τὸ σύνθημα τοῦ συναγερμού δίδεται μέ καθυστέρησιν δύο ὥρῶν. Ταραχὴ καὶ ἀγωνία ἐπικρατοῦν.

Τὴν ἐπομένην ὁ Στράτος καὶ ὁ Ράλλης ὁδηγοῦν τὸν Μεταξᾶν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Τσαλδάρη. Ὁ κλινῆρης πρωθυπουργὸς περὶτρομος δέχεται τὴν ἐπίθεσιν τοῦ Μεταξᾶ, πού τοῦ λέγει ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ καρπὸς τῆς πολιτικῆς του. Ἐσπευσμένως ὀρκίζεται ὑπουργός. Πρέπει νὰ νικήσῃ τὸν Βενιζέλον. Ἀναγκάζει τὸν Τσαλδάρην νὰ σηκωθῇ καὶ νὰ καλέσῃ τὸν Κονδύλην πού εἶναι καὶ αὐτὸς ἄρρωστος. Μεταβαίνει εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Στρατιωτικῶν καὶ συντονίζει τὴν ἐπίθεσιν κατὰ τῶν κινηματιῶν. Τὸν ἀνησυχεῖ ἡ Μακεδονία καὶ ἀπορεῖ, διατί ὁ ἐπαναστατημένος στόλος δὲν ἔφθασε εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Ἀρνεῖται μεσολάβησιν Ἀρχιεπισκόπου, διότι αὐτὸ θὰ ἀνεδείκνυεν τοὺς ἐπαναστάτας εἰς ἴσῃ μοῖραν μέ τὴν κυβέρνησιν. Ὅταν τοῦ εἰσηγοῦνται νὰ μεσολαβήσουν οἱ Ἕλληες, γίνεται ἔξω φρενῶν. «Ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ξένοι. Προσιμωτέρα κατίσχυσις Βενιζέλου, παρά ἐπέμβασις ξένων»!

Ὁ Τσαλδάρης οἰκουρῶν ἀκόμη πληροφορεῖται μέ ἀνακούφισιν ὅτι ὁ Μεταξᾶς ἀναδιωργάνωσε τὰς ἐν παραλύσει ὑπηρεσίας, ἐκίνητοποίησε τὰ ἀχρηστευμένα πλοῖα, ὥργάνωσεν ἐπάκτια πυροβολεῖα διὰ τὸν ἀγῶνα τῆς Ἀττικῆς καὶ τοῦ Θερμαϊκοῦ. Ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν ἡ ἀποφασιστικὴ παρουσία καὶ αἱ δραστηρίαι ἐνέργειαι τοῦ Μεταξᾶ ἔσωσαν τὴν ἐτοι-

μόρροπον κυβέρνησιν. Τότε, ακριβώς, ο Κονδύλης ξιφουλκεί και άναχωρεί διά τήν Θεσσαλονίκην, προφανώς, όπως ειρωνικώς σημειώνει ο Μεταξάς, διά νά «δρέψη δάφνας άλλων».

Τήν 4ην Μαρτίου ή κατάστασις ελέγχεται. Ή καταστολή του κινήματος ύπῆρξε άναμφισβήτητον έργον του Μεταξά. Δέν πρόκειται όμως ούτε νά τόν ευχαριστήσουν, ούτε νά τόν συγχαρούν. Ο μικρόχαρος Τσαλδάρης, αφού τόν έπισκεφθή κατ' οίκον και τόν παρακαλέση νά ύπογράψη τόν προβιβασμόν του Κονδύλη εις αντιστράτηγον, θά ήρωοποιήση μέ τόν φιλικό του τύπο τόν Κονδύλην και θά άποσιωπήση τελείως τόν Μεταξάν.

Τό κίνημα έχει συντριβή. Ο Βενιζέλος και οι επαναστάται άξιωματικοί του ναυτικού καταφεύγουν εις τούς Ιταλούς, πού κατείχαν τά Δωδεκάνησα. Τά πλοία εγκαταλείπονται άκυβέρνητα, μέχρις ότου τά οδηγήσουν όπισω άλλοι άξιωματικοί. Εις τήν Βόρειον Ελλάδα οι στρατηγοί Βεντήρης, Καμένος, μαζί μέ άρκετούς κινηματίας παραδίδονται εις τούς Βουλγάρους. Πρός χάριν της ιστορίας σημειώνομεν έδω ότι όφειλομεν ευγνωμοσύνη εις τούς... Τούρκους, πού τότε ακριβώς άντετάχθησαν εις τήν έξοδον της Βουλγαρίας εις τό Αίγαϊον, τήν όποία θά έπραγματοποιεί ο βουλγαρικός στρατός έπωφελούμενος από τόν έμφύλιον πόλεμον των Έλλήνων.

Εις τάς Αθήνας και εις όλην τήν χώραν γίνονται συλλήψεις. Τό κίνημα απέδειξε τήν γυμνότητα του κράτους από πλευράς πολεμικής παρασκευής. Φαντασθήτε ότι άξιωματικοί ήγόραζαν από έμπορικά της όδοϋ Σταδίου κουβέρτας διά νά έφοδιάσουν τούς έπιστρατευμένους στρατιώτας. Αί άποθήκαι ήσαν κεναί. Έπισήμως, άκόμη, κατηντήσαμε νά δανεισθώμεν βόμβας και έν άεροπλάνον από τούς Γιουγκοσλάβους διά νά σκοτωθώμεν μεταξύ μας. Έμεις πού θέλομε νά πιστεύομεν ότι είμεθα έξυπνος λαός, ξεπέσαμεν τόσον χαμηλώς, ώστε εις ειδικήν περιληπτικήν άνασκότησιν σχετικώς προς τήν

στρατηγικήν κατάστασιν ἐν Ἑλλάδι, πού συνέταξαν τόν Ὁκτώβριον τοῦ 1935 οἱ τρεῖς ἀρχηγοὶ τοῦ Ἐπιτελείου, ἀντισπράττης Χασαπίδης (ΓΕΣ), ὑποναύαρχος Οἰκονόμου (ΓΕΝ) καί σύν/ρχης Γαζής (ΓΕΑ), ὁμολογεῖται ἡ ἀθλία στρατιωτική μας κατάστασις, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ Ἑλλάς «ἀσφαλῶς δέν εἶναι ὑπολογίσιμος οὔτε ἀπὸ τοὺς φίλους, οὔτε ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς»!

Μόλις ἡρέμησαν τὰ πράγματα, ἀνευ χρονοτριβῆς ὁ Μεταξᾶς ζητεῖ μέ ἐπιστολήν του ἀπὸ τόν Τσαλδάρην νά ἀνασχηματισθῇ ἡ κυβέρνησις, νά διωχθοῦν οἱ ἐνοχοὶ τῆς παραμελήσεως τοῦ στρατοῦ καί νά συγκληθῇ συντακτικὴ συνέλευσις. «Ὁ κύβος ἐρρίφθη»: Νά καταλυθῇ ἡ ἀβασίλευτος δημοκρατία καί νά ἐπανέλθῃ ὁ Βασιλεὺς. Ἡ χρεωκοπία τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος εἶναι «ὀριστικὴ καὶ τελεσίδικος». Νά ἔλθῃ ὁ Βασιλεὺς διὰ νά ἐκφράσῃ τὴν ἐθνικὴν ἐνότητα, πού δέν κατώρθωναν νά ἐπιτύχουν τὰ κόμματα. Εἰς τὴν ἐπιστολήν τοῦ Μεταξᾶ ἀπαντᾷ μετὰ μίαν ἑβδομάδα ὁ Τσαλδάρης, λέγων ἄλλα ἀντ' ἄλλων. Ἀμέσως ὁ Μεταξᾶς ὑποβάλλει τὴν παραίτησίν του. Καί στέλλει τὴν ἐπιστολήν του εἰς τὰς ἐφημερίδας. Ἡ λογοκρισία ἀπαγορεύει τὴν δημοσίευσίν της, ἀλλὰ ὁ Μεταξᾶς τὴν τυπώνει εἰς χιλιάδας ἀντιτύπων καί τὴν μοιράζει εἰς τόν λαόν. Ὅταν συνέρχεται ἡ βουλή θά εἶναι συντριπτικός, ἐναντίον τῆς κυβερνήσεως καί προσωπικῶς ἐναντίον τοῦ Κονδύλη καί τοῦ Τσαλδάρη. Εἰς τὰ πρακτικά τῆς συνεδριάσεως τῆς 28ης Μαρτίου 1935 (σελ. 394 κ.ἑ.) ἀπαιτεῖ νά δώσῃ λόγον ἡ κυβέρνησις διὰ τὴν ἀνταρσίαν, διότι εὐθύνεται, πρῶτον διὰ τὴν συντήρησιν ἐντὸς τῶν ἐνόπλων δυνάμεων καταστάσεως «ἣτις ἐπέτρεπεν ἀνά πᾶσαν στιγμήν νά ἐπιχειρηθῇ ἀνταρσία» καί, δεύτερον, διότι «καίτοι εἰδοποιηθεῖσα ἐπανειλημμένως... ἐπέδειξε τοιαύτην ὀλιγωρίαν καὶ ἀμέλειαν ὥστε οἱ σσιασισταὶ ἐν πλήρει ἀνέσει νά τῆς ὑπεξαίρουν ἐκ τῶν χειρῶν της τόν στόλον, ἕνα ὁλόκληρον σῶμα

στρατού, μίαν ανεξάρτητον μεραρχίαν, μίαν ανεξάρτητον ταξιαρχίαν...».

Ἡ ἀγόρευσις εἶναι καταπέλτης. Εἰς τό τέλος ὁ Τσαλδάρης ἀναγκάζεται νά ὑποχωρήσῃ καί νά συναινέσῃ εἰς τήν ἐκλογήν συντακτικῆς συνελεύσεως. Ἀφοῦ ἐτσάκισεν τόν πρωθυπουργόν, ἀρπάζει τόν ὑπουργόν ἐξωτερικῶν, τόν ὁποῖον ματαιῶς προσπαθεῖ νά καλύψῃ ὁ Τσαλδάρης. Εἰς σύντομον διαλογικήν συζήτησιν ἐπισημαίνει τās παραλείψεις τοῦ Κονδύλη καί τόν ὑποχρεώνει νά σιωπήσῃ.

Ἀπό τόν Μάϊον μέχρι τοῦ Ὀκτωβρίου τοῦ 1935 ὁ Μεταξᾶς θά ἐκδίδῃ τήν «Ἐφημερίδα τῶν Ἑλλήνων», πού θ' ἀποτελῇ τό δημοσιογραφικόν ὄργανον τῆς «Ἐνώσεως τῶν Βασιλοφρόνων». Σκοπός τῆς προσπάθειας εἶναι ἡ ἄμεσος ἀνακήρυξις τῆς βασιλείας. Ἡ ἐφημερίς θά πολεμήσῃ δριμύτατα τόν Τσαλδάρην καί τόν Κονδύλην, πού ἐκαιροσκοποῦν μεταξύ βασιλικῶν καί βενιζελικῶν. Δυό φορές θά τήν μηνύσουν, ἀλλά θά ἀθωωθῇ. Ἐν τέλει ἡ λογοκρισία θά τήν κλείσῃ καί θά ἡσυχάσῃ ὁ ἐκδότης τῆς ἀπό τήν ἀγωνίαν διὰ τήν οικονομικήν τῆς συντήρησιν.

Μία ἀκόμη προεκλογική ἐκστρατεία ἀρχίζει διὰ τās ἐκλογάς πού θά διεξαχθοῦν τήν 9ην Ἰουνίου 1935. Καί αὐτήν τήν φοράν ὁ Μεταξᾶς θά διαπιστώσῃ ἐν ἀγανακτήσει ὅτι «ὁ πολιτικός κόσμος εἶναι σάπιος μέχρι μυελού τῶν ὀστέων». Εἰς τās περιοδείας τόν ὑποδέχονται οἱ βασιλόφρονες μέ ἐνθουσιασμόν, πρᾶγμα πού ἀνησυχεῖ τόν Τσαλδάρην, πού φοβεῖται μήπως οἱ ἐλευθερόφρονες, μονοπωλοῦντες τήν βασιλείαν, κερδίσουν τās ἐκλογάς. Τήν τελευταίαν στιγμήν οἱ λαϊκοί, πού δέν θέλουν, διὰ λόγους ψηφοθηρικούς, νά ταχθοῦν ὑπέρ τῆς ἀμέσου ἀνακηρύξεως τῆς βασιλείας ρίπτουν τό σύνθημα τοῦ δημοψηφίσματος. Τό τέχνασμα ἀποδίδει. Ὁ Τσαλδάρης συγκεντρώνει 287 βουλευτάς, ἐνῶ ὁ Μεταξᾶς μόνο 7.

Ἡ δημοκρατία μέ τά κινήματα, τās ἀκυβερνησίας καί μέ τήν

καθολικὴν παρακμὴν τῆς χώρας, ἐγέννησεν καὶ ἐγαλούχησεν ἓναν ὀλέθριον ἐθνικὸν κίνδυνον: τὸν κομμουνισμόν. Ἐκατὸ χιλιάδες περίπου Ἕλληνες τὸν ἐξεπροσώπουν: σχεδὸν τὸ 10% τῶν ψηφοφόρων ἐψήφισαν τὸ Κ.Κ.Ε. Ἡ ἀντίστροφος μέτρησις διὰ τὴν ἀνατίναξιν τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ ἤρχισεν καὶ ἀπὸ πλευρᾶς τῶν μπολσεβίκων.

Ὁ Μεταξᾶς δὲν θά στενοχωρηθῇ διὰ τὴν ἥτταν. Γνωρίζει καλῶς πὺς ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς τὸν ἀναγνωρίζει, ἀλλὰ δὲν τὸν θέλει, διὰ τὰς αἰτίας πού ἀναλύουν ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ψυχολογίαν τῶν ὄχλων, οἱ ὁποῖοι ἀποστρέφονται τὰς ἰσχυρὰς προσωπικότητας καὶ ἀνεβάζουν τὰς μετριότητας. Δὲν εἶναι πάντως χρεωκοπημένος μόνον ὁ πολιτικὸς κόσμος. Εἶναι καὶ ὁ λαός, ὡς λαός. Διότι ἀφοσιώνεται εἰς τὴν εὐδαιμονίαν του καὶ δὲν βλέπει κάτι ἄλλο. Οὔτε ἰδεώδη, οὔτε πνευματικὰς ἀνατάσεις. Τὰ ἀνέχεται μάλιστα ὅλα, «καταχρήσεις, κλεψιές», καὶ δὲν ἐνδιαφέρεται παρὰ διὰ τὰ «ρουσφέτια» καὶ τὰς μικροεξυτηρητέσεις του.

Τὸ πολιτικὸν δράμα τοῦ ἥρωός μας εὐρίσκεται ἀκριβῶς εἰς τὴν ἀντινομίαν, ὅτι δικαιώνεται ἡ πολιτικὴ του, χωρὶς αὐτὸς νὰ ἐπωφελῇται ἀπὸ αὐτὴν τὴν δικαίωσιν. Ἄλλοι εἰσπράττουν τὰ κέρδη. Βεβαίως τοῦ μένει ἡ ἠθικὴ ἱκανοποίησις, ἀλλὰ αὐτὴ ἔχει περισσότερον ἐσωτερικὴν, ἀτομικὴν ἀξίαν καὶ ὀλιγώτερον πολιτικὴν σημασίαν. Τὴν 1ην Ἰουλίου 1935 θά ἀγορεύσῃ ἐπὶ δώρον διὰ τὸ θέμα τοῦ ὄρκου καὶ θά ὑποχρεώσῃ τὸν Τσαλδάρην νὰ δημοσιεύσῃ ἐρμηνευτικὴν δήλωσιν, ὅτι, λέγων «δημοκρατικὸ πολίτευμα» ἐννοεῖται καὶ ἡ βασιλευομένη δημοκρατία. Μετὰ πέντε ἡμέρας θά ἀναταχθῇ καὶ πάλιν εἰς τὸν πρωθυπουργὸν διὰ τὸ δημοψήφισμα. Ὁ Μεταξᾶς θά εἰσηγηθῇ νὰ ἐπανέλθῃ ὁ Βασιλεὺς μὲ τὸ ἴδιον σύστημα πού ἐξεδιώχθη, δηλαδὴ μὲ ψήφισμα τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως καὶ κατόπιν μὲ ἐπικυρωτικὸ δημοψήφισμα, ὅπως κατὰ τὸ 1924. Ἄν ἡ κυβέρνησις δὲν συμφωνῇ, τότε τοῦλάχιστον νὰ ταχθῇ φανε-

ρῶς καί ἀπροσχηματίστως ὑπὲρ τοῦ Βασιλέως, διότι, ἄλλωστε, ὡς βασιλική ἐψηφίσθη.

Ὁ κόσμος ἀναμένει τὴν σάσιν τοῦ Τσαλδάρη. Τὸν προλαμβάνει ὁμως ὁ Κονδύλης. Μαντεύων ὀρθῶς τὰς διαθέσεις τοῦ λαοῦ ὑψώνει τὴν σημαίαν τῆς βασιλοφροσύνης. Δημιουργεῖται κρίσις. Ὁ ἀντιπρόεδρος τῆς κυβερνήσεως Κονδύλης παραιτεῖται μαζί μέ ὠρισμένους ὑπουργοὺς, πού τόν ἀκολουθοῦν καί στρέφονται ἐναντίον τοῦ Τσαλδάρη. Εἰς τὸν ἀνασχηματισμόν πού γίνεται, ὁ Κονδύλης λαμβάνει μέρος εἰς τὴν κυβέρνησιν τοῦ Τσαλδάρη, ἄνευ τῶν ὑπουργῶν πού τόν ἠκολούθησαν εἰς τὴν παραίτησιν.

Ὁ Μεταξᾶς θά εἰρωνευθῇ τό φαιδρόν συμβάν μέ ἀνακοίνωσιν εἰς τὸν τύπον. Ἐν τῷ μεταξύ, ὁ πρωθυπουργός φεύγει διὰ λουτρά, ἐνῶ ὁ Κονδύλης προετοιμάζεται διὰ τὴν ἀνατροπὴν του. Ὁ διοικητὴς τοῦ Σώματος Στρατοῦ Ἀθηνῶν, εἰδοποιεῖ τὸν Τσαλδάρην διὰ τό κίνημα καί ἐκεῖνος ἐπιστρέφει εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἀλλὰ ἀντὶ διὰ τὸν Πειραιᾶ, ἀποβιβάζεται εἰς τὴν Κόρινθον. Τὴν 9ην Σεπτεμβρίου 1935, τό ὑπουργικόν συμβούλιον συνεδριάζει. Εἰς τοὺς διαδρόμους πίπτουν πυροβολισμοί. Στρατιῶται μέ ἐφ' ὄπλου λόγχην κυνηγοῦν τὸν σωματάρχην των. Οἱ ὑπουργοὶ φεύγουν προτροπᾶδην. Τό πανελλήνιον γελά καί κλαίει διὰ τὴν μοῖραν τῆς Ἑλλάδος.

Μέ τέτοια ἄθλια περιστατικά ὀδηγούμεθα εἰς τό δημοψήφισμα, πού προεκκηρύχθη διὰ τὴν 3ην Νοεμβρίου. Τὴν 10ην Ὀκτωβρίου ὁ Τσαλδάρης κατευθύνεται μέ τό αὐτοκίνητό του ἀπὸ τὴν Κηφισία πρὸς τό γραφεῖον του. Δέν πρόκειται νὰ φθάσῃ. Ἐνα αὐτοκίνητο τοῦ κόβει τὸν δρόμο, τὸν σταματοῦν καί κατεβαίνουν ὁ στρατηγὸς Παπάγος, ὁ πτέραρχος Ρέπας καί ὁ ναύαρχος Οἰκονόμου. Ἀπαιτοῦν νὰ κηρύξῃ μέ ψήφισμα τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως τὴν βασιλείαν. Ὁ Τσαλδάρης προσπαθεῖ νὰ ὑπεκφύγῃ μέ συζητήσεις καί θεωρίας. Τὸν διακό-

πουν καί τόν καταργοῦν ἀπό πρωθυπουργόν ἐπὶ τόπου. Αὐθημερόν ὀρκίζεται εἰς τήν βουλὴν πρωθυπουργός ὁ Κονδύλης, συνάμα καί Ἀνταβασιλεύς, ἐφ' ὅσον ἡ Ἐθνοσυνέλευσις μέ ψήφισμά της μετέβαλε τό πολίτευμα εἰς βασιλευομένην δημοκρατίαν. Τό ἴδιο βράδυ ὁ Τσαλδάρης διεμαρτυρήθη, ὅτι τόν καθήρεσαν βιαίως. Κανείς δέν τοῦ ἔδωσε σημασίαν. Ὁ ἰσχυρός τῆς ἡμέρας, ὁ στρατηγός, ἀνταβασιλεύς καί πρωθυπουργός Κονδύλης περιστοιχίζεται ἀπό τά πλήθη πού συνωθοῦνται γύρω ἀπό τόν θῶκον τῆς ἐξουσίας, ἀσχέτως μέ τό ποῖος κάθεταί κάθε φοράν εἰς αὐτήν.

Ὁ Τσαλδάρης μέ ἀπεσταλμένον προτείνει εἰς τόν Μεταξᾶ νά συγχωνευθοῦν καί τοῦ δίδει τήν θέσιν τοῦ ὑπαρχηγοῦ. Σκέπτεται ἀκόμη νά ἀνατρέψῃ βιαίως τόν Κονδύλη. Ὁ Μεταξᾶς τοῦ παραγγέλλει ὅτι «δέν ἔχω τοιαύτην δύναμιν. Καί ἐάν εἶχα θά τήν ἐχρησιμοποιοῦν διὰ τόν ἑαυτόν μου». Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τήν συγχώνευσιν τήν ἀρνεῖται, διότι δέν ἐμπιστεύεται εἰς τήν εἰλικρίνειάν του. Παραμονάς δημοψηφίσματος μεταβαίνει εἰς τήν Κεφαλληνίαν, ὅπου ὀργανώνει περιοδείαν καί ὁμιλίας. Τό ἀποτέλεσμα τοῦ δημοψηφίσματος ἦτο διὰ τās πανηγύρεις. Ἐψήφισαν ὑπέρ τοῦ Βασιλέως περισσότεροι ἀπό ὅσοι ἦσαν ὅλοι οἱ ψηφοφόροι μαζί! Ὁ κυρίαρχος Ἑλληνικός λαός ἔδωκεν ἄλλην μίαν φοράν ἐξετάσεις πολιτικοῦ ἥθους καί ἔλαβε μηδέν. Οἱ ἀξιωματικοί ἐπανεφέρον εἰς τά πηλήκια τό στέμμα, ἐνῶ αἱ μᾶζαι ἐζητωκραύγαζαν ὑπέρ τῆς βασιλείας μέ τήν ἰδίαν εὐκολίαν πού ἐζητωκραύγαζαν καί ὑπέρ τῆς δημοκρατίας.

Ἡ ἱστορία θά κρίνῃ καί θά ἐκτιμήσῃ τήν χειρονομίαν συμφιλίσεως τοῦ Βενιζέλου, τήν ὁποία ἔκανε ἀναγνωρίζων τήν πολιτειακὴν μεταβολήν. Ὁ Γεώργιος Β' ἔφθασε εἰς τό Φάληρο τήν 25ην Νοεμβρίου. Ἀλλάζει τό διάγγελμα πού εἶχεν ἔτοιμον ὁ Κονδύλης καί, εὐγενικῶς, τόν ἐμποδίζει νά εἰσέλθῃ εἰς τό αὐτοκίνητον πού θά τόν ἔφερε εἰς τās Ἀθήνας. Συνε-

πιβάτην θέλει μόνο τον Διάδοχον, ὥστε νά μή δημιουργηθοῦν ἐντυπώσεις εὐνοίας.

Τρεῖς ἡμέρας μετά τήν ἄφιξίν του ὁ Γεώργιος καλεῖ τόν Μεταξά. Συζητοῦν ἐπὶ τρεῖς ὥρας. Κατά τήν διάρκειαν τῆς ἀκροάσεως ὁ Μεταξάς εἰσηγείται νά δοθῇ ἀμέσως γενική ἀμνηστία. Ἐν ἀντιδράσῃ ὁ Κονδύλης, νά τοῦ δοθῇ ὁ μεγάλο-σταυρος, νά ἀπολυθῇ καί νά σχηματισθῇ ὑπηρεσιακή κυβέρνησις. Ἔτσι καί ἐγινε. Τέλος Νοεμβρίου πρωθυπουργός τῆς ὑπηρεσιακῆς κυβερνήσεως ὀρκίζεται ὁ Δεμερτζής. Ὁ Τσαλδάρης, ὁ Κονδύλης, οἱ Βενιζελικοί, ὅλοι πλησιάζουν τόν Μεταξάν. Αὐτός δέν συνομιλεῖ οὔτε διὰ πολιτικᾶς συνεργασίας, οὔτε διὰ κινήματα. Εἰς ὅλους λέγει νά ὑποστηρίξουν κυβέρνησιν ὑπὸ τήν προεδρίαν του. Εἶναι τό μόνο πού πιστεύει. Αὐτός ἀποτελεῖ τήν λύσιν. Αὐτός καί οὐδεὶς ἄλλος.

Μέ βασιλικόν διάταγμα διαλύεται ἡ Βουλὴ καί προκηρύσσονται ἐκλογαί διὰ τήν 16ην Ἰανουαρίου 1936. Τά κόμματα συνεφώνησαν τό ἐκλογικόν σύστημα νά εἶναι ἡ ἀπλὴ ἀναλογική.

Ὁ Μεταξάς δέν τρέφει αὐταπάτας. «Δέν πιστεύω νά φέρω μεγάλην δύναμιν. Πιθανότατα πολὺ μικράν». Ἀρκετοὶ φίλοι τόν ἐξαπατοῦν, διότι τήν τελευταίαν ὥραν ἐγκαταλείπουν τό κόμμα καί θέτουν ὑποψηφιότητα εἰς τοὺς ἀντιπάλους συνδυασμούς.

Τόν Δεκέμβριον τοῦ 1935 διαβάζομεν εἰς τό «Ἡμερολόγιον» διὰ τήν ἀπάτην τοῦ τάδε ἢ τοῦ δεῖνα. Ὡστόσο καί «*ἡ μάζα τῶν ἐκλογέων εἶναι ἀθεραπεύτως διεφθαρμένη*», ὥστε νά μήν ἀναμένῃ κάποιος κάτι καλόν ἀπὸ ἐκεῖ.

Ὁ Μεταξάς ἀδιαφορεῖ, διότι ἐσυνειδητοποίησε πλέον ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ ἔχει δρόμον πρὸς τήν ἐξουσίαν, πού δέν περνᾷ ἀπὸ τό κοινοβούλιον. Πάντως δέν θά λησμονήσῃ τοὺς προδότας. Ἡ λήθη εἶναι πολιτικό σφάλμα.

Πρῶτοι εἰς τὰς ἐκλογάς ἦλθον οἱ Φιλελεύθεροι μέ 126

ἔδρας. Δεύτερον τό Λαϊκόν κόμμα μέ 72. Τρίτη ἡ Γενική Λαϊκή Ριζοσπαστική Ἐνωσις, πού ἦτο συνεργασία Κονδύλη-Ράλλη-Θεοτόκη μέ 60, τέταρτο τό Κ.Κ.Ε. μέ 15, πέμπτος ὁ Δημοκρατικός Συνασπισμός τῶν Παπανδρέου-Καφαντάρη-Παπαναστασίου μέ 7, ἕκτοι οἱ Ἐλευθερόφρονες μέ 7 καί αὐτοί, ἀλλά ὀλιγοτέρας ψήφους, καί κατόπιν ἄλλαι πέντε πολιτικά παρατάξεις, πού ἐπέτυχαν νά ἐκλέξουν βουλευτάς, ἐνῶ ἀρκετοί ἀνεξάρτητοι, πού μεταξύ αὐτῶν ἦτο ὁ Π. Κα-νελλόπουλος δέν ἐπέτυχον τήν ἐκλογήν των ὡς βουλευτῶν.

Ὁ κατακερματισμός τῶν κομμάτων οὐδένα ἡνόει. Ἡ μάλ-λον ὠφέλει τοὺς δύο ἐλλοχεύοντας ἐχθρούς τῆς δημοκρατίας: τόν Μεταξά καί τόν Κομμουνισμόν. Τό πρόβλημα ἦτο ποῖος ἀπό τοὺς δύο θά προλάβῃ. Κατά τά λοιπά ἡ συνέχισις τῆς δημοκρατίας ἐγκυμονεῖ νέον χάος. Ὁ Κονδύλης ἐτοιμάζεται διά κίνημα, πού ἀνακόπτεται ἐξ αἰτίας τοῦ ξαφνικοῦ θανάτου του. Οἱ ἀντιβενιζελικοὶ ἰδρύουν, κατά τό παλαιό ὑπόδειγμα τῶν βενιζελικῶν «στρατιωτικόν σύνδεσμον». Οἱ ἀπότακτοι προσεταιρίζονται τά δημοκρατικά κόμματα καί σχεδιάζουν ἀνατρεπτικές κινήσεις. Ὁ ἀρχηγός τῶν Φιλελευθέρων Σο-φούλης θέλει νά συνεργασθοῦν μέ τόν ἀρχηγόν τῶν Λαϊκῶν Τσαλδάρην διά νά σχηματίσουν κυβέρνησιν, ἀλλά καί οἱ δύο φοβοῦνται τοὺς ἀδιαλλάκτους, τήν Γενικήν Λαϊκὴν Ριζοσπα-στικὴν Ἐνωσιν καί τά μικρά βενιζελογενῆ κόμματα, μή τυχόν τοὺς ἀποσπάσουν μέ τήν δημαγωγίαν τῆς ἀδιαλλαξίας τοὺς ψηφοφόρους. Μέσα ἀπὸ τήν σύγχυσιν δύο πολιτικοὶ διαθέ-τουν διανγῇ κρίσιν. Ὁ Βενιζέλος, πού ἀπὸ τό ἐξωτερικόν προτρέπει νά ὑποστηριχθῇ ἐξωκομματικὴ κυβέρνησις καί ὁ Μεταξᾶς, πού ἀπὸ τήν «Ἐφημερίδα τῶν Ἑλλήνων», ἡ ὁποία ἐπανεκυκλοφόρησε τοὺς τρεῖς πρώτους μῆνας τοῦ 1936 ἀγω-νίζεται νά μείνῃ ὁ στρατός μακράν τῆς πολιτικῆς.

Μία λύσις, πού οὐσιαστικῶς δέν ἀποτελεῖ λύσιν ἀλλὰ πηγὴν προβλημάτων, εἶναι αἱ ἐκλογαί. Νέας ἐκλογάς ζητοῦν τά

μικρά κόμματα, μέ τήν ἐλπίδα νά μεγαλώσουν καί νά μικρύνουν τά ἄλλα. Ὅχι πάλιν ἐκλογάς, φωνάζει ὁ Μεταξάς: «*τρεῖς ἐκλογαί ἐντός διαστήματος ἐνός ἔτους ἔχουν ἀναστατώσει καί πολιτικῶς καί οἰκονομικῶς τόν τόπον*». Ἡ ἀρχομανία τῶν κομμάτων θριαμβεύει καί στήν ἀκόλουθον ἀντεθνικήν ἐνέργειάν τους. Ἐνῶ ὁ Σοφούλης καί ὁ Τσαλδάρης διεπραγματεύοντο δι' ἐνδεχομένην συνεργασίαν, ταυτοχρόνως μυστικῶς, συνεζήτουν μέ τούς κομμουνιστάς διά νά ἐξασφαλίσουν τήν ὑποστήριξίν των ἐντός τῆς βουλῆς.

Οἱ ἄστοί δέν κατώρθωσαν νά συμφωνήσουν μεταξύ των, ἀλλά ἡδυνήθησαν νά συμφωνήσουν μέ τούς μπολσεβίκους, διά νά δικαιωθῇ ὁ Λένιν πού ἔλεγε ὅτι «οἱ ἄστοί θά μᾶς δώσουν τό σχοινί πού θά τούς κρεμάσουμε». Τήν 19ην Φεβρουαρίου 1936 ὁ Σοφούλης καί ὁ κομμουνιστής Σκλάβαινας ὑπέγραψαν πρωτόκολλον συνεργασίας, πού δέν ἐπρόκειτο παρά περὶ καθαροῦ «λαϊκοῦ μετώπου»! Τήν 28ην Φεβρουαρίου 1936 ἀποκαλύπτεται τό μυστικόν συμφωνητικόν Φιλελευθέρων-Κ.Κ.Ε. Εἰς τόν «Ριζοσπάστην» δημοσιεύονται λεπτομέρειαι, διατί τό Κ.Κ.Ε. προετίμησε τούς φιλελεύθερους, ἀντὶ τῶν λαϊκῶν, πού καί μέ αὐτούς εὐρίσκετο ἐπίσης εἰς συνεννοήσεις. Ὁ κίνδυνος κτυπᾷ τήν θύραν. Τό ἀντιλαμβάνονται οἱ ἀξιωματικοί. Ὁ Παπάγος, ὡς ὑπουργός στρατιωτικῶν ἀνέλαβε ἐξ ὀνόματος τῶν ἀρχηγῶν τῶν ὀπλων καί τῶν σωματαρχῶν νά ἀναφέρῃ εἰς τόν Βασιλέα καί τόν πρωθυπουργόν ὅτι «ὁ Στρατός ἐπ' οὐδενί θά ἡνείχετο κυβέρνησιν στηριζομένην εἰς τὰς ψήφους τῶν κομμουνιστῶν». Αἱ συνέπειαι τοῦ λαϊκοῦ μετώπου εἰς τήν Ἰσπανίαν, ὅπου πολιτικῶς ἐνίκησαν οἱ κομμουνισταί, πού εἶχαν ὀσους βουλευτάς διέθετε τό Κ.Κ.Ε. καί ὅπου εἶχε κληθῇ ὁ στρατός νά πληρώσῃ μέ τό αἷμα του τήν φιλαρχίαν τῶν δημοκρατικῶν πολιτικῶν, ἔκαναν τούς Ἑλληνας ἀξιωματικούς νά ἐπέμβουν.

Καί εἶχαν δίκαιον! Διότι οἱ ἄστοί συνεφώνουν οὐσιαστικῶς

εἰς τὴν διάλυσιν τοῦ κράτους. Παραθέτομεν ἓνα μέρος τοῦ συμβολαίου «Λαϊκοῦ Μετώπου», ὅπου φαίνεται καθαρῶς, ὅτι διὰ νὰ ἀναρριχηθῇ τὸ ὁποιοδήποτε κόμμα εἰς τὴν ἐξουσίαν ὑπογράφει ἀντεθνικά πρωτόκολλα:

«Ὑπὸ τὸν ὄρον καὶ τὴν προϋπόθεσιν, ὅτι τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων ἀναλαμβάνει τὴν ὑποχρέωσιν διὰ τοῦ παρόντος συμφωνητικοῦ νὰ πραγματοποιήσῃ, ὅταν σχηματίσῃ Κυβέρνησιν, ἐντὸς τῶν καθοριζομένων προθεσμιῶν, τὰ κατωτέρω μέτρα, ἡ κοινοβουλευτικὴ ὁμάς τοῦ Παλλαϊκοῦ Μετώπου θὰ ψηφίσῃ τὸ ψηφοδέλτιον, τὸ ὁποῖον θὰ ἐκθέσῃ τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων κατὰ τὰς ἐκλογὰς πρὸς ἀνάδειξιν Προεδρείου τῆς Βουλῆς καὶ θὰ παράσῃ ψῆφον ἀνοχῆς εἰς τὴν σχηματισθησομένην μέ τὴν συμμετοχὴν τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων Κυβέρνησιν.

Τὰ μέτρα ταῦτα, εἶναι τὰ ἑξῆς:

1) Πλήρης ἀποκατάστασις καὶ κατοχύρωσις τῶν λαϊκῶν ἐλευθεριῶν ἐντὸς μηνὸς ἀπὸ τὸν σχηματισμὸν τῆς Κυβερνήσεως, ἥτοι:

α) Ἀκύρωσις τῆς διατάξεως τοῦ ἐκλογικοῦ νόμου δυνάμει τῆς ὁποίας ἀφαιροῦνται τὰ ἐκλογικὰ δικαιώματα ἀπὸ τοὺς καταδικασθέντας ἐπὶ παραβάσει τοῦ ἰδιωνύμου. Ἡ ἀκύρωσις αὕτῃ θὰ ἔχῃ ἀναδρομικὴν ἰσχύν.

β) Κατάργησις τοῦ νόμου 4229 καὶ πασῶν τῶν τροποποιήσεων αὐτοῦ ὡς καὶ τῶν Ἐπιτροπῶν Ἀσφαλείας.

γ) Παροχὴν ἀμνηστίας εἰς τοὺς βουλευτὰς τοῦ Παλλαϊκοῦ Μετώπου Νεφελούδην Β., Βερβέρην Β. καὶ Νικ. Ζαχαριάδην.

δ) Παροχὴ γενικῆς ἀμνηστίας εἰς ἅπαντας τοὺς πολιτικούς καταδίκους ἐξορίστους καὶ καταδιωκομένους.

ε) Κατάργησις τῆς ὑπηρεσίας ἀμύνης τοῦ Κράτους.

στ) Καταπολέμησις τῶν δικτατορικῶν φασιστικῶν

τάσεων καὶ διάλυσιν δλων τῶν ὀργανώσεων, αἱ ὁποῖαι ἀποβλέπουν εἰς τοιοῦτους σκοποὺς...».

Τό κόμμα τῶν Φιλελευθέρων ὑπέγραψε τήν κατάργησιν τοῦ «ἰδιωνύμου», τοῦ περιφημοῦ ἀντικομμουνιστικοῦ νόμου τοῦ Ἑλ. Βενιζέλου! Κατά τὰ ἄλλα βλέπετε πόσα καὶ τί ἐξήτουν οἱ κομμουνισταὶ νά καταργηθοῦν, διὰ τήν... «κατοχύρωσι τῶν λαϊκῶν ἐλευθεριῶν»...

Προηγουμένως ὁ Μεταξᾶς συνηντήθη μέ τόν Γεώργιον. Βράδν. Εἶχον συναντηθῇ ἐπανειλημένως. Τώρα τὰ πράγματα δέν ἐπέτρεπαν δισταγμούς καὶ ἀναβολάς. Τοῦ ζητεῖ νά τοῦ ἀναθέσῃ τήν κυβέρνησιν. Ὁ Γεώργιος ἐξακολουθεῖ νά σκέπτεται. Τήν 2αν Μαρτίου 1936 συνέρχεται ἡ βουλή. Οἱ βουλευταὶ ὀρκίζονται «νά φυλάττουν πίσιν εἰς τήν Πατρίδα καὶ τόν Συνταγματικόν Βασιλέα, ὑπακοή εἰς τό Σύνταγμα καὶ τοὺς νόμους τοῦ κράτους». Οἱ κομμουνισταὶ βουλευταὶ μετὰ τήν ὀρκωμοσίαν καταθέτουν ἐγγραφον δήλωσιν, ὅτι ὁ τυπικός ὄρκος πού ἔδωσαν δέν τοὺς δεσμεύει εἰς τήν πραγματοποίησιν τοῦ προγράμματός των καὶ ἀποχωροῦν ὁμαδικῶς διὰ νά μὴν ἀκούσουν τόν λόγον τοῦ Βασιλέως.

Τό κακόν ἐγένεν ἐξόχως προκλητικόν. Οἱ ἀξιωματικοὶ πιέζουν. Ὁ Βασιλεὺς, μέ τόν διευθυντὴν τοῦ πολιτικοῦ του γραφείου, ἐνημερώνει τόν Μεταξᾶν διὰ τήν πίεσιν τοῦ Παπάγου καὶ τόν ἐρωτᾷ τί νά πράξῃ. «Ἐάν ὁ Βασιλεὺς μοῦ δώσῃ ἀμέσως τό Ὑπουργεῖο τῶν Στρατιωτικῶν, ἀναλαμβάνω ὑπευθύνως νά ἐξουδετερώσω κάθε στρατιωτικὴν ἐκδήλωσιν» ἀπαντᾷ ὁ Μεταξᾶς. Εὐρισκόμεθα εἰς τήν 5ην Μαρτίου 1936. Ὁ σωματάρχης τῆς Λαρίσης ζητεῖ τηλεγραφικῶς νά ἐπιταχυνθῇ τό κίνημα τοῦ στρατοῦ. Ὁ Βασιλεὺς καλεῖ τόν Μεταξᾶ εἰς τὰ ἀνάκτορα. Εὐρίσκεται ἐν συγχύσει. Ὁ Μεταξᾶς δέν πελαγοδρομεῖ. Συνιστᾷ νά κληθῇ ἀμέσως ὁ πρωθυπουργός, νά ἐνημερωθῇ διὰ τήν κίνησιν τοῦ στρατοῦ καὶ νά παρακληθῇ νά

ἐγκρίνη τόν διορισμόν τοῦ Μεταξᾶ ὡς ὑπουργοῦ στρατιωτικῶν. Τάχιστα εἰδοποιεῖται ὁ Δεμερτζής, ἐνῶ παραλλήλως καλοῦν καί ἓνα ἱερέα διὰ τήν ὀρκωμοσίαν.

Ὅταν καταφθάνῃ ὁ πρωθυπουργός, ὁ Μεταξᾶς κρύπτεται εἰς παρακείμενον δωμάτιον. Ὁ Βασιλεὺς πληροφορεῖ τόν ἐμβρόντητον Δεμερτζήν διὰ τό διάβημα τοῦ Παπάγου. Τοῦ λέγει πῶς ὁ Μεταξᾶς εἶναι εἰς θέσιν νά ἐλέγξῃ τήν κατάστασιν. Νά τόν κάνουν ὑπουργό στρατιωτικῶν. Ὁ πρωθυπουργός δέχεται καί ὁ Βασιλεὺς στέλλει δῆθεν νά εὔρουν τόν Μεταξάν. Μετ' ὀλίγον εὐρίσκουν τάχα τόν Μεταξᾶ καί τόν φέρουν. Ὁ ἱερεὺς, πού τόν ὀρκίζει, θά κλειδωθῇ εἰς ἓνα γραφεῖον διὰ νά μὴ ἀποκαλύψῃ κάτι, μέχρι πού νά πάρῃ ὁ Μεταξᾶς τό ὑπουργεῖον. Ὑπογράφονται ἀμέσως τὰ διατάγματα ἀπολύσεως τοῦ Παπάγου καί τοῦ Πλατῆ καί περί τὰς 3 μετὰ μεσημβρίαν, πού ὅλοι οἱ ἀξιωματικοί καί ὑπάλληλοι ἔχουν φύγει ἀπό τό ὑπουργεῖον ὁ Μεταξᾶς ξεκινᾷ διὰ τό πεπρωμένον του.

Ὁ ἀξιωματικός ὑπηρεσίας τοῦ ὑπουργείου στρατιωτικῶν εἶχεν ἀρχίσει νά γευματίζει, ὅταν τόν ἐπλησίασεν ἓνας ἐξηκονταπενταετὴς κύριος μέ πῖλον φαρδύ καί μπαστούνάκι. Δίπλα του ἴστατο ὁ Μέραρχος Δεμέστιχας. «Εἶμαι ὁ νέος ὑπουργός στρατιωτικῶν» τοῦ εἶπε καί τόν διατάζει νά τόν ὀδηγήσῃ εἰς τό γραφεῖον του. Ἀπὸ ἐκεῖ ἐτηλεφώνησεν εἰς τοὺς σωματάρχας καί εἰς τοὺς διοικητάς μονάδων. Ὅλοι ἐπειθάρχησαν.

Ὁ ὑπουργός Πλατῆς, πού ἦτο ἀρχηγός τοῦ ἀντιβενιζελικοῦ «στρατιωτικοῦ συνδέσμου» μανθάνει τὰ νέα καί σπεύδει εἰς τό ὑπουργεῖον. Ὁρμᾷ εἰς τό γραφεῖον τοῦ Μεταξᾶ, τόν ἀπειλεῖ καί τοῦ λέγει νά ἐξέλθῃ: «Μόνον νεκρός θά ἐξέλθω» ἀπαντᾷ ὁ Μεταξᾶς καί διατάζει νά πετάξουν ἔξω τόν Πλατῆ. Τό βράδυ κυκλοφορεῖ διαταγὴν πρὸς ὅλας τὰς μονάδας καί φεύγει διὰ νά κοιμηθῇ βέβαιος ὅτι εἶναι «ἀπολύτως κύριος τῆς καταστάσεως».

Αἱ ἀντιδράσεις εἰς τόν πολιτικόν κόσμον ἦσαν αἱ ἀναμενό-

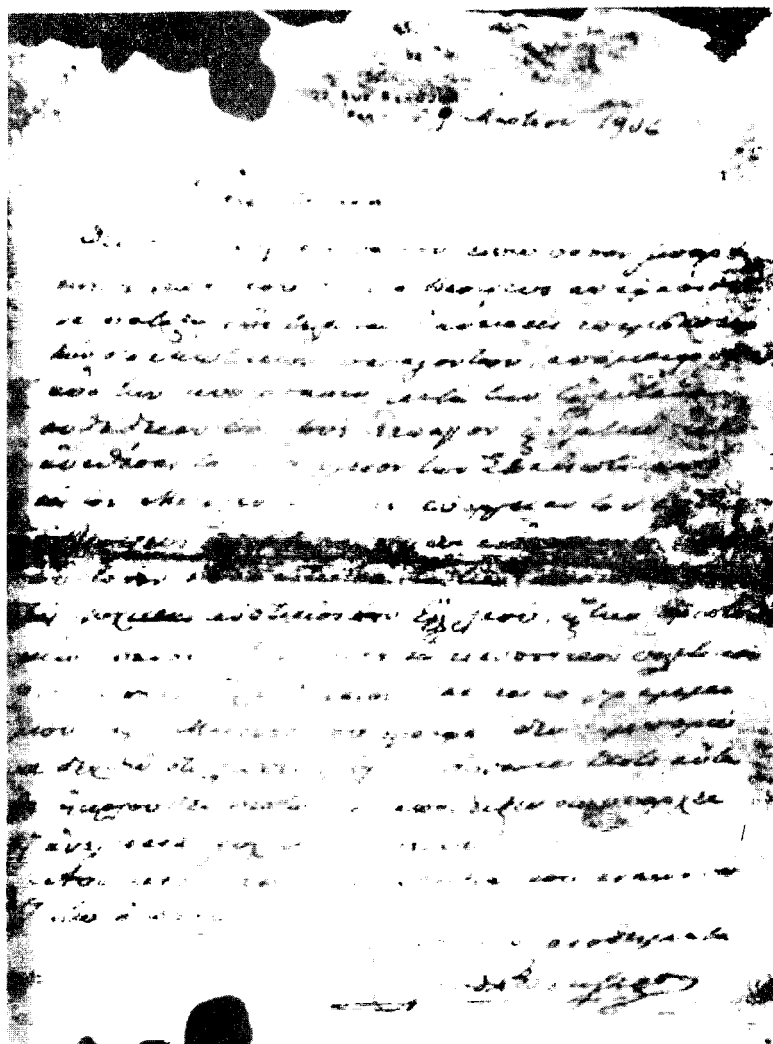
μεναι, μέ εκπλήξιν τόν Βενιζέλον. Ὁ «Ριζοσπάστης» ἀσφαλῶς ἐφριξε. Τό κύριον ἄρθρον του, τήν 8ην Μαρτίου 1936, τιλοφορεῖται: «Μεταξᾶς, ὁ ἐχθρός τοῦ λαοῦ». Τό Κ.Κ.Ε. ἀντελαμβάνετο τόν δρασκελισμό τοῦ Μεταξᾶ πρὸς τήν ἐξουσίαν. Οἱ φιλελεύθεροι ἱκανοποιήθησαν, ἐπειδὴ ἐφοβοῦντο τοὺς ἀντιβενιζελικούς στρατιωτικούς. Ὁ Μιχαλακόπουλος, μάλιστα, ἐθεώρησεν τόν Μεταξᾶ ὡς τόν «πλέον ἐνδεδειγμένον διὰ τήν ἀναδιοργάνωσιν τῶν πολεμικῶν ὑπουργείων» («Ἐλ. Βῆμα» 9.3.1936). Ἡ φιλελευθέρα ἑφημερίς «Πατρίς» (6.3.1936), ὑπεστήριξεν τόν Μεταξᾶ, ἀφοῦ μέ τήν παρουσίαν του εἰς τήν κυβέρνησιν «κηδευόταν ὁ παραγοντισμός». Ὁ Πάγκαλος, ἀντιδημοκράτης ἐκ πεποιθήσεως, ἀπὸ τήν «Ἀκρόπολιν» τῆς 6ης Μαρτίου 1936 τόν προέτρεψε νά κηρύξη δικτατορίαν. Τό ἴδιο ἐξήτει καί ὁ Πλαστήρας, ὑπὸ τόν ὄρον νά ἐπαναφερθοῦν οἱ ἀπὸτακτοὶ («Ἀνεξάρτητος» 29.6.1936).

Ἡ σπουδαιότερα ὁμῶς ἀντίδρασις ὑπῆρξεν ἐκείνη τοῦ Βενιζέλου. Λησμονῶν τὰ παλαιὰ μίση καὶ τὰς συγκρούσεις τοῦ 1933, 1934, 1935, ἐκφράζει «τὴν ζωηράν χαράν του», διότι ὁ Βασιλεὺς ἀνέθεσε τὸ Ὑπουργεῖον Στρατιωτικῶν εἰς τόν Μεταξᾶν.

Ἡ ἐπιστολὴ πού ἔστειλε ὁ Βενιζέλος, ἀπὸ τὸ Παρίσι, εἰς τὸν φίλον του Ρούφον, εἶναι ἡ ἀκόλουθος:

Φίλτατε Λουκά,

Δέν εἶναι ἀνάγκη νά σοῦ εἶπω πόσον ζωηρά εἶναι ἡ χαρά μου, διότι ὁ Βασιλεὺς ἀπεφάσισεν νά πατάξῃ ἐπιτέλους τὰς διηνεκεῖς ἐπεμβάσεις τῶν στρατιωτικῶν παραγόντων, ἀπομακρύνας ἀπὸ τήν κυβέρνησιν, μετὰ τὴν τελευταίαν ἀνυπόστατον, τοὺς Παπάγον καὶ Πλατῆν, καὶ ἀναθέσας τὸ Ὑπουργεῖον Στρατιωτικῶν εἰς τόν Μεταξᾶν. Μὲ τὴν ἐνέργειάν του αὐτὴν ὁ Βασιλεὺς ἀνέκτησε εἰς τὸ ἀκέραιον τὸ κῦρος του, τόσον ἀπαραίτητον διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ψυχικῆς ἐνότητος τοῦ

Ιδιόχειρος ἐπιστολή τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, πού ἔστειλε ἀπὸ τὸ Παρίσι στὸν φίλον του Λουκά Ρούφο.

έλλ. λαοῦ, καί τήν ὀριστικήν ἐπάνοδον τῆς χώρας εἰς κανονικόν πολιτικόν βίον. Πόσον εἶχα δίκαιον, ὅταν εἰς τό γράμμα μου σοῦ ἔγραφα: δέν ἤμπορῶ νά δεχθῶ ὅτι λείπει ἡ ὑλική δύναμις, διότι αὕτη θά ἠκολούθει πιστώς τήν ἀπόδειξιν ὅτι ὑπάρχει ἡ ἀναγκαία ψυχική δύναμις. Ἐκ τούτου ἀπό τήν καρδιά μου ἀναφωνῶ. Ζήτω ὁ Βασιλεὺς!

Τήν ἐπομένην πού ἀνέλαβε ὑπουργός ὁ Μεταξᾶς ἐνεφανίσθη εἰς τήν βουλήν, ὅπου παρέστη εἰς μίαν συνήθη ὀχλοκρατικήν συνεδρίασιν. Ἐπρόκειτο νά ἐκλεγῇ πρόεδρος βουλῆς. Εἰς τήν αἴθουσαν συνεπλέκοντο, ἐνῶ ἀπό τά θεωρεῖα ἠκούοντο κραυγαί: «θέλουμε δικτατορία»! Τήν 7ην Μαρτίου 1936 ὁ Βασιλεὺς ἀναθέτει εἰς τόν Σοφούλην νά σχηματίσῃ κυβέρνησιν.

Ματαίως. Ἀπόπειρα νά σχηματίσῃ κυβέρνησιν ὁ Μιχαλακόπουλος γνωρίζει τήν ἰδίαν ἀποτυχίαν. Ὁ Σοφούλης τότε εἰσηγεῖται εἰς τόν Γεώργιον νά ὀρκίσῃ πρωθυπουργόν τόν Δεμερτζήν, εἰς τήν κυβέρνησιν τοῦ ὁποίου νά μετέχῃ ἀπαραίτητως ὁ Μεταξᾶς, ὡς ὑπουργός στρατιωτικῶν. Ὁ Βασιλεὺς δέχεται καί ἡ κυβέρνησις ὀρκίζεται μέ ὑπουργόν στρατιωτικῶν καί ἀντιπρόεδρον τόν Μεταξᾶ.

Ὁ «Ριζοσπάστης» (15.3.1936) ὀρύεται: «ὁ οὐσιαστικός πρωθυπουργός εἶναι σήμερα ὁ Μεταξᾶς, ὁ ἐχθρός τοῦ Λαοῦ Νο 1»! Τό Κ.Κ.Ε. ἀποφασίζει νά κλονίσῃ τήν κυβέρνησιν Δεμερτζή καί νά τήν ρίξῃ, διά νά παρασύρῃ μαζί της τόν ὑπ' ἀριθμ. 1 ἐχθρόν τοῦ λαοῦ. Ἀπεργίαι καί μαχητικαί ἐκδηλώσεις διαδέχονται ἡ μία τήν ἄλλην. Ὁ Μεταξᾶς, πού ἀντιλαμβάνεται τάς ἐπιδιώξεις τοῦ Κ.Κ.Ε. δέν χρονοτριβεῖ. Λαμβάνει κοινωνικά μέτρα καί διατάζει τήν ἐξορία τῶν ἀπεργιακῶν ἐπιτροπῶν. Ἡ 13η Ἀπριλίου 1936 ἦτο μαύρη ἡμέρα διά τοὺς κομμουνιστάς. Τό πρωτὶ ἀπέθανεν ὁ Δεμερτζής καί τό ἀπόγευμα εἰς τάς 5 ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος ὀρκίζει πρωθυπουργόν

τόν Ἰωάννην Μεταξᾶν. Εἶναι 65 ἐτῶν.

Ἡ πρωθυπουργοποίησις τοῦ Μεταξᾶ συνετάραξεν τοὺς κομμουνιστάς. Ὁ «Ριζοσπάστης» ἐκυκλοφόρησεν τὴν ἐπομένην μέ τὸ σύνθημα «*Κάτω ἡ Κυβέρνησις Μεταξᾶ*». Τὴν καταψήφισιν τῆς κυβερνήσεως ἐζήτησαν ὁ Θεοτόκης καὶ ὁ Τσαλδάρης, ἀλλὰ δέν ἐπέτυχαν νά συνεργασθοῦν μέ τοὺς Φιλελευθέρους, ἐξ αἰτίας τοῦ ἀποτακτικοῦ, ὅπου ἐπεκράτουν ἀγεφύρωτοι ἀντιθέσεις. Διότι οἱ μέν ἤθελαν τὴν ἐπαναφορὰ τῶν ἐκδιωχθέντων κινηματιῶν, οἱ δέ ὄχι.

Τὴν 20ὴν Ἀπριλίου 1936 ὁ Μεταξᾶς συνεσκέφθη μέ τοὺς ἀρχηγούς τῶν κομμάτων διὰ τὴν ἐθνικὴν ἀμυναν τῆς Πατρίδος. Τοὺς ἐτόνισεν ὅτι ἐκεῖνο πού προέχει εἶναι ἡ πολεμικὴ μας προπαρασκευή. Τοὺς ὠμίλησεν δι' ὀχυρωματικά ἔργα, διὰ σχέδια ἐπιστρατεύσεως, διὰ τὸν ἀνεφοδιασμόν, δι' ἐκσυγχρονισμόν τοῦ ἐξοπλισμοῦ, τοὺς ἐπαρουσίασεν ἐγγραφον πρόγραμμα ἀμυντικῆς πολιτικῆς. Οἱ κομματικοὶ ἀρχηγοί, ἀφοῦ ἐδέχθησαν τὰς παρατηρήσεις τοῦ Μεταξᾶ, ὅτι αὐτὰ πού τοὺς ἀνέφερε εἶναι ἐκεῖνα εἰς τὰ ὅποια ἔπρεπε νά ἔδιναν προτεραιότητα καὶ ὄχι ἡ μικροπολιτικὴ ἐξουσιοδότησαν τὴν κυβέρνησιν ἐν λευκῷ νά «*προβῇ εἰς ἐφαρμογὴν τοῦ προγράμματός της*».

Τὴν 22αν τοῦ ἰδίου μηνός ὁ Μεταξᾶς παρουσιάζεται εἰς τὴν βουλὴν, ὅπου θά ὁμιλήσῃ διὰ τὸν Ἑλ. Βενιζέλον, ὁ ὅποιος εἶχεν ἀποθάνει τὴν 18ην Μαρτίου 1936 εἰς τὸ Παρίσι. Ἐκφωνεῖ τὸν ὑστατον χαιρετισμόν καὶ ἐξαίρει τὴν προσωπικότητα τοῦ Βενιζέλου, εἰς τὸν ὅποιον ἀναγνωρίζει τὴν περίοδον ὅπου «*ἐνέπνευσεν εἰς τὸ ἔθνος τὴν αὐτοπεποίθησιν καὶ τὸ ὤθησε πρὸς τὴν νίκην καὶ τὴν δόξαν*».

Ἀργότερα ἡ βουλὴ θά κληθῇ διὰ νά ἀκούσῃ τὰς προγραμματικὰς δηλώσεις τοῦ Μεταξᾶ. Ἐπρόκειτο διὰ κατευθύνσεις πού οὐδέποτε εἶχομεν ἴδῃ νά ἐμφανίζωνται εἰς προγράμματα κυβερνήσεων, προγράμματα πού ἀποτελοῦνται, συνήθως, ἀ-

πό λόγους κενούς.

Αί προγραμματικά δηλώσεις ψηφίζονται μέ 241 ψήφους υπέρ, 16 κατά καί 4 αποχάς. Ἡ κυβέρνησις ἀπολαμβάνει τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς βουλῆς. Τήν 30ήν Ἀπριλίου 1936 ἡ βουλή διακόπτει τάς ἐργασίας της, ἀφοῦ χορηγήσῃ εἰς τόν Μεταξά νομοθετικήν ἐξουσιοδότησιν πέντε μηνῶν.

Τόν Μάϊον ὁ πρωθυπουργός μεταβαίνει εἰς Βελιγράδιον, ὅπου συνήλθε τό Συμβούλιον τῆς Βαλκανικῆς Συνεννοήσεως. Ἐκεῖ παρέχεται εἰς τόν Μεταξά ἡ δυνατότης νά διευκρινίσῃ ἀναλυτικῶς τήν θέσιν τῆς Ἑλλάδος, ἐπὶ ὧν τῶν πιθανῶν ἐξελίξεων. Αἱ ἀπόψεις του γίνονται δεκταί ἀπό τοὺς συμμάχους καί ἀπό τοὺς ἐδῶ πολιτικούς ἀρχηγούς.

Τό Κ.Κ.Ε. θορυβημένον ἀπό τήν παραμονήν τοῦ Μεταξά εἰς τήν ἐξουσίαν ἀποφασίζει νά κινητοποιηθῇ προτοῦ εἶναι ἀργά. Ἡ ἐδραίωσις τοῦ φοβεροῦ του ἐχθροῦ εἰς τήν ἀρχήν καί ἡ ἐφαρμογή τῶν κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων, πού προετοίμαζεν θά ἐστέρουν ἀπό τοὺς μπολσεβίκους τάς μάζας, τάς ὁποίας ἐσπρωχεν ἡ δημοκρατία εἰς τάς ἀγκάλας τοῦ Κ.Κ.Ε.

Αἱ ταραχαί ἀρχίζουν εἰς τήν Θεσσαλονίκην, μέ ὁμάδα κρούσεως τὰ καπνεργατικά σωματεῖα, τῶν ὁποίων αἱ κομμουνιστικά διοικήσεις ἐκμεταλλεύονται πολιτικῶς τὰ δίκαια ἐπαγγελματικά των αἰτήματα. Τήν 8ην Μαΐου συγκρούονται μέ τήν Χωροφυλακήν. Πολλοί τραυματίζονται καί ἀπό τά δύο μέρη. Ὁ Μεταξάς, πού ἐκείνην ἀκριβῶς τήν ἡμέραν ἐπιστρέφει εἰς τήν Ἑλλάδα ἐρχεται εἰς ἐπαφήν μέ τοὺς καπνοβιομηχάνους καί καπνεμπόρους. Οἱ ἐργάται διεξεδίκουν ἡμερομίσθιον ἐξ 120 δρχ. Οἱ ἐργοδότηι προσέφερον 75 δρχ. Μέ τήν ἐπέμβασιν τοῦ Μεταξά προσφέρουν 100. Ἀλλά οἱ ἐργάται, ὑποκινούμενοι ἀπό τοὺς κομμουνιστάς συνεχίζουν τήν πανελλαδικήν ἀπεργίαν μέ τήν συμπαράστασιν τῶν αὐτοκινητιστῶν, σιδηροδρομικῶν, τροχιοδρομικῶν καί ἄλλων ἐργατικῶν κλάδων, οἱ ὅποιοι ἐκήρυξαν ἀπεργίαν ἀλληλεγγύης. Ἀ-

πέναντί των τώρα δέν ὑπάρχει μία ἀναιμική ἀστική κυβέρνησις. Ὁρθώνεται εἰς χαλύβδινος ἐπαναστάτης, πού γνωρίζει καί γνωρίζουν ὅτι γνωρίζει, τά μυστικά τῶν κοινωνικῶν ἀγώνων.

Τήν 9ην Μαΐου ὁ ἀπολογισμός τῶν συγκρούσεων εἰς τήν Θεσσαλονίκην ἀνέρχεται εἰς δώδεκα νεκρούς καί πολλαπλάσιους τραυματίας. Ὁ Γενικός Διοικητής Μακεδονίας διατάσσει τήν Χωροφυλακήν νά κλεισθῇ εἰς τά τμήματα καί ἀναθέτει τήν τήρησιν τῆς τάξεως εἰς τόν στρατόν. Ἐπρόκειτο διὰ μέγα σφᾶλμα, πού ἀπεδείχθη ἀμέσως. Οἱ στρατιῶται ἐνός τάγματος τάσσονται μέ τοὺς ἀπεργούς. Ὁ ταγματάρχης του ἐκφωνεῖ λόγον διαβεβαιῶντων τοὺς διαδηλωτάς ὅτι «ὁλος ὁ στρατός εἶναι στό πλευρό τους». Καταθέτει μάλιστα καί στέφανον εἰς τά «θύματα» τῶν χωροφυλάκων.

Ὁ διοικητής τοῦ Γ' Σώματος Στρατοῦ, Ἀντιστράτηγος Ζέππος ὑποχρεοῦται εἰς συζητήσεις μέ τοὺς κομμουνιστάς, ὑπόσχεται νά τιμωρήσῃ τοὺς χωροφύλακας κ.λ.π., ἐνῶ ταυτοχρόνως ὁμάδαι ἐνόπλων περιπολοῦν εἰς τοὺς συνοικισμούς, ὅπου εἶχαν ἤδη καταλυθῇ αἱ ἀρχαί.

Εἰς τό γραφεῖον τοῦ πρωθυπουργοῦ φθάνουν τά νέα. Ἡ κομμουνιστική ἐπανάστασις ἐπεκτείνεται. Οἱ κομμουνισταί ὑπερέβησαν τά ἐσκαμμένα. Ὁ Μεταξᾶς θά ἀντιδράσῃ. Διατάσσει ἐν σύνταγμα μέ ἐπιλεγμένους ἀξιωματικούς νά μεταφερθῇ ἀπό τήν Λάρισαν εἰς τήν Θεσσαλονίκην, καθὼς καί μερικά πολεμικά νά ἀγκυροβολήσουν εἰς τόν λιμένα. Ἀπαγορεύει εἰς τόν στρατόν διαπραγματεύσεις μέ τοὺς κομμουνιστάς. Ἐπὶ πλέον θά σταματήσῃ τὰς ἀνακρίσεις εἰς βάρος τῆς Χωροφυλακῆς, τῆς ὁποίας θά παρασημοφορήσῃ τόν διοικητήν!

Τό κράτος δέν παίζει. Διὰ νά μὴν ἀμφιβάλῃ κάποιος περὶ αὐτοῦ προβαίνει εἰς ἀνακοινώσεις μέσῳ τῶν ἐφημερίδων. Ἀναγνωρίζει εἰς τοὺς ἐργάτας τό δικαίωμα τῆς ἀπεργίας, μέ

οικονομικούς στόχους, ποτέ μέ πολιτικούς. Όσοι επιχειρήσουν διά της άπεργίας πολιτικόν άγώνα νά γνωρίζουν, ότι «θά συναντήσουν τό κράτος τοῦ νόμου».

Τήν 10ην Μαΐου τό κράτος επικρατεῖ. Τήν 11ην ύπογράφονται συμφωνίαι μέ ήμερομίσθιον ὅπως ήθελεν ὁ Μεταξᾶς, ὁ ὁποῖος μέ τήν συμφωνίαν ἐπιβάλλει διά πρώτην φοράν τόν ὅρον τῆς ύποχρεωτικῆς διαιτησίας, ὥστε οὔτε οἱ ἐργάται, οὔτε οἱ ἐργοδότες νά ἀδικοῦνται ἤ νά ἐκβιάζονται. Ὁ κομμουνισμός εἶχε νικηθῇ. Δέν τόν ἀνησύχει ὅμως τόσον ἡ ἥττα εἰς τό πεζοδρόμιον, ὅσον οἱ φιλεργατικοί θεσμοί, πού μέ γοργόν ρυθμόν ἐξεπόνει πρὸς ἐφαρμογήν ὁ Μεταξᾶς. Ἐκτός ἀπό τό διάταγμα ύποχρεωτικῆς διαιτησίας, πού ἐδημοσιεύθη τήν 21ην Ἰουλίου, ἀνηγγέλθη τήν 28ην Ἰουλίου ἡ καθέρωσις τοῦ ὅρου καί τήν 30ήν Ἰουλίου ὠρίσθη κατώτατον ὅριον ήμερομισθίου. Ἀλλοίμονον διά τό Κ.Κ.Ε., πού ἡ κοινωνική πολιτική τῆς κυβερνήσεως δέν τοῦ ἄφηνε δίκαια αἰτήματα πρὸς ἐκμετάλλευσιν.

Μία νέα προσπάθεια ἀνατροπῆς τοῦ Μεταξᾶ ἀναλαμβάνεται ἀπό τό Κ.Κ.Ε. Τό βοηθοῦν ἐν μέρει καί τὰ ἀστικά κόμματα, μέ διαβήματα διά τούς ἀποτάκτους, διά τὰς ἐκτοπίσεις κ.λ.π. Ἀντιμεταξικό κλίμα καλλιεργεῖ καί ὁ δημοκρατικός τύπος, ἐνῶ οἱ κομμουνισταῖ ὀργανοῦνται μέ μανίαν εἰς τὰ ἐργοστάσια, εἰς τὰ πανεπιστήμια, εἰς τήν νεολαίαν καί ὅπου ἄλλοῦ ἦτο δυνατόν νά ἀπλωθῇ τό μῖασμα.

Μέ τήν προοπτικήν τῶν ταραχῶν ὁ Βασιλεὺς ἀναβάλλει προγραμματισμένην περιοδείαν του. Ὁ ἀρχηγός τῶν Φιλελευθέρων ἀνακοινοῖ, ὅτι μόλις παρέλθῃ ἡ πεντάμηνος ἐξουσιοδοτήσεις θά παύσῃ νά ὑποστηρίξῃ τήν κυβέρνησιν. Τό σύμφωνον Σοφούλη-Σκλάβαινα ἐπαναθερμαίνεται ἀνερυθρίστως καί οἱ κομμουνισταῖ, πού τό πάθημα δέν τούς ἐγινεν μάθημα, ἀναγγέλλουν πανεργατικήν πανελλαδικήν ἀπεργίαν. Ὁργανωταῖ εἶναι ἡ Γενική Συνομοσπονδία Ἑργατῶν

Ἑλλάδος καί ἡ Ἑνωτική Συνομοσπονδία. Αἶτημα, ἡ κατάργησις τοῦ Διατάγματος διὰ τὴν ὑποχρεωτικὴν διαιτησίαν (!). Ἡ πρώτη συγκέντρωσις γίνεται εἰς τὸ «Κεντρικόν». Πλήθη ἐργατῶν συναθροίζονται, ζητωκραυγάζουν τὰ αἰτήματα τοῦ λαϊκοῦ μετώπου καὶ ἀποφασίζουν τὴν πρωΐαν τῆς 5ης Αὐγούστου νὰ κηρυχθῇ ἡ γενικὴ ἀπεργία.

Ἡ γενικὴ ἀπεργία, κατὰ τὴν κομμουνιστικὴν τακτικὴν τῆς ἐπαναστάσεως ἀποτελεῖ τὴν τελευταίαν φάσιν πρὸ τῆς ἐξορμήσεως, πρὸς κατάληψιν τῆς ἐξουσίας.

Εἰς τὰς 10 τὸ βράδυ τῆς 4ης Αὐγούστου 1936 ὁ Μεταξᾶς ἀνεβαίνει εἰς τὰ ἀνάκτορα. Εἰς τὸν χαρτοφύλακά του ἔχει δύο εἰσηγητικὰς ἐκθέσεις καὶ δύο διατάγματα, περὶ ἀναστολῆς ὠρισμένων διατάξεων τοῦ συντάγματος καθ' ὅλην τὴν ἐπικράτειαν καὶ περὶ διαλύσεως τῆς βουλῆς. Ὁ Γεώργιος τὰ ὑπογράφει. Τὴν ἐπομένην ἀπόλυτος ἡσυχία. Οὐδεμία γενικὴ ἀπεργία. Οὐδεμία διαδήλωσις. Αἱ ἐφημερίδες δέν ἐκυκλοφόρησαν τὸ πρωῒ. Τὸ ἀπόγευμα πού ἐκυκλοφόρησαν ἐδημοσίευσαν τὸ διάγγελμα τοῦ Μεταξᾶ πρὸς τὸν Ἑλληνικὸν λαόν. Ἡ ἐθνικὴ μεταβολὴ τῆς 4ης Αὐγούστου εἶχε πραγματοποιηθῇ, χωρὶς νὰ τολμήσῃ νὰ κινηθῇ κάποιος. Ἡ ἀποφασιστικὴ παρουσία τοῦ Μεταξᾶ παρέλκε τούς ἐχθρούς. Εἶχε δέ ὀργανώσει τόσο ἀρτίως τὴν ὑπόθεσιν, ὥστε οὔτε ἐπιφυλακὴ διετάχθη. Τὸ μόνο μέτρο πού ἔλαβεν ἦτο νὰ τοποθετήσῃ δύο εὐζώνους εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ Ὑπουργείου Ἑξωτερικῶν, μετὰ τὴν ἐντολὴν νὰ ἐπιτρέπουν νὰ εἰσέρχωνται οἱ ὑπουργοὶ πού συνεκάλεσε ἐκτάκτως τὸ βράδυ τῆς 4ης Αὐγούστου πρὸς ὑπογραφὴν τῶν διαταγμάτων καὶ νὰ ἀπαγορεύουν τὴν ἔξοδον εἰς ὅλους.

Ἡ ὥρα τοῦ Ἰωάννου Μεταξᾶ ἐσήμενε!

Οἱ πολιτικοὶ παράγοντες, ἂν καὶ ὑπωπεύοντο τὸν Μεταξᾶ, αἰφνιδιάζονται. Δέν ἀνέμεναν ὅτι ἡ δικτατορία θὰ ἤρχετο, ὅπως ἦλθεν. Ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι τοὺς ἀπεκοίμιζεν ὁ Κε-

φαλλονίτης μας, πράγμα που είναι μέσα εις τό παιχνίδι τῆς πολιτικῆς. Τόν Ἰούλιον τοῦ 1936 ὁ Γεώργιος Καφαντάρης εἶχε συναντηθῇ μέ τόν Μεταξά. Τοῦ ὠμίλησε διά τούς ἀποτάκτους: «Τί θά γίνῃ ἐπὶ τέλους, μέ αὐτούς τούς ἀποτάκτους, Γιαννάκη;». «Γιώργη μου, θά σοῦ πῶ αὐτές τίς ἡμέρες», ἀπήντησε ὁ Μεταξάς. Ὁ Καφαντάρης, ἐξυπνος ἄνθρωπος, συζητῶν μέ συνεργάτας του ἐξέφραζεν τήν ἀπορίαν: «Μά τί θά μοῦ πῇ, φίλε μου; Δέν μπορῶ νά καταλάβω τί θά μοῦ πῇ». Τήν 4ην Αὐγούστου κατέλαβε. Οὔτε ἡ «Καθημερινή» εἶχε ἀντιληφθῇ –παράξενο ἐπειδή εἰς τήν Ἑλλάδα οἱ πολιτικοί μανθάνουν τάς ἐξελίξεις ἀπό τούς ἰδιοκτήτας τύπου– ὅτι ὁ Μεταξάς θά καταλύσῃ τήν δημοκρατίαν. Τότε ἡ «Καθημερινή» εἶχε ξιφουλκήσῃ ὑπέρ τῆς δικτατορίας καί ἐθεώρει ἀνίκανον τόν Μεταξά νά τήν... ἐπιβάλῃ. Τήν 26ην Ἰουλίου ἔγραφε:

«Ὁ Μεταξάς δέν θά κηρύξῃ δικτατορίαν, διότι ἂν εἶχε τό ψυχικόν σθένος νά τήν κηρύξῃ, θά τό εἶχε κάμει πρό δύο μηνῶν καί ὄχι τώρα. Αὐτοὶ ὅμως (οἱ Ἀρχηγοὶ τῶν κομμάτων) θά ὤφειλαν, ἂν περί τάς δυσμάς τοῦ βίου των ἀπεφάσιζαν νά ἐνδιαφερθοῦν διά τήν Ἑλλάδα, νά τόν παρακαλέσουν νά τήν κηρύξῃ καί νά προσφέρουν τήν συνεργασίαν των καί τήν ὑποστήριξίν των. Διότι τρόπος νά σωθῇ ὁ τόπος ἀπό ὅσα τόν ἀναμένουν δεινά ἀναρχίας, ὀχλοκρατίας, πτωχείας καί ἐμφυλίων ἀγώνων δέν ὑπάρχει οὐδεὶς ἐκτός τῆς ἐπιβολῆς ἐνός κράτους ἰσχυροῦ καί ἀπηλλαγμένου τῶν ἀδυναμιῶν τὰς ὁποίας ὁ κοινοβουλευτισμός ἐπιβάλλει».

Τό διάγγελμα πού ἀπηύθυνε ὁ Μεταξάς ὡς Ἐθνικός Κυβερνήτης πρὸς τό λαόν, διά τήν μεταβολήν τῆς 4ης Αὐγούστου, εἶχεν ὡς ἐξῆς:

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΛΑΟΝ

Ἐνῷ ἡ Βουλὴ ἡ ἐκλεγείσα μετὰ τὰς μακρὰς ἐσωτερικὰς περιπετείας τοῦ ἔθνους τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1936, ὅπως ἀποκαταστήσῃ τὴν ἐσωτερικὴν γαλήνην καὶ τάξιν ἀπεδείχθη εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἀνίκανος καὶ εἰς τοῦτο καὶ εἰς τὸ νὰ δώσῃ Κυβέρνησιν εἰς τὴν χώραν καὶ ἡ ἀνικανότης αὐτὴ ἀπεδείχθη καὶ κατόπιν καὶ τελευταίως ἀκόμῃ ἔνεκα τῶν ἀθεραπεύτων κομματικῶν ἀντιθέσεων καὶ προσωπικῶν ἐρίδων, αἵτινες ἐλάχιστα ἐνδιέφερον τὴν μεγίστην μᾶζαν τοῦ ἐργαζομένου λαοῦ, ὁ κομμουνισμὸς ἐπωφελοῦμενος καὶ τῆς περιστάσεως ταύτης καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν δοθείσης ὑποστηρίξεως διαφόρων πολιτικῶν μερίδων ἤγειρε θραυστάτην τὴν κεφαλὴν του, ἀπειλῶν σοβαρώτατα τὸ κοινωνικὸν καθεστῶς τῆς Ἑλλάδος.

Ἀπὸ μακροῦ χρόνου, ἀλλ' ἰδίως κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας, ἐντατικώτατα πλέον ὁ κομμουνισμὸς παρσκευάζε τὴν κοινωνικὴν ἐπανάστασιν καὶ τελευταίως ἐπίστευσεν ὅτι εὐρίσκεται εἰς τὰ πρόθυρα αὐτῆς. Αἱ σκηναὶ τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὸν παρελθόντα Μάιον ὑπῆρξαν τὸ προοίμιον.

Καὶ πρὸ αὐτῶν καὶ ἔκτοτε μετὰ μεγαλυτέρας ἐντατικότητος κατεπλημύριζε τοὺς στρατῶνας διὰ πρακτόρων καὶ ἐντύπων προκηρύξεων, καλῶν τοὺς στρατιώτας εἰς τὴν κοινωνικὴν ἐπανάστασιν.

Ἐκ παραλλήλου, εἰσεχώρει ἀπὸ καιροῦ εἰς τὴν ἐκπαίδευσιν, διαφθείρων μέγα μέρος τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ σώματος, ἀπὸ τοῦ Πανεπιστημίου μέχρι τῶν διδασκάλων τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως, ἐπιδρῶν οὕτως ὀλεθριώτατα ἐπὶ τῆς νεολαίας τοῦ ἔθνους, τὴν ὁποίαν ἐπιζητεῖ νὰ παρασύρῃ εἰς ἀντιπατριωτικὴν λήθην τῶν ὠραίων ἐλληνικῶν παραδόσεων, ὑποσκάπτων οὕτω καὶ αὐτὴν τὴν ἐλπίδα καλλιτέρου μέλλοντος τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς.

Είσεχώρησεν επίσης εἰς τόν ὑπαλληλικόν ἐν γένει κόσμον, ἐπιζητῶν νά καλλιεργῇ μεταξύ τῶν ὑπαλλήλων τό αἶσθημα ὅτι τό Κράτος εἶναι ὁ κοινός ἐχθρός, τοῦ ὁποίου καί αὐτοί πρέπει νά ὑποσκάπτουν τά θεμέλια, ὅπως οὕτω κατὰ τήν στιγμήν τῆς ἐνάργεως τοῦ στασιαστικοῦ ἀγῶνος εὔρεθῇ εἰς παραλυσίαν ὁ κρατικός μηχανισμός.

Ἐκμεταλλεόμενος ὁ κομμουνισμός τήν οἰκονομικήν δυσπραγίαν τῆς χώρας προελθοῦσαν κατὰ μέγα μέρος ἐκ τῆς κακοδιοικήσεως τοῦ παρελθόντος, ὅποτε τά ἀλληλοδιαδεχόμενα εἰς τήν ἐξουσίαν κόμματα ἀπερροφῶντο ἀπό τās μεταξύ των ὀξυτάτας ἔριδας, στρέφοντα κυρίως τήν δρᾶσιν των εἰς τήν διά κομματικῆς συναλλαγῆς ἐνίσχυσιν των, ἐκμεταλλεόμενος ὁ κομμουνισμός τήν κατάστασιν ταύτην, ἐξήγειρε συστηματικῶς τοὺς ἐργάτας καί τās πενεστέρας τάξεις κατὰ τοῦ ἀστικοῦ κράτους, παραπλανῶν αὐτούς διά μυρίων διαβολῶν καί δημαγωγιῶν καί ἀπατηλῶν καί ἀνεκπληρώτων ὑποσχέσεων.

Ἡ Κυβέρνησίς μου, ἡ τελείως ἀκομμάτιστος, κληθεῖσα εἰς τήν ἀρχήν τόν Ἀπρίλιον τοῦ ἔτους τούτου καί διαγνώσασα εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τοὺς κινδύνους τοὺς ὁποίους διέτρεχεν ἡ Ἑλληνική κοινωνία καί εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἀποφασισμένη νά λάβῃ ἅπαντα τά μέτρα τά ὁποῖα ἐξήγγειλε διά τῶν προγραμματικῶν αὐτῆς δηλώσεων, τά ἀποσκοποῦντα εἰς τήν ἠθικήν καί ὕλικήν βελτίωσιν ἀπάσης τῆς κοινωνίας καί ἰδιαίτερος τῶν ἀγροτῶν, τῶν ἐργατῶν, καί τῶν πενεστέρων ἐν γένει τάξεων, εἰς μάτην ἤλπισεν ὅτι θά εἶχεν ἔκθυμον καί εἰλικρινή τήν ὑποστήριξιν τῶν πολιτικῶν κομμάτων εἰς τόν ὑπέρ τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας ἀγῶνά της, μολονότι καί εἰς ὑποχωρήσεις καί συγκαταβάσεις προέβη πρὸς τά ἀντιμαχόμενα ταῦτα κόμματα, τās ὁποίας ὑπό ἄλλας περιστάσεις δέν θά ἔκαμνε.

Εἰς κάθε βῆμα τῆς ἡ Κυβέρνησις συνήντα τὴν ὑπόκωπον κομματικὴν ἀντίδρασιν, ἀποσκοποῦσαν τὴν μείωσιν τοῦ κύρους τῆς καὶ τὴν παρακώλυσιν τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ προγράμματος αὐτῆς, ἡ δὲ ἀντίδρασις αὕτη εἶχε συνεπίκουρον καὶ μεγίστην μερίδα τοῦ Τύπου, ἥτις δι' ἀχαλινώτου καὶ δημαγωγικῆς ἀρθρογραφίας καὶ διὰ ψευδοῦς καὶ κακοβούλου εἰδησεογραφίας σπουδαίως συνέτεινεν εἰς τὴν εὐδωσιν τῆς ἀνατρεπτικῆς τοῦ κομμουνισμοῦ προσπάθειας.

Τὰ τελευταῖα γεγονότα, αἱ συνεχῶς καὶ διαρκῶς ἐκτεινόμεναι ἀπεργίαι, αἱ πλεῖσται τῶν ὁποίων ὑπῆρξαν τελείως ἀδικαιολόγητοι ἀπὸ οἰκονομικῆς ἀπόψεως, ἡ χαρακτηριστικὴ τελευταία στάσις τῶν ἐμφανιζομένων ὡς ἡγετῶν τῆς συντηρητικῆς ἐργατικῆς τάξεως, οἵτινες παρέδωκαν ἑαυτοὺς εἰς τὸν κομμουνισμόν, ἡ ἐπὶ τῇ βράσει προμελετημένου σχεδίου προπαρασκευασθεῖσα πανεργατικὴ ἀπεργία, ἥτις κατὰ τὰς ἰδιαίτερας διαπιστώσεις τῆς Κυβερνήσεως ἀπετέλει τὴν ἀπαρχὴν γενικωτέρας στασιαστικῆς ἐκδηλώσεως, ἐπεισαν τὴν Κυβέρνησιν ὅτι εὐρίσκεται εἰς τὰ πρόθυρα ὀργανωμένης κινήσεως πρὸς ἀνατροπὴν τοῦ κοινωνικοῦ καθεστώτος.

Ἡ πεποιθήσις αὕτη τῆς Κυβερνήσεως ἀπεδεικνύετο ἀκριβῆς καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὴν 31 Ἰουλίου ἐπιτροπὴ κομμουνιστῶν βουλευτῶν, παρουσιασθεῖσα εἰς τὸ Πολιτικόν μου Γραφεῖον, ἐδήλωσεν εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἰταμώτατα, ὅτι ἂν αὕτη, ἡ Κυβέρνησις δηλαδή, δέν ἐγκατέλειπε τὰ μέτρα αὐτῆς, ὑπὲρ τῶν πραγματικῶν συμφερόντων τῶν ἐργατῶν, ἅπανα ἐφαρμοζόμενα θὰ ἀπελύτρωσαν αὐτοὺς ἀπὸ τὸν τυραννικόν ζυγόν τοῦ κομμουνισμοῦ, «θὰ κάμουν ἀπεργία ὄχι μόνον εἴκοσι τεσσάρων ὥρῶν, ἀλλὰ καὶ σαράντα ὀκτὼ καὶ διακοσίων σαράντα ὀκτὼ ὥρῶν καὶ θ' ἀγωνισθοῦν εἰς τὰ πεζοδρόμια μέχρις ὅτου ἐπιβάλλουν τὴν θέλησίν των».

Πρό τοιαύτης ἐν γένει καταστάσεως, ἥτις ἀπετέλει ἄμεσον ἀπειλήν κοινωνικῆς καὶ ἐθνικῆς καταστροφῆς, εὐρισκομένη ἡ Κυβέρνησις καὶ θεωροῦσα ἐπιτακτικόν αὐτῆς καθήκον νά προλάβῃ τὴν ἐκδήλωσιν τῆς ἀνατρεπτικῆς στάσεως, διὰ τὴν καταστολὴν τῆς ὁποίας θά ἔρρεεν ἀσφαλῶς ἄφθονον τό αἷμα, προέβη τῇ ἐγκρίσει τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος τοῦ Βασιλέως, εἰς τὴν κήρυξιν τοῦ Στρατιωτικοῦ Νόμου καθ' ἅπασαν τὴν Χώραν καὶ τὴν διάλυσιν τῆς Βουλῆς.

Συγκεντρώσας οὕτως ὡς ὑπεύθυνος Ἀρχηγὸς τῆς Κυβερνήσεως ὁλόκληρον τὴν ἐξουσίαν, τῆς ὁποίας ἔχω ἀνάγκη νὰ σωθῇ ἡ Ἑλλάς ἀπὸ τὴν ἐπαπειλουμένην καταστροφὴν τῆς, δηλῶ κατηγορηματικῶς ὅτι εἶμαι ἀποφασισμένος νά φέρω διὰ παντός μέσου καὶ μέ γοργόν βῆμα εἰς πέρας τὴν βαρεῖαν ἀποστολὴν τὴν ὁποίαν ἀνέλαβον ἀπέναντι τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως καὶ ἀπέναντι τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ.

Ἐπικαλοῦμαι πλήρη καὶ ἀμέριστον τὴν συνδρομὴν ὅλων τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἀγαποῦν τὴν πατρίδα μας ὑπὲρ πᾶν ἄλλο καὶ θέλουν νά βλέπουν αὐτὴν ἰσχυράν καὶ εὐδαιμονοῦσαν.

Ἐπικαλοῦμαι πλήρη καὶ ἀμέριστον τὴν συνδρομὴν ὅλων τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες πιστεύουν ὅτι πρέπει νά παραμείνουν ἀλώβητοι αἱ ἐθνικαὶ ἡμῶν παραδόσεις καὶ ὁ ἐλληνικὸς μας πολιτισμός.

Ἐπικαλοῦμαι πλήρη καὶ ἀμέριστον τὴν συνδρομὴν ὅλων τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες θέλουν νά ἀποκτήσουν πραγματικὰς ἐλευθερίας καὶ νά ἀπολυτρωθοῦν ἀπὸ τὴν τυραννίαν τῶν δημαγωγῶν καὶ τῶν ἀνατρεπτικῶς δρώντων ἀναρχικῶν στοιχείων, ὑπὸ τὸν ζυγόν τῆς ὁποίας στενάζει καὶ φθείρεται ἀπὸ καιροῦ ἡ ἐλληνικὴ κοινωνία.

Ὁ ἐλληνικὸς λαὸς δύναται ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης νά ζῇ καὶ νά ἐργάζεται ἡσυχος καὶ ἀπερίσπαστος καὶ μέ

ἀπόλυτον τό αἶσθημα τῆς ἀσφαλείας, καθὼς καί μέ πλήρη τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ Κυβέρνησις, ἐδραιούσα τό κοινωνικόν καθεστῶς, θά ἐργασθῇ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως ἀποτελεσματικῶς διὰ τὴν εὐημερίαν τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας ἐν γένει καί ἰδιαιτέρως τῶν πενεστέρων καί πασχουσῶν αὐτῆς τάξεων.

Πρὸς τοῦτο ζητῶ ἀπὸ πάντας πλήρη πειθαρχίαν πρὸς τό Κράτος, ἀπαραίτητον διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας καί ἄνευ τῆς ὁποίας πειθαρχίας πραγματικὴ ἐλευθερία δέν δύναται νά ὑπάρξῃ.

Ὅφειλω ὁμῶς νά δηλώσω ἐπίσης κατηγορηματικῶς ὅτι οἰαδήποτε ἀντίδρασιν κατὰ τοῦ ἐθνικοῦ τούτου ἔργου τῆς ἐλληνικῆς ἀναγεννήσεως εἶμαι ἀποφασισμένος νά τὴν ἐξουδετερώσω διὰ τοῦ τραχυτέρου τρόπου.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 4ῃ Αὐγούστου 1936

Ὁ Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως Ι. ΜΕΤΑΞΑΣ

Οἱ κομμουνισταὶ καί οἱ δημοκράται δέν ἀμφέβαλλαν καθόλου, πῶς ὁ ἀποφασιστικὸς Κεφαλλονίτης, ὅταν ἔλεγε πῶς θά ἐξουδετερώσῃ οἰαδήποτε ἀντίδρασιν «διὰ τοῦ τραχυτέρου τρόπου» δέν θά ἐδίσταζε νά τό κάνῃ. Ἀπεναντίας ἦσαν βέβαιοι διὰ τὴν θέλησιν τοῦ Μεταξᾶ νά τσακίσῃ μέ σιδηρᾶν χεῖρα κάθε συνωμοσίαν ἀνατροπῆς αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἢ τοῦ πολιτεύματος πού ἐν τῇ πράξει ἠτοίμαζε νά κληροδοτήσῃ εἰς τὰς ἐπερχομένας Ἑλληνικὰς γενεάς.

Τὴν 10ην Αὐγούστου ἐκφωνεῖ ὁμιλίαν ἀπὸ τό ραδιόφωνον. Ἕνας ἀσυνήθιστος λόγος ἀκούεται εἰς τὴν Ἑλλάδα. Διότι ἔχει ἐννοίας, περιεχόμενον, οὐσίαν. Διότι ζητεῖ ἀπὸ ὅλους θυσίας! Διότι κτυπᾷ τὰ κόμματα, τόν κομμουνισμόν, τὴν ξενομανίαν, τόν ἀτομισμόν. Διότι ἀποτείνεται εἰς τὴν νεολαίαν, μέ τό σάλπισμα «*Σὴκω ἐπάνω, ἐλληνικὴ νεολαία*». Ἀξίζει νά

παραθέσωμεν ολόκληρον τό κείμενον.

Ἀποτείνομαι πρὸς ὅλους τοὺς Ἕλληνας, ἀπὸ τοῦ πρώτου μέχρι τοῦ τελευταίου, ἀπὸ τοῦ ἀστού μέχρι τοῦ ἀγρότου καὶ τοῦ ἐργάτου. Καὶ σᾶς καλῶ ὅλους νὰ ἐργασθῆτε μέ ὀλην τὴν δύναμίν σας διὰ τό μέγα ἔργον τῆς ἐθνικῆς μας ἀναγεννήσεως.

Γνωρίζετε πλέον ὅλοι τὸν κίνδυνον, τὸν ὁποῖον διατρέξατε. Γνωρίζετε ὅτι ὀλίγον ἔλλειψε νὰ καταποντισθῶμεν μέσα εἰς τὸν πλέον ἀνόσιον ἐμφύλιον σπαραγμόν. Γνωρίζετε τί παρεσκεύαζον οἱ τρελλοὶ ἀνατροπεῖς τοῦ κοινωνικοῦ μας καθεστώτος, οἱ ἐχθροὶ τῶν ἑλληνικῶν μας παραδόσεων καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ μας πολιτισμοῦ.

Ἡ ὑπονόμευσις εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ μακροῦ καιροῦ καὶ εἶχε, βαθμηδὸν ἐπιτεινομένη, περιπλέξει εἰς τὰ δίκτυά της πολὺν ἀνύποπτον κόσμον, ὁ ὁποῖος παρεσύρετο εἰς τὸν ὄλεθρον. Ἰδίως ἡ νεολαία, ἡ ὁποία εἶχε ἀφεθῇ εἰς τὴν τύχην της, ἀφοῦ οἱ διευθύνοντες τὸν τόπον τοῦτον τῆς ἔσβησαν τὰ ἰδανικά, τὰ ὁποῖα εἶχον θρέψει καὶ ἀναθρέψει τὰς προηγουμένας της γενεάς. Ἡ νεολαία, ἡ ὁποία δέν μπορεῖ νὰ ζήσῃ χωρὶς ὀρμὴν πρὸς πραγματοποίησιν μεγάλων ὀνείρων, μὴ εὐρίσκουσα ἄλλην διέξοδον, παρεσύρετο ἀπὸ τοὺς ἀγύρτας ἀνατροπεῖς εἰς ἀνοήτους καὶ ἀντεθνικάς οὐτοπίας.

Ἐν τῷ μεταξύ τὰ κόμματα, εἰς τὰ ὁποῖα οἱ Ἕλληνες εἶχατε ἐπὶ τόσον χρόνον βασίσει ματαιίας ἐλπίδας καὶ τὰ ὁποῖα τοσάκις σᾶς ἔφεραν εἰς τὸν ὄλεθρον, βουτηγμένα εἰς τὴν συναλλαγὴν, ἡ ὁποία διέφθειρε τὰ πάντα, μὴ βλέποντα πέραν τῶν στενῶν κομματικῶν τῶν ὑπολογισμῶν, διαπληκτιζόμενα καὶ ἐρίζοντα μεταξύ των διότι χωρὶς τὰς ἐριδας αὐτάς δέν ἠδύναντο νὰ ζήσωσιν, ἐν τῷ μεταξύ τὰ κόμματα εἶχον προπαρασκεύασει διὰ τῆς θολῆς κομματικῆς ζωῆς των τὴν ἀποπνικτικὴν ἀτμό-

σφαιραν, μέσα εἰς τὴν ὁποίαν θά ἐξερρηγνύετο ὁ κεραυνός τῆς κοινωνικῆς ἀνατροπῆς. Εἶχομεν φθάσει δύο βήματα πρὸ τοῦ ὁλέθρου. Τὴν 5ην Αὐγούστου ἐπρόκειτο ν' ἀρχίσῃ τὸ αἱματοκύλισμα τῆς Ἑλλάδος καὶ νὰ καταποντισθῇ ἡ ἐθνικὴ μας ὑπόστασις. Τὴν 4ην Αὐγούστου ὅμως ἡ Βασιλικὴ χειρονομία σᾶς ἐσταμάτησεν εἰς τὸν κατήφορον εἰς δύο βήματα ἀπὸ τοῦ κρημοῦ.

Ἐχομεν ἡμεῖς καὶ ἀναλαμβάνομεν ἐνώπιόν σας ὅλην τὴν εὐθύνην τῆς πράξεως ταύτης, μέ πεποιθήσιν ὅτι ὅλοι σας συναισθάνεσθε τὴν ἀνάγκην αὐτῆς. Κανεῖς σας, πλὴν τῶν γνωστῶν δημαγωγῶν καὶ τῶν παραφρόνων ἀνατροπέων, δέν θέλει νὰ ἰδῇ τὸν τόπον μας νὰ πέσῃ εἰς τὴν τύχην τῆς δυστυχοῦς Ἰσπανίας.

Δέν ἐχάσατε τὰς ἐλευθερίας σας.

Τώρα ἀκριβῶς θά ἀποκτήσετε τὰς πραγματικὰς ἐλευθερίας σας.

Δέν αἰσθάνεσθε ὅλοι σας μίαν ἀπολύτρωσιν; Εἶναι ἡ ἀπολύτρωσις ἀπὸ τοῦ διπλοῦ ζυγοῦ, τῆς κομμουνιστικῆς τυραννίας καὶ τῆς μικροκομματικῆς τυραννίας. Δύο τυραννίαι αἱ ὁποῖαι σᾶς περιέσφιγγαν καὶ σᾶς ἐδέσμευαν κάθε ἐλευθέραν κίνησιν, κάθε ἐκδήλωσιν ἐλευθέρας καὶ ἀνωτέρας ζωῆς.

Μόνον ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι μετεχειρίζοντο ὄχι πλέον τὴν ἐλευθερίαν ἀλλὰ τὴν ἀσυδοσίαν τὴν ὁποίαν εἶχον διὰ νὰ καταπατῶσι τὴν δεσμευμένην Ἑλληνικὴν κοινωνίαν, μόνον αὐτοὶ ἔχασαν πλέον τὴν ἀσυδοσίαν ταύτην καὶ τὴν ἔχασαν διὰ παντός.

Καὶ τώρα ἀνανήψατε ὅλοι διὰ νὰ βαδίσωμεν ὅλοι ὁμοῦ τὸν τραχύν δρόμον τῆς Ἀναγεννήσεως τοῦ Ἑθνους. Ξυπνήσατε ὅλοι σας, ἐγερθῆτε ὡς ἓνα σύνολον διὰ ν' ἀναστηλώσωμεν τὴν Ἑλληνικὴν μας Πατρίδα.

Ἐτοιμασθῆτε ὅλοι σας διὰ θυσίας, θυσίας ἀναγκαίας καὶ διὰ τὸ κοινωνικόν μας σύνολον καὶ ἰδίως διὰ τὰς

πασχούσας τάξεις αὐτοῦ.

Διότι ὅλοι μας ἀποτελοῦμεν ἓνα πρᾶγμα, ἓνα εἶναι τὸ Ἔθνος καὶ κανεῖς δέν μπορεῖ νά εἶναι εὐτυχής ὅταν οἱ πλαγινοὶ του δυστυχοῦν.

Θυσιάσατε ὅλοι ἓνα μέρος τοῦ ἑαυτοῦ σας καὶ ἠθικῶς καὶ ὑλικῶς διὰ νά ὠφελήσετε τὸ σύνολον. Θυσιάσατε τὸν ἀτομισμόν σας. Κανεῖς μας δέν εἶναι ἐλεύθερος, ἀλλὰ ὅλοι μας ὑπηρετᾷ τῆς Πατρίδος. Καὶ ἐκεῖνος εἶναι ὑπέρτερος τῶν ἄλλων, ὁ ὁποῖος θά κάμῃ τὰς μεγαλυτέρας θυσίας ὑπὲρ τοῦ συνόλου τοῦ Ἔθνους. Ἀλλὰ ὅλοι μας θά κάμωμεν κάθε θυσίαν καὶ θά ὑποστώμεν πᾶσαν στέρησιν μέ χαρὰν καὶ ἀγαλλίασιν, διότι ἔτσι μόνον θά ἐξασφαλίσωμεν τὴν ἡσυχίαν καὶ τὴν τάξιν εἰς τὸν τόπον μας, ἡρεμον καὶ ἀποδοτικὴν ἐργασίαν δι' ὅλους, εὐτυχές μέλλον διὰ τὰ παιδιὰ μας, τὴν ἀνύψωσιν τοῦ ἐλληνικοῦ μας πολιτισμοῦ, τὸ μεγαλεῖον τοῦ Ἔθνους καὶ τὸ μέλλον τῆς φυλῆς.

Ποῖος ἢ ποία ἀπὸ σᾶς, Ἕλληνες καὶ Ἑλληνίδες, δέν θά ἀποδυθῇ μέ ὀλην του τὴν ψυχὴν εἰς τὸ μέγαλον τοῦτο ἔργον τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Πατρίδος, εἰς τὸ ὁποῖον σᾶς ὁδηγοῦμεν; Κανεῖς καὶ καμμία εἶμαι βέβαιος δέν θά ὑστερήσῃ. Τό βλέπω καὶ τό ἀκούω ἀπὸ τὰς μυριάδας τῶν τηλεγραφημάτων σας, τὰ ὁποῖα ἐλάβομεν καὶ τὰ ὁποῖα σκορπίζουν παντοῦ τὸν ἐνθουσιασμόν σας.

Ἀποτείνομαι ἰδιαιτέρως εἰς σέ, ἐλληνικὴ νεολαία. Δέν φταῖς ἐσὺ ἐάν παρεστράτησες. Ἀφημένη, ἐγκαταλελειμμένη μετὰ τόσας καταστροφάς τῶν ἰδανικῶν καὶ τῶν ὀνείρων τὰ ὁποῖα θά ἔπρεπε νά σοῦ πλημμυρίζουν τὴν ψυχὴν, ἀφοῦ οἱ ὁδηγοὶ σου, ἄψυχοι καὶ ἀπογοητευμένοι σοῦ ἐγέμισαν τὴν ψυχὴν μέ ἀτελεισίαν, τί νά κάμῃς καὶ σύ, δύστυχη ἐλληνικὴ νεολαία; Ἀφοῦ ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἐντεταλμένοι νά σέ ὁδηγοῦν σοῦ ἔσπειραν τὴν ἀπογοήτευσιν καὶ τὸν φόβον τοῦ ἀγῶνος τῆς ζωῆς, τί νά κάμῃς καὶ σύ, ἐλληνικὴ νεολαία;

Χωρίς ἐλπίδας, χωρίς δνειρα, ἀκολούθησες τούς ἀγύρτας καί τούς λαοπλάνους, νομίζουσα ὅτι ἔτσι, θά μπορούσες καί σύ νά ἰδῇς κομμάτι φωτεινοῦ οὐρανοῦ καί ἔτσι ὠδηγήθηκες εἰς τήν κόλασιν τῆς ἀτελεισίας καί τοῦ ὕλισμοῦ.

Σήκω ἐπάνω, ἐλληνική νεολαία. Δέν ὑπάρχει διά σέ ἄλλη πραγματικότης παρά ἡ ἐλληνική πατρίς, μόνον ἐκεῖ θά ἐπανεύρης τόν ἑαυτόν σου. Μόνον μέσα εἰς τάς ἐθνικάς παραδόσεις θά ἐπανεύρης τόν προορισμόν σου. Μόνον μέσα εἰς τόν ἐλληνικόν πολιτισμόν θά ἐπανεύρης τά ἰδανικά σου καί τά δνειρά σου. Χωρίς αὐτά δέν ἔμπορεῖς νά ζήσης, ἐλληνική νεολαία. Μόνον ἐκεῖνα τά ὁποῖα σοῦ ἐδημιούργησεν ἡ ἐλληνική ἱστορία ἀποτελοῦν τό σῶμα σου καί τήν ψυχὴν σου. Τά ξένα κατασκευάσματα, μέ τά ὁποῖα ἠθέλησαν νά σέ παρὰσύρουν οἱ ἀγύρται μέ τούς παράφρονas ρωμαντισμοῦς των, εἶναι ψεῦτικα διά σέ καί ἀποτελοῦν δηλητήριον. Διότι, ἐννόησέ το, δέν μπορεῖς νά ζήσης ἀλλέως παρά ἐλληνικά μέσα εἰς τήν φυλὴν σου καί μόνον ἐκεῖ μέσα θά εὔρης τόν λόγον καί τόν προορισμόν τῆς ὑπάρξεώς σου. Καί τότε θά ἰδῇς ὅτι θά ἐπανεύρης τήν χαράν καί τήν αἰσιοδοξίαν, αἱ ὁποῖαι σοῦ ἔλειψαν. Καί ὅταν θά τάς ἐπανεύρης, θά ἰδῇς μέ τί εὐκολίαν θά ὑπερπηδήσης τά ἐμπόδια καί τάς δυσκολίας τῆς ζωῆς καί τί μέλλον θά παρασκευάσης καί διά τόν ἑαυτόν σου καί διά τήν Ἑλλάδα, εἰς τήν ὁποῖαν ἀνήκεις ἀναποσπάσως.

Σήκω, λοιπόν, ἐλληνική νεολαία, ἀπόβαλε μακράν σου τάς ἀγυρτείας καί τά ψεύδη, μέ τά ὁποῖα σοῦ ἐδηλητηρίασαν τήν ψυχὴν. Πέταξε μακράν σου τά ἐλλεινὰ ἀναγνώσματα, τά ὁποῖα σέ διδάσκουν τήν ἀνηθικότητα καί τήν ἀνανδρίαν, ἀκόμα καί ἐκεῖνα τά ὁποῖα, δῆθεν φιλολογικά ἔργα, σέ διδάσκουν νά φοβᾶσαι τούς ἀγῶνας τῆς ζωῆς καί νά μὴ σκέπτεσαι παρὰ τό ἄτομόν σου καί τήν ὕλικήν ἀπόλαυσίν σου.

Καί τώρα ὅλοι οἱ Ἕλληνες καί Ἑλληνίδες, μεγάλοι καί μικροί, ἐμπρός, χωρίς μεμψιμοιρίας, χωρίς κακομοιριές. Ὁ καθείς εἰς τήν θέσιν του καί εἰς τό ἔργον του, πειθαρχῶν εἰς τό Κράτος, ὅλοι ἀφωσσωμένοι εἰς τό ἑλληνικόν σύνολον.

Ἡμεῖς εἴμεθα ἀποφασισμένοι, βέβαιοι διὰ τήν ἐπιτυχίαν, νά φέρωμεν παντί σθένει τό ἔργον μας εἰς αἶσιον πέρας. Θά ὑπερπηδήσωμεν κάθε ἐμπόδιον καί θά συντρίψωμεν πᾶσαν ἀντίδρασιν. Καί εἴμεθα βέβαιοι ὅτι θά ἔχωμεν πλήρη καί ἀνεπιφύλακτον τήν βοήθειαν ὅλων σας.

Ἡ ἐπικράτης τοῦ Μεταξᾶ ἐγέμισε μέ ἀνακούφισιν τόν λαόν. Εἶχον βαρεθῇ οἱ ἄνθρωποι τά κινήματα, τάς μεταπολιτεύσεις καί τήν ἀκυβερνησίαν, πού συνωδεύετο ἀπό ὅλα τά ὀλέθρια κοινωνικά ἐπακόλουθα. Ἡ μεταβολή ἐγινε δεκτή μέ ἀληθῆ ἱκανοποίησιν ἀπό τόν λαόν, ἀλλά ὄχι καί ἀπό ἐκείνους πού ἔζων ἀπό τήν πολιτικήν ἀναταραχήν ἣ ἐπεδίωκαν νά ὠφεληθοῦν ἀπό ἐκείνην.

Ἡ ἀντίδρασις κατὰ τῆς 4ης Αὐγούστου ἤρχισεν μέ τήν ἐλπίδα ὅτι ὁ Μεταξᾶς θά πέσῃ συντόμως. Οἱ ἐπιτήδειοι πού, ἐξ αἰτίας τῆς 4ης Αὐγούστου ἔχασαν κερδοφόρους ἐπιχειρήσεις διέδιδαν ὅτι ὁ Μεταξᾶς δέν θά ἀνθέξῃ πέραν τοῦ χειμῶνος, κατόπιν, ὅτι θά παραιτηθῇ τήν ἀνοιξιν καί οὕτω διέρευσεν ὁλόκληρον ἔτος μέ ματαιίας ἐλπίδας. Ὅποτε, ἀπό τό 1937 ἀπεφασίσθη νά ὀργανωθῇ συστηματική ἀντίστασις κατὰ τοῦ ἐθνικοῦ πολιτεύματος.

Ἐχθροί τοῦ Μεταξᾶ ἦσαν τέσσαρες παράγοντες. Τά ἀνάκτορα. Ἡ δημοκρατία. Ὁ κομμουνισμός καί οἱ ξένοι. Θά περιγράψωμεν ἕκαστον ἰδιαίτερος.

Ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος ἐβλεπε τήν 4ην Αὐγούστου ὥς μίαν προσωρινήν κατάστασιν, πού ἐπεβλήθη διὰ νά ἀντιμετωπισθῇ τό πολιτικόν ἀδιέξοδον, πού ἐδημιούργησαν τά κόμματα.

Κατά τήν πρώτην μάλιστα ἐπέτειον τῆς μεταβολῆς ἀπέστειλε εἰς τόν Μεταξᾶ συγκατηρήριον τηλεγράφημα, ὅπου δέν παρέλειψε νά σημειώσῃ ὅτι ἐλπίζει ἡ λήψις τῶν ἐκτάκτων μέτρων νά εἶναι προσωρινή καί εὔχεται «ταχέως τήν ἐν ὁμονοίᾳ σύμπραξιν πάντων ὑπέρ τῆς κοινῆς εὐημερίας». Ὁ πρωθυπουργός ἀπήντησε ἀμέσως εἰς τόν Βασιλέα. Τό κείμενον πού συνέταξε ἰδιοχείρως ἐπὶ τοῦ ἐντύπου τοῦ τηλεγραφήματος πού τοῦ ἦλθεν ἀπό τά ἀνάκτορα τῆς Κερκύρας ἔλεγε ὀρθά-κοφτά ὅτι τό ἀνορθωτικόν ἔργον τῆς κυβερνήσεως εὐρίσκεται «μόλις εἰς τήν ἀρχήν του» καί δέν ἄφηνε ἀμφιβολίαν διὰ τήν διάρκειαν τοῦ νέου πολιτεύματος. Τό ἐπόμενον ἔτος καί πλέον ὁ Γεώργιος δέν θά στείλῃ τηλεγράφημα. Εἶχεν ἀνταληφθῇ καλῶς, ὅτι ὁ παλαιός του καθηγητής τῆς στρατηγικῆς, εἰς τήν Σχολήν Εὐελπίδων θά ἐφήρμοζε μέ κάθε θυσίαν τά σχέδιά του. Σχέδια πού ὠρίμασαν εἰς τοὺς ἐθνικούς ἀγῶνας μιάς περιπετειώδους ζωῆς.

Περί τόν Βασιλέα ὑπάρχει ἓνα περιβάλλον ἀπό πρίγκιπας, αὐλάρχας, συμβούλους καί ἄλλους παράγοντας πού ὅλοι μαζί ἐχθρεύονται τόν Μεταξᾶ. Ἐξυφαίνεται μιὰ «παλατιανή συνωμοσία», γράφει ὁ ἴδιος, πού μέσα της δέν εὐρίσκεται ὁ Γεώργιος, ὁ ὁποῖος ὅπωςδῆποτε ὑποστηρίζει τόν πρωθυπουργόν του. Τά μικροεπεισόδια διεδέχοντο ἄλληλα.

Ὁ Γεώργιος, ἐπὶ παραδείγματι, ὅταν εἶδε τόν χαϊρετισμόν τῆς ΕΟΝ δέν τόν ἐνέκρινε. Ὁ Μεταξᾶς τόν ἐπέβαλε. Ὅταν ὁ Γεώργιος ἠρώπησε τόν Παπάγον ἂν τά παιδιά τῆς ΕΟΝ κατασκοπεύουν τοὺς γονεῖς τους, ὁ Μεταξᾶς ἔμαθε τόν συκοφάντη πού εἶχε διαβάλεῖ τήν Νεολαία εἰς τόν Βασιλέα καί τόν ἐτσάκισεν. Ἦτο ὁ Μέγας Αὐλάρχης. Ἀδίκως ἐπίσης προσεπάθησεν ὁ Γεώργιος νά σώσῃ τοὺς βασιλικούς ὑπουργούς Γεωργακόπουλον καί Λογοθέτην. Ὁ Μεταξᾶς τοὺς παρηκολούθησεν, διεπίστωσεν ὅτι συνωμοτοῦν ἐναντίον του καί τοὺς ἀπήλλαξε τῶν καθηκόντων των. Πολλαί αὐλικαί ρα-

διουργίαι έγιναν. Ίδίως μέ τόν διευθυντήν τοῦ Πολιτικοῦ Γραφείου τοῦ Βασιλέως καθηγητήν Ἀγγελόπουλον καί μέ ἄλλους κρυπτομένους ὀπισθεν τοῦ Διαδόχου Παύλου. Ὁ Βασιλεύς δέν εἶναι «ὑπέρ ἐμοῦ», παρατηρεῖ ὁ κυβερνήτης τήν τελευταίαν ἡμέραν τοῦ 1938. Τήν 4ην Αὐγούστου 1940 ἡ κρίσις θέλει ἓνα βῆμα διά νά ἐκδηλωθῇ. Ὁ Μεταξᾶς ἀγανακτεῖ: «Μοῦ ἔρχεται τό ὅτι ὁ Βασιλεύς, Διάδοχος, Αὐλή του ἔμειναν μακράν καί ἐχθρικοί τῆς ἐορτῆς 4ης Αὐγούστου. - Τίνος τό τέρμα ἐγγίζει;»!

Ἀνακεφαλαιῶνων τήν στάσιν τοῦ Γεώργιου ἀπέναντί του, κατέληγε εἰς τήν ἀκλόνητον ἀπόφασιν: «Ἐγώ θά προχωρήσω. Δέν θά μέ σταματήσῃ τίποτε». Ἀναμφιβόλως, μεταξύ τοῦ Γεωργίου καί τοῦ Μεταξᾶ ἐγεννήθησαν μεγάλαι ἀντιθέσεις, πού ἐκαλύφθησαν μέ τήν κήρυξιν τοῦ πολέμου. Ὁ Γεώργιος ἤθελε τό κοινοβουλευτικό παιχνίδι. Ὁ Μεταξᾶς προετίμα τό ἐθνικόν κράτος. Τό αὐλικόν περιβάλλον, ἀπό συμφέρον καί πλουτοκρατικᾶς φιλοδοξίας ἐρέθιζε τά πρόσωπα διά νά τά φέρῃ εἰς σύγκρουσιν. «Τίνος τό τέρμα ἐγγίζει;» διηρωτήθη ὁ Ἐθνικός Ἡγέτης τήν 8ην Αὐγούστου 1940. Ὅπως δὴ ποτε, ἦτο ἀποφασισμένος νά διώξῃ τόν Γεώργιον, ἂν δέν ἀπεδέχετο τά ἰδανικά καί τās ἀρχάς τοῦ νέου πολιτεύματος. Ὁ Μεταξᾶς, ἀναμφιβόλως, ἐπίστευεν εἰς τήν βασιλείαν, ὑπό τόν ὄρον νά ὠφελῇ τό Ἔθνος καί νά μὴ μετατρέπεται εἰς κοινόν μεσολαβητήν καί πολιτικόν μεσίτην τῶν κομμάτων.

Τελικῶς, διά νά μὴ μακρηγορῶμεν ἡ ἀντίθεσις Ἀνακτόρων—4ης Αὐγούστου δέν ἐξεδηλώθη εἰς ἀνοικτήν σύγκρουσιν. Ὁ πόλεμος ἔφερε ὁμόνοιαν, μέ τήν ἔννοιαν ὅτι ὁ Βασιλεύς ἐδέχθη ὡς ἀποστολήν τοῦ θρόνου του τόν συμβολισμόν τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος, ἐνῶ ὁ Μεταξᾶς, ἀφοῦ ἀπηλλάγη τῶν παλατιανῶν συνωμοσιῶν, ἀνέλαβε τās πολιτικᾶς εὐθύνας διά τήν πορείαν τοῦ Ἔθνους εἰς κρίσιμα ὁρόσημα τῆς ἱστορίας.

Δεύτεροι ἀντίπαλοι τοῦ Μεταξᾶ καί περισσότερον δικαιο-

λογημένοι, ἦσαν οἱ δημοκράται πολιτικοί. Ἀφοῦ ἐστάθισαν ἀνίκανοι ὄχι νά ὠφελήσουν, ἀλλ' ἀπλῶς νά κυβερνήσουν τόν τόπον, ἐθεώρησαν καθήκον των νά πολεμήσουν τόν ἄνδρα, πού, τέλος πάντων, ἔδωσε μίαν ἡγεσίαν εἰς τήν χώραν. Προμετωπὶς τῆς ἀντιστάσεως ἐτέθη, φυσικά, ἡ πολυπαθὴς ἐλευθερία. Ἡ δρᾶσις τῆς ἀντιστάσεως συνίστατο εἰς ὑπομνήματα πρὸς τόν Βασιλέα διὰ νά ἐκδιώξῃ τόν Μεταξᾶν, εἰς τήν ἐπαίσχυντον προσφυγὴν εἰς τοὺς ξένους καὶ εἰς τήν σύμπτῃν μερικῶν ἀντιστασιακῶν ὁργανώσεων πού ὄλαι ὁμοῦ ἐκυκλοφόρησαν συνολικῶς 29 φύλλα λαθροβίων ἐφημερίδων («Ἐλευθερία», 6 φύλλα. «Σύνταγμα», 5 φύλλα. «Παλιγγενεσία», 6 φύλλα καὶ δώδεκα φυλλάδια ἢ ΜΕΟ). Ὁργανώθη ἐπίσης καὶ κάποιον κίνημα εἰς τὰ Χανιά, πού κατεστάλη μέ προκηρύξεις καὶ τοῦ ὁποίου οἱ Ἀρχηγοί, ὅταν συνελήφθησαν δέν ἐκλείσθησαν εἰς τὰς φυλακάς, ἀλλὰ ἐφυγαδεύθησαν ἀπὸ τόν ἴδιον τόν Μεταξᾶν μέ καῖκι εἰς τήν Κύπρον. Αὐτὴ ὑπῆρξε ἡ ἱστορία τῆς δημοκρατικῆς ἀντιστάσεως κατὰ τῆς 4ης Αὐγούστου καὶ τοῦ Ἰωάννου Μεταξᾶ.

Ἡ ἐντολὴ τοῦ Μεταξᾶ πρὸς τόν Μανιαδάκην ἔλεγε: «Τὰ κόμματα εἶναι πτώματα. Πολιτικῶς δέν ἔχουν ἀξίαν. Ἀφῃσέτα νά γελοιοποιηθοῦν μόνα των. Ὅριον ἀνοχῆς θέτω τήν συκοφαντίαν. Ὅποιος συκοφαντεῖ ἀμέσως ἐξορία». Καὶ ἀπὸ τὰς ἐγγραφάς εἰς τό «Ἡμερολόγιον» ἀναγιγνώσκομεν, πῶς ἡ προσωπικὴ ἀντίδρασις τοῦ Μεταξᾶ ἐκλινε μᾶλλον εἰς τό νά οἰκτείρῃ τοὺς δημοκρατικούς πολιτικούς παρὰ νά τοὺς μισῇ, π.χ. «Ἐγκύκλιος Μυλωνᾶ, συκοφανταί. Τί νά τόν κάμω;» (4.1.38). «Καφαντάρης ἐντελῶς χωρὶς νόημα. Θέλουν νά γίνουν ἡρωες. Θά γίνουν ἀπλῶς γελοῖοι» (8.1.38). «Ἀλλὰ Πρωτοσύγκελλος ἐφέρθηκε ἀνόητα. Τώρα περιμένουν ὅλοι τοὺς νά συλληφθοῦν» (12.7.38) κ.λ.π.

Ὁ Μανιαδάκης μοῦ εἶπε —καὶ χωρὶς νά ὑπερβάλω ἐπαναλαμβάνω ἐδῶ— ὅτι εἰς τὰ τέλη τοῦ 1938, ὁ Μεταξᾶς, κουρα-

σμένος από την ταιριασμένη με την εκλογή του Ἀρχιεπισκόπου, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ἀναφερθῶμεν κατόπιν ἦτο συνεχῶς στενοχωρημένος. Διὰ νὰ τὸν διασκεδάσῃ διέκοψε τὴν παρακολούθησιν δύο παρανόμων τυπογραφείων καὶ τοὺς συνέλαβε ὅλους τοὺς ἀντιστασιακοὺς μαζί, ἀφοῦ τοὺς ἐκάλεσεν μέ ψευδῇ τηλεφωνήματα νὰ συγκεντρωθοῦν. Ὁ Μεταξᾶς σχολιάζει τὴν σύλληψιν κατὰ τρόπον πού καταδεικνύει καὶ τὴν ποιότητα τῶν ἀντιστασιακῶν καὶ τό πόσον τοὺς ὑπελόγιζεν τό κράτος: «Ἦσαν δύο, ἓνα ἐτύπωνε τὴν Ἐλευθερίαν καὶ ἓνα ἄλλο τὴν ΜΕΟ, τὴν ΕΣΔΕ, τό Στρατιωτικὸ Βῆμα, τὴν Μάχην καὶ δέν θυμοῦμαι τί ἄλλο. Θὰ ἐνόμιζε κανεὶς ὅτι πίσω ἀπ' ὅλα αὐτὰ θὰ εὐρίσκοντο Ὅργανώσεις. Τίποτε! Τό αὐτὸ πρόσωπον, 1-2 ἄνθρωποι, συνέτασσε καὶ ἐτύπωνε ὅλα. Ὁ Κολυβάς τυφλὸς ἀπὸ φθόνον καὶ μῖσος, ὁ Κύρκος ἀνισόρροπος (ἰσως), ὁ Γεώργιος Μελάς καὶ οἱ ἄλλοι τριτεύοντα ὄργανα» (17.12.38).

Οἱ ἀνεμοπαρμένοι δημοκρατικοὶ πολιτικοὶ ἐπίστευαν ὅτι μέ διάφορα ἀρχικά θὰ ἠδύναντο νὰ κλονίσουν τὴν 4ην Αὐγούστου. Κατῶρθωναν νὰ ἐπισκέπτονται τὸν Μανιαδάκη, ὁ ὁποῖος τοὺς ἔλεγε μέ τὴν γνωστήν του καλόκαρδον ἀθυροστομία: «Ρέ κερατάδες, δέν μπορῶ νὰ σᾶς ἐξορίσω ἂν δέν βρίζετε». Καὶ μερικοὶ ὕβριζαν μέ ὑπομνήματα. Πρῶτος καὶ καλύτερος ὁ Παπανδρέου ἔστειλε μίαν ὑβριστικὴν ἀπάντησιν καὶ ἀμέσως «ἐστάλη μακριά». Ἡ ἐξορία εἶχε καὶ ἓνα δυσάρεστον γεγονός. Ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Μεταξᾶ διετάχθη ἡ ἐκτόπισις τοῦ Μιχαλακόπουλου, ἐπειδὴ ἐζήτησε τὴν ἐπέμβασιν τῶν Ἀγγλων διὰ τὴν ἀνατροπὴν τῆς κυβερνήσεως. Ὁ Μιχαλακόπουλος ἔκανε αὐτὴν τὴν πρότασιν εἰς τὸ Παρίσι, εἰς τὸν Ἀγγλον πρεσβευτὴν, ὁ ὁποῖος ἀπήντησε ὅτι δέν εἶναι ἀρμόδιος νὰ ἀναφέρῃ σχετικῶς εἰς τὴν Ἀγγλικὴν κυβέρνησιν καὶ παρέπεμψε τὸν Ἕλληνα πολιτικόν εἰς τὸν πρέσβυν τῆς Ἀγγλίας εἰς Ἀθήνας. Ὁ Μιχαλακόπουλος εἶπε ὅτι δέν ἐμπι-

στεύεται τόν Βάτερλο, διότι εἶναι μέθυσος. Τήν σιχομυθίαν αὐτή ἐπληροφόρηθη ὁ Βάτερλο ἀπό ἐγκύκλιον πού ἐκκυκλοφόρησεν ἡ Ἀγγλική κυβέρνησις πρὸς τὰς πρεσβείας τῆς καὶ «ἐκάρφωσε» τόν Μιχαλακόπουλον εἰς τόν Μανιαδάκην.

Εἰς τὴν Πάρον ὅπου ἐξετοπίσθη, μολονότι ἦτο ἄρρωστος, ἔπαθε περιπνευμονίαν. Μετεφέρθη εἰς τόν «Εὐαγγελισμόν» καὶ ἐκλήθη ἐπειγόντως καθηγητής ἀπὸ τὴν Βιέννην. Δυστυχῶς ἀπέθανε. Ὁ Μιχαλακόπουλος ὑπῆρξε παλαιὸς φίλος τοῦ Μεταξᾶ καί, ὅπωςδὴποτε, εἶναι κακοήθης κάθε προσπάθεια πολιτικῆς ἐκμεταλλεύσεως τοῦ θανάτου του, πού συνέβη ἓνα μῆνα μετὰ τὴν ἐπαναφορά του εἰς τὰς Ἀθήνας.

Οἱ δημοκράται πολιτικοί, ὡς παράγοντες ἀντιστάσεως δέν ἀπησχόλησαν τό πολίτευμα. Μερικοὶ ἀπὸ ἐκείνους πού ἐξωρίσθησαν, ἐξωρίσθησαν διότι ἐσυκοφάντησαν τίποτε περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον. Κάθε ἀντίθετος γνώμη εἶναι ἱστορικῶς λανθασμένη.

Ὡστόσο οἱ πολιτικοὶ ἀρχηγοὶ ἀπετάθησαν πρὸς τόν Βασιλέα. Ἐζήτησαν ἀκρόασιν καὶ ἐγιναν δεκτοὶ δι' ἓν τέταρτον ἑκάστος. Εἶπαν τὰ παράπονά των καὶ ἀπῆλθον. Διεσώθη ὁ διάλογος μετὰξὺ Γεωργίου καὶ Καφαντάρη. Τόν παραθέτομεν, ὅπως τόν ἀφηγήθη ὁ Ἀρχηγὸς τῶν Προοδευτικῶν, εἰς τόν βουλευτὴν Μ. Μάλαινον («4η Αὐγούστου»):

«— Διατί τό ἐκάματε αὐτό κύριε;

Ὁ Βασιλεὺς τὸν ἐκύτταζεν ἀτενῶς: Τό βλέμμα του ἐφαίνετο σκοτεινόν. Αἱ διακοπαὶ του ἦσαν ὀλίγαι. Ἀφοῦ ἤκουσεν μέ ὑπομονήν τὴν ὑπὲρ τοῦ Πολιτεύματος ἐκκλησιν τοῦ συνομιλητοῦ του, παρετήρησε.

— Σᾶς ἐπερίμενα τόσους μῆνες...

— Τί μάς ἐπεριμένετε, Μεγαλειότατε; Ἐκάμαμε ὅ,τι θέλατε. Ἐστηρίξαμε τὸν Δεμερτζήν πρῶτα καὶ ἔπειτα τὸν Μεταξᾶν. Ἐάν ὁ Μεταξᾶς ἀπέτυχεν εἰς τὴν διακυβέρνησιν τῆς χώρας ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ ἴδιος, εἶναι ὁ

ένδεδειγμένος νά κάμη δικτατορίαν; Καί ἔπειτα, ὅταν δέν συνεφώνει ὁ πολιτικός κόσμος κανεῖς δέν ἀνησυχεῖ, ὅταν ἀνηγγέλη ὅτι συνεφώνησεν (εἰς τό σημεῖον αὐτό ὁ συνομιλητής μας δέν ἐκρατήθη καί προσέθεσε, εἰς φιλοσκώμονα τόνον: ἄς πούμε ὅτι συνεφώνησε!). Τότε γίνεται ἡ δικτατορία! Ἄρα ἐγινε διότι ἐσυμφωνήσαμε καί ὄχι διότι δέν ἐσυμφωνήσαμε.

– Δέν τοῦ ἐψηφίζατε τά νομοσχέδια –διέκοψε πάλιν ὁ Βασιλεὺς.

– Ποῖα;

– Νά, τό περί ἀμβύκων!

– Ἄν σᾶς εἶπε τέτοιο πράγμα ὁ Μεταξᾶς Μεγαλειότατε σᾶς εἶπε ψέματα – σᾶς ἐξηπάτησε! Δέν μᾶς τό ἔφερε κἂν εἰς τὴν Βουλὴν. Ἡμεῖς παραπονούμεθα ὅτι μᾶς ἀπασχολοῦσε μέ ἀσήμαντα πράγματα – μέ σκουπίδια. Ὑποφέραμε καί ἰδρώναμε μέ τά κυνικά αὐτά καύματα μέσα εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς Βουλῆς καί εἰς αὐτὴν τὴν ἡλικίαν δέν μᾶς ἔφερε κανένα ἄξιον λόγου νομοθέτημα.

– Εἶναι ζεστή ἡ αἴθουσα τῆς Βουλῆς; ἠρώτησεν ὁ Βασιλεὺς μέ διάθεσιν ἀναμφιβόλως εἰρωνικὴν (πού μ' ὅλα ταῦτα ὁ Γ. Καφαντάρης δέν ἐφαίνετο νά εἶχε προσέξει).

– Ζεστή! Ἀνυποφόρως ζεστή!

– Θά τά ἐψηφίζατε ἐάν σᾶς τά ἔφερε;

– Τί νά ξεύρω Μεγαλειότατε. Ἡ Βουλὴ θά ἀπεφάσιζε. Ὡς πρὸς τό νομοσχέδιον ὁμῶς «περί ἀμβύκων», ἐγὼ εἶμαι ἀπὸ τό 1904 ὑπὲρ τοῦ μέτρου αὐτοῦ. Ἐγραψα καί σχετικὴν μελέτην...

Καί ὁ Γ. Καφαντάρης κατέληξε εἰς νέαν ἐκκλησιν.

– Μεγαλειότατε, μὴν τό κάνετε αὐτό. Ἐάν εἶχαμε μίαν διαφορὰν ἐκ τοῦ πολέμου, πού μᾶς ἐβασάνισεν εἴκοσι χρόνια καί εἰς τὴν ὁποίαν ἀνεμίχθη καί ἡ Βασιλεία, τά αἰτία τῆς διαφορᾶς αὐτῆς ἐπέρασαν μαζὺ μέ

τόν πόλεμον. Ἡ διαφορά πού θά δημιουργηθῇ τώρα εἶναι ἀπό ἐκείνας πού δέν περνοῦν. Πρόκειται περὶ τῆς ἐλευθερίας. Ἡ δικτατορία θά γίνη ὁ ἐφιάλτης σας.

– Θά εἶναι γιὰ λίγο καιρό.

– Κάθε μέρα πού θά περνᾷ θά μπαίνετε περισσότερο μέσα.

– Διὰτί δέντά εἶπατε αὐτά στόν Μεταξά; Νά πάτε νά τοῦ τά πῆτε!

– Στόν Μεταξά νά πάμε! Εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά μήν τοῦ ποῦμε οὔτε καλημέρα πλέον, ἄν δέν τακτοποιηθῇ αὐτή ἢ ὑπόθεσις.

– Θά μελετήσω τό ὑπόμνημα καί ὅταν ἐπιστρέψω...

(Ὁ Βασιλεὺς ἦτο ἔτοιμος νά ἀναχωρήσῃ διὰ τὴν Κέρκυραν).

– Νά μή φύγετε.

– Θά τό πάρω μαζί μου.

Τὴν ἄλλην, ἐν τούτοις, ἡμέραν μᾶς ἐβεβαίωσεν ὁ Γ. Καφαντάρης, ἔλαβεν ἐπιστολὴν τοῦ Αὐλάρχου διὰ τῆς ὁποίας τοῦ ἀνεκοινοῦτο ὅτι τό ὑπόμνημα παρεπέμφθη εἰς τόν Πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως».

Τρίτη κατηγορία ἐχθρῶν τοῦ Μεταξᾶ ἦσαν οἱ κομμουνισταί, πού τοὺς «πῆρε τὴ μπουκιά μέσα ἀπὸ τό στόμα». Ὁ ἀρχικομμουνιστὴς Ἰωαννίδης, ὁμιλῶν διὰ τόν «διαβολεμένο» Μεταξά παρεδέχθη δι: «Στά τέσσερα χρόνια τῆς δικτατορίας του μᾶς χάλασε ὅ,τι εἶχαμε φτιάξει σέ 15 χρόνια... Ἀκόμα λίγο καί ἡ κατάστασις θά ἄλλαζε ριζικά. Ἦρθε ὁμως ὁ Μεταξᾶς. Κατάφερε νά ἐκμηδενίσῃ ὅλη αὐτὴ τὴν ἀναρχία πού μᾶς ἐξυπηρετοῦσε». («Ἀκρόπολις» 19.9.48). Ἡ 4η ὁλομέλεια τοῦ Κ.Κ.Ε., πού συνήλθε τὸν Αὐγουστο 1937 παραληρεῖ μανιωδῶς ἐναντίον τοῦ «λαομίσητου μοναρχοφασίστα Μεταξᾶ» καί καλεῖ τοὺς Ἕλληνες νά παλέψουν διὰ... «συνταγματικὸ κοινοβουλευτικὸ πολίτευμα μέ λαϊκὴς ἐλευθε-

ρίες» («Σαράντα Χρόνα του Κ.Κ.Ε.» σελ. 449).

Ἡ ἀντικομμουνιστική πολιτική τοῦ Ἐθνικοῦ Ἠγέτου εἶχε δύο σκέλη. Τό ἓνα περιελάμβανε εὐρυτάτην κοινωνικήν μεταρρύθμισιν, ὥστε νά μὴν ὑπάρχουν αἰτήματα πρὸς ἐκμετάλλευσιν ἀπὸ τοὺς μαρξιστάς. Ὀλόκληρος π.χ. ἡ ἐργατικὴ νομοθεσία εἶναι, ἀπὸ τό ἄλφα ὡς τό ὦμέγα, προσωπικόν ἔργον τοῦ Μεταξᾶ. Δέν πρόκειται νά ἀπαριθμήσωμεν τὰ φιλεργατικά μέτρα πού ἐφήρμοσε. Ἀρκούμεθα νά παραθέσωμεν μιὰ ἐγγράφην ἀπὸ τό «Ἡμερολόγιον», χαρακτηριστικὴν τῆς ἀγάπης τοῦ Ἠγέτου πρὸς τοὺς ἐργαζομένους: «*Βιομήχανοι ἀπολύουν τοὺς ἐργάτας των. Τοὺς ἠπέιλησα διὰ θά δημεύσω τὰ ἐργοστάσιά των ἂν δέν τοὺς ξαναπάρουν ὁλους*»! Μέ μεγαλυτέραν ἀκόμη στοργὴν ἐνηγκαλίσθη τοὺς ἀγρότας, τοὺς ἀστούς καὶ προπαντός τὴν νεολαίαν, ὥστε δέν ἄφησε οὔτε μιὰ σπιθαμὴ δυνατότητος ἐκμεταλλεύσεως αἰτημάτων εἰς τοὺς κομμουνιστάς. Ἔτσι ὁ μαρξισμὸς ἐμαραίνεται ὡς ἰδεολογία, διότι δέν εὗρισκε χώρον νά σπαρθῇ καὶ νά καρποφορήσῃ.

Τό ἄλλο σκέλος τοῦ μεταξικοῦ ἀντικομμουνισμοῦ εἶχε ὡς ἀντικείμενον τὸν παράνομον ὀργανωτικὸν μηχανισμόν τοῦ Κ.Κ.Ε. Ἡ γραμμὴ τοῦ Μεταξᾶ ἦτο: «*Γελοιοποίησις τοῦ Κ.Κ.Ε.*»!

Αὐτὴ τὴν γελοιοποίησιν ἀνέλαβε καὶ ἔφερε εἰς πέρας μέ ἀριστοτεχνικὸν τρόπον ἓνας Κορίνθιος, Ἕλλην κατὰ πάντα: Ὁ Μανιαδάκης. Ἐντὸς ὀλίγου χρόνου κατῴρθωσεν νά κἀνὴ τὰ μισὰ μέλη τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Κ.Κ.Ε. «*χαφιέδες*», «*δηλωσίες*», καὶ «*πράκτορες τῆς ἀσφάλειας*». Ποτέ ἄλλοτε ἡ Ἀστυνομία δέν εἶχε τόσο ἐξευτελίσει τὸν κομμουνισμόν, ὅσον ἐπὶ Μανιαδάκῃ. Τοὺς ἐκυκλοφόρησεν καὶ δεύτερον «*Ριζοσπάστην*», πού διένειμε ὡς γνήσιον. Τοὺς ὠργάνωσε καὶ Διοικοῦσα Ἐπιτροπὴ τοῦ Κ.Κ.Ε., πού ἐκπρόσωπος τῆς θά ἐστέλλετο στὴν Γ' Διεθνή, ἀλλὰ ἐμεσολάβησεν ὁ πόλεμος καὶ δέν μετέβη. Τοὺς ἔδινε καὶ ὁδηγίας μέ ἀσύρμα-

τον από τὰ υπόγεια τῆς ἀσφαλείας, ὅπου ἐφθάναν καί τὰ μηνύματα ἀπὸ τὴν Ρωσία. Ὑπῆρχε καί τὸ παραμῦθι τοῦ ρετσινόλαδου. Καί λέγομεν παραμῦθι, διότι ἐπανειλημμένως προεκάλεσε ὁ Μανιαδάκης, ὡς βουλευτὴς ἐντὸς τῆς βουλῆς, τοὺς παλαιούς πελάτας του τῆς ΕΔΑ νὰ τοῦ ἀναφέρουν μίαν περίπτωση ἣν κάποιος ἤπιε ρετσινόλαδο. Οὐδεὶς εὗρέθη. Τὸ ρετσινόλαδο, μάλιστα, πρῶτοι τὸ διέδωσαν οἱ κομμουνισταί, διαμαρτυρόμενοι ὅτι δῆθεν τοὺς ἀναγκάζουν στὰ τμήματα νὰ πίνουν διαφόρους ποσότητες. Ὅταν τὸ ἐπληροφορήθη ὁ Μεταξάς, ἐκάλεσε τὸν ὑπουργὸ ἀσφαλείας:

– Κωστάκη, βάζεις καὶ πίνουν ρετσινόλαδο;

– Ὁχι, ἀπήντησεν ἐκεῖνος, ἀλλὰ σινηρῶ τὸν θόρυβο πῶς δημιουργήσαν, διότι μέ συμφέρει.

Εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς Βουλῆς (19.12.1958) διαβάζομεν τί εἶπε, εἰς σχετικὴν ἐρώτησιν ἀριστεροῦ βουλευτοῦ ὁ Μανιαδάκης.

– Θὰ σᾶς ἀπαντήσω ἐπ’ αὐτοῦ, διότι εἶχε τὴν ἀφελειαν ἐπ’ αὐτοῦ κάποιος ἄλλος τὸ 1950 νὰ μοῦ ὑποβάλλῃ τὸ ἴδιο ἐρώτημα. Νομίζω ὅτι ὁ ἀείμνηστος Βέης Καθηγητῆς, τόσα ἤξερε, τόσα ἔλεγε.

Μοῦ εἶπεν ὅταν τότε ὠμίουν περὶ εἰδικῆς μεταχειρίσεως. Σᾶς εὐχαριστῶ διὰ τὴν νέαν διακοπὴν. Διότι μοῦ δίδετε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπαναλάβω καὶ σήμερον ἀπὸ τοῦ βήματος αὐτοῦ ὅτι καθ’ ὅλον τὸ διάστημα τῆς πενταετοῦς διακυβερνήσεως τῆς ἰδικῆς μας, ὅταν εἶχα ἐγὼ τὴν Ἀσφάλειαν εἰς τὰ χέρια μου οὐδεὶς ἀπολύτως, οὔτε εἰς ἔτυχε τοιαύτης μεταχειρίσεως. Ἀλλὰ ὅταν ἀντελήφθην ὅτι μέ τὴν διάδοσιν καὶ μόνον μποροῦσα νὰ σᾶς πειθαρχήσω τὴν ὑπεβοήθησα τὴν διάδοσιν. Καὶ μέ τὴν διάδοσιν καὶ μόνον εἶχα τεράστια ἀποτελέσματα.

Ἐάν κατορθώσετε νὰ εὑρετε ἓνα, σᾶς δίδω τὸ δικαίωμα νὰ μέ κατηγορήσετε...

Εἶχεν ἐμπεδωθῇ τὸ αἶσθημα τῆς τάξεως καὶ τῆς ἀσφα-

λείας τόσον πολύ, ὥστε ὁ μῦθος τόν ὁποῖον ἐσεῖς δαδώσατε ἐγώ τόν ἀπεδέχθην καί τόν ἐνίσχυσα διὰ νά ἀποφύγω ἀκριβῶς σκληρότητας, ὑπῆρξεν ἱκανός νά σᾶς κρατήσῃ ὅλους ἐσᾶς τοὺς κομμουνιστάς εἰς πλήρη προσοχήν. Εἶναι μία σελίς διὰ τήν ὁποίαν σεμνύνομαι.

Τέλος παραλείπων χιλιάδας ἄλλα τεχνάσματα τοῦ Μανιαδάκη ἀναφέρομεν ὅτι διὰ νά ἀμείβῃ ἐπὶ πλέον τοὺς ἄνδρας τῆς ἀστυνομίας (ποτέ δέν ἐχρησιμοποιοῖ ἐμμίσθους ἰδιώτας πληροφοριοδότας, διότι «οἱ μπαγάσηδες φέρουν πληροφορίες κι' ὅταν δέν ὑπάρχουν, γιά νά δικαιολογοῦν τόν μισθό») διενήργει ἐράνους μεταξύ τῶν κομμουνιστῶν ᾄθθεν διὰ τό κόμμα, ἐνῶ ἄλλοτε πράκτορές του ἐπῶλουν ψευδεῖς διαταγὰς πού εἶχαν χαρακτηρισθῇ ὡς «ἄκρως ἀπόρρητοι». Μέχρι τό 1940, ὅπως μοῦ εἶπε, ἐμοσχοπώλησεν περίπου 20.000 κατασκευασμένας ἀπορρήτους διαταγὰς!

Τό Κ.Κ.Ε. ἐγελοιοποιήθη, ἐξηθρῶθη καί περιορίσθη εἰς τήν ομάδα τῶν πρακτόρων τῆς Μόσχας, πού τό Ἑλληνικόν κράτος εἶχεν μαντρώσει εἰς τήν Κέρκυραν καί εἰς τήν Ἀκροναυπλίαν.

Τέταρτοι καί πιό ἀξιόλογοι ἐχθροί τῆς 4ης Αὐγούστου ἦσαν αἱ ξένοι δυνάμεις. Κατά κανόνα ὅλοι οἱ Ἕλληνες πρωθυπουργοί παριστάνουν τόνλέοντα εἰς τοὺς ξένους. Ἰσχυρίζονται πῶς δέν δέχονται πιέσεις καί ἄλλα παρόμοια ὑποκριτικά, ἀφοῦ προτοῦ κυβερνήσουν ἔχουν ἤδη τακτοποιήσῃ τάς ὑποχρεώσεις τῶν ἐναντιτῶν ξένων. Θά μᾶς δοθῇ ἡ εὐκαιρία νά διαπιστώσωμεν τήν στάσιν τοῦ Μεταξᾶ πρὸς τοὺς ξένους. Ἐνθυμεῖται ὁ ἀναγνώστης, ὅτι ὁ Μεταξᾶς προετίμα νά ἐπικρατήσῃ ὁ Βενιζέλος εἰς τό κίνημα τοῦ 1935, παρὰ νά δεχθῶμεν ἐπέμβασιν ξένων. Ἀξίωμα τῶν πολιτικῶν του πεποιθήσεων ἦτο πῶς οἱ ξένοι θέλουν τό κακό μας, ἀπό μοχθηρίαν πρὸς τόν Ἑλληνισμόν καί ἐπειδὴ τά συμφέροντά των σπανίως συμβαδίζουν πρὸς τά ἰδικά μας.

Ὁ συμπαθητικός «μπάρμπα-Γιάννης» ἔκρυβε μέσα του ἕνα ἀτσάλινον ἔλασμα, ἕνα νεῦρον πού ἀντέδρα ἀμέσως καί σκληρῶς πρὸς κάθε ξενικὴν ἐπέμβασιν. Ὁ Ἕλληνας πρεσβευτὴς Βάτερλο, πού κάπως ἀνεμείχθη εἰς τὰ ἐσωτερικά μας, ἐξεδιώχθη ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καί ἐπέρασεν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πατρίδος μας μέ τόν χαρακτηρισμόν τοῦ «ψεύτη καί παλιανθρώπου». Ὁ διάδοχός του, Πάλαιρετ, ὅπως διαβάζομεν εἰς τὰ μυστικά ἀρχεῖα τοῦ Φόρεϊν Ὁφφισ, ἔγραφε εἰς τόν Ἕλληνα ὑπουργόν ἑξωτερικῶν Λόρδον Χάλιφαξ, τὴν 20ὴν Φεβρουαρίου 1940, πὺς «Ἐγὼ ὁ ἴδιος, δέν πιστεύω ὅτι ὁ στρατηγός Μεταξᾶς θὰ ἦταν διατεθειμένος νὰ δεχθῇ οἰανδήποτε συμβουλὴν καί ἀπὸ τὴν πλέον φιλικὴν ἀκόμη κυβέρνησιν ὡς πρὸς τόν χειρισμόν τῶν ὑποθέσεων τῆς χώρας του» καί τελειώνει τὴν ἀναφορά του προειδοποιῶν: «Ὅφειλω νὰ ὁμολογήσω ὅτι οἰουδήποτε εἶδους ἰδική μας παρέμβασις σὲς ἐσωτερικὰς ὑποθέσεις τῆς Ἑλλάδος, μοῦ φαίνεται ὅτι συνεπάγεται περισσοτέρους κινδύνους παρὰ πλεονεκτήματα»!

Εἰς τὰ ἴδια ἀρχεῖα διαβάζομε, μέ ἡμερομηνίαν 20 Ἰανουαρίου 1940, εἰς ἄλλην ἐκθεσιν τοῦ Πάλαιρετ, ὅτι ὁ Τσουδερός «ἄφησε κρυφὰ στὴν πρεσβεία ἔγγραφον, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι... κ.λ.π., κ.λ.π.». Βλέπομεν, λοιπόν, κατὰ τόν πλέον κτυπητό τρόπο, τὴν ἀντίθεσιν νοστοροπίας Μεταξᾶ καὶ ἀντιπάλων του, οἱ ὅποιοι, ἀνευ ἐντροπῆς, ἄφηναν κρυφίως εἰς τὰς πρεσβείας σημειώματα μέ πληροφορίας διὰ τὰ ἐσωτερικά τῆς πατρίδος μας.

Ἀλλὰ θὰ ἦτο παράλειψις νὰ μὴν περιεγράψαμε τὴν ἀποπομπὴν τοῦ Τσουδεροῦ ἀπὸ τὴν θέσιν τοῦ Διοικητοῦ τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ Μανιαδάκης ἀπέλυε κάπου-κάπου ὠρισμένους ἐξορίστους διὰ νὰ παρακολουθῇ τὰς ἐπαφὰς των. Εἰς ἐξ αὐτῶν ἐπεσκέφθη τὸν διευθυντὴν τοῦ ὑποκαταστήματος τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν Πειραιᾶ. Μία αἰφνιδιαστικὴ ἐρευνα

εἰς τό γραφεῖον τοῦ διευθυντοῦ ὠδήγησεν εἰς τήν ἀνακάλυψιν ἑνὸς ἰδιογράφου σημειώματος τοῦ Τσουδεροῦ, πού ὁ διευθυντής ἔσχισε κομματάκια καί ἐπέταξεν εἰς τόν κάλαθον τῶν ἀχρήστων, μέ τήν πρόφασιν πῶς ἐπρόκειτο περί ἐρωτικῶν ἐπιστολῶν. Τά ἀποκόμματα ὁμως συνηρμολογήθησαν καί ἀντί διά ἐρωτόλογα, περιεῖχαν πολιτικές πληροφορίες, προετοιμασίας διά κίνημα κ.λ.π.

Ὁ Μεταξᾶς ἔμαθε τά νέα καί ἐκάλεσε τόν Διοικητήν τῆς Τραπεζῆς, πού ἐπαρουσιάσθη κρατῶν ἕν βιβλίον του, πού εἶχεν ἐκδοθῇ προσφάτως, καί εἰς τό ὅποιον εἶχε βάλει ἐξυμνητικήν ἀφιέρωσιν εἰς τόν «ἰσχυρό κυβερνήτη» καί εἰς τό ἔργον του. Παρῶν ἦτο καί ὁ Μανιαδάκης, πού μοῦ ἀφηγήθη τόν διάλογον ὡς ἐξῆς:

– Κύριε Πρόεδρε, εἶμαι εὐτυχής νά σᾶς προσφέρω τό πρῶτο ἀντίτυπον βιβλίου μου, τό ὅποιον μόλις ἐκυκλοφόρησε.

Ὁ Μεταξᾶς τό φυλλομέτρησε. Ἐπρόσεξε τήν ἀφιέρωσιν, κίνησε τήν κεφαλὴν του καί εἶπε:

– Σᾶς εὐχαριστῶ πολύ, κ. Τσουδερέ, διά τό βιβλίον. Ἀλλά δσα γράφετε εἰς τήν ἀφιέρωσιν εὐρίσκονται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τά ἔργα σας. Θά ἐπεθύμουν νά μοῦ εἰπῆτε ἂν αὐτό τό σημείωμα εἶναι γραμμένο ἀπό τά χέρια σας.

Καί τοῦ ἔδειξε τά συναρμολογημένα χαρτάκια. Ὁ Τσουδερός ἄρχισε νά τρέμη...

– Μάλιστα, κ. Πρόεδρε, εἶναι δικό μου. Ζητῶ τήν ἐπιείκειάν σας καί παρακαλῶ, ἐπειδή δέν αἰσθάνομαι καλά νά μοῦ ἐπιτρέψετε νά ἐξέλθω ἐκ τοῦ γραφείου.

– Τήν ἐπιείκειάν μου θά τήν ἔχετε, διότι ἡ ἐπιείκεια εἶναι ἀνθρωπίνη ἀρετή. Καί φυσικά πρέπει νά ἐξέλθετε ὄχι μόνον ἀπό τό γραφεῖον μου, ἀλλά καί ἀπό τήν Τράπεζαν. Ἀπό τώρα ὑπάγεσθε εἰς τήν ἀρμοδιότητα

του κ. Μανιαδάκη.

Ὁ Τσουδερός ἐξῆλθεν κάτωχρος ἐκ τοῦ γραφείου τοῦ πρωθυπουργοῦ, ἔλαβε ἐν ἐπιστολόχαρτον ἀπὸ τὸν ὑπασιμαστὴν τοῦ Μεταξά καὶ ὑπέβαλε ἐγγράφως τὴν παραίτησίν του... «διὰ λόγους οἰκογενειακούς καὶ ἰδιωτικούς»!

Μολαταῦτα ὁ ἄνθρωπος αὐτός, ὕστερα ἀπὸ τὴν αὐτοκτονίαν τοῦ Κορυζῆ διωρίσθη πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος καὶ μὴ μοῦ εἰπῆτε ὅτι δὲν μαντεύετε ποῖοι καὶ διατί τὸν ἐπέβαλαν.

Ὅμοιαν Ἑλληνοπρεπὴ στάσιν ἐτήρησεν ὁ Μεταξάς καὶ ἐναντι τῶν ὑπολοίπων ξένων. Τελικῶς οἱ Γάλλοι τὸν ἐτίμησαν μὲ τὸν Μεγαλόσταυρον τῆς Λεγεώνας τῆς Τιμῆς καὶ οἱ Γερμανοὶ τὸν εἶχαν πάντοτε εἰς μεγάλην ὑπόληψιν. Πρεσβευτὴς τῶν Γερμανῶν ἐδῶ δὲν ἦτο κάποιος τυχαῖος, ἀλλὰ ὁ πρίγκιψ Ἑρμπαχ, πού αἱ ἀναφοραὶ τοῦ πρὸς τὸν Χίτλερ δεικνύουν ὅτι ὁ Μεταξάς ὠμίλει πρὸς τοὺς πρεσβευτὰς ὡς Ἑθνικὴ φυσιογνωμία καὶ ὄχι ὡς ξενόδουλος.

Πολλὰς φορὰς ὁ πρίγκιψ Ἑρμπαχ ἠναγκάζετο νὰ ἀποσύρῃ ἢ καὶ τὸ προσβλητικώτερον, νὰ ἀνακαλῇ τὰ διαβήματά του. Ἄν οἱ πρωθυπουργοὶ τῆς Ἑλλάδος ἐτήρουν ἡμερολόγιον, μόνον ὁ Καποδίστριας καὶ ὁ Μεταξάς θὰ ἔγραφαν ὅτι Ἄγγλος ἢ Γερμανὸς πρεσβευτὴς τοὺς ἐζήτησαν συγγνώμην.

Σχετικῶς πρὸς τοὺς παράγοντας ἀντιδράσεως ἐναντίον τῆς 4ης Αὐγούστου, πού οὕτως ἢ ἄλλως ἐξουδετέρωσεν τελείως ὁ Μεταξάς εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ προσθέσωμεν ὅτι ἀπὸ τὴν πλευράν τοῦ τυποῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας δὲν ὑπῆρξαν προβλήματα. Οἱ δημοσιογράφοι καὶ οἱ ἰδιοκτῆται τῶν ἐφημερίδων ἐτάχθησαν μὲ τὸ μέρος τοῦ κράτους. Τὴν 13ην Σεπτεμβρίου 1936 ὁ Μεταξάς ἐξεφώνησε λόγον εἰς γεῦμα πού τοῦ παρέθεσεν ἡ ἑνωσις συντακτῶν ἀθηναϊκῶν ἐφημερίδων, καὶ τοὺς ὠμίλησεν καθαρώς καὶ τιμίως. «Οὔτε τετάρτη ἐξουσία εἴσθε. Οὔτε εἴσθε τὸ μέσον, διὰ τοῦ ὁποῖου οἱ Ἕλληνες

ἐκφράζουν ἐλευθέρως τοὺς στοχασμούς των. Οὐτε ἐλευθερο-
τυπίαν ἀναγνωρίζω καὶ ἀπαιτῶ συνεργασίαν μέ τό κράτος».
Παραθέτομεν ἐν τμήμα τῆς ὁμιλίας:

«...Τί εἶναι πράγματι ὁ Τύπος; Τίνα θέσιν κατέχει ὁ
Τύπος; Τίνα σκοπὸν πρόκειται νά ἐκπληρώσῃ ὁ Τύπος;
Ἦκουσα τόν κ. Ὑφυπουργόν τοῦ Τύπου ἀναφέροντα
τὴν κενότητα τῆς ἐννοίας τῆς τετάρτης ἐξουσίας. Αὐτά,
κύριοι, ἦσαν οἱ ρωμαντισμοὶ τοῦ λιμπεραλισμοῦ, ὅταν
οὗτος περὶ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐπεκράτει.
Τί θά εἶπῃ τετάρτη ἐξουσία; Ἀφοῦ σήμερον εἶναι ζήτη-
μα τί θά εἰπουν αἱ τρεῖς ἐξουσίαι, τὰς ὁποίας ἀνεγνώ-
ριζε τό Σύνταγμα. Διότι τότε, κύριοι, ὅταν ἐπεκράτει ὁ
λιμπεραλισμός, οὗτος ἐπεξήγησε νά διαιρέσῃ τό Κρά-
τος εἰς ἐξουσίας διακεκριμένας, ἀνεξαρτήτους ἀλλή-
λων, διὰ νά μειώσῃ τὴν ἰσχύν τοῦ Κράτους. Ἄλλ' εἰς τὴν
ἐκτέλεσιν εἶδομεν τὰ μὲν ὄργανα τῆς νομοθετικῆς ἐ-
ξουσίας νά μεταβάλλωνται εἰς ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν,
τὰ ὄργανα τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας νά μεταβάλλωνται
εἰς νομοθέτας, τὰ δέ ὄργανα τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας,
ἥτις ἔπρεπε νά μένῃ ἀνεξάρτητος ὑπεράνω ὅλων, νά
ὑποκύπτουν εἰς τοὺς νόμους, τοὺς ὁποίους ἔπρεπε νά
κατασκευάζῃ κατὰ τύπους μὲν ἢ νομοθετικὴ ἐξουσία,
πράγματι δέ τοὺς κατεσκεύαζεν ἢ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία.
Διότι εἶπατέ μου ἓνα δικαστὴν, ὅστις θά ἐτόλμα ποτέ
νά δικάσῃ σύμφωνα μέ τὴν συνείδησίν του καὶ ὄχι μέ
τοὺς κειμένους νόμους. Ἄν ὑποθέσωμεν ὅτι παρουσιάζε-
το μία δικαστικὴ ἐξουσία ἔχουσα ἰδίας ιδέας, πάραν-
τα θά παρενέβαιnen ἢ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία ὑπὸ τό
ἔνδυμα τῆς νομοθετικῆς καὶ θά κατεσκεύαζε νόμους.
Βλέπετε λοιπὸν ὅτι αὐταὶ αἱ τρεῖς φανταστικαὶ ἐξου-
σίαι εἶναι μία παρέα, εἰς τὴν ὁποίαν δέν θά συνεβού-
λευον τόν Τύπον νά προσέλθῃ καὶ αὐτός ὡς τετάρτη
ἐξουσία.

‘Αλλ’ ἄς ἔλθωμεν τώρα, κύριοι, εἰς μίαν ἄλλην ἐν-
νοίαν: Εἶπαν οὖν ὁ Τύπος εἶναι τό μέσον, διά τοῦ ὁποῖου
ὁ Ἕλλην ἐκφράζει ἐλευθέρως τοὺς στοχασμούς του.
Υπῆρξε δέ καί ἄρθρον τοῦ Συντάγματος, διά τοῦ ὁ-
ποῖου ἐδίδετο τό δικαίωμα αὐτό εἰς τόν Ἕλληνα, τό
δικαίωμα δηλαδή νά ἐκφράζη ἐλευθέρως τοὺς στοχα-
σμούς του. Παρουσιάσθη ὁ Τύπος καί εἶπεν, οὗ τό
ὄργανον αὐτό, διά τοῦ ὁποῖου ὁ Ἕλλην θά ἐκφράζη
τοὺς στοχασμούς του, εἰμαι ἐγώ, ὁ Τύπος. Ἄρα θά ἔχω
τό δικαίωμα τῆς ἐλευθεροτυπίας. Τώρα φαντασθῆτε,
κύριοι, ἂν ἦτο ὑποχρεωμένος ὁ Τύπος νά εἶναι τό μέσον
διά τοῦ ὁποῖου ὅλοι οἱ Ἕλληνες νά δύνανται νά ἐκφρά-
σουν ἐλευθέρως τοὺς στοχασμούς των, τί θά ἐγένετο;
Τότε ὁ ἀριθμός τῶν σελίδων τῆς ἡμερησίας ἐφημερίδος
θά ἀνῆρχετο εἰς τριακοσίας σελίδας ἴσως καί εἶναι
ζήτημα ἂν ὅλαι αὐταί αἱ σελίδες θά ἤρκουν νά χωρέ-
σουν τήν ἑκφρασίν τῶν στοχασμῶν τῶν Ἑλλήνων. Καί
θά ἦτο τραγική ἡ θέσις τοῦ ἰδιοκτήτου τῆς ἐφημερίδος
καί θά ἦτο ζήτημα ἂν δέν μετεφέρετο εἰς τό φρενοκο-
μεῖον, δέν γνωρίζω δέ τότε καί σεῖς οἱ συντάκται τοῦ
Τύπου τί ἐργασίαν θά εἶχατε. Ἀλλά τί γίνεται εἰς τήν
πραγματικότητα; Γράφουν πολλοί Ἕλληνες τοὺς στο-
χασμούς των καί τοὺς στέλνουν εἰς τὰς ἐφημερίδας.
Ἀλλά... δέν τοὺς βλέπουν γραμμένους εἰς τὰς ἐφημερί-
δας. Πράγματι ὁ ἰδιοκτήτης ἢ ὁ διευθυντής τῆς ἐφημε-
ρίδος ἀσκεῖ... μίαν ἀντιστηροστάτην λογοκρισίαν ἐπὶ τῶν
στοχασμῶν τῶν ἀποστελλομένων εἰς τήν ἐφημερίδα ὑπ’
ἐκείνων οἱ ὁποῖοι κατὰ τό Σύνταγμα ἔχουν τό δικαίωμα
νά ἐκφράζουν ἐλευθέρως τοὺς στοχασμούς των. Καί
δημοσιεύουν αἱ ἐφημερίδες ὅ,τι ἀπὸ τοὺς στοχασμούς
τῶν Ἑλλήνων τοὺς ἀρέσει. Μάλιστα δέ δημοσιεύουν
καί ἐπίτηδες ἐξ αὐτῶν ὄσους εἶναι κωμικοὶ διὰ νά
γελοιοποιήσουν τοὺς στοχασμούς τῶν οὕτω ἐλευθέρως
στοχαζομένων Ἑλλήνων. Ἐκεῖνοι, λοιπόν, οἱ ὁποῖοι

πραγματι είναι ελεύθεροι νά εκφέρουν ἐλευθέρως τούς στοχασμούς των εἶναι οἱ ἰδιοκτῆται καὶ διευθύνται τῶν ἐφημερίδων, ἐνίοτε δέ καὶ μερικοὶ συντάκται, διότι τὸ πλῆθος τῶν συντακτῶν δέν δύναται νά ἐκφέρῃ ἐλευθέρως τούς στοχασμούς του. Περί αὐτοῦ εἶμαι ἀπολύτως βέβαιος. Οὔτε τὰς πληροφορίας σας πολλάκις δέν δύνασθε νά δημοσιεύσετε, ἂν ὁ διευθυντὴς σας δέν θέλῃ. Ὡστε τί ὄργανον πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ὠρισμένου ἀρθροῦ τοῦ Συντάγματος εἶναι ὁ Τύπος;

Ἀλλὰ τώρα, κύριοι, πρέπει νά καθορίσωμεν τί εἶναι ὁ Τύπος, διότι τότε θά ἐννοήσωμεν τόν δρόμον τόν ὁποῖον πρέπει νά πάρῃ ὁ Τύπος.

Ὁ Τύπος, κύριοι, εἶναι μία ἐπιχειρήσις ὄχι βιομηχανική ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ὑλικῆς τῆς ἐκτυπώσεως καὶ διανομῆς τοῦ φύλλου κ.λπ. Ὅχι. Εἶναι ἐν τῷ συνόλῳ του μία ἐπιχειρήσις ἐκμεταλλεύσεως μιᾶς μεγάλης δυνάμεως, ἡ ὁποία ὑπάρχει διάχυτος εἰς τὴν ἑλληνικὴν κοινωνίαν καὶ λέγεται «Κοινὴ Γνώμη». Διὰ νά σᾶς τό φέρω ἄλλοῦ καὶ νά τό ἐννοήσετε καλύτερον, θά σᾶς εἴπω τό ἐξῆς: Ὑποθέσατε ὅτι ὑπάρχει ἓνας ροῦς ἐνός μεγάλου ρεύματος καὶ ἔρχεται μία ἐπιχειρήσις, ἡ ὁποία συλλαμβάνει τὴν ὑλικὴν δύναμιν, διὰ νά τὴν μεταποιήσῃ εἰς ἠλεκτρισμόν, ὅπως ἐκμεταλλευθῇ τόν ἠλεκτρισμόν, ὁ ὁποῖος εἶνε δύναμις διάχυτος ἐν τῇ φύσει, διὰ νά τὸν μεταβάλλῃ εἰς φῶς, ἢ θερμότητα, ἢ κίνησιν κ.λπ. Τό αὐτό κάμνει καὶ ὁ Τύπος, ὁ ὁποῖος συλλαμβάνει τὴν δύναμιν αὐτήν, ἡ ὁποία εἶνε διάχυτος ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἡ ὁποία ὀνομάζεται Κοινὴ Γνώμη καὶ ἡ ὁποία δέν ἐκδηλοῦται οὔτε ἐκφράζεται παρὰ μόνον διὰ τῶν κατ' ἰδίαν συνομιλιῶν καὶ τὴν μεταβάλλει εἰς μίαν δύναμιν, τὴν ὁποίαν χρησιμοποιεῖ πῶς; Ἐδῶ εἶναι τὸ ζήτημα, κύριοι. Ἀναλόγως τῶν ἐπιδιώξεων καὶ τῶν συμφερόντων εἴτε τῶν ἠθικῶν, εἴτε τῶν ὑλικῶν, μιᾶς ἐκάστης ἐφημερίδος. Καὶ τώρα σᾶς ἐρωτῶ: Ἀφήνει τὸ Κράτος,

τό οιονδήποτε Κράτος, τόν οιονδήποτε πολίτην ἢ ἐπιχειρηματίαν νά συλλαμβάνη τὰς δυνάμεις, ἂν τὰς εἰπωμεν φυσικάς, διὰ νά τὰς μεταχειρίζεται ὅπως θέλει οὗτος; Δύναται ὁ καθείς νά πάρῃ τόν ροῦν τοῦ Ἀλιάκμονος ἐπὶ παραδείγματι, νά τόν μεταβάλη καὶ νά τόν χρησιμοποιήσῃ εἰς ἡλεκτρισμόν καὶ νά κάμῃ ὅ,τι θέλει; Ὅχι. Κανείς δέν δύναται νά τό φαντασθῇ. Θά ἔλθῃ ὁ ιδιώτης ἢ ὁ ἐπιχειρηματίας εἰς συνεννόησιν μέ τό Κράτος. Θά τοῦ εἴπῃ τό Κράτος ὑπό ποίους ὁρους τοῦ παραχωρεῖ τό δικαίωμα τοῦτο καί εἰς τί θά τό χρησιμοποιήσῃ. Καί τόν ἐλέγχει κατὰ τήν χρησιμοποιήσῃ. Διότι δέν εἶναι δυνατόν νά ἀφήσῃ κανείς μίαν τοιαύτην ὑλικήν δύναμιν ἀπλῶς καί ὥς ἔτυχεν εἰς τὰ χέρια τοῦ ενός ἐκάστοτε ιδιώτου. Καί θέλουν αὐτήν τήν δύναμιν τήν πελωρίαν, ἢ ὁποία λέγεται Κοινή Γνώμη καί τήν ὁποίαν δύναται νά συλλάβῃ ἐκάστη ἐφημερίς, νά τήν μεταχειρίζωνται ἀνεξελέγκτως, ὅπως θέλουν καί δι' ὅ,τι θέλουν καί δι' οἷονδήποτε συμφέρον θέλει ἕκαστος ιδιώτης, δύναμιν τοιαύτην, ἢ ὁποία ἤμπορεῖ νά μεταβληθῇ εἰς πράξεις κοινωνικάς, ἢ ὁποία δύναται νά χρησιμοποιηθῇ καί δι' ἀνατρεπτικούς ἀκόμη τοῦ συνόλου τῆς Κοινωνίας σκοπούς. Πῶς εἶναι δυνατόν νά τό φαντασθῇ κανείς αὐτό τό πρᾶγμα, ὅτι δηλαδή δύναμιν τοιαύτην εἶναι δυνατόν τό Κράτος νά τήν ἀφήσῃ χρησιμοποιουμένην ἀνεξελέγκτως, χωρίς κατεύθυνσιν μή διευθυνομένην ὑπ' αὐτοῦ, μή ἐλεγχομένην ὑπό τοῦ Κράτους, εἰς μίαν ἐποχὴν, κατὰ τήν ὁποίαν ἡ διευθυνομένη οἰκονομία κατήντησε ὁ πρῶτος θεσμός ενός τοιούτου Κράτους, εἰς μίαν ἐποχὴν κατὰ τήν ὁποίαν τό Κράτος ὑπεισέρχεται καί εἰς τὰ πλέον ιδιαίτερα μέρη τῆς οἰκονομίας τῶν ἀτόμων; Αὐτό εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατον, οὔτε εἶνε δυνατόν νά τό φαντασθῇ κανείς. Ἀλλά θά μοῦ εἰπῇτε, τί ἐγένετο ἄλλοτε; Ἀλλοτε εἰς τήν ἐποχὴν τοῦ ἐλευθέρως δρῶντος καπιταλισμοῦ ὁ καθένας

έκαμνεν οϊανδήποτε επιχείρησιν ήθελεν άνευ έπεμβάσεως του Κράτους. Καί τότε ήκμασεν ο κοινοβουλευτισμός και ή έλευθεροτυλία, όπως την έχαρακτηρίσαμεν πριν. 'Αλλά τώρα οί χρόνοι εκείνοι παρήλθον πλέον.

Βλέπετε λοιπόν, ή πρώτη έννοια και ή πρώτη θυσία –δέν γνωρίζω άν είναι θυσία μάλιστα– την όποιαν έχει ο Τύπος να ύποστη είναι να γίνη, ούτως είπειν, συνεργάτης του Κράτους, συνέταιρος του Κράτους, εις την έν γενεί κατευθύνσιν της Κοινής Γνώμης. Τοσούτω μάλλον πρέπει να είναι συνέταιρος του Κράτους, όσον είναι και πράγματι συνέταιρος οίκονομικός του Κράτους έν 'Ελλάδι. Διότι όταν τό Κράτος θυσιάζει ύπέρ του Τύπου, δέν γνωρίζω πόσας δεκάδας εκατομμυρίων δραχμών κατ' έτος –και τώρα πού σας τό λέγω έχω κάποιον φόβον μήπως μέ ακούση ο παρακαθήμενος κ. 'Αντιπρόεδρος της Κυβερνήσεως και 'Υπουργός των Οίκονομικών– όταν τό Κράτος θυσιάζη τόσας δεκάδας εκατομμυρίων χάριν του χάριτος του Τύπου διά να τόν έχουν αι έφημερίδες εις την δυνατήν εύθηνότεραν τιμήν, τότε τό Κράτος είναι συνέταιρος του Τύπου και δέν είναι δυνατόν ο ένας συνέταιρος να είπη εις τόν άλλον: «Δέν σε γνωρίζω, αφήσε μέ ήσυχον, εγώ θά έργασθώ άνευ της κατευθύνσεώς σου». Δέν είναι δυνατόν αυτό.

Βεβαίως, έντοιαύτη περιπτώσει, και εκεί κατευθυνόμεθα και δέν είναι δυνατόν παρά εκεί να κατευθυνθώμεν, θά λείψουν και οί κατ' ιδίαν σκοποί των έφημερίδων, έφ' όσον είναι ιδιοτελείς και δέν προσαρμόζονται προς τό σύνολον. Τό πώς έκάστη έφημερίς θά διαμορφώση την δύναμιν την όποιαν άντλεί και εκμεταλλεύεται, της Κοινής Γνώμης δηλαδή, τουτο άνήκει εις την ιδιοφυϊαν και τό πνευματικόν της περιβάλλον, αλλά ιδιοτελώς δέν θά δύναται να τό κάμη. Δέν δύναται μία έφημερίς πλέον να σκεφθή όπως έσκέπτετο εις τό απομακρυσμένον παρελθόν, τό όποϊον περιέγραψε ένας

Ἕλλην ποιητής, ὁ Σοῦτσος νομίζω, μέ τοὺς χαρακτηριστικούς του στίχους: «Ἡ ὑπουργήμα μου δίδεις ἢ ἐφημερίδα γράφω». Αὐτό πλέον δέν εἶναι δυνατόν. Οὔτε εἶναι δυνατόν μία ἐφημερίς νά μεταβάλεται εἰς λαχεῖον διά νά διανέμη κέρδη καί ὠφελήματα πρὸς τοὺς ἀναγνώστας της. Αὐτά ἐσβήσθησαν ἤδη καί πρέπει νά σβήσουν ἐντελῶς. Ἐπαναλαμβάνω, ἐκάστη ἐφημερίς θά ἔχῃ τὴν ιδιοφυΐαν της καί τὴν ιδιοτυπίαν της. Ἀλλά ὅλας τὰς ἐφημερίδας θά τὰς συνδέῃ ἓνα κοινόν χαρακτηριστικόν. Ἡ τελεία ἐπαφή πρὸς τὸ Κράτος καί ἡ ἐξυπηρέτησις τῶν σκοπῶν τοῦ Κράτους καί τῆς κοινωνίας ὑπὸ τὴν κατεύθυνσιν τοῦ Κράτους.

Γνωρίζω τὴν ἀντίρρησην, τὴν ὁποίαν ἴσως πολλοὶ ἀπὸ σᾶς ἔχετε ἐν νῷ: Καί ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου; Μά, κύριοι, εἶναι καί αὐτή μία ἀπὸ τὰς ἀπάτας, μέ τὰς ὁποίας ἐθρεψεν τὸν κόσμον ὁ λιμπεραλισμός. Νά νομίζῃ ὁ καθείς ὅτι εἶναι ἐλεύθερος ἢ ὅτι ἔχει δικαίωμα ἀναφαίρετον νά εἶναι ἐλεύθερος. Μά ποιὸς ἐξ ὑμῶν, κύριοι, εἶναι ἐλεύθερος νά πράξῃ ὅ,τι θέλει; Καί ἂν θελήσετε νά πράξετε κατὰ τὸ ὁποῖον νά εἶναι ἀντίθετον ἢ ἔστω καί ἀσυνήθιστον μέ τὰ ἥθη καί ἔθιμα τῆς κοινωνίας, θά ἔλθῃ ὁ ἀστυφύλαξ νά σᾶς συλλάβῃ καί νά σᾶς ὑπενθυμίσῃ τὴν παρεκτροπὴν σας. Δέν τολμᾶτε οὔτε τὰ φορέματά σας νά τὰ ἀλλάξετε αὐθαίρετως, δέν ἠμπορεῖτε ἐπὶ παραδείγματι νά προσέλθετε εἰς τὸ γεῦμα αὐτό οὔτε κἂν μέ τὸ ἐθνικόν μας ἔνδυμα, τὴν φουστανέλλαν. Γελάτε καί ὁμῶς αὐτά εἶναι ἄληθῆ. Οὔτε ὡς ἀρχαῖος Ἕλλην δέν δύνασθε νά ἐμφανισθῆτε. Ἐνας μόνον ἀπετόλμησε καί τὸν συνέλαβεν ἡ ἀστυνομία, ἡ ὁποία δέν τοῦ ἐπιτρέπει νά παρουσιάζεται ὡς ἀρχαῖος Ἕλλην παρὰ μόνον εἰς τὴν Γλυφάδα. Δέν εἶσθε λοιπὸν ἐλεύθεροι. Νομίζετε ὅτι εἶσθε ἐλεύθεροι, διότι ὑποτάσσεσθε θεληματικῶς εἰς τὴν ἰσχὴν ἔστω καί τῆς μόδας, πάντως ὁμῶς εἰς τὴν ἰσχὴν καί τὴν ἀνάγκην ἐκ τῆς

όποιας ή ισχύς απορρέει.

Καί θά μού εἶπτε, δέν ὑπάρχει ἐλευθερία ἐπὶ τῆς γῆς; Ὅχι. Παρά μόνον, ἐάν θέλῃ κανεῖς νά ζήσῃ κατὰ τόν ἐξῆς τρόπον, κατὰ τόν ὁποῖον ἂν ζήσῃ, τοῦ λέγω ἐκ τῶν προτέρων ὅτι θά εἶναι πραγματικῶς καί ἀπολύτως ἐλεύθερος. Νά ἐγκαταλείψῃ τήν γυναῖκα του καί τά παιδιά του, τά ὁποῖα εἶναι οἱ μεγαλύτεροι δεσμοί ἐπὶ τῆς γῆς καί οἱ ὁποῖοι δεσμοί ἀσκοῦν ἀληθῆ δεσποτεῖαν ἐπὶ τοῦ δυστυχούς οἰκογενειάρχου. Νά ἐγκαταλείψῃ τήν ἐρωμένην του, τήν δεσποτεῖαν τῆς ὁποίας εἶναι περιττόν νά σᾶς ἀναπτύξω. Νά πωλήσῃ τά ὑπάρχοντά του καί νά μεταβῇ εἰς τήν ἐρημον, νά φορέσῃ ἓνα τρίχινον σάκκον, νά ζῇ μ' ἀκρίδας καί μέλι ἄγριον καί νά κατοική εἰς ἓνα σπήλαιον. Τότε θά εἶναι ἀπολύτως ἐλεύθερος. Ἀλλά καί τότε ὑπό ἓνα μόνον ὄρον. Νά μή συλλογισθῇ καί συναναστραφῇ μέ ἄλλους ἀνθρώπους, πρό παντός νά μήν πάῃ εἰς κοντινὴν πόλιν, διὰ νά ἀναπτύξῃ ἐκεῖ ἐλευθέρως τὰς ιδέας του, διότι τότε διατρέχει τόν κίνδυνον νά συναντήσῃ τόν... Ἡρώδη. Τό κάνει κανεῖς ἀπό σᾶς αὐτό; Δέν τό πιστεύω. Ἄρα συνηθίσατε εἰς τήν ιδέαν αὐτήν. Ὅτι εἴσθε πράγματα κατὰ τό δυνατόν ἐλεύθεροι, ὅταν ὑπακούετε θεληματικῶς, ἐκουσίως εἰς τήν ἰσχύν, ἀκόμη δέ ἐλευθερώτεροι, ὅταν ἔχετε καί πίστιν εἰς αὐτήν. Αὐτό τό ὁποῖον σᾶς λέγω, εἶναι ρῆσις ἐνός μεγάλου ποιητοῦ τῆς ἀνθρωπότητος, τοῦ μεγαλυτέρου ἀσφαλῶς τοῦ Ἰθ' αἰῶνος, τοῦ Γκαῖτε.

Ἐάν ἡ ἐλευθερία δέν εἶναι δυνατή, τί ἀπομένει εἰς τόν ἀνθρώπον; Ἐάν ἡ ἀπόλυτος ἐλευθερία ἐπαναλαμβάνω, δέν εἶναι δυνατή τί ἀπομένει εἰς τόν ἀνθρώπον τόν ζῶντα ἐν τῇ κοινωνίᾳ; Δέν ἀπομένει τίποτε ἄλλο παρά νά συνταχθῇ μέ τοὺς ἄλλους εἰς μίαν πλήρη ἐνότητα, νά ὁργανωθῇ. Καί δέν δύναται νά ὁργανωθῇ παρά ἀπό τό Κράτος, καί νά πειθαρχήσῃ εἰς τό Κράτος, νά ἀνεύρῃ δέ ἐκεῖνο τό ὁποῖον ἔχασε διὰ τῆς ιδέας τῆς

ψευδούς, τῆς ἀπάτης τῆς ἐλευθερίας, νά τό ἀνεύρη μόνον μέ τήν ἀπόφασιν, τήν ὁποίαν θά ἔχη, νά εἶναι θεληματικῶς ὑπήκοος εἰς τήν ἰσχύν πρὸς πραγμάτων ἐνός συνόλου. Νομίζετε ὅτι σᾶς λέγω πράγματα νέα; Δέν σᾶς λέω νέα πράγματα. Ἀντιγνώστε τήν οἰανδήποτε ἱστορίαν μιᾶς πόλεως καί ἐπομένως πολιτείας τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος, τῆς οἰασδήποτε, καί θά τά εὕρητε αὐτά τά ὁποῖα σᾶς λέγω κατὰ γράμμα ἐφηρμοσμένα εἰς τήν πατρίδα τῆς ἐλευθερίας.

Οὕτω συντονισμένοι οἱ Ἕλληνες δύνασθε νά πραγματοποιήσετε πᾶν ὅ,τι ἀπαιτεῖται διὰ τήν ἀναγέννησιν τοῦ τόπου μας. Ὁ στρατιώτης, ὅταν ἀγωνίζεται, καί ἀγῶνα διεξάγομεν σήμερον ὅλοι μας οἱ ἀνήκοντες εἰς τό ἔθνος μας, δέν συνεργάζεται, οὔτε βουλευέται μέ τόν στρατηγόν, οὔτε κάμνει κριτικήν τῶν σχεδίων τοῦ στρατηγοῦ, ὅταν ἔχει ἐμπιστοσύνην εἰς αὐτόν καί δέον νά ἔχη πάντοτε ἐμπιστοσύνην εἰς αὐτόν. Οὔτε δύναται νά ἐννοηθῇ ὅτι ὁ στρατηγός θά ὑποβάλλῃ τά σχέδιά του ὑπὸ τόν ἑλεγχον τῶν ὑπ' αὐτόν...».

Ἡ λογοκρισία πού ἐπέβαλε ὁ Μεταξάς εἶχε τήν ἰδιομορφίαν νά ἀπαγορεύῃ πᾶσαν κριτικήν, ὀχι μόνον κατὰ τῆς κυβερνήσεως, ἀλλά καί ὑπέρ αὐτῆς. Εἰς τήν ἀρχὴν ἀνέθεσεν τήν λογοκρισίαν εἰς τόν Ν. Βέρρον, ὁ ὁποῖος ἔφερε ἀναρρήσεις:

– Τόσα χρόνια δημοσιογράφος, κ. Πρόεδρε, πῶς μπορῶ νά κάμω αὐτὴ τὴν δουλειά;

– Πήγαινε νά παραλάβῃς καί ἔλα κατόπιν νά τά ποῦμε, τοῦ εἶπε ὁ Μεταξάς.

Ὁ Βέρρος ὑπήκουσε. Κατόπιν ἐσκέφθη νά προτείνῃ:

– Κύριε Πρόεδρε, νομίζω ὅτι καλόν θά ἦτο νά καλέσετε τοὺς ἰδιοκτῆτας τῶν ἐφημερίδων, τοὺς διευθυντάς, τοὺς ἀρθρογράφους καί νά τοὺς ἐξηγήσετε τί ζητεῖτε ἀπὸ αὐτοὺς.

– Πῶς εἶπες; Αὐτοὺς νά καλέσω! Ἄκουσε Βέρρο! Φαίνεται

πώς δέν κατάλαβες ακόμη καλά περί τίνος πρόκειται ἐδῶ πέρα. Ἐγώ μέ αὐτό πού ἔκαμα, ἂν μέν ἐπιτύχω, ὅλοι θά μοῦ ποῦν μ π ρ ὶ β ο. Καί ἂν πάλι ἀποτύχω, θά δώσω λόγον καί θά μοῦ πάρουν τό κεφάλι γιά πολύ σοβαρότερα πράγματα, πρὶν ακόμη φθάσωμεν εἰς τό κεφάλαιον τοῦ Τύπου...

Καί τήν 25ην Ὀκτωβρίου 1936, ὁμιλῶν εἰς γεῦμα τῶν δημοσιογράφων Θεσσαλονίκης τοὺς ἐξήγησε πρακτικῶς ὅσον καί εὐφυῶς, διατί δέν ἀναγνωρίζει ἐλευθερία εἰς τόν τύπον.

«... Καί τώρα, ὕστερα ἀπό ὅλα αὐτά πού βλέπω σά πρόσωπά σας πού παραδέχεσθε, θέλω νά σᾶς ἐρωτήσω κάτι τι. Ὑποθέτω δι' ἔχουμεν μιά μεγάλην πλατείαν, σάν τήν πλατείαν Ἐλευθερίας νά ποῦμε, καί δι' πηγαίνει ἕνας καί κάνει ἕνα βῆμα ἀπό πέτρες καί ἀνεβαίνει σ' αὐτό κάθε πρωί καί ὁμιλεῖ σέ ὅσους μαζεύνονται. Ἄς ὑποθέσουμε δι' τόν ἄφησεν ἡ ἀστυνομία νά κἀνῃ αὐτό τό πρᾶγμα καί αὐτός πηγαίνει κάθε μέρα καί μαζεύεται καί κόσμος καί τόν ἀκούει. Νομίζετε δι' ἡ ἐξουσία δέν θά ἐνδιαφερθῇ γι' αὐτή τή δουλειά; Ἐννοεῖτε πολύ καλά δι', θά τόν κατεβάσῃ κάτω. Ὑποθέσατε μάλιστα δι' αὐτό τό πρᾶγμα τό κάνουν πέντε, ἕξι, δέκα στήν ἴδια πλατεία καί στόν ἴδιο χῶρο καί λέγουν ὁ καθένας τους ἐντελῶς ἀντίθετα πράγματα ἀπό τοὺς ἄλλους καί μαζεύεται μάλιστα καί πλῆθος στήν πλατεία καί ἀρχίζει ὁ κόσμος νά συζητῇ μεταξύ του καί νά τσακώνεται καί νά γίνωνται ἀντεγκλήσεις καί καυγάδες. Δέν θά ἐνδιαφερθῇ τό Κράτος καί δέν θά πῇ σ' αὐτούς τοὺς κυρίους: «Γιά σταθῆτε, κύριοι, μιά στιγμή. Ἐχω ὑποχρέωσι νά σᾶς βάλῳ σέ μιά τάξι, σέ μιά ἀρμονία καί νά ἐλέγξῳ αὐτά πού λέτε». Ἐνα τέτοιο πρᾶγμα περίπου εἶναι, ἀγαπητοί μου φίλοι, ὁ Τύπος. Ἐνδιαφέρεται τό Κράτος γιά πολύ ἀπλούστερα πράγματα, ὅπως βλέπετε.

Σέ μένα ἔτυχε καί θά ἔτυχε βέβαια καί σέ σᾶς πολλές φορές πού πῆγαινα πεζός στοὺς δρόμους τῶν Ἀθηνῶν,

στis γιορτές ιδίως, εις τὰ κεντρικά μέρη, νά βλέπω όλόγυρα από ένα άμάξι κόσμος και επάνω στο άμάξι έναν άνθρωπο πού έρητόρευε και παρουσίαζε διάφορα αντικείμενα, σκονάκια, σαπούνια, γιατρικά θαυματουργά, πού κρατούσε στα χέρια του για νά καταφέρει τούς διαβάτας νά τά αγοράζουν –και θά σᾶς παρακαλέσω νά μή μέ παρεξηγήσετε για τήν παρομοίωσι πού κάνω– γιατί όφείλω νά σᾶς πῶ ότι τούς ρήτορας αὐτούς του κάρρου τούς άκουα μέ μεγάλη προσοχή. Γιατί σ' αὐτούς τούς ανθρώπους πολλές φορές βρήκα μεγάλες ρητορικές ικανότητες, πού σπανίως ήύρα και στή Βουλή άκόμα. Είμαι νά τούς θαυμάζη κανείς πώς προσφέρουν τό έμπόρευμά των, πώς τό παριστάνουν, πώς εκθειάζουν τίς ιδιότητές του, πώς ψυχολογοῦν τόν κόσμο, πώς καταλαβαίνουν από τήν φυσιογνωμία εκείνον πού θά αγοράση τά γιατροσόφιά των. "Αν υποθέσωμεν ότι αὐτός ό άνθρωπος μέ τήν δεινή του ρητορική τέχνη, αντί νά προσφέρει άθῶα, παρουσιάζει δηλητηριώδη ή βλαπτικά πράγματα για τόν κόσμο· δέν θά έτρεχεν ή αστυνομική άρχή νά τόν πιάση; Και πώς, κύριοι, άν σεις θελήσετε τά μέσα αὐτά πού έχετε, τά δημοσιογραφικά, τά όποια έν αναλογία μέ αὐτά πού σᾶς εἶπα εἶναι βέβαια τεράστια, πώς, άν σεις θελήσετε νά παρουσιάσετε μέ τόν καθημερινό Τύπο πράγματα επιβλαβή για τόν κόσμο, πράγματα ερεθιστικά, δηλητηριασμένα, πράγματα πού ήμποροῦν τόν κόσμο νά τόν κάνουν ήμπαράφρονα από τήν έξαψιν τών κακιών και τών παθών και τών άλλων κακών ένστίκτων, πώς εἶναι δυνατόν, κύριοι, νά τήν έχετε αὐτήν τήν έλευθερίαν;

Βλέπετε λοιπόν, ότι αὐτή ή έλευθερία του Τύπου δέν ήμπορεῖ νά υπάρξη, έφ' όσον ό Τύπος, ή καθημερινή έφημερίς εύρίσκεται εις χείρας ατόμων, δηλαδή ιδιοκτητῶν πού διεθύνουν άπολύτως, όπως θέλουν, τήν έφημερίδα των και οι όποιοι αὐτοί και μόνον έχουν

ἐλευθερίαν. Ἄν βέβαια ἡ ἐφημερίς ἐγίνετο ἄλλου εἵδους ὀργανισμός, ὥς τὸν ποῦμε, ἓνας ὀργανισμός δημοσίου δικαίου, ὥστε νά ἀνήκη ὄχι εἰς τὸ ἄτομον, ἀλλὰ σὸ σύνολον τῆς κοινωνίας, τότε βέβαια τὸ πρᾶγμα θά ἄλλαξεν ἐντελῶς μορφήν. Ἀλλὰ ἐπειδὴ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα δέν εἶναι δυνατόν σήμερα νά γίνη, ἐπειδὴ ὁ ἑλληνικὸς Τύπος καὶ σέ μεγάλο του μέρος ὁ εὐρωπαϊκός δέν ἔχει ἀκόμη τὴν ἐξέλιξιν, γι' αὐτὸ εἶναι ἀνάγκη τὸ Κράτος, πού ἐκπροσωπεῖ σὸ μέγιστον μέρος τὴν θέλησιν τοῦ λαοῦ, νά ἔχῃ τὸ δικαίωμα νά ἐναρμονίξῃ τὰς προσπάθειας τῶν ἐφημερίδων καὶ νά τὰς κατευθύνῃ πρὸς ἐκπλήρωσιν ἐνὸς γενικοῦ σκοποῦ...».

Με εἰλικρινῇ ἐξήγησιν, τιμίως καὶ χωρὶς λεκτικὰς ἐξαπατήσεις, καθώρισεν ὁ Μεταξᾶς τὴν στάσιν του ἐναντι τοῦ τύπου. Τούς ἔρριψεν καὶ ἓνα κοκκαλάκι νά γλείφουν ἀπὸ τὸν προϋπολογισμό καὶ ἐκεῖνοι ἀφιερώθησαν εἰς τὴν ἐξύμνησιν τῆς 4ης Αὐγούστου. Διότι αἱ ἐφημερίδες εἰς τὴν Ἑλλάδα συντάσσονται μέ τὸν ἐπικρατοῦντα, ἐκτός ἂν αὐτός δέν τὰς θέλῃ.

Ἀπὸ πλευρᾶς Ἑκκλησίας ὠργανώθη συνωμοσία κατὰ τοῦ Μεταξᾶ ἀπὸ τὸν μητροπολίτην Κορινθίας Δαμασκηνόν, πού εἶχε προσωπικὰς πολιτικὰς φιλοδοξίας, τὰς ὁποίας ικανοποίησεν κατὰ τὴν κατοχὴν ὡς Ἀρχιεπίσκοπος τῆς ἐμπιστοσύνης τῶν Γερμανῶν καὶ ἀργότερον ὡς Ἀντιβασιλεὺς.

Ὁ Δαμασκηνός, λοιπόν, μέ τὴν συμπαράστασιν τοῦ ὑπουργοῦ παιδείας Γεωργακοπούλου καὶ τῶν αὐλικῶν κύκλων ἐξεμεταλλεύθη τὴν δῆλωσιν τοῦ Μεταξᾶ νά μὴν ἀναμιχθῇ τὸ κράτος εἰς τὴν ἐκλογὴν Ἀρχιεπισκόπου καὶ μέ τεχνάσματα καὶ ἄλλα πλάγια μέσα παρεμέριζε τὸν ὑπεράξιον ἱεράρχη Τραπεζοῦντος Χρῦσανθον, διὰ νά κατακτήσῃ τὴν ἐξουσίαν εἰς τὴν Ἑκκλησίαν καὶ μέσῳ αὐτῆς νά κλονίσῃ τὸν Μεταξᾶν. Κατ' ἀρχάς, ὁ πρωθυπουργός δέν ἔδωκε σημασίαν, ἀλλὰ ὁ πιστός του φίλος καὶ ὑπουργός τύπου Νικολοῦδης ἐπεσήμανε

τούς κινδύνους. Ὅταν ἀπεφάσισε νά ἐπέμβῃ, ἦτο ἀργά. Αἱ ἐκλογαί εἶχον διεξαχθῇ καί ἀνεδείχθῃ Ἀρχιεπίσκοπος ὁ Δαμασκηνός. Μολονότι ὁ Μεταξᾶς εἶχεν εἰς χεῖρας του δελτία δι' ἐνόχους τηλεφωνικάς συζητήσεις τῶν συνωμοτῶν καί ἠδύνατο νά τοὺς συλλάβῃ ἀνά πᾶσαν στιγμὴν προετίμησε ν' ἀκολουθήσῃ ὀρθόδοξον τρόπον ἀντιμετωπίσεώς τους. Εὗρε τό ἀδύνατον σημεῖο των, πού ἦτο ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν ψηφοφορίαν ἐκλογῆς τοῦ Μητροπολίτου Δρυϊνουπόλεως καί Κονίτιος, ὁ ὁποῖος εἶχε καταδικασθῇ ἀπὸ τό Πρωτοβάθμιον Συνδικόν δικαστήριον εἰς ἐκπτώσιν ἀπὸ τόν θρόνον του διὰ διάφορα ἀδικήματα καί τόν ὁποῖον ὁ Γεωργακόπουλος, πρό τῆς ψηφοφορίας ἔγραψε ἀνακανονικῶς εἰς τόν κατάλογον ψηφισόντων. Μὲ τὴν ψῆφον αὐτοῦ ἐξῆλθεν νικητὴς ὁ Δαμασκηνός, ἀκριβῶς μὲ πλειοψηφία μᾶς ψήφου ἔναντι τοῦ Χρυσάνθου.

Ἡ προσφυγὴ εἰς τό Συμβούλιον Ἐπικρατείας ἐγίνε δεκτὴ καί ἡ ἐκλογὴ ἠκυρώθη. Τὴν εὐχάριστον εἶδῃσιν ἐπληροφορήθη ὁ Μεταξᾶς εἰς τὴν Ἀγκυραν, ὅπου εἶχε μεταβῇ διὰ τὴν κηδείαν τοῦ Κεμάλ. Μόλις ἐπέστρεψε ἀπέλυσε τόν Γεωργακόπουλον καί τόν ὑπουργόν Σιδηροδρόμων Σπυρίδωνος. Ὁ Βασιλεὺς ἠθέλησε νά τοὺς διατηρήσῃ, ἀλλ' ὁ Μεταξᾶς ἠρνήθη. Ἀνέλαβε ὁ ἴδιος τό Ὑπουργεῖο Παιδείας καί ὥρκισε κυβέρνησιν καθαρὰ Μεταξικὴν. «Ἐπῆρα νέους ὑπουργοὺς ὅλους Μεταξικούς». Ἦλλαξε νόμους, ἐδιώξε πρόσωπα καί ἀπὸ τό τέλος τοῦ 1938 ἐκυριάρχησεν, ὀριστικῶς πλέον, εἰς τό κράτος, ὡς ἀναμφισβήτητος ἡγέτης, ἀνευ οὐδεμιᾶς ἀπολύτως ἀντιδράσεως.

Ἡ ἐνθρόνισις τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Χρυσάνθου, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ μία ἀπὸ τὰς μεγαλυτέρας Ἐκκλησιαστικὰς μορφὰς καί ὁ ὁποῖος ἐπαύθη ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς, διότι ἠρνήθη νά ὀρκίσῃ τὴν κατοχικὴν κυβέρνησιν, συνεφιλώσε τὴν ἐκκλησίαν μὲ τό κράτος καί ἐσταμάτησεν, δι' ἐκείνην βεβαίως τὴν ἐποχὴν, τὴν παρακμὴν τῆς Ὁρθοδοξίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄

Τό ιδεολογικόν περιεχόμενον τῆς 4ης Αὐγούστου - Φασισμός, Ναζισμός, 4η Αὐγούστου - Ἡ πολιτικὴ φιλοσοφία τοῦ καθεστώτος - Ἡ ΕΟΝ καὶ ὁ προορισμός της - Ἀξιόλογα χαρακτηριστικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ κείμενα τοῦ Μεταξᾶ - Τό καθεστὼς ἀπέβλεπε εἰς τὴν μονιμότητα - Ὁ τρίτος Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς - Αἱ σχέσεις κομμουνισμοῦ-δημοκρατίας - Αἱ ἔννοιαι τῆς ἰσότητος, ἐλευθερίας, πειθαρχίας.

Ίσως μοῦ δοθῇ κάποτε ἡ εὐκαιρία νὰ παρουσιάσω τό κοινωνικόν, πολιτιστικόν καὶ οἰκονομικόν ἔργον τῆς 4ης Αὐγούστου. Εἰς τό ἀνά χεῖρας βιβλίον περιορίζομαι εἰς τὴν βιογραφίαν τοῦ Ἐθνικοῦ Κυβερνήτου, χωρὶς ὅμως νὰ παραλείψω νὰ σημειώσω τὰ πολιτικὰ στηρίγματα τοῦ Μεταξᾶ.

Οἱ Ἕλληνες, πού κατὰ καιροῦς ἀσχοῦν ἐξουσίαν εἴτε μέ ψηφοθηρίαν, εἴτε διωρισμένοι, εἴτε κατ' ἀξίαν, ἔχουν δύο κοινὰ χαρακτηριστικὰ. Νομίζουν πὺς θὰ μείνουν εἰς τό διηνεκές καὶ πιστεύουν δι' γνωρίζουν τὰ πάντα. Ὁ Μεταξᾶς δέν ἦτο ματαιόδοξος. Πολιτικῶς ἦτο ὁ πλέον μορφωμένος ἐξ ὧν ἐκυβέρνησαν τὴν Ἑλλάδα. Πολιτικῶς, ἐπίσης, ἦτο ὁ πλέον ἔμπειρος καὶ παρὰ ταῦτα ἔνοιωθε ἀδιακόπως ἐντὸς τοῦ ἀνησυχίαν, ὄχι διὰ τὸν ἑαυτό του, ἀλλὰ διὰ τό ἔργον του. Ἡ ἀγωνία του συνωψίζετο εἰς τὴν ἐξεύρεσιν διαδοχῆς. Ἐν

καθεσώς, διά νά ἔχη συνέχειαν, ἀπαιτεῖ ἀξίους διαδόχους. Πού θά τοὺς εὕρισκεν ὁ Μεταξᾶς; Προσεπάθησε νά δώσῃ κάποιαν λύσιν μέσῳ τῆς ΕΟΝ. Φυσικά, σπουδαιότερον τῆς διαδοχῆς εἶναι ἡ ἐδραίωσις εἰς τὴν ἀρχήν. Τά πολιτικά στηρίγματα τοῦ πολιτεύματος τῆς 4ης Αὐγούστου ἦσαν ἡ ἰδεολογία, ὁ στρατός, αἱ λαϊκαὶ μᾶζαι καὶ ἡ ὀργάνωσις τῆς Νεολαίας.

Αἱ ἰδέαι τοῦ Μεταξᾶ εἶναι διαυγέστατοι. Οὔτε ἐρμηνεῖαν ἀπαιτοῦν, οὔτε ἀναλύσεις. Εἶναι ἀπλᾶ καὶ σαφεῖς. Πηγάζουν ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν πραγματικότητα καὶ διαθέτουν ἀξιόλογον φιλοσοφικόν βάθος. Εἶναι διατυπωμένοι εἰς τοὺς «λόγους», εἰς τὸ «τετράδιον σκέψεων», εἰς τὸ «Ἡμερολόγιον» καὶ εἰς διάφορα ἄρθρα. Ὅλοι των διακρίνονται ἀπὸ συνέπειαν καὶ ἐνότητα. Ὁμοιάζουν ὡς ἀκτῖνες κύκλου πού συγκλίνουν ὁμοκέντρως. Ὁ Μεταξᾶς ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν πολιτικὴν σκέψιν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ ὡς ἐθνικός ἡγέτης σκοπεύει νά ὀδηγήσῃ τὸ ἔθνος εἰς τὴν δημιουργίαν ἐνὸς Τρίτου Πολιτισμοῦ, πού μετὰ τὸν Ἀρχαῖον καὶ τὸν Βυζαντινὸν θά ἀνταυγάσῃ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα.

Αἱ ἰδέαι του ἦσαν ἀπόρροια μελέτης τῶν γεγονότων. Πραγματιστὴς μέχρι μυελοῦ ὁστέων ἐγνώρισε τὰ πάντα. Ἐπίστευσεν ὅσα ὠφελοῦν τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀπέρριψεν ὅσα τὴν βλάπτουν. Αὐτὸ πού ἠκολούθει δέν τὸ ἠκολούθει τυχαίως ἢ διότι τοῦ τό ὑπέβαλον. Ἐφθασε εἰς τὰς ὀριστικὰς κρίσεις του κατόπιν βαθείας καὶ ἐπιπόνου ἀναλύσεως εἰς τὴν πράξιν. Ἀντιδημοκράτης, Ἀντικομμουνιστής, Ἀντιμασόνος, Ἀντιπλουραλιστής, Ἀντυλτονοκράτης κατὰ τὰς ἀρνήσεις, διότι ἦτο Πατριώτης, Φυλετιστής, Ἀξιοκράτης, Κοινωνιστής κατὰ τὰς θέσεις. Τὴν 2αν Ἰανουαρίου 1941, λέγων πὺς ὁ Χίτλερ καὶ ὁ Μουσσολίνι δέν κινεῖνται ἐν σχέσει πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ ἰδεολογικά κίνητρα ἔγραφε μέ τὴν γνώριμον διατύγησιν του σχετικῶς πρὸς τὴν φύσιν τοῦ πολιτεύματός του: «Ἡ Ἑλ-

λάς ἔγινε ἀπὸ 4ης Αὐγούστου κράτος ἀντικομμουνιστικόν, κράτος ἀντικοινοβουλευτικόν, κράτος ὁλοκληρωτικόν, κράτος μέ βάσιν ἀγροτικὴν καὶ ἐργατικὴν καὶ κατὰ συνέπειαν ἀντιπλουτοκρατικόν».

Ἡ ἰδεολογία τῆς 4ης Αὐγούστου βασιίζεται εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς φυλῆς. Αὐτὴν τὴν ἔννοιαν ἀναγνωρίζει ὁ ἐθνικοσοσιαλισμός, ἀλλὰ πολὺ πρὶν τὴν διακηρύξη ὁ Χίτλερ εἰς τὸ ἔργον του «Μάιν Κάμπφ» ὁ Μεταξᾶς διετύπωσε ἐπιγραμματικῶς ὅτι:

«Ὁ καθεὶς ἀνήκει εἰς τὴν φυλὴν του καὶ ὄχι ἐκεῖ ὅπου ἡ τύχη τὸν ἐσπείρει» (Αἰάκειο, 5 Νοεμ. 1918).

Καὶ ὅταν εὐρίσκετο εἰς τὴν Ἑλβετίαν, ὅπου ἐνοσηλεύετο ἡ κόρη του, περιέγραψε μέ ζωηρότητα τὴν κυρίαρχον δύναμιν τῆς φυλῆς, ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἑξῆς:

«Περνῶντας τὰ χρόνια, καὶ κοιτάζοντας πίσω μου, βλέπω πῶς ὅ,τι αἰσθάνθηκα καὶ ἐσκέφθηκα, πάντα Ἑλληνικά τὸ αἰσθάνθηκα καὶ τὸ σκέφθηκα. Τὸν κόσμον δέν τόν εἶδα παρὰ ὡς Ἑλληνας. Δέν ἐννοῶ τὰ καθήκοντά μου σάν Ἑλληνας πολίτου, πρὸς τὴν Ἑλληνικὴ Πολιτείαν. Δέν ἐννοῶ τὴν συμβατικὴ θεωρίαν τοῦ πατριωτισμοῦ. Ἐννοῶ τὸν ψυχικόν μου φακόν μέσα ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἀντιλαμβάνομαι τὸν κόσμον, ὅτι ὁ φακὸς αὐτὸς εἶναι Ἑλληνικός. Οὔτε καὶ μποροῦσε νὰ εἶναι ἄλλος. Γι' αὐτό, μπορεῖ ἄλλες χώρες νὰ ἐθαύμασα καὶ νὰ μοῦ ἄρεσαν, ἀλλὰ καμμιά δέν ἀγάπησα καὶ δέν αἰσθάνθηκα βαθιὰ ἐκτός ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Καὶ ὅ,τι ἐθαύμασα καὶ ἐξύψωσα σὲ ξένες Φυλές, ἦταν ἀνάγκη τῆς Ἑλληνικῆς μου ψυχῆς, πού ἐνόμιζα πῶς ἔβλεπα μέσα στὶς ἄλλες αὐτὲς Φυλές. Μπορεῖ καὶ νὰ ἦσαν ἀντανάγκαις τῶν ὀνείρων τῆς ψυχῆς μου. Μπορεῖ καὶ πραγματικό-

τητες. Μπορεί και αυτά που είδα σέ ξένες Φυλές και έξύψωσα και έθαύμασα, νά είχαν γιά τήν Έλληνική μου ψυχή πολύ διαφορετική και μεγαλύτερη άξία, από εκείνη που είχαν στίς Χώρες τους.

Και αυτά που στή δική μου τήν Έλληνική Φυλή επέκρινα και απέρριψα, είναι εκείνα που δέν ήθελα νά έχω, εκείνα που θά επιθυμούσα μέ τήν πρόοδό της νά έφευγαν, γιά νά γίνη μεγαλύτερη και ώραιότερη και καλλίτερη.

Σέ αυτή τήν ζωή δέν ήμπορεί νά είμαι τίποτε άλλο παρά Έλληνας. Και δέν έννοώ πολίτης και ύπηκοος του Έλληνικού Κράτους, αλλά Έλληνας στό αίσθημα και στήν ψυχή, ένα άτομο μέσα στήν άτέλειωτη σειρά του παρελθόντος, του παρόντος και του μέλλοντος τής ράτσας μου. 'Αλλά άτομο άναπόσπαστο» (Σανατόριο Άγρας, 27 Μαρτ. 1931).

Ός πρωθυπουργός έδέχετο επίσης τήν χρησιμοποίησιν του όρου «άριοι λαοί» (Λόγος, 25 Νοεμ. 1939), μέ τόν όποϊον ήγνόνει τούς Εύρωπαίους. Ταυτοχρόνως έθεμελίωσεν τό Έθνος επί τής φυλής και δι' αυτό έδήλωνε ότι ή κοινωνία «όταν είναι φυλετικά όμοιογενής είναι τό Έθνος» (Λόγος, 25 Όκτ. 1935). Κατεπολέμει επίσης τάς ψευδοθεωρίας, που έμείωναν τήν Έλληνικότητα και έξύψωναν εις βάρος τής φυλής τόν άνθρωπισμόν, που έξιώσνει τούς ανθρώπους εις τήν ζωολογικήν έννοιαν του ανθρώπου:

«Είχομεν ν' αντιμετωπίσωμεν τήν νοσηράν διανόησιν, ή όποία ένόμιζεν ότι άπετέλει έργον προόδου τό νά πείση τούς Έλληνας ότι ή έλληνικότης των ήτο κάτι τι δευτερεϋόν ή και περιττόν. Νά πείση ότι έπρεπε κυρίως νά προσέξωμεν εις τάς παραδόξους ιδέας τάς έντελώς άορίστους και νεφελώδεις του άνθρωπισμού... Τήν έπολεμήσαμεν και τήν νοσηράν αυτήν διανόησιν

καί τήν περιωρίσαμεν εἰς ἐλάχιστον κύκλον, ὥστε νά μὴ δύναται νά εἶναι πλέον ἐπιβλαβής...» (Λόγος, 24 Ἀπρ. 1939).

Ἐξ ἄλλου, ὡς κυβερνήτης ἐμερίμνα διὰ τήν δημιουργίαν Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, πού θά ἐξέφραζε τήν ζωτικότητα τῆς φυλῆς μας. Ἐπίστευεν ὅτι οἱ Ἕλληνες ἤμπορουν νά δημιουργήσουν νέον, ἰδικόν των πολιτισμόν.

«...εἶναι δι' ἐμέ ἀπολύτως βέβαιον ὅτι ἡ φυλή αὕτη, ἡ ὁποία παρήγαγε τόν μέγαν ἐκείνον πολιτισμόν, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξεν ἡ βάσις τοῦ σημερινοῦ καί ὁ δημιουργός τοῦ σημερινοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ὅτι ἀσφαλῶς θά παραγάγῃ εἰς τό μέλλον, ἴσως καί εἰς τό προσεχές μέλλον, ὅμοια κατορθώματα πρός τά τῶν ἀρχαίων αὐτῆς προγόνων...» (Λόγος, 13 Μαΐου 1937).

Ἐρριξε μάλιστα τό σύνθημα τῆς δημιουργίας τοῦ Τρίτου Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀπετέλεσε τήν ὑψιστήν ἐπιδίωξιν τῆς 4ης Αὐγούστου, διότι:

«... Δέν δύναται νά ὑπάρξῃ μία φυλή, ἐάν δέν δημιουργήσῃ πολιτισμόν ἰδικόν της. Ἄλλως τό ἔθνος δέν εἶναι παρά μόρια νεκροῦ σώματος τά ὁποῖα ἤμπορουν νά χρησιμεύσουν ὡς λίπασμα δι' ἄλλας φυλάς. Ὅντοῦτα δέν δύνανται νά ἀποτελέσουν...» (Λόγος, 20 Νοεμ. 1937).

Οἱ ἀνωτέρω λόγοι του εἶναι ἱστορικῶς ἐπιβεβαιωμένον συμπέρασμα τοῦ φυλετισμοῦ. Ἄν ἡ φυλή, ἡ ὁποιαδήποτε φυλή δέν παρουσιάσῃ πολιτισμόν, μοιραίως θά καταστραφῇ. Ἀπό τήν ἀνάγκην ἐπιβιώσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ, λοιπόν, ὠθούμενος ὁ Μεταξᾶς ἐζήτησε ἀπό τοὺς Ἕλληνας νά ἀγωνι-

σθούν καί νά ἐργασθούν διά τόν Τρίτον Ἑλληνικόν Πολιτισμόν, ὁ ὁποῖος θά ὠφέλει τήν Ἑλλάδα, ἀλλά καί τούς ἄλλους λαούς, πού πάντοτε προσπορίζονται ἀπό τά Ἑλληνικά φῶτα.

«... Τό βαθύτερον αὐτό ἰδεῶδες, τό ὁποῖον εὐθύς ὡς συνεκέντρωσα τήν ἐξουσίαν τήν 4ην Αὐγούστου, εἰς τήν χώραν αὐτήν, δέν ἔλειψα ἀπό τοῦ νά τό ἐκδηλώσω ἀμέσως, εἶναι ὅτι πρέπει νά δημιουργήσωμεν ἑλληνικόν πολιτισμόν. Δέν εἶναι δέ φράσις αὐτή ἀπλή, δέν εἶναι φράσις ἡ ὁποία ἀνταποκρίνεται εἰς μίαν ἀόριστον κενολογίαν, οὔτε λέγεται διά νά διαθρέψῃ τά ἑλληνικά αἰσθήματα. Κάθε φυλή, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ πραγματικήν φυλήν, ἔχουσιν συνείδησιν ἑαυτῆς, δέν ἔμπορεῖ παρά νά δημιουργήσῃ καί νά ἐκδηλώσῃ τόν ἴδιον αὐτῆς πολιτισμόν. Μία δέ φυλή, ὅπως εἶναι ἡ Ἑλληνική, ἡ ὁποία προέχει ἀπό ἀπόψεως ἀντιλήψεως καί ἀπό ἀτόψεως θάρρους καί τόλμης εἰς ἐκτέλεσιν, ἡ ὁποία εἶναι ὅπως τήν ἐχαρακτήρισεν ὁ Θουκυδίδης, ὄχι μόνον εἰς τήν εὐτυχίαν τολμηρά, ἀλλά καί «ἐν τοῖς δεινοῖς εὐέλπεις», μία τοιαύτη φυλή ὀφείλει, ἔχει καθήκον ἀπέναντι τοῦ ἑαυτοῦ της, τῆς ἱστορίας καί ἀπέναντι τοῦ ἄλλου κόσμου, νά ἐκδηλώσῃ τόν ἴδιον αὐτῆς πολιτισμόν...» (Λόγος, 31 Αὐγ. 1937).

Ἀκόμη πρέπει νά σημειώσωμεν ὅτι ἀπέδιδε ἰδιαιτέραν σημασίαν καί εἰς τούς Ἑλληνας τοῦ ἐξωτερικοῦ τούς ὁποίους, ὀρθῶς, τούς ἐθεώρει τμήμα τῆς φυλῆς μας:

«... Ἡξεύρετε ὅτι ἡ Ἑλληνική φυλή εἶναι ἐν μέρει σκορπισμένη. Ὅταν τά παιδιά της τοῦ ἐξωτερικοῦ τήν λησμονήσουν, λησμονήσουν τήν μητέρα των, εἶναι σάν ἓνα δένδρον πού τοῦ ἔχουν κόψει τά κλαδιά του...» (Λόγος, 23 Νοεμ. 1936).

Ἐβλεπε ὅλα τὰ μέλη τῆς Ἑλληνικῆς Κοινωνίας, μέ τὴν εὐρύτεραν ἀντίληψιν τοῦ ὄρου καὶ εἰς αὐτό ἐθύμιζεν Ἀριστοτέλην:

«...βιολογικῶς καὶ φυσιολογικῶς ἀναπόσπαστα μέλη τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς. Αὐτό εἶναι μία ἀλήθεια, τὴν ὁποίαν οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῇ, ὅπως ὅταν βλέπετε εἰς τὸν οὐρανὸν τὸν ἥλιον νὰ λάμπη, οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι ὁ ἥλιος λάμπει εἰς τὸν οὐρανόν...» (Λόγος, 20 Νοεμ. 1937).

Δέν χρειάζεται, νομίζω, νὰ παραθέσωμεν περισσότερα κείμενά του διὰ νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι ὁ Μεταξάς, ὑπῆρξε συνειδητὸς φυλετιστὴς καὶ ὁ πρῶτος πολιτικὸς εἰς τὴν Νεοελληνικὴν ἱστορίαν πού καθώρισεν ὡς ἐθνικὸν σκοπὸν τὴν δημιουργίαν πολιτισμοῦ. Οὕτως ἢ ἄλλως, εἰς τὸν μνημειώδη «ἐπίλογον», πού ἀποτελεῖ καὶ τὸ 70όν καὶ τελευταῖον ἀρθρον τοῦ τῆς μονομαχίας κατὰ Βενιζέλου, γράφει:

«... Μὴ ἀπατώμεθα, «ἄνθρωποι» ὑπάρχουν μόνον ζωολογικῶς. Ψυχικῶς ὅμως ὑπάρχουν «Ἕλληνες», ὑπάρχουν «Τοῦρκοι», ὑπάρχουν «Γάλλοι», «Ἀγγλοι», «Γερμανοί», «Βούλγαροι», κ.λπ. Ὁ κάθε ἄνθρωπος βλέπει τὴν ζωὴν, διανοεῖται καὶ δρᾷ διὰ τοῦ πρίσματος τῆς ἐθνικότητός του, τῆς φυλῆς του. Ἡ φυλετικότης εἶνε φυσιολογικὸν φαινόμενον.

Πρέπει νὰ ἐννοήσῃ τοῦτο καλὰ ἡ ἑλληνικὴ νεότης διὰ νὰ εὐρητὸν δρόμον της» («Καθημερινή», 23 Ἰαν. 1935).

Ἀπόρροια τοῦ φυλετισμοῦ ἦτο ἡ ἀποφυγὴ καὶ ἡ περιφρόνησις τῶν μιμήσεων τῶν ξένων καὶ τῶν ἀντιγραφῶν. Ἀκόμα καὶ τὰ τεχνικὰ ἔργα ὁ Μεταξάς ἤθελε νὰ σφραγίζωνται μέ Ἑλληνικότητα:

«... Έπομένως δέν ήμπορεΐτε νά έμπνέεσθε εΐς όλα σας τά έργα από τάς μιμήσεις τάς ξενικάς, δέν ήμπορεΐτε νά έμπνέεσθε καί από δσα πολλοί ίσως έξ ύμών έξέμαθον εΐς τό έξωτερικόν. Θά έμπνέεσθε, εάν θέλετε νά εκπληρώσετε τό καθήκον σας, από εκείνα τά όποΐα σās παρέχει ή γή αυτή, όλόκληρος ή Έλλάς...» (Λόγος, 31 Αύγ. 1937).

Πρός τούτο, ίδρυσεν τόν Μάϊον τού 1940 τό 'Ανώτατον Τεχνικόν Συμβούλιον τού Κράτους, υπό τήν προεδρίαν του. Όποτε τού έδίδετο ή εύκαιρία επήγει ήθικώς καί ύλικώς τούς Έλληνοκεντρικούς τεχνικούς καί προπαντός τούς 'Αρχιτέκτονας. Εΐς τά έγκαΐνια ενός κρατικού νοσοκομείου ένεθουσιάσθη, διότι τό έργο:

«...έμελετήθη σύμφωνα μέ τήν Έλληνική σκέψη, τήν Έλληνική πραγματικότητα, καί τήν Έλληνική δυναμικότητα καί όχι κατ' απομίμησην καί αντιγραφήν. Γι' αυτό επιθυμώ νά συγχαρώ όλους, αρχίζοντας...» (Λόγος, 3 Μαΐου 1940).

Όσον άφορā εΐς τούς κρατικούς θεσμούς ή Έλληνικότης τού Μεταξά δέν έπεδέχετο άμφοιβήτησιν. Όλα τά θεσμικά νομοθετήματα επήγαζαν από Έλληνικά δεδομένα. Ό ίδιος έλεγε:

«... Θά έλθη άργότερα, Έλληνικέ Λαέ, ό καιρός εΐς τόν όποΐον μαζί θά οργανώσωμεν τούς θεσμούς τού Κράτους, αλλά θεσμούς συγχρονισμένους καί συμφώνους πρός τάς ανάγκας σου καί τήν ιδιοφυΐαν σου. Θά οργανώσωμεν μαζί τούς θεσμούς τού Ισχυρού Κράτους, όχι όπως έγίνετο έκατόν χρόνια τώρα, αντιγράφοντας τούς θεσμούς άλλων λαών, αλλά αναζητούντες μέ τήν

**βοήθειάν σου εκείνους πού είναι κατάλληλοι δι' εσέ...»
(Λόγος, 4 Αύγ. 1937).**

Ἡ ἐπίδρασις πάντως τοῦ φυλετισμοῦ φαίνεται ἐξ ἴσου καθαρά εἰς τό θέμα τῆς παιδείας. Ποτέ εἰς τήν Ἑλλάδα ἡ παιδεία δέν εἶχε τόσον ἐθνικό χαρακτήρα, ὅσον ἐπὶ 4ης Αὐγούστου. Ἴδου πῶς ὁμιλεῖ εἰς τοὺς ἐκπαιδευτικούς καί μέ ποίαν σαφήνειαν καί ἀπλότητα προσδιορίζει τοὺς στόχους τῆς παιδείας, δηλαδή, τί ζητεῖ ἀπό τοὺς διδασκάλους.

«... Πρῶτα-πρῶτα νά τά κάμετε πραγματικά Ἑλληνό-πουλα καί Ἑλληνοπούλες, ἔχετε δέ, διά νά τά ἐνθουσιάσετε μιά τέτοια Πατρίδα σάν τήν δικήν μας, καί περισσότερο ὕλικό ἀπό κάθε ἄλλο Ἔθνος. Γιατί μέσα σέ τρεῖς χιλιάδες χρόνια τό Ἔθνος αὐτό τό δικό μας ἔδωκε τά μεγαλύτερα πράγματα. Καί πρῶτα-πρῶτα τό Ἔθνος μας ἐδημιούργησε τήν βάσιν τοῦ σημερινοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Αὐτό τό ἀναγνωρίζουν καί τό γράφουν μάλιστα ὅλοι οἱ μεγάλοι Εὐρωπαῖοι συγγραφεῖς. Ἐπὶ χιλιάδες χρόνια τό Ἔθνος ἔδωσε τά ὠραιότερα δείγματα ἐθνικῶν ἀγώνων ἀνδρείας, ἡρωϊσμοῦ καί κατορθωμάτων, τά ὅποια πραγματικῶς ἐδόξασαν τήν ἱστορίαν του. Ἡ καλλιτεχνία καί ἡ ποίησις τῶν προγόνων μας ὑπῆρξαν ἀπαράμιλλοι. Ἡ ποίησίς μας μάλιστα καί εἰς αὐτούς ἀκόμη τοὺς χρόνους τῆς δουλείας ὑπῆρξεν ὑπέρροχος.

Ὅταν ἔχετε τό πολύτιμον αὐτό ὕλικόν ἡμπορεῖτε εἰς κάθε μάθημά σας νά ὁμιλῆτε στά παιδιά γιά τό Ἔθνος πού ἀνήκουν καί νά τοὺς φέρετε τά παραδείγματα γιά νά τά τονώσετε καί νά τά ἐνθουσιάσετε, ὥστε μίαν ἡμέραν καί αὐτά νά μιμηθοῦν τά μέγала παραδείγματα τῶν προγόνων των. Πρέπει νά τά μάθετε νά εἶναι πειθαρχικά, διότι ἀνήκουν εἰς ἓνα σύνολον πρὸς τό ὅποιον πρέπει νά ἐναρμονίζονται καί νά μὴ κἀνῃ τό καθένα

ὅτι τοῦ κατεβαίνει στό κεφάλι. Πρέπει νά τά μάθετε, ὅτι ἐλευθερία χωρίς τάξιν καί πειθαρχίαν εἶναι ἀναρχία.

Τό ἄλλο πράγμα, πού ἔχω νά σᾶς συστήσω, εἶναι ὅτι πρέπει νά τοὺς ἀναπτύξετε τό θρησκευτικόν αἶσθημα. Δέν σᾶς ζητῶ νά τά κάνετε θεολόγους, οὔτε μέ ἐνδιαφέρει νά μάθουν τὰς λεπτομερείας τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας. Ἐκεῖνο ὅμως πού θέλω εἶναι νά πιστεύουν εἰς τήν ἀνωτέραν δύναμιν τοῦ Θεοῦ καί νά ὑποτάσσωνται εἰς αὐτήν. Θέλω νά ζήσουν σάν Ἕλληνες Χριστιανοί. Δέν ἤμπορεῖτε, Ἕλληνες ἐκπαιδευτικοί, πού ἐργάζεσθε πρό παντός εἰς τά σχολεῖα τῆς στοιχειώδους ἐκπαίδευσως, νά εἰσθε οὐδέτεροι καί ἀδιάφοροι πρὸς τήν θρησκείαν καί νά λέτε δέν μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ θρησκεία γιά τό παιδί, ὅταν μεγαλώσῃ ἄς διαλέξῃ ὅποια θρησκεία θέλει. Αὐτό καθαρά εἶναι μία προσπάθεια νά κάμετε τὰ παιδιά ἄθεα καί νά τοὺς δώσετε γιά σημαία τόν ἀθεϊσμόν. Ἀλλά ἡ ἱστορία διδάσκει, ὅτι τά ἔθνη δέν ἤμποροῦν νά ἀναπτύξουν μέγαλον μορφωτικόν πολιτισμόν, χωρίς νά προηγηθῇ βαθύ θρησκευτικόν αἶσθημα.

Τό τρίτον πλέον πράγμα πού σᾶς ζητῶ, εἶναι νά μή περιορίζεσθε εἰς τό νά ἀποκτοῦν τὰ παιδιά ξηρόν φορτίον γνώσεων. Δέν πρόκειται νά κάμετε τὰ παιδιά μας ἐγκυκλοπαιδικά λεξικά. Νά τοὺς δίδετε, βέβαια, τὰς ἀναγκαῖας γνώσεις, ἀλλά πρό παντός νά τοὺς μάθετε νά μεταχειρίζονται τό ὕλικόν τῶν γνώσεων πρὸς δημιουργίαν καί παραγωγήν.

Κύριον ἔργον σας εἶναι ἡ διάπλασις τοῦ χαρακτῆρος των καί ἡ ἀνάπτυξις τῆς θεληματικότητός των. Θέλω πρό παντός νά μᾶς δώσετε παιδιά δημιουργικά, τὰ ὅποια νά μάθουν ὄχι νά ἀπολαμβάνουν τήν ζωὴν ἀργά καί ἄδραγῃ, ἀλλά νά ἀγωνίζονται καί νά δημιουργοῦν. Διότι αὕτη εἶναι ἡ ζωή. Ζωή εἶναι ἡ δρᾶσις ὅπουδήποτε καί ἂν εὐρίσκεται ὁ ἄνθρωπος, εἴτε εἰς τήν ὑπηρεσίαν

τῆς ἐπιστήμης, εἴτε τῆς τέχνης, εἴτε τοῦ Κράτους, εἴτε τῆς βιομηχανίας, εἴτε τοῦ ἐμπορίου, εἴτε τῆς γεωργίας, εἴτε καὶ τῆς ἀπλῆς χειρωνακτικῆς ἐργασίας. Πρέπει τό παιδί νά μάθῃ νά ἀνεβαίνει δημιουργώντας καὶ ὀχι κατεβάζοντας τοὺς ἄλλους εἰς ἐπίπεδον χαμηλότερον τοῦ ἰδικοῦ του. Γιά νά γίνη τό μυαλό τους δημιουργικό πρέπει νά τό ἐξασκήσετε ἐσεῖς στά μαθητικά του χρόνια. Διότι ὁποιο μυαλό στραβώσει καὶ γίνη ἀδρανές στά μαθητικά χρόνια, δύσκολα πλέον διορθώνεται, ἐάν διορθωθῇ ποτέ...» (Λόγος, 28 Ὀκτ. 1936).

Πρὸ τοῦ Μεταξά καὶ μετ' αὐτόν, οὐδεὶς εὐρέθη πρωθυπουργός νά ἀσχοληθῇ μέ τὴν παιδεία οὔτε εἰς τό βάθος, οὔτε εἰς τὴν ἔκτασιν μέ τὴν ὁποίαν εἶχε συλλάβει ὁ Μεταξάς τό ἐθνικόν αὐτό ζήτημα. Ποταμός ἐγκυκλίων καὶ ἀσυνάρτητοι λόγοι ἀπὸ προχειρολόγους μεταρρυθμιστάς ἐσχημάτισαν βρόγχον περὶ τὴν Παιδείαν καὶ τὴν ἔπνιξαν.

Εἰς τὰ πλαίσια τῆς ἰδεολογίας τῆς 4ης Αὐγούστου, ἐξέχουσιν θέσιν κατέχει ἡ ἐθνικὴ μας αὐτοπεποίθησις. Πρέπει νά ἔχωμεν ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν Ἕλληνα. Ἡ ὑπερηφάνεια διὰ τὸν ἑαυτό μας εἶναι προϋπόθεσις διὰ τὴν ἀκμήν καὶ τό μεγαλεῖον τῆς Πατρίδος μας. Ἡ πατριωτικὴ αὐτὴ ὑψηλοφροσύνη κάμπτεται καὶ χάνεται εἰς περιόδους καθεστώτων ἐθνικῆς μειοδοσίας, ὅπως εἶναι τὰ δημοκρατικά, ὅπου σύν τοῖς ἄλλοις δρᾷ καὶ ἡ ἐθνοφθόρος κομμουνιστικὴ προπαγάνδα. Ὅταν κατέλαβεν ὁ Μεταξάς τὴν ἐξουσίαν εὗρε τὸν λαὸ πλήρη ἀπογοητεύσεως ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν του. Ἡ ἀντίδρασίς του ὑπῆρξεν ἄμεσος καὶ ἐπιτυχής:

«... Ἄλλ' ἐκεῖνο τό ὁποῖον ἐχρειάζομεθα εὐθύς ἀμέσως ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς καὶ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο, ἦτο ἡ τόνωσις τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματός σας, γιὰ νά ἡμπορήτε νά καυχᾶσθε καὶ νά ὑπερηφανεύεσθε διὰ εἶσθε Ἕλλη-

νες. Ἡ ἐπάνοδος τῆς πίστεως καὶ τῆς πεποιθήσεως εἰς τὸν ἑαυτὸν σας, γιὰ νὰ ἡμπορῆτε νὰ πάρετε εἰς τὰ χέρια σας ὁποιοδήποτε πρόβλημα τῆς ζωῆς καὶ νὰ τὸ λύσετε μέ πίστιν εἰς τὸν ἑαυτὸν σας...» (Λόγος, 8 Νοεμ. 1936).

ἽΟλόκληρος ὁ πολιτικός μηχανισμός τῆς Πολιτείας ἐστράφη πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἐξυψώσεως τοῦ ἐθνικοῦ φρονήματος καὶ τῆς ἐθνικῆς ὑπερηφανείας:

«... Καὶ πρέπει νὰ βάλετε μέσα εἰς τὴν ψυχὴν σας βαθειὰ τὸν κύριον σκοπόν τοῦ Κράτους αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι νὰ ἔχωμεν φρόνημα ἐθνικόν, φρόνημα καθαρὰ ἑλληνικόν, ἔτσι ὥστε νὰ ὑπερηφανευώμεθα διὰ εἴμεθα Ἑλληνες καὶ Ἑλληνίδες...» (Λόγος, 24 Ἀπρ. 1939).

Ἡ ἐθνικὴ ὑπερηφάνεια ἐπεδιώκετο, διὰ πρώτην φοράν, ὅχι μέ στεῖραν προγονολατρείαν, ἀλλὰ μέ θαυμασμόν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἑαυτοῦ μας, ὅπως εἶναι τώρα:

«... Ἐκεῖνο ὁμῶς πού ἀπὸ τώρα ἐπετελέσαμεν ὅλοι εἶναι ἡ πλήρης ἀγάπη πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ ἀπόφασις διὰ κάθε θυσίαν ὑπὲρ τῆς Πατρίδος, ἡ πλήρης συνείδησις τοῦ τί θὰ πῇ νὰ εἶναι κανεὶς Ἑλλήν. Καὶ διὰ νὰ λέγω πλήρης συνείδησις τοῦ τί θὰ εἴπῃ νὰ εἶναι κανεὶς Ἕλλην, δέν ἐννοῶ διὰ εἴμεθα ἀπόγονοι ἀρχαίων ἐνδόξων προπατόρων, ἀλλὰ διὰ εἴμεθα ἡμεῖς οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες, ὅπως εἴμεθα, μέ τὰ ἐλαττώματά μας, ἔτσι ὡς σημερινοὶ Ἕλληνες πρέπει νὰ εἰσθε ὑπερήφανοι διὰ τὸν ἑαυτὸν σας. Καὶ μόνον οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι εἶναι ὑπερήφανοι διὰ τὸν ἑαυτὸν των, αὐτοὶ μόνον προοδεύουν...» (Λόγος, 22 Αὐγ. 1937).

Ἡ μεμψιμοιρία καὶ ἡ κακομοιρία κατεπολεμήθησαν ἀπὸ

τὴν 4ην Αὐγούστου ὡς ἐθνικαὶ πληγαί. Ἡ σκέψις ὅτι ὑπάρχουν Ἕλληνες ποὺ ταπεινῶνονται ἐνώπιον τῶν ξένων ὠδήγησε τὸν Μεταξᾶν εἰς ὠργανωμένην ἀντίδρασιν, μέ σκοπὸν:

«... Νά κάμωμεν ὥστε κάθε Ἕλλην, ὅπουδῆποτε καὶ ἂν εὐρίσκεται, εἰς τὴν Ἀμερικὴν, εἰς τὴν Αὐστραλίαν, εἰς τὴν Ἀφρικὴν, νά εἶναι ὑπερήφανος διότι εἶναι Ἕλλην. Θέλομεν οἱ Ἕλληνες νά κρατοῦν ὑψηλά τὸ κεφάλι των ἀπέναντι ὅλων τῶν ξένων φυλῶν μετὰ τῶν ὁποίων ἔρχονται εἰς ἐπαφὴν...» (Λόγος, 30 Αὐγ. 1937).

Μετὰ τρία χρόνια διακυβερνήσεως ὁ Μεταξᾶς ἠδύνατο νά καυχηθῇ ἐνώπιον τοῦ λαοῦ, ὅτι ἐπέτυχεν:

«...ἰσχυρόν ἐθνικὸν φρόνημα καὶ πατριωτισμὸν καὶ νά φύγουν ἀπὸ τὴν μέσσην τὰ ξενότροπα ἦθη καὶ ἔθιμα...» (Λόγος, 27 Ἀπρ. 1939).

Αὐτὰ τὰ πράγματα δὲν τὰ βλέπομε σήμερα γύρω μας. Ἀπευθυνόμενος ὁ Ἐθνικὸς Ἡγέτης πρὸς τοὺς φοιτητάς, κατέληξε μέ τὸ νά τοὺς ὁμιλήσῃ διὰ τὴν σχέσιν των πρὸς τὴν Πατρίδα. Τοὺς εἶπε:

«... Ἡ σχέσις σας εἶναι ὅτι εἴσθε ὑπηρεταὶ εἰς πᾶν ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν Πατρίδα ἀφωσιωμένα τέκνα της. Ἐάν βγῇτε ἀπ' αὐτὴν τὴν ἀντίληψιν, τότε δὲν εἴσθε ἀληθινοὶ ἄνθρωποι, τότε δὲν δύνασθε νά εἴσθε οὔτε ἐπιστήμονες, διότι ἐπαύσατε νά σχετίζεσθε μέ τὴν ἀλήθειαν. Ἐπομένως ἡ σχέσις σας πρὸς τὴν ἑλληνικὴν Πατρίδα εἶναι σχέσις στενωπάτη, ἀκόμη στενωτέρα ἀπὸ τὴν σχέσιν τοῦ παιδιοῦ πρὸς τοὺς γονεῖς του. Καὶ ἡ ἀφοσίωσις εἶναι ἀπόλυτη...» (Λόγος, 20 Νοεμ. 1937).

Ἀκόμη στους μαθητάς ὠμίλησε, μέ τρόπο πού ἐτόνιζε τήν ἱεράν καί ἀκατάλυτον σχέσιν τους μέ τήν Ἑλληνικήν Πατρίδα.

«... Ἡ Πατρίς εἶναι μέσα εἰς τόν καθένα καί εἰς κάθε μιά ἀπό σᾶς... Τό μυαλό σας εἶναι ἐλληνικό, ἡ ψυχὴ σας, ψυχὴ Ἑλλήνων. Ἑλληνες εἶσθε καί Ἑλληνες θά μείνετε γιά πάντα...» (Λόγος, 7 Νοεμ. 1936).

Ὁμιλῶν καί πάλιν εἰς τοὺς φοιτητάς –πρός τοὺς ὁποίους ἔτρεφε ἀδυναμίαν διότι ἐθεώρει τεταγμένους εἰς τήν πνευματικήν πρωτοπορίαν τοῦ τόπου– διὰ τήν πατρίδα ἔδωσε τόν ὀρισμόν της, πού τόν ἐβγαλε μέσα ἀπὸ τήν ἴδια τήν ζωή. Παραθέτομεν τό κείμενο, πού τόσο δικαιώνεται ἀπὸ τήν νοσταλγία πού αἰσθάνονται οἱ ὁμογενεῖς διὰ τήν πατρίδα καί τό ὅποιο, μέ τήν ἔξαρσιν τῆς Ἑλληνικῆς φύσεως καί γῆς, φέρει τήν ἀνάμνησιν τοῦ Περ. Γιαννοπούλου:

«... Θέλετε νά ἐννοήσετε καλύτερα τί θά εἰπῇ Πατρίς; Μὲ ὀλίγα λόγια θά σᾶς τό ἐξηγήσω. Ὑποθέσατε ὅτι αὐριον ἔρχεται ἐδῶ μέσα καί κυριαρχεῖ ἓνας ξένος λαός καί σᾶς φέρει μεγαλύτερον πολιτισμόν ἀπὸ ἐκεῖνον πού ἔχετε σεῖς. Τά μέσα τῆς ζωῆς σᾶς τά κάμνει πλέον ἄνετα. Σᾶς κάμνει πλουσιωτέρους καί σᾶς κάμνει ἀπὸ ἀπόψεως ὑλικῆς ζωῆς εὐτυχεστέρους. Νομίζετε ὅτι θά εἰσθε εὐχαριστημένοι; Νομίζετε πῶς θά ἡσυχάσετε ποτέ; Θά ἀρχίσῃ μέσα σας νά σᾶς τρώγῃ ἓνα σαράκι, τό ὅποιον δέν θά σᾶς ἀφήνῃ οὔτε νά ἀπολαύσετε τήν εὐτυχίαν αὐτὴν τήν ὑλικήν, οὔτε νά ἡσυχάσετε ποτέ, οὔτε νά κοιμηθῇτε ποτέ ἡσυχᾷ. Θά σᾶς τρώγῃ ἓνα σαράκι, τό ὅποιον θά σᾶς κάμνῃ τόν βίον ἀβίωτον. Καί δέν θά ἔχετε μπροστά σας καμμιὰ ἄλλη λύσι παρὰ νά σηκωθῇτε καί νά διώξετε αὐτόν τόν ξένον, εἰς τόν ὅποιον θά ἔπρεπε νά εἰσθε εὐγνώμονες καί νά μείνετε

μόνοι σας πάλιν, ἀλλὰ Ἕλληνες ὅλοι, νά μέινετε μόνοι σας καί νά ἀποκτήσετε τήν ἀνεξαρτησίαν σας. Πόσα μέρη κατοικούμενα ἀπό Ἕλληνας δέν τό ὑπέστησαν τό μαρτύριον αὐτό; Καί δέν τό ἡσθάνθησαν; Αὐτή εἶναι ἡ Πατρίς. Ἡ Πατρίς εἶναι αὐτό τό αἶσθημα, τό ὁποῖον δέν σᾶς ἀφήνει νά ἀπολαύσετε καμμίαν εὐτυχίαν, παρὰ ὅταν αὐτή ἡ εὐτυχία προέρχεται ἀπό σᾶς τοὺς Ἕλληνας. Καί αὐτή ἡ εὐτυχία εἶναι συγχρόνως καί εὐτυχία τῆς Ἑλλάδος. Πῶς θά τά βγάλετε αὐτά ἀπό μέσα σας; Πῶς δύνασθε νά φαντασθῆτε, σεῖς, παιδιὰ μιᾶς χώρας εἰς τήν ὁποίαν λάμπει ὁ ἥλιος, μιᾶς χώρας εἰς τήν ὁποίαν ἡ ὀργή τῆς φύσεως δέν ἡμπορεῖ νά βασιτάξῃ περισσότερον ἀπό ὀλίγας ὥρας, μιᾶς χώρας ὁλόγυρα τῆς ὁποίας βλέπετε τά βουνά καί μιᾶς χώρας πού ἅμα ἀνεβῆτε εἰς ἓνα ὕψωμα θά ἰδῆτε ὀρίζοντα καθαρώτατον καί τίς γραμμές τῶν βουνῶν κατακάθαρες ἀπό τίς πιό κοντινές ἔως τίς πιό πίσω, ἔως τὰ πιό μακρυνά βάθη, πῶς ἡμπορεῖτε σεῖς καί οἱ πατέρες σας πού τά ἴδια αὐτά πράγματα ἔτσι τά εἶδαν, πού ἑκατοντάδες γενεῶν ἐπέ-
 ρασαν καί ἡσθάνθησαν αὐτά τά πράγματα ἔτσι καί διεμορφώθη ἡ ψυχὴ των καί ὁ χαρακτήρ των, πῶς εἶναι δυνατόν σεῖς, παιδιὰ μιᾶς τέτοιας χώρας, νά ἔχετε τήν νοοτροπίαν ἀνθρώπων, διὰ τοὺς ὁποίους ὁ ὀρίζων εἶναι σκοτεινός καί ὁμηλῶδης, οἱ ὁποῖοι δέν βλέπουν παρὰ πεδιάδας ἀπείρους μέ κανένα ὕψωμα εἰς τήν μέσῃν, διὰ νά τοὺς διακόπῃ τήν μονοτονίαν, πῶς ἡμπορεῖτε σεῖς νά ἔχετε τήν νοοτροπίαν ἀνθρώπων οἱ ὁποῖοι βλέπουν διαρκῶς τήν θάλασσαν τρικυμιώδη, μαύρην καί ἀγριεμένην, οἱ ὁποῖοι βλέπουν νά βασιτάξῃ ἡ κακοκαιρία μῆνες καί μῆνες ὁλοκλήρους καί ζοῦν μέσα εἰς τό σκότος καί εἰς τόν ζόφον; Πῶς εἶναι δυνατόν νά βλέπετε τόν κόσμον ἔτσι ὅπως τόν βλέπουν αὐτοί, πῶς εἶναι δυνατόν νά ἔχετε τά ἴδια μέ αὐτοὺς αἰσθήματα; Εἶθε ὅλοι Ἕλληνες καί θά μέινετε γιά πάντα Ἕλλη-

νες, όπως επί χιλιάδες χρόνια υπήρξαμεν Έλληνες και θά μείνωμεν Έλληνες για πάντα...» (Λόγος, 10 Δεκ. 1936).

Ἡ ἀπέραντος ἀγάπη τοῦ Μεταξᾶ πρὸς τὴν Πατρίδα, ἐστάθη καὶ ὁ κύριος λόγος τοῦ μίσους του κατὰ τῆς δημοκρατίας καὶ τοῦ κομμουνισμοῦ. Τὴν πρώτη διέλυσε, τὸν δεύτερο ἐξώντωσε. Ἡ δημοκρατία μὲ τὴν ἀφύσικον ἰσότητα, ὁ κοινοβουλευτισμὸς μὲ τὰ κόμματα νὰ διασποῦν τὴν ἐθνικὴν ἐνότητα, ἡ πολιτικὴ ὀλιγαρχία, ὁ πολιτικὸς «φεουδαλισμός», ὅπως ὠνόμαζε τὴν κλίκα τῶν ὀλίγων, πού εἰς τὸ ὄνομα τῆς δημοκρατίας κυριαρχοῦν καὶ καταπιέζουν τὴν ὁλότητα καὶ τὸ Ἔθνος, αἱ ψευδεῖς ἐλευθερίαι, τὰ κατ' ἐπίφασιν δικαιώματα καὶ ὁ «καπιταλισμός», πού ἐκμεταλλεύεται τὸν λαόν καὶ ὑπονομεύει τὴν πατρίδα ἀνελύθησαν ἀπὸ τὸν Μεταξᾶ μὲ τόσο θάρρος καὶ εὐλικρίειαν, πού οὐδεὶς μέχρι τώρα ἐτόλμησε νὰ κάνῃ.

Πολλοὶ συνηθίζουν νὰ κατηγοροῦν τὴν δημοκρατίαν, ἀλλὰ ὅλοι αὐτοὶ λέγουν ὅτι πρέπει νὰ διορθωθῇ, νὰ λειτουργήσῃ καλῶς, νὰ τὴν ἴδωμεν καὶ διαφορετικῶς. Πολλοὶ ἀνεγνώριζαν ὅτι ἡ δημοκρατία ζημιώνει τὸ Ἔθνος, ἀλλὰ ὅλοι τῶν ὑπεστήριζαν πὼς δὲν πταίει ἡ δημοκρατία, πταίει... ὁ τρόπος ἐφαρμογῆς της, πταίει ὁ λαὸς πού δὲν εἶναι ὥριμος κ.λ.π. Πολλοί, τέλος, κατήργησαν τὴν δημοκρατίαν καὶ ἐγκατέστησαν δικτατορίας μὲ ἰδανικὸν νὰ ἐπαναφέρουν τὴν σωστὴν δημοκρατίαν! Δύο μόνον ἄνδρες ἀπέρριψαν τὴν δημοκρατίαν στὴν θεωρίαν καὶ στὴν πράξιν: Ὁ Καποδίστριας καὶ ὁ Μεταξᾶς.

Παρατηρήσατε ἀπὸ πότε καὶ μὲ τί ὀξυδέρκεια ἐξετάζει, κατὰ πρῶτον, τὴν ἰσότητα ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐδράζεται ὅλον τὸ δημοκρατικὸν οἰκοδόμημα:

«... Τὸ ἰδεώδες τῶν ἀνθρώπων, τῶν ἀνηκόντων εἰς τὰ ἔθνη τὰ μέχρι σήμερον κυριαρχοῦντα τοῦ κόσμου, εἶναι ἡ ἰσότης. Κανεὶς δὲν παραδέχεται τὸν ἑαυτὸν του κα-

τώτερον τοῦ ἄλλου κανεῖς δέν ἀναγνωρίζει εἰς τό βάθος τῆς ψυχῆς του τήν ὑπεροχήν τοῦ ἄλλου. Ἡ ἰσότης αὐτῇ εἶναι μία θρησκεία, τῆς ὁποίας θεότης εἶναι ἡ Δημοκρατία· ὄχι τό πολίτευμα ἀλλ' ἡ ἰδέα. Δι' αὐτό καί ὠνόμασαν ἑαυτά, τά ἔθνη ταῦτα, Δημοκρατίας. Οἱ ἄρχοντες αὐτῶν δέν θεωροῦνται ὑπερέχοντες τῶν ἄλλων καί ὁδηγοί αὐτῶν, ἀλλ' ὑπηρεταί τοῦ κυριαρχοῦ πλήθους· συνεπῶς ἡ ὑπεροχή δέν φέρει εἰς τήν ἀρχήν, ἀλλ' ἡ ἐπιτηδειότης πρὸς κολακείαν τοῦ πλήθους. Διά τοῦτο καί δέν εἶναι ἄρχοντες οἱ καλλίτεροι, ἀλλ' ἄνθρωποι ὑποδεέστεροι, ἐπιζητοῦντες διά τῆς ἀρχῆς τήν θεραπείαν ἰδίων ὠφελημάτων. Ἀλλ' οὕτω ἡ ἐλαττωματική διοίκησις καθιστά τά κράτη ταῦτα ἀσθενέστερα. Καί δι' αὐτό ἐπιζητοῦσι τόν θρίαμβον τῆς Δημοκρατίας, δηλαδή τήν εἰσαγωγήν τῆς θρησκείας τῆς ἰσότητος, εἰς ὅλον τόν κόσμον, ὅπως ἡ ἀσθένεια γίνῃ κοινή εἰς ὅλα τά ἔθνη τῆς γῆς. Διά τοῦτο καί ὁ φανατισμός κατὰ τῶν κρατῶν ἐκείνων ἄτινα, ἐπὶ ὑγιεστέρας βάσεως ἀναπτυσσόμενα, ὑπερτεροῦσιν αὐτῶν καί οὕτω κλονίζουσι τήν ἐπὶ τήν ἰσότητα πίστιν...» (Αἰάκειο, 12 Ἀπρ. 1918).

«... Ἀφ' οὔτου οἱ ἄνθρωποι ἐθεώρησαν ὡς σκοπόν τοῦ βίου των τήν βελτίωσιν τῆς ἰδίας ἐκάστου ὕλικῆς εὐημερίας, ἔγιναν «δυσσαρεστημένοι». Διότι ἡ ψυχὴ δέν κορέννεται ἐξ οἰουδήποτε βαθμοῦ ὕλικῆς εὐημερίας. Πολλῶ μᾶλλον, ἀφοῦ σπανίως ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀπόκτησις τῆς ἐπιζητουμένης ἐκάστοτε εὐμαρείας. Οἱ ἄνθρωποι ἀπέβλεψαν τότε εἰς τήν ἰσότητα, ὡς δυναμένην νά τοὺς λύσῃ τὰς δυσπραγίας των. Εἶπον ἡ ἀνισότης εἶναι ἡ αἰτία τῶν δεινῶν μας. Δέν ἠγνόησαν ὅτι ἡ ἀνισότης εἶναι ἀποτέλεσμα ὁλοκλήρου τοῦ παρελθόντος.

Ὅσον ἡ ἰσότης ἐφαίνετο χίμαιρα, τόσον καθίστατο ἐπιθυμητή. Ἡ ἐπ' αὐτὴν πίστις ἐκρατύνετο. Κατέστη

θρησκευτική πίστις. Οὐδείς τολμᾷ νά τήν πολεμήσῃ θεωρεῖται ἀντίθεος καί συνεπῶς ἀφορίζεται. Διά τοῦτο τά ἔθνη ἐκεῖνα εἰς τά ὁποῖα οἱ ἄνθρωποι οὐδόλως ἀποβλέπουσιν εἰς τήν ἰσότητα, ὅπου ἡ ἱεραρχία θεωρεῖται φυσικόν τι, θεωροῦνται ἐχθρικά τῆς ἀνθρωπότητος, ὑπόδουλα τοῦ νεωτέρου Σατανᾶ, καί πολεμοῦνται μετὰ φανατισμοῦ. Δι' αὐτά δέν ὑπάρχει δίκαιον ἔθνῳν, οἱ ἀνήκοντες εἰς αὐτά θεωροῦνται λησταί, τέρατα. Μόνη των σωτηρία εἶναι ἡ ἀλλαγὴ φρονήματος, δηλαδή ἡ ἐκ μέρους των παραδοχὴ τῆς θρησκείας τῆς Ἰσότητος καί ἀναγνώρισις τῆς θεᾶς Δημοκρατίας. Ἀπαράλλακτα ὅπως οἱ Ἑβραῖοι, Χριστιανοί καί Μωαμεθανοί οὐδεμίαν εἶχον χάριν πρὸς τά εἰδωλολατρικά ἔθνη ἂν μὴ, ἀλλάσσοντα θρήσκευμα, δέν παρεδέχοντο τήν θρησκείαν τοῦ κατακτητοῦ...» (Αἰάκειο, 16 Ἀπρ. 1918).

«... Ἐξεταζόμενοι οἱ ἄνθρωποι ἐν σχέσει πρὸς τόν Θεόν, ἢ τήν Φύσιν, δηλ. τό σύνολον τοῦ κόσμου, εἶναι ἴσοι πρὸς ἀλλήλους ἔχουσιν δηλαδή ἴσα πρὸς ἀλλήλους δικαιώματα. Ἐπὶ τοσοῦτον αἱ πρὸς ἀλλήλους διαφοραί ἐξαλείφονται ἀπέναντι τοῦ ἀπειρομεγέθους ὄντος πρὸς τό ὅποιον οὗτοι ἀντιμετωπίζονται. Ἀλλ' ἐφ' ὅσον τό μέγεθος τοῦ παρέχοντος τά δικαιώματα σμικρύνεται, ἐπὶ τοσοῦτον ἡ μεταξύ ἀνθρώπων διαφορά καθίσταται αἰσθητοτέρα, καί τά δικαιώματα καθίστανται ἀνισώτερα. Οὕτω, ἂν τά δικαιώματα τῶν ἀνθρώπων ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ εἶναι μεταξύ των ἴσα, ἀρχίζουν ὁμως νά μὴ εἶναι ἴσα ἀπέναντι τῆς ἀνθρωπότητος, καί εἶναι ἐπὶ μᾶλλον ἄνισα ἀπέναντι τῆς κοινωνίας τῶν συγκατοίκων τῆς πόλεως ἢ τοῦ χωριοῦ των.

Τήν φύσιν ταύτην τῶν πραγμάτων θεωροῦσι κακόν οἱ πιστεύοντες εἰς τήν θρησκείαν τῆς Ἰσότητος, ὅπως ἄλλοτε οἱ Χριστιανοί ἐθεώρουν κακόν τās ιδιότητας τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Τό ἰδεῶδες των εἶναι, νά ἔχουν

ὅλοι οἱ ἄνθρωποι παντοῦ καὶ πάντοτε ἴσα δικαιώματα.

Ἄλλ' ἡ ἀνισότης τῶν δικαιωμάτων δέν προέρχεται ἐκ τῆς θελήσεως τῶν ἄλλων, ἀλλ' ἐκ τῆς πράγματι διαφοροετικῆς ἀξίας ἐκάστου. Εἶναι δέ ἡ ἀξία αὕτη παράγωγον πολλῶν παραγόντων, ἰδιοτήτων σωματικῶν καὶ ψυχικῶν, κληρονομικῶν τε καὶ ἐπικτήτων, μέσου, ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ ἄνθρωπος ἀνεπτύχθη, ἰδεῶν καὶ περιστάσεων, αἵτινες ἐπέδρασαν ἐπ' αὐτοῦ, προλήψεων ἐπικρατουσῶν, καὶ τύχης ἀγαθῆς ἢ κακῆς. Οὕτω, τὰ δικαιώματα ἐκάστου εἶναι φύσει ἀνάλογα τῆς ἀξίας του, τῆς τε ἀπολύτου καὶ τῆς σχετικῆς εἰς ἐκάστην περίστασιν. Τοῦτο οὐδεὶς δύναται νά μεταβάλλῃ. Τοῦτο δέ ἀκριβῶς θεωροῦσι κακόν οἱ πιστεύοντες εἰς τὴν θρησκείαν τῆς Ἰσότητος. Διὰ τοῦτο καὶ πολεμοῦσι τὴν ἀνισότητα ταύτην τῶν δικαιωμάτων, μετὰ τοῦ αὐτοῦ φανατισμοῦ μεθ' οὗ ἄλλοτε οἱ Χριστιανοὶ ἐπολέμουν τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως.

Ἡ διαφορετικὴ ἀξία καθιστᾷ τοὺς μὲν ἰσχυρωτέρους καὶ ἱκανοτέρους τῶν δέ· συνεπῶς, οἱ τελευταῖοι διοικοῦνται ἀπὸ τοὺς πρώτους καὶ συμφέρει τοῦτο εἰς αὐτοὺς. Τοῦτο καταπολεμεῖ ἡ θρησκεία τῆς Ἰσότητος, διδάσκουσα ὡς δόγμα θεῖον τὴν ἐκλογὴν τῶν διοικούντων ὑπὸ τοῦ πλήθους – δηλ. τῶν ἀσθενεστέρων καὶ ἀνεπιτηδειοτέρων – ὑποβάλλει δέ τοὺς ὀδηγούς τούτους ὑπὸ ζηλότυπον ἑλεγχον, καθιστῶσα αὐτοὺς ὑπηρέτας τοῦ πλήθους. Οὕτω, καὶ ἂν ἡ ἀνάγκη φέρῃ τοὺς ἀνθρώπους εἰς ὑποταγὴν ὑπὸ τοὺς φύσει ἀνωτέρους των, προσπαθεῖ ἡ ἰσότης νά ἀφαιρέσῃ ἀπὸ αὐτοὺς τὴν ἰσχύν, ἀφαιροῦσα ἐκ τῶν προτέρων τὸ γόητρον τῆς θέσεώς των, τὴν ἀξίαν τῆς Ἀρχῆς...

... Ὁ ἐξέχων πνευματικῶς ἢ ἠθικῶς ὑποβάλλεται ὑπὸ λεπτολόγον ἐπικρισιν. Ὅσον τελειότερος, τόσον αἱ ἐπ' αὐτοῦ ἀπαιτήσεις μεγαλύτεραι.

Ἡ θρησκεία αὕτη ἔχει τὴν λατρείαν τῆς καὶ τοὺς

τύπους της λατρείας της. Δέν ἀρκεῖ, ποσῶς, νά ἀχρηστεύσῃ τις τήν ὑπεροχήν του· δέν ἀρκεῖ ποσῶς νά ὑποτάξῃ ἑαυτόν ὑπό τήν ἐξουσίαν τοῦ πλήθους· πρέπει καί νά ὁμιλῇ δι' ὠρισμένα πράγματα καθ' ὠρισμένον τρόπον, πρέπει νά παραδέχεται ὠρισμένας ἰδέας ὑπό ὠρισμένην διατύπωσιν. Δέν ἀρκεῖ μόνον νά πιστεῦῃ τις πράγματα εἰς τήν ἰσότητά, πρέπει καί κατά τάς ἐκφάνσεις αὐτῆς νά τηρῇ ὠρισμένους τύπους. Ἄλλως δέν θεωρεῖται ὁμόθητος. Οὕτω, καί ἄλλοτε: ἐάν Χριστιανός τις ἐβίου καθ' ὅλα ὡς Χριστός, καί ἐσκέπτετο καί ἐνήργει ὡς Οὗτος, δέν ἠκολούθει ὁμωςτοῦς τύπους τῆς ἀργότερον διαμορφωθείσης λατρείας, ἡγνόει τό «Πιστεῦω», θά ἐκαίετο ὡς αἵρετικός.

Συνέβη καί ἐνταῦθα, ὡς εἰς πᾶσαν θρησκείαν παραγνωρίζουσιν τήν ἀνθρωπίνην φύσιν: οἱ τύποι τῆς λατρείας ἐκυριάρχησαν. Οἱ ἄνθρωποι στρέφονται πρὸς τοὺς λατρεύοντας τήν Δημοκρατίαν, κατά τοὺς ὠρισμένους κανόνας τῆς λατρείας της.

Ὅσοι δ' ἐκ τούτων ἐπιδεικνύουσι τόν μεγαλύτερον φανατισμόν θεωροῦνται καί οἱ ἐπιτηδειότεροι διὰ τήν ἐξασφάλισιν τῆς ἐπικρατήσεως τῆς θρησκείας ἐκλέγονται ὡς ἄρχοντες καί μένουσι τοιοῦτοι ἐφ' ὅσον ὑποτάσσουσι τήν ἐξουσίαν των ὑπό τό πλήθος, καί ταπεινοῦσι τό γόπτρον τῆς θέσεώς των. Οὐ μὴν ἀλλά καί ἐφ' ὅσον καί τήν ἀτομικήν των ἀξίαν, ἐάν ἔχῃσι, ἀποκρύπτουσι, ὑποβάλλοντες τάς ἰδέας των ὑπό τήν κρίσιν τῶν πολλῶν, καί ἐγκαταλείποντες αὐτάς πρό τούτων, ἐάν δέν περιβάλλωνται αὐταὶ ὑπό τοῦ κύρους των.

Συνέβη, οὕτω, νά ἀρκῇ ἡ τήρησις τῶν τύπων διὰ νά θεωρῇται τις ὁπαδός τῆς θρησκείας. Ἐκ τῆς τηρήσεως τούτων καί μόνον, συμπεραίνεται ἡ ἐπ' αὐτὴν πίστις. Καί ἐπειδὴ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις μένει πάντοτε ἡ αὐτή, καί οἱ ἄνθρωποι μένουσι πάντοτε μέ δικαιώματα ἀνάλογα τῆς ἀξίας των, οἱ ὑπερέχοντες τῶν ἄλλων ἐπικρα-

τοῦσι καί πάλιν, ἀλλ' ὡς στοιχεῖον κύριον καί ἀπαρά-
τητον τῆς ἀξίας των εἶναι ἡ δύναμις νά παριστῶσιν
ἐαυτούς πιστεύοντας εἰς τήν ἰσότητα, καί ἂν μή πι-
στεύωσι· καί ἡ ἱκανότης νά καλύπτωσι τό πραγματικόν
πρόσωπόν των ὑπό τό προσωπεῖον τῆς τηρήσεως τῶν
τύπων τῆς λατρείας. Οὕτω, ἡ ὑποκρισία κατέστη ἡ κυ-
ριωτέρα ἰδιότης τῶν ἐξεχόντων ἐκ τῶν ὁπαδῶν τῆς
θρησκείας ταύτης. Ἄλλ' ἡ ὑποκρισία φθείρει βαθμηδόν
τόν χαρακτήρα καί οὕτω τό ἐπίτεδον τῆς ἀξίας εἰς τά
ἔθνη τά πιστεύοντα τήν ἰσότητα βαθμηδόν ταπεινοῦται,
ἐπὶ μᾶλλον καί μᾶλλον...» (Αἰάκειο, 17 Ἀπρ. 1918).

«... Ἡ μεταξύ ἀνθρώπων ἀνισότης εἶναι ἡ φυσική
κατάστασις τῆς κοινωνίας. Πάν μέτρον ἀντιτιθέμενον
εἰς τόν φυσικόν τοῦτον καί στοιχειώδη νόμον, κατ'
ἀνάγκην θά ἔχη βλαβεράς, ἴσως δέ καί ὀλεθρίας συνε-
πειάς. Αἱ Δημοκρατίαι—δηλ. ἐκεῖνο τό ὁποῖον οἱ σημε-
ρινοί πολιτικοί δικτάτορες ὀνομάζουσι Δημοκρατίας,
εἴτε βασιλευομένας εἴτε μή—ἔχουσι οὐσιώδες χαρακτη-
ριστικόν, ἔχουσι κύριον σκοπόν, τήν διά πολιτειακῶν
μέτρων, Νόμων, συνταγματικῶν θεσμῶν, συγκέντρω-
σιν ἀπεριορίστου ἐξουσίας εἰς τήν ἐκάστοτε πλειοψη-
φίαν—δηλ. καθ'αυτό εἰς τοὺς διευθύνοντας τήν πλειο-
ψηφίαν ταύτην—καταναγκαστικὴν ἐπιβολήν τῆς ἰσότη-
τος. Ἐπομένως, εὐρίσκονται εἰς διαρκὴ ἐσωτερικόν
ἀγῶνα: τόν ἀνταγωνισμόν δηλ. μιᾶς πολιτικῆς θρη-
σκείας κατὰ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἐκ τούτου, συνε-
χῆς εἶναι ὁ ἐμφύλιος πόλεμος, ἄλλοτε λανθάνων, ἄλλο-
τε φανερός· διαρκῶς δέ ἐν μέρος τῆς κοινωνίας εὐρί-
σκεται ὑπό δεινὴν πίεσιν, πολλάκις τό μεγαλύτερον
μέρος ἐνίοτε δέ σχεδόν ὁλόκληρος ἡ κοινωνία εὐρί-
σκεται δούλη μικρᾶς μερίδος, παρυσιαζομένης δυνά-
μει τῶν πολιτικῶν θρησκευτικῶν δογμάτων, ὡς ἀντι-
προσωπευούσης τήν θέλησιν τοῦ συνόλου.

Ἡ παρά φύσιν αὕτη κατάστασις γεννᾶ παρά τοῖς πολίταις τό αἶσθημα τῆς ἀβεβαιότητος, τῆς ἀμφιβολίας περί τοῦ μέλλοντος, τόν ἐγωϊσμόν, τήν ἔλλειψιν κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης, συνέχει τās ψυχάς τῶν ἀνθρώπων καί σπασματᾶ τήν πρόοδον. Αἱ σημεριναί δημοκρατικαί κοινωνίαι προοδεύουσιν ἐξωτερικῶς, κατ' ἔκτασιν καί κατ' ὄγκον, καί ὄχι ἐσωτερικῶς, κατά βάθος, κατά ποιότητα. Εἰς τὰ περιστατικά ταῦτα πρέπει, νομίζω, νά ἀποδοθῇ καί τό γεγονός ὅτι εἰς τὰ δημοκρατικά κράτη ἡ μείωσις τῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ εἶναι πολύ μεγαλυτέρα...» (Αἰάκειο, 22 Ἰουλ. 1918).

«... Μέσα στήν σημερινή Ἑλλάδα ἐγκρέμισαν ὅλα τὰ εἰδῶλα γιά νά ὑποχρεωθῇ ὁ Λαός νά λατρεύσῃ μίαν ἀφηρημένην ἰδέαν πού τήν ὠνόμασαν Δημοκρατία. Ἡμπορεῖ αὐτό θεωρητικά καί λογικά νά ἦταν σωστό. Ἀλλά ἦταν ἐνάντιο στήν ἀνθρώπινη φύσιν. Καί ἔτσι ὁ Ἑλληνικός Λαός ἀφοῦ ἔχασε τὰ εἰδῶλά του, δέν λατρεύει πιά τίποτα...» (Ἀθήνα, 26 Μαρτ. 1930).

Μετά ἀπό τὰ παραπάνω, προχωροῦμεν εἰς ἕνα ἀξιόλογον κείμενον διά τούς δεσμούς δημοκρατίας-καπιταλισμοῦ, πού ἐτελείωνε καί μέ μίαν ἐνδιαφέρουσαν σημείωσιν διά τούς ἐβραίους:

«... Ἄν ἐξετάσουμε καλά καλά τί θά πῇ Δημοκρατία στήν Ἀμερική καί εἰς τās Δυτικάς Δυνάμεις, βρίσκουμε ὅτι πρόκειται περί τοῦ φιλελευθερισμοῦ, δηλαδή τοῦ κοινοβουλευτικοῦ λιμπεραλισμοῦ. Γιατί ἄλλοιῶς τί ἐννοοῦνε μέ Δημοκρατία; Ἀλλοιῶς Δημοκρατία εἶναι καί ἡ Γερμανία καί ἡ Ρωσία –ἀγκαλά τήν Ρωσία δέν τήν ἀπέκλειαν πρίν συνενωθῇ μέ τήν Γερμανία– καί ἡ Ἰταλία ἀκόμα. Αὕτη λοιπόν ἡ Δημοκρατία –ἡ democracy– εἶναι τό παιδί τοῦ καπιταλισμοῦ. Εἶναι τό ὄργανο μέ τό

όποιο ὁ Καπιταλισμός κυριαρχεῖ ἐπάνω στή λαϊκὴ μάζα. Εἶναι τὸ ὄργανο μέ τὸ ὅποιο κατορθώνει ὁ Καπιταλισμός νά παριστάνῃ τὴν θέλησί του ὡς τὴν λαϊκὴ θέλησι.

Αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς Δημοκρατίας χρειάζεται ἐκλογές καθολικῆς μυστικῆς ψηφοφορίας, ἄρα ὠργανωμένα κόμματα, καὶ συνεπῶς μεγάλα κεφάλαια. Χρειάζεται γιὰ τὸν ἴδιο λόγο ἐφημερίδες, ἄρα μεγάλα κεφάλαια. Χρειάζεται ἐκλογικὴ ὁργάνωσι κάθε φορὰ καὶ ἐκλογικούς ἀγῶνες, ἄρα χρήματα. Καὶ τόσα ἄλλα πού ἀπαιτοῦν κεφάλαια. Ἐπομένως μόνον οἱ κάτοχοι τοῦ μεγάλου κεφαλαίου ἢ τὰ ὄργανά τους μποροῦν νά κάμουν τέτοιους ἀγῶνες. Ἀνθρωποὶ ἢ καὶ ὁμάδες ἀνθρώπων χωρὶς κεφάλαια ὅσο μεγάλα καὶ ἂν εἶναι τὰ ἰδανικά πού ὑπερασπίζονται εἶναι προωρισμένοι νά χάσουν. Ὅταν δέ ἔχη κανεὶς τίς ἐφημερίδες τότε μορφώνει καὶ τὴν κοινὴ γνώμη ὅπως θέλει. Καὶ ἂν ἀκόμη ὑπερασπίζεται πράγματα πού γυμνά θά τὰ ἀπεστρέφετο ὁ λαός, τὰ σκεπάζει μέ τέτοια δημοσιογραφικά ρούχα, ὥστε νά τὰ καταπίνῃ ὁ λαός. Ἡ καὶ ἂν δέν τὰ καταπίνῃ, βάζει τίς ἐφημερίδες νά γράφουν πῶς τὰ κατάπιε. Καὶ τότε ὁ καθένας πιστεύει ὅτι ὅλοι οἱ ἄλλοι τὰ κατάπιαν. Καὶ ὑποτάσσεται καὶ αὐτός.

Λοιπὸν ἡ Δημοκρατία εἶναι τὸ μονογενές καὶ γνήσιον παιδί τοῦ Καπιταλισμοῦ, καὶ τὸ ὄργανό του πού ἐπιβάλλει τὴν θέλησί του κάνοντάς την νά φαίνεται ὡς ἡ λαϊκὴ θέλησι.

Ἀπὸ τὴν ἄλλῃ μεριά ὁ Καπιταλισμός γιὰ νά συσσωρεύσῃ τὰ κεφάλαια στὰ χέρια ἐκείνων πού τὸν ἐκπροσωποῦν, καὶ νά κάμῃ ὅλον τὸν ἄλλο κόσμον σκλάβους του – μὰ σκλάβους πού νά νομίζουν πῶς εἶναι ἐλευθέροι – ἔχει ἀνάγκη τῆς ἐλευθέρας οἰκονομίας καὶ τοῦ περιορισμοῦ τοῦ κράτους ἀπὸ κάθε ἐπέμβασι εἰς τὴν οἰκονομίαν τῆς κοινωνίας. Καὶ ἂν πάλι πού καὶ πού χρειάζεται καμμία ἐπεμβασούλα, πάλι πρέπει ἡ μηχανή

του κράτους νά είναι στά χέρια του, ὥστε ἡ ἐπέμβασι, πάντα ὅσο τό δυνατόν μικρότερη, νά είναι πάντα πρὸς ὄφελός του.

Κράτη, πού ἐπικρατεῖ ἡ διευθυνομένη οἰκονομία, ὅσον καί ἂν εἶναι δημοκρατικά –καί ἐννοοῦμε τέτοια πού νά ἀποσκοποῦν στό γενικό συμφέρον τοῦ λαοῦ– δέν συμφέρουν τόν Καπιταλισμό. Γιατί μέσα σέ τέτοια κράτη δέν εἶναι δυνατή ἡ ἐκμετάλλευσι τοῦ συνόλου τοῦ λαοῦ ἀπό τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ Καπιταλισμοῦ. Ἀκόμα δέ περισσότερο ὅταν αὐτά τά κράτη εἶναι καί ὀλοκληρωτικά. Γιατί ἐκεῖ μέσα οὔτε κἀν τόν Τύπο μπορεῖ ὁ Καπιταλισμός νά ἔχη στά χέρια του, οὔτε τήν κοινή γνώμη νά διευθύνῃ κατὰ τά συμφέροντά του, οὔτε μέ κομματικές μανουῖβρες νά ἀναποδογυρίξῃ ὅ,τι δέν τόν συμφέρει, οὔτε μέ ἐκλογές νά γίνεται κύριος τῆς Κρατικῆς Μηχανῆς.

Τέτοια κράτη μπορεῖ νά εἶναι λαϊκώτατα, καί νά κυριαρχῇ μέσα σ' αὐτά τό καθαρό λαϊκό συμφέρον. Ἀλλά ὁ Καπιταλισμός τά ὀνομάζει τυραννίες –φασιστικές, χιτλερικές κ.λπ.– ὀνόμαζι δέ Δημοκρατίες, παίζοντας μέ τήν λέξι, τά κράτη πού στό σύστημά τους ἐπικρατεῖ αὐτός. Καί ξεγελάει τόν μικρό κόσμον μέ τίς λέξεις. Τήν κυριαρχία του τήν ὀνομάζει Δημοκρατία. Τό σύστημά του τό πολιτικό πού ἐπιβάλλεται τό ὀνομάζει λιμπεραλισμό, φιλελευθερία, ἄρα καί Ἐλευθερία.

Μέ τήν Ρωσία ὁμως συνέβη τό παράδοξο: νά ἔχη πέρασι στήν Ἀμερική ὡς Δημοκρατία, ἐνῶ ἦταν ὀλοκληρωτικό κράτος. Γιατί; Γιατί ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ ἀμερικανικοῦ λαοῦ ἐσυμπαθοῦσε τόν Κομμουνισμό, καί ἡ ροπή τῆς Νεολαίας πρὸς αὐτόν ἦταν. Καί ἔτσι ἦταν συμφέρον εἰς τόν Καπιταλισμό, διά τῆς κολακείας πρὸς τήν Ρωσία νά κρατᾷ τόν ἐσωτερικό του κομμουνισμό δίπλα του. Καί ἔπειτα τά ἐθνικά ὀλοκληρωτικά κράτη ἦταν ἐνάντια πρὸς τήν Ρωσία ἐνεκα τοῦ διεθνικοῦ κομ-

μουνισμού της. Καί αυτά ήτανε τά πιό επικίνδυνα γιά τό καπιταλιστικό σύστημα, γιατί ήτανε ώργανωμένα γιά τήν οικονομική πάλη.

Ώστε μπορεί ή συνένωσις τής Ρωσίας μέ τήν Γερμανία νά εσύγχυσε τόν πολύ κόσμο πού έτρέφετο μέ έπεα πτερόεντα, αλλά τούς εκπροσώπους του Καπιταλισμού πού διευθύνουν τό πολιτικό καί οικονομικό του σύστημα δέν τούς εσύγχυσε, γιατί τούς εφάνηκε παράδοξο τέρας, καί ανατροπή τών ιδανικών του, αλλά τούς εσύγχυσε μόνο καί μόνο γιατί δέν ξέρουνε τί νά πούνε στήν Κοινή Γνώμη καί πώς νά τήν ξεγελάσουνε.

Ώστε δέν πρόκειται γιά ιδανικά καί γιά ανατροπή των. Τουλάχιστον γιά κείνους πού διευθύνουν. Καί έννοούμε ιδανικά τής έλευθερίας, τής ισότητος, τής δικαιοσύνης, τής ανεξαρτησίας καί τά τέτοια.

Πρόκειται απλούστατα γιά τά εξής: επικράτησις του Καπιταλισμού καί επιβολή τών μέσων τής κυριαρχίας του, δηλαδή Δημοκρατίας, άτομικού λιμπεραλισμού, έλευθεροτυπίας κ.λπ., ή επικράτησις του ολοκληρωτικού κράτους καί επιβολή τών μέσων τής κυριαρχίας του, όργανωσις τής κοινωνίας, διανομή του πλούτου, ύποταγή του άτομου εις τό σύνολο, Τύπος ως όργανο του συνόλου κ.λπ. Από τή μιά μεριά Άγγλία, Γαλλία, Άμερική. Από τήν άλλη Γερμανία, Ρωσία, Ιταλία. Αυτοί είναι οί προπαγανδισταί. Αί άλλαι, ή ακόμη δέν αποφασίστηκαν, ή δέν μπορούν νά πάνε εκεί πού τούς σπρώχνουν τά ιδανικά τους, ή δέν τούς συμφέρει νά πάνε ένεκα ειδικών αιτιών. Οί Έβραίοι είναι φυσικά μέ τίς Δημοκρατίες. Γιατί μέ άλλο σύστημα δέν ήμπορούν νά επικρατήσουν. Είναι λίγοι, καπιταλισταί καί διεθνισταί. Καί αν δέν τούς έδωκαν οί Γερμανοί πάλη μέ τίς Δημοκρατίες θά ήταν» (Κηφισιά, 22 Ιαν. 1940).

Είναι τόσο εύγλωττα τά κείμενα, ώστε δέν χρειάζονται ούτε

σχόλια, ούτε εξηγήσεις. Καί συνεχίζομεν μέ τās απόψεις του περί κοινοβουλευτισμοῦ καί κομμάτων, ὅπως αὐτά τὰ ὀλέθρια τὰ ἐγνώρισεν ἡ Ἑλληνική πραγματικότης:

«... Ξέρετε ὅλοι σας, ὅτι πρὶν ἀπὸ τὸ καθεστῶς τῆς 4ης Αὐγούστου εἶχαμεν τὸ λεγόμενον κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα. Δέν ἔχω σκοπὸν νὰ κρίνω καθόλου τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα, διότι αὐτὸ παρουσιάζεται εἰς τās διαφόρους χώρας ὑπὸ διαφόρους μορφάς ἀναλόγως τῶν ἠθῶν, τῶν ἐθίμων, τῆς ἱστορίας ἐνὸς ἐκάστου λαοῦ, τῆς ἰδιοσυγκρασίας του καὶ τοῦ χαρακτήρος του. Εἶναι χώραι, εἰς τās ὁποίας ἔχουν πεποίησιν τουλάχιστον οἱ πολῖται τῶν χωρῶν αὐτῶν, διὰ τοὺς παρουσιάσθη ὡς εὐεργετικόν. Οὐδεὶς ψόγος. Εἶναι χώραι, εἰς τās ὁποίας τὸ πολίτευμα αὐτὸ ἐφάνη καταστρεπτικόν καὶ τὸ κατεκρήμνισαν. Οὐδεμία ἐπικρίσις. Ἡμεῖς ἔχομεν μονάχα τὰ φαινόμενα τῆς χώρας μας νὰ ἐξετάσωμεν. Τί συμβαίνει εἰς αὐτήν καὶ τίποτε ἄλλο. Δέν ἔχω σκοπὸ νὰ κρίνω τās ἐσωτερικὰς περιπετείας καὶ τὰ καθεστῶτα ἄλλων χωρῶν, καθὼς δέν θ' ἀνεχθῶ ποτέ, ξένοι νὰ ἐπιχειρήσουν νὰ ἀναμειχθῶν εἰς τὰ ἐσωτερικά μας...

... Εἰς ἡμᾶς τὸ κοινοβουλευτικὸν πολίτευμα παρουσιάσθη καὶ ἔδυσσε καὶ ἐβασάνισε τὸν ἑλληνικὸν λαόν ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ κομματικοῦ καθεστώτος. Κομματικὸν δέ καθεστῶς ἦτο τότε εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ θά ἦτο, ἐάν ἴσχυε καὶ τώρα ἡ διακυβέρνησις τοῦ τόπου ἀπολύτως ὑπὸ τοῦ ἰσχύοντος ἐκάστοτε κόμματος. Καὶ ἐάν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπῆρχεν ἓνα καὶ μόνον κόμμα, θά ἔμπορῶσε κανεὶς νὰ τὸ ἀνεχθῇ κάπως. Ἀλλὰ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐπειδὴ τὸ πολίτευμα ἦτο κοινοβουλευτικὸν καὶ φιλελεύθερον, ὑπῆρχον δύο, τρία, τέσσερα, πέντε, δέκα καὶ περισσότερα κόμματα. Κάθε κόμμα εἶχε τὴν ἀρχὴν διὰ τοὺς ὁπαδούς του, τὴν ἀρχὴν τὴν ὁποίαν ἠξεύρετε

δλοι καί τήν εἶδατε δλοι σας καί δλοι τήν ὑπέστημεν, ὅτι τό κόμμα εἶναι θρησκεία.

Ἐνθυμεῖσθε ὅτι αὐτή ἦτο ἡ γενική ἀρχή τῶν διευθυνόντων τά κόμματα: τό κόμμα εἶναι θρησκεία. Δηλαδή ἀπέναντι τοῦ συμφέροντος τοῦ κόμματος δέν ὑπῆρχον συμφέροντα τῆς Πατρίδος, δέν ὑπῆρχον συμφέροντα τῆς κοινωνίας, τήν ὁποίαν πολλάκις τά κομματικά συμφέροντα ἠπειλήσαν νά καταστρέψουν, δέν ὑπῆρχον οὔτε συμφέροντα τῆς οἰκογενείας, διότι ἐνθυμεῖσθε πολὺ καλά ὅτι ἡ μσαλλοδοξία τῶν κομμάτων ἦτο τοιαύτη, ὥστε οὔτε γάμοι ἐγίνοντο μεταξύ οἰκογενειῶν διαφόρων κομμάτων, θά ἦτο δέ σκάνδαλον ἐάν κανεῖς ἐνυμφεύετο νέαν ἢ ἀντιθέτως ἂν καμμία ὑπανδρεύετο νέον ἀνήκοντα εἰς ἄλλον κόμμα. Καί ἔτσι ἡ Ἑλλάς ἦτο διεσπασμένη εἰς ὁμάδας ἐσωτερικάς, ἀλληλομισουμένας καί ἀλληλοσφαζομένας πολλές φορές, διότι τό αἷμα δέν ἐχύθη οὔτε ἀπαξ, οὔτε δῖς διά κομματικούς λόγους εἰς τήν χώραν αὐτήν. Αἷμα τό ὁποῖον ἀνήκε καί εἰς ἀνωτάτους πολίτας, αἷμα τό ὁποῖον ἀνήκε καί εἰς ἀπλούς χωρικούς. Ἡ κουμπούρα ἦτο τό μέσον τῆς ἐκλογικῆς πειθοῦς, ὅταν δέν ἐφθανε τό κρασί. Δέν εἶναι ὠληθές ὅτι ὁ λαός δέν ἀντέδρασε κατά τῆς καταστάσεως αὐτῆς. Ἀντέδρασε πολλάκις, ἀλλά δέν ἠγνοήθη. Τό κίνημα τοῦ 1909, καί ἐννοῶ ὄχι τό στρατιωτικόν, ἀλλά τό λαϊκόν κίνημα, ἦτο ἀντίδρασις κατά τῶν κομμάτων, ἀλλά δέν ἠγνοήθη, παρεστράτησε καί ἐδημιούργησε νέαν κομματικὴν κατάστασιν. Τό ὅ,τι συνέβη κατόπιν μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἦτο προσπάθεια διαφόρων φιλοδόξων καί φιλάρχων προσώπων νά ἐκμεταλλεuthoῦν τό κοινόν ἑλληνικόν αἶσθημα, τό κοινόν αἶσθημα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, τό ἐναντίον τῶν κομμάτων καί δι' αὐτό εἶδομεν κινήματα, ἐπανάστασεις, δικτατορίας καί χίλια δύο ἄλλα πράγματα, τά ὁποῖα ναι μέν ἔφεραν κακοὺς καί ψυχροὺς καιροὺς εἰς τήν χώραν αὐτήν, ἀλλά

διά τῶν ὁποίων ἀπεδείχθη συγχρόνως, ὅτι ὑπῆρχεν ἓνα λαϊκόν αἶσθημα κατά τοῦ κομματικοῦ καθεστώτος, τό ὁποῖον τά πρόσωπα αὐτά ἐξητοῦσαν νά ἐκμεταλλεuthoῦν.

Ὑπῆρξε μία ἐποχή καί μάλιστα σᾶς τήν ὀρίζω, εἰς τά 1928, ὅπου μερικά πρόσωπα ἐπὶ κεφαλῆς κομμάτων ἐσκέφθησαν καί εἶπαν: «ἡ βλάβη πού ἐπέρχεται εἰς τόν τόπον μας εἶναι διότι ὑπάρχουν πολλά κόμματα. Νά τά κάμωμεν δύο, οὕτως ὥστε τό ἓνα νά διαδέχεται τό ἄλλο καί θά ἔχωμεν τότε ἓνα θαυμάσιο πολίτευμα, τό ὁποῖον ἰσχύει καί εἰς ἄλλας χώρας καί τās ὁποίας πρέπει νά μιμηθῶμεν». Πάντοτε ἡ μίμησις καί ἔτσι διά διαφόρων μέσων καί πιέσεων τά ἔκαμαν δύο. Καί τί συνέβη κατόπιν; Ὅτι μόνον του τό σύστημα τό κομματικόν ξαναδημιούργησε σιγά-σιγά ὄχι μόνον τά πολλά κόμματα, ἀλλά καί τά δύο μεγάλα, τās δύο παρατάξεις, ὅπως τās ἔλεγον, διότι ἡ κάθε μία ἀπό αὐτάς περιελάμβανε πλῆθος ἄλλων κομμάτων. Οὕτως ὥστε εἶχαμεν καί τό κακόν τῶν παλαιῶν κομμάτων, εἶχαμε καί τās δύο παρατάξεις ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία ἐζήτει νά ἐξοντώσῃ τήν ἄλλην, διότι ἐάν δέν ὑπῆρχεν ἡ προσπάθεια τῆς ἀλλήλοεξοντώσεως, δέν θά μπορούσε νά ζήσῃ οὔτε ἡ μία οὔτε ἡ ἄλλη. Καί κατελήξαμεν κατ' αὐτόν τόν τρόπον ὁ ὁποῖος ἀπέδειξε τήν τελείαν γυμνότητα τοῦ καθεστώτος αὐτοῦ ἀπό πάσης ἀπόψεως, καί ἠθικῆς καί ὑλικῆς. Ἀλλά δέν ἐφθασε ἕως ἐκεῖ τό πρᾶγμα. Ἐξηκολούθησε καί μετὰ τήν ἔλευσιν ἀκόμη τοῦ Βασιλέως, τόν ὁποῖον ἐφέραμεν ὀπίσω καί τόν ἐγκαταστήσαμεν εἰς τόν θρόνον του, διά νά ἡμπορέσωμεν ὅλοι οἱ Ἕλληνες νά συσπειρωθῶμεν περὶ αὐτόν ὡς σημαίαν καί σύμβολον τῆς ἐνότητός μας. Ἡ Βουλὴ τοῦ 1936, ἡ τελευταία Βουλὴ, παρουσίασε τό θέαμα αὐτῶν τῶν δύο παρατάξεων μέ τās ὑποδιαίρεσεις κάθε μᾶς εἰς περισσότερα κόμματα καί τῆς πλήρους ἀδυναμίας τοῦ κόμματος νά δώσῃ

Κυβέρνησιν εἰς τὴν χώραν καὶ τῆς πλήρους ἀδυναμίας του ν' ἀντιπαχθῇ κατὰ τοῦ κομμουνισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἠπεῖλει ν' ἀναπρέψῃ τὰ πάντα. Ὅχι μόνον δέ ν' ἀντιπαχθῇ κατὰ τοῦ κομμουνισμοῦ δέν ἡδυνήθη ἡ Βουλὴ ἐκείνη, ἀλλὰ καὶ ἐκαλλιέργησαν καὶ αἱ δύο παρατάξεις τὴν ἐπιθυμίαν συμπράξεως μετὰ τοῦ κομμουνισμοῦ, ὅπως ὠφεληθοῦν τῶν ψήφων του. Διότι διὰ τὸ κομματικόν καθεστῶς δέν εἶχεν ἰσχύν τὸ ποιόν καὶ ἡ ἀξία, ἀλλὰ μόνον ὁ ἀριθμὸς τῶν ψήφων. Δέκα ψῆφοι κομμουνιστῶν ἤξιζον τὸ ἴδιο ὅπως καὶ δέκα ψῆφοι τῶν ἀρίστων πολιτῶν.

Ἡ διαρροή τοῦ τόπου ἦτο φοβερά. Διὰ νὰ κάμουν ἀκόμη καὶ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον τοῦ 1935, ἐχρειάσθημεν νὰ δανεισθῶμεν ὅπλα ἀπὸ τοὺς γείτονάς μας. Εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασιν εὕρισκόμεθα. Ἀφήνω τὴν οἰκονομικὴν καὶ συναλλαγματικὴν κατάστασιν, ἀφήνω τὴν κατάστασιν ἀπὸ ἀπόψεως γεωργίας, ἀπὸ ἀπόψεως ἐργασίας καὶ βιομηχανίας. Ἐ! ποῖός λουπὸν μποροῦσε νὰ μοῦ πῇ ὅτι κακὰ ἔκαμα νὰ κάμω τὴν 4ην Αὐγούστου; Ὅλαι αἱ συνταγματικαὶ θεωρίαι καὶ τὰ δόγματα τὰ φιλοσοφικὰ τοῦ φιλελευθερισμοῦ δέν ἀξίζουσιν οὔτε μιὰ τρίχα ἀπὸ τὴν κεφαλὴν τῆς Ἑλλάδος...» (Λόγος, 28 Ἀπρ. 1939).

Τὰ κόμματα, ἐσκεμμένως, καὶ ἐξ αἰτίας καὶ μόνο τῆς λειτουργίας των διαλύουν τὴν Ἐθνικὴν Ἐνότητα, πού εἶναι ζωτικῶς ἀναγκαῖα διὰ τὴν ὑπαρξιν καὶ πρόοδον τοῦ ἔθνους. Ἰδοὺ τί εἶπεν ὁ Μεταξάς:

«... Τὴν ἐνότητα αὐτὴν τὴν ἐσωτερικὴν μας τὴν παρέλυαν τὰ κόμματα. Χωρὶς νὰ θέλω νὰ ἀδικήσω κανένα, δέν δύναμαι νὰ κρύψω καὶ τὸ ἁμάρτημα τῶν κομμάτων. Ἀλλ' ἦτο ἁμάρτημα συμφυές πρὸς τὸν ὁργανισμόν τῶν κομμάτων. Δέν εἶναι δυνατόν μέσα εἰς ἓνα τόπον νὰ

ζήση και νά υπάρξει ένα κόμμα εάν δέν ἐξάψη τά μίση και τά πάθη ἐναντίον τοῦ ἀντιθέτου κόμματος. Μόνον διά μιᾶς τοιαύτης ἀδιαλλαξίας, τήν ὁποίαν τά κόμματα σιωπηρῶς συνεζήτουν νά τήν ἐξασκοῦν τό ένα πρὸς τό ἄλλο, μόνο ἔτσι ἦτο δυνατόν νά ζήσουν, ὁ δέ λαός, ὁ ὁποῖος τά παρηκολούθει, διηρημένος και αὐτός, χωρίς νά γνωρίζη διατί ἐχθρεύεται τόν φίλον του, τόν συγγενή του, χωρίς πολλές φορές νά γνωρίζη κατά βάθος διατί διέσπα οὕτω τήν ἐσωτερικήν του ἡσυχίαν, ἀπηλπίζετο ὁ ἴδιος διά τόν ἐαυτόν του και ἔχανε ἀπολύτως τό ἠθικόν του. Ἐπρεπε λοιπόν νά καταλυθοῦν τά κόμματα και κατελύθησαν...

... Ἀπό τό ἄλλο μέρος ἡ διαίρεσις αὐτή και ἡ διάσπαισις ἡ ἐσωτερική ἐπέτρεψαν εἰς τόν ἐχθρόν τοῦ ἔθνισμοῦ μας νά εἰσχωρήσῃ τόσον βαθειά μέσα εἰς τά σπλάχνα τά ἑλληνικά, ὥστε νά καταστῇ ὄχι μόνον κίνδυνος πραγματικός και ἀπειλητικός νά ἐκραγῇ εἰς καταστροφὴν ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμήν. Αὐτός ὁ ἐχθρός ἦτο ὁ κομμουνισμός. Καὶ αὐτόν τόν ἐπατάξαμεν...» (Λόγος, 20 Μαΐου 1938).

Ἡ σχέσις δημοκρατίας-κομμουνισμοῦ εἶναι ὅτι ἡ μία προ-
 λειαίνει τό ἔδαφος πρὸς ἐπικράτησιν τοῦ ἄλλου. Δι' αὐτό ποτέ
 και πουθενά δέν κατηγοροῦνται ἀπὸ τοὺς κομμουνιστάς οἱ
 δημοκράται. Ἀπεναντίας οἱ κομμουνισταὶ ζητοῦν μονίμως
 περισσότερην δημοκρατίαν, διότι γνωρίζουν πῶς ἡ περισσο-
 τέρα δημοκρατία καταλήγει εἰς τόν κομμουνισμόν. Ὁ Μετα-
 ξᾶς τὰ εἶχε ἴδει αὐτά. Κι ἂν αὐτά πού εἶχε ἴδει τότε ὁ Μεταξᾶς
 τὰ ἐβλεπαν μετέπειτα οἱ πολιτικοί, δέν θά εἶχαμε οὔτε κινή-
 ματα, οὔτε τρία ἔτη συμμαροριτοπολέμου. Τά παρακάτω λόγια
 τοῦ Μεταξᾶ εἶναι πάντοτε ἐπίκαιρα!

«... Εἶχε γίνει αἰσθητόν, σᾶς λέγω, ἀπὸ χρόνια, τόσον

πολύ αισθητόν, ὥστε δύο χρόνια πρὸ τῆς 4ης Αὐγούστου εἰς τὰ 1934 ἐγὼ ὁ ἴδιος δημοσίᾳ εἶπα διὰ τοῦ Τύπου δι' ἐπισήμων δηλώσεών μου, ὅτι δέν ἦτο πλέον δυνατόν νά κρατηθῇ ὁ κοινοβουλευτισμός εἰς τὴν Ἑλλάδα, διότι μᾶς ἔφερε κατ' εὐθείαν εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ κομμουνισμοῦ. Ζήτημα δέν εἶναι πλέον πῶς θά τὸν σώσωμεν, οὔτε πῶς θά τὸν κρατήσωμεν εἰς τὸν τόπον μας. Τό ζήτημα εἶναι, εἶπα, πῶς θά ἐξέλθωμεν ἀπὸ τὸν κοινοβουλευτισμόν. Ἀπὸ ποία πόρτα, ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ κομμουνισμοῦ ἢ ἀπὸ τὴν πόρτα τοῦ ἐθνικοῦ Κράτους; Νά μείνωμεν, δέν ἦτο δυνατόν...» (Λόγος, 31. Ὀκτ. 1937).

Ἀλλά, μήπως τό κοινοβούλιον ἐκφράζει τὴν λαϊκὴν θέλησιν; Ὁχι, λέγει ὁ Μεταξάς. Ὁ κοινοβουλευτισμός ἀντιπροσωπεύει τὰ συμφέροντα τῆς πολιτικῆς ὀλιγαρχίας. Ἐπὶ πλέον εἶναι «πολίτευμα ξένον πρὸς τὴν χώραν πού εἰσήχθη ἐξ ἀνιγραφῆς...».

«... Διὰ ποῖον λόγον ἡ λαϊκὴ θέλησις δέν εὑρίσκει τὸν τρόπον νά ἐκφρασθῇ διὰ τοῦ Κοινοβουλίου; Διότι τό σύστημα τό ὁποῖον διεῖπε τὴν Ἑλλάδα, ὁ κοινοβουλευτισμός, δέν ἦτο ἀπαύγασμα τῆς ἐσωτερικῆς ἀναπτύξεως τῆς χώρας, δέν ἀντεπροσώπευε τὴν λαϊκὴν θέλησιν, ἀλλά ἦτο μέσον διὰ τοῦ ὁποῖου ἡ πολιτικὴ ὀλιγαρχία, ἓνας πολιτικός ὀλιγαρχικός φεουδαρχικός φεουδαλισμός, ἐπέβαλε τὴν ἰδίαν αὐτοῦ θέλησιν καὶ ἐδέσποζε καὶ ἐπὶ τοῦ λαοῦ καὶ ἐπὶ τοῦ Κράτους.

Καὶ διὰ νά δεσπόσῃ ἀσφαλῶς ἐπὶ τοῦ λαοῦ διήρει τὸν λαόν αὐτόν, ὁ ὁποῖος ἦτο ὅλος ἐνιαῖος καὶ σύμφωνος, τὸν ὁποῖον ἐπρεπε νά διέπῃ ἓν καὶ μόνον πολιτικόν πρόγραμμα, τὸν διήρει δέ εἰς κόμματα καὶ κομματίδια, εἰς μερίδια καὶ φατρίας τεχνητῶς, διότι κατ' ἄλλον τρόπον δέν θά ἦτο δυνατόν νά ἐπιβληθῇ ἡ πολιτικὴ

αὐτοῦ ὀλιγαρχία.

Καί διήρει δέ τεχνητῶς κατὰ τοιοῦτον τρόπον καί ἐξῆπτε τὰ πάθη μεταξύ τῶν οὕτω διηρημένων πολιτῶν εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε πολλάκις ἐδιχάσθη ὁ τόπος, διηρέθη εἰς δύο Κράτη ἡ Ἑλλάς, ἐπαναστάσεις ἐγένοντο ἀπὸ ἐπαρχίας εἰς ἐπαρχίαν, αἱματοκυλίσθη ὁ τόπος, καί πολλάκις εἶχομεν μακρὸν ἀμοιβαῖον αἱματηρὸν ἀλληλοφάγωμα. Ἔτσι διὰ τῆς διαιρέσεως τοῦ λαοῦ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ἐδέσποζεν ἡ πολιτικὴ αὐτῇ ὀλιγαρχία, εἶχε καταστήσει τὸ Κράτος ὑπόδουλον πρὸς αὐτήν...

... Τί ἀντεπροσώπευε λοιπὸν ὁ κοινοβουλευτισμὸς ἐπὶ τόσας δεκαετηρίδας; Ἀντεπροσώπευε τὰ συμφέροντα μᾶς πολιτικῆς ὀλιγαρχίας, ἀντεπροσώπευε τὰ συμφέροντα τοῦ φεουδαρχισμοῦ, ὁ ὁποῖος διὰ τοῦ συστήματος τούτου ἐπεκάθησεν ἐπὶ τοῦ τραχήλου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἐπειδὴ εἶχεν ἀνάγκην ἀπὸ τὰ κόμματα, ἐνῶ ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἦτο βαθέως ἠνωμένος – καὶ ποῖος ἀπὸ σᾶς σκέπτεται διὰ τὸν τρόπον του διαφορετικὰ ἀπὸ τὸν ἄλλον; – ἐπειδὴ εἶχεν ἀνάγκην ἀπὸ κόμματα καὶ κόμματα δὲν ἐδίδεν ὁ τόπος, διότι δὲν ἐβγαίναν ἀπὸ τὴν φυσικὴν ἀνάγκην τοῦ τόπου, τὰ ἐδημιούργησε τεχνητῶς καὶ τοὺς ἔδωκε ὀνόματα παρὰδοξα. Καὶ ἐπειδὴ δὲν ἠμποροῦσαν νὰ προέλθουν τὰ κόμματα αὐτὰ ἀπὸ διαφορῶν ἰδεολογίας, διότι ἡ ἰδεολογία τῶν Ἑλλήνων εἶναι μία καὶ ἡ αὐτὴ δι' ὅλους τοὺς Ἕλληνας, ἐδημιούργησαν ὡς τρόπον παραγωγῆς τῶν κομμάτων τὰ ἀτομικὰ συμφέροντα τῶν πολιτῶν, ἐξάπτοντα τὰ μὲν εἰς βάρος τῶν δέ.

Καί ἐνῶ τίποτε δὲν μᾶς διήρει τοὺς Ἕλληνας, ἐνῶ ἔπρεπε νὰ εἴμεθα ἓνας λαὸς ἐνιαῖος μὲ μίαν καὶ ἐνιαίαν θέλησιν, εὐρέθημεν διηρημένοι καὶ εἰς τὰς πόλεις καὶ εἰς τὸ τελευταῖον χωριό. Εὐρέθημεν διηρημένοι μεταξύ μας, ἀλληλαφρίζοντες, δυστυχῶς δέ καὶ

άλληλοσφαζόμενοι... (Λόγος, 6 Νοεμ. 1937).

Ἡ δημοκρατία καί ἡ ἐξ αἰτίας αὐτῆς ἐθνική παρακμή ἦτο ὁ πρῶτος λόγος δημιουργίας τῆς 4ης Αὐγούστου. Ὁ δεύτερος ἦτο ὁ ἀπειλητικός κομμουνισμός, διά τόν ὁποῖον ὁ Μεταξάς ἔκανε τόν περίφημον χαρακτηρισμόν ὅτι δέν εἶναι «φυτόν αὐτοπαραγόμενον ἐν Ἑλλάδι». Ἡ θεωρία τοῦ μαρξισμού τοῦ φαίνεται ἀστεία. Τόν ἀπασχολοῦν ὅμως αἱ μᾶζαι πού παρασύρονται εἰς τόν κομμουνισμόν.

«... Ὁ κομμουνισμός δέν εἶναι φυτόν αὐτοπαραγόμενον ἐν Ἑλλάδι. Μᾶς ἦλθεν ἑξῶθεν. Οὔτε δύναται νά εἵπῃ κανεῖς, ὅτι συμβιβάζεται μέ τόν ἐλληνικόν χαρακτῆρα τόν ἀπολύτως ἀτομιστικόν. Μᾶς ἦλθεν ὅμως ἑξῶθεν. Ἐδῶ ἔλαβεν ὑπόστασιν ἐξ ἄλλων λόγων: Πρῶτον μέν διότι προσήλθεν εἰς αὐτόν ἓνα μέγα μέρος τοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος εὗρίσκετο εἰς ἀδυναμίαν νά ἐργασθῇ, νά δημιουργήσῃ καί νά παραγάγῃ. Καί ἐπομένως εὗρίσκετο ὁ κόσμος οὗτος εἰς μίαν ἀντίθεσιν πρός τόν κόσμον τόν δημιουργοῦντα, τόν παράγοντα καί ἐν γένει ἐργαζόμενον θετικῶς, καί ἔλαβε τήν ἀρνητικὴν ὁδόν, τήν ὁδόν δηλαδή τῆς ἀνατροπῆς καί τῆς καταστροφῆς.

Εἰς αὐτόν προσήλθον ἀρκετοὶ πάσχοντες οικονομικῶς, ἐνδεεῖς, μὴ δυνάμενοι νά συντηρηθῶσι, καί διά τοὺς ὁποίους τὸ Κράτος τὸ κοινοβουλευτικόν, τὸ παράγωγον τοῦ ἐλευθέρου καπιταλισμοῦ, δέν ἐλάμβανε καμμίαν πρόνοιαν. Ἡ διαρκὴς πτώσις τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος καί ἡ ἀποδεικνυομένη ἀνικανότης του προώθησαν εἰς τόν κομμουνισμόν καί πολλοὺς ἄλλους ἐξ ἀπελπισίας. Καί ἐπὶ τέλους ἐγινε καί μόδα μεταξύ πολλῶν ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι διά νά φαίνωνται ὅτι κάτι κάμνουν καί αὐτοὶ καί κυρίως διά νά ἐπιδειχθοῦν, ἐπειδὴ ὁ καλλίτερος τρόπος τῆς ἐπιδείξεως εἶναι νά παριστάνουν ἑαυτοὺς διαφόρους τῶν ἄλλων,

έλεγον καὶ ἐνήργουν καὶ ἐβεβαίουν, ὅτι εἶναι κομμουνισταί. Γνωρίζομεν πολλοὺς νέους καὶ ἴσως καὶ πολλοὺς οἱ ὅποιοι διήλθον καὶ τὴν νεότητά των καὶ κατέχουσι μεγάλην περιουσίαν καὶ μὴ ἐργαζομένους, οἱ ὅποιοι ἐμφανίζονται εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς κομμουνισταί καὶ προαγωγοὶ τοῦ κομμουνιστικοῦ συστήματος, χωρὶς, ἐννοεῖται, νὰ παύωσιν ἀπὸ τοῦ νὰ εἰσπράττωσιν ἀνελλιπῶς τὰ εἰσοδήματά των. Ἐγινε δέ καὶ μόδα ἀκόμη καὶ μεταξύ τοῦ γυναικείου φύλου. Ἡ γυναῖκα, ὅπως γνωρίζετε, πασιονάρεται διὰ τὰ νέα πράγματα. Τῆς ἀρέσει νὰ ἐπιδεικνύεται. Καὶ δι' αὐτό μέσα εἰς τὸν κόσμον ἰδίως τῶν νεανίδων συναντᾷ κανεῖς κομμουνιστρίας, αἱ ὅποια εἶναι φανατικώταται.

Ἀλλὰ τὸ δυστύχημα ἦτο ὅτι ἓνα μέγα μέρος τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας προσήγγισε καὶ ἐν μέρει προσήλθεν εἰς τὸν κομμουνισμόν. Διὰ τοῦτο δέ, τὰ αἷτια ὑπῆρξαν πολὺ βαθύτερα. Ἡ νεολαία δὲν δύναται νὰ ζῇ χωρὶς μεγάλα ἰδανικά. Ἴσως κατόπιν, τὰ ἰδανικά αὐτὰ σβήνουν μετὰ τὴν πάροδον τῆς ἡλικίας καὶ μετὰ τὴν ἀνάγκην τοῦ ἀγῶνος τῆς ζωῆς, ἀλλ' ἐφ' ὅσον εἶναι νέος ὁ ἄνθρωπος, δὲν δύναται νὰ ζῇ χωρὶς ἰδεώδη. Ἡμπορεῖ νὰ ζῇ χωρὶς ψωμί, χωρὶς ἰδεώδη ὅμως εἶναι ἀδύνατον νὰ ζῇ. Εἰς τὸν νέον ἐφαρμόζεται κυρίως τὸ ἐκκλησιαστικόν λόγιον: «Οὐκ ἐπ' ἄρτι ζῆσεται μόνον ὁ ἄνθρωπος». Τίνα ἰδεώδη εἶχεν ὁ νέος Ἑλλήν μετὰ τὰς καταστροφὰς τοῦ μεγάλου πολέμου, μετὰ τὸ ξέσχισμα τὸ ἐσωτερικόν τοῦ ἔθνους, μετὰ τὴν μικρασιατικὴν καταστροφὴν καὶ τὸ θάψιμο πάσης ἐλπίδος ἑλληνικῆς; Τίνα ἰδεώδη ἠδύνατο νὰ ἔχη ὁ νέος μετὰ τὸν πόλεμον, ὅταν ἐδιδάσκετο ὅτι δὲν ὑπάρχει πλέον λόγος νὰ ὑπάρχῃ Πατρίς καὶ διαφορὰ μεταξύ τῶν ἐθνῶν, καὶ ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἐπρεπε νὰ ἀποτελέσωμεν μίαν κοινωνίαν, ἀφοῦ εἴμεθα ὅλοι ἴσοι; Τίνα ἰδανικά ἠδύνατο νὰ ἔχη ὁ νέος, ὅταν τοῦ ἔλεγον, ὅτι οἱ στρατοὶ εἶναι περιττοί, ὅτι εἶναι περιτταί

αί μεγάλοι έορταί μας, αί έθνικαί, περιττά καί τά άγάλματα τών ήρώων τής Έπαναστάσεως; Τίνα πολιτισμόν θά έξητούσαμε από αυτούς τούς νέους νά δημιουργήσουν; Έξετάσθη λοιπόν καί ο νέος καί έξήτησε τά ιδεώδη εκεί πού παρουσιάζοντο, οιασδήποτε ποιότητος καί αν ήσαν ταύτα...» (Λόγος, 6 Σεπτ. 1936).

Είς τούς νέους ο Μεταξάς έδωσεν ιδεώδη καί δυνατότητας σταδιοδρομίας καί άνεκούφισεν είς τό έπακρον τούς ένδεείς, ιδίως τήν έργατικήν τάξιν, μέ τήν έξάίρετον φιλεργατικήν πολιτικήν του. Ούτω έστέρησεν τόν κομμουνισμόν από τήν εύκαιρίαν νά παρασύρη νέους ή εργάτας. Διά τό έθνικόν φρόνημα, πού άνεξωγογήσεν ή 4η Αυγούστου, ο Μεταξάς είπε:

«... Άλλά μέσα είς τήν ψυχήν εκάστου Έλληνος βαθιά-βαθειά είναι πάντοτε μερικά πράγματα ούσιωδέστατα, τά όποια σκεπάζουν όλα τά άλλα καί τά όποια είναι κοινά είς όλες τās ψυχάς όλων τών Έλλήνων, ενώ αί ιδιαίτεροι ενός εκάστου από έσας επιθυμίες ήμπορεί νά μήν όμοιάζουν μέ τās επιθυμίας τών πλαινών σας ανθρώπων, ήμπορεί νά είναι καί αντίθετοι μέ τās επιθυμίας τών άλλων. Υπάρχουν μέσα είς τās ψυχάς σας μερικά επιθυμίες, μερικά αίτήματα τόσον γενικά καί τόσον ούσιώδη, ώστε νά έπισκιάζουν κάθε άλλον καί αυτά είναι όμοια μέ εκείνα τά όποια υπάρχουν είς τās ψυχάς όλων τών Έλλήνων. Αυτά είναι εκείνα τά όποια όνομάζομεν έθνικά ιδεώδη καί τό σύνολον αυτών είναι εκείνο τό όποϊον όνομάζομεν έθνικόν φρόνημα. Αυτά ήσαν εκείνα τά όποια επεχείρησεν ο κομμουνισμός νά τά διαλύση έξ ολοκλήρου, διότι άντετίθεντο είς τό εργον του καί αυτά είναι εκείνα τά όποια δέν ήθέλησε νά δώση ο κομματισμός, ο όποϊος όχι μόνον δέν τά έσωσε, αλλά καί τά παρέδωκεν είς τόν κομμουνισμόν, εάν όχι

συνειδητά, εάν όχι μέτρησιν συνείδησιν τήν πλήρη, πάντως όμως τά παρέδωκε. Ἀλλά ἀπό αὐτά πού σᾶς εἶπα πρὶν, καταλαβαίνετε πόσον δύσκολον εἶναι, εἴτε διά τόν κομμουνισμόν, εἴτε διά τόν κομματισμόν διάλυση ἐκεῖνα τά ὁποῖα ἀποτελοῦν τό σύσιῶδες τῆς ψυχῆς ἑνός ἐκάστου Ἑλλήνος καί τά ὁποῖα ἀποτελοῦν τό σύνολόν των, τήν συνολικήν ψυχὴν τοῦ Ἑθνους. Αὐτά όμως τά εἶχον ἐπισκιάσει καί τά εἶχον κατεβάσει καί ἀδυνατίσει τόσον πολύ, ὥστε ὁ κίνδυνος ἤμποροῦσε νά ἐπέλθῃ καί νά φέρῃ καταστροφὴν...» (Λόγος, 29 Ἀπρ. 1939).

Ἡ ἐργατικὴ πολιτικὴ τοῦ Μεταξᾶ, πού ἀπετέλει δι' ἐκεῖνον «καύχημα καὶ ὑπερηφάνεια» (Λόγος, 1 Μαΐου 1938), ἀπετέλεσε τήν χαλυβδίνην ἀσπίδα τῆς ἐθνικῆς θωρακίσεως τῶν ἐργατῶν ἐναντίον τῆς κομμουνιστικῆς προπαγάνδας. Πολλοὶ εἶπαν πῶς ἡ ἐργατικὴ πολιτικὴ του ἦτο ὑπερβολικὴ. Τούς ἀπήνησε: «δέν θέλω ν' ἀκούω γκρίνιες καὶ μουρμούρες, διότι δῆθεν τό παρακάμαμε εἰς τήν ἐργατικὴν μας πολιτικὴν» (Λόγος, 28 Αὐγ. 1938). Τό καθεστῶς τῆς 4ης Αὐγούστου ἦτο καθεστῶς ἐργατικόν. Εἰς τά σχέδια τοῦ Μεταξᾶ ὑπῆρχεν ἡ ιδέα νά ἀπαγορεύσῃ τήν ἀνεργίαν, ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς πλουσίους.

«... δέν θέλομεν νά βλέπωμεν ἀνέργους οὔτε εἰς τὴν λεγομένην ἀνωτέραν τάξιν. Κάθε Ἑλλὴν πολίτης ὀφείλει νά ἐργάζεται ὅπουδῆποτε καὶ ἂν εὐρίσκεται καὶ οἰαδῆποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ ἐργασία του, ἀλλὰ σέ κανένα Ἑλλῆνα δέν θά ἐπιτρέψωμεν ποτέ νά μὴ ἐργάζεται...» (Λόγος, 26 Νοεμ. 1939).

Φαίνεται ὅτι σκοπὸς του ἦταν νά ἐπιβάλλῃ τὴν ἐργασίαν ὡς κοινωνικόν λειτούργημα. Μέχρι τότε περιορίζεται εἰς τὴν ἀγάπην του πρὸς τοὺς ἐργάτας. Θέλει νά ἐξομαλύνῃ τὰς

σχέσεις του με τούς εργοδότες εις τήν βάσιν τῆς συνεργασίας, δι' αὐτό, ἕνα μῆνα μόλις ἀπὸ τῆς 4ης Αὐγούστου, λέγει:

«... Ζήσατε, κύριοι βιομήχανοι, ζήσατε, κύριοι ἔμποροι, χωρὶς ἐργάτας, ἂν δύνασθε, χωρὶς ἐργάτας πραγματικῶς ἐργαζομένους, πονοῦντας τὴν ἐπιχειρήσιν σας καὶ ἀγαπῶντας αὐτήν!

Ἀλλὰ διὰ νὰ ἔχετε τοιούτους ἐργάτας, πρέπει νὰ φροντίζετε δι' αὐτούς καὶ νὰ τοὺς δώσετε νὰ πιστεύουν, ὅτι πραγματικῶς φροντίζετε καὶ τοὺς θεωρεῖτε συνεργάτας σας.

Ἐξήτησα θυσίας ἀπὸ τὴν τάξιν τῶν εργοδοτῶν καὶ εἶμαι εὐτυχὴς δυνάμενος νὰ διαπιστώσω, ὅτι ἡ τάξις τῶν εργοδοτῶν ἐφάνη πρόθυμος εἰς θυσίας καὶ ἰδίως εἰς τὰ ζητήματα τοῦ κατωτάτου ὀρίου ἡμερομισθοῦ καὶ τὰ ζητήματα τῆς ἐφαρμογῆς τῶν κοινωνικῶν ασφαλίσεων, ἐφάνη λέγω πρόθυμος νὰ συνδράμῃ τὸ Κράτος, ὥστε νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ τόσον ἐπιθυμητὴ ἔνωσις ἐργασίας καὶ κεφαλαίου...» (Λόγος, 6 Σεπτ. 1936).

Ὁ Μεταξάς καθιέρωσε πρῶτος στὴν Ἑλλάδα τὴν διευθυνομένην οἰκονομίαν, χωρὶς βεβαίως νὰ πλήττῃ τὴν ἰδιοκτησίαν ἢ τὴν ἰδιωτικὴν πρωτοβουλίαν. Τὸ κράτος θὰ διεδραμάτιζε ἐνεργόν καὶ οὐσιώδη ρόλον:

«... Ἡ Κυβέρνησις τῆς 4ης Αὐγούστου δέν περιορίζεται μόνον εἰς τὸ νὰ ρυθμίσῃ τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν εργοδοτῶν καὶ εργατῶν, ὡς ἀπλοῦς διαιτητὴς ἀλλὰ ἐκτείνει τὴν ὅλην ἐνέργειάν της εἰς τὸ νὰ ρυθμίσῃ τὴν ἐν γένει ἐθνικὴν οἰκονομίαν τῆς χώρας, ἐπομένως ἀκόμη καὶ εἰς αὐτὴν τὴν διανομὴν τοῦ πλούτου ἐπεμβαίνει διὰ φορολογικῶν καὶ ἄλλων μέτρων, θεωροῦσα τὴν ὅλην οἰκονομίαν τῆς χώρας ὡς ἕνα ἁρμονικόν σύνολον, μέσα εἰς τὸ ὁποῖον ἁρμονικόν σύνολον ὅλα τὰ ἐπὶ μέρους

στοιχεία πρέπει νά συνεργάζονται και νά αλληλοβοηθούνται διά νά εἶναι δυνατόν νά προοδεύη τό σύνολον τῆς χώρας...» (Λόγος, 29 Νοεμ. 1937).

Τά Ἑλληνικά οἰκονομικά δεδομένα, αἱ ἀνάγκαι τῆς χώρας ἐν συνδυασμῷ πρὸς τοὺς ἐθνικούς σκοποὺς ἀπήτουν τήν σωματειακὴν ὀργάνωσιν τῆς κοινωνίας. Ὁ Μεταξᾶς ὠδήγει πρὸς τὰ ἐκεῖ, βραδέως καὶ σταθερῶς, πρᾶγμα τό ὅποιον οὐδόλως ἀπέκρυπτεν. Ἐδέχετο τήν ὑπαρξίν των οἰκονομικῶν τάξεων, ἀλλά δέν ἐδέχετο τήν ἐκδήλωσιν των συγκρούσεών των. Θά τὰς ὠργάνωνεν ἔτσι, ὥστε νά ἀμβλύνωνται καὶ νά ἐξουδετερώνωνται αἱ ἀντιθέσεις των. Τοιοῦτον σύστημα ὀργανώσεως τῆς συνεργασίας των τάξεων ἦτο τό σωματειακόν.

Τά ἐπαγγελματικά σωματεῖα θά συνεκρότουν τὰς οἰκονομικάς ομάδας, τὰς ἀποδεκτάς ἀπὸ τό κράτος, διότι:

«... Αἱ κοινωνίαι ἀποτελοῦνται ἀπὸ ομάδας. Ὁ κάθε ἄνθρωπος δέν εἶναι μόνος του. Ἐκτελεῖ μίαν ἐργασίαν καὶ μαζί μέ τοὺς ἀνθρώπους οἱ ὅποιοι ἐκτελοῦν τήν αὐτὴν ἐργασίαν καὶ ἔχουν τὰ αὐτὰ συμφέροντα καὶ τὰς αὐτάς ἀνάγκας, ἀποτελεῖ ἐν σύνολον...» (Λόγος, 6 Νοεμ. 1937).

Τό «σύνολον» αὐτό θά ἀπετέλει μελλοντικῶς καὶ τήν μόνην ἀντιπροσώπευσιν τοῦ ἀτόμου, διότι:

«... Μέσα εἰς τό Κράτος δέν ἔμπορουν νά ἀντιπροσωπεύωνται ἄλλαι δυνάμεις, παρὰ αἱ δυνάμεις ἐκεῖναι, αἱ ὅποιαι ὑπάρχουν πραγματικά καὶ δρῶσι μέσα εἰς τήν κοινωνίαν. Ὁ κάθε ἕνας ἀπὸ σᾶς κάμνει ἕνα ἔργον, εἴτε ἐργάται, εἴτε βιοτέχνη, εἴτε ἰατροὶ ἢ δικηγόροι, εἴτε ἔμποροι, εἴτε βιομήχανοι, ἢ ὅ,τι δῆρτοτε ἄλλο, μέ τό ὅποιον κερδίζει τήν ζωὴν του, εἴτε κάμνει ἔργον καθα-

ρώς πνευματικῆς ἀναπτύξεως, ἐκεῖ πού τόν φέρει ἡ διάθεσίς του ἢ ψυχική. "Ὅλοι ὁμοῦ ἐκεῖνοι πού ἐκτελοῦν τό ἴδιον ἔργον, αὐτοί εἶναι ἐκεῖνοι πού μέ τούς ἀντιπροσώπους των θά συντροφεύσουν τό Κράτος.

Δέν εἶναι δυνατόν νά ὑποθέσῃ κανένας, ὅτι μία ἐθνική ἀντιπροσωπεία τοῦ μέλλοντος θά ἀποτελεῖται ἀπό ἀνθρώπους, ἀπό πολίτας, οἱ ὅποιοι δέν ἀντιπροσωπεύουν τήν πραγματικά ζῶσαν καί ἐργαζομένην κοινωνίαν, ἀλλά μόνον κομματικές σκέψεις καί ὑπόσχονται τά πάντα εἰς τούς πάντας. Ὁ ἀντιπρόσωπος θά ἀνήκῃ εἰς τήν τάξιν του καί θά ἀντιπροσωπεύωνται τά πραγματικά ἠθικά καί ὕλικά συμφέροντα πού ὑπάρχουν εἰς τήν κοινωνίαν. Διά τοῦτο κατ' ἀρχάς θά ζητήσωμεν νά ἀνασυγκροτήσουμε καί νά διοργανώσουμε τήν τάξιν τῶν ἐργοδοτῶν εἰς ὅλους τούς κλάδους αὐτῆς, τήν τάξιν τῶν ἐργατῶν εἰς ὅλους τούς κλάδους αὐτῆς καί τήν τάξιν τῶν βιοτεχνῶν καί ἐπαγγελματιῶν εἰς ὅλους αὐτῆς τούς κλάδους. Οἱ ἐκπρόσωποι αὐτῶν θά ἀποτελοῦν τό μέγα συμβούλιον τῆς ἐθνικῆς ἐργασίας καί θά συνεργάζωνται ὅλοι μαζί. Διότι εἰς τό Κράτος τό νέον, εἰς τό Κράτος τό ἰδικόν μας καί τό ἰδικόν σας, πάλι τάξεως καί ἀγών τάξεων μεταξύ των δέν ἐπιτρέπεται. Θά ἐπιβληθῇ ἡ συνεργασία ὅλων, διά νά ἐπιτύχωμεν ὅλοι μαζί ἓνα κοινό σκοπό, τήν ἀναβίωσι τοῦ τόπου μας. Ἀργότερα θά προστεθῇ ἡ ὁργάνωσις ὅλων τῶν ἐλευθέρων ἐπαγγελματιῶν...» (Λόγος, 8 Νοεμ. 1936).

Δέν ὑπάρχει λοιπόν ἀμφιβολία, ὅτι ὁ Μεταξάς ἐβάδιζεν ὁλοταχῶς πρὸς τήν σωματειακὴν ὁργάνωσιν τοῦ κράτους.

«... Σωματεῖα ἐπαγγελματικά ἐκπροσωποῦνται τά συμφέροντα ὠρισμένων τάξεων, τά ὅποια θά ζητήσωμεν νά ἐξαγάγωμεν ἀπὸ τήν πολυαρχίαν καί τήν ἀναρχίαν καί νά τά ὁργανώσωμεν κατὰ τρόπον ὥστε πραγ-

ματι νά αντιπροσωπεύουν τās τάξεις εις τās όποιās άνήκουν καί εις τά όποιά θά προσθέσωμεν καί τά σωματεία τών έργοδοτών καί τά σωματεία τών έπαγγελματιών καί τών βιοτεχνών, ούτως ώστε όλα αυτά νά αποτελέσουν ένα σύνολον καί τόν πυρήνα τής μελλούσης σωματειακής όργανώσεως του Κράτους...» (Λόγος, 6 Νοεμ. 1937).

Μέ αυτήν έπεδίωκε «... ν' αντιπροσωπεύωνται οί εργαζόμενοι από τούς εργαζομένους» (Λόγος, 10 Ίαν. 1937) καί πρός τούτο έζήτηι νά επιβληθῇ ή εργασία εις όλους ως λειτούργημα, ως κατάστασις, δηλαδή, υπερατομικού χαρακτήρος, πού θά συνεπάγεται δικαιώματα καί υποχρεώσεις. Η 4η Αύγούστου δέν προέλαβεν νά υλοποιήση τήν σωματειακήν όργάνωσιν του κράτους. Προέλαβεν πάντως, νά όργανώσει τούς συνεταιρισμούς τών άγροτών καί νά συστήση μάλιστα ύφυπουργείον Συνεταιρισμών, πού τόσον συνέβαλεν εις τήν άνοδον τής γεωργίας, ή όποία κατά τόν Μεταξά «είναι τό ψωμί μας» (Λόγος, 22 Αύγ. 1937).

Η ιδεολογία τής 4ης Αύγούστου δίδει τά πρωτεία εις τό σύνολον καί όχι εις τό άτομον. Τούτο είναι γνωστόν. Άλλά δέν πρέπει νά νομισθῇ πώς έπειδή τό άτομο δέν έχει τά πρωτεία μετατρέπεται εις δούλον. Ο Μεταξάς έτόνισεν επανειλημμένως, ότι μόνο μία έλευθερία άπηγόρευσε εις τούς Έλληνας: τήν έλευθερία νά βλάψουν τό σύνολον. Εις τούς φοιτητάς τής Άνωτάτης Έμπορικῆς, είπε, τήν 27η Νοεμ. 1937, ότι τό κράτος αφήνει έλεύθερους πολλούς δρόμους, εκτός από τόν δρόμο νά ζημώσουν τήν κοινωνίαν:

«... Τό δέ Κράτος δέν θά σās αφήση ποτέ αυτήν τήν έλευθερία. Όποιος δέ από σās φαντάζεται –καί υποθέτω δέν είναι κανείς από σās, άλλ' όποιος από τούς έξω από σās φαντάζεται ότι ήμπορεί νά σās ειπή νά

γίνετε έλεγκταί, άρα και ύπέρτεροι από τό Κράτος, θά παραλογίζεται. Καί άν κανείς από σας τόν άκούση ποτέ, τότε κι αυτός θά παραλογίζεται. Διότι πρέπει νά σκεφθίτε καλά πρώτον ότι τό Κράτος είναι μία δύναμις εκπροσωπούσα τήν θέλησιν του λαού –και άποτελεῖ δύναμιν όπως τό λέγει και ή λέξις «Κράτος»– και έπομένως έχουσα τό δικαίωμα και τά μέσα νά άμυνθῇ έαυτής. Ή δέ σύνθεσις και ή μορφή του Κράτους προέρχεται εκάστοτε από λόγους ιστορικούς, από άνάγκας ιστορικής βαθυτάτας και ούχι από ακαδημαϊκάς δογματικάς συζητήσεις. Τό Κράτος είναι δύναμις ζωντανή και ούχι μηχανικόν κατασκευάσμα άπλου όρθολογισμού. Είναι δυνατόν έπομένως τό Κράτος αυτό νά άφεθῇ εις τήν διάλυσιν, ή όποία μοιραίως θά επέλθη όταν ό καθένας έχη τό δικαίωμα νά τεθῇ ύπέρ αυτού και νά τό κατευθίνη σύμφωνα μέ τάς όρέξεις του; Διότι άν τό έχη τό δικαίωμα αυτό ένας, δύο, τρεις, τό έχουν τό δικαίωμα αυτό και όλα τά εκατομμύρια τών Έλλήνων. Καί τότε τό Κράτος δέν ύπάρχει. Τότε πρέπει νά επανέλθετε εις τήν άγρίαν κατάστασιν. Άρα πρέπει νά σκέπτεται κανείς ότι αυτό τό όποιον προκύπτει εκ τῆς ώργανωμένης θελήσεως μιås όλοκληρου κοινωνίας και τό όποιον εκπροσωπεί τήν δύναμιν ενός όλοκληρου λαού, αυτό δέν ήμπορεί νά τό ύπερβῇ κανείς. Ουδείς δύναται νά τεθῇ επ’ αυτού και νά τό κατευθίνη μέ τάς ιδιοτροπίας του και μέ τάς φαντασιопληξίας του. Δι’ αυτό βλέπετε πώς περιορίζεται ή έλευθερία σας και πώς έχετε τόσας άλλας πολλές έλευθερίας, μέ τάς όποιάς δύναται νά εύχαριστηθῇ ή νεότης...».

Τό κράτος, όμως, τῆς 4ης Αυγούστου, δέν ήτο τό κράτος πού γνωρίζομεν και τό όποιον μῶς πληροί μέ άπορίαν και άγανάκτησιν, όταν έπεμβαίνει εις τάς δραστηριότητάς μας.

«... Τό Κράτος τῆς 4ης Αὐγούστου εἶναι Κράτος τελείως διάφορον, πού χωρίζεται μέ χάσμα ἀγεφύρωτο ἀπό τό προαυγουστιανόν Κράτος. Τό προαυγουστιανόν Κράτος, ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς βασικῆς ιδέας τῆς ἀτομικῆς ἀνεξαρτησίας. Τό Κράτος τῆς 4ης Αὐγούστου, στηρίζεται ἐπὶ τῆς βασικῆς ιδέας τῆς ὠργανωμένης ἐθνικῆς μάξης. Τό προαυγουστιανόν Κράτος ἦτο Κράτος οὐδέτερον, ἄνευ ἠθικῶν σκοπῶν – ἦτο Κράτος μηχανή, Κράτος ἄψυχον. Τό Κράτος τῆς 4ης Αὐγούστου ἔχει ἰδίαν ζωὴν καί εἶναι ζῶν ὁργανισμός, ἔχων ἰδίους σκοπούς, πρὸς πραγμάτωσιν τῶν ὁποίων τείνει μέ δλας του τὰς δυνάμεις. Τό Κράτος τό προαυγουστιανόν ἦτο Κράτος περιορισμένον μεταξύ ὁμάδος ἀτόμων πολιτευομένων. Τό Κράτος τῆς 4ης Αὐγούστου εἶναι Κράτος γενικώτερον, βασιζόμενον ἐπὶ ὁλοκλήρου τῆς ἐθνικῆς μάξης καί ἐπὶ πάσης ὠργανωμένης ὁμάδος, εἴτε πρὸς κοινωνικόν σκοπόν, εἴτε πρὸς οἰκονομικόν σκοπόν, εἴτε πρὸς πολιτικόν σκοπόν. Ἐπομένως μεταξύ τῶν δύο Κρατῶν δέν δύναται νά ὑπάρξῃ καμμία κοινότης...» (Λόγος, 13 Μαΐου 1937).

Μά μήπως μέ τὰς θεωρίας αὐτάς περί κράτους καταπιέζεται ἡ ἐλευθερία; Καί ποῖοι, τέλος πάντων, εἶναι τό κράτος; Τί ἐγγυήσεις δίδουν διὰ τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου; Ἀλλά καί διὰ τὴν πολιτικὴν εὐθυκρισίαν πρὸς ὠφέλειαν τῆς Πατρίδος; Ἄς ἐξετάσωμεν ἓν πρὸς ἓν τὰ ἐρωτήματα. Καί πρωτίτως, ἄς ἴδωμεν πῶς ἀντεμετώπιζεν ὁ Μεταξᾶς τό θέμα «ἐλευθερία». Εἰς τὴν θεωρίαν, εἶπεν:

«... Ἐλευθερία, ἀντικειμενικά, δέν τὴν βλέπω πουθενά. Εἰς τὰς σχέσεις μας μέ τόν ἔξω κόσμον, ἐλευθερία δέν ὑπάρχει. Μόνο μέσα μας, εἰς τόν πνευματικόν μας κόσμον, εἴμαστε ἐλεύθεροι, ἐνόσφ μένομεν κλεισμένοι μέσα εἰς αὐτόν τόν κόσμον. Ἀμα θελήσωμεν νά τόν

ἐκδηλώσωμεν τόν πνευματικόν μας κόσμον, νά τόν συσχετίσωμεν μέ τόν ἔξω ἀπό ἐμᾶς κόσμον, νά τόν μεταβάλωμεν εἰς ἐνέργειαν, ἡ ἐλευθερία μας παύει...» (Ἀθήνα, 1 Νοεμ. 1931).

Καί εἰς τήν πράξιν ἀπελογήθη:

«... Εἰς τήν Ἑλλάδα ἐκτύπησα τήν διχόνοιαν χωρίς νά διστάσω καί πρό τῶν αὐστηροτέρων μέτρων.

Μοῦ εἶπαν μερικοί, πῶς μέ αὐτό πού κάμνω ἐμποδίζω τήν ἐλευθερίαν. Ἄλλά ἐάν ἐλευθερία σημαίνει νά μισοῦμεθα καί νά ἐξοντωνώμεθα μεταξύ μας, ἄς μᾶς λείπει τέτοια ἐλευθερία...» (Λόγος, 22 Φεβρ. 1939).

Παρά ταῦτα ἀνεγνώριζε ἕναν τομέα, ἀπολύτου ἐλευθερίας: τήν τέχνη!

«... Ἡ τέχνη διά νά ἀναπτυχθῇ θέλει ἐλευθερίαν. Ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ ἀμίλλῃ δημιουργεῖται τό ἀνώτερον καί τό τελειότερον. Δύναται νά ἐπεμβαίνει κάποτε τό Κράτος εἰς τήν ἐξέλιξιν τῆς τέχνης, ὅταν παρουσιάζονται ἐκθέσεις μέ ἀσέμνους εἰκόνας. Μολονότι καί ἐκεῖ γεννᾶται τό ζήτημα ἀπό ποῦ ἀρχίζει καί ποῦ καταλήγει τό ἄσεμνον» (Συνομιλία μέ ἐκπροσώπους τέχνης, 13 Δεκ. 1937).

Ἐκεῖνο πού ἐφήρμοσε διεπνέετο ἀπό τήν κατωτέρω γενικήν πολιτικήν κατεύθυνσιν:

«... Ἐπεξήτησα ἰσχυράν κρατικήν πειθαρχίαν συνδυαζομένην μέ ὅσοντό δυνατόν μεγαλυτέραν ἀτομικήν ἐλευθερίαν, ὁδηγουμένην ὁμως καί κατευθυνομένην πάντοτε πρὸς τό συμφέρον τῆς Πατρίδος...» (Λόγος, 20 Μαΐου 1938).

Ἡ εὐρεσις τῆς χρυσῆς τομῆς μεταξύ κρατικῆς πειθαρχίας καὶ ἀτομικῆς ἐλευθερίας εἶναι δυνατὴ, ἀλλὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰς ἱστορικὰς συνθήκας ἐκάστης χώρας. Ὁ Μεταξᾶς δὲν ἐπαρουσίαζεν ἀντινομίας λόγων-ἔργων. Ἐλεγε ὅσα ἔκαμνε. Ἐτοποθέτει τὸ σύνολον ὑπεράνω τοῦ ἀτόμου, χωρὶς νὰ ὑποδουλῶνῃ τὸ ἄτομον. Δὲν ὑπεκρίνετο τὸν φιλελεύθερον καὶ γνωρίζομεν καλῶς τὴν ποιότητα τῶν φιλελευθέρων μας, πού εἶναι πλέον τυραννικοὶ καὶ ἐκ τῶν πλέον δικτατορικῶν. Τὴν 25ην Ὀκτωβρίου 1938, οἱ φοιτηταὶ τοῦ Πολυτεχνείου ἀκούουν τὸν Μεταξᾶ νὰ τοὺς ὁμιλῇ διὰ τὴν ἐλευθερίαν, διὰ τὸ ἄτομον καὶ τὸ σύνολον. Εἶναι τεχνικός ὁ Μεταξᾶς καὶ ἐντὸς τοῦ Πολυτεχνείου χρησιμοποιεῖ θετικὴν γλῶσσαν:

«... Μέσα εἰς αὐτὸ τὸ σύνολον, παιδιὰ μου, ζῆτε καὶ κινεῖσθε καὶ ὑπάρχετε. Οὔτε ἤμπορεῖτε νὰ ἐννοήσετε τὸν ἑαυτὸν σας ἔξω ἀπὸ αὐτό. Μόνον εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν αὐτοῦ τοῦ συνόλου καὶ ὄχι τοῦ ἀτόμου σας, ἤμπορεῖτε νὰ εὑρετε τὸν λόγον καὶ τὸν σκοπὸν τῆς ὑπάρξεώς σας καὶ μόνον ἔτσι ἤμπορεῖ νὰ γεμίση ἡ ζωὴ σας ἀπὸ ἡρεμίαν καὶ ἱκανοποίησιν.

Μέσα εἰς αὐτοὺς τοὺς περιορισμοὺς ἔχετε μίαν πλήρη ἐλευθερίαν, τὴν ἐλευθερίαν νὰ διαλέξετε μόνοι σας τὸν δρόμον πού σᾶς ταιριάζει διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ συνόλου. Καὶ νὰ διαλέξετε τὰ μέσα τῆς ἐνεργείας καὶ τῆς δράσεώς σας πάντοτε πρὸς αὐτὸν τὸν σκοπόν.

Καὶ θά μοῦ εἰπῆτε; Αὐτὴν καὶ μόνον τὴν ἐλευθερίαν ἔχομεν; Τίποτε ἄλλο; Σᾶς ἀπαντῶ: Δὲν ὑπάρχει ἄλλη ἐλευθερία ἀπὸ αὐτὴν παιδιὰ μου. Αὐτὰ πού ἀκούτε ἀπὸ δημοκόπους ἀγορεύοντας ἢ γράφοντας δὲν εἶναι ἀλήθεια. Εἶναι ἀξιώσεις ἀνθρώπων, πού ἔχουν τὴν ἐπιτηδειότητα νὰ παρασύρουν τοὺς πλέον ψυχικά ἀδυνάτους καὶ νὰ τοὺς κάμουν ὄργανα τῶν σκοπῶν τους καὶ νὰ τοὺς καθυποτάξουν. Εἶναι, λέγω, αἱ ἀξιώσεις τῶν ἀν-

θρώπων αὐτῶν, ἀξιώσεις νά μένουν ἀνεμπόδιστοι εἰς τό ὄχι θεάρεστον αὐτό ἔργον. Καί αὐτοῦ τοῦ εἵδους τὰς ἀξιώσεις τὰς ὀνομάζουν ἐλευθερίαν! Καί ἂν κανένας ποτέ θελήσῃ νά τοὺς σταματήσῃ ἀπὸ αὐτοῦ τό ὄχι ἐντιμον ἔργον των, αὐτοὶ τὸν ἀποκαλοῦν τύραννον.

Ἀλλά αὕτῃ ἡ ἐλευθερία, πού σᾶς εἶπα προηγουμένως, πού εἶναι ἡ μόνη καί πραγματική ἐλευθερία, ἔχει μιὰ προϋπόθεσι, μιὰ ὀψι διὰ τὸν καθένα ἀπὸ σᾶς, ἐσωτερικὴν ὁμωσ, ἡ ὁποία εἶναι ἡ ἀπελευθέρωσις ἀπὸ τὰς κακίας, ἀπὸ τὰς ὀρέξεις, ἀπὸ τὰ πάθη, πού τυφλώνουν τὸν ἄνθρωπον, ἀπὸ τὴν ἀλαζονείαν, ἀπὸ τὴν ἀκατάσχετον φιλοπρωτίαν καί ἰδιοτέλειαν καί τόσους ἄλλους πειρασμούς, πού σᾶς κάμνουν δεσμῶτας καί, ὅταν εἰσθε δεσμῶται, δέν ἡμπορεῖτε νά χρησιμοποιήσετε οὔτε τὴν μόνην ὑπάρχουσαν ἐλευθερίαν. Τό ν' ἀπαλλαγῇτε ἀπὸ αὐτά τὰ δεσμά, τό νά ἐπιτύχετε τὴν ἐσωτερικὴν ἀπελευθέρωσιν, εἶναι καθήκον σας, ἂν θέλετε νά εἰσθε πραγματικά ἐλεύθεροι ἄνθρωποι.

Καί σεῖς, νέοι καί νέες, μή μοῦ εἴπη κανένας ἀπὸ σᾶς: Καλά τὰ λέτε, μά ἐσεῖς εἰσθε Πρωθυπουργός καί ἅμα εἶναι κανεῖς Πρωθυπουργός εἶναι εὐκολο νά ὀμιλῇ ἔτσι. Δέν ρωτᾶτε καί ἕναν ἀπὸ μᾶς: Πῶς εἴμαστε; Τί νά σᾶς ρωτήσω; Τὸν βίον σας ἐγὼ τὸν ἐπέρασα καί τὸν ἐπέρασα μάλιστα ὑπὸ δρους πολὺ χειρότερους ἀπὸ ὅ,τι τὸν περνᾶτε ἐσεῖς σήμερα. Μήπως νομίζετε ὅτι ὁ ἰδικός μου βίος ἦτο ἀνθόσπαρτος; Χρόνια καί χρόνια ἐπέρασα μέσα ἀπὸ ἀγκάθια καί τριβόλους καί ἐπόνεσα καί ἐμάτωσα. Καί ὁμῶς ἡ ψυχὴ μου ἔμεινε δυνατὴ, ἰσχυρὴ καί ἀκατάβλητη, διότι ἐθεώρησα ὡς πρῶτον σκοπὸν τοῦ βίου μου, εἰς κάθε στιγμὴν καί εἰς κάθε περίστασιν, τό νά ὑπηρετῶ καί νά προσφέρω εἰς τοὺς ἄλλους, εἰς τὸ σύνολον ὅ,τι ἡμπορῶσα νά προσφέρω. Ἐτσι ἔμαθα νά εἶμαι εὐτυχής. Καί πολλές φορές προσέφερα εἰς τοὺς ἄλλους ὅ,τι ἡμπορῶσα, χωρὶς νά τό γνωρίζῃ κανεῖς καί

πολλές φορές μάλιστα χωρίς να τό αναγνωρίζουν και μάλιστα ανά τό παραγνωρίζουν. Έχω λοιπόν τό δικαίωμα να σάς όμω. Τό δικαίωμα αυτό τό έχω από όλην μου τήν ζωήν. Αυτό τό μάθημα πού σάς έκαμα σήμερα τό έδοκίμασα όλο μέ τήν ζωήν μου επάνω εις τούς ώμους μου. Δι' αυτό σάς προσκαλώ: Έλτε μαζί μου εκεί πού θά σάς υπάγω εγώ. Ακολουθήστε τόν δρόμον πού σάς δείχνω και να είθε βέβαιοι οτι δέν θά μετανοήσετε ποτέ...».

Στό ερώτημα ποίοι πρέπει να συγκροτούν τό κράτος, δηλαδή τήν πολιτική ήγεσίαν τής χώρας, ό Μεταξάς καταφεύγει εις τόν Άριστοτέλην, ό όποιος, εις τά «Πολιτικά», αναφέρει διά τούς υπερέχοντας πού «αυτοί γάρ εισί νόμος». Οί πολιτικός άξιοι πρέπει να άρχουν. Εις αυτούς πρέπει να πειθαρχούν οί υπόλοιποι, όλος ό λαός. Διότι:

«... Τό κυριώτερον χαρακτηριστικόν μιås κοινωνίας, ή όποία θέλει να επικρατήση μεταξύ τών άλλων, αι όποiai παλαίουν τόν άγώνα τής επικρατήσεως, είτε ειρηνικός είναι ούτος, είτε πολεμικός, τό κυριώτερον χαρακτηριστικόν, τό όποιον πρέπει να έχη μία κοινωνία, είναι ή πειθαρχία, όχι ή πειθαρχία τής άπλής εκτέλεσεως διαταγών. Πειθαρχίαν έννοώ τήν γνώσιν τών άναγκών και τήν συνείδησιν τών επιτασσομένων από τό Κράτος, τήν άπόφασιν να εκτελέση τις ταύτα ένσυνειδήτως και εκουσίως. Αυτή είναι ή πειθαρχία. Αυτό τό όποιον σάς ζητώ, γνωρίζω οτι είναι έν τινι μέτρω αντίθετον προς τόν άτομιστικόν ελληνικόν χαρακτήρα, ό όποιος έγινεν αίτία προόδου και ανάπτυξεως τών Έλλήνων, άλλ' ούχι προόδου πολιτικής και ούχι προόδου επικρατήσεως εις τόν άγώνα μεταξύ τών άλλων Έθνών. Αν θελήσετε να εξετάσετε τήν ιστορίαν, θά ίδετε οτι διέπρεψαν Έλληνες ως άτομα, οσάκις ήσαν

ὑπὸ τὴν πειθαρχίαν ἄλλων. Καὶ αἱ φυλαὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἐδέχθησαν νὰ ὑποκύψουν εἰς τὴν ἡγεμονίαν μιᾶς ἐξ αὐτῶν, τῶν Μακεδόνων, διὰ νὰ ἀποκτήσῃ ὁ Ἕλληνισμός ὡς σύνολον πολιτικὴν ὄντοτητα ἀξίαν λόγου.

Καὶ οἱ νεώτεροι Ἕλληνες ἐκεῖ πού ὡς ἄτομα ὑφίσταντο τὴν πειθαρχίαν ἄλλων, ἀπέδωκαν πολλὰ καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ὑλικῆς εὐημερίας καὶ ἔργων πολιτισμοῦ. Καὶ ἀντιθέτως ἐκεῖ ὅπου εἴμεθα, εἰς τὸ ἐλεύθερον Βασίλειον ἐπὶ παραδείγματι, ὑστερήσαμεν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης...» (Λόγος, 14 Νοεμ. 1936).

Περὶ τῆς σπουδαιότητος τῆς πειθαρχίας, ὁ Μεταξᾶς εὗρισκει πρακτικὰ ἐπιχειρήματα, πού ἀνάγονται εἰς τὸν Σωκράτην. Λέγει εἰς τοὺς φοιτητάς:

«... Πρέπει νὰ μάθετε νὰ πειθαρχήτε εἰς ἐκείνους οἱ ὅποιοι παρουσιάζονται μέσα εἰς τὸν κύκλον σας καὶ εἰς τὴν ἐργασίαν σας, ὡς ἱκανώτεροι. Πρέπει νὰ ἔχετε τὸ θάρρος νὰ ἀναγνωρίσετε τὴν ἀξίαν καὶ νὰ πειθαρχήτε εἰς αὐτήν. Ἄν βρεθῇτε δέκα ὡς δεκαπέντε ἀπὸ σᾶς σὲ μιὰ βάρκα σὲ θάλασσα τρικυμισμένη, φουρτουνιασμένη καὶ ἂν ἀκόμη εἴστε μεγάλοι καὶ σπουδαῖοι ἐνῶ ἓνας ἀπὸ σᾶς εἶναι ἀπλοῦς ναύτης, ποιὸν θ' ἀκούσετε ἐκείνην τὴν στιγμὴν πού ἡ βάρκα σας θὰ κινδυνεύῃ νὰ πνιγῇ καὶ σὲ ποιὸν θὰ πειθαρχήσετε; Εἰς τὸν ναύτην! Καὶ γιατί; Διότι θ' ἀναγνωρίσετε ὅτι ἐκείνην τὴν στιγμὴν εἶναι ὁ ἱκανώτερος ἀπὸ σᾶς ὅλους, γιὰ τὴν περίστασιν εἰς τὴν ὁποίαν εὐρέθητε. Ἔτσι λουπὸν καὶ εἰς τὴν ζωὴν σας, ἐάν αἱ περιστάσεις τῆς ζωῆς σᾶς ρίξουν εἰς μίαν ἀνάγκην, ὅσπιν ἀξίαν καὶ ἂν ἔχετε εἰς τὸν ἑαυτὸν σας, ἀναγνωρίζετε μέσα σας, ὅτι ἓνας ἀπὸ σᾶς εἶναι ὁ καλύτερος νὰ σᾶς ὁδηγήσῃ, ἔστω καὶ κατώτερος ἀπὸ σᾶς εἰς τὴν σπουδὴν, ἀλλὰ ἱκανώτερος εἰς τὴν ἀνάγκην, θὰ ὑποταχθῇτε εἰς αὐτόν. Γιατί ἂν δὲν ὑποταχθῇτε, θὰ

κάμετε τήν μεγαλυτέραν άνοησίαν τής ζωής σας. Αυτό λέγεται πειθαρχία. Πειθαρχία δέν θά πήδι έπειδή έγώ νομίζω τόν έαυτόν μου καλύτερον άπό τούς άλλους, άρα θά τούς επιβληθώ. Πειθαρχία είναι, όταν όλοι σας άναγνωρίζετε, ότι, όταν ένας άνθρωπος μπορεί νά σάς όδηγήσει καλύτερα, τότε θά πνίξετε μέσα σας κάθε άλλο αίσθημα και θά ύποταχθήτε εις αυτόν. Αυτό είναι ή πειθαρχία και πρέπει νά τό καταλάβετε όλοι σας...» (Λόγος, 10 'Οκτ. 1936).

Πώς θά άναδειχθούν οι άξιοι πού άνεφέραμεν; Και άπό πού; 'Από τό ένιαίον κόμμα, άπό τό μοναδικόν κόμμα, πού άναπτύσσεται έντός του όλοκληρωτικού κράτους. 'Όπως διά νά γίνη τις ιατρός ή δικηγόρος ή διά νά άσκήση όποιοδήποτε επάγγελμα όφείλει νά μαθητεύσει κάπου, ούτω απαιτείται μαθητεία και εις τήν πολιτικήν. Εις τήν δημοκρατίαν δέν μαθητεύεις πουθενά. 'Αξιος, άνάξιος. 'Ικανός, άνίκανος. Δέν λαμβάνεται ύπ' όψιν, παρά έάν άπέσπασες κάποιαν ποσότητα ψήφων. Εις τόν όλοκληρωτισμόν, άπεναντίας, πρέπει νά έγγραφής εις τό κόμμα. Κι' άν είσαι ίκανός, θά άνέλθης εις τήν κορυφήν, άλλέως θά μείνης παρακάτω ή και θά σέ θέσουν έκτός κόμματος.

'Ο Μεταξάς δέν προελάμβανε νά δημιουργήση κόμμα; 'Όχι. Προελάμβανε άν επεθύμει, αλλά δέν ήθελε. Κόμμα θά καθίστατο ή Ε.Ο.Ν. 'Από τήν νεότητα προσεδόκα τήν διαδοχήν. Οι μεγάλοι ήσαν άρτηριοσκληρωμένοι κομματικοί. 'Η νεολαία έξεκίνει μέσα άπό τήν Ε.Ο.Ν. μέ νέα ιδανικά, μέ φιλοδοξίας και έλπίδας. 'Η Ε.Ο.Ν. θά συνεκρότει κάποτε τό Πανελλαδικόν κόμμα τής 4ης Αύγούστου. 'Αλλ' ό πόλεμος έσταμάτησεν τήν φυσικήν εξέλιξιν του πολιτεύματος. Δέν θά παραλείψω νά άναφέρω μερικάς φράσεις του Μεταξά διά τήν Ε.Ο.Ν. ένδεικτικάς τών διαθέσεων και τών προσδοκιών του.

Ἡ πειθαρχία στήν Ε.Ο.Ν. ἦτο πρωταρχικόν καθήκον ὄλων.

«... Εἰς τό στρατόπεδον τοῦτο τῆς Ἐθνικῆς Ὁργανώσεως Νεολαίας ἀπαιτῶ νά ὑπάρχῃ ἀπόλυτος πειθαρχία, ἡ ὁποία εἰς ἀυστηρότητα νά ὑπερβαίῃ καί τήν στρατιωτικὴν ἀκόμῃ.

Δέν θά ἐπιτρέψω κανένα σφάλμα ἢ παράπτωμα...» (Λόγος, 9 Ἰουν. 1938).

Ἐξ ἄλλου, ἐνίστε διεφαίνεται ὁ ρόλος πού θά ἔπαιξε ἡ Ε.Ο.Ν., διὰ τήν ὁποίαν ὁ Μεταξάς ἔλεγε ὅτι:

«... ἀποτελεῖ ἓνα ἰδιαίτερο ἐνιαῖο σύνολο, πού ἔχει νά ποῦμε καί τοὺς ἰδιαιτέρους του συνολικοὺς σκοποὺς καί τήν συνολικὴν του ἐπίδρασι στήν κοινωνία γενικά...» (Λόγος, 5 Ἰαν. 1939).

Ἡ, ἀλλοῦ πάλι, διεκήρυττε τήν ὑψίστην πολιτικὴν σημασίαν τῆς Ε.Ο.Ν.:

«... Ἡξεύρετε ὅτι δι' ἐμέ ἡ Ε.Ο.Ν εἶναι τό πολυτιμώτερον πρᾶγμα, τό ὁποῖον ἔχω ὡς πολιτικόν πρόσωπον. Ἡ ἐπιτυχία του εἶναι γιά μέ ἐπιτυχία ὅλης τῆς πολιτικῆς μου ζωῆς, ἀλλά ἡ ἐπιτυχία τῆς Νεολαίας εἶναι συγχρόνως καί ἡ ἐπιτυχία τοῦ μέλλοντος τοῦ ἔθνους...» (Λόγος, 26 Μαΐου 1940).

Καί ἐπάνω εἰς τήν ὁρμήν τοῦ πολέμου, θά δηλώσῃ εἰς τό διάγγελμα του πρὸς τήν Ε.Ο.Ν., τήν 7ην Νοεμβρίου 1940:

«Παιδιά μου,

Εἴμαστε τώρα ἓνα ἑκατομμύριο διακόσιες πενήντα χιλιάδες ἀγωνισταί κάτω ἀπὸ τίς γαλανόλευκες Ση-

μαῖες τοῦ Ἑλληνικοῦ Φαλαγγιτισμοῦ, μέσα σέ μία ἱερή
καί ἀδιάσπαστη ἔνωση γιά νά πραγματοποιήσουμε μέ
θυσίες καί μέ κόπους καί μέ μόχθο καί μέ ἐνθουσιασμό,
ἀλληλέγγυα δλα τά παιδιά τῆς Ἑλλάδος, χωρίς καμμιά
ἀπολύτως διάκρισι, τήν Ἀναγέννησι τῆς Πατρίδος
μας».

Τέλος, τήν 31ην Δεκεμβρίου 1940, ἀφοῦ ἐπεθεώρησε αἰφ-
νιδιαστικῶς σχηματισμούς τῆς Ε.Ο.Ν., ἐδήλωσεν: «Ἐπάνω σέ
σᾶς βασιζω τήν μέλλουσα ἀνάπλασιν τῆς φυλῆς». Ἐπίστευε
ἀκραδάντως ὅτι «τό καλλίτερον πού ἔκαμα εἰς αὐτόν τόν
κόσμον εἶναι ἡ Ε.Ο.Ν.»! (Λόγος, 24 Ἀπρ. 1939).

Ποῖαι ἦσαν αἱ ἰδεολογικαί σχέσεις Ναζισμοῦ, Φασισμοῦ
καί 4ης Αὐγούστου; Ὡς παρατηρήσωμεν τό ζήτημα μέ νηφα-
λιότητα, διότι πολλοί φοβοῦνται νά εἰπουν ὅτι ἀνήκουν εἰς τήν
4η Αὐγούστου, μή τυχόν καί τούς κατηγορήσουν ὡς Ναζί! Ὁ
Ναζισμός ὑπῆρξε ἐκδήλωσις τοῦ γερμανικοῦ ἐθνικισμοῦ. Ὁ
Φασισμός ὑπῆρξε ἐκδήλωσις τοῦ ἰταλικοῦ ἐθνικισμοῦ καί ἡ
4η Αὐγούστου ὑπῆρξε ἐκδήλωσις τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐθνικισμοῦ.
Εἰς αὐτά δέν χωρεῖ ἀμφισβήτησις. Τό νά εἶσαι ἐθνικιστής
σημαίνει, πρό παντός, ἀνεξαρτησίαν ἀπέναντι τῶν ἁλλοε-
θνῶν. Ἐπομένως ἕνας τεταρτοαυγουστισιανός δέν γίνεται ποτέ
δοσίλογος. Πολεμᾷ τόν ἐχθρό τοῦ ἔθνους του εἴτε εἶναι
δημοκράτης, εἴτε κομμουνιστής, εἴτε φασιστής ἢ χιτλερικός.

Ὅταν ἴδῃ ὁ ἀναγνώστης τὰς σχέσεις Φασισμοῦ, Ναζισμοῦ
καί 4ης Αὐγούστου ἀπό τήν σκοπιά πού ἀνέφερα, δέν θά ἔχῃ
πρόβλημα, παρὰ μόνο νά ἀντιμετωπίσῃ ἀφελεῖς ἢ κακοπί-
στους. Βεβαίως, ὁ Μεταξᾶς περιεφρόνει τήν δημοκρατίαν,
διά λόγους πού ἐμνημονεύσαμε. Ὅταν μάλιστα οἱ Ἀγγλοι
ἐδήλωσαν πῶς ἤθελαν νά καταστρέψουν τόν ναζισμό, ἀντί νά
ἰσχυρίζωνται εἰλικρινέστερον, ὅτι ἤθελαν νά νικήσουν τούς
Γερμανούς, ὁ Μεταξᾶς ἐσχολίασεν εἰρωνικῶς:

«... Οἱ Ἀγγλοὶ θέλουν νά καταστρέψουν, λένε, τόν ναζισμό. Ἀλλά μέ αὐτό κατὰ βάθος ἐννοοῦν τόν ἀντικοινοβουλευτισμό. Θέλουν λοιπόν νά ἐπιβάλουν παντοῦ τό πεπαλαιωμένο λιμπεραλιστικό πολίτευμα. Ὡστε περπατοῦν μέ τό κεφάλι πρὸς τὰ πίσω...» (Κηφισιά, 18 Ἀπρ. 1940).

Ἔμενε φίλος τῆς Ἀγγλίας ὄχι ἀπὸ ἐκτίμησιν εἰς τό πολίτευμά της, ἀλλὰ διότι ἔτσι συνέφερερ στήν Ἑλλάδα, λόγω γεωγραφικῆς θέσεως.

«... Εἶναι φυσικό κράτη παραθαλάσσια σάν ἐμᾶς, νά εἴμεθα μέ τοὺς Ἀγγλοὺς καὶ κράτη μεσόγεια, σάν τὴν Βουλγαρία, μέ τοὺς Γερμανοὺς. Ἡ διαφορὰ τῶν πολιτευμάτων δέν παίζει ρόλο, γιατί καὶ τό ἀγγλικό, τόν δρόμο μας θά ἀκολουθήσῃ...» (Κηφισιά, 6 Μαΐου 1940).

Μετά τὴν κήρυξιν τοῦ πολέμου καὶ τὰς νίκας μας ὁ Μεταξᾶς ἔγραψε εἰς τὰς «Σκέψεις» τό ἀκόλουθον τελευταῖον κείμενον, μοναδικὸν διὰ τὰς σχέσεις 4ης Αὐγούστου, Φασισμού καὶ Ναζισμοῦ:

«... Δέν πρόκειται ἂν ὁ Χίτλερ καὶ ὁ Μουσσολίνι ἐξεκίνησαν, ὅταν πρωτοανέβηκαν, ἀπὸ μία καθαρὴ καὶ τίμια ἰδεολογία. Αὐτό μπορεῖ. Τό ζήτημα εἶναι ἂν ἐκρατήσανε αὐτὴ τὴν ἰδεολογία σὴν ἐξέλιξη τοῦ ἀγῶνα. Ἄν τὴν κρατήσανε, ἂν ἔμεινε αὐτὴ σημαία τους σέ κάθε τους βῆμα, τότε ὁ ἀγῶνας τους ἦταν καὶ ἔμεινε ἰδεολογικός καὶ μεγάλος. Ἄν δέν τὴν κρατήσανε, ἂν δέν ἔμεινε ὀρθὴ καὶ σημαία τους, τότε ἦταν ἐξ ἀρχῆς ψευτιά, μόνο χρήσιμη γιὰ νά γελάσουν τοὺς λαοὺς τους. Ἐκτός καὶ ἂν ἦταν καὶ οἱ λαοὶ τους σύμφωνοι σὸ βάθος μέ τὴν ψευτιά.

Λοιπόν στό ζήτημα τῆς Ἑλλάδος, ἀποδείχθηκε ἡ ψευτιά καί τῶν δύο. Πρῶτα φυσικά τοῦ Μουσσολίνι. Καί δεύτερον τοῦ ἄλλου.

Ἡ Ἑλλάς ἐγινε ἀπό τῆς 4ης Αὐγούστου 1936 κράτος ἀντικομμουνιστικό, κράτος ἀντικοινοβουλευτικό, κράτος ὁλοκληρωτικό, κράτος μέ βάση ἀγροτική καί ἐργατική καί κατὰ συνέπειαν ἀντιπλουτοκρατικό. Δέν εἶχε βέβαια κόμμα ἰδιαίτερο νά κυβερνᾷ. Ἀλλά κόμμα ἦταν ὁ λαός, ἐκτός ἀπό τοὺς ἀδιόρθωτους κομμουνιστάς καί τοὺς ἀντιδραστικούς παλαιοκομματικούς.

Ἐπομένως, ἂν ὁ Χίτλερ καί ὁ Μουσσολίνι ἀγωνίζονταν πραγματικά γιὰ τὴν ἰδεολογία ποὺ ὑψώσανε γιὰ σημαία, ἔπρεπε νά ὑποστηρίζουν παντοῦ τὴν Ἑλλάδα μέ ὅλη τους τὴ δύναμη. Ἀκόμα καί νά ἀνέχονταν, ἂν τὰ ἄμεσα συμφέροντα ἢ καί ἡ ἀνάγκη ἀπὸ τὴν γεωγραφική της θέση ἔφερνε τὴν Ἑλλάδα κοντά στὴν Ἀγγλία. Λοιπόν τό ἐναντίον, ἡ Ἑλλάδα ἔμεινε μακριὰ ἀπὸ τὴν Ἀγγλία, ἐκτός ἀπὸ τὴν ἀπαραίτητη καί ἄλλοιῶς ἀναγκαία φιλική σχέση. Ἡ Ἑλλάδα καμμία βοήθεια, οὔτε ἔδωσε, οὔτε ὑπεσχέθη εἰς τὴν Ἀγγλίαν.

Ἐπομένως ἡ Ἰταλία, ποὺ ὥστόσο ἀνεγνώριζε τὴν συγγένεια τοῦ Ἑλληνικοῦ καθεστώτος πρὸς τό δικό της, ἔπρεπε νά εἶναι φιλικώτατη πρὸς τὴν Ἑλλάδα, εἰλικρινὰ καί πιστὰ φιλικώτατη. Καί ὁμως ἦταν ἐχθρική. Ἀπὸ ἐξ ἀρχῆς ἐχθρική. Καί στό τέλος ἐπεξήτησε νά τὴν κατακτήσῃ καί τὴν ὑποδουλώσῃ. Γιὰ τόν Χίτλερ τό πρᾶγμα δέν εἶναι καί τόσο φανερό. Βέβαια δέν περίμενε κανεὶς νά μεταχειρίζονταν βία ἐπάνω στὴν Ἰταλία γιὰ νά τὴν σταματήσῃ. Ἀλλά περίμενα, ἐγὼ τουλάχιστον, ὅτι δέν θά εἶχε εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ξεπουλήσει τὴν Ἑλλάδα στὴν Ἰταλία σὰν νά ἦταν ἄψυχο ἀντικείμενο καί χωρὶς ἀξία μάλιστα. Ἐπομένως, κι αὐτὸς πηγαίνει, σχετικὰ μέ τὴν Ἑλλάδα, στὴν κατηγορία τοῦ Μουσσολίνι.

Λοιπόν και ο Μουσσολίνι και ο Χίτλερ, απέναντι της Ελλάδος, δεν ώδηγήθηκαν από κανένα από τὰ ιδεολογικά έλατήρια πού ήψώσανε ως σημαία του άγώνα των. Τό έναντίον, χτυπώντας την Ελλάδα, χτυπούσαν τή σημαία αυτή. Ώδηγηθήκανε λοιπόν από άλλα έλατήρια, πού αυτά ήτανε τὰ βαθιά και πραγματικά έλατήρια.

Τί ζητούσε ή Ιταλία; Νά κατακτήση τήν Ελλάδα για νά άναστήση τήν Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στην Μεσόγειο. Η κατάκτηση ήταν τό έλατήριό της. Δηλαδή έκανε εκείνο για τό όποιο κατηγορούσε τήν Άγγλία. Άν ή Γερμανία είχε πραγματική ιδεολογική σημαία, αφήνω πού δεν έπρεπε νά παραδώση τήν Ελλάδα εις τήν Ιταλική κατάκτηση, δεν έπρεπε διά παντός τρόπον. Άλλέως έπεφτε ή σημαία του άγώνος της.

Και όμως τήν άφησε, και όχι μόνον τήν άφησε, αλλά και μās φοβερίζει κάθε μέρα έμμεσα. Τό ότι δεν μās κήρυξε τόν πόλεμο, αυτό δεν είναι έπιχείρημα, πρώτα γιατί μās φοβερίζει έμμεσα κάθε μέρα ότι θά μās τόν κηρύξη άν δεχτούμε από τούς "Άγγλους άποτελεσματικώτερη βοήθεια, και έπειτα γιατί για νά μās πολεμήση θά μεταφέρει τόν πόλεμο στά Βαλκάνια, και αυτό δεν τήν συμφέρει.

Για νά ενεργήση έτσι ή Γερμανία απέναντί μας, θά πη, ότι και αυτή σχετικά μέ τήν Ελλάδα, οδηγείται όχι από τὰ έλατήρια της ιδεολογικής της σημαίας, αλλά από τὰ άλλα. Και αυτά είναι, όπως φαίνονται καθαρά σό Έλληνικό ζήτημα, ό σκοπός νά κρημνίση τήν Άγγλική Αυτοκρατορία και νά κληρονομήση τὰ έρείπιά της.

Έπαναλέγω: μπορεί ή Γερμανία πρώτη και ή Ιταλία ύστερα, νά άρχισαν μέ καθαρά ιδεολογικά έλατήρια, φαινομενικά, και νά καταλήξανε εις καθαρώτατα κατακτητικά και συμφεροντολογικά. Και αυτό άποδειχνει ότι και τὰ τελευταία ήσαν τὰ βαθύτερα, και έπομένως

τά πραγματικά, καί επομένως τά πρώτα μόνον φαινομενικά καί κατά συνέπειαν ψεύτικα καί κατά συνέπειαν γιά ἐξαπάτηση τῶν λαῶν τους καί τοῦ κόσμου.

Ὡστε καί ὁ ἀντικομμουνισμός τους ψεύτικος καί ἡ ὁλοκληρωτικότητά τους ἡ κρατική, ψεύτικη, καί ὁ ἀντικοινοβουλευτισμός τους ψεύτικος, καί ἡ ἀντιπλουτοκρατία τους ψεύτικη, καί ὅ,τι ἄλλο παρόμοιο ψεύτικο.

Ἀληθινό δέ εἶναι ἕνας διψασμένος ἰμπεριαλισμός. Αὐτός γιά τόν ὁποῖο κατηγοροῦν τοὺς Ἄγγλους.

Τώρα, γιατί μεταχειριστήκανε αὐτή τήν ψεύτικη σημαία καί τή βαστᾶνε ἀκόμα; Γιατί ἔχει πέραση στοὺς λαούς τους. Λοιπόν, οἱ λαοὶ τους εἶναι πιά ἰδεολόγοι ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς τους; Τότε γιατί τήν καταρρίπτουν οἱ ἀρχηγοὶ τῇ σημαίᾳ τους στήν Ἑλληνική ὑπόθεση καί σηκώνουν καθαρὰ τήν ἄλλη; Δέν φέρνει αὐτό ἀντίδραση στοὺς λαούς των, ἢ μήπως μέ τή σημαία τῆς κατακτήσεως ζητοῦν νά τοὺς κερδίσουνε; Τότε καί οἱ λαοὶ εἶναι ὅμοιοι μέ τοὺς ἀρχηγούς;

Ζητήματα πού θά λύση τό μέλλον.

Γιατί πρέπει νά δικαιολογηθῇ καί ὁ φόνος τόσων ἄλλων μικρῶν κρατῶν!

Μιά φορά εἶναι ὄχι μόνον μαρὸς ἀλλά καί κακόπιστος ὁ Ἕλληνας πού πιστεύει ἀκόμα τώρα πλέον, μέ αὐτά πού βλέπουμε γύρω μας, σέ ἰδεολογίες τοῦ Χίτλερ καί πολύ περισσότερο τοῦ Μουσσολίνι. Εἶναι μεγάλοι ἄνθρωποι, ἀλλά χαμηλοί, πολύ χαμηλοί. Οὔτε σέ γερμανικές ἰδεολογίες καί ρωμαντισμούς. Ἰταλικές δέν ὑπάρχουν» (Κηφισιά, 2 Ἰαν. 1941).

Μέ ὅλο του τό δίκαιον, ὁ Μεταξᾶς κατηγορεῖ τοὺς Χίτλερ καί Μουσσολίνι πῶς, σχετικῶς πρὸς τήν Ἑλλάδα, δέν ὠδηγήθησαν ἀπὸ τήν ἰδεολογικὴν των σημαίαν, ἀλλὰ ἀπὸ τήν διάθεσιν κατακτήσεως τῆς χώρας μας. Ἐξ ἴσου δικαίως διαμαρτύρεται, διότι, ἀντὶ νά μᾶς ὑποστηρίξουν μᾶς ἐπολέμησαν.

Τούς κατηγορεῖ πῶς ἐπρόδωσαν τήν ἰδεολογικήν των σημαίαν μέ τό νά ἐπιτεθοῦν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος. Μέ ἄλλους λόγους, τοῦς ἀμφισβητεῖ τό δικαίωμα νά εἶναι πράγματι ὁλοκληρωτικοί, πράγματι ἀντικομμουνισταί, πράγματι ἀντιδημοκράται, πράγματι ἀντιπλουτοκράται, διότι ἐπετέθησαν εἰς ἓνα κράτος πού πραγματικῶς ἔτοι ἦτο.

Ὅσα γράφει ὁ Μεταξᾶς εἶναι ἀπολύτως σωστά διά τόν Μουσσολίνι, ὄχι ὁμως καί διά τόν Χίτλερ, διότι τόν Ἰανουάριον 1941 δέν ἐγνώριζε τά στοιχεῖα πού ἦλθαν εἰς τό φῶς μεταπολεμικῶς καί μέ τά ὅποια ἀποδεικνύεται ἡ ἄγνοια τοῦ Χίτλερ σχετικῶς πρός τήν πρόθεσιν τοῦ Μουσσολίνι νά ἐπιτεθῇ κατά τῆς Ἑλλάδος, καθῶς καί αἱ προσπάθειαι του νά ἀποφευχθῇ πᾶσα σύγκρουσις. Εἶναι ἱστορικῶς ἐξηκριβωμένον ὅτι ὁ Χίτλερ δέν εἶχε «ξεπουλήσει» εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τήν Ἑλλάδα. Τότε, ὁμως, πού ἔγραφε ὁ Μεταξᾶς τᾶ ἀνωτέρω, τοῦ ἦτο ἀδύνατον νά φαντασθῇ ὅτι ὁ Μουσσολίνι ἐπετέθη κατά τῆς πατρίδος μας μυστικῶς ἀπό τόν Χίτλερ, πού ἠφνιδιάσθη ἀπό τήν ἐπίθεσιν αὐτήν καί ἐπὶ μακρόν ὕβριζε τοῦς Ἱταλούς, ἀκόμη καί εἰς τήν πολιτικήν του διαθήκην.

Ἀλλά αὐτά θά τά περιγράψωμεν εἰς τό ἐπόμενον κεφάλαιον. Ἐκεῖνο πού τώρα ἐπιθυμοῦμε νά παρατηρήσωμεν εἶναι, ὅτι ὁ Μεταξᾶς ἔμεινε πιστός εἰς τήν ἰδεολογικήν του σημαίαν, ἀρνούμενος εἰς τοῦς Χίτλερ καί Μουσσολίνι τήν ἀξίωσιν ἰδεολόγου-ἡγέτου. Παρ' ὅλα ταῦτα, ἡ ἐπίθεσις κατά τῆς Ἑλλάδος δέν ἦτο ἰδεολογικός πόλεμος, ἀλλά «ἡμιπεριαλιστικός» διά τόν Μουσσολίνι καί ἀναγκαστικός κατόπιν διά τόν Χίτλερ, πού παρά τήν θέλησίν του εὐρέθη ἀναμειγμένος, διότι δέν ἠδύνατο νά βαδίσῃ κατά τῆς Ρωσίας ἔχων ἀνοικτόν μέτωπον εἰς τά Βαλκάνια.

Μόλις ὁ Μεταξᾶς ἀνέλαβε τό Ὑπουργεῖο Παιδείας, ὠμίλησεν εἰς τοῦς ὑφισταμένους του μέ στρατιωτικήν γλῶσσαν καί καθώρισεν τόν τρόπον πού θά ἐλαμβάνοντο αἱ ἀποφάσεις,

τρόπον πού εις τήν πολιτικήν κοινωνιολογίαν εἶναι γνωστός μέ τήν ὀνομασίαν «τό ἀξίωμα τοῦ Ἀργηχοῦ». Ἴδού καί τό σχετικόν ἀπόσπασμα τῆς ὁμιλίας:

«... Θέλω νά σᾶς εἶπω μίαν ιδιότητα τοῦ χαρακτηῖρος μου, τήν ὁποίαν δέν εἶμαι πλέον εις ἡλικίαν διά νά τήν μεταβάλω. Συζητῶ μέ τόν καθένα καί ἐπιτρέπω, ὅταν πρόκειται νά ληφθῇ μία ἀπόφασις, πᾶσαν συζήτησιν καί πᾶσαν ἀντίρρησην πρὸς ἐμέ ἐλεύθερα.

Ἄλλ' ὅταν λάβω τήν ἀπόφασιν καί πολλές φορές μπορῶ νά τήν λάβω καί ἀντιθέτως πρὸς τὰς γνώμας σας, ἢ ἀπόφασις αὕτη εἶναι ὀριστική καί ἀνέκκλητος καί τίποτε δέν εἶναι δυνατόν νά μέ κάμῃ νά ὑποχωρήσω ἀπό τήν ἀπόφασιν αὕτην. Ἐννοεῖται δέ εις τόν δρόμον τῆς ἐκτελέσεως δέν εἶναι δυνατόν κανεῖς νά μέ σταματήσῃ.

Καί ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος θά ἔχῃ τήν ἀντίθετον γνώμην ὀφείλει νά ὑποκύψῃ καί νά παραδεχθῇ τήν γνώμην μου. Δέχομαι τήν συζήτησιν προκαταβολικῶς, ἅμα ὅμως ἢ ἀπόφασις ἐκδηλωθῇ διά μιᾶς διαταγῆς, διά διατάγμα-τος ἢ νόμου, τότε οὐδεμία ἀντίστασις ἐπιτρέπεται πλέον. Καί εις αὐτό τό ζήτημα σᾶς παρακαλῶ νά προσέξετε πολύ. Διότι ἀντίστασιν δέν ἐννοῶ μονάχα ἐκείνην τήν ὁποίαν φυσικά κανεῖς δέν μπορεῖ νά φέρῃ, δηλαδή ἀπό ἀπόψεως τυπικῆς, ἀλλά καί ἐσωτερικῆς, δηλαδή τήν ἑλλειψιν ἱεραρχίας καί ὑποταγῆς ἐν δια-νοίᾳ.

Δι' αὐτό σᾶς παρακαλῶ γνωρίζοντες τόν χαρακτηῖρα μου αὐτόν καί τήν ιδιότητά μου ὡς πρὸς τό ζήτημα αὐτό, νά συμμορφωθῆτε ὅλοι, ὅπως βέβαια θά τό κάμετε, διά νά μὴ εὐρεθῶ καί ἐγὼ ἀπέναντι τοῦ οἰουδήποτε θελή-σαντος νά μὴ συνταχθῇ ἀπολύτως μέ τήν ιδιότητα αὐτήν τοῦ χαρακτηῖρος μου, νά μὴ εὐρεθῶ εις δύσκολον θέσιν. Δέν ἐπιτρέπω ἀπὸ κανένα –καί παρακαλῶ νά τό γνω-

ρίσετε εἰς ὅλους τοὺς ὑφισταμένους σας– καμμίαν ὑπό-
κωφον ἀντίστασιν εἰς τὰς θελήσεις μου καθ’ οἷον δὴ πο-
τε τρόπον ἐκδηλουμένην. Ὅπως ἐπίσης δὲν ἐπιτρέπω
καὶ ἔξω τῆς ὑπηρεσίας καμμίαν συζήτησιν ἐπὶ τῶν ζη-
τημάτων τῶν ἀποφασισθέντων καὶ διατυπωθέντων εἰς
διαταγὰς. Κρίσεις ἐπὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Ὑπουργοῦ θά
μέ εὗρουν ἐχθιστα διακείμενον...» (Λόγος, 29 Νοεμ.
1939).

Μιά ἄλλη ιδιότης τοῦ Μεταξᾶ, χαρακτηριστική παντός ἀ-
ληθοῦς ἡγέτου, ἦτο ἡ εἰλικρίνεια. Ποτέ δὲν εἶπε ψεῦδη καὶ
οὐδέποτε ἐκολάκευσεν. Ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς ἤκουε τὸν Με-
ταξᾶ νὰ τοῦ λέγῃ ὅτι «ὁ δρόμος μας εἶναι μακρὺς καὶ ἐπίπο-
νος... ἀπαιτεῖ θυσίας καὶ στερήσεις...» (Λόγος, 22 Αὐγ. 1937).
Μέρος ἐπίσης τῆς κυβερνητικῆς πολιτικῆς ἀπετέλεσε ἡ θυμό-
σοφος τακτικὴ τοῦ Μεταξᾶ τῶν «ἀνακοινώσεων δώρων»,
ὅπου ὁ δωρητὴς ἐνημεροῦτο ἐπὶ τῆς δωρεᾶς πού ἔκανεν ἀπὸ
τὰς ἐφημερίδας! Οἱ καθηγηταὶ πανεπιστημίων ἐπληροφορή-
θησαν ὅτι ἐδώρησαν βιβλία εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ «Οἴκου
Φοιτητοῦ», οἱ ἐβραῖοι ὅτι ἐδώρησαν τὸ νεκροταφεῖον των εἰς
τὴν Θεσσαλονίκην διὰ νὰ ἐπεκταθῇ τὸ Πανεπιστήμιον τῆς
πόλεως, οἱ βιομήχανοι ὅτι ἔκαναν ἑκτακτον εἰσφορὰν διὰ τὸ
ΙΚΑ κ.λ.π.

Ἦκουσα μερικοὺς «μεταξικούς» νὰ ὑποστηρίζουν μέ ἀδι-
καιολόγητον ἐλαφρότητα, πὼς ὁ Μεταξᾶς δὲν ἐδημιούργει
μόνιμο, διαρκές καθεστῶς, ἀλλὰ πρόσκαιρον. Ἐνεφάνιζαν
τὴν 4ην Αὐγούστου ὡς καθεστῶς προσωρινῆς ἀνάγκης. Αὐτὸ
εἶναι ἀνακρίβεια καὶ λάθος. Ὁ ἴδιος ὁ Μεταξᾶς τοὺς διαψεύ-
δει, κατὰ τρόπον πού δὲν ἐπιδέχεται ἀντίρρησην:

«... διότι τὰ χρόνια τῆς τριετοῦς διοικήσεως τοῦ Νέου
Κράτους, ἦσαν χρόνια κατὰ τὰ ὁποῖα ἓνας μεγάλος
ἀριθμὸς πολιτῶν καὶ ὑπαλλήλων ἀκόμη ἦτο εἰς ἀμφιβο-

λίαν ἂν τό καθεστῶς αὐτό θά διήρκει ἢ ὄχι καί ἂν μάλιστα ἤκουαν τὰς διαδόσεις τῶν διαφόρων καφενοβίων, ἐπερίμεναν ἀπό ὥρας εἰς ὥραν διὰ τὴν πύξιν κατὰ ἓνα διάφορον τρόπον, παρασκηνιακόν ἢ συνωμοτικόν...

... Δέν ἡμπορῶ νά τό εἶπω ἐν γένει, ἀλλά κατὰ μέγα μέρος. Ἐννοεῖτε διὰ τὴν πλέον ἀπεκτῆθη κοινή συνείδησις, διὰ τὴν πρόκειται περὶ καθεστώτος, τό ὅποῖον ἐδράζεται μέσα εἰς τὰς ψυχὰς καί τὰς καρδίας τῶν Ἑλλήνων καί διὰ τὴν τίποτε δέν θά ἡδύνατο νά τό κλονίσῃ καί διὰ τὴν εἶναι τό διαρκές καθεστῶς τῆς Ἑλλάδος, μέ τὰς ἐξελίξεις τὰς ὁποίας θά λάβῃ εἰς τό μέλλον...» (Λόγος πρὸς φοιτητὰς Παντείου, 29 Νοεμ. 1939).

Τελικῶς, τό καθεστῶς ἐπεσεν ἡρωϊκῶς μαχόμενον ὑπὲρ τοῦ ἔθνους. Δέν ἐπεσεν ἀπὸ ἐσωτερικῶν αἰτίων. Διότι ἦτο οἰκοδομημένον ἐπὶ ὀργανώσεων καί ἰδεολογίας.

Ἀφοῦ διεξῆλθον τὰς βασικὰς ἰδεολογικὰς κατευθύνσεις τῆς 4ης Αὐγούστου περαινῶν τό κεφάλαιον μέ μίαν ἀναφορὰν εἰς τὰ ὑπόλοιπα στηρίγματα τοῦ Μεταξᾶ. Ὁ Στρατὸς ἔμεινε μέχρι τέλους πιστός. Σπανίως θά εὗρεθῇ ἀξιωματικὸς ποῦ δέν θά ἀναγνωρίσῃ τό ἔργον τοῦ Μεταξᾶ. Γραμμὴ τοῦ ἦτο νὰ ἀπομακρύνῃ τὸν στρατὸν ἀπὸ τὴν πολιτικὴν. Καί τό κατῴρθωσε ὅσον ἐξῆ. Μετὰ ἤρχισε πάλιν ἡ ἀνάμειξις, ποῦ ὀφείλεται εἰς τὴν πολιτικὴν τῶν πολιτικῶν, ποῦ μέ τὰ καμώματά των ἀναγκάζουν τοὺς στρατιωτικοὺς νὰ ἐπεμβαίνουν καί, ἐφ' ὅσον δέν ὑπάρχει ὁ «Μεταξᾶς», τὰ ἐπακόλουθα εἶναι γνωστά. Ἐπαναστάσεις, ποῦ δέν εἶναι Ἐπαναστάσεις καί δημοκρατίαι, ποῦ δέν εἶναι δημοκρατίαι καί ἔχει ὁ Θεός, ὅσον ἀντέχει ἡ Ἑλλάς.

Ἡ λαϊκὴ μᾶζα ἐτάχθη ὑπὲρ τοῦ Μεταξᾶ, ἰδιαίτερος ὁ ἐργατικὸς κόσμος. Ὁ Μεταξᾶς ἐγίνε τόσον δημοφιλής, ὅσον οὐδεὶς ἄλλος. «Βράδυ μόνος, ὁδὸς Ἑρμοῦ. Ἐκδηλώσεις ἀγά-

της από τόν κόσμο», σημειώνει εις τό «Ἡμερολόγιον», τήν παραμονήν τῶν Χριστουγέννων τοῦ 1940. Καί ἑλλοῦ περιγράφει τόν «ένθουσιασμόν τοῦ Λαοῦ» ἢ «τήν μεγάλη λαϊκή χαρά» πού συνήντα ἀπό δπου διήρχετο. Δέν νομίζω νά ἦσαν προσποιηταί αἱ ἐκδηλώσεις, διότι ἀκόμη καί σήμερα τό μεγάλο πλῆθος ἐνθυμεῖται μέ ἀγάπη καί σεβασμό τόν δοξασμένον κυβερνήτην. Γνωρίζω ἀκόμη καί κομμουνιστάς πού ἐκτιμοῦν τόν Μεταξᾶν, ἐνῶ εις πολλάς πτωχικάς οἰκίας ἔχω ἰδεῖ τήν φωτογραφίαν του. Τήν ὑστεροφημίαν του καί τό καλόν του ὄνομα, μόνον πληρωμένοι κονδυλοφόροι ἀμφισβητοῦν, πάντα μέ τήν νεφελώδη ἐπίκρισιν ὅτι κατήργησε τήν δημοκρατίαν. Αὐτά, βεβαίως, δέν εἶναι σοβαρά ἐπιχειρήματα διά νά εἶναι ἄξιοι ἀπαντήσεως οἱ μετά θάνατον ὑβρισταί τοῦ Μεταξᾶ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ΄

Αί παραμοναί τοῦ πολέμου - Ἡ πολιτική οὐδετερότης τῆς Ἑλλάδος - Αἱ προκλήσεις τοῦ Μουσολίνι - Ὁ τορπιλλισμός τῆς «Ἑλλης» - Ὁ Χίτλερ ἔναντι τῶν Ἑλλήνων - Τά διπλωματικά παρασκήνια - «Ἐρχεται ὁ Γκράτσι» - Ἡ δόξα τοῦ '40 - Ἡ ἀλήθεια διὰ τήν στάσιν τῶν Ἀγγλων καί Γερμανῶν - Αἱ διαφωνίαι τοῦ Μεταξᾶ μέ τήν Ἀγγλίαν - Ὁ Ἐθνικός Κυβερνήτης «πεθαίνει»

Ἀπό τās ἀρχάς τοῦ 1939 ὁ Μεταξᾶς εἶχεν ἀντιληφθῇ ὅτι ἡ Εὐρώπη θά αἵματοκυλισθῇ. Ὀλόκληρος ἡ πολιτική δραστηριότης του ἐστράφη πρὸς τήν κατεύθυνσιν νά μείνῃ ἡ Ἑλλάς οὐδετέρα. Σαφέστατα ἡ ἐξωτερική πολιτική τῆς «4ης Αὐγούστου» συνωψίζετο εἰς τὰ κάτωθι:

«... Κατά τήν τρομεράν αὐτὴν σύγκρουσιν ἡ ὁποία οὐγκλονίζει τὰ θεμέλια τῆς Εὐρώπης, ἡ Ἑλλάς πάντοτε ἐτοίμη εἰς πᾶσαν θυσίαν πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἀκεραιότητος τοῦ ἐδάφους της, τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς τιμῆς της, ἐάν τὰ ὑπέρτατα αὐτὰ ἀγαθὰ ἐκινδύνευαν, ἔμεινε ἐξ ἀρχῆς οὐδετέρα. Ἐμεινε δέ οὐδετέρα ἡ Ἑλλάς οὐχὶ ἀπὸ ἐγωῖσμόν ἢ ἀπὸ ἀδιαφορίαν, ἀλλὰ διότι ἀναμετρῶσα τās δυνάμεις της, τὰ μέσα της καὶ τήν γεωγραφικὴν της θέσιν, ἔχει πλήρη συνείδησιν ὅτι ἡ καλλιτέρα ὑπηρεσία τήν ὁποίαν δύναται νά προσφέρῃ

εἰς τὴν καταξοχιζομένην Εὐρώπην εἶναι νά συντείνη ὅπως διατηρηθῇ ἡ εἰρήνη τουλάχιστον εἰς τὸ τμήμα αὐτό τῆς νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης, ὅπου τὴν ἔταξεν ἡ Θεία Μοῖρα. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ οὐδετερότης αὐτῆς ὑπῆρξε πρὸς πάντας εἰλικρινῆς καὶ ἀσχέτως μέ τὴν ἀπόφασιν τῆς Ἑλλάδος ὅπως οὐδεμίαν οἰανδῆποτε παραβίασιν τῆς οὐδετερότητος αὐτῆς ἀνεχθῇ, ἡ Ἑλλάς εἶναι πεπεισμένη ὅτι τὰ ἕτερα Κράτη, ἀναγνωρίζοντα τὴν καλὴν αὐτῆς πίστιν, θά σεβασθῶσιν ἀπολύτως τὴν οὐδετέραν αὐτῆς θέσιν. Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος ἀπ' ἀρχῆς τῆς πολεμικῆς κρίσεως...» (Ἀπὸ τὸ διάγγελμα τῆς 4ης Αὐγ. 1940).

Ὁ ἴδιος ὁ πρωθυπουργὸς χειρίζεται ἀποκλειστικῶς τὴν ἑξωτερικὴν πολιτικὴν τῆς χώρας. Εἰς τὰς συχνὰς ἐπαφὰς του μέ τὸν Ἀγγλον πρέσβυν δηλοῖ ἀπεριφράστως, πῶς μέ τὴν Ἀγγλίαν ἡ Ἑλλάς ἔχει καὶ θά διατηρήσῃ φιλικὰς σχέσεις. Τίποτε παραπάνω. Εἰς περίπτωσιν πολέμου, τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος θά ἔμενε ἀπολύτως οὐδέτερον. Εἰς τὸν Ἰταλὸν πρέσβυν παρεπονείτο διὰ τὰς συγκεντρώσεις Ἰταλικῶν στρατευμάτων εἰς τὴν Ἀλβανίαν. Ἐλάμβανεν καθησυχαστικὰς ἀπαντήσεις, ἀλλὰ δέν τὰς ἐπίστευεν. Εἰς τοὺς Γερμανοὺς διεμαρτύρετο διὰ τὴν φιλοβουλγαρικὴν των στάσιν. Ἐλάμβανε καὶ ἀπὸ ἐκείνους καθησυχαστικὰς ἀπαντήσεις. Εἰς αὐτοὺς εἶχε κάποιαν ἐμπιστοσύνην: «Ἐλπίζω ὅτι οἱ Γερμανοὶ δέν θά μᾶς θυσιάσουν χάριν τῶν Βουλγάρων» (Ἡμ. 20 Ἰουν. 1940). Τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1939 ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας ὁ Γκαίμπελς. Ἀσφαλῶς οὐδεὶς γνωρίζει τί συνεζήτησε μέ τὸν Μεταξᾶν. Πάντως εἶναι βέβαιον πῶς ἐζητήσαμεν ἀπὸ τὴν Γερμανίαν ἐγγυήσεις διὰ τὴν πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τὴν ἑδαφικὴν μας ἀκεραιότητα. Καί, ὅπως ἀπεδείχθη ἀργότερον ἀπὸ τὰς παρεμβάσεις τοῦ Χίτλερ, πού προσεπάθησε νά παρεμποδίσῃ τὸν Μουσολίνι, οἱ Γερμανοὶ ὑπεσχέθησαν νά σεβασθοῦν τὴν

Ἑλλάδα

Εἶναι γεγονός ὅτι ὁ γαμβρός τοῦ Μουσολίνι, ὁ Τσιάνο, εἰργάζετο διὰ λογαριασμόν τῶν Ἀγγλων. Ἴσως ἀπέβλεπε εἰς ὠρισμένην στιγμήν νά καταλάβῃ τήν ἐξουσίαν, ἴσως ὑπῆρχε ἄλλος λόγος, ἠθικῆς φύσεως, πού τόν ἐσπρωχνε εἰς τόν ρόλον τοῦ «προβοκάτορα». Θαμπωμένος ὁ Ντούτσε ἀπό τό ἰδεῶδες τῆς δημιουργίας Ἱταλικῆς Αὐτοκρατορίας καί ξεγελασμένος ἀπό ψευδεῖς πληροφορίας σχετικῶς πρός τό ἀξιόμαχον τῆς Ἑλλάδος ἔρριψε τόν κύβον. Εἰς μυστικές συσκέψεις καθώρισε ὡς ἄμεσον στόχο τήν κατάληψιν τῆς Ἑλλάδος. Ἀφοῦ ἐγκατεστάθῃ εἰς τήν Ἀλβανίαν προετοιμάζε μεθοδικῶς τήν ἐξόρμησιν ἐναντίον τῆς πατρίδος μας.

Οἱ Ἀγγλοι, ἀπό πλευρᾶς των ἤθελαν μέ κάθε τρόπο νά προσδεθῶμεν εἰς τό ἄρμα των. Ὁ Μεταξᾶς εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἐξέκοπεν αὐτή τήν ἐπιθυμίαν των μέ λογικά, ὅσον καί ἀκαταμάχητα ἐπιχειρήματα. Τούς εἶπε μέ ἀπλούς λόγους, ὅτι διὰ νά συμμαχήσωμεν πρέπει νά μᾶς δώσουν τήν ἀναγκαίαν στρατιωτικήν βοήθειαν, ὥστε νά ἡμποροῦμε μόνοι μας νά ἀνταπεξέλθωμεν εἰς ἐνδεχόμενον πόλεμον. Μετά, πάντως, ἀπό τόν τορπιλλισμόν τῆς «Ἑλλης», ὅπως ἀναφέρει καί εἰς τό «Φόρεϊν Ὁφφισ» ὁ Ἀγγλος πρέσβυς Πάλαιρετ, ὁ Μεταξᾶς εἶναι ἀποφασισμένος νά ἀνασταθῇ καί «νά προτιμήσῃ τήν καταστροφήν παρά τήν ταπείνωσιν». Ἐτόνισε ἀκόμη ὁ Μεταξᾶς εἰς τήν Ἀγγλικήν κυβέρνησιν, ὅτι «δέν πρόκειται νά κάνῃ τίποτε πού θά προκαλοῦσε ἐπίθεσι, καί δέν θά ἐπιστρατευθῇ παρά μόνο τήν τελευταία στιγμή...».

Ἐπὶ πλέον ἐζήτηι πολεμικήν βοήθειαν. Ἡ στάσις τῆς Ἀγγλίας ἦτο πολὺ διάφορος ἀπὸ τήν κατεύθυνσιν Μεταξᾶ. Ἡ Ἀγγλία ἤθελε ἀνυπερθέτως νά λάβωμεν μέρος εἰς τόν πόλεμον, ὅταν αὐτός θά ἤρχιζεν, ἔστω κι' ἂν δέν ἐδεχόμεθα ἐπίθεσιν. Διὰ νά τό ἐπιτύχῃ αὐτό ἔπρεπε νά ἀποσυρθῇ ὁ Μεταξᾶς. Νά ἀποθάνῃ ἢ νά γίνῃ κοινοβουλευτικὴ κυβέρνη-

σις. Εϊστά «μυστικά ἀρχεῖα» τοῦ «Φόρεϊν Όφφισ», πού εἶδον τό φῶς τῆς δημοσιότητος, ἀναγιγνώσκομεν εἰς ἀναφοράν τοῦ Ἑγγλίου στρατιωτικοῦ ἀκολούθου εἰς τάς Ἀθήνας συν/ρχου Μπλάντ, ὅτι «ὁ στρατηγός Μεταξᾶς θά ἦταν ἀπρόθυμος νά ἐγκαταλείψῃ τήν ἐξουσίαν του ἢ νά χαλαρώσῃ τό ἐθνικοσοσιαλιστικόν πρόγραμμά του» (19 Φεβρ. 1940). Ὁ ἴδιος ὁ Μπλάντ ἰσχυρίζεται ἀκόμη, ὅτι ἀποκλείεται ἡ συγκρότησις ἀντιπροσωπευτικῆς κυβερνήσεως. Ἐπομένως δέν ἀπέμενε παρὰ ὁ θάνατος τοῦ Μεταξᾶ. Εἰς τό «μνημόνιον» περὶ τῆς ἐπισήμου βρετανικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς (1η Μαρτ. 1940), πού εὐρίσκεται καί αὐτό εἰς τά «μυστικά ἀρχεῖα» τοῦ «Φόρεϊν Όφφισ», ἀναφέρεται πῶς «ὑπῆρξαν πληροφορίαι ὅτι ἡ ὑγεία τοῦ Μεταξᾶ εἶναι κακή, ἀλλά δέν ἔχουν ἐπιβεβαιωθῇ. Εἶναι ἄνθρωπος μεγάλῃς ἡλικίας καί ὑπάρχει πάντοτε ἡ πιθανότης νά ἐκλείψῃ ἀπό τήν σκηνὴν. Εἰς παρομοίαν περίπτωσιν εἶναι ἐμφανές, ὅτι θά ἦτο πρὸς συμφέρον μας νά εἴχαμε κάποιον λόγον εἰς τήν ἐπιλογὴν ἑνὸς περισσότερον καταλλήλου διαδόχου....».

Αὐτονόητον τυγχάνει ὅτι ὁ «περισσότερον κατάλληλος διάδοχος» θά ἠκολούθει τήν Ἑγγλικὴν πολιτικὴν καί θά ἐταῦταζεν ἐκ τῶν προτέρων τήν τύχην τῆς Ἑλλάδος μέ τά ἀγγλικά συμφέροντα. Ἡ ἐπιθυμία τῶν φίλων μας Ἑγγλων νά ἀνακατευσθῶν εἰς τά ἐσωτερικά τῆς πατρίδος καί νά μᾶς χρησιμοποιοῦσιν ὥς πῖονι εἰς τήν σκακιέρα τῶν διεθνῶν των μηχανορραφιῶν εἶναι προφανές καί καταφανῶς προσκρούει εἰς ἕνα ἄνθρωπον.

Οἱ Γερμανοὶ εἶχον πᾶν ὄφελος νά κρατήσουν τήν Ἑλλάδα, εἰς περίπτωσιν συρράξεως σύμμαχον ἢ οὐδετέραν. Τό «σύμμαχος» ἀπεκλείσθη ἀπὸ ἐμᾶς. Ἡ προσχώρησις τῆς Ἑλλάδος εἰς τόν Ἄξονα δέν ἦτο δυνατή, λόγῳ τῆς γεωγραφικῆς μας θέσεως, πού μᾶς καθίστα εὐπροσβλήτους εἰς τόν ἀγγλικόν στόλον, ἀλλά καί δι' ἄλλας αἰτίας. Συγκεκριμένως οἱ σύμμα-

χοι του Χίτλερ, Ἴταλοι καί Βούλγαροι ἀπήτην, οἱ μὲν νά φθάσουν μέχρι τῆς Πρεβέζης, οἱ δέ νά φθάσουν μέχρι τῆς Ἀλεξανδρουπόλεως (βλ. καί λόγον Μεταξᾶ πρὸς ἐκπροσώπους Τύπου, 30 Ὀκτ. 1940). Ἀφοῦ ἀπεκλείσθη ἡ ἔνταξις μας εἰς τὸν Ἀξονα ἠκολουθήσαμε τὴν πολιτικὴν οὐδετερότητα, καί εἰσῆλθομεν εἰς τὸν πόλεμον, ἀπὸ ἐθνικὴν ἀνάγκην. Διὰ νά πραγματοποιηθῇ τὸ «οὐδετέρα» ἔπρεπε νά μᾶς ἐξασφαλίσουν οἱ Γερμανοὶ τὰ οἰκονομικά καὶ πολεμικά μέσα, διὰ νά εἴμεθα ἱκανοί, ἐκμεταλλευόμενοι τὸν παράγοντα τῆς ἰσορροπίας τῶν δυνάμεων, νά ἀποτρέπωμεν ἐπιθετικὰς ἐνεργείας ἀπὸ τοὺς γείτονας. Ἀπὸ τὰ γεγονότα προκύπτει ὅτι ὁ Χίτλερ ἀπεφάσισε τὴν ὁλόπλευρον βοήθειαν πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Εἰς τὸν στρατιωτικὸν τομέα μᾶς ἐχορήγησε ἕνα σημαντικὸν δάνειον, μέ τὸ ὁποῖον κατωρθώθη ἡ πολεμικὴ προπαρασκευὴ τῆς χώρας. Σχετικῶς ὁ τότε ὑπουργὸς οἰκονομικῶν Κ. Ζαβιτσιάνος ἀνεκοίνωσε εἰς τὸν τύπον:

«... Τὸ γεγονὸς ἔχει ὑψίστην ἐθνικὴν καὶ οἰκονομικὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν καὶ ἄλλοτε ἐτόνισα. Διὰ τοῦ δανείου τούτου συμπληροῦται προσπάθεια μοναδικὴ καὶ εἰς ἑκτασιν καὶ εἰς ἀποτέλεσμα. Μᾶς δίδονται δηλαδή τὰ μέσα, ὅπως τὸ πρῶτο στρατιωτικὸν πρόγραμμα τῶν 6.150 ἑκατομ. δραχμῶν διὰ τὴν ἄμυναν τῆς χώρας, τὸ ὁποῖον ἐπρόκειτο νά ἐκτελεσθῇ ἐντὸς διαστήματος ὀκτῶ ὁλοκλήρων ἐτῶν, πραγματοποιηθῇ ἐντὸς τοῦ τρέχοντος ἔτους!...» («Καθημερινή», 19 Ἰαν. 1937).

Αἱ δηλώσεις αὐταί, πού ἔκανε ἐπ'ἀνῶν εἰς τὸν ἐνθουσιασμόν του ὁ Ζαβιτσιάνος «διωρθώθησαν» ἀπὸ τὸν Μεταξᾶ, πού ὠμίλησε διὰ ρυθμίσεις μεταξὺ ἑλληνογερμανικῶν τραπεζῶν κ.τ.λ. Ἐν τούτοις προεκάλεσαν τὴν παραίτησιν τοῦ ὑπουργοῦ οἰκονομικῶν, πού τὴν ἐξήτησεν ὁ Μεταξᾶς, διότι ἀκριβῶς ἀπεκάλυπεν τὴν πηγὴν τῆς οἰκονομικῆς ἀντιμετωπίσεως τοῦ

έξοπλισμού της Ελλάδος.

Έπειδή έξετίμα τόν Ζαβιτσιάνον δέν παρέλειψε νά τοῦ στείλῃ τήν ακόλουθον έπιστολήν:

Άγαπητέ Κώστα,

Έξήγησα εἰς τήν Α.Μ. τόν Βασιλέα τοὺς λόγους τῆς παραιτήσεώς Σου, ὅστις καί έλυπήθη διά τήν τοιαύτην παρουσιασθεῖσαν ανάγκην.

Όσον άφορᾷ έμέ, κατόπιν τῆς τόσοσν άρμονικῆς σχέσεώς μας καί πλήρους συμφωνίας μας καί εἰς τήν γενικήν πολιτικήν καί ειδικῶς εἰς τήν οικονομικήν πολιτικήν τῆς Κυβερνήσεως, δέν ήμπορῶ παρά νά Σοῦ έκφράσω καί διά τῆς παρούσης τήν εἰλικρινή λύπην μου, διότι χάριν άποφυγῆς διεθνῶν παρεξηγήσεων έπιζημίον διά τήν Ελλάδα, ήναγκάσθην νά στερηθῶ πολυτίμου συναδέλφου καί συνεργάτου.

Μετά εἰλικρινοῦς φιλίας

I. ΜΕΤΑΞΑΣ

Έκτός τῆς πολεμικῆς βοηθείας ή Γερμανία, διά νά κερδίσῃ τήν οὐδετερότητά μας εἰς ένα μελλοντικόν πόλεμον ένίσχυσε άποτελεσματικῶς τήν οἰκονομίαν τῆς Ελλάδος, μέχρι τοῦ σημείου νά άγοράσῃ ὅλα τά καπνά μας διά περίοδον έξ έτών (!) καί νά καλύψῃ σχεδόν ὅλο τό έξαγωγικόν μας έμπόριον.

Όταν οἱ Άγγλοι δυσανασχέτησαν διά τάς οικονομικάς συναλλαγάς τῆς Ελλάδος μέ τήν Γερμανίαν, ὁ Μεταξάς εὔρε τήν εύκαιρίαν νά τοὺς τά εἶπῃ έν πάσῃ εἰλικρινείᾳ, μέσω τῆς Έλληνικῆς πρεσβείας εἰς Λονδίνον, εἰς τήν ὁποίαν έδιδε σχετικᾶς ὁδηγίας:

«... Ημεῖς μέ τήν Γερμανίαν διατηροῦμεν καλᾶς σχέσεις, έφ' ὅσων μάλιστα πρόκειται καί περί τῶν κυριωτέρων μας πελατῶν εἰς τό ζήτημα τῶν καπνῶν. Καί

προπαντός τώρα, πού περιέλαβε εἰς τό Κράτος της καί τήν Αὐστροίαν, αἱ οἰκονομικαί μας σχέσεις πυκνοῦνται περισσότερο. Ἀπό τοὺς Ἕλληνας ἐξαρτᾶται νά γίνουν καί αὐτοὶ καλοὶ πελάται μας, κυρίως εἰς τὰ καπνά.

Ἐκτός ἐάν δέν τοὺς ἐνδιαφέρῃ ἡ οἰκονομική μας ὑπαρξίς, ὅποτε ὅμως δέν πρέπει καί νά παραπονοῦνται, ἐάν καί ἡμεῖς κοιτάζωμεν νά κερδίσωμεν ἀλλαχόθεν τὰ πρὸς τό ζῆν ἀναγκαῖα...» (31 Μαΐου 1938, ἐπιστολή Μεταξᾶ πρὸς Σιμόπουλο).

Ὑστερα ἀπὸ ὅσα ἀνεφέρθησαν διαγράφεται καθαρῶς τό περίγραμμα τῶν τάσεων τῶν ξένων κρατῶν καί τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰς μεταξὺ των σχέσεις. Ἡ Ἰταλία ἐπεδίωκε τὴν ὑποδούλωσίν μας. Ἡ Γερμανία εἶχε συμφέρον νά μείνωμεν οὐδέτεροι. Ἡ Ἀγγλία ἤθελε νά μᾶς ἐμπλέξῃ μέ κάθε τρόπον, διὰ νά ἐπεκταθῇ ὁ πόλεμος εἰς βάρος τῶν Γερμανῶν καί οἱ γείτονές μας καραδοκοῦν νά ἐπιδράμουν ἐξοντωτικῶς ἐπάνω εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γῆν. Ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ διπλωματικοῦ κυκεῶνος, ὅπου ἡ οἰκονομία, ἡ κατασκοπεία καί ὁ ψυχολογικὸς πόλεμος ὡργίασαν, ὁ Μεταξᾶς ἐκυβέρνην ἡρέμως καί σταθερῶς τό Κράτος διερχόμενος ἀπὸ συμπληγάδας, διὰ νά μένῃ οὐδέτερον.

Ἡ οὐδετερότης τοῦ Μεταξᾶ δέν σημαίνει ἀδράνειαν ἢ μοιρολατρικὴν ἀναμονήν. Κάθε ἄλλο. Προπαρεσκευάζετο ἀδιακόπως διὰ πόλεμον. Παρηκολούθει μέ αὐστηρότητα καί τὰς μικροτέρας λεπτομερείας, πού ἐσχετίζοντο μέ τὸν στρατόν. Ὁ ἐκσυγχρονισμὸς τοῦ ὕλικου, τὰ ὄπλα, ἡ ἐκπαίδευσις, ὁ στόλος καί ἡ ἀεροπορία ἐγνώρισαν τὴν δημιουργικὴν παρουσίαν τοῦ ἀκαταπονήτου ἡγέτου. Ἐνδεικτικῶς περιοριζόμεθα εἰς τὴν ἀεροπορίαν. Τό 1935 τὰ ἐπίσημα στοιχεῖα βεβαιώνουν τὴν οὐσιαστικὴν ἀνυπαρξίαν τοῦ ὀπλου. Ὑπενθυμίζομεν ὅτι τότε κατηντήσαμε, εἰς τὴν διάρκειαν τοῦ κινήματος τοῦ 35, νά δανεισθῶμεν(!) ἀπὸ τὴν Γιουγκοσλαβίαν ἕν ἀερο-

πλάνον και μερικός βόμβας!! Τό τί προσέφερε εις την αεροπορίαν ό Μεταξάς, ός τό διαβάσωμεν εις την έκδοσιν της «έκθέσεως της πολεμικής ιστορίας των Έλλήνων» (Β' τόμος, σελ. 491) όπου, άρμοδίως και ύπευθύνως, λέγεται:

«... Από του 1936 ήρχισεν ό πλουτισμός της Αεροπορίας, διά πάσης φύσεως αεροπορικού ύλικού. Παρηγγέλθησαν τότε 300 περίπου αεροσκάφη διαφόρων τύπων, πολεμικά και εκπαιδευτικά. Παρηγγέλθη επίσης σημαντικός αριθμός βομβών, πολυβόλων, ασυρμάτων, άλεξιπτώτων, φωτογραφικών μηχανών κ.λπ. Δυστυχώς όμως, λόγω του έκραγέντος τό 1939 Β' Παγκοσμίου Πολέμου, πλείσται των παραγγελιών τούτων ήκυρώθησαν υπό των έργουσασιών. Παρελήφθησαν έν τούτοις 130 νέα πολεμικά αεροσκάφη, άναγνωρίσεως, βομβαρδισμού και διώξεως, ως και 75 εκπαιδευτικά τοιαύτα...».

Ήτο βέβαιος ότι ό πόλεμος θά έλθη. Έχει διαγνώσει τάς αίτίας του και τόν αναμένει. Από τόν Σεπτέμβριον του 1938, άνησυχεί. «Φόβος πολέμου» σημειώνει και άλλοτε προσδιορίζει τόν έχθρον: «άπειλή Μουσσολίνι». Όσο περνά ό καιρός, τόσον και έδραιώνεται μέσα του ή πεποίθησις του έπερχομένου κινδύνου. Την 18ην Μαρτίου 1939 έχει πλέον συνειδητοποιήσει όριστικώς τόν κίνδυνον και από τότε λαμβάνει την μεγάλην απόφασιν. «Φοβερά απόφασίς μου έν περιπτώσει Ιταλικής άπειλής», πού μετά δεκαεννέα μήνας θά έκτελέση. Δεκαεννέα τυραννικούς μήνας θά ύποφέρει άφαντάστως άγωνιζόμενος εις την πολυμέτεπον διπλωματικήν πάλην...

Τόν Απρίλιον του 1939 οι Ιταλοί αποβιβάζονται εις την Άλβανίαν διά νά «άποκαταστήσουν την ειρήνην, την τάξιν και την δικαιοσύνην». Αμέσως ό Μεταξάς συγκαλεί συμβού-

λιον επιτελαρχών και καθορίζει τα μέτρα αντίστασης κατά των Ιταλών. Ταυτοχρόνως αποτείνεται προς τους Άγγλους, οι οποίοι πείθονται –ή προσποιούνται ότι πείθονται– από τας διαβεβαιώσεις του Μουσολίνι. Αύτης της ύφης και άλλας παρομοίους αποκοιμιστικές διαβεβαιώσεις θά κάνη, τώρα και κατόπιν, ο Μουσολίνι και προς τον Μεταξάν, αλλά ο Κεφαλληνόν δεν έξαπατάται. Διατηρεί την άταραξίαν του, ώστε να δείχνη ότι δήθεν έπεισθη, ενώ παρακολουθεί άγρυπνος κάθε ίταλικήν κίνησιν εις την Άλβανίαν. Ένίστε έκφράζει την άνησυχίαν του, αλλά δέχεται τας καθησυχαστικές απαντήσεις του Γκράτι.

Πώς να τον πιστεύση, αφού μετά την κατάληψιν της Άλβανίας από τους Ιταλούς ήρχισαν οι στρατιώται των να τραγουδούν τό: «Θ’ αποβιβαστούμε στον Πειραιά και θά καταλάβουμε όλο τό Αίγαίο!» (*Sbarcheremo al Pireo e conquisteremo tutto l’ Egeo!*). Ο Μεταξάς, έπειτα από συνεννοήσεις πού είχε μέ τον Χίτλερ, όπως αποκαλύπτει εις λόγον του εις τους έκπροσώπους του τύπου (30 Όκτ. 1940) ήκολούθει την πολιτικήν της άποφυγής προκλήσεων. Προς τούτο, από της 4ης Άπριλίου 1939 είχε προειδοποιήσει, μέσω των προξενείων μας, τους βορειοηπειρώτας, να «άπόσχουν έπιμελώς πάσης άντι-ίταλικής έκδηλώσεως οίασδήποτε μορφής».

Έν τούτοις οι Ιταλοί συνέχιζαν. Έδήλωναν άνευ έντροπής, ότι ή χώρα των «θά μεριμνήση διά την πραγματοποίησιν των έθνικών της (Άλβανίας) βλέψεων». Ο διοικητής, μάλιστα, του Ιταλικού τμήματος, πού πρώτον εισήλθεν εις τά Τίρανα, διεκήρυξεν ότι «ή Ιταλία έρχεται διά να μεγαλώση την Άλβανίαν». Ο Μεταξάς υπέμενε στωϊκώς τους Ιταλικούς έρεθισμούς. Όταν ο νομάρχης της Φλωρίνης τον έπληροφόρησεν, ότι ο Άλβανός Βασιλιάς Ζώγ, διά να διαφύγη από τους Ιταλούς κατέφυγε εις την Ελλάδα ο Μεταξάς έτηλεγράφησεν αύθημερόν εις την έν Ρώμη πρεσβείαν μας να ανακοι-

νωθή εις τό Ἰταλικόν ὑπουργεῖο ἐξωτερικῶν ὅτι «... ἡ κυβέρ-
νησις θά λάβῃ πάραντα ἅπαντα τά ἀναγκαῖα μέτρα ἐπὶ τῷ
σκοπῷ νά ἀποκλεισθῇ οἰαδήποτε ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου ἐδάφους
πολιτική δρᾶσις τοῦ Βασιλέως Ζώγ, ἣτις θά ἡδύνατο ὅπως-
δήποτε νά ἀποτελέσῃ κατάχρησιν τῆς παρεχομένης εἰς πολι-
τικούς φυγάδας φιλοξενίας».

Καμμία, λοιπόν, ἀπό μέρους μας πρόκλησις, οὔτε κἀν ἀπά-
νησις εἰς τὰς προκλήσεις. Ὁ Μεταξᾶς προητοιμάζετο διά τὴν
μεγάλην ἀναμέτρωσιν. Τό «κούφιο νταηλίκι», πού εἰρωνεύε-
ται ὁ Παλαμᾶς ἦτο ξένο πρὸς τόν χαρακτήρα τοῦ Ἑλλήνος
Ἐθνικοῦ Κυβερνήτου.

Ἡ καλολαδωμένη μηχανή τοῦ πολέμου θά ἀρχίσῃ ἐντὸς
ὀλίγου τό ἔργον τῆς ἐπὶ τῆς Εὐρώπῃς. Εἶναι Αὐγουστος τοῦ
1939 καὶ ὁ Μεταξᾶς καλεῖ τόν Γεώργιον νά διακόψῃ τόν
παραθερισμόν του εἰς τὴν Κέρκυραν καὶ νά ἔλθῃ ἀνεπισήμως
εἰς τὰς Ἀθήνας, διότι «ἀπὸ ὥρα σέ ὥρα περιμένω πόλεμο.
Μολονότι μέσα μου δέν μπορῶ νά τό πιστεύσω»!

Ὁ Σεπτέμβριος τοῦ 1939 εἰσῆλθεν μέ πόλεμον. Ἡ πολιτική
οὐδετερότης τίθεται εἰς ἐφαρμογὴν. Ὁ Μανιαδάκης θά ἐκ-
δώσῃ μίαν διαταγὴν, ὅπου: «συζητήσεις καὶ σχόλια, εἰς τὰ
καφενεῖα, τὰς ὁδοὺς, τράμ, λεωφορεῖα, σιδηροδρόμους καὶ
δημοσίους ἐν γένει χώρους περὶ τῶν ἐμπολέμων, προκαλοῦ-
σαι ἀντεγκλήσεις ἢ καὶ δυσφορίαν μεταξύ τῶν ἀκροατῶν,
ἀπαγορεύονται τελείως. Οἱ παραβάται συλλαμβανόμενοι θά
παραπέμπωνται αὐθημερόν εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν Ἀσφα-
λείας...».

Τὰ ὀλέθρια περιστατικά τοῦ Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου
δέν πρόκειται νά ἐπαναληφθοῦν. Οἱ Ἕλληνες δέν θά διχα-
σθοῦν εἰς Ἀγγλοφίλους καὶ Γερμανοφίλους. Θά παραμεί-
νουν θεαταί, χωρὶς νά σπαράσσωνται μεταξύ των πρὸς χάριν
τῶν ξένων. Οὔτε αἱ ἐφημερίδες θά ἐρεθίζουν μέ διχαστικὴν
καὶ ἐμπρηστικὴν ἀρθρογραφίαν τόν λαόν. Οὔτε καὶ οἱ πρᾶ-

κτορες τών ἐμπολέμων θά κυκλοφοροῦν ἐλευθέρως, διά νά ὀξύνουν τούς εὐεξάπτους Ἕλληνας. Ἐμφύλιος σπαραγμός δέν θά ἐπαναληφθῇ. Μήτε θά καταρρακιωθῇ ἡ ἐθνική ἀξιοπρέπεια τῆς πατρίδος, ὅπως συνέβη εἰς τό παρελθόν, μέ τās ξενικάς ἐπεμβάσεις. Ἀκόμη καί οἱ Ἀγγλοι, εἰς σπανίαν κρίσιν εἰλικρινείας θά ἀναγνωρίσουν ὅτι:

«... Ὁ Στρατηγός προσπάθησε ἀσφαλῶς νά κρατήσῃ τή Χώρα του στόν μέσο δρόμο τῆς οὐδετερότητος χωρίς καμμιά θυσία τῆς πολιτικῆς του ἀνεξαρτησίας καί τῆς ἐθνικῆς ἀξιοπρεπείας...» (᾿Τάϊμς», 5 Αὐγ. 1940).

Καί θά παραδεχθοῦν πῶς ὁ Μεταξάς:

«... ἐκυβέρνησε τήν Ἑλλάδα περισσότερον ἐπιτυχῶς ἀπό κάθε ἄλλον πολιτικό τῆς ἡγέτης, μετά τίς πρώτες καί καλύτερες μέρες τοῦ κ. Βενιζέλου...» (ἐνθ. ἀνωτ.).

Εἰς αὐτό τό στάδιον τοῦ πολέμου καί μετά τήν συντριβήν τῆς Πολωνίας ὑπῆρχε κόσμος πού προσεδόκα, ὅτι θά γίνη εἰρήνη. Ὁ Χίτλερ προέτεινε ἐμμέσως καί ἀμέσως εἰρήνευσιν. Δέν εἶχε ἄλλωστε κάποιον λόγον νά πολεμήσῃ τούς Γάλλους ἢ ἄλλους Εὐρωπαίους. Καί νά τούς νικήσῃ, τί νά τούς κάνῃ; Ἐκεῖνος ἤθελε ἐπέκτασιν εἰς τήν Ἀνατολήν. Ἐκεῖ θά ἐστελλαν οἱ Γερμανοί τά πληθυσμιακά των πλεονάσματα. Τό Τρίτο Ράιχ ἤθελε ζωτικόν χώρον καί εὐλόγως ἐζήτηι ἐκτάσεις εἰς τήν Ἀνατολήν καί ὄχι εἰς τήν Γαλλίαν. Μετά τήν ἥτταν τῶν Πολωνῶν, πού, ὅπως γράφει ὁ ἱστορικός Ραιημόν Καρτιέ, «περίμεναν νά μποῦν νικηταί εἰς τό... Βερολῖνον» ἐφάνη μία ἀκτίς ἐλπίδος. Ὁ Μεταξάς ποτέ δέν ἐπίστευσεν πῶς θά μετετρέπετο ἡ ἐλπίς εἰς πραγματικότητα. Διαιτί; Τό λέγει μόνος του, λίαν εὐγλύτως: «Εἰρήνη ἀραγε; Πολύ ἀμφιβάλλω. Οἱ Ἑβραῖοι δίδουν τό κύπτημα κατὰ τῆς Γερμανίας!» (Ἡμ. 4

Ὀκτ. 1939).

Αἱ ἀπόπειραι τοῦ Χίτλερ, διὰ στενώτερον προσεταιρισμόν ἐναυάγησαν. Οἱ Ἀγγλογάλλοι, ἐπίσης, ἐξεβίαζαν συνεχῶς, ὥστε νά λάβωμεν μέρος εἰς τόν πόλεμον. Ὁ Μεταξᾶς ἀνθίστατο. Ἐμενεν ἀκλόνητος εἰς τήν πολιτικήν τῆς οὐδετερότητος. Ἐξεδήλωνε τήν πικρίαν του, «γιά τόν τρόπο πού μᾶς μεταχειρίζονται καί ἀπειλοῦν νά μᾶς μεταχειρισθοῦν οἱ Ἀγγλοι καί οἱ Γάλλοι» (Ἡμ. 24 Δεκ. 1939). Ὅταν τοῦ ζητοῦν νά σταματήσει τās συναλλαγάς μέ τήν Γερμανίαν ἀντιδρᾷ, διότι αὐτό θά ἐσήμαινε ὑπαγωγήν τῆς Ἑλλάδος εἰς τήν Ἀγγλίαν, ἀνευ λόγου καί συμφέροντος.

Τόν Φεβρουάριον τοῦ 1940 μεταβαίνει εἰς Βελιγράδιον, ὅπου συνείρχετο ἡ σύνοδος τοῦ Συμβουλίου τῆς Βαλκανικῆς Συνεννοήσεως. Ἐκεῖ συνηντήθη μέ τόν Ἀντιβασιλέα Παῦλον καί συνεφώνησαν εἰς κοινήν γραμμήν ἐνεργειῶν, ἰδίως ἀπέναντι τῶν Βουλγάρων, πού ἐκαιροφυλάκτουν. Κατά τήν ἐπιστροφήν σκληραίνει τήν στάσιν του. Δίδει τās πλέον αὐστηράς ὁδηγίας πρὸς σιωπήν. Τούς θέλει ὅλους, διπλωμάτας, στρατιωτικούς καί τόν Βασιλέα ἐσφραγισμένους. Κανείς δέν ὁμιλεῖ διὰ τόν πόλεμον, δέν ἐκφέρει γνώμας, δέν σχολιάζει. Ὅσον βλέπει ὁ Μεταξᾶς νά πλησιάζῃ ὁ πόλεμος, τόσο καί δέν διστάζει, τόσο καί εἶναι πλέον ἀποφασιστικός. Ὁ μικροκαμωμένος ἄνθρωπος μέ τό ἀγαθό ὕφος τοῦ οἰκογενειάρχου, διοικεῖ μέ σιδηρᾶν πυγμήν: «παίρνω ἀποφάσεις. Τίς ἐκτελῶ. Ὅλην τήν ἡμέρα στό πόδι χωρίς φαγητό... Ἐπαβάζομαι... Ἐπιβάζομαι... Θέλω. Ὑποτάσσονται ὅλοι. Τά ἴδια μέ Καθηγητάς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης... Ἐκαμα ὅ,τι ἤθελα...» (Ἡμ. 28 Φεβρ. 1940).

Ἡ παραζάλη ἐκείνων τῶν ἡμερῶν καί ὁ φόρτος ἐργασίας, τόν καταπονοῦν. Μιά στομαχική αἰμορραγία τόν κρατεῖ ἀρρωστον ἐπὶ δεκαπενθήμερον. Δύο φορές τόν ἐπισκέπτεται ὁ Βασιλεὺς, διὰ νά πληροφορηθῇ τήν πορείαν τῆς ἀσθενείας

καί ὁ λαός ἀνησυχεῖ σοβαρῶς.

Εἰς τό διάστημα τῆς ἀρρώστειας του οἱ ξένοι προσεπάθησαν νά ἀναμειχθοῦν εἰς τά ἐσωτερικά μας, διασπείροντες ψευδεῖς εἰδήσεις καί πλησιάζοντες διαφόρους παλαιούς πολιτικούς καί ἄλλους παρασκηνιακούς παράγοντας. Τό μόνο πού κατώρθωσαν ἦτο νά στείλουν δυό-τρεῖς εἰς τήν ἔξορίαν. Οἱ Ἀγγλοι, τότε, ἀπεβίβασαν κρυφίως μερικούς πράκτορας εἰς τήν Κρήτην, οἱ ὁποῖοι κατέληξαν εἰς τήν φυλακήν. Τό ἴδιο ἔπαθαν καί ὠρισμένοι Γερμανοί «ἀρχαιολόγοι»...

Ἐν τῷ μεταξύ, οἱ Γερμανοί σαρώνουν τήν Ὀλλανδίαν καί εἰσβάλλουν εἰς τό Βέλγιον. Ὁ Μεταξάς δέν ἀνησυχεῖ καθόλου μέ τούς Γερμανούς. Ἡ Ἑλλάς δέν κινδυνεύει ἀπό ἐκείνους, ἀλλά ἀπό τούς Ἰταλούς. «Τό ζήτημα εἶναι γιά μᾶς τό κατά πόσον ὁ θόρυβος τῆς Ἰταλίας εἶναι σοβαρός» (Ἡμ. 14 Μαΐου 1940). Κατά τήν ἰδίαν ἡμερομηνίαν προβλέπει τήν ἦτταν τῆς Γερμανίας: «Ἀλλά πόσον θά βαστήξῃ ἡ Γερμανία; Καί εἰς τόν ἄλλον πόλεμον παρ' ὅλας τῆς τάς ἐπιτυχίας ἐπείσε».

Ὁ Ἰταλικός ἱμπεριαλισμός, ἡμέραν πρός ἡμέραν, ἀποβάλλει τό προσωπεῖον. Εἰς τήν Ρώμην τοιχοκολλοῦν προκηρύξεις, πού διακηρύττουν ἀπιθάνους διεκδικήσεις, π.χ.:

«... Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀναμφισβητήτων ἱστορικῶν δικαιωμάτων ὡς καί τοιούτων ὑπεροχῆς, ὁλόκληρος ἡ κεντρική καί μεσημβρινή Γαλλία, ἡ λεκάνη τῆς Μεσογείου, ἡ Ἀδριατική, ἡ Κροατία, ἡ Δαλματία, ἡ Ἑλλάς, ἡ Κύπρος, ἡ Ἀλβανία, ἡ Ἱερουσαλήμ ἀνήκουν εἰς τήν Ἰταλίαν».

Ταντοχρόνως καλλιεργεῖται ψυχολογική προετοιμασία τοῦ Ἰταλικοῦ λαοῦ, διά ἐχθρικήν διάθεσιν ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ψυχροπολεμική προπαγάνδα συναντᾷ πρόσφορον ἔδαφος. Ὅλα αὐτά ὁ Μεταξάς τά παρακολουθεῖ προσεκτικῶς.

Αί αναφοραί πού φθάνουν εἰς τό γραφεῖον του διοχετεύονται ἀπό τόν Μανιαδάκην εἰς τήν Γερμανικήν πρεσβείαν, ἀπό ὅπου ὁ πρίγκιψ Ἑρμπαχτάς ἀποστέλλει εἰς Βερολῖνον. Ἐκεῖ τά μελλοντικά σχέδια τοῦ Ντούτσε ἦσαν γνωστά. Οἱ Γερμανοὶ τά ἀποδοκιμάζουν. Τώρα, ιδίως, πού ἡ ἐπίθεσις κατὰ τῆς Γαλλίας εὐρίσκετο ἐν ἐξελίξει, πᾶσα συζήτησις περί τῶν ἐμπλοκῶν εἰς τά Βαλκάνια ἔκανε ἑξαλλόν τόν Χίτλερ.

Ὡστόσο ὁ Μεταξᾶς θέτει εἰς ἐφαρμογήν τό σχέδιο κατὰ τῶν Ἰταλῶν εἰς περίπτωσιν ἐπιθέσεως των. Εἶναι ἀπλοῦν καί τετραγωνικόν, ὅπως ἡ λογική τοῦ δημιουργοῦ του, πού φυσικά ἦτο ὁ ἴδιος ὁ Μεταξᾶς. Ὁ Παπάγος καί οἱ στρατηγοὶ δέν εἶχαν ιδέαν. Τό σχέδιο προέβλεπε νά μὴ γίνῃ πρό τῆς ἐπιθέσεως ἐπιστράτευσις, ἀλλὰ μυστικῶς μόνον καί σταδιακῶς θά καλοῦνται ὠρισμέναι ἡλικίαι. Μόλις ἐπιτεθοῦν οἱ Ἰταλοὶ, αἱ δυνάμεις προκαλύψεως θά ἀμυνθοῦν ἐλαστικῶς, μέχρις ὅτου φθάσουν αἱ ἐπιστρατευμένοι πλέον μονάδες, ὅποτε θά ἤρχιζεν ἡ ἀντεπίθεσις, μέ σκοπὸν νά τοὺς πετάξωμεν εἰς τὴν θάλασσαν. Τό σχέδιο ἦτο ἐπιθετικόν κι' ὄχι ἀμυντικόν. Ὁ Μεταξᾶς εἶχε προσωπικῶς ἐπινοήσει καί ἐκπονήσει τό σύστημα ἐπιστρατεύσεως, πού εἰς σύντομον χρόνον ἐπετύγχανε νά φέρῃ εἰς τό μέτωπον σημαντικὰς δυνάμεις. Ἡ πλήρης ἐπιστράτευσις δέν ἦτο δυνατόν νά γίνῃ, ἐνόσφ ὑπῆρχεν ἡ ἀπειλή πολέμου, χωρὶς νά πραγματοποιηθῇ, διότι ἂν δέν ἔκαναν τὴν ἐπίθεσιν οἱ Ἰταλοὶ θά κατερρέαμεν οἰκονομικῶς, ἐνῷ θά εἶχαμε δώσει καί τὴν ἀφορμὴν ἐπιθέσεως, πού ὁ Μουσσολῖνι θά ἐπραγματοποιεῖ ὅταν τὸν συνέφερε.

Παρά τὰς πιέσεις, ὁ Μεταξᾶς δέν ἐκήρυττε γενικὴν ἐπιστράτευσιν. Ἐκαλοῦντο ἡλικίαι, ἀναλόγως πρὸς τὴν ἐγγύτητα τοῦ κινδύνου. Τὸν Ἰούνιον ἔχει πάρει τὴν ἡρωϊκὴν ἀπόφασιν, πού θά σημειώσῃ καί σὸ «*Ἡμερολόγιόν*» του. Εἶναι ἀποφασισμένος, εἰς περίπτωσιν καταστροφῆς τῆς Ἑλλάδος, νά σκοτωθῇ εἰς τό μέτωπον. «*Ὅλα θά καταρρεύσουν; Τότε*

θά πάω καί ἐγώ μέ τόν στρατόν καί θά ἐπιζητήσω νά σκοτωθῶ» (29 Ἰουν. 1940). Μεθοδικός καθώς ἦτο εἶχε συντάξει καί τήν διαθήκην του:

ΔΙΑΘΗΚΗ Ι. ΜΕΤΑΞΑ

Ὁ ὑποφαινόμενος Ἰωάννης Παναγῇ Μεταξᾶς διαθέτω τά τῆς περιουσίας μου ὡς ἐξῆς:

Ἐγκαθιστῶ κληρονόμους μου τήν σύζυγόν μου Λέλαν (Ἑλένην) τό γένος Κώστα Χατζηϊωάννου καί τά τέκνα μου Λουλοῦ (Λουκία) σύζυγον Γεωργίου Μαντζούφα καί Νανά (Ἰωάννα) σύζυγον Εὐγενίου Φωκά. Καί εἰς μέν τήν σύζυγόν μου ἀφήνω τήν ἐπικαρπίαν ἐφ' ὅρου ζωῆς τῆς ὀλοκλήρου τῆς περιουσίας μου, εἰς δέ τά τέκνα μου ἀφήνω τήν κυριότητα κατ' ἴσα μερίδια τῆς περιουσίας μου ἣν θά παραλάβωσι μετά τόν θάνατον τῆς ἐπικαρπωτρίας μητρος των.

Κληροδοτῶ εἰς τήν Ἐθνικήν Ὁργάνωσιν Νεολαίας ὀλόκληρον τήν βιβλιοθήκην μου, ἀφοῦ ἐκ ταύτης λάβωσιν ἡ τε σύζυγός μου καί τά τέκνα μου ὡς καί οἱ γαμβροί μου ὅσα βιβλία θελήσωσι πρὸς ἀνάμνησιν.

Ἐν Κηφισῷ τῇ 6ῃ Ἰουνίου 1940
ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΝΑΓΗ ΜΕΤΑΞΑΣ

Ἡ ἔντασις τοῦ ψυχροῦ πολέμου αὐξάνεται. Οἱ Ἴταλοί μᾶς κατηγοροῦν, ζητοῦν ἀνακλήσεις πρεσβευτῶν, διαμαρτυροῦνται διὰ φανταστικά πρᾶγματα, φωνάζουν, ἀπειλοῦν... Ὁ Μεταξᾶς τά ἀντιμετωπίζει ἡρέμως, γαληνίως. Ἐπιστρατεύει δυό ἡλικίας καί πιέζει τοὺς Γερμανοὺς νά κρατήσουν τόν Μουσσολίνι, πού βιάζεται διὰ τό «Ἱμπέριο». Τήν 13ην Αὐγούστου 1940 ἐξαπολύεται μεγάλη δημοσιογραφική ἐπίθεσις ἀπὸ τὰς ἰταλικὰς ἐφημερίδας προσωπικῶς ἐναντίον τοῦ Μεταξᾶ. Ἦτο ὁ προάγγελος μίας ἀνανδρίας. Τήν 15ην Αὐγού-

γούστου, οι Ίταλοί τορπιλλίζουν τό εϋδρομον «Έλλη» πού σημαιοστολισμένον διά τόν έορτασμόν τής Παναγίας ήτο ήγκυροβολημένον εις τόν λιμένα τής Τήνου. Έρριξαν τρεις τορπίλλας. Αί δυό έξερράγησαν επί του λιμενοβραχίονος, αλλά δυστυχώς ή τρίτη επέτυχε τό πλοϊον, τό όποϊον έβυθίσθη. Είς νεκρός καί 29 τραυματίαι ήσαν τά θύματα του λαού τών σιλετών.

Ό Μεταξάς άντελήφθη πώς ό Χίτλερ απέτρεψε τόν Μουσολίνι νά έπιτεθ ή άμέσως μετά τόν άνανδρον τορπιλλισμόν: «Έκ διαφόρων πηγών έξω καί έξω Ίταλία απέσχε πολεμικής ένεργείας έναντίον μας - Χίτλερ;» (Ημ. 18 Αϋγ. 1940). Μολοντί από τά κομμάτια τής τορπίλλης δέν ύπήρχεν άμφιβολία διά τήν έθνικότητα τών ύπούλων δολοφόνων, ό Μεταξάς προσεποιήθη ότι δέν έγνωρίζαμεν εις ποίους άνήκε τό ύποβρύχιον. Ό λαός έγνώριζε τήν αλήθειαν καί ένα βωβό μίσος έθήριενε κατά τών Ίταλών. Απετάθη εις τούς Γερμανούς. «Έρώτησις εις Γερμανίαν... Ακόμα 10 βράδυ καμμία άπάντησις. Πολύ μέ άνησυχούν». (Ημ. 24 Αϋγ. 1940). Τελικώς, ό πρέσβυς μας Ραγκαβής συνηντήθη μέ τόν Ρίμπεντροπ καί έξησφαλίσαμεν, ότι οι Γερμανοί θά έμποδίσουν τούς Ίταλούς νά μάς έπιτεθούν: «Μας έσωσαν καί έσχάτως από Ίταλίαν... Εϋνοια Χίτλερ... Δύναται (Ραγκαβής) έπιζητήση συνάντησιν Χίτλερ καί εύχαριστήση εκ μέρους μου - Βεβαιούται εκ Ρώμης τελευταία επέμβασις Χίτλερ» (Ημ. 28-29 Αϋγ. 1940).

Αί γερμανικαί παρεμβάσεις δέν επαναπαύουν τόν Μεταξά. Κατά τας δυσκόλους αντάς ώρας οι πολιτικάντηδες του δημιουργούν προβλήματα. Τούς αντιμετωπίζει δυναμικώς. Ό φίλος του Τουρκοβασίλης στέλλεται εις έξορίαν καί όλοι άντλαμβάνονται ότι ό Μεταξάς δέν παιζει, ποτέ δέν επαίξε καί ιδίως τοιαύτην έποχήν. Γίνεται φιλύποπτος. Αντικαθιστά όλη τήν φρουρά του. Απαιτεί από τόν Γεώργιον νά ξεκαθαρίση τήν θέσιν του: συμφωνεί ολοκληρωτικώς μέ τήν πολιτι-

κὴν του; Ναί ἢ ὄχι; Ὁ Βασιλεὺς ἀπήντησε «ἀπολύτως σύμφωνος».

Ὁ μοιραῖος Ὀκτώβριος τοῦ '40 φέρει τὰς πληροφορίες τῶν Ἑλλήνων κατασκόπων περὶ συγκεντρώσεων Ἰταλικῶν στρατευμάτων πλησίον τῶν συνόρων. Τὰ ἄσχημα προαισθήματα κυριεύουν τὸν Μεταξᾶν. Ἐσωτερικῶς συγκλονίζεται, ἀλλ' ἐξωτερικῶς δείχνει νηφάλιος. Ἐν τούτοις περιμένει τὸν πόλεμον. Ἀπορεῖ πού δέν ἔρχεται.

«13 Ὀκτωβρίου. Ἦσυχία... 14 Ὀκτωβρίου. Ἦσυχία... 16 Ὀκτωβρίου. Ἐξακολουθεῖ ἡ περίεργος ἡσυχία... 17 Ὀκτωβρίου. Ἡ παράδοξος ἡσυχία... 19 Ὀκτωβρίου. Ἦσυχία... 20 Ὀκτωβρίου. Ἦσυχία... 21 Ὀκτωβρίου. Ἦσυχία... 22 Ὀκτωβρίου. Ἦσυχία... 23 Ὀκτωβρίου. Ἦσυχία... 24 Ὀκτωβρίου. Ἐλάβαμε ὀλατά μέτρα μας... 25 Ὀκτωβρίου. Σήμερα δέν ἔγινε ἡ ἰταλικὴ ἐπίθεσις... 26 Ὀκτωβρίου. Οὔτε σήμερα ἐπίθεσις... 27 Ὀκτωβρίου. Τί νύχτα! Κατὰ τὰς 2 τὸ πρωῒ Νικολοῦδης τηλεφωνεῖ καταγγελίαν ἐναντίον μας Στέφανι—ὅτι Ἑλληνικὴ συμμορία εἰσῆλθεν εἰς Ἀλβανικὸν ἔδαφος, συνεπλάκη κ.λπ. Συνδυάζων πληροφορίας καὶ φήμας καὶ ἡμερομηνίας (25-28) ἀπέκτησα πεποίθησιν ὅτι πρόκειται περὶ σκηνοθεσίας δι' ἐπικειμένην αὖριον ἰσως ἐπίθεσιν. Νικολοῦδης σπίτι μου. Συνεννόησις κ.λπ. μέ Παπάγον καὶ σύνορα.. Ἐννοεῖται ὅτι ἐλαγοκοιμήθηκα δύο ὥρες διακοπτόμενος ἀπὸ τὸ τηλέφωνο...».

Δέν νομίζω νὰ χρειάζωνται σχόλια, διὰ νὰ ἀντληθῇ κάποιος, πῶς τὴν 28ῃ Ὀκτωβρίου ὁ Μεταξᾶς δέν ἠφνιδιάσθη, ὅπως ἐνόμιζαν οἱ Ἴταλοί. Προητοιμασμένος περίμενε νὰ δοξάσῃ τὸ ἔθνος καὶ αὐτὸς νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἱστορίαν ὡς ἄξιος πολέμαρχος.

Ἡ 28ῃ Ὀκτωβρίου 1940 ἦτο Δευτέρα. Πρωτοῦ ξημερώου,

εἰς τὴν αἰθουσαν ὑποδοχῆς μιᾶς οἰκίας, εἰς τὴν Κηφισίαν, δύο ἄνδρες συνωμίζουν γαλλικά. Μὲ τὴν ἡμέραν θά ἀνατεῖλῃ νέος καιρὸς διὰ δύο Ἔθνη. Ὁ Μεταξᾶς, ἀπὸ μετριοφροσύνης, δέν περιέγραψε ἐκείνην τὴν δραματικὴν σκηνήν. Ἡ ἐγγραφή εἰς τὸ «Ἡμερολόγιον» πού σχετίζεται μὲ τὴν κήρυξιν τοῦ πολέμου εἶναι δωρική:

«Νύκτα σὺς τρεῖς μέ ξυπνοῦν, ὁ Τραυλός. Ἔρχεται ὁ *Grazzi*. - Πόλεμος!...».

Ὁ Γκράτσι ὠμίλησεν περισσότερο διεξοδικῶς. Ἐγραψε βιβλίον, ἔδωκε συνεντεύξεις καὶ περιέγραψε ἀπὸ τὸ ἓν μέρος τὸ μεγαλεῖον καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο τὴν ἀθλιότητα τῶν ιστορικῶν στιγμῶν. Νά τί ἐξεμυστηρεύθη:

«... Εἰς τὴν ἐν Κηφισίᾳ οἰκίαν τοῦ Ἰωάννου Μεταξᾶ μετέβην ὀλίγον πρό τῆς 3ης πρωῒνης ὥρας καὶ ὄχι μὲ τὸ αὐτοκίνητον τῆς Πρεσβείας, ἀλλὰ μὲ τὸ μικρὸν ἰδιωτικὸν αὐτοκίνητον τοῦ στρατιωτικοῦ ἀκολούθου, ὁδηγούμενον ὑπὸ τοῦ ιδίου καὶ συνοδὸν ἓνα μόνον διερμηνέα, διὰ νὰ συνεννοηθῇ μὲ τὸν σκοπόν. Ἐφθάσαμεν ἔξω τῆς οἰκίας τοῦ Μεταξᾶ, ἀκριβῶς εἰς τὰς τρεῖς παρὰ δέκα. Ὅταν ὁ συνοδεύων ἡμᾶς διερμηνεὺς, εἶπεν εἰς τὸν σκοπόν, ὅτι ὁ Πρεσβευτὴς τῆς Ἰταλίας ἐπιθυμεῖ νὰ κάνη μίαν ἐπείγουσαν ἀνακοίνωσιν εἰς τὸν κ. Πρωθυπουργόν, ὁ σκοπὸς ἤρchiσε νὰ κτυπᾷ ἐπανειλημμένως τὸ κουδούνι, διὰ νὰ ξυπνήσῃ τὴν ὑπηρεσίαν. Μέχρις οὗτο δοθῇ ἀπὸ μέσα ἡ ἀπάντησις—καὶ παρήλθον ἄρκετὰ λεπτά, διότι φυσικόν ἦτο κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην ὅλοι νὰ κοιμοῦνται— ἡ ἀγωνία μου εἶχεν ἐνταθῇ, καὶ ἡ συνειδησίς μου μὲ ἐπείξε, σκεπτόμενος ὅτι τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἐγινόμην συνένοχος μιᾶς ἀτιμίας. Εἶδα ἐπὶ τέλους ν' ἀνάβῃ τὸ φῶς καὶ τὸν Μεταξᾶ νὰ κατεβαίνει. Μὲ

έγνώρισε και διέταξε τόν σκοπόν νά μέ αφήση νά περάσω. Μοῦ ἔδωσε τό χέρι, καί μέ ὠδήγησεν εἰς ἓνα μικρό σαλόνι. Μόλις ἐκαθήσαμεν, τοῦ εἶπα δι ἔχω νά τοῦ κάμω μίαν ἀνακοίνωσιν καί τοῦ ἔδωσα τό ἔγγραφο. Ἦρχισε μετά προσοχῆς νά τό διαβάξη... Παρηκολούθησα τήν συγκίνησίν του καί εἰς τά χέρια του καί εἰς τά μάτια του. Ὅταν ἐτελείωσε τήν ἀνάγνωσιν, ἐσῆκωσε τό κεφάλι του καί ἐκάρφωσε τά μάτια του ἐπάνω μου. Μέ σταθεράν φωνήν, καί βλέποντάς με κατάματα, μοῦ εἶπε:

– Αὐτό, σημαίνει πόλεμον.

Τοῦ ἀπήντησα ἀργά καί σιγά, δι τοῦτο θά ἦτο δυνατόν νά ἀποφευχθῇ, ἂν ἡ ἐλληνική κυβέρνησις ἔδιδε διαταγήν νά ἐπιτραπῇ εἰς τά τμήματα τοῦ ἰταλικοῦ στρατοῦ, πού θά ἐκινούντο τήν δην πρωϊνήν ὥραν, νά περάσουν. Μοῦ ἀπήντησεν: ΟΧΙ. Διότι καί τεχνικῶς ἀκόμη θά ἦτο τοῦτο «ἀδύνατον» νά γίνη...

Τοῦ πρόσθεσα:

– Ἄν ὁ Στρατηγός Παπάγος ἤμποροῦσε διά τοῦ ἀσυρμάτου νά διαβιβάσῃ μίαν διαταγήν εἰς τὰς διοικήσεις τῶν μονάδων νά μή παρεμβάλουν ἐμπόδια εἰς τά τμήματα τοῦ ἰταλικοῦ στρατοῦ...

Ὁ Μεταξᾶς μέ διέκοψε καί μοῦ εἶπεν:

– ΟΧΙ! Ἀδύνατον. Ἡ εὐθύνη τοῦ πολέμου, βαρύνει ἀπολύτως τήν ἰταλικήν κυβέρνησιν. Διότι ἐγνώριζε πολὺ καλά, δι ἡ Ἑλλάς ἦτο ἀποφασισμένη νά παραμείνῃ οὐδετέρα, ἀλλά καί ἀποφασισμένη νά ὑπερασπισθῇ τό ἑδαφός της, ἐναντίον οἰουδήποτε πού θά ἀπεπειράτο νά τό παραβιάσῃ.

Ἐπιθύρῃσα: Δέν χάνω τήν ἐλπίδα.

Ὁ Μεταξᾶς ἐσηκώθη καί μέ συνώδευσε μέχρι τῆς θύρας, χωρίς νά μοῦ δώσῃ ἀπάντησιν. Ἐφῆγα ὑποκλινόμενος μέ τόν βαθύτερον σεβασμόν, πρό τοῦ γέροντος αὐτοῦ, πού ἐπροτίμησε τήν θυσίαν, ἀντί τῆς ὑποδουλώ-

σεως. Ἐφυγα ταπεινωμένος, καί μέ σφιγμένην τήν ψυχήν μου ἀπό μῖσος διά τό ἐπάγγελμά μου...

Μετά τήν ἀναχώρησίν μου ἐκ τῆς ἐν Κηφισίᾳ οἰκίας τοῦ Ἰωάννου Μεταξᾶ, ἤμην ἀπολύτως βέβαιος, ὅτι μέ-
χρι τῆς ἑως πρωϊνῆς ὥρας, πού θά ἔληγεν ἡ διά τοῦ
τελεσιγράφου τασσομένη προθεσμία ἀποδοχῆς τῶν ὀ-
ρων του, οὐδεμία ἐπρόκειτο νά μοῦ δοθῇ ἀπάντησις ἐκ
μέρους τῆς τότε ἐλληνικῆς κυβερνήσεως, ὅπως καί συ-
νέβη. Δι' αὐτό καί δέν ἐδοκίμασα καμμίαν ἐκπληξιν,
ὅταν τό ὥρολόγιον ἐσήμαινε τήν ὅην πρωϊνήν, χωρίς νά
ἔχω λάβει καμμίαν ἀπάντησιν ἐπὶ τοῦ ἐπιδοθέντος ἐγ-
γράφου. Ἀπό τό «ΟΧΙ» καί τό «ΑΔΥΝΑΤΟΝ» πού δίδ
μοῦ ἐπανέλαβε καί ὅταν ἀκόμη ἔφευγα, ὁ Μεταξᾶς,
ἐσχημάτισα ἀμέσως τήν ἀπόλυτον βεβαιότητα, ὅτι οὐ-
δεμία συζήτησις ὑποχωρήσεως ἐκ μέρους του ἤμποροῦ-
σε νά γίνη. Ἡ ἄρνησις ὑποταγῆς, τό «ΟΧΙ» του, ἦτο
ἀπόλυτον καί κατηγορηματικόν.

Πρός χάριν τῆς ἱστορίας, ἀναφέρομεν, ὅτι ἡ ἀκριβὴς ἀπά-
νησις τοῦ Μεταξᾶ ἦτο: «*Alors, c' est la guerre!*» (Λοιπόν,
πόλεμος!).

Ὁ θηλυπρεπὴς Ἰταλὸς ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν καί γαμβρὸς
τοῦ Μουσσολίνι κόμης Τσιάνο σημειώνει εἰς τό πολιτικόν
ἡμερολόγιόν του (22 Ὀκτωβρ. 1940), ὅτι:

«... Ὁ Μουσσολίνι ἠτοίμασε μίαν ἐπιστολήν πρὸς τόν
Χίτλερ τῆς γενικῆς καταστάσεως. Κάνει βεβαίως
μνείαν καί τῆς ἐπικειμένης δράσεώς μας κατὰ τῆς Ἑλ-
λάδος, ἀλλὰ χωρίς νά καθορίξῃ οὔτε τήν μορφήν οὔτε
τήν ἡμερομηνίαν, φοβούμενος μὴ τὸν σταματήσουν ἀ-
κόμη μίαν φοράν».

Ἡ ἐπιστολή αὕτη προκαλεῖ τήν ὀργήν τοῦ Χίτλερ. Τήν
ἔλαβε καί ἀργά, διότι ὁ Μουσσολίνι, ἐπίτηδες τήν ἔστειλε

εἰς τὸ Βερολῖνον, ἀπ' ὅπου ἀπουσίαζεν ὁ Χίτλερ. Εὗρίσκειτο εἰς τὴν Ἰσπανίαν καὶ εἰς τὴν Γαλλίαν. Εἶχε συναντήσει τὸν Φράνκο καὶ τὸν Πεταῖν. Ἀπὸ τὸ Μοντουάρ ὁ Ρίμπεντροπ τηλεφωνεῖ εἰς τὸν Τσιάνο, ὅτι ὁ Φύρερ θέλει νά δῇ τὸ συντομώτερον τὸν Ντούτσε. Κλείνουν συνάντησιν τὴν Δευτέραν 28 Ὀκτωβρίου, εἰς τὴν Φλωρεντίαν. Ὁ ἱστορικός Ραιημόν Καρτιέ λέγει παραστατικῶς:

«Ἐνα πρᾶγμα ὁμῶς ἀπασχολεῖ τὸν Χίτλερ: ἔχει πάρει ἀπὸ τὸν Μουσσολῖνι ἓνα γράμμα ἀνησυχητικό. Ὁ Ντούτσε παραπονεῖται ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος. Μιλᾷ γιὰ πρόκληση, πού δέν εἶναι διατεθειμένος νά ἀνεχθῇ.... Τό τραῖνο, μέ ἓναν ἐξαγριωμένο Χίτλερ τρέχει μέ κατεύθυνση πρὸς τὴν βόρειο Ἰταλία. Νύχτα. Ἐνα τηλεγράφημα φθάνει ἀπὸ τὸν πρίγκιπα Μπίσμαρκ, ἀπὸ τὴν Ρώμη. Ἀναφέρει εἰς τὸν Φύρερ, ὅτι ὁ Τσιάνο τοῦ ἐδιάβασε τὸ τελεσίγραφο πού θά δώσουν σέ λίγο στὴν Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση. Ἐπάγωσαν ὅλοι. Καί, ὅπως ἀφηγεῖται ὁ διερμηνέας τοῦ Χίτλερ, Δρ. Σμίτ: «Ἡ εἶδηση αὕτη κατέληξε νά μᾶς κάνῃ νά νοιώθουμε τὴν ἴδια θερμοκρασία μέ τὸ πρόωρα χιονισμένο τοπίο, πού διασχίζαμε ταξιδεύοντας πρὸς τὴν Ἰταλία. Ἡ ἀστυνομία ἔσπευσε σὸν τόπο τοῦ ἐγκλήματος, ὅπως συνήθως, πολὺ ἀργά...».

Μέ κορδέλες, φτερά καὶ φοῦντες ὑπεδέχθη ὁ Μουσσολῖνι ἓναν κατηφῆ Χίτλερ. «Φύρερ, προχωροῦμε. Τὰ στρατεύματά μας εἰσῆλθον νικηφόρως στὴν Ἑλλάδα σήμερον εἰς τὰς 6 τὸ πρωῒ». Ὁ Καρτιέ σχολιάζει: «Ὑστερα, βλέποντας τὴν δυσαρέσκεια ζωγραφισμένη σὸ πρόσωπο τοῦ συμμάχου του, προσθέτει: Ἰμὴν ἀνησχεῖτε. Τὰ πάντα θά τελειώσουν σέ δεκαπέντε μέρες...». Καὶ πράγματι ἐτελείωσαν, ἀλλὰ ὄχι ὅπως ὑπελόγιζαν οἱ Ἰταλοί.

Εἰς τὴν πολιτικὴν του διαθήκην ὁ Χίτλερ θὰ ἐξαπολύσῃ μύδρους διὰ τὴν ἐκστρατείαν τῶν Ἰταλῶν κατὰ τῆς Ἑλλάδος: «Ἐπωφελήθηκε (ὁ Μουσσολίνι) ἀπὸ τὴν ἀπασχόλησί μου γιὰ νὰ βάλῃ μπρὸς τὴν κατασπρεπτικὴ ἐκστρατεία του κατὰ τῆς Ἑλλάδος» καὶ ἀλλοῦ, εἰς τὸ ἴδιον κείμενον: «... ἂν δέν ἦταν οἱ δυσκολίες πού μᾶς δημιουργήθηκαν ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς καὶ τὴν ἡλίθια ἐκστρατεία τους στὴν Ἑλλάδα...».

Τὴν 20ὴν Νοεμβρίου 1940 ὁ Χίτλερ στέλλει προσωπικὴν ἐπιστολὴν εἰς τὸν Μουσσολίνι, ὅπου τοῦ γράφει:

«Ὅταν σᾶς παρεκάλεσα νὰ μέ δεχθῆτε εἰς τὴν Φλωρεντίαν, ἤρχιζα τό ταξιδιόν μου μέ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ ἐπρολάμβανα νὰ σᾶς ἐκθέσω τὰς σκέψεις μου προτοῦ νὰ ἔχῃ ἀρχίσῃ ἡ ἀπειλουμένη σύρραξις μέ τὴν Ἑλλάδα, διὰ τὴν ὁποίαν εἶχα μόνον ἀορίστους πληροφορίες...».

Ἐν συνεχείᾳ, τοῦ λέγει πῶς ἤθελε νὰ τὸν παρακαλέσῃ νὰ ἀναβάλῃ τὴν ἐπιχείρησιν, τοῦ ἐξηγεῖ πῶς ἔπρεπε νὰ γίνῃ καί, τέλος, τοῦ ἐπισημαίνει τὰς συνεπείας τῆς ἀποτυχίας, πού εἶναι πλέον γεγονός. Ὁ Χίτλερ προσανατολίζεται εἰς τὸ νὰ εὑρεθῇ τρόπος νὰ τερματισθῇ ὁ πόλεμος εἰς τὰ Βαλκάνια... Τό ἔχει ἀνταληφθῇ καὶ ὁ Τσιάνο, πού εἶδε τὸν Φύρερ εἰς τὸ Μπέργκχοφ. Γράφει εἰς τὸ ἡμερολόγιό του:

«... Τό ἀπόγευμα συνήντησα τὸν Χίτλερ εἰς τὸ Μπέργκχοφ... Ἀτμόσφαιρα βαρεία. Εἶναι ἀπαισιόδοξος καὶ πιστεύει ὅτι ἡ κατάστασις ἔχει πολὺ ἐπιδεινωθῇ ἀπὸ ὅσα συνέβησαν εἰς τὰ Βαλκάνια. Αἱ ἐπικρίσεις του εἶναι ἀνοικταί, στερεαί καὶ ὀριστικά. Προσπαθῶ νὰ συζητήσω μαζί του, ἀλλὰ δέν μέ ἄφησε νὰ ἀπαντήσω...».

Εἰς τὰς τρεῖς τό πρωῒ ὁ Μεταξᾶς εἶχεν εἰς χεῖρας του ἓνα τελεσίγραφον, τό εἰσιτήριο διὰ τὴν αἰωνιότητα. Ἡ τελεσιγραφικὴ διακοίνωσις ἔλεγε τὰ ἀκόλουθα:

«Ἡ Ἱταλικὴ Κυβέρνησις ἠναγκάσθη ἐπανειλημμένως νὰ διαπιστώσῃ ὅτι, κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς παρούσης συρράξεως, ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἔλαβε καὶ ἐτήρησε στάσιν ἢ ὅποια ἀντίκειται ὀχι μόνον πρὸς τὰς ὁμαλὰς σχέσεις εἰρήνης καὶ καλῆς γειτονίας μεταξὺ δύο χωρῶν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ καθωρισμένα καθήκοντα τὰ ἀπορρέοντα διὰ τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν ἐκ τῆς ιδιότητος αὐτῆς ὡς οὐδετέρου κράτους.

Κατ' ἐπανάληψιν εὐρέθη ἡ Ἱταλικὴ Κυβέρνησις εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀνακαλέσῃ τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων της καὶ νὰ διαμαρτυρηθῇ ἐναντίον τῆς συστηματικῆς παραβιάσεως των, παραβιάσεως ἢ ὅποια εἶναι ἐξαιρετικῶς σοβαρά, δεδομένου ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἐδέχθη ὅπως ὁ ἀγγλικὸς στόλος χρησιμοποιήσῃ κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τῶν πολεμικῶν του ἐπιχειρήσεων τὰ χωρικά της ὕδατα, τὰ παράλια της καὶ τοὺς λιμένας της, ἠνόνησε τὸν ἀνεφοδιασμόν των ἐναερίων βρεταννικῶν δυνάμεων, ἐπέτρεψε τὴν ὀργάνωσιν εἰς τό ἑλληνικόν ἀρχιπέλαγος μιᾶς ὑπηρεσίας στρατιωτικῶν πληροφοριῶν ἐναντίον τῆς Ἱταλίας. Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις εἶναι πλήρως ἐν γνώσει τῶν γεγονότων τούτων, τὰ ὅποια ὑπῆρξαν ἀντικείμενον, ἀπὸ μέρους τῆς Ἱταλίας, διπλωματικῶν διαβημάτων, εἰς τὰ ὅποια ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις—ἡτις ἐν τούτοις θὰ ὤφειλε νὰ εἶχεν ἀντίληψιν τῶν σοβαρῶν συνεπειῶν τῆς στάσεώς της— δέν ἀπῆντησε διὰ τῆς λήψεως οὐδενὸς μέτρου πρὸς προστασίαν τῆς οὐδετερότητός της, ἀλλὰ, τοὐναντίον, διὰ τῆς ἐντάσεως τῆς δράσεώς της πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ἐνόπλων βρεταννικῶν δυνάμεων καὶ τῆς συνεργασίας αὐτῆς μετὰ τῶν ἐχθρῶν

τῆς Ἰταλίας.

Ἡ Ἰταλική Κυβέρνησις κατέχει ἀποδείξεις ὅτι ἡ συνεργασία αὐτῇ εἶχε προβλεφθῇ καὶ κανονισθῇ ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ἀκόμη καὶ διὰ συνεννοήσεων στρατιωτικῆς, ναυτικῆς καὶ ἀεροπορικῆς φύσεως. Ἡ Ἰταλική Κυβέρνησις δὲν ἀναφέρεται μόνον εἰς τὴν βρεταννικὴν ἐγγύησιν τὴν ὁποίαν ἡ Ἑλλάς εἶχε δεχθῇ ὥς τμῆμα ἐνεργείας κατευθυνομένης ἐναντίον τῆς ἀσφαλείας τῆς Ἰταλίας, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ρητάς καὶ καθωρισμένας ὑποχρεώσεις, τὰς ἀναληφθείσας ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ὅπως θέσῃ εἰς τὴν διάθεσιν τῶν Δυνάμεων τῶν εὐρισκομένων εἰς πόλεμον πρὸς τὴν Ἰταλίαν σπουδαίας στρατηγικὰς θέσεις ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους, συμπεριλαμβανομένων ἀεροπορικῶν βάσεων ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Μακεδονίᾳ προοριζομένων δι' ἐπίθεσιν ἐναντίον τοῦ ἀλβανικοῦ ἐδάφους.

Ἡ Ἰταλική Κυβέρνησις δέον σχετικῶς νὰ ὑπενθυμίσῃ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν τὰς προκλητικὰς ἐνεργείας τὰς διεξαχθείσας ἐναντι τοῦ ἀλβανικοῦ ἔθνους, διὰ τῆς τρομοκρατικῆς πολιτικῆς τὴν ὁποίαν υἱοθέτησεν ἐναντι τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Τσαμουριάς καὶ διὰ τῶν ἐμμόνων προσπαθειῶν πρὸς δημιουργίαν ἀνωμαλιῶν ἐκεῖθεν τῶν συνόρων της. Καί δι' αὐτό τοῦτο τό γεγονός εὐρέθη ἡ Ἰταλική Κυβέρνησις, πλὴν ματαίως, εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ὑπενθυμίσῃ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν τὰς ἀναποφεύκτους συνεπειὰς ὡς παρομοία πολιτικὴ θὰ εἶχεν ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν Ἰταλίαν.

Ἡ Ἰταλία δὲν δύναται νὰ ἀνεχθῇ ἐφεξῆς πάντα ταῦτα. Ἡ οὐδετερότης τῆς Ἑλλάδος ἀπέβη ὅλον ἐν καὶ περισσότερο ἀπλῶς καὶ καθαρῶς φαινομενικῇ.

Ἡ εὐθύνη διὰ τὴν κατάστασιν ταύτην ἐπιτίπτει πρωτίστως ἐπὶ τῆς Ἀγγλίας καὶ ἐπὶ τῆς προθέσεώς της ὅπως περιπλέκῃ πάντοτε ἄλλας χώρας εἰς τὸν πόλεμον.

Ἡ Ἰταλική Κυβέρνησις θεωρεῖ ἐκδηλον ὅτι ἡ πολιτι-

κή της Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ἔτεινε καί τείνει νά μεταβάλῃ τό Ἑλληνικόν ἔδαφος, ἢ τουλάχιστον νά ἐπιτρέψῃ ὅπως τό ἑλληνικόν ἔδαφος μεταβληθῇ εἰς βάσιν πολεμικῆς δράσεως ἐναντίον τῆς Ἰταλίας. Τοῦτο δέν θά ἡδύνατο νά ὀδηγήσῃ ἢ εἰς μίαν ἐνοπλον ρῆξιν μεταξύ τῆς Ἰταλίας καί τῆς Ἑλλάδος, ρῆξιν τήν ὁποίαν ἡ Ἰταλική Κυβέρνησις ἔχει πᾶσαν πρόθεσιν νά ἀποφύγῃ.

Ὅθεν, ἡ Ἰταλική Κυβέρνησις κατέληξεν εἰς τήν ἀπόφασιν νά ζητήσῃ ἀπό τήν Ἑλληνικήν Κυβέρνησιν—ὡς ἐγγύησιν διά τήν οὐδετερότητα τῆς Ἑλλάδος καί ὡς ἐγγύησιν διά τήν ἀσφάλειαν τῆς Ἰταλίας— τό δικαίωμα νά καταλάβῃ διά τῶν ἐνόπλων αὐτῆς δυνάμεων, διά τήν διάρκειαν τῆς σημερινῆς πρὸς τήν Ἀγγλίαν ρήξεως, ὠρισμένα στρατηγικά σημεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔδαφους. Ἡ Ἰταλική Κυβέρνησις ζητεῖ ἀπό τήν Ἑλληνικήν Κυβέρνησιν ὅπως μὴ ἐναντιωθῇ εἰς τήν κατάληψιν ταύτην καί ὅπως μὴ παρεμποδίσῃ τήν ἐλευθέραν διέλευσιν τῶν στρατευμάτων τῶν προοριζομένων νά τήν πραγματοποιήσωσι. Τά στρατεύματα ταῦτα δέν παρουσιάζονται ὡς ἐχθροί τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί ἡ Ἰταλική Κυβέρνησις δέν προτίθεται ποσῶς, διά τῆς προσωρινῆς κατοχῆς στρατηγικῶν τινῶν σημείων ἐπιβαλλομένης ὑπὸ τῆς ἀνάγκης τῶν περιστάσεων καί ἐχούσης καθαρῶς ἀμυντικόν χαρακτήρα, νά θίξῃ ὀπωσδήποτε τήν κυριαρχίαν καί τήν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ Ἰταλική Κυβέρνησις ζητεῖ ἀπό τήν Ἑλληνικήν Κυβέρνησιν ὅπως δώσῃ αὐθωρεῖ εἰς τὰς στρατιωτικὰς ἀρχάς τὰς ἀναγκαῖας διαταγὰς ἵνα ἡ κατοχὴ αὕτη δυνηθῇ νά πραγματοποιηθῇ κατὰ εἰρηνικόν τρόπον. Ἐάν τὰ ἰταλικά στρατεύματα ἤθελον συναντήσῃ ἀντίστασιν, ἡ ἀντίστασις αὕτη θά καμφθῇ διά τῶν ὅπλων καί ἡ Ἑλληνική Κυβέρνησις θά ἔφερε τὰς εὐθύνας αἱ ὁποῖαι ἤθελον προκύψῃ ἐκ τούτου.

Ἀθῆναι, τῇ 28 Ὀκτωβρίου 1940

Ὅλοι αὐταὶ αἱ διπλωματικαὶ περιστροφαὶ ἐσήμαιναν ἓνα ἀπλὸν πρᾶγμα: «Παραδίδεσθε;» καὶ ἔλαβαν μίαν ἐξ ἴσου ἀπλὴν ἀπάντησιν: «ΟΧΙ!» Μόλις ἀπεχώρησεν ὁ Γκράτσι, ὁ Μεταξᾶς ἐτηλεφώνησεν εἰς τὸν Βασιλέα καὶ διέταξε νὰ συγκληθῇ ὑπουργικὸν συμβούλιον. Ἐν τῷ μεταξύ καταφθάνει εἰς τὴν Κηφισίαν ὁ Ἕλλησ πρέσβυς Πάλαιρετ, συνεννοεῖται μαζί του, στέλλει τηλεγράφημα εἰς τὸν Τσῶρτσιλ καὶ εἰς τὸν ναύαρχο Κάνιγκαμ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, διὰ νὰ ληφθοῦν μέτρα μὴ τυχόν τολμήσουν οἱ Ἰταλοὶ ἀπόβασιν εἰς τὴν Πελοπόννησον. Μετὰ κατευθύνεται εἰς τὴν αἴθουσαν συσκέψεων. Ὁ πρῶτος ὑπουργὸς πού καταφθάνει, εἰδοποιημένος, εἶναι ὁ ὑπουργὸς ναυτιλίας Ἀμβρόσιος Τζίφος. Ὁ Μεταξᾶς, εὐρίσκετο ἤδη ἐκεῖ. Εἰς τὰς ἀνεκδότους ἀναμνήσεις του ὁ Τζίφος διηγεῖται:

«... Τὸν βρῆκα καθισμένο σέ μία πολυθρόνα μέ τό ὕψος ἀνθρώπου πού εἶχε βγάλει ἀπό τοὺς ὧμους του ἓνα τεράστιο βάρος, τοῦ ἀνθρώπου πού αἰσθάνεται δι' ἐχέι ἐκτελέσει καὶ ἀπέναντι τῆς πατρίδος του καὶ ἀπέναντι τοῦ ἑαυτοῦ του τό καθήκον του.

Τό πρόσωπό του ἔλαμπε καὶ ἐφαίνετο δέκα χρόνια νεώτερος...».

Μόλις ἐκάθησαν ὅλοι ὁ Μεταξᾶς τοὺς ἀνεκοίνωσε τὰ συμβάντα καὶ ἀφοῦ ἔκανε τὸν σταυρό του ὑπέγραψε τὰ διατάγματα, πού ἦσαν ἔτοιμα ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς εἰρήνης καὶ κλεισμένα εἰς ἐσφραγισμένους φακέλλους. Μέ εἰσῆγησιν τοῦ ἰδίου ἐνεκρίθη καὶ νόμος μέ ἄρθρο μόνον, πού καθώριζε: «Οὐδεὶς Ἕλλην καθίσταται πλουσιώτερος ἐκ τοῦ πολέμου!» Τό Ὑπουργικὸν Συμβούλιον διήρκεσεν ἓνα τέταρτον. Τό Πολεμικὸν Συμβούλιον ἐπερίμενε τὸν Μεταξᾶ. Ὁ πόλεμος ἤρχιζε. Αἱ σειρῆνες ξυπνοῦν τὸν λαόν. Ἐν ἀθάνατον κείμενον ἀποτελεῖ τό διάγγελμα τοῦ Μεταξᾶ πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Ἀπευ-

θύνεται εις τό Ἔθνος. Εἶναι ἐγερτήριον σάλπισμα:

«Ἡ σιγμή ἐπέστη πού θά ἀγωνισθῶμεν διά τήν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος, τήν ἀκεραιότητα καί τήν τιμήν της. Μολονότι ἐτηρήσαμεν τήν πλέον αὐστηράν οὐδετερότητα καί ἴσῃν πρός ὅλους, ἡ Ἰταλία, μή ἀναγνωρίζουσα εἰς ἡμᾶς τό δικαίωμα νά ζῶμεν ὡς ἐλεύθεροι Ἕλληνες, μου ἐζήτησε σήμερον τήν 3ην πρωϊνήν τήν παράδοσιν τμημάτων τοῦ ἐθνικοῦ ἐδάφους, κατά τήν ἰδίαν αὐτῆς βούλησιν, καί μου ἀνεκοίνωσεν ὅτι, πρός κατάληψιν αὐτῶν, ἡ κίνησις τῶν στρατευμάτων της θά ἤρχιζε τήν 6ην πρωϊνήν. Ἀπήντησα εἰς τόν Ἰταλόν Πρέσβυν ὅτι θεωρῶ καί τό αἶτημα αὐτό καθ' ἑαυτό καί τόν τρόπον μέ τόν ὅποιον γίνεται τοῦτο ὡς κήρυξιν πολέμου τῆς Ἰταλίας κατά τῆς Ἑλλάδος.

Τώρα θά ἀποδείξωμεν ἐάν πράγματι εἴμεθα ἄξιοι τῶν προγόνων μας καί τῆς ἐλευθερίας τήν ὁποίαν μᾶς ἐξησφάλισαν οἱ προπάτορές μας. Ὅλον τό Ἔθνος ἄς ἐγερθῇ σύσσωμον. Ἀγωνισθῆτε διά τήν Πατρίδα, τάς γυναῖκας καί τά παιδιά σας καί τάς ἱεράς σας παραδόσεις.

Νῦν ὑπέρ πάντων ὁ ἀγών».

Οἱ Ἰταλοί εἰσῆλθον εἰς τόν πόλεμον μέ ὀκτώ μεραρχίας, μέ τάγματα Ἀλβανῶν καί μελανοχιτῶνων καί φυσικά μέ τήν ὑποστήριξιν ἰσχυρᾶς ἀεροπορίας, πυροβολικοῦ καί στόλου. Γενικῶς ἐπικρατεῖ ἡ ἀντίληψις, ὅτι δέν ἐπολέμησαν γενναίως καί ὅτι εὐκόλως «τό βάζανε στά πόδια». Αὐτό ὄχι μόνο εἶναι ἱστορικόν ψεῦδος, ἀλλά καί ὑποτιμᾷ τήν ἀξίαν τῶν Ἑλλήνων μαχητῶν, πού τοὺς παρουσιάζει ὡς νικητάς δειλῶν. Τό ἔπος τοῦ '40 δέν ἐγράφη ἐναντίον ἀνάνδρου ἐχθροῦ.

Αἱ ἐπίσημοι καί ὑπεύθυνοι περιγραφαί τῶν μαχῶν δεικνύουν ὅτι οἱ Ἰταλοί ἐπολέμησαν μέ πείσμα, μέ αὐταπάγη-

Θὰ ρυθίσουμεν!
 Ἀλλὰ διὰ τοῦς
 ἔχοντας ὑπὲρ τοῦ
 νουν ἢ δόξα
 28 Οὐλαβίου 1940
 J. Metaxas

σιν. Πρίγκιπες έφονεύθησαν εἰς τό πεδίον τῆς μάχης. Ὁλόκληρα τάγματα φασιστῶν έπесαν ήρωϊκῶς. Σπιθαμαί εἰς δάφους διεξεδικήθησαν λυσσαλέως καί ἀπό τάς δύο πλευράς. Κορυφαί βουνῶν κατελήφθησαν διά νά χαθοῦν εἰς μανιώδεις ἀντεπιθέσεις. Κατελήφθησαν ἐκ νέου καί πάλιν τά ἴδια. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι δέν ἐνικήσαμεν ἀνάξιον ἐχθρόν. Ἐφάνημεν γενναιότεροι καί έπεβλήθημεν. Οὕτως ἔχουν τά πράγματα. Οἱ Ἕλληνες στρατιῶται καί ἀξιωματικοί δέν ἐξυψώθησαν εἰς ήρωας πολεμοῦντες δειλόν ἀντίπαλον.

Αἱ μεραρχίαι «Σιέννα», «Μπάρι», «Πάρμα», «Τζούλια», «Βενέτσια», «Κένταυρος», «Πιεμόντε», «Φερράρα», οἱ λόχοι τῶν «Ἀρντίτι», οἱ Βερσαλλιέροι καί αἱ φασιστικά λεγεῶνες ἄφησαν χιλιάδας ἀνδρείων νεκρῶν εἰς τάς ὀροσειράς τῆς Ἡπείρου. Ἀποκαλοῦντες τους «φοβιτσιάρηδες» δέν ἐπιτυχάνομεν τίποτε ἄλλον, ἀπό τό νά μειώνωμεν τήν ἀξίαν τῆς Νίκης μας.

Εἰς τάς μεραρχίας των πού ἤδη ἐπολέμουν εἰς τό μέτωπον οἱ Ἴταλοί προσέθεσαν συντόμως καί ἄλλας καί ἄλλας. Ἡ ἐκατόμβη τοῦ μετώπου ἦτο ἀκόρεστος.

Εἰς τήν ἀρχήν τοῦ πολέμου παρετάξαμεν τέσσαρας μεραρχίας. Τόν Νοέμβριον τοῦ 1940 κατωρθώσαμε νά ρίξωμεν εἰς τόν ἀγῶνα συνολικῶς ὀκτώ μεραρχίας, δύο ταξιαρχίας καί μία μεραρχίαν ἱππικοῦ. Τελικῶς κατελήξαμεν νά ἔχωμεν εἰς τήν Ἀλβανίαν στρατό πού οὐδέποτε εἶχεν ἴδει ἡ νεωτέρα Ἑλλάς. Τά μάχιμα στοιχεῖα συνεκροτοῦντο ἀπό 139 τάγματα πεζικοῦ, 48 ἱλας ἱππικοῦ, 43 λόχους διαβιβάσεων, 18 λόχους σκαπανέων, 22 ἀνεξάρτητους λόχους πολυβόλων, 194 ὀλμους τῶν 81 χιλιοσπομέτρων, 88 πυροβόλα συνοδείας πεζικοῦ, 320 ὀρεινά πυροβόλα, 84 πεδινά πυροβόλα, 131 μέσα πυροβόλα, 30 ἀντιαρματικά πυροβόλα. Ὅλα αὐτά ὑπήγοντο εἰς 14 μεραρχίας πεζικοῦ, μίαν ταξιαρχίαν πεζικοῦ καί μίαν μεραρχίαν ἱππικοῦ. Ἄν προσθέσωμε καί τάς χιλιάδας τῶν ἀνδρῶν

τῆς «Γραμμῆς Μεταξᾶ», τοῦ στρατοῦ πού ἐφύλαττε τὰ σύνορα ἀπό τόν Νέστον μέχρι τόν Ἀξιόν καί τῶν μονάδων τῶν μετώπισθεν, ἡ Ἑλλάς παρέταξεν στρατόν ἄνω τῶν 600.000 ἀνδρῶν, πού ἐπολέμουν ἐπὶ ἑπτὰ μῆνας!

Τόν ἐθνικό μας δυναμισμόν δέν τόν ὠργάνωσε, δέν τόν ἐνεψύχωσε, δέν τόν καθωδήγησεν ἡ ἀφηρημένη ἔννοια πού λέγεται λαός, ἀλλά ἡ προσωπικότης πού λέγεται Μεταξᾶς.

Μέ τήν κήρυξιν τοῦ πολέμου, οἱ Ἴταλοὶ ἐβομβάρδισαν διαφόρους πόλεις. Λάρισα, Κέρκυρα, Θεσσαλονίκη, Κόρινθος κ.λ.π. ἐδέχθησαν ἀεροπορικές ἐπιθέσεις. Εἰς τήν Πάτραν, κατὰ τήν διάρκειαν ἐνός βομβαρδισμοῦ οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι ἐγκατέλειψαν τήν πόλιν. Ἀμέσως ὁ Μεταξᾶς εἰσάγει εἰδικόν νόμον «διὰ τήν ἄρσιν τῆς ἰσοβιότητος καί μονιμότητος τῶν ὑπαλλήλων», ὅπου καθωρίσθη, ὅτι ἡ ἐγκατάλειψις θέσεως, ἀπό δημόσιον ὑπάλληλον συνιστᾷ τό ἀδίκημα τῆς ἐσχάτης προδοσίας.

Τήν πρώτην ἐβδομάδα τοῦ Νοεμβρίου ὁ Μεταξᾶς ἀνησυχεῖ μήπως ἡ Ἰταλική ἐπίθεσις εἶναι ταχεῖα, ὅποτε μέχρι νά συμπληρωθῇ ἡ ἐπιστράτευσις, ἴσως χρειασθῇ νά ἐκκενωθοῦν τὰ Ἰωάννινα. Εὐτυχῶς ἡ ἐλαστική ἄμυνα τῶν μονάδων προκαλύψεως καθυστέρησε τοὺς Ἰταλοὺς, πού τὰς πρώτας ἡδη ἡμέρας ὑπέστησαν πανωλεθρίαν. Ἡ μεραρχία Τζούλια (Ἀλπινισταί) κατεστράφη. Ὁ πόλεμος ἐκρίθη τήν πρώτην ἐβδομάδα. Κατὰ τήν διάρκειάν της ὁ Μεταξᾶς ἔδειξε, διὰ μίαν εἰσέτι φοράν, τήν δύναμιν διοικήσεως πού τόν ἐχαρσакτήριζε. Ὁ ἐφοδιασμός, ἡ παρακολούθησις τῆς προελάσεως, αἱ διπλωματικαὶ ἐνέργειαι καί ἡ ἐξέλιξις τῶν ἐπιχειρήσεων, ἡ λέγοντο προσωπικῶς ἀπό τόν ἴδιον, πού ἐκάθητο ψύχραιμος εἰς τό γραφεῖον του, εἰς τό στρατηγεῖον.

Τήν 6ην Νοεμβρίου ὁ Τσιάνο θά ὁμολογήσῃ ὅτι «ἡ πρωτοβουλία περιῆλθε εἰς τοὺς Ἕλληνας» καί κατόπιν τό ἡμερολόγιό του θά γεμίξῃ συνεχῶς ἀπὸ ἥττας. Αἱ πράγματι μαῦραι

ημέραι του Φασισμού είχαν αρχίσει.

Ο Μεταξάς δέν παραπλανάται ούτε εύρίσκεται εκτός των γεγονότων. Γνωρίζει ότι άργά ή γρήγορα θά έπιτεθούν οι Γερμανοί, οι όποιοι δέν ήμπορούν νά αφήσουν τούς συμμάχους των νά καταρρεύσουν τελείως. Τήν 9 Νοεμβρίου, δίδει όδηγίας διά τά όχυρά. Ταυτοχρόνως ζητεί βοήθειαν από τούς Άγγλους, πού στέλλουν σμήνη άεροπλάνων εις τήν... Τουρκίαν. Ο Μεταξάς διαμαρτύρεται. Ο Τσώρτσιλ του είχε τηλεγραφήσει τό περίφημον «θά μοιρασθούμε τήν νίκην», αλλά δέν τόν έβοήθει διά τήν νίκην.

Τήν 22αν Νοεμβρίου άπελευθερώνομεν τήν Κορυτσά. Ο στρατηγός Πιτοίκας τηλεφωνεί εις τόν Μεταξά:

«... Κύριε Πρόεδρε, ή Κορυτσά εύρίσκεται εις χείρας των έλληνικών στρατευμάτων. Ο πληθυσμός της πόλεως, έλληνικός καί άλβανικός, ύποδέχεται τούς άνδρας μέ έκδηλώσεις ένθουςιασμού καί μέ σημαίας. Πού εύρέθησαν τόσες έλληνικές σημαίες;...».

Ο πρωθυπουργός έξέρχεται από τό ξενοδοχείον της «Μεγάλης Βρεταννίας» καί αναγγέλλει τήν είδησιν εις τά πλήθη, πού ήσαν συγκεντρωμένα εκεί. Έντός όλίγου θά καταληφθή τό Πόγραδετς. Τήν 4ην Δεκεμβρίου έξηνεμίσθησαν καί αί τελευταίαι έλπίδες των Ιταλών. Όπως περιγράφει δραματικώς εις τό ήμερολόγιόν του ό Τσιάνο, τόν έκάλεσεν ό Μουσσολίνι εις τό Παλάτσο Βενέτσια. Ο Ντούτσε άπογοητευμένος είπε: «Είναι παράλογον καί γελοϊον, αλλά έτσι είναι. Πρέπει νά ζητήσωμε άνακωχήν μέ τήν μεσολάβηση του Χίτλερ». Τό θεωρσύν όμως καί αυτό άδύνατον, διότι «ό πρώτος όρος πού θά θέσουν οι Έλληνες θά είναι ή προσωπική έγγύηση του Φύρερ, οτι δέν θά έπιχειρηθή πλέον τίποτε έναντίον τους». Καταλήγουν νά έξακολουθήσουν τόν πόλεμον. Νά στείλουν νέα στρατεύματα, νά αλλάξουν στρατηγούς, νά... νά...

Ἡ φορά τῶν γεγονότων συνεχίζει τὴν τροχίαν της. Τὴν 5ην Δεκεμβρίου ὁ στρατός μας καταλαμβάνει τὴν Πρεμετή, τὴν ἐπομένην τοὺς Ἀγίους Σαράντα καὶ μετὰ δύο ἡμέρας τὸ Ἀργυρόκαστρον! Ὁ λαὸς πανηγυρίζει. Ὁ Τσώρτσιλ στέλλει τηλεγραφήματα γράφων Ἑλληνικά. Τὰ ἐπιτελεῖα μας κυριεύονται ἀπὸ τὴν μέθην τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῶν νικῶν. Μόνο ὁ Μεταξᾶς ἀνησυχεῖ. Ἀπὸ τί; Ἀπὸ τὴν καθυστέρησιν τῆς προελάσεώς μας. Θέλει νὰ ρίψωμεν τὸ συντομώτερον τοὺς Ἰταλούς εἰς τὴν θάλασσα. Θέλει νὰ κατακτήσωμεν τὸν Αὐλῶνα, διότι ἀλλέως θὰ «συσσωρεύσουν στρατὸ τὸν χειμῶνα καὶ θὰ μᾶς ἐπιτεθοῦν τὴν ἄνοιξιν». Αὐτὸ πού φοβίζει τὸν Μεταξᾶ ἐπηληθεύθη τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1941. Πάντως ἡ καθυστέρησις τῆς προελάσεώς μας ὠφείλετο εἰς τὸν χειμῶνα καὶ εἰς τὴν ἔλλειψιν ὀδικῶν δικτύων.

Τὴν 20ὴν Δεκεμβρίου, ὁ Γερμανὸς πρέσβυς ἐπισκέπτεται τὸν Μεταξᾶ. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ πολέμου οἱ Γερμανοὶ ἐθεώρησαν τὴν σύγκρουσιν ὡς Ἑλληνοῖταλικὴν ὑπόθεσιν. Ὁ Μεταξᾶς σημειώνει:

«... Εὐτυχῶς ἡ ἐπίσκεψις τοῦ Γερμανοῦ δέν εἶχε κακὰ ἀποτελέσματα. Στὴν ἀρχή-χθές- ἐνόμισα ὅτι θὰ ἐπὶρρετο ρῆξις. Καὶ ὅτι οἱ Γερμανοὶ θὰ μᾶς ἐπίεζαν μέ ἀπειλὰς. Εὐτυχῶς τίποτε ἀπὸ αὐτά. Ἦμουν ἐτοιμος γιὰ ὅλα...».

Τί ἤθελε ὁ πρίγκιψ Ἑρμπαχ; Ὁ Μεταξᾶς ἐκράτησε ἓνα σημείωμα ἐπὶ τῆς συζητήσεως, πού διεσώθη εἰς τὸ ἀρχεῖόν του:

«Ὑπέστημεν εἶπα εἰς τὸν Πρεσβευτὴν τῆς Γερμανίας, μίαν ἐντελῶς ἀδικαιολόγητον ἐπίθεσιν, καίτοι εἶχαμεν κάμει ὅ,τι ἦτο δυνατόν διὰ νὰ διατηρήσωμεν αὐστηρότητα οὐδετερότητα. Ἦμπορῶ τώρα νὰ σᾶς ἀποκαλύ-

ψω ότι ήρνήθημεν νά παράσχωμεν εἰς τοὺς Ἕγγλους καὶ τὰς στοιχειώδεις ἀκόμη εὐκολίας πού ἐπετρέποντο ἀπὸ τοὺς θεμελιώδεις κανόνες τοῦ διεθνοῦς δικαίου καὶ ὑπέκυψαν οἱ Ἕγγλοι ἀδιαμαρτυρητῶς δεικνύοντες οὕτω πλήρη κατανόησιν τῆς θέσεώς μας. Συνεπῶς δέν ὑπῆρχε καμμιά δικαιολογία οἰαοδήποτε φύσεως διὰ τὴν ἐναντίον μας ἀπρόκλητον ἐπίθεσιν. Ἄλλ' οἱ Ἱταλοὶ ἐπεθυμοῦν νά κατακτήσουν τὴν Ἑλλάδα. Διὰ τόν λόγον αἰτόν ἡ Ἑλλάς ἐσηκώθη σάν ἓνας ἄνθρωπος, καὶ θά ἀντισταθῶμεν μέχρι τέλους, δηλαδή ἕως οὗτο ἡ Ἱταλία ἐκδιωχθῇ ἀπὸ τὰ Βαλκάνια. Ὁ πρίγκιψ Ἑρριπαχ μέ ἠρώτησε τότε ἂν ἡ συμμαχία μας μετὰ τῆς Ἀγγλίας κατευθύνεται καὶ κατὰ τῆς Γερμανίας. Ἄν μᾶς ἐγγίσετε εἰς τὰ Βαλκάνια, ἀπήντησα, βεβαίως. Δέν προτιθέμεθα, ἀπήντησεν ὁ Πρεσβευτής, νά σᾶς ἐνοχλήσωμεν ὅπωςδήποτε εἰς τὰ Βαλκάνια, οὔτε ἡ Γερμανία θά προβῇ ποτέ εἰς τό παραμικρόν πού θά ἡδύνατο νά θίξῃ τὰ συμφέροντα τῆς Ἑλλάδος. Κατόπιν, ἐπιθυμῶν νά καταστήσῃ τὴν συζήτησιν γενικωτέραν, μοῦ ἐξήτησε τὴν γνώμην μου ὡς πρὸς τό πῶς θά ἐτελείωνεν ὁ πόλεμος αὐτός μέ τὴν Ἀγγλίαν. Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου, τοῦ εἶπα, δέν δύναμαι νά συνεχίσω τὴν συνομιλίαν μας, διότι εἴμεθα σύμμαχοι τῆς Ἀγγλίας, καὶ δέν εἶναι δυνατὸν δι' ἡμᾶς νά ἐγγίζωμεν ἓνα τοιοῦτον θέμα εἰς τὴν συνομιλίαν μας».

Οἱ Γερμανοὶ, λοιπόν, ἤθελαν μίαν ἐπίσημον διαβεβαίωσιν ὅτι ἡ συμμαχία μας μέ τὴν Ἀγγλίαν δέν κατευθύνεται κατὰ τῆς Γερμανίας. Ὁ Μεταξᾶς τοὺς ἔδωσε αὐτὴ τὴν διαβεβαίωσιν, ἀσχέτως ἂν ὑπωπτεύετο πῶς κάποτε θά ἔλθωμεν εἰς πόλεμον καὶ μέ τοὺς Γερμανοὺς. Πάντως, ἐμεῖς δέν θά εὐθυνόμεθα δι' αὐτόν τόν πόλεμον. Ἕνα πρᾶγμα μᾶς ἐνδιέφερε: Νά συντρίψωμεν τοὺς Ἱταλοὺς καὶ νά συνάψωμεν εἰρήνην, ἀπὸ τὴν θέσιν τοῦ νικητοῦ.

Εἰς τὰς ἀγωνιώδεις ἐκκλήσεις τοῦ Μεταξᾶ δι' ἀεροπορικὴν βοήθειαν καὶ διὰ μεταφορὰν τοῦ πολέμου εἰς τὰ Βαλκάνια οἱ Ἕλληνες ἐφέρθησαν ἀπαισίως. Ὁλὴ ἡ στάσις των, ἀπὸ τὴν ἀρχὴν μέχρι τὸ τέλος, ἦτο ἀπαισία. Ὁ Ραιημόν Καρτιέ, πού τὸν ἐπικαλοῦμαι ἐξ αἰτίας τῶν δημοκρατικῶν του φρονημάτων, ὥστε νὰ μὴ ἀντιτείνῃ κάποιος ὅτι καταφεύγω εἰς ἀντισυμμαχικὰς πηγὰς, γράφει εἰς τὴν ἱστορίαν του: «Ἡ στάσις τῶν Ἑλλήνων εἶναι τιμία, θαρραλέα καὶ ρεαλιστική. Ἡ στάσις τοῦ Τσώρτσιλ εἶναι ὑπόδειγμα ὑποκρισίας...». Ἄν οἱ Ἕλληνες μετέφερον τὴν ἀεροπορίαν καὶ τὸν στρατὸν πού ἐξήτει ὁ Μεταξάς, ἡ Ἑλλάς δὲν ἐπρόκειτο νὰ καταρρεύσῃ. Εἶναι βέβαιον πὺς θὰ ἀνθίστατο καὶ εἰς τὴν γερμανικὴν ἐπίθεσιν. Παραδόξως οἱ Ἕλληνες ἐβοήθουν τοὺς... Τούρκους! Ἦτο μία ἐνέργεια, πού ἐγένετο καὶ πρὸ τῆς Ἰταλικῆς ἐπιθέσεως. Διὰ τοῦτο, ὁ πρέσβυς των Πάλαιρετ, μέ τηλεγράφημά του (17 Ὀκτ. 1940) κατηγορεῖ τοὺς ὑπευθύνους, πού διωχέτευον τὴν συμμαχικὴν βοήθειαν εἰς τὴν Τουρκίαν καὶ ὄχι εἰς τὴν Ἑλλάδα:

«... ὁ στρατηγὸς Μεταξάς δὲν εἶναι μόνον πολιτικός, ἀλλὰ καὶ ἐπιτελικὸς ἀξιωματικὸς διεθνούς φήμης. ἔχει θεμελιώσῃ τὴν πολιτικὴν του ἐπὶ τῆς πίστεως εἰς τὴν νίκην μας. Ἀλλὰ μᾶς ἔχει καὶ προειδοποιήσῃ ἐπιμόνως περὶ τοῦ στρατηγικοῦ κινδύνου τῆς συγκεντρώσεως πάσης βοηθείας μας πρὸς τὴν Τουρκίαν μέ τὴν ἐξαίρεσιν τῆς Ἑλλάδος, εἰς περίπτωσιν μᾶς ἐκστρατείας τοῦ Ἀξονος ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Τουρκίας. Πιστεύει ὅτι ὁ στρατὸς του θὰ ἠδύνατο νὰ συγκρατήσῃ τὸν ἰταλικὸν στρατὸν ξηρᾶς, τὸν εὐρισκόμενον τῶρα εἰς Ἀλβανίαν καὶ νὰ προστατεύσῃ οὕτω τὸ πλευρόν μας, ἔάν τοῦ παρασχεθῇ κάποια ἀεροπορικὴ ὑποστήριξις καὶ μερικὰ ἀνταρματικά καὶ ἀντιαεροπορικά ὄπλα...».

Ἡ ἐπίθεσις τῶν Ἰταλῶν κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἦλθεν ὡς πρῶτος ἀριθμός λαχείου εἰς τοὺς Βρεταννοὺς. Ἡ ἐπέκτασις τοῦ πολέμου εἰς τὰ Βαλκάνια τοὺς ἡννόει καί, σύν τοῖς ἄλλοις, τοὺς προσέθετε ἓνα σύμμαχον, πού δέν εἶχον. Μολαταῦτα δέν μᾶς συμπαρεστάθησαν. «Ἀπό Ἀγγλοὺς ἐγκατάλειψις, ἀπό Γερμανοὺς ἐπίθεσις» (Ἡμ. 4 Ἰαν. 1941) σημειώνει περιλύτως ὁ Μεταξᾶς, ὁ ὁποῖος ἀσχολεῖται μέ τήν ἡρωϊκὴν θεώρησιν τοῦ ἀγῶνος. «Ἄς πέσουμε σάν ἄνδρες» διακηρύσσει. Ὁ Χίτλερ ἔχει δώσει τὰς διαταγὰς του διὰ τήν προπαρασκευὴν στρατιωτικῶν σχεδίων πρὸς κατάληψιν τῆς Ἑλλάδος (σχέδιο «Μαρίτα»). Φοβεῖται αὐτό πού δέν ἐπρόκειτο νά γίνη: νά ἀποστείλουν οἱ Σύμμαχοι σοβαράς δυνάμεις εἰς τὰ Βαλκάνια. Αὐτό δηλαδή πού ἐξήτει ὁ Μεταξᾶς. Οἱ Γερμανοὶ εἶχον πᾶν συμφέρον νά εἰρηνεύσῃ ἡ Βαλκανικὴ. Ἡ ἐμπλοκὴ ἐδῶ κάτω ἡμπόδιζε τόν Χίτλερ νά ἐκστρατεύσῃ ἐναντίον τῆς Ρωσίας. Ἐπρεπε, λοιπόν, νά ἐμπεδωθῇ εἰς τὰ Βαλκάνια ἡ εἰρήνη, πού τὴν εἶχε διαταράξῃ ὁ Μουσσολίνι.

Ὁ Χίτλερ δέν θά ἐπιτεθῇ, ἂν ἡ εἰρήνη πραγματοποιηθῇ μέ συνθήκην. Οἱ Ἰταλοὶ τὴν ἀποκρούουν. Δέν θέλουν νά διαπραγματευθῶν συνθήκην εἰρήνης, ὡς ἡττημένοι. Πιστεύουν ὅτι μέ τὴν ἐπίθεσιν πού θά ἐξαπολύσουν τὴν ἀνοιξιν θά κατορθώσουν νά κάμψουν τὴν Ἑλληνικὴν ἀντίστασιν. Ὁ Μεταξᾶς, ἐπίσης, μόνον ὡς νικητὴς διαπραγματεύεται εἰρήνην. Εἰς τὴν ἀπειλὴν ὅτι μπορεῖ νά μᾶς ἐπιτεθοῦν οἱ Γερμανοὶ θά ἀπαντήσῃ εἰς τόν Ἑλληνα πρέσβυν Ραγκαβῇ μέ τὴν φράσιν «καλλίτερα νά πεθάνωμεν, παρὰ νά ὑποταχθῶμεν εἰς τόν Χίτλερ»! (Ἡμ. 4 Ἰαν. 1941). Προβλέπει ὥστόσο τὴν ἐπίθεσιν τῶν Γερμανῶν κατὰ τὴν ἀνοιξιν (Ἡμ. 15 Ἰαν. 1941).

Ἐν τῷ μεταξύ ὁ πόλεμος μαίνεται. Εἰς τὴν Κλεισούραν ἐπετύχαμε μεγάλην νίκην. Ἀλλὰ τό χιόνι, τό δρομὺ ψυχὸς καὶ ἡ ἔλλειψις δρόμων καθυστεροῦν τὴν προέλασίν μας. Αἱ καιρικαὶ συνθήκαι καὶ τὰ ἀδιάβατα βουνὰ καθιστοῦν προβλημα-

τικόν κάθε ανεφοδιασμόν. Τό μέτωπον ἐσταθεροποιήθη. Εἷς ἄγνωστος μέχρι πρότινος νέος ἐχθρός ἀκρωτηριάζει τοὺς θανάσιμους ἀντιπάλους: τὰ κρυοπαγήματα. Νέοι ἄνδρες, Ἕλληνες καὶ Ἱταλοὶ μένουں ἀνάπηροι. Ὁ Μουσσολίνι ὀρκίζεται ἐκδίκησιν. Ἐπιμένει ὅτι θά τσακίση «τά πλευρά τῆς Ἑλλάδος». Ὁ Μεταξᾶς νοιώθει περισσότερον «πατέρας»: «Ἐκεῖ κρῦο, χιόνια καὶ πῶς τοὺς πονῶ καὶ τοὺς αἰσθάνομαι τὰ παιδιὰ μου τοῦ στρατοῦ... Τί θά ὑποφέρουν οἱ στρατιῶται μου!».

Τόν Ἰανουάριον τοῦ 1941, ὁ Μεταξᾶς εὐρίσκεται εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δόξης του. Κατὰ τό δίμηνον πού διέρρευσε κατῳρθωσε νά κρατήσῃ τὴν Ἱταλικὴν ἐπίθεσιν εἰς τὴν γραμμὴν Ἑλαίας (Καλπάκι) - Καλαμᾶ, νά ἐκδιώξῃ τοὺς Ἀλпинιστάς πού εἶχαν διεισδύσει εἰς τὴν Θεσπρωτίαν, νά διατηρήσῃ τὴν Πίνδον καὶ ὕστερα ἀπὸ ἐπιπόνους νυκτερινὰς πορείας, ἐπέτυχε νά συγκεντρώσῃ περισσότερον στρατόν ἀπὸ τοὺς Ἱταλοὺς, νά τοὺς ἐπιτεθῇ καὶ νά τοὺς κυνηγήσῃ ἀμειλίκτως. Ἡσθάνετο τόσοں ὑπεύθυνος ἀπέναντι τῆς ἱστορίας, ὥστε μέ αὐστηράν διαταγὴν του ἀπηγόρευσε κάθε ὑπερβολὴν ἢ παραποίησιν τῆς ἀληθείας εἰς τὰ πολεμικά ἀνακοινωθέντα.

Ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς καὶ ὁ κόσμος, πού ἐδιάβαζε τὰς ἐπισήμους ἀνακρινώσεις διὰ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πολέμου ἐδιάβαζε τὴν ὠμὴν πραγματικότητα. Τό πρῶτον ἀνακοινωθέν (28 Ὀκτ. 1940) γνωστοποιεῖ:

«Αἱ Ἱταλικαὶ στρατιωτικαὶ δυνάμεις προσβάλλον ἀπὸ τῆς 5.20 π.μ. σήμερον τὰ ἡμέτερα τμήματα προκαλύψεως τῆς ἑλληνοαλβανικῆς μεθορίου. Αἱ ἡμέτεραι δυνάμεις ἀμύνονται τοῦ πατρίου ἐδάφους».

Κατόπιν, χωρὶς νά κρύβουν, διὰ λόγους προπαγάνδας τὴν

ἀλήθειαν, συναντῶμεν εἰς τὰ ἀνακοινωθέντα τὴν ἀναφορὰν «συμπύξεών» μας ἢ «δύο ἐκ τῶν ἡμετέρων ἀεροπλάνων δὲν ἐπέστρεψαν εἰς τὰς βάσεις των» κ.λ.π. Ὁ Μεταξᾶς δὲν ἀφηνε τὸν λαὸν ἀπληροφόρητον. Κατὰ μόνιμον συνήθειάν του δὲν ἐφοβεῖτο τὴν ἀλήθειαν, τὴν ἔλεγε, ἔστω καὶ πικράν. Ὁ Ἑλληνικός λαὸς δὲν ἔζη ἐκτὸς πραγματικότητος. Ἐμάνθανε ἀκριβῶς ὅσα καὶ ὅπως συνέβαιναν. Ἀπεναντίας οἱ Ἱταλοὶ ἔλεγον ψέμματα, ἐντελῶς ἀντίθετα πρὸς τὰ γεγονότα. Ὁ στρατηγὸς Σοντοῦ θὰ ἀντικαταστήσῃ τὸν Πράσκα, εἰς τὴν ἀνωτάτην διοίκησιν τῶν Ἱταλικῶν στρατευμάτων εἰς τὴν Ἀλβανίαν. Νέαι μεραρχίαι θὰ ριφθοῦν εἰς τὴν μάχην καὶ θὰ κατατροπωθοῦν. «Πουσέρια», «Μοδένα», «Μπρένερο», «Τάρο», «Τριτεντίνα», εἶναι ὀνόματα μεραρχιῶν πού, μαζί μέ τάγματα φανατικῶν μελανοχιτώνων θὰ παλαίψουν ματαίως νά συγκρατήσουν τοὺς Ἑλληνας. Ὁ λιμὴν τῶν Ἀγίων Σαράντα, τό Δέλβινο καὶ ἡ Μοσχόπολις ἔχουν ἀπελευθερωθῇ διὰ τῆς λόγχης.

Ἡ Ἑλληνικὴ ἐπίθεσις ἀνεπτύχθη εἰς ὀρεινὸν μέτωπον, ἀνω τῶν 250 χιλιομέτρων. Ὀχυρωμένα ὑψίπεδα καὶ ἀμυντικὰ ὀργανωμένοι ὀρεινοὶ ὄγκοι ἐκυριεύθησαν. Ἀπεδείχθη λοιπὸν περικράνως, ὅτι οἱ Ἱταλοὶ δὲν θὰ ἠδύναντο ποτέ νά νικήσουν. Τὸ πρόβλημά των τώρα ἦτο νά σωθοῦν. Ὁ ἐπιτιθέμενος μετετράπη εἰς ἀμυνόμενον.

Μέχρι τοῦδε εἶδαμε πῶς ὁ Χίτλερ δὲν ἤθελε πόλεμον μέ τὴν Ἑλλάδα. Αὐτό εἶναι γεγονὸς ἱστορικῶς διεπιστωμένον. Ὁ Ἦντεν σχετικῶς σημειώνει: «Ἐνας πόλεμος εἰς τὴν Βαλκανικὴν δὲν θὰ ἦτο ἐκεῖνο πού ἐπεθύμει ὁ Χίτλερ» (27 Ἀπρ. 1941). Ὁ Τσιάνο εἶναι ἀκόμη ἀποκαλυπτικώτερος: «οἱ Γερμανοὶ ἔχουν υἱοθετήσει εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀντιιταλικὴν στάσιν... ἀκόμη ἀναπτύσσουσιν δρᾶσιν στρεφομένην ἐναντίον μας»!! (Ἡμ. 11 Νοεμ. 1940).

Εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Δεκεμβρίου ὁ Μουσσολίνι ἀναθέτει εἰς

τόν Ἀλφιέρι, πρέσβυν τῆς Ἰταλίας εἰς τὴν Γερμανίαν, νά ζητήσῃ βοήθειαν ἀπὸ τόν Χίτλερ. Ὁ Ἀλφιέρι, ὅπως διηγεῖται, συνηντήθη μέ τόν Φόν Ρίμπεντροπ, τόν ὁποῖον παρεκάλεσε νά γίνη ἀπὸ μέρους τῶν Γερμανῶν κάποια ἐνέργεια, πού θά ἀνησύχει τοὺς Ἕλληνας. Συγκεκριμένως οἱ Ἰταλοὶ ἤθελαν νά ἀσκήσουν οἱ Γερμανοὶ εἰς βάρος μας ψυχολογικὴν πίεσιν. Ὁ Ρίμπεντροπ ἀπέκλεισε κατὶ παρόμοιον καὶ ἐθεώρησεν τὴν πρότασιν τοῦ Ντούτσε ὡς «στερουμένην περιεχομένην καὶ σοβαρότητος»!

Ὁ Ἀλφιέρι, συνεχίζει εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του δέν ἀπεγοητεύθη. Ἀπετάθη εἰς ἀνώτερα κλιμάκια. Εἶδε τόν Χίτλερ, εἰς τόν ὁποῖον ἀνέλυσε τὴν κατάστασιν καὶ κατέληξε μέ τὴν αἴτησιν βοηθείας. Ὁ Χίτλερ ἠρνήθη ὠργισμένος. Κατηγόρησε τοὺς Ἰταλοὺς καὶ ἐζήτησε νά συναντηθῇ μέ τόν Ντούτσε ἐπειγόντως, τὴν 10ην Δεκεμβρίου 1940. Ὁ Μουσολίνι ἀπέφυγε νά δεχθῇ συνάντησιν ὡς πτωχὸς συγγενής. Ἐπείσθη πλέον, πῶς δέν ἔπρεπε νά περιμένη κατὰ πόσιν τόν Χίτλερ. Ἦτο ἀκόμη πρόσφατος ἡ ἀναφορὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Ἰταλικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατάρχῃ Μπαντόλιο, πού τόν Νοέμβριον εἶχε συναντηθῇ μέ τόν Στρατάρχην Κάϊτελ εἰς τὸ Ἰνσμπρουκ. Εἰς τὸ βιβλίον του διὰ τόν Δεύτερον Παγκόσμιον Πόλεμον, ὁ Μπαντόλιο περιγράφει τὴν σκηνήν:

«Κατὰ μῆνα Νοέμβριον μετέβην εἰς Ἰνσμπρουκ πρὸς συνάντησιν τοῦ ἀρχηγοῦ τοῦ Γερμανικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου στρατηγοῦ Κάϊτελ. Ἀμέσως οὗτος μέ παρετήρησεν διότι ἀνελάβομεν τὴν πρωτοβουλίαν ἐπιθέσεως ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, χωρὶς κἀν νά εἰδοποιήσωμεν τόν Φύρερ, ὅστις ἐπεθύμει νά μὴ διαταράξῃ τὴν κατάστασιν εἰς τὰ Βαλκάνια. Ἐκ τῆς Ἑλλάδος ἡ Γερμανία ἐλάμβανε ὄχι ὀλίγας προμηθείας, αἱ ὁποῖαι ἴσως θά ἔλειπον ἀργότερον. Ἐάν, εἶπεν ὁ Κάϊτελ, εἶχον εἰδοποιηθῇ, θά μετέβαινον ἀεροπορικῶς εἰς Ρώμην διὰ νά

έμποδίσω τήν έκστρατείαν αὐτήν...».

Ἡ «ἡλίθια έκστρατεία», ὅπως ἐχαρακτήρισεν ὁ Φύρερ τήν ἐπίθεσιν τῶν Ἰταλῶν κατὰ τῆς Ἑλλάδος τοῦ ἐδημιούργησε κρίσιμα προβλήματα. Οἱ Γερμανοὶ ἔχουν ἀποφασίσει νά μή βοηθήσουν τήν Ἰταλία νά καταλάβῃ τήν Ἑλλάδα, οὔτε νά προτρέψουν τοὺς Βούλγαρους εἰς ἐπιθετικάς πράξεις κατὰ τῶν Ἑλλήνων, ὅπως προέτειναν οἱ Ἰταλοὶ, ὑπὸ τό κράτος τῆς ἀπογνώσεώς των. Ὁ Χίτλερ ἔκρινε ὡς συμφέρουσιν λύσιν τήν λῆξιν τοῦ πολέμου, μέ συνθήκην εἰρήνης. Αὐτὴ τήν εἰρήνην δέν ἐπρόκειτο νά ζητήσουν οἱ Ἕλληνες. Τήν 8ην Νοεμβρίου, ἡ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀνεκοίνωσε:

«Εἴμεθα εἰς θέσιν νά δηλώσωμεν ἀπαξ διὰ παντός ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις οὔτε ἐζήτησεν, οὔτε θά ζητήσῃ ποτέ τήν μεσολάβησιν οὐδενός ἐν τῷ ἀγῶνι τῆς κατὰ τῆς Ἰταλίας, τόν ὁποῖον εἶναι ἀποφασισμένη νά συνεχίσῃ μέχρι ἐσχάτων».

Ἀλλά, ὅπως ἀνεφέραμεν, οὔτε καὶ οἱ Ἰταλοὶ ἐτόλμουν νά ζητήσουν εἰρήνην. Θά ἦτο ἡ πλέον κυνητὴ ὁμολογία τῆς πανωλεθρίας των. Ὁ Χίτλερ ἠναγκάσθη νά λάβῃ πρωτοβουλίαν. Ἐστειλε τόν Φόν Κανάρη εἰς τήν Ἰσπανίαν, ὅπου συνηντήθη μέ τόν φίλον του Οὐγγρον στρατηγόν Ἀντόρκα, πού ἦτο πρέσβυς τῆς Οὐγγαρίας εἰς τήν Μαδρίτην. Τήν 17ην Δεκεμβρίου ὁ Ἀντόρκα ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μέ τόν Ἕλληνα πρέσβυν εἰς τήν Ἰσπανίαν Π. Ἀργυρόπουλον, εἰς τόν ὁποῖον δηλοῖ ὅτι ἐνεργεῖ κατόπιν ἐπισήμου ὑποδείξεως τῆς Γερμανίας, διὰ νά τοῦ ὑποβάλῃ σχέδιον εἰρηνεύσεως, πού περιλαμβάνει τὰ ἀκόλουθα:

«Ἡ Ἑλλάς θά ἠδύνατο νά διατηρήσῃ τὰς θέσεις, τὰς ὁποίας κατέλαβεν ὁ στρατός της ἐν Ἀλβανίᾳ καὶ νά

συναφθῇ εἰρήνῃ μέ τήν Ἰταλίαν. Πρός ἀποφυγὴν μελλοντικῶν ἐπεισοδίων μεταξύ Ἑλλήνων καί Ἰταλῶν θά ἐδημιουργεῖτο νεκρά ζώνη, ἐντός τῆς ὁποίας θά παρενεβάλλοντο μεταξύ τῶν δύο ἀντιπάλων στρατῶν γερμανικάι δυνάμεις, ὡς παρατηρηταί. Ἡ γερμανική κυβέρνησις, ἐάν ἐδέχετο ἡ ἐλληνική, θά ἀνελάμβανε τήν ὑποχρέωσιν νά μεριμνήσῃ ὅπως ἀποχωρήσουν αἱ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς εὐρισκόμεναι κατὰ τήν στίγμῃν τῆς ἀναχωρῆσας βρεταννικάι στρατιωτικάι δυνάμεις».

Ὁ Ἀργυρόπουλος ἔστειλε ἀμέσως ἀναφοράν μέ τήν εἰσήγησιν δι:

«... ἔπρεπε νά δεχθῶμεν τὰς προτάσεις ἵνα ἀποφύγωμεν πᾶσαν μελλοντικὴν ἐπέμβασιν τῆς Γερμανίας εἰς τόν ἑλληνοῖταλικόν πόλεμον, ἡ ὁποία θά ἦτο καταστρεπτική δι' ἡμᾶς...».

Σχεδόν ταυτοχρόνως ἦλθε εἰς τὰς Ἀθήνας εἰδικὸς ἀπεσταλμένος τοῦ Ρίμπεντροπ. Μέ τήν σύστασιν τοῦ Γερμανοῦ μορφωτικοῦ ἀκολούθου, καθηγητοῦ Μπέρινγκερ, πού ἔκαμνε χρῆν ἐιερμηνέως τόν ἐδέχθη ὁ Μανιαδάκης. Εἰς τόν Ὑπουργόν Ἀσφαλείας ἐπανελάβε πιστῶς τὰς προτάσεις τοῦ Ἀντόρκα. Ὁ Μανιαδάκης ἠπόρησε καί τοὺς ἠρώτησε, διατί ἀπευθύνοντο εἰς αὐτόν καί ὄχι εἰς τόν ἀρμόδιον ὑπουργόν. Τοῦ ἀπτήνησαν, πῶς ὁ Χίτλερ δέν ἤθελε νά χρησιμοποιηθῇ, δι' ἓνα τόσον σοβαρόν θέμα ἡ διπλωματική ὁδός, πού δέν φημίζεται διὰ τήν ἐχεμύθειά της. Ὁ Μανιαδάκης μετέφερε εἰς τόν Μεταξᾶ αὐτά πού τοῦ εἶπον οἱ Γερμανοί. Ὁ Μεταξᾶς, ὅπως μοῦ διηγῆθη ὁ Μανιαδάκης, ἐνεθουσιάσθη, ἀλλὰ εἶπε δι πρέπει νά καθυστερήσωμεν τήν ἀποδοχήν τῶν διαπραγματεύσεων, διότι κερδίζομε συνεχῶς ἑδαφος καί ἂν πετάξωμε τοὺς Ἰταλοὺς εἰς τήν θάλασσαν θά διαπραγματευθῶμεν

είρήνην από πλεονεκτικότητας θέσεως.

Οὕτως ἢ ἄλλως ὁ Μεταξᾶς ἀπήντησεν ἐμμέσως εἰς τὴν Γερμανίαν, ὅτι πρέπει νὰ τοῦ γίνονιν ἐπισήμως προτάσεις ἀπὸ μέρους τῶν Γερμανῶν. Νά ἐξετάσῃ πῶς ἔχει, τέλος πάντων, τὸ πρᾶγμα καὶ νά ἐκθέσῃ τὰς ἀπόψεις του. Πρὸς χάριν τῆς μυστικότητος, πού ἀπήτην οἱ Γερμανοί, ὁ Μεταξᾶς δέν ἔδωκεν συνέχειαν εἰς τὴν ἀναφορὰν τοῦ Ἀργυροπούλου. Αἱ συνεννοήσεις Ἑλλήνων-Γερμανῶν ἐτέθησαν εἰς κάποιαν βᾶσιν. Τό γεγονός ὅτι ὠτησχόλει τὸν Χίτλερ ἢ εἰρήνην εἰς τὰ Βαλκάνια, ἔστω καὶ μέ ζημίαν τῶν Ἰταλῶν, ἀπεδείχθη μεταπολεμικῶς, ὅταν ἐδημοσιεύθησαν τὰ πρακτικά τῆς συσκέψεως τῆς ἡγεσίας τῶν Γερμανικῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων εἰς τὴν Καγκελλαρίαν, τὴν 5ην Δεκεμβρίου. Ὁ Ἀρχιστράτηγος Φόν Μπράουχιτς ἐπαρουσίασεν τὸ σχέδιον «Μαρίτα». Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν σχολίων ὁ Χίτλερ συνώψισε:

«... Εἶναι σκόπιμος ἡ ἐπίθεσις ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος διὰ νά ἐκκαθαρισθῇ ὀριστικῶς ἡ ἐκεῖ δημιουργηθεῖσα κατάστασις, ἐκτός ἐάν οἱ Ἕλληνες τερματίσουν μόνοι τὴν σύρραξιν μέ τοὺς Ἰταλοὺς καὶ ἐξαναγκάσουν τοὺς Ἀγγλοὺς νά ἐγκαταλείψουν τὸ ἑλληνικόν ἔδαφος. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡμπορεῖ ν' ἀχρηστευθῇ τὸ σχέδιον «Μαρίτα», διότι δέν πρόκειται νά κριθῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ θέμα τοῦ ποῖος θά ἡγεμονεύσῃ τῆς Εὐρώπης εἰς τὸ μέλλον».

Ἀναμφισβητήτως ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ σχεδίου «Μαρίτα» ἐματαιοῦτο ἂν ἐτερματίζαμε μόνοι μας τὴν σύρραξιν μέ τοὺς Ἰταλοὺς καὶ ἐφευγον ὅσοι Ἀγγλοὶ εἶχαν ἔλθει εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ὁ Μεταξᾶς θά ἐμάχετο μέχρις ἐσχάτων. Ἦγωνίζετο διὰ τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν τῆς Πατρίδος. Δέν ἐπολέμει διὰ τὴν Ἀγγλίαν. Οὔτε Νεοζηλανδοί, οὔτε Ἰνδοί, οὔτε Αὐστραλοί

εἴμεθα ἡμεῖς, διὰ νά πολεμῶμεν πρός χάριν τῶν Ἑλλήνων. Μία συνθήκη εἰρήνης μέ τοὺς Ἰταλοὺς, μία δοξασμένη καὶ μεγαλυτέρα Ἑλλάς ἦτο ἐθνικῶς συμφέρουσα καὶ ἀποδεκτὴ. Εἰς τοὺς Ἑλλήνους δέν συνέφερε κάτι παρόμοιον. Αὐτοὶ ἤθελαν νά ἐμπλέξουν τοὺς Γερμανοὺς εἰς τὰ Βαλκάνια. Ἀλλὰ ἡμεῖς ἐκάναμε τὸν πόλεμον τῆς Ἑλλάδος καὶ ὄχι τῆς Ἀγγλίας. Μάλιστα ὁ Μεταξᾶς καθώρισε ὅτι ἡ συμμαχία μας μέ τοὺς Ἑλλήνους δέν στρέφεται κατὰ τῆς Γερμανίας. Ἀπηγόρευσε ἐπίσης εἰς τὰ Ἑλληνικά βομβαρδιστικά νά ἀπογειωθοῦν ἀπὸ τὴν Μακεδονίαν, διὰ νά πλήξουν τὰς ρουμανικὰς πετρελαιοπηγὰς. Καὶ ὅταν ἡ Ἀγγλία μᾶς ἐκάλεσε νά λάβωμεν μέρος εἰς συνέδριον φιλικῶν τῆς Ἑθνῶν ὁ Μεταξᾶς ἡρνήθη, διὰ νά μὴν προκαλέσῃ τοὺς Γερμανοὺς:

«... Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἐπιμένει συμμετάσχωμεν συνέδριον φιλικῶν τῶν ἐθνῶν. Λέγω Πάλαιρετ ξάστερα: Θέλουν νά προκαλέσουν πόλεμον Γερμανίας; Ἐάν τό θέλουν τό κάνω, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ὑπεύθινοι –καὶ ἀφοῦ δέν μποροῦν νά μᾶς δώσουν ἀεροπορίαν κατὰ τῶν Ἰταλῶν, τί θά γίνη ὅταν προστεθοῦν καὶ Γερμανοί; (Θά ἔχω ἄραγε πάλιν γερμανοφιλίες;)...» (Ἡμ. 18 Νοεμ. 1940).

Δέν κατηγορῶ τοὺς Ἑλλήνους. Τὰ συμφέροντα τῆς Βρετανίας ὑπηρετοῦν. Εὖγε των! Θὰ τοὺς κατηγοροῦν ἂν ἐνήργουν κατὰ διάφορον τρόπον. Εἴμεθα, μήπως, παράλογοι, ἐπιφυλάσσοντες καὶ εἰς ἡμᾶς τό δικαίωμα νά φροντίζωμεν τὴν πατρίδα μας; Ὁ Μεταξᾶς δέν εἶχε ἐνδοιασμούς. Εἰς τὴν πολιτικὴν του, ἐναντι τῶν ἐμπολέμων, δέν εἶχε συμπαθείας ἢ ἀντιπαθείας:

«... Ἐάν ὑπερισχύσουν οἱ Γερμανοί, ἡμεῖς θά γίνουμε δούλοι τους. Ἐάν ὑπερισχύσουν οἱ Ἑλλήνοι, θά γίνουμε

δούλοι αὐτῶν! Ἄν κανέννας τους, ἡ Εὐρώπη θά καταρρεύσῃ. Τί μελαγχολία, Θεέ μου!» (Ἡμ. 14 Ἰουλ. 1940).

Οἱ Ἕλληνες εἶναι διὰ τοὺς Ἕλληνας. Οἱ Γερμανοὶ εἶναι διὰ τοὺς Γερμανούς. Μὲ τὸν Μεταξᾶ οἱ Ἕλληνες ἔγιναν διὰ τοὺς Ἕλληνας. Ὁ Μεταξᾶς δὲν ἀνέμενε εὐεργεσίας ἀπὸ τοὺς ξένους. Ἄν οἱ Ἕλληνες ἢ οἱ Γερμανοὶ μᾶς ὠφέλουν, αὐτὸ δὲν θά ἐγένετο, διότι τοὺς ἐνδιέφερε τό καλὸν τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ διότι ἔτυχε νὰ ἔχωμεν ἓν κοινὸν συμφέρον. Δὲν καθίστατο εὐκόλως εὐγνώμων εἰς τοὺς ξένους ὁ Μεταξᾶς. Δὲν ἀνελίσκετο εἰς εὐχαριστίας μὲ τὸ παραμικρόν, οὔτε ἐξεδήλωνε ἀγάπην πρὸν τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο ξένον, ὅσον σπουδαῖος καὶ ἂν ἦτο. «Νὰ μετροῦμε πάντοτε ψυχρά καὶ ἀντικειμενικά πρὸς ποιοὺς χρωστοῦμε αἶσθημα καὶ εὐγνωμοσύνη» (Κηφισιά, 22 Ἰαν. 1940) συνίστα εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας, πού προθύμως καταντῶμεν φιλοἰταλοί, φιλογερμανοί, φιλορωσοί, φιλοαμερικανοί, φιλοκινέζοι καὶ δυσκόλως γινόμεθα φιλοἝλληνες.

Ὁ Χίτλερ αἰσθάνεται μεγάλην περιφρόνησιν διὰ τοὺς Ἰταλούς. Δὲν κρύβεται. Τό ἔχουν ἀντιληφθῇ καὶ οἱ ἴδιοι. Ὁ Τσιάνο, πού συμμετεῖχε εἰς τὴν σύσκεψιν μὲ τὸν Φύρερ καὶ τὸν Ρίμπεντροπ εἰς τὸ Ὁμπερζάλτσμπουργκ (12-13 Αὐγ. 1939) σημειώνει πικροχόλως εἰς τὸ ἡμερολόγιό του: «... Ἐμαθα πόσον ὀλίγον μᾶς λογαριάζουν οἱ Γερμανοί. Καταλαβαίνω πλέον ὅτι τίποτε δὲν ἤμπορεῖ νὰ γίνη ἐδῶ... Τί ἤμπορεῖ νὰ συμβῇ εἰς ἡμᾶς, δὲν φαίνεται καθόλου νὰ ἐνδιαφέρῃ τὸν Χίτλερ καὶ τοὺς συνεργάτας του. Γνωρίζουν, ὅτι ἡ ἔκβασις τοῦ ἀγῶνος θά ἐξαρτηθῇ κυρίως ἀπὸ αὐτοὺς καὶ ἀρκοῦνται νὰ μᾶς ὑποσχεθοῦν κάποιαν ἐλεημοσύνην». Ἡ ἐπίθεσις τοῦ Μουσσολίνι κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐπεδείνωσε ἀκόμη περισσότερο τὴν κατάστασιν. Σχετικῶς, ὁ στρατηγὸς Φόν Τιππελ-

σκιρχ γράφει εις τό βιβλίον του «Ἡ ἱστορία τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου»:

«... Ὁ Μουσσολίνι χωρίς νά προσυνεννοηθῇ μέ τόν Χίτλερ ἐκήρυξεν τόν πόλεμον κατά τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ἔλλειψις εἰλκρινείας καί ἀμοιβαίας ἐμπιστοσύνης, παρ' ὅτι διά λόγους ἐξωτερικῆς καταναλώσεως λεγόμενα μεταξύ τῶν δύο δικτατόρων, ὠδήγησαν εἰς τό μονομερές αὐτό ἰταλικόν ἐγχείρημα. Ὁ Χίτλερ, φθάνων εἰς τήν Φλωρεντίαν εἰς τās 28 Ὀκτωβρίου 1940, εὐρέθη πρό τετελεσμένου γεγονότος. Ἡ δυσφορία του ἦτο ἀπερίγραφος, διότι δέν εἶχε περάσει οὔτε εἰς μήν ἀφ' ὅτου ὁ Μουσσολίνι εἶχε διαβεβαιώσει τόν Γερμανόν Ὑπουργόν Ἐξωτερικῶν ὅτι θεωρεῖ τόν πόλεμον κατά τῆς Ἀγγλίας ὡς τόν κύριον ἀντικειμενικόν σκοπόν του, καί πρός τοῦτο δέν θά ἐνοχλήσῃ τήν Γιουγκοσλαβίαν καί τήν Ἑλλάδα, διότι ἐπιβάλλεται κατ' ἀρχήν ἡ ἐκκαθάρισις τῆς Αἰγύπτου.

Αἱ πολιτικάί συνέπειαι ἅς ἀνέμενε μετά τήν ἐπίθεσιν κατά τῆς Ἑλλάδος ὁ Ἰταλός ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν (Σημ. Μίαν φιλοῖταλικήν ἐπανάστασιν εἰς τās Ἀθήνας) ἀπεδείχθησαν μῦθος. Ἡ Ἑλλάς, μέ τήν συμπαρατάσασιν ὀλοκλήρου τοῦ πληθυσμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐξανέστη εἰς τήν πρόκλησιν, ἐκινήθη καί ταχέως ἔφθασεν εἰς τό στάδιον τῆς ἀντεπιθέσεως ὑπό δρους συνεχῶς εὐνοϊκωτέρους στρατιωτικῶς ἀπό ὅ,τι οἱ ἀντίπαλοί της».

Ἡ ἀγνοία τοῦ Χίτλερ διά τὰ σχέδια καί διά τās ἐνεργείας τῶν Ἰταλῶν ἦτο ἀναμφισβήτητος. Ὁ Μπαντόλιο ὁμολογεῖ εἰς τό βιβλίον του «Ἡ Ἰταλία σὸν δεῦτερο παγκόσμιον πόλεμον», ὅτι:

«... Ὡφειλον νά ἀπαντήσω τήν ἀλήθειαν, ὅτι δηλαδὴ

είχον λάβει έντολήν από τόν Ντούτσε, όπως μή ανακοινώσωμεν σχετικώς τίποτε είς Γερμανούς.

» Όντως τοιαύτη διαταγή υπήρχε καί όταν έγώ έκαμα υπαινιγμόν ότι έξ υποχρέωσης προς τόν σύμμαχον έδει νά ανακοινώσωμεν τήν απόφασίν μας, ό Μουσσολίνι μοί απήντησε: «Μάς είδοποίησαν μήπως οί Γερμανοί όταν ούτοι έπετέθησαν έναντίον τής Νορβηγίας ή καί δι' άλλας επιχειρήσεις άς όντως έξετέλεσαν; Μάς ήγνόησαν τελείως. Καί τώρα καί έγώ τούς πληρώνω μέ τό ίδιον νόμισμα».

Καί ό Ντούτσε συνεχίζει: «άπό τās έφημερίδας θά πληροφορηθί (ό Χίτλερ) ότι κατέλαβον τήν Έλλάδα». Πρόθεσις του Μουσσολίνι ήτο νά φέρη τόν Χίτλερ πρό «τετελεσμένου γεγονότος», όπως ακριβώς υποστηρίζει καί ό Άρχηγός τής ιταλικής άεροπορίας Φ. Πρίκολο, είς τό έργο του «Άδράνεια έναντίον ήρωϊσμού».

Οί Γερμανοί, λοιπόν, πράγματι ήφνιδιάσθησαν. Δέν ήθελαν πόλεμο μέ τήν Έλλάδα, όχι διότι έτρεφον ιδιαίτεραν αγάπην, άλλ' απλούστατα διότι ούδέν συμφέρον είχον από ένα τοιούτον πόλεμον. Έξηγήσαμεν, είς τό προηγούμενον κεφάλαιον, ότι ή επέκτασις του πολέμου είς τά Βαλκάνια θά τούς έξημίωνε. Ό Παπάγος, μάλιστα, αναφέρει είς τήν εργασίαν του «Ό πόλεμος τής Έλλάδος 1940-41», ότι τήν 13ην Ίανουαρίου 1940 συνηντήθη μέ τόν στρατιωτικόν ακόλουθον τής Γερμανίας, ό όποιος του διεβίβασε «τούς προσωπικούς χαιρετισμούς καί τās εύχάς του Άρχιστρατήγου Μπράουνχιτς... ακόλουθως μοί άνεκοίνωσεν ότι... β) Είναι έξουσιοδοτημένος νά μέ διαβεβαιώση ότι επέκτασις του πολέμου είς τήν Βαλκανικήν, πρωτοβουλία τής Γερμανίας, αποκλείεται τελείως... Η συνομιλία έπερατώθη μέ τήν διαβεβαίωσιν του Γερμανού Στρατιωτικού Ακολούθου ότι είναι έξουσιοδοτημένος νά τονίση είς έμέ ότι τό συμφέρον τής Γερμανίας είναι

νά αποφευχθῇ κάθε άφορμή ήτις θά είχεν ώς συνέπειαν τήν επέκτασιν του πολέμου είς τά Βαλκάνια».

Άντιθέτως πρός τά συμφέροντα τής Γερμανίας καί πρός τήν έπιθυμίαν του Χίτλερ, ό πόλεμος είς τά Βαλκάνια ήρχισεν από τους Ίταλους. Τούλάχιστον θά τον έφεραν είς αίσιον πέρας; Ό Χίτλερ άμφιβάλλει. Διατάζει τόν στρατιωτικόν άκόλουθον τής Γερμανίας είς τήν Ρώμην, στρατηγόν Φόν Ρίντελεν, νά μεταβῇ είς τό μέτωπον καί νά του ύποβάλῃ άναφοράν. Πείθεται ότι οι Ίταλοί δέν θά κατορθώσουν τίποτε. Τόν Ίανουάριον 1941 διατάζει καί πάλιν τόν Φόν Ρίντελεν νά έπισκεφθῇ τήν Άλβανίαν, διά νά έξετάσῃ τήν κατάστασιν. Αὐτήν τήν φορά, ό Γερμανός στρατηγός παρ' όλίγον νά συλληφθῇ αιχμάλωτος είς τήν Κλεισούραν! Έπιστρέφει έσπευσμένως καί στέλλει εκθεσιν είς τόν Χίτλερ, όπου του άναφέρει πώς άποκλείεται νά νικήσουν οι Ίταλοί. Ό Χίτλερ φοβείται μήπως πραγματοποιηθοῦν αί άνησυχίαι του διά μέτωπον είς τά Βαλκάνια, μέ άπόβασιν των Άγγλων. Είναί αυτό άκριβώς πού, τώρα πλέον, άπαιτεῖ έπιμόνως καί ό Μεταξάς.

Μοιραίως ή Γερμανία οδηγείται είς τόν πόλεμον κατά τής Έλλάδος. Δέν ήμπορεῖ νά βαδίσῃ έναντίον τής Ρωσίας, αφήνουσα ένα άνοικτόν μέτωπον είς τά πλευρά των στρατών του σχεδίου «Βαρβαρόσσα». Η Άνωτάτη Γερμανική Διοίκησις θέλει νά είναι βεβαία διά τάς δυνατότητας των Ίταλών. Ίσως ύπάρχει κάποια έλπίς ειρηνεύσεως.

Μέσα Ίανουαρίου 1941 φθάνουν είς τήν Άλβανίαν τέσσαρες Γερμανοί αξιωματικοί, ειδικοί είς τόν όρεινόν πόλεμον. Μεταξύ των εύρίσκεται καί ό συν/ρχης Γιόντλ, άδελφός του Άρχηγού του ιδιαιτέρου έπιτελείου του Χίτλερ. Τό πόρισμα των είναι άποκαρδιωτικόν. Ταυτοχρόνως άπεκλείσθη καί πάσα άποστολή γερμανικών στρατευμάτων είς τήν Άλβανίαν. Τήν 19-20ήν του ίδίου μηνός συγκαλεῖται συμβούλιον είς τό Σάλτσμπουργκ. Παρόντες οι: Χίτλερ, Μουσσολίνι,

Μηράσυχιτς, Τσιάνο, Ρίμπεντροπ (είχεν έλθει καί αυτός εις την 'Αλβανίαν). Οί Γερμανοί δέν πιστεύουν πώς οί 'Ιταλοί θά επιτύχουν τό παραμικρόν. Είς τά έπίσημα πρακτικά τό λέγουν εὐθέως:

«... Πρέπει κατά συνέπειαν νά αποκλεισθῇ τό ένδεχόμενον θετικῆς ἀπό τῆς ἰταλικῆς πλευρᾶς βοηθείας κατά τήν περίπτωσιν γερμανικῆς ἐπιθέσεως ἐκ τοῦ βουλγαρικου ἐδάφους ἐναντίον τῆς 'Ελλάδος».

Ὁ Μουσσολίνι ἐζήτησε καί ἔλαβε μίαν διορίαν, διά νά ἐξαπολύσῃ νέαν ἐπίθεσιν κατά τῆς 'Ελλάδος. Ὑπεσχέθη πώς θά νικήσῃ. Ὁ Χίτλερ ἔμενε σιωπηλός. Σύν τοῖς ἄλλοις, τόν εἶχεν ἐκνευρίσει ὁ 'Ιταλός στρατηγός Γκουτζόνι «μέ τήν φουσωμένη κοιλιά του καί τά βαμμένα του μαλλιά».

Ἐνῶ συνέβαιναν αὐτά εις τόν χώρον τῶν γερμανοῖταλικῶν παρασκηνίων, εις τήν 'Ελλάδα ὁ Μεταξᾶς ἐφρόντιζε νά τά ἔχῃ καλά μέ ὄλους. Πρὸ καιροῦ τήν 13ην Ἀπριλίου 1939 ἡ Ἀγγλική κυβέρνησις ἔκανε τήν ἀκόλουθον ἀνακοίνωσιν, πού ἀποτελεῖ δήλωσιν ἐγγυήσεως τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς 'Ελλάδος:

«... Ἡ Κυβέρνησις τῆς Α. Μεγαλειότητος ἀποδίδει μεγίστην σημασίαν εις τό νά ἀποφευχθῇ ἡ διατάραξις τοῦ Μεσογειακοῦ status quo εἴτε δι' ἀπειλῶν, εἴτε διά τῆς βίας.

Κατά τὰς τελευταίας ἡμέρας ἐδόθη ἡ ἀφορμή δημιουργίας ἀνησυχιῶν εἰδικῶς εις ὁσονάφορᾶ τήν θέσιν τῆς 'Ελλάδος. Ἡ Κυβέρνησις τῆς Α. Μεγαλειότητος παρέσχε σχετικῶς εις τήν χώραν ταύτην εἰδικήν διαβεβαίωσιν καθ' ἣν εις περιπτώσιν ἐνεργείας, ἥτις σαφῶς θά ἠπειλῇ τήν ἀνεξαρτησίαν της καί σχετικῶς πρὸς τήν ὁποίαν θά ἐνόμιζε αὐτὴ ζωτικόν νά ἀντιστῇ δι' ὄλων τῶν ἔθνικῶν δυνάμεων ἡ βρεταννικὴ κυβέρνησις θά

ἐθεώρει ἐαυτὴν ἀμέσως ὑποχρεωμένην νὰ παράσχη εἰς τὴν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν πᾶσαν βοήθειαν ἣν διαθέτει...».

Τὴν ἰδίαν ἡμέραν ὁ Γάλλος πρωθυπουργὸς ἐπληροφόρησεν τὸν τύπο πὺς ἡ Γαλλία ἐγγυᾶται τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς πατρίδος μας. Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐδήλωσε:

«... Λαβοῦσα ὑπ' ὄψιν τὰς ἀνησυχίας τὰς προξενηθείσας ἐκ τῶν γεγονότων τῶν τελευταίων ἐβδομάδων, ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις παρέσχε εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰδικὴν διαβεβαίωσιν καθ' ἣν, εἰς περίπτωσιν ἐνεργείας, ἣτις σαφῶς θὰ ἡπείλει τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ σχετικῶς πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις θὰ ἐνόμιζε ζωτικόν συμφέρον νὰ ἀντιστῇ διὰ τῶν ἐθνικῶν αὐτῆς δυνάμεων, ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις θὰ ἐθεώρει ἐαυτὴν ὑποχρεωμένην νὰ παράσχη ἀμέσως πᾶσαν βοήθειαν ἣν διαθέτει...».

Ὁ Μεταξᾶς ἠὺχαρίστησε τὴν Γαλλικὴν καὶ τὴν Ἀγγλικὴν κυβέρνησιν καὶ δὲν παρέλειψε, τὴν 27ην Ἀπριλίου 1939, νὰ ζητήσῃ νὰ σταματήσουν ὁ ἀγγλικὸς καὶ γαλλικὸς τύπος νὰ ἐνθαρρύνουν τὴν πολιτικὴν τῆς Βουλγαρίας, ποὺ διεξεδίκει ἔξοδον εἰς τὸ Αἰγαῖον. Κατέληξε μὲ τὴν δὴλωσιν ὅτι:

«... Περιττόν νὰ ἐπαναλάβωμεν τὴν ἀπόφασίν μας νὰ ἀποκρούσωμεν ἐνόπλως πᾶσαν ἀπόπειραν κατὰ τῆς ἀκεραιότητός μας. Βασιζόμεθα ἀπολύτως ἐπὶ τῶν προσφάτων ἐγγυήσεων τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας, αἱ ὁποῖαι τόσον βαθέως συνεκίνησαν τὴν κυβέρνησιν καὶ τὸν λαόν, καὶ ἠῤῥησαν ἐτι μᾶλλον τὴν εὐγνωμοσύνην μας πρὸς τὰς δύο φίλας Μεγάλας Δυνάμεις».

Αί ἐγγυήσεις πού ἔδωσαν προθύμως οἱ Ἀγγλογάλλοι δέν εἶχαν ἀξία διὰ τόν Μεταξᾶ, ἄν δέν μετεφέροντο εἰς τό πεδῖον τῶν πραγματοποιήσεων. Ἦρχισε λοιπόν μαζί τους μυστικές διαπραγματεύσεις. Τήν 23ην Δεκεμβρίου 1939 ἔφθασε εἰς τάς Ἀθήνας ἀπεσταλμένος τοῦ στρατηγοῦ Γκαμελέν, ἀρχιστρατήγου τῶν ἀγγλογαλλικῶν δυνάμεων ξηρᾶς. Ἦτο ὁ ἀντισυνταγματάρχης Μαριό, ὁ ὁποῖος προσεκόμισε προσωπικήν ἐπιστολήν τοῦ Γκαμελέν εἰς τόν Παπάγον. Ὁ Ἕλλην ἀρχιστράτηγος ἀφηγεῖται εἰς τό βιβλίον του τήν συζήτησιν, πού εἶχε μέ τόν Μαριό:

«Ὁ Ἀντισυνταγματάρχης Μαριό, ἀφοῦ μοί ἐγνώρισε τόν σκοπόν τῆς εἰς Ἀθήνας ἀποστολῆς του καί μέ διεβεβαίωσεν ἐκ μέρους τοῦ Στρατηγοῦ Γκαμελέν, ὅτι ἡ κατόπιν τῶν δοθεισῶν ἐγγυήσεων Ἀγγλίας καί Γαλλίας βοήθεια ἤθελε παρασχεθῇ πλήρης ὅταν ἡ Ἑλληνική Κυβέρνησις ἤθελε κρίνει ταύτην ἐπιβαλλομένην, ἐζήτησε νά τῷ ἐκθέσω τάς ἀντιλήψεις μου τάς ἀφορώσας εἰς τήν γενικήν κατάστασιν, ὡς αὕτη θά ἡδύνατο νά διαμορφωθῇ εἰς τά Βαλκάνια, καί τάς ἀπόψεις μου ἐν σχέσει πρός τήν συμμαχικήν ταύτην βοήθειαν καί τήν προπαρασκευήν αὐτῆς.

Εἰς τόν Γάλλον ἀξιωματικόν ἀνέπτυξα διὰ μακρῶν τάς κατά τήν ἐποχὴν ἐκείνην πολιτικοστρατιωτικάς συνθήκας ἐν τῇ Βαλκανικῇ, μή ἀποκλειούσας τήν ἐν ἀορίστῳ μέλλοντι ἐπέκτασιν τοῦ πολέμου ἐν αὐτῇ καί ἐξέθεσα λεπτομερῶς τάς ἀπόψεις μου, τάς ἀφορώσας εἰς τήν ἐκπλήρωσιν τῶν συμμαχικῶν ἐναντι τῆς Ἑλλάδος ὑποχρεώσεων, ὡς καί τόν τρόπον καθ' ὃν ἐφρόνουν ὅτι θά ἔδει νά προπαρασκευασθῇ ἡ καλυτέρα καί λυσιτελεστέρα ἐφαρμογὴ αὐτῶν.

Ἐπέμεινα ἐπὶ τῆς ἀνάγκης τοῦ ἐκ τῶν προτέρων καταρτισμοῦ ἐνός γενικοῦ σχεδίου ἐνεργείας, ἐν ᾧ θά καθωρίζετο διὰ μίαν ἐκάστην τῶν ὑποθέσεων ἐπεκτά-

σεως τοῦ πολέμου εἰς τὰ Βαλκάνια, ἡ ἀποστολή ἐκά-
στου τῶν Στρατῶν, οἵτινες θά συνειργάζοντο πρὸς ἀπό-
κρουσιν τῆς ἐπιθέσεως καὶ ἀνέπτυξα τοὺς λόγους δι'
οὓς, ἐν περιπτώσει καθ' ἣν ἡ Βουλγαρία ἤθελε λάβει
μέρος εἰς τὴν ἐπίθεσιν ἡ διευκολύνει ταύτην, ἡ ὅσον
ἔνεστι ταχύτερα ἐξουδετέρωσις τῆς Βουλγαρίας, θά
ἔδει νά ἀποτελέσῃ ἓνα τῶν πρωταρχικῶν σκοπῶν τῶν
Συμμάχων.

Εἰς τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ Γάλλου Ἀρχιστρατήγου,
δέν παρέλειψα νά καταστήσω γνωστάς τὰς διαφόρους
εἰσέτι ἀνάγκας τοῦ ἑλληνικοῦ Στρατοῦ εἰς πολεμικόν
ὕλικόν. Εἰς τὸν συνομιλητὴν μου, ἐτόνισα, ὅτι ἡ ἀποτε-
λεσματικωτέρα βοήθεια ἦν θά ἠδύναντο οἱ Ἕλληνοι καὶ
οἱ Γάλλοι νά μᾶς προσφέρωσι, θά ἦτο νά μᾶς βοηθήσω-
σιν τό ταχύτερον πρὸ τῆς εἰς τὸν πόλεμον τυχόν ἀναμί-
ξεώς μας, ἵνα ἐπισπεύσωμεν τὸν ρυθμὸν τῆς στρατιωτι-
κῆς μας προπαρασκευῆς.

Μέ τὸν Ἀντισυνταγματάρχην Μαριό, ἔσχον δύο εἰ-
σέτι μυστικὰς συναντήσεις, παρέδωκα δέ αὐτῷ ἐπι-
στολὴν μου ἀπευθυνομένην πρὸς τὸν Στρατηγὸν Γκα-
μελέν, ὡς καὶ μνημόνιο, ἐν ᾧ ἐξετίθεντο ἐν περιλήψει
αἱ ἀπόψεις ἃς εἶχον προφορικῶς ἀναπτύξει. Εἰς τὴν
ἀπὸ 26ης Δεκεμβρίου 1939 πρὸς τὸν Γάλλον Ἀρχιστρά-
τηγον ἐπιστολὴν μου, παρεκάλουν τοῦτον, ὅπως ἐξα-
σκήσῃ καὶ αὐτὸς ὅλην του τὴν ἐπιρροήν ἐπὶ τῶν Κυβερ-
νήσεων Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας διὰ τὴν ταχύτεραν ἱκανο-
ποίησιν τῶν εἰς πολεμικόν ὕλικόν ἀναγκῶν τοῦ ἑλληνι-
κοῦ Στρατοῦ».

Ὁ Μεταξᾶς ἐνημερώθη, ἀπὸ τὸν Παπάγον, διὰ τὰς συνα-
ντήσεις καὶ τὰς ἀνταλλαγὰς ἀπόψεων μέ τοὺς Ἀγγλογάλλους.
Μολονότι αὐτοὶ ἐπαρουσιάσθησαν ὡς ἐτοιμοὶ καὶ πρόθυμοι
νά μᾶς συμπαρασταθοῦν, τελικῶς ἀπεδείχθησαν ἀνάξιοι νά
βοηθήσουν τοὺς ἑαυτοὺς των. Μᾶς περιέπαιζον ζητοῦντες

άσημάντους πληροφορίας καί στοιχεία, πού δῆθεν ἐμελέτων. Ἐνῷ ἐχρειάζόμεθα συγκεκριμένα πράγματα ἐκεῖνοι ἐνδιαφέροντο διά... «τά ὑπάρχοντα ἐν Ἑλλάδι μέσα διατροφῆς». Ὁ Παπάγος, εἰς τό βιβλίον του πού προανφέραμε, ὡς τίμιος στρατιώτης, ἀπορεῖ πού δέν προέβησαν οἱ φίλοι μας εἰς καμμίαν «σοβαρά προπαρασκευαστική ἐργασία» καί πού «οὐδεμία ποτέ σαφῆς καί συγκεκριμένη ἀπάντησις ἐδόθη». Νά τί γράφει:

«Αὗται ἦσαν αἱ διεξαχθεῖσαι μετά τῶν Ἀγγλων καί Γάλλων συνεννοήσεις διά τήν προπαρασκευήν τῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δοθεισῶν ἐγγυήσεων ἐκπληρώσεως τῶν Συμμαχικῶν ὑποχρεώσεων.

Ἐν τούτοις, εἰς τās ἐλληνικάς ἀπόψεις, αἵτινες ἐξετέθησαν ὑπ' ἐμοῦ λεπτομερῶς καί ἐπακριβῶς πρὸς τās Κυβερνήσεις Ἀγγλίας καί Γαλλίας, μέσῳ τῶν ἐν Ἀθήναις Στρατιωτικῶν Ἀκολουθῶν αὐτῶν, μέσῳ τοῦ Τουρκικοῦ Ἐπιτελείου καί μέσῳ τῆς Ἀνωτάτης Συμμαχικῆς Διοικήσεως, οὐδεμία ποτέ σαφῆς καί συγκεκριμένη ἀπάντησις ἐδόθη καί οὐδεμία ἐν συνεχείᾳ σοβαρά προπαρασκευαστική ἐργασία ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν. Οἱ ἐν Ἀθήναις Στρατιωτικοὶ Ἀκόλουθοι τῶν δύο Δυτικῶν Δυνάμεων περιωρίζοντο μόνον νά ζητῶσι πληροφορίας τινάς ἀφορώσας εἰς τήν ἀπόδοσιν τοῦ σιδηροδρομικοῦ δικτύου καί τῶν λιμένων μας, τās ὁδικάς συγκοινωνίας, τό τηλεφωνικόν καί ραδιοτηλεγραφικόν δίκτυον τῆς χώρας, τὰ ὑπάρχοντα ἀεροδρόμια, τās στρατιωτικὰς βιομηχανίας, τὰ ὑπάρχοντα ἐν Ἑλλάδι μέσα διατροφῆς καί περιθάλψεως, ὡς καί διαφόρους ἄλλας πληροφορίας, τās ὁποίας οὐ μόνον οἶσθι ποτε στρατιωτικός ἀκόλουθος, ἔχων ἰδικήν του καλῶς ὀργανωμένην ὑπηρεσίαν, θά ἠδύνατο μόνος νά συλλέξῃ ἀλλά καί τās ὁποίας ὑπέθετον ὅτι ἔδει νά κατέχωσι, λαμβανομένου μάλιστα ὑπ' ὄψιν ὅτι γαλλικαί

καί ἀγγλικαί ἐκπαιδευτικαί ἀποστολαί ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν εἶχον παραμείνει ἐν Ἑλλάδι.

Μετά τοῦ τουρκικοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου καί τῆς Ἀνωτάτης Συμμαχικῆς Διοικήσεως, οὐδεμία ἄλλη σχετική ἐπαφή ἢ συνεννόησις ἐγένετο. Μόνον περὶ τὰ τέλη Φεβρουαρίου 1940 ὁ Στρατηγός Βεϋγκάν ἐζήτησεν ὁπως ἐγκριθῇ ἡ εἰς Ἑλλάδα ἀποστολή δύο ἀξιωματικῶν τῆς ἐν Συρίᾳ γαλλικῆς Ἀεροπορίας διὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῶν ἀεροδρομίων ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἐν ὥρᾳ πολέμου θὰ διέθετεν ἡ Ἑλληνικὴ Διοίκησις διὰ τὴν συμμαχικὴν εἰς Ἀεροπορίαν ἐνίσχυσιν.

Κατόπιν ἐγκρίσεως τῆς κυβερνήσεως ἀφίκοντο ἐν Ἑλλάδι, περὶ τὰς ἀρχάς Μαρτίου 1940, δύο Γάλλοι ἀεροπόροι ἐν πολιτικῇ περιβολῇ μέθ' ὧν συνητηθμεν καί εἰς τοὺς ὁποίους, ἐν συνεννοήσει καί μέ τὸ Ὑπουργεῖον Ἀεροπορίας, ὑπεδείχθησαν τὰ κατάλληλα ἀεροδρόμια διὰ τὴν ἀνάπτυξιν συμμαχικῶν στρατιωτικῶν ἀεροπορικῶν ἐνισχύσεων».

Οἱ Γερμανοί, ἀσφαλῶς, κάτι ὑποψιάζοντο. Ἀλλὰ δέν εἶχαν τίποτα χειροπιαστό. Ἐφρόντισαν διὰ τοῦτο οἱ Γάλλοι. Εἰς μίαν μικρὰν πόλιν, εἰς τὴν Σαριτέ, Γερμανοὶ στρατιῶται πού προήλαινον ἀνεκάλυψαν ἓνα «βαγόνι» πού ἐχρησιμοποιεῖ ὁ Γκαμελέν ὡς στρατηγεῖον. Ἐκεῖ μέσα εὗρον πλῆθος μυστικῶν ἐγγράφων. Μεταξὺ αὐτῶν καί αἱ μυστικαὶ μας συνεννοήσεις μέ τοὺς Ἀγγλογάλλους, καθὼς καί ἔγγραφα πού ἀνεφέροντο εἰς τὴν διέλευσιν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα Πολωνῶν ἀεροπόρων, πού μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς χώρας τῶν ἐπήγαιναν εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἢ εἰς τὴν Γαλλίαν. Ἐδιάβασαν ἀκόμη πολλὰ ἄλλα ἔγγραφα, πού ἀνεφέροντο εἰς τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ἐμπορικοῦ μας στόλου ὑπὲρ τῆς Ἀγγλίας.

Οἱ Γερμανοί, τότε, οὐδέν ἀνέφερον. Ἐφύλαξαν τὰ ἔγγραφα καί τὰ ἐδημοσίευσαν ὅταν ἐπετέθησαν ἐναντίον μας, εἰς

ειδικήν Λευκήν Βίβλον, όπου κατηγγελλόμεθα ως παραβιασται τῆς οὐδετερότητος. Εἶχαν ἀπολύτως ἀδικον. Διότι αἱ διαπραγματεύσεις καί αἱ διάφοροι συνομιλίας δέν παρεβίαζαν τήν οὐδετερότητα, ἐφ' ὅσον δέν συνωδεύοντο μέ πράξεις. Εἰς τήν διακοίνωσιν, πού ἀνέγνωσεν ὁ Ἑρμπαχ εἰς τόν Κορυζήν ἀνεφέρετο μέχρι καί ἡ ἀποστολή τοῦ Μαριό εἰς τήν Ἑλλάδα. Ὁ ἱστορικός τοῦ μέλλοντος θά πρέπει νά ἐξετάσῃ ἂν τά στοιχεῖα αὐτά ἐπесαν τυχαίως εἰς χεῖρας τῶν Γερμανῶν ἢ τοὺς τά διωχέτευσαν ἐντέχνως καί σκοπίμως, ὅσοι ἐνδιεφέροντο διά τήν ἐξάπλωσιν τοῦ πολέμου. Τό γεγονός ὅτι δέν τά μετεχειρίσθησαν ἀμέσως οἱ Γερμανοί—οὔτε κἀν τά ἐδειξαν εἰς τοὺς Ἰταλούς—συνηγορεῖ ὑπέρ τῆς δευτέρας ἀπόψεως.

Ὁ Μεταξᾶς εἶναι πραγματιστής. Ὀνειροπόλος εἰς τὰς συλλήψεις, ἀλλά προσγειωμένος εἰς τὰς ἐφαρμογὰς. Εἰς τό «τετράδιο τῶν σκέψεων» γράφει τήν 29ην Δεκεμβρίου 1939 τό ἐξῆς σημαντικόν:

«... Τόν ἀνθρώπινον κόσμον δέν κυβερνᾷ τό δίκαιον, ἀλλά ἡ ἀνάγκη. Εἶναι ὁμως βαθειά ἐσωτερική ἀνάγκη τοῦ ἀνθρώπου τό νά πιστεῦῃ ὅτι οἱ πράξεις τῶν ἀνθρώπων καί τῶν λαῶν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀνάγκης, γι' αὐτό οἱ ἄνθρωποι κάθε φορά προσαρμόζουν τό Δίκαιον πρὸς τήν ἀνάγκην. Καί ἔτσι τό Δίκαιον εἶναι κάτι τό ἀσταθές καί τό κυμαινόμενον. Καί δέν μπορεῖ κανεὶς νά ἀκουμπήσῃ σ' αὐτό. Ἀλλά ὁ ἄνθρωπος θέλει νά φαντάζεται, γιατί ἔχει ἀνάγκη νά τό πιστεῦῃ, ὅτι τίς πράξεις του τίς κυβερνᾷ τό Δίκαιον. Καί οἱ λαοὶ τό ἴδιο. Ὡστε κατ' οὐσίαν τό δίκαιον τό καθορίζει κάθε φορά ἡ ἀνάγκη.

Ἡ Ἀγγλία καί ἡ Γαλλία ἐκήρυξαν τόν πόλεμον κατὰ τῆς Γερμανίας, διότι αὐτή κατεπάτησε τό Δίκαιον προκειμένου γιά τήν Πολωνία. Γιατί δέν τόν κηρύττουν

κατά της Ρωσσίας προκειμένου για την Φινλανδία;».

Ἡ ἀνάγκη προτάσσεται καί αὐτὴν τὴν ἀνάγκην, πού κατευθύνει τὰς πράξεις, τὴν ἐνδύομε μέ τὰ ἐνδύματα τοῦ δικαίου. Εἰς τὰς κρίσιμους ὥρας πού διέρχεται ἡ Ἑλλάς ὁ ἡγέτης της θά ἐννοήσῃ, ὅσο κανεῖς ἄλλος, τὴν ἐννοίαν τῆς ἀνάγκης. Θά γίνη θῦμα της!

Μόλις ἐκηρύχθῃ ὁ πόλεμος καί πρὶν ἀκόμη ἀρχίσῃ τό πρῶτον ὑπουργικόν συμβούλιον ὁ Μεταξάς λέγει εἰς τόν Κ. Κοτζιάν: «Ἐάν κρατήσῃ, ὅπως πιστεύω, οἱ προφυλακές ἀμυνα 15 μέρες, ὅσες χρειάζονται διὰ νά συμπληρωθῇ ἡ ἐπιστράτευσις καί δέν μᾶς ριχτοῦν ἀμέσως οἱ Γερμανοί, ὅπως εἶναι πιθανόν, μὴ σοῦ φανῇ παράδοξο νά ἰδῇς τοὺς Ἰταλοὺς στή θάλασσα... Δέν περιμένω καμμιά συμμετοχὴ τῶν Τούρκων. Τοὺς εἰδοποίησα ἐκ καθήκοντος συμμαχικοῦ. Ἄλλωστε, ἡ μορφή τῆς συμμαχίας ἀπὸ τυπικῆς ἀπόψεως δέν τοὺς ὑποχρεώνει εἰς ἐνεργόν ἀνάμειξιν. Ἄν ζοῦσε ὁ Κεμάλ! Ἀσφαλῶς θά μετείχεν τοῦ πολέμου. Ἐντούτοις, διὰ τοὺς Γιουγκοσλάβους ἔχω ἐλπίδα. Ἰσως αὐτοὶ ἀναμειχθοῦν».

Ὁ Μεταξάς ἐδικαιώθη τελείως εἰς αὐτά, ὅπως καί εἰς τὰ παρακάτω, πού εἶπε ὁμιλῶν κατόπιν εἰς τοὺς ὑπουργοὺς του: «Τὰ συμφέροντα τοῦ Ἕξονος εἶναι ἀναπόσπαστα καί ἀργά ἢ γρήγορα θά πολεμήσομε καί τοὺς Γερμανοὺς. Τό πιθανώτατο, λοιπόν, εἶναι νά χάσωμε προσωρινῶς τὴν Μακεδονίαν καί τὴν Ἑπείρον καί δέν ἀποκλείεται καί αὐτὰς τὰς Ἀθήνας καί τὰς ἐστίας μας καί ὅ,τι ἄλλο ἔχουμε νά ἐγκαταλείψωμεν προσωρινῶς, μεταβαίνοντες εἰς Πελοπόννησον ἢ εἰς Κρήτην...».

Ἐβλεπεν ὀρθῶς προέβλεπε μέ ἀκριβείαν, ὅχι διότι ἦτο προφήτης, οὔτε ἀπὸ διαίσθησιν, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἔκρινε καί ἐλογάριαζε μέ γνώμονα τὴν ἀνάγκην.

Τό σχέδιον τῶν Ἀγγλων νά ἐξέλθωμεν εἰς τόν πόλεμον,

έφημερόσθη έξ αίτίας του Μουσσολίνι. Ειδάλλως, θά έμέναμε ούδέτεροι. Όταν ένεπλάκημεν εις τόν πόλεμον οί Γερμανοί άπεφάσισαν νά ειρηνεύσουν τήν Βαλκανικήν. Δέν ήμπορεσαν νά έμποδίσουν τούς Έταλούς νά αρχίσουν, θά έπεδίωκαν νά καταφέρουν νά τούς σταματήσουν. Τό σχέδιον του Χίτλερ προϋπέθετε νά παραμείνουν οί αντίπαλοι εις τό σημείον πού εύρίσκοντο καί άνάμεσά των νά δημιουργηθή νεκρά ζώνη, μέ Γερμανούς παρατηρητάς. Αυτό τό σχέδιον ό Χίτλερ ήθέλησε νά τό έφαρμόση άκόμη καί όταν έπετέθη κατά της Έλλάδος καί ύπεγράψαμε τήν άνακωχήν. Έμείς παρεδιδόμεθα, αλλά ό Χίτλερ δέν ήθελε νά μās καταλάβουν οί Έταλοί. Άν καί περιήλθαμε εις τήν χειροτέραν θέσιν καί τό μακεδονικόν μέτωπον είχε καταρρεύσει ό Χίτλερ έπεθύμει νά μείνουν οί Έταλοί έκτός της Έλλάδος. Γνωρίζομεν καλώς, ότι ήλλαξαν έπανειλημένως τούς δρους παραδόσεως της Στρατιάς Ήπειρου, ύστερα από διαβήματα του Μουσσολίνι. Ό έπιτελάρχης του Άρχηγού του Γερμανικού Στρατού Μπράουχιτς, στρατηγός Χάλντερ, άποκαλύπτει εις τό ήμερολόγιόν του (21 Άπρ. 1941) πώς «... ό Φύρερ έσκέπτετο ότι ήδύνατο νά θέση τόν Μουσσολίνι πρό τετελεσμένου γεγονότος. Τοϋτο δέν συνέβη όμως. Ό Μουσσολίνι έτηλεφώνησεν άπ' εύθείας εις τόν Χίτλερ καί έζήτησε συμμετοχήν της Έταλίας...».

Ό Στρατάρχης Λίστ διαμαρτύρεται, πού οί Έταλοί θά πάρουν μέρος εις τήν συνθηκολόγησιν, άφού δέν ένίκησαν τούς Έλληνας. Άλλά ή άπειλή του Μουσσολίνι νά συνεχίση μόνος του τόν πόλεμον ζυγίζει περισσότερο από τήν άτιμίαν της παραποιήσεως της ιστορίας.

Έν τούτοις, ό Χίτλερ, πού έχει στείλει τόν Γιόντλ εις τήν Θεσσαλονίκην έπιμένει στό σχέδιό του. Ό Χάλντερ γράφει (22 Άπρ. 1941):

«... Ό Φύρερ δέν αποβάλλει τήν ιδέαν ν' άφήση τούς

Ἕλληνας καί Ἰταλούς νά κανονίσουν οἱ ἴδιοι μεταξύ των τὰ τοῦ πολέμου των δυτικῶς τῆς γραμμῆς Πίνδου-Κοιλὰς Ἀχελῷου καί νά στοιχίσῃ τήν γραμμὴν ταύτην διὰ γερμανικῶν στρατευμάτων. Δέν λαμβάνει ἀπόφασιν ἐν ἀναμονῇ τῆς ἐπανόδου τοῦ Γιόντλ. Ἡ «Σωματοφυλακὴ SS Ἀδόλφος Χίτλερ» πρέπει νά ἀνακληθῇ εἰς τὴν στενωπὸν τοῦ Μετσόβου».

Ὅταν οἱ Ἰταλοὶ ἀπεπειράθησαν νά περάσουν τὴ γέφυρα τῆς Μέρτζανης εὐρέθησαν ἀντιμέτωποι μέ τὰ Ἑς-Ἑς τῆς μεραρχίας «Σωματοφυλακὴ Ἀδόλφου Χίτλερ», πού εἶχαν διαταγὴ νά κτυπήσουν τοὺς Ἰταλούς. Τὰ γεγονότα αὐτά καί αἱ προσπάθειαι τῶν Γερμανῶν νά μὴ μᾶς καταλάβουν οἱ Ἰταλοὶ, περιγράφονται εἰς τὸ βιβλίον τοῦ στρατηγοῦ Ρίντελεν «Ὁ Μουσσολίνι ὡς σύμμαχος». Διαβάζομεν:

«Αἱ ἰταλικαὶ μεραρχίαι εἰς Ἀλβανίαν προυχώρουν ὁμοίως καί εἶχον φθάσει εἰς τὰ Ἀλβανικὰ σύνορα, ἐνῷ αἱ ἐκ Θεσσαλονίκης γερμανικαὶ δυνάμεις εἶχον φθάσει εἰς Ἰωάννινα διὰ τῆς ἄνω τῶν 1500 μ. ὕψους διαβάσεως τοῦ Μετσόβου. Ἐκεῖ ὁ Ἕλλην Ἀρχιστράτηγος ἐπρότεινε συνθηκολόγησιν. Ἐλαβον ἀπὸ τὴν Ἀνωτάτην Διοίκησιν τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων τὴν διαταγὴν νά παραιωλέσω τὴν Ἀνωτάτην Ἰταλικὴν Διοίκησιν ὅπως ἀποστείλῃ ἓνα πληρεξούσιον διὰ τὰς διαπραγματεύσεις τῆς συνθηκολογήσεως. Ὁ Μουσσολίνι ὁμως ἀντετίθετο μέ τὴν δικαιολογίαν ὅτι οἱ Ἕλληνες ὀφείλον νά ζητήσουν ἀνακωχὴν ἀπὸ τὰ ἰταλικά στρατεύματα πρὶν ἢ μετάσχῃ οὗτος εἰς οἰασδήποτε διαπραγματεύσεις. Δέν κατώρθωσα νά τὸν πείσω. Διετείνεται ὅτι οἱ Ἰταλοὶ ἐπὶ μῆνας καί εἰς ἀγῶνας πλήρεις ἀπωλειῶν ἔφερον τὸ κύριον βάρος τοῦ πολέμου τούτου καὶ συνεπῶς ἔπρεπε εἰς αὐτοὺς νά προταθῇ ἡ συνθηκολογήσις.

Παρά τήν ἄρνησιν ταύτην, ἡ Ἀνωτάτη Διοίκησις τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων μέ διέταξε τήν ἐπομένην 22αν Ἀπριλίου, νά ζητήσω τήν συγκατάθεσιν τοῦ Ντούτσε εἰς τοὺς ὑπὸ τῆς Γερμανικῆς Ἀνωτάτης Ἡγεσίας καθορισθέντας ὁρους συνθηκολογήσεως. Ὅταν ἐξέθεσα εἰς τόν Μουσολίνι τήν ἀξίωσιν ταύτην, οὗτος ἠγανάκτησε καί διαν προσέειπε ὁ Στρατηγός Γκουτσόνι ἀνέφερεν ὅτι γερμανικαί δυνάμεις τῆς Σωματοφυλακῆς «Ἀδόλφος Χίτλερ» ἠθέλησαν διὰ τῶν ὅπλων νά ἐμποδίσωσιν ἰταλικούς σχηματισμούς ὅπως προχωρήσωσιν πέραν τῆς γεφύρας «Πόντε ντί Μπεράτι» ὁ Ντούτσε ἐξεμάνη ὥστε ἐφοβήθη ὅτι θά ἀπεχώρουν ἄπρακτος. Ὁ Μουσολίνι ἐδήλωσε κατηγορηματικῶς ὅτι θά ἐξηκολούθει τόν ἀγῶνα ἐάν οἱ Ἕλληνες δέν ζητήσωσι τήν συνθηκολογήσιν ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς.

Προσεπάθησα νά τόν καθησυχάσω μέ τήν ὑπόδειξιν ὅτι πιθανόν νά εἶχε προταθῇ ἀνακαχή καί εἰς τό ἰταλικόν μέτωπον ἢ νά προταθῇ τοιαύτη ἐντὸς βραχυτάτου χρόνου, καί ὥς ἐκ τούτου θά ἦτο σκόπιμον νά συμφωνήσωμεν ἀπὸ τώρα ἐπὶ τῶν ὁρων. Ὁ Μουσολίνι διεσαφηνίσεν ὅτι δύο σημεῖα τῆς γερμανικῆς προτάσεως ἦσαν ἀπαράδεκτα· ἐν πρώτοις ὁ ὁρος ὅτι οἱ ἀνήκοντες εἰς τόν Ἑλληνικόν Στρατόν θά ἀπεστέλλοντο ἀμέσως μετὰ τόν ἀφοπλισμόν των εἰς τὰς ἐστίας των καί δεύτερον ὅτι οἱ ἀξιωματικοί θά διετηροῦν τὰ ξίφη των. Οἱ Ἕλληνες, διετείνεται, δέν τό ἤξιζον. Τῷ ἀπήντησα ὅτι ἡ ἀπόλυσις ὅλων τῶν αἰχμαλώτων ἦτο ἀναγκαία διότι θά ἦτο ἀδύνατον νά διατραφῇ ἢ νά μεταφερθῇ ὁ ὄγκος αὐτῶν. Δέν δύναται τις νά ἀρνηθῇ ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς Στρατὸς ὑπερήσπισε μέ γενναιότητα καὶ ἀφοσίωσιν τὴν πατρίδα του. Ἐάν δέν συνέβαινε τοῦτο, οἱ Ἰταλοὶ δέν θά ἦσαν ἠναγκασμένοι νά μάχωνται ἐπὶ τόσους πολλοὺς μῆνας ἐναντίον των. Καί διὰ τὰ γερμανικά στρατεύματα, ἡ διεΐσδυσις διὰ τῆς γραμμῆς Μεταξά ὑπῆρξε

πολύ δυσχερής. Διά τῆς ἀναγνώρισεως ταύτης, ἡ ὁποία ἐκφράζεται μέ τήν συγκατάθεσιν ὅπως οἱ Ἕλληνες ἀξιωματικοί φέρωσι τά ξίφη των, θά ἐξηυφούντο μόνον τά ἰδικά μας κατορθώματα.

Ὁ Μουσσολίνι κατηνόησε τοῦτο, ἡρέμησε καί ἐδήλωσε τήν συγκατάθεσίν του, ἐπέμεινεν ὁμως εἰς τό ὅτι οἱ Ἕλληνες ὤφειλον νά ζητήσωσι προηγουμένως συνθηκολόγησιν καί ἀπό τοῦς Ἱταλοῦς.

Ὅταν οἱ Ἕλληνες ἀπέστειλαν τήν ἰδίαν ἡμέραν εἰς τήν Ἀνωτέραν Διοίκησιν τῆς Ἐνδεκάτης Ἱταλικῆς Στρατιάς ἓνα πληρεξούσιον μέ λευκήν σημαίαν, κατέστη δυνατή ἡ συναφίς ἀναχωρήσῃ τήν 23ην Ἀπριλίου εἰς Θεσσαλονίκην».

Εἶναι βέβαιον, ὅτι οἱ Γερμανοί ἐξεστράτευσαν ἐναντίον μας μέ δυσφορίαν. Ἐπισήμως δέν μᾶς ἐκήρυξαν τόν πόλεμον. Δέν ἔδωσαν τελεσίγραφον, ἀλλά μίαν διακοίνωσιν, πού ἔλεγε ὅτι «ἡ κυβέρνησις τοῦ Ράιχ ἔδωσεν ἤδη διαταγάς εἰς τά στρατεύματά της ὅπως ἐκδιώξουν τās βρεταννικάς δυνάμεις ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους». Ἀπάντησιν δέν ἐπερίμεναν. Ἀλλωστε τήν ἤξευραν. Τό παράδοξο εἶναι πὼς οὔτε διέκοπταν μαζί μας τās διπλωματικές σχέσεις. Ἴσως διότι ἰσχυρίσθησαν πὼς ἡ ἐνέργειά των στρέφεται κατὰ τῶν Ἀγγλῶν καί ὄχι κατὰ τῶν Ἑλλήνων.

«... Ἡ κυβέρνησις τοῦ Ράιχ καθιστῶσα τοῦτο γνωστόν εἰς τήν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν, τονίζει ὅτι τὰ γερμανικά στρατεύματα δέν ἔρχονται ὥς ἐχθροὶ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καί ὅτι εἶναι μακράν τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ ἡ πρόθεσις ὅπως πολεμήσῃ καί καταστρέψῃ καθ' ἑαυτὸν τόν ἑλληνικόν λαόν. Τό κτύπημα ὁπερ ἡ Γερμανία εἶναι ἠναγκασμένη νά καταφέρῃ ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους, προορίζεται διὰ τήν Ἀγγλίαν. Ἡ κυβέρνησις τοῦ Ράιχ

Είναι πεπεισμένη ότι εκδιώκουσα ταχέως τούς παρεισάκτους Άγγλους έξ Ελλάδος, προσφέρει αποφασιστικήν ύπηρεσίαν πρωτίστως είς τόν έλληνικόν λαόν καί τήν εύρωπαϊκήν κοινότητα».

Ή επίθεσις κατά τής Ελλάδος προεκάλεσε όδυνηράν έκπληξιν είς τό Γερμανικόν Έθνος. Διά νά τήν άμβλύνουν, ό ίδιος ό Γκαίμπελς άνέγνωνσεν τήν προκήρυξιν του Χίτλερ πρός τόν Γερμανικόν λαόν καί ό Ρίμπεντροπ έκανε προσωπικώς ό ίδιος τάς άνακοινώσεις είς τόν τύπο.

Ή φοβερά πραγματικότητα, δυστυχώς, παραμένει. Ή γερμανική ιστορία έκηλιδώθη, ένφ ή Έλληνική προσέθεσε είς τάς δέλτους της άλλην μίαν δόξαν: τήν μάχην τών όχυρών τής «Γραμμής Μεταξά». Ή άνάγκη έπεκράτησε τής ήθικής, τών αίσθημάτων καί του δικαίου. Μολαταύτα, οί Γερμανοί, ίσως από αίσθημα ένοχής άπέναντι τών Έλλήνων καί αηδίας άπέναντι τών Ίταλών, έφέρθησαν έντίμως είς τόν Έλληνικόν στρατόν. Είς έπίσημον έκδοσιν τής Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού («Τό τέλος μιås έποποιίας») άναφέρονται ώρισμένα έπεισόδια τής συμπεριφοράς τών είσβολέων. Έπιλέγομεν ένα χαρακτηριστικόν:

«... Δέον νά σημειωθῇ ένταύθα ότι ό Γερμανός Άντιστράτηγος διοικητής τής 73ης Μεραρχίας Μπίλερ έπεδείξατο ένδιαφέρον διά τήν μή αίχμαλωσίαν τών έλληνικών μονάδων υπό τών Ίταλών. Διέταξε τόν Γερμανόν διοικητήν τής φάλαγγος διαχωρισμού Έλλήνων καί Ίταλών ίνα παραμείνη έν τῇ θέσει του μέχρι τής μεσημβρίας τής 24ης Άπριλίου αντί τής έσπέρας τής 23ης, έπιμηκύνας ούτω αύτοβούλως τό χρονικόν όριον ένάρξεως έφαρμογής του πρωτοκόλλου κατά δεκαοκτώ ώρας ίνα δοθῇ είς τάς ελληνικάς μονάδας τάς πλέον μεμαρτυρημένas ό χρόνος νά εισέλθωσιν αύται είς τήν

ζώνην τήν κειμένην νοτίως τῆς ὥς ἄνω γραμμῆς διαχωρίσεως. Οὐ μόνον τοῦτο, ἀλλά καί Γερμανοί ἀξιωματικοί καί ὀπλίται κινούμενοι ἐπὶ τοῦ κυρίου ἄξονος παρῶτρυνον τὰ ἑλληνικά τμήματα εἰς ταχεῖαν κίνησιν ἐνίστε δέ παρελάμβανον καί μέ τὰ αὐτοκίνητά των Ἑλληνας ὀπλίτας ἵνα τοὺς μεταφέρωσι τό δυνατόν ταχύτερον πρὸς Ἰωάννινα. Κατωρθώθη οὕτω μέχρι τῆς μεσημβρίας τῆς 24ης Ἀπριλίου νά εἰσέλθωσι ἅπασαι σχεδόν αἱ μονάδες τοῦ Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ εἰς τήν ὑπὸ τῶν Γερμανῶν κατεχομένην ζώνην...».

Τέλος, ὁ Χίτλερ, εἰς λόγον του εἰς τό Ράϊχσταγκ (4 Μαρτίου 1941) μετά τό τέλος τῆς ἐκστρατείας εἰς τὰ Βαλκάνια δέν ἐλησμόνησε νά δικαιολογηθῇ, διὰ τήν ἐπίθεσιν κατά τῆς Ἑλλάδος καί νά ἀποδώσῃ φόρον τιμῆς εἰς τοὺς Ἑλληνας μαχητάς. Εἶπε:

«... Ἐάν ἡ Γερμανία, ἀφοῦ παρηκολούθησε τόν ἀγῶνα εἰς τήν Ἀλβανίαν ἐπὶ πέντε μήνας ὥς ἀπλοῦς θεατῆς, ἀπεφάσισε κατόπιν νά ἐπέμβῃ βιαίως, τοῦτο συνέβη διότι ὁ Τσῶρτσιλ προητοίμαζεν ἕνα νέον μέτωπον, τό 'μέτωπον τῆς Θεσσαλονίκης'. Αὐτό ὁμως δέν ἤμπορούσαμεν νά τό ἐπιτρέψωμεν... Ἡ ἱστορική δικαιοσύνη μέ ὑποχρεώνει νά διαπιστώσω διὰ πό ὅλους τοὺς ἀντιπάλους, πού ἀντεμετωπίσαμεν, ὁ Ἑλλην στρατιώτης ἰδίως ἐπολέμησε μέ ὕψιστον ἡρωϊσμόν καί αὐτοθυσίαν. Ἐσυνθηκολόγησε μόνον διὰν ἡ ἐξακολούθησις τῆς ἀντιστάσεως δέν ἦτο πλέον δυνατή καί δέν εἶχε κανένα λόγον».

Τήν 4ην Νοεμβρίου 1940 ὁμῶν ὁ Χίτλερ εἰς σύσκεψιν τῶν Στρατηγῶν του, εἰς τήν Καγκελαρίαν, ἐχαρσαπήρισε τήν ἔναρξιν τοῦ πολέμου κατά τῆς Ἑλλάδος ὥς «θλιβερόν λά-

θος». Υπεχρεώθη νά τήν τελειώσῃ αὐτός ρίπωντάς μεραρχίας του ἐναντίον ἐνός Ἑθνους διὰ τό ὅποιον ἐπίστευε πῶς ἦτο ὁ δημιουργός τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ! (Μάϊν Κάμπφ).

Ἀφοῦ εἶδαμε τήν στάσιν τῶν Γερμανῶν, ἄς ἔλθωμεν εἰς τό δράμα πού ἔζη ὁ Μεταξᾶς. Ἡ Γαλλία διελύθη. Ἡ Ἑλλάς προχωρεῖ νικηφόρως. Καί ἡ Ἀγγλία στέλλει σμήνη ἀεροπλάνων εἰς τήν... Τουρκίαν. Ὁ Μεταξᾶς πιέζει δι' ἐνισχύσεις, κυρίως εἰς τήν ἀεροπορίαν. Δέν τοῦ δίδουν παρά μόνον «συμβολικάς», ὅπως τās ὀνομάζουν, δυνάμεις. Ὁ Μεταξᾶς ἀρνεῖται, διὰ νά μήν προκαλέσῃ τούς Γερμανούς. Ἡ ἀγωνία του ἀποτυπώνεται τραγικῶς εἰς τό «Ἡμερολόγιον». Οἱ Ἀγγλοι ὄχι μόνον δέν βοηθοῦν, ἀλλά μᾶς κόβουν καί τās πιστώσεις! Ὁ Μεταξᾶς θέλει ἀεροπλάνα, δι' ἓνα λόγον: νά προσβάλλῃ καθημερινῶς τούς λιμένας Αὐλῶνος καί Δυρραχίου, ὥστε νά ἐμποδίζεται ἡ ἀφίξις ἰταλικῶν στρατευμάτων. Τί τοῦ δίδουν; Τί ἄλλο παρά «ἀορίστους ἀπαντήσεις»! Διατί; Διότι οἱ Ἕλληνες δέν ἤθελαν νά νικήσωμε τούς Ἰταλούς καί νά συναφθῇ εἰρήνη. Ἡθελαν νά εὕρεθῇ τρόπος νά ἐμπλακοῦν οἱ Γερμανοί. Συνεπῶς δέν ἐσκόπευον νά μᾶς χορηγήσουν ἀποτελεσματικὴν βοήθειαν.

Ὁ Τσώρτσιλ, εἰς τήν ἱστορία του ἀποκαλύπτει τήν ἀνησυχίαν του «μὴ τυχόν καί κλείσῃ ἡ Ἑλλάς χωριστὴ εἰρήνην μέ τήν Ἰταλία». Ὁ Μεταξᾶς τούς ἔλεγε ὅτι δέν κλείνομεν χωριστὴν εἰρήνην, ἀλλὰ «βοηθήστε μας!» Καμμία ἀνταπόκρισις. Καί ἀργότερα κυνικῶς ὁ Τσώρτσιλ θά γράψῃ (6 Μαρτ. 1941) εἰς τόν Ἦντεν:

«... ἡ ἀπώλεια τῆς Ἑλλάδος δέν ἀποτελεῖ καθόλου συμφορὰ γιά μᾶς, ἀρκεῖ ἡ Τουρκία νά κρατήσῃ ἐντιμον οὐδετερότητα».

Ἰδού πῶς ἐτήρουν οἱ φίλοι μας τήν ὑπόσχεσίν των νά

«παράσχουν εις τήν ἑλληνικὴν κυβέρνησιν πᾶσαν βοήθειαν...»!

Τὴν 13ην Ἰανουαρίου 1941 ἔρχεται εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Ἄγγλος Ἀρχιστράτηγος Οὐέϊβελ. Συναντᾶται ἀμέσως μέ τόν πρωθυπουργόν, ὁ ὁποῖος τοῦ ἐκθέτει τὴν κατάστασιν. Ὁ Μεταξᾶς εἶναι 70 ἐτῶν. Ἐχουν ἴδει πολλά πράγματα τὰ μάτια του. Ἡ ἐμπειρία μιᾶς ἀγωνιστικῆς ζωῆς, τό μυαλό του καί ἡ κεφαλληνιακὴ νοοτροπία του εἶναι παράγοντες πού ὁ φλεγματικὸς Ἄγγλος ἀγνοεῖ. Νομίζει δι τὰ ἐμπλέξη τόν Μεταξᾶ μέ συζητήσεις καί θὰ τόν παρασύρῃ νά δεχθῇ νά ἀποβιβασθοῦν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην μερικοὶ Ἄγγλοι, ἀνίκανοι νά μᾶς βοηθήσουν, ἱκανοὶ ὁμως νά προκαλέσουν τοὺς Γερμανοὺς, πού πάντα φοβοῦνται τό «μαλακό ὑπογᾶστριον» τῆς Εὐρώπης. Ἡ 15η Ἰανουαρίου εἶναι ἡ 80ῇ νικηφόρος ἡμέρα τοῦ πολέμου. Καί χθές συνεκροτήθη μέγα πολεμικόν συμβούλιον καί σήμερα πάλιν. Ὁ Οὐέϊβελ, πού ἐγνώριζε τὴν πολιτικὴν τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ τοῦ θέματος τῶν βρεταννικῶν ἐνισχύσεων, συγκρούεται ἀμέσως μέ τόν Μεταξᾶ. Τοῦ λέγει (ἀκουσον!) δι τὴν ἀγγλικὴν κυβέρνησιν ἐπιμένει (!) νά στείλῃ συμβολικὰς δυνάμεις εἰς τὴν Θεσσαλονίκην. Ὁ Μεταξᾶς –πού κάνει πόλεμον τιμῆς, πού ποτέ του δέν ἐδέχθη ἐπεμβάσεις εἰς τὰ ἐσωτερικά μας, πού ἔχει κάθε λόγον νά μὴν πιστεύῃ τοὺς Ἄγγλους διότι δέν ἐτήρησαν τό λόγον των, πού εἶναι ὁ πολέμαρχος– ἀποκρούει τὰς προτάσεις τοῦ Οὐέϊβελ. Αὐτὸς τόν ἀπειλεῖ, ἐμμέσως, διότι αὐτὴν τὴν σημασίαν ἔχει ἡ τρεῖς φορὰς ἐπανάληψις τῆς διαπιστώσεως, δι τὸ Μεταξᾶς εὐρίσκεται εἰς ἀντίθεσιν μέ τὴν βρεταννικὴν κυβέρνησιν. Ὁ Ἕλλην πρωθυπουργὸς ἀπαντᾷ ἡρέμως, φέρει ἐπιχειρήματα καί ὑπερισχύει. Εἰς τό τέλος ὁ Οὐέϊβελ τόν... συνεχάρει.

Μετά δύο ἡμέρας καί παρὰ τὰ συγχαρητήρια, οἱ Ἄγγλοι δηλώνουν δι θεωροῦν ἀναγκαῖον νά ἀποβιβάσουν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην ὀλίγον πυροβολικόν. Τὰ προσχήματα καταπί-

πουν. Διά παντός τρόπου, επιζητοῦν νά προκαλέσουν τοὺς Γερμανοὺς. Ὁ Μεταξᾶς ἀντιδρᾷ ἀποφασιστικῶς. Ὅσο ζῇ, δέν θά υἱοθετήσῃ τὴν πολιτικὴν «νά πολέμησούν οἱ Ἀγγλοὶ μέχρι νά πέσῃ καὶ ὁ τελευταῖος Ἑλλην»! Ἡ ἀντίθεσις Ἀγγλίας-Ἑλλάδος ὀξύνεται. Ἡ Ἑλλάς δέν μετατρέπεται εἰς πόνι, εἰς τὰ πλαίσια τοῦ Ἀγγλογερμανικοῦ πολέμου. Ὁ Μεταξᾶς, τὴν 17ην Ἰανουαρίου 1941, συντάσσει διακοίνωσιν πρὸς τὴν Βρετανικὴν κυβέρνησιν. Παραθέτομεν τό κείμενόν της, διὰ τό ὅποιον νομίζομεν πῶς δέν χρειάζεται σχόλιον:

«Εἴμεθα ἀποφασισμένοι νά ἀντιμετωπίσωμεν καθ' οἷονδήποτε τρόπον καί μέ οἰασδήποτε θυσίας ἐνδεχομένην γερμανικὴν ἐπίθεσιν, ἀλλ' οὐδόλως ἐπιθυμοῦμεν νά τὴν προκαλέσωμεν, ἐκτός ἐάν ἡ Μεγάλη Βρεταννία θά ἠδύνατο νά μᾶς παράσχῃ εἰς Μακεδονίαν τὴν ἀπαιτούμενην βοήθειαν. Ἐξεθέσαμεν διὰ μακρῶν εἰς τὸν στρατηγόν Οὐέϊβελ ποία θά ἔπρεπε νά εἶναι ἡ ἔκτασις τῆς βοήθειας αὐτῆς. Ἡ προσφερομένη βοήθεια (24 πυροβόλα ἐκστρατείας, 12 βαρέα πυροβόλα, περί τὰ 40 ἀντιαεροπορικά πυροβόλα, 24 ἀνταρματικά πυροβόλα καί 65 ὄπλα μεσαῖα καί ἐλαφρά) εἶναι ἀπολύτως ἀνεπαρκῆς, ἀσχέτως τῆς πλήρους ἀπουσίας δυνάμεων πεζικοῦ. Συνεπῶς, ἐνῶ ἡ μεταφορὰ τῆς δυνάμεως ταύτης εἰς Μακεδονίαν θά ἀπετέλει πρόκλησιν, ἡ ὁποία θά ἐπέφερε τὴν ἄμεσον ἐπίθεσιν ἐναντίον μας τῶν Γερμανῶν καί πιθανῶς καί τῶν Βουλγάρων, ἡ ἀνεπάρκεια τῆς δυνάμεως αὐτῆς θά καθίστα ἀσφαλῆ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἀντιστάσεώς μας. Ἐπὶ πλέον, μᾶς ἐδηλώθη κατηγορηματικῶς ὅτι ἡ Γιουγκοσλαβία, διατεθειμένη σήμερον νά ἀμυνθῇ κατὰ ἐνδεχομένης διαβάσεως τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ διὰ τοῦ ἐδάφους της, θά ἀπέσυρε τὴν διαβεβαίωσιν ταύτην εἰς περίπτωσιν γερμανικῆς ἐπιθέσεως προκαλουμένης ὑπὸ τῆς ἀποστολῆς βρετανικῶν στρατευμάτων εἰς Μακεδονίαν. Διὰ τοὺς λόγους

αὐτούς, προτιμῶμεν τὴν λύσιν τὴν ὁποίαν ὑπεδείξαμεν κατὰ τὰς συνομιλίας μας μέ τόν στρατηγόν Οὐεῖβελ: νά μελετήσωμεν ἀπό κοινοῦ, ἡμεῖς δέ οἱ Ἕλληνες καί νά πραγματοποιήσωμεν τὰς ἀναγκαῖας προπαρασκευάς πρὸς μεταφορὰν βρεταννικῶν στρατευμάτων, κατὰ τρόπον μὴ ἐπισύροντα τὴν προσοχήν τῶν Γερμανῶν, τοῦθ' ὅπερ εἶναι δυνατόν. Ἐξ ἄλλου, ἡ μεταφορά τῆς βρεταννικῆς δυνάμεως πρὸς τὴν Μακεδονίαν δέν θά ἐλάμβανε χώραν παρὰ ἐάν τὰ γερμανικά στρατεύματα, διαβαίνοντα τόν Δούναβιν ἢ τὰ σύνορα τῆς Δοβρουτσᾶς, εἰσέρχοντο εἰς Βουλγαρίαν. Ὁ κίνδυνος μιᾶς ἐχθρικῆς προελάσεως τόσον ταχείας ὥστε νά ματαιώσῃ τὴν ἀγγλικὴν βοήθειαν, θά ἡδύνατο νά ἀποφευχθῇ διὰ σοβαρᾶς καί ἐπιμελοῦς προπαρασκευῆς τῆς ἐκτελέσεως τῶν μεταφορῶν, ἐλλείψει τῆς ὁποίας οὔτε ὁ στρατηγός Οὐεῖβελ ἦτο εἰς θέσιν νά γνωρίζῃ τόν ἀπαιτούμενον χρόνον διὰ τὴν μεταφορὰν τῶν ἐν λόγῳ βρεταννικῶν δυνάμεων εἰς Μακεδονίαν.

Εἶναι αὐτονόητον ὅτι ἡ ὀργάνωσις τῆς στρατηγικῆς ταύτης ἐφεδρείας καί τῶν μέσων μεταφορᾶς θά πρέπει νά εἶναι τοιαύτη ὥστε ἡ ἀποστολή τῶν ἐν λόγῳ δυνάμεων νά δύναται νά γίνῃ καθ' οἷανδὴποτε στιγμήν. Αὕτη εἶναι, ἄλλως τε, καί ἡ ἔννοια τῆς στρατηγικῆς ἐφεδρείας. Πάντως θά ἔδει νά ὀργανωθῇ ἰσχυρά ἀεροπορικὴ δύναμις, ἀνευ τῆς ὁποίας ἡ ἀπόβασις εἰς τοὺς μακεδονικοὺς λιμένας θά καθίστατο εἰς ἄκρον δυσχερῆς, ἀεροπορικὴ δύναμις τὴν ὁποίαν δέν διαθέτει ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁ στρατάρχης τῆς ἀεροπορίας Λόγκμορ.

Εἶναι φανερόν ὅτι τὰ λεχθέντα δέν θεραπεύουν τὴν ἀνεπάρκειαν τῆς ἐν λόγῳ δυνάμεως, τῆς ἀποστολησομένης κατὰ τὴν προμνησθεῖσαν στιγμήν. Διὰ τοῦτο, ἐπισύρομεν ὅλως ἰδιαιτέρως τὴν προσοχήν τῆς Βρεταννικῆς Κυβερνήσεως ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι τό πρόβλημα τῆς Νοτιανατολικῆς Εὐρώπης δέν δύναται νά ἀντιμετω-

πισθή διά τῶν παρουσῶν εἰς Μέσσην Ἀνατολήν δυνάμεων. Ἡμεῖς θά πράξωμεν μέχρι τέλους τό καθήκον μας. Εἰς τήν Βρεταννικήν Κυβέρνησιν ὑπόκειται νά λάβῃ ὑπ' ὄψιν τάς ὑποδείξεις φίλων ἀφωσιωμένων καί πιστῶν».

Τό κείμενον αὐτό εἶναι τό τελευταῖον πού ἔγραψε ὁ Μεταξᾶς. Τόν Ἰανουάριον εἶχε καί ἄλλη μίαν σοβαράν διαφωνίαν μέ τούς Ἀγγλους. Ἦθελε νά πάρωμεν τά Δωδεκάνησα. Ἦδύνατο νά ἐπιχειρήσῃ ἀπόβασιν, ἀλλά οἱ Ἀγγλοι δέν τόν ἄφηναν διά νά μή δημιουργηθοῦν ζητήματα μέ τούς Τούρκους. Αὐτή ἡ εὐαισθησία τους ἔναντι τῶν Ὀθωμανῶν εἶναι βεβαίως ἀδικαιολόγητος, ἀλλ' ὄχι ἀνεξήγητος. Ἡ δευτέρα διαφωνία Ἑλλάδος-Ἀγγλίας ἔλαβεν συγκεκριμένην μορφήν μέ τήν προαναφερομένην διακοίνωσιν τοῦ Μεταξᾶ. Προτοῦ ἀποστείλῃ μέ τόν Πάλαιρετ τό παραπάνω ἔγγραφο εἶχε προσπαθήσει νά τούς πείσῃ προφορικῶς. Αἱ σχετικαί σημειώσεις του εἰς τό «Ἡμερολόγιον» μέ ἡμερομηνίας 15 καί 17 Ἰανουαρίου 1941, ὁμιλοῦν ἀφ' ἑαυτῶν:

«... Τά νέα, ἡσυχώτερα· ἰδίως ἐκ Βουλγαρίας. Τουρκία ἀκόμη δέν ἀπήντησε. Γιουγκοσλαβία (κατά Πάλαιρετ) ζητεῖ νά μή γίνη πρόσκλησις εἰς Θεσσαλονίκην Ἀγγλων. – Συνέντευξις πρωϊνή μέ Ἀγγλον ἀρχιστράτηγον καί συμβούλιον μέ ὄλους. Κανονίζομεν τά τῶν ἐφοδιασμῶν. Ζήτημα Γερμανίας. Προτείνουν ἕνα σύνταγμα ἀντι-ἄρμα-ἀεροπορικόν καί ἕνα λόχον τάνκς διά Θεσσαλονίκην. Δέν ἔχουν τίποτε ἄλλο. Ἀποκρούομεν διά γνωστούς λόγους, λέγουν δι' Κυβερνήσεις των ἐπιμένει. Φρασεολογία Ἀρχιστρατήγου: Εἴσθε μέ τήν Κυβερνήσιν μας εἰς πλήρην ἀντίθεσιν γνωμῶν. Τό ἐπανελάβε τρεῖς φορές κατά τήν μακράν συζήτησιν – ὁμολωτάτην – κατά τήν ὁποίαν ὑπερίσχυσα. Διαβεβαίω δι

δέν θά κάμωμεν ποτέ χωριστήν εἰρήνην καί δι δέν παλαίουμεν διά τήν νίκην, ἀλλά διά τήν τιμήν καί μόνον. Ὅτι θά προτιμήσωμεν νά καταστραφῶμεν. – Πάλαιρετ μου ἔσφιξε τό χέρι. Οὐδέϊβελ μέ συνεχάρη. Καί οἱ δύο συγκινημένοι. – Ἐχει γούστο μέ ὅλα αὐτά νά μέ ξαναβγάλουν οἱ ἐν Λονδίνῳ γερμανόφιλον! Γι' αὐτό καί ἀναθέτω Μανιαδάκην νά βολιδοσκοπήσῃ...».

Τήν 17ην Ἰανουαρίου, ὁ Μεταξᾶς καταχωρίζει τήν τελευταίαν ἐγγραφὴν εἰς τό «Ἡμερολόγιον». Ἡ ἀπόφασίς του εἶναι ὀριστική:

«Ἑγγλοι ἐπιμένουν νά ἔλθουν Θεσσαλονίκην μέ μικράς δυνάμεις πυροβολικοῦ. - Κάμνω τό σχέδιον τῆς διπλωματικῆς μου ἐνεργείας. Εἰς Παῦλον Γιουγκοσλαβίας διαβεβαιῶ ὅτι δέν θά γίνῃ μέτωπον Θεσσαλονίκης ὑπὸ Ἑγγλων, ἐκτός ἐάν Γερμανοὶ διέλθωσι Δούναβιν καί εἰσέλθωσι Βουλγαρίαν. Εἰς Ἑγγλους (Πάλαιρετ ἀρχάς καί κατόπιν εἰς Χέϋγουντ) νά μὴ ἔλθωσι μέ τὰς μικράς τῶν δυνάμεις Θεσσαλονίκην, ἐκτός ἐάν Γερμανοὶ διέλθωσι Δούναβιν. – Πιθανῶς νά σταματήσῃ τό πρᾶγμα – Ἐργάσθηκα μέχρι βαθείας νυκτός...».

Ἀπὸ τίς 17 Ἰανουαρίου, πού ἐγράφησαν τὰ ἀνωτέρω, καθὼς καί ἡ διακοίνωσις πρὸς τήν Ἀγγλίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐβαλε ἡμερομηνία 18 Ἰανουαρίου, δέν ἔχομεν ἄλλο χειρόγραφον κείμενον τοῦ Μεταξᾶ. Ἡσθάνθη, ἀναφέρουν, ἀπὸ τῆς μεσημβρίας τῆς Παρασκευῆς (17 Ἰαν.) «ἐλαφρὰν ἀδιαθεσίαν». Οἱ ἱατροὶ τοῦ διέγνωσαν «παραμυγδαλικὸν ἀπόστημα», τό ὁποῖον ἐγχειρίζουν τήν Κυριακὴν 19 Ἰανουαρίου. Μετὰ ἐξεδηλώθη τό παλαιὸν τοῦ ἔλκος, κατόπιν ἔπαθε ἐντερορραγία κ.τ.λ., καί εἰς τό τέλος ἐκδίδεται τό ἀκόλουθον ἱατρικὸν ἀνακοινωθέν:

Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ἐνεφάνισε πρό δέκα ἡμερῶν, ἥτοι τό προπαραελθόν Σάββατον, φλεγμονήν τοῦ φάρυγγος, ἣτις κατέληξεν εἰς ἀπόστημα παραμυγαλικόν. Παρά τήν ἐγκαιρον διάνοξίν του ὡς καί τήν μετεγχειρητικήν κατάλληλον θεραπείαν, παρουσίασεν ἐν συνεχείᾳ τοξιναιμικά φαινόμενα καί ἐπιπλοκάς, ὡς γαστρορραγίαν καί οὐρίαν, καί ἀπέθανε σήμερον, 6 π.μ.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 29ῃ Ἰανουαρίου 1941

ΟΙ ΘΕΡΑΠΟΝΤΕΣ ΙΑΤΡΟΙ

Μ. Γερουλάνος, Β. Μπένσης, Μ. Γεωργόπουλος, Μ. Μακκάς, Ε. Φωκάς, Δ. Δημητριάδης, Ι. Χρυσικός, Γ. Καραγιαννόπουλος, Δ. Κομνηνός, Ν. Λωράνδος, Γ. Οἰκονομίδης, Ν. Γεωργόπουλος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄

Σχόλια διά τόν «θάνατον» τοῦ Μεταξᾶ - Τό καθεστώς τῆς 4ης Αὐγούστου καταρρέει μετά τῆς Ἑλλάδος - Ἀλέξανδρος Κοριζῆς, ὁ τραγικός διάδοχος τοῦ Μεταξᾶ - Αἱ διαφοροὶ ἐπικρίσεις τῶν συνοφαντῶν - Προτερήματα, μειονεκτήματα καί λάθη τοῦ Μεταξᾶ.

Σχετικῶς μέ τόν «θάνατον» τοῦ Μεταξᾶ κυκλοφορεῖ ἡ φήμη, ὅτι τόν ἐδολοφόνησαν οἱ Ἕλληνες. Οἱ πρῶτοι πού ὑπεστήριξαν κάτι τέτοιο ἦσαν οἱ Γερμανοί. Ὅταν, μάλιστα, τήν 2αν Φεβρουαρίου 1941, ἐγινε εἰς τό παρεκκλήσιον τῆς Ἑλληνικῆς πρεσβείας στό Βερολῖνον (Ἅγιος Στέφανος) μνημόσυνον ὑπέρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς τοῦ Μεταξᾶ οἱ Γερμανοί ὄχι μόνον ἔδωσαν ἄδειαν νά τελεσθῇ τό μνημόσυνον, ἀλλά καί εἶχαν παρασταθῇ ἐπισήμως! Βεβαίως δέν προσεκόμισαν ἀποδείξεις, στοιχεῖα ἢ ἀπλᾶς ἐνδείξεις. Ἀπό τήν πλευρά των, λοιπόν, δέν ἔχομε πιστοποιήσιν ἱστορικοῦ γεγονότος.

Ἀνεξαρτήτως τῶν δῶν ἰσχυρίσθησαν ἐκεῖνοι ἀνεπύχθη διάχυτος πεποίθεις εἰς τόν λαόν ὅτι τόν Μεταξᾶ τόν «ἐφάγε» ἡ Ἰντέλλιτζενς Σέρβις. Συνήθως κατηγοροῦν «τόν Ἕλληνα γαστρονόμον», πού ἔκανε εἰς τόν Μεταξᾶ μίαν ἐνεσιν. Ὑπάρχει αὐτός ὁ ἰατρός; Καί ἂν ὑπάρχη, ποῖος εἶναι; Ἀπό πληροφορίας πού ἔλαβα προφορικῶς ἐπείσθην, πῶς τάς τελευταίας

δυό-τρεις ημέρας εύρέθησαν κάποιοι Άγγλοι ιατροί ή ιδιώ-
ται εις τό προσκέφαλον τοῦ Μεταξᾶ. Οἱ συνομιληταί μου,
ένῳ συνεφώνουν εις τήν παρουσία Άγγλων, διεφώνουν διά
τό ἔργον των. Άλλοι ἔλεγον οτι ἔφεραν ὀξυγόνον, ἄλλοι οτι
ἔκαναν εις τόν Μεταξᾶ ἐκείνην τήν περιβόητον ἔνεσιν. Εύρέ-
θησαν καί μερικοί, πού «ἐνεθυμήθησαν», οτι ἄλλος ἰατρός
ἔκανε ἐνεσιν καί ἄλλος ἰατρός, μέ συνεργεῖον Άγγλων νοσο-
κόμων, ἔφερεν ἀναπνευστικᾶς συσκευᾶς, ὀξυγόνον κ.λ.π.

Ὁ Μανιαδάκης, πού παρευρίσκετο συνεχῶς, μοῦ ἐδήλωσεν
οτι: «Άν εἶχαμε τόν Μεταξᾶ σέ νοσοκομεῖο τρίτῃ θέσῃ θά
ζοῦσε» καί ἀπέδιδε τόν «θάνατο» τοῦ Μεταξᾶ εις ἱατρικάς
παραλείψεις. Αὐταί αἱ παραλείψεις ἦσαν σκόπιμοι ή τυχαῖαι;
Ἐπρόκειτο περί λαθῶν ή περί ἐγκλήματος; Άν ἔγιναν σφάλ-
ματα εις τήν θεραπείαν πιστεύω προσωπικῶς –καί δέν παρα-
θέτω τοὺς πολλοὺς λόγους πού μέ ὠδήγησαν εις τήν γνώμην
μου, διά νά μήν κουράσω ἀδίκως τόν ἀναγνώστη– οτι ἂν
διεπράχθησαν λάθη θά ἦσαν ἀναπόφευκτα ή ὅπωςδήποτε
τυχαῖα. Κατ’ οὐδένα λόγο δέχομαι, πῶς δώδεκα Ἕλληνες
ιατροί, μεταξύ τῶν ὁποίων καί ὁ γαμβρός του Ἐ. Φωκάς, συνω-
μότησαν ἀπό κοινοῦ, διά νά δολοφονήσουν τόν Μεταξᾶ.

Ἐρευνῶν εις τά κείμενα, πού εἶναι πλέον ὑπεύθυνα ἀπότην
προφορικὴν μαρτυρίαν ἀνεκάλυψα ἕναν Ἄγγλον ἀρχίατρον
πού ἔκανε ἐνεσιν εις τόν Μεταξᾶν, ἐπίσης καί ἕναν Ἄγγλον
ὑπίατρον, πού ἐφήρμοσε εἰδικήν ἀναπνευστικὴν συσκευήν
ὀξυγόνου εἰς τόν ἄρρωστον Ἐθνικόν Ἡγέτην. Συγκεκριμέ-
νως, εις τήν «Βραδυνήν» 30 Ἰανουαρίου 1941, διαβάζομεν:
«Ὁ Ἄγγλος ὑποστράτηγος κ. Ντ’ Ἀλμπιᾶκ, ἐλθὼν ἐκ Κρήτης
ἐπίτηδες συνωδεύετο καί ἀπὸ Ἄγγλον ἀρχίατρον τοῦ βρε-
τανικοῦ ναυτικοῦ, ὅστις καί ἔκαμε ἰδιοχείρως ἐνεσιν εις τόν
ἀσθενῆ...». Ἡ «Καθημερινή», τῆς ἰδίας ἡμερομηνίας, μᾶς
πληροφορεῖ οτι: «... ὁ δ/ντής τοῦ «Εὐαγγελισμοῦ» κ. Λωράν-
δος, ἐκ τῶν θεραπεύοντων ἐπίσης ἰατρῶν τοῦ ἀσθενοῦς, μετε-

κάλεσε φίλον του Ἑγγλον ὑπίατρον, ἐκ τῶν διευθυντῶν τοῦ ἐνταῦθα ἀγγλικοῦ στρατιωτικοῦ νοσοκομείου, ὁ ὁποῖος διέθετε εἰδικόν μηχανήμα εἰσπνοῶν ὀξυγόνου...».

Ἀναμφιβόλως ἡ ἀγγλική παρουσία εἰς τό πλευρόν τοῦ ἀσθενοῦς Μεταξᾶ εἶναι γεγονός. Ἀπό αὐτό, βεβαίως, δέν ἐξάγομεν τό συμπέρασμα διὰ τόν ἐδολοφόνησαν. Λυπούμεθα μόνον, πού δώδεκα πανεπιστημιακοί Ἑλληνες καθηγηταί τῆς ἱατρικῆς, ἀφησαν τόν πρωθυπουργόν τῆς χώρας εἰς τās φροντίδας τοῦ Ἑγγλου ὑπιάτρου καί ἀρχιάτρου.

Διὰ νά προσφέρω ζωντανήν εἰκόνα τῶν συμβάντων παραθέτω τρεῖς ἀφηγήσεις. Ἀπό τήν σύγκρισίν των θά καταλήξωμεν εἰς ἓνα χρήσιμον καί οὐσιαστικόν συμπέρασμα. Πρῶτον κείμενον («Βραδυνή», 30 Ἰαν. 1941):

ΠΩΣ ΕΞΕΔΗΛΩΘΗ Η ΑΣΘΕΝΕΙΑ

- Η ΓΕΝΟΜΕΝΗ ΧΕΙΡΟΥΡΓΙΚΗ ΕΠΕΜΒΑΣΙΣ

Ἡ ἀρχικῶς σημειωθείσα πρώτη διατάραξις τῆς ὑγείας τοῦ ἀλησμονήτου Πρωθυπουργοῦ χρονολογεῖται ἀπό τῆς ἡμέρας τῆς ὀνομαστακῆς του ἑορτῆς, ἥτοι τήν 7ην λήγοντος μηνός, ὅτε ὁ ἀοίδιμος ἀνὴρ κατελήφθη ὑπό μικρᾶς σκοτοδινιάσεως. Ἀλλά τοῦτο ἀπεδόθη εἰς τόν ὑπερβολικόν κάματον, καθόσον εἶχεν εὐρεθῇ ὑποχρεωμένος νά δεχθῇ τās εὐχάς τῶν ἀπειραρίθμων ἐπισκεπτῶν του, νά μεταβῇ ἀπό πρωΐας εἰς τήν δοξολογίαν καί νά ἴσταται ὀρθίος μέχρι βαθείας νυκτός. Διὰ τόν λόγον δέ αὐτόν, τόσον οἱ οικεῖοι του, ὅσον καί οἱ ἱατροί του δέν ἀνησύχησαν σοβαρῶς, περιορισθέντες εἰς τό νά τοῦ συστήσουν ἀνάπαυσιν. Πράγματι δέ τήν ἐπομένην ὁ Πρόεδρος ἠγέρθη κάπως ἥσυχώτερος, ἀν καί διεγνώσθησαν φαινόμενα διαταραχῆς τῆς νεφρικής λειτουργίας του. Ἡ σύζυγός του, θορυβηθεῖσα ἐκ τούτου ὑπέρ πάντα ἄλλον, τόν παρεκάλεσεν ἐπιμόνως

νά παραμείνη κλινήρης παρά την επιθυμίαν τοῦ ἰδίου
νά μεταβῇ εἰς τό Γενικόν Στρατηγεῖον πρὸς συνέχισιν
τῆς καθημερινῆς ἐπιμόχθου ἐργασίας του.

Ἐκ τῆς ἐπισταμένης ἱατρικῆς ἐξετάσεως, διεπιστώθη
πυώδης ἐρεθισμός τῶν ἀμυγδαλῶν του, ἐκλήθη δέ πά-
ραυτα ὁ εἰδικὸς λαρυγγολόγος ἐπιστήμων κ. Γεωργό-
πουλος, συνεργασθεῖς εἰς τὴν παρακολούθησιν τῆς νό-
σου μετὰ τοῦ ἐπὶ θυγατρὶ γαμβροῦ τοῦ Προέδρου ἱα-
τροῦ καὶ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου κ. Εὐγενίου
Φωκά. Ἐνεδεικνύετο ἡ ἄμεσος ἀφαίρεσις τῶν ἀμυγδα-
λῶν, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῆς διογκώσεώς των καὶ λόγῳ
τοῦ προκεχωρημένου τῆς ἡλικίας τοῦ ἐπιστήμου ἀσθε-
νοῦς, προεκρίθη ἡ σύνθλιψις, δεδομένου ὅτι προέβαλε
εἰς περίπτωσιν ἐγγχειρίσεως τό ἐνδεχόμενον ἀκατασχέ-
του αἰμορραγίας.

Ταῦτα ἐννοεῖται συνέβαιναν τὴν προπαραελθοῦσαν
Κυριακὴν 19ην τρέχ., ὅτε ὁμως ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς
εἶχεν εἰς τό μεταξύ ἐγερθῇ αὐθαιρέτως καὶ εὕρισκετο
ἀκαμάτως πανταχοῦ παρῶν, συνεργαζόμενος ἀπὸ
πρωΐας μέχρι ἑσπέρας μετὰ τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως,
τῆς Α. Β. Υ. τοῦ Διαδόχου καὶ τῶν συνεργατῶν του
μελῶν τῆς Κυβερνήσεως καὶ τοῦ Ἐπιτελείου, μέ κέφι
καὶ ἀκμὴν, ὥσάν νά μὴν τοῦ συνέβαινε ἀπολύτως τίπο-
τε. Ἡρέσκετο μάλιστα καὶ ν' ἀστειεύεται μέ τὴν σοβοῦ-
σαν πάθυσίν του, λέγων μέ γέλια εἰς τοὺς πλησίον του:

— Δέν εἶναι τίποτα! Ἔτσι τῶχουμε... ἐμεῖς τά μικρά,
νά πρῆζονται τά λαιμάκια μας!...

Ἀλλά, τὴν Κυριακὴν ἐκείνην τό βράδυ ἡ ἐξάντλησις
τῶν δυνάμεων ἤρchiσε νά τοῦ γίνεταί τόσο ἀίσθητῇ,
ὥστε παρέβη τὴν συνήθειάν του καὶ παρέμεινε οἶκοι,
μὴ κατελθὼν εἰς Ἀθήνας διὰ τὴν τακτικὴν νυκτερινὴν
συνεργασίαν του ἐπὶ τῶν γεγονότων τῆς πολεμικῆς
ἐξελιξέως. Ἐπίστευεν ὅτι εἶχε προσβληθῇ ἀπὸ μικρὸν
κρυολόγημα καὶ κατεκλίθη ἐνωρίς εἰς τὴν ἐν Κεφαλα-

ρίῳ Κηφισιάς ιδιόκτητον ἑπαυλὶν του. Τὴν Δευτέραν τὸ πρωὶ 20ην τοῦ μηνός, παρουσίασεν καὶ ἐλαφρόν πυρετόν. Ἡ στενοχωρία του, διότι θὰ καθηλοῦτο κλινῆρης, ἦτο ἀπερίγραπτος. Συνεκάλεσε πλησίον του τοὺς πάντας καὶ ἔδιδεν ἀπαύστως τὰς ὁδηγίας του.

Ὁ ἰατρός του κ. Γεωργόπουλος τοῦ συνέστησεν ἀποφυγὴν κόπων καὶ ἀπέκλεισε τὴν συρροὴν ἐπισκεπτῶν. Τὴν δ' ἐπομένην, Τρίτην, τὴν μεσημβρίαν, τοῦ ἔκαμε πλεόν, ὡς ἀναπόδραστον, τὴν χειρουργικὴν ἐπέμβασιν τῆς συνθλίψεως, ἡ ὁποία καὶ ἐπέτυχε πλήρως, παρασχούσα λίαν ἐνθαρρυντικὰ ἀποτελέσματα.

Τὴν Τετάρτην, Πέμπτην καὶ Παρασκευὴν οὐδεὶς τῶν κ.κ. ὑπουργῶν μετέβη παρ' αὐτῷ, κατόπιν παρακλήσεως τῶν θεραπόντων ἱατρῶν καὶ τῆς οἰκογενείας του. Τὸ Σάββατον θὰ ἐδέχετο τοὺς κ.κ. ὑφυπουργοὺς Δημοσίας Ἀσφαλείας καὶ Στρατιωτικῶν. Ἄλλ' αἰφνιδίως, τὴν ἑσπέραν τῆς Παρασκευῆς ἐπῆλθε πυρετός μέ τάσεις μάλιστα ἀνησυχητικάς. Ἐγένοντο τ' ἀπαιτούμενα, τὸ δέ Σάββατον ὁ πυρετός μᾶλλον ὑπεχώρει καὶ ὁ ἀσθενὴς ἐφαίνετο ἡσυχώτερος. Ἡ βελτίωσις συνεχίσθη καὶ τὴν Κυριακὴν, τόσον δέ ὥστε ὠρίσθη διὰ τῆς προχθῆς Δευτέρας ὁ Πρόεδρος θὰ ἐξήρχετο ἐντελῶς ὑγιῆς.

Η ΕΠΙΔΕΙΝΩΣΙΣ - ΤΟ ΜΟΙΡΑΙΟΝ ΤΕΛΟΣ

Τὴν Δευτέραν, καὶ συγκεκριμένως τὴν 4ην μ.μ. ὦραν ὁ πυρετός ἐγένετο ὑψηλός καὶ ἐπεφάνη λοιμώξις. Ἀπότομος ἀλλοίωσις τοῦ αἵματος συνεπεία ἀπορροφήσεων. Ἐπεβάλλετο μετάγγις αἵματος. Ἡ πρώτη ἐγένετο αὐθιμερόν. Ἡ νύξ ὑπῆρξε φρικτὴ. Καὶ χθὲς Τρίτην ἤρχισεν ἡ ἀνησυχία, ἡ ἐπιδείνωσις ἐπετείνετο ἀσυγκρατῶς. Παρά τὴν κλινὴν τοῦ ἀσθενοῦς διενυκτέρευσαν ἡ Α. Μ. ὁ Βασιλεὺς καὶ ἡ Α. Β. Υ. ὁ Διάδοχος

Παῦλος μεθ' ὁλοκλήρου τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου. Ὁ Ἀρχιστράτηγος κ. Παπάγος, μετεκλήθη ἐκ τοῦ Μετώπου τηλεγραφικῶς καὶ ἔσπευσε δι' ἀεροπλάνου εἰς τὴν πρωτεύουσαν.

Ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς ἀντεῖχε μόνον χάρις εἰς τὸν ἀκατάβλητον ὀργανισμόν του.

Τὴν 1ην μεταμεσημβρινὴν ὥραν τῆς χθὲς ἐγένετο καὶ δευτέρα μετάγγισις, καὶ τὴν ἑσπέραν τρίτη. Ἡ καρδιά του ἀντεῖχε μέχρι τῆς 8ης ἑσπερινῆς.

Ὁ Ἄγγλος ὑποστράτηγος κ. Ντ' Ἀλμπιάκ, ἐλθὼν ἐκ Κρήτης ἐπίτηδες ἀεροπορικῶς, συνωδεύετο καὶ ἀπὸ τὸν Ἄγγλον ἀρχίατρον τοῦ βρετανικοῦ ναυτικοῦ, ὁστις καὶ ἔκαμεν ἰδιοχείρως ἔνεσιν εἰς τὸν ἀσθενῆ. Ταυτοχρόνως ἐστάλη τηλεγράφημα εἰς Βιέννην εἰς τὸν διάσημον Γερμανὸν καθηγητὴν Ἐπιγκερ, ὁστις καὶ ἀνεχώρησεν ἑσπευσμένως, ἀεροπλάνον μας δέ ὑπὸ τὸν ἀξιωματικὸν τῆς βασιλικῆς ἀεροπορίας κ. Ποταμιάνον ἀπεγειώθη χθὲς τὴν 10ην ἑσπερινὴν ὥραν ἐξ Ἀθηνῶν καὶ προσεγειώθη τὴν 2αν πρωϊνὴν εἰς Βελιγράδιον ἵνα παραλάβῃ τὸν ξένον ἱατρὸν. Ὁ κ. Ἐπιγκερ ἐπέβη σήμερον τὴν 10ην πρωϊνὴν τοῦ ἀεροπλάνου μας ἐρχόμενος.

Περὶ τὴν 6ην πρωϊνὴν σήμερον ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς, τελῶν καθ' ὅλην τὴν νύκτα εἰς κωματώδη κατάστασιν, ἀνέλαβε σπιγμαίως ἐκ τοῦ ληθάργου καὶ ἰδὼν παρὰ τὸ προσκέφαλόν του τὸν κ. Μανιαδάκη, ἐπρόφερε πρὸς αὐτόν τὰς ὑστάτας λέξεις του:

— Ὡστε δὲν ὑπάρχει πλέον καμμία ἐλπίς; Καταλαβαίνεις Κώστα, δὲν μέ μέλει γιὰ μένα. Ἀλλά, ἐγὼ ἔχω τὴν ἐλπίδα μου σιούς Ἑλλήνας!

Ὁ ἀσθενὴς εἶχε κοινωνήσῃ τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων ἀφ' ἑσπέρας χθὲς. Τὴν 6.20' ἀκριβῶς παρέδωκε τὸ πνεῦμα ἡσυχῶς.

Τό δεύτερο κείμενο, πού είναι τῆς «Καθημερινῆς» (30 Ἰαν. 1941), μᾶς ἐνδιαφέρει ἀπό ἕνα σημεῖο καί πέρα:

«... Τό ἀπόγευμα τῆς Τρίτης (προχθές) ἡ κρίσις ἐπῆλθεν ἐντονωτέρα, τήν δέ 8ην ἐσπερινήν, ὁ ἐκ τῶν θεραπόντων ἱατρῶν καθηγητής κ. Βλαδίμηρος Μπένσης ἀνήγγειλεν εἰς τήν Α. Μ. τόν Βασιλέα, ἐξ ὀνόματος τῶν ἄλλων θεραπόντων ἱατρῶν ὅτι ὁ Ἰωάννης Μεταξάς εἰσηλθεν εἰς τήν ἀγωνίαν τοῦ θανάτου. Ἀπό τῆς στιγμῆς ἐκείνης, οἱ ἱατροὶ ἀπέβαλον πλέον πᾶσαν ἐλπίδα, ἐνῶ ὁ δ/ντῆς τοῦ «Εὐαγγελισμοῦ» κ. Λωράνδος, ἐκ τῶν θεραπόντων ἐπίσης ἱατρῶν τοῦ ἀσθενοῦς, μετεκάλεσε φίλον του Ἑγγλόν ὑπίατρον, ἐκ τῶν διευθυντῶν τοῦ ἐνταῦθα ἀγγλικοῦ στρατιωτικοῦ νοσοκομείου, ὁ ὁποῖος διέθετεν εἰδικόν μηχανήμα εἰσπνοῶν ὀξυγόνου διά πίεσεως τοῦ ἀερίου. Ἡ χρησιμοποίησις τοῦ μηχανήματος αὐτοῦ ἀφ' ἑνός καί ἡ νέα μετάγγισις αἵματος ἀφ' ἑτέρου, ἡ ὁποία ἐγένετο κατ' ἄλλην μέθοδον, ὑποδειχθεῖσαν ὑπό τοῦ Ἑγγλου ἱατροῦ, ἡ ἔγχυσις τέλος ὁροῦ καί αἱ ἐνδοφλέβιοι καρδιοτοναπικαί ἐνέσεις ἐνεφάνισαν βελτίωσιν τινα, ἡ ὁποία δυστυχῶς ἦτο μόνον φαινομενική.

Ἐν τῷ μεταξῷ, ἀπό τῆς νυκτός τῆς παρελθούσης Κυριακῆς, οἱ θεράποντες ἱατροὶ ἦλθον εἰς τηλεφωνικήν ἐπαφήν μετά τοῦ διαπρεποῦς Βιενναίου παθολόγου δόκτορος Ἐπιπκερ, ὁ ὁποῖος, ἀκούσας τό ἱστορικόν τῆς νόσου, συνεφώνησε πλήρως μέ τήν ἀκολουθηθεῖσαν θεραπευτικήν ἀγωγὴν καί προσκληθεὶς ὅπως κατέλθῃ εἰς Ἀθήνας, ἐδέχθη ἀμέσως καί ἤρchiσε ταξιδεύων. Φθάσας τήν ἐσπέραν τῆς Τρίτης εἰς Βελιγράδιον, ὁπόθεν θά ἐσυνέχιζε τό ταξίδιον του ἀεροπορικῶς, ὁ δόκτωρ Ἐπιπκερ ἐπεκοινῶνησε καί πάλιν τηλεφωνικῶς μετά τῶν θεραπόντων ἱατρῶν, ζητήσας πληροφορίας περί τῆς πορείας τῆς νόσου. Μαθὼν, ὁμως,

δτι ὁ ἀσθενής εἶχε πλέον εἰσέλθει εἰς τήν ἀγωνίαν τοῦ θανάτου, ἐματαίωσε τήν συνέχειαν τοῦ ταξιδίου του καί ἐπέστρεψεν εἰς Βιέννην. Σημειωτέον δι οἱ θεράποντες ἰατροί εἶχον ἔλθει εἰς τηλεφωνικήν ἐπαφήν καί μετ' ἄλλου ξένου ἱατροῦ, διαμένοντος εἰς τό Νοῦνχάϊμ. Λόγῳ, ὅμως, τῆς μακροῦς ἀποστάσεως, δέν ἦτο δυνατή ἡ ἔγκαιρος μετάκλησίς του εἰς Ἀθήνας.

Κατά τὰς ἀνακοινώσεις τῶν θεραπόντων ἱατρῶν, ὁ θάνατος τοῦ Ἰωάννου Μεταξᾶ προήλθεν ἐκ δηλητηρίασεως τοῦ αἵματος, ἐντερορραγίας καί συνεπείᾳ τούτων ἐκ καθολικῆς καταρρεύσεως τοῦ ὁργανισμοῦ. Ὁ ἐκλιπὼν Πρόεδρος εἶχε περιπέσει ἀπὸ τῆς παρελθούσης Παρασκευῆς εἰς λήθαργον, διακοπτόμενον δὲς ἢ τρεῖς κατὰ εἰκοσιτετράωρον. Κατά τὰ ἀραιὰ αὐτὰ φωτεινά διαλείμματα, ὁ ἀσθενής ἤνοιγεν ὀλίγον τοὺς ὀφθαλμούς καί ἐψέλιζεν ὀλίγας λέξεις, αἱ ὁποῖαι ἐδεικνυνον δι τι παρὰ τήν ἐπιθανάτιον ἀγωνίαν, ὁ νοῦς του ἦτο ἐστραμμένος συνεχῶς πρὸς τὰ μεγάλα ἐθνικά ζητήματα. Ἀπὸ τῆς μεσημβρίας, ὅμως, τῆς προχθές, ὁ Πρόεδρος περιήλθεν εἰς κωματώδη κατάστασιν, διαν δέ τήν 8.30' νυκτερινήν ἐκοινώνησε τῶν ἀχράντων μυστηρίων, εἶχε χάσει πλέον διὰ παντός τήν συναίσθησιν τῶν συμβαινόντων γύρω του».

Τό τρίτον κείμενον, εἶναι ἓνα εἶδος σημειώματος προσωπικῶν ἀναμνήσεων, πού ἐδημοσίευσε ἡ κόρη τοῦ Μεταξᾶ, κ. Λουκία Μεταξᾶ, εἰς τόν τελευταῖον τόμον τοῦ «Ἡμερολογίου», καί τό ὁποῖο ἐπιγράφει: «περί τῶν αἰτίων τοῦ θανάτου τοῦ Ἰωάννου Μεταξᾶ».

Τήν ἀνοιξη τοῦ 1940 (3-16.4.1940 σελ. 461 Δ' τόμος) ὁ πατέρας μου ἀρρώστησε ἀπὸ μιᾶ αἰμορραγία τῶν ἐντέρων. Εἶχε καιρό πρὶν πόνους στό στομάχι δυνατοῦς (δρα π.χ. σελ. 408, 5.12.39). Πίστευε ὁ ἴδιος δι εἶναι

έλκος –ό ιατρός του όμως τό απέκλεισε ύποθέτων αρτηριοσκληρωτικά αίτια. Δέν θέλησε, παρά τίς συμβουλές τών φίλων του (Ι. Διάκου κυρίως) νά έξετασθή από άλλους ιατρούς. Ίσως από λεπτότητα πρὸς τόν ιατρό του, μά κυρίως τόν άνησυχούσε ή σκέψη νά μή γίνη γνωστό πώς άδιαθετεῖ καί δημιουργηθῇ άναταραχή, κυρίως στό έξωτερικό. Ὁ ιατρός του τοῦ υπέδειξε από τότε μά δίαιτα γιά ούρία καί τοῦτο κλόνισε πολύ τό ήθικό του καί τόν άδυνάτισε. Σκεπτόταν πώς θά ήταν ικανός νά κυβερνᾷ άν χειροτέρευε (αὔξανε ή ούρία) καί μάλιστα μέ τόν ένδεχόμενο πόλεμο έν ὄψει, καί τή διεξαγωγή του.

Τήν Κυριακή 26.1.1941 γυρνώντας από έμπιστευτική άποστολή, πήγα νά τόν δῶ. Ήταν άρρωστος. Μοῦ εἶπαν πώς μέσα στην έβδομάδα πού προηγήθηκε εἶχε πάθει ένα κακό άπόστημα (άπό άναερόβια μικρόβια) στην άμυγδαλή, πώς ὁ ὠτορινολαρυγγολόγος ιατρός Ν. Γεωργόπουλος πήρε τήν άπόφαση νά τοῦ τό άνοίξη. Μετά τήν επέμβαση, καθώς μοῦ εἶπαν πήγαινε καλά καί μάλιστα τόσο πού κάλεσε τήν Παρασκευή τόν Κ. Μανιαδάκη γιά συνεργασία –καί πώς ὁ ιατρός του τοῦ έδωσε ένα μεγάλο ποτήρι άλατούχο καθάρσιο, γιά νά φύγουν οἱ τοξίνες από τά έντερα, ὅπως τοῦ εἶπε. Φυσικά... τήν έπομένη έπαθε αίμορραγία εἰς τά έντερα (Σάββατο).

Τοῦ έκαναν μετάγγιση αίματος καί τήν Κυριακή τό πρωῒ πού τόν εἶδα ήταν εὐδιάθετος. Δέν μ' άφησε νά τόν άπασχολήσω μέ τ' άποτελέσματα τῆς άποστολῆς μου.

Σάν τόν έρώτησα άν θέλη νά τόν δῇ καί άλλος ιατρός, γνάλισαν τά μάτια του...

– Ναι παιδί μου, ναι! μοῦ άπήντησε. Κάλεσαν μεγάλο συμβούλιο ιατρών καθηγητῶν. Τό τί διεπίστωσαν εἶναι έπισήμως γνωστόν.

Θά γράψω τί συνέβη πού δέν εἶναι γνωστό. Διεπίστωσαν πώς εἶχε περινεφρική ούρια από ἐνδεχόμενες ἐσωτερικές αἰμορραγίες. Πώς χρειαζόταν ἴσως δεύτερη μετάγγιση αἵματος. Προτείναμε νά τηλεφωνήσουμε σέ κάποιον γνωστό ξένο ἱατρό νά ἔλθῃ καί νά ἀποφανθῇ. Ἐφεραν τοῦ κόσμου τὰ ἐμπόδια. Τελικά ὁ Βασίλειος Παπαδάκης καί ἐγὼ τηλεφωνήσαμε. Τρίτη πιά βράδυ ἦταν. Ὁ ξένος ἱατρός ἀπήντησε πώς ὅσα τοῦ λέγαμε καί ἀπό τήν πρόχειρη ἐκθεση τῶν ἱατρῶν κρίνει πώς δέν προλαβαίνει νά ἔλθῃ, ἀλλά ὅτι πρέπει νά τοῦ γίνη ἡ δευτέρα μετάγγιση ἀπαραιτήτως.

Τό Συμβούλιο ἱατρῶν εἶχε χωριστεῖ στά δύο καί εἶχαν περάσει μ' ἀπραξία τὰ δύο εἰκοσιτετράωρα. Στό μεταξύ, καμμιὰ νοσηλεία. Τόν εἶχαν ἀνάσκελα καθὼς ἦταν βαρὺς καί ἔπαθε ἐντόπιση ὅπως συμβαίνει στούς στομαχικοῦς. Τό ἀπόγευμα τῆς Τρίτης τοῦ ἔφεραν τό ὄξυγόνο... καί ἀνάκλιντρο.

Ὅταν ἦλθε ἡ ἀπάντηση τοῦ ξένου ἱατροῦ καί πήγαν τό βράδυ νά τοῦ κάνουν τήν μετάγγιση, ἤϋραν τήν καρδιά του πιά ἀδύνατη... καί φύγαν ὅλοι καί οἱ φίλοι του πλὴν τοῦ Μ. Γερουλάνου πού ἔμεινε σάν προσωπικός φίλος του. Τότε τοῦ εἶπα: μᾶς πού εἶναι νά πεθάνῃ γιατί δέ δοκιμάζετε μιά μετάγγιση; Εἶπε ναί, καί τήν ἔκανε. Ἐπὶ ἀρκετές ὥρες συνῆλθε καί ἦταν διαυγής στό πνεῦμα –μετά ἡ καρδιά δέν ἀνθεξε. Στό μεταξύ εἶχε κοινωνήσῃ, δέν εἶχε τίς αἰσθήσεις του, παραληροῦσε.

Ἀπό τήν μελέτη τοῦ «Ἡμερολογίου» πού ἐξεδόθη ἀργότερα καί πολλά ἄλλα στοιχεῖα (ὅπως ἡ Λευκή Βίβλος 1942, τοῦ Ἑμμ. Τσουδεροῦ, ὄρα «Παράρτημα») διαπιστώνονταν ἐπὶ πλέον τὰ ἐξῆς:

α'. Ὁ Ἰ. Μεταξᾶς τήν 17ην καί 18ην Ἰανουαρίου 1940 φαίνεται ἀπόλυτα ὑγιής. Ὑποτίθεται ὅτι τό Σάββατο 18 Ἰανουαρίου ἀρρώστησε ἀλλά τότε ἦταν ἐπὶ δώδεκα μέρες ἀρρωστος καί ὄχι 10 μᾶς πού μᾶς λέγει τό ἀνα-

κοινωνθέν.

β'. Δέν παρουσίασε για πρώτη φορά ούρία όπως λέγει τό ανακοινωνθέν, διότι από τό «Ημερολόγιο» φαίνονται οί συχνές αναλύσεις τουλάχιστον τόν τελευταίο χρόνο (1940) αν όχι και από τό 1939. (Ήρα Δ' τόμον 1 - 3.7.1939, 13.7.1939).

γ'. Ήπενθυμίζουμε την επίσημη διαπίστωση ότι ή ούρία αυτή ήτο περινεφρική και όχι όργανική και είχε ως αίτιόν της προφανώς μία κάποια έσωτερική αιμορραγία.

Ήπό την μελέτην και σύγκρισιν των άνωτέρω τριών κειμένων έπισημαίνομεν τās έξής αντιφάσεις:

1. Ή κ. Λουκία Μεταξά, «θυμάται», πώς την Τρίτη, 28 Ήαν.: «...και φύγαν όλοι και οί φίλοι του πλην του Μ. Γερουλάνου πού έμεινε σάν προσωπικός φίλος του».

Ή «Βραδυνή», απεναντίας, γράφει, ότι την Τρίτη, 28 Ήαν. «παρά την κλίνην του άσθενούς διενυκτέρευσαν ή Α.Μ. Βασιλεύς και ή Α.Β.Υ. ό Διάδοχος Παύλος μεθ' όλοκληρου του Ήπουργικού Συμβουλίου».

Ήπίσης, ή «Βραδυνή», αναφέρει τούς τελευταίους λόγους πού είπε ό Μεταξάς εις τόν Μανιαδάκη, ό όποϊος και μου τά έπεβεβαίωσεν εις τās συζητήσεις μας. Τόσον τόν Μανιαδάκη, όσον και τόν Βασιλέα, τόν Διάδοχο και τούς λοιπούς ύπουργούς, πού διενυκτέρευσαν δίπλα εις τόν έτοιμοθάνατον, ή κ. Λουκία Μεταξά δέν τούς αναφέρει, αλλά και εις τό σημείωμά της ύποστηρίζει ότι ούδείς παρέμεινεν. Ούτε διά την ένεσιν, πού του έκανε ό Ήγγλος άρχίατρος λέγει τίποτε. Παράδοξον!

2. «Θυμάται» ή κ. Λουκία Μεταξά, ότι οί θεράποντες ίατροί «έφεραν του κόσμου τά έμπόδια» όταν «προτείναμε νά τηλεφωνήσωμε σέ κάποιον γνωστό ξένο ίατρό και νά έλθη και νά άποφανθῇ... Τελικά ό Βασίλειος Παπαδάκης και έγώ τηλε-

φωνήσαμε. Τρίτη πιά βράδυ ήταν».

Ἀντιθέτως, ἡ «Καθημερινή», μᾶς πληροφορεῖ ὅτι «ἀπὸ τῆς νυκτὸς τῆς παρελθούσης Κυριακῆς, οἱ θεράποντες ἰατροὶ ἦλθαν εἰς τηλεφωνικὴν ἐπαφὴν μετὰ τοῦ διαπρεποῦς Βιενναίου παθολόγου δόκτορος Ἐπιγκερ...», ὁ ὁποῖος ἤρχισεν νὰ ταξιδεύῃ πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ὅταν ἐφθασε τὴν Τρίτην εἰς τὸ Βελιγράδι, ἐματαιώσε τὸ ταξίδι, διότι ἐπληροφορήθη ὅτι ὁ Μεταξᾶς πεθαίνει. Πάντως οἱ ἰατροὶ δὲν ἔφεραν ἀντιρροήσεις, ὅπως ἰσχυρίζεται εἰς τὰς προσωπικὰς τῆς ἀναμνήσεις ἡ κ. Λουκία Μεταξᾶ.

Ποιὸς λέγει τὴν ἀλήθειαν;

Αἱ ἐφημερίδες ἐκφράζουν τὴν ἐπίσημον ἀποψιν τῶν γεγονότων. Ἡ κ. Λουκία Μεταξᾶ εἶναι αὐτόπτης μάρτυς. Καθὼς, μάλιστα, εἶναι καὶ φανατικὴ χριστιανὴ δὲν νομίζω νὰ ψεύδεται. Ἄλλωστε δὲν ἔχει κάποιον λόγον νὰ ἀσεβήσῃ εἰς τὴν μνήμην τοῦ πατρὸς τῆς. Ἄλλα πρόσωπα τοῦ οἰκογενειακοῦ κύκλου τοῦ Μεταξᾶ, πού ἦσαν παρόντα κατὰ τὰς κρίσιμους ἡμέρας, δὲν ἐνθυμοῦνται ἢ δὲν θέλουν νὰ μοῦ εἰπουν περιστατικά. Πλὴν τοῦ Μανιαδάκη οἱ ἄλλοι συνεργάται τοῦ Μεταξᾶ ἤξεραν τὰ πράγματα εὐκαιριακῶς καὶ ἀπὸ δεῦτερο χέρι. Ὁ Μανιαδάκης, μέχρι τὰς τελευταίας ἡμέρας του, πού τὸν ἐπεσκεπτόμην εἰς τὸν «Εὐαγγελισμόν» μοῦ ἔλεγε: «Οἱ γιατροὶ φταίγανε καὶ ἐπωφελήθηκαν οἱ Ἕλληλοι».

Οἱ Ἕλληλοι εἶχαν ἓνα κίνητρο πού ἤθελαν νὰ ἐκλείψῃ ὁ Μεταξᾶς. Ἀσφαλῶς εἶχαν μάθει τὰς προτάσεις πού εἶχε κάνει ὁ Φόν Κανάρης καὶ ὁ Γερμανὸς πρέσβυς εἰς τὴν Ἰσπανία Φόν Στόρερ, εἰς τὸν Ἕλληνα πρέσβυν εἰς τὴν Μαδρίτην Π. Ἀργυρόπουλον, μέσῳ τοῦ Οὐγγρου πρέσβεως Ἀντόρκα. Θὰ εἶχαν, ἐπίσης, πληροφορηθῇ καὶ τὰς παραλλήλους ἐνεργείας τοῦ Φόν Πάπεν, ὁ ὁποῖος ὑπηρετεῖ εἰς τὴν Ἀγκυραν, ὡς πρέσβυς, καθὼς καὶ διὰ τὰς σχετικὰς συζητήσεις εἰς τὴν Στοκχόλμην καὶ εἰς τὸ Βερολῖνον. Ὅπως δὲν ἐπέρα-

σαν άπαρατήρητα εκείνα πού έλεγε εις τάς 'Αθήνας ό Γερμανός στρατιωτικός άκόλουθος Φόν Κλέμ, ό όποίος, όταν συνωμίλησε μέ τόν Χίτλερ τόν «εύρε πλήρη ένθουσιασμού διά τά στρατιωτικά κατορθώματα τής 'Ελλάδος καί περιφρονήσεως διά τόν Ιταλικόν στρατόν».

Τό κίνητρον τό είχον καί δέν ήτο άλλο παρά ό φόβος των, μήπως έλθωμεν εις συμφωνίαν καί σταματήσωμεν τόν πόλεμον, κρατουίντες τά έδάφη πού έκατακτήσαμε, όποτε δέν θά κατήρχοντο οί Γερμανοί εις τά Βαλκάνια. Τάς δυνατότητας τάς διέθεταν, διέπραξαν όμως τό έγκλημα;

Κατά τό 1940 ό γερμανικός εκδοτικός οίκος «Νιμπελουγκεν» εκυκλοφόρησεν ένα βιβλίοντου 'Ερβιν Φόν Βέρενολπ, όπου περιγράφονται τά διάφορα έγκλήματα τών 'Αγγλων. Τά στοιχεία πού παρατίθενται δεικνύουν πώς άν οί 'Αγγλοι έχουν κάποιο συμφέρον δέν διστάζουν νά δολοφονήσουν. 'Ημπορούμε νά τούς κατηγορήσωμεν διά τήν περίπτωσιν του Μεταξά; 'Όσο παράδοξοι καί άν είναι αί συνθήκαι «θανάτου» του Μεταξά, έγώ τουλάχιστον, δέν ήμπορώ νά κατηγορήσω τούς 'Αγγλους. 'Ακριβώς έπειδή αί συνθήκαι «θανάτου» ήσαν υπόπτως παράδοξοι θέτω τήν λέξιν «θάνατος», προκειμένου διά τόν Μεταξά, εις εισαγωγικά.

Αί παράδοξοι συνθήκαι γίνονται άκόμη παραδοξώτεροι, διά τά αίτια τής αυτοκτονίας του Κοριζή. 'Ο υπέροχος αυτός άνθρωπος, μόλις ανέλαβε τήν κυβέρνησιν, έδήλωσε πώς θά «έξακολουθήση τήν πολιτικήν του Μεταξά». 'Ο Γεώργιος του ανέθεσε τήν πρωθυπουργικήν έξουσίαν, διότι ό Κοριζής ήτο γνωστός 'Αγγλόφιλος. 'Ως έθνικός ήγέτης έστάθη άντάξιος τής 'Ελληνικής 'Ιστορίας καί έγγραψε τήν προσωπικήν του ιστορίαν, σφραγίζων αυτήν μέ τήν θυσίαν τής ζωής του.

Τήν 8ην Φεβρουαρίου ανακοινώνει εις τήν Βρεταννικήν πρεσβείαν:

«Παραμένομεν σταθεροί εις τήν απόφασίν μας ὅπως ἀντισταθῶμεν εἰς πιθανήν γερμανικήν ἐπίθεσιν ἐπὶ οἰαδήποτε θυσίᾳ καί ἀνανεώνομεν τήν ὑπό τοῦ μακαρίτου πρωθυπουργοῦ Μεταξᾶ γενομένην κατὰ τήν 18ην Ἰανουαρίου δήλωσιν».

Ὁ Κοριζῆς κατέβαλε κάθε προσπάθειαν, διὰ νά μήν προκαλέσῃ τοὺς Γερμανοὺς, συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς δηλώσεως τοῦ Μεταξᾶ. Οἱ Ἀγγλοὶ ἔφεραν τὰς συμβολικὰς τῶν δυνάμεις. Τὰ γεγονότα ἐξελίχθησαν ἀστραπιαίως. Ἡ ἀπουσία τοῦ Μεταξᾶ ἐφάνη συντόμως. Ὁ Ἀπρίλιος τοῦ 1941, κατεγράφη εἰς τήν ἱστορίαν τῆς χώρας μέ μελανά χρώματα. Ὑστερα ἀπὸ τοὺς ἡρωϊσμούς τῶν ὀχυρῶν κατρεκυλήσαμε εἰς ἀνομολογήτους ἐξευτελισμούς. Ὁ ὑποστράτηγος Μπάκος ἐτηλεγράφη ἀπὸ τὸ μέτωπον τῆς Ἀλβανίας: «... κατάστασις ἐξελίσσεται ραγδαίως ἐπὶ τὰ χεῖρω. Διαρροή, ἀνυπακοή, ἐγκατάλειψις ἀξιωματικῶν, ἐπιτείνεται παρ' ὅλα τὰ ληφθέντα μέτρα καὶ τυφεκισμούς...». Ὁ στρατὸς πού ἐπέτυχε τόσας νίκας, δέν ἦτο εἰς θέσιν νά πραγματοποιήσῃ μίαν σύμπτυξιν. Πᾶσα κίνησις πρὸς τὰ ὀπίσω, μετεβάλλετο εἰς πανικόν, φυγὴν. Ὁ Παπάγος, ἔχων ἀνά χεῖρας του ὑπεύθυνον ἔκθεσιν τῆς καταστάσεως, διεπίστωνε μέ λύπην καὶ αὐτὸς ὅσα τοῦ ἀνέφεραν:

«(α) Ἡ κατάστασις τοῦ Στρατοῦ ἀπὸ ἀπόψεως ἡθικοῦ καὶ πειθαρχίας εἶναι κρισιμωτάτη. Ἀπὸ ὥρας εἰς ὥραν βαίνει ἐπὶ τὰ χεῖρω.

(β) Οἱ σωματάρχαι διαβλέπουν μετὰ πόνου ψυχῆς ὅτι δέν θά προλάβωμεν νά ἀχθῶμεν εἰς τήν τελικὴν τοποθεσίαν. Ὁ Στρατὸς θά ἔξη διαλυθῇ.

(γ) Αἷτια τῆς καταστάσεως τούτης ὁ κάματος, ἡ κατάληψις τῶν ἐδαφῶν μας καὶ ὁ φόβος τῆς αἰχμαλωσίας ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν.

(δ) Φρονούμεν ότι είναι αδύνατος πάσα περαιτέρω αντίστασις. Ἐνδεχομένη διάλυσις τοῦ Στρατοῦ θά δημιουργήσῃ ἐσωτερικὰς ἀνωμαλίας καί ληστρικὰς ὁρδὰς μέ ἀπεριγράπτους συμφορὰς διὰ τὴν χώραν...».

Οὔτε εἰς τὴν «Γραμμὴ Ὀλύμπου», οὔτε εἰς τὰς Θερμοπύλας θά ἀντισταθῶμεν. Εἰς ἔνδοξος στρατός κατέρρεε. Οἱ στρατηγοὶ ἐζήτησαν νά δοθῇ πολιτικὴ λύσις. Οἱ πρῶτοι πού ἀντέδρασαν ἦσαν οἱ Βρεταννοί. Ἐζήτησαν νά συνεχίσωμεν τὸν ἀγῶνα εἰς τὴν Ἥπειρον, διὰ νά προλάβουν νά φύγουν. Εἰς τὸ ὑπουργικόν συμβούλιον πού συνήλθε τὴν Μεγάλην Παρασκευὴν, 18ην Ἀπριλίου, ἐγεννήθησαν διαφωνίαι. Ὁ Κοριζῆς ὑποβάλλει τὴν παραίτησίν του. Διακόπτεται ἡ σύσκεψις καὶ ὁ Γεώργιος λέγει εἰς τὸν πρωθυπουργόν:

– Κύριε Πρόεδρε, μείνατε. Ἐπιθυμῶ νά ὁμιλήσωμεν ἰδιαίτερος.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἰδιαίτερας συζητήσεως προσέρχεται ὁ Πάλαιρετ καὶ ὁ στρατηγὸς Οὐῖλσον. Τί εἰπώθη δέν εἶναι γνωστόν μετὰ βεβαιότητος. Ξέρομεν μόνον, πῶς οἱ Ἕλληνοι ἐζήτησαν νά μὴ συνθηκολογήσωμεν, ἂν δέν ἀπεχώρουν. Ὁ Μανιαδάκης μοῦ εἶπε, ὅτι ὁ Κοριζῆς θά διεμαρτυρήθῃ εἰς αὐτούς, διότι δέν ἔφεροντάς δυνάμεις πού τοῦ εἶχον ὑποσχεθῇ. Θά τοὺς εἶπε ἀκόμη, ὅτι τὸν ἐξηπάτησαν καὶ ὅτι δέν θυσιάζει Ἕλληνας διὰ νά σωθοῦν οἱ Ἕλληνοι. Παρεξηγήθησαν. Ὁ Βασιλεὺς ἔκλεισε τὴν συζήτησιν τεθεὶς μέ τὸ μέρος τῶν Ἑλλήνων. Ἀποτεινόμενος εἰς τὸν Κοριζῆ τοῦ εἶπε ἐπιμητικῶς:

– Τό βέβαιον εἶναι, κ. Πρόεδρε, ὅτι ἡ κατάστασις διέφυγε ἀπὸ τὰ χέρια σας!

Οἱ Ἕλληνοι ἠγέρθησαν καὶ ἀπῆλθον. Ὁ Βασιλεὺς ἔμεινε μόνος μέ τὸν Κοριζῆ. Κανείς ἀπολύτως δέν γνωρίζει τὴν συνομιλίαν των. Αἱ διαδόσεις στεροῦνται βάσεως. Εἶναι ἀ-

πλαϊ ὑποθέσεις. Ὁ Κοριζῆς ἐξέρχεται μετ' ὀλίγον ἀπὸ τὸ βασιλικόν γραφεῖον πελιδνός, ὅπως διηγούνται ὅσοι τὸν εἶδαν. Λαμβάνει ἐν τάχει, πῦλον καὶ ἐπενδύτην καὶ ἀπέρχεται, ἐν βίᾳ, ἀπὸ τὸ ξενοδοχεῖον τῆς Μ. Βρεταννίας. Φθάνει εἰς τὴν οἰκίαν του. Λέγει εἰς τὴν σύζυγόν του νά μὴν τὸν ἐνοχλήσουν, ἐπειδὴ ἐσκόπευε νά συντάξῃ μίαν σπουδαίαν ἐπιστολήν καὶ κλείνεται εἰς τὸ γραφεῖον του.

Κάτι δέν βαίνει καλῶς. Κάτι ἀνησυχεῖ τὸν Γεώργιον. Καλεῖ τὸν Ι. Διάκον παρασκηνιακὴν φυσιογνωμίαν καὶ τοῦ δίδει ἐντολήν νά μεταβῇ ἀμέσως εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ πρωθυπουργοῦ καὶ νά τὸν φέρῃ ὀπίσω, διότι ὑπάρχει ἐπείγουσα ἀνάγκη. Ὁ Διάκος σπεύδει. Ἀλλὰ δέν προλαμβάνει. Ὁ Κοριζῆς ἠτοκτόνησε μέ δυὸ σφαίρας εἰς τὴν καρδίαν. Ἡ συγκλονιστικὴ εἰδησις φθάνει εἰς τὸ Στρατηγεῖον. Οἱ ὑπουργοὶ περικυρρίζουν τὸν Βασιλέα, διὰ νά μάθουν τί εἶχε συμβῇ. Διηγούνται πῶς ὁ Γεώργιος, κατασυγκινημένος καὶ κάτωχρος ἐψέλισεν: «Εἶναι τραγικόν, εἶναι ἀπίστευτον. Δέν τοῦ εἶπα τίποτε ὥστε νά τοῦ κακοφανῇ. Ἐνῶ μιλούσαμε, ξαφνικὰ μοῦ φίλησε τὸ χέρι καὶ σηκώθηκε νά φύγῃ, λέγοντας ὅτι πάει σπίτι του δι' ὑποθέσεις του».

Ἡ αὐτοκτονία δέν ἀνηγγέλθη, διὰ νά μὴν καταρρεύσῃ τελείως τὸ ἠθικόν τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ στρατοῦ. Ἡ ἀνακοίνωσις πού ἐξεδόθη ἔλεγε:

«Τὴν 4ην ἀπογευματινὴν ὥραν ἀπεβίωσεν αἰφνιδίως ὁ Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως Ἀλέξανδρος Κοριζῆς. Οὕτως ἐντὸς τριμήνου, δεύτερος Ἕλλην Πρωθυπουργός πίπτει εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ καθήκοντος, ἀναλώσας ὅλας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς πατρίδος. Ἡ Αὐτοῦ Μεγαλειότης ὁ Βασιλεὺς ἐκάλεσεν εὐθύς ὡς ἐγνώσθη τὸ φοβερόν ἄγγελμα διαφόρους προσωπικότητας, τῶν ὁποίων ἤκουσε τὰς γνώμας. Ἡ νέα ἐθνικὴ κυβέρνησις θέλει καταρτισθῇ καὶ

ἀναγγελθῇ τάχιστα..

Μέ τόν θάνατο τοῦ Κοριζῆ, ἐτελείωσε καί τό καθεστῶς τῆς 4ης Αὐγούστου. Κατέρρεεν καί ἡ Ἑλλάς...

Αἱ ἱστορίαι ξένων συγγραφέων, πού κυκλοφοροῦν διά τόν Β' Παγκόσμιον πόλεμον εἶναι μεροληπτικά καί σχεδόν ὅλαι τῶν ἀναφέρουν τήν συμμετοχήν τῆς Ἑλλάδος εἰς τόν πόλεμον ὡς ἀπλοῦν ἐπεισόδιον. Ἀφιερῶνουν ὀλίγας σελίδας δι' ἡμᾶς, πού ἐπολεμήσαμεν ἑπτὰ μῆνας καί δυσαναλόγως περισσοτέρας, διά κράτη πού διελύθησαν εἰς μερικάς ἡμέρας. Διά κάποια φρούρια τῆς Ὁλλανδίας ἢ τοῦ Βελγίου, πού οἱ Γερμανοὶ ἀλεξιπτωτισταὶ κατέλαβον ἐντός ὀλίγων ὥρων γίνονται ἐκτενεῖς περιγραφαί, ἐνῶ διά τήν «ἐξαιρέτον γραμμὴν Μεταξᾶ» (Καρτιέ) ὅπου εἰς τὰ ὀχυρά Ροῦπελ, Ἰστίμπεη, Περιθῶρι, Πυραμιδοειδές, Ἐχίνος, Κελκαγιά, Παλιουρῶνες, Νυμφαῖο, Λίσσε κ.λ.π. ἠττήθη, διά πρώτην φοράν, ὁ Γερμανικὸς στρατός, παραλείπονται τά χρονικά. Ὡστόσο, ὀφείλομε νά παραδεχθῶμεν, ὅτι μᾶς ἐπαινοῦν μέ ἐλαχίστους μέν, ἀλλὰ θερμοῦς λόγους.

Ὁ Μεταξᾶς, πού εἶχεν ἀντιτείνει εἰς τόν Ἀξονα τό ἡρωϊκόν: «*Alors, c'est la guerre!*» ἀναφέρεται καί τιμᾶται ἀπὸ τοὺς διαπρεπεῖς ξένους ἱστορικοὺς.

Ἡ 28η Ὀκτωβρίου καί ὁ πόλεμος τῶν ὀχυρῶν καί τῆς Κρήτης εἶχον ἐπίπτωσιν εἰς τήν ἐξέλιξιν τοῦ πολέμου, εἰς διαστάσεις πού προσδιώρισεν ἡ στρατιωτικὴ ἱστορία. Ἡ πολιτικὴ ἱστορία θέλει νά διευκρινίσῃ, ὅτι ὁ πόλεμος ἐγίνε ἀπὸ τοὺς Ἰταλοῦς, ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἀνάγκη καί μόνον ὑπεχρέωσε τοὺς Γερμανοὺς νά ἐπιτεθοῦν ἐναντίον μας, «χωρὶς ποτέ ἡ Γερμανία νά ἔχῃ τίποτε νά μοιράσῃ μέ τήν Ἑλλάδα» («Ἱστορία ἀνθρωπότητος», Βάν Λούν). Τοῦναντίον ἡ

Ἰταλία εἶχε πολλά καί ἀπό καιροῦ. Θέτομεν, λοιπόν, ἀμέσως τό ἐρώτημα: Διά τόν πόλεμον πταῖουν οἱ Ἰταλοί ἢ ὁ Φασισμός;

Ὁ Φασισμός ἀποτελεῖ ἰδεολογίαν μέ πολιτικόν, κοινωνικόν καί οἰκονομικόν περιεχόμενον. Ἄν, τώρα, τήν ἰδεολογίαν αὐτήν εἶχαν οἱ Ἰταλοί, ὅταν μᾶς ἐπετέθησαν, φρονοῦμεν, ὅτι δέν πταίει ἡ ἰδεολογία ἀλλά οἱ Ἰταλοί. Ὅπως δέν πταίει ἡ δημοκρατία, ἀλλά οἱ Ἀγγλοι, πού ἀπηγγόνιζαν τοὺς ἀγωνιστάς τῆς ΕΟΚΑ. Ὅλοι ἐμεῖς κατηγοροῦμε τοὺς Ἀγγλους, πού ἐδολοφόνουν τοὺς Κυπρίους πατριώτας καί κανεῖς ἐξ ἡμῶν δέν κατηγορεῖ, διά τὰ ἐγκλήματα ἐκεῖνα, τήν δημοκρατίαν, πού εἶχαν ὡς πολίτευμα οἱ Ἀγγλοι. Αὐτό εἶναι δίκαιον καί πολύ λογικόν. Θά πρέπει νά τό ἐφαρμόζωμε καί εἰς τήν περίπτωσιν τοῦ Φασισμοῦ. Ὀφείλομεν, δηλαδή, νά ἐπικρίνωμεν τοὺς Ἰταλούς καί ὄχι τόν Φασισμόν, πού εἶχαν, τότε, ὡς πολίτευμα. Ἡ ἀλήθεια κραυγάζει ἀφ' ἐαυτῆς. Ὁ πόλεμος ἦτο Ἑλληνοἰταλικός καί ὄχι Ἑλληνοφασιστικός!

Δέν πιστεύω καθόλου, οὔτε δέχομαι διά συζήτησιν τήν ἐτοιμόρροπον θεωρίαν, ὅτι ὁ Ἰταλικός λαός δέν ἤθελε νά πολεμήσῃ καί τόν ὑπεχρέωσαν οἱ φασίσται. Πταῖουν ἀπολύτως οἱ Ἰταλοί, διά δύο λόγους. Πρῶτον καί κύριον, διότι καί οἱ φασίσται ἦσαν Ἰταλοί, Ἰταλικώτατοι μάλιστα καί δέν δύναται ἓνα ἔθνος νά ἀποσεῖῃ τὰς ἱστορικές του εὐθύνas, ἐπιρρίπτων αὐτάς εἰς συγκεκριμένον μέρος τοῦ λαοῦ του, δῆθεν ἰδεολογικῶς διάφορον ἢ ἀντίθετον ἀπό τήν μεγάλην ἐθνικήν μάζα. Ἄλλωστε οἱ Ἰταλοί ἐπεθύμουν τόσον τόν Φασισμόν, ὥστε νά ἀποτελῇ τήν καθολικήν καί ἐπίσημον ἰδεολογίαν των.

Λαμβάνω πρὸς ἐνίσχυσίν μου ἓνα κείμενον προσιτόν εἰς τόν ἀναγνώστην. Ἡ «Μεγάλη Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαίδεια», εἰς τήν λέξιν «Φασισμός», μᾶς πληροφορεῖ, ἀπό τήν πρό τοῦ πολέμου ἐποχήν (πράγμα πού ἔχει ἀξία, διότι δέν ἐγγράφη ὑπό τήν ἐπίδρασιν τῆς μεταπολεμικῆς ἀντιφασιστικῆς προπαγάν-

δας) ότι: «Ὁ Φασισμός, ὅστις κατὰ τὰ πρῶτα τῆς ἐμφανίσεώς του ἔτη ἦτο μᾶλλον ἀντιπαθὴς παρὰ τῷ Ἰταλικῷ λαῷ, προϊόντος τοῦ χρόνου καὶ λόγῳ τῶν ἐπιτυχιῶν, ὅς ἐν γένει ἔσχεν, ἔφθασε νὰ γίνῃ ἀσμένως ἀσπαστός παρὰ τῆς μεγάλης πλειονότητος τοῦ Ἰταλικοῦ λαοῦ...».

Κρεμώντες ἀνάποδα τὸν Μουσσολίνι οἱ Ἰταλοὶ δέν ἐξιλεώνονται δι' ὅσα διέπραξαν εἰς βάρος μας. Διὰ κανένα λόγον δέν πρέπει νὰ τοὺς χορηγήσωμεν “συγχωροχάρτι”, μέ τὴν ἐπιτόλαιον ἀντίληψιν, ὅτι ἔπταιαν οἱ φασίσται.

Τὰ φιλοπόλεμα καὶ ἐπεκτατικὰ αἰσθήματα τῶν Ἰταλῶν ἦσαν παλαιόθεν γνωστά, ὥστε, ἐπὶ Φασισμοῦ, νὰ ἔχωμεν ἐκδήλωσιν καὶ ὄχι δημιουργίαν των. Ὁ Γ. Παπανδρέου, εἰς μίαν ἀξιόλογον μελέτην του, πού ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν «Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν» (τεῦχος Δεκ. 1916), ἀνέλυσε μέ συνοπτικὴν ἀκρίβειαν τὴν φύσιν τῶν Ἰταλῶν, πού ἐμφορσύνται ἀπὸ «πανιταλισμόν, μέ τό παλαιόν ὄνειρον τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, μέ τάσεις κυριαρχίας τῆς Μεσογείου...». Θέλετε ἄλλην ἀπόδειξιν, ὅα αὐτὰ πού ἐξήτουν οἱ Ἰταλοὶ ὥς φασίσται, τὰ ἐξήτουν καὶ ὥς δημοκράται;

Ἡ πολιτικὴ ἱστορία, ἡμέρα πρὸς ἡμέραν, γράφεται διαρκῶς ἀντακειμενικώτερον. Ἐχει ἤδη παραδεχθῇ, μετὰ ἀπὸ ὅσα συνέβησαν τὰ τελευταῖα εἴκοσι ἔτη, ὅτι εἰς τὸν Β' Παγκόσμιον Πόλεμον, ὅπως καὶ εἰς τὸν Πρῶτον εἴχαμε σύγκρουσιν συμφερόντων μεταξὺ κρατῶν. Μολοντούτο, οἱ Σύμμαχοι ὡμίλησαν περὶ ἐλευθερίας (!) καὶ κατηγορήσαν τὸν Χίτλερ, ὅτι ἐπεδίωκε νὰ κατακτήσῃ τὸν κόσμον καὶ νὰ κατασπρέψῃ τὸν πολιτισμόν. Εἶναι πρὸς τιμὴν τοῦ Τσῶρτσιλ, πού δέν ἔκρυβε τὸν κυνισμό του εἰς τό παζάρευμα τῶν λαῶν. Εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του περιγράφει ὅτι, μοιράζοντες τοὺς λαοὺς ὥς κατσικοπρόβατα, ἔλαβεν τεμάχιον χάρτου καὶ ἔγραψε τὰ ἀκόλουθα ποσοστά κυριαρχίας ἐπὶ τῶν λαῶν, πού ἡ Ἀγγλία

ήγωνίζετο διά τήν «ἐλευθερία» τους:

Ρουμανία: Ρωσία	90%
Ἄλλοι	10%
Ἑλλάς: Μ. Βρετανία	90%
(μέ τή σύμφωνη γνώμη τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν)	
Ρωσία	10%
Γιουγκοσλαβία	50 - 50%
Οὐγγαρία:	50 - 50%
Βουλγαρία: Ρωσία	75%
Ἄλλοι	25%

– Ἐσπρωξα αὐτό τό χαρτί πρὸς τό μέρος τοῦ Στάλιν, πού ἐν τῷ μεταξύ εἶχε ἀκούσει τήν μετάφρασίν του. Ἐπηκολούθησε μιά στιγμαία σιωπή. Κατόπιν πήρε τό μπλέ μολύβι του καί σημάδεψε τήν ἀκρη τοῦ χαρτιοῦ, σπρώχνοντάς το πίσω σέ μάς.

... Τό σημαδεμένο ἀπό τόν Στάλιν χαρτί παρέμενε στό κέντρο τοῦ τραπεζιοῦ. Ἐπειτα ἀπό λίγο εἶπα: «Δέν θά κρινόταν μᾶλλον κυνικό ἂν ἐδημιουργήτο ἡ ἐντύπωσις πὼς ξεμπλέξαμε μέ αὐτά τά θέματα, τά τόσο μοιραῖα γιά ἑκατομμύρια ἀνθρώπων, μέ μιά μονοκονδυλιά; Ἄς τό κάψουμε καλύτερα». «Ὁχι, κρατεῖστε το σεῖς», εἶπε ὁ Στάλιν.

Χρειάζονται σχόλια;

Ἄς ἔλθωμεν τώρα εἰς ὠρισμένα σημεῖα πού πρέπει, ὁλοκληρώνοντες τό βιβλίον, νά μὴ λησμονήσωμεν.

Τήν 7ην Νοεμβρίου 1927 εἰς τήν Θεσσαλονίκην ἐδόθη πρὸς τιμήν τοῦ Μεταξᾶ, Ἀρχηγοῦ τοῦ Κόμματος τῶν Ἐλευθερο-

φρόνων, ἓνα γεῦμα, ὅπου ἐξεφώνησε πολιτικόν λόγον. Μεταξὺ τῶν ἄλλων εἶπε καί τό ἐξῆς:

«... Ἐξω τῶν θυρῶν τοῦ κόμματος ἡμῶν μαίνεται ἡ δημοκοπία, ἡ ὕβρις καί ἡ διαβολή, ἀλλά καί τοῦτο καί μόνον ἀρκεῖ, καί ἂν ἀκόμη δέν ὑπῆρχεν ὁλόκληρον τό κόμμα συσσωματωμένον εἰς τήν σημαίαν του μέ ὅλον τό σθένος τό ὁποῖον ἔχει εἰς τήν ψυχήν του, τοῦτο καί μόνον, ὅ,τι συμβαίνει ἀπό τούς ἀντιπάλους ἡμῶν, ἡ ὕβρις καί ἡ διαβολή ἡ καθημερινή, ἡ μή σεβομένη οὐδέν, τοῦτο θά ἤρκει ν' ἀποδείξῃ πόσον εἴμεθα ἰσχυροί, διότι μόνον τούς ἰσχυροὺς ὕβριζουσιν, τούς δέ ἀνίσχυρους τούς οἰκτεῖρουν καί τούς ἐλεοῦν...».

Ἄς ἔχουν, λοιπόν, κατά νοῦν οἱ φίλοι τῆς ἀλήθειας καί ὁπωσδήποτε, ὅλοι οἱ Μεταξικοί, ὅτι τό μῖσος πού ἐκδηλώνουν μέ ὕβρεις καί συκοφαντίας ἐναντίον τοῦ Μεταξᾶ σήμερα οἱ ἐχθροί του, σημαίνει αὐτό ἀκριβῶς: ὁ Μεταξᾶς εἶναι ἰσχυρός! Τόν φοβοῦνται καί νεκρόν. Διότι ἀπέθανεν ὡς ἄνθρωπος, ἀλλά ζῇ ὡς Ἰδέα. Ὅταν, ἐπομένως, κτυποῦν τόν Μεταξᾶ, δέν κτυποῦν τό νεκρόν ἄτομον, ἀλλά τήν ζωντανήν ἰδεολογίαν, πού ἐπαξίως ἐξεπροσώπησε καί ἐφήρμοσε, πρὸς δόξαν τῆς Ἑλλάδος.

Θά ἀπαντήσω εἰς τὰς κατασκευασμένας κατηγορίας, πού τοῦ ἐκτοξεύουν, μέ ὀλίγα πειστικά λόγια. Διατείνονται, ὅτι ὡς φιλογερμανός, δέν θά ἐπολέμει τόν Ἄξονα. Οἱ Ἀγγλοι, πού ἐγνώριζαν καλλίτερα ἀπὸ κάθε ἄλλον τὰς προθέσεις τοῦ Μεταξᾶ, τόν ἐτίμησαν τήν ἐποχή τοῦ «θανάτου» του, ἀναρτῶντες μεσισιτίους τὰς σημαίας των, εἰς ὀληντὴν Ἀγγλίαν! Κατὰ τήν μακραιώνα ἱστορίαν της, ἡ βρετανικὴ σημαία μόνον δύο φορές ἀνηρτήθη μεσισιτίως εἰς ἐνδειξιν πένθους, διὰ θάνατον ξένου. Ἡ μία ἦτο διὰ τόν Μεταξᾶν. Θά ἐτίμων ποτέ τοιοῦτο τρόπος οἱ Ἀγγλοι ἓνα φιλογερμανόν; Τό ὅτι ὁ Μεταξᾶς

έτρεφε αγάπην διά τούς Γερμανούς δέν εἶναι έντροπή, οὔτε σημαίνει πώς θά έπρόδιδε τήν Ἑλλάδα. Φαίνεται πώς οἱ αντίπαλοί του κρίνουν έξ ιδίων τά αλλότρια. Ὑπάρχουν ἄλλωστε τόσα κείμενα, πού πείθουν μέ τήν πλέον ἀπόλυτον βεβαιότητα, ὅτι ὁ Μεταξᾶς θά ἐμάχετο σκληρῶς κατά τῶν Γερμανῶν, ὥστε δέν χωρεῖ συζήτησις.

Μολαταῦτα εἶναι σκόπιμον νά ἀναφέρωμεν, διά νά μάθουν οἱ νέοι καί νά θυμηθοῦν οἱ παλαιοί, πώς οἱ ἐχθροί τοῦ Μεταξᾶ, πού τώρα τόν συκοφαντοῦν ὅτι δέν θά ἐπολέμει, τότε τόν κατηγοροῦν, διότι ἐπολέμησεν... Ὁ Πλαστήρας π.χ., ἔγραφε εἰς τήν πασίγνωστον ἐπιστολήν του: «... τό σεσηπός καθεστώς τῆς 4ης Αὐγούστου, ὄχι μόνο ἐτόλμησε νά κηρύξη τόν πόλεμο ἐναντίον δύο πανίσχυρων αὐτοκρατοριῶν ἐν ᾧρα παντελοῦς ἀδυναμίας τῆς Ἀγγλίας καί κατέστρεψε τό ἔθνος...» καί οἱ κομμουνισταί, μέ ἄλλην ἐπιστολήν (26 Νοεμ. 1940), τοῦ Γενικοῦ Γραμματέως των Ν. Ζαχαριάδη, ὑπεστήριζαν ὅτι: «Ἐνάντια στή θέληση τοῦ λαοῦ ὁ Μεταξᾶς ἔκανε καί κάνει τόν πόλεμο ἐνάντια στήν Ἰταλία σάν μιᾷ ἐπιχείρηση ἀντιλαϊκή - πλουτοκρατική - καταχτητική - φασιστική - ἱμπεριαλιστική! Διαβάστε ἀκόμη καί τόν «Ριζοσπάστη» (28 Δεκ. 1945), ἢ τήν «Κομμουνιστική Ἐπιθεώρηση» (τεύχος Ἰουλίου 1942), διά νά ἰδῇτε πώς οἱ ἐντόπιοι μπολσεβίκοι, μέ ὑπογραφήν τοῦ Γενικοῦ των Γραμματέως καί πάλιν ἰσχυρίζοντο, διά τό ἔπος τῆς Ἀλβανίας: «Ὁ Μεταξᾶς ἀπό τήν πρώτη στιγμή ἔκαμε πόλεμο φασιστικό, κατακτητικό πόλεμο!»

Αὐτά εἶναι γραπτά, πού ἔχουν μείνει καί πού χαρακτηρίζουν τούς δημιουργούς των, ὡς κοινούς προδότας. Λέγουν, ἀκόμη, ὅτι τό «ΟΧΙ» δέν τό εἶπε ὁ Μεταξᾶς, ἀλλά ὁ λαός. Δέν ἔχω ἀντίρρησην ὅτι ὁ λαός εἶπε ΟΧΙ, ὅτι ὁ λαός ἐπολέμησεν. Ὁ ἴδιος, μάλιστα, ὁ Μεταξᾶς, ἀπεκάλει τόν Ἑλληνικόν λαόν «μεγάλον». Ἀλλά τόν λαό, ποῖος τόν ὠργάνωσε; Ποῖος τόν ἐξώπλισε; Ποῖος ἐξεπόνησε τά σχέδια τῶν ἐπιχειρήσεων;

Ποῖος τοῦ ἔδωσεν Ἐθνικόν Φρόνημα; Ποῖος τοῦ προσέφερε τόσα ἄλλα ἀπαραίτητα διὰ τόν ἀγῶνα καί τήν νίκην; Ἡ ζωὴ διδάσκει πῶς ἡ ἡγετική προσωπικότης γράφει τήν ἱστορίαν. Ὅταν δέν ὑπάρχη αὐτὴ ἡ προσωπικότης, τότε οἱ λαοὶ εἶναι μᾶζαι, ὄχλοι ἀνίκανοι νά κατευθυνθοῦν μέ συντονισμένην προσπάθειαν, πρὸς ἔθνικόν σκοπόν.

Εἰς τὸ ἐρώτημα ποῖος εἶπε τὸ «ΟΧΙ», ἐπικαλοῦμαι τήν μαρτυρίαν ἑνὸς δημοκράτου, τοῦ κ. Π. Κανελλοπούλου, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ ἔργο του «Τὰ χρόνια τοῦ Μεγάλου Πολέμου», γράφει:

«Πρέπει νά εἴμεθα χωρὶς ἄλλο εὐγνώμονες εἰς τόν Ι. Μεταξᾶ, διότι εἶπε ὁλομόναχος εἰς τὸ σκοτάδι τῆς νυκτός τὸ μέγα ΟΧΙ. Λέγουν ὅσοι ἀντικρῦζον μέ ἐμπάθεια καὶ αὐτὰ τὰ γεγονότα τῆς ἱστορίας, ὅτι τὸ ΟΧΙ δέν τὸ εἶπε ὁ Μεταξᾶς, ὅτι τὸ εἶπεν ὁ Ἑλληνικὸς λαός. Ναι, τὸ εἶπεν ὁ Ἑλληνικὸς λαός, ἀλλὰ ἀφοῦ τὸ εἶχεν πῇ ὁ Μεταξᾶς. Ἐάν ἔλεγεν ὁ Μεταξᾶς ΝΑΙ, πῶς θά ἔλεγεν ΟΧΙ ὁ Ἑλληνικὸς λαός, πού θά ξυπνοῦσε ἀργότερα; Θά τὸ ἔλεγε βέβαια μέσα του καὶ θά τὸ ἐξεδήλωνε ἐμπρακτα ὅταν θά ὠργάνωνεν μυστικά τήν ἀντίστασίν του, ἀλλὰ ἡ Ἀλβανικὴ ἐποποιΐα δέν θά ἐγράφετο ποτέ. Ἄς εἴμεθα λοιπὸν τίμιοι ἀπέναντι τῆς ἱστορίας. Τὸ μέγα ΟΧΙ εἶναι πράξις τοῦ Ι. Μεταξᾶ».

Λέγουν, κάποιοι συκοφάνται, διὰ τοὺς ἐράνους ὑπὲρ τῆς Ἀεροπορίας. Ὅτι, δηλαδή, ἐγιναν τάχα καταχρήσεις στὰ χρηματικά ποσά, πού εἶχαν συγκεντρωθῇ. Πλανῶνται πλάνην οἰκτρὰν, διότι ὁ Μεταξᾶς ὑπῆρξεν ἀπὸ τοὺς πλέον τιμίους Ἑλληνας πολιτικούς. Ἐπὶ 4ης Αὐγούστου ἡ διαχείρισις τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν ἦτο ἱερὰ ὑπόθεσις. Ὅλοι οἱ συνεργάται τοῦ Μεταξᾶ, ἔφυγαν ἀπὸ τήν ἐξουσίαν πτωχότεροι. Οἱ ἐχθροὶ του, ὅμως, κρίνοντες ἀπὸ τὰς ἰδικὰς τῶν ιδιότητας,

συνεκρότησαν 'Ανακριτικές 'Επιτροπές καί ἐσκάλισαν τήν περιουσίαν τοῦ Μεταξᾶ ἀπό τότε πού... ἐγεννήθη, τῆς συζύγου του, τῶν συγγενῶν του. Τά ἴδια ἐνήργησαν καί εἰς τά ποσά τοῦ ἐράνου ὑπέρ τῆς ἀεροπορίας. 'Εν τέλει, μέ τήν ὑπ' ἀριθμόν 105 ἀπόφασίν της ἡ 'Ανακριτική 'Επιτροπή 'Ελέγχου Περιουσιῶν ἀπεφάνθη, τήν 31ην Αὐγούστου 1942, ὅτι «τά ἐν τῷ σκεπτικῷ ἀναφερόμενα περιουσιακά στοιχεῖα ἐτέθησαν ὑπ' αὐτῶν κατὰ θεμιτόν καί νόμιμον τρόπον». Μάλιστα, τά ἔξοδα τοῦ ἐλέγχου κατελογίσθησαν εἰς τό Δημόσιον.

Οἱ ὁπαδοί τῆς λάσπης, ἐδέχθησαν ἓνα ἀκόμη πλῆγμα μέ τήν ὑπ' ἀριθμόν 99 ἀπόφασιν τῆς 'Ανακριτικῆς 'Επιτροπῆς, πού ἀπασχολήθη ἐξονυχιστικῶς διά τήν ἀνακάλυψιν ἀτασθαλιῶν εἰς τήν διαχείρισιν τῶν χρημάτων τοῦ ἐράνου διά τήν 'Αεροπορίαν. 'Η 'Επιτροπή, μολοντί εἶχε ἐπηρεασθῇ ἀπό τάς σκοπίμους διαδόσεις, ἀπεφάνθη ὅτι «οὐδέν ἀπολύτως προέκυψε εἰς βάρος τῶν κατηγορουμένων...».

«... Καί εἰδικώτερον, καθ' ἃ προκύπτει ἐκ τῆς ἐνεργηθείσης ἀνακρίσεως, ὅσον μέν ἀφορᾷ εἰς τήν ὑπαρξίν καταχρήσεων κατὰ τήν διαχείρισιν τῶν χρημάτων αὐτῶν, δέν ἦτο δυνατόν νά λάβῃ χώραν, δεδομένου ὅτι τά χρήματα ταῦτα κατετίθεντο ἐν ἰδιαιτέρῳ λογαριασμῷ παρά τῇ 'Εθνικῇ Τραπεζῇ τῆς 'Ελλάδος, ἥτις καί ἐνήργει ἐκάστοτε τάς πληρωμάς πρός τοὺς δικαιούχους, τήν ἀνυπαρξίαν δέ ἀπό ἀπόψεως ταύτης, διεπίστωσεν ἀπολύτως καί ἡ ἀπό 12 'Ιουλίου ἐκθεσις τῆς ἐνεργησάσης σχετικόν ἑλεγχον τῶν χρημάτων τῆς 'Αεροπορίας, Τριμελοῦς 'Εξελεγκτικῆς 'Επιτροπῆς.

Διὰ ταῦτα

»'Ιδοῦσα τό ἄρθρον 5... ἀποφαίνεται ὅτι δέν συντρέχει περὶπτωσης παραπομπῆς εἰς δίκην...».

Ἔτσι κατέρρευσε ἄλλη μιά συκοφαντία.

Λέγουν, καί αυτό ἀληθεύει ἀπολύτως, ὅτι ὁ Μεταξᾶς κατήργησε τόν κοινοβουλευτισμόν. Αὐτό δι' ἡμᾶς δέν εἶναι κατηγορία, εἶναι ἔπαινος. Ἐχετε ποτέ ἀναρρωτηθῇ τί πράγματι εἶναι ὁ κοινοβουλευτισμός; Δέν θά σᾶς τό εἰπω ἐγώ. Οὔτε θά καταφύγω εἰς ἀντιδημοκρατίας. Θά δώσω τόν λόγον εἰς ἓνα δημοκράτην, ἑβραῖον καί πρόεδρον τῶν σιωνιστῶν, ὥστε νά ἀποκλείεται νά εἶναι ναζιστής καί πού τό Πανεπιστήμιον τῶν Ἀθηνῶν ἔχει πρό πολλοῦ ἀνακηρύξει ἐπίτιμο διδάκτορα. Εἶναι ὁ Μάξ Νορντάου (πραγματικόν ὄνομα: Σίμων Σούντφελντ) πού εἰς τό βιβλίον του «Τά κατά συνθήκην ψεύδη» ἔχει περιλάβει διά τόν κοινοβουλευτισμόν, μέ κάθε ἄλλο παρὰ κολακευτικούς λόγους, τά παρακάτω:

«... Στό πρόγραμμα καί στίς ἀγορεύσεις του ὁ βουλευτής, ὅταν ζητάει ψήφους τῶν ἐκλογέων του ὑπόσχεται πάντα τό γενικό καλό, γιά τό ὁποῖο λέει, θά ἐργασθῇ καί θά θυσιάσῃ τά δικά του συμφέροντα μπρός στά συμφέροντα τοῦ λαοῦ. Ὅλα αὐτά ὅμως εἶναι τυπικά λόγια πού δέν τά πιστεύει οὔτε κι ὁ πιό ἀφελής κι ὁ πιό εὐκολόπιστος ἐκλογεύς. Τί εἶναι γιά τόν βουλευτή τό γενικό καλό καί τό δημόσιο συμφέρον;

Καθαρή ὑπόθεση κωμωδίας. Ὁ βουλευτής θέλει νά ὑψωθῇ, κι ὁ ἐκλογεύς πρέπει νά γίνῃ τό σκαλοπάτι του. Ὁ λαός ἔχει ὑποχρέωση νά ἐργασθῇ γι' αὐτόν. Ὀνομάσανε τοὺς ἐκλογεῖς ζῶα πού ψηφίζουν ἐξαιρετικά σωστή ἢ ὀνομασία αὐτή. Ὁ κοινοβουλευτισμός δημιουργεῖ συνθήκες ἀνάλογες μέ κείνες τῆς πατριαρχικῆς ἐποχῆς. Οἱ βουλευτές καταλαμβάνουν τίς θέσεις τῶν πατριαρχῶν ἢ δύναμή τους στηρίζεται πάνω στά πλούτη τους πού ἀποτελοῦνται ἀπό μεγάλα κοπάδια. Μόνο πού τά κοπάδια αὐτά δέν τ' ἀποτελοῦνε πιά σήμερα πραγματικά κτήνη, ἀλλά ζῶα μετακομίσιμα, πού τήν ἡμέρα τῶν ἐκλογῶν, ρίχνουν τό ψηφοδέλτιό τους μέσα

στην κάλπη.

Ὁ πολιτικός λοιπόν, δέν ἔχει ἄλλο σκοπό στά ἔργα του ἀπ' τήν ἱκανοποίηση τοῦ ἐγωΐσμοῦ του. Γιά νά φτάσει σ' αὐτό τό σκοπό ἔχει ἀνάγκη ἀπ' τήν ὑποστήριξη τοῦ πλήθους. Τήν ὑποστήριξη λοιπόν αὐτή δέν τήν πετυχαίνει ἀλλοιῶς, παρὰ μέ ὑποσχέσεις καί λόγους πομπῶδεις, πού τοὺς ἀπαγγέλλει μηχανικά, ὅπως ὁ ζητιάνος λέει τό «πάτερ ἡμῶν». Ὅταν ἀναγορευθῇ βουλευτής ἀπ' τοὺς ἐκλογεῖς του, ἱκανοποιεῖται ἡ φιλοτιμία του καί τό πλήθος ἐξαφανίζεται μπροστά ἀπ' τά μάτια του καί δέν θ' ἀπασχολήσει πιά τό μυαλό του, παρὰ ὅταν φοβηθῇ μή χάσει τή δύναμη. Γιά νά τή διατηρήσει τότε, θά ἐπαναλάβει ὅ,τι ἔκαμε γιά νά τήν ἀποκτήσει. Ἀνάλογα μέ τίς περιστάσεις, θ' ἀρχίσει ξανά τό κομπολοῖ τῶν ὑποσχέσεων, πομπῶδεις φράσεις ἢ θ' ἀπειλήσει μέ τίς γροθιές του ὅσους μουρμουρίζουν ἐναντίον του. Κι αὐτός ὁ φαῦλος κύκλος ἀπό κύριες προτάσεις καί λογικά συμπεράσματα εἶναι αὐτό πού ὀνομάζεται κοινοβουλευτισμός.

Εἶναι ἀρκετό νά παρατηρήσει κανεῖς ἀπό κοντά καί λεπτομερειακά τοὺς τροχοὺς τῆς πολιτικῆς μηχανῆς, γιά ν' ἀναγνωρίσει ὅτι στήν πράξη ὁ κοινοβουλευτισμός ψεῦδεταί ἀδιάντροπα πρὸς τή θεωρία του.

Πῶς γίνεται κανεῖς βουλευτής; Βρίσκουνε οἱ ἐκλογεῖς ἕναν τίμο καί φρόνιμο ἄνδρα καί τόν παρακαλᾶνε νά τοὺς ἀντιπροσωπεύσει στό Κοινοβούλιο; Αὐτό γίνεται τόσο σπάνια καί μέ τέτοιες συνθήκες πού ἀφαιροῦνε τή σπουδαιότητά του. Συνήθως τὰ πράγματα συμβαίνουν διαφορετικά. Κάποιος φιλόδοξος παρουσιάζεται μπροστά στοὺς συμπολίτες του καί γυρεύει νά τοὺς πείσει, ὅτι πιά πολύ ἀπό κάθε ἄλλον, ἀξίζει αὐτός τήν ἐμπιστοσύνη τους. Ποιό λόγο ἔχει νά τό κάνει αὐτό; Μήπως ἔχει ζωηρό πόθο νά φανεῖ χρήσιμος στό γενικό καλό; Ποιός θά τό πιστέψει; Ὑπάρχουνε βέβαια καί

τέτοιοι άνθρωποι πού θυσιάζονται για τό σύνολο. Αὐτοί ὅμως εἶναι πολύ σπάνιοι στήν ἐποχή μας. Ἄνθρωποι μέ τόσο εὐγενικό χαρακτήρα δέν ἐκτίθενται ἐκούσια στίς διάφορες ἐνοχλήσεις ἐνός ἐκλογικοῦ ἀγώνα. Μποροῦν νά ὑποφέρουν καί νά πεθάνουν ἀκόμα γιά τήν ἀνθρωπότητα, ποτέ ὅμως δέν θά λέγανε χυδαῖα κομπλιμέντα σέ μιᾶ ἀνόητη συγκέντρωση ἐκλογέων. Οἱ μεταρρυθμιστές κι οἱ μάρτυρες μπερδεύονται σιγήθως μέ τό πλήθος, γιά νά τό διορθώσουν καί νά τοῦ ὑποδείξουν τά ἐλαττώματά του, καί ποτέ γιά νά τό κολακέψουν ἢ νά τό κρατήσουν στήν πλάνη μέ λόγια γλυκά. Κι ἔτσι στό τέλος τοῦς πετροβολᾶνε ἀντί νά τοῦς στεφανώνουν μέ λουλούδια. Πιστεύω μάλιστα, ὅτι ἕνας Ρουσώ, ἕνας Γκαίτε, ἕνας Κάντ, ἕνας Κάρλαϊλ, δέν θά μπορούσαν ποτέ μέ τίς ἰδιες τους τίς δυνάμεις καί χωρίς τήν ὑποστήριξη ἐνός κόμματος, ν' ἀναδειχτοῦνε βουλευτές σέ μιάν ἀγροτική περιφέρεια ἢ μιᾶ μεγάλου πόλη. Αὐτοί οἱ ἄνθρωποι δέν κατεβαίνουνε ὡς τό ἐπίπεδο νά ἐκλιπαρήσουν ψήφους. Ὁ τρόπος τῆς ἀπόκτησης τῆς λαϊκῆς ἐντολῆς, τρομάζει τίς διαλεχτές φύσεις, πού ὑποχωροῦν ἐνῶ οἱ ἐγωϊστές εἶναι ὑποφασισμένοι ν' ἀποκτήσουν τήν ὑπόληψη καί τήν ἐπιρροή μέ ὅλα τά καιροσκοπικά μέσα.

Νά οἱ ἄνθρωποι πού θέλουν ν' ἀκολουθήσουν τό πολιτικό στάδιο. Αὐτοί κυβερνῶνται ἀπ' τόν ἐγωϊσμό. Τοῦς χρειάζεται κάποια δημοσιότητα, κι αὐτή τήν πετυχαίνει μόνο ἐκεῖνος πού ἐργάζεται γιά τό καλό τῆς κοινωνίας. Οἱ φιλόδοξοι λοιπόν θά προσποιηθοῦν ὅτι ἀσχολοῦνται μέ τά δημόσια συμφέροντα. Πρέπει λοιπόν νά μποροῦν νά ὑποκρίνονται καί νά λένε ψέμματα, γιατί εἶναι ὑποχρεωμένοι νά χαμογελοῦν σέ ἀνθρώπους ἀποκρουστικούς κι ἀδιάφορους, γιατί ἀλλοῦντα θά δημιουργήσουν ἀναρίθμητους ἐχθρούς. Πρέπει νά δίνουν ὑποσχέσεις, παρ' ὅλο πού ξέροιν ἀπό πρῖν ὅτι

δέν μπορούν νά τίς ἐκτελέσουν. Πρέπει νά κολακεύουν τίς ἀδυναμίες καί τά χυδαῖα πάθη τοῦ ἄλλου, νά ὑποκριθοῦνε ὅτι συμμερίζονται τίς προλήψεις του, τίς παραδεγμένες ιδέες του, γιατί χρειάζεται νά κερδίσουν τήν πλειοψηφία του. Συγκεντρωμένα ὅλα αὐτά τά χαρακτηριστικά σχηματίζουν ἕνα πρόσωπο ἀποκρουστικό γιά ἕναν ἄνδρα γενναῖο. Σ' ἕνα ρομάντσο, ἕνα τέτοιο πρόσωπο, δέν θά ξυπνοῦσε ποτέ τή συμπάθεια τοῦ ἀναγνώστη. Μέσ' στή ζωή, ὁ ἴδιος ἀναγνώστης τοῦ δίνει τήν ψήφο του σέ ὅλες τίς ἐκλογές.

Ὁ ἐκλογικός ἀγώνας καθὼς κι ὁ πόλεμος, ἔχει τή στρατηγική καί τήν τακτική του. Ὁ ὑποψήφιος δέν βρίσκεται ποτέ ἀντιμέτωπος τοῦ ἐκλογέα. Ἀνάμεσά τους ὑπάρχει ἕνα κόμμα, πού μόνο στό θράσος του χρωστάει τή δύναμή του. Αἰσθάνεται κάποιος τήν ἀνάγκη νά γίνει βουλευτής· συγκεντρώνει ἀπλούστατα διάφορους συμπολίτες. Ἄν ἀντιληφθῇ ὅτι δέν ἔχει ἀκόμα ἀρκετή ἐπιρροή γιά νά πετύχῃ μόνο μέ τίς δυνάμεις του, συνδυάζεται μέ κάμποσους φίλους, βρίσκει μερικούς ἡλίθιους καί ματαιόδοξους πλούσιους καί τούς λέει πῶς ἔχουν δικαίωμα καί καθῆκον νά μποῦνε ἐπὶ κεφαλῆς, νά διευθύνουν τήν κοινή γνώμη κ.λπ. κ.λπ. Οἱ χαζοὶ αὐτοί, ἀφοῦ κολακευτοῦν, βάζουν ἀμέσως τήν ὑπογραφή τους πάνω στά προγράμματα πού τοιχοκολλοῦνται ἢ στίς δημοσιεύσεις, κι αὐτή ἡ ὑπογραφή ἐπηρεάζει τά κορόϊδα, πού κρίνουν τόν ἄνθρωπο ἀνάλογα μέ τό πορτοφόλι του καί μέ τούς τίτλους του...».

Ζητῶ συγγνώμην ἀπό τούς ἀναγνώστας πού τούς κατεπόνησα μέ τήν παρεμβολήν τοῦ κειμένου περί κοινοβουλευτισμοῦ, ἀλλά ἤθελα πολύ νά δείξω, τί κατήργησε ὁ Μεταξᾶς. Διότι εἶναι ἀπαράδεκτον, ἡ ἐγκυκλοπαίδεια τοῦ ΗΛΙΟΥ, π.χ., εἰς τήν λέξιν «Μεταξᾶς» νά ἀναγνωρίζῃ, ὅτι ὁ Ἑθνικός Ἡγέτης: «... κατέβαλε πᾶσαν δυνατήν προσπάθειαν διά τήν

έσωτερικήν ἀναδιοργάνωσιν τῆς χώρας ἐκδηλωθεῖσαν εἰς ὄλους τοὺς τομεῖς τῆς πολιτειακῆς ὁργανώσεως. Τά στρατιωτικά προβλήματα, ἡ στρατιωτικὴ ὁργάνωσις ἰδίως καὶ ὁ πολεμικὸς ἐξοπλισμὸς τῆς χώρας, ὑπῆρξαν κατὰ πρῶτον λόγον τὰ θέματα, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἔστρεψε τὴν ἄμεσον αὐτοῦ προσοχήν. Ἡ ἐφαρμογὴ κοινωνικῆς πολιτικῆς διὰ τὴν ἀνακούφισιν τῶν ἐργαζομένων καὶ τὴν εἰρηνικὴν καταπολέμησιν τοῦ κινδύνου κομμουνιστικῆς ἐξαπλώσεως, στηριζομένης εἰς τὴν κοινωνικὴν ἐξαθλίωσιν, ὑπῆρξεν ἐκ τῶν κυριωτέρων μελημάτων αὐτοῦ. Ἐπέτυχε τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ θεσμοῦ τῆς κοινωνικῆς ἀσφαλίσεως ἐπὶ τῆς μεγίστης μερίδος τῶν μισθοβιῶτων, ἐνῶ παραλλήλως πλεῖστα ἄλλα μέτρα κοινωνικῆς πολιτικῆς ἐλαμβάνοντο διὰ τὴν ὕλικήν καὶ ἠθικὴν βελτίωσιν τῆς θέσεως τῶν ἐργαζομένων, ἔτι δὲ καὶ τῶν ἀγροτῶν...» καί, μετὰ ὑπόδρα αὐτὰ τὰ κατορθώματα, νά ἐπικρίνεται ὁ Μεταξάς, διότι... διέλυσεν τὴν βουλὴν καὶ κατέλυσε τὸν κοινοβουλευτισμὸν καὶ τὸν πολιτικὸν κόσμον, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ Γ. Παπανδρέου ἐδήλωνε τότε, ὅτι «εὐρίσκεται εἰς κατάστασιν παρακμῆς καὶ εἶναι ἄξιος τῆς μεταχειρίσεως τὴν ὁποῖαν ὑφίσταται»...

Οἱ κακόπιστοι ἐχθροὶ τοῦ Μεταξᾶ εὐρίσκουν μόνον λάθη εἰς τὴν πολιτικὴν του. Εἰς ὅλην του τὴν ζωὴν δέν ἔπραξε τίποτε σωστόν. Ὅλα στραβά καὶ ἀνάποδα. Εἶναι δίκαιον αὐτό; Εἶναι κριτικὴ τὸ ἀδιάκοπον ὕβρεολόγιον;

Ὁ Μεταξάς δέν ἦτο ἀλάθης. Ἡ ἔντονος καὶ πλουσία εἰς γεγονότα πολιτικὴ του δραστηριότης εἶναι φυσικόν νά περιλαμβάνη καὶ ἀστόχους ἐνεργείας. Οὐδεὶς λογικὸς ἄνθρωπος θά ἰσχυρισθῇ τὸ ἀντίθετον. Ὅπως καὶ δέν εἶναι ἱστορικῶς τίμιον νά καταλογίζωμεν εἰς τὸν Μεταξᾶν μόνον σφάλματα. Ὡς εἰς ἐπίλογον αὐτῆς τῆς ἐργασίας θά προσπαθῶ νά δώσω μίαν εἰκόνα τῶν ἀρετῶν καὶ τῶν μειονεκτημάτων τοῦ ἀνδρός, πού εἶτε τὸ θέλουν εἶτε ὄχι, εἰσηλθεν ἐνδόξως εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἱστορίαν.

Ὁ Μεταξᾶς ὑπῆρξεν ἰδεολόγος. Ἐπίστευε εἰς ὠρισμένας ἀξίας, πού δέν ἔχει σημασίαν ἂν ἄλλοι δέντάς ἀναγνωρίζουν. Σημασίαν ἔχει ὅτι ἐπίστευε καί ἐπίστευε μέ συνέπειαν, καθ' ὅλον τόν βίον του. Ἀπό τήν ἰδεολογίαν ἦντλει δύναμιν, ἀλλά καί ταπτοχρόνως ἡ ἰδεολογία ἦτο ἐκείνη πού τοῦ καθώριζε τόν σκοπόν. Γνωρίζομεν πλέον τάς ἰδέας του, πού τάς διεμόρφωσεν, ἀπό ἀνθυπολοχαγός, ἐπὶ τῶν πραγμάτων καί ἐντός τῆς πραγματικότητος. Εἰς τάς πράξεις τόν καθωδήγει ὁ πραγματισμός, μέχρι τοιούτου σημείου, ὥστε νά εἶναι ἀντιδογματικός. Ὅταν ἐπεδίωκεν κάτι, τό ἐπεδίωκεν μέ τό πρόσφορον μέσον καί ὄχι μέ τήν δογματικήν θεωρίαν.

Ὁ ἴδιος, ὅταν ἐνεκαινίασε τήν πρώτην χειρουργικήν κλινικήν τοῦ ΙΚΑ καί ἤκουσε νά τοῦ λέγουν πώς ἡ 4η Αὐγούστου ἠκολούθησε κοινωνικήν πολιτικήν, πού οὔτε ὁ κρατικός σοσιαλισμός ἔκανε ἀπῆντησε ὡς ἐξῆς:

«... Νά ἐπιτρέψητε ὁμῶς εἰς ἕναν ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος ἐξῆλθεν ἀπό ἐπάγγελμα καθαρώς πρακτικόν καί τοῦ ὁποίου αἱ πραγματοποιήσεις γίνονται ἐπάνω εἰς τήν γῆν, καί ὄχι ἐπάνω εἰς τά νέφη, ἐπιτρέψατέ μοι νά σᾶς εἰπῶ ὅτι δέν γνωρίζω τί σημαίνουν τά συστήματα, τά καταλήγοντα εἰς ...«ἰσμός», δέν γνωρίζω παρὰ τάς πραγματώσεις. Καί ἐάν αἱ πραγματώσεις αὐταί γίνονται δι' οἰουδήποτε συστήματος, αὐταί πραγματοποιοῦνται, καί ἐάν σεῖς μοῦ λέγετε ὅτι τοῦτο ὀνομάζεται ...«ἰσμός», τό δέχομαι ἄρκει νά εἶναι τοῦτο, ὅτι δέν δύναται νά ὑπάρξουν ἄνθρωποι ἀποθνήσκοντες τῆς πείνης μέσα εἰς ἕνα τόπον καί ἄνθρωποι ἔχοντες ἀγαθά, τά ὁποῖα τοὺς εἶναι ἐντελῶς περιττά. Πρέπει εἰς τόν τόπον αὐτόν ἡ νομοθεσία καί τά συστήματα νά εἶναι τοιαῦτα, ὥστε ἡ διανομή τοῦ πλούτου νά γίνη δικαιοτέρα. Ὀνομάσατέ το ὅπως θέλετε τό σύστημα...».

Νομίζω ότι ο ἀναγνώστης συμπεραίνει τὴν πνευματικὴν εὐρυχωρίαν τοῦ Μεταξᾶ, εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς μικροπολιτικούς καὶ ψευτοϊδεολόγους σοσιαλιστάς, κομμουνιστάς κ.λ.π., πού μεταφράζουν τὰ βιβλία μέ καλογερίστικον πνεῦμα διεστραμμένης προσκολλήσεως εἰς τὸν τύπον, εἰς τὸ γράμμα, εἰς τὸ τάδε ἢ εἰς τὸ δεῖνα ἐδάφιον κ.λ.π. καὶ μακρὰν ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον ἢ τὴν ζῶν.

Ὁ Μεταξᾶς ἐσέβετο τὴν δικαιοσύνην, ἀλλὰ πάντοτε πρόσεχε τὸ πνεῦμα, τὴν οὐσίαν τοῦ νόμου καὶ ὄχι τὸ γράμμα. Ὁ νόμος ἦτο τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους. Ὡς παράδειγμα τῆς νοστοπίας τοῦ Μεταξᾶ, φέρω τὸ περιστατικόν, πού διηγῆται ὁ βουλευτὴς τῶν Ἐλευθεροφρόνων Μιλτ. Μάλαινος καὶ πού συνέβη διὰ τὸν Ἐθνικὸς Ἡγέτης ἦτο ἀκόμη κοινοβουλευτικός πρωθυπουργός:

... Ἀξιωματικὸς συμπολίτης μου, ὁ ὁποῖος παρελείφθη κατὰ τὰς προαγωγάς, ἐπέτυχεν ἀπόφασιν τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας ἀναγνωρίζουσιν τὸ δίκαιόν του, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσε παρ' ὅλον τοῦτο νὰ δικαιωθῇ διότι κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τῆς ὑπηρεσίας, ὑπεράνω τῶν ἀποφάσεων τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας ἦτο τὸ συμφέρον τοῦ στρατεύματος.

Ὅταν ἔκαμα σχετικὸν λόγον εἰς τὸν τότε πρωθυπουργόν μου ἀπήντησε.

– Δέν μπορεῖ τὸ Συμβούλιον νὰ μᾶς φέρῃ ἀνωμαλίας.
– Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νὰ τὸ καταργήσωμεν κ.
Πρόεδρε. Ἀλλὰ νὰ τὸ ἔχωμεν καὶ νὰ μὴ σεβώμεθα τὰς ἀποφάσεις του...

Κάποιο ἀόριστο μεῖδιωμα διέστειλε τὰ χεῖλη του. Ἦταν σὰν νὰ ἤθελε νὰ μοῦ πῇ: “Ἐννοια σου, καὶ θὰ τὰ καταργήσω ὅλα”.

Ὡς ἰδεολόγος εἶχε τὴν ἱκανότητα νὰ συλλαμβάνῃ, μέ τὸ

χάρισμα του δραματιστού, τὰ μυστικά μηνύματα τῆς ἱστορίας. Ἰδού διατί προέβαινε εἰς σωστάς προβλέψεις. Μὲ ἐνόρασιν συνελάμβανε τὴν τροχίαν τῆς ἐξελίξεως καὶ κατόπιν, μὲ ἀδυσώπητα ὀρθολογιστικά ἐπιχειρήματα τὴν ἐρμήνευε. Ἡ λογικὴ ἐχρησίμευε διὰ τὴν δικαιολόγησιν καὶ ὄχι διὰ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς μελλοντικῆς πορείας τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Ἡ ἀνακάλυψις τῆς ἥ ὁ προσδιορισμός, ἂν θέλετε, ἐγένετο διαισθητικῶς καὶ κατόπιν ἤρχετο ἡ λογικὴ, διὰ τὴν ἐξήγησιν. Θὰ φέρω ἓνα σχετικὸν παράδειγμα. Ὁ παλαιὸς πρωθυπουργὸς τῆς Ἰταλίας Νίτσι, πού ἐθεωρεῖτο ὡς μέγας καὶ διορατικὸς πολιτικὸς ἔγραψε τὸ βιβλίον: «*Δημοκρατία, Μπολσεβικισμός, Φασισμός*», πού ἐκυκλοφόρησεν κατὰ τὸ 1927 καὶ εἰς τὰ Ἑλληνικά. Ἐγραφε, λοιπόν, ἐκεῖ καὶ ἀπεδείκνυε μὲ τὰ λογικώτερα ἐπιχειρήματα τοῦ κόσμου, ὅτι ἀπεκλείετο νὰ ἐπιπτεν ἡ δημοκρατία εἰς τὴν Ἑλλάδα ἢ εἰς τὴν Γερμανίαν (!) ὅπου ἡδραιοῦθη ὀριστικῶς τὸ δημοκρατικὸν πνεῦμα. Μετ' ὀλίγα ἔτη ἡ λογικωτάτη πρόβλεψις του διεψεύσθη. Ἡ ἀλήθεια, διὰ μίαν ἀκόμη φοράν, δέν ἀνταπεκρίθη εἰς τὴν λογικὴν.

Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν σχεδίων ὁ Μεταξᾶς ἦτο μεθοδικός. Εἰς τὸν χαρακτῆρα τοῦ προσετέθη ἡ γερμανικὴ παιδεία, πού ὑπελόγιζε τὰς λεπτομερείας. Πολλοὶ τοῦ ἐπιτυχίαι ὠφείλοντο εἰς τὴν ιδιότητά του νὰ ἀναλύῃ τὰς λεπτομερείας, πού ἄλλοι θὰ τὰς ἀντιπαρήρχοντο ἀδιαφόρως. Ὁ Βασ. Παπαδάκης, εἰς τὸ βιβλίον του «*Ἡ αὐριανὴ Ἑλλάς*» ἀναφέρει ὅτι ὁ Μεταξᾶς ἐπεβεβαιώετο διὰ τὸν χρόνον προελάσεως ὑπολογίζων ὁ ἴδιος ἐπάνω εἰς τοὺς χάρτας, πού ἐξήταζε καὶ ἐπανεξήταζε, λέγων τὸ καθιερωμένον: «*γιαὶ νὰ τό ξαναδοῦμε*!» Ἐβασάνιζε τὴν σκέψιν διὰ τὴν ἀπόφασιν. Ὅταν ὁμως ἐλάμβανε τὴν ἀπόφασιν τὴν ἐξετέλει εἰς χρόνον μηδέν. Μεταξὺ σκέψεως καὶ ἀποφάσεως ἐδέχετο καθυστέρησιν. Ἀλλὰ, ποτέ μεταξὺ ἀποφάσεως καὶ ἐκτελέσεως.

Αἱ γνώσεις του εἰς τὴν ἱστορίαν ἦσαν βαθεῖαι. Ἰδιαιτέρως

τόν απησχόλει ή συγκριτική ιστορία, διότι έπίστευε εΐς τήν επανάληψιν τών γεγονότων, μέ άλλα πρόσωπα. Παράδειγμα, ό περίφημος λόγος του τής 30ής 'Οκτωβρίου 1940. 'Εκεί λέγει, ότι μέχρι νά μάς έπιτεθοΰν οι 'Ιταλοί, ήκολούθει πολιτικήν Βασιλέως Κωνσταντίνου, μόλις έδέχθημεν τήν έπίθεσιν έφηήμοσε πολιτικήν 'Ελ. Βενιζέλου. 'Επίσης διεκρίνετο δι' εύρυτάτην φιλοσοφικήν κατάρτισιν. Οί άρχαιοί 'Ελληνες φιλόσοφοι καί άλλοι στοχασταί συγγραφείς ήσαν κτήμα του, από πολύ ένωρίς. 'Υπεστήριζε κάτι παραπλήσιον μέ τόν Πλάτωνα, ότι οι πολιτικοί πρέπει νά φιλοσοφούν.

'Ο Μεταξάς επέβαλε δικτατορικόν καθεστώς συνδεδεμένον μέ τό πρόσωπόν του. 'Η δικτατορία του υπήρξεν άναγκαία, διά νά θέση μία νέαν τάξιν πραγμάτων, επί τής όποίας θά οίκοδομήση ένα νέον πολίτευμα. Είχε δικτατορία όρθήν εΐς τήν εφαρμογήν καί ώφέλιμον εΐς τό 'Εθνος. 'Από τήν δικτατορίαν του θά έπήγαζαν νέοι θεσμοί, νέαι πολιτικοκοινωνικά καί οικονομικά καταστάσεις, πού θά συνεκρότουν τό νέο πολίτευμα. Συνήθιζε νά χρησιμοποιή τόν όρον «μεταβολή» διά τήν δικτατορίαν του καί «'Εθνικόν Κράτος» διά τό πολίτευμα καί τούς δυό αυτούς όρους τούς άγκάλιαζε, μέ τό «καθεστώς τής 4ης Αύγούστου». Πρέπει νά σημειωθΐ εΐς τά προτερήματά του, ότι έγνώριζε νά κρατήση μίαν δικτατορίαν, δίχως αυτή νά εμφανίξη τά έλαττώματα τών δικτατοριών. Κυρίως έξεκαθάρισεν άπ' άρχής, ότι αποκλείει επάνοδον τής δημοκρατίας, διότι τό καθεστώς τής 4ης Αύγούστου προορίζεται νά εΐναι μόνιμον:

«... υπήρξαν εΐς τήν άρχήν άνθρωποι, οί όποιοι έσκεπτοντο, ότι τό καθεστώς τής 4ης Αύγούστου ήτο προσωρινόν καί διαβατικόν καί ότι έγώ θά επανέφερα ή τουλάχιστον θά έπιθέμην επί κεφαλής μιās επανόδου τής 'Ελλάδος εΐς τήν κανονικήν αυτής τροχιάν». «Κανονικήν τροχιάν» δέ, όνομάζουν εκείνην, επί τής ό-

ποίας έβαινεν τό Έθνος πρό τής 4ης Αύγούστου, διά νά καταλήξη είς τόν κρημνόν, είς τόν όποϊον από τρίχα θά κατεσυντρίβετο...» (Λόγος, 12 Ίουν. 1939).

Ή δικτατορία του επέτυχε, διότι δέν έπρωτοτύπησεν. Είηαι παλαιά υπόθεσις ή δικτατορία. Όμοιάζει μέ συνταγήν, πού πρέπει νά τήν ακολουθήσης πιστώς, διότι άν δέν τό πράξης, ή δικτατορία θά αποτύχη. Τό ίδιο γλυκό δέν παρασκευάζεται μέ δυό-τρείς διαφορετικές συνταγάς. Ή πολιτική δικτατορία χρειάζεται ιδεολογίαν, ένιαϊον κόμμα, νεολαϊαν, έπιλογήν συνεργατών μέ ταυτότητα άντιλήψεων, όργάνωσιν μαζών, διαφώτισιν επί τών σκοπών της, ούσιαστικήν έπίδειξιν δυνάμεως, έπίλυσιν κοινωνικών προβλημάτων, διά νά μή δημιουργούνται δυσαρέσκειαι πού θά έκμεταλλεύονται οί άντίπαλοι, έκκαθάρισιν τών στελεχών είς τάς Ένόπλους Δυνάμεις και είς τά Σώματα Ασφαλείας και λοιπά και λοιπά, πού όποιος δέν τά έμελέτησεν και δέν τά γνωρίζει καλόν θά είηαι νά μήν επιχειρήση νά κάνη δικτατορίαν, διότι ρεξιλεύει τήν έννοιαν.

Ή δικτατορία διά τήν δικτατορίαν ή ή δικτατορία πού θά ώφελή τούς όλίγους, είηαι άντεθνηκή και έπικίνδυνος διά τόν λαόν. Ή δικτατορία, όμως, μέ ιδεολογικόν περιεχόμενον και κοινωνικούς στόχους, ως στάδιον άπαραίτητον, διά τήν έγκαθίδρυσιν ενός Έθνικου Κράτους, είηαι έθνικώς ώφέλιμος και χρήσιμος είς τόν λαόν. Μιά τέτοια δικτατορία τήν έδέχετο ως «θέμα πρός συζήτησιν» και ό Γ. Παπανδρέου («Έθνος», 9 Φεβρ. 1935). "Αν άρνηθώμεν τήν έθνικήν σπουδαιότητα και άναγκαιότητα μίας τοιαύτης δικτατορίας, τότε πρέπει νά άρνηθώμεν όλόκληρον τήν βυζαντινήν ιστορίαν, τάς Θερμοπύλας, τούς Άλεξανδρινούς χρόνους κ.λ.π. κ.λ.π.

Ό Βασιλεύς Γεώργιος και άλλοι παράγοντες προσεπάθησαν, πλαγίως, νά έκτρέψουν τόν Μεταξάν από τήν γραμμήν, πού είχε χαράξει. Τό ήξερε εκείνος και όχι σπανίως ειρω-

νεύετο τὰς ἐνεργείας των. Χαρακτηριστικῶς, ὅταν τοῦ ἐδόθη τὸ σύνταγμα τοῦ Σαλαζάρ, διὰ νὰ τὸ μελετήσῃ καὶ νὰ καταρτίσῃ ἓνα παραπλήσιον σχέδιον καταστατικοῦ χάρτου διὰ τὴν χώραν μας, ὁ Μεταξάς τὸ ἐδιάβαζε ἐπὶ μῆνας. Κάποτε ὁ Ὑπουργὸς Δικαιοσύνης Λογοθέτης, ἀπὸ περιέργειαν, τὸν ἠρώτησε «ἂν τελειώσῃ τὴν μελέτην». Ἐπῆρε τὴν ἀπάντησιν: «Σέ πέντε χρόνια θὰ τὸ ἔχω μελετήσει»!

Ποῖα εἶναι τὰ λάθη πού μπορεῖ νὰ καταλογίσῃ εἰς τὸν Μεταξά ἢ πολιτικὴ ἱστορία; Κατὰ τὴν γνώμην μου ἔσφαλλε ὅταν δέν ἐδέχετο νὰ ἀναλάβῃ τὴν Μικρασιατικὴν ἐκστρατείαν. Ἀκριβῇ καὶ ὀρθολογιστικὰ ὅσα εἶπε τότε, καθὼς καὶ αἱ ἀντιρρήσεις πού ἔφερε. Ὅμως ἔπρεπε νὰ ἀναλάβῃ. Οὔτε δικαιολογεῖται ἡ πρότασίς του νὰ μεταβῇ ὡς μέραρχος εἰς τὸ μέτωπον. Ἡ πατρίς τότε εἶχε ἀνάγκην τοῦ ἐγκεφάλου του καὶ αὐτὸ τὸ ἠρνήθη. Δέν ἐξετάζω τοὺς λόγους, ἔστω καὶ δικαιολογημένους. Σταματῶ εἰς τὸ ἀποτέλεσμα, ὅτι δέν ἐδέχθη. Καὶ εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ὅπως εἶναι γνωστὸ ἔχασαμε διότι δέν εἶχαμε Ἀρχιστράτηγον. Ἐλείπαν αἱ ἐπιτελικά κεφαλαί. Ἡ παρουσία τοῦ Μεταξά καὶ ἡ ἀνασύστασις τοῦ δοξασμένου Βασιλικοῦ Ἐπιτελείου τῶν βαλκανικῶν πολέμων, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν οὐσιαστικὴν ἀπόδοσιν θὰ εἶχε καὶ ἀντίκτυπον εἰς τὸ ἠθικόν τοῦ στρατοῦ. Δέν γνωρίζομεν ποῖα θὰ ἦτο ἡ ἐκβασίς τῆς ἐκστρατείας ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Μεταξά. Εἴμεθα βέβαιοι ὅτι δέν θὰ ἦδύνατο νὰ ἦτο χειρότερα ἀπὸ ὅσον ἐξελίχθη. Ὁ Μεταξάς ἀντεπροσώπευε κάποιαν θετικὴν ἐλπίδα. Ὅλοι τότε, ὡς ἐξ ἐνστίκτου, ἤθελαν τὸν Μεταξάν. Ὅλοι, ἐκτὸς βεβαίως ἀπὸ τοὺς κομμουνιστάς, πού ἐπεδίωκαν τὴν καταστροφὴν μας. Ἀπορεῖτε; Νὰ μὴν ἀμφιβάλετε καθόλου.

Οἱ μόνοι πού δέν συνεκινήθησαν ἀπὸ τὸν πατριωτικὸν παλμόν τοῦ ἔθνους, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Μικρασιατικῆς ἐκστρατείας, ἦσαν οἱ κομμουνισταί. Ἡ πανελλήνιος προσπάθεια ἀναβίωσης τῆς Ἑλληνικῆς ἀντοκρατορίας ἐπροδόθη

από τούς μαρξιστάς, πού μέ ανάλογον χυδαιότητα έκαυχήθησαν είς τόν «Ριζοσπάστη» (12 Ίουλ. 1935):

*«Ήν δέν νικιόμασταν στή Μικρασία, ή Τουρκία θά-
τανε σήμερα πεθαμένη καί μείς Μεγάλη Έλλάδα. Γι'
αυτό, έμείς όχι μόνο δέν λυπηθήκαμε γιά τήν άστοτοι-
φλικάδικη ήττα στή Μικρασία, μά καί τήν έπιδιώξα-
με»!!*

Παρακάτω, κατά τήν άποψιν μας πάντοτε, θεωρούμε ότι άπετέλεσε σφάλμα του Μεταξά, πού δέν καθώρισε διάδοχον. Τά παρασκήνια τής διαδοχής του είναι πολύ βρώμικα, έξ αιτίας τών ξενικών έπεμβάσεων, πού ώργίασαν μετά τόν «θάνατον» του Μεταξά. Ο Κοριζής δεολογικώς, ήθικώς καί πολιτικώς έφάνη άντάξιος του Μεταξά. Είς τάς κρισίμους ώρας του Έθνους απέδειξεν τήν Έλληνικότητα τής ψυχής του καί έπесεν είς τήν έπαλξιν του άγώνος. Άπό εκεί καί πέρα όμως... Ήν ώστόσο, από τήν κήρυξιν του πολέμου άνεκοίνωνε ό Μεταξάς τό όνομα του διαδόχου του θά είχε αυτός ό τελευταίος καιρόν νά προετοιμάση τήν επιβίωσιν καί τήν εξέλιξιν του καθεστώτος. Θά άπετρέποντο αί άναμείξεις τών Ήγγλων καί θά ήδύνато τό καθεστώς, πού είχε βάσεις είς τόν λαόν, μετά τήν Κρήτη νά ώργάνωνε τό ίδιο τήν αντίστασιν καί νά μήν τήν έξεμεταλλεύοντο οί κομμουνισταί διά λογαριασμόν τής Μόσχας.

Άλλο σφάλμα του Έθνικού Κυβερνήτου, ήτο τό γεγονός ότι δέν επέλεξεν ικανήν ήγεσίαν είς τήν ΕΟΝ. Δέν ήθελε; Ή δέν εύρισκε; Άγνωστον. Πάντως, ή παρουσία τής κόρης του Λουκίας είς τήν διοίκεισιν τών νεανίδων έβλαψε τήν ΕΟΝ. Οί φαλαγγίται καί αί φαλαγγίτισσαι είχαν μαχητικότητα καί γενναίον φρόνημα. Ή ήγεσία των δέν ήξιζεν πολιτικώς. Διά τούτο δέν κατώρθωσε νά οργανώση ούτε αντίστασιν, ούτε άντάρτικον, μολονότι οί Έσόντες τό έπεζήτουν. Τά Έλληνό-

πουλα τοῦ φαλαγγιτισμοῦ ἔμειναν κατὰ τὴν κατοχὴν ὄνευ ἀρχηγῶν, πού θά ἤμποροῦσαν νά τὰ κατευθύνουν. Πολλά ἀπό αὐτά τὰ παρέσυρε ὁ κομμουνισμός, πού ἔβαλε εἰς τόν ἀγῶνα τοῦ πρὸς κατάληψιν τῆς ἐξουσίας καί τὴν παραπλάνησιν τοῦ λαοῦ τὴν πινακίδα τοῦ Ἐθνικοαπελευθερωτικοῦ μετώπου (ΕΑΜ).

Ἡ ἀναξιοσύνη τῆς ἡγεσίας τῆς ΕΟΝ ἦτο τοιαύτη, ὥστε μεταπολεμικῶς, ἀντὶ νὰ σχηματίσουν ἓνα ρωμαλέον πολιτικόν ὄργανισμὸν, οὐδὲν ἐπραξαν, οὔτε ἓνα σωματεῖον φίλων τοῦ Μεταξᾶ. Ἡ μεγάλη μᾶζα τῆς ΕΟΝ καί ὁ λαὸς ἔμειναν πιστοὶ εἰς τὴν σημαίαν τῆς 4ης Αὐγούστου. Δι' αὐτό οἱ συνεργάται τοῦ Μεταξᾶ ἐψηφίζοντο θριαμβευτικῶς, ὅπως ὁ Μανιαδάκης εἰς τὰς Ἀθήνας (1964), ὁ Κοτζιάς, πού ἐξελέγη δήμαρχος Ἀθηναίων κ.λ.π.

Ὡς λάθος ὑπολογισμοῦ τοῦ Μεταξᾶ, πρέπει νὰ ἀναφέρωμεν τὸν περιορισμὸν τῶν Ταγμάτων Ἑργασίας καί τὴν ἀπόρριψιν τῆς εἰσηγήσεως τοῦ Μανιαδάκη νὰ ἀποτελέσουν, τὰ Τάγματα, πυρῆνας ἀνορθόδοξου πολέμου εἰς περίπτωσιν καταλήψεως τῆς χώρας.

Αὐτὸς ὑπῆρξε, λοιπόν, ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς, στρατιώτης εἰς τό καθήκον, πού μία ζωὴ ὁλόκληρον τοῦ ἐπέβαλλε νὰ ἀγωνίζεται διὰ τὴν Ἑλλάδα.

ΠΑΡΑΤΗΜΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Ύμνοι

Ὁ Ὑμνος τῆς ΕΟΝ. Στίχοι Σπ. Μεταξά καί μουσική Ἀχ. Παπαδημητρίου. Τίτλος: «Ἐμπρός!».

Στὴν γλυκειά μας τὴν Πατρίδα
τὴν τρανὴ καὶ ἱστορικὴ
σὺ ἀπόμεινες ἐλπίδα
Νεολαία Ἑλληνική.

Τὴν ὁλόθερμη ψυχὴ τῆς
ἐθνικῆ φωτίζει αὐγή
καὶ ὁ Μεγάλος Κυβερνήτης
πάντα ἔμπρός τὴν ὁδηγεῖ.

Ἐμπρός, γιὰ μιά Ἑλλάδα νέα
ἐμπρός, μ' ἑλληνικὴ καρδιά
ἐμπρός, περήφανα γενναῖα
ναί, τῆς Ἑλλάδος τὰ παιδιά.

Ἐμπρός, ἡ δόξα ἡ παλὴά μας
νά ξαναζήση εἶναι καιρὸς
μέ τὸν μεγάλο Βασιλεῖά μας
ἐμπρός, πάντοτε ἔμπρός!

Ὁ Ὑμνος τῆς 4ης Αὐγούστου. Στίχοι Τίμου Μωραϊτίνη καὶ μουσικὴ Γερ. Φρέν. Τίτλος: «Γιατί χαίρεται ὁ κόσμος».

Γιατί χαίρεται ὁ κόσμος
καὶ χαμογελάει, πατέρα,
γιατί λάμπει ὁ ἥλιος ἔτσι
γιατί φέγγει ἔτσι ἡ μέρα;

Γιατί σάν αὐτή, παιδί μου,
τὴν ἡμέρα τὴ χρυσῇ
πού τὴ χαίρεσαι καὶ σὺ
στέρεψε τό μαῦρο δάκρυ
κλείσανε πολλές πληγές
ἀψηλώσανε τὰ σάχνα
κι ἓνα γύρω ὅλα τὰ βράχια
ἐγινῆκαν ἀνθοβούνια
καὶ χρυσοπηγές.

Μιάν ἡμέρα σάν ἐτούτη
τὴν ὀλόφωτη κι ὠραία
ξεδιπλώθηκε καὶ πάλι
ἡ γαλάζια μας Σημαία
πού ἔχει τ' οὐρανοῦ τό χρῶμα
καὶ σκεπάζει τ' ἅγιο χῶμα
πού ἐλεύθερος πατάς.

Κι ἔτσι μέ χαρά κι ἐλπίδα
γιά μιάν ἐνδοξη Πατρίδα
ἡ Σημαία κυματίζει
μ' ἓνα τάν ἢ ἐπὶ τάς!

Ἕνα ἐμβατήριον τῶν Ταγμάτων Ἑργασίας. Στίχοι Δημ. Σούτζου. Τίτλος: «Στὴ δουλειά».

Ἐμπρός δλοι μέ μιά καρδιά
Στά στήθεια τὴν ἐλπίδα
Γιατί ὁ ἀγῶνας κι ἡ δουλειά
Δοξάζουν τὴν πατρίδα.

Τά χέρια ρόξους πιάνουνε
Τά μπράτσα δυναμώνουν
Ψυχές μεγάλες φτιάνουνε
Καί τίς συναδελφώνουν.

Ἐπωδός

Γιά τὴν Ἑλλάδα μας παιδιά
Ὅλοι ἀπάνω στὴ δουλειά
Ὅλοι ἀπάνω στὴ δουλειά
Ἐμπρός μέ μιά καρδιά.

Υγεία νιάτα καί ὁρμή
Καί ἐθνική περφόρεια
Ἀπ' τὴ δουλειά βγαίν' ἡ τιμὴ
Κι ὑψώνει στὰ οὐράνια.

Κασμάδες, φτυάρια καί τσαπιά
Ν' ἀστράψουν στὴ λιακάδα
Μέ ἓνα σύνθημα μπροστά
Ὅλα γιὰ τὴν Ἑλλάδα.

Τὸ γλωσσικὸν θέμα

Ἡ ἀντιμετώπισις τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος ἐγίνε ἀπὸ τὸν Μεταξᾶ, μέ τήν ἰσοτίμον ἀναγνώρισιν δημοτικῆς καὶ καθαρευούσης. Ὁ βιασμός διὰ τήν ἐπιβολή τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης ἦτο ἀπαράδεκτος, διότι τό γλωσσικόν δέν λύεται μέ διατάγματα, ἀλλά μέ τήν μακρόχρονον ἐξέλιξιν τοῦ λόγου. Πάντως, ἡ πολυμορφία τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης δεικνύει τόν πλοῦτον καί τήν ζωντάνια της.

Εἰς συνέντευξίν του («Βραδυνή», 15 Σεπτ. 1936), ἐπὶ τοῦ γλωσσικοῦ, ὁ Μεταξᾶς εἶπεν:

«Εἰς τήν πνευματικὴν ζωὴν καὶ εἰς τὰς καλὰς τέχνας ἡ Κυβέρνησις ἀποδίδει σημασίαν πρωταρχικὴν. Τὰ περὶ δημοτικῆς γλώσσης πού μου ἀναφέρατε, τίθενται σκοπίμως εἰς τὴν κυκλοφορίαν ἀπὸ τοῦς κομμουνιστάς, οἱ ὅποιοι θέλουν νά παραστήσουν τὴν Κυβέρνησιν ὡς ἀντίθετον πρὸς τὴν πρόοδον. Ἀλλὰ ψεύδονται. Οὐδέποτε ἐσκέφθην νά θέσω περιορισμούς εἰς τὴν γλῶσσαν. Οὔτε εἶναι δυνατόν, ἐθνικὴ ἡμεῖς Κυβέρνησις, νά εἴμεθα ἐχθροὶ τῆς γλώσσης ἐκείνης, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ μέγας ποιητὴς Σολωμός ἔγραψε τόν Ἑθνικόν μας ὕμνον. Ἡ Δημοτικὴ θά ἐξακολουθήσῃ νά διδάσκεται εἰς τό δημοτικόν σχολεῖον καὶ παραλλήλως εἰς τὰς δύο τελευταίας τάξεις θά διδάσκεται ἡ καθαρεύουσα, διότι ἀποτελεῖ πραγματικότητα τὴν ὁποίαν ὁ νέος Ἕλλην θά συναντήσῃ εἰς τὴν ζωὴν του, εἰς τό δικαστήριον, εἰς τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα, εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ εἰς αὐτόν τόν Τύπον ἀκόμη, παρ' ὅλας τὰς προσπάθειάς τοῦ τελευταίου νά δημοτικίξῃ, καὶ φρονῶ, ὅτι μόνῃ ἡ συμβολὴ τῶν λογοτεχνῶν θά συντελέσῃ εἰς τὴν εὐρυτέραν διάδοσιν τῆς

δημοτικής. Ἡ γλῶσσα πολλῶν καθαρευουσιάνων ἐνθουμίζει μία χωριάτισσα πού θέλει νά κάμῃ τήν κυρία, ἡ δέ γλῶσσα πολλῶν δημοτικιστῶν εἶναι μία κυρία πού τῆς ἀρέσει νά κάμῃ τήν χωριάτισσα. Φρονῶ ὁμως ὅτι αἱ δύο γλῶσσαι θά συναντηθοῦν κάποτε, μέ ἐπιρροήν τῆς δημοτικής. Ἄν ἀκόμη ἡ δημοτική δέν ἐπεβλήθῃ, τό λάθος ἀνήκει στούς δημοτικιστάς, ἕνα ποσοστόν τῶν ὁποίων γράφει μεταφρασμένην καθαρεύουσαν. Αὐτό, φυσικά, γεννᾷ ἀντίδρασιν καί παρέχει τήν ἐντύπωσιν τοῦ ψεύδους καί τοῦ κατασκευαστοῦ. Ζήτημα λοιπόν ἐργασίας εἶναι νά καταστή πανελλήνιος ἡ γλῶσσα τοῦ Ἑθνικοῦ μας ὕμνου καί ἡ ἐργασία αὐτή ἀνήκει ἀποκλειστικῶς καί μόνον εἰς τούς λογοτέχνας. Τό ἀτύχημα εἶναι ὅτι ἡ ἀρχουσα τάξις μέχρι σήμερον ἠθέλησε νά συγχέῃ τόν δημοτικισμόν πού εἶναι κίνημα καθαρῶς ἐθνικόν μέ τόν κομμουνισμόν. Αὕτῃ ἡ σύγχυσις δέν ἐπιτρέπεται πλέον, διότι δέν ὠφελεῖ παρά μόνον τούς κομμουνιστάς».

Ὡς ὑπουργός Παιδείας ὁ Μεταξάς, ὅπως ἐγράψαμεν εἰς τήν ἀρχήν, ὥρισε μίαν ἐπιτροπήν μέ πρόεδρον τόν πανεπιστημιακόν καθηγητήν Μ. Τριανταφυλλίδην διά νά ἐκπονήσῃ γραμματικὴν τῆς δημοτικής. Τό βιβλίον ἐτυπώθη τό 1941, τό εἶχε προλογίσῃ μάλιστα ὁ νεκρός πλέον Μεταξάς. Παραθέτομεν τό κείμενόν του:

Η ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΗΣ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ

Ἡ ἰδέα τοῦ Δημοτικισμοῦ, ἡ προσπάθεια νά καλλιεργηθῇ καί νά καθιερωθῇ ἡ δημοτική γλῶσσα – προσπάθεια κατ' ἐξοχήν ἐθνική καί λαϊκή – γιά καιρό παρεξηγήθηκε καί συγχύστηκε. Μέ τήν βοήθεια ὁμως τῆς λογοτεχνίας ἐξυψώθηκε ἡ μητρική γλῶσσα καί ὥριμασε

καί στήν κοινωνία ή συνειδησις τῆς ἀνάγκης νά θεμελιωθῇ καί ἡ ἐλληνική παιδεία στήν κοινὴ γλῶσσα.

Ἡ ἀρχὴ τῆς θεμελιώσεως αὐτῆς ἐπιχειρήθηκε ἀπὸ καιρὸ, ἀλλὰ τὸ ἔργο εἶναι ἀκόμη ἀσυμπλήρωτο. Κατὰ τίς ἐναλλασσόμενες κυβερνήσεις ἄλλαξε καί ὁ τύπος καί ἡ ἔκτασις τῆς διδασκαλίας τῆς δημοτικῆς στό σχολεῖο, ἐνῶ ἔλειπε καί μιὰ ὁλοκληρωμένη Σχολικὴ Γραμματικὴ.

Ἀπὸ καιρὸ ἀποζητεῖ ἡ φωτισμένη κοινωνία καί οἱ γονεῖς νά γίνῃ κάτι ὀριστικώτερο.

Εἶναι περιττὸ νά τονιστῇ ἡ μεγάλη σημασία τῆς σχολικῆς γλῶσσας, ἀφοῦ εἶναι τὸ μέσο, πού ἐπικοινωνεῖ ὁ μαθητὴς μέ τόν δάσκαλο καί μέ τὸ βιβλίον καί διαπλάσσονται οἱ παιδικές ψυχές, τὸ ὄργανον πού μεταδίνει στίς νέες γενεές τ' ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ καί τοὺς λαογραφικούς καί λογοτεχνικούς θησαυροὺς πού ἔχει ἀποθέσει στήν ἐθνικὴ γλῶσσα ἡ λαϊκὴ ψυχὴ καί ἡ ἐθνικὴ λογοκρισία.

Τὴν παγιοποιήσει καί διασφάλισι τῆς Σχολικῆς Δημοτικῆς εἶναι προωρισμένη νά βοηθήσει σημαντικὰ ἡ Σχολικὴ Γραμματικὴ, πού θά δῇ τὸ φῶς ὡς τὸ τέλος τοῦ ἔτους.

Μέ αὐτὴ θά βεβαιωθοῦν τελειωτικὰ ὅσοι τυχόν ἀμφιβάλλουν ἀκόμη, ὅτι ἡ γλῶσσα, πού μιλοῦμε κάθε μέρα στή ζωὴ, ἔχει τοὺς ἀγραφους κανόνες τῆς, ἀξιους κάθε τιμῆς καί σεβασμοῦ.

Θά γίνουν συνειδητοὶ οἱ κανόνες αὐτοὶ στὸν καθένα, παιδιὰ ἢ μεγάλους, καί θά ξέρουν ἔτσι μέ ποιούς τύπους καί ποιά ὀρθογραφία θά γράφουν σωστά τὴ μητρικὴ τους γλῶσσα.

Μέ τὴν Γραμματικὴ αὐτὴ ἀποκτᾶ τὸ Λαϊκὸ Σχολεῖο, στήν θέσιν τῆς γλωσσικῆς ἀναρχίας, τὴν γλῶσσα του καί τὸ ψωμί του. Ἀποκτᾶ ἡ Μέση Παιδεία τὴν βάση γιὰ κάθε μόρφωση, γλωσσικὴ ἢ λογοτεχνικὴ. Ἀποκτᾶ ἡ

Ἑλληνική Παιδεία τὴν ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ μιὰ γλωσσική ἀναγέννηση, θεμελιωμένη στὴν ἑλληνική ζωὴ μέ τίς παραδόσεις της, τὴν ἱστορία της, τὸν πολιτισμό της.

Ἡ μητρικὴ γλῶσσα, ρυθμισμένη γραμματικά, θά βοηθήσῃ τὸ σχολεῖο, πού παίρνει τὰ ἑλληνόπαιδα ἀπὸ τὴν ζωὴ, νὰ τὰ ἐτοιμάσῃ καλύτερα γιὰ τὴν ζωὴ. Ὁ γραμματικός κανόνας θά περιορίσῃ τὸν ὑπερτροφικὸ ἀτομισμὸ καὶ ὁ γλωσσικὸς τύπος, πού ἐκφράζει τὸ πανελλήνιο αἶσθημα, χαρίζοντας τὴν ἐλευθερίαν στὴν ἑκφραση, θά μπορέσῃ ν' ἀξιώσῃ τὴν ἀπαραίτητη σέ συγχρονισμένο λαὸ γραμματικὴ πειθαρχία.

Ἡ γραμματικὴ, ἀφοῦ ἀκολούθησεν στὴν διαμόρφωσίν της τὸν φωτεινὸ δρόμον πού τῆς χάραξε ἡ λογοτεχνία, θά τὴν βοηθήσῃ τώρα, σὸ μέρος της, μέ τὸν κανόνα της ν' ἀποκτήσῃ μεγαλύτερη γραμματικὴ ἐνότητα.

Καὶ θά συντελέσῃ νὰ γεννηθῇ περισσότερη ἁρμονία ἀνάμεσα στὸν ἑλληνικὸ λαὸ καὶ τὴν παιδείαν του καὶ νὰ φέρῃ αὐτὴ πλούσιους τοὺς καρπούς, πού ἀξίζει ὁ λαὸς μας καὶ πού προσδοκοῦμε γιὰ τὸ μέλλον του.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΕΤΑΞΑΣ

Ὁ παλαιὸς ἐχθρὸς

Ἐνα περίφημον ἄρθρον τοῦ Γεωργίου Βλάχου, ὁ ὁποῖος ἀφοῦ ἐπολέμησεν, ὅσον οὐδεὶς τὸν Μεταξᾶ, εἰς τὸ τέλος τὸν ἀνεγνώρισεν γράφων εἰς τὴν «Καθημερινήν» (8 Δεκεμβρίου 1940), τὰ κατωτέρω:

Ο ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΕΤΑΞΑΣ ΙΣΤΟΡΙΑ, ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ, ΑΠΟΛΟΓΙΑ

Ἡ στήλη αὐτὴ ἔχει ἀπέναντι τοῦ κ. Ἰωάννου Μεταξᾶ παλαιὰν ὀφειλὴν. Ὅταν πρὸ εἰκοσιδύο ἐτῶν ἠκολούθει μίαν πολιτικὴν, μίαν παράταξιν, καὶ μέ τοὺς κακοὺς τῆς ἐνθουσιασμοὺς μίαν ἀτυχὴ ἐκστρατείαν, συνήντησε εἰς τὸν δρόμον τῆς ἡ στήλη αὐτὴ ἀντίπαλον καὶ τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς παρατάξεως καὶ τῆς ἐκστρατείας τὸν κ. Μεταξᾶν, τὸν πρῶτον ἀρχηγόν τοῦ Ἐπιτελείου: «Ἡ ἐκστρατεία, ἔλεγεν ὁ Μεταξᾶς, θὰ ἀποσπύχῃ. Ἡ πολιτικὴ σας, ἡ στρατιωτικὴ καὶ ἡ ἐξωτερικὴ, εἶναι στραβή...». Στραβή;... Ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἐπεκράτει τὸ ρητόν: «Πᾶς ὁ μὴ μεθ' ἡμῶν, καθ' ἡμῶν». Καθ' ἡμῶν λοιπὸν δέν ἐσυγχωροῦντο ἐμπόδια καὶ ὁ ὑπογεγραμμένος ὠρθώθη πάνοπλος κατὰ τοῦ ἐξαφνικοῦ ταραξίου. Καὶ ἔγραψε: – Τί δέν ἔγραψε!... Ἄν ὁ ἱστορικός ἀσχοληθῇ κάποτε μέ τὰ ἔργα, τὰς ἡμέρας καὶ τὰς ἐφημερίδας τῆς ἐποχῆς, θὰ καταπληγῇ διὰ τὸ μέγεθος τῆς ὀργῆς καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἐπιθέτων. Ὁ Μεταξᾶς τῶν Βαλκανικῶν πολέμων, ὁ Μεταξᾶς τοῦ Ἐπιτελείου, ὁ Μεταξᾶς ὁ ἐξόριστος εἶχαν λησμονηθῇ. Δέν ἦτο πλέον Μεταξᾶς, ἦτο ἐμπόδιον. Ἐπεὶτα ἐπέρασεν ὁ καιρὸς, ἡ ἐκστρατεία ἀπέτυχε, ἐπάνω εἰς τὸ Γουδί σφαῖραι ἑλληνικαὶ

ἔγραψαν τὴν τελευταίαν σελίδα τοῦ δράματος, ὁ ταραξίας ἐδικαιώθη· ἀλλὰ ἡ σπῆλη αὐτὴ δὲν ἤθελε νὰ ἔχῃ κανεὶς ἄλλος δίκαιον πλὴν τῶν νεκρῶν. Καὶ ἔζησε μὲ αὐτούς, μὲ τὰς σκιάς, μὲ τοὺς κληρονόμους των. Ρωμαντισμός;... Ἴσως. Ἀλλ' ὁ Μεταξᾶς δὲν παρουσιάζετο μόνον ἀπέναντί της ὡς ὁ ἀντίπαλος τῆς χθεσινῆς ἐποχῆς· παρουσιάζετο ὡς ἀντίπαλος διὰ τὸ μέλλον, ὡς ἄκανθα, ὡς στάσις, ὡς ἀπειλή. Τί ἤθελε;... Κατὰ βάθος δὲν τὸ ἠγνώνει κανεὶς. Κοινοβουλευτικὸς ἦτο, κόμμα διηύθυνε, Ἀρχηγὸς ἀνεγνωρίζετο, συνδυασμούς ἔχριε, ἀλλ' ὅλα αὐτὰ κατὰ τρόπον παράδοξον καὶ ἀήθη. Κομματάρχαι σπουδαῖοι, παράγοντες τῶν ἐπαρχιῶν ἐπὶ γαῖαν εἰς τὸ σπῆτι του, ἐκτυποῦσαν τὸ κουδούνι μίαν, δύο φορές καὶ ὁ Μεταξᾶς τοὺς ἔβλεπε ἀπὸ τὸ παράθυρον καὶ δὲν τοὺς ἐδέχετο. Τί ἤθελε λουπόν; Ἦθελε νὰ εἶναι χωρὶς φίλους, κοινοβουλευτικὸς Ἀρχηγός; Ἦθελε νὰ ἔχῃ χωρὶς βουλευτὰς τὴν πλειοψηφίαν; Οἱ ἐχθροὶ κάτω ἀπὸ τὸ ἀγαθὸν μαλακὸν του κατέλλο διέβλεπαν τὸ πληλὺκτον, ὁ ἀρχηγὸς τῶν Ἐλευθεροφρόνων εἶχε μείνει διὰ τοὺς πολλοὺς Στρατηγὸς καὶ ἡ σπῆλη αὐτῆς, ἡ ὁποία δὲν εἶχεν ἀκόμη διαγνώσει τὴν ἀσθένειαν ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἔπασχεν ἡ Ἑλλάς, τοῦ ἔλεγε: «Εἶσθε βουλευτῆς καὶ συνωμοτεῖτε κατὰ τοῦ κοινοβουλευτικοῦ καθεστώτος. Αὐτὸ εἶναι πράξις κακὴ. Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνον κακὴ, εἶναι καὶ ἐπιζήμιος. Διότι ὁ κοινοβουλευτισμὸς εἶναι σύστημα, ἐνῶ ἡ Δυνατορία, τῆς ὁποίας σὰς ὑποπτεῖσθε θιασώτην, εἶναι ἀνθρώπος. Καὶ οἱ ἀνθρώποι δὲν ἔχουν διαδόχους...».

Ἀλλ' ἡ ἱστορία ἡμέραν μὲ τὴν ἡμέραν ἐγράφετο. Ἀναρχίαι, κινήματα, ἐριδες ἐσωτερικαί, ἀλλαγὴ καθεστώτων, φόννοι, ἀπόπειραι καὶ πάλιν ἀναρχίαι καὶ πάλιν κινήματα. Καὶ ὁ Μεταξᾶς διεφαίνετο ἄλλοτε εἰς τὴν ἐπιφάνειαν, ἄλλοτε εἰς τὸν βυθὸν τῆς κοινοβουλευ-

τικῆς ἐκείνης θαλάσσης, τὴν ὁποίαν εἶχον ἐπαναστατή-
σει οἱ ἄνεμοι, ὥς ναυαγός. Εἰς μίαν στιγμὴν ἐφάνη δι
δέν θά τόν ἐπανάδωμεν πλέον. Θῦμα τῆς μεγάλης θυέλ-
λης τοῦ 1928, ἡ ὁποία ἐσάρωσε τὴν παράταξιν καὶ τοὺς
συνεργάτας της, ἀποτυχὼν καὶ εἰς τὴν ἰδιαιτέραν του
ἐπαρχίαν, ἀπογοητευμένος, κατὰκοπος, ἀπεφάσισεν
νὰ ζῆση μακρὰν τοῦ Κράτους, ἐκτός τῆς πολιτικῆς: «Θὰ
ζήσω ὡς ἄνθρωπος», ἔγραψε εἰς τὸ σπῖτι του.

Καὶ ἐπιστρέψας ἐκλείσθη εἰς τὸ γραφεῖον του, προ-
σεπάθηρε νὰ τακτοποιήσῃ τὰ οἰκονομικά του, συνήνητη-
σε τὸ πλῆθος τῶν ζημιῶν εἰς τὰς ὁποίας τόν εἶχεν
ἐκθέσει ἡ πολιτικὴ, ἐκλείσε τοὺς φακέλλους τῶν φίλων
καὶ τὰ κατάστιχα τῶν συνδυασμῶν, ἐπέταξε τὴν ἐπι-
γραφὴν τοῦ Κόμματος τῶν Ἐλευθεροφρόνων ἀπὸ τὸ
παράθυρον, ἐβγήκεν ἔξω καὶ –μόλις πρό δέκα ἐτῶν–
ἐζήτησε ἐργασίαν. Καὶ εὐτυχῶς δέν εὐρῆκε.

Εἰς τὰς ἐκλογὰς τοῦ 1932 οἱ Κεφαλλῆνες τόν ἔφεραν
ἄκοντα εἰς τὰς κάλπας καὶ τόν ἐξέλεξαν βουλευτὴν.
Ἐστάθη –τό ἔλεγε πρό τινος εἰς κύκλον γνωρίμων– ἐπὶ
ἡμέρας καὶ νύκτας πρό ἐκείνης τῆς ἐκλογῆς διὰ ν'
ἀποφασίσῃ: Θὰ δεχθῇ ἢ δέν θὰ δεχθῇ; Εἰς τὴν πολιτι-
κὴν δέν ἐπίστευε. Εἰς τόν κοινοβουλευτισμὸν δέν ἐπί-
στευε. Εἰς τὴν χρησιμότητά του ἐντὸς τοῦ ἀποπνικτικοῦ
καὶ ἐφθαρμένου συστήματος δέν ἐπίστευε. Νὰ δεχθῇ;
Ἄλλ' ἐπὶ τέλους ἡ ἀποδοχὴ δπως καὶ ἡ παραίτησις ἦτον
εὐκολος. Καὶ ἐδέχθη.

Τότε πλέον τὴν στήλην αὐτήν, τῆς ὁποίας ἡ πείρα
εἶχεν ἀντικαταστήσει τὴν πρώτην νεότητα, εἶχε κατα-
λάβει ὁ ἀπελπισμός, ἡ ἀπόγνωσις. Εἶχε ζήσει. Ἐπάνω
ἀπὸ τὸ δημοσιογραφικὸν θεωρεῖον εἶχεν ἀκούσει τὰς
ἀσκόπους ἐν τῇ Βουλῇ συζητήσεις, τὰς διανομάς τῶν
κολλύβων, τὰς κωλυσιεργίας, τὰς συμπλοκάς. Εἶχε πα-
ρακολουθήσει εἰς τοὺς διαδρόμους διαλεγομένους φι-
λικώτατα τοὺς ἐν τῇ αἰθούσῃ φανατικούς ἀντιπά-

λους, είχε μάθει κατά βάθος τά παρασκήνια, είχε συναντηθή συχνά καί πρόσωπον πρὸς πρόσωπον μέ τόν κοινοβουλευτισμόν, μέ τούς ἀνθρώπους του, μέ τό σύστημα. Καί ἡσθάνθη ὅτι, ἀνδχι μέ τούς ἀνθρώπους, μέ τό σύστημα τοῦλάχιστον, ἔπρεπε νά διαλύσῃ τούς παλαιούς δεσμούς της. Ποία συνταγή; Ποία λύσις; Τί φάρμακον;... Ἕνα καί μόνον: Ἡ παλαιά ἐχθρα, ἡ Δικτατορία. Δικτατορία λοιπόν. Τήν ἔφερεν εἰς τό γραφεῖον της, τήν ἔκαμε φίλην της, τήν παρουσίασε, προσεπάθησε νά τήν ἐπιβάλῃ. Ὅταν ἐγίνετο μία Κυβέρνησις φιλική της, παρουσιάζετο πρώτη: Νά κλείσετε τήν Βουλὴν καί νά κάνετε Διευθυντήριον τρεῖς μαζί, ἢ ἕνας. Δικτατορίαν. Ὅταν ἡ Κυβέρνησις ἐπιπτεν, δέν εἶχε διάδοχον, ἦτο ἀνθρωπος, ἦτο κακή ἢ ψυχρή, ἀλλά φάρμακον ἄλλο δέν ἦτο: – Θά πᾶμε σπὴν κλινική. Θά ὑποστώμεν ἐγχείρησιν. Θά μᾶς κόψουν τὰς ἐλευθερίας μας, θά μᾶςβάλουν τό φίμωτρον μέ τήν κοκαΐνην. Ἄλλ' ἄλλέως δέν γίνεταί. Ἀσθενὴς κανεῖς δέν πηγαίνει εἰς τήν Κλινικὴν μέ ζητωκραυγὰς! ἄς πᾶμε χωρὶς. Ἀλλά ἄς πᾶμε...

Ἐκεῖ λοιπόν, εἰς τήν κλινικὴν, συνηντήθη μέ τόν παλαιόν της ἀντίπαλον. Τόν Ἰωάννην Μεταξάν. Ἡμέραν πρὸς ἡμέραν ἐστάθη κοντά του, τόν εἶδε, τόν ἤκουσε, τόν παρηκολούθησε. Ἡμέραν πρὸς ἡμέραν ἔζησε τό φαρμακεῖον, τό ἐγχειρητήριον, τούς θαλάμους. Εἶδεν ἐκεῖ ἀργὰ ἀργὰ νά λείπουν τά φάρμακα, νά φεύγουν τά εργαλεῖα καί νά γεμίζουν αἱ αἰθουσαι νεότητα, πατριδας, σημαίας. Εἶδε εἰς τούς διαδρόμους νά παρελαύνουν καί νά ἐκχύνεται πρὸς τήν πόλιν φάλαγγες νέων παιδιῶν, μέ τό στέργον εὐθύ, μέ τήν κεφαλὴν ὑψηλά, μέ τό βῆμα γενναῖον. Εἶδε νά πορφυράνῃ τὰς ἀχρῶμους φλέβας τοῦ χθὲς πτωχοῦ μας ὀργανισμοῦ νέον αἷμα, νά ἀκούεται ταχύς ὁ παλμός, ν' ἀνασυντάσσεται ἐν βίᾳ ἡ χώρα, νά σφυζῇ ἡ ζωὴ, νά φθάνουν εἰς τούς λιμένας μας

πλοῖα κατάφορτα μέ πολεμικόν ὑλικόν, ν' ἀκούεται ρυθμικόν τό βῆμα τῶν γυμναζομένων εἰς τοὺς στρατώνας, νά πετοῦν εἰς τόν οὐρανόν χαλύβδινοι ἀετοί, νά πνέη παντοῦ ὁ νέος ἀνεμος ὁ ὁποῖος ἀνοίγε τά παράθυρα, ἐγκρέμζε τὰς εἰσόδους, ἀφήρει τήν στέγην...

– Δέν εἶναι πιά κλινική. Ὁχι. Δέν ἦτο πιά κλινική. Ἦτο παντοῦ μία, ἐλευθέρα, ὑγιής, ἡνωμένη, ἰσχυρά, ζωντανή, ἡ Ἑλλάς.

Καί ἔφθασε τότε ἡ μεγάλη στιγμή. Εἰκοσιοκτῶ Ὀκτωβρίου, Δευτέρα, τρεῖς τό πρωί. Ὁ Μεταξάς, μόνος, κοιμάται. Τό τηλέφωνον. Μία ὁμιλία. Ὁ Γκράτσι. Γύρω του δέν ἔχει κανένα. Ἡ ὑπηρεσία, ὅπως ὅλη ἡ Ἑλλάς τήν ὥρα ἐκείνην, κοιμάται. Πρὸς στιγμήν, ἄς κρατήσωμεν τήν ἀναπνοήν μας, διότι ἐδῶ πλησιάζομεν τόν μεγαλύτερον σταθμόν τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας. Ἡ Ἰταλικὴ Αὐτοκρατορία, μέ τὰ σαρανταοκτῶ της ἑκατομμύρια, μέ τόν πλοῦτον της, μέ τοὺς στρατοὺς της, μέ τὰ ἀεροπλάνα της, μέ τὰ ὄργανά της, ἐξύπνησε αἰφνιδίως ἕναν ἄνθρωπον καί τοῦ ἐζήτησεν ἐντὸς τριῶν ὥρῶν τήν Ἑλλάδα. Καί ὁ ἄνθρωπος αὐτός—τίς ἐξ ἡμῶν, μή γνωρίζων ἀκόμη ἂν ζῇ πραγματικότητα ἢ ἐφιάλτην, δέν θά ἐδίσταζε, δέν θά ἐζήτηι ὀλίγων ὥρῶν προθεσμίαν, δέν θά προσεπάθει ν' ἀποφύγει τό γεγονός;—Καί ὁ ἄνθρωπος αὐτός εἶπεν Ὁ χ ι. Ἀμέσως, ἀνευ ἐνδοιασμοῦ. Δέν εἶπεν ὀχι ἀπλῶς. Ἐντὸς λεπτοῦ, ὅπως ἐξύπνησεν αὐτός, ἐντὸς λεπτοῦ, ἐξύπνησε τήν Ἑλλάδα. Διαταγαί, σχέδια, τηλεφωνήματα, γενική ἐπιστράτευσις, κήρυξις Στρατιωτικοῦ Νόμου, ἐπιτάξεις, προκηρύξεις, ἀγγέλματα ἐγιναν πρίν ἀνατεῖλῃ ὁ ἥλιος καί, ὅταν ἀνέτειλε, ἤδη ἐμάχετο ἡ Ἑλλάς.

Ἐξήσαμεν ἕκτοτε ὥρας ἀνησυχῶν, ἀγωνίας, ἐνθουσιασμοῦ καί χαρᾶς. Εἶδομεν τήν Δόξαν ἀσθμαίνουσαν νά παρακολουθῇ τὰ στρατεύματά μας. Ἠκούσαμεν τοὺς ἀνέμους νά μεταφέρουν τό ὄνομά μας εἰς ὅλους

τούς κόσμους καί νά διαλαλοῦν, γῆ, θάλασσα, ὡς καί τὰ ἄστρα, τήν νίκην μας. Ἐφέραμεν ἕως ἐδῶ εἰς τὰς Ἀθήνας τὰ ὄπλα τῶν εἰσβολέων καί ἐσύραμεν ὡς ἐδῶ ἀόπλους τούς εἰσβολεῖς. Πρὸς σπιγμὴν μᾶς ἐφάνη ὅτι ἡ Πλάσις ὁλόκληρος μέ τούς ἡλίους τῆς, μέ τούς κόσμους τῆς, ἐστάθη ὅλη διὰ νά προσέξῃ τήν μικροσκοπικὴν αὐτὴν γωνίαν τῆς γῆς, ἡ ὁποία καί πάλιν ἐμεγαλουργεῖ. Καί ἐξήσαμεν εὐτυχεῖς. Τόσον εὐτυχεῖς ὅσον ποτέ. Τόσον εὐτυχεῖς ὥστε τό τί θά γίνη αὖριον δέν ἐνδιαφέρεται. Εἵχομεν κεφάλαια διὰ τήν Ἱστορίαν τὰς Νίκας μας, κεφάλαιον γιά τὰ παιδιὰ μας τό Ὅχι.

Τώρα ἡ Α. Ε. ὁ κ. Ἰωάννης Μεταξᾶς, Πρωθυπουργός τῆς Ἑλλάδος, ἐφθασεν εἰς τό ἀκρότατον σημεῖον τῆς Δόξης του. Ἐγινε Γιάννης. Δέν εἶναι οὔτε ἡ αὐτοῦ Ἐξοχότης, οὔτε ὁ Πρωθυπουργός, οὔτε ὁ Πρόεδρος. Εἰς τό στρατιωτικόν νοσοκομεῖον, ὅταν ὁ τραυματίας εἶχε γείρει εἰς τό προσκέφαλόν του βαρὺς, τόν ἠρώτησε ἡ ἀδελφή νοσοκόμος τί θέλει, ἐκεῖνος ἀπήντησε:

- Θέλω τόν Γιάννη...

Ὅπως αἱ μελωδίαι διὰ νά ζήσουν πρέπει νά κατεβοῦν εἰς τούς δρόμους, οὕτω καί τῶν δημοσίων ἀνδρῶν τὰ ὀνόματα θά ζητήσουν εἰς τούς δρόμους, μεταξύ τοῦ λαοῦ, τήν ἀθανασίαν. Ὁ κ. Μεταξᾶς ἔχει ἀπέναντι τῆς ἀθανασίας κερδίζει τήν μάχην του: εἶπε τό ὄχι, ἔγινε Γιάννης... – τί τοῦ μένει; Νά γίνη καί ἀγαλμα. Θά γίνη λοιπόν. Ἀλλ' ὄχι ὅπως ἠνυχήθημεν ἄλλοτε, ἀπό μάρμαρον τοῦ Πεντελικοῦ. Θά γίνη ἀπό τόν ὀρείχαλκον πού θ' ἀποδώσουν ταπεινωμένα, αἰχμάλωτα, τὰ ἐχθρικά πυροβόλα, αὐτά πού τόν ἐξύπνησαν εἰς τὰς τρεῖς τό πρωῒ...

Ἡ σῆλη αὐτὴ ἡσθάνθη τώρα, τὰς ἡμέρας αὐτάς τῆς χαρᾶς, τήν ἀνάγκην νά φυλλομετρήσῃ τήν ἱστορίαν τῆς – τούς παλαιούς τῆς λογαριασμούς – νά ἀνατρέξῃ εἰς

πεπερασμένους καιρούς, νά ἐνθυμηθῇ. Ἀλλά ἡσθάνθη
πρό παντός τήν ἀνάγκην νά γράψῃ ὅ,τι φρονεῖ, ὅ,τι
σκέπτεται διά τόν ἀνθρώπον αὐτόν ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ ἐπί
δεκαέξ ἔτη ἡγωνίσθη ἐναντίον ἡμῶν τῶν Ἑλλήνων εἰς
μάτην διά νά χρησιμεύσῃ εἰς τήν Ἑλλάδα, εἰς μέν τέσ-
σερα ἔτη κατώρθωσε νά τήν ἀναπλάσῃ, εἰς δέ μίαν
ᾠραν τήν ἔσωσε.

•

Χαιρετισμός πρὸς τὰς Ἐνόπλους Δυνάμεις (29 Ὀκτωβρίου 1940)

Πρὸς τὸν Στρατὸν ξηρᾶς, θαλάσσης καὶ ἀέρος
Εἰς τὸ τέλος τῆς πρώτης ἡμέρας, κατὰ τὴν ὁποίαν μέ
τά χαλύβδινα στήθη σας προησπίσατε τὸ ἱερὸν ἔδαφος
καὶ τὴν τιμὴν τῆς Πατρίδος, σᾶς ἀπευθύνω τὸν θερμό-
τερόν μου χαιρετισμόν.

Ὁλόκληρον τὸ Ἔθνος, ἀπὸ τοῦ Ἀνωτάτου Ἀρχο-
ντος, μέχρι τοῦ τελευταίου πολίτου, ἄνδρες, γυναῖκες,
παιδιά, σᾶς σκέπτονται μέ στοργὴν καὶ μέ ὑπερηφά-
νειαν καὶ αἱ εὐχαί των, μαζί μέ τὴν εὐλογίαν τοῦ Θεοῦ,
σᾶς παρακολουθοῦν.

Σκεφθῆτε, ὅτι σᾶς ἔλαχεν ὁ ἔνδοξος κληρὸς νὰ γρά-
ψετε τὸ ὄνομά σας εἰς τὰς χρυσᾶς δέλτους τῆς Ἑλληνι-
κῆς Ἱστορίας, κοντὰ εἰς τὰ ὀνόματα τῶν Μαραθωνομά-
χων, τῶν μεσαιωνικῶν μας ἀκριτῶν καὶ τῶν ἡρώων τοῦ
1821 καὶ τῶν ἄλλων νικηφόρων πολέμων μας. Ἀπὸ τὰ
δικά σας χέρια σφυρηλατεῖται σήμερον μία Ἑλλάς ἀ-
κόμη ὠραιότερα, ἀκόμη λαμπρότερα ἀπὸ τὴν σημερι-
νὴν, πού θὰ θαμβώσῃ καὶ πάλιν ὁλόκληρον τὸν κόσμον.
Ὁλόκληρος ὁ πολιτισμένος κόσμος ἀτενίζει πρὸς σᾶς,
καὶ εἶμαι εἰς θέσιν νὰ σᾶς βεβαιώσω, ὅτι εἰς τὸν ἀγῶνα
δέν θὰ μείνῃ ἡ Ἑλλάς μόνη.

Ἐμπρός, στρατιῶται τῆς Ἑλλάδος, μέ τὸ ἴδιο πάντοτε
θάρος, μέ τὴν ἰδίαν ἀτρόμητον καὶ ἀδάμαστον θέλησιν.

Συντρίψατε τὸν ἐχθρόν, ὁ ὁποῖος ἐτόλμησε νὰ θίξῃ
τὴν τιμὴν τῆς Χώρας μας. Ἡ νίκη εἶναι μαζί σας, ἡ δόξα
σᾶς περιμένει.

Οί καλλιτέχναι διὰ τὸν Μεταξᾶ

Οἱ ἐπιφανέστεροι ἐκπρόσωποι τῶν Ἑλλήνων καλλιτεχνῶν, ἔγραψαν μετὰ τὸν «θάνατον» τοῦ Ἰωάννου Μεταξᾶ, χωρὶς, φυσικά, κανεῖς νὰ τοὺς τό ζήτηση ἢ νὰ τοὺς πείση, ὀληθεῖς ὕμνους διὰ τὸν ἀείμνηστον ἡγέτην. Εἰς τὴν «Ν. Ἑστίαν» τοῦ Φεβρουαρίου 1941 ἀνεκαλύψαμεν τὰ κείμενα, τὰ ἀνθολογήσαμε καὶ τὰ ἐπαρουσιάσαμε, κατὰ πρῶτον, εἰς τὴν ἐπιθεώρησιν «4η Αἰγυόου» (τεῦχος 1ης Μαρτίου 1966). Σημειώομε, ὅτι τὰ παρακάτω κείμενα, ὅπως τὰ παραθέτομεν καὶ μέ τὰ δικά μας σχόλια, μετεφέρθησαν εἰς ἓνα τομίδιον «ντοκουμέντων» διὰ τὸν Μεταξᾶ, δίχως νὰ ἀναφέρεται ἡ πηγὴ. Δέν πειράζει. Ἄλλωστε δέν εἶναι ἡ πρώτη φορά.

«Τὸ μεγάλο πνεῦμα τοῦ Μεταξᾶ δέν ἄφησε καμμιὰ πνυχὴ Ἑλληνικῆς ζωῆς, χωρὶς νὰ ρίξη ἀπάνω της τό στοργικὸ φῶς του. Τό Ἑλληνικὸ θέατρο χρωστιάει σ' αὐτὸν τὴν ἀναγέννησίν του».

ΜΑΡΙΚΑ ΚΟΤΟΠΟΥΛΗ

«Ὁ Μεταξᾶς εἶναι ἀντάξιος τοῦ Λεωνίδα καὶ τοῦ Παλαιολόγου».

ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΒΕΑΚΗΣ

«Καὶ ἂν τὸν Μεταξᾶ τὸν θρηνοῦμε ὅλοι γιὰ ὅσα μεγάλα, γιὰ ὅσα ὠραῖα, γιὰ ὅσα δοξασμένα εἰργάσθη γιὰ τὴν Ἑλλάδα μας, ἐμεῖς οἱ μονακοὶ ὅλως ἰδιαιτέρως τὸν κλαῖομε καὶ θά τὸν κλαῖμε μέ τοὺς γλυκύτερους φθόγγους τῆς

Ἑλληνικῆς Ἀρμονίας, γιατί κοντά σ' ἄλλα χάσαμε κι
ένα βαθύ, έναν ἀληθινό φίλο καὶ παραστάτη τῆς αἰωνίας
καὶ ἀκατάλυτης Ἑλληνικῆς Μούσας».

ΜΑΝΩΛΗΣ ΚΑΛΟΜΟΙΡΗΣ

τ. Πρόεδρος Ἑλλήνων Μουσικῶν

«Ὁ Ι. Μεταξάς μᾶς θύμιζε κάτι πού εἶχαμε λησμονή-
σει: Πώς πρέπει νά εἴμαστε ἀληθινοί, κι ὅταν μιλάμε,
κι ὅταν γράφουμε, κι ὅταν δημιουργοῦμε, κι ὅταν πο-
λεμάμε.

Ὅφειλουμε νά τοῦ εἴμαστε εὐγνώμονες».

Θ. ΣΥΝΟΔΙΝΟΣ

τ. Πρόεδρος Ἑλλήνων Θεατρικῶν

Συγγραφέων

«Ὁ Ι. Μεταξάς ουστηματικά καὶ καλοπροαίρετα ἐ-
δειξε τὴν διάθεσί του νάρθη στοργικώτερα πλάϊ στοὺς
ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων».

Μ. ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

τ. Πρόεδρος Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν

«Κι ὁλόγυρα τῆς νεκρικῆς σου κλίνης
Ὅλοι ἓνας θρήνος, ὅλοι μὰ φωνή
Σοῦ κράζουνε: Πού πᾶς; Πού μᾶς ἀφίνης;
Δίχως σου νιώθουμ' ἔρμιοι κι ὄρφανοί».

Τ. ΜΠΑΡΛΑΣ

«Ἡ ἀγάπη του γιὰ τὴν τέχνη καὶ τοὺς καλλιτέχνες ἦτο
ἀπεριορίστη... Ὁ Μεταξάς δέν ἀρνήθηκε ποτέ ὅ,τι τοῦ
ζητήθηκε γιὰ τὴν προστασία καὶ τὴν προαγωγή τῆς
Ἑλληνικῆς τέχνης».

Π. ΠΡΕΒΕΛΑΚΗΣ

τ. Διευθυντὴς Καλῶν Τεχνῶν

«Ὅχι, δέ σ' ἔστειλε ὁ Θεός
Ὅλοι οἱ Θεοὶ σέ στείλαν τῆς Ἑλλάδας».

ΕΙΡΗΝΗ Η ΑΘΗΝΑΙΑ

«Ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς, θρύλος καὶ ὁδηγός».

ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

Νομίζομεν ὅτι αὐτὰ ἀρκοῦν, διὰ νὰ δείξουν τὴν γνώμην πού
ἔχουν οἱ πραγματικῶς μεγάλοι Ἕλληνες καλλιτέχναι καὶ ὅχι
οἱ στρατευμένοι τῆς ἀριστερᾶς τέχνης. Θὰ ἤμπορούσαμε,
ἀκόμη, νὰ ἀναφέρωμεν μετὰ τῶν θαυμαστῶν τοῦ Μεταξᾶ
καὶ τοὺς: ΚΑΡΑΓΑΤΣΗ, ΜΥΡΙΒΗΛΗ, ΜΠΑΣΤΙΑ, ΚΑ-
ΤΣΕΛΗ, ΒΙΚΑΤΟ, ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ καὶ τόσους, τόσους ἄλ-
λους.

Γιὰ περισσότερα παραπέμπομέν εἰς τὴν «Ν. ΕΣΤΙΑΝ»,
Φεβρουαρίου 1941.

Σκέψεις τοῦ Μεταξᾶ μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Γαλλίας

Μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Γαλλίας, ὁμιλῶν ὁ Μεταξᾶς εἰς τὸν Ὑπουργόν του Ἀμβρόσιον Τζίφον («Ἀναμνήσεις») προέβη εἰς ἐκτίμησιν τῆς καταστάσεως, πού τὸν δικαιώνει ὡς στρατιωτικὴν μεγαλοφυΐαν. Ἴδου τί ὑπολογισμούς ἔκανε:

«Βαλθῆτε στήν θέσιν τοῦ Χίτλερ καί τοῦ Γερμανικοῦ Ἐπιτελείου. Εἶναι κύριοι τῆς Γαλλίας καί ὅλης τῆς ἡπειρωτικῆς Εὐρώπης. Αὐτό ὁμως δέν σημαίνει τό τέλος τοῦ πολέμου, καί ἡ ἀεροπορικὴ ἐπίθεσις κατὰ τοῦ Λονδίνου, χάρις εἰς τὰ σπάνια προσόντα τοῦ Ἀγγλικοῦ Λαοῦ, ἀποτυγχάνει.

Συνεπῶς ἄς ἐξετάσουμε τίς δυνατότητες διὰ τοὺς Γερμανούς. Ἐγὼ βλέπω τίς ἐξῆς:

α) Νά ἐνεργήσουν ἀπόβαςι στήν Ἀγγλία, καλύπτοντας τὰ στρατεύματα μέ βαρὺ πυροβολικὸ στάς ὄχθας τῆς Μάγχης καί μέ μεγάλη ἀεροπορικὴ ὑπεροχή.

β) Νά ἐπιτεθοῦν δι' Ἰσπανίας πρῶτον κατὰ τοῦ Γιβραλτάρ καί ἐκεῖθεν διὰ Β. Ἀφρικῆς εἰς Αἴγυπτον.

γ) Νά ἐπιτεθοῦν κατὰ τῆς Ρωσίας ὅπως φθάσουν εἰς τὰς πετρελαιοπηγὰς τοῦ Καυκάσου.

δ) Νά ἐπιτεθοῦν εἰς τὰ Βαλκάνια διὰ νά ἀνοίξουν ὁδὸν διὰ Τουρκίας καί Παλαιστίνης εἰς Σουέζ καί πετρελαιοπηγὰς τοῦ Ἰράκ, Ἰράν.

ε) Νά ἐντείνουν τὸν ὑποβρυχιακὸ ἀγῶνα.

Μπορεῖ νά διαλέξουν μία ἀπὸ τίς λύσεις ἢ καὶ δύο συγχρόνως.

Τὴν πρώτην, τὴν ἀπόβασιν στήν Ἀγγλία, τὴν θεωρῶ ἀδύνατη μέ τὰ μέσα πού γνωρίζω, ἰδίως ἐφ' ὅσον ὁ

Ἑγγλικὸς στόλος εἶναι ἀνέπαφος. Τό λέγω μέ πεποίθησιν ὡς στρατιωτικός. Τήν δευτέραν τήν θεωρῶ ἀδύνατη λόγῳ τῶν τεραστίων γεωγραφικῶν δυσκολιῶν.

Συνεπῶς θά διαλέξουν μεταξύ τῆς τρίτης καί τῆς τετάρτης, δηλαδή τῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Ρωσίας ἢ τῶν Βαλκανίων. Τήν πέμπτην, τῆς ἐντάσεως τοῦ ὑποβρυχιακοῦ πολέμου, τήν θεωρῶ μᾶλλον ἐπικουρικήν.

Λοιπόν καί ἡ ἐπίθεσις κατὰ τῆς Ρωσίας καί ἡ ἐπίθεσις κατὰ τῶν Βαλκανίων δημιουργεῖ μίαν ἐντελῶς νέαν κατάστασιν στρατιωτικήν πού θά δώσῃ πολύτιμον καιρόν στήν Μ. Βρετανία διά νά συνέλθῃ ἀπό τά κτυπήματα καί νά κάμῃ ὅλη τήν χρῆσι πού πρέπει τῆς τετραετίας τῆς Ἀμερικανικῆς παραγωγῆς».

Μέ αὐτάς τās σκέψεις κατέληγεν εἰς τό συμπέρασμα, ὅτι ὁ πόλεμος θά ἦτο μακρότατος καί φονικός, ἀλλά ὅτι τό κράτος τῆς θαλάσσης, ἐν συνδυασμῷ μέ τās παραγωγικὰς δυνατότητας τῆς Ἀμερικῆς θά ἐκέρδιζε τελικῶς τόν ἀγῶνα.

Ὁ ὕστατος χαιρετισμός

Ὁ διάδοχος τοῦ Μεταξᾶ, πρωθυπουργός Ἀλ. Κορυζῆς, ἐξεφώνησε τὸν κατωτέρω ἐπικήδειον, ἐμπρός εἰς τὴν σορὸν τοῦ ἀειμνήστου Ἀρχηγοῦ:

Συνηγμένοι γύρω σου, ὅπως ἄλλοτε, Ἀρχηγέ, θά σταθῶμεν τώρα βαρυπενθεῖς καὶ μέ γονυπετὴ τὴν ψυχὴν διὰ νὰ Σοῦ ἀποδώσωμεν τὸν τελευταῖον χαιρετισμόν. Φεύγεις πρὸς τοὺς μακρινούς τόπους τῶν ἀγνώστων κόσμων ὅπου δέν ὑπάρχει λύπη καὶ στεναγμός, ἀλλὰ ζωὴ ἀτελεύτητος καὶ καταλείπεις τὸν στεναγμόν καὶ τὴν λύπην εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁλόκληρον. Καὶ εἶναι τόσον βαθύς ὁ στεναγμός καὶ τόσον βαρεῖα ἡ λύπη, ὅσον εἶναι τρομακτικῆς ἐκτάσεως τὸ κενόν πού μᾶς ἀφήνεις.

Διότι δέν ὑπῆρξες ἀπλῶς ὁ Πρωθυπουργός ὁ ἄλλους διαδεχθεῖς καὶ τὸν ὁποῖον ἄλλοι διαδέχονται. Ὑπῆρξες μέγα, λαμπρόν, ἐκτυφλαπτικόν φῶς καὶ – ἀλλοίμονον – μικρᾶς διαρκείας μετέωρον. Τὴν στιγμὴν αὐτὴν ὅπου εἶσαι μαζί μας, ὅπου κλείοντες τοὺς ὀφθαλμούς καὶ ἀφήνοντας τὴν σκέψιν νὰ ταξιδεύῃ, νομίζομεν ὅτι πάλι θά ὀρθωθῇς μεταξύ ἡμῶν καὶ πάλιν θά διατάξῃς καὶ θά ἐμπνεύσῃς καὶ θά ὁδηγήσῃς καὶ πάλιν, τὴν στιγμὴν αὐτὴν, ἡ ὁποία ἀπέμεινεν εἰς ἡμᾶς ὡς προθεσμία ὑστάτη, προτοῦ Σέ παραδώσωμεν εἰς τὴν γῆν αὐτὴν τῆς Ἑλλάδος, τὴν γῆν τὴν ὁποῖαν τόσον ἠγάπησες, ὑπὲρ τῆς ὁποίας νέος ἐπολέμησες μέ τὸ ξίφος, τὴν ὁποῖαν ἀργότερον ὑπερήσπισες μέ τὴν σκέψιν Σου καὶ τὴν ὁποῖαν ἔσωσες μέ τὸ θάρρος Σου χθές, τὴν στιγμὴν αὐτὴν ἐπίτρεψε, Ἀρχηγέ, νὰ στραφῶμεν πρὸς τὸ εὐτυχές παρελθόν, νὰ ἐνθυμηθῶμεν Ἐσέ, τὰ ἔργα Σου, τὴν ζωὴν

Σου.

Ἐπιτελής τῶν ἐνδόξων βαλκανικῶν πολέμων, στρατιωτικός σύμβουλος ἱστορικῶν κυβερνήσεων, ἔξω τῆς Ἑλλάδος εἰς ὥρας κριοίμους διαχειριστῆς σημαντικῶν ἐθνικῶν συμφερόντων, ἀρχηγός τοῦ Ἐπιτελείου προετοιμάζων τόν στρατόν διὰ τόν πόλεμον μέ βαθυτάτην σοφίαν, ἀπεσύρθης τελικῶς τοῦ στρατοῦ, ὅταν διπλαῖ καί τριπλαῖ διαφωνίαι ἐπὶ σημαντικῶν ζητημάτων Σέ ἔφεραν εἰς ἀντιγνωμίαν μέ τοὺς διοικοῦντας τό κράτος καί ἔλαβες τήν ἀπόφασιν ὅπως ἀναμχθῆς εἰς τήν πολιτικήν διὰ νά προσφέρῃς ἐκεῖθεν τῶν δυνάμεών Σου τό πλῆθος καί τόν πλοῦτον τῶν σκέψεών Σου εἰς τήν πατρίδα.

Διὰ νά ἀνέλθῃς ὁμως εἰς τήν θέσιν τοῦ κυβερνήτου, ἡ ὁποία ἀργότερον ἐμάθομεν πόσον δικαιοματικῶς Σοῦ ἀνήκεν, ἔπρεπε νά κατέλθῃς εἰς τόν στίβον τῶν ἐκλογῶν καί ἐκεῖ συχνά ἡ τραχεῖα Σου εἰλικρίνεια εὔρε τοὺς δρόμους δυσβάτους. Εὐτυχῆς ἄλλοτε καί ἄλλοτε ἡττημένος εἰς τοὺς ἀγῶνας αὐτούς, οἱ ὁποῖοι δέν ἀπῆλθον μόνον ἐνέργειαν, νοῦν καί σθένος, ἀλλά καί ἐπιτηδειότηας καί συμβιβασμούς, παρουσιάζεσο ἐν μέσῳ λαίλαπος, ἡ ὁποία ἐμάστιζε τότε τόν τόπον, ἄλλοτε ἐπὶ κεφαλῇς πλήθους ὁπαδῶν καί ἄλλοτε μόνος.

Ἐστάθῃς πρὸς στιγμήν Ὑπουργός καί ὥσάν νά διησθάνεσο ὅτι ἐθνική, ὑπερτάτη, ἀνάγκη πρωτεύουσα θά ἦτο μίαν ἡμέραν ὁ δρόμος, τόν ὁποῖον θά ἐβάδιζεν ὁ στρατός καί διὰ τοῦ ὁποῖου θά μετεφέροντο τά πυρομαχικά καί τά ἐφόδιά του διὰ νά ὑπερασπίσουν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ τήν πατρίδα, ἡγωνίσθῃς δι' αὐτήν μέ σθένος καί πείσμα παρ' ὅλας τὰς ἐναντιότητας καί τὰς ἐπιθέσεις τῶν ὁποίων—ὅπως τόσον συχνά— ἐγίνεσο στόχος.

Καί ὁ καιρὸς παρήρχετο, αἱ κυβερνήσεις διεδέχοντο ἡ μία τήν ἄλλην, ὁ σάλος τῶν παθῶν, συνετάρασσε τήν Ἑλλάδα, παρασύρων ἀνθρώπους, κόμματα, ἀρχηγούς,

πολιτεύματα, τό ένα έτος συνήντα τήν Ἑλλάδα ἀγωνιζομένη νά ένωθῇ, τό άλλο τήν έβλεπε πνιγομένη εἰς αἵματα έμφυλίων ἀγώνων, μέχρῃς οὐ τέλος εἰς τά μεγάλα κενά τά όποῖα ἀφήκεν ἡ μοῖρα ἀνεφάνῃ έλπίς φωτός, ἡ προσωπικότης Σου. Ἐλπίς φωτός εἰς τήν ἀρχήν κατὰ τās πρώτας ώρας τῆς ὑπό Σοῦ κυβερνήσεως τῆς Ἑλλάδος, κατέστης φάρος παμμεγίστης έντάσεως δταν, ἀηδιασμένος πλέον ἐξ ἀκάρπων ἀγώνων, ἀπεφάσιζες νά ἀπαλλαγῇς τοῦ κλοιοῦ ἐφθαρμένων συστημάτων καί έδιδες εἰς τήν Ἑλλάδα μέγα καί ἱστορικόν σταθμόν: Τήν 4ην Αὐγούστου τοῦ 1936.

Καί πρό τριών μηνών ἦλθεν ἡ μεγάλη στιγμή κατὰ τήν όποῖαν εἰς τό ἄκουσμα τῆς φωνῆς Σου ἠνώθη πρό τοῦ ἐχθροῦ εἰς μίαν παμμεγίστην διαδήλωσιν ἀφοσιώσεως, πειθαρχίας καί πατριωτισμοῦ όλόκληρος ἡ Ἑλλάς. Ἀλλά μή ἀπατώμεθα! Προπονητής τῆς ἐκδηλώσεως αὐτῆς ὑπῆρξεν ἡ μεγάλη τετραετία, τῆς όποῖας κάθε ἡμέρα έφερε τήν σφραγίδα τοῦ πνεύματός Σου, κάθε ώρα τῆς δράσεώς Σου τόν τύπον, κάθε στιγμή τοῦ νοῦ Σου τό φῶς.

Ὁ στρατός, ὁ όπλισμός του καί ὁ όλος έφοδιασμός του, τά έργα τῆς ἀμύνης τῆς χώρας, τό ναυτικό, ἡ ἀεροπορία πρὸς τήν όποῖαν ὡς προφήτης έστράφης, τά μεγάλα κοινωνικά προβλήματα ὑπό τά όποῖα έκακοδαιμόνει καί έστενάζε ὁ λαός καί τά όποῖα έλυσες μέ τήν θαρραλέα καί λαϊκή Σου ψυχή, δωρήσας εἰς τοὺς ἐργάτας καί τοὺς ὑπαλλήλους τās Συλλογικὰς Συμβάσεις, τās Κοινωνικὰς Ἀσφαλίσεις, τό ἀνώτατον χρονικόν ὄριον ἐργασίας, τήν πάταξιν τῆς ἀνεργίας, καί τόσα ἄλλα ὧν έστερεῖτο ἐνῶ έδικαιοῦτο, ἡ ἱερά ἐργασία, ὃι ἀγρόται τό θεμέλιον αὐτό τοῦ Ἐθνους, τῶν όποῖων ἐπροστάτευσες καί προήγαγες τās συνεταιρικές ὀργανώσεις, ὑπέρ τῶν όποῖων ἐνομοθέτησες τήν ἐλάφρυνσιν τῶν ἐπαχθῶν χρεῶν των, ἐέβαλες τήν προστασίαν

τῶν προϊόντων των καὶ ἐπέτυχες τὴν αὐξησιν τῆς παραγωγῆς των, ἐξασφαλίσας οὕτως εἰς αὐτοὺς τὴν εὐημερίαν καὶ πλήξας τὴν ὀλεθρίαν ἀστυφίαν, οἱ ἄρρωστοι καὶ οἱ ὑπὸ τῆς μοίρας ἀδικημένοι, οἱ ὅποιοι εἶδον νὰ ἰδρύνωνται παντοῦ νοσοκομεῖα, ἰατρεῖα, ὀρφανοτροφεῖα, γηροκομεῖα, ἄσυλα, συσσίτια, τὰ παιδιὰ, αἱ μητέρες πού ἔτυχον τῆς προστασίας Σου ὑπὸ μίαν μεγαλόπνοον πολιτικὴν ἐξυγιάνσεως τῆς φυλῆς, οἱ ἄλλοτε πρόσφυγες, τῶν ὁποίων μετὰ τόσα ἔτη Σὺ συνεπλήρωσες τὴν ἀποκατάστασιν, αἱ ἐπαρχίαι εἰς τὰς ὁποίας ἐχάρισες τὴν αὐτοδιοίκησιν, ἡ πρωτεύουσα τὴν ὁποίαν ἐπλούτισες μέ ἔργα, τὰ γράμματα καὶ αἱ τέχναι τῶν ὁποίων ἐτάχθης προστάτης, ἡ δικαιοσύνη εἰς τὴν ὁποίαν ἐδώρησες τὸν Ἀστικὸν Κώδικα, τί νὰ πρωτοθυμηθῇ κανεῖς..., καὶ τέλος τὰ ἀγαπημένα Σου παιδιὰ τῆς Νεολαίας, τὰ ὁποῖα ὠργάνωσες καὶ καθωδήγησες σάν τρυφερός πατέρας, εἰς ἐθνικούς καὶ ἠθικούς δρόμους, ὅλοι, ὅσοι σέ εὐγνωμονοῦν, Ἀρχηγέ, ἀπὸ τῆς Ἀγίας ἐκείνης Ἡμέρας. Ὑπῆρξαν ἔργα Σου καὶ ὅπλα τῆς Χώρας. Ἀλλὰ θά ἦσουν καὶ ἄνευ ὧν αὐτῶν ὁ ἴδιος προχθές, διότι Σὺ ἔθετες τὴν Δόξαν ὑπὲρ τὴν Νίκην καὶ θά ἔλεγες καὶ ἄνευ αὐτῶν εἰς τὰς 28 Ὀκτωβρίου, τὸ ἱστορικόν, τὸ μέγα ΟΧΙ, τὸ ὁποῖον ἐξύπνησε κατὰ πλῆκτον ὅλην τὴν γῆν, ἀλλὰ δέν ἦτο τὸ ΟΧΙ ἐνός Στρατοῦ νικητῶν, θά ἦτο τὸ ΟΧΙ Μαρτύρων.

Τώρα ὅμως μᾶς καταλείπεις μόνους. Ἐγκαταλείπεις ἡμᾶς τοὺς περιλυπομένους, τὸν λαόν Σου, τὴν Ἑλλάδα, ὀρφανούς καὶ μετέβαλες διὰ τοῦ θανάτου Σου εἰς πενθοῦσαν λιτανεῖαν τὴν ἐνθουσιῶσαν διαδήλωσιν πού σέ ἠκολούθει.

Ἀλλὰ, Ἀρχηγέ, καὶ ἂν ἐγνώριζες ὅτι μετὰ τρεῖς μῆνας, μετὰ τὴν ἱστορικὴν ἐκείνην ἡμέραν, θά ἔπυπτες ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων καὶ θά μᾶς ἐγκατέλειπες μόνους, πάλιν θά ἔλεγες τὸ ΟΧΙ. Διότι θά ἐγνώριζες ὅτι οἱ Ἕλληνες

καί ἔπειτα ἀπὸ Σέ θά πράξωμεν ὅ,τι πρέπει, ὅ,τι τό καθήκον μας ἀπαιτεῖ, ὅ,τι ἡ φωνή τῆς πατρίδος διὰ τοῦ στόματος τοῦ βασιλέως προστάζει.

Τώρα πλέον μάς ἔχεις ἀνοίξει τόν δρόμον τῆς Νίκης. Θά τόν ἀκολουθήσωμεν ἀκαμπτοι μέ σφιγμένα τά δόντια, προτεταμένα τά στήθη, ἀποφασισμένοι νά φθάσωμεν εἰς τό τέρμα πού ὠνειρεύθηκες ὑπὸ τὴν σκιάν τῆς γαλανόλευκης πού κυματίζει ἐνδοξα ἀπὸ τὴν πνοή Σου.

Τώρα λοιπόν κοιμήσου ἡσυχος Ἀρχηγέ. Αἱ ἐπιτυχεῖς βολαὶ πού ρίπτουν αὐτὴν τὴν σαγμὴν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ τὰ κανόνια, πού Σύ ἐδώρησες εἰς τόν ἐνδοξον στρατόν μας, εἶναι αἱ ἄξια τιμητικαὶ βολαὶ πού συνοδεύουν τὴν ἐκφορὰν Σου, Σοῦ τοῦ Μεγάλου Στρατιώτου.

Μέ τοῦ Ὑψίστου τὴν θέλησιν καί τὴν ἐξ οὐρανοῦ εὐλογίαν Σου θά βαδίσωμεν ὑπὸ τὰς ὁδηγίας τοῦ βασιλέως μας ἠνωμένοι, ὠλόνητοι, πλήρεις πίστεως, πλήρεις θάρρους τόν δρόμον τῆς Τιμῆς εἰς τόν ὁποῖον μάς ὠδήγησες. Καί ὁ δρόμος αὐτός –κοιμοῦ ἡσυχος Ἀρχηγέ– θά φέρῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν νίκην, διὰ νά εἶναι μετ' αὐτὴν αἰωνία ἡ ἐκ τοῦ ἔργου Σου Δόξα τῆς, ὅπως θά μείνῃ εἰς ὅλας τὰς ἐπερχομένας ἑλληνικὰς γενεάς καί εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ ἔθνους αἰωνία ἡ Μνήμη Σου.

Ένα ποίημα

Ο Μεταξάς ευχαρίστησε προσωπικώς τόν Χρηστίδην, διά τό ακόλουθον ποίημα, πού ἀληθῶς ἐκφράζει τήν ἡρωϊκὴν ἐποχὴν τοῦ '40 καί τήν ἀξίαν τοῦ δημιουργοῦ της.

Τώρα πού ἡ Φήμη δουλεύει κι ὑφαίνει τό θρυλο
Πού τή μορφή σου θά ντύση μέ τήβεννο δόξας,
Δύσπιστοι, χθές, ἢ κι ἐχθροί σου, ζητοῦμε τή χάρι
Τήν προσφορά μας ἐδῶ νά σοῦ φέρωμε τώρα.
Καί νά σοῦ πούμε, σάν ἄντρες, κι ἐμεῖς: Εἶχες δίκηο!

Δύσπιστοι χθές, ἢ κι ἐχθροί, δέν σέ θέλαμε ἐσένα
Πού ἄνομα, λέγαμε, ἐκράτεις τοὺς Ἕλληνες δούλους,
Ὅταν μιλοῦσες γιά Τάξι, γιά Νόμο, γιά Κράτος,
Κι ὅταν θεμέλιωνες ἔργα μ' ἀκοίμητους μόχθους,
Εἰρωνες οἱ ἄνεργοι σήκωναν πάντα τοὺς ὤμους
Ἢ κατεβάζαν μ' ὀργή τ' ἀδειανά τους κεφάλια
Ὅπου κουδούνιζαν λόγια καί λόγια καί λόγια...

Κι ἂν εἰλικρίνεια, κι ἂν πίστι, κι ἂν φθόνος ἢ μῖσος
Δύσπιστους χθές, ἢ κι ἐχθρούς, μᾶς κρατοῦσεν ἀλάργα,
Θέλομεν τώρα, σάν ἄντρες, ναρθοῦμε κοντά σου,
Τώρα πού ἡ Φήμη δουλεύει τόν δίκηο σου θρυλο
Καί κομίζοντας δῶρα φτωχά, μά δοσμένα μ' ὀλόψυχη
θέρμη,

Τό θαυμασμό, τήν ἀγάπη, τήν πίστι μας ὀλη,
Νά ξεπληρώσουμε κάτι ἀπό χρέος πελώριο.

Σοῦ χρωστοῦμε πῶς ὅταν, στήν νύχτα, πλακῶσαν δαιμόνοι,
Τῆς φυλῆς μας ζητώντας ν' ἀρπάξουν τό πᾶν, τήν ψυχὴ της,

Ἀψηφώντας ἐσύ τῶν ἐχθρῶν διαβολές, ξεπερνώντας
Καί τοὺς πό ταπεινοὺς τῶν κολάκων ἐπαίνους,
Στάθηκες Ἑλληνας ἄξιος. Μονάχος στή νύχτα
Μόνος ἐμπρός στή φοβέρα κ' ἐμπρός στήν εὐθύνη,
Μόνος μπροστά καί στό Μέλλον, στυλώθηκες ἄντρας,
Ἑλληνας, κ' εἶπες τό λόγο πού διώχνει, ξορκίζει τό Χάρο,
Πού τοὺς δαιμόνους σκορπᾶ καί νεκροὺς ζωντανεύει...

Σοῦ χρωστοῦμε πῶς τότε, ξυπνώντας κι ἐμεῖς στή φωνή σου,
Νοιώσαμε ὀρθά νά στυλώνουν τὰ κούφια κορμιά μας,
Λυτρωμένα ἀπ' τοῦ μαύρου βραχνᾶ μας τ' ἀσήκωτο βάρος,
Περηφάνεια, ζωντάνεια καί πίστι γεμάτα.
Φῶς μᾶς πλημμύρισε ξάφνου, τό φῶς πού φωτίζει
Ὡς τό μεδοῦλι τοὺς ἄντρες, σάν παίρνουν τή στράτα,
Στράτα σκληρή, πού τσακίζει κορμιά, πού πληγώνει
Τίς ψυχές, μά τίς φέρνει ψηλά στό Θεό τους...

Τράβηξε τώρα μπροστά, κι ὅπου πᾶς σ' ἀκολουθοῦμε!
Τῆς Ἑλλάδος μας στάθηκες ἄξιος, κι ἐμεῖς θά σταθοῦμε
Τοῦ Ἀρχηγοῦ μας ἀντάξιοι. Μαζί σου ὡς τό τέλος,
Κι ὁ Θεός ὁδηγός μας, Αὐτός θά φυλάξη
Μέρα καί νύχτα τό χέρι, τό νοῦ, τή ζωή σου...
Ἄλλων λαμπρότατα ὀράματα ἄν σβῆσαν στά σκότη,
Κι ἄλλων καλέσματα ἄν πνίγηκαν μέσ' στή σιωπή,
Ὅμως μιλοῦν δίχως πίκρα ἀπ' τοὺς τάφους! οἱ πρῶτοι
Ὅμως μιλοῦν, κι ἡ φωνή τους –ἀκούς;– θά σοῦ πῇ:
Τ' ὄραμα πού ἀναψες, φῶς σῶν Ἑλλήνων τὰ μάτια
Πρέπει ἀπό Σέ νά δεθῇ, νά χασθῇ στοὺς αἰῶνες
Σέ γρανίτη σκληρό δουλεμένα παλάτια
Καί σέ πέτρα λαμπρή λαξευτοί Παρθενῶνες.

Τράβα μπροστά, κι ἡ φωνή σου δέν ξύπνησε μόνους
Ὅσους κοιμόνταν τόν πρόσκαιρον ὕπνο μιᾶς ὥρας!
Καί στοὺς τάφους, κλειστοὺς ἀπὸ χρόνους καί χρόνους,

Στους πανάρχαιους ακούστηκε τάφους εκείνων
 Πού καυχιόνταν για τ' όνομα «παιδες Έλλήνων»!
 Κι όλοι άπαντήσαν εϋθύς μέσ' σ' αντίλαλους μπόρας:
 "Όλοι στό πλάϊ σας, κι ήγέτες κι όπλίτες, παρόντες,
 Λόχος και Φάλαγγα, Άκρίτες και τά Παλληκάρια,
 Μποτσαραιόι, Διγενήδες, Άλέξανδροι κι Έπαμεινώντες,
 "Όλοι στό πλάϊ σας, περήφανοι, λέμε: Παρόντες!

Μέ κανόνια και τάνκς, μέ σπαθιά, μέ κοντάρια,
 Κι άν μās λείψουν κι αυτά μέ τής γής τά λιθάρια,
 Κι άν σωθούνε κ' οί πέτρες μας, τότε θά πούμε
 Πώς μās μένει ή φωτιά και μ' αυτήν πολεμούμε.
 Πώς μās μένει ή φωτιά πού ποτέ δέν έσβύστη,
 Πού θεριεύει τ' άρνια και τά κάνει λιοντάρια,
 Πώς μās μένει ή φωτιά πού μ' αυτήν πολεμούμε
 Και νεκροί, κι αναζούμε, πώς μās μένει μά Πίστι!...
 Στή φωτιά και τό σίδερο, σέ χιονιές και σέ μπόρες,
 Και σίς δύσκολες ώρες, θά όδηγής τόν Άγώνα
 Στή φωτιά και στό σίδερο, και στού Χάρου τή φρίκη,
 Άκατάλυτοι, άλύγιστοι, θά σταθούμε ως τή Νίκη.
 "Ωσπου στό στήθος τού έχθρού νά πατήσης τό γόνα.

Κι όταν, στό τέλος, ή μάχη κοπάση ή γιγάντια,
 Κι όταν στού Άχέροντα τ' άσπρα νερά κυλιστή
 Κι ό στερνός τών Βανδάλων, πού τόλμησε ενάντια
 Στής Ελλάδος τήν άγια ψυχή νά όπλιστή.
 Κι όταν τά φλάμπουρα ηνώσωμε πάνω στά κάστρα,
 Κι όταν σαλπίσωμε μέσ' στά φαράγγια και πάνω
 στους βράχους
 Πέρα στα πέλαγα, πάνω άπ' τή γή μας και πέρα
 άπό τ' άσπρα,
 Τού θριάμβου λαμπρά, βροντερά Νικητήρια,
 Τότε πιά τ' όραμα θάναι δεμένο. Παλάτια και χτίρια
 Στήν καινούργιαν Άκρόπολη πάνω στημένα,

Ἔργα δικά σου, Λαοὶ θ' ἀποροῦνε κι ἀνθρώποι.
 Κάθε γενιά θά τό λήη τῆς ἐπόμενης: Ἔργα δικά σου,
 Καί θά δείχνη ἀπό μᾶς, τοὺς ἐχθροὺς σου, γραμμένα,
 Στοῦ τρανοῦ μας Ναοῦ τήν αἰώνια μετόπη,
 Μέ ψηφία πού δέν σβοῦν, μέ ψηφία πού δέν σβοῦν,
τ' ὄνομά σου
 Θά τό λένε λαοί, θά τό λένε κι ἀνθρώποι
 Ἔργα πῶς εἶναι δικά σου.

Καί τό κάθε παιδί πού θ' ἀκούη, θά βλογᾷ τ' ὄνομά σου.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ

16 Νοεμβρίου 1940

Τό ἐμπνευσμένον ἑβδομηκοστὸν ἄρθρον

Ὁ Μεταξᾶς ὠλοκλήρωσε τὴν ἀρθρογραφίαν τοῦ ἐναντίον τοῦ Ἑλ. Βενιζέλου γράφων εἰς τὴν «Καθημερινήν» (23 Ἰαν. 1935) ἓνα μνημειῶδες ἄρθρον πλήρες καθοδηγητικοῦ περιεχομένου, διάτάς νέας Ἑλληνικὰς γενεάς. Ἀξίζει ἡ μελέτη τοῦ κειμένου, διότι οὐδέποτε ἐδόθησαν ἀπὸ τοὺς πολιτικούς τῆς χώρας κατευθύνσεις ποιότητος πρὸς τοὺς νέους.

Τό κυριώτερον καὶ μεγαλύτερον σύντριμμα τὸ ὁποῖον ἀφῆκεν ὀπισθὲν τῆς ἡ φοβερὰ πολεμικῆ θύελλα καὶ ἡ ἐκμετάλλευσις αὐτῆς ὑπὸ τοῦ κ. Βενιζέλου, ἦτο τὸ σύντριμμα τῆς πίστεως πρὸς τὰ Ἐθνικὰ Ἰδεῶδη. Ὁ μλοῦμεν διὰ τὴν Ἑλλάδα, διότι αὐτὴ μᾶς ἐνδιαφέρει.

Καταστραφέντος τοῦ ἐκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ ἐλευθέρου κράτους Ἑλληνισμοῦ καὶ περιορισθείσης τῆς Φυλῆς ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ ἐλευθέρου κράτους, μέ τὴν θεωρίαν ὅτι αὐτὸ εἶναι ἡ Ἑλλάς, καὶ τίποτε πέρα πέρα ὅχι μόνον δέν πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν, ἀλλὰ καὶ οὔτε πρέπει νὰ ἐπιδιώκωμεν, ἐγεννήθη ἡ κοινὴ ἐντύπωσις ὅτι δέν δύναται πλέον νὰ ὑπάρξῃ καὶ Ἐθνικὸν Ἰδεῶδες ἄλλο, πλήν τῆς τακτοποιήσεως τῶν ἐσωτερικῶν τοῦ οἴκου μας ὥστε νὰ δυνάμεθα νὰ ζήσωμεν μετὰ ὅσον τὸ δυνατόν μεγαλυτέρας ἀνέσεως καὶ εὐμαρείας.

Ἄλλ' ἂν τοιαῦται βλέψεις δύνανται ἴσως νὰ ικανοποιοῦν ἀνθρώπους προχωρημένους τὴν ἡλικίαν, ὑποστάνας τὰς ἀπογοητεύσεις τοῦ βίου καὶ μὴ δυνηθέντας νὰ διατηρήσωσι ἀναμμένην τὴν φλόγαν ἧς ἐθέρμαινε καὶ ἐφώτιζε τὴν νεότητά τους, εἶναι ὁμῶς ἐδύνατον νὰ ικανοποιήσωσι τοὺς νέους.

Οἱ νέοι διὰ νὰ ζήσουν καὶ μὴ μαρτυροῦν προώρως

ἔχουν ἀνάγκην νά ἔχουν πίστιν εἰς τὰ μεγάλα ἰδεώδη, ἥτις νά τοὺς κεντρίξῃ πρὸς τὰ ἔμπρὸς, νά ἐξουδετερώνῃ μέσα εἰς τὴν ψυχὴν των τὰς ἐναντιότητας τῆς τύχης, νά τοὺς διατηρῇ τὸν ἐνθουσιασμόν ἀνευ τοῦ ὁποίου δέν ὑπάρχει οὔτε νεότης, οὔτε δημιουργία καὶ ἐν γένει νά δίδῃ νόημα εἰς τὴν ζωὴν των καὶ συνείδησιν τοῦ νοήματος αὐτοῦ.

Ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα εἰς τὴν ὁποίαν ἐπίστευαν αἱ προγενέστεραι γενεαί, ἐπίστευαν δέ ἀκραδάντως καὶ προσήρμοζον πρὸς τὴν πίστιν αὐτὴν πάσας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ βίου των, ἔτοιμοι πρὸς πᾶσαν θυσίαν διὰ τὴν πραγματοποίησίν της, ἦτο τὸ μεγάλο ἐλατήριο τὸ ὁποῖον ὤθησε τοὺς Ἕλληνας εἰς τὸν φοβερόν ἀγῶνα τοῦ 1821, πρὸς τὸν ὁποῖον οὐδεμία ψυχρὰ λογικὴ θά ἠδύνατο ἐκ τῶν προτέρων νά ἀποβλέψῃ αἰσιοδόξως καὶ τὸ ὁποῖον ἐλατήριο ὤθησε τὸ νέον μικρὸν κράτος, ἀσυναίσθητον διὰ τὴν ἀδυναμίαν του, τὴν πτωχείαν του καὶ τὴν ἐν πολλοῖς κακομοιρίαν του, νά τίθεται ἐπὶ κεφαλῆς ὀλοκλήρου τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἔστιν ὅτε ἐπὶ κεφαλῆς ὀλοκλήρου τῆς Χριστιανοσύνης τῆς Ἀνατολῆς, ἐναντίον πολλάκις καὶ Μεγάλων Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων. Χάρις εἰς τὸ ἰσχυρόν αὐτὸ ἐλατήριο ἠγωνίσθη ἐπὶ πεντηκονταετίαν καὶ ἐπανεστάτησεν ἡ Ἑπτανήσος κατὰ τῆς Ἀγγλίας, θυσιάσασα τὴν ὑλικὴν της εὐδαιμονίαν χάριν τῆς Ἑνώσεως. Ἐπανεστάτησε καὶ αἱματοκυλίσθη πολλάκις ἡ Κρήτη, ἠλευθερώθη ἡ Θεσσαλία, ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Ἡπειρος. Τὸ μικρὸν καὶ πτωχόν καὶ ἐν πολλοῖς ἐλεεινὸν κράτος, ἐκάθητο ἐν τούτοις μέ τὰ ράκη του ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ Ἑλληνισμοῦ κρατοῦν ὑπερήφανα τὸ χρυσοῦν σκῆπτρον τῆς φυλῆς.

Τί ἦτο ἡ Μεγάλῃ Ἰδέα; Ἡ ἐξωτερικὴ της μορφή ἦτο εἰς ὀλίγας λέξεις: μία ἀσαφὴς τάσις ἀναστηλώσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ἀλλὰ ὡς Ἑλληνικῆς τοιαύτης. Κατ' ἀρχάς μὲν περιλαμβανούσης ὅλους τοὺς Χρι-

σπανούς της 'Ανατολής μέ τους 'Ελληνας ως κυριαρχούσαν φυλήν, κατόπιν δέ όταν έσχηματίσθησαν βαθμηδόντά Βαλκανικά κράτη, περιλαμβανούσης τās υπόλοιπους χώρας της 'Οθωμανικής Αύτοκρατορίας επί των οποίων είχεν ό 'Ελληνισμός ιστορικά δικαιώματα. Τό ιστορικό δικαίωμα καί μόνον ήτο ή βάση.

Είμαι άληθές ότι μέγα τούτο καί ισχυρόν 'Εθνικόν 'Ιδεώδες, έμφανισθέν μέ καθαρώς έδαφικόν περιεχόμενον, υπέστη από των τελευταίων δεκαετηρίδων του παρελθόντος αιώνος επί μάλλον καί μάλλον ισχυροτέρους κλονισμούς καί εκ δύο άφορμών. 'Η μία ήτο τά ιστορικά γεγονότα της 'Εγγύς 'Ανατολής, τά όποία εξέλισσοντο χωρίς ή 'Ελλάς νά έχη τήν δύναμιν νά τά κατευθύνη καί κατά μέγα μέρος εναντίον της 'Ελλάδος. 'Η τέτρα, ήτο ή εισβολή εις τήν 'Ελλάδα του έπικρατούντος τότε έν Εύρώπη όρθολογισμού καί των τότε έν Ισχυρί θεωριών του ιστορικού ύλισμου. Φορείς δέ τούτων ήσαν ιδίως οι έξ Εύρώπης έρχόμενοι μορφωμένοι νέοι κυρίως, πολλοί των οποίων μάλιστα έπιπολαίως σπουδάσαντες μετήγγιζον εις τήν νεαράν 'Ελληνικήν κοινωνίαν τούς καρπούς τούτους ενός γηράσιντος πολιτισμού καί δυστυχώς καί αυτούς πολλάκις κακοχωνευμένους.

'Αλλά Λογική καί Πίστις. 'Ορθολογισμός καί 'Ιδεαλισμός, είναι πράγματα τελείως άσυμβίβαστα.

'Η επίδρασις των νέων τούτων τάσεων ήτο περιορισμένη μένδσον άφορά εις τό σύνολον του έθνους, αλλά λίαν εκτεταμένη εις τήν ιθύνουσαν αυτού τάξιν. Αί κατώτεραι τάξεις όμως έμενον άκόμη προσηλωμένοι εις τās άξίας τās όποίας έπίστευον εκ παραδόσεως καί έξ ένστίκτου.

'Εκ των άνω άφορμών ή έθνική πολιτική διετήρει μέν κατ' έπίφασιν τήν πρός τήν Μεγάλην 'Ιδέαν προσήλωσίν της, άλλ' άνευ πίστεως εις αυτήν, τό περισσότερον

δέ χάριν δημαγωγίας καὶ μᾶλλον ὑφισταμένη τὴν ἐκ τῶν κάτωθεν μαζῶν ὤθησιν, παρά καθοδηγοῦσα αὐτάς.

Δέν ἔλειψαν ἄλλως τε νέοι πολιτικοὶ καὶ δημοσιογράφοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης νά κτυπήσωσι καὶ δημοσίᾳ τὸ ἐθνικόν τοῦτο Ἰδεῶδες, ὡς παράλογον κατασκευάσμα, τινές τούτων δημοσίᾳ ἀποκαλέσαντες τὴν Μεγάλην Ἰδέαν, Μεγάλην Μωρίαν.

Ἡ ἀντίδρασις ὑπῆρξεν ἰσχυρά, ἐκδηλωθεῖσα διὰ τῆς Ἑθνικῆς Ἑταιρείας, ἥτις καὶ παρέσυρε τὴν Ἑλλάδα εἰς ἀπαράσκευον πόλεμον (1897), κατόπιν δέ διὰ τοῦ Μακεδονικοῦ Κομιτάτου, τοῦ ὁποίου ὁ ἀγὼν στηριζόμενος μόνον ἐπὶ τῆς πίστεως ἐπὶ τὴν Ἑλληνικότητα τῆς Μακεδονίας, ἐδημιούργησε κατ' οὐσίαν τὴν Ἑλληνικότητα αὐτῆς.

Παρ' ὅλην ὁμως τὴν ἀντίδρασιν ταύτην ἐπεκράτησαν ἐν τῇ Ἑθνικῇ πολιτικῇ αἱ ὀρθολογιστικαὶ τάσεις, μὴ ὁμολογούμεναι ὁμως. Προῆλθε τότε εἰς τὸ μέσον ἡ νέα θεωρία τῆς ἐκκαθαρίσεως τῶν ἑλληνικῶν ἐπιδιώξεων, οἷα σδήποτε μάλιστα ἐκκαθαρίσεως, ὅπως δὴ ποτε σχηματισμοῦ «στρογγυλευμένης» Ἑλλάδος, ἀφινόμενης ἀκαθορίστου τῆς θέσεως καὶ τοῦ μέλλοντος τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Τόσον μάλιστα ἰσχυραὶ ἦσαν αἱ θεωρίαι αὗται τῆς τότε ἰσχυροῦσης πολιτικῆς ὥστε ἤγαγον τὴν Ἑλληνικὴν πολιτικὴν κατὰ τὴν διπλωματικὴν παρασκευὴν τῶν Βαλκανικῶν πολέμων, εἰς τὸ «στρογγύλευμα» τῆς Ἑλλάδος μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Λουδία, πρὸς νότον τῆς Θεσσαλονίκης, ἀφιεμένης τῆς Βουλγαρίας νά καταλάβῃ καὶ αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν Θεσσαλονίκην. Κατόπιν, μετὰ τὰς ἀπροσδοκῆτους Μακεδονικὰς νίκας τοῦ στρατοῦ μας, εἰς νέον «στρογγύλευμα» τῆς Ἑλλάδος, ὀλίγον τι πέραν τῆς Θεσσαλονίκης, ἀφιεμένης εἰς τὴν Βουλγαρίαν τοῦ ἡμίσεος καὶ πλέον τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας, ὁλοκλήρου τῆς Ἀνατ. Μακε-

δονίας και φυσικά της Θράκης. Και τέλος μετά τα ανέλπιστα διά την πολιτικήν αποτελέσματα του Βουλγαρικού πολέμου, ήνέχθη ή Έλληνική πολιτική και μεγαλύτερον «στρογγύλευμα», τό του 1913. Άλλά υπό τόν δρον δι αυτό θά ήτο και τό οριστικόν της «στρογγύλευμα», και θά καθήσουν πλέον ήσυχοι οι «Κωνσταντινιοι οι Παλαιολόγοι» παρεντεθέντος άλλως τε και του Βουλγαρικού δγκου μεταξύ Ελλάδος και Κωνσταντινουπόλεως.

Και κατά τόν μέγαν πόλεμον «στρογγυλεύματα» της Ελλάδος ήσαν και αι έκάστοτε διεκδικήσεις της πολιτικής, μέ μίαν μάλιστα τελειοποίησιν, της ανταλλαγής τών πληθυσμών. Διεγράφη ούτω καθαρά ή νέα θεωρία του περικλεισίματος του Έλληνισμού έντός τών όρίων της Ελλάδος. Θανάσιμον πλήγμα για τό Έθνικόν Ίδεώδες! Μετά δέ την άποτυχία της Μικρασιατικής πολιτικής και την εκδίωξιν τών Έλλήνων από παντού εις την Ελλάδα, ή Μεγάλη Ίδέα κατά την γενικήν αντίληψιν κατέπεσεν όριστικώς εις συντρίμματα και δέν ύπήρχε πλέον διά κανένα Έθνικόν Ίδεώδες του Έλληνισμού.

Ίδού λοιπόν ή Έλληνική νεότης ή σημερινή έστερημένη πλέον μεγάλου Έθνικου Ίδανικου. Που νά στραφή; διότι νεότης χωρίς Ίδανικόν δέν ήμπορεί νά ζήση... Άλλοι νέοι έστράφησαν προς τά ανθρωπιστικά ιδεώδη τά όποια άλλοι λαοί μέ άλλην νοστοροπία ένεφάνισαν. Ό άριστερισμός άόριστος και νεφελώδης έγινε της μόδας. Άλλοι έστράφησαν προς την φασιστικήν αντίδρασιν. Άρκετούς θερμαίνει ακόμη ή νοσταλγία της υποδουλωμένης ιδιαιτέρας πατρίδος των, χωρίς όμως νά εύρίσκουν και πλήρη κατανόησιν μέσα εις τό όρθολογιστικόν περιβάλλον της κοινωνίας μας. Άλλοι έγιναν διεθνοιστάι. Άλλοι έγιναν Πανευρωπαίοι. Άλλοι κοσμοπολιται. Άλλοι περιώρισαν όλα των τά δνειρα

εἰς τὴν θεραπείαν τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀτόμου των. Πλήρης σίγησις καὶ ἀταξία εἰς τὰς τάξεις τῆς νεότητος. Καμμία ἐνότης Ἰδανικοῦ. Καὶ πρό παντός τὸ ἀνήσυχον συναίσθημα τῶν νέων τοῦ ἀνικανοποιήτου τῆς ψυχῆς των ἀπὸ οἰονδῆποτε ἐξ ὧλων τῶν ἐντεῦθεν κάκειθεν τοιούτων τάσεων, καὶ ἡ ἀπογοήτευσις διὰ τὸν βίος των παραμένει μονήρης καὶ κενὸς ἀνωτέρου καὶ μεγάλου σκοποῦ.

Εἰς τοῦτο συνέτεινε καὶ ἀπὸ καιροῦ τὸ σύστημα τῆς ἐκπαιδεύσεως, ὅπου καὶ ἐκεῖ ἔδρασαν καὶ ἔφερον ἀποτελέσματα νεώτεροι θεωρίαι, κατὰ τὰς ὁποίας σκοπὸς τῆς ἐκπαιδεύσεως ἦτο ἡ μόρφωσις τῶν ἀνθρώπων. Ἐνῶ σκοπὸς τῆς ἐκπαιδεύσεως οὔτε εἶναι, οὔτε δύναται νὰ εἶναι ἄλλος παρὰ ἡ μόρφωσις Ἑλλήνων καὶ πρό παντός διὰ τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως.

Ὁφείλομεν λοιπὸν νὰ ἐπαναστρέψωμεν πρὸς τὰ ὀπίσω, διὰ νὰ ἐπανεύρωμεν τὸν δρόμον μας.

Ἄλλο ἰδεῶδες δυνάμενον νὰ οἰστρογηλατήσῃ τοὺς Ἑλληνας, νὰ γεμίσῃ τὴν ψυχὴν των, νὰ δώσῃ σκοπὸν καὶ νόημα εἰς τὴν ζωὴν των, καὶ νὰ τοὺς συνδέσῃ ὅλους ἀλληλεγγύους πρὸς μεγάλα ἔργα, δέν εἶναι παρὰ τὸ Ἑθνικὸν Ἰδεῶδες.

Μὴ ἀπατῶμεθα, «ἄνθρωποι» ὑπάρχουν μόνο ζωολογικῶς. Ψυχικῶς ὁμως ὑπάρχουν «Ἕλληνες», ὑπάρχουν «Τούρκοι», ὑπάρχουν «Γάλλοι», «Ἀγγλοὶ», «Γερμανοί», «Βούλγαροι», κλπ. Ὁ κάθε ἄνθρωπος βλέπει τὴν ζωὴν, διανοεῖται καὶ δρᾷ διὰ τοῦ πρίσματος τῆς ἐθνικότητός του, τῆς φυλῆς του. Ἡ φυλετικότης εἶναι φυσιολογικὸν φαινόμενον.

Πρέπει νὰ ἐννοήσῃ τοῦτο καλὰ ἡ ἐλληνικὴ νεότης διὰ νὰ εὕρῃ τὸν δρόμον τῆς.

Ἄλλὰ τί Ἑθνικὸν Ἰδεῶδες θά τὴν ἐμπνεύσῃ, ἀφοῦ ἡ Μεγάλῃ Ἰδέᾳ κατέπεσε μετὰ πατάγου;

Ἐδῶ εἶναι τὸ σφάλμα. Δέν κατέπεσεν ἡ Μεγάλῃ

Ἰδέα. Κατέπεσεν ἡ προσπάθεια πρὸς πραγματοποίησιν αὐτῆς ὑπὸ ἐδαφικὴν μορφήν. Κατέπεσεν ἡ Ἑλληνοβυζαντινὴ ἀντίληψις αὐτῆς. Δέν κατέπεσεν ὁμως ἡ ἀρχαία ἀντίληψις αὐτῆς, ἡ ἀντίληψις τῆς κυριαρχίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅπου εὐρίσκεται καὶ ὁρᾷ.

Τό σφάλμα εἶναι, ὅτι ἐνομίσαμεν ὅτι ἡμποροῦμεν κατ' ἀναλογίαν μέ ἄλλα ἔθνη, νά περιλάβωμεν ἐντός ὁρίων ἐδαφικῶν τόν Ἑλληνισμόν. Ἐνῷ ἀκριβῶς ἡ ἰδιοφυΐα τῆς φυλῆς μας εἶναι τό νά μή ἔχη ὅρια. Εἰς ὁλην τήν ἱστορίαν μας, πλὴν τοῦ Βυζαντίου, οἱ Ἕλληνες ἀπετελοῦμεν ἓνα ἢ πλείότερα ἰσχυρά κρατικά κέντρα μέ ὅρια, ἀκτινοβολοῦντα ὁμως πλοκάμους πρὸς πάσας τὰς κατευθύνσεις καὶ ἀπωτάτας ἀκόμη. Οὔτε ἡ προσπάθεια τοῦ Ἀλεξάνδρου ὅπως τοῦ δώσῃ ἄλλοίαν μορφήν ἔσχε διάρκειαν. Ἀλλά ἐάν τό κρατικόν κέντρον ἐκ τοῦ ὁποίου ἐκπορεύεται ἡ φυλετική ζωὴ ἔχη ὅρια, τό σύνολον ὁμως μέ τοὺς πλοκάμους μαζί δέν δύναται νά περιληφθῇ εἰς ὅρια.

Ὁ πολιτικός ὁστις ἐξεπροσώπευε τήν Ἑλλάδα εἰς τήν Διάσκεψιν τῆς Εἰρήνης τοῦ 1918 παρουσίασε στατιστικᾶς κατὰ τὰς ὁποίας τό 50 τοῖς ἑκατόν περίπου μόνον τῶν Ἑλλήνων εὐρίσκετο τότε ἐντός τῶν ὁρίων τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, τό δέ ἕτερον 50 τοῖς ἑκατόν περίπου ἔξω τῶν ὁρίων τούτων εἰς ἰσχυροὺς πλοκάμους ἰδίως ἐν τῇ Μεσογείῳ, ἀλλά καὶ εἰς πολὺ ἀπώτερα μέρη. Δέν διδάσκει τίποτε αὐτό; Χάρις εἰς πολιτικὴν ἐσφαλμένην, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς πλοκάμους αὐτοὺς ἀπεκόπησαν. Ἀλλά θά ξαναγίνουν πάλιν. Διότι πρὸς τὰ ἐκεῖ μᾶς ὁδηγεῖ ἡ φυλετική μας ἰδιοφυΐα, καὶ ἡ μοῖρα μας. Οὔτε πρέπει νά ἐπηρεαζώμεθα ἀπὸ τὰς ἀντιξόους περιστάσεις τῆς στιγμῆς, τὰς ὁποίας ἄλλως τε ἡμεῖς μέ τὰ σφάλματά μας προεκαλέσαμεν καὶ αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν παροδικόν φαινόμενον.

Ἀλλά τότε ποία θά εἶναι ἡ ἐνότης ἐνός τοιούτου

Ἑλληνισμοῦ; Ὁ πολιτισμός του! Καί μέ πολιτισμόν δέν ἐννοοῦμεν τόν μηχανικόν πολιτισμόν, ἀλλά τόν βαθύτερον πολιτισμόν, ὅστις εἶναι ἡ ἐκ τῶν ἐγκάτων τῆς φυλῆς μας ἐκδήλωσις τῆς ζωτικότητος, τῆς ἰδιοφυΐας τῆς καί τῆς ἰσχύος τῆς.

Ἔργον λοιπόν τοῦ κέντρου τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τοῦ ζῶντος ἐντός τῶν ὁρίων τοῦ ἐλευθέρου κράτους εἶναι νά ἀναδημιουργήσῃ τόν πολιτισμόν αὐτόν, τόν ὅποιον νά ἀκτινοβολήσῃ καί εἰς τὰ τελευταῖα ἄκρα τῶν πλοκάμων τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, συνδέοντα οὕτω στερεῶς ὅλα τὰ τμήματα τῆς φυλῆς εἰς ἓνα συνειδητόν σύνολον. Ὅπως ἐπίσης ἔργον τοῦ αὐτοῦ κέντρου τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τοῦ ζῶντος ἐντός τῶν ὁρίων τοῦ ἐλευθέρου κράτους εἶναι νά δημιουργήσῃ καί τήν κρατικὴν ἐκείνην ἰσχύν καί δυναμικότητα διὰ τῆς ὁποίας νά δύναται νά ὑπερασπίσῃ τήν ὑπαρξιν, τήν ζωὴν καί τήν ἐξέλιξιν τῶν ἐκτός ὁρίων πλοκάμων του.

Αὐτό ἦτο τό περιεχόμενον τῆς Μεγάλης Ἰδέας τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ. Ἄν θέλετε, αὐτό ὑπελάνθανε ὡς Μεγάλῃ Ἰδέᾳ καί τοῦ ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει Ἑλληνισμοῦ, ὅχι ὁμως τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, τό ὅποιον κράτος κατὰ βάθος ὑπῆρξεν ὄργανον τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐκείνου. Ἀλλά τό Βυζαντινόν κράτος ἦτο κατασκευάσμα τῶν τάσεων καί τῶν ροπῶν τοῦ Μεσαίωνος. Ἡμεῖς δέ τώρα ζῶμεν εἰς τόν εἰκοστόν αἰῶνα! Ὁ δέ Ἑλληνισμός ὅστις κατάρθωσε νά φθάσῃ εἰς τόν εἰκοστόν αἰῶνα, ἐνῷ τόσα καί τόσα ἄλλα ἔθνη κατεποντίσθησαν ἐν τῷ μεταξύ, βραδέως ἐπαναστρέφει πρὸς τὰς ἀντιλήψεις καί τήν νοστοροπίαν τοῦ ἀρχαίου.

Αὕτῃ λοιπόν δύναται καί κατ' ἀνάγκην θά εἶναι, ἡ Μεγάλῃ Ἰδέᾳ μας, ὅχι μέ τό Βυζαντινόν ἐδαφικόν περιεχόμενον, ἀλλά μέ τό περιεχόμενον τῆς ἀρχαίας, δηλ. κατ' οὐσίαν, καί πάλιν ἡ ἐπικράτησις τῆς φυλῆς μας καί ἐκτός τῶν ὁρίων τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, ἰδιαιτάτα

δέ εις τὴν γειτονίαν αὐτοῦ.

Εἶναι βαρὺ τό ἔργον; καὶ δὲν ἔχει τέλος; οὔτε ὄρια; Μά ἔτσι εἶναι τὰ μεγάλα ἰδανικά, ἀφθαστα, ἀτελείωτα. Ἄλλως δὲν θά ἦσαν ἰδανικά. Μὲ τοιαύτην σημασίαν ἂν προχωρήσῃ ἐμπρὸς ἡ ἑλληνικὴ νεότης, θά εὕρῃ σκοπὸν καὶ νόημα εἰς τὴν ζωὴν, τὴν ψυχικὴν γαλήνην, τὴν ἐνότητα τῆς προσπαθείας καὶ θά κάμῃ μεγάλα ἔργα.

Βέβαια ἐκτὸς τοῦ μεγάλου αὐτοῦ Ἑθνικοῦ Ἰδανικοῦ δὲν θά παύσουν οἱ ἀνταγωνισμοὶ τῶν ἐπὶ μέρους ἰδεῶν, μεθόδων, συστημάτων. Εἶναι ἡ ζωὴ. Ἀλλὰ ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἀνταγωνισμοὶ θά ἄγουν διὰ συγκλινουσῶν ὁδῶν πρὸς τὸν αὐτὸν μεγάλον σκοπὸν, ἀρκεῖ νὰ πιστεύσῃ ἡ ἑλληνικὴ νεότης.

Καὶ διὰ νὰ τὸν πιστεύωμεν, πρέπει νὰ πιστεύωμεν πρὸ παντός ὅτι εἴμεθα Ἕλληνες, ἐξέλιξις φυσιολογικὴ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς φυλῆς διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Τότε μόνον καὶ ἡ ἱστορία μας θά ἔχῃ νόημα, καὶ ἡ ἐπίδρασις αὐτῆς θά εἶναι ἀκατανίκητος. Καὶ ὅχι νὰ νομίζωμεν ὅτι εἴμεθα ἀπλῶς κάτοικοι μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς χώρας, τὴν ὁποίαν ἄλλοτε κατώκησαν ἄλλοι ἄνθρωποι μὲ τοὺς ὁποίους μᾶς συνδέει συμπτωματικῶς μόνον τό ἔθνικόν ὄνομα. Διότι καὶ ἡ ἀμφιβολία αὕτη εἰσῆλθεν εἰς τὰς ψυχὰς πολλῶν, πάρα πολλῶν, ἐπηρεασθέντων ἀπὸ ἐπιδείξεις ματαιίας ἀνωτερότητος διαφόρων διανοουμένων, θελόντων νὰ γεννοῦν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἴστανται ὑψηλότερα, πολὺ ὑψηλότερα ὅλων τῶν ἄλλων, ὑπεράνω ἔθνους καὶ φυλῆς, εἰς τὴν ὑπερτέραν σφαῖραν τῆς καθαρᾶς ἐπιστημονικότητος, ὥστε δι' αὐτοὺς νὰ παύουν νὰ ἔχουν ἀξίαν ἐκεῖνα, ἄνευ τῶν ὁποίων ἡμεῖς οἱ ἄλλοι δὲν ἠμποροῦμεν νὰ ζήσωμεν.

Διὰ νὰ μὴ ἀμφιβάλῃ δὲ ἡ ἑλληνικὴ νεότης ἅς συλλογισθῇ ὅτι ἀνάπασαν ἡμέραν καὶ ὥραν ἔχει εἰς τό στόμα τῆς, τὰ ἅπα της καὶ τὸν νοῦν τῆς, τὴν μεγαλυτέραν ἀπόδειξιν τῆς φυλετικῆς μας συνεχείας, ἄνευ διακοπῆς,

παρ' ὅλας τὰς τυχαίας μικράς σποραδικὰς ἀναμίξεις, μετὰ ὀλίγων ξένων στοιχείων, ἀπορροφηθέντων ἐντὸς τῆς ἐλληνικῆς χοάνης. Εἶναι δέ ἡ ἀπόδειξις αὕτη ἡ γλῶσσα μας. Ἡ «καθομιλουμένη», οὐδενὸς κατασκευάσμα καὶ οὐδενὸς δίδαγμα, διαπεχυμένη ὁμῶς πέρα-πέρα, ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον, εἰς ὅλον τὸν Ἑλληνισμόν, ὁμοία παντοῦ καὶ σχεδόν ἄνευ ἀξίων λόγου διαλεκτικῶν διαφορῶν, εἶναι ἡ γραμματικῶς, συντακτικῶς, φθογγολογικῶς ἐξέλιξις τῆς ἀρχαίας. Ἐξέλιξις ὁμῶς ὑποστᾶσα ὅλας τὰς μεταπτώσεις τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς φυλῆς, τὰς εὐτυχίας της καὶ τὰς δυστυχίας της, τὰς ἀνόδους καὶ τὰς καθόδους της. Διὰ τοῦτο εἶναι βαρὺ παιῖσμα ἐκείνων οἵτινες τὸν ζωντανόν αὐτόν ὄργανισμόν, τὴν καθομιλουμένην γλῶσσαν μας, ἠθέλησαν νὰ καταστήσουν στατικόν κατασκευάσμα, ὀριστικῆς μορφῆς, παραβλέψαντες τὴν ἐκ τῶν ἰδίων αὐτῆς σπλάχνων δυναμικότητα αὐτῆς πρὸς ἀνῆψωσιν, ἀνακάθαρσιν καὶ βελτίωσιν, ὥστε ἀφ' ἐαυτῆς νὰ φθάσῃ εἰς βαθμίδα ἐξυπηρετοῦσαν τὰς γενικωτέρας ἀνάγκας ἑνὸς ἐκπολιτιζομένου ἔθνους, τῆς τύχης, καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ κυριωτέρα ἐκδήλωσις.

Ζῇ ἐπομένως καὶ ὑφίσταται ἡ Μεγάλῃ Ἰδέᾳ τοῦ Ἑλληνισμοῦ μέ τό περιεχόμενον τῶν ἀρχαίων προγόνων μας, ζωντανόν ἀπαύγασμα τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἰδιοφυΐας τῆς φυλῆς μας. Καὶ ἡ ἐλληνικὴ νεότης δύναται νὰ τὴν ἀρπάσῃ, πλήρης πίστεως, εἰς τὰς χεῖρας της καὶ μέ αὐτὴν ὥς σημαίαν νὰ χωρήσῃ πρὸς τὰ ἔμπροσθεν ἄνευ διαπαγμοῦ καὶ συγχύσεων καὶ ἀνησυχιῶν, παρασύρουσα τὰ πάντα εἰς τὸν δρόμον της.

Πολλοὶ ἴσως δὲν θὰ ἐννοήσουν τί σχέσιν ἔχει ὁ ἐπιλογός μου μέ τὰ ἄρθρα μου. Τί σχέσιν ἔχει ἡ ἀνάγκη Ἑθνικοῦ Ἰδεώδους εἰς τὸ ὁποῖον νὰ πιστεύσωμεν καὶ ὄχι νὰ δημοκοποῦμεν μέ αὐτό, μέ τὸν ἐθνικόν διχασμόν καὶ τὸν κ. Βενιζέλον. Πράγματι, ἡ σχέσις αὕτη ἡμπορεῖ

νά μή φαίνεται ἐπιφανειακῶς, εἶναι ὁμῶς ἐσωτερική. Καί ὅσοι ἐξησαν τήν ἐποχὴν ποῦ περιέγραψα καί εἶδον τήν ἀνατροπὴν τῶν ἐθνικῶν ἀξιῶν, τήν ὁποίαν ἐπέφερεν ἡ νοστροπία τοῦ κ. Βενιζέλου καί τήν ὁποίαν τώρα πρέπει νά ἐπανορθώσῃ ἡ ἐλληνική νεότης, θά μέ δικαιώσωσι διά τόν ἐπίλογον.

Ἑνότης καὶ Θράκη

Μετά τήν Μικρασιατικήν καταστροφήν καί τά ἐσωτερικά γεγονότα πού τήν ἠκολούθησαν ὁ Μεταξάς εἰς συνέντευξίν του («Ἐλεύθερον Βῆμα», 9 Σεπτ. 1922) θεωρεῖ ἀναγκαίαν τήν ἐνότητα τοῦ ἔθνους εἰς τάς κρίσιμους αὐτάς στιγμάς καί πιστεύει ἀκραδάντως, ὅτι ἡμπορεῖ νά σωθῇ ἡ Θράκη. Αἱ ἀπόψεις του ἐκφράζουν Ἐθνικήν πολιτικήν, ἐνῶ οἱ κομματιζόμενοι τυφλωμένοι ἀπό τά πάθη ὥξυναν τόν διχασμόν μέ ἀποτέλεσμα νά ἀπωλέσωμεν τήν Θράκην.

– Τίνα γνώμην ἔχετε διά τήν παρούσαν ἐσωτερικήν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος;

– Εἶναι ἀξιοθρήνητος ἐξ αἰτίας ἰδίως τοῦ διχασμοῦ. Ἡ ἀνάγκη τῆς συνδιαλλαγῆς προβάλλει, ἐκ τῶν περιστάσεων πλέον, ἐπιτακτική καί ἐπείγουσα. Ἡ διαίρεσις ὑπῆρξεν ὁ κυριώτερος ἴσως συντελεστής τῆς Μικρασιατικῆς καταστροφῆς. Πρωτεύει σήμερον νά ἐπέλθῃ ἡ διαλλαγή καί νά ἐπέλθῃ πλήρης. Ἀρκετά τά μέχρι τοῦδε θύματα τοῦ διχασμοῦ. Ἀλλά διά νά κατορθωθῇ πρέπει εἴτε νά ἐπιβληθῇ αὐθορμήτως ὑπό τοῦ λαοῦ, ἀπαυδήσαντος νά ὠθηται εἰς ἀλληλοσπαραγμόν ἐκατέρωθεν ὑπό τῶν ἀδιαλλάκτων, εἴτε νά δώσῃ τό σύνθημα μία ἰσχυρά Κυβέρνησις, μέ ἰδίαν σταθεράν ἐθνικήν κατεύθυνσιν. Διαλλαγή ὅμως δέν εἶναι λέξις κενή. Εἶναι ἡ ἐξασφάλις ὅλων ἀδιακρίτως τῶν ἀτόμων καί ἡ παγίωσις μιᾶς ὀριστικῆς καί δικαίας τάξεως. Ἀπαιτεῖ σθένος, στοργήν καί πίστιν εἰς τό ἐναῖον τῆς φυλῆς. Μόνον ἂν ἐξαρθῶμεν μέχρι τοῦ ὑψηλοτέρου ἐπιπέδου τῆς σωτηρίας τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων, δύ-

ναι να συντελεσθή. Τό ἔργον εἶναι δύσκολον. Ἐκεῖνος, ὅμως, ὅστις θά κατορθώσῃ νά καταστήσῃ πραγματικότητα τήν διαλλαγὴν καί δέν θ' ἀπομείνῃ εἰς τό στάδιον τῶν λόγων καί τῶν προθέσεων, θά ανταποκριθῇ εἰς τόν ὑποσυνείδητον πόθον τοῦ ἔθνους ὁλοκλήρου. Διότι θά μᾶς ἔχῃ θεραπεύσει ἀπό τό βαρὺ νόσημα ἐκ τοῦ ὁποίου φθίνομεν καί θά ἔχῃ θέσει τήν πρωταρχικὴν βάσιν διὰ τήν ἀνασυγκρότησιν. Διότι θά ἔχῃ ἐπιτύχει τήν ἔνωσιν ὅλων τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων εἰς κοινὴν προσπάθειαν. Καί ἐπομένως καί τήν αὐτόματον αὔξησης τῆς ἀξίας τῆς ἑλληνικῆς φιλίας, ἡ ὁποία σήμερον, ὅπως κατήντησε μέ τήν διαίρεσιν καί τὰ ἀποτελέσματά της, ἀμφιβάλλω ἂν εἶναι πολὺ ἐλκυστικὴ καί δι' ἐκείνους ἀκόμη ὅσοι ἔως τώρα ἔδειξαν ὅτι ρέπουν πρὸς αὐτήν.

– Θεωρεῖτε δυνατὴν τὴν σωτηρίαν τῆς Θράκης;

– Ἀδιστάκτως ναί, ἀλλ' ὑπὸ ὅρους. Πρέπει πρωτίστως ὁ διεθνὴς κόσμος καί οἱ φίλοι μας νά πεισθοῦν ὅτι ἡ Ἑλλάς εἶναι στρατιωτικῶς εἰς θέσιν νά κρατήσῃ τὴν Θράκην. Παρὰ τὰ λυπηρὰ συμβάντα νομίζω ὅτι ἡ ὑλικὴ ζημία τοῦ στρατοῦ μας δέν εἶναι μεγάλη. Φρονῶ ὅτι στρατηγικῶς ἡ διατήρησις τῆς Θράκης εἶναι εὐκόλος. Ἀλλὰ ὑπὸ μίαν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν. Ἐάν τὸ ἠθικόν τῶν ἀνδρῶν ἐπανέλθῃ καί ἀναγεννηθῇ παρ' αὐτοῖς ἡ αὐτοπεποίθησις. Ἡ ἀνύψωσις τοῦ ἠθικοῦ τοῦ στρατοῦ πρέπει νά εἶναι τὸ πρῶτον μέλημα τῆς Κυβερνήσεως. Δέν δύναται ὅμως τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο νά ἐπέλθῃ δι' ἐπιδράσεως μακρόθεν ἐξ Ἀθηνῶν καί δι' ἐγκυκλίων. Χρειάζεται ἀμεσος ἐπαφὴ μέ τὸ σράτευμα. Χρειάζεται δέ καί δι' αὐτό πίστις καί θέλησις. Ἀλλὰ καί μεγάλη ταχύτης, ἀμεσος ἐνέργεια.

– Νομίζετε ότι ἀρκεῖ ἡ στρατιωτικὴ ἀνασύνταξις διὰ νὰ διαφυλαχθῇ ἡ Θράκη;

– Ὁχι. Τοῦτο εἶναι τό μᾶλλον ἐπεῖγον. Ἀλλ' ὄχι καὶ τό μόνον. Πρέπει νὰ συμβαδίσῃ πρὸς αὐτό διπλωματική δραῖσις ἔντονος, ἡ ὁποία νὰ ἀποβλέψῃ εἰς ἓνα σταθερόν σκοπόν· νὰ φέρῃ τὴν Ἑλλάδα εἰς ἐπαφὴν μέ τας Συμμάχους Δυνάμεις, ἀλλὰ μέ ὅλας τας Συμμάχους Δυνάμεις. Δέν ἐννοῶ δέ – προσέξατε καλά – ἐπαφὴν περιοριζομένην εἰς φιλοφρονήσεις ἢ ἐτι ὀλιγώτερον εἰς προθέσεις μόνον ἐκ μέρους μας, ἀλλὰ πραγματικὴν καὶ οὐσιαστικὴν ἐπαφὴν συμφερόντων. Τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον τόσον διὰ τὴν Θράκην σήμερον, ὅσον καὶ διὰ τὴν στερέωσιν καὶ ἐξασφάλισιν τοῦ μέλλοντος. Ὁ πολιτικός, δοτις ἀναλαμβάνων τὴν ἀρχὴν λησμονεῖ καὶ παραγκωνίζει τὴν σημασίαν τοῦ πράγματος ἐργάζεται ἐναντίον τοῦ ἔθνους. Διότι ἀπασχολεῖ χρόνον πολὺτιμον.

Χαιρετισμός εἰς τὸν νεκρὸν Βενιζέλου

Τὴν 22αν Ἀπριλίου 1936, εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς Βουλῆς, ἐτελέσθη τὸ πολιτικὸν μνημόσυνον τοῦ Ἑλ. Βενιζέλου. Ὁ Μεταξῆς, ὡς πρωθυπουργὸς ἀνῆλθεν εἰς τὸ βῆμα καὶ ὠμίλησεν ὡς ἑξῆς:

Ἐλευθέριος Βενιζέλος. Σπανίως, ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐμφανίζονται ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἰσχυροὶ ἄνδρες ὡς ἰσχυρά μετέωρα, εἰς ἄλλους ἐμπνέοντα σεβασμὸν καὶ εἰς ἄλλους τὸ δέος. Ἐνώπιον τοιούτων ἀνδρῶν διαιροῦνται αὐτομάτως οἱ ἄνθρωποι εἰς φίλους καὶ ἐχθρούς. Οὐδεὶς μένει ἀδιάφορος, οὐδεὶς μένει οὐδέτερος. Πᾶς τις, ἂν δέν εἶναι ἐνθουσιώδης φίλος των θά εἶναι ἀσπονδος ἐχθρὸς των. Ὁ περὶ αὐτοὺς ἀγὼν δέν σταματᾷ οὔτε πρὸ τοῦ θανάτου. Συνεχίζεται περὶ τὸν νεκρὸν των, περὶ τὴν σκιάν των, περὶ τὴν μνήμην των.

Τοιαύτη μεγάλη καὶ ἰσχυρὰ φυσιογνωμία ὑπῆρξεν ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος. Ἔδωκε τὸ ὄνομά του καὶ ἔθεσε τὴν σφραγίδα του εἰς ὁλόκληρον τὴν περίοδον τῆς νεωτέρας ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος. Ἀπὸ αὐτὸν προέρχεται ἡ ὀνομασία τῶν ὁπαδῶν του. Ἀπὸ αὐτὸν προέρχεται ἡ ὀνομασία τῶν ἀντιπάλων του. Μὲ τὸ ὄνομά του συνδέεται ἀναποσπάστως ἡ ὠραιότερα καὶ τραγικώτερα ἐποχὴ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Πῶς εἶναι δυνατόν νά κρίνῃ ἀμερολήπτως ἡ σύγχρονος γενεὰ τοιαύτας μεγάλας φυσιογνωμίας;

Ἀλλὰ ὑπάρχει μία μεγάλη σελὶς τῆς ἱστορίας πρὸ τῆς ὁποίας κύπτουσιν εὐλαβῶς καὶ φίλοι καὶ ἐχθροί. Ἡ ἐποχὴ δηλαδή κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος, σηματοφόρος τῆς ἀναγεννωμένης Ἑλλάδος, ἡγού-

μενος τῆς πολιτικῆς της, ἐνέπνευσεν εἰς τό ἔθνος τήν αὐτοπεποίθησιν καί τό ὤθησε πρὸς τήν νίκην καί τήν δόξαν.

Τό τέλος του ὑπῆρξεν ὄντως τραγικόν. Ἀλλά ἡ τελευταία του κραυγή, ἀπευθυνομένη εἰς πάντας, φίλους καί ἐχθρούς, ὑπῆρξεν ἀληθῶς Ἑλληνική κραυγή. Ἡ κυβερνήσις πλήρης συγκινήσεως ἐκφράζει πρὸς τοὺς ἐν τῇ Βουλῇ ὁπαδοὺς καί φίλους του τά βαθύτατα αὐτῆς συλλυπητήρια.

Ἡ φύσις τοῦ κομμουνιστικοῦ κινδύνου

Εἶναι πράγματι ἀξιοπρόσεκτος ἡ ἀνάλυσις, πού ἔκανε ὁ Μεταξᾶς εἰς συνέντευξίν του («Καθημερινή», 16 Σεπτ. 1936) σχετικῶς πρὸς τὴν φύσιν τῶν κινδύνων πού διέτρεχε τὸ Ἕθνος ἀπὸ τὸν κομμουνισμόν. Ἡ φύσις ἐκείνων τῶν κινδύνων ἔχει πάντα ἐπικαίρον σημασίαν, διότι ὅσον ὑπάρχει κομμουνισμός πάντα θά ἐγκυμονοῦνται παρόμοιοι κίνδυνοι.

– Ἀλλὰ ὑπάρχουν, κύριε Πρόεδρε, οἱ φρονούντες ὅτι οἱ κοινωνικοὶ κίνδυνοι πού σᾶς ὤθησαν εἰς τὴν μεταβολὴν τῆς 4ης Αὐγούστου παρεστάθησαν ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον. Ποία εἶναι ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀποψίς σας;

– Ὅτι οἱ κίνδυνοι εἶναι πολὺ μεγαλύτεροι παρ' ὅσον τοὺς φαντάζονται οἱ ἔχοντες τὰς ἀμφιβολίας αὐτάς. Ἐγὼ δὲν λέγω ὅτι οἱ Κομμουνισταὶ θά ἐκήρυσσαν τὴν 5ην Αὐγούστου ἐπανάστασιν, ὅτι θά ἐπεκράτουν καὶ ὅτι θά ἐλάμβανον τὴν ἐξουσίαν εὐθύς ἀμέσως. Λέγω ὅμως ὅτι θά ἐδημιουργοῦσαν τοιαύτην ἀναταραχὴν εἰς τὰ μεγάλα ἀστικά κέντρα καὶ κατὰ βαθμιαίαν προέκτασιν εἰς τὰ μικρότερα, ὥστε θά εἰσερχώμεθα χωρὶς καλὰ-καλὰ νὰ τὸ καταλάβωμεν εἰς ἀτμόσφαιραν ἐπαναστατικὴν ἀπὸ τὴν ὁποίαν δυστυχῶς δὲν θά ἦτο δυνατόν νὰ ἐξέλθωμεν δίχως αἱματοχυσίαν. Διότι ὅσας χειροπέδας καὶ ἂν ἐπερνοῦσε εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Κράτους ὁ κοινοβουλευτισμός μέ τὰς Ἐπιτροπὰς του, τοὺς κομματικούς ἐκπροσώπους κ.λπ., τὸ κράτος αὐτὸ κάποιαν ὥραν θά εὐρίσκετο ὑποχρεωμένον ἔστω καὶ διὰ τῶν ὀπλων νὰ περιώσῃ τὴν τάξιν. Καὶ θά κατέστελλε ἡ

τοιαύτη πολεμική πλέον επέμβασις τήν μαχητικήν ἔκφρασιν τοῦ κινήματος, ἀλλά θά ἐδημιουργοῦσε ἥρωας καί μάρτυρας καί τό αἷμα θά διώγκωνε τό ρεῦμα τῶν δυσσηρησημένων καί θά ἐτόνωνε τήν ἐπαναστατικήν ψυχολογίαν καί ἀτμόσφαιραν καί ἐνῶ οἱ κομμουνισταί θά ἐκέρδιζαν ἴσως τήν συμπάθειαν καί τῶν συντηρητικῶν ἐργατῶν, τά λεγόμενα ἀστικά κόμματα, μέ ἡλαττωμένον τό πολιτικόν αἰσθητήριον, θά ἐνίσχυνον τήν κατά τῆς Κυβερνήσεως δυσαρέσκειαν, διά νά προκαλέσουν τήν πῶσιν της, φανταζόμενα ὅτι αὐτά θά ἦσαν οἱ διάδοχοί της. Ἀλλ' ἐπλανῶντο. Διότι ἂν διεδέχοντο τήν κυβέρνησίν μου, θά τήν διεδέχοντο διά χρονικόν διάστημα ἐλαχιστότατον καί θά ἐπαιζον τόν τραγικόν ρόλον τοῦ Κερένσκυ. Τόν λόγον πλέον θά εἶχον τά στοιχεῖα τῆς ἄκρας ἀριστεράς. Διότι τὰς ὥρας τῆς πολιτικῆς ὀξύτητος, λέγει ὁ μέγας ἱστορικός Ράνκε, δέν ἐπικρατοῦν ποτέ αἱ διαλλακτικαί μέσαι καταστάσεις ἀλλ' οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἀδιαλλαξίας. Ἐάν προσέξη κανεῖς τά ἐλατήρια τῆς ἀπεργιακῆς κινήσεως τῶν πρώτων ἡμερῶν τοῦ Αὐγούστου, θά ἴδῃ ὅτι ἦσαν καθαρῶς πολιτικά. Ἐτρεμαν οἱ κομμουνισταί ὅταν ἐσκέπτοντο ὅτι ἡ Κυβέρνησίς μου θά ἐψήφιζε τόν νόμον περί ὑποχρεωτικῆς διαιτησίας καί περί καταστάτου ὁρίου ἡμερομισθοῦ. Διότι μέ κανέναν τρόπον δέν θά ἤθελαν μία Κυβέρνησις μή κομμουνιστική νά εὐεργετήσῃ τήν ἐργατικήν τάξιν. Ἦτο ζήτημα πελατείας καί οἱ κομμουνισταί δέν θά μοῦ συνεχώρουν ποτέ νά τοὺς πάρω τοὺς πελάτας των.

— Ἀλλά δέν ἐβλεπαν οἱ κομμουνισταί, κύριε Πρόεδρε, ὅτι τοιαῦται πολιτικά ἀκρότητες θά ὥθουν καί ὑμᾶς εἰς ἄκρας ἀποφάσεις, πράγμα πού βεβαίως δέν θά τοὺς συνέφερε;

– Βεβαίως τό ἔβλεπαν. Καί ἡμπορῶ νά εἶπω ὅτι ἦσαν οἱ μόνοι πού ἔκαμαν πραγματικήν διαπίστωση τῆς καταστάσεως. Ἐνθυμοῦμαι ἑναβράδευκατά τήν διακοπήν μᾶς κουραστικῆς καί ὀλίγον θυελλώδους συνεδριάσεως τῆς κοινοβουλευτικῆς Ἐπιτροπῆς τί μοῦ εἶπαν δύο κομμουνισταί βουλευταί. Εἶχα βγῆ στόν διάδρομο στενοχωρημένος ἀπό τήν ἀφόρητον αὐτήν κατάστασιν, ὅταν μέ ἐπλησίασαν οἱ κ.κ. Γληνός καί Πορφυρογένυης:

«Σᾶς κάνουν δυσκολίες, κύριε Πρόεδρε, μοῦ εἶπαν... ἀλλά ἐμεῖς δέν θά σᾶς ἐνοχλήσωμεν εἰς τό παραμικρόν, διότι γνωρίζομεν πολύ καλά πού τείνετε καί τί ἐπιδιώκετε».

Ἐννοοῦσαν –συνέχισε ὁ κ. Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως– ὅτι δέν θά μοῦ ἔδιδαν ἠθικά ἐρείσματα διά μίαν πολιτικήν ἔξω τῶν κοινοβουλευτικῶν πλαισίων. Ἀλλά ποίαν σημασίαν εἰς τάς περιστάσεις αὐτάς ἡμποροῦν νά ἔχουν διαβεβαιώσεις αὐτοῦ τοῦ εἶδους, ὅταν ἄλλοι πιά ἀδιάλλακτοι παράγοντες δημιουργοῦν πραγματικές καταστάσεις, ἀπεργάζονται γεγονότα καί δημιουργοῦν ἕνα ρεῦμα πού δέν ἔχουν τήν δύναμιν νά ἀνακόψουν ἕνα ἤ δύο ἤ δέκα ἀνθρώποι υἱοθετοῦντες διάφορον τακτικήν; Διότι ἐνῶ τοιαῦτα ἔλεγον δύο βουλευταί, ἐπραγματοποιεῖτο ἡ ἔνωσις τῆς Γενικῆς καί τῆς Ἐνωτικῆς Συνομοσπονδίας. Δι' ὅσους σκέπτονται πολιτικά καί εἶναι λυτρωμένοι ἀπό κάθε ρωμαντικήν σκέψιν, ἡ ἔνωσις αὐτή οὐδέν ἄλλο ἐσήμαινε παρά νίκη τῆς ἀριστερᾶς ἀδιαλλαξίας. Ὅταν ὁ Θεός θά ἔλεγε τοπικήν ἀπεργίαν, ὁ Καλομοίρης καί ὁ Εὐαγγέλου θά ἦσαν ἀπό τά πράγματα ὑποχρεωμένοι νά ὑποστηρίξουν γενικωτέραν ἀπεργίαν, διά νά μή χαρσπηρισθοῦν συντηρητικοί καί χάσουν τήν ἐργατικήν πελατείαν των. Μεταξὺ δηλαδή τῶν ἐκπροσώπων τῶν δύο διοικήσεων δέν ἀπέμενε παρά ὁ δρόμος τοῦ συναγωνισμοῦ εἰς τήν

ἀδιαλλαξίαν. Συνέπεια αὐτοῦ τοῦ γάμου ἦτο ἡ ἀπεργιακὴ κίνησις τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ Ἰουλίου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ Αὐγούστου, κίνησις στρεφομένη ἀνευθυριάστως ἐναντίον τῶν ὑπὲρ τῆς ἐργατικῆς τάξεως μέτρων τῆς Κυβερνήσεως. Ἀλλὰ ὅλοι αὐτοὶ εἰς τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν ἑκαμναι ἓνα λάθος: Ὑπελόγιζαν κακὰ τὴν ὥραν τῆς ἀντιδράσεώς μου. Τὴν ὑπελόγιζαν δώδεκα ὥρας βραδύτερον. Ἐνόμισαν ὅτι ἐγὼ θὰ ἐπερίμενον τό τελεσίγραφον, τὴν ἐκδήλωσιν τῶν αἱματηρῶν ταραχῶν διὰ τὰ ἐπέμβω. Ἀλλὰ αὐτὸ ἀκριβῶς δέν ἤθελον. Διότι ἔργον τοῦ κυβερνήτου δέν εἶναι νὰ ὠθῇ τὸν λαὸν πρὸς κυβερνᾶ εἰς τὴν αἱματοχυσίαν, ἀλλὰ νὰ τὴν προλαμβάνῃ καὶ ν' ἀποκαθιστᾷ τὴν τάξιν ἀναιμάκτως. Δι' αὐτὸ τοὺς ἐπρόλαβα καὶ ἐξεδηλώθην δώδεκα ὥρας ἐνωρίτερον.

Λόγος πρὸς τοὺς ἰδιοκτητὰς καὶ ἀρχισυντάκτας τοῦ ἀθηναϊκοῦ τύπου εἰς τὸ Γενικόν Στρατηγεῖον

Τὴν 30ὴν Ὀκτωβρίου 1940 ὁ Μεταξὸς ἐκάλεσεν τοὺς ἰδιοκτητὰς τύπου καὶ τοὺς ἀρχισυντάκτας τῶν ἐφημερίδων εἰς τὸ Στρατηγεῖον καὶ τοὺς εἶπεν:

Κύριοι,

Ἔχω λογοκρισίαν καὶ ἡμπορῶ νὰ σᾶς ὑποχρεώσω νὰ γράφετε μόνον ὅ,τι θέλω. Αὐτὴν τὴν ὥραν ὅμως, δέν θέλω μόνον τὴν πέννα σας. Θέλω καὶ τὴν ψυχὴν σας. Γι' αὐτό σᾶς ἐκάλεσα σήμερα γιὰ νὰ σᾶς μιλήσω μέ χαρτιά ἀνοιχτά. Θὰ σᾶς εἰπῶ τὰ πάντα. Θὰ σᾶς εἰπῶ ἀκόμη καὶ τὰ μεγάλα μου πολιτικά μυστικά. Θέλω νὰ ξέρετε καὶ σεῖς ὅλα τὰ σχετικά μέ τὴν ἐθνικὴν μας περιπέτειαν, ὥστε νὰ γράφετε, ὅχι συμμορφούμενοι πρὸς τὰς ὁδηγίας μου, ἀλλὰ ἐμπνεύμενοι εἰς τὴν προσωπικὴν σας πίστιν ἀπὸ τὴν γνώσιν τῶν πραγμάτων.

Σᾶς ἀπαγορεύω νὰ ἀνακοινώσετε σχετικά τό παραμικρόν εἰς ὅποιονδήποτε. Ἀπολύτως καὶ γιὰ ὅποιονδήποτε λόγον. Κάθε παράβασις αὐτῆς τῆς ἐντολῆς μου θὰ ἔχη διὰ τὸν ὑπεύθυνον –καὶ νὰ εἰσθε βέβαιοι ὅτι θὰ εὔρεθῇ ὁ ὑπεύθυνος– τὰς συνεπειὰς τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ἔχη σέ πόλεμον ζωῆς ἢ θανάτου τοῦ Ἑθνους ἢ προδοσία ἐνός μεγάλου μυστικοῦ, ἔστω καὶ αὐτό ἂν ἐγινε ἀπὸ ἀφέλειαν, καὶ χωρὶς τὴν παραμικρὴ κακὴ πρόθεσιν. Φυσικά ἔχω τό λόγο σας...

Μὴ νομίζετε ὅτι ἡ ἀπόφασις τοῦ ΟΧΙ πάρθηκε ἔτσι σέ μιὰ στιγμὴ. Μὴ φαντασθῆτε ὅτι ἐμπήκαμε στὸν πόλεμον αἰφνιδιαστικά. Ἡ ὅτι δέν ἐγινε πᾶν ὅ,τι ἔπρεπε

καί ἡμποροῦσε νά γίνη διά νά τόν ἀποφύγωμεν.

Ἀπό τήν ἐποχὴν τῆς καταλήψεως τῆς Ἀλβανίας, τό Πάσχα πέρυσι, τό πρᾶγμα ἄρχισε νά φαίνεται. Ἀπό τόν περασμένον Μάιο τό εἶπα καθαρά στόν κ. Γκράτσι, δι' ἃν προσεβαλλόμεθα εἰς τά ἐθνικά κυριαρχικά μας δικαιώματα, θά ἀντιστάμεθα ἀντί πάσης θυοῖας καί δι' ὅλων μας τῶν μέσων.

Συγχρόνως ὅμως μοῦ ἤρχοντο ἀπό τήν Ρώμην, ἀπό τήν Βουδαπέστην, ἀπό τά Τίρανα, ἀπό παντοῦ, πληροφορίαι ἀντίθετοι.

Εἰς τās 15 Αὐγούστου ἐγίνε ὁ τορπιλλισμός τῆς «Ἑλλης». Γνωρίζετε δι' ἀπό τήν πρώτην στιγμήν διεπιστώθη δι' ὅτι τό ἐγκλημα ἦτο ἰταλικόν. Ἐν τούτοις δέν ἐπετρέψαμεν νά γνωσθῇ δι' εἶχομεν καί τās ὑλικάς πλέον ἀποδείξεις περί τῆς ἐθνικότητος τοῦ ἐγκληματίου. Συγχρόνως ὅμως διέταξα τὰ ἀντιτορπιλλικά, τὰ ὅποια συνώδευαν τὰ πλοῖα πού μετέφερον τοὺς προσκυνητάς ἀπό τήν Τήνον μετὰ τό ἐγκλημα, ἃν προσβληθοῦν ἀπό ἀεροπλάνα ἢ ὅπωςδήποτε ἄλλως, νά κάμουν ἀμέσως χρῆσιν τῶν ὀπλῶν των.

Θά σᾶς ἀποκαλύψω τώρα, δι' ὅτι τότε διέταξα νά βομβοσκοπηθῇ καταλλήλως τό Βερολῖνον. Μοῦ διεμηνύθη ἐκ μέρους τοῦ Χίτλερ ἡ σύστασις νά ἀποφύγω οἰονδήποτε μέτρον δυνάμενον νά θεωρηθῇ ἀπό τήν Ἰταλίαν πρόκλησις. Ἐκαμα τό πᾶν δι' ὅ νά μή μποροῦν οἱ Ἰταλοὶ νά ἐμφανισθοῦν ὡς δυνάμενοι νά ἔχουν ὄχι ἀφορμὰς εὐλόγους, ἀλλ' οὔτε εὐλογοφανές παράπονον ἐκ μέρους μας, ἃν καί ἀπό τήν πρώτην στιγμήν ἀντελήφθην τί πρᾶγματι ἐσήμαινεν ἡ ὅλως ἀόριστος σύστασις τοῦ Βερολίνου. Σεῖς καλύτερον παντός ἄλλου γνωρίζετε δι' ὅτι ἔκαμα τό πᾶν δι' ὅ νά μή δώσωμεν ἀφορμὴν ἐμφανίσεως τῆς Ἰταλίας ὡς δυναμένης νά ἔχῃ οὔτε εὐλογοφανεῖς καὶ ἀφορμὰς αἰτιάσεων. Λόγῳ τοῦ ἐπαγγέλματός σας ἔχετε παρακολουθήσει εἰς ὅλες τίς λεπτομέρειες τήν

ιστορίαν τῶν ἀτελειῶτων ἰταλικῶν προκλήσεων, δημοσιογραφικῶν καί ἄλλων, ἀλλά καί τήν χριστιανικήν ὑπομονήν τήν ὁποίαν ἐτηρήσαμεν προσποιούμενοι ὅτι δέν τίς καταλαβαίνουμε, περιοριζόμενοι μόνον σέ δημοσιογραφικᾶς ἀνασκευᾶς τῶν ἰταλικῶν ἐναντίον μας κατηγοριῶν.

Ὁμολογῶ ὅτι ἐμπρός εἰς τήν φοβερᾶν εὐθύνην τῆς ἀναμίξεως τῆς Ἑλλάδος εἰς τέτοιον μάλιστα πόλεμον, ἔκρινα πῶς καθήκον μου ἦτο νά δῶ ἂν θά ἦτο δυνατόν νά προφυλάξω τόν τόπον αὐτόν, ἔστω καί διά παντός τρόπου, ὁ ὁποῖος θά συνεβιβάζετο μέ τά γενικώτερα συμφέροντα τοῦ Ἑθνους. Εἰς σχετικῆς βολιδοσκοπήσεις πρὸς τήν κατεύθυνσιν τοῦ Ἀξονος, μοῦ ἐδόθη νά ἐννοήσω σαφῶς ὅτι μόνη λύσις θά ἤμπορούσε νά εἶναι μία ἐκουσία προσχώρησις τῆς Ἑλλάδος εἰς τήν «Νέαν Τάξιν». Προσχώρησιν πού θά ἐγίνετο λίαν εὐχαρίστως δεκτὴ ἀπὸ τόν Χίτλερ, ὡς «ἐραστήν τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος». Συγχρόνως, ὅμως, μοῦ ἐδόθη νά ἐννοήσω, ὅτι ἡ ἐνταξις εἰς τήν Νέαν Τάξιν προϋποθέτει προκαταρκτικὴν ἄρσιν ὅλων τῶν παλαιῶν διαφορῶν μέ τοὺς γείτονάς μας, καί, ναί μέν αὐτό θά συνεπήγετο φυσικά θυσίας πινᾶς διά τήν Ἑλλάδα, ἀλλά αἱ θυσίαι θά ἔπρεπε νέ θεωρηθοῦν ἀπολύτως «ἀσήμεντοι» ἐμπρός εἰς τὰ «οἰκονομικά καί ἄλλα πλεονεκτήματα», τὰ ὁποῖα θά εἶχεν διά τήν Ἑλλάδα ἡ Νέα Τάξις εἰς τήν Εὐρώπην καί εἰς τήν Βαλκανικήν. Φυσικά, μέ πᾶσαν περίσκεψιν καί ἀνεπισημῶς ἐπεδίωξα δι' ὅλων τῶν μέσων νά κατατοπισθῶ συγκεκριμένως ποῖαι θά ἦσαν αἱ θυσίαι αὐταί, μέ τὰς ὁποίας ἡ Ἑλλάς θά ἔπρεπε νά πληρώσῃ τήν ἀτίμωσιν τῆς ἐξ ἰδίας θελήσεως προσφορᾶς της, νά ὑπαχθῇ εἰς τήν Νέαν Τάξιν. Μέ καταφανῆ προσπάθειαν ἀποφυγῆς σαφοῦς καθορισμοῦ, μοῦ ἐδόθη νά καταλάβω ὅτι ἡ πρὸς τοὺς Ἕλληνας στοργή τοῦ Χίτλερ ἦτο ἡ ἐγγύησις ὅτι αἱ θυσίαι αὐταί περὶωρίζοντο «εἰς τό

ελάχιστον δυνατόν». Όταν επέμεινα νά κατατοπισθώ πόσον, επί τέλους, θά μπορούσε νά εἶναι αὐτό τό «ἐλάχιστον», τελικῶς, μᾶς ἐδόθη νά καταλάβωμεν, ὅτι τοῦτο συνίστατο εἰς μερικᾶς ἱκανοποιήσεις πρὸς τὴν Ἰταλίαν δυτικῶς μέχρι Πρεβέζης, ἴσως καί πρὸς τὴν Βουλγαρίαν, ἀνατολικῶς μέχρι Δεδεαγάτς.

Δηλαδή, θά ἔπρεπε, διὰ νά ἀποφύγωμεν τὸν πόλεμον, νά γίνωμεν ἐθελονταὶ δούλοι καὶ νά πληρώσωμεν αὐτὴν τὴν τιμὴν...(!) μέ τό ἀπλωμα τοῦ δεξιοῦ χειροῦ τῆς Ἑλλάδος πρὸς ἀκρωτηριασμόν ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν, καὶ τοῦ ἀριστεροῦ ἀπὸ τὴν Βουλγαρίαν.

Φυσικὰ, δέν ἦτο δύσκολον νά προβλέψῃ κανεὶς ὅτι εἰς μίαν τοιαύτην περίπτωσιν, οἱ Ἀγγλοὶ θά ἐκοβαν καὶ αὐτοὶ τὰ πόδια τῆς Ἑλλάδος. Καί μέ τό δίκαιόν των. Κυρίαρχοι πάντοτε τῆς θαλάσσης, δέν θά παρέλειπταν, ὑπερασπίζοντες πλέον τὸν ἑαυτόντων, ἔπειτα ἀπὸ μίαν τοιαύτην αὐτοδούλωσιν τῆς Ἑλλάδος εἰς τοὺς ἐχθρούς των, νά καταλάβουν τὴν Κρήτην καὶ τὰς ἄλλας νήσους μας τοῦλάχιστον. Τό συμπέρασμα αὐτό δέν προέκυπτεν μόνον ἀπὸ τὴν πλέον ἀπλὴν λογικὴν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἀσφαλεῖς καὶ βεβαίαις πληροφορίες ἐξ Αἰγύπτου, καθ' ἃς εἶχεν ἤδη προμελετηθῇ καὶ ἀντιμετωπισθῇ ἡ ἐνέργεια ποῦ θά ἔπρεπε νά γίνῃ ὡς φυσικόν ἐπακόλουθον πάσης τυχόν ἐκουσίας ἢ ἀκουσίας συνεργασίας τῆς Ἑλλάδος μέ τὸν Ἀξονα, εἰς τὰς Ἑλληνικὰς νήσους καὶ πρὸς παρεμπόδιον ἐν περυττώσει τῆς δυνατότητος διὰ τὸν Ἀξοναν νά τὰς χρησιμοποιήσῃ.

Δέν δύναμαι ἀφ' ἑτέρου νά μὴ παραδεχθῶ, ὅτι εἰς μίαν τοιαύτην περίπτωσιν τό δίκαιον δέν θά εὕρισκετο μέ τό μέρος τῆς Κυβερνήσεως τῶν Ἀθηναίων καὶ νά μὴ ἀναγνωρίσω, ὅτι τότε ὁ λαός δικαίως θά ἐτάσσετο ἐναντίον τῆς Κυβερνήσεως, ἡ ὁποία διὰ νά τὸν προφυλάξῃ ἀπὸ τὸν πόλεμον θά τὸν κατεδίκαιζεν εἰς ἐθελου-

σίαν υποδούλωσιν μετ' ἔθνικου ἀκρωτηριασμοῦ.

Αὕτῃ ἡ δῆθεν προφύλαξις θά ἦτο διὰ τὴν τύχην τῆς, εἰς τὸ μέλλον, Ἑλληνικῆς φυλῆς πλέον ὀλεθρία καὶ ἀπὸ τὰς χειροτέρας ἔστω συνεπείας ὁποιουδήποτε πολέμου. Τὸ δίκαιον, λοιπόν, δέν θά ἦτο μέ τό μέρος τῆς Κυβερνήσεως τῶν Ἀθηνῶν, ἐάν ἡ τελευταία ἐνήργει κατὰ τὰς υποδείξεις τοῦ Βερολίνου, πού ἀνέφερα. Τό δίκαιον θά ἦτο μέ τό μέρος τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, ὁ ὁποῖος δικαίως θά κατεδίκαζεν αὐτήν καί τῶν Ἀγγλων, οἱ ὁποῖοι ὑπερασπίζοντες τήν ὑπαρξίν των, ἐπίσης δικαίως θά ἐλάμβανον τά μέτρα πού ἐφέροντο ἔχοντες μελετήσῃ, εἰσακούοντες ἄλλως τε τὰς δικαίας αἰτιάσεις τῶν Ἑλλήνων, οἵαι θά προέκυπτον ἐν καιρῷ, ἂν ἐδίδετο ἡ εὐλογος αὐτῇ ἀφορμή.

Θά ἐδημιουργοῦντο ἔτσι ὄχι δύο, ὅπως τό 1916, ἀλλά τρεῖς αὐτήν τήν φοράν Ἑλλάδες. Πρώτῃ θά ἦτο ἡ «ἐπίσημος τῶν Ἀθηνῶν», ἡ ὁποία θά εἶχε φθάσει εἰς τήν πώρωσιν καί τό κατάντημα, διὰ νά ἀποφύγῃ τόν πόλεμον, νά δεχθῇ νά γίνῃ ἐθελοντής δοῦλος, πληρώνουσα μάλιστα τήν τιμὴν αὐτήν καί μέ τήν συγκατάθεσιν τῆς νά αὐτοακρωτηριασθῇ τραγικώτατα, παραδίδουσα εἰς τήν δουλείαν πληθυσμούς ἀμιγῶς Ἑλληνικούς καί, μάλιστα δύναμαι νά εἶπω, τοὺς Ἑλληνικωτέρους τῶν Ἑλλήνων τοιοῦτους. Δευτέρα θά ἦτο ἡ πραγματικὴ Ἑλλάς. Δηλαδή ἡ παμψηφία τῆς κοινῆς γνώμης τοῦ ἔθνους, τό ὁποῖον ποτέ δέν θά ὑπεδέχετο τήν ἐκουσίαν τοῦ υποδούλωσιν, πληρωνομένη, μάλιστα, μέ Ἐθνικόν ἀκρωτηριασμόν ἀφόρητον καί ἰσοδυναμοῦσαν μέ τήν ὀριστικήν ἀτίμωσιν καί μελλοντικὴν βεβαίαν ἐκμηδένισιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὥς ἐννοίας καί ὀντότητος, ἐκμηδένισιν, πρῶτον ἠθικὴν καί, δεύτερον, ἐν συνεχείᾳ τῆς ἠθικῆς, καί ὕλικήν.

Τό ἔθνος οὐδέποτε θά συνεχῶρει εἰς τόν Βασιλέα καί τήν Ἐθνικὴν Κυβέρνησιν τῆς 4ης Αὐγούστου τοιαύ-

την πολιτικήν. Τρίτη, τέλος, θά προέκυπτεν μία ακόμη Ἑλλάς, ἡ Ἑλλάς τὴν ὁποίαν δέν θά παρέλειπαν νά δημιουργήσουν, φυσικά μέ τὴν ἐπίκλησιν τοῦ δημοκρατισμοῦ, οἱ δημοκρατικοὶ Ἕλληνες, ὑπὸ τὴν κάλυψιν τοῦ Βρετανικοῦ στόλου εἰς τὰς νήσους, Κρήτην καὶ τὰς ἄλλας. Ἡ τρίτη Ἑλλάς, ἡ «Δημοκρατική», θά εἶχε μέ τό μέρος της ὄχι μόνον τὴν πρόθυμον ὑποστήριξιν τῆς Ἀγγλίας, εἰς τὴν ὁποίαν θά ἔδιδε τό δικαίωμα νά καλύψῃ τὰς νήσους μας, καλυπτομένη καὶ ἡ ἰδία εἰς τὴν Βόρειον Ἀφρικήν, ἀλλὰ θά εἶχε μέ τό μέρος της καὶ τό Ἐθνικόν δίκαιον. Ἡ ἠθική της δύναμις λοιπόν θά ἀπερρόφα μοιραίως τὴν ἐπίσημον Ἑλλάδα, διότι θά διέθετεν ἡ τρίτη αὐτὴ Ἑλλάς, τὴν ἀνεπιφύλακτον ἐγκρίσιν καὶ ἐνίσχυσιν τῆς ἀνεπισημοῦ, τῆς «Δευτέρας Ἑλλάδος», τῆς Ἐθνικῆς δημοσίας γνώμης ἐν τῇ παμψηφίᾳ τῆς.

Ἐξῆσα, κύριοι, τὴν περίοδον τοῦ Ἐθνικοῦ Διχασμοῦ, ποὺ ἐδημιουργήθη τό 1916, δταν ἀπὸ τὴν κατάστασιν ἐκείνην προέκυψαν δύο Ἑλλάδες, ἡ τῶν Ἀθηνῶν, καὶ τῆς Θεσσαλονίκης. Τόν κίνδυνον ἀπὸ μίαν διαιρέσιν τῆς Ἑλλάδος προκύπτουσιν συνεπεὶα τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, ὅπως ἡ διαιρέσις τοῦ 1916 προέκυψε συνεπεὶα τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου, μίαν νέαν διαιρέσιν, μάλιστα πολὺ τραγικωτέραν, διότι, ὅπως τὴν ἐς μαγράφησα, δέν θά εἶναι κἂν διχασμός ἀλλὰ τριχοτομισμός.

Τόν κίνδυνον αὐτόν θεωρῶ, κύριοι, διά τὸ Ἔθνος καὶ τό μέλλον του ἀσυγκρίτως χειρότερον ἀπὸ τόν πόλεμον, ἔστω καὶ αὐτόν τόν πόλεμον, ἀπὸ τόν ὁποῖον εἶναι δυνατὸν καὶ δουλωμένην ἀκόμη νά βγῇ προσωρινῶς ἡ Ἑλλάς. Λέγω προσωρινῶς, διότι πιστεύω ἀκράδαντα, ὅτι τελικῶς ἡ νίκη θά εἶναι μέ τό μέρος μας.

Διότι οἱ Γερμανοὶ δέν θά νικήσουν. Δέν μπορεῖ νά νικήσουν. Ὑπάρχουν πολλὰ ἐμπόδια.

Ἡ Ἑλλάς εἶναι ἀποφασισμένη νά μήν προκαλέσῃ μέν, μέ κανέναν τρόπον, κανένα, ἀλλά καί μέ κανένα τρόπο νά μήν ὑποκύψῃ. Πρό παντός εἶναι ἀποφασισμένη νά ὑπερασπίσῃ τά ἐδάφη της, ἔστω καί ἂν πρόκειται νά πέσῃ. Ἡδῇ δέ, ἡ ἀπόφασίς της αὐτή καί ἡ πολιτική της αὐτή, χάρις εἰς τήν ὁποίαν ἀπρόκλητα προσεβλήθη, χάρισαν στόν τόπον καί στόν Λαόν μας τό πλέον ἀνεκτίμητον τῶν ἀγαθῶν καί τό μεγαλύτερον στοιχείον τῆς δυνάμεώς του. Αὐτή ἡ πολιτική ἔδωσεν εἰς τόν Λαόν τήν ἀπόλυτη ψυχική καί πανεθνική ἑνωσί του.

Σήμερα, ὁμως, ἐπὶ πλέον ὑπάρχουν καί μερικοὶ ἄλλοι παράγοντες πού προδικάζουν τήν τελική μας νίκη. Ἡ Τουρκία δέν εἶναι ὅπως τό 1916 σύμμαχος τῶν Γερμανῶν, εἶναι σύμμαχος τῶν Ἀγγλων. Ἡ Βουλγαρία, βέβαια, ἐνεδρεύει καί τώρα ὅπως καί τότε, ἀλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει αὐτήν τήν ἐποχήν, τοῦλάχιστον πρὸς τό παρόν, δέν τολμᾷ. Ὁ καιρός, ὁμως, δέν δουλεύει γιά τόν Ἀξονα. Δουλεύει γιά τοὺς ἀντιπάλους του. Τέλος, διά τήν Γερμανίαν ἡ νίκη θά ἦτο ἐν πάσῃ περιπτώσει δυνατή μόνο μέ κοσμοκρατορίαν.

Ἀλλ' ἡ κοσμοκρατορία διά τήν Γερμανίαν κατέστη ὀριστικά ἀδύνατος σιὴν Δουνκέρκη. Ὁ πόλεμος διά τόν Ἀξονα ἔχει χαθῇ, ἀπὸ τήν στιγμήν πού ἡ Ἀγγλία διεκήρυξε: «Θά πολεμήσωμεν ἔστω καί μόνον εἰς τό νησί μας καί πέραν τῶν θαλασσῶν, θά πολεμήσωμεν μέχρι τῆς νίκης».

Ἀλλ' ἐπὶ πλέον καί ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες πρέπει νά γνωρίζωμεν, ὅτι δέν πολεμοῦμεν μόνον διά τήν νίκην, ἀλλά καί διά τήν δόξαν.

Δέν ξέρω ἂν κανεῖς ἀντιβενιζελικός ἀπὸ σᾶς, εἶναι πάντοτε καί ἀδιάλλακτος.

«Εἶμαι ἐγώ, κύριε Πρόεδρε!» ἀπήντησεν εἰς ἀπὸ τοὺς συναδέλφους, πού παρίσταντο, γνωστότατος παλαιόμαχος πάντοτε ἀσυμφιλίωτος καί ἀδιάλλακτος ἀνέκαθεν

ἀρθρογράφος τοῦ «Ἀντιβενιζελικοῦ στρατοπέδου».

– Λοιπόν, ἀκούστε γιὰ νά συνεννοηθοῦμε. Ἐγώ, κύριοι, ὅπως ἐπαρκῶς σᾶς ἐξήγησα, ἐτήρησα μέχρι σήμερον τήν πολιτικήν τοῦ ἀειμνήστου Βασιλέως Κωνσταντίνου, δηλαδή τήν πολιτικήν τῆς αὐστηρᾶς οὐδετερότητος. Ἐκαμα τό πᾶν διὰ νά κρατήσω τήν Ἑλλάδα μακράν τῆς συγκρούσεως τῶν μεγάλων κολοσσῶν.

Ἦδη, μετά τήν ἀδικον ἐπίθεσιν τῆς Ἰταλίας, ἡ πολιτική τήν ὁποίαν ἀκολουθῶ εἶναι ἡ πολιτική τοῦ ἀειμνήστου Βενιζέλου. Διότι εἶναι ἡ πολιτική τοῦ συντακτισμοῦ τῆς Ἑλλάδος μέ τήν τύχην τῆς δυνάμεως, διὰ τήν ὁποίαν ἡ θάλασσα εἶναι ἀνέκαθεν, ὅπως εἶναι καί διὰ τήν Ἑλλάδα, ὅχι τό ἐμπόδιον πού χωρίζει, ἀλλά ἡ ὑγρὰ λεωφόρος πού συνδέει. Βέβαια εἰς τήν ἱστορίαν μας τήν νεωτέραν, δέν εἶχαμεν μόνον εὐγνωμοσύνης λόγους καί ἀφορμάς διὰ τήν Ἀγγλίαν, τῆς ὁποίας ἄλλως τε ἡ μεταπολεμική πολιτική, τῶν τελευταίων ἰδίως ἐτῶν, εἶναι πολιτική μεγίστων καί ἱστορικῶν Ἀγγλικῶν εὐθυνῶν. Ἀλλά τās εὐθύνas τῆς ἡ Ἀγγλία τās ἀποδίδει σήμερον εἰς τήν ὑπερήφανον ἀποφασιστικότητα λαοῦ μεγάλου, σῶζοντος τήν ἐλευθερίαν τοῦ κόσμου καί τοῦ πολιτισμοῦ. Διὰ τήν Ἑλλάδα, ἡ Ἀγγλία εἶναι ἡ φυσική φίλη καί ἐπανειλημμένως ἐδείχθη προστάτρια, ἐνίστε δέ ἡ μόνη προστάτρια. Ἡ νίκη θά εἶναι καί δέν ἡμπορεῖ παρὰ νά εἶναι δική τῆς. Θά εἶναι νίκη τοῦ Ἀγγλοσαξωνικοῦ κόσμου, ἀπέναντι τοῦ ὁποίου ἡ Γερμανία, ἡ ὁποία ἀφού ἕως τώρα δέν ἡδυνήθη νά ἐπιτύχῃ ὀριστικόν ἀποτέλεσμα, εἶναι καταδικασμένη νά συντριβῇ. Διότι ἀπό τώρα καί πέρα ὁ ὀρίζων δέν πρέπει νά θεωρῆται διὰ τόν ἄξονα ἀνέφελος, οὔτε πρὸς ἀνατολὰς καί ἡ Ἀνατολή εἶναι πάντοτε μυστηριώδης. Πάντοτε ἦτο, ἀλλά σήμερον εἶπερ ποτέ εἶναι γεμάτη ἀπρόοπτα καί μυστήρια. Τελικῶς λοιπόν θά νικήσωμεν. Καί θέλω, φεύγοντας ἀπό τήν αἴθουσαν αὐτήν, νά

πάρετε μαζί σας όλην τήν δικήν μου απόλυτη βεβαιότητα, ὅτι θά νικήσωμεν. Ἐν τούτοις, πρέπει νά σᾶς ἐπαναλάβω ὅ,τι ἐπισημότερον διεκήρυξα ἀπό τήν πρώτην στιγμήν. Ἡ Ἑλλάς δέν πολεμᾷ διὰ τήν νίκην. Πολεμᾷ διὰ τήν Δόξαν. Καί διὰ τήν τιμήν της. Ἐχει ὑποχρέωσιν πρὸς τόν ἑαυτὸν της νά μείνῃ ἀξία τῆς ἱστορίας της.

Ἡ Ἰταλία εἶναι μεγάλη δύναμις, ὅταν δέ προχθές ἔγινε ἡ πρώτη ἀεροπορική ἐπιδρομή, ὁμολογῶ ὅτι μέ ἐκπληξιν ἤκουσα εἰς σχετικὴν ἐρώτησίν μου, τήν ἀπάντησιν ὅτι τὰ ἐπιδραμόντα ἀεροπλάνα ἦσαν μόνον ἰταλικά. Αὐτό φθάνει νά σᾶς δώσῃ νά καταλάβετε μέ ποιέες ιδέες μῆκα στὸν πόλεμο.

Ἀλλὰ ὑπάρχουν στιγμές κατὰ τίς ὁποῖες ἓνας λαὸς ὀφείλει, ἂν θέλῃ νά μείνῃ μεγάλος, νά εἶναι ἱκανὸς νά πολεμήσῃ, ἔστω καὶ χωρὶς καμμίαν ἐλπίδα νίκης. Μόνον διότι π ρ ε ἔ π ε ι. Γνωρίζω, ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς δέν θά ἦτο δυνατόν νά δεχθῇ ἄλλον τι αὐτὴν τήν στιγμήν. Διότι εἶναι ἐλεύθερος καὶ ἀπερίσπαστος εἰς τήν φυσικὴν εὐθυκρισίαν καὶ ὑπερηφάνειαν, ἐφ' ὅσον δέν ἐδόθη εὐκαιρία νά θολωθῇ ἡ κρίσις του δι' ἀγοραίων θορύβων καὶ παραπλανητικῶν ἐκστρατειῶν. Ἐκάμαμε ὅ,τι ἦτο δυνατόν διὰ νά μὴ ἔχωμεν τό παραμικρὸν ἀδικον. Καί θά ἐξακολουθήσωμεν τήν ἰδίαν τακτικὴν μέχρι τέλους. Σᾶς ἔχω στὸ τραπέζι μερικά ἐγγράφα. Εἶναι ὅλαι αἱ ἀποδείξεις τῆς ἰταλικῆς ἐνέδρας, ἐκ προμελέτης. Ὅταν τελειώσω μπορεῖτε νά τὰ δῆτε. Περισσότερον νά πάρετε σημειώσεις. Συντομώτατα θά δημοσιευθοῦν εἰς τὴν Λευκὴν Βίβλον, ἡ ὁποία διέταξα νά ἐκδοθῇ τό ταχύτερον.

Δέν σᾶς κρύβω, κύριοι, ὅτι ἡ κατάστασις εἶναι ἐξαιρετικὰ δύσκολη. Μᾶς περιμένουν μάλιστα δοκιμασίαι μεγάλαι. Διὰ νά μὴ δώσω εὐκαιρίαν πρὸς τὴν ἐπιζητούμενην διὰ παντὸς τρόπου ἀφορμὴν κατασυνκοφαντήσεώς μας, εὐρέθην ὑποχρεωμένος νά πάρω μίαν ἀπό-

φασιν ἐξόχως σοβαράν.

Νά μή κάμω τήν ἐπιστράτευσιν, δταν πρό καιροῦ τήν ἐξήτησε καί ἐξηκολούθησεν ἐπανειλημμένως νά μοῦ τήν ζητᾷ τό Ἐπιτελεῖον...

Ὁ ἰταλικός ὄγκος λοιπόν εὐρήκεν ἀπέναντί του δυνάμεις πάρα πολύ ἀσθενεῖς, τοῦλάχιστον διά τήν χροῦσιν τῶν πρώτων ἡμερῶν. Ὁ ρόλος σας εἶναι σήμερον μέγας καί ἐπισημότατος. Μή χάνετε τό θάρρος σας, ὅτιδήποτε καί ἂν γίνη. Διότι ἄλλως εἶναι ἀδύνατον νά φανῇτε ἄξιοι τοῦ λαοῦ σας καί τοῦ καθήκοντός σας, τό ὁποῖον εἶναι νά συντηρήσετε τήν ἱερή φλόγα τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, νά βοηθήσετε τόν μαχόμενον στρατόν, νά ὑπάρξητε συνεργάται τῆς Κυβερνήσεως, ὅ,τι καί ἂν αἰσθάνεσθε δι' αὐτήν. Πρέπει νά πιστεύσετε σεῖς γιά νά μπορέσετε νά μεταδώσετε τήν πίσιν εἰς τό κοινόν σας, μολονότι αὐτήν τήν φοράν ἔχομεν ὅλοι μας νά πάρωμεν ἀπό τόν Ἑλληνικόν Λαόν, ἀπό τό ἀπερίγραπτον θάρρος του καί ὄχι νά τοῦ δώσωμεν.

Θέλω ἀκόμη νά σᾶς εἰπῶ κάτι. Ξέρω μέ βεβαιότητα ὅτι ἀπό τήν φοβερὰν αὐτήν δοκιμασίαν ἡ Ἑλλάς θά ὑποφέρει. Ξέρω, ὅμως, ἐπίσης μέ βεβαιότητα, ὅτι τελικῶς θά ἐξέλθῃ ὄχι μόνον ἐνδοξος, ἀλλά καί μεγαλυτέρα. Θά προσέξατε τό τηλεγράφημα τοῦ κ. Τσώρτσιλ, τό ὁποῖον ἐδημοσιεύθη σήμερον εἰς τὰς ἐφημερίδας, ἀνακοινωθέν ἀπό τό Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν. Λοιπόν, ἐπιθυμῶ νά σᾶς τονίσω τοῦτο: ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι εἰς τό τηλεγράφημα αὐτό δέν βλέπουν γραττήν τήν ἐπιβεβαίωσιν ἀγράφου συμφωνίας διά τὰ Δωδεκάνησα, δέν ξέρουν νά διαβάζουν μέσα ἀπ' τίς γραμμές... Καί κάτι ἄλλο ἀκόμη. Τά Δωδεκάνησα προδικάζουν...

Πρόκλησις Μουσσολίνι καὶ ἀπάντησις Μεταξᾶ

Τὴν 18ην Νοεμβρίου 1940 ὁ Μουσσολίνι ἐξεφώνησε δημόσιον λόγον. Κατηγόρησεν τὴν Ἑλλάδα ὡς ὑπεύθυνον τοῦ πολέμου καὶ ἀπέδωσε τὴν ἀποτυχίαν τῶν Ἰταλῶν νά κυριεύσουν ἀστραπιαίως τὴν Ἑλλάδα, εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἐδάφους τῶν ἐπιχειρήσεων. Εἶπε καὶ ἄλλα προκλητικά. Οἱ συνεργάται τοῦ Μεταξᾶ συνέστησαν ἄμεσον ἀπάντησιν εἰς τὴν ὁμιλίαν τοῦ Μουσσολίνι. «Ὁχι, δέν εἶναι ἀκόμη καιρός. Θά ἀπαντήσω ὅταν, σὺν Θεῷ, πάρωμεν τὴν Κορυτσᾶν»! τοὺς εἶπε. Μετά τέσσαρας ἡμέρας κατελήφθη ἡ Κορυτσᾶ καὶ ὁ Ἕλλην Ἡγέτης ἔδωσε ἀπὸ ραδιοφώνου τὴν ἀπάντησιν πού ἐπρεπε εἰς τὸν Ντούτσε. Παραθέτομεν τὰ δύο κείμενα.

ΟΜΙΛΙΑ ΜΟΥΣΣΟΛΙΝΙ

«Ἀφοῦ ἐκάμαμεν ὑπομονὴν ἐπὶ μακρόν, ἀφηρέσαμεν τό προσωπεῖον ἀπὸ μίαν χώραν ἐγγυημένην ἀπὸ τὴν Μεγάλην Βρεταννίαν, ἀπὸ ἓνα ὕπουλον ἐχθρόν: τὴν Ἑλλάδα. Ἦτο ἓνας λογαριασμός πού ἐπερίμενε τὴν ἐξόφλησίν του. Πρέπει νά εἶπω ἓνα πρᾶγμα πού ἴσως θά ξενίσῃ μερικοὺς Ἰταλοὺς φίλους τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς ἀλλὰ καθυστερουμένους διὰ τὴν ἰδικὴν μας: Οἱ Ἕλληνες μισοῦν τὴν Ἰταλίαν ὅπως κανεῖς ἄλλος λαός. Τό μῖσος αὐτό εἶναι ἐκ πρώτης ὄψεως ἀνεξήγητον, εἶναι ὁμως γενικόν, βαθύ, ἀσβεστον εἰς ὅλας τὰς τάξεις, εἰς τὰς πόλεις, εἰς τὰ χωριά, εἰς τὰ ἄνω, εἰς τὰ κάτω, παντοῦ. Τό διατί εἶναι μυστήριον. Ἴσως διότι ὁ Σανταρόζα ἐκίνησεν ἀπὸ τὴν πατρίδα του, τό Πεδεμόντιον, διὰ νά μεταβῇ νά ἀποθάνῃ ἡρωϊκά εἰς τὴν Σφακτηρίαν

διά τήν Ἑλλάδα. Ἵσως διότι ἓνας γαριβαλδινός ἀπό τό Φορλί, ὁ Ἀντώνιος Φράττι, ἐπανέλαβε αὐτήν τήν χειρονομίαν ὑπερόχου ἀπλοϊκότητος μετὰ ἐβδομήντα ἔτη, πίπτων εἰς Δομοκόν. Μυστήριον, ἀλλά τό γεγονός ὑπάρχει. Ἐπὶ τοῦ μίσους αὐτοῦ, πού δύναται νά χαρακτηρισθῇ γελοῖον, ἐβασίσθη ἡ ἑλληνική πολιτική τῶν τελευταίων ἐτῶν. Ἡ πολιτική τῆς πλήρους συννενοχῆς μέ τήν Ἀγγλίαν. Δέν ἦτο δυνατόν νά εἶναι ἄλλως, ἀφοῦ ὁ Βασιλεὺς εἶναι Ἕλληνας, ἡ πολιτική τάξις ἀγγλική, καί ἡ μπόρσα (ἰταλικά ἢ λέξεις αὐτῇ σημαίνει ἐν ταυτῷ χρηματιστήριον καί βαλάντιον) ὑπὸ ἀμφοτέρας τῆς τάς ἐννοίας, ἀγγλική. Ἡ καταφανής καί πολύμορφος αὐτῇ συννενοχή, τήν ὁποίαν ἐν καιρῷ θά ἀποδείξωμεν ἀκαταμαχῆτως ἦτο πράξις συνεχοῦς ἐχθρας κατὰ τῆς Ἰταλίας. Ἀπὸ ἐγγραφα ἀνακαλυφθέντα ἀπὸ τό γερμανικόν ἐπιτελεῖον εἰς Γαλλίαν, ἐμφαίνεται ὅτι ἀπὸ τοῦ Μαΐου ἡ Ἑλλάς εἶχε προσφέρει εἰς τοὺς Ἀγγλογάλλους ὅλας τὰς ἀεροναυτικές τῆς βάσεις. Ἐπρεπε νά τεθῇ ἓνα τέρμα εἰς αὐτήν τήν κατάστασιν. Ὅπερ καί ἐγένετο τὴν 28ην Ὀκτωβρίου, δταν τὰ στρατεύματά μας διέβησαν τὰ ἑλληνοαλβανικά σύνορα. Αἱ τραχεῖαι ὄροσειραὶ τῆς Ἠπείρου καὶ αἱ λασιώδεις χαράδραι τῆς δέν εἶναι κατάλληλοι διὰ τόν ἀστραπαιῶν πόλεμον πού ἠξίουσαν οἱ ἀδιόρθωτοι πιστοὶ τῆς στρατηγικῆς μέ τὰς ἐπὶ καρφίδος μικρὰς σημαίας εἰς τοὺς χάρτας. Καμμία πράξις, κανεὶς λόγος ἰδικός μου ἢ τῆς κυβερνήσεως ἢ οἰουδήποτε ἄλλου ὑπευθύνου παράγοντος δέν εἶχεν ἐξαγγεῖλῃ τοιοῦτον ἀστραπαιῶν πόλεμον. Δέν νομίζω ὅτι ἀξίζει τόν κόπον νά διαψεύσω ὅλας τὰς πληροφορίας τῆς ἑλληνικῆς προπαγάνδας καὶ τῶν ἀγγλικῶν μεγαφώνων τῆς. Ἡ περίφημος αὐτῇ μεραρχία τῶν ἀλπινιστῶν «Τζούλια», πού εἶχε δῆθεν τεραστίας ἀπωλείας, πού δῆθεν ἐτράπη εἰς φυγὴν καὶ δῆθεν συνετρίβη ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας, ἐδέχθη τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ στρατη-

γού Σόντου, ό όποιός, μετά τήν επίσκεψίν του μου έτηλεγράφησεν ώς έξής, τήν 12 Νοεμβρίου: «Έπεσκέφθην σήμερον τήν πρωϊαν τήν μεραρχίαν άλπινιστών «Τζούλια». Πρέπει νά σās ύπογραμμίσω, Ντούτσε, τήν λαμπράν έντύπωσιν πού άπεκόμισα από τήν θαυμασίαν αύτήν μονάδα, στερεωτέραν και πλέον υπερήφανον παρά ποτέ, μέ τούς γρανιτώδεις άλπινιστάς της». Ένθυμείται κανείς από σās, σύντροφοι, τόν άνέκδοτον λόγον μου εις Έμπολι κατά Ιούλιον του 1935, πρό του αίθιοπικού πολέμου; Είχα ειπει δι τή έτσακίζαμεν τά πλευρά του Νέγκους. Τώρα, μέ τήν ιδίαν απόλυτον βιαιότητα, έ π α ν α λ α μ β ά ν ω ά π ό λ υ τ ο ν, σās λέγω δι τή έτσακίσωμεν τά πλευρά της Έλλάδος. Εις δύο ή εις δώδεκα μήνας, άδιάφορον. Ό πόλεμος μόλις ήρχισεν. Έχομεν άνδρας και μέσα επαρκή διά νά έξουθενώσωμεν κάθε έλληνικήν αντίστασιν. Η άγγλική βοήθεια δέν θά δυνηθή νά έμποδίση τήν πραγμάτωσιν της σταθεράς αύτης άποφάσεως, ούτε νά σώση τούς Έλληνας από τήν καταστροφήν πού ήθέλησαν και πού άπεδείχθησαν άξιολογοί νά ύποστούν. Τό νά σκεφθή κανείς διαφορετικά ή νά άμφιβάλη, θά έσήμαινε δι δέν μέ γνωρίζει. Άπαξ ξεκινήσω, δέν σταματώ πλέον μέχρι τέλους. Τό άπέδειξα ήδη και, δι, τι και άν συμβή, θά τό άποδείξω και πάλιν. Τούς 372 νεκρούς, τούς 1082 τραυματίας, τούς 650 έξαφανισθέντας κατά τήν διάρκειαν των δέκα πρώτων ήμερών του άγώνος εις τό ήπειρωτικόν μέτωπον, θά τούς εκδικηθώμεν».

ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ ΜΕΤΑΞΑ

«Πρό είκοσι έξ ήμερών, ένας ύπουλος και δόλιος έχθρός μās έπετέθη, χωρίς καμμίαν αίτίαν, μέ μόνον σκοπόν νά μās άρπάση δι, τι πολυτιμώτερον έχομεν, εκείνο πού δίδει άξίαν εις τήν ζωήν μας: τήν έλευθερίαν

μας, τὴν ἐθνικὴν μας ἀνεξαρτησίαν καὶ τὴν τιμὴν μας. Ὀλόκληρος ἡ Ἑλλάς ἐσηκώθηκε σάν ἓνας ἀνθρώπος, σάν μία μᾶζα συμπαγῆς, καί, εἰς τὴν ἐκκλήσιν τοῦ Βασιλέως, ἔλαβε τὰ ὅπλα. Σκληροὶ ἀγῶνες διεξήχθησαν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς καὶ τὴν πρώτην κρούσιν τὴν ὑπέστη ἡ στρατιά μας τῆς Ἡπείρου, τῆς ὁποίας ἡ σθεναρὰ ἀντίστασις ἐκάλυψε τὴν ἐπιστράτευσιν καὶ τὴν συγκέντρωσιν τῶν πολεμικῶν μας δυνάμεων. Ἐκτοτε καὶ ἔφ' ὅσον συνεκεντροῦντο ὁ στρατός μας καὶ μετὰ τὴν συγκέντρωσίν του, αἱ ἐπιτυχίαι καὶ αἱ νίκαι ἤρχισαν νὰ διαδέχωνται ἀλλήλας. Στρατός, ἀεροπορία, ναυτικὸν ἀμυλλῶνται εἰς ἀνδρείαν καὶ συναγωνίζονται εἰς ἀνδραγαθήματα πού δοξάζουν ἑσαεὶ τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα. Ἐκ μέρους ὀλοκλήρου τοῦ ἔθνους ἐκφράζω τὴν βαθυτάτην μου εὐγνωμοσύνην εἰς τὸν θρυλικόν μας στρατόν, εἰς τὴν ἡρωϊκὴν μας ἀεροπορίαν, εἰς τὸ ἀδάμαστον ναυτικόν μας, διὰ τὰς ἐνδόξους σελίδας πού προσθέτουν εἰς τὴν χιλιάδων ἐτῶν ἱστορίαν μας. Ἀποτίω ἐπίσης φόρον τιμῆς εἰς τοὺς κατοίκους τῶν πόλεων καὶ τῶν χωρίων, οἱ ὅποιοι, μέ θάρρος καὶ μεγαλοψυχίαν ὑπέστησαν τοὺς βομβαρδισμούς τοῦ ἐχθροῦ. Εἶμαι βέβαιος, ἐξ ἄλλου, ὅτι διερμηνεύω γενικὴν ἐπιθυμίαν ἐκφράζων τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους πρὸς τοὺς γενναίους συμμάχους μας, τοὺς Ἀγγλους, διὰ τὴν βοήθειαν πού παρέσχον ὀλοψύχως εἰς τὸν ἀγῶνα μας καὶ ἰδίως διὰ τὰ κατορθώματα τοῦ ἀπαραμύλλου των ναυτικοῦ καὶ τῆς λαμπρᾶς των ἀεροπορίας. Ἀπὸ δέκα ἡμερῶν ὁ ἀγὼν ἔλαβε τὴν μεγαλυτέραν του ἑκτασιν εἰς τὸν τομέα τῆς δυτικῆς Μακεδονίας καὶ τῶν γειτονικῶν περιοχῶν. Αἱ μάχαι ὑπῆρξαν σκληραὶ καὶ ἀδιάκοποι καθ' ὅλας αὐτάς τὰς ἡμέρας καὶ κατέληξαν, μετὰ τὴν πῦσιν τοῦ ὄρεινοῦ προπυργίου τῆς Μοράβας, εἰς τὴν κατάληψιν, πού ἔλαβε χώραν σήμερον, τῆς Κορυτσᾶς καὶ εἰς τὴν φυγὴν τοῦ ἐχθροῦ καθ' ὅλον τὸ μέτωπον τῆς δυτικῆς

Μακεδονίας καί τῆς Ἠπείρου. Ὅταν ὁ Ἰταλὸς δικτάτωρ ἀπήγγελλε τὸν τελευταῖον τοῦ λόγον, τὸν τόσον γεμάτον ἀπὸ χολῆν καὶ ἀπὸ ὀργὴν κατὰ τῆς Ἑλλάδος, δέν ἐφαντάζετο βεβαίως ὅτι ὁ ἐλληνικὸς στρατὸς θὰ τοῦ ἐδίδε τόσον ταχεῖαν ἀπάντησιν. Μετὰ τὴν ἀπάντησιν ταύτην, τὴν ὁποίαν δέν θὰ λησμονήσῃ ποτέ, δέν ἔχω παρὰ ὀλίγας λέξεις νὰ τοῦ εἶπω. Μόνον τοῦτο: Ἡ Ἑλλὰς δέν λησμονεῖ τὸν Σανταρόζα, τὸν Φράττι, τὸν Γαριβάλδην, τόσους ἄλλους Ἰταλοὺς ποὺ ἔχυσαν τὸ αἷμα των δι' αὐτήν, ὅπως δέν λησμονεῖ ἐπίσης τόσους Ἑλληνας ποὺ ἔχυσαν τὸ αἷμα των διὰ τὴν Ἰταλίαν, διὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, ἡγωνίζετο αὕτη διὰ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν της. Οἱ Ἰταλοὶ ποὺ ἐπολέμησαν δι' ἡμᾶς κατὰ τοὺς ἐθνικοὺς μας ἀγῶνας θὰ μᾶς εἶναι πάντοτε διττῶς ἀγαπητοὶ καὶ διὰ τὸ αἷμα ποὺ ἔχυσαν, ἀλλὰ καὶ διότι, ἂν ἔξω σήμερον, θὰ ἦσαν οἱ καταδιωκόμενοι, οἱ ἀποδιοπομπαῖοι τράγοι τοῦ φασισμού ποὺ δέν ἤμπορεῖ νὰ παραδεχθῇ ἀνθρώπους ἀγωνιζομένους διὰ μεγάλα, ὑπέροχα ἰδεώδη, διὰ τὰ ἰδεώδη ὑπὲρ τῶν ὁποίων ἐπολέμησαν ἐκεῖνοι ἄλλοτε καὶ πολεμοῦμεν ἡμεῖς σήμερον. Πρέπει νὰ τοῦ εἶπω ἀκόμη τοῦτο: Ὁ κ. Μουσσολίνι, ὁ ὁποῖος, μέ τὴν θέλησίν του νὰ ὑποδουλώσῃ τὴν Ἑλλάδα ἐπροκάλεσε κατ' αὐτοῦ τό μῖσος τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ, ἔθεσεν ὡς σκοπὸν τοῦ πολέμου ποὺ ἀνέλαβεν ἡ φασιστικὴ Ἰταλία τὴν ἐξόντωσιν τῆς Ἑλλάδος. Τὸν διαβεβαιοῦμεν ὅτι εἴμεθα ἀποφασισμένοι νὰ μὴν ἀφίσωμεν νὰ ἐξοντωθῶμεν, ὅτι εἴμεθα ἀποφασισμένοι νὰ μείνωμεν ἔθνος ἰσχυρόν καὶ ἀνεξάρτητον. Θὰ ζήσωμεν, καί, μέ τοὺς συμμάχους μας τοὺς Ἀγγλοὺς, θὰ ἐπακρατήσωμεν. Ποῖαι θὰ εἶναι αἱ συνέπειαι τῆς νίκης μας διὰ τὴν Ἰταλίαν, ἅς τὸ κρίνῃ ὁ ἰταλικὸς λαός, διὰ νὰ μίαν ἡμέραν κανονίσῃ τοὺς λογαριασμοὺς του

μέ τόν δικτάτορά του. Καί τώρα ἡμεῖς, Ἕλληνες, ἄνδρες, γυναῖκες, παιδιά, ἐπιστρατευμένοι καί μή, ἄς σφίξωμεντά δόντια καί τοὺς γρόνθους, ἄς χαλυβδώσωμεντάς ψυχάς μας, ἄς ἀγωνισθῶμεν μέ δλην τήν λύσσαν πού προκαλεῖ αὐτή ἡ ἀνίερος, αὐτή ἡ αἰσχρά ἐπίθεσις ἐναντίον μας. Ὁ ἀγών μας, ἄς τό γνωρίζωμεν ὅλοι, θά εἶναι μακρός καί σκληρός, καί ὁ δρόμος μας δέν θά εἶναι σπαρμένος μέ ρόδα, ἀλλά θά ὑπερνικήσωμεν τόν ἐχθρόν. Ἀγωνιζόμεθα ὄχι μόνον διά τήν ὑπαρξίν μας, ἀλλά καί διά τοὺς ἄλλους βαλκανικοὺς λαοὺς καί διά τήν ἀπέλευθέρωσιν τῆς Ἀλβανίας. Ἀγωνιζόμεθα δι' ἀγαθῶν ὁποίων ἡ σπουδαιότης ξεπερνᾷ τά οὐνορά μας καί τά ὄρια τῆς Βαλκανικῆς καί ἐκτείνεται εἰς ὁλόκληρον τήν ἀνθρωπότητα. Ὅφειλομεν νά εὐχαριστήσωμεν τόν θεόν, διότι ἡ πρόνοιά του ἔθεσε καί πάλιν τήν Ἑλλάδα πρωτοπόρον ἑνός τόσο ἐγγενούς ἀγῶνος».

Λόγος πρὸς τοὺς καθηγητὰς τῶν Ἀνωτάτων Σχολῶν διὰ τὴν πνευματικὴν ἐπιστράτευσιν (11 Νοεμβρίου 1940)

Παραθέτομεν ἀκόμη μίαν ὁμιλίαν τοῦ Μεταξᾶ, πού ἔγινε εἰς κρίσιμους ἐθνικὰς στιγμὰς καὶ περιέχει ὑψηλά νοήματα, πάντοτε ἐπίκαιρα, πάντοτε ζωντανά.

Κύριοι,

Ἄφου συνετελέσθη πλέον ἡ ἐπιστράτευσις πλήρως τῶν πολεμικῶν δυνάμεων τῆς χώρας, χάριτι θεῖα, χάρις εἰς τὴν φιλοπατρίαν καὶ εἰς τὴν ἐθελουσίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ εἰς τὴν ικανότητα τῶν στρατιωτικῶν αὐτῆς ἡγητόρων, ἔρχεται τώρα ἡ ὥρα νὰ ἀρχίσῃ καὶ ἡ πνευματικὴ ἐπιστράτευσις τῆς Ἑλλάδος. Καὶ εἰς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἀποβλέπει ἡ ἐδῶ παρουσία μου. Γνωρίζω ὅτι πολλοὶ τῶν διανοουμένων τῆς χώρας ἤρχισαν ἤδη, εἴτε ὡς ἐθελονταί, εἴτε καὶ παρακληθέντες, τὸν ἀγῶνα, νὰ ἐμφανίζονται εἴτε εἰς τὸν Τύπον, εἴτε εἰς τὰς εἰδήσεις πρὸς τὸ ἐξωτερικόν, εἴτε καὶ καθ' οἷον δῆποτε ἄλλον τρόπον, ἐμφανίζονται πλέον πάνοπλοι εἰς τὸν ἀγῶνα αὐτόν. Ἄλλ' εἶναι ἀνάγκη ἡ ἐπιστράτευσις αὐτῇ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου τῆς χώρας νὰ γίνῃ καὶ αὐτὴ συστηματικῶς ὅπως ἔγινε καὶ ἡ ἐπιστράτευσις τῶν πολεμικῶν μας δυνάμεων, διὰ νὰ δώσῃ ὅλην τὴν ἀξίαν τὴν ὁποίαν ἔχει τὸ πνεῦμα ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων καὶ νὰ φέρῃ τὸ ἀποτελεσματικόν αὐτοῦ κτύπημα.

Ἐρχομαι ἐδῶ ὑπὸ τὴν διπλὴν μου ἰδιότητα: καὶ ὡς Κυβερνήτου ὑπευθύνου τῶν τυχῶν τῆς χώρας ταύτης εἰς αὐτὴν τὴν κρίσιμον στιγμὴν, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἀνεγνώρισα καθ' ὅλον μου τὸν βίον τὴν ὑπερο-

χήν τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῆς ὕλης καὶ τὴν ἀξίαν, τὴν ὁποίαν ἔχει τὸ πνεῦμα ἐπὶ τῆς τύχης τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Καὶ ὡς τοιοῦτος, μέ τοιαύτας πεποιθήσεις, ἐρχομαι κυρίως πρὸς ὑμᾶς.

Γνωρίζω ὅτι κάθε ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος ἔσχε τὴν τύχην τὴν ἰδικήν μου, τύχην ἀπὸ ἀπόψεως ἐσωτερικοῦ βίου τῆς χώρας, ἐπαναστάτου, δέν ἦτο δυνατόν παρὰ νά τύχη καὶ τῆς μοίρας τῶν ἐπαναστατῶν, τῆς ἀντιδράσεως δηλαδή καὶ μὴ ἀναγνώρισεως, μέχρις οὗτοῦ ἔλθῃ ἡ στιγμή, κατὰ τὴν ὁποίαν ὅλοι θά τοῦ ἀποδώσουν τὸ δίκαιον. Δι' αὐτό, ἴσως, ὅπως καὶ πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων, ἴσως καὶ μερικοὶ ἀπὸ σᾶς, νά ἀμφέβαλλον διὰ τὸν δρόμον πρὸς τὸν ὁποῖον ἄγω τὸ Ἔθνος. Καὶ ἤκουσα, μάλιστα, καὶ ὅτι εἷς, δέν γνωρίζω ἂν εἶναι τῶρα μεταξύ σας, καὶ ἂν ἀνήκῃ εἰς ὑμᾶς, εἶχε εἶπει ὅτι εἶναι δυστύχημα διὰ τὸν τόπον αὐτόν ὅτι προΐσταται αὐτὴν τὴν στιγμήν τῶν τυχῶν τοῦ Ὁ Μεταξάς, ἄνθρωπος τελείως ἀπαρόσκευος διὰ τὴν πολιτικὴν ζωὴν τῆς χώρας, ἄνθρωπος τοῦ στρατῶνος καὶ ἔχων περιορισμένην διάνοιαν μόνον διὰ τὰ στρατιωτικά, ἄνθρωπος στερούμενος τῆς εὐλυγισίας καὶ εὐκαμψίας τῶν μορφωμένων καὶ πεπειραμένων πολιτικῶν. Ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι τοῦ στρατῶνος εἶναι δυνατόν νά ὑστεροῦμεν εἰς πολλὰ ἄλλα πράγματα, ἔχομεν ὁμως μίαν κυρίαν καὶ ὑψίστην ιδιότητα, ὅτι ἀσκοῦμεν καὶ συνηθίζομεν τοὺς ἄλλους νά ἀσκοῦν μίαν μεγίστην ἀρετὴν, τὴν θυσίαν τῆς ζωῆς καὶ παντός γῆινου ἀγαθοῦ ὑπὲρ τῶν μεγάλων ἰδανικῶν τοῦ Ἐθνους. Ἀλλὰ δέν γνωρίζω αὐτός, ὁ ὁποῖος, καλῇ βεβαίως τῇ πίστει, μοῦ ἔδωκε τὴν μομφὴν αὐτὴν, τί θά αἰσθάνεται αὐτὴν τὴν στιγμήν: ποῖος ἀντιπροσώπευσε καλλίτερον τὴν ἑλληνικὴν διάνοησιν, τὸ ἑλληνικόν ἦθος, τὸν πολιτισμόν τῆς Ἑλλάδος, τὸ ἀρχαῖον πνεῦμα, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐπήγαγεν ὁ πολιτισμός τῆς σημερινῆς Εὐρώπης καὶ Ἀμερικῆς καὶ τὸ ὁποῖον ἐπεξετάθη καὶ ἐκεῖ ὅπου ἐπε-

κτείνεται ή επιρροή των, ποίος τό αντιπροσώπευσε καλλίτερον; Τό εύλύγιστον καί εύκαμπτον, τό όποϊον ένόμισεν ό έπικριτής μου ότι είναι ή άρετή του πολιτικού άνδρός, ή τό άλύγιστον καί τό άκαμπτον τό ιδιόν μου, τής 28ης Όκτωβρίου του 1940;

Δι' αυτό, υπό τήν άποψιν αυτήν είμαι καί έγώ πνευματικός άνθρωπος τής Ελλάδος καί διανοούμενος όπως καί σεις. Ίσως εις τήν τελευταίαν μου σταδιοδρομίαν, κατά τήν όποϊαν τόσην έσχον ύπόστήριξιν από σας, εις όλας τάς έκφράσεις τής εργασίας σας καθώς καί έν γένει από τόν διανοούμενον κόσμον, ίσως νά έπείραξα μερικούς ένεκα τής διαχειρίσεως των έσωτερικών πραγμάτων, ή όποία πιθανόν νά μήν ήτο σύμφωνος μέ τάς ιδέας των. Καί μερικοί-μερικοί μέ κατηγορησαν καί εις τό έξωτερικόν ότι κατήργησα τάς έλευθερίας του Έλληνικού Λαού. Δέν τάς κατήργησα, κύριοι, τάς έλευθερίας του λαού, αλλά τάς έξησφάλισα. Ναι, έξησφάλισα τάς πραγματικές έλευθερίας του Έλληνικού Λαού. Καί απόδειξις είναι ότι ό λαός αυτός, ό όποιος σήμερα θυσιάζει τά πάντα καί χύνει τό αίμα του, δέν κάμνει τάς θυσίας αυτές ύπέρ άνυπάρκτου πράγματος, αλλά ύπέρ πράγματος τό όποϊον κατέχει καί τό όποϊον συναισθάνεται ασφαλώς ότι κατέχει: ύπέρ των έλευθεριών του καί τής ανεξαρτησίας του τόπου του.

Τό στοιχείον τό όποϊον εισήγαγα εις τήν πολιτικήν ζωήν τής χώρας, ύπήρξε τό στοιχείον εκείνο, τό όποϊον δχιπολλάς φορές παρουσιάσθη εις τάς αρχαίας καί του μεσαιώνος ελληνικής πολιτείας καί όσάκις παρουσιάσθη έδωκεν εις αυτές τόν θρίαμβον, ένψ όσάκις έλειψε, παρ' όλα τά πνευματικά κατορθώματά των, τάς έφερεν ή έλλειψίς του εις τήν άφάνειαν. Τό στοιχείον εκείνο, τό όποϊον μάς έλειπε κατά τόν τελευταϊον εκατονταετή έλεύθερον βίον μας καί ή έλλειψις του όποϊου

ὑπῆρξεν ἡ αἰτία τῶν μεγαλυντέρων συμφορῶν μας, εἶναι τό στοιχεῖον τῆς πειθαρχίας, τῆς πειθαρχίας, οὐχί τῆς δουλικῆς ὑποταγῆς, ἀλλά τῆς πειθαρχίας τῆς ἐνσυνειδήτου, τῆς αὐτοὑποταγῆς, τοῦ αὐτοπεριορισμοῦ, οὕτως ὥστε ἐκεῖνο τό ὁποῖον ἀναγνωρίζεται, ἡ πειθαρχημένη ἐλευθερία, τὰ ἀτομικά δηλαδή δικαιώματα, συγχρόνως τὰ περιορίζει εἰς ὄριον, τό ὁποῖον δέν δύνανται νά ὑπερβοῦν, εἰς τό ὄριον ἀπό τοῦ ὁποίου ἀρχίζουν αἱ ἀνάγκαι καί τὰ δικαιώματα τοῦ κράτους. Αὐτό εἶναι τό στοιχεῖον τό ὁποῖον προσεπάθησα νά φέρω εἰς τήν πολιτικήν ζωήν τῆς χώρας καί τό ὁποῖον τό κατενόησεν ὁ Ἑλληνικός Λαός μετά τοιαύτης θέρμης καί μετά τοιούτου ἐνθουσιασμοῦ, ὥστε πρέπει νά ὁμολογήσω ὅτι ἡ γενική συγκατάθεσις, ἡ γενική συναίνεσις καί ἀναγνώρισις ἐξ ὁλοκλήρου σχεδόν τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, ὑπῆρξε δι' ἐμέ πολυτιμώτερα πάσης συμβατικῆς ψηφοφορίας. Χάρις εἰς τό στοιχεῖον αὐτό τῆς πειθαρχίας, ἰδρύσαμεν τάς πολεμικάς ἡμῶν δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι θριαμβεύουν αὐτήν τήν στιγμήν εἰς τήν ξηράν, τόν ἕρα καί τήν θάλασσαν. Χάρις εἰς τό στοιχεῖον αὐτό τῆς πειθαρχίας, ἐξησφαλίσαμεν πράγματι τάς πολιτικές μας ἐλευθερίας, διὰ τάς ὁποίας ἀγωνιζόμεθα, χάρις εἰς αὐτό τό στοιχεῖον τῆς πειθαρχίας σήμερον ἐσηκώθη ἡνωμένος, ὡς ἓνας καί μόνος ἄνθρωπος ὁ ἐλληνισμός, ὄχι μόνον τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου, ἀλλά καί ὁλόκληρος ὁ Ἑλληνισμός ὅπου γῆς καί ἀν ἐνρίζεται. Χάρις εἰς αὐτό τό στοιχεῖον τῆς πειθαρχίας ἀνεστήσαμεν ζωντανήν καί ἀγωνιστικήν τήν νεολαίαν τῆς Ἑλλάδος καί χάρις εἰς αὐτό τό στοιχεῖον προβαίνομεν μετά τάξεως καί ἀκριβείας καί μέ ὅλον τόν ἐνθουσιασμόν, ὁ ὁποῖος μᾶς ἐμπνέει, ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ. Ἐάν δέ κατά τήν διαχείρισιν αὐτήν τῶν ἐσωτερικῶν μας ζητημάτων ἐφάνηκα αὐστηρός, τραχύς, ὁμως, δέν ὑπῆρξα ποτέ, καθ' ὅλην τήν διακυ-

βέρνησίν μου δέν ἐχύθη οὔτε ρανίς αἵματος. Καί δι' αὐτό ἀν δέν ἠκολούθησα τὰς δογματικὰς θεωρίας περὶ τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς, σὰς παρακαλῶ, κύριοι, νά λάβετε ὑπ' ὄψιν σὰς, καί σεῖς τό γνωρίζετε, ἄλλως τε, κάλλιον παντός ἄλλου, ὅτι ἡ πολιτική δέν εἶναι ἐπιστήμη, ὅπως καί ὁ πόλεμος δέν εἶναι ἐπιστήμη. Εἶναι μορφαί τοῦ ἀγώνος τῆς ζωῆς, δύο μορφαί ἑνός καί τοῦ αὐτοῦ ἀγώνος διὰ τήν ὑπαρξίν τοῦ Ἑθνους, ἀλλά ὑπό τούς δρους, τούς ὁποίους κάθε ἔθνος θέλει νά ὑπάρχη. Καί αἱ συνθήκαι αὐταί τοῦ ἀγώνος, διὰ τήν ὑπαρξίν δηλαδή αὐτῶν καθ' ἑαυτῶν, ἀλλά καί ὑπό τούς δρους, τούς ὁποίους κάθε λαός ἐννοεῖ νά ὑπάρχη, αὐταί εἶναι αἱ συνθήκαι, αἱ ὁποῖαι καθορίζουν τὰ δόγματα τῆς πολιτικῆς καί τὰ δόγματα τοῦ πολέμου. Οὐδεμία ἄλλη θεωρητική ἐπιστήμη. Καί ἀπέναντι αὐτῆς τῆς ἀνάγκης, τῆς ἀνάγκης τοῦ *primum vivere, deinde philosophari*, ὑποχωρεῖ κάθε ἄλλη ἀνάγκη δογματικῆς θεωρίας.

Ἔτσι σὰς ὠδήγησα, Ἕλληνες, καί σὰς ἔφερα ὅλους μαζί ἐνσυνειδήτους καί ἐν ἀπολύτῳ συναισθήσει τοῦ τί ἐπράττετε μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940, ὥστε νά ἀπαντήσωμεν διὰ τοῦ στόματος ἐμοῦ ὅλοι μαζί πρὸς τόν ἐχθρόν: «Ἐάν τολμᾷς ἔλα νά τὰ πάρης».

Καί τώρα ἀποτείνομαι πρὸς σὰς, οἱ ὁποῖοι εἴσθε πνευματικαί κορυφαί τοῦ τόπου αὐτοῦ, οὐχί βέβαια μόνοι ἐσεῖς ἀλλά καί ὅσοι ἄλλοι δέν δύνανται νά χωρέσουν εἰς τήν αἵθουσαν αὐτήν, ὅπως ὑμεῖς χρησιμεύσητε ὡς διερμηνεῖς τῶν σκέψεών μου, διὰ νά σὰς εἶπω: «Ἐχομεν τήν ἀνάγκην ὑμῶν!». Ἄνευ πνευματικῆς ἐπικροτήσεως οὐδεὶς ὑλικός ἀγὼν δύναται νά ὑπάρξη, οὔτε δύναται νά ἔχῃ διάρκεια. Ἐπομένως εἶναι ἀνάγκη ἡ πνευματική στρατιά τοῦ τόπου τούτου, τῆς ὁποίας εἴσθε ἐπίλεκτα μέλη, νά ἀρχίσῃ τόν ἀγῶνα αὐτόν, καθαρώς πνευματικόν ἀγῶνα, ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν μας,

ὑπὲρ τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ἰδανικῶν ἐκείνων, τὰ ὅποια ἡ ἡβιετέρα φυλή ἐξεπροσώπησε καὶ ὑπερήσπισεν ἀπὸ μακρῶν χιλιετηρίδων, ἰδανικῶν διὰ τὰ ὅποια ἐθυσίασθη τόσας φορές, ἰδανικῶν διὰ τὰ ὅποια ἐχύθη τόσον αἷμα τοῦ ἔθνους μας καὶ ἰδανικῶν, τὰ ὅποια περιέβαλε τοιαύτη αἶγλη καὶ τοιαύτη δόξα. Δι' αὐτὸ καλῶ ὑμᾶς, κύριοι, εἰς ἐπιστράτευσιν. Εἶναι ἀνάγκη τὸν ἀγῶνα αὐτόν τόν πνευματικόν νά τόν συστηματοποιήσωμεν πλέον. Τό ὑπουργεῖον, εἰς τοῦ ὁποίου τήν ἀρμοδιότητα ὁ κλάδος αὐτοῦ τοῦ ἀγῶνος ὑπάγεται, εἶναι τό ὑπουργεῖον τό ὁποῖον ἀσχολεῖται μέ τήν λαϊκὴν διαφώτισιν καὶ εἰς τό ἐσωτερικόν καὶ εἰς τό ἐξωτερικόν, καὶ τοῦ ὁποίου προΐσταται ὁ κ. Νικολοῦδης. Μέ τό ὑπουργεῖον αὐτό θά ἔλθετε εἰς ἐπαφήν, ὅχι ὡς ἄνθρωποι λαμβάνοντες διαταγὰς, ἀλλ' ὡς συνεργάται, συναγωνισταί, βοηθοί καὶ σύμβουλοι καὶ συνεργαζόμενοι μέ τόν κ. Νικολοῦδην. Θά κανονίσετε τοὺς τομεῖς τῆς ἐνεργείας σας.

Εἶναι ἄλλοι τομεῖς ἐνεργείας καθαρῶς πνευματικοί, ἄλλοι καθαρῶς τεχνικοί, ἄλλοι διαφόρου ἄλλης φύσεως. Οἱ τομεῖς αὐτοὶ θά διανεμηθοῦν. Τοῦ καθενός ἀπὸ σᾶς καὶ τοῦ καθενός ἐν γένει ἐπιστήμονος καὶ διανοουμένου τῆς χώρας, ὅσοι δέν ὑπηρετοῦν ὑπὸ τὰς σημαίας, θά κανονισθῇ τό ἔργον καὶ ὁ τόπος τοῦ ἔργου του. Μὴ νομίζετε ὅτι τό ἔργον αὐτό εἶναι μικρόν. Εἶναι τεράστιον! Σεῖς θά τονώσετε τήν ἐνθουσιῶσαν ἑλληνικὴν ψυχὴν ὅπου καὶ ἂν ζῇ αὕτη, σεῖς θά σπεύσετε παντοῦ διὰ νά τήν ἐνθαρρύνετε! Ἐσεῖς θά τρέξετε εἰς τὰς πόλεις, αἱ ὁποῖαι βομβαρδίζονται τόσον ἀνάνδρως, ὥστε νά δώσετε θάρρος καὶ τήν ψυχικὴν δύναμιν εἰς τόν πάσχοντα πληθυσμόν. Σεῖς θά μεταβῆτε εἰς τὰς περιφερείας ἐκείνας ὅπου ὑπάρχει ἀνάγκη, ὅπου ὁ κόσμος στερεῖται τῶν ἐφοδίων τῆς ζωῆς, διὰ νά τοῦ δώσετε θάρρος καὶ νά τοῦ εἴπητε ὅτι οὐκ ἐπ' ἄρῳ ζήσεται μόνον ἄνθρωπος! Ἐσεῖς θά πάτε εἰς τό ἐξωτε-

ρικό, εκεί όπου κινδυνεύουν ή όπου δέν κινδυνεύουν, όπου έχουν ανάγκη ένισχύσεως αϊ ιδέαι μας και τά ιδανικά μας, νά διαφωτίσετε όλον τόν κόσμον, διότι ή βοήθεια όλου τού κόσμου μάς είναι αναγκαία διά νά φέρωμεν τόν αγώνα αυτόν εις πέρας, όπως και ανάγκη δι' αυτόν τούτον τόν κόσμον, ό όποιος διά τής μάχης και τού αγώνος τής σημερινής Ελλάδος μάχεται υπέρ τών υψίστων αυτού αγαθών! Σεις θά δώσετε τήν πνευματικήν υπόστασιν τού αγώνος αυτού και θά υψώσετε τήν έντασιν τών ψυχών και τών Έλλήνων και τών φίλων τής Ελλάδος εις τό έξωτερικό εις τό άνώτατον αυτής όριον. Αυτό δέν θά σάς τό εκθέσω σήμερον έν πλάτει αλλά θά είναι τό έργον τό κοινό, τό όποιον θά κάμετε μαζί μέ τό άρμόδιον ύπουργείο.

Αλλά εις τόν αγώνα αυτόν, τόν όποιον θά κάμετε, έχω νά σάς κάμω μίαν άτομικήν παράκλησιν: σάς παρακαλώ νά μή λησμονήσετε τό παιδί μου, τό δικό μου παιδί, τήν έθνικήν Νεολαίαν! Σας παρακαλώ, όσοι από σάς θέλετε κατόπιν συνεννόσεως μέ τόν κ. Νικολούδη και τούς άρμοδίους άρχηγούς τής Νεολαίας, νά καταγίνετε ειδικώς δι' αυτήν, διά τά παιδιά αυτά, τά όποια έρχονται μέ τόσον ένθουσιασμόν και μέ τόσον θάρρος από μικρά 8, 9 έτών έως μεγάλα και γυρίζουν παντού διά νά προσφέρουν τόσας και τόσας ύπηρεσίας, πολυτίμους ύπηρεσίας, εις τό αγωνιζόμενον Έθνος και νά τούς δώσητε άκόμη μεγαλύτερον φρόνημα και θάρρος και τό μεγαλύτερον μάθημα τής ζωής, δι οί άνθρωποι και ιδίως οί Έλληνες, δέν άνήκομεν εις τούς έαυτούς μας, άλλ' άνήκομεν εις τήν Έλληνικήν Πατρίδα!

Και τώρα άφού έζήτησα τήν βοήθειάν σας, και είμαι βέβαιος δι θά τήν παράσχετε όλοι, θέλω νά σάς προσθέσω και έγώ: μή νομίσετε δι αυτό τό όποιον σάς ζητώ είναι κατώτερον εκείνου, τό όποιον ζητούμεν από τούς πολεμιστάς μας. Ίσως νά έχετε τήν διάθεσιν,

μολονότι ἡ ἡλικία πολλῶν ἀπὸ σᾶς δέν τό ἐπιτρέπει, νά μεταβῆτε εἰς τὰ πεδία τῆς μάχης, ἀλλά ἐκεῖνο τό ὅποιον θά μᾶς προσφέρετε εἶναι τό ἴδιον ὡσάννᾳ μᾶς προσφέρετε τό αἷμα σας, εἶναι τό αἷμα τῆς ψυχῆς σας! Καί ἐκτός αὐτοῦ μή νομίζετε ὅτι καί ἀπό ἀπόψεως σωματικῆς καί ζωῆς εἶναι ἀκίνδυνον αὐτό πού σᾶς ζητοῦμεν. Οὐδεὶς ὑπάρχει σήμερον, Ἕλλην, πού δέν εἶναι εἰς τό πεδῖον τῆς μάχης. Καί εἰς τὰ πλέον ἀπομακρυσμένα χωριά τῆς Ἑλλάδος, ὁ κίνδυνος εἶναι ἐπίσης μέγας ὅπως καί ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης! Ἐκεῖ δέ ὅπου θά πάτε καί οἱ κίνδυνοι τῆς ζωῆς θά σᾶς περιστοιχίζουν. Ὡστε δέν προσφέρετε μόνον τό πνεῦμα σας, ἀλλά καί τήν ζωήν σας.

Ὑπό τοιούτους ὁρους θά βαδίσωμεν μπροστά καί σᾶς ἐπαναλαμβάνω ἐκεῖνο τό ὅποιον εἶπον εἰς ὁλόκληρον τόν Ἑλληνικόν Λαόν: Θ ἄ ν ι κ ῆ σ ω μ ε ν! Σφυγὰ ἐνωμένοι μέ τοὺς μεγάλους μας συμμάχους, τοὺς Βρεταννοὺς, θ ἄ ν ι κ ῆ σ ω μ ε ν! Καί μὴ λησμονῶμεν ποτέ ὅτι οἱ Ἕλληνες καί ἐάν δέν ἐπρόκειτο νά νικήσωμεν, τό ὅποιον δέν θά συμβῇ, διότι θά νικήσωμεν, μὴ λησμονῶμεν ὅτι ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες ἐθέσαμεν πάντοτε ὑπεράνω τῆς Νίκης τήν Δόξαν. Καί τώρα ἄς πᾶμε μπροστά ἀνακραυγάζοντες ὅλοι μαζί τήν τελευταίαν στροφὴν τοῦ παιᾶνος τῆς Σαλαμῖνος: Νῦν ὑπὲρ πάντων ὁ ἀγών!

Πρακτικά τοῦ Ἰταλικοῦ Πολεμικοῦ Συμβουλίου

τῆς 15ης Ὀκτωβρίου 1940

Παρόντες: Ὁ Ντούτσε. Αἱ Ἐξοχότητες: Τσιάνο, Μπαντό-
λιο, Σόντου, Γιακομόνι, Ροάττα, Πράσκα.

Γραμματεὺς: Ἀντονέλο Τρομπέττι.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Σκοπὸς τῆς διασκέψεως εἶναι νά καθο-
ρισθοῦν αἱ λεπτομέρειαι τῆς δράσεως τὴν ὁποίαν, γε-
νικῶς εἰπεῖν, ἀπεφάσισα νά ἀναλάβω κατὰ τῆς Ἑλλά-
δος. Ἡ δρᾶσις αὐτή, εἰς μίαν πρώτην φάσιν, δεόν νά
ἔχῃ ἀντικειμενικοὺς σκοποὺς καὶ ναυτικούς καὶ χερ-
σαίους. Οἱ ἐδαφικοὶ σκοποὶ εἶναι νά καταλάβωμεν
τοῦτο μὲν ὁλόκληρον τὴν ἐναντι τῶν Ἰονίων νήσων
ἀκτὴν, ὡς καὶ τὰς νήσους αὐτάς (Ζάκυνθον, Κεφαλλη-
νίαν, Κέρκυραν), τοῦτο δὲ τὴν Θεσσαλονίκην. Ὅταν
ἐκπληρώσωμεν τοὺς σκοποὺς αὐτοὺς, θά ἔχωμεν βελ-
τιώσῃ τὰς ἐναντι τῶν Ἀγγλῶν θέσεις μας εἰς τὴν Με-
σόγειον. Ἡ δευτέρα φάσις—μεταγενεστέρα ἢ καὶ σύγ-
χρονος πρὸς τὴν προηγουμένην— εἶναι ἡ κατάληψις
ὁλοκλήρου τῆς Ἑλλάδος, ἵνα τεθῇ αὕτη ἐκτὸς μάχης καὶ
ἵνα βεβαιωθῶμεν ὅτι καθ' οἵανδήποτε περίπτωσιν θά
παραμείνῃ εἰς τὸν πολιτικοοικονομικόν μας χώρον.
Ἀφοῦ καθώρισα οὕτω τὸ ζήτημα, ἀπεφάσισα καὶ τὴν
ἡμερομηνίαν, ἡ ὁποία κατὰ τὴν γνώμην μου δέν δύναται
νά βραδύνῃ οὔτε ἐπὶ μίαν ὥραν: τὴν 26ην τοῦ παρόντος
μηνός. Τὴν ἐπιχειρήσιν αὐτὴν τὴν ὥριμασα εἰς τὴν
σκέψιν μου ἀπὸ μακρῶν μηνῶν, πρὶν ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν
συμμετοχὴν μας εἰς τὸν πόλεμον, πρὶν ἀκόμη καὶ ἀπὸ
τὴν ἐκρηξιν τοῦ πολέμου. Ἀφοῦ καθωρίσθησαν τὰ βα-

σικά ταῦτα στοιχεῖα, πρόκειται τώρα νά ἐξετάσωμεν πῶς θά ἐξελιχθῇ ἡ ἐνέργεια αὕτη καί δι' αὐτό ἐκάλεσα τόν εἰς Ἀλβανίαν γενικόν τοποτηρητήν καί τόν διοικητήν τῶν εἰς Ἀλβανίαν δυνάμεων, διά νά μᾶς χαράξουν ἓνα σχέδιον πολιτικόν καί στρατιωτικόν, οὕτως ὥστε νά καταλήξωμεν εἰς τὰς προσφορατέρους μεθόδους καί τοὺς καταλληλοτέρους χρονικούς προσδιορισμούς διά τήν ἐπιτυχίαν τῶν σκοπῶν μας. Προσθέτω ὅτι δέν διαβλέπω περιπλοκάς πρὸς βορρᾶν. Ἡ Γιουγκοσλαβία ἔχει πᾶν συμφέρον νά μείνῃ ἀκίνητος, ὥς ἄλλωστε φανερώνουν καί δημόσιαι δηλώσεις ἐπισήμων ὀργάνων της, αἱ ὁποῖαι ἀποκλείουν τήν δυνατότητα περιπλοκῶν, ἐκτός διά τήν περίπτωσιν ἀμύνῃς τῆς χώρας. Περιπλοκάς ἀπό τουρκικῆς πλευρᾶς ἀποκλείω, ἰδίως ἀφ' ἧς ἡ Γερμανία ἐγκαθιδρύθη εἰς Ρουμανίαν καί ἡ Βουλγαρία ἐνεδυναμώθη. Αὕτη δύναται νά ἀποτελέσῃ πρὸς τόν εἰς τό παιγνίδι μας καί θά προβῶ εἰς τὰ ἀναγκαῖα διαβήματα διά νά μὴ χάσῃ τήν μοναδικήν αὐτὴν εὐκαιρίαν νά πραγματοποιήσῃ τὰς βλέψεις της εἰς τήν Μακεδονίαν καί τήν διέξοδόν της εἰς τήν θάλασσαν. Καλῶ τόν εἰς τήν Ἀλβανίαν γενικόν τοποτηρητήν νά ἐκθέσῃ τὰς ἀπόψεις του.

ΓΙΑΚΟΜΟΝΙ: Εἰς Ἀλβανίαν ἀγαμένεται πυρετωδῶς ἡ ἐνέργεια αὕτη. Ἡ χώρα εἶναι ἀνυπόμονος καί πλήρης ἐνθουσιασμοῦ. Δύναμαι μάλιστα νά τονίσω ὅτι ὁ ἐνθουσιασμός εἶναι τόσον ζωηρός, ὥστε τελευταίως ἐσημειώθη κάποια ἀπογοήτευσις διότι ἡ δρᾶσις δέν ἤρχισεν ἀκόμη. Ἐλάβομεν σοβαρώτατα μέτρα διά τόν ἀνεφοδιασμόν τῆς χώρας. Ὑπάρχει ὁ κίνδυνος σχετικῶς νά βομβαρισθῇ ὁ λιμὴν Δυρραχίου, ὁ ὁποῖος ἐξασφαλίζει τόν ἀνεφοδιασμόν αὐτόν. Τό ὁδικόν δίκτυον ἐσημείωσε πολλὰς προόδους, καίτοι δέν δυνάμεθα νά θεωρήσωμεν τό θέμα ὡς τελείως λελυμένον. Πῶς φαίνεται ἡ κατάστασις τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ ἀλβανικῆς πλευ-

ράς;

ΝΤΟΥΤΣΕ: Τοῦτο ἀκριβῶς θέλομεν νά μάθωμεν.

ΓΙΑΚΟΜΟΝΙ: Εἶναι δυσχερέστατον νά ἐξακριβωθῇ. Ἡ κοινὴ γνώμη εἶναι προδήλως ἀδιάφορος. Ἐδημοσιεύσαμεν ὅτι ἐφονεύθη ἡ ἀνεψιά τοῦ δολοφονηθέντος Ἀλβανοῦ πατριώτου, ἀλλ' οἱ Ἕλληνες μᾶς διέψευσαν. Ἐκ πληροφοριῶν τῶν πρακτόρων μας προκύπτει ὅτι ἐνῶ πρό δύο μηνῶν οἱ Ἕλληνες δέν ἐφαίνοντο διατεθειμένοι νά προβάλουν σοβαράν ἀντίστασιν, ἥδη ἐμφανίζονται ἀποφασισμένοι νά ἐναντιωθοῦν εἰς τὴν ἐνέργειάν μας. Ὁ μυστικός πομπός, ὁ ὁποῖος λειτουργεῖ εἰς Ἀργυρόκαστρον καί μέ τό ὁποῖον διεξάγομεν δραστηρίαν προπαγάνδαν, ἀκούεται πολὺ καί ἔχει ἀποτελέσματα. Ὑποθέτω ὅτι ἡ ἐλληνική ἀντίστασις θά ἐπηρεασθῇ ἀναλόγως τοῦ ρυθμοῦ τῆς δράσεώς μας: ἄν δηλ. αὕτη εἶναι ταχεῖα, ἀποφασιστική καί ἐπιβλητική ἢ βραδεῖα καί περιορισμένη. Δέον ἐπίσης νά ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ποίαν βοήθειαν θά ἔχουν οἱ Ἕλληνες ἀπό τοὺς Ἀγγλους.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Ἀποκλείω κατὰ τόν μᾶλλον ἀπόλυτον τρόπον τὴν ἀποστολὴν ἐνισχύσεων εἰς ἄνδρας. Ἀλλὰ καί ἡ ἀεροπορία δέν θά ἔχη δυνάμεις νά διαθέσῃ.

ΓΙΑΚΟΜΟΝΙ: Ὁ μόνος φόβος θά ἡδύνατο νά προέλθῃ ἐκ μερικῆς μόνον καταλήψεως τῆς Ἑλλάδος, ὅποτε οἱ Ἀγγλοι, ἐκ τῶν ἐναπομεινάντων εἰς αὐτοὺς βάσεων, θά ἦσαν εἰς θέσιν νά προσβάλουν, μέ σοβαρὰς ἀεροπορικὰς δυνάμεις, τὴν Νότιαν Ἰταλίαν καί τὴν Ἀλβανίαν. Τὰ ἐλληνικά ἀεροπλάνα εἶναι μόνον 144, ἀριθμὸς πού δέν μᾶς φοβίζει σοβαρῶς.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Ποία εἶναι ἡ ψυχικὴ κατάστασις τοῦ ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ;

ΓΙΑΚΟΜΟΝΙ: Φαίνεται σοβαρῶς ἀποκαρδιωμένος.

ΤΣΙΑΝΟ: Υπάρχει εἰς σαφὲς διαχωρισμός μεταξύ τοῦ πληθυσμοῦ καὶ μᾶς ἰθινοῦσης τάξεως, πολιτικῆς καὶ πλουτοκρατικῆς, ἡ ὁποία ἐμπνέει τὴν ἀντίστασιν καὶ καλλιεργεῖ τὸ ἀγγλόφιλον πνεῦμα. Ἡ μικροτάτη αὕτη τάξις εἶναι πλουσιωτάτη. Ὁ λοιπὸς πληθυσμός εἶναι ἀδιάφορος εἰς τὰ γεγονότα, περιλαμβανομένης καὶ τῆς εἰσβολῆς μας.

ΓΙΑΚΟΜΟΝΙ: Ἐπέδρασαν πολὺ ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ αἱ εἰδήσεις τὰς ὁποίας μετέδωσα περὶ τοῦ ὕψους τῶν ἡμερομισθίων εἰς Ἀλβανίαν.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Καλῶ τὸν διοικητὴν τῶν εἰς Ἀλβανίαν δυνάμεων νὰ ἐκθέσῃ τὴν στρατιωτικὴν κατάστασιν.

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ: Προσηγομάσμεν μίαν ἐπιχειρησιν κατὰ τῆς Ἡπείρου διὰ τὴν 26ην καὶ αὕτη ἐμφανίζεται ὑπὸ αἰσιωπάτους οἰωνούς. Ἡ γεωγραφικὴ θέσις τῆς Ἡπείρου δὲν εὐνοεῖ τὴν δυνατότητα ἐπεμβάσεως καὶ ἄλλων ἑλληνικῶν δυνάμεων, καθ' ὅσον ἀπὸ τῆς μᾶς πλευρᾶς ὑπάρχει ἡ θάλασσα καὶ ἀπὸ τῆς ἄλλης εἰς ἀδιάβατος ὄρεινός δγκος. Τὸ θέατρον τοῦτο ἀγῶνος μᾶς ἐπιτρέπει μίαν σειρὰν κυκλωτικῶν κινήσεων κατὰ τῶν ἑλληνικῶν δυνάμεων – ὑπολογιζομένων εἰς 30.000 ἄνδρας περίπου – αἱ ὁποῖαι θὰ μᾶς ἐπιτρέψουν τὴν κατάληψιν τῆς Ἡπείρου εἰς βραχὺ διάστημα, 10 ἕως 15 ἡμερῶν. Ἡ ἐνέργεια αὕτη – προπαρασκευάσθη μέχρι τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν καὶ θὰ εἶναι, κατὰ τὸ ἀνθρωπίνως δυνατόν, τελεία. Ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐπιχειρήσεως θὰ μᾶς ἐπέτρεπε νὰ βελτιώσωμεν τὰς θέσεις μας, θὰ ἔδιδε σύνορα ἀσφαλέστερα, καθὼς καὶ τὴν ἀπόκτησιν τοῦ λιμένος τῆς Πρεβέζης, πού θὰ ἥλλασσε τελείως τὴν κατάστασίν μας. Αὕτη θὰ ἦτο ἡ πρώτη φάσις τῆς δράσεώς μας, ἐπιχειρητέα ἐντατικῶς καὶ κατὰ τὸν καλύτερον τρόπον. Πλὴν ἡ ἐνέργεια ὑπόκειται εἰς τὰς καιρικὰς συνθήκας. Ἐντὸς ὀλίγων ἑβδομάδων ἡ ἐποχὴ

τῶν βροχῶν θά ἐδημιούργει σοβαράς δυσχερείας διά τήν κατάτασιν τῆς Ἡπείρου καί τῆς βάσεως τῆς Πρεβέζης.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Ἡ ἡμερομηνία τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐπιχειρήσεων δύναται νά ἐπισπευθῇ καί ὄχι νά ἐπιβραδυνθῇ.

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ: Τό ἠθικόν τῶν στρατευμάτων εἶναι ὑψηλότατον, ὁ ἐνθουσιασμός εἰς ὑψιστον βαθμόν. Οὐδέποτε εἶχα παράτονα διά τά στρατεύματά μας εἰς Ἀλβανίαν. Ἡ μόνη ἐκδήλωσις ἀπειθαρχίας τήν ὁποίαν συνήνητσα ὑπῆρξεν ἡ ἀνυπομονησία τῶν ἀξιωματικῶν καί τῶν στρατιωτῶν νά βαδίσουν πρός τήν μάχην.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Πόσας δυνάμεις ἔχετε;

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ: Περίπου 70.000 ἄνδρας, καί ἐπιπλέον τά εἰδικά τάγματα. Συνεπῶς ἐναντι τοῦ ἀντιπάλου, διαθέτοντος περίπου 30.000 ἄνδρας, ἔχομεν ὑπεροχήν δύο πρός ἓνα.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Καί ὅσον ἀφορᾷ τά μέσα, τεθωρακισμένα ὄπλα, ἄμυναν τοῦ ἐχθροῦ;

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ: Ἡ μόνη μου ἀνησυχία εἶναι ἡ ἐξ ἐνδεχομένης ἀγγλικῆς ἀεροπορικῆς βοηθείας, καθ' ὅσον ἡ ἐλληνική ἀεροπορία δι' ἐμέ εἶναι ἀνύπαρκτος. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τό μέτωπον Θεσσαλονίκης, χρειάζεται κάποια ἐπιφύλαξις λόγῳ τῆς ἐποχῆς. Θά ἡδύνατο νά δοθῇ ὅλη ἡ προσοχή εἰς τήν ἐνέργειαν πρός Ἡπειρον.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Ἡ ἐνέργεια πρός Θεσσαλονίκην εἶναι σπουδαία, διότι πρέπει νά ἐμποδίσωμεν νά γίνῃ ἀγγλική βάσις.

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ: Διά τήν ἐνέργειαν αὐτήν ἀπαιτεῖται κάποιος χρόνος. Ὁ λιμὴν ἀφετηρίας, τό Δυρράχιον, ἀπέχει ἀπὸ τήν Θεσσαλονίκην περίπου 300

χιλιόμετρα. Συνεπῶς θά χρειασθῇ περί τό δίμηνον.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Εἶναι δυνατόν, ἐν τούτοις, νά ἐμποδισθοῦν οἱ Ἕλληες νά ἀποβιβασθοῦν εἰς Θεσσαλονίκην. Εἶναι σπουδαῖον νά κατευθυνθοῦν καί πρὸς τήν διειθυσιν αὐτήν δύο μεραρχίαι, οὕτως ὥστε νά προκαλέσουν τήν βουλγαρικὴν συνδρομήν.

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ: Καί διά τήν προέλασίν μας εἰς Ἀθήνας βάσις τῶν πάντων εἶναι ἡ κατάληψις τῆς Ἡπείρου καί τοῦ λιμένος τῆς Πρεβέζης.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Καί ἡ κατάληψις τῶν νήσων Ζακύνθου, Κεφαλληνίας καί Κερκύρας.

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ: Βεβαίως.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Αἱ ἐνέργειαι αὐταί πρέπει νά λάβουν χώραν συγχρόνως. Γνωρίζετε ποῖον εἶναι τό ἠθικόν τῶν Ἑλλήνων στρατιωτῶν;

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ: Δέν εἶναι ἄνθρωποι ποῖοι νά τοὺς ἀρέσῃ νά μάχωνται...

ΝΤΟΥΤΣΕ: Καί τώρα, ἀκόμη κάτι. Καθορισθείσης τῆς ἡμερομηνίας, πρέπει νά ἴδωμεν πῶς θά δώσωμεν τήν ἐντύπωσιν δι τὴν ἐνέργειά μας ἦτο μοιραία. Γενικὴ δικαιολογία εἶναι δι τὴν Ἑλλάς εἶναι σύμμαχος τῶν ἐχθρῶν μας, οἱ ὅποιοι χρησιμοποιοῦν τὰς βάσεις τῆς καί τὰ τοιαῦτα. Χρειάζεται ὁμῶς καί ἓνα ἐπεισόδιον, τό ὅποιον νά μᾶς καταστήσῃ δυνατόν νά εἰπωμεν δι εἰσερχόμεθα διὰ νά ἐπιβάλωμεν τήν τάξιν. Ἐάν δύνασθε νά δημιουργήσετε τό ἐπεισόδιον αὐτό, καλῶς. Ἄλλως, εἶναι τό ἴδιον.

ΓΙΑΚΟΜΟΝΙ: Ἐγὼ δύναμαι νά δημιουργήσω κάτι εἰς τὰ σύνορα: ἐπεισόδια μεταξὺ Τσαμουριωτῶν καί ἑλληνικῶν ἀρχῶν.

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ: Ἐχομεν εἰς τήν διάθεσίν μας

δπλα καί βόμβας γαλλικάς, διά νά σκηνοθετήσωμεν μίαν επίθεσιν.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Πάντα ταῦτα ἔχουν ἐπνουσιώδη σημασίαν δι' ἐμέ: πρόκειται μόνον νά δώσωμεν κάποιο προπέτασμα καπνοῦ. Οὐχ ἤπτον, καλόν θά ἦτο νά κατορθώσετε νά ὑπάρξῃ τό ἀναμμα τῆς θρυαλλίδος.

ΤΣΙΑΝΟ: Πότε θέλετε νά λάβῃ χώραν τό ἐπεισόδιον;

ΝΤΟΥΤΣΕ: Τήν 24ην.

ΤΣΙΑΝΟ: Τήν 24ην θά ὑπάρχῃ τό ἐπεισόδιον.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Οὐδεὶς θά πιστεύσῃ εἰς τό μοιραῖον αὐτό, ἀλλά διά μίαν δικαιολογίαν μεταφυσικοῦ χαρακτηρὸς θά δύναται νά λεχθῇ ὅτι ἦτο ἀνάγκη νά ὑπάρξῃ κάποια λύσις. Ἐκεῖνο πού χρειάζεται εἰς τό εἶδος αὐτὸ τῶν ἐνεργειῶν εἶναι ἡ δρᾶσις μέ τήν μεγίστην ἀποφασιστικότητα, διότι αὐτό εἶναι τό μυστικόν τῆς ἐπιτυχίας, ἀκόμη καί ἐναντι ἐκείνων πού θά ἠδύναντο νά βοηθήσουν τόν ἐχθρόν. Πρέπει νά δημιουργήσωμεν αὐτό τό «ἄλλοθι», εἰς τρόπον ὥστε νά δυνάμεθα νά εἰπώμεν: «Δέν γίνεται πλέον τίποτε. Θέλετε νά βοηθήσετε ἀνθρώπους πού εἶναι ἠττημένοι;». Αὐτό θά ἠδύνατο νά ἰσχύσῃ ἀπέναντι τῶν Τούρκων, ἀκόμη καί ἀπέναντι τῶν Ἑγγλων.

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ: Ἡ ἐνέργεια προητοιμάσθη εἰς τρόπον ὥστε νά δώσῃ τήν ἐντύπωσιν ραγδαίας ἐπιτυχίας ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Λόγω τῆς εὐθύνης πού ἀναλαμβάνω εἰς τήν ὑπόθεσιν αὐτήν, σᾶς λέγω νά μὴ ἀπασχοληθῇτε ὑπὲρ τό δέον μέ τὰς ἐνδεχομένας ἀπωλείας, καίτοι ἀπὸ ἀνθρωπιστικῆς ἀπόψεως ἐνδιαφέρομαι διὰ τήν ζωὴν καί τοῦ τελευταίου ἀνδρός. Λέγω τοῦτο διότι ἐνίστε εἰς στρατιωτικὸς ἡγέτης σταματᾷ πρό τῶν ἀπωλειῶν.

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ: Ἐδωσα διαταγὰς νά ἐπιτίθε-

νται πάντοτε τάτάγματα, ἔστω καὶ ἐναντίον μεραρχῶν.

ΜΠΑΝΤΟΛΙΟ: Τό ζήτημα ἀφορᾷ εἰς δύο θέματα, τό ἑλληνικόν καί τό τῆς ἀγγλικῆς βοηθείας. Συμφωνῶ ἀπολύτως εἰς τὴν ἀντίληψιν ὅτι ἀποκλείεται σχεδόν ἀσφαλῶς ἡ ἀπόβασις ἀγγλικῶν δυνάμεων. Οἱ Ἕγγλοι εἶναι πολὺ περισσότερον ἀπορροφημένοι μέ τὴν Αἴγυπτον παρὰ μέ τὴν Ἑλλάδα καὶ μετὰ δυσφορίας τοποθετοῦν ἄνδρας εἰς πλοῖα ἐπὶ τῆς Μεσογείου. Ἡ δυνατὴ ἀγγλικὴ βοήθεια θά ἦτο ἡ τῆς ἀεροπορίας. Πρὸς τοῦτο θά ἡδυνάμεθα νά συγχρονίσωμεν τὴν ἐνέργειαν κατὰ τῆς Ἑλλάδος μέ τὴν ἐνέργειαν διὰ τὸ Μάρσα Ματρούχ. Τότε θά εἶναι δύσκολον διὰ τοὺς Ἕγγλους νά ἀφαιρέσουν ἀεροπλάνα ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον διὰ νά τὰ στείλουν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τὴν δέ 26ην δύναται καὶ ὁ Γκρατσιάνι νά εἶναι ἔτοιμος.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Ἐγὼ θά ἤμην ὑπὲρ ἐπισπεύσεως κατὰ τινὰς ἡμέρας τῆς δράσεως τοῦ Γκρατσιάνι. Ἡ κατάκτησις τοῦ Μάρσα Ματρούχ θά καταστήσῃ ἀκόμη δυσχερεστέραν τὴν δυνατότητα τῆς ἀγγλικῆς ἀρωγῆς πρὸς τὴν Ἑλλάδα, δεδομένου μάλιστα ὅτι δέν θά σταματήσωμεν τὴν προέλασίν μας. Ἄμα χάσῃ τὴν Αἴγυπτον καὶ ἂν ἀκόμη κρατηθῇ τὸ Λονδῖνον, ἡ ἀγγλικὴ αὐτοκρατορία θά εὐρεθῇ εἰς κατάστασιν ἡττης. Αἱ Ἰνδῖαι εἶναι εἰς ἐπισηφελὴ θέσιν καὶ οἱ Ἕγγλοι δέν θά δύνανται πλέον νά λάβουν ἐνισχύσεις ἀπὸ τὴν Νότιον Ἀφρικὴν καὶ ἀπὸ τὴν Ἐρυθρὰν Θάλασσαν. Προσθέτω μίαν ψυχολογικὴν ἀποψιν: ὅτι ἀφρικανικὴ ἐπιτυχία θά ἐνθαυρύνῃ τοὺς στρατιώτας μας τῆς Ἀλβανίας. Ἰδοὺ διατί ἐπιθυμῶ συγχρονισμόν τῶν δύο ἐνεργειῶν, μέ ἐλαφρὰν προτεραιότητα τῆς ἀφρικανικῆς.

ΜΠΑΝΤΟΛΙΟ: Ἐξετάζων, ἤδη, τό ἑλληνικόν πρόβλημα, τονίζω ὅτι περιοριζόμενοι εἰς μόνην τὴν Ἑπειρον δέν ἀνταποκρινόμεθα εἰς τὴν περίστασιν. Δέν

υπερβάλλω λέγων *ὅτι*, ἐάν θέλωμεν νά καταλάβωμεν τήν Ἑλλάδα, πρέπει νά καταλάβωμεν καί τήν Κρήτην καί τήν Πελοπόννησον. Ἡ ἐπιχείρησις εἰς Ἡπειρον, ἡ μελετηθεῖσα ὑπό τοῦ Βισκόντι Πράσκα βαίνει καλῶς. Ἐξασφαλιζομένης τῆς ἀριστερᾶς μας πτέρυγος, αἱ ἀντίπαλοι δυνάμεις δέν θά μᾶς παρουσιάσουν σοβαράς δυσκολίας. Ἔχομεν τήν ἀεροπορίαν...

ΝΤΟΥΤΣΕ: Θά ρίψωμεν εἰς τάς ἐπιχειρήσεις 400 ἀεροπλάνα, ἵνα καλύψωμεν καί τήν ἐνδεχομένην ἀγ-
γλικήν ἀρωγήν.

ΜΠΑΝΤΟΛΙΟ: Πρέπει νά καταλάβωμεν ὁλόκληρον τήν Ἑλλάδα, ἂν θέλωμεν νά ρυθμισθῇ τό πρόβλημα. Πρός τοῦτο, ἀπαιτοῦνται εἴκοσι μεραρχίαι, ἐνῶ εἰς Ἀλβανίαν ἔχομεν ἐννέα καί μίαν ἱππικοῦ. Εἶναι φανερόν *ὅτι* ὑπό τάς συνθήκας αὐτάς χρειάζονται τρεῖς μῆνες.

ΡΟΑΤΤΑ: Λαμβανομένων τῶν πάντων ὑπ' ὄψιν, δυνάμεθα νά ὑπολογίζωμεν ἐπὶ τοῦ ἰσοδυνάμου ἑνδεκα μεραρχιῶν. Διά νά μὴ σταματήσωμεν εἰς τήν Ἡπειρον, πρέπει νά ἐπισπευθῇ ἡ ἀποστολή στρατευμάτων. Τοῦτο καί διά νά μὴ παρασχεθῇ ἡ ἐντύπωσις *ὅτι* ἐλαχανιάσαμεν καί δέν δυνάμεθα νά προχωρήσωμεν περαιτέρω. Συνεπῶς μελετητέον ἀμέσως τό πρόβλημα τῆς πλήρους καταλήψεως τῆς Ἑλλάδος.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Καθορισθείσης τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐπιχειρήσεων διά τήν 26ην καί προβλεπομένης τῆς ἐκκαθαρίσεως τῆς Ἡπείρου περί τήν 10-15 Νοεμβρίου, ἔχομεν ἕως τότε ἄλλον ἓνα μῆνα διά νά στείλωμεν νέα στρατεύματα.

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ: Ἡ ἀποστολή νέων στρατευμάτων ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ἀνάπτυξιν τοῦ σχεδίου, καί ταῦτα δέν δύνανται νά σταλοῦν παρὰ εἰς κατελιημμέ-

νην ἤδη Ἑπειρον. Δέν πρόκειται περί ἐνεργείας ἀσφαλοῦς. Τὴν ἐποχὴν αὐτὴν μόνον εἰς τὴν Νότιον Ἑλλάδα εἶναι δυνατὰ ἐπιχειρήσεις. Ἐχοντες τὸ Δυρράχιον ὡς βάσιν προελάσεως πρὸς Θεσσαλονίκην, χρειάζομεθα ἓνα μῆνα διὰ τὴν ἀποστολὴν ἐκάστης μεραρχίας.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Ἵνα διασαφηνίσωμεν τὰ ἐκτιθέμενα θέματα, ἐρωτῶ πῶς ἀντιμετωπίζεται ἡ προέλασις πρὸς Ἀθήνας, μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Ἑπείρου;

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ: Δέν τὴν βλέπω δυσχερῆ. Μία ὁμάς πέντε ἢ ἑξ μεραρχιῶν θά ἦτο ἀρκετὴ.

ΜΙΛΑΝΤΟΛΙΟ: Ἐγὼ θά ἐθεώρουν μᾶλλον ἐπείγουσαν τὴν προέλασιν πρὸς Ἀθήνας παρὰ πρὸς Θεσσαλονίκην, ἐφ' ὅσον ἰδίως δέν φαίνεται πιθανὴ ἀγγλικὴ ἀπόβασις εἰς Θεσσαλονίκην.

ΤΣΙΑΝΟ: Πολλῶ μᾶλλον ἐφ' ὅσον εἶναι πιθανὴ βουλγαρικὴ ἐπέμβασις.

ΡΟΑΤΤΑ: Χρειάζεται πίεσις καὶ εἰς τὴν περιοχὴν αὐτήν.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Φρονεῖτε ὅτι δύο μεραρχίαι θά ἦσαν ἀρκεταί;

ΡΟΑΤΤΑ: Ναί.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Μοῦ φαίνεται τώρα ὅτι αἱ ἰδέαι παραιοῦνται. Ἐνέργεια εἰς τὴν Ἑπειρον. Θεσσαλονίκη: πιθανὴ βουλγαρικὴ ἐπέμβασις. Πλήρης συμφωνία διὰ τὴν κατάληψιν τῶν Ἀθηνῶν.

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ: Κατόπιν, ἐξ Ἀθηνῶν, διασχίζομεν τὴν Ἑλλάδα καὶ φθάνομεν εἰς Θεσσαλονίκην ἀναχωροῦντες ἐκ τῆς πρωτευούσης.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Ποία ἡ ἀπόστασις μεταξὺ Ἑπείρου καὶ Ἀθηνῶν;

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ: 250 χιλιόμετρα μέ μέτριον ὀδικόν δίκτυον.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Καί πῶς εἶναι τό ἔδαφος;

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ: Λόφοι ὑψηλοί, τραχεῖς.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Καί ἡ κατεύθυνσις τῶν κοιλάδων;

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ: Ἐξ ἀνατολῶν πρὸς δυσμάς, ἦτοι κατάλληλος διὰ τὴν προέλασιν πρὸς Ἀθήνας.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Τοῦτο εἶναι σπουδαῖον.

ΡΟΑΤΤΑ: Τοῦτο εἶναι ἀληθές μόνον μέχρις ἐνός σημείου, καθ' ὅσον εἰς ὠρισμένον σημεῖον ἀπαιτεῖται ἡ διάβασις ὁροσειρᾶς ὕψους 2.000 μέτρων (δεικνύει χάρτην εἰς τόν Ντούτσε).

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ: Εἶναι ἐδάφη ὅπου ὑπάρχει πληθὺς ἡμιονικῶν ὁδῶν.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Τάς διασχίσατε τάς ὁδοὺς αὐτάς;

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ: Ναί πολλάκις.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Ἄς ἔλθωμεν τώρα εἰς δύο ἄλλα θέματα. Τούτων πάντων διασαφηνισθέντων, πόσας συμπληρωματικὰς μεραρχίας νομίζετε ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ στείλωμεν εἰς Ἀλβανίαν διὰ νὰ καταλάβωμεν ὁλόκληρον τό ἔδαφος πού ὁδηγεῖ εἰς Ἀθήνας;

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ: Κατὰ πρῶτον λόγον θά ἤρουν τρεῖς μεραρχίαι, ὀργανωμέναι ὡς ὀρειναί. Φυσικά, αἱ περιστάσεις θά ὠδήγουν. Τά στρατεύματα αὐτά θά ἠδύναντο νὰ μεταφερθοῦν εἰς τόν λιμένα Ἄρτης ἐντός μιᾶς μόνης νυκτός.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Ἀποδίδω κάποιαν σημασίαν εἰς ἄλβανικήν συμβολήν, τόσον εἰς τακτικά στρατεύματα, ὅσον καί εἰς συμμορίας.

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ: Παρουσιάσαμεν ἓν σχέδιον

έν προκειμένῳ. Θά ἡδύναντο νά ὀργανωθοῦν συμμο-
ρίαι 2.500-3.000 ἀνδρῶν πλαισιωμέναι μέ ἀξιωματι-
κούς μας.

ΓΙΑΚΟΜΟΝΙ: Αἱ αἰτήσεις εἶναι ἀπειροί. Ἀλλά δέν
πρέπει νά στείλωμεν πολλούς μουσουλμάνους, ἐκ φό-
βου πολυαριθμῶν ἐκδικήσεων ἐκ μέρους των.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Συνεπῶς δύνασθε νά ὀργανώσετε κά-
ποιον ἀριθμόν συμμοριῶν.

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ: Ὅλα εἶναι ὀργανωμένα. Ἐ-
τηλεγράφησα ἤδη νά ἐτοιμασθοῦν τά πάντα καί νά
εἰδοποιηθοῦν τά ἄτομα.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Πῶς ὀπλίζετε τάς συμμορίας;

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ: Μέ τινα μυδραλλιοβόλα ἐλα-
φρά καί μέ βόμβας.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Τώρα, μία ἄλλη ἀποψις τῆς καταστά-
σεως. Ποῖα μέτρα ἐλάβετε εἰς τά γιουγκοσλαβικά σύ-
νορα;

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ: Ἐχομεν δύο μεραρχίας καί
ἐν τάγμα καραμπινιέρων καί τελωνοφυλάκων. Κατ'
οὐσίαν μίαν ἱκανήν προκάλυψιν.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Δέν πιστεύω ὅτι θά ὑπάρξουν ἐπιθέσεις
ἀπό τῆς πλευρᾶς ἐκείνης, ἀλλωστε τά στρατεύματά μας
ἐρεΐδονται ἐπὶ ὀχυρῶν θέσεων προκαθωρισμένων.

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ: Δέον νά προστεθῇ ὅτι τό ἔδα-
φος εἶναι κατάλληλον δι' ἄμυναν. Θά ἡδύναντο νά ὑπάρ-
ξῃ κάποια διεισδυσις, διὰ μέσου τῶν θάμνων, μικρῶν
ἀποσπασμάτων, ἀλλά δέν ἔχομεν τίποτε νά φοβηθῶ-
μεν, διότι φρουροῦμεν ὅλα τά σύνορα: ἐν φυλάκιον ἀνά
500 ἢ 600 μέτρα.

ΓΙΑΚΟΜΟΝΙ: Εἰς Ἀλβανίαν ὑπάρχει ἡ ἐπιθυμία νά
κληθοῦν μερικαί κλάσεις.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Τί δίδει ἐκάστη κλάσις;

ΓΙΑΚΟΜΟΝΙ: Περίπου 7.000 ἄνδρας.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Χρειάζεται, εἰς τοῦτο, προσοχή. Βεβαίως δέν πρέπει νά περιφρονήσωμεν ἢ νά ἀπωθήσωμεν τὰς δυνάμεις αὐτάς, ἀλλά καί δέν πρέπει νά ἀποτελέσουν ὑπερβολικὴν συμβολὴν εἰς τρόπον ὥστε νά φαντασθoῦν ὅτι αὐταὶ κατέκτησαν τὴν Ἑπείρον. Μία μικρὰ συμβολή τῶν ἀλβανικῶν στοιχείων θά ἦτο πρόσφορος. Θά ἐκάλουν δύο ἢ τρεῖς κλάσεις. Ἐπίσης θέμα τῆς προσοχῆς μας δέον νά ἀποτελέσῃ ἡ ἀντιαεροπορικὴ ἄμυνα, καθ' ὅσον δέον ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ δυνατοῦ νά ἀποφευχθοῦν οἱ βομβαρδισμοὶ τῆς πετρελαιοφόρου ζώνης, τῶν ἀλβανικῶν πόλεων, καθὼς καὶ ἡ παραβολὴ πού θά ἠδύνατο νά γίνῃ μέ τὴν καλυτέραν ἄμυναν τῶν πόλεων τῆς Ἀπουλίας. Συνεπῶς πρέπει νά τοποθετηθοῦν ἀντιαεροπορικά μέσα ἱκανῶν διαστάσεων.

ΣΟΝΤΟΥ: Ἐλαβα ἤδη μέτρα διὰ ν' ἀποσταλοῦν τὰ 75 Σκόντα πού εἴχαμεν ἐκ Γερμανίας.

ΒΙΣΚΟΝΤΙ ΠΡΑΣΚΑ: Ἡ ἄμυνα τῶν Τιράνων περιορίζεται εἰς δύο ομάδας, ἐνῶ ἡ ἄμυνα τῆς ὅλης Ἀλβανίας εἶναι μόλις πέντε ομάδες.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Χρειάζονται διὰ τὴν Ἀλβανίαν τοῦλάχιστον ἑκατὸν ἀντιαεροπορικά πυροβόλα διὰ νά ἀποφευχθῇ ἡ ἀπώλεια τοῦ ἠθικοῦ ἐκ βομβαρδισμῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἡμέρας. Στείλατε ὅλα τὰ Σκόντα καὶ τὰ Αἰρλικον;

ΣΟΝΤΟΥ: Δέν τὰ ἐλάβαμεν ἀκόμη ὅλα. Μόλις φθάσουν θά τὰ στείλω. Τὰ Αἰρλικον θά τὰ στείλω ἀεροπορικῶς.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Πρέπει νά προστεθοῦν εἰς τὴν ἄμυναν καὶ τὰ ἀεροπλάνα διώξεως. Εὐτυχῶς ἔχομεν ἀρκετά

διαθέσιμα. Τὴν 1ην Ὀκτωβρίου ὑπῆρχαν εἰς Ἀλβανίαν 87 ἀεροπλάνα, ἐξ ὧν 52 ἀμέσως διαθέσιμα.

ΤΣΙΑΝΟ: Εἶναι καθ' ὁδόν ὁ 14ος στολίσκος.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Νομίζω ὅτι ἐξητάσαμεν δλας τὰς ἀπόψεις τοῦ προβλήματος.

ΜΠΑΝΤΟΛΙΟ: Αἱ λεπτομέρειαι θὰ καθορισθοῦν ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου.

ΝΤΟΥΤΣΕ: Ἀνακεφαλαίωσις. Ἐπίθεσις εἰς Ἡπειρον. Πίεσις πρὸς Θεσσαλονίκην. Καί, εἰς δεῦτερον χρόνον, προέλασις εἰς Ἀθήνας.

(Ἡ συζήτησις ἐτερματίσθη τὴν 12.30').

Τὰ παρόντα ἐστενογραφημένα πρακτικά ἐνεκρίθησαν ὑπὸ τοῦ Ντοῦτσε, εἰς τὸ Παλάτσο Βενέτσια, τὴν 16ην Ὀκτωβρίου 1940 - ΧVΙΙΙ - ὥραν 14.

Ὁ Γραμματεὺς

Ἀντισυνταγματάρχης ἀποσπασμένος εἰς τὸ C.S.D.

G. A. TROMBETTI

Μικρά Ἀσία καὶ Μεταξᾶς

Παραθέτομεν τό ιδιόγραφον διαφωτιστικόν κείμενον προσωπικῶν ἀναμνήσεων, πού ἐτήρησεν ὁ Μεταξᾶς καί πού εὑρίσκεται εἰς τό ἀρχεῖον του, σχετικῶς μέ τήν συζήτησιν πού εἶχε μέ τούς Γούναρην, Πρωτοπαπαδάκην, Θεοτόκην κ.λπ. (25 καί 29 Μαρτίου 1921).

«Τό ἀπόγευμα τῆς 25ης Μαρτίου 1921 (Πέμπτην), ὁ κ. Ἀθαν. Ἐξαδάκτυλος ἦλθεν εἰς τήν ἐν Φάληρῳ κατοικίαν μου καί μοί μετέφερε τήν παράκλησιν τοῦ κ. Γούναρη νά συναντηθῶ μετ' αὐτοῦ τό ἑσπέρας τῆς αὐτῆς εἰς τήν οἰκίαν τοῦ κ. Πρωτοπαπαδάκη. Μοί εἶπεν ὅτι ἐπρόκειτο νά ὁμιλήσωμεν ἐπὶ τῆς ἐν Μ. Ἀσίᾳ καταστάσεως ἀπό γενικῆς ἀπόψεως.

Τό ἑσπέρας, ὥραν 10 μ.μ., συνηντήθην μετὰ τοῦ κ. Γούναρη εἰς τοῦ κ. Πρωτοπαπαδάκη. Εἰς τήν συνέντευξίν μας ταύτην ἔλαβον μέρος οἱ κ.κ. Πρωτοπαπαδάκης καί Ἐξαδάκτυλος. Οὐδεὶς ἕτερος ἦτο παρῶν.

Μέ ἠρώτησαν πῶς βλέπω τήν κατάστασιν. Ἀπήντησα, ὅτι ἀγνοῶ τὰς λεπτομερείας τῆς τακτικῆς καταστάσεως, ἔχω ὁμῶς τήν ἐντύπωσιν ὅτι αἱ δυνάμεις εἶναι ἀνεπαρκεῖς διὰ τήν ἐπιχειρήσιν: ἤρκει νά ἀναλογισθῇ τις μόνον τό μέτωπον μήκους ὑπὲρ τὰ 300 χιλιόμ. καί τό βάθος ἀκόμη περισσότερον, τό μήκος τῶν συγκοινωνιῶν, τό δυσχερέστατον τοῦ ἐδάφους, τήν ἐχθρότητα τῶν κατοίκων. Ἐξέφρασα τήν ἀπορίαν μου, πῶς ἀπεφασίσθη τόσον σπουδαία ἐπιχειρήσις—δηλ. ἡ τῆς καταλήψεως τῆς Ἀγκύρας— μέ τόσον ἀσθενεῖς δυνάμεις. Μοί ἐξήγησαν τότε διὰ μακρῶν, ὅτι ἐβασίσθησαν ἐπὶ τῶν βεβαιώσεων τῶν διευθυνόντων τόν ἐκεῖ στρατόν,

οἵτινες καί τοῦτοι ἐβασίσθησαν ἐπὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς μέχρι Ἰανουαρίου ἐπιχειρήσεως καί ἰδίᾳ ἐπὶ τῆς τότε γενομένης μεγάλης πρὸς Ἑσκή-Σεχέρ ἀναγνωρίσεως. Ἀπήντησα, ὅτι ἔδει εὐθύς ἐξ ἀρχῆς νά ἐννοηθῇ ὅτι ἐπρόκειτο περὶ πολέμου πρὸς τὴν Τουρκίαν, πρὸς ὁλόκληρον δηλ. τὸ Τουρκικόν Ἔθνος.

Μέ ἠρώτησαν τί ἔδει νά γίνη, προϋποτιθεμένου ὅτι δέν ἦτο δυνατόν νά ἐπέλθῃ εἰρηνικός διακανονισμός. Ἀπήντησα ὅτι ἔπρεπε νά γίνη γενικὴ ἐπιστράτευσις, νά συγκροτηθῇ ὁ στρατός πρὸς πόλεμον καί νά κτυπηθῇ ὁ Κεμάλ δι' ὁλοκλήρου τῆς δυνάμεως τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Μοί ἀπήντησαν, ὅτι αἱ ὀλίγαι ἡλικίαι, αἵτινες ἀπέμεναν, δέν θά προσέθεταν μεγάλην δύναμιν εἰς τὸν ὅλον στρατόν, ἀλλά, τὸ κυριώτερον, δέν ἡδύνατο νά ἐπεκταθῇ ἡ ἐπιστράτευσις καί ἐπὶ ἄλλων ἡλικιῶν, διότι ἔλειπαν ὅπλα πεζικοῦ. Ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης μοί ἔδειξε τότε κατάστασιν, ἐκ τῆς ὁποίας κατεδεικνύετο, ὅτι ὑπῆρχον μόνον 72 χιλ. μάνλικερ, 27 χιλ. Lebel καί μερικαὶ χιλ. γκρά. Τὰ δύο πρῶτα ποσὰ μόλις ἐξήρκουν διὰ τὴν ἤδη ἐπιστρατευθεῖσαν δύναμιν.

Ἐκ τῶν πληροφοριῶν των ἐξήγετο, ὅτι εἰς Μ. Ἀσίαν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς μάχης τοῦ Ἑσκή-Σεχέρ ὑπῆρχε δύναμις περίπου 115 χιλ. ἀνδρῶν, καί ὅτι εἰς τὴν μάχην ταύτην ἔλαβον μέρος οὐχὶ πλέον τῶν 15 χιλ. τυφεκίων. Δέν ἐγνώριζον διόλου τὴν διανομὴν τῆς δυνάμεως καί συνεπῶς δέν ἡδύναντο νά δικαιολογήσουν τὴν τοιαύτην δυσαναλογίαν τῶν μαχητῶν πρὸς τὴν ὅλην δύναμιν.

Ἐζήτησα τότε νά ἐννοήσω ποῖαι ἦσαν αἱ πολεμικαὶ προθέσεις τῆς Κυβερνήσεως. Μοί ἀπήντησαν ὅτι ἐνόμιζον ὅτι διὰ τῆς καταλήψεως τοῦ σιδηροδρομικοῦ τμήματος Ἀφιόν Καρά Χισάρ - Ἑσκή Σεχέρ καί τῆς μετέπειτα καταλήψεως τῆς Ἀγκύρας καί τοῦ Ἰκονίου, θά κατελύετο ἡ ἀντίστασις τοῦ Κεμάλ καί θά ἐπείθετο οὗτος νά ὑπογράψῃ τὴν εἰρήνην. Ἀπήντησα ὅτι, ἀσχε-

τως μέ τό ανεπαρκές τῆς ἐν Μ. Ἀσίᾳ δυνάμεώς μας πρὸς τοιαύτην ἐνέργειαν, αὐτὴ αὕτη ἡ τοιαύτη ἐνέργεια δέν θά ἦγε πρὸς τό ἐπιδιωκόμενον ἀποτέλεσμα· διότι ἡ τουρκικὴ ἀντίστασις θά μετετίθετο περαιτέρω εἰς τό ἐσωτερικόν, θά ἔδει νά καταλάβωμεν ὁλόκληρον τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ νά ἐξασφαλίσωμεν τὴν κατοχὴν αὐτῆς ὅπως πεισθῶσιν οἱ Τούρκοι εἰς εἰρήνην ἥτις πράγματι θά ἦτο ἡ ἀρχὴ καταλύσεως τοῦ κράτους των. Πρὸς τοιοῦτον πόλεμον θά ἦσαν ανεπαρκεῖς αἱ δυνάμεις τῆς Ἑλλάδος. Εἶπον ὅτι ἐγὼ πάντοτε, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Βενιζέλου, εἶχον τὴν ιδέαν ταύτην, τῆς σημερινῆς ανεπαρκείας τῆς Ἑλλάδος πρὸς κατάλυσιν τοῦ Τουρκικοῦ Κράτους καὶ διὰ τοῦτο πάντοτε κατεδίδικα τὰς ἐν Μ. Ἀσίᾳ στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις. Συνεπῶς δέν ἐβλεπα τό τέρμα τοῦ νῦν διεξαγομένου πολέμου.

Ὁ κ. Γούναρης τότε μοὶ ἐξέθεσε διατὶ ἠναγκάσθη νά συνεχίσῃ τὴν πολιτικὴν τοῦ κ. Βενιζέλου, καὶ διατὶ δέν ἠδυνήθη ἐν Λονδίνῳ νά εὕρῃ συμβιβασικὴν λύσιν, ὅπως τερματισθῇ ὁ πόλεμος. Ἐθεώρει ὅτι ἀδυναμία τῆς Ἑλλάδος νά νικήσῃ θά ἐπιφέρει οὐ μόνον τὴν ἀπώλειαν τῆς Σμύρνης, ἀλλὰ καὶ τῆς Θράκης. Ἀπήντησα, ὅτι δέν ἔχω τὰ στοιχεῖα ὅπως κρίνω τίνι τρόπῳ θά ἀπέφευγε διπλωματικῶς τὴν τοιαύτην ζημίαν ἢ Ἑλλάς, ἀλλὰ ἡ ἀδυναμία αὐτῆς ὅπως νικήσῃ ὀριστικῶς, δηλ. ἀναγκάσῃ τὴν Τουρκίαν εἰς ὑποταγὴν, ἦτο δι' ἐμέ προφανές.

Μοὶ ἐξηγήθη τότε ἡ γνώμη, πῶς θεωρῶ τὴν Τουρκικὴν στρατιωτικὴν κατάστασιν. Ἀπήντησα, ὅτι θεωρῶ ταύτην κρίσιμον, ὅχι μόνον ἔνεκα τοῦ ὀλιγαριθμοῦ τῶν δυνάμεων, ἀλλὰ καὶ ἔνεκα τῆς διαιρέσεως αὐτῶν εἰς δύο ὁμάδας ἀσχέτους καὶ λίαν ἀπεχούσας ἀλλήλων. Ἐπηρεολοῦθησε μακρὰ συζήτησις ἐπὶ τῶν λεπτομερειῶν τῆς μάχης τοῦ Ἑσπὴ Σεχέρ, τῶν δυνάμεων τοῦ ἀντιπάλου, τῆς πιθανῆς αὐξήσεως αὐτῶν.

Μοὶ ἠρώτησαν τί νομίζω ὅτι ἐπρεπε νά γίνῃ, ὅπως

άλωθῇ τὸ Ἑσκή Σεχήρ. Ἀπήντησα, ὅτι πάντως ἔδει νὰ γίνῃ ἀνασυγκρότησις τοῦ στρατοῦ, δηλ. ἀνασύνθεσις τῶν μονάδων, ἀνεφοδιασμός αὐτῶν καὶ παράταξις αὐτῶν μᾶλλον συνεπτυγμένων, νὰ ἐκλεγῇ δὲ μία διεύθυνσις ἐπιχειρήσεων ἢ ἡ πρὸς Ἑσκή Σεχήρ ἢ ἡ διὰ Ἀφίον Καρά Χισάρ. Δέν εἶμαι ὁμῶς, εἶπον, εἰς θέσιν νὰ ὀρίσω σχέδια ἐκστρατείας αὐτὴν τὴν στιγμὴν. Πάντως, ἡ ἀνω ἐκτεθεῖσα ἐνέργεια θὰ ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ τώρα ὅπως εἶχον ἐμπλακῇ αἱ μονάδες καὶ ἔνεκα τῶν ἀπαιτήσεων τῆς κατοχῆς τὰς ὁποίας ἐδημιούργησαν τὰ πολιτικά συμφέροντα καὶ ἔνεκα τῶν συμμαχικῶν τῆς Ἀγγλίας ἀπαιτήσεων. Συνεπῶς ἐθεώρησα τὴν ἐπιτυχίαν τῆς κατὰ τοῦ Ἑσκή Σεχήρ ἐπιχειρήσεως, ὡς εἶχον τὰ πράγματα, ἀσθενεστάτην.

Μετά διαφόρους μακρὰς περιστροφὰς τῆς ὁμιλίας ἐπὶ τῶν ιδιῶν ἄνω ἀντικειμένων, ἤρχισαν νὰ φέρουν τὸν λόγον ἐπὶ τῆς ἀνάγκης τῆς τονώσεως τοῦ Ἐπιτελείου διὰ νέων προσώπων, ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης ἐξέφραζεν ἀμφιβολίας περὶ τῆς ικανότητος τοῦ κ. Πάλλη, τὰς ὁποίας ὁμῶς ἀπέκρουσα. Ὁ κ. Ἐξαδάκτυλος παρίστανε τὴν ἀνάγκην νὰ ὑπάρχωσιν ἐν τῷ Στρατηγεῖῳ πολλὰ ικανὰ πρόσωπα. Ὁ κ. Γούναρης ἐθεώρει ὅτι ὁ κ. Παπούλας, ἀκατάλληλος διὰ τὴν ἀρχιστρατηγεῖαν, ἐπεξῆτει καὶ νὰ διεκφυγῇ τῆς κατὰ τοῦ Ἑσκή Σεχήρ ἐπιχειρήσεως καὶ ὅτι πρὸς τοῦτο θὰ ἐξῆτει ἐκάστοτε ἐνισχύσεις εἰς ἄνδρας καὶ ἐφόδια μέχρις οὗ ἡ Κυβέρνησις μὴ δύναται πλέον νὰ τοῦ ἀποστείλῃ καὶ τοῦ παρᾶσχῃ οὕτω τὴν ποθουμένην πρόφασιν. Τέλος, κατόπιν πολλῶν ἐλιγμῶν καὶ τῶν τριῶν, ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης μοί προέτεινε νὰ μεταβῶ ὅπως ἐνισχύσω τὸ Ἐπιτελεῖον τοῦ Παπούλα. Ἀπήντησα, ὅτι δέν εἶναι δυνατόν ν' ἀναλάβω νὰ διοικήσω τὸν κ. Παπούλαν. Ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης δέν ἠθέλησε κατ' ἀρχὰς νὰ ἐννοήσῃ. Τότε τοῦ ἐξήγησα ὅτι, δεδομένης τῆς ὑπ' αὐτῶν τῶν ιδιῶν

αναγνωρίσεως τῆς ἀνικανότητος του κ. Παπούλα, ἐγώ, ἀποδεχόμενος τὴν προτεινομένην θέσιν, θά ἀνελάμβανα κυρίως νά ἐκτελῶ κατ' οὐσίαν ἔργον τό ὅποιον ἔδει νά ἐκτελῇ ὁ κ. Παπούλας, ὅστις ὁμως θά κατεῖχεν τὴν θέσιν τοῦ ἀρχιστρατήγου, ἐμοῦ κατέχοντος ὑποδεεστέραν καί διευθύνοντος αὐτόν εἰς τὰς πράξεις του. Προσέθεσα, δέν ἡννόουν πρὸς ποῖον σκοπὸν θά ἐδεχόμην τοιοῦτον τι. Εἶπον, ὅτι εἶναι ἀληθές, ὅτι εἰς προγενεστέρους πολέμους ἔπραξα παρόμοιον, ἀλλὰ ὑπέφερα πολὺ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς τοιαύτης ἐνδοτικότητός μου, ὅτι ἐγήρασα πλέον καί τὰ ψυχικά ὄρια τῆς γενναιοδωρίας μου ἐστένευσαν. Συνεπῶς ἡρνήθην καί μετὰ τινος ἀγανακτήσεως διὰ τὴν πρὸς ἐμέ γενομένην ὑποτίμησιν. Ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης ἔσπευσε τότε νά διορθῶσιν τό γεγόμενον καί μοί εἶπε: Λοιπὸν δέξου νά γίνης ἐσὺ ἀρχιστράτηγος. Ὁ κ. Γούναρης ἐσιῶπα, ἀναμένων τὴν ἀπάντησίν μου.

Ἀπήντησα, ὅτι δέν δύναμαι νά ἀποδεχθῶ τὴν ἀρχιστρατηγίαν διότι δέν συμφωνῶ πρὸς τὰ μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης γεγόμενα πρὸς τε τὴν παρασκευὴν τοῦ στρατοῦ καί τὰς ἐπιχειρήσεις. Δέν μοῦ ἦτο δέ πλέον δυνατόν οὔτε τὰ κατὰ τὴν γνώμην μου κακῶς γεγόμενα νά ἐπανορθώσω, οὔτε νά ἀναλάβω νά ἐφαρμόσω ξένα σχέδια καί νά συνεχίσω ἐπιχειρήσεις αἰτίνες θά ἦγον εἰς ἀποτυχίαν.

Τό πρᾶγμα θά ἦτο διάφορον, προσέθεσα, ἐάν εἶχον εἰς τὴν διάθεσίν μου τὸν ἀπὸ Νοεμβρίου καί πέραν διαρρευσαντα χρόνον. Μὲ ἠρώτησαν τί θά ἔκαμνα ἀπήντησα ὅτι θά συνεκρότουν τὸν στρατὸν ἐπὶ τῶν βάσεών του εἰς πλήρη πολεμικὴν σύνθεσιν, ὅτι θά τὸν παρεσκευάζα καθ' ὅλον τὸν χειμῶνα καί θά τὸν διήρουν εἰς δύο κεχωρισμένας ομάδας. Μοί εἶπον διατί δέν τό κάμνω τώρα δεχόμενος. Ἀπήντησα, ὅτι δέν ἦτο δυνατόν πλέον, ἀφοῦ ἤρχισαν μάχαι, ἀφοῦ εἶναι στενὴ

ή μετά του έχθρου έπαφή. Δέν υπάρχει πλέον καιρός, δέν είναι δυνατόν νά γίνη άλλο τι ή ή συνέχισις τών άρξαμένων επιχειρήσεων. Δέν θεωρώ ότι αὐται άγουσιν εις έπιτυχίαν. Συνεπώς δέν αναλαμβάνω τήν ευθύνην αὐτών, συνεπώς δέν αποδέχομαι τήν άρχιστρατηγίαν. 'Ο κ. Πρωτοπαπαδάκης καί ο κ. Έξαδάκτυλος προσεπάθησαν νά μέ μεταπείσουν, αλλά εις μάτην. Τοῖς είπα: 'Αποδεχόμενος τήν άρχιστρατηγίαν, χωρίς φυσικά νά εκθέσω δημοσίαι τήν άπιθανότητα τής έπιτυχίας, δίδω εις τό Έθνος έλπίδας, τάς όποιάς δέν συμμερίζομαι. Δηλ. εξαπατώ τό Έθνος δέν δύναμαι νά τό πράξω, είναι παρά τήν συνείδησίν μου. 'Ο κ. Πρωτοπαπαδάκης τότε μέ ήρώτησε: Μά δέν υπάρχουν τουλάχιστον 60% έλπίδες έπιτυχίας; 'Απήντησα: Μά νομίζεις, Πρωτοπαπαδάκη, ότι εάν ενόμιζα ότι έχω 60% έλπίδας, δέν θά έδεχόμην; 'Ασχέτως πρός τόν πατριωτισμόν δέν θά ήθελα νά δοξασθώ; Τότε μοί λέγει: Δέξου νά σώσης ό,τι δύναται, νά σώσης 30, 20, 5 τοῖς εκατόν, έστω έλάχιστον. Τότε έν σφοδρᾷ συγκινήσει του άπαντῶ: Μά αυτό πού μου ζητεῖς δέν είναι πλέον ή έπιτυχία, είναι ή θυσία τής υπολήψεώς μου, ή θυσία όχι χάριν τής Πατρίδος, αλλά όπως καλύψω ευθύναις άλλων. Δέν τό κάμνω. "Όχι, τήν υπόληψίν μου δέν σᾶς τήν δίδω. Αὐτήν δέν θά σᾶς τήν δώσω ποτέ. Δέν θυσιάζω πρός χάριν σας τό μόνον πού μου απέμεινε κατόπιν 35 ετών στρατιωτικής ύπηρεσίας. Έπενέβησαν οἱ άλλοι δύο. 'Ο κ. Γούναρης προσεπάθησε νά επαναφέρη τά πράγματα εις τήν προτέραν θέσιν των. Τότε, άποτεινόμενος πρός αὐτόν, του είπα: Έγώ είμαι πλέον άπόστρατος καί δέν έννοώ νά αναλάβω οὐδεμίαν στρατιωτικήν θέσιν, ούτε άλλην δημοσίαν θέσιν. "Ηθελε νά μέ διακόψη καί νά μέ καθησυχάση, άλλ' έξηκολούθησα. "Όταν έχουν πληθώραν στρατηγών του ένεργου στρατού, δέν άποτείνονται πρός τούς άποστράτους. 'Ο

κ. Πρωτοπαπαδάκης μέ διέκοψε διά νά μοί εἶπη ὅτι καί εἰς τήν Γερμανίαν ἀνέθεσαν εἰς ἀποστράτους ἀρχιστρατηγίας. Τοῦ ἀπήντησα, ὅτι ταῦτα ἐγένοντο ἐκεῖ ὑπό ἐντελῶς διαφορετικούς ὁρους, οἱ ὅποιοι δέν ἔχουν σχέσιν μέ τά ἤδη συμβαίνοντα παρ' ἡμῖν.

Ἐπελθούσης ἡρεμίας, μέ ἠρώτησαν τότε τί ἔδει νά γίνη. Ἀπήντησα: Ἐγώ σᾶς εἶπον ὅτι δέν δύναμαι. Ἀφ' οὗ ὁμως ὁ κ. Παπούλας σᾶς τηλεγραφεῖ, ὅτι ἔχει βεβαίαν τήν ἐπιτυχίαν ὑπό τόν ὅρον νά τοῦ σταλῶσιν ὠρισμένοι ἐνισχύσεις, νά τό πράξῃτε καί νά δοκιμάσητε ἀκόμη τήν ἐπιχείρησιν.

Τότε ὁ κ. Γούναρης ἐπανήλθεν εἰς τό ὅτι ὁ κ. Παπούλας διά τῶν αἰτημάτων του προσπαθεῖ νά διεκφυγή. Ἀπήντησα, ὅτι δέν ἔχω αὐτήν τήν ἐντύπωσιν. Ζητεῖ πράγματα λογικά. Μεταξύ ἄλλων ζητεῖ αἱ ἐνισχύσεις νά στέλλωνται ὥπλισμένοι. Εἶναι δυνατόν νά γίνη ἐκστρατεία χωρίς ὅπλα; Πῶς ἐγώ θά ἀνελάμβανα ἀρχιστρατηγίαν στρατοῦ στερουμένου ὁπλων; Ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης τότε κρατῶν τήν κατάστασιν τῶν ὁπλων προσεπάθησε νά μέ μεταπείσῃ ὅτι τά 72 χιλ. μάνλιχερ θά ἐπῆρχουν, ὅτι ἔπρεπε νά γίνη καλλιτέρα διανομή, ἀφαιρουμένων τῶν μάνλιχερ ἐκ τῶν μετόπισθεν στρατευμάτων καί διδομένων εἰς τά τμήματα τῆς πρώτης γραμμῆς, στελλομένων γκρά εἰς τά μετόπισθεν κ.λπ. Ἀπήντησα: Μά εἶναι ταῦτα δυνατά ἐνώπιον τοῦ ἐχθροῦ καί ἐπικειμένης ἐπιθέσεώς του; Τέλος ἀπεφασίσθη νά ἐρωτηθῇ ἀμέσως τηλεγραφικῶς ὁ κ. Παπούλας ἂν εἶναι εἰς θέσιν νά κάμῃ τήν διανομήν ταύτην, ἀφ' οὗ δέν ὑπῆρχον ὅπλα πρός ἀποστολήν εἰς τόν στρατόν του.

Ἐπέμεινα εἰς τό ὅτι τά αἰτήματα τοῦ κ. Παπούλα ἔδει νά ἐκπληρωθῶσι. Ὁ κ. Γούναρης ὁμως ἐπέμενεν ὅτι ἂν ταῦτα ἐκπληρωθῶσι, ὁ κ. Παπούλας θά προέβαλλεν ἕτερα, ὅπως φθάσωμεν εἰς τό ἀπροχώρητον καί εὖρη δικαιολογίαν ὅπως μή κάμῃ τήν ἐπίθεσιν. Ἐζητήσαμεν

τότε τίς θά ἡδύνατο νά ἀντικαταστήσῃ τόν κ. Παπού-
 λαν, καί δέν εὔρομεν μεταξύ τῶν ὁμοιοβάθμων του τινά
 κατάλληλον. Ὁ κ. Ἐξαδάκτυλος τότε ἔρριψε τήν ιδέαν
 νά σχηματισθῇ εἰς Ἀθήνας ἐπιτελεῖον διευθύνον ἀφ'
 ὑψηλοῦ τά ἐν Ἀσίᾳ, καί ἀπέκρουσα ταύτην κατηγο-
 ρηματικῶς. Οὔτε αὐτός ἐπέμεινε, οὔτε ἄλλοις. Ἀπε-
 φάσισαν τότε νά μείνουν μέ τόν κ. Παπούλαν ἀρχιστρά-
 τηγον. Ὁ κ. Γούναρης δμως ἤθελε νά λυθῇ τό ζήτημα,
 τί ἔδει νά γίνῃ ἐάν ὁ κ. Παπούλας ἔκαμνε τās προεκτε-
 θεῖσας ὑπεκφυγάς, καί τότε προέτεινα ἐγώ νά σταλῇ
 αἰῖριον, τήν 26ην Μαρτίου, τηλεγράφημα εἰς τόν κ.
 Παπούλαν ἐκθέτον τά ἐκπληρούμενα αἰτήματά του καί
 τās ἡμερομηνίας τῆς ἐκπληρώσεως, καί νά ἐρωτηθῇ
 ἐάν μετὰ τοῦτο ἀναλαμβάνει τήν ἐκτέλεσιν τῆς ἐπιχει-
 ρήσεως. Ἄν ἀπαντήσῃ καταφατικῶς, εἶπον, τότε ἄς
 ἀναμείνωμεν καί τήν δοκιμὴν ταύτην. Ἐάν ἀπαντήσῃ
 μέ νέα αἰτήματα καί ἀποφατικῶς, τότε πρέπει νά ὑπά-
 γητε σεῖς (εἶπα εἰς τόν κ. Γούναρη) ἐπὶ τόπου καί νά
 ἐξετάσῃτε ἀνακριτικῶς τό βάσιμον τῶν δικαιολογιῶν
 τοῦ κ. Παπούλα καί νά ἀποφασίσῃτε. Μέ ἡρώτησε τότε
 ἐάν δέχωμαι νά τόν συνοδεύσω. Ἐδίστασα μόνον ἐν
 δευτερόλεπτον καί τῷ ἀπήντησα: Μάλιστα, σᾶς συνο-
 δεύω, ἀλλά ὑπὸ τόν ὄρον νά μὴν ἀνακληθῶ εἰς τήν
 ἐνέργειαν, ἀλλ', ὥς ἀπλοῦς ιδιώτης. Δέν ἔφερεν εἰς
 τοῦτο καμμίαν ἀντίρρησην. Εἰς δευτέραν δέ ἐμοῦ ἐπα-
 νάληψιν, ἀπήντησε: Μάλιστα, νά ἔλθῃς ὥς ἀπλοῦς ιδιώ-
 τῆς, ἔχω τό δικαίωμα νά πάρω μαζί μου ὅποιον θέλω.
 Συναινῶ.

Τότε ὁ κ. Ἐξαδάκτυλος ἐπρότεινε νά μεταβῶμεν ἀπό
 τοῦδε, κομίζοντες ἡμεῖς εἰς τόν κ. Παπούλαν τήν ἐκπλη-
 ρωσιν τῶν αἰτημάτων του καί ἐρχόμενοι μετ' αὐτοῦ εἰς
 συνεννόησιν. Ἀλλ' ἀπέκρουσα κατηγορηματικῶς, διό-
 τι, εἶπον, τοῦτο θά ἦγεν εἰς συσκέψεις μετὰ τοῦ κ.
 Παπούλα, εἰς λήψιν ἀποφάσεων ἀπὸ κοινου μετ' αὐτοῦ,

συνεπώς εἰς συμμετοχὴν ἡμῶν εἰς τὰς εὐθύνas του ἐπὶ πλεόν εἰς καταμερισμόν εὐθυνῶν του καὶ ἐξουθενῶσιν συνεπώς τῆς διοικήσεώς του. Ἡ ἰδέα ἀπερρίφθη καὶ ἐμείναμεν εἰς τό ὑπ' ἐμοῦ προταθέν. Ἡ συνέντευξις ἐτελείωσε τὴν 3 μετὰ τό μεσονύκτιον.

Ἀθῆναι, ἐσπέρα 26 Μαρτίου 1921.

Τὴν 29 Μαρτίου, Δευτέρα ἀπόγευμα, μοῦ τηλεφωνεῖ ὁ κ. Ἐξαδάκτυλος ἐάν θά ἦτο δυνατόν νά συναντηθῶ ἀπόψε εἰς τοῦ κ. Πρωτοπαπαδάκη μέ τὰ αὐτὰ πρόσωπα, ὡς τὴν 25ην Μαρτίου (Γούναρην, Πρωτοπαπαδάκην καὶ αὐτόν). Τοῦ ἀπήντησα, ἐάν δέν νομίζῃ ὅτι ἦτο πλεόν περιττόν νά ἐπαναλαμβάνηται ἡ αὐτὴ συζήτησις ἢ εἰς μηδέν ἀπολήγουσα ἢ εἰς τό ξέσχισμα μεταξὺ ὧν μας. Μοῦ ἀπήντησε: Ἄς γίνῃ διὰ τελευταίαν φορὰν, καὶ ἄλλωστε δέν πρόκειται περὶ ἀτομικοῦ ζητήματος, ἀλλὰ περὶ γενικωτάτου. Ἐδέχθην.

Τὴν 9.30 ἐσπέρας μετέβην εἰς τοῦ κ. Πρωτοπαπαδάκη, ὅπου συνήντησα τόν οἰκοδεσπότην καὶ τόν κ. Ἐξαδάκτυλον. Μετ' ὀλίγον ἐνεφανίσθη καὶ ὁ κ. Ν. Θεοτόκης, Ὑπουργός τῶν Στρατιωτικῶν, τόν ὁποῖον δέν ἀνέμενον διόλου νά ἶδω ἐκεῖ. Μοῦ παρεπονέθη φιλικῶς, ὅτι ἀπό τριῶν ἐβδομάδων δέν ἐπῆγα καθόλου νά τόν ἶδω εἰς τό Ὑπουργεῖον του. Τοῦ ἀπήντησα, ἀπορῶν κάπως, ὅτι εἰς ἐμέ δέν παρουσιάσθη καμμία ἀνάγκη κατὰ τό διάστημα αὐτό ὅπως τόν ἐπισκεφθῶ, ἐάν ὁμως αὐτός εἶχεν ἀνάγκην ἐμοῦ ἡδύνατο νά μοῦ ζητήσῃ τηλεφωνικῶς ὅπως συναντηθῶμεν.

Κατόπιν ἦλθεν ὁ κ. Γούναρης. Μετὰ προκαταρκτικὰς τινας μικρᾶς σημασίας ὁμιλίας, ὁ κ. Γούναρης εἰσῆλθεν εὐθύς ἀμέσως εἰς τό θέμα τῆς συναντήσεώς μας. Ἀποτεινόμενος εἰς ἐμέ, μοῦ εἶπεν, ὅτι αὐτοί (οἱ συνομιληταί μου) νομίζουν ὅτι εἶναι ἀναγκαῖα ἢ ἀνασῦστασις ἐνός

εἶδους Βασιλικοῦ ἢ Γενικοῦ Στρατηγείου, τὸ ὁποῖον νὰ ἀναλάβῃ τὴν γενικὴν στρατιωτικὴν διεύθυνσιν τοῦ ζητήματος. Δὲν ἀπήντησα, ἀναμένων νὰ ἐξακολουθήσῃ. Ἐξηκολούθησε λέγων ὅτι εἰς τὸ Βασιλικόν αὐτὸ Ἐπιτελεῖον ἔδει νὰ μετάσχω καὶ ἐγώ. Ἐσταμάτησε. Τότε τὸν ἠρώτησα: Ὡς τί θὰ μετάσχω; Μοῦ ἀπήντησεν: Αὐτὸ θὰ τὸ σκεφθῶμεν τώρα. Ἀπήντησα: Εἶναι περιττόν νὰ τὸ σκεφθῶμεν, διότι ἐγὼ δὲν ἐννοῶ νὰ τεθῶ ὑπὸ τὰς διαταγὰς ἢ τὴν διεύθυνσιν τοῦ κ. Δούσμανη. Μοῦ ἀπήντησε: Τότε ν' ἀναλάβῃς ἐσὺ τὴν ἀρχηγίαν. Ἀπήντησα: Ποῖος θὰ διευθύνῃ; Εἰς αὐτὸ δὲν μοῦ ἐδόθη ἀπάντησις. Ἐξηκολούθησα. Ἐάν κρῖνω ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ Βασιλικοῦ τούτου Ἀρχιστρατηγείου, ἐκ τῶν λεχθέντων ἐν τῇ Βουλῇ καὶ ἐκ τῶν γραφέντων ἐν τῷ Τύπῳ, τὴν διεύθυνσιν τῶν τοῦ πολέμου θὰ τὴν ἀναλάβῃ ὁ Βασιλεὺς αὐτὴν τὴν ἐννοίαν ἔχει ἢ σύστασις τοῦ Στρατηγείου. Συνεφώνησαν καὶ προσέθεσαν ὅτι θέλουν νὰ ἀνασυστήσουν τὸν θεσμόν ἐκεῖνον ὅστις ὑπῆρχε κατὰ τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους μέ τὰ αὐτὰ πρόσωπα. Ἀπήντησα, ὅτι εἰς τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους τὸ στρατηγεῖον δὲν διηύθυνε γενικῶς τὰ τοῦ στρατοῦ, ὅτι κατ' ἀρχὰς ἦτο στρατηγεῖον μιᾶς μόνης στρατιᾶς, τῆς στρατιᾶς τῆς Μακεδονίας, ὅτι κατόπιν ἐγένετο ὀνόματι στρατηγείου τοῦ στρατοῦ Ἡπείρου καὶ Μακεδονίας, πρᾶγματι ὁμοῦς ἦτο μόνον Ἡπείρου, μὴ διαθέτον τὸν στρατόν τῆς Μακεδονίας, κατόπιν ἐγένετο στρατηγεῖον τοῦ κατὰ τῆς Βουλγαρίας δρώντος στρατοῦ. Τὰ ὑπόλοιπα τμήματα τοῦ στρατοῦ, τὰ τῆς ζώνης τοῦ ἐσωτερικοῦ, τὰ γενικά τμήματα, τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν στρατολογίαν, ὀργάνωσιν, προσωπικὸν ἀξιωματικῶν, προμηθείας ὑλικοῦ κ.λπ. κ.λπ., ἔμενον πάντοτε εἰς τὴν ἁμεσον διεύθυνσιν τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν, κατ' ἀρχὰς μὲν, ἐφ' ὅσον ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο Διάδοχος, ἀπολύτως, καὶ μάλιστα καὶ τοῦ Κωνσταντίνου ὑπαγο-

μένου υπό τὰς διαταγὰς τοῦ Ὑπουργοῦ, κατόπιν δέ, ὅταν ὁ Κωνσταντῖνος ἐγένετο Βασιλεὺς καὶ πάλιν ἀλλὰ σχετικῶς, μὴ ὑπαγομένου τοῦ ἀρχιστρατήγου υπό τὰς διαταγὰς τοῦ Ὑπουργοῦ, ἀλλὰ μόνον τοῦ στρατηγεῖο του, ἐξ' οὗ ἐγεννήθη ἀπροσδιόριστος κατάστασις εὐθυνῶν καὶ ἀρκεταὶ ἀνωμαλῖαι, εὐτυχῶς μὴ ἀπολήξασαι εἰς θλιβερά ἀποτελέσματα χάρις εἰς τὴν νίκην καὶ τὴν ταχυτάτην λήξιν τοῦ πολέμου. Ἐπειτα κατηργήθη τὸ Στρατηγεῖον, μετεβλήθη εἰς Ἐπιτελεῖον υπό τὰς ἀμέσους διαταγὰς τοῦ Ὑπουργοῦ, ὅστις ἐπανέκτησε τὴν ἐπὶ κεφαλῇ τοῦ στρατοῦ θέσιν του. Ἄλλ' ὁ Βασιλεὺς διετήρησεν ὁλόκληρον τὴν ἐπιρροήν του, τὸ δέ Ἐπιτελεῖον ἐπίσης καὶ μάλιστα τοῦ ἀρχηγοῦ συνεργαζομένου ἀπ' εὐθείας μετὰ τοῦ Βασιλέως καὶ ἀναμειχθέντος καὶ ἐκ χαρακτῆρος καὶ ἐκ τῆς φορᾶς τῶν πραγμάτων εἰς πλείστα ζητήματα στρατιωτικά ἔξω τῆς σφαίρας τῆς ἀρμοδιότητός του, ἐγεννήθησαν προστριβαὶ μεγάλαι μετὰ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν καὶ βαθμηδὸν ἀνωμαλωτάτη κατάστασις, ἥτις ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἀφορμὴ τῆς μεταξὺ Βενιζέλου καὶ Βασιλέως ρήξεως. Προσέθεσα: Τί θέλετε ἤδη νὰ κάμετε; Νὰ ἀναδημιουργήσῃτε τὸ Στρατηγεῖον μὲ ἐπὶ κεφαλῇ τὸν Βασιλέα καὶ νὰ ὑπαγάγητε ὅλα τὰ στρατιωτικά του ζητήματα ὑπ' αὐτοῦ; Τότε ὁ κ. Θεοτόκης μοῦ εἶπε: Βρὲ ἀδελφέ Μεταξᾶ, ἐγὼ δὲν ξεύρω ἀπὸ αὐτὰ ἐγὼ ἓνα μόνον ξεύρω: ἐνθυμοῦμαι εἰς τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους πού ἤμουν εἰς τὸ Βερολῖνον, μέσα εἰς ὅλας τὰς ἀνησυχίας ἤξευρα πὼς εἴσθε σεῖς οἱ τρεῖς ἡ τέσσαρες ἄνθρωποι πού ἐφροντίζατε διὰ τὸν πόλεμον καὶ ἤμουν ἥσυχος, καὶ ἅμα ἤρχοντο εἰδήσεις ἀμφίβολοι ἐγὼ ἐκοιμώμουν ἥσυχος, διότι ἤξευρα σᾶς ἐκεῖ· λοιπὸν αὐτὸ θέλωμεν νὰ φτιάσωμεν πάλιν. Οἱ ἄλλοι ἐσιώπων. Ἐγὼ ἐπέμεινα: Θέλετε νὰ ἀναθέσετε τὴν διοίκησιν τοῦ στρατοῦ εἰς τὸν Βασιλέα; Τότε ὁ κ. Γούναρης μοῦ ἀπήντησε: Ἐ!

μάλιστα. Θέλομεν νά τήν ἀναθέσωμεν εἰς τόν Βασιλέα. Εἶναι πόλεμος. Εἶναι διάφορα μέτωπα, εἶναι διάφοροι στρατοί. Εἰς πρέπει νά εἶναι ὁ Ἀρχιστράτηγος καί αὐτός πρέπει νά εἶναι ὁ Βασιλεὺς. Καί ἀνέπτυξε τό ἴδιο θέμα εἰς διαφόρους τόνους. Ἀπήντησα: Μέ συγχωρεῖτε. Τό μέτωπον εἶναι ἓν, τό τῆς Μ. Ἀσίας. Τά ἄλλα δέν εἶναι μέτωπα, εἶναι ἀπλή φύλαξις τῶν συνόρων. Ὅλα τ' ἄλλα πού ἀναφέρετε εἶναι ἡ ζώνη τοῦ ἐσωτερικοῦ. Ὁ Βασιλεὺς θά διευθύνῃ αὐτάς τὰς ἐπιχειρήσεις εἰς Μ. Ἀσίαν, ὑπάρχοντος τοῦ Παπούλα καί τοῦ Ἐπιτελείου του; Ὑπῆρξε μία στιγμή δισταγμοῦ. Τότε ὁ κ. Ἐξαδάκηνλος, οὐδενός τῶν ἄλλων ἀντιλέγοντος, μοῦ εἶπε: Ὅχι, τά τοῦ Μικρασιατικοῦ μετώπου θά τὰ διευθύνῃ ὁ κ. Παπούλας. Ὁ Βασιλεὺς θά ἔχῃ μίαν γενικὴν ἐποπτεῖαν ἐπὶ ὅλων. Ἀπήντησα: Δέν ἐννοῶ τότε τί θά κάμῃ ὁ Βασιλεὺς. Ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης μοῦ λέγει: Μά μόνον αἱ ἐπιχειρήσεις ἐν Μ. Ἀσίᾳ εἶναι; Εἶναι ἀπειρα ἄλλα ζητήματα. Εἶναι ἡ στρατολογία, εἶναι ἡ ἐπιστράτευσις, οἱ ἐφοδιασμοί μας, ὁ ὅπλισμός τοῦ στρατοῦ, ἡ διανομή τῶν στρατευμάτων καί τόσα καί τόσα ἄλλα. Ποῖος θά τὰ κάμῃ αὐτά; Βεβαίως, προσέθεσεν ὁ κ. Θεοτόκης, εἶναι πλῆθος τὰ ζητήματα πού παρουσιάζονται καθ' ἡμέραν ποῖος θά τὰ διευθύνῃ; Τότε ἐξαφθεῖς κάπως, καί μέ ἐντονον ὕφος ἀποτεινόμενος εἰς τόν κ. Θεοτόκην, τοῦ λέγω: Σὺ, κ. Θεοτόκη, θά τὰ διευθύνῃς. Σὺ, ὁ Ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, δι' αὐτό ὑπάρχει ὁ Ὑπουργός. Τότε καί ἐκεῖνος, νευρικός κάπως, μοῦ λέγει: Ἐγὼ δέν ἡξεύρω τίποτε ἀπὸ αὐτά τὰ πράγματα. Πῶς θά λύσω ζητήματα πού δέν ἔχω ἰδέαν; Ἐχω ἀνάγκην νά ἐρωτῶ κάποιον πού νά ἡξεύρῃ. Δι' αὐτό θέλω τό Στρατηγεῖον νά τό ἐρωτῶ, νά μέ συμβουλευῇ, νά μοῦ λέγῃ τί πρέπει νά κάνω. Τοῦ λέγω: Ἀλλά τό Στρατηγεῖον δέν θά μεταβιβάξῃ παρὰ τὰς γνώμας τοῦ Βασιλέως, ὥστε σεῖς θά κάμετε ὅ,τι σᾶς συμβουλευεῖ ὁ

Βασιλεύς; Μοῦ ἀπαντᾷ: Μά βέβαια, ὅτι μέ συμβουλεύει ὁ Βασιλεύς διὰ τοῦ Στρατηγείου. Τί ἄλλο θέλεις νά κάμω; Τοῦ λέγω, ἡσυχος πλέον: Ὡστε ὁ Βασιλεύς ἀντί νά ἔχη ὑπεύθυνον σύμβουλον τόν Ὑπουργόν τῶν Στρατιωτικῶν, θά μεταβληθῇ αὐτός εἰς ὑπεύθυνον, φυσικά, σύμβουλον τοῦ ὑπουργοῦ του! Λαμπρά! Ὡραία! Ὡστε περί αὐτοῦ πρόκειται: Πῶς νά μετατοπισθοῦν αἱ εὐθῆναι εἰς τοὺς ὧμους τοῦ Βασιλέως. Καί, ὠργισμένος, προσθέτω: Μά δέν ἐννοεῖς, Θεοτόκη, ὅτι ὁ ὑπουργός εἶναι ὁ ὑπεύθυνος; Δέν ἐννοεῖς ὅτι δέν ὑπάρχει διὰ τόν ὑπουργόν δικαιολογία ὅτι δέν ἤξευρε τί ἔπρεπε νά κάμῃ; Ὁφείλει, ὀφείλει ὁ ὑπουργός νά ἡξεύρῃ. Ὁ Ὑπουργός τῶν Στρατιωτικῶν ὀφείλει νά γνωρίζῃ νά διευθύνῃ ὅλα τὰ ἀφορῶντα εἰς τόν στρατόν ζητήματα. Δύναται νά συμβουλευῇ τήν ὑπηρεσίαν του. Ἀλλά πρέπει νά εἶναι εἰς κατάστασιν αὐτός νά ἐλέγξῃ τὰς συμβουλὰς, νά γνωρίζῃ αὐτός τί εἶναι ὀρθόν καί τί δέν εἶναι, τί πρέπει νά κάμῃ καί τί δέν πρέπει. Αὐτός πρέπει νά καλύπτῃ τόν Βασιλέα καί ὄχι νά καλύπτεται ὀπισθεν τοῦ Βασιλέως. Μοῦ ἤρχετο στά χεῖλη νά τοῦ εἰπῶ: Ἀφοῦ δέν αἰσθάνεσαι εἰς θέσιν νά διευθύνῃς τόν στρατόν, τότε φύγε ἀπό ὑπουργός. Ἀλλά τότε ἦτο ὥσάν νά τοῦ ἔλεγα: Θέλω ἐγὼ νά γίνω Ὑπουργός, καί δέν ἤθελα νά τό εἰπῶ. Διότι ἐγνώριζα ὅτι ὁ Γούναρης τό ἀπέκρουε καί δέν τό παρεδέχετο. Καί ἤξευρα καί τοὺς λόγους, καί ἐπὶ πλέον δέν ἤθελα νά φανῶ, ὅτι ἐπιδιώκω νά γίνω Ὑπουργός καί δι' αὐτό ἀρνοῦμαι οἰανδήποτε ἄλλην ὑπηρεσίαν. Ἀλλά θέλων νά τόν προκαλέσω νά τό προτείνῃ αὐτός, προσέθεσα ἐν ἐξῆψει: Δέν ἡμπορεῖ ὁ Ὑπουργός νά μεταβιβάσῃ εἰς οὐδένα τὰς εὐθῆνας του. Δέν ἐπιτρέπεται θεσμός, τοῦ ὁποίου σκοπός εἶναι νά ἀπαλλάξῃ τόν Ὑπουργόν ἀπὸ τοῦ νά διευθύνῃ πράγματι τὰ τοῦ στρατοῦ καί νά μεταθέτῃ τό ὑπουργικόν ἔργον εἰς χεῖρας ἄλλων προσώπων, εἴτε τοῦ Βασιλέως εἴτε

ἄλλου, πρό πάντων τοῦ Βασιλέως. Ἐγὼ οὐδέποτε θά δεχθῶ νά μετάσχῳ ὑπηρεσίας ὑπὸ τοιούτους ὁρους. Καί ἐτι μᾶλλον ἐξαπτόμενος ἔλεγα: Ὁ Ὑπουργός εἶναι πράγματι διοικῶν τόν ὅλον στρατόν καί δι' αὐτό ὀφείλει νά γνωρίζῃ νά διεξάγῃ αὐτό τό ἔργον. Δέν ἐπιτρέπεται νά μή τό γνωρίζῃ ὁ Ὑπουργός. Πρέπει νά εἶναι εἰς θέσιν αὐτός νά διευθύνῃ ὅλας τὰς ὑπηρεσίας. Πᾶσα ἄλλη λύσις εἶναι καί ἐκτός τοῦ Πολιτεύματος καί ἐκτός τῆς ἀληθείας καί ἐκτός τοῦ συμφέροντος τοῦ Ἑθνους.

Οὐδεμία ἀπάντησις σιωπῇ ἐπηκολούθησε.

Ἐξηκολούθησα ὀρθίος: Προσέτι σᾶς λέγω, ὅτι ὁ Βασιλεὺς δέν εἶναι εἰς θέσιν νά διεξαγάγῃ αὐτό τό ἔργον. Δέν δύναται νά ἐξασκήσῃ αὐτήν τήν διοίκησιν. Ποίος πράγματι θά τήν ἐξασκῇ; Ὁ ἀρχηγός τοῦ Ἐπιτελείου του, ἀλλ' ὄχι ἀνοικτά, ἐνώπιον τοῦ Ἑθνους, ὄχι ὑπευθύνως, ἀλλά κρυπτόμενος ὀπισθεντοῦ Βασιλέως, ἄγων καί φέρων τόν βασιλέα, καί δι' αὐτοῦ ἐπιβαλλόμενος, καί ἄγων καί φέρων τόν Ὑπουργόν. Καί πῶς θά ἐξασκῇ τό ἔργον του; Πῶς θά τό ἐξασκῇ, στερούμενος ὅλου τοῦ ὀγκώδους καί πολυπλόκου μηχανισμοῦ, οἷον τό Ὑπουργεῖον; Ἡ θά τὰ κάμη θάλασσα, ἢ θά διευθύνῃ αὐτός ὁ ἴδιος τὰς ὑπηρεσίας τοῦ Ὑπουργείου, αἱ ὁποῖαι ἀπ' αὐτόν θά λαμβάνουν ὁδηγίας καί διαταγὰς. Καί θά εἶναι ἀνεύθυνος! Διότι οὔτε ἀπέναντι τοῦ Ἑθνους θά εἶναι ὑπεύθυνος, διότι τόν καλύπτει ὁ Ὑπουργός, οὔτε ἀπέναντι τοῦ Ὑπουργοῦ, διότι θά τόν καλύπτῃ ὁ Βασιλεὺς! Λησμονεῖτε τό 1897; Λησμονεῖτε τόν Σαπουντζάκην;

Σιωπῇ.

Μά δι' ὄνομα τοῦ θεοῦ, ἐξηκολούθησα, δέν ἐννοεῖτε τί ὀλεθρία σύγχυσις εὐθυνῶν θά ἐπακολουθήσῃ; Καί ἐπιμένω εἰς τὰς εὐθύνας. Διότι ἄνευ εὐθύνῃς δέν ὑπάρχει διοίκησις. Πολύ διαφορετικά διοικεῖ ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος γνωρίζει, ὅτι ὅ,τι κάμνει βαρύνει ἄλλον, ἀπ'

ἐκεῖνον ὁ ὁποῖος ἔχει πράγματι ὅλας τὰς εὐθύνas τῶν ἔργων του. Δι' αὐτό σᾶς ἐπαναλαμβάνω ἀφήσατε τὰ στρατηγεῖα καὶ τὰ ἐπιτελεῖα. Ὁ Ὑπουργός τῶν Στρατιωτικῶν θά ἀναλάβῃ τό καθ'αυτὸν ἔργον του μέ ὅλας τὰς συμπαρομαρτούσας εὐθύνas. Πρέπει νά εἶναι εἰς θέσιν νά τό διεξαγάγῃ.

Εἰς μάτην ἀνέμενον τήν φυσικὴν ἀπάντησιν: Λοιπόν, ἀναλαμβάνεις ἐσύ νά γίνῃς Ὑπουργός;

Ἀντί τούτου ὁ κ. Γούναρης μοῦ εἶπε: Δέν πρόκειται περὶ Ὑπουργοῦ καὶ τοῦ ἔργου του. Νομίζεις, ὅτι δέν τὰ γνωρίζομεν καὶ ἡμεῖς αὐτά; Ἐδῶ πρόκειται περὶ τῆς κοινῆς γνώμης, περὶ τοῦ κοινοῦ πόθου. Ὁ κόσμος βρῖσκεται ἐν ἀγωνίᾳ καὶ θέλει τὸν Βασιλέα ἐπὶ κεφαλῇς. Θέλει τό Ἐπιτελεῖον. Καὶ ὁ Βασιλεὺς πρέπει νά τεθῇ ἐπὶ κεφαλῇς, ἐν ἀνάγκῃ πρέπει καὶ νά θυσιασθῇ ὁ Βασιλεὺς ὑπὲρ τοῦ ἔθνους. Καὶ πρέπει νά γίνῃ τό Ἐπιτελεῖον. Πρέπει νά ἐκτελέσωμεν τὸν κοινόν πόθον.

Τὸν διέκοψα: Μά διατί δέν θέλετε νά φωτίσητε τήν κοινήν γνώμην; Διότι κάθε ἡμέραν κοπανοῦν αἱ ἐφημερίδες, αἱ κυβερνητικαὶ ιδίως, ὅτι ὁ Βασιλεὺς θά ἀναλάβῃ τήν ἀρχηγίαν τοῦ στρατοῦ. Εἰπῆτε εἰς τὸν κόσμον τήν ἀλήθειαν, εἰπῆτε εἰς τὸν κόσμον καθαρὰ: Ἡμεῖς εἴμεθα Κυβέρνησις, ἡμεῖς διοικοῦμεν, ἡμεῖς ἔχομεν τὰς εὐθύνas καὶ εἴμεθα εἰς θέσιν νά τὰ βγάλωμεν πέρα. Ὅμιλήσατε μετὰ θάρρους, μετὰ σθένους.

Ὁ κ. Γούναρης μέ διέκοψε: Τέλος πάντων ἡμεῖς εἴμεθα Κυβέρνησις καὶ κρίνομεν ἀναγκαῖον τὸν θεσμόν αὐτόν. Ἐχομεν ἀποφασίσει νά ἀνασυστήσωμεν τό παλαιόν Ἐπιτελεῖον. Δέν πρόκειται νά συζητήσωμεν ἂν εἶναι συμφέρον ἢ ὄχι. Πρόκειται νά μᾶς εἰπῇς ἂν δέχῃσαι νά συμμετάσχῃς. Εἶπες, ὅτι ὑπὸ τὸν κ. Δούσαντην δέν ἡμπορεῖς νά ὑπηρετήσης. Λοιπόν τώρα πρόκειται νά εἰπῇς ἂν δέχῃσαι. σὺ νά γίνῃς ἀρχηγός.

Ἀλήντησα, ὅτι, μετὰ τὰ ὅσα εἶπα κατὰ τοῦ θεσμοῦ,

δέν δέχομαι.

Τότε καί οἱ τέσσαρες προσεπάθησαν διά παρακλήσεων νά μεταβάλουν τήν ἀπόφασίν μου, ἐπικαλούμενοι τήν δύσκολον θέσιν εἰς τήν ὁποίαν εὕρισκεται τό Κράτος.

Τούς ἀπήντησα, ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἡδύνατο νά ἐξέλθῃ τῆς δυσκόλου θέσεως κατὰ τόν τρόπον τόν ὁποῖον προηγουμένως ἐξέθεσα.

Τότε ὁ κ. Γούναρης μοῦ εἶπε: Πολύ καλά, σὺ δέν θέλεις. Τουλάχιστον ἡμπορεῖς νά μᾶς συμβουλευσῇς ποῖον νά θέσωμεν ἀρχηγόν.

Ἀπήντησα, ὅτι τόν κ. Δούσμανην θεωρῶ ἀκατάλληλον, διότι καί εἰς τό παρελθόν οὐδέποτε ὑπῆρξεν αὐτός ὁ πραγματικός ἀρχηγός τοῦ Ἐπιτελείου, ἀλλά ἐξεμεταλλεύθη τούς ὑπ' αὐτόν. Ὡς ἐκ τούτου ὁ χαρακτήρ του δέν εἶναι εἰς τό ὕψος τῆς θέσεως. Τούς προέτεινα μετὰ θέρμης νά διορίσουν τόν κ. Στρατηγόν.

Ἐπανήλθον ὅλοι των εἰς τήν ιδέαν ὅτι ἔπρεπε νά ἀναλάβω ἐγώ. Ὁ δέ κ. Θεοτόκης μοί λέγει: Ἴδού λοιπόν, εἴμεθα ἐδῶ τέσσαρες ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι σέ ἱκετεύομεν καί σὺ ἀρνείσαι;

Ἀρνούμαι, ἀπήντησα. Τότε αὐτός ἔκαμε πρὸς τοὺς ἄλλους χειρονομίαν, ὅτι ἦτο περιττόν νά ἐξακολουθῇσιν.

Ἐν τούτοις ἐπέμειναν ἰδίως ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης ἐντονώτερον.

Ἠρώτησα τότε τόν κ. Πρωτοπαπαδάκην: Διατί ἐπιμένουν τόσο πολὺ εἰς τό νά συμμετάσχῃ ἐγώ εἰς τό Ἐπιτελεῖον; Ὁ κ. Γούναρης ἀπήντησε: Διότι ἡ κοινὴ γνώμη εἶναι ἀνήσυχος καί ὁ διορισμός σου θά τὴν καθυσχύσῃ.

Ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης προσέθεσε: Δέν φαντάζεσαι πόσον θά ἡσυχάσῃ ὁ κόσμος ἅμα μάθῃ ὅτι εἶσαι σὺ ὁ ἀρχηγός τοῦ Ἐπιτελείου.

Ἡρώτησα: Διατί ἀνησυχεῖ ὁ κόσμος; Τί φοβεῖται;

Ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης ἀπήντησε: Ὁ κόσμος φοβεῖται, ὅτι θά χάσωμεν τὴν ἐκστρατείαν, ὅτι δέν δυνάμεθα στρατιωτικῶς νά νικήσωμεν. Ἄν παραλάβης σύ, θά ἐπανέλθῃ ἡ πεποίθησίς του εἰς τὴν νίκην.

Ἀπήντησα: Ὡστε, ἐγὼ παραλαμβάνων, εἶναι ὥς νά λέγω εἰς τοὺς Ἑλληνας: μείνατε ἡσυχοὶ θά νικήσωμεν, ἀφοῦ ἐγὼ εἶμαι ἐδῶ καὶ σᾶς τό διαβεβαιῶ, ἡμπορεῖτε νά εἰσθε καὶ σεῖς βέβαιοι.

Βέβαια, μοῦ ἀπήντησαν ὅλοι.

Τότε, ἀπήντησα, εἶναι ὥς νά μοῦ ζητῇτε νά ἐξαπατήσω τόν κόσμον. Διότι ἐγὼ γνωρίζω, ὅτι στρατιωτικῶς δέν δυνάμεθα νά ἐπιτύχωμεν τοῦ σκοποῦ μας.

Ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης μοῦ λέγει: Μάλιστα, ἔστω νά ἐξαπατήσωμεν τόν κόσμον, ἐν ἀνάγκῃ καὶ αὐτό νά γίνῃ.

Ἀπήντησα πρὸς αὐτόν: Μά ἐγὼ δέν ἐννοῶ ἐπ' οὐδενί λόγῳ νά ἐξαπατήσω τοὺς Ἑλληνας. Ἐγὼ εἶμαι τῆς ἀρχῆς, ὅτι πάντοτε πρέπει νά λέγεται εἰς τόν λαόν ἡ ἀλήθεια. Θεωρῶ δέ τόν ἐλληνικόν λαόν ἀρκετὰ ἀνδρωμένον, ὥστε νά ἔχῃ τό θάρρος νά ἀκούῃ τὴν ἀλήθειαν.

Ἄλλωστε, προσέθεσα, μὴ λησμονῆτε, ὅτι ἐγὼ ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ἐξεφράσθην ἐναντίον τῆς πολεμικῆς πολιτικῆς ἐν Μ. Ἀσίᾳ. Τότε δι' αὐτόν τόν λόγον ἦλθον εἰς ρῆξιν μέ τόν κ. Βενιζέλον. Καί ἡμουν ἐν ὑπηρεσίᾳ. Ἦδη εἶμαι ἀπόστρατος καὶ πρέπει νά δεχθῶ νά ἐπανέλθω εἰς ὑπηρεσίαν, ἵνα δι' αὐτοῦ βεβαιώσω τόν ἐλληνικόν λαόν, ὅτι ἔχω πεποίθησιν, ὅτι δύναται νά γίνῃ ἐκεῖνο, διὰ τό ὅποιον ἄλλοτε εἶχα τὴν ἐναντίον πεποίθησιν, ἐνῶ πράγματι καὶ τώρα πιστεύω, ὅτι δέν δύναται νά ἀχθῇ εἰς πέρας; Μά τί εἰδους ἄνθρωπος θά ἡμουν τότε;

Ὁ κ. Θεοτόκης λέγει: Μά διατί φρονεῖς, ὅτι διὰ τοῦ πολέμου δέν δυνάμεθα νά φέρωμεν εἰς πέρας τὴν ἐν Μ.

Ἀσία πολιτικὴν μας;

Ἀπὴντησα: Διότι πράγματι ζητεῖτε τὴν κατάκτησιν ἐν Μ. Ἀσίᾳ καὶ χωρὶς νὰ προετοιμάσητε αὐτὴν διὰ τῆς ἐξελληνίσσεως τῆς χώρας. Κατὰ τὸ φαινόμενον μόνον πρόκειται περὶ τῆς Συνθήκης τῶν Σεβρῶν. Πράγματι, πρόκειται περὶ διαλύσεως τῆς Τουρκίας καὶ ἐγκαθιδρύσεως τοῦ κράτους μας ἐπὶ τῶν χωρῶν της. Ἀλλὰ καὶ ἂν μόνον περὶ Συνθήκης τῶν Σεβρῶν ἐπρόκειτο, ἀκόμη καὶ εἰς τὴν περὶ τὴν Σμύρνην χώραν εἴμεθα ἐθνολογικῶς μειονότης. Εἰς δὲ τὸ ἐσωτερικόν τῆς Μ. Ἀσίας ὀλίγιστον πληθυσμὸν ἰδικόν μας ἔχομεν. Οἱ δὲ Τούρκοι αἰσθάνονται τί ζητοῦμεν. Ἐὰν ἐστεροῦντο ἐθνικοῦ αἰσθήματος, ἴσως τοιαύτη πολιτικὴ νὰ ἦτο δυνατὴ. Ἀλλ' ἀπέδειξαν, ὅτι ἔχουν ὄχι θρησκευτικόν, ἀλλὰ ἐθνικόν αἶσθημα. Καὶ ἐννοοῦν νὰ παλαίσουν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας των, ἀκριβῶς διὰ τὰ αὐτὰ πράγματα, ὑπὲρ τῶν ὁποίων ἠγωνίσθημεν καὶ ἡμεῖς κατ' αὐτῶν. Αἰσθάνονται, ὅτι ἡ Μ. Ἀσία εἶναι ἡ πατρίς των, καὶ ὅτι ἡμεῖς εἴμεθα ἐπιδρομεῖς. Δι' αὐτούς, διὰ τὸ αἶσθημά των, τὰ ἱστορικά δικαιώματα ἐπὶ τῶν ὁποίων βασιζόμεθα δέν ἔχουν ἐπιρροήν. Ἄλλο πρᾶγμα ἂν ἔχουν δίκαιον ἢ ἀδικον. Πρόκειται περὶ τοῦ πῶς αἰσθάνονται.

Λοιπόν, δέν ἔχομεν νὰ κάμωμεν μέ τόν Κεμάλ, μέ ἓνα κόμμα. Ἐχομεν νὰ κάμωμεν μέ ὁλόκληρον τόν τουρκικόν λαόν. Ἐνα κόμμα ἢ ἤττα θά τὸ ἐρριπτεν ἐκ τῆς ἐξουσίας, καὶ θά ἡδυνάμεθα νὰ εὐρωμεν ἓνα ἄλλο κόμμα διατεθειμένον εἰς τὰς παραχωρήσεις πού ζητοῦμεν. Ἀλλὰ ἓναν λαόν ἀγωνιζόμενον ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεώς του; Αὐτός θά εὖρη πάντοτε ἀνθρώπους νὰ τόν ὀδηγήσουν. Τὴν ἀπώλειαν τῆς Σμύρνης καὶ τῆς ἐνδοχώρας αἰσθάνονται ὥς καίριαν ἐθνικὴν ἀπώλειαν καὶ ἀρχὴν διαλύσεως τῆς πατρίδος των.

Ὑπὸ τοιούτους ὁρους ὑποθέσωμεν, ὅτι ἐκερδίζαμεν

τὴν μάχην περὶ τὸ Ἑσκή Σεχέρ. Θά καμφθῇ δι' αὐτό ἡ θέλησις τῶν Τούρκων καὶ θά ὑπογράψουν εἰρήνην ὡς τὴν θέλομεν; Ὅχι, βέβαια. Θά εξακολουθήσουν ἀπηλπισμένοι τὸν ἀγῶνα, θά ἀμυνθοῦν πρὸ τῆς Ἀγκύρας. Θά τοὺς καταδιώξωμεν ἐκεῖ; Μὲ πόσας δυνάμεις θά φθάσωμεν πρὸ τῆς Ἀγκύρας; Κατὰ τὴν μάχην τοῦ Ἑσκή Σεχέρ - Ἀφιόν Καρά Χισάρ, ἐκ τῶν 8 Ἑλληνικῶν μεραρχιῶν, μόνον 5 ἔλαβον μέρος εἰς τὸν ἀγῶνα, αἱ τρεῖς ἄλλαι ἐφύλαττον πλευρά, νῶτα καὶ συγκοινωνίας, ἐνεκα τῆς ἐχθρικότητος τοῦ πληθυσμοῦ. Ἐάν προχωρήσωμεν πρὸς τὴν Ἀγκυραν, ἐκ τῶν 5 δέν θά μείνουν 2 καθ' ὁδὸν πρὸς φύλαξιν; Καταντὰ λοιπόν νά φθάσωμεν εἰς Ἀγκυραν μέ τὸ $1/3$ τῶν δυνάμεών μας. Ἀφήνω τὰς δυσκολίας τροφῆς καὶ ἀνεφοδιασμοῦ. Καὶ ἂν ἐπὶ τοιούτοις ὁροις ἡθέλομεν καταλάβει τὴν Ἀγκυραν, θά ἐπροχωροῦμεν παρὰ πέρα; Τί δέ θά ἐγίνετο ἂν ὁ ἐχθρὸς ἔμενε ἀνένδοτος; Θά ἐμένομεν κατέχοντες διαρκῶς τὴν μέχρις Ἀγκύρας χώραν, ἐπιστρατευμένοι, ἀντιμετωπίζοντες τὰς πάντοτε ἐχθρικάς ἐνεργείας;

Ἐνθυμηθῆτε, ὅτι ἡ Ἰσπανία ὑπῆρξεν ὁ τάφος ἐνός ἐκ τῶν καλλιτέρων στρατιῶν τοῦ Ναπολέοντος.

Αὐτὰ εἶπον, διακοπτόμενος ὑπὸ τῶν στυνομλητῶν μου, ἵνα ζητήσῃ πληροφορίας ἢ πληρεστεράς ἐξηγήσεις. Ὅλοι ὁμῶς συνεφώνουν εἰς τὸ ἀδιέξοδον.

Ἐξηκολούθησα: Ὑποθέσατε, ὅτι ἔχομεν μεγίστας δυνάμεις καὶ καταλαμβάνομεν ὅλην τὴν Μ. Ἀσίαν. Τί θά γίνῃ ἔπειτα, θά μείνωμεν κατέχοντες τὴν χώραν ἕως ὅτου εὐρεθῶσι Τούρκοι ὑπογράφοντες τὴν Συνθήκην τῶν Σεβρῶν ἢ θά κατέχωμεν τὴν χώραν ἐπ' ἀόριστον;

Ὑποθέσατε, ὅτι εὐρίσκονται τότε Τούρκοι ὑπογράφοντες τὴν Συνθήκην τῶν Σεβρῶν. Ὑποθέσατε καὶ καλλίτερον, ὅτι μέ μίαν νικηφόρον μάχην πρὸ τοῦ Ἑσκή Σεχέρ ὁ ἴδιος ὁ Κεμάλ ὑπογράφει τὴν Συνθήκην τῶν

Σεβρών. Ἡ θά ζητήσετε περισσότερα;

Ὅχι, ὄχι, ἀπήντησαν ὅλοι.

Λοιπόν, τί θά κάμωμεν μέ τήν ὑπογραφήν; Θά ἐκκενώσωμεν τήν χώραν, πλήν τοῦ ἀποκτηθέντος περί τήν Σμύρνην τμήματος.

Βέβαια, ἀπήντησαν.

Καί ἔπειτα τί θά κάμωμεν; Θά ἀποστρατεύσωμεν καί ἀφήσωμεν εἰς τήν Σμύρνην καί περίχωρα ἐνισχυμένας φρουράς;

Βεβαίως, ἀπήντησαν.

Καί τότε, ἐξηκολούθησα, τί θά γίνῃ ἐάν μετά τινας μῆνας, μετά τινας ἐβδομάδας μᾶς ἔρχωνται εἰς Ἀθήνας εἰδήσεις περί ἐξεγέρσεως τῶν Τούρκων εἰς τήν ἔξω τῆς γραμμῆς μας χώραν, συγκεντρώσεως ὁμάδων, ἐξάψεως τῶν πνευμάτων, ἐμφανίσεως νέων ἀρχηγῶν κηρυττόντων τήν ἀνάγκην πολέμου; Διότι ὁ πόθος τῆς ἐκδιώξεώς μας δέν θά σβῇ ποτέ εἰς τά σιῆθη τῶν Τούρκων. Θά κάμωμεν τότε νέαν ἐπιστράτευσιν;

Σιωπή ἐπηκολούθησεν.

Βλέπετε, λοιπόν, εἶπον ποῦ μᾶς ἄγει ἡ πολιτική σας. Εἶναι πολιτική κατακτήσεως λαοῦ μὴ ἐννοοῦντος νά ὑποστῇ τήν κατάκτησιν, κατακτήσεως τήν ὁποίαν δέν κατέστησεν εἰσέτι ὥριμον ἡ εἰσδυσις τοῦ πολιτισμοῦ μας, τῆς ἐπαρροῆς μας, τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὡς εἰς τήν ἀρχαιότητα.

Δέν εἶναι πολιτική μας, μοῦ λέγει ὁ κ. Γούναρης. Δέν ἦτο ποτέ πολιτική μας. Ὁ Βενιζέλος μᾶς ἔφερεν ἐκεῖ. Τόν πόλεμον τόν εὗρομεν.

Ἡμπορούσατε νά συμβιβασθῇτε, ἀπήντησα.

Προσεπάθησα, μοῦ ἀπήντησε. Λοιπόν, εἰς τό Λονδίον, κατόπιν συνεννοήσεως μέ τόν Λούδ Τζώρτζ, ἐδέχθην νά κάμω μεγάλας παραχωρήσεις εἰς τό ζήτημα τῆς Σμύρνης. Τό ἐπεδίωξα, διὰ νά κλείσωμεν τήν ἐκστρατείαν καί νά τελειώνωμεν. Καί εἶχε μεσολαβήσει ὁ

Ἰνδός Ἀγκά-Χάν. Αἴφνης, οἱ Τοῦρκοι μετέβαλον γνώμην καὶ δὲν ἐδέχθησαν τίποτε. Τί νὰ κάμω τότε;

Νὰ μὴν ἐπιτεθῇτε, ἀπήντησα. Ὁ στρατός ἄλλωστε δὲν ἦτο ἑτοιμος. Ἀπὸ τοῦ Νοεμβρίου οὐδεμία εἶχε γίνει προπαρασκευή. Ἀλλὰ καὶ ἑτοιμος ἂν ἦτο, πάλιν ἔπρεπε νὰ ἀποφύγωμεν τὸ νὰ χάνωμεν περισσότερον εἰς τὸ πολεμικὸν ἀδιέξοδον.

Τὸ γνωρίζω, ἀπήντησε ὁ κ. Γούναρης. Καὶ ὁμολογῶ, ὅτι ἐγελάσθηκα. Ἡπατήθην ἀπὸ τὰς διαβεβαιώσεις τῶν στρατιωτικῶν, ὅτι ἡ ἐπίθεσις θὰ ἦτο ἀσφαλῶς νικηφόρος καὶ ἡ ἐκστρατεία βραχεῖα. Πεισθεῖς εἰς τὰς διαβεβαιώσεις των, ἐβεβαίωσα καὶ ἐγὼ τοὺς Ἄγγλους περὶ τοῦ ἀσφαλοῦς καὶ ἐπιτυχοῦς τῆς ἐκστρατείας.

Τουλάχιστον ἄς μὴν ἐσπεύδατε, εἶπον. Δὲν ἦτο δυνατόν νὰ περιμένετε νὰ ἐπανέλθῃτε πρῶτα;

Ὁ Παπούλας ἐπέμενε, μοὶ ἀπήντησε ζοηρῶς. Μετὰ ἐπιμονῆς ἐξήτει τὴν ἄδειαν νὰ ἐπιτεθῇ τὸ ταχύτερον. Διότι ἄλλως θὰ ἐνισχύετο ὁ Κεμάλ ἐκ Κιλικίας. Τί ἤθελες λοιπὸν νὰ κάμω;

Καὶ τί θὰ ἐγίνετο ἂν δὲν ἐπιτιθέμεθα; ἐρωτᾷ ὁ Πρωτοπαπαδάκης. Τί θὰ ἐκάμαμεν;

Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἴσως καὶ τώρα θὰ ἦτο καλλίτερον νὰ κάμωμεν. Νὰ ἀποσυρθῶμεν περίπου εἰς τὰ σύνορα τῆς Συνθήκης τῶν Σεβρῶν, νὰ τὰ ὀχυρώσωμεν καλά καὶ νὰ διατεθῶμεν ἀμυντικῶς. Ἀντὶ δέ νὰ σπάζωμεν τὸ κεφάλι μας εἰς τὰς ὀχυρώσεις τοῦ Κεμάλ, νὰ τὸν ἀφήσωμεν νὰ σπᾷσῃ αὐτός τὰ μούτρα του εἰς τὰς ἰδικὰς μας. Ἐννοεῖται, νὰ καλύψωμεν συγχρόνως τὰ στενά χάριν τῶν Ἄγγλων, ἂν οἱ Ἄγγλοι μᾶς παρέχουν τὰ πρὸς τοῦτο μέσα καὶ τὴν βοήθειαν πού χρειάζεται. Ἐτοί δὲν θὰ χρειάζομεθα δυνάμεις μεγάλας οὔτε ἔξοδα πολλὰ οὔτε θὰ παρασυρόμεθα εἰς ἀτέρμονα κατακτητικὸν πόλεμον.

Μοῦ λέγει ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης: Ναι, ἀλλὰ οἱ στρα-

τιωτικοί μᾶς λέγουν, ὅτι διὰ τοιοῦτον ἀμυντικόν πόλεμον χρειάζομεθα 17 μεραρχίας.

Δι' ὄνομα τοῦ Θεοῦ, ἀνέκραξα. Διὰ τοιοῦτον ἀμυντικόν πόλεμον χρειάζομεθα 17 μεραρχίας καί χρειάζομεθα μόνον 5 διὰ τὸν ἐπιθετικόν; Μά τί τρόποι τοῦ σκέπτεσθαι εἶναι αὐτοί;

Ἐπειτα εἶναι ἄλλο ζήτημα, λέγει ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης. Ποῖος θὰ ἦτο ὁ σκοπὸς τοῦ ἀμυντικοῦ πολέμου; Νά εὐρωμεν βέβαια τρόπον συμβιβασμοῦ.

Βεβαίως, ἀπήντησα.

Δηλαδή, ἐξηκολούθησε, νά παραιτηθῶμεν τῶν ἀξιωσέων μας ἐπὶ τῆς Σμύρνης; Ν' ἀποσυρθῶμεν τῆς Μ. Ἀσίας; Διότι ἄλλο πράγμα οἱ Τούρκοι δέν θὰ ἐδέχοντο.

Βεβαίως, ἀπήντησα. Νά παραιτηθῶμεν τῆς στρατιωτικῆς κατοχῆς τῆς Σμύρνης, καί, φυσικά, τῆς κυριαρχίας μας ἐκεῖ. Ἀλλά νά δημιουργήσωμεν ἐκεῖ καθεστὼς αὐτόνομον, τό ὁποῖο νά ἐξασφαλίξῃ τὴν ἐλευθέραν ἀνάπτυξιν καί βαθμηδὸν ἐπικράτησιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Αὐτὴ θὰ ἦτο ἡ ὀρθὴ πολιτικὴ ἀπέναντι τῆς Τουρκίας, ἡ φιλικὴ σύμπραξις.

Αὐτοὶ μᾶς σφάζουν, μοῦ λέγει ὁ Ἑξαδάκτυλος.

Μᾶς σφάζουν, ἀπήντησα, ἐφ' ὅσον ἐθέσαμεν ὡς προγραμμά μας τὴν κατάκτησιν τῶν ἐν Μ. Ἀσίᾳ. Ἀφ' οὗτου ἤξεύρουν, ὅτι τὴν φιλίαν μας δέν θὰ τὴν ἔχουν ποτέ, ὅτι τὴν ἐχθραν μας δέν τὴν μεταβάλλει τίποτε καί συνεπῶς τίποτε δέν ἔχουν νά κερδίσουν ἀπὸ ἡμᾶς. Βέβαια, αὐτὰ δέν δικαιολογοῦν τὰς σφαγὰς. Ἀλλὰ δέν σφάζομεν καί ἡμεῖς;

Σφάζομεν, μοῦ λέγει ὁ κ. Ἑξαδάκτυλος. Βέβαια, θέλομεν καί πρέπει νά τοὺς ἐξοντώσωμεν. Ὁ Τούρκος δέν ἐννοεῖ ἄλλοιῶς.

Λέγει ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης: Λάβε ὑπ' ὄψιν σου ὁμως, ὅτι, παραιτούμενοι τῆς Μ. Ἀσίας, θὰ ἐχάναμεν καί τὴν Θράκην.

Πῶς, ἀπήντησα, δέν τό ἐννοῶ αὐτό. Τήν Θράκην δυνάμεθα νά τήν κρατήσωμεν στρατιωτικῶς ἐπ' ἀπειρον μέ μικράς δυνάμεις.

Δέν πρόκειται περί αὐτοῦ, μοῦ ἀπαντᾷ. Θά ἐχάναμεν τήν Θράκην, διότι θά μᾶς ὑποχρέωνεν ἡ Ἀγγλία νά δώσωμεν καί τήν Θράκην. Ἡμεῖς, διά νά ἔχωμεν τήν Ἀγγλικήν ὑποστήριξιν εἰς τήν Θράκην, πρέπει νά εἶναι ἡ Ἀγγλία πεπεισμένη, ὅτι δυνάμεθα νά συντρίψωμεν τόν Κεμάλ καί νά ἐπιβάλωμεν τήν Συνθήκην τῶν Σεβρών.

Μάπως, ἀπήντησα ἀπορών, ἐγώ κατά τήν ἐποχήν πού ἐπροτάθη ἡ ἀποστολή τῶν ἐπιτροπῶν διά τήν ἐθνολογικήν ἐξέτασιν εἶχα τήν ἐντύπωσιν, ὅτι ὅπωςδῆποτε θά ἐκρατούσαμεν τήν Θράκην. Δέν ἔχει οὕτω; Ἡρώτησα τόν κ. Γούναρη. Ἐγώ τότε μάλιστα ἠπόρουν, διατί νά μὴν δεχθῶμεν τὰς ἐπιτροπὰς ταύτας καί νά ἀπαλλαγῶμεν τοῦ ὀλεθρίου αὐτοῦ πολέμου.

Ὅχι, ἀκριβῶς δέν εἶναι ἔτσι, μοῦ ἀπήντησε, βραδέως ὁμιλῶν, ὁ κ. Γούναρης. Οἱ Ἀγγλοι, αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἤθελαν νά ἀπορρίψωμεν τὰς ἐπιτροπὰς καί μᾶς τό διεμήνυσαν διά τοῦ ἰδιαίτερου προσώπου πού συνεννοοῦντο μαζί μας. Μᾶς ἔδωσαν μάλιστα καί τό κείμενον τῆς ἀπαντήσεως, καί μετὰ μικράν σιωπὴν προσέθεσεν: Καμμίαν ἐλπίδα δέν μᾶς ἔδωσαν, ὅτι θά ἔμενεν ἡ Θράκη ἐλληνική. Καί μάλιστα ὅλοι μᾶς ἐπειθαν, ὅτι οἱ Ἀγγλοι θά μᾶς ἐγκατέλειπαν εἰς τό ζήτημα τῆς Θράκης.

Ἀλλά δέν πρόκειται περί τῆς ἀκολουθητέας πολιτικῆς, προσέθεσεν ὁ κ. Γούναρης. Ἔστω ὅτι ἐκάμαμεν σφάλματα. Ἔστω, ὅτι ἐμπλέξαμεν. Σήμερον τί θά κάνωμεν; Πολιτικὴν δέν δυνάμεθα νά ἀλλάξωμεν, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νά ἐξακολουθήσωμεν τόν πόλεμον μέχρι τέλους, ἔστω καί ἂν κινδυνεύσωμεν νά καταστραφῶμεν. Ἄλλως οἱ Ἀγγλοι θά παύσουν νά μᾶς θεωροῦν

ὡς σοβαρόν Ἔθνος, ἅμα δέν εἴμεθα συνεπεῖς εἰς ὅτι ὑποσχόμεθα καί θά μᾶς ἐγκαταλείψουν καί θά ὑποστηρίξουν τήν Τουρκίαν. Πρέπει νά ἀποδείξωμεν ὅτι εἴμεθα Ἔθνος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου δύναται νά ὑπολογίξη μία Μεγάλη Δύναμις.

Διά νά ὑπολογίξη μία Μεγάλη Δύναμις ἐφ' ἡμῶν πρέπει πάντως νά μή καταστραφῶμεν, ἀπῆντησα. Πρέπει νά μετρώμεν τόν ἀγῶνα μας ἀναλόγως τῶν δυνάμεών μας.

Τώρα πρέπει νά νικήσωμεν, μοῦ λέγει ὁ κ. Γούναρης. Καί δι' αὐτό σέ θέλομεν. Νά μᾶς εἰπῇς τί πρέπει νά κάμωμεν.

Περί αὐτοῦ πρόκειται, ἀπῆντησα. Ὅτι δέν δυνάμεθα νά νικήσωμεν, δηλ. νά ἐπιβάλωμεν τήν θέλησίν μας εἰς τόν Κεμάλ, οἷτως ὥστε νά ἔχωμεν ἀσφαλῶς τά κτητήσόμενα. Διότι, ἂν πρόκειται νά τά χάσωμεν γρήγορα ἐν συνοδείᾳ μεγαλυτέρας καταστροφῆς, τότε αὐτό δέν λέγεται νίκη. Ζητοῦμεν νά κατορθώσωμεν ἔργον ἀνώτερον τῶν δυνάμεών μας. Καί λέγομεν ἅς εὑρεθῇ τρόπος νά γίνουν ἀνώτεραι αἱ δυνάμεις μας τοῦ ἔργου.

Καί ἕνα ἄλλο ἀκόμη, μοῦ λέγει ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης. Ἄν ἀποσυρθῶμεν τοῦ πολέμου τῆς Μ. Ἀσίας, ποία θά ἦτο ἡ ἐντύπωσις ἐν Ἑλλάδι; Δέν θά μᾶς συνεπάρη ἡ ὀργή τοῦ κόσμου; Δέν ἐννοῶ τήν Κυβέρνησιν, ἐννοῶ τό καθεστῶς. Φαντάζεσαι, ὅτι θά γλυτώσῃ ὁ Βασιλεὺς;

Ἀπῆντησα: Καί ποία θά εἶναι ἡ ἐντύπωσις, ἂν συντρίψωμεν τό Ἔθνος εἰς ἕνα ἐξαντλητικόν ἀτέρμονα πόλεμον; Εἶναι κακόν ὅταν ἕνα ἔθνος, ὑπολογίζον τὰς δυνάμεις του, ἀποσύρεται ἀπό ἕνα ἀγῶνα ὑπερβαίνοντα αὐτάς; Διατί; Ἐάν ἡ Κυβέρνησις ὁμολογήσῃ δημοσίᾳ τήν πλάνην της, ἀναγνώριση τόν κακόν πολιτικόν δρόμον εἰς τόν ὁποῖον εἰσῆλθε, εἰπῇ εἰς τόν λαόν τήν ἀλήθειαν, ὅλην τήν ἀλήθειαν, ἀφήσῃ κατὰ μέρος τὰς

δημοκοπικάς μεγαλομανίας, καί εἰπή τί ἤμποροῦμεν νά κάμωμεν μέ τάς μετρημένας δυνάμεις πού ἔχομεν, νομίζεις, ὅτι ὁ ἑλληνικός λαός εἶναι τόσον ἀνόητος, ὥστε νά κατερειπῶσθαι δι' αὐτό τήν Ἑλλάδα; Ἰσα-ἴσα, αὐτό θέλει ὁ κόσμος. Βεβαίως, ἡ Κυβέρνησις θά πέσῃ καί φυσικά οἱ πολιτικοί ἄνδρες οἱ ὁποῖοι τοιαῦτα λάθη ἔκαμαν, θά ὑπάγουν νά ἡσυχάσουν. Ἀλλά τό καθεστώς, ὁ Βασιλεὺς, τό Κράτος δέν θά πάθουν τίποτε.

Καί ἡ ἀπογοήτευσίς; μοῦ λέγει ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης ἡ ἀποθάρρυνσις πού θά ἐπακολουθήσῃ; Θά λείψῃ ἡ αὐτοπεποίθησις! Δέν τόν κουνᾷς πλέον τόν ἑλληνικόν λαόν διὰ τίποτε, οὔτε διὰ ν' ἀμυνθῇ τά σύνορά του. Δέν γίνεται πλέον ἐπιστράτευσίς καί ὁ ἐχθρός ἂν εἰσβάλλῃ εἰς τήν Μακεδονίαν.

Δέν τό πιστεύω, ἀπήντησα. Βεβαίως, θά ἐπέλθῃ ἀπογοήτευσίς τις, ἀλλά παροδική. Θά εἶναι βέβαια μία ψυχρολουσία, ἀλλά σωτήριος ψυχρολουσία. Θά συνέλθῃ ὁ ἑλληνικός λαός καί αἱ μέλλουσαι κυβερνήσεις του καί τοῦ λοιποῦ θά ἀναμετροῦν τάς δυνάμεις των πρὶν ἢ ἀναλάβωσι τοιαῦτα ἔργα. Ὅχι μόνον θά συνέλθῃ ὁ ἑλληνικός λαός, ἀλλά καί θά προσδεύσῃ καί θά ἐργασθῇ διὰ τήν μεγέθυνσιν τῶν πολεμικῶν του δυνάμεων καί θά ἐπιδιώξῃ τό ἔργον μεθοδικώτερον, σωφρονέστερον, ἐπιμονώτερον. Οὕτω σκέπτονται καί ἐργάζονται οἱ μεγάλοι λαοί. Ἐάν ὁ ἑλληνικός λαός δέν εἶναι μέγας λαός, τότε περιπτόν νά πονοκεφαλῶμεν. Δέν θά ὑπάγῃ ἐμπρός. Ἐάν ὁμως εἶναι μέγας λαός καί ἐγώ πιστεύω ὅτι εἶναι, τότε δέν θά ἀποθαρρυνθῇ διόλου, διότι ἀπεσύρθη ἀπὸ ἓνα πόλεμον ὑπερβαίνοντα τάς δυνάμεις του. Δέν θά ὑπερασπίσων τά σύνορά τους οἱ Ἕλληνες! Θά ἀφήσουν τόν ἐχθρόν νά εἰσβάλλῃ! Πολύ τούς ὑποτιμᾷς, Πρωτοπαπαδάκη. Ἄς εἶναι, μοῦ ἀπαντᾷ. Δέν ἠξεύρεις τήν ψυχολογίαν τῶν λαῶν. Ἄν ἀπεσυρόμεθα πρό τῆς ἀποτυχίας τοῦ Ἑσκή Σεχήρ, ἄλλαξε

τό πρᾶγμα. Μετά δμως τήν ἀποτυχίαν, δέν μᾶς ἐπιτρέπεται. Πρέπει νά δοκιμάσωμεν τήν τύχην τῶν ὀπλων μέχρι τέλους.

Καί ἂν καταστραφῶμεν στρατιωτικῶς, τοῦ ἀπότησα, τότε δέν θά ἐπέλθουν αἱ ἀποθαρρύνσεις;

Ὅχι, μοῦ λέγει. Τότε δέν θά ἐπέλθουν. Προτιμωτέρα ἢ ἦττα, παρά νά διακόψωμεν εἰς τήν μέσσην τόν ἀγῶνα. Τά ἠθικά ἀποτελέσματα θά εἶναι ὀλιγώτερον κακά.

Μά ἢ ἦττα, τοῦ εἶπα, δέν ἔχει μόνον ἠθικά ἀποτελέσματα, ἔχει καί ὑλικά ἀποτελέσματα φοβερά. Πῶς δέ θά σκεφθῇ καί ὑπό ποίων αἰσθημάτων θά ὀδηγηθῇ ἕνας λαός ἡττώμενος, δέν ἤμπορεῖτε νά τό εἰπῇτε ἐκ τῶν προτέρων. Δέν πρέπει νά παίρνωμεν τόσον ἀψήφιστα τήν ἦτταν. Νά φανταζώμεθα, ὅτι θά εἰπούμεν: Ἡττήθημεν, τί νά κάμωμεν, ἅς τό πάρωμεν ἀπόφασιν. Σᾶς παρασύρει ἡ ἀνάμνησις τῆς ἦττης τοῦ 1897. Ἀλλά ἢ ἦττα ἐκεῖνη ἦταν παιγνιδάκι ἐμπρός εἰς ἐκείνην ἡ ὁποία ἤμπορεῖ νά ἐπέλθῃ τώρα. Καί ἔπειτα μήπως εἰς τά 1897 δέν διεκόψαμεν τόν πόλεμον εἰς τήν μέσσην; Ἡγωνίσθημεν ἄρα γε μέχρις ἐσχάτων; Καί μάλιστα πολλοί διέδιδον ὅτι ἦτο ψεύτικος πόλεμος, ψεύτικη ἦττα. Καί μ' ὅλον τοῦτο, ὁ ἐλληνικός λαός ταχέως συνῆλθε, καί χάρις εἰς τήν ἦτταν τοῦ 1897 εἰργάσθη, διώρθωσε τά τοῦ στρατοῦ του, δέν ἀπεθαρρύνθη, παρεσκεύασε τό 1912. Καί τότε ὅλοι ἔλεγον: τί βλακεία νά μὴ δεχθῶμεν τό καθεστῶς τῆς Κρήτης, πού μᾶς ἐπρότειναν εἰς τὰς παραμονάς τοῦ πολέμου! Τό ἐδέχθημεν ἔπειτα καί τό ἐθεωρήσαμεν θρίαμβον. Ἄν τό ἐδεχόμεθα πρῖν, θά ἀπεφεύγαμεν τήν ἦτταν. Καί ὅλοι ἐκατηγόρουν τόν Δεληγιάννην. Καί ἐν τούτοις ὅλοι πρό τοῦ πολέμου ἐθεώρουν τό καθεστῶς ἐκεῖνο τῆς Κρήτης ὡς ὑποχώρησιν, ὡς ἀπάρνησιν τῶν ἐθνικῶν δικαίων, ἀπαράλλακτα ὅπως τώρα τόν συμβιβασμόν μέ τήν Τουρκίαν. Εὐρήκαμεν δέ ἀπείρους δυσκολίας διὰ τήν δημιουρ-

γίαν τοῦ στρατοῦ ἔνεκα τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἡττης. Τί θά ἐγένετο, ἂν τότε παρετείνωμεν τόν πόλεμον μέ-
χρις ἐσχάτων;

Ἐπηκολούθησε σιωπή.

Καλά ὅλα αὐτά, λέγει ὁ κ. Γούναρης. Τώρα τί θά κάμωμεν. Αὐτό θέλομεν νά μᾶς εἰπῇς.

Ἀπήντησα: Ἐπιτρέψατέ μου νά σᾶς εἰπῶ, ὅτι ἐγώ δέν εἶμαι εἰς θέσιν, δέν εἶναι εἰς γνῶσιν μου ὅλα τὰ στοιχεῖα πού χρειάζονται διὰ νά ὀδηγήσουν τήν Κυβέρνησιν.

Μέ διέκοψε: Δέν σοῦ ζητοῦμεν, βρέ ἀδελφέ, τί πολι-
τική πρέπει νά κάμωμεν, ἀλλά πῶς πρέπει νά ἐνεργή-
σωμεν στρατιωτικῶς.

Τοῦ ἀπήντησα: Ναί, ἀλλά τό ἓνα συνδέεται ἀναπο-
σπάστως μέ τό ἄλλο. Τό τί πολιτική θά κάμετε, ἐξαρτᾶ-
ται ἀπό ἐκεῖνο πού ἡμπορεῖτε στρατιωτικῶς. Τό τί θά
κάμετε στρατιωτικῶς, ἐξαρτᾶται ἀπό τήν πολιτική πού
κάμετε. Ἴδού, ἐγώ σᾶς λέγω στρατιωτικῶς τί νά κάμετε:
Νά περιορισθῇτε εἰς τήν ἀμυναν τοῦ τμήματος πού σᾶς
παραχωρεῖται διὰ τῆς Συνθήκης τῶν Σεβρῶν. Μοῦ λέ-
γετε, ὅτι αὐτό σᾶς ἄγει εἰς πολιτικήν πού δέν συμφω-
νεῖτε.

Ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης μέ διακόπτει. Δέν εἶναι μό-
νον αὐτό. Πόσον καιρόν θά μείνωμεν ἐν ἀμύνῃ; Ἡ-
μεῖς δέν ἔχομεν χρήματα διὰ πολύν καιρόν. Εἰς δύο
τρεῖς μῆνας πρέπει νά τελειώνωμεν.

Τοῦ ἀπήντησα: Εἰς δύο τρεῖς μῆνας! Μά ἐγώ, ἐάν
ἐδεχόμην νά γίνω ἀρχηγός τοῦ Ἐπιτελείου καί νά διε-
ξαγάγω ἐπιθετικῶς τήν ἐκστρατεῖαν, ἡξεύρετε τί θά
σᾶς ἐζήτουν; Νά διακόψετε τās ἐπιχειρήσεις, νά ἐπα-
ναφέρωμεν τόν στρατόν εἰς τās βάσεις του, νά κάμωμεν
γενικήν ἐπιστράτευσιν, νά ἀνασυγκροτήσωμεν τόν
στρατόν, νά τόν ἐφοδιάσωμεν, νά τόν παρατάξωμεν
διαφορετικά. Πόσον καιρόν χρειάζομεθα δι' ὅλα αὐτά;
Τουλάχιστον τρεῖς μῆνας. Ἐπειτα ἐρχονται αἱ ἐπιχει-

ρήσεις. Πόσον θά βαστάξουν; Πρόκειται περί πολλοῦ καιροῦ, δέν ἔχετε χρήματα;

Πρωτοπαπαδάκης: Δέν ἔχομεν διά τόσον καιρόν. Καί ἔπειτα πῶς θά κάμωμεν γενικήν ἐπιστράτευσιν, δέν ἔχομεν ὅπλα.

Ἀπήντησα: Θά προμηθευθῶμεν.

Πρωτοπαπαδάκης: Θέλομεν πολύ καιρόν. Θέλομεν χρήματα. Δέν ἔχομεν.

Ἐσκέφθην ἐπὶ μικρόν καί τοὺς εἶπα: Ἀκούσατε ὑπάρχει ἴσως μία λύσις. Νά ἀφήσωμεν τόν στρατόν ἐν ἀμύνῃ ἐν Μ. Ἀσίᾳ καί νά διατάξωμεν τόν ἐν Θράκῃ στρατόν νά καταλάβῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἐν ἐκτῶν δύο ἡ τό μέγα ἠθικόν κτύπημα θά ἀναγκάσῃ τοὺς Τούρκους εἰς τὴν εἰρήνην σύμφωνα μέ τὰς βλέψεις μας, ἢ, ἐάν μείνουν ἀνένδοτοι, κρατοῦμεν τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀδιαφοροῦντες διά τὴν Σμύρνην. Ἀπέναντι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ στέκεται. Εἶναι ὄχι μόνον δεκτὴ, ἀλλὰ καί μέ ἐνθουσιασμόν ἀποδεκτὴ.

Γούναρης: Δέν ἠμποροῦμεν.

Ἐγώ: Διατί;

Γούναρης: Ἀποκλείεται ἀπὸ τοὺς Συμμάχους πᾶσα ἐπιχείρησις κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ Σύμμαχοι τὴν θεωροῦν ὑπὸ τὴν κατοχὴν των. Αὐτοὶ εἶναι ἐν ἀνακωχῇ. Ὡστε δέν μᾶς τό ἐπιτρέπουν.

Ἐγώ: Δέν ἠμποροῦμεν νά δοκιμάσωμεν;

Γούναρης: Ὁχι, ἀποκλείεται.

Μικρά σιωπὴ.

Ὁ κ. Θεοτόκης μέ ἐρωτᾷ: Εἶπες προηγουμένως, ὅτι θά ἡλλαξες τὴν παράταξιν. Πῶς τό ἐννοεῖς;

Ἀπήντησα: Μά ἰδού, αὐτὴ ἡ διανομὴ τοῦ στρατοῦ εἰς δύο ὁμάδας κεχωρισμένας, ἀπεχούσας πολὺ ἀπ' ἀλλήλων, δέν μοῦ ἀρέσει. Θά ἐσυσσώρεα τόν στρατόν ἢ πρὸς βορρᾶν ἢ πρὸς νότον. Θά ἐπρωιμοῦσα νά εἰσβάλω μέ ὅλον τόν στρατόν ἢ πρὸς βορρᾶν ἢ πρὸς νότον.

Θά ἐπροτιμοῦσα νά εἰσβάλω μέ ὄλον τόν στρατόν ἀπὸ τὸ Ἀφίον Καρά Χισάρ κατ' εὐθείαν πρὸς Ἄγκυραν.

Τότε ὁ κ. Θεοτόκης ἀντήλλαξε μέ τόν κ. Πρωτοπαπαδάκη βλέμμα συνεννοήσεως.

Ἀκριβῶς δι' αὐτὸ σέ χρειαζόμεθα, μοῦ λέγει ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης. Διότι ἡμεῖς δέν ἤμποροῦμεν νά τὰ σκεπτώμεθα αὐτά. Δέν εἶναι ἡ δουλειά μας.

Ἀκριβῶς, λέγει ὁ κ. Θεοτόκης. Ἐγὼ χρειάζομαι ἓναν ἀνθρωπο πού νά ἤξεύρῃ νά μοῦ δίδῃ αὐτάς τās γνώμας. Τί πρέπει νά κάμνωμεν. Ποῦ νά τὰ ἤξεύρω ἐγὼ αὐτά; Ἐγὼ χρειάζομαι ἓνα σύμβουλον δι' αὐτά τὰ καθαρώς στρατιωτικά ζητήματα.

Ἀπήντησα: Βέβαια χρειάζεσθε. Ἀλλά ὥς τοιοῦτος δέν ἤμπορεῖ νά σᾶς χρησιμεύσω ἐγώ. Λησμονεῖτε ποῖος εἶμαι. Ἐγώ, πρὸ ἐτῶν, ἀξιωματικός ἐν ἐνεργείᾳ καὶ δεσμευμένος, ἐνῶ τώρα εἶμαι ἐλεύθερος, ἐξετέθην ἐνώπιον τοῦ κόσμου μέ ιδέας διὰ τὴν ἐθνικὴν πολιτικὴν μας. Διέρρηξα τās σχέσεις μου μέ τόν Βενιζέλον χάριν αὐτῶν. Κατεδιώχθην, ἐκινδύνευσα. Ἐφυγα ἀπὸ τόν στρατόν. Καὶ ἔφυγα πρὸ πολλοῦ. Πρὸ ἐτῶν. Διότι ἡ κατὰ Νοέμβριον ἐπάνοδός μου εἰς τόν στρατόν ἦτο τυπικὴ, μαζί μέ ὄλους τοὺς ἄλλους. Ἀλλωστε ξανάφυγα ἀμέσως. Ἀπεστρατεύθην ὀριστικῶς. Εἶμαι λοιπὸν πολίτης ἀπλοῦς, ἐλεύθερος ὁμως καὶ δικαιούμενος νά ἔχω γνώμην διὰ τὴν ἐθνικὴν πολιτικὴν μας καὶ νά τὴν ὑποστηρίξω μέ ὄλην μου τὴν δύναμιν. Καὶ νά σᾶς πολεμῶ, ἂν δέν συμφωνῶ μαζί σας. Δέν ἤμπορεῖτε νά μέ διαχωρίσετε εἰς τεμάχια καὶ νά πάρετε τό στρατιωτικόν μου τεμάχιον καὶ νά πετάξετε ὅλα τὰ ἄλλα. Ἀποτελῶ ἐν σύνολον, μέ τās ιδέας μου, τās σκέψεις μου, τās προθέσεις μου, τās πεποιθήσεις μου τās πολιτικάς, τās στρατιωτικάς μου γνώσεις, τās ὁποίας μεταχειρίζομαι ἀκριβῶς πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ιδεῶν μου διὰ τὴν ἐθνικὴν πολιτικὴν. Ἡ θά μέ πάρετε ὁλόκληρον ἢ θά μέ

ἀφήσετε ὁλόκληρον. Δέν εἶμαι ἀξιωματικός διά νά σᾶς χρησιμεύσω ὡς εἰδικόν τεχνικόν ὄργανον. Δέν εἶμαι ὄργανον. Αὐτό εἶναι τό λάθος ὁλων σας. Δέν εἶμαι πλεον ἀξιωματικός, πρέπει νά τό ἐννοήσετε, δέν εἶμαι ἀξιωματικός. Δέν ὑπόκειμαι εἰς τήν πειθαρχίαν τήν στρατιωτικήν. Εἶμαι πολίτης σκεπτόμενος καί ἐνεργῶν αὐτοβούλως.

Τότε ὁ κ. Γούναρης μοῦ λέγει κάπως ἐν ὀργῇ: Δέν εἴσθε ἀξιωματικός, ἀλλά δέν εἴσθε καί πολίτης. Ἡ μᾶλλον εἴσθε πολίτης ἐν εἰδικῇ καταστάσει, ὑπό περιορισμούς. Διότι τό κράτος δύναται ὁπότεν θέλῃ νά σᾶς ἀνακαλέσῃ εἰς ἐνέργειαν καί νά σᾶς κάμῃ ἀξιωματικόν. Ἐχετε ὑποχρεώσεις. Διότι ὑπηρετήσατε τόσον καιρόν, ἀπεκτήσατε γνώσεις καί πείραν καί χάρις εἰς τήν ὑπηρεσίαν σας καί ἱκανότητα αὐτήν ἡμπορεῖ νά τά ζητήσῃ τό κράτος ὁπότεν τά χρειάζεται. Ἐάν δέν ἦσθε σεῖς, θά ἦτο ἕνας ἄλλος εἰς τήν θέσιν σας, θά ἀπέκτα αὐτός τήν πείραν καί τήν ἱκανότητά σας διά τῆς κατοχῆς τῆς θέσεώς σας ἐν τῷ στρατῷ. Ἡμποδίσατε αὐτόν τόν ἄλλον νά ἀποκτήσῃ αὐτήν τήν ἱκανότητα, τήν ὁποίαν θά ἔθετε τώρα εἰς τήν ὑπηρεσίαν τοῦ κράτους.

Ἀπήντησα: Δέν ἡμπόδισα κανένα ἀξιωματικόν νά ἀποκτήσῃ πείραν καί ἱκανότητα. Ὅ,τι ἀπέκτησα τό ὀφείλω εἰς τοὺς κόπους μου, εἰς τήν ἀτομικήν μου ἐργασίαν. Δέν τό ὀφείλω εἰς τὰς θέσεις πού μοῦ ἔδωκαν ἐν τῷ στρατῷ. Τὰς θέσεις ταύτας καί ἄλλας ὁμοίας κατεῖχον καί ἄλλοι συγχρόνως, πρὶν καί μετὰ ἐμέ. Δέν τοὺς ἐξήτησεν ποτέ κανεῖς τίποτε. Οὔτε ἀπό ἐμέ ἐξήτησε κανεῖς. Προσέφερα μόνος μου καί προσέφερα τό πᾶν. Τοὺς κόπους μου, τήν ζωὴν μου ὁλόκληρον. Χωρίς νά ἔχω τίποτε ὡς ἀντάλλαγμα. Ἐπὶ 30 χρόνια προσέφερα. Καί τό κράτος δέν ἔχασεν ἀπό ἐμέ. Κάτι ἐκέρδισε. Δέν ἔφυγα ἀπὸ τόν στρατόν, ἔτσι, σάν λιποτάκτης. Ἐπῆρα ἀποστρατεῖαν. Δηλαδή, ἔφυγα τῇ

συγκαταθέσει τοῦ κράτους. Τό ὁποῖον καμμίαν προσπάθειαν δέν ἔκαμε διά νά μέ κρατήσῃ. Αὐτό τό λέγω ἐν παρόδῳ, διά νά χαρακτηρίσω τήν κατάστασιν καί ὄχι ὡς παράπονον. Ἔγινα πολίτης, οὐχί ὑπό εἰδικάς συνθήκας, ὅπως λέγετε σεῖς κ. Πρόεδρε, ἀλλά πολίτης ὅπως ὅλοι οἱ ἄλλοι πολῖται. Ἐπανήλθον, κατά τήν αἴτησιν ἀποστρατείας τήν ὁποία τόν ἴδιον τό κράτος μέ ὑπεχρέωσε νά ὑπογράψω, εἰς τόν ἰδιωτικόν βίον. Οὐδεμία εἰδική ὑποχρέωσις ὑπάρχει δι' ἐμέ. Ἀνήκω εἰς τήν ἐφεδρείαν, ὅπως ὅλοι οἱ πολῖται καί καλοῦμαι ὅπως αὐτοί ἐν ἐπιστρατεύσει, ὄχι μέ τήν κλάσιν μου, ὅπως αὐτοί, ἀλλά ὀνομαστικῶς. Ἀλλά καλοῦμαι διά νά συμπληρώσω κενά. Δέν καλοῦμαι διά νά κάμω τήν δουλειά τήν ὁποίαν πρέπει νά κάμουν οἱ ἀξιωματικοί τοῦ ἐνεργοῦ στρατοῦ.

Καί ἐξαφθείς προσέθεσα: Δύνασθε νά μέ καλέσητε ὡς πολεμιστήν, νά πολεμήσω καί ἐγώ. Εἰς οἵανδήποτε κλίμακα τῆς ἱεραρχίας μετά τῶν ἄλλων. Νά διοικήσω μίαν οἵανδήποτε μονάδα. Εἶμαι ἐτοιμος. Εἶμαι ἐτοιμος νά μεταβῶ εἰς τήν πρώτην γραμμήν καί νά πέσω. Σᾶς τό δηλῶ αὐτήν τήν στιγμήν. Δέν δύνασθε, ὅμως, δέν σᾶς ἐπιτρέπεται νά μέ καλέσητε διά νά μέ βιάσητε νά μετασχω, ὡς ἀρχηγός τοῦ Ἐπιτελείου, τῶν εὐθυνῶν σας εἰς τήν διεύθυνσιν τοῦ πολέμου, εὐθυνῶν τᾶς ὁποίας δέν συμμερίζομαι. Πρό πάντων δέ, ὅταν δέν συμφωνῶ μέ τήν ιδέαν τοῦ πολέμου αὐτοῦ, οὔτε μέ τόν τρόπον πού διεξήχθη, οὔτε μέ τήν ἀδράνειαν μετά τόν περυσινόν Νοέμβριον, οὔτε μέ τό σχέδιον ἐκστρατείας, οὔτε μέ ὅσα σκέπτεσθε νά κάμετε, οὔτε μέ τήν πολιτικήν διεύθυνσιν αὐτοῦ, οὔτε κάν μέ τήν ἀνάγκην του. Πῶς, ὑπό τοιούτους ὁρους, ἀπαιτεῖτε νά γίνω συνυπεύθυνος μέ ἐσᾶς; Ἀποταθῇτε εἰς ἐκείνους μέ τοὺς ὁποίους συμφωνεῖτε μέχρι τοῦδε εἰς ὅλα αὐτά. Ἄν ἐδεχόμην, θά ἤμουν εἰς οὐτιδανός ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος διά νά κερδίσῃ μίαν

ἐξέχουσαν θεσιν, διὰ νά λάμψη, δέχεται νά ἐργασθῇ παρὰ τήν συνείδησίν του. Δέν θά τό κάμω ποτέ. Εἰς τό παρελθόν, ὑποχωρῶν εἰς ὁμοίας πιέσεις μέ ἐκείνας τᾶς ὁποίας μέ πιέζετε τώρα, συνειργάσθην καί εἰς πράγμα-
τα ἐνάντια μέ ἐκεῖνα πού ἐπρέσβευεν ἡ συνείδησίς μου.

Ἔσφαλα. Καί μετενόησα. Ἀλλά τώρα δέν τό κάμνω πλέον. Ἐπ' οὐδενί λόγῳ. Ἄς εἰπῇτε ὅ,τι θέλετε, ἄς εἰπῇ ὁ κόσμος ὅ,τι θέλει δι' ἐμέ. Δέν μετέχω ἔργου μέ τό ὁποῖον δέν συμφωνεῖ ἡ συνείδησίς μου.

Λέγει ὁ κ. Θεοτόκης: Μά ἀκριβῶς ὁ κόσμος ἔχει πεποίθησιν εἰς σέ. Ὅτι σύ ἤμπορεῖς νά βγάλῃς πέρα τό ἔργον.

Ἀπαντῶ: Καί ἀκριβῶς διότι γνωρίζω, ὅτι αὐτό τό ἔργον θά ἀγάγῃ εἰς ὄλεθρον τόν κόσμον, δέν ἀναλαμβάνω νά τό διευθύνω.

Θεοτόκης: Μά ἓνας ἀξιωματικός...

Ἐγώ: Μά τά εἶπαμε αὐτά, Θεοτόκη. Δέν εἶμαι ἀξιωματικός. Πρέπει νά συνηθίσῃς ἐπὶ τέλους μέ αὐτήν τήν ιδέαν, ὅτι δέν εἶμαι ἀξιωματικός. Θέλεις καί κάτι ἄλλο; Δέν εἶμαι οὔτε στρατιώτης. Μέσα μου ἐπανσα νά εἶμαι στρατιώτης. Εἶδα πολλά, ἡγνόησα περισσότερα καί ἐπανσα πλέον νά δίδω τόν ἑαυτόν μου ὡς ἀφωσιωμένος ἄνθρωπος...

Λέγει ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης: Λοιπόν ἐπιμένεις, ὅτι δέν ἤμπορεῖ νά νικήσωμεν; Φρονεῖς ὅτι, ἂν ἐπιτεθῶμεν τώρα, θά ἀποκρουσθῶμεν; Θά ἡττηθῶμεν;

Ἀπήνησα: Δέν εἶπα αὐτό. Ἐγώ σᾶς ὠμίλησα περί ὄλου τοῦ πολέμου, καί ὄχι εἰδικῶς διὰ τήν μάχην κατὰ τοῦ Ἑσκή Σεχήρ. Σᾶς τό ἀνέπτυξα. Σᾶς ἐξήγησα τᾶς ιδέας μου ἐν περιπτώσει νίκης εἰς Ἑσκή Σεχήρ καί προελάσεως. Τόν ὄλον πόλεμον δέν δυνάμεθα νά νικήσωμεν στρατιωτικῶς, ὄχι τήν μάχην τήν ἐπικειμένην. Καί αὕτη εἶναι δυσχερές νά κερδηθῇ, ἀλλά δέν ἀποκλείεται ἡ νίκη. Ἀλλά τά ἔπειτα;

Ἄπαντᾶ ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης: Δώσε μας τήν μάχην αὐτήν καί τό ἔπειτα εἶναι δική μας δουλειά.

Ἄπαντῶ: Δέν εἶναι καθόλου δική σας δουλειά, ἀφοῦ ἐγώ θά εἶμαι ἀρχηγός τοῦ Ἐπιτελείου. Θά εἶναι δική μου δουλειά τό ἔπειτα. Καί περί αὐτοῦ πρόκειται. Ἐκεῖ κοκκαλώνομεν.

Πρωτοπαπαδάκης: Δώσε μας τώρα τήν νίκην καί ἡμεῖς κλείομεν ἀμέσως εἰρήνην. Δέν εἶναι ἔτσι, Δημητράκη;

Βεβαίως, ἀπαντᾶ ὁ Γούναρης.

Ἐγώ: Πῶς κλείετε ἀμέσως εἰρήνην; Φαντάζεσθε διότι ὁ Κεμάλ θά ἐνδώσῃ διὰ τήν Σμύρνην; Οὔτε πρόκειται νά κερδίσωμεν νίκην κατά κράτος.

Πρωτοπαπαδάκης: Οὔτε θά ἐπιμείνωμεν διὰ τήν Σμύρνην. Θά κάμωμεν παραχωρήσεις. Ἀλλά οἱ συμβιβασμοί οὗτοι, οἱ ὁποῖοι τώρα, μετά τήν ἡττάν τοῦ Ἑοκῆ Σεχρή, θά ἦσαν καταστρεπτικοί διὰ τό ἠθικόν τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ καί θά ἐξήγειραν ἴσως ἐπανάστασιν ἐν Ἑλλάδι, μετά μίαν νίκην θά ἐγίνοντο ἀμέσως δεκτοί ἀπό τόν λαόν.

Ἐγώ: Τί φαντάζεσθε; Φαντάζεσθε μετά μίαν νίκην τί θά ἀπαιτῇ ἀπό οἷς ἡ Βενιζελική μερίς; Ἡ ἀντιπολίτευσις τοῦ Στρατοῦ καί τῶν ἄλλων; Νά πάρете ὅλην τήν Μ. Ἀσίαν! Φαντάζεσθε διότι θά χαλιναγωγῆσετε τότε τόν μαινόμενον λαόν; Φαντάζεσθε, διότι θά τοῦ εἰπῇτε: Ἐχυσά ποταμόν αἵματος, ὅς ἀποχωρήσωμεν τώρα καί ὅς δεχθῶμεν ἐκεῖνο πού ἡδυνάμεθα ἴσως νά ἔχωμεν καί χωρίς τόσας θυσίας. Καί διότι αὐτός θά τό δεχθῇ; Τότε θά ἔχετε ἐπανάστασιν. Λοιπόν, ὅπως παρασύρεσθε καί ρυμουλκεῖσθε τώρα, θά παρασυρθῇτε καί θά ρυμουλκηθῇτε μετά μίαν νίκην ἀκόμη περισσότερον.

Πρωτοπαπαδάκης: Τί σέ μέλει ἐσένα; Δώσε μας τήν νίκην καί τά ἄλλα εἶναι δική μας δουλειά.

Ἐγώ: Μέ μέλει καί πολύ. Πρῶτον δέν ἔχω καμμίαν

βεβαιότητα διά τήν νίκην αὐτήν. Ἐπειτα πῶς, θά κάμωμεν κανέν συμβόλαιον, τό ὁποῖον θά λήγῃ μετά τήν πρώτην μάχην; Ἐάν παρελάμβανον ἀρχηγός τοῦ Ἐπιτελείου, θά διηύθυνον ὅλον τόν πόλεμον, δι' ὅσον καιρόν διαρκέσῃ. Καί πρίν παραλάβω, ὀφείλω νά σκεφθῶ διά τήν διεξαγωγήν ὅλου τοῦ πολέμου καί ὄχι διά τήν πρώτην μάχην. Μετά τήν πρώτην νίκην, ἐάν σεῖς δέν ἐκάμνατε εἰρήνην συμβιβαστικήν, τί θά ἔπρεπε νά κάμω ἐγώ; Νά παραιτηθῶ τότε καί νά ἀφήσω μίαν ἡμέραν εἰς τήν μέσσην τοῦ πολέμου τόν στρατόν ἀδιοίκητον; Δέν εἶναι δυνατά αὐτά.

Μή λησμονῆτε τί περιμένει ὁ κόσμος ἀπό ἐμέ, ἄν ἀναλάβω. Θά σᾶς κάμω μίαν πρότασιν, ἐπρόσθεσα ἀποτεινόμενος εἰς ὅλους. Δέχεσθε νά ἀναλάβω, ἀφοῦ πρῶτα κάμω μίαν δήλωσιν εἰς τὰς ἐφημερίδας, νά χαρακτηρίσω τά γεγονότα μέχρι τοῦδε καί τήν κατάστασιν ὡς τήν βλέπω, καί νά καθορίσω, ὅτι δέν πολεμοῦμεν διά νά κατακτήσωμεν τήν Μ. Ἀσίαν, οὔτε κἀν τά ἐπιδικασθέντα διά τῆς Συνθήκης τῶν Σεβρῶν, ἀλλά μόνον χάριν τῆς τιμῆς τῶν ὅπλων καί ἄν ἀνακτήσωμεν αὐτήν, θά σταματήσωμεν τόν πόλεμον, συμβιβασόμενοι μέ τούς Τούρκους;

Μοῦ ἀπαντοῦν: Δέν ἡμπορεῖ νά γίνῃ αὐτό.

Τότε λέγω: Ὡστε ἐγώ πρέπει νά ἀφήσω τόν λαόν ἐν τῇ ἀπάτῃ; Δέν τό κάμνω αὐτό. Δέν ἀναλαμβάνω τότε.

Ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης λέγει τότε: Ἡμπορεῖς νά κάμῃς ἓνα ὑπόμνημα καί νά τά εἰπῇς αὐτά.

Ἐγώ: Τί ὠφελεῖ τό ὑπόμνημα; Νά τό κάμω τώρα τό ὑπόμνημα καί νά τό δημοσιεύσω;

Πρωτοπαπαδάκης: Πρίν ἀναλάβῃς; Ὁχι. Νά τό κάμῃς ἀφοῦ ἀναλάβῃς, διά νά χρησιμεύσῃ διά τήν Κυβέρνησιν, ὄχι νά δημοσιευθῇ.

Ἐγώ: Διά νά ὑπάγῃ εἰς τό ἀρχεῖον; Ἀστειευόμεθα;

Ἐπῆλθε βραχεῖα διακοπή. Ὅλοι ἡμεθα ἐν στενοχωρία καὶ ἀδημονίᾳ. Ἦτο πολὺ ἀτυχῆς ἡ ἰδέα ἐκείνου ὅστις ἐπροκάλεσε τὴν συνάθροισιν αὐτὴν.

Ὁ κ. Ἐξαδάκτυλος ἀνεμνήσθη τότε τῆς πολιορκίας τῶν Ἰωννίνων καὶ διὰ τὴν εὐρέθη τὸ Κράτος εἰς ὁμοίαν ἀμηχανίαν καὶ τότε ἐξῆλθε τῆς ἀμηχανίας διὰ τῆς ἀποστολῆς εἰς Ἑπειρον τοῦ Βασιλέως, τοῦ Ἐπιτελείου, ἀνασυνεκροτήθη ὁ στρατός, ἐλήφθησαν ὅσα μέτρα ἔδει νὰ ληφθῶσι καὶ ἐνίκησαμεν.

Τοῦ ἀπάντησα τότε, διὰ εἰς τὰ Ἰωάννινα εὐρίσκετο ἓνας στρατός ἐχθρικός ἀποκλεισμένος, ἄνευ πόρων, ἄνευ ἀνεφοδιασμοῦ. Καὶ ἡ νίκη μας ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν ἐξάντλησίν του. Καὶ αὐτὴν ἀκριβῶς ἐπεδιώξαμεν. Εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν δὲν εἶναι διόλου τὸ ἴδιον. Ὁ Κεμάλ δύναται νὰ ἀνεφοδιάζεται. Ἐπειτα τὰ Ἰωάννινα ἦσαν τέρμα, ἡ κατάληψις των ἦτο καὶ τὸ τέρμα τῆς ἐκστρατείας. Τότε, ἐνθυμεῖσθε, μόνος μου ἀνέλαβον τὴν εὐθύνην ἀπέναντι τοῦ Βασιλέως τῆς πτώσεως τῶν Ἰωννίνων καὶ ἐζήτησα νὰ φύγω ἀπὸ τὸ Λονδίνον, ἀκριβῶς πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν. Τώρα εἶναι τὸ ἀντίθετον.

Μὰ τί νομίζεις, μοῦ λέγει ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης, μέ πικρόχολον ὕφος, τί ἐλπίζεις, χωρίζων τὴν εὐθύνην σου ἀπὸ τὴν ἰδικὴν μας. Ἐν περιπτώσει ἀποτυχίας ὅλος ὁ κόσμος θὰ τὰ ἔχη μαζί σου, δὲν θὰ σοῦ συγχωρήσουν ποτέ οἱ Ἕλληνες διὰ δὲν μετέχεις τῆς ἐκστρατείας. Καὶ δὲν θὰ κερδίσης τίποτε.

Ἐγώ: Δὲν ζητῶ νὰ κερδίσω τίποτε. Δὲν ζητῶ ἄλλο τίποτε, παρὰ νὰ βαδίσω σύμφωνα μέ τὰς ἰδέας μου καὶ τὴν συνείδησίν μου. Ἀξιώματα δὲν ζητῶ.

Πρωτοπαπαδάκης: Ἡμπορεῖ καμμιά ἡμέρα νὰ ἰδῆς τὸν κόσμον νὰ ἔλθῃ ἐν διαδηλώσει εἰς τὸ σπίτι σου καὶ νὰ σοῦ ζητᾷ νὰ ἐπανέλθῃς εἰς τὸν στρατόν.

Ἐγώ: Θὰ ὁμλήσω εἰς τὸν κόσμον. Καὶ θὰ τοῦ ἐξηγή-

σω τότε τό συμφέρον του καί θά τοῦ εἰπῶ ὅλα ὅσα λέγω ἐδῶ καί περισσότερα καί τραχύτερα καί θά ἰδοῦμε τότε πού θά στραφῇ ἡ διαδήλωσις.

Ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης λέγει θυμωμένος: Ἄν ἀποτύχωμεν, θά συγκαταστραφῇς καί σύ. Διότι ἡ ἐσωτερική ἐξέγερσις θά φέρῃ τόν Βενιζέλον.

Προσθέτει ὁ κ. Γούναρης, ξεσπῶν πλέον: Ἐμέ προσωπικῶς τί μέ μέλει; Ἕνας ἄνθρωπος εἰμαι. Δέν ἔχω παρά νά πάρω τόν δρόμον μου ὅπουδήποτε. Ἀλοίμονον σέ σᾶς πού ἔχετε δεσμούς καί περιουσίαν.

Ἀπαντῶ ἐντόνως: Μὴν ταράττεσθε. Ὁ Βενιζέλος δέν ἐπανέρχεται. Ἀλλά καί ἂν ἐπανήρχετο, διότι θά τόν ἤθελε ὁ λαός, ἐγὼ δέν τόν φοβοῦμαι. Εἰς τό κάτω-κάτω, ἐάν μόνον διά τοῦ Βενιζέλου θά ἦτο δυνατόν νά σωθῇ ἡ Ἑλλάς, ἄς ἔλθῃ ὁ Βενιζέλος. Πρέπει νά ὑπάγῃ ὁ τόπος μας εἰς τόν διάβολον, διὰ νά μὴ ἔλθῃ ὁ Βενιζέλος; Ἀλλά αὐτά εἶναι ὑποθέσεις. Οὔτε ὁ Βενιζέλος εἶναι ἐκεῖνος πού θά ἔσωζε τήν Ἑλλάδα, οὔτε ὁ λαός θά πέσῃ εἰς τά πόδια του ποτέ. Ἀφήστε τα αὐτά.

Λέγει ὁ Πρωτοπαπαδάκης: Μὴ δεχόμενος ζημιώνεις τόν ἑαυτόν σου, ἡ ἀποτυχία μας εἶναι ἀποτυχία τοῦ καθεστώτος, καί δέν θά ὠφεληθῇς σὺ ἀπὸ αὐτό.

Ἀπαντῶ θυμωμένος: Μὴ μέ φανταίζεσαι τόσον οὐτιδανόν διά νά ἐλπίζω νά ὠφεληθῶ ἀπὸ τήν καταστροφὴν τοῦ τόπου μας. Σοῦ ἐπαναλαμβάνω δέν ζητῶ τίποτε. Δέν ζητῶ, παρά νά βαδίσω σύμφωνα μέ τήν συνείδησίν μου. Αὕτῃ εἶναι ἡ μόνη μου φιλοδοξία.

Πρωτοπαπαδάκης: Καλά, θά ἰδῇς. Οὔτε βουλευτὴν δέν θά σέ ἐκλέξουν οἱ συμπολίται σου.

Ἐγώ: Δέν μέ μέλει. Ἀδιαφορῶ.

Πρωτοπαπαδάκης: Δέν σέ μέλει; Δέν τό ἐπιδιώκεις;

Ἐγώ: Ὁχι. Διόλου.

Πρωτοπαπαδάκης: Τότε... καλά. Καί ἔκαμε μίαν κίνησιν τῶν ὤμων, ὡσάν νά ἔλεγε: Τότε εἶσαι πράγματι

ἐλεύθερος νά κάνης ὅ,τι θέλεις.

Λέγω τότε: Δέν θά ἀναλάβω ποτέ ὑπηρεσίαν, ἐάν δέν εἶμαι σύμφωνος μέ τό ἔργον πού θά διεξαχθῇ. Δι' αὐτό παρητήθην τοῦ στρατιωτικοῦ μου ἀξιώματος, διά νά ἀποκτήσω αὐτήν τήν πολύτιμον ἐλευθερίαν.

Μοῦ λέγει ὁ κ. Γούναρης, μέ κάποιο πείσμα: Ἔχεις ὅμως τήν ὑποχρέωσιν, εἴτε συμφωνεῖς, εἴτε ὄχι, νά παράσχης τήν ὑπηρεσίαν σου, ἀνευ οὐδεμιᾶς ἀντιρρήσεως, ὅταν σοῦ ζητή τοῦτο ὁ τόπος σου.

Ἐγώ: Ἡ Πατρίς θέλετε νά εἰπῇτε.

Γούναρης: Ἡ Πατρίς, μάλιστα ἡ Πατρίς. Ὅφείλεις νά ὑπακούσης.

Ἀπαντῶ ἐντόνως καί ὀρθίος: Ἡ Πατρίς, κ. Πρόεδρε, εἶναι ἰδέα. Δέν λαμβάνει τό σχῆμα καί τήν φωνήν τοῦ Α ἢ τοῦ Β προσώπου. Εἶναι ἰδέα καί ὁμιλεῖ εἰς τάς καρδίας μας, εἰς καθένα χωριστά. Καί ἕκαστος ἡμῶν ἀντιλαμβάνεται τήν φωνήν της μέσα του. Ὁ ἴδιος ἐξηγεῖ τί τοῦ λέγει. Καί ἕκαστος ἐξ ἡμῶν τήν ὑπηρετεῖ ὅπως τήν ἀντιλαμβάνεται. Τήν πατρίδα του ὑπηρετεῖ ὁ μοναρχικός, τήν πατρίδα του ὁ δημοκράτης, τήν πατρίδα του ὁ Κάϊζερ, ὁ Χίνδερμπουργκ, τήν πατρίδα του ὁ Κάουτσκη, ὁ Λούδ Τζώρτζ, ὁ Χένδερσον, ὁ Κλεμανσώ καί ὁ Ζωρές, τήν πατρίδα του ὁ Τσάρος, τήν πατρίδα του ὁ μπολσεβίκος, τήν πατρίδα του ὁ Κωνσταντῖνος, τήν πατρίδα σεῖς, τήν πατρίδα καί ὁ Βενιζέλος.

Γούναρης: Ὁ καθείς σύμφωνα μέ τάς ἀντιλήψεις του.

Ἐγώ: Ἀκριβῶς. Τήν πατρίδα μου ὑπηρετῶ καί ἐγώ, σύμφωνα μέ τάς ἀντιλήψεις μου καί σύμφωνα μέ τήν συνειδησίν μου, ὅπως ἐγώ αἰσθάνομαι τό συμφέρον της. Ὅχι ὅπως σεῖς, ἢ ὅποιος ἄλλος, φαντάζεσθε ὅτι πρέπει νά κάμω. Ξεύρω καλά τί κάμνω. Ἐχω καί ἐγώ ἀντίληψιν τῶν συμφερόντων τῆς Ἑλλάδος καί ἄς μή συμφωνῶ μαζί σας.

Γούναρης: Δέν εἶναι ἀνάγκη νά συμφωνοῦμεν.

Ἐγώ: Τότε, λοιπόν; Πρέπει λοιπόν, ἐπειδὴ μία φορά ὑπῆρξα ἀξιωματικός, νά εἶμαι καταδικασμένος διὰ βίου νά εἶμαι ὄργανον τῶν σχεδίων ἄλλων, ὅταν ἐγώ αἰσθάνωμαι, ἀκριβῶς πρὸς τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος, ὅτι δέν πρέπει νά γίνω ὄργανον; Ὅταν ἔχω καὶ ἐγώ τὰς ιδέας καὶ τὰς σκέψεις μου; Ποῖος κινδυνεύει; Κινδυνεύει ἡ πατρίς; Κάθε ἄλλο! Κινδυνεύει μία πολιτικὴ ὠρισμένη, μία πολιτικὴ τὴν ὁποῖαν θά ἡδύνατο καὶ νά μὴ ἀκολουθήσῃ ἡ Ἑλλάς, χωρὶς νά κινδυνεύσῃ ἡ Πατρίς. Κινδυνεύει, ἂν θέλετε, ἡ Κυβέρνησις. Ἔστω, τὸ καθεστῶς. Ὅχι ὁμως ἡ πατρίς. Καὶ διαπὶ ἐγώ πρέπει νά ἐνεργήσω τότε παρὰ τὴν συνείδησίν μου, διὰ νά ὑπηρετήσω ιδέας τὰς ὁποίας ἐγώ δέν θεωρῶ συμφερούσας εἰς τὴν πατρίδα; Ἐπειδὴ μοῦ τὰς ζητεῖτε σεῖς; Ἀλλὰ ἐγώ εἶμαι ἀποφασισμένος καὶ ἂν ὅλοι οἱ Ἕλληνες ἀπὸ κοινοῦ μοῦ ζητήσουν κάτι τὸ ὁποῖον ἐγώ νά θεωρῶ ἀσύμφορον, νά μὴν τὸ κάμω καὶ ἄς μέ καταδικάσουν ὅλοι.

Τότε μοῦ λέγει ὁ Πρωτοπαπαδάκης: Θά σέ καταδικάσουν ὅλοι.

Ἐγώ: Ἔστω. Θά ἔχω ὁμως ἡσυχον τὴν συνείδησίν μου, ὅτι ἔκαμα τὸ καθήκον μου.

Πρωτοπαπαδάκης: Οἱ συμπολίται σου δέν θά σοῦ συγχωροῦσαν ποτέ τὴν ἀρνησίν σου.

Ἐγώ: Τί δέν θά μοῦ συγχωρήσουν;

Πρωτοπαπαδάκης: Τό ὅτι δέν ἠθέλησες νά συμμετάσχῃς τοῦ πολέμου.

Ἐγώ: Μά μέ συγχωρεῖς, κ. Πρωτοπαπαδάκη, εἶπα ὠργισμένος. Ποῖος σοῦ εἶπε, ὅτι ἀρνοῦμαι νά μετὰσχῃ τοῦ πολέμου; Ἀρνοῦμαι νά ἀναλάβω ἀρχηγὸς τοῦ Ἐπιτελείου, ἀρνοῦμαι νά ἀναλάβω τὴν εὐθύνην τῆς διευθύνσεως τοῦ πολέμου, ὁ ὁποῖος εἶναι παρὰ τὰς ιδέας μου, διότι δέν συμφωνοῦμεν εἰς τίποτε. Ἀλλὰ δέν ἀρνοῦμαι νά ὑπάγω εἰς τὸν πόλεμον. Ἐκαμα καὶ προη-

γουμένως εις τόν κ. Πρωτοπαιργόν μίαν δήλωσιν, τήν ὁποίαν καί τώρα κάμνω ἐνώπιον ὧλων σας. Δέχομαι νά ἀνακληθῶ εις τόν στρατόν καί νά ἀναλάβω ὑπηρεσίαν μάχιμον, διοικητοῦ οἰασδήποτε μονάδος. Νά ἐνεργήσω ὡς πολεμιστής. Τό δέχομαι ἀμέσως, ἀνευ τῆς ἐλαχίστης ἀντιρρήσεως.

Πρωτοπαπαδάκης: Λοιπόν, δέχεσαι νά σέ ἀνακαλέσουμε ἀμέσως καί νά σέ τοποθετήσωμεν διοικητήν μεραρχίας;

Ἐγώ: Τό δέχομαι ἀμέσως.

Καί ἐννοεῖται, προσθέτει ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης μέ ὕφος ἀθῶον, ἔπειτα θά δυνάμεθα νά σέ πάρωμεν ἀπό τήν μεραρχίαν καί νά σέ τοποθετήσωμεν ὅπουδήποτε, π.χ. εις τό Ἐπιτελεῖον ὡς ἀρχηγόν.

Ὡργίοθην καί τοῦ λέγω: Μά τί εἶναι αὐτά πού λέτε, κ. Πρωτοπαπαδάκη, ἀστειευόμεθα;

Τότε τί νά σέ κάμωμεν εις τήν μεραρχίαν; λέγει ἡσύχως ὁ κ. Πρωτοπαπαδάκης.

Ὁ κ. Θεοτόκης μοῦ λέγει τότε: Δέξου, καημένε Μεταξᾶ, νά ἀναλάβῃς. Κάμε αὐτό τό *beau geste*.

Ἐνοχληθεῖς ἀπό τήν λέξιν *geste*, ἡ ὁποία μοῦ ἐνεθύμισε παρωχημένας ἀνοησίας, τοῦ ἀπαντῶ: Ἐγώ, Θεοτόκη μου, δέν συνηθίζω νά κάμνω *gestes*, συνηθίζω νά κάμνω πράξεις λελογισμένας καί μεμετρημένας καί νά ἀναλαμβάνω τήν εὐθύνην των. Ἀλλά μόνον τῶν ἰδίων ἐμοῦ πράξεων.

Τότε ὁ κ. Γοῦναρης, δοσις ἐσίγα, μοῦ ἀποτείνεται ἐντόνως καί ὠργισμένος. Καί ἐπὶ τέλους, μοῦ λέγει, πρέπει νά συλλογισθῇς ὅτι ὁμιλοῦμεν μέν ἐδῶ ὡς συνδεόμενοι διά φιλικῶν σχέσεων, ἀλλά ἡμεῖς οἱ τρεῖς εἴμεθα καί κάτι ἄλλο, πού δέν εἶσαι σύ. Εἴμεθα Κυβερνήσις. Καί ἔχομεν δικαιώματα. Καί δικαιούμεθα νά σέ ἀνακαλέσωμεν εις τόν στρατόν, ἂν θέλωμεν. Καί, ἂν τολμάς, μὴν ὑπακούσης.

Οἱ ἄλλοι ἐκοιτάχθησαν μέ ὕφος ἱκανοποιημένον.
Μόνον ὁ κ. Ἑξαδάκτυλος εἶχεν ἐσκυμμένην τήν κε-
φαλήν μελαγχολικός.

Συνεκρατήθην καί ἀπήντησα ἡσυχῶς. Ἐχετε τό δι-
καίωμα καί θά ὑπακούσω.

Λοιπόν, ἀνακράζει ὁ κ. Γούναρης, ἐπὶ μᾶλλον ὠργι-
σμένος καί κυτπών τόν γρόνθον του ἐπὶ πινος τραπε-
ζίου, τίς μᾶς λέγεις τόσῃν ὥραν;

Ἀπήντησα ἡσυχῶς: Ἐχετε τό δικαίωμα νά μέ ἀνακα-
λέσετε καί νά μου ἀναθέσῃτε ὑπηρεσίαν τοῦ βαθμοῦ
μου καί ὄχι ἄλλην.

Ἐξακολουθεῖ ὁ κ. Γούναρης ἐν ὀργῇ: Τοῦ βαθμοῦ
σου! Τοῦ βαθμοῦ σου! Τί ἐννοεῖς; Ὑποστρατήγου; Ὁ-
χι, βέβαια, ὑποστρατήγου. Διότι μή λησμονεῖς πῶς ἐγι-
νες ὑποστράτηγος!

Ἀπήντησα ἡσυχῶς καί ψυχραιμότατα. Μέ ἐκάματε
ὑποστράτηγον διὰ νά φύγω ἀπό τόν στρατόν.

Ἀπήντησε πάντοτε ἐν ὀργῇ: Μάλιστα! Διὰ νά φύγῃς!
Διότι ἂν δέν ἐφευγες, ἂν ἔμενες εἰς τόν στρατόν, δέν
θά ἦσουν τῶρα ὑποστράτηγος, διότι θά ὑπῆρχον ἄλλοι
ἀρχαιότεροί σου, τοὺς ὁποίους δέν ἐπρεπε νά ὑπερπη-
δήσῃς! Θά ἦσουν τῶρα συνταγματάρχης.

Εἰπὼν ἡρώτησα πάντοτε ψυχραίμως: Τί θέλετε νά εἰ-
πῇτε μέ αὐτό;

Ἀπήντησε: Θέλω νά εἰπῶ, ὅτι, ἀντικαλούμενος τῶρα,
δέν θά κάμῃς ὑπηρεσίαν ὑποστρατήγου, ἀλλά τοῦ βαθ-
μοῦ πού εἶχες, ἂν ἔμενες ἐν τῷ στρατῷ. Καί ἦτο λίαν
τεταραγμένος ἐκ τῆς ὀργῆς.

Δηλαδή συνταγματάρχου, ἀπήντησα ἡσυχῶς.

Ναί, συνταγματάρχου, ἀπήντησε ἐντόνως.

Καί τότε, τοῦ λέγω μέ ἐντονόν ὕφος καί τότε πῶς μοῦ
ζητεῖτε νά σᾶς κάμω ὑπηρεσίαν ἀρχιστρατήγου; Μοῦ
ἀρνείσθε καί τόν βαθμόν τοῦ ὑποστρατήγου, τόν ὁ-
ποῖον ἐδώσατε εἰς κάθε ἀνικανότητα καί ζητεῖτε ἀπό

ἐμέ τό ἔργον τοῦ ἀρχιστρατήγου; Διότι αὐτό μου ζητεῖτε κατ' οὐσίαν μέ τό νά ἀναλάβω ἀρχηγός τοῦ Ἐπιτελείου.

Μοῦ λέγει, κάπως διστάζων: Εἰς τοὺς πολέμους τοῦ 12 καί 13 τί βαθμόν εἶχες;

Ἀπαντῶ: Λοχαγοῦ.

Γούναρης: Καί τί ὑπηρεσίαν ἔκαμες;

Ἐγώ: Διηύθυνα τάς ἐπιχειρήσεις. Καί ἐγερθεῖς δορυφύλαξ καί μέ ὀργήν καί ἀγανάκτησιν τοῦ λέγω: Δηλαδή ἔκαμα ἔργον συνταγματάρχου, τοῦλάχιστον. Καθ' αὐτό ἔργον μεγαλυτέρου βαθμοῦ. Καί ἦμουν λοχαγός!

Ἐπεμβαίνει ὁ κ. Θεοτόκης καί μοῦ λέγει: Αὐτό ἐγένετο, διότι δέν ὑπῆρχον οἱ ἀνώτεροι βαθμοφόροι.

Κύριε Θεοτόκη, ἐξηκολούθησα μέ ἀγανάκτησιν, δέν ἤξεύρεις τά πράγματα, δέν ἦσαν εἰς τήν Ἑλλάδα ὑπῆρχον οἱ βαθμοφόροι, ἀλλ' ἦσαν ἀνίκανοι διά τό ἔργον των. Τόν βαθμόν αὐτόν τόν ἔδιδε τό κράτος εἰς ἄλλους καί τήν ἐργασίαν τήν ἐξήτει ἀπό ἐμέ. Καί ἐμέ διετήρει εἰς τάς μικροτέρας βαθμίδας τῆς ἱεραρχίας, διὰ νά μή τύχη καί δυσαρεστηθοῦν ἀκριβῶς ἐκεῖνοι τῶν ὁποίων ἐγώ ἔκαμα τό ἔργον. Αὐτό εἶναι τό κράτος, τό ὅποιον σεῖς ἐκπροσωπεῖτε καί ἐν ὀνόματι τοῦ ὁποίου ὁμιλεῖτε καί μέ ἀπειλεῖτε. Ἐνθυμεῖσαι, Ἐξαδάκτυλε, τά Γιάννινα; Ποῖος ἐπῆρε τά Γιάννινα; Ἐνθυμεῖσαι πού ἐπέβλεψες εἰς τήν Λόντραν τόν Βενιζέλον νά μέ στείλῃ εἰς τήν Φιλippiάδα; Διότι, τοῦ ἔλεγες, μόνον ἐάν ὑπάγῃ ἐκεῖ ὁ Μεταξάς, θά πέσουν τά Γιάννινα; Ἐπῆγα. Τά ἐπῆραμεν. Δέν μοῦ λές, σέ παρακαλῶ, τί ἐγένετο μετά τήν ἄλωσιν; Ἐνθυμεῖσαι πού ἐσκορπίσθησαν οἱ προβιβασμοί; Τά παράσημα, τά κορδόνια τῶν ὑποσπιστῶν; Τί ἐπῆρες ἐσύ, πού ἔσπασες ὑπηρετῶν, πού σου ὀφείλονται τόσα καί τόσα, πού ἐθυσίασες πάντοτε τόν ἑαυτόν σου εἰς κάθε περίστασιν; Τί ἔχεις τώρα; Τά παιδιά σου δέν εἶναι στρατηγοί; Σέ ἔκαμαν στρατηγόν; Σέ ἐτίμησαν μέ τίποτε; Τώρα, τώρα πού τήν ὑπηρετεῖς; Τί κάθε-

σαι έτοι σκυφτός και κίτρινος, και δέν τολμάς νά μιλήσης; Σήκωσε τό κεφάλι σου! Σήκω επάνω! Κοίταξέ τους έδώ κατά πρόσωπον τούς κυρίους έδώ πέρα, και ειπέ τους τί είναι τό κράτος, έν όνόματι του όποιου ερχονται νά μάς όμιλήσουν! Ειπέ τους τήν αλήθειαν.

Όλοι έμειναν άναυδοι. Ό Έξαδάκτυλος, ώχρός, έκοίταζε κατά γής.

Έξηκολούθησα λυσσών: Άκόμη και τώρα πού έκρεμασθήκατε εις έμέ, κλαίγεται τόν βαθμόν πού μου έδώσατε διά νά φύγω, βαθμόν πού θά τόν έδίδατε εις όλους τούς στασίμους, τούς φεύγοντας από τόν στρατόν. Και μου τόν έδώσατε μέ αύτήν ακριβώς τήν διαδικασίαν. Και αύτόν τόν βαθμόν τόν κλαίγεται τώρα! Μά είναι νά μήν άγανακτιή κανείς; Σās τό λέγω καθαρά. Άπέναντι τοιούτου κράτους είμαι και έγώ άντάρτης! Ναι, είμαι άντάρτης! Τολμήσατε νά βάλετε χέρι επάνω μου!

Ούδεις ώμίλει πλέον.

Δέν σās τά λέγω αύτά, είτα ήσυχώτερος, άποτεινόμενος πρός τόν κ. Γούναρην, ως παράπονα, τά όποια μέ κάμνουν τώρα νά άρνούμαι νά επανέλθω. Όχι. Διότι δέν θέλω νά αναλάβω τήν άρχηγίαν του Έπιτελείου, σās τό έξήγησα προηγουμένως. Εάν ήρεθίσθην και είτα όσα είπα, είναι διότι έθίξατε πράγματα, πού δέν έπρεπε νά θιχθώσι. Αύτά όμως δέν μέ επηρεάζουν καθόλου εις τήν απόφασίν μου. Έγώ πλέον έφυγα από τόν στρατόν. Τά παθήματα όμως έμού και τόσων άλλων χαρακτηρίζουν τήν κατάστασιν. Και σεις, κ. Θεοτόκη, πού διοικείτε τώρα τόν έλληνικόν στρατόν, καλόν νά έχετε αύτήν τήν κατάστασιν ύπ' όψιν σας. Όχι δι' έμέ. Έγώ δέν έχω ανάγκην πλέον καμμίαν. Αλλά δι' εκείνους πού μένουν. Δι' εκείνους πού ήμπορεί νά φύγουν αύριον άπογοητευμένοι και τούς όποιους, άφού φύγουν, ήμπορεί νά ανακαλύψετε πώς τούς έχετε ανάγκην.

Μετά τό ξέσχισμα αυτό, ή ήρεμία έπανήλθε βραδέως. 'Απεφύγαμεν όλοι νά εξακολουθήσωμεν τήν γενικήν συζήτησιν. 'Αλλ' ώμίλει ό είς πρός τόν άλλον ιδιαιτέρως. 'Ο κ. Γούναρης άνεδίφει μερικά τηλεγραφήματα έκ του μετώπου, τά όποια είχε φέρει μεθ' έαυτού, καί ώμίλει ιδιαιτέρως μέ τόν κ. Έξαδάκτυλον. Φαίνεται, ότι είχε λάβει τάς είδήσεις περί έγκαταλείψεως του 'Αφιόν Καρά Χισάρ! 'Ο κ. Πρωτοπαπαδάκης ώμίλει μαζί μου καί μέ τόν κ. Θεοτόκην μέ τήν κατάστασιν όπλισμού άνά χείρας, άπορών πώς, ένώ είχαμεν 70χιλ. μόνλιχερ, όλα έν Μ. 'Ασία όσα είχαμεν, ό Παπούλας έζήτει όπλα, έζήτει δηλ. νά του στέλλωνται οι άνδρες έκ του έσωτερικού ώπλισμένοι.

Υστερα εισήλθεν ό κ. Μάλωσης, διευθυντής του γραφείου τής βουλής καί ήρχισε νά συνεργάζεται μέ τόν κ. Γούναρη. 'Ο κ. Πρωτοπαπαδάκης άπεσύρθη είς μίαν γωνίαν μέ τόν κ. Έξαδάκτυλον. Καί ό κ. Θεοτόκης εισήλθε μαζί μου είς παρακείμενον δωμάτιον. Μου λέγει: Έχεις όλα τά δίκαια του κόσμου, διά τόν τρόπον πού σου έφέρθη ή ύπηρεσία. 'Αλλά τώρα δέξου νά αναλάβης καί θά τά κερδίσης όλα. Θά τά πάρης όλα μαζεμένα.

'Απατάσαι, του απήνησα. Δέν θέλω πλέον τίποτε. 'Απολύτως τίποτε. Φαντάζεσαι, ότι έπηρεάζομαι από τά έν τῷ στρατῷ παθήματά μου καί δέν αναλαμβάνω; 'Απατάσαι. 'Οχι, δέν μέ γνωρίζεις καλά. Δέν αναλαμβάνω, διότι αυτό μου ύπαγορεύει ή συνείδησίς μου.

Μά τί νά γίνη, μου λέγει. Καμμιά φορά πρέπει νά παραβιάξη κανείς τήν συνείδησίν του, χάριν γενικωτέρων συμφερόντων.

'Οχι, του λέγω. Εγώ, τουλάχιστον, δέν θά τό κάμω ποτέ. Σου έπαναλαμβάνω τό έκαμα άλλοτε. Καί σου διηγήτην διάφορα συμβάντα του παρελθόντος μου. 'Ιδίως συμβάντα τινά από Σεπτεμβρίου 1915 μέχρι 'Ιου-

νίου 1917, πού, ἂν ὑπερίσχυε ἡ γνώμη μου, θά ἥλλαζεν ὁ ροῦς τῶν γεγονότων, καί δέν θά ὑφιστάμεθα ὅσα ὑπέστημεν. Ἐν τούτοις δέν εἰσηκούσθην ἀπό ἐκείνους πού διηύθυνον τότε. Καί ἐγώ δέν παρητήθην τῆς συνεργασίας μέ αὐτούς, δέν ὑπερασπίσθην τὰς ιδέας μου, ὑπέκνυσα, ἐξηκολούθουν συνεργαζόμενος, ὅπως ἐβγουν πέραν ιδέαι ἄλλων, πού ἤξευρα πῶς ἦσαν ὀλέθριαι. Συνείργησα εἰς πράγματα, παρὰ τήν συνείδησίν μου, πού ἤξευρα πῶς θά μάς βλάψουν. Διά νά μή χωρίσωμεν, διά νά μήν ἀρνηθῶ τὰς ὑπηρεσίας μου εἰς τοιαύτας κρισίμους στιγμάς τῆς πατρίδος. Δέν τό κάμω πλέον, τοῦ εἶπα. Δι' αὐτό παρητήθην, ἀφήκα τό στάδιόν μου, τίς οἶδε τί μέλλον, διά νά ἔχω τήν ἐλευθερίαν νά ἀκολουθῶ τὰς ιδέας μου, καί νά ἀγωνίζωμαι δι' αὐτάς. Καί σεῖς θέλετε τώρα νά ἀπαρνηθῶ τόν σκοπόν διά τόν ὁποῖον ἐθυσίασα τόσα πράγματα.

Ἐξηκολούθησεν ἡ ὁμιλία εἰς αὐτόν τόν τόνον. Εἰς μίαν στιγμὴν ἡρεμίας, λέγει ὁμιλῶν πρὸς τόν ἑαυτόν του μέ σιγανὴν φωνήν: «Τότε δέν μένει ἄλλο παρὰ νά παραιτηθῶ ἐγώ καί νά ἔλθῃς σὺ Ὑπουργός».

Ἀπήντησα μέ τετριμμένον κομπλιμέντον, ἀποφεύγων νά δώσω ὥρισμένην ἀπάντησιν. Δέν ἐπερίμενε ἄλλωστε ἀπάντησίν μου. Ἦτο σκέψις ἐκφρασθεῖσα μεγαλοφώνως καί ὄχι πρότασις.

Ἀνέμενα νά διευθυνθῇ εἰς τόν Γούναρην καί νά τοῦ κάμῃ τήν πρότασιν. Καί ἤμουν περιέργος νά ἰδῶ εἰς ποίαν ἀμηχανίαν θά περιήρχετο ὁ Γούναρης καί ποίας ἀφορμάς θά εὑρίσκειν ὅπως ἀρνηθῇ, διότι ἤξευρα ὅτι δέν τό ἠθέλεν. Ἀλλ' οὔτε ὁ κ. Θεοτόκης μετέβη πρὸς τόν Γούναρην, οὔτε ἐπανέλαβε τήν σκέψιν του.

Ἐφυγεν ὁ κ. Μάλωσης καί συνηθροίσθημεν ὅλοι πάλιν εἰς τό γραφεῖον τοῦ κ. Πρωτοπαπαδάκη. Ἐκάθησα εἰς μίαν πολυθρόναν καί ἀκούμβησα τό κεφάλι μου εἰς τὰ χέρια μου. Ἦμουν κατάκοπος. Ἦτο σχεδόν ἡ 2α

μετά τό μεσονύκτιον. Ἐπὶ 4 ὥρας ὑφιστάμενη συνεχῶς τὰς ἐπιθέσεις τεσσάρων ἀνθρώπων ὅπως μέ βιάσουν εἰς ὃ, τι ἡ συνείδησίς μου ἀπέκρουε. Ὅλοι οἱ πειρασμοὶ μέ ἐπίεσαν. Θέσεις μεγάλαι, βαθμοί, δόξα, κίνδυνος νά θεωρηθῶ ἀρνησίπατρις, κίνδυνος νά ἔχω τήν κατακραυγήν τοῦ κόσμου, νά χάσω καί ὁσιν ὑπόληψιν ἀπέκτησα, ἀπειλαί τοῦ Γούναρη. Ὅλα, ὅλα τὰ ἐδοκίμασα. Ἀντέσχον εἰς ὅλα, ἀλλά ἡσθάνομεν βαρεῖαν κόπωσιν. Ἡσθάνομεν ἐπὶ πλέον τήν στενοχωρίαν νά εὐρίσκωμαι μέ ἀνθρώπους μέ τοὺς ὁποίους ἔχωρίσθην ψυχικῶς, ἢ μᾶλλον πρὸς τοὺς ὁποίους ἀπεκάλυψα, ὅτι τίποτε κοινόν δέν ἔχομεν μαζί. Μέ τοὺς ὁποίους ὁμως συνεδεόμην πρὶν. Ἦτο ἓνα κομμάτι τῆς ζωῆς μου, τό ὁποῖον ἐγίνετο παρελθόν.

Μετά ὁμιλίας τινάς, τοὺς ἔδωσα τήν τελευταίαν συμβουλὴν νά κάμουν τόν Ξενοφ. Στρατηγόν ἀρχηγόν τοῦ Ἐπιτελείου καί νά ἀποφύγουν τόν Δούσμανη, ὁ ὁποῖος οὔτε ἱκανός ἦτο καί πράγματα θά τοὺς ἐγέννα.

Ἐπειτα ἐχωρίσθημεν. Θά ἦτο περίπου 3.30 μετά τό μεσονύκτιον. Ὅταν ἐπέστρεψα εἰς τόν οἶκόν μου ἤρχιζε νά χαράζει. Μέσα μου ἦμουν εὐχαριστημένος, καί δέν εὕρισκα τίποτα νά μεμφθῶ ἐμαυτόν.

Νέον Φάληρον. Συνεπληρώθη ὀλίγον κατ' ὀλίγον μέχρι 25 Μαΐου 1921».

Στοιχεῖα ἀπὸ τὴν δρᾶσιν τῶν Ἑλληνικῶν Μυστικῶν Ὑπηρεσιῶν

α) Συνομιλία Μαυρουδῆ - Γκράτσι

Διὰ πρώτην φοράν ἔρχεται στὴν δημοσιότητα ἡ συνομιλία μεταξὺ Γκράτσι καὶ Μαυρουδῆ, ὅπως τὴν κατέγραψε ἀπὸ τηλεφωνικὴ ὑποκλοπὴ ἡ Ἑλληνικὴ μυστικὴ ὑπηρεσία ποὺ παρακολουθοῦσε τὰ τηλέφωνα τῆς Ἰταλικῆς Πρεσβείας. Τὸ κείμενο ὁ Κ. Μανιαδάκης παρέδωσε πρὸς διάσωσιν στὸ Ὑπουργεῖο Ἑξωτερικῶν καὶ μοῦ ἔδωσε ἓνα ἀνάγραφο.

Εἶναι 08.15 τὸ πρωὶ τῆς 28ης Ὀκτωβρίου, ὅταν ὁ Γκράτσι τηλεφωνεῖ στὸν Μαυρουδῆ (ὑφ. ἐξωτερικῶν).

28-10-40

ὥρα 8.15'

Ὁ Πρέσβυς τῆς Ἰταλίας ἐκάλεσε τὸν κ. Μαυρουδῆ.

Γκράτσι: Ἐξοχώτατε, βλέπω στίς ἐφημερίδες τὸ Διάγγελμα τοῦ Προέδρου σὲ ὅποιον ἀναφέρεται ὅτι ἡ ἐπίδοσις τοῦ τελεσιγράφου ἐκ μέρους ἡμῶν σημαίνει τὴν κήρυξιν τοῦ Πολέμου. Τοῦτο οὐδέποτε ἐλέχθη παρ' ἐμοῦ.

Μαυρουδῆς: Ἐξοχώτατε, τοῦτο ἐννοεῖτε ἀσφαλῶς καὶ εἶσι ὁ κ. Πρόεδρος καὶ ἡ Κυβέρνησις μας τὸ ἐκλαμβάνει. Ἀφοῦ καὶ αἱ ἐχθροπραξίαι ἤρχισαν.

Γκράτσι: Ἐμεῖς ὁμῶς περιμένουμε τὴν ἀπάντησίν σας, δὲν ξέρουμε τί νὰ κάνουμε. Τί νὰ τηλεγραφήσω στὴν Ρώμη; Ἐμεῖς δὲν κηρύξαμε τὸν πόλεμο. Ἀπλῶς ζήτησαμε ὥρισμένες παραχωρήσεις.

Μαυρουδῆς: Μὰ τί ἀπάντησι περιμένετε; Ἀφοῦ τὸ τελεσίγραφο ἐξέπνευσε ἀπὸ τὰς 6.

Γκράτσι: Πάντως, παρακαλῶ νά μου διαβιβάσπε τήν ἀπάντησιν τοῦ κ. Προέδρου καί ἴσως μέ τό τηλεγράφημα πού θά στείλω εὔρεθῇ κάποια λύσις διά νά ἀποτραπῇ τό δυσάρεστον αὐτό γεγονός.

Μαυρουδῆς: Πολύ καλά, μόλις ὁ κ. Πρόεδρος ἐπιστρέψῃ θά τοῦ τό ἀνακοινώσω.

28-10-40

ῶρα 8.30'

Ὁ κ. Μαυρουδῆς ἐκάλεσε τόν κ. Γκράτσι.

Μαυρουδῆς: Τώρα μόλις ὁ κ. Πρόεδρος ἐπέστρεψε καί τῷ ἀνεκοίνωσα τά διαμειφθέντα μεταξύ ἡμῶν καί μέ ἐπεφόρτισε νά σᾶς εἶπω τά ἐξῆς: «Ἐνθυμεῖται καλῶς ὅτι κατὰ τήν συνδιάλεξίν σας, ὅταν τοῦ ἐζητήσατε τάς παραχωρήσεις κ.λπ. ἀπήντησεν ὅτι αὐτό σημαίνει πόλεμον καί κατόπιν ὅταν ὠρίσατε τρία ὥρον μόνον προθεσμίαν καί σᾶς εἶπε ὅτι διά λόγους τεχνικούς ἡ προθεσμία εἶναι ἐξαιρετικά μικρή καί ἀσφαλῶς δίδεται διά νά μᾶς ἐξαναγκάσῃ νά καταφθάσωμεν εἰς τά ἄκρα».

Γκράτσι: Μά κατόπιν μιλῆσαμε διά ἄλλα ζητήματα καί δέν καταλήξαμε σέ τίποτε τό θετικόν.

Μαυρουδῆς: Μά τώρα ἐξοχώτατε τί λέτε; ἐφόσον τά κανόνια ἤρχισαν νά ἀντηχοῦν εἰς τά σῖνορα καί μάλιστα ἀπό τάς 5.30' πρό τῆς λήξεως τοῦ οὐλτιμάτουμ.

Γκράτσι: Ἐγώ πάντως δέν δύναμαι νά θεωρηθῶ ὡς ἐμπόλεμος ἐφόσον καμμιά τέτοια διαταγή δέν ἔχω ἀπό τήν Ρώμη. Ὁ κ. Πολίτης εἰδοποιήθη νά ἐπιστρέψῃ;

Μαυρουδῆς: Ἀκόμη ὄχι.

Γκράτσι: Παρακαλῶ νά μέ εἰδοποιήσετε σχετικῶς καί ἐγώ ἐν τῷ μεταξύ θά ἐπικοινωνήσω μέ τήν Κυβέρνησί μου τηλεγραφικῶς.

β) Προγραμματισμένο δείπνο γιά τόν Γκράτσι

Ἀπό τίς ἐγγραφές στό «Ἡμερολόγιο» τοῦ μηνός Ὀκτωβρίου 1940 φαίνεται καθαρά, ὅτι ὁ Μεταξᾶς ἐγνώριζε ὅτι ἐπίκειται ἐπίθεσι καί τήν περίμενε.

Πέραν ἀπό τίς πληροφορίες τῶν Ἑλληνικῶν Μυσικῶν Ὑπηρεσιῶν ὑπῆρξε κάποιο συναρπαστικό γεγονός πού ἐδραίωσε τήν πεποίθησι τοῦ Μεταξᾶ ὅτι οἱ Ἴταλοί θά ἐπιτεθοῦν ἐναντίον μας μέσα στόν Ὀκτώβριο.

Ὁ Μανιαδάκης προκειμένου νά συγκεντρώσῃ πληροφορίες ἐπενόησε τό ἀκόλουθο τέχνασμα. Παρεκάλεσε τήν κοσμική κυρία Ρετσίνα, τῆς μεγάλης βιομηχανίας ὑφασμάτων, νά παραθέσῃ πρὸς τιμὴν τοῦ Ἰταλοῦ Πρεσβευτοῦ Γκράτσι δείπνον καί νά βάλῃ δίπλα στόν Ἰταλό στρατιωτικό ἀκόλουθο νά καθήσῃ κάποιος Ἕλλην τῆς κατασκοπείας.

Πράγματι ἡ κυρία Ρετσίνα ὠργάνωσε στό «Μαξίμ» δεξιώσιν στήν ὁποίαν προσεκλήθησαν οἱ Ἴταλοί ἐπίσημοι καί πολὺς κόσμος. Καθώρισε τίς θέσεις στό τραπέζι, ἔτσι ὅπως τῆς ἐξήτησε ὁ Μανιαδάκης.

Ὁ Παξινός (Δ/ντῆς κατασκοπείας) ἐκάλεσε τόν νεαρό ὑπασπινόμο Ε. Σπηλιόπουλο πού ἤξερε Ἰταλικά καί τόν διέταξε νά πάρῃ γιά συνοδό του μία ὠραία δεσποινίδα ἀπὸ νυκτερινό κέντρο δῆθεν ὡς μνηστή του καί νά παρακολουθῇ προσεκτικά τίς συζητήσεις μεταξύ τῶν Ἰταλῶν.

Κατά τήν διάρκειαν τοῦ δείπνου ἡ κυρία Ρετσίνα ἔκανε πρόποσιν ὑπὲρ τοῦ Μουσσολίνι καί τῆς Ἰταλίας κ.λπ. Μετά σηκώθηκε ὁ Ἰταλὸς Πρεσβευτῆς Γκράτσι καί μέ ὑψωμένο τό ποτήρι ἀνταπέδωσε εὐχόμενος εὐτυχία στόν Ἑλληνικὸ λαό. Ἐκείνη ἀκριβῶς τήν στιγμὴ, ὁ Ἰταλὸς στρατιωτικὸς ἀκόλουθος σκύβει δίπλα καί λέγει χαμογελῶντας στόν βοηθό του. «Νά δοῦμε τί θά πῇ ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς τόν Ὀκτώβριο».

Ὁ Σπηλιόπουλος, πού φυσικά οὐδεὶς ἐγνώριζε ὅτι ἦτο ἀξιωματικὸς τῆς κατασκοπείας, ἀκουσε ὅσα εἶπε ὁ Ἰταλὸς

στραταπικός ακόλουθος και εύγε του τά έθεώρησε άξια νά αναφερθούν στους άνωτέρους του. Άργά τήννύχτα τελείωσε ή δεξίωσις και άρχίζει μία κινηματογραφική περιπέτεια, πού θά τήν αναφέρω χάριν του ένδιαφέροντός της. Ό νεαρός ύπασπνός άφού πλήρωσε τήν δεσποινίδα για τήν συνεργασία θέλησε νά συνεχίσουν τήν διασκέδαση. Έκείνη άρνήθηκε, λογόφεραν σφοδρά και ό νεαρός τής έδωσε ένα χαστούκι. «Αυτό πού έκανες θά μου τό πληρώσης. Θά δής ποιά είμαι έγώ», τόν απείλησε και έφυγε.

Η ώρα ήταν περασμένη. Ό Σηλιόπουλος πηγαίνει στό γραφείο του, γράφει λεπτομερώς τήν αναφορά του, τί άκουσε δηλαδή νά λέγει ό Ιταλός άξιωματικός, τήν αφήνει στό ύπασπιστήριο του προϊσταμένου του και φεύγει νά κοιμηθ ή όχι στήν οίκία του, αλλά στόν πατέρα του.

Τό πρωί ό προϊστάμενός του διαβάζει τήν αναφορά, εκτιμά τήν σοβαρότητά της και τήν παραδίδει στόν Παξινό, ό όποιος μέ τήν σειρά του δίχως καθυστέρηση τήν πηγαίνει στόν Μανιαδάκη. Ό δαιμόνιος Υπουργός Άσφαλείας αποφασίζει ότι πρέπει νά τήν μάθ ή Μεταξάς άμέσως. Ό Μεταξάς, καθώς μου είπε ό Μανιαδάκης, διάβασε προσεκτικά τήν αναφορά του Σηλιόπουλου. «Πρόκειται για σημαντική πληροφορία», σχολίασε. «Φέρτε μου τώρα τόν Άξιωματικό πού τήν συνέταξε, θέλω νά μιλήσω μαζί του».

Ό Μανιαδάκης τηλεφωνεί στόν Παξινό και τόν διατάσσει νά έλθ ή στό γραφείο του μαζί μέ τόν Σηλιόπουλο, τόν όποιον άναζητούν, αλλά δέν βρίσκουν διότι είχε όπως είπαμε κοιμηθ ή στόν πατέρα του. Ό χρόνος περνά κι όλοι άνησυχούν. Κατά τίς ένδεκα έμφανίζεται άνύποπτος ό Σηλιόπουλος στήν ύπηρεσία του. Μόλις τόν βλέπει ό προϊστάμενός του άρχίζει τίς παρατηρήσεις. «Πού είσαι;», «Έλα, σέ θέλει ό Διευθυντής, πρόκειται για τά χθεσινά». Ό Σηλιόπουλος, μου διηγείται, ένόμισε ότι επρόκειτο για τό χαστούκι πού

έδωσε στήν δεσποινίδα καί νόμιζε ακόμη δι αὐτή τόν κατήγγειλε, δι θάχε κάποιον ισχυρό γνωστό καί δι θά τοῦ ζητοῦσαν τόν λόγο γιά τήν πράξι του.

Μπαίνει στό γραφεῖο τοῦ Παξινοῦ ὁ ὁποῖος ἀμέσως σηκώνεται καί τοῦ λέγει: «*Πᾶμε γρήγορα, μᾶς περιμένει ὁ Μανιαδάκης*». Ὁ Σπηλιόπουλος τά ἔχασε. Ὁ Μανιαδάκης δέν ἦταν μικρό πρᾶγμα. Τό ζήτημα λοιπόν ἔλαβε τέτοια ἔκταση. Ἐξακολουθεῖ νά πιστεύῃ δι ὁ Μανιαδάκης τόν θέλει γιά τό χαστούκι. Μέσα στό αὐτοκίνητο σκέφτεται πόση δύναμη εἶχε ἐκείνη ἡ γυναῖκα γιά νά φθάσῃ μέχρι τόν Μανιαδάκη. Προετοιμάζεται τί περίπου θά πῇ. Φθάνουν στό γραφεῖο τοῦ Μανιαδάκη. Στέκεται προσοχή μπροστά στόν πανίσχυρο Ὑπουργό Ἀσφαλείας. «*Κύριε Ὑπουργέ νά σᾶς ἀναφέρω δι τι...*», «*Ἄστα, ἄστα*», τόν διακόπτει ὁ Μανιαδάκης, «*θά τά πῆς στόν Μεταξᾶ, πᾶμε*». Ὁ Σπηλιόπουλος κατέρρευσε. Στόν Μεταξᾶ! Πότε πρόλαβε ἡ... Ἐξακολουθεῖ νά νομίζῃ δι πρόκειται γιά τό χαστούκι.

Ἐνθυμοῦμαι τόν Σπηλιόπουλο νά μοῦ περιγράφῃ συγκινημένος πῶς εἰσῆλθε μέ τόν Μανιαδάκη στό γραφεῖο τοῦ Μεταξᾶ. Ὁ Ἐθνικός Κυβερνήτης τόν χαιρέτησε, τοῦ ἔδειξε νά καθήσῃ. Στά χέρια του κρατοῦσε τήν ἀναφορά καί τότε ὁ Σπηλιόπουλος κατάλαβε γιάτί τόν ἤθελαν. «*Εὐὲν ἔγραψες αὐτό;*» ρώτησε ὁ Μεταξᾶς. «*Μάλιστα κ. Πρωθυπουργέ*». «*Θέλω νά θυμηθῇς ἀκριβῶς τί συζήτησαν οἱ δύο Ἴταλοί, πῶς ἀκριβῶς τό ἀκουσες σά Ἱταλικά*». Ὁ Σπηλιόπουλος ἀναφέρει λεπτομερῶς τά λεχθέντα. Ὁ Μεταξᾶς τόν πλησιάζει, τοῦ σφίγγει τό χέρι: «*Νά ξέρης, παιδί μου, δι προσέφερες μεγάλη ὑπηρεσία στήν Πατρίδα*». Πρὸ ἐτῶν, διαν μοῦ διηγείτο τήν σκηνή αὐτή ὁ Σπηλιόπουλος ἔβλεπα δάκρυα σά μάτια του.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ

Ζητοῦμεν τὴν κατανόησιν τῶν ἀναγνωστῶν διὰ τὴν
ποιοτικὴν ἐμφάνισιν τῶν φωτογραφιῶν, ἡ ὁποία
ὀφείλεται εἰς τὴν παλαιότητά των

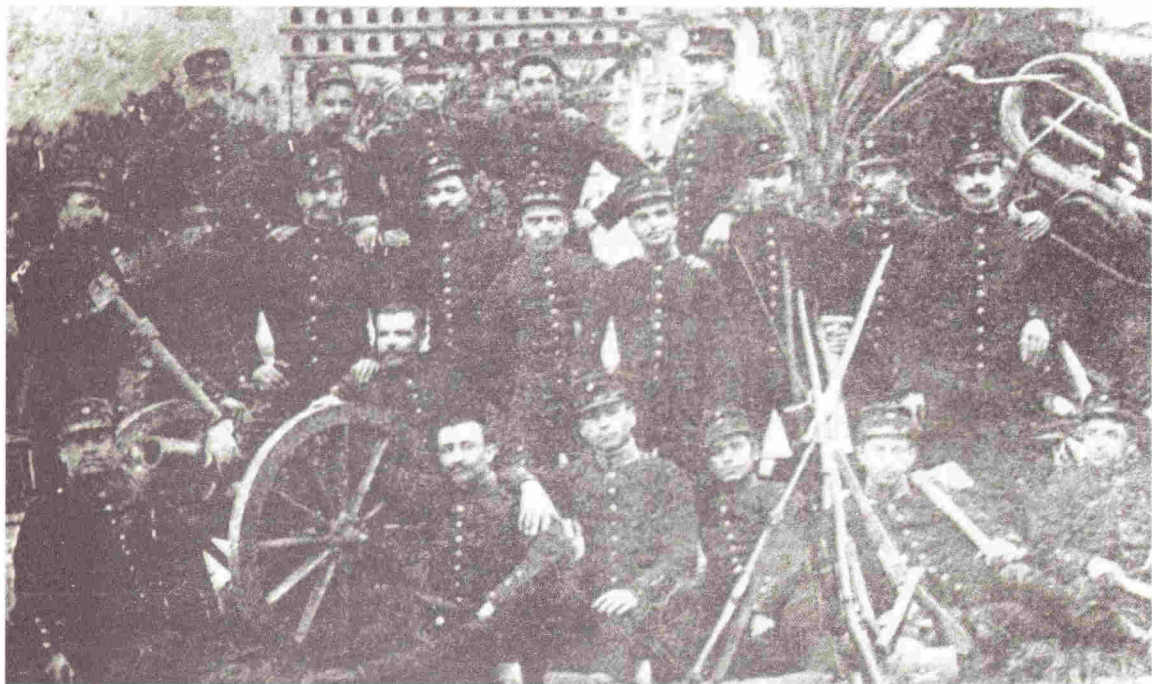

Ὁ «Μπάρμπα-Γιάννης»! Αὐτὸς ὁ ἀπλοϊκὸς στὴν
ἐμφάνισι ἄνθρωπος κατῶρθωσε, μέσα σὲ τέσσερα
χρόνια, νὰ ἀναμορφώσῃ κοινωνικῶς καὶ ἐθνικῶς τὴν
Ἑλλάδα καὶ νὰ τὴν ὀδηγήσῃ εἰς τὴν δόξαν.

Ο Μεταξᾶς, εἰς τὴν παιδικήν του ἡλικίαν, με τοὺς γονεῖς του. Ὁ πατέρας του ἦτο βυζαντινῆς καταγωγῆς καὶ ἡ μητέρα του Μακεδόνισσα.

Σχολή Εὐελπίδων 1889. Ὁ εὐελπισ Μεταξᾶς, τέταρτος ἐκ δεξιῶν, στήν μεσαία σειρά. Αποτελεῖ καύχημα διὰ τὴν Σχολήν, ἡ ὁποία ἀνέδειξε ἓνα Μεταξᾶ.

Πόλεμος 1897. Έλληνικό πεζικό στη μάχη. Μετ' ὀλίγον οἱ ἄτακτοι ἐθέλονται τῆς «Ἐθνικῆς Ἑταιρείας», ὑποχωροῦν καὶ παρασύρουν τὸν στρατὸ στὸν πανικό.

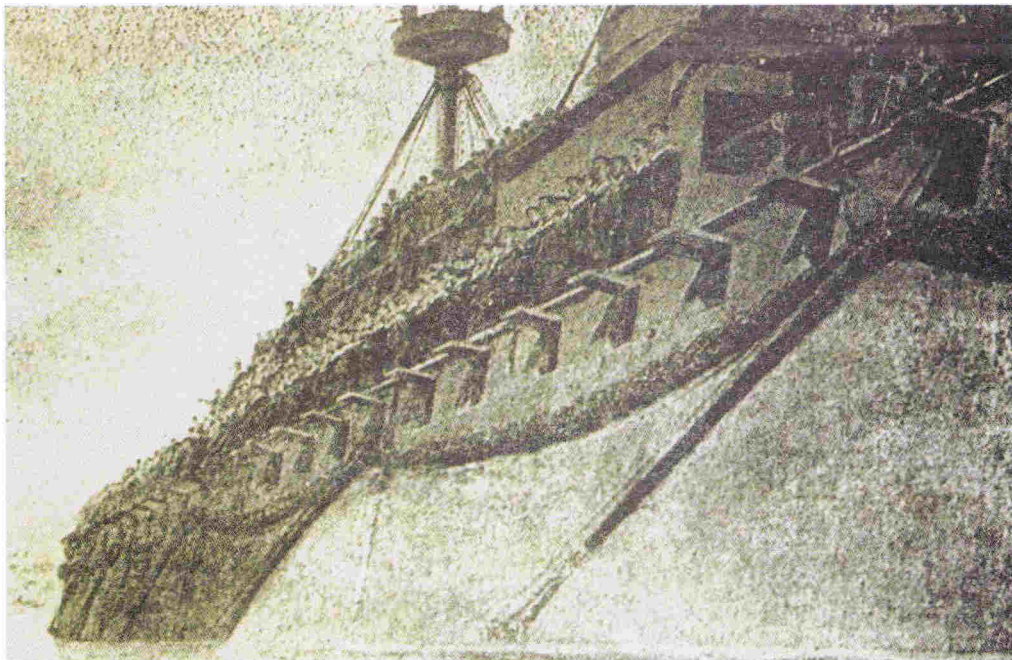
Πόλεμος 1897. Πίναξ της εποχής. Μετὰ τὴν κατάληψιν τῶν Φαρσάλων
ὑπὸ τῶν Τούρκων, οἱ κάτοικοι φεύγουν δια τὸν Δομοκόν.

Πόλεμος 1897. Μετά την μάχην τοῦ Δομοκοῦ, ὁ ἑλληνικὸς στρατός,
ἡττημένος, ὑποχωρεῖ.

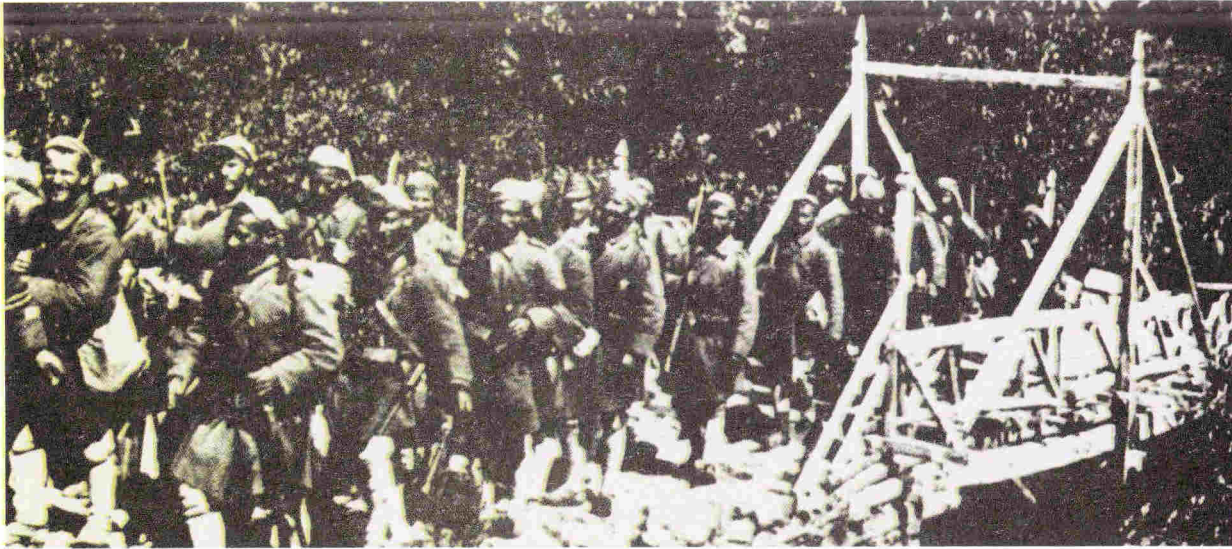
Πόλεμος 1897. Τραυματίαι εἰς στρατιωτικὸν νοσοκομεῖον τῶν Ἀθηνῶν.

Πόλεμος 1897. Τò πλήρωμα τοῦ ἑλληνικοῦ θωρηκτοῦ «Υδρα» παρακολουθεῖ τὴν κατάληψι τοῦ Βόλου ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Πόλεμος 1897. Εἰς τὰ παραδείγματα ἡρωϊσμοῦ ἀνήκει καὶ ἡ εἰκονιζομένη Ἑλληνὶς Ἑλένη Κωνσταντινίδου, ἡ σημαιοφόρος τοῦ τάγματος Βότσαρη.

Βαλκανικοί πόλεμοι. Μονὰς Εὐζώνων βαδίζει πρὸς τὴν μάχην. Ἡ Ἑλλὰς θὰ μεγα-
λῶσῃ μὲ τὰ ὄπλα καὶ ὄχι μὲ τὰς συνομιλίας κ.λπ.

*Βαλκανικοί πόλεμοι. Επίθεσις κατά τῶν Βουλγάρων εἰς τὴν πολύνεκρον μάχην τοῦ
Λαχανᾶ. Ποῦ νὰ εὔρεθοῦν τώρα τέτοια παλληκάρια...*

Βαλκανικοί πόλεμοι. Εἰς τὸν σιδηροδρομικὸν σταθμὸν τῆς Δοϊράνης. Ὁ Στρατηλάτης Κωνσταντῖνος μὲ τοὺς ἐπιτελεῖς του. Δεξιὰ καθισμένος ὁ Μεταξᾶς. Ὅρθιοι οἱ πρίγκιπες Νικόλαος, Ἀνδρέας, Χριστόφορος καὶ Ἀλέξανδρος.

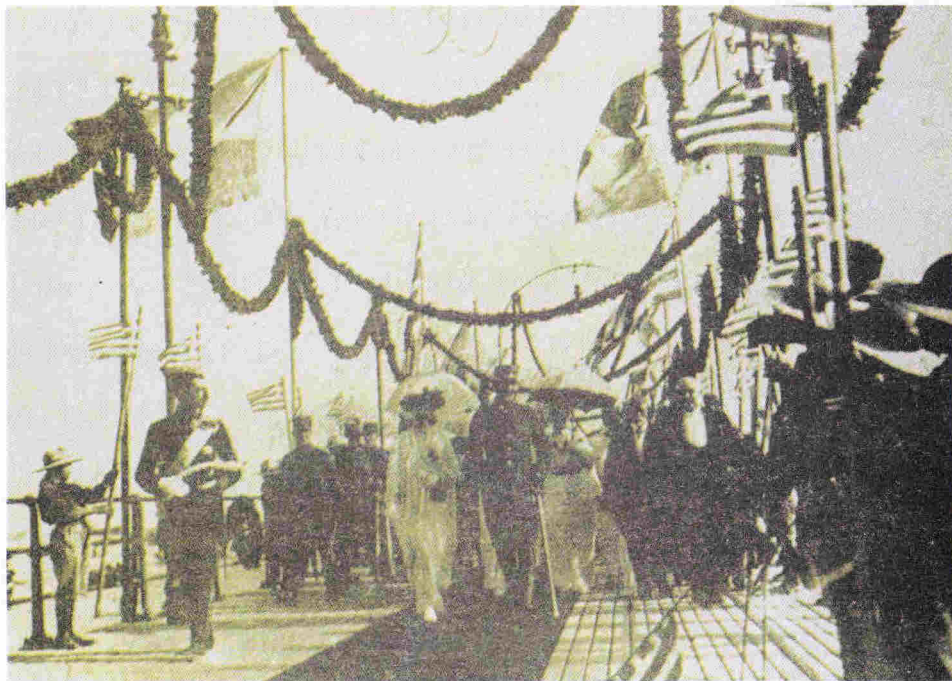
Βαλκανικοί πόλεμοι. Εἰς τὰ ἐλεύθερα Ἰωάννινα. Ὁ Μεταξᾶς,
δεύτερος ἐξ ἀριστερῶν.

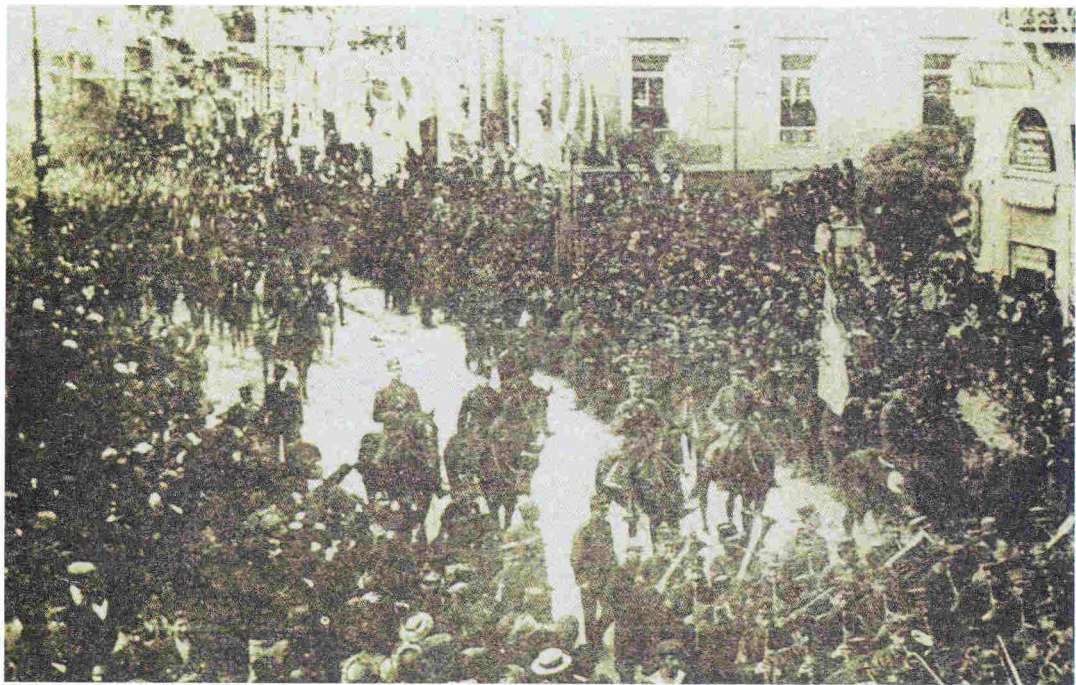
Βαλκανικοί πόλεμοι. Εἰς τὸ Στρατηγεῖον τοῦ Ἑμὶν Ἀγᾶ. Ὁ Στρατηλάτης Κωνσταντῖνος μὲ τὸ ἐπιτελεῖον τῆς Νίκης. Τέταρτος ἐκ δεξιῶν ὁ Μεταξᾶς.

Βαλκανικοί πόλεμοι. Ο Βασιλεὺς Γεώργιος καὶ ὁ Διάδοχος Κωνσταντῖνος εἰσέρχονται εἰς τὴν ἀπελευθερωμένην Θεσσαλονίκην.

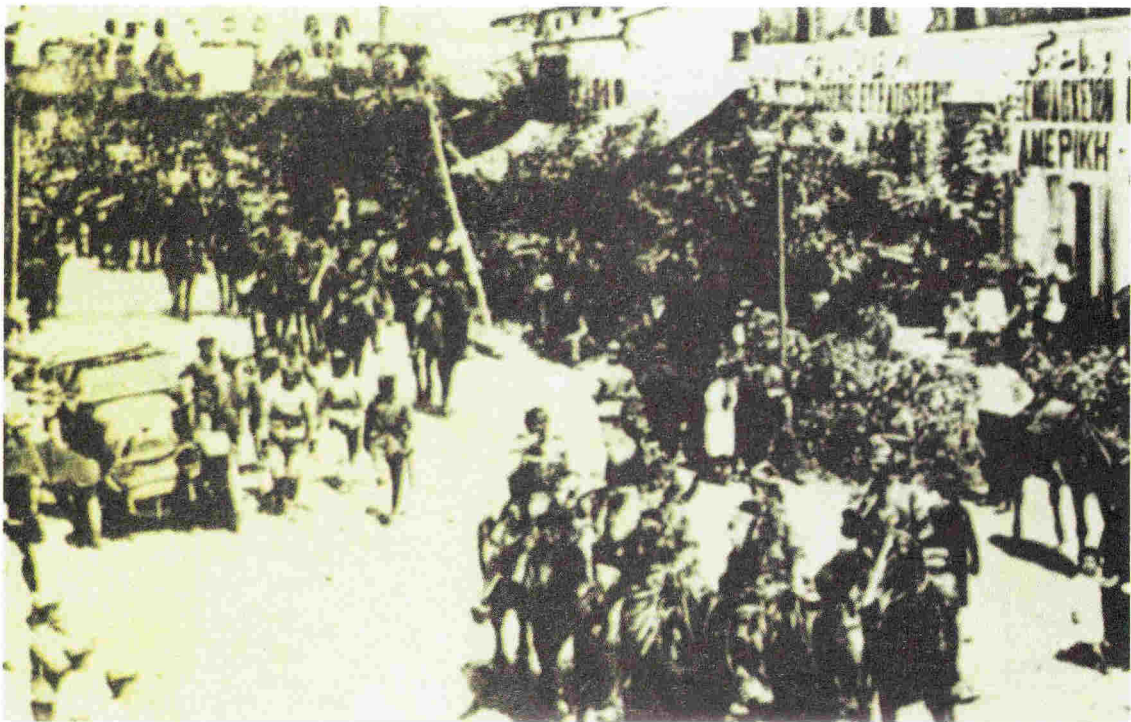
Οί Βαλκανικοί πόλεμοι είχαν νικηφόρον τέλος και ό Βασιλεύς
Κωνσταντίνος φθάνει είς τόν Νέον Φάληρον.

Ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἐπιστρέφει εἰς τὰς Ἀθήνας μετὰ τὴν νικηφόρον
λήξιν τῶν Βαλκανικῶν πολέμων. Κάπου, πίσω, παρελαύνει ὁ Μεταξᾶς. Οἱ
στρατιῶται ποὺ φαίνονται ἀνήκουν εἰς τὴν «Σιδηρὰν Μεραρχίαν».

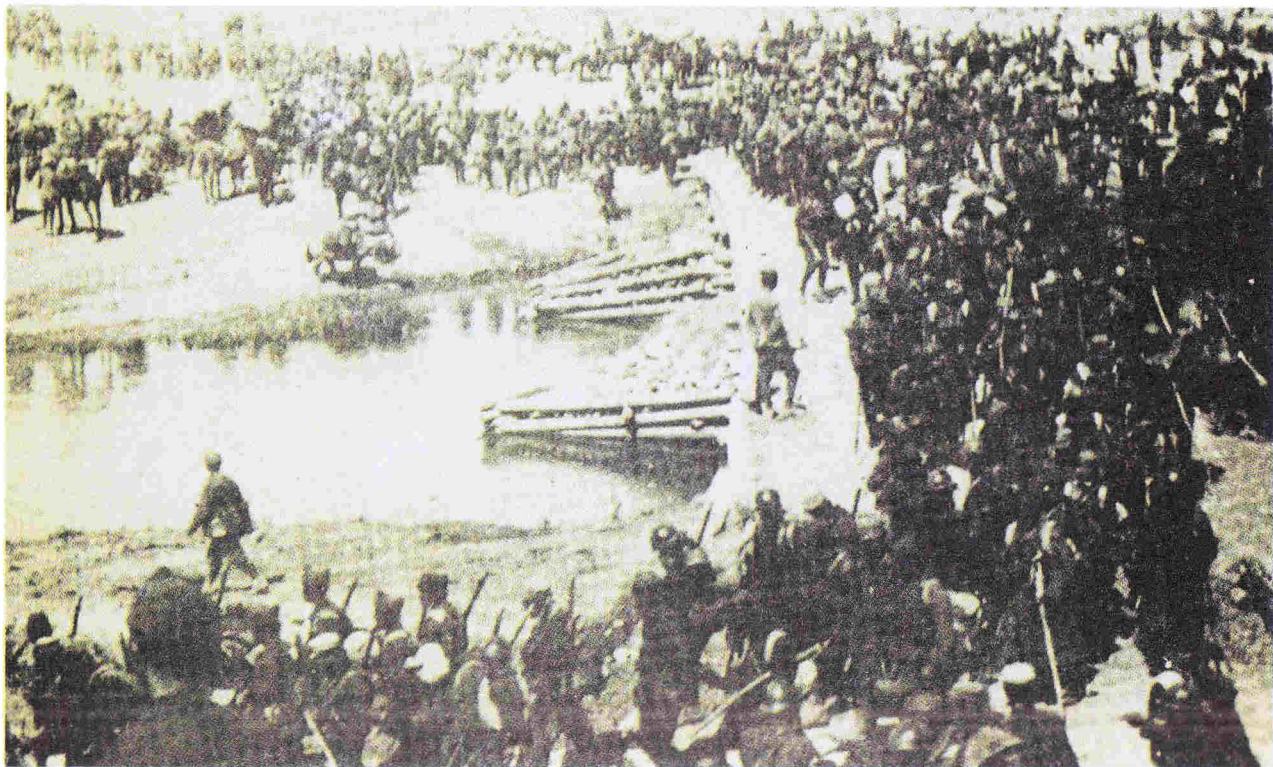
Ὁ Μεταξᾶς μετὰ τὴν στολὴν τοῦ Λοχαγοῦ. Τότε, δη-
λαδὴ, πὺν ἦτο πρῶτος ὑπασπιστὴς τοῦ Ἐλευθερίου
Βενιζέλου.

Ο Έλληνικός στρατός απελευθερώνει την Αδριανούπολη

Ὁ Ἐλευθέριος Βενιζέλος ὑπογράφει τὴν Συνθήκην τῶν Σεβρῶν. Ἡ Μεγάλη Ἑλλάς, ὅμως, θὰ καταποντισθῇ στὸ πέλαγος τοῦ διχασμοῦ.

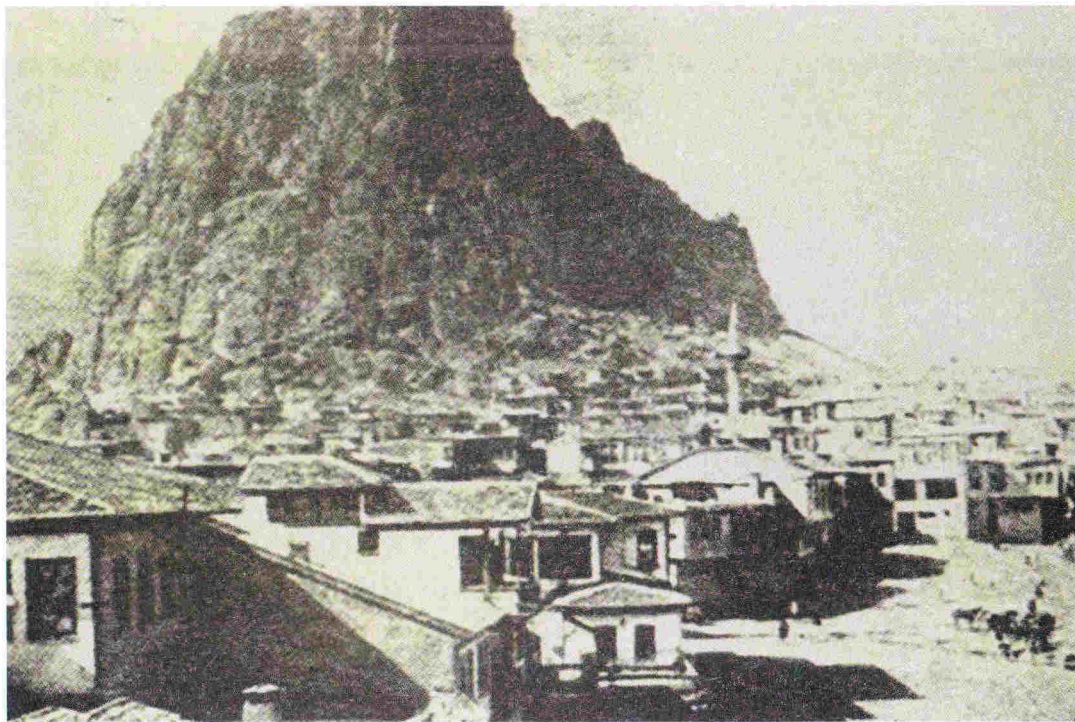
Μικρασιατική εκστρατεία. Έλληνικά στρατεύματα διέρχονται εκ προχείρου γεφύρας και βαδίζουν έναντίον των Τούρκων, οι οποίοι υποχωρούν.

Πρὸς τὴν «Κόκκινη Μηλιά». Πορεία εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν.

Δορύλαιον (Έσκη Σεχίρ).

Ἀκροῖνόν (Ἀφίόν Καραχισάρ).

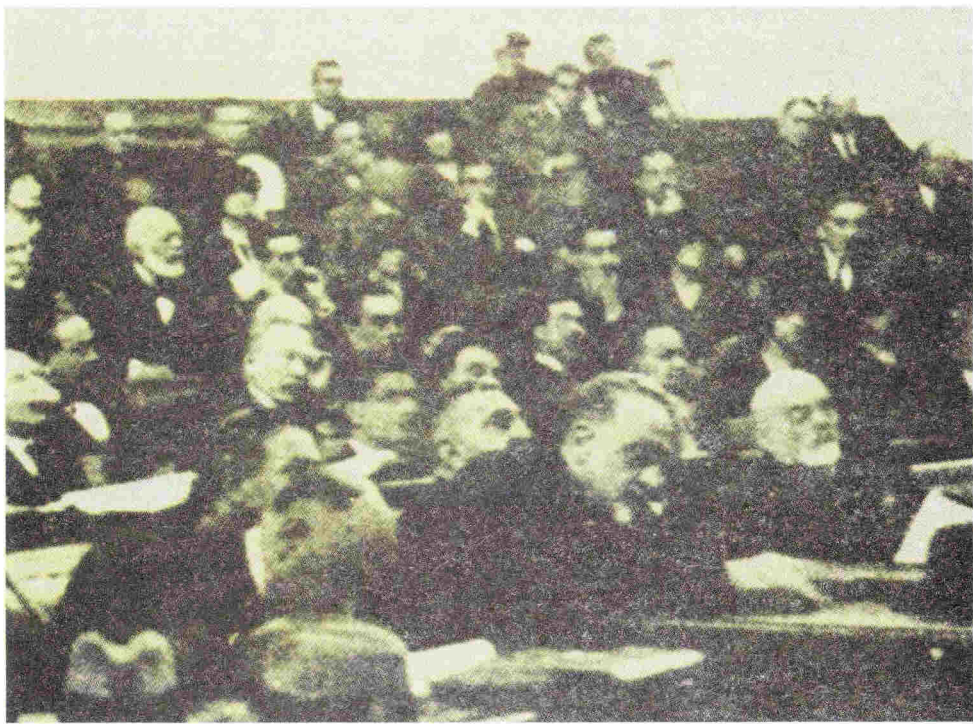
Μικρά Ασία. Αξιωματικός πυροβολικοῦ παρακολουθεῖ βολὴν ἐναντίον τουρκικῶν θέσεων.

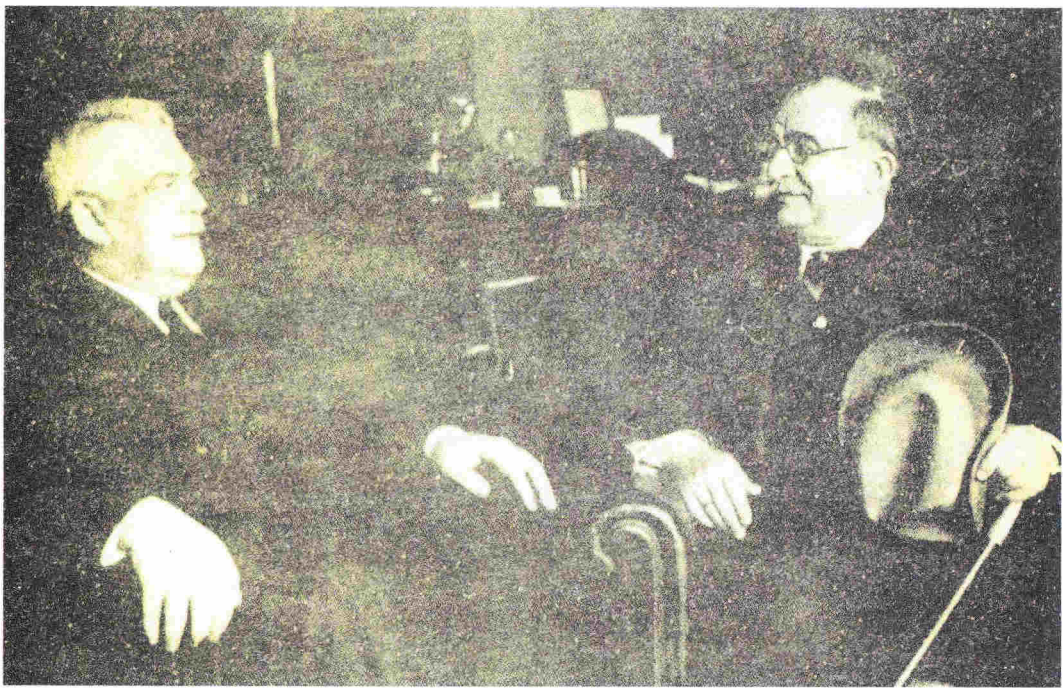
Ἡ Οἰκουμενικὴ Κυβέρνησις τοῦ 1927. Τέταρτος ἐξ ἀριστερῶν ὁ Μεταξᾶς.

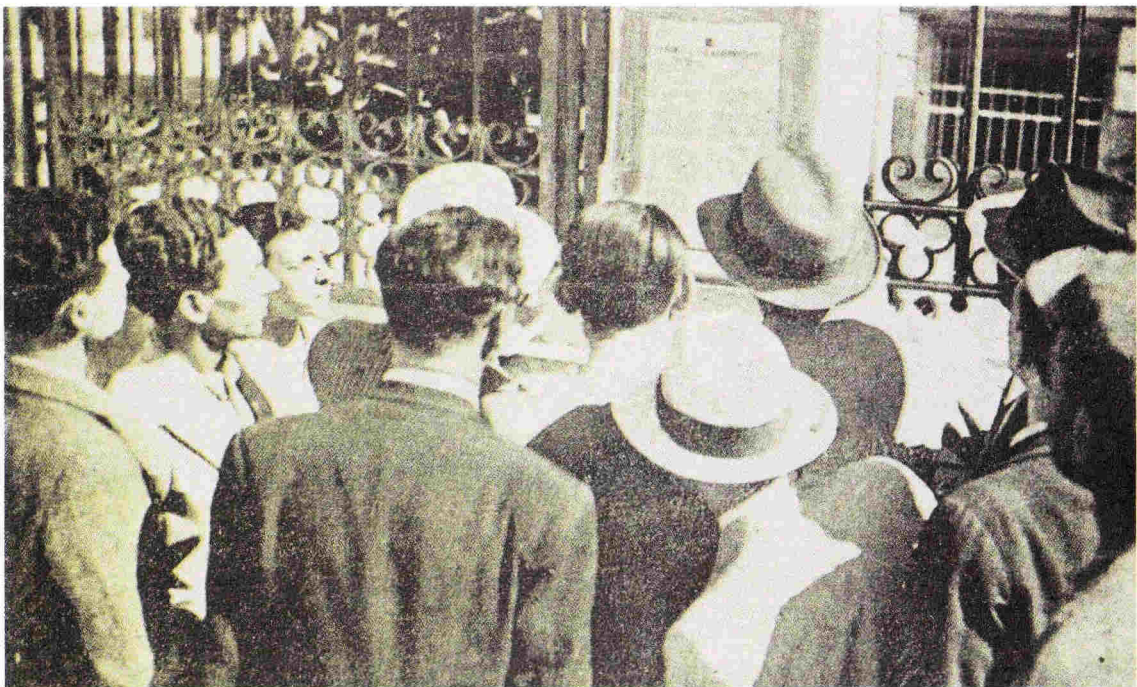
Τὰ κινήματα καὶ τὰ ἀντικινήματα ἐτελείωναν μὲ τὴν καθιερωμένην σκηνὴν τῆς καθαιρασεως. Εἰς τὴν φωτογραφίαν ἀξιωματικοὶ «ξηλώνουν» τὰ «γαλόνια» ἄλλων ἀξιωματικῶν. Οἱ πολιτικοὶ εἶχον κατορθώσει νὰ διχάσουν καὶ τὸν στρατόν.

Από την δίκην τῶν ἑξ. Εἰς τὸ μέσον τῆς πρώτης σειρᾶς κάθεται ὁ
Δημήτριος Γούναρης.

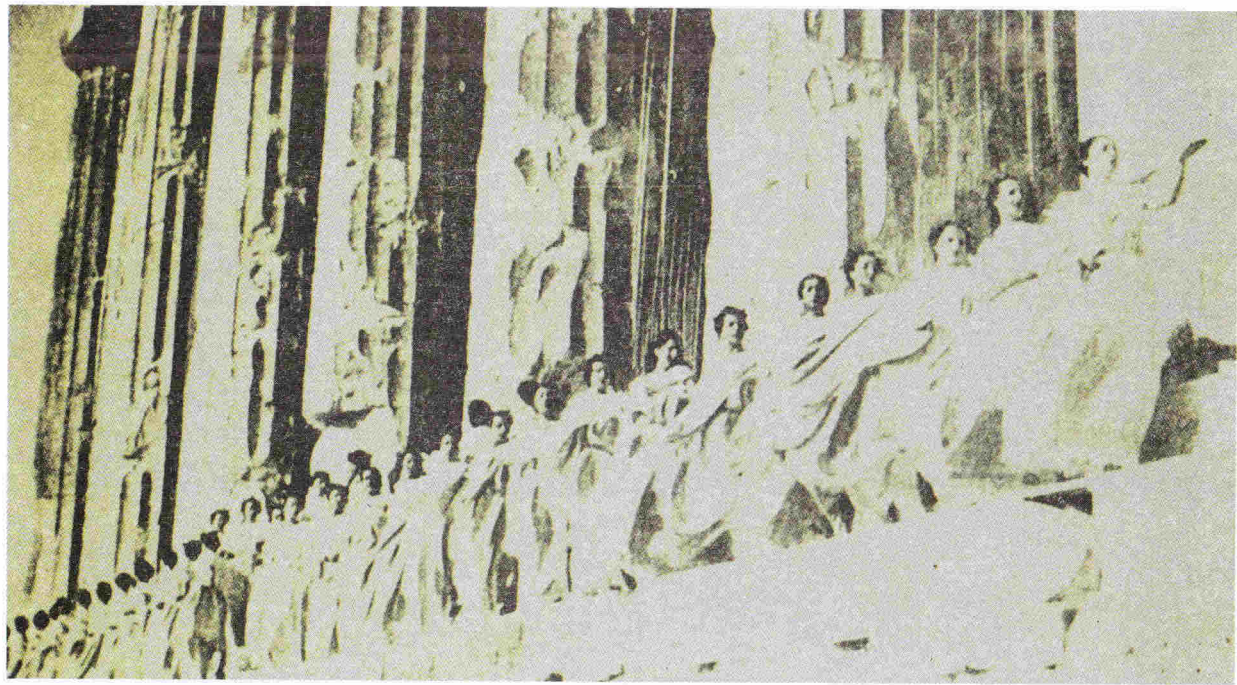
Μικρά Ασία. Ο Μεταξάς, με τὸ καθιερωμένο μαλακὸ «καπέλο» καὶ τὸ μπα-
στουνάκι, μετὴν ἀσημένια λαβή, συνομιλεῖ μετὸν πρωθυπουργὸν Κ. Δεμερτζῆ.

4η Αυγούστου. Πολίται διαβάζουν την προκήρυξιν, ή όποία ανακοινώνει την κατάργησιν τής Δημοκρατίας.

Ὁ Ἰωάννης Μεταξᾶς, Πρωθυπουργός, εἰς τὸ γραφεῖον του.

4η Αυγούστου. Φοιτήτριαι εἰς τελετὴν ἐπάνω εἰς τὴν Ἀκρόπολιν. Αἱ ἐκδηλώσεις μεγαλείου ἦσαν ἀπαραίτητοι, διὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς ἐθνικῆς ὑπερηφανείας.

4η Αύγουστον. Οί φοιτηταί τῆς Ἀνωτάτης Ἐμπορικῆς πρωτοστατοῦν πάντοτε εἰς
τάς ἐκδηλώσεις ὑπὲρ τοῦ Μεταξᾶ.

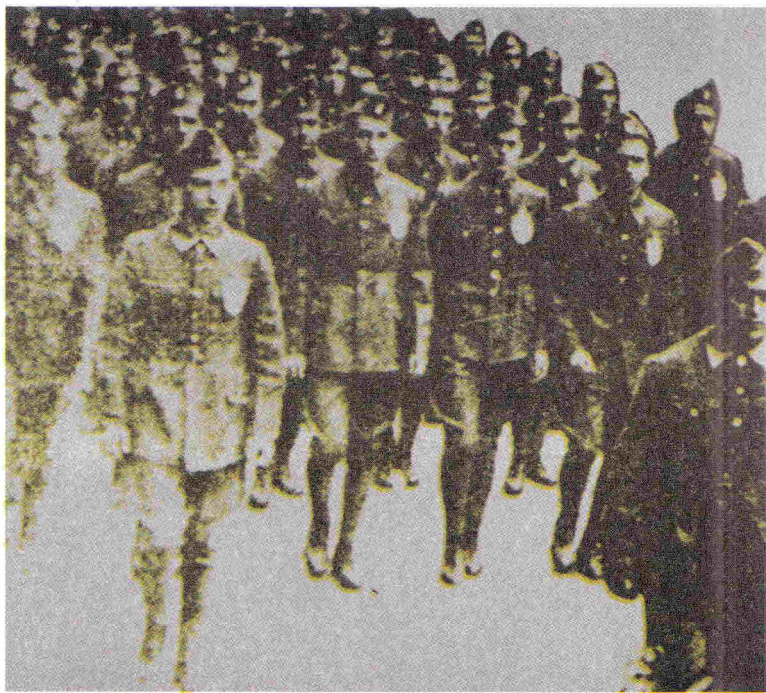
4η Αυγούστου. Ο άπλος λαός έβλεπε συχνάκις τόν Μεταξά, ό όποιος άνεζήτει τήν αλήθειαν με άμεσον επαφήν πρός τήν πραγματικότητα καί όχι μέσω τών επισήμων αναφορών.

Πρό τῆς 4ης Αὐγούστου. Σφιγμένοι, χολερικοὶ γρόνθοι, ἔτοιμοι νὰ καταστρέψουν.

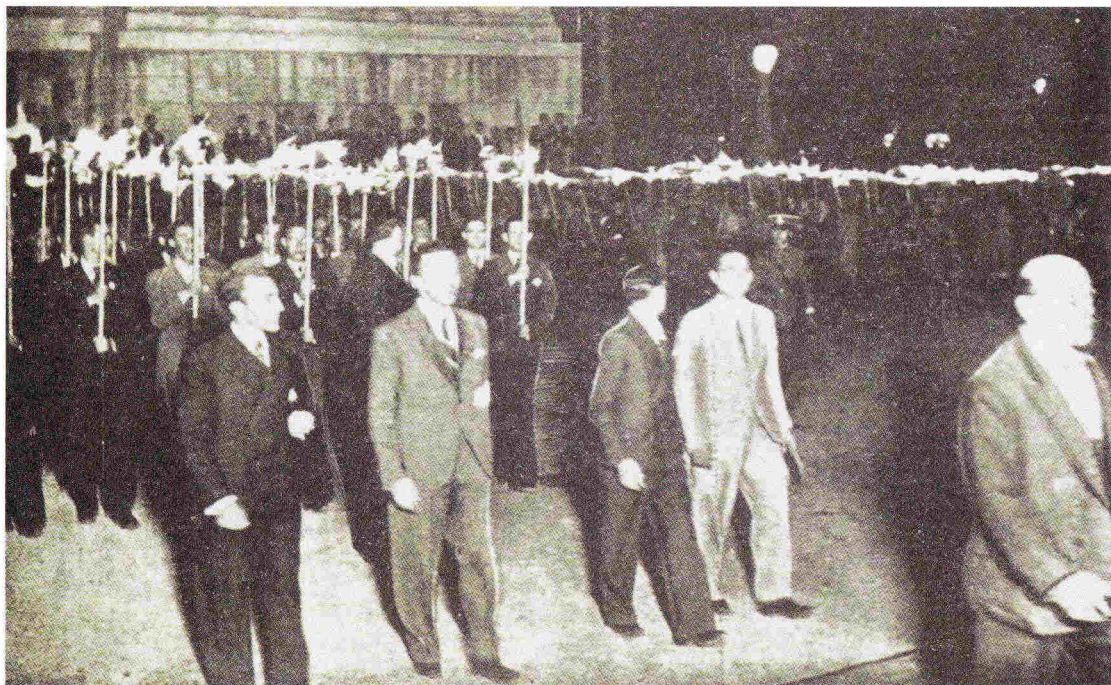
Μετά την 4η Αυγούστου. Λεβέντικος χαιρετισμός, σύμβολον αγώνος καί δημιουργικής εργασίας.

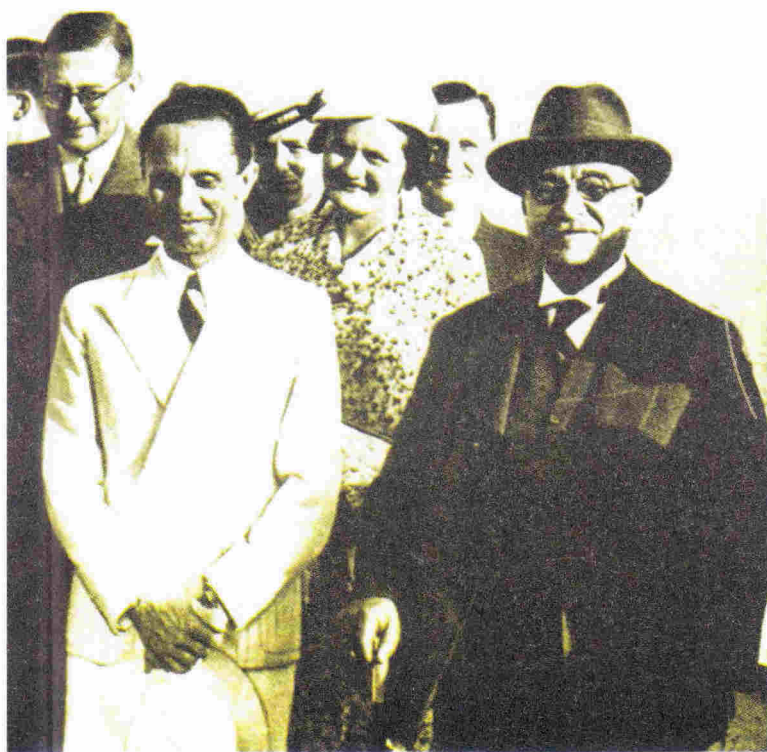
Σχηματισμός Ταγμάτων εργασίας. Τὰ χαρακτηριστικά των ἦταν τὸ παράστημα καὶ ἡ πειθαρχία.
Ὅλοι τους σχεδὸν ἦσαν φοιτηταί.

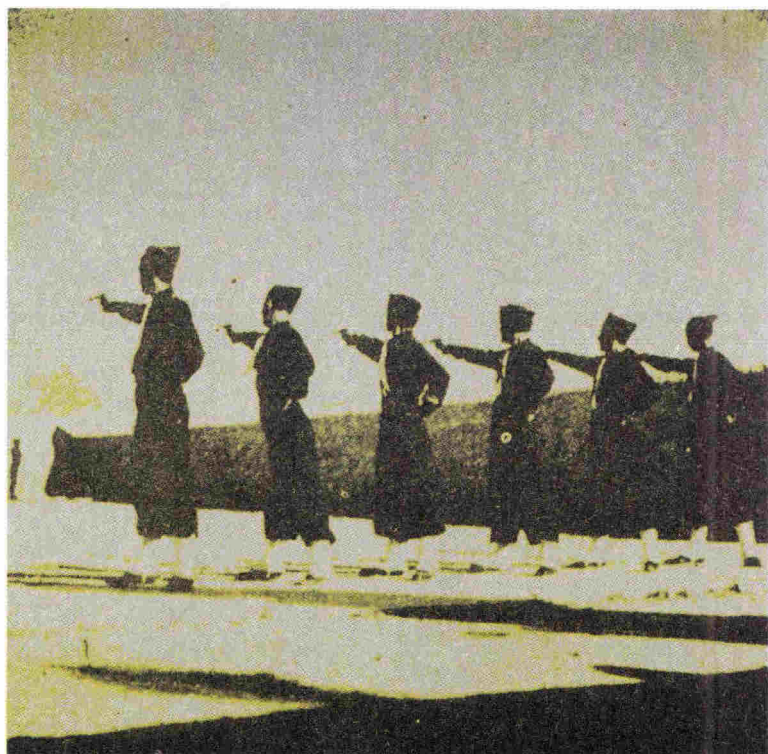
*Πρὸ τῆς 4ης Αὐγούστου. Καθημεριναὶ συμπλοκαὶ τῆς νεολαίας μετὰ τῆς
ἀστυνομίας εἰς τοὺς δρόμους. Ἀναρχία.*

Μετά την 4η Αυγούστου. Η νεολαία λαμπαδηφορεῖ. Ἡ ἐθνικὴ τάξις ἀποκα-
τεστάθη καὶ ἐδόθησαν ἰδανικὰ εἰς τοὺς νέους.

Απρίλιος 1939. Ο Γκαϊμπελς επισκέπτεται τὰς Ἀθή-
νας.

Φαλαγγῖται τῆς ΕΟΝ ἀσκοῦνται εἰς τὴν σκοποβολήν. Ἡ δόξα τοῦ '40 ἐγράφη μὲ πολεμιστὰς καὶ ὄχι μὲ σάπια διανόησιν.

Ὁ δαιμόνιος ὑπουργὸς Ασφαλείας Κωνσταντῖνος Μανιαδάκης, εἰς κα-
ταυλισμὸν τῶν Ταγμάτων Ἑργασίας.

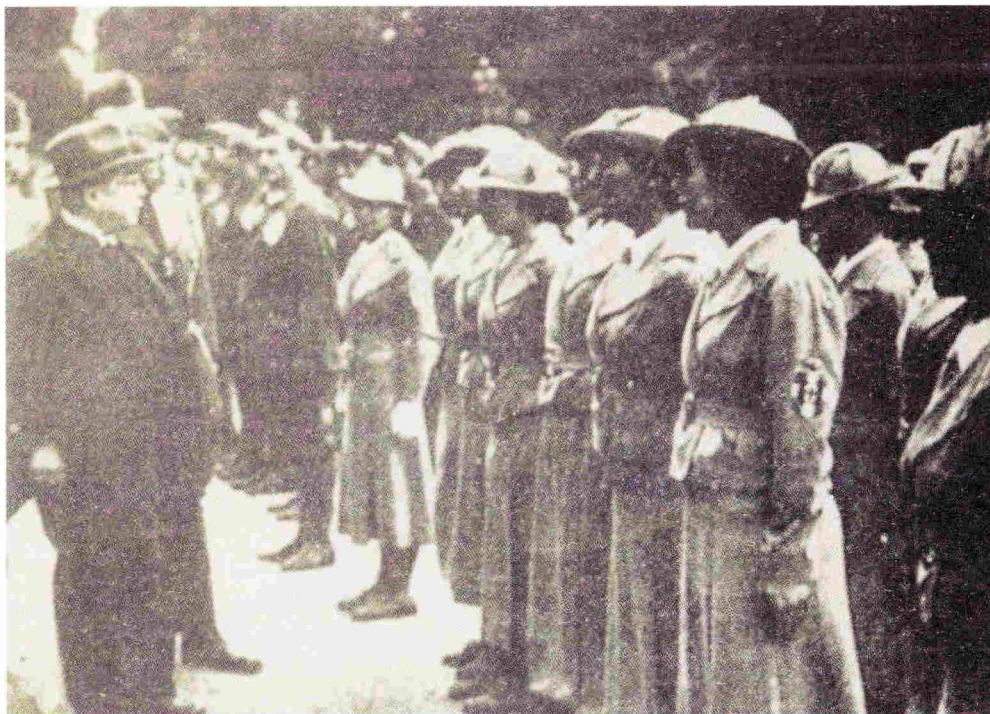
Ο Μεταξάς επισκέπτεται στρατόπεδον νεανίδων τῆς ΕΟΝ. Ὅπισθέν του διακρίνεται ἡ σύζυγός του.

Εἰς σκαπανεὺς τῆς ΕΟΝ. Τὸ κράτος εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ὀργανώῃ τὴν νεολαίαν, συμφώνως πρὸς τοὺς σκοποὺς του. Διότι, ἂν δὲν τὴν ὀργανώσῃ τὸ κράτος, θὰ τὴν ὀργανώσῃ «ὁ κομμουνισμός, ὁ ἄλφα, ὁ βῆτα, κ.τ.λ.».

Μικροὶ «Σκαπανεῖς». Εἰς τὸν Ἑλληνικὸν χώρον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιζήσῃ εἰς λαὸς ἀμνῶν, ἀλλὰ εἰς λαὸς λεόντων. Τὸ καθεστῶς προετοίμαζε ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων τὴν νεολαία γιὰ ἀγωνιστικὴ ἀντίληψι τῆς ζωῆς καὶ πόλεμο! Τὸ παιδὶ ἐδιδάσκετο στὴν ΕΟΝ νὰ εἶναι εὐτυχισμένο καὶ ὑπερήφανο, διότι ἦτο Ἕλλην.

Φαλαγγίτισσαι-φοιτήτριαι τῶν Ἀνωτάτων Σχολῶν μέ τὰς ἰδιορρύθ-
μους στολάς των.

Ὁ Μεταξᾶς με τοὺς στρατιωτικοὺς ἀκολουθοῦντες τῶν ξένων πρεσβειῶν, κατὰ τὴν διάρκεια μεγάλων ἑλληνικῶν στρατιωτικῶν γυμνασίων.

Ο Μεταξᾶς καὶ ὁ ὑπουργὸς Κωνσταντῖνος Κοτζιάς, μεταξὺ ἀνδρῶν τῶν
Ταγμάτων Ἑργασίας.

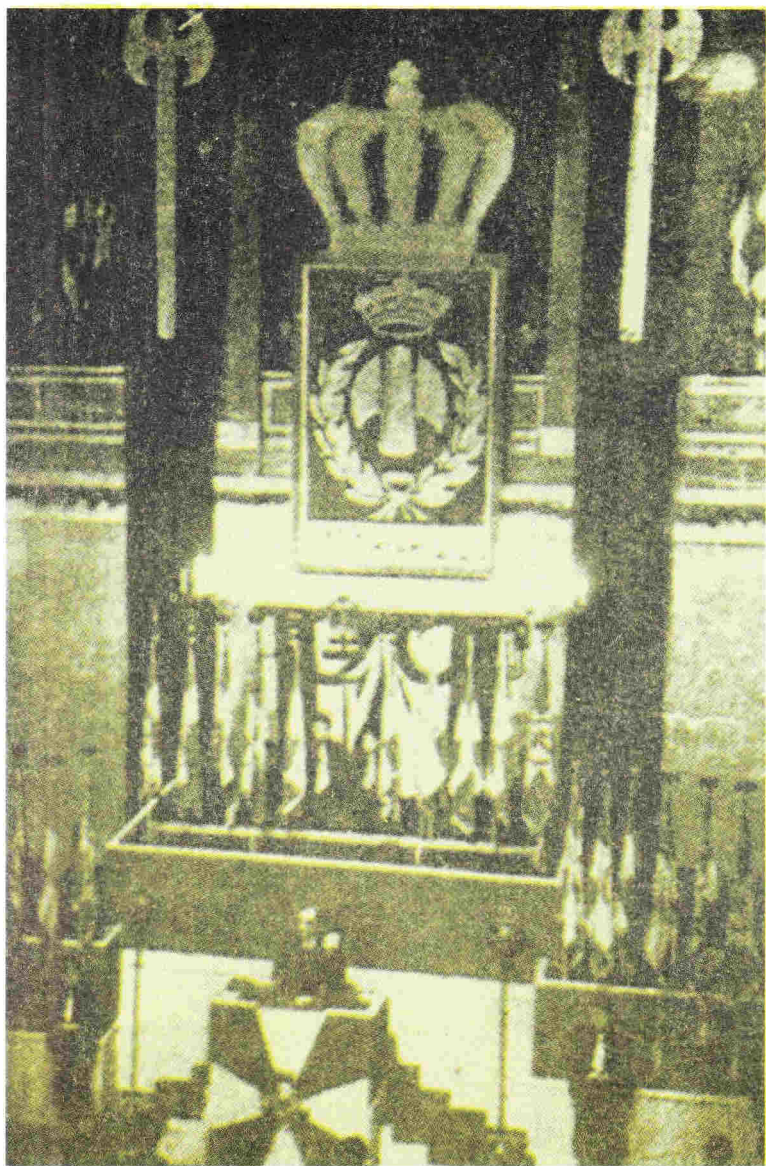
Παρέλασις τῆς ΕΟΝ. Ἡ δυναμικὴ τῆς παρουσία εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Ἑθνους ἐχάθη μαζί με τὸν Μεταξά, διότι ἡ ἡγεσία τῆς ὑπῆρξε ἀνάξια τῶν μελῶν τῆς.

Από τελετήν τῆς ΕΟΝ εἰς τὸ μνημεῖον τοῦ Ἀγνώστου Στρατιώτου.

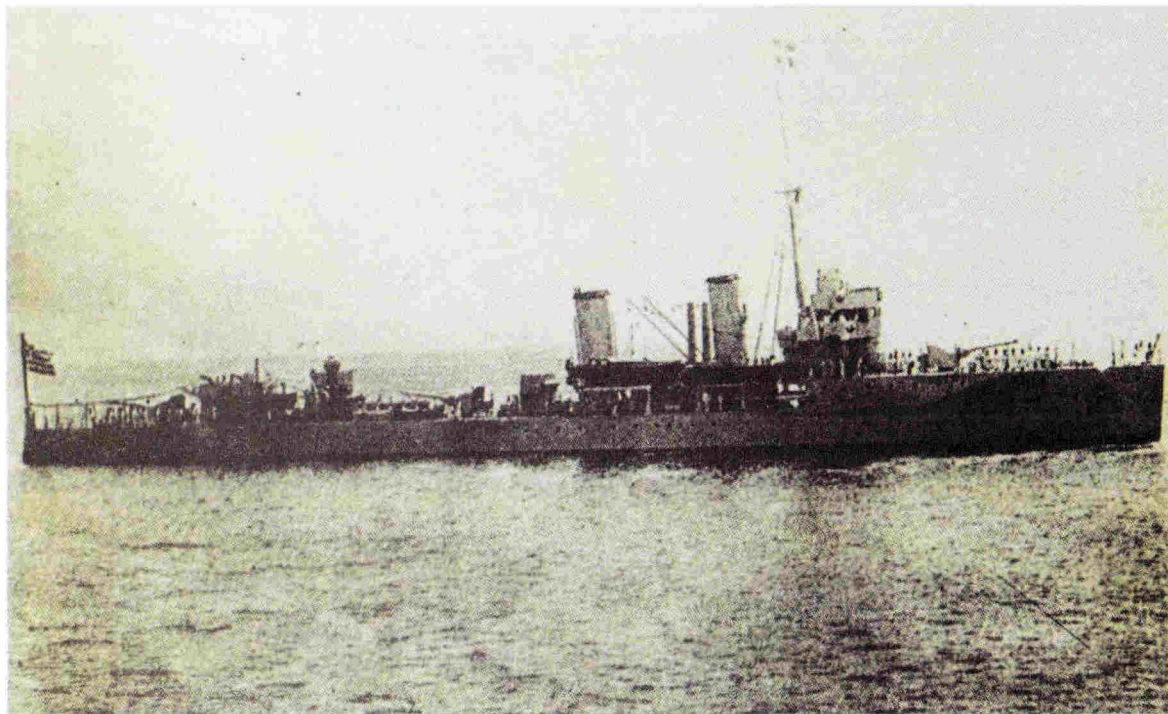
Ὁ Μεταξᾶς εἰς τὴν ὀρκωμοσίαν Ἀξιωματικῶν τῆς Χωροφυλακῆς. Εἰς τὸ ἄκρον δεξιὰ ὁ Κ. Μανιαδάκης.

Ο Μεταξάς εκφωνεί λόγον εἰς τὸ Α' Συνέδριον τῆς ΕΟΝ. Ἐπὶ τέλους ἐχρησίμευσεν εἰς κάτι τὸ κτήριον τῆς Παλαιᾶς Βουλῆς.

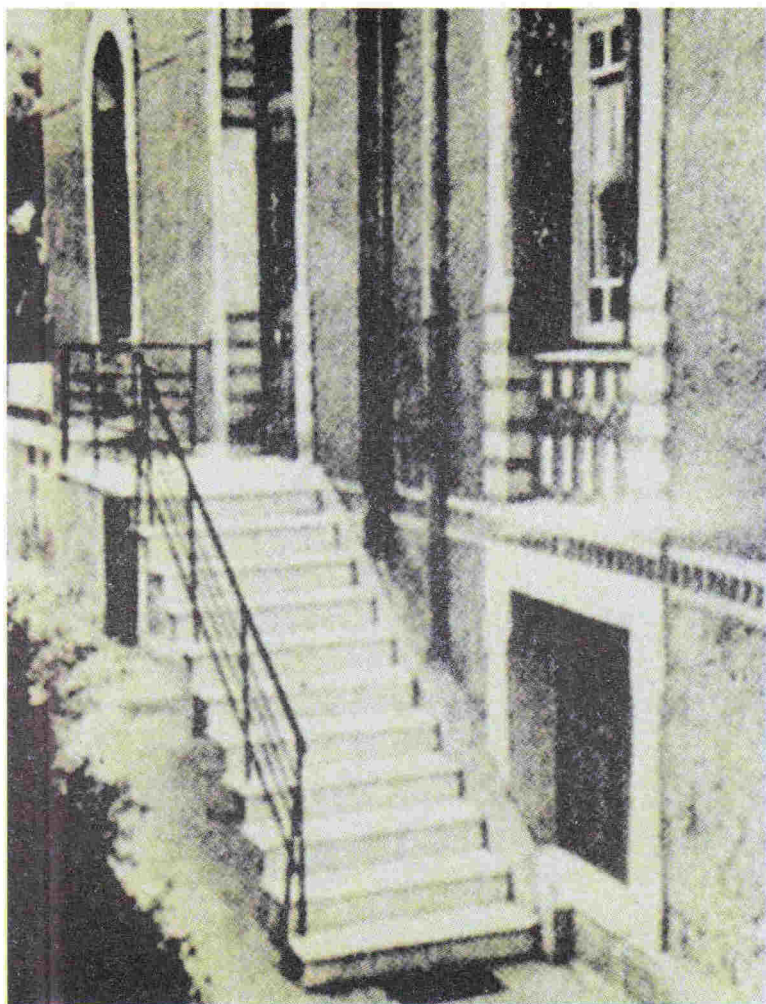
Ἡ Βασιλόπιττα τοῦ 1940. Τὸ νέον ἔτος ἔφερεν τὴν
δόξαν.

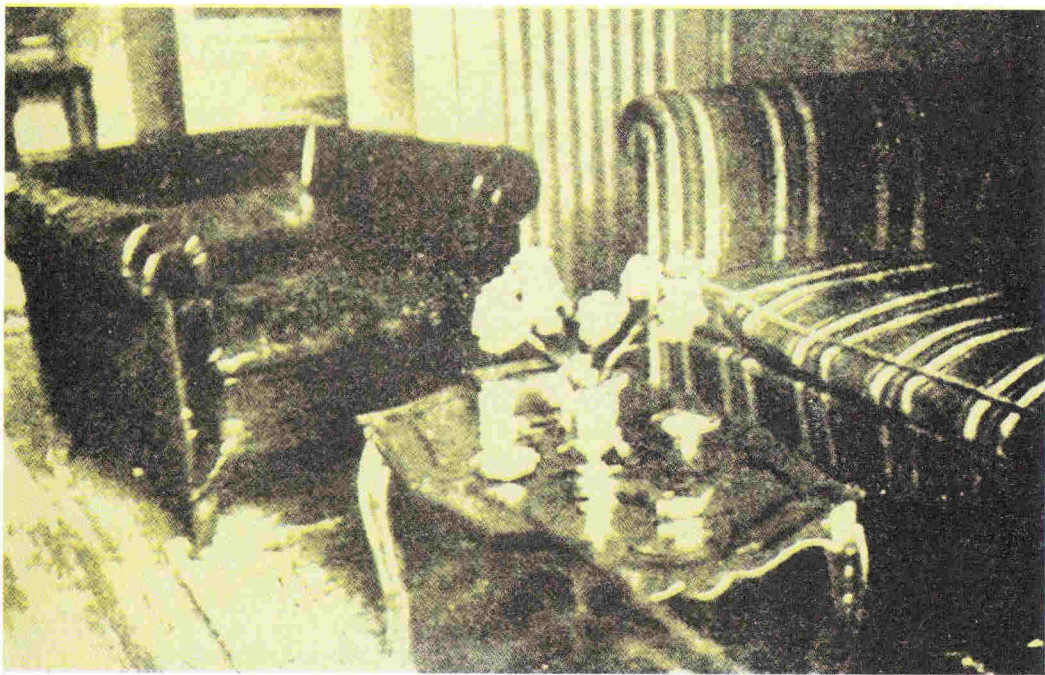
Τὸ εὐδρομον «Ἑλλάς».

Δεκαπενταύγουστος 1940. Δύο ιταλικάι τορπίλλαι
ἀστοχοῦν ἐπάνω στὸν λιμενοβραχίονα. Ἡ τρίτη θὰ
κτυπήσῃ τὴν «Ἑλλη», ποὺ διακρίνεται δεξιᾶ.

Ἡ θύρα τὴν ὁποίαν ἤνοιξεν ὁ Μεταξᾶς καὶ ἡ κλίμαξ
διὰ τῆς ὁποίας ἀνῆλθεν ὁ Γκράτσι.

Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἐλέχθη τὸ ΟΧΙ! Ὁ Μεταξᾶς ἐκάθισε εἰς τὸν «κα-
ναπέ» καὶ ὁ Γκράτσι εἰς τὴν πολυθρόναν.

Ὁ Μεταξᾶς παρακολουθεῖ γυμνάσια τοῦ στρατοῦ, ὁ
ὁποῖος ἔμελλε νὰ γράψῃ τὸ ἔπος τοῦ '40.

Έλληνική περίπολος χιονοδρομίων κάπου εἰς τὰ βουνὰ τῆς Βορείου
Ἠπείρου.

Πολεμικὸν τοιχοκόλλημα τοῦ '40.

Πυρομαχικά διὰ τὸ μέτωπον. Σχεδὸν πάντοτε τὰ μονοπάτια τῶν βουνῶν ἦσαν ἀποκλεισμένα ἐκ τῆς χιόνος.

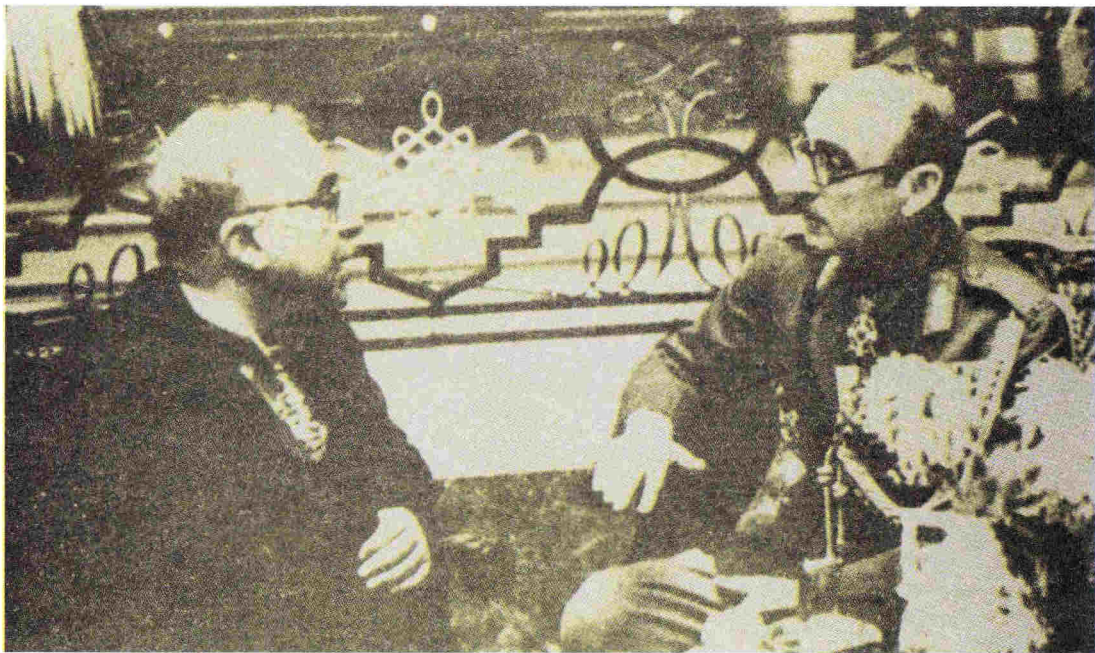
Ἡπειρώτισσαι, αἱ ὁποῖαι, ἀφοῦ μετέφερον πυρομαχικά, συνεχίζουν μεταφέρουσαι ἄμμον διὰ τὴν ἐπισκευὴν τῶν ὁδῶν.

Μετά την επίθεσιν. Ἕλληνες καὶ Ἰταλοὶ στρατιῶται ἀγκαλιασμένοι εἰς τὸν θάνατον.

Ὁ Μεταξᾶς ἐξέρχεται ἀπὸ τὸ Στρατηγεῖον, τὸ
ὁποῖον ἐλειτουργεῖ εἰς τὰ ὑπόγεια τοῦ ξενοδοχείου
«Μ. Βρεττανία»

Ὁ Μεταξᾶς συνομιλεῖ μὲ τὸν Ἀλ. Παπάγον, μέσα εἰς τὸ ξενοδοχεῖον «Μ. Βρεττανία», κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου.

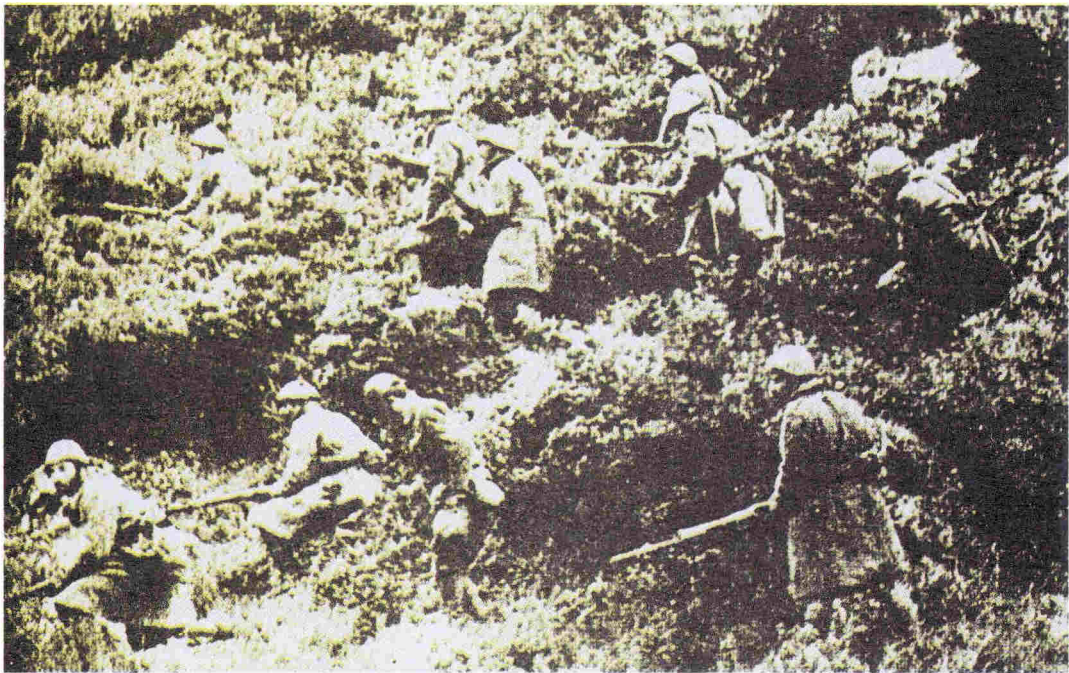
Πολεμικὸν Συμβούλιον. Ἐξ ἀριστερῶν: Ἀγγλος Στρατηγὸς Πάρρν, Μεταξᾶς, Γεώργιος Β', Ἀγγλος Πτέραρχος Ντ' Ἀλμπιάκ καὶ Ἀρχιστράτηγος Παπάγος.

Ὁ Μεταξᾶς ἀναγγέλλει εἰς τὸ πλῆθος, τὸ ὁποῖον εἶχε συγκεντρωθῇ ἔξω-
θεν τοῦ Στρηγεῖου, τὴν κατάληψιν τῆς Κορυθαῖας.

Ὁ λαὸς πανηγυρίζει διὰ τὰς νίκας τοῦ μετώπου. Οἱ Ἕλληνες ἦσαν ἀγαπημένοι καὶ ἐνωμένοι χάρις εἰς τὸ καθεστῶς. Τρία ἔτη ἀργότερον, ὅταν πλέον δὲν ὑπῆρχε ὁ Μεταξᾶς, αὐτοὶ οἱ ἴδιοι Ἕλληνες ἐδημιούργησαν τὰ «Δεκεμβριανὰ» καὶ ὁ ἓνας ἐσφάξε τὸν ἄλλον.

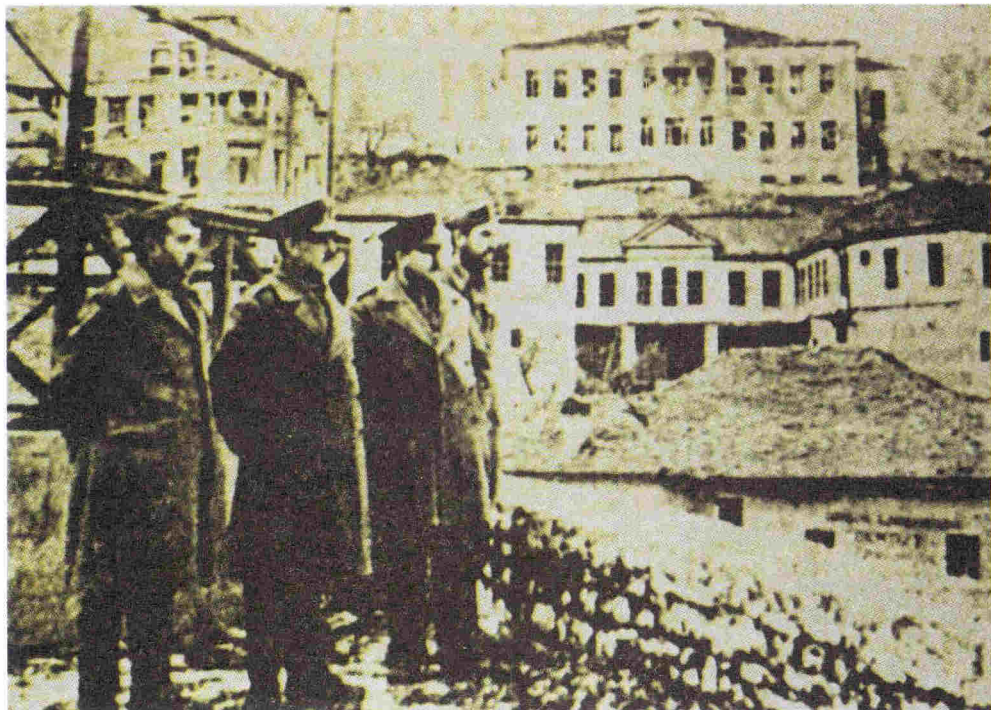
Επίθεσις με ἔφ' ὅπλου λόγχην, ἐναντίον ἐχθρικοῦ πολυβόλου. Ὁ τρίτος ἐξ ἀριστερῶν Ἑλλήν στρατιώτης ἐκτυπήθη ἀπὸ σφαίραν.

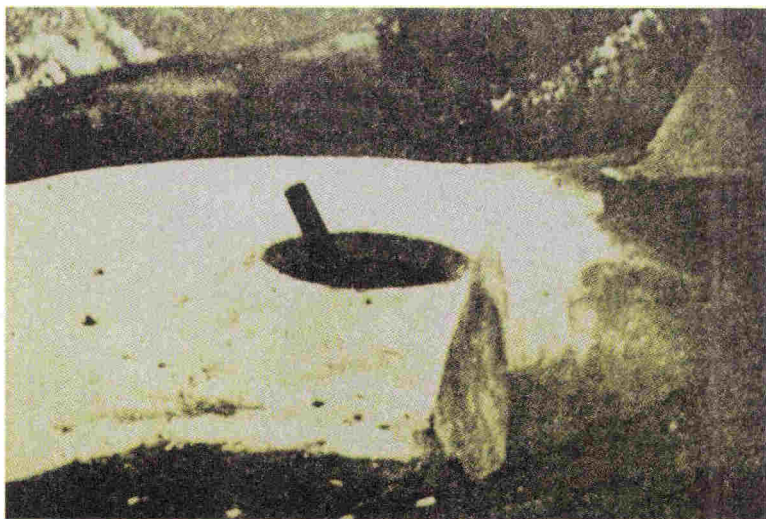
Κάπου εἰς τὸ μέτωπον, εἷς Ἑλλήν στρατιώτης φορεῖ τὸ χρυσοποίκιλτο τρικαντὸ τοῦ Ἰταλοῦ, τὸν ὁποῖον ἔχει συλλάβει αἰχμάλωτον. Τὸ χιούμφορ δὲν λείπει.

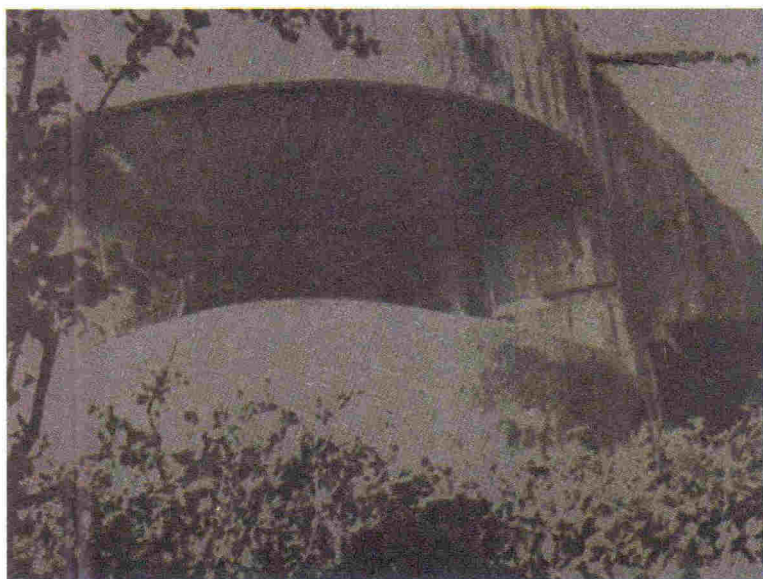
Απρίλιος 1945. Δίπλα εις τόν Χίτλερ ό Μάρτιν Μπόρμαν, ό όποϊος έκράτησε τάς σημειώσεις τής πολιτικής διαθήκης του Χίτλερ, όπου ή έκστρατεία των Ιταλών εναντίον τής Ελλάδος χαρακτηρίζεται ως ήλίθια ένέργεια.

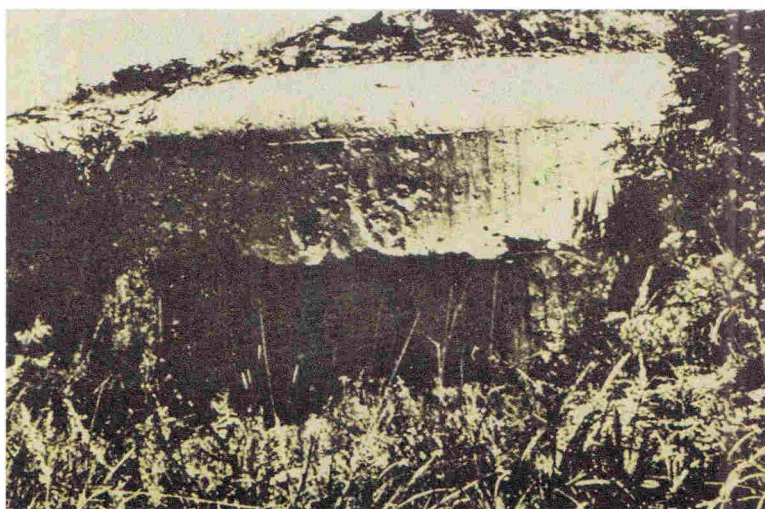
Ἕλληνες Αξιωματικοὶ εἰς τὴν πλατεῖαν Ἀργυροκάστρου.

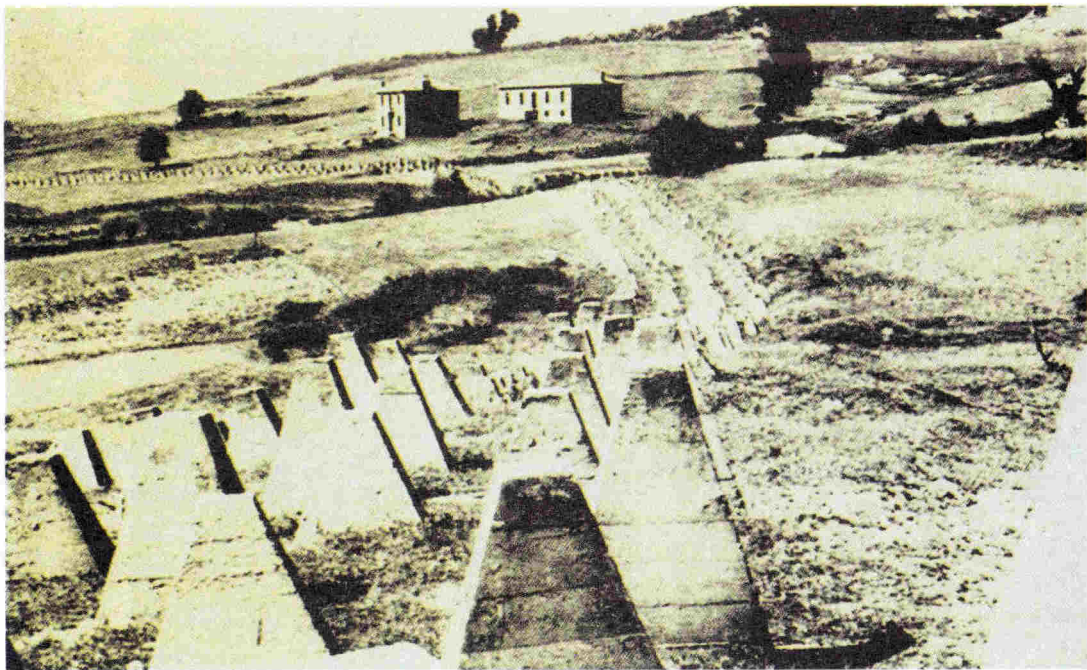
«Γραμμή Μεταξᾶ». Πυροβολεῖον τῶν ὀχυρῶν.

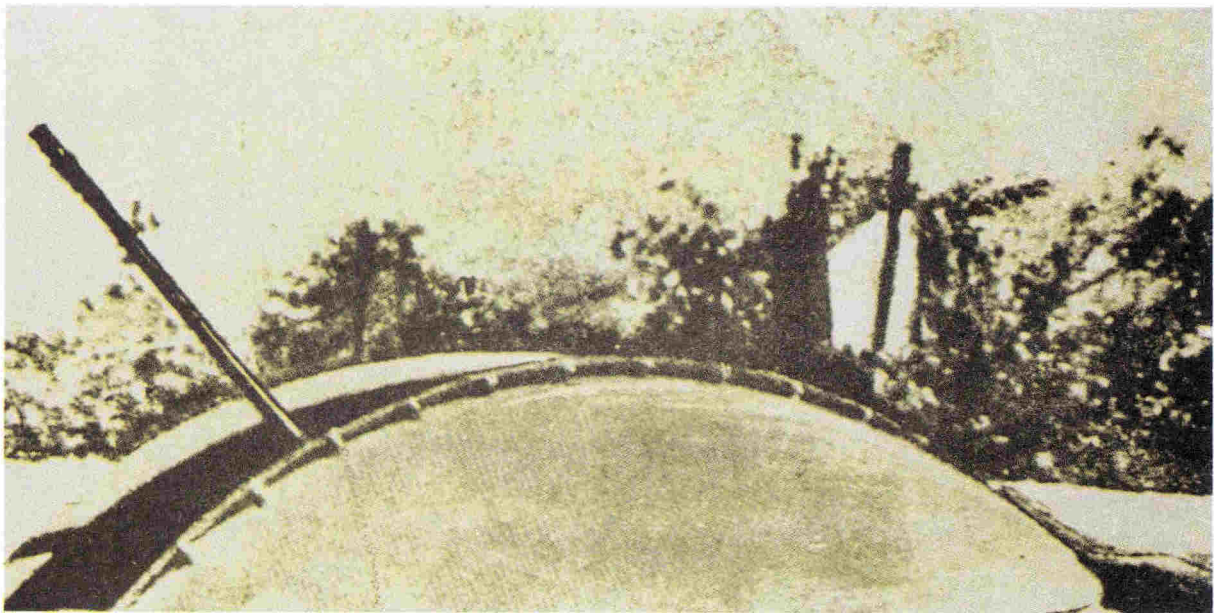
«Γραμμή Μεταξά». Οί Γερμανοί τήν ἀξιολογοῦν
ἀνωτέραν τῆς «Γραμμῆς Μαζινό».

Φάτνωμα πολυβολείου τῆς «Γραμμῆς Μεταξᾶ». Τὰ ἐχθρικὰ βλήματα ἔχουν ἀφήσει ἵχνη εἰς τὸ τσιμέντο.

«Γραμμή Μεταξᾶ». Αντιαρματικά ἐμπόδια, κατασκευασμένα εἰς τοποθεσίας, ἐκ τῶν ὁποίων ἦτο πιθανὸν νὰ περάσουν ἄρματα μάχης.

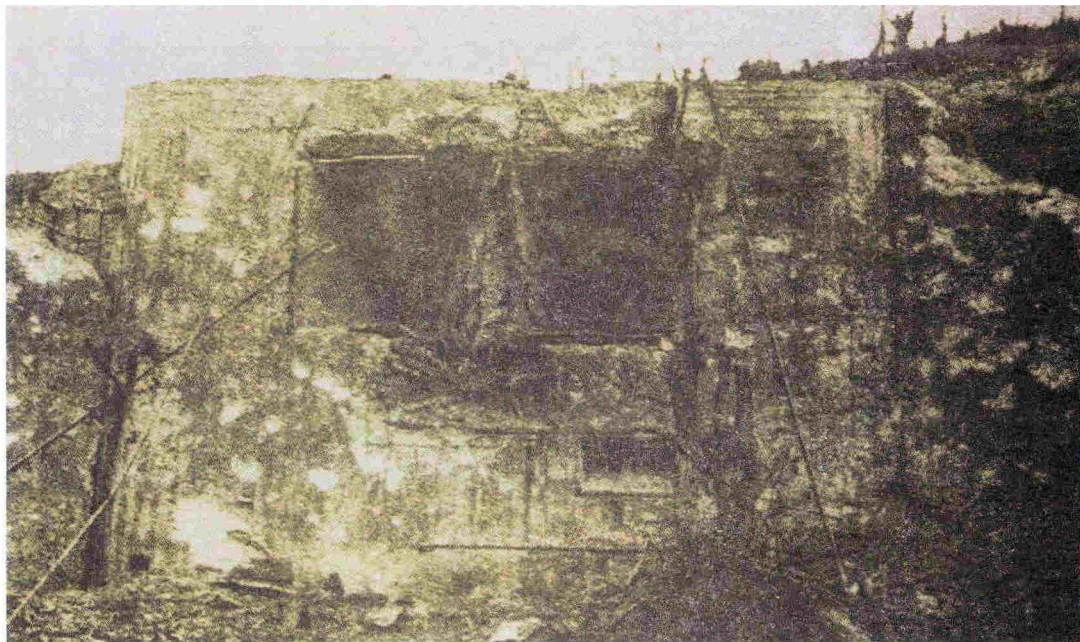
Ἀντιαεροπορικὸν πολυβολεῖον τῶν ὁχυρώσεων τῆς «Γραμμῆς Μεταξᾶ».

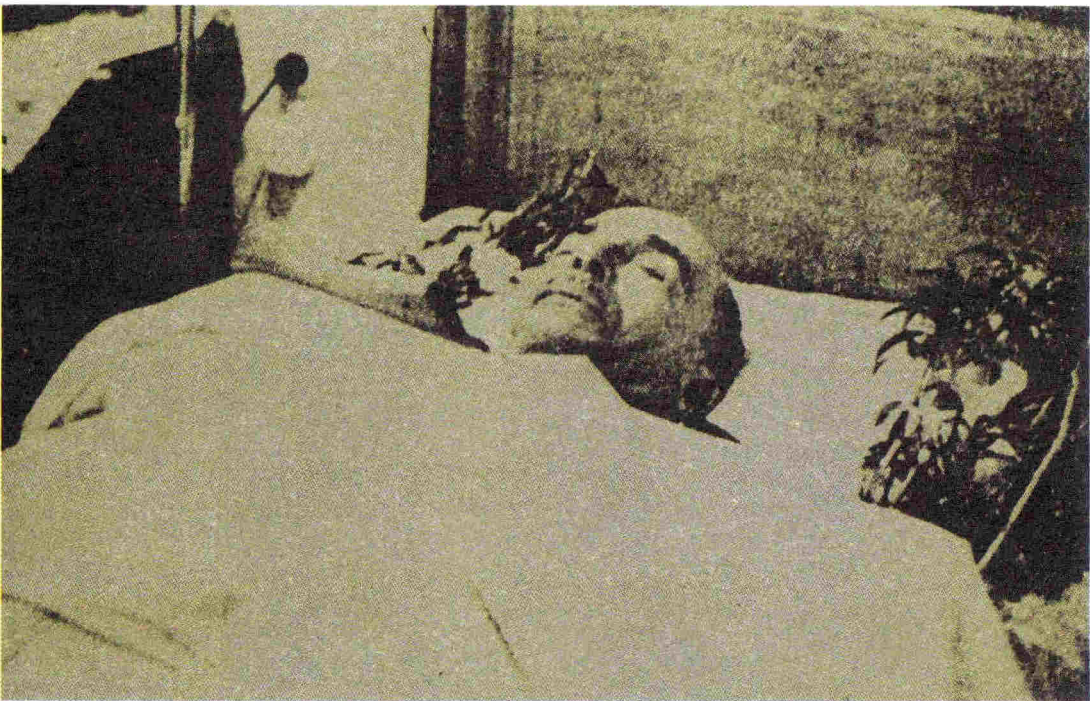
Ἡ «Γραμμὴ Μεταξᾶ» τοὺς ἐκράτησε!

Γερμανικὸν ἀντιαρματικὸν κτυπᾶ ἀπὸ μικρὰν ἀπόστασιν Ἑλληνικὸν «μπούνκερ» τῆς «Γραμμῆς Μεταξᾶ».

Αντιαρματικά βλήματα, όβίδες και βόμβαι τής «Λουτφβάφφε» ανέσκαψαν κυριολεκτικῶς τὸ πολυβολεῖον τής «Γραμμῆς Μεταξά». Οἱ ὑπερασπισταὶ του, ὅμως, δὲν ἐλύγισαν ἀπὸ τὸ πύρινο ἀτσάλι τοῦ ἐχθροῦ.

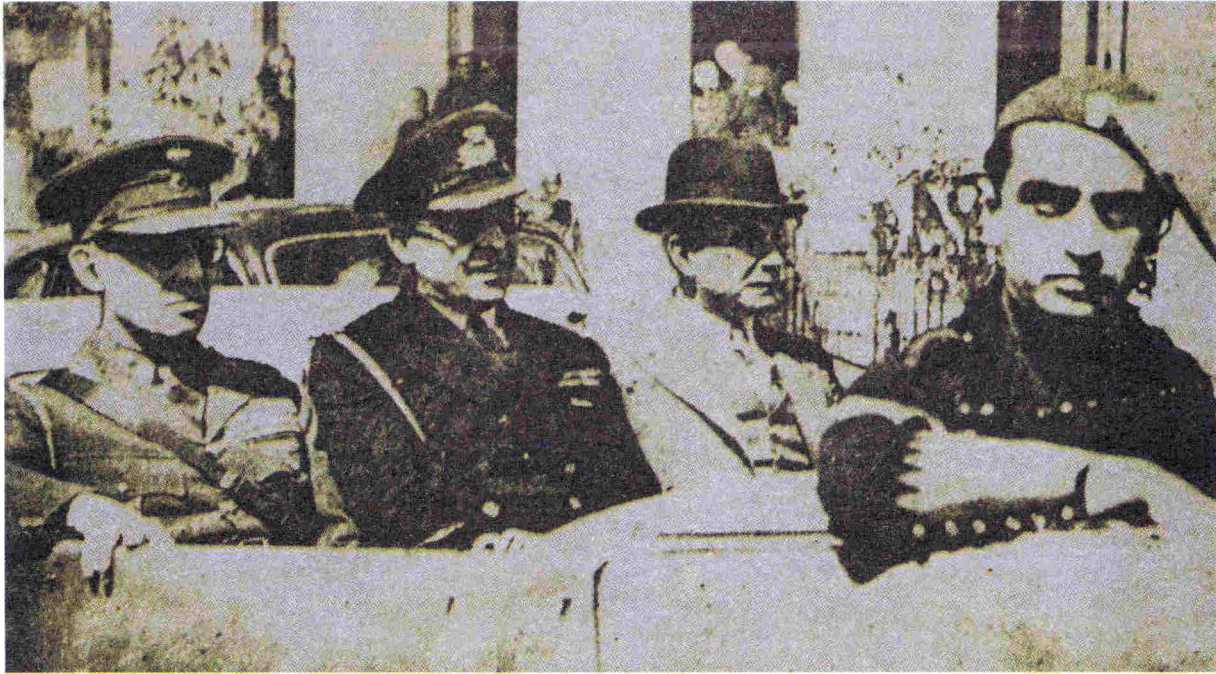
Ἡ δρῦς ἔπεσε.

Ἡ σορὸς τοῦ Μεταξᾶ, ἐπάνω εἰς κιλλίβαντα πυροβόλου, μεταφέρεται εἰς τὸ Α' Νεκροταφεῖον, ὅπου εὐρίσκεται ὁ τάφος του.

Ὁ Ἀλέξανδρος Κοριζῆς, ὁ διάδοχος τοῦ Μεταξᾶ.
Ὡτοκτόνησε μὲ δύο σφαῖρας καὶ ἀπέκρυψαν τὴν
αὐτοκτονίαν του ἀπὸ τὸν λαόν.

Ο Βασιλεύς Γεώργιος, ο Διάδοχος Παῦλος και ο Πρωθυπουργός Κορυζής τήν ἡμέραν, τήν ὁποίαν μᾶς ἐπετέθησαν οἱ Γερμανοί (6 Ἀπριλίου 1941).

Ὁ Στρατηγὸς Γιόντλ (δεύτερος καθισμένος ἐξ ἀριστερῶν) συζητεῖ μετὰ τὸν Στρατηγὸν Τσολάκογλου (πρῶτος καθισμένος ἐκ δεξιῶν) τοὺς ὅρους παραδόσεως τῆς Στρατιᾶς. Παρίσταται καὶ ὁ Ἰταλὸς Στρατηγὸς Φερέρο. Ἡ ἀμηχανία τῶν Γερμανῶν εἶναι ζωγραφισμένη εἰς τὸ πρόσωπόν των. Ἐγνώριζαν πῶς, ἀναγνωρίζοντες εἰς τοὺς Ἰταλοὺς δικαιώματα νικητῶν, διέπραττον ἱστορικὴν ἀτιμίαν.

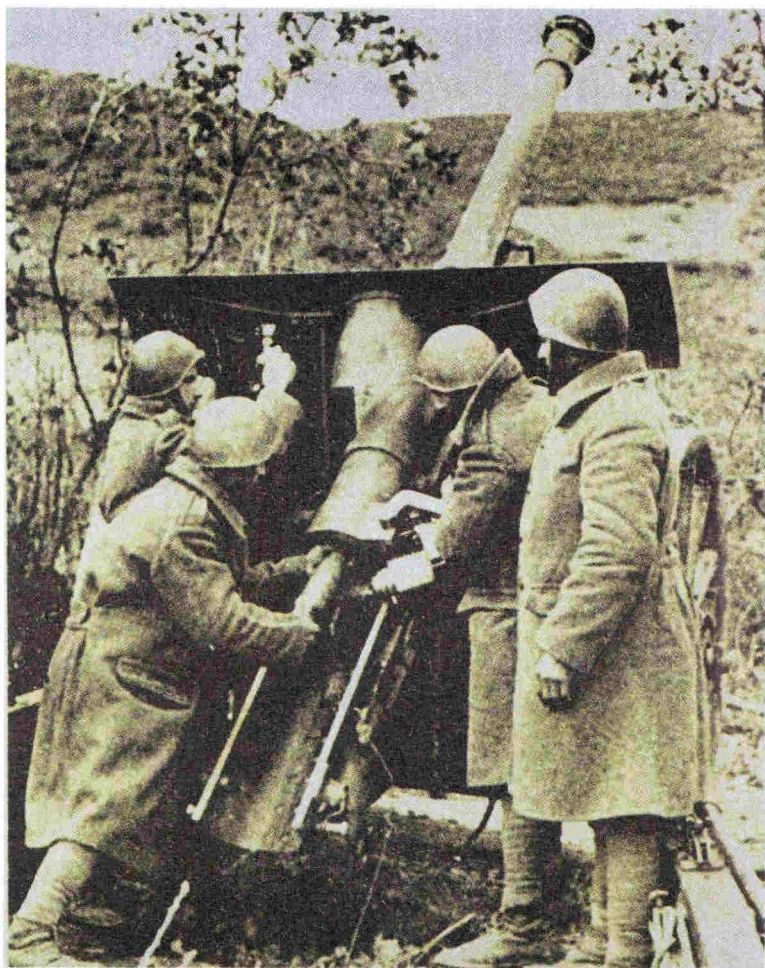
Ἕλληνες στρατιῶται βοηθοῦν νὰ διέλθουν τὰ γερμανικὰ αὐτοκίνητα ἀπὸ ἓνα στενὸ πέρασμα. Οἱ Γερμανοὶ θὰ τοὺς πάρουν μαζί των, διὰ νὰ μὴ τοὺς συλλάβουν οἱ Ἰταλοί.

Οί πρώτοι Γερμανοί μοτοσυκλετισταί ύψώνουν τήν
σημαίαν των εἰς τήν Ακρόπολιν. Αὐτό ἤμποροῦσε νά
εἶχεν ἀποφευχθῇ.

Ὁ Διάδοχος Παῦλος παρασημοφορεῖ ἥρωα τοῦ Με-
τώπου. Τερά στιγμή!

Πυροβοληταὶ τοῦ 1940.

Στρατιῶται τοῦ Μετώπου.

Ἡ μεγαλωσύνη τῶν ἔθνων
δὲν μετριέται μὲ τὸ στρέμα
μὲ τῆς καρδιᾶς τὸ πύρωμα
μετριέται
καὶ μὲ τὸ αἷμα.

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

Adrian 21. v. 1893

Arctostaphylos

[illegible]

[illegible]

18. 12. 1905
 19. 12. 1905

Ὁ γραφικὸς χαρακτήρ τοῦ Μεταξᾶ, ἀπὸ ἐπιστολὴν πρὸς τὴν κόρην του Λουκίαν, τὴν ὁποίαν χαϊδευτικῶς ἀπεκάλει «Λουλουῦ».

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΙΣ

Έκδοτικός οίκος - βιβλιοπωλείον **ΝΕΑ ΘΕΣΙΣ**
Ίπποκράτους 65, 106 80 ΑΘΗΝΑΙ
τηλ: 210-36.34.932, τηλεμοιότυπον: 210-36.17.592

ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Βιβλιοπωλείον **Αριστοτέλειον**
Έρμου 61, 564 23 Θεσσαλονίκη
τηλ: 2310-282782

ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΟΣ ΚΥΠΡΟΥ

Κώστας Έπιφανίου
βιβλιοπωλείον ΕΛΛΑΣ
Πριγκ. Ζήνας ντε Τύρα 16, Ακίνητα Καραντώνη
ΤΤ: 1065, ΤΚ: 22451, 1521 Λευκωσία
τηλ: 00357-22-679058, 675511

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΛΕΥΡΗΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΕΤΑΞΑΣ

βιογραφία

Ο ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΕΤΑΞΑΣ υπήρξε ἡ μεγαλύτερη πολιτικοστρατιωτική φυσιογνωμία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος. Ἐλαβε μέρος εἰς ὅλα τὰ σημαντικὰ γεγονότα τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας μετ' ἀποκορύφωσιν τὸ πρωῒνον τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940, ὅταν τὸ πεπρωμένον τοῦ ἀνέθεσεν τὴν τιμὴν τῆς Ἑλλάδος. Μετ' τὸ ἱστορικὸν ΟΧΙ εἰσηλθε ἑνδοξος στὴν ἀθανασία.

Ἀπὸ νέος εἶχε ἐπισημάνει ἐκεῖνα ποὺ πραγματικῶς ἐκπροσωπεῖ ὁ κοινοβουλευτισμὸς καὶ τὴν 4ην Αὐγούστου 1936 τὸν κατέλυσε.

Ὡς στρατιωτικὸς ἀνεγνωρίσθη διεθνῶς διὰ τὰς ἐπιτελικὰς του γνώσεις καὶ ἐδικαιώθη ὅσον ἀφορᾷ εἰς διαφόρους θέσεις ποὺ κατὰ καιροὺς ἔλαβε π.χ. Καλλίπολις, Μικρὰ Ἀσία κ.τ.λ.

Αἱ ἰδέαι καὶ τὰ ἔργα του τὸν κατατάσσουν μεταξὺ τῶν πρώτων Ἑλλήνων ἡγητόρων ὅλων τῶν ἐποχῶν. Δι' αὐτὸ εἶναι χρήσιμος ἡ ἐκδοσις τῆς βιογραφίας του, πρὸς πληροφόρησιν κυρίως τῆς Ἑλληνικῆς νεολαίας.

Ὁ συγγραφεὺς παρουσιάζει τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο τῶν γεγονότων ποὺ ἔζησε ὁ Μεταξάς, κάνει ἀναφορὰν στὴν ἰδεολογικὴν του τοποθέτησιν καὶ παραθέτει κατατοπιστικὰ κείμενα καὶ φωτογραφίας.

ISBN: 978-960-7076-71-7